

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν

Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΑΡΙΑ Κ. ΑΝΕΜΟΔΟΥΡΑ

Θέμα: Πολιτικές και οικονομικές δομές στην επικράτεια του Αλή
πασά Τεπεντελενλή.
Από τον “Ανατολικό Δεσποτισμό” έως τη νεωτερικότητα.

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων: ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ–HERING, Ομότιμη Καθηγήτρια
ΕΚΠΑ/Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών/Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας

Μέλος: ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής
ΕΚΠΑ/Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών/Τμήμα Ιστορίας- Αρχαιολογίας

Μέλος: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Διευθυντής Ερευνών/Εθνικό
Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

-ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ –HERING, Ομότιμη Καθηγήτρια
Ε.Κ.Π.Α./ Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών/ Τμήμα Ιστορίας-
Αρχαιολογίας

-ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής
Ε.Κ.Π.Α./ Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών/ Τμήμα Ιστορίας-
Αρχαιολογίας

- ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Διευθυντής Ερευνών/
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/ Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών

-ΜΑΡΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Καθηγήτρια Ε.Κ.Π.Α./ Φιλοσοφική Σχολή
Αθηνών/ Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας

-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΕΙΡΗΝΙΔΟΥ, Επίκουρη καθηγήτρια Ε.Κ.Π.Α./
Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών/ Τμήμα Ιστορίας –Αρχαιολογίας

-ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής
Πανεπιστημίου Κρήτης/ Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας

-ΗΛΙΑΣ ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων/ Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Αθήνα 2020

Στη μνήμη της αδελφής μου

Στον Αντώνη και τον Πέτρο

Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη βοήθεια και την υποστήριξη κάποιων ανθρώπων, τους οποίους αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω από τη θέση αυτή. Κατ' αρχάς, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην επόπτρια της διδακτορικής μου διατριβής, Καθηγήτρια της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού, Όλγα Κατσιαρδή - Hering, όχι μόνο για τη γόνιμη συνεισφορά της, τις συμβουλές, τις καίριες παρατηρήσεις και επισημάνσεις της και τις διαρκείς παροτρύνσεις της σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής, καθώς και τη συμπαράστασή της σε όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, αλλά και για την άοκνη προσπάθειά της να μας εμπνεύσει ζήλο για την ιστορική επιστημονική έρευνα.

Ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή της Ιστορίας των Οθωμανικών Θεσμών του ΕΚΠΑ Παρασκευά Κονόρτα, μέλος της Συμβουλευτικής Εποπτικής Επιτροπής, για τις τόσο γόνιμες παρατηρήσεις και επισημάνσεις του ως προς την ένταξη του ιστορικού υποκειμένου «Αλή πασάς» στην οθωμανική πραγματικότητα, καθώς και την εν γένει συνεισφορά του ως προς την κατανόηση και λειτουργία των οθωμανικών θεσμών. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τον Δημήτρη Δημητρόπουλο, Διευθυντή Ερευνών του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε., επίσης μέλος της Συμβουλευτικής Εποπτικής Επιτροπής, όχι μόνο για την πολύτιμη και γενναιόδωρη βοήθειά του στην πρόσβαση και μελέτη του αρχειακού υλικού της Συλλογής Χώτζη, ακόμα και πριν την έκδοσή του, αλλά και για τις καίριες παρατηρήσεις και επισημάνσεις του ως προς τα ζητήματα της αληπασαδικής ιστορίας. Οι μελέτες και οι δημοσιεύσεις του σε θέματα σχετικά με την αληπασαδική οικονομική δράση και εξουσία επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις κατευθύνσεις της έρευνας μου.

Ευχαριστώ θερμά την Επίκουρη Καθηγήτρια Νέου Ελληνισμού του ΕΚΠΑ Βάσω Σειρηνίδου για τις καίριες επισημάνσεις και συμβουλές της ως προς την προσέγγιση του θέματός μου. Επίσης εκφράζω τις ολόψυχες ευχαριστίες μου σε όλους τους διδάσκοντες της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α., για τη βοήθεια, τη συμπαράσταση και την ακλόνητη προσήλωσή τους στην πολύπλευρη, επιστημονική και απαλλαγμένη από αγκυλώσεις ιστορική έρευνα, την οποία προσπάθησαν ακατάπαυστα να μεταλαμπαδεύσουν και σε εμάς τους διδασκόμενους.

Ιδιαίτερος ευχαριστώ τον Ιστορικό Βασίλη Παναγιωτόπουλο, τ. Διευθυντή του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Ε.Ι.Ε.) για την πρόθυμη αποδοχή και συμπαράστασή του ως προς την ερευνητική μου πρόταση και τη Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου, Διευθύντρια του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του

Ε.Ι.Ε., για τη συνεισφορά και συμπαράστασή της, ως προς την επιλογή της ερευνητικής μου ενασχόλησης με το Αρχείο Αλή Πασά της Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

Οφείλω θερμές ευχαριστίες στον Επίκουρο Καθηγητή Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Mohhamad T.Shariat Panahi, για την καθοριστική συμβολή του στην μετάφραση-μεταγραφή των οθωμανικών εγγράφων του *Οθωμανικού Αρχείου Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους* (πρ. *Αρχείο της Πρωθυπουργίας*)/*Devlet Arşivleri Başkanlığı T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, στην Κωνσταντινούπολη, τα οποία ενέταξα στην έρευνά μου. Θερμές ευχαριστίες και στον Οθωμανολόγο Δημήτρη Λούπη, που υπήρξε άριστος και γενναιόδωρος δάσκαλος, για τις γνώσεις που μου προσέφερε σε θέματα οθωμανικής γλώσσας, ιστορίας και οθωμανικής παλαιογραφίας, από τους κύκλους μαθημάτων του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, της Εταιρείας Μελέτης της Καθ' Ημάς Ανατολής και του Ελληνικού Κέντρου Σπουδών Νοτιανατολικής Ευρώπης.

Ευχαριστώ το προσωπικό του Σπουδαστηρίου Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, αλλά και της Γενναδείου Βιβλιοθήκης για τη βοήθειά του, καθώς και την προϊσταμένη της Εθνικής Βιβλιοθήκης, Βασιλική Τσιγγούνη, για την πρόθυμη και ακούραστη βοήθειά της.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου, τον σύζυγό μου Αντώνη και τον γιο μου Πέτρο, για τη συμπαράσταση και στήριξή τους στο επίπονο έργο των μεταπτυχιακών μου σπουδών και της πολύχρονης έρευνας για την εκπόνηση της εργασίας αυτής.

Διευκρινήσεις

Ένας από τους βασικούς άξονες της μελέτης αυτής ήταν η προσπάθεια ένταξης του Αλή πασά Τεπεντελενλή στην οθωμανική πραγματικότητα της εποχής του (τέλος 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα). Προς την κατεύθυνση αυτή κρίθηκε σκόπιμο να αναγράφονται στα οθωμανικά (με αραβικούς χαρακτήρες) οθωμανικοί θεσμοί, όροι, αλλά και λέξεις τουρκικής ή περσο-αραβικής προέλευσης που εμφανίζονται στο αρχειακό υλικό. Στα οθωμανικά καταγράφονται κάποια τοπωνύμια για τα οποία κατέστη δυνατός ο εντοπισμός της απόδοσής τους με αραβικούς χαρακτήρες. Για λόγους περιορισμού της έκτασης του κειμένου κρίθηκε ως η μη αναγκαία η μεταγραφή των ονομάτων των προσώπων στα οθωμανικά με αραβικούς χαρακτήρες, εκτός σπανίων περιπτώσεων.

Όπως είναι γνωστό, η μεταγραφή των περσο-αραβικών όρων στα οθωμανικά χρησιμοποιεί σε πολύ μικρότερο βαθμό, και κυρίως για τις λέξεις αραβικής προέλευσης, τα σύμβολα φωνηεντισμού (hareket) σε σχέση με τα αραβικά, πρακτική που ακολουθείται και στην παρούσα μελέτη. Γενικότερα, κατά τη μεταγραφή στα οθωμανικά και στα σύγχρονα τουρκικά, ο φωνηεντισμός και η ορθογραφία ακολουθούν το σύστημα του Αγγλοοθωμανικού Λεξικού Redhouse (New Edition), με εξαίρεση κάποιες λέξεις της αραβικής γλώσσας, όπως τα ονόματα των μηνών του ισλαμικού ημερολογίου, για τις οποίες ακολουθείται το σύστημα του πλήρους φωνηεντισμού.

Ως προς την παράθεση των κειμένων, από τα αρχειακά τεκμήρια ακολουθείται η ορθογραφία του συντάκτη του κειμένου, με παρεμβάσεις σε κάποιες περιπτώσεις ως προς τον τονισμό.

ALI

Vizier of Albanien, also called Pacha of Jannina.

*Drawn from life and Published in London 1828
by A. Friedel 34 Stury Street, Strand.*

*This Print forms one of the Series of Greek Portraits (Portraits)
now in course of Publication in London & Paris by A. Friedel
& sold by the principal Book & Printers in Town & Country.*

Vizier d'Albanie ordinairement appelle Ali-Pacha.

*Exécute d'après nature et Publié à Londres 1828
par A. Friedel 34 Stury Street Strand.*

*Ces Dessins forment une Série de Portraits des Grecs
& Turcs et se trouvent chez tous les principaux Libraires
et marchands d'estampes à Paris et dans les départements.*

Printed by Dean & Son, 35 Threadneedle St. City.

Εικόνα 1: Προσωπογραφία του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Πρωτ. τίτλος: **Ali Vizier of Albanien, also called Pacha of Jannina, 1832.** Από το βιβλίο του A. A. Friedel, *The Greeks, Twenty-four Portraits of the principal Leaders most conspicuous in the Greek Revolution, from the Commencement of the Struggle*, Λονδίνο 1832. Πηγή: <http://el.travelogues.gr/travelogues>

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	16
ΜΕΡΟΣ Α΄.....	38
Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΎΑΝ.....	38
Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΑΛΗΠΑΣΑΔΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΑΎΑΝ.....	38
ΜΕΡΟΣ Β΄.....	57
ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ: Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΔΙΑΚΡΙΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ.....	57
1. Η παρέμβαση της αληπασαδικής εξουσίας στις πολιτικές δομές του οθωμανικού κατακτητικού συστήματος.....	57
1.α. Η εξέλιξη της οθωμανικής διοίκησης.....	59
1.α.1. Η κεντρική διοίκηση.....	59
1.α.2. Η επαρχιακή διοίκηση.....	61
1.β. Η σταδιακή διαμόρφωση της αληπασαδικής εξουσίας.....	64
1.β.1. Η άνοδος του Αλή πασά στο πασαλίκι των Ιωαννίνων.....	66
1.γ. Κοινοτισμός και αληπασαδική εξουσία.....	71
1.γ.1. Κοινότητες και κοινοτικοί θεσμοί.....	71
1.γ.2. Το κοινοτικό φαινόμενο στον ελλαδικό χώρο.....	76
1.γ.3. Κοινοτικοί θεσμοί και αληπασαδική εξουσία: Οι παρεμβάσεις της αληπασαδικής εξουσίας στη λειτουργία των κοινοτήτων.....	81
1.γ.4. Κοινοτισμός και τσιφλίκια την περίοδο του Αλή πασά Τεπεντελενλή.....	86
2. Σχέσεις με το ιεροδικαστικό σύστημα. Παρεμβάσεις του Αλή πασά στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης.....	92
3. Σχέσεις με την Ορθόδοξη Εκκλησία: Οι εκκλησιαστικές ελίτ και οι αληπασαδικές παρεμβάσεις.....	99
4. Η εξουσία και η δράση του Αλή πασά ως Επόπτη Φύλαξης των δερβενίων της Δυτικής Ρούμελης.....	109
4.α. Ο θεσμός του Επόπτη Φύλαξης των δερβενίων: Από τον Kurt πασά έως τον Αλή Τεπεντελενλή.....	
4.β. Οι προσπάθειες διεύρυνσης της εξουσίας του Αλή πασά στον ευρύτερο ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο.....	115
4.γ. Σχέσεις των Αρματολών με τα νησιά του Ιονίου.....	128
4.δ. Η παρέμβαση της αληπασαδικής εξουσίας στη λειτουργία του συστήματος φύλαξης των δερβενίων και του αρματολικού συστήματος.....	131
4.δ. Η υποταγή του αρματολισμού στην αληπασαδική εξουσία.....	136
4.ε. Οι παραδοσιακές δομές του ευρύτερου ποιμενικού χώρου. Σχέσεις με τον αρματολισμό.....	144
5. Η επέκταση της αληπασαδικής εξουσίας στον αλβανικό νότο.....	151
5.α. Ο «φεουδαρχικός» κόσμος του αλβανικού νότου.....	151

5.β. Οι συγκρούσεις του Αλή πασά με τους αλβανούς πασάδες, μπέηδες και αγάδες και τους Σουλιώτες.	158
6. Αλή πασάς: Ο μεγαλύτερος πολέμαρχος των Βαλκανίων.....	171
6.α. Οι προσπάθειες του Αλή πασά για τη δημιουργία τακτικού στρατού	171
6.β. Η συμμετοχή του αληπασαδικού οτζακίου στις μεγάλες εκστρατείες του οθωμανικού κράτους	170
6.γ. Η συγκρότηση ένοπλων σωμάτων σύμφωνα με τα αρχειακά τεκμήρια	183
6.δ. Οχυρώσεις του αληπασαδικού οτζακίου.....	193
7. Το οθωμανικό σύστημα διοίκησης του Μοριά την περίοδο της θητείας του Βελή πασά ως Mora valisi.....	202
7.α. Το οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο	202
7.β. Οι προυχοντικές ηγεσίες	205
7.γ. Η ενσωμάτωση της Πελοποννήσου στο αληπασαδικό σύστημα διοίκησης.	209
Η ανάθεση του αξιώματος του Mora valisi στον Βελή πασά	209
8. Τα δίκτυα επικοινωνίας του Αλή πασά.....	221
8.α. Καπού-κεχαγιάδες και καπου-τσοχαντάρηδες.....	221
8.β. Το ταχυδρομείο του Αλή πασά-Δίκτυο τατάρηδων	225
8.γ. Οι άνθρωποι του αληπασαδικού οτζακίου:Δίκτυο εμπίστων, όπως καταγράφεται μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια.	235

ΜΕΡΟΣ Γ΄

«ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ: ΕΝΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΞΙΦΟΥΣ»:Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΠΑΣΑΔΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ.....	256
1. Αληπασαδική εξουσία και τσιφλικοποίηση.....	256
1.α. Το σύστημα γαιοκτησίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία	256
1.β. Η εμφάνιση και επέκταση του συστήματος μεγάλης γαιοκτησίας.....	258
1.γ. Η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησία στις αλβανικές περιοχές	264
1.δ. Τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του.	267
1.ε. Η λειτουργία του οθωμανικού φορολογικού συστήματος στις περιοχές που μετατρέπονται σε τσιφλίκια	272
1.στ.Τσιφλίκια-βοσκότοποι	288
1.ζ. Επίμορτοι καλλιεργητές και αμειβόμενοι εργάτες στα τσιφλίκια του Αλή πασά Τεπεντελενλή.....	303
1.η. Τα τσιφλίκια του Αλή πασά στη Θεσσαλία	312
1.θ. Οι καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης για τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου.	318
2. Οι οικονομίες του χρήματος.....	328
2.α. Σχέσεις του Αλή πασά με το χρηματοπιστωτικό σύστημα της εποχής του.	328
2.α.1. Το νομισματικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	328
2.α.2. Η απαγόρευση του κερδοσκοπικού δανεισμού στο ισλαμικό νομικό σύστημα. Οι έννοιες της <i>riba</i> και της <i>murabaha</i> .Οι σαράφηδες.....	332

2.α.4. Τα χρηματοπιστωτικά εργαλεία της εποχής. Η συναλλαγματική (πόλιτζα ή καμβιάλα).....	337
2.α.5. Ο χρηματοπιστωτικός μηχανισμός του αληπασαδικού οτζακίου	341
2.α.6. Τα δάνεια του αληπασαδικού οτζακίου σε μεμονωμένα άτομα και συλλογικότητες, με βάση τις οθωμανικές καταγραφές	349
2.β. Ο ρόλος του αληπασαδικού οτζακίου στο σύστημα εκμίσθωσης φόρων (iltizam).....	351
2.β.1. Το φορολογικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	351
2.β.2 Η λειτουργία του συστήματος iltizam	357
2.β.3. Από το malikane έως το esham. Οι προσπάθειες για φορολογική μεταρρύθμιση των ετών 1768-1807	360
2.β.4. Οι φορολογικές εκμισθώσεις του αληπασαδικού οτζακίου	365
2.β.6. Η δράση του Αλή πασά ως εκμισθωτή φορολογικών προσόδων προνομιακού χαρακτήρα: τζελέπικο (celepkesan), φόρος προβάτων, πάλτο του ταμπάκου, φόρος καπνού, ιστιράς (istira)/μουμπαγιά (mubaya), πρόσοδοι αλιείας	389
3. Η δραστηριοποίηση του αληπασαδικού οτζακίου στο εμπόριο της Δυτικής Μεσογείου.....	414
3.α. Ο στόλος του Αλή πασά	414
3.β. Τα γαλαξιδιώτικα ναυλοσύμφωνα.....	423
3.γ. Λιμάνια και σκάλες στην αληπασαδική επικράτεια	425
3.δ. Η εμπορική δραστηριότητα του Βελή πασά.....	433
3.ε. Δίκτυο αποθηκευτικών σταθμών	445
4. Ο ρόλος των συντεχνιών.....	450
5. Οι εμποροπανηγύρεις.....	462
ΜΕΡΟΣ Δ΄	
ΑΠΟ ΤΟΝ «ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΔΕΣΠΟΤΙΣΜΟ» ΕΩΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ.....	471
1. Αληπασαδική εξουσία, περιηγητισμός και ευρωπαϊκή διπλωματία.....	471
2. Νεωτερικοί θεσμοί στην επικράτεια του Αλή πασά.....	482
3. Οι στρατηγικές της αληπασαδικής εξουσίας: Από την ωμή βία ως την υπόσχεση συνταγματικής νομιμότητας.....	487
4. Μπεκτασισμός και Αλή πασάς.....	496
ΜΕΡΟΣ Ε΄	
Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ.....	503
1. Η προετοιμασία της σύγκρουσης με τις σουλτανικές δυνάμεις.....	503
2. Η «ελληνοαλβανική» συμμαχία υποστήριξης στον Αλή πασά και η Ελληνική Επανάσταση.....	527
3. Ο θάνατος του Αλή πασά και το τέλος της εποχής των âyan.....	534
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	541
ΓΛΩΣΣΑΡΙ.....	554
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	583-621
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	622-757

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων του αληπασαδικού οτζακίου σε διάφορες περιοχές της επικράτειας μεταξύ των ετών 1798-1815.....	184-187
Πίνακας 2: Κατάλογος ενόπλων που υπηρετούν στο κόλι του Χασάν Μπελιούσι. Έτος 1815	189
Πίνακας 3: Δίκτυο τατάρηδων που χρησιμοποιεί ο Αλή πασάς για την αποστολή χρημάτων.....	230
Πίνακας 4: Τατάρηδες που χρησιμοποιεί το αληπασαδικό οτζάκιο για την αποστολή χρηματικών ποσών (μετρητών και συναλλαγματικών) στον κεντρικό του σάραφη στην Κωνσταντινούπολη.....	230-233
.....	190-191
Πίνακας 5: Τατάρηδες που χρησιμοποιεί το αληπασαδικό οτζάκιο για την αποστολή χρηματικών ποσών (μετρητών και συναλλαγματικών) στην Κωνσταντινούπολη. Έτη: 1229 (1815)/1230 (1816).....	234
Πίνακας 6: Πρόσωπα με τα οποία συνεργάζεται το αληπασαδικό οτζάκιο σε όλη την επικράτεια. Χρονική περίοδος: 1800-1820.....	236-250
Πίνακας 7: Ποσότητες που αποδίδονται στον Αλή πασά ως «αυθεντικό ήμορο» από τα τσιφλίκια του Γκλαβίστα και Κουκουλιού. Έτος 1814.....	275
Πίνακας 8: Καταγραφή οφειλών προς το αληπασαδικό οτζάκιο που αποδόθηκαν σε χρήμα ή σε είδος από διάφορα χωριά της Θεσσαλίας (αφορά τα έτη 1813, 1814 και 1815). Σέμπτι του Ολύμπου.....	279-282
Πίνακας 9: Καταγραφή ποσοτήτων που αποδίδονται ως <i>χάρτζι του κονακιού</i> (έξοδα διατροφής του διαχειριστή). Έτος 1808.....	283-284
Πίνακας 10: Καταγραφή ποσοτήτων που αποδίδονται ως <i>χάρτζι του κονακιού</i> (ποσότητες που αποδίδονται στον διαχειριστή του τσιφλικιού). Έτος 1809.....	284
Πίνακας 11: Καταγραφή ποσοτήτων που αποδίδονται ως παρασπόρι και σουμπασιλίκι (έξοδα διατροφής του διαχειριστή). Έτος 1809.....	284-285
Πίνακας 12: Καταγραφή των ποσοτήτων που αποδίδονται ως <i>αφεντικό ήμορο</i> στο τσιφλίκι Παλιοχώρι Παρνασίδας. Έτη 1808/1809.....	286-287
Πίνακας 13: Καταγραφή δημητριακών που αποδίδονται στον Αλή πασά ως <i>αφεντικό ήμορο</i> από τα τσιφλίκια του Γκλαβίστα και Κουκουλιού.....	287-288

Πίνακας 14: Καταγραφή βοσκοτόπων «κισλάδων του αφεντός μας», που ενοικιάζει το αληπασαδικό οτζάκιο σε τοπικούς κτηνοτρόφους στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας, για το χειμερινό εξάμηνο 1807-1808.....	289-290
Πίνακας 15: Διαχείριση χειμαδιών αληπασαδικού οτζακίου για το χειμερινό εξάμηνο 1812-1813, στην περιοχή μεταξύ Βάλτου-Μεσολογγίου.....	294-298
Πίνακας 16: Διαχείριση χειμαδιών αληπασαδικού οτζακίου για το χειμερινό εξάμηνο 1812-1813 στην περιοχή μεταξύ Βάλτου-Μεσολογγίου.....	300-302
Πίνακας 17: Διαχείριση χειμαδιών αληπασαδικού οτζακίου για το χειμερινό εξάμηνο 1812-1813 στην περιοχή μεταξύ Βάλτου-Μεσολογγίου.....	302-303
Πίνακας 18: Κατηγορίες φορολογικών προσόδων που εκμισθώνονται από τον Αλή πασά κατά το έτος 1813.....	368-373
Πίνακας 19: Κατηγορίες φορολογικών προσόδων που εκμισθώνονται από τον Αλή πασά κατά το έτος 1814.....	373-378
Πίνακας 20: <i>Δεφτέρι Αρδάν κόλι</i> (= τμήματος σημερινής Επαρχίας Τρικάλων). Καταβολή φορολογικών υποχρεώσεων. Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1812-Οκτώβριος 1813. Οφειλές προς τον Αλή πασά (<i>δια το αφεντικόν χρονικόν αλατζάκι</i>) και φορολογία για τη συντήρηση ταχυδρομικών υπηρεσιών (<i>δια το μεντζήλι</i>).....	380-381
Πίνακας 21: <i>Δεφτέρι Αρδάν κόλι</i> (= τμήματος σημερινής Επαρχίας Τρικάλων). Καταβολή υπολοίπων (μπεκαέδες) φορολογικών υποχρεώσεων. Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1811-Οκτώβριος 1812. « <i>Από 1811 Αηδημήτριον έως 1812 Αηδημήτριον</i> ».....	381-382
Πίνακας 22: <i>Δεφτέρι Πόλιανα κόλι</i> (=τμήματος σημερινής Επαρχίας Τρικάλων). Καταβολή φορολογικών υποχρεώσεων Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1812-Οκτώβριος 1813. « <i>Από 1812 Αηδημήτριον έως 1813 Αηδημήτριον</i> ».....	382-383
Πίνακας 23: <i>Δεφτέρι Αρδάν κόλι</i> (= τμήματος σημερινής Επαρχίας Τρικάλων). Καταβολή υπολοίπων (μπεκαέδες) φορολογικών υποχρεώσεων. Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1811-Οκτώβριος 1812. « <i>Από 1811 Αηδημήτριον έως 1812 Αηδημήτριον</i> ».....	383
Πίνακας 24: <i>Δεφτέρι Αρδάν κόλι</i> (=τμήματος σημερινής Επαρχίας Τρικάλων). Καταβολή υπολοίπων (μπεκαέδες) φορολογικών υποχρεώσεων. Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1811-Οκτώβριος 1812.....	386-387
Πίνακας 25: Αιγοπρόβατα που είχε στην κατοχή του το αληπασαδικό οτζάκιο.....	398
Πίνακας 26: Εκμισθώσεις τελωνειακών δασμών καπνού από το αληπασαδικό οτζάκιο	405-406
Πίνακας 27: Τροφοδοσία με παξιμάδι των «αφεντικών» και ναυλωμένων από το αληπασαδικό οτζάκιο πλοίων, που ελλιμενίζονται στο λιμάνι της Σαλαώρας και πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για την οριστική κατάκτηση της Πρέβεζας από τον Αλή πασά	

(26 Νοεμβρίου 1806).....	420-421
Πίνακας 28: Ιδιότητα και ναυλωμένα πλοία που χρησιμοποιούνται για την εμπορική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου.....	447-448
Πίνακας 29: Διακίνηση προϊόντων σε αποθήκες του αληπασαδικού οτζακίου.....	446-448
Πίνακας 30: Πλοία φορτωμένα με εμπορεύματα του αληπασαδικού οτζακίου, αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας τον Μάρτιο του 1820.....	449
Πίνακας 31. Συντεχνίες των Ιωαννίνων έτους 1817.....	459-460

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα1: <i>Ali Vizier of Albanien, also called Pacha of Jannina, 1832.</i> Προσωπογραφία του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Έγχρωμη χαλκογραφία του J. Cartwright των αρχών του 19 ^{ου} αιώνα.....	8
Εικόνα 2: <i>Alemdar Mustafa paşa.</i> Προσωπογραφία του Alemdar Mustafa pasa. Επιχρωματισμένη λιθογραφία των αρχών του 20 ^{ου} αιώνα.....	38
Εικόνα 2: <i>Προσωπογραφία οθωμανού προκρίτου του 18^{ου} αιώνα.</i> Υδατογραφία σε χαρτί Abdullah Buhari, 18 ^{ος} αιώνας, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι.....	57
Εικόνα 3: <i>Σουλιάτης στην Κέρκυρα, ο Νικολός Περβόλης.</i> Έργο του Louis Dupré, αρχές 19 ^{ου} αιώνα.....	110
Εικόνα 4: <i>Τάταρος και μέλη από το λιοντάρι της Χαιρώνειας,</i> έργο του Louis Dupré.....	225
Εικόνα 5: <i>Λάρισα/Larisa.</i> Άποψη της πεδιάδας της Λάρισας από κοντινό οικισμό. Έργο του Edward Dodwell.....	255
Εικόνα 6: <i>Vue de la ville de Prevesa.</i> Άποψη της Πρέβεζας από χαρτικό του 1800.....	414
Εικόνα 7: <i>Το σεράι του Αλή Πασά στα Ιωάννινα.</i> Χαλκογραφία από έκδοση του C. R. Cockerell.....	470
Εικόνα 8: Αριστερά: « <i>Esrarkeş</i> » ή « <i>ένας δερβίς που καπνίζει ναργιλέ</i> ». Δεξιά: « <i>Tirak</i> » ή « <i>ένας εθισμένος που επιδίδεται στο όπιο και τον καφέ, με ένα ζευγάρι στο παρασκήνιο</i> ». Υδατογραφίες αγνώστου καλλιτέχνη των αρχών του 18ου αιώνα, με προσθήκες στα τέλη του 18ου αιώνα.....	496
Εικόνα 10: <i>Yafta.</i> Διάγγελμα που εκτέθηκε στην αυλή του ανακτόρου Τοπ-Καπί δίπλα στην αποτετμημένη κεφαλή του Αλή πασά. Από το βιβλίο του περιηγητή Robert Walsh, <i>Voyage en Turquie et à Constantinople</i>	502

Εικόνα 11: Ο Ισμαήλ Μπέης και ο Μεχμέτ Πασάς, γιοι του Βελή πασά της Θεσσαλίας και εγγονοί του Αλή Τεπελενλή, Βεζίρη των Ιωαννίνων. Έγχρωμη λιθογραφία του Louis Dupré, των αρχών του 19^{ου} αιώνα.....540

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο «μακρός» 18^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την προϊούσα κρίση του οθωμανικού κράτους,¹ τόσο σε θεσμικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο, καθώς και από την άνοδο στην εξουσία περιφερειακών διοικητών και αξιωματούχων, που από τμήμα της οθωμανικής ιστοριογραφίας αναφέρονται ως *âyan*. Ο σχηματισμός ισχυρού τακτικού στρατού σε αυτοκρατορικό επίπεδο, αλλά και η διαμόρφωση κεντρικής γραφειοκρατίας² αποτέλεσαν καινοτομία που αναπτύχθηκε από τους Οθωμανούς πολύ νωρίτερα, σε σχέση με τη συγκρότηση αντίστοιχων δομών στα απολυταρχικά κράτη της Ευρώπης (Αγγλία, Γαλλία, Πρωσία). Τα επιτεύγματα αυτά του οθωμανικού κράτους υπήρξαν συγκριτικά πλεονεκτήματα των Οθωμανών έως και τον 16^ο αιώνα. Ωστόσο, η ανάπτυξη από τα απολυταρχικά ευρωπαϊκά κράτη του 18^{ου} αιώνα μιας ορθολογικής, κεντρικά σχεδιασμένης γραφειοκρατίας, ικανής να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εποχής, αντέστρεψε το συγκριτικό αυτό πλεονέκτημα υπέρ των δυτικών κρατών, απέναντι σε μια παρηκμασμένη και αναποτελεσματική οθωμανική γραφειοκρατία.

Όσον αφορά τη στρατιωτική υπεροχή των Οθωμανών τους αιώνες των κατακτήσεων, ο ακαταμάχητος στρατός των γενιτσάρων, επανδρωμένος από εξισλαμισμένους χριστιανούς μέσω του θεσμού του παιδομαζώματος (*devşirme*), αλλά και το ιππικό των σπαχήδων με τις συνεχείς κατακτήσεις του, διεύρυναν τον *οίκο του Ισλάμ* σε βάρος του *οίκου του πολέμου*. Επίσης, το οθωμανικό πυροβολικό επανδρώθηκε σε πολλές περιπτώσεις με μηχανικούς από τη Δύση και αξιοποίησε σε μεγάλο βαθμό τη δυτική τεχνογνωσία για την εξέλιξή του.

Ωστόσο, τα σώματα των γενιτσάρων ήταν από τα πρώτα θεσμικά μορφώματα που εμφάνισαν συμπτώματα αποσύνθεσης. Παρά το γεγονός ότι διεξαγωγή *devşirme* καταγράφεται έως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα,³ ήδη από την εποχή του Σουλεϊμάν του

¹Η επίσημη ονομασία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην οθωμανική γλώσσα ήταν: *Ντεβλέτ-ι Αλίγε-ι Οσμάνιγε/ Devlet-i Aliye-i 'Osmaniye/دولت عليه عثمانی*, ονομασία που σε ελληνική μετάφραση αποδίδεται ως «Κράτος Υψηλό Οθωμανικό».

²Ο Nicollo Machiavelli ήταν ο πρώτος στοχαστής, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, ο οποίος στο βιβλίο του «*Ο Ηγεμόνας*» αντιπαρέβαλε το οθωμανικό κράτος προς την ευρωπαϊκή μοναρχία, επαινώντας την αυτοκρατορική γραφειοκρατία της Πύλης. Ρ. Anderson, *Το απολυταρχικό κράτος*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Αθήνα 1986, σ. 397-398.

³Το παιδομάζωμα «*devşirme*» (دوشيرمه = *συγκέντρωση, συλλογή*, ρηματικό ουσιαστικό από το ρήμα *devşir*=συγκεντρώνω) αποτελούσε βίαιη απόσπαση από το οθωμανικό κράτος υπό τη μορφή φόρου παιδιών των χριστιανών υπηκόων από το θρησκευτικό και πολιτιστικό τους περιβάλλον και ένταξή τους στο οθωμανικό-ισλαμικό περιβάλλον, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους στον οθωμανικό τακτικό στρατό των γενιτσάρων, την κρατική διοίκηση και τη σουλτανική αυλή. Σαφή ίχνη της στρατιωτικής δουλείας συναντούμε στον ισλαμικό κόσμο πολύ νωρίς. Ήδη επί του Χαλίφη 'Ummay χρησιμοποιήθηκαν σκλάβοι και απελευθεροί στη φρουρά του. Φέρεται ότι ο ηγέτης του Χαλιφάτου της Κόρδοβας Al Haman (796-822) οργάνωσε σώμα από ξένους σκλάβους, τους *Al Hurs* (=οι βωβοί). Αυτοί οι σκλάβοι, γνωστοί ως *mamlūk* (αραβ. λέξη: ενικός *mamlūk* /πληθυντικός *mamlūk*) αναφέρονται επίσης ως *Saqāliba* (σλάβοι) ή ως *Haṣan* (μισθοφόροι). Βλ. S. A. Q. Husaini, *The Arab Administration*, Μαντράς 1949, σ. 122. Κατά την περίοδο της βασιλείας του Χαλίφη Αλ Μαμούν (Al Mamun 813-833) χρησιμοποιήθηκαν στην αυλή των Αββασιδών Χαλιφών Τούρκοι και

Μεγαλοπρεπούς είχε επιτραπεί στους γενίτσαρους να συνάπτουν γάμους και να αποκτούν τέκνα. Έτσι, σταδιακά, μια επίλεκτη στρατιωτική ελίτ, επανδρωμένη με βάση τις δεξιότητες των μελών της, μετατράπηκε σε κληρονομική πολιτοφυλακή, που παρενέβαινε με βία και αυθαιρεσία στα δημόσια πράγματα, ασκώντας πατρωνία στην οικονομική και κοινωνική ζωή των πόλεων της οθωμανικής επικράτειας. Οι ήττες των Οθωμανών από άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και η εμπειρία της κατάκτησης από ξένους στρατούς, πέρα από την αλλαγή της αντίληψης για το αξιόμαχο του οθωμανικού στρατού, διαφοροποίησαν και την αντίληψη των υποτελών-μη μουσουλμανικών-πληθυσμιακών ομάδων για τη μοίρα τους ως κατακτημένων λαών.⁴ Περαιτέρω, η προοδευτική κατάρρευση του τιμαριωτικού συστήματος (σύστημα *dirlik*/دیرلک) και η σταδιακή επέκταση του συστήματος εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων (*iltizam*/التزام) επιδείνωσε τη θέση των αγροτικών πληθυσμών στην αυτοκρατορία, με τη μετατροπή μεγάλων εδαφικών εκτάσεων, στα Βαλκάνια και την Ανατολία, σε τσιφλίκια.

Η παρουσία και δράση του Αλή πασά Τεπεντελενλή (Ali paşa Tepedelenli)⁵ εγγράφεται στην ιστορική πραγματικότητα του βαλκανικού χώρου, όπου από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα εκδηλώθηκαν οι συνέπειες της πολύπλευρης κρίσης, που σοβούσε σε ολόκληρο το σύστημα της οθωμανικής περιφερειακής διοίκησης. Κύρια συμπτώματα της κρίσης αυτής σε όλο το εύρος της οθωμανικής επικράτειας αποτέλεσε η έξαρση της ανομίας και της ληστείας, η προϊούσα αλλαγή στις δομές της αγροτικής οικονομίας, καθώς και η ενίσχυση της δύναμης

σκλάβοι από τη Δυτική Αφρική, οι οποίοι απάρτιζαν τα σώματα Atrāk (Ferganer ή Türken) και των Afārikah ή Magāribah (Αφρικανών ή Μαγραμπιτών). Το παράδειγμα των Αβασσιδών ακολούθησαν και άλλοι ηγεμόνες της ισλαμικής ανατολής, που προχώρησαν μάλιστα στην εξέλιξη του συστήματος εκπαίδευσης των νέων αυτών σκλάβων. Οι Φατιμίδες του Καΐρου διατηρούσαν φρουρές από σκλάβους, αλλά ιδιαίτερη σημασία για τις δυναστικές και κρατικές οργανώσεις στον ισλαμικό πολιτιστικό χώρο είχαν οι δουλικοί θεσμοί των Σελτζούκων. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο θεσμός της στρατιωτικής δουλείας εφαρμόστηκε, όχι μόνο για αιχμάλωτους χριστιανούς, προερχόμενους από άλλη επικράτεια, αλλά και για τα παιδιά των ιδίων των προστατευόμενων υπηκόων (*zimmi*). Για τον θεσμό του παιδομαζώματος και γενικά της στρατιωτικής δουλείας βλ. Β. Παπούλια, *Καταγωγή και υφή του παιδομαζώματος στο Οθωμανικό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 2011, (πρωτ. έκδοση Μόναχο 1963). Α. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleyman the Magnificent*, Μασαχουσέτη 1913. Το τελευταίο παιδομάζωμα στα οθωμανικά Βαλκάνια αναφέρεται το έτος 1666, με σκοπό τη συγκέντρωση χριστιανοπαίδων νεαρής ηλικίας (*iş oğlan*) για εσωτερική αυτοκρατορική υπηρεσία (*enderûn-ı hümayûn*/ندرون حمایون). G. Goodwin, *Οι Γενίτσαροι*, Αθήνα 1997 (πρωτ. έκδοση Λονδίνο 1994), σ. 42.

⁴Br. McGowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», στο Η. Inalcik - D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1600-1914*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, τ. Β', Αθήνα 2011, σ. 258.

⁵Το προσωνύμιο *Tepedelenli* προέρχεται από την οθωμανική εκδοχή *Tepedelen*/تپدلن του αλβανικού τοπωνυμίου *Tepelena* (στα ελληνικά *Τεπελένι*), τόπο καταγωγής του Αλή πασά. Την περίοδο της αληπασαδικής διακυβέρνησης η περιοχή του Τεπελενίου αποτελούσε τμήμα της ευρύτερης περιοχής της νότιας Αλβανίας, αποκαλούμενης από τον Αθανάσιο Ψαλίδα και ως «*Τοσκηρία*», όνομα με το οποίο προσδιοριζόταν η κατοίκησή της από πληθυσμό που ανήκε στην αλβανική εθνοτική υποομάδα των Τόσκηδων. Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι, Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 209.

των τοπικών μουσουλμάνων ηγεμόνων (*âyan*).⁶ Τα φαινόμενα αυτά καταγράφονται με ιδιαίτερη ένταση στις αλβανικές επαρχίες των Βαλκανίων, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, όπου εμφανίζονται οι αποσχιστικές τάσεις ισχυρών αλβανών τοπαρχών-Μεχμέτ Μπουσατλή της Σκόδρας, Οσμάν Πασβάνογλου του Βιδινίου και Αλή Τεπεντελενλή των Ιωαννίνων- εγκαινιάζοντας μια παρατεταμένη περίοδο αναταραχής, η οποία θα κορυφωθεί με τα επαναστατικά κινήματα στον σερβικό και τον ελλαδικό χώρο. Ο περιορισμός του κεντρικού ελέγχου πάνω στις οθωμανικές περιφέρειες, τόσο στα Βαλκάνια όσο και στη Μικρά Ασία, από τον 18^ο αιώνα και η κρίση του τιμαριωτικού συστήματος ενισχύουν τον ρόλο των περιφερειακών διοικητών. Η Υψηλή Πύλη, σε μεγάλο βαθμό, παρότρυνε τους διοικητές των επαρχιών να διατηρούν μισθοφορικά, (κατ' ουσία) ιδιωτικά στρατεύματα, τα οποία έπαιρναν μέρος σε εκστρατείες με τον τακτικό οθωμανικό στρατό, καθώς οι σπαχήδες έπαψαν από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα να αποτελούν αξιόμαχη στρατιωτική δύναμη στην Αυτοκρατορία.⁷

Η παρακολούθηση της πορείας του Αλή πασά από την ανάληψη της διοίκησης του σαντζακίου των Τρικάλων (1786) και στη συνέχεια αυτού των Ιωαννίνων (1788), αλλά και του ορισμού του από την Υψηλή Πύλη ως *Derbendat nâzirî/دربندات ناظرى* για την περιοχή της Δυτικής Ρούμελης, αποδεικνύει μια συνεχώς κλιμακούμενη προσπάθεια εκ μέρους του να θέσει υπό τη σφαίρα της επιρροής του τα περισσότερα σαντζάκια του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου. Η κατοχή του αξιώματος του *Επόπτη φύλαξης των δερβενίων*, μαζί με ένα πλέγμα τσιφλικικών σχέσεων, εκμίσθωσης μουκατά (*muka'ata/مقاعطه*)⁸ και μαλικιανέ (*malikâne/مالكانه*),⁹ μέσα στο θολό τοπίο του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου, όπου

⁶Fr. F. Anscombe, «Albanian and “Mountain bandits”», στου ιδίου (επιμ.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, Πρίνστον 2006, σ. 106-107.

⁷G. Georgieva, «Administrative Structure and Government of Rumelia», στο A. Anastasopoulos, E. Kolovos (επιμ.), *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaption. Proceedings of an International Conference, Rethymno, 13-14 December 2003*, Ρέθυμνο 2007, σ. 4-5.

⁸Ο όρος προέρχεται από την αραβική ρίζα *kaṭa'a*, που δηλώνει τη σύμβαση με κάποιον υπό τον όρο ετήσιας πληρωμής. Όπως αναφέρουν οι H. A. R. Gibb, H. Bowen, ο όρος αργότερα προφανώς συνδέθηκε με τη ρίζα «*akta'a*», που σημαίνει παραχώρηση γης ως φέουδο (καθώς οι συγκεκριμένες εκμίσθώσεις έμοιαζαν με φέουδα), ενώ οι εκμισθωτές τους είχαν το δικαίωμα να συλλέγουν φόρους και τέλη από τους κατοίκους που ήταν εγκατεστημένοι στις γαίες αυτές. H. A. R. Gibb, H. Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, μτφρ.-σχολ. H. Κολοβός, Αθήνα 2005, (πρωτοτ. έκδοση Λονδίνο-N. Υόρκη 1957), σ. 255, υποσ. 571. Ο θεσμός του *μουκατά* (*muka'ata*) αντιστοιχούσε στην εκμίσθωση προσόδων των τιμαριωτικών γαιών, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (συνήθως ετήσιο), σε πρόσωπα εκτός τιμαριωτικής ιεραρχίας, όχι με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών, αλλά με την καταβολή ενός προκαθορισμένου ποσού προς το κρατικό ταμείο ή στον κάτοχο των γαιών (κυρίως όταν επρόκειτο για χάσια). Για τον θεσμό του *μουκατά* βλ. H. Gerber, λήμμα «*mukāṭa'a*», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition EP*, τ. VII, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 508.

⁹Αντιθέτως, ο θεσμός του *μαλικιανέ* (*malikâne*) αποτελούσε ισόβια εκμίσθωση των προσόδων τιμαριωτικών γαιών σε μέλη της σουλτανικής οικογένειας, αξιωματούχους της οθωμανικής αυλής και της Πύλης, τιμαριώτες της υψηλής οικονομικής βαθμίδας, περιφερειακούς αξιωματούχους κ.ά., που οδηγούσε, κατ' ουσία, στη διοικητική υπαγωγή ολόκληρων διοικητικών μονάδων σε ισχυρούς τοπάρχες και *âyan*, με άμεση συνέπεια την πλήρη αποδόμηση του τιμαριωτικού συστήματος της Αυτοκρατορίας τους τελευταίους δύο αιώνες της

παλαιότεροι θεσμοί συνυπάρχουν με νεόκοπους ή διατηρούνται με διαφορετικό περιεχόμενο, παρέχουν στον Αλή πασά τη νομιμοποίηση να παρεμβαίνει στις υποθέσεις μιας ευρύτερης περιοχής στον ηπειρωτικό ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο.

Θεματικοί άξονες

Αντικείμενο της έρευνάς μας αποτέλεσε η εξέταση των οικονομικών και πολιτικών δομών που εντοπίζονται στην επικράτεια επί της οποίας ασκείται η εξουσία του Αλή πασά Τεπεντελενλή.¹⁰ Όπως είναι γνωστό, η επικράτεια αυτή ξεπερνά κατά πολύ τα διοικητικά όρια του πασαλικίου των Ιωαννίνων, το οποίο κατά την προς εξέταση περίοδο ταυτίζεται περίπου με τα γεωγραφικά όρια της σημερινής Ηπείρου.¹¹ Πρόκειται για μια ευρύτατη γεωγραφικά επικράτεια, η οποία εκτείνεται σε ένα μεγάλο γεωγραφικό εύρος που περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του κεντρικού ελλαδικού χώρου (ώς τη Θεσσαλονίκη), σημαντικό τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας (εντός και εκτός των ορίων του σύγχρονου ελληνικού κράτους), και το μεγαλύτερο μέρος της σημερινής νότιας Αλβανίας. Πρόκειται για μια ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια που σήμερα ανήκει σε τρία διαφορετικά κράτη (Ελλάδα, Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία). Η περιοχή της σημερινής νότιας Αλβανίας σε όλο το εύρος της οποίας επεκτείνεται με πολυποίκιλους τρόπους η δράση του Αλή πασά και της οικογένειάς του, περιλαμβάνει τα αλβανικά εδάφη νοτίως της γραμμής Αυλώνας - Μπεράτι-Πογκράδετς (Vlorë - Berat - Pogradec). Τα σημαντικότερα κέντρα της περιοχής είναι το Μπεράτι, η Αυλώνα, το Αργυρόκαστρο (Gjirokastra), το Δέλβινο (Delvina), η Πρεμετή (Përmet) και η Κορυτσά (Korçë). Στην περιοχή αυτή κατοικούν αλβανόφωνοι και βλαχόφωνοι πληθυσμοί και ελληνόφωνοι (κυρίως εντοπίζονται στην κοιλάδα της Δρόπολης/ Dropulli, η οποία διασχίζεται από τον ποταμό Δρίνο/Drinosi και τα χωριά της περιφέρειας της Χειμάρας/ Himara).

ιστορίας της. Ο όρος προέρχεται από την αραβική λέξη malik=διοκτήτης και το περσικό επίθημα -āne, που σημαίνει: «με τον τρόπο» (το οποίο παραπέμπει στο πρόθεμα/ρίζα της λέξης). Ο όρος χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει άυλα περιουσιακά στοιχεία, όπως οι εκμισθώσεις φορολογικών προσόδων. Για τον θεσμό του malikâne βλ. I. Beldiceanu-Steinherr, λήμμα «mālikāne», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επι.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 277-278.

¹⁰Ο Σπ.Αραβαντινός οριοθετεί την επικράτεια του Αλή πασά ως ακολούθως: «Αί μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀώου ἀφ' ἑνός καί τοῦ Ἀλιάκμονος ἀφ' ἑτέρου Ἡπειρωτικάί, Θεσσαλικάί καί ἐν μέρει Μακεδονικάί χῶραι. Ἐκ τῶν κυρίως Μακεδονικῶν ἡ Γκόρτζα, Μπιχλίστα, Κεστρίνη (Καστοριά), Φλώρινα Χρούπιστα, Σκόρα, Μόκρα, Ὀπαρη, Ὀστροβον, Ὀχρις, Βέροια, Βοδενά, Κατερίνη, πᾶσα ἡ Πελοπόννησος καί ἡ Στερεά Ἑλλάς, πλὴν Ἀττικῆς καί Βοιωτίας (τό ὄριον τοῦ Ἀλῆ ἐξικινεῖτο μέχρι Πέτρας τῆς Βοιωτίας τῆς Λεβαδείας) καί τοῦ ἡμίσεος περίπου τῆς Εὐβοίας. Το εὐρύ τοῦτο κράτος εἶχεν ἑκτασιν 3.800 τετραγ. λευγῶν καί πληθυσμόν 1.500.000 περίπου». Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπεντελενλή*, Αθήνα 1895 (δεύτερη φωτογραφική ανατύπωση, Αθήνα 2004), τ. II, σ. 267-268.

¹¹Μ. Κοκολάκης, *Το ὕστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ἡπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 119.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται πώς επηρεάζονται οι υπάρχοντες πολιτικοί-διοικητικοί και οικονομικοί θεσμοί εντός του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου από την εξουσία και δράση του Αλή πασά Τεπεντελενλή σε όλο το εύρος που αυτή ασκείται ποικιλοτρόπως. Οι επιπτώσεις διαφοροποιούνται από το είδος της δράσης που αναπτύσσει και της εξουσίας που ασκεί στις αντίστοιχες περιοχές ο Αλή πασάς. Το εύρος των ρόλων και των δράσεών του ως διοικητής του πασαλίκιου των Ιωαννίνων και με την επέκταση της εξουσίας του σε άλλα πασαλίκια του ελλαδικού και του αλβανικού χώρου, μέσω της διοίκησης από πρόσωπα του στενού συγγενικού περιβάλλοντός του, ως εκμισθωτής φορολογικών προσόδων, ως κάτοχος μεγάλου αριθμού τσιφλικιών σε μια εκτεταμένη γεωγραφική επικράτεια και ως *Επόπτης φύλαξης των δερβενίων* (*Derbendat nâziri/ناظرى دربندات*) στην περιοχή της Ρούμελης, διαφοροποιούν τα αποτελέσματα της εξουσίας του και της εμπλοκής της δράσης του στους υπάρχοντες θεσμούς. Κατά συνέπεια, ερευνάται αν και σε ποιο βαθμό οι θεσμοί αυτοί εξελίσσονται από την αληπασαδική διακυβέρνηση και κατά πόσον ανιχνεύεται μέσα από την εξέλιξη αυτή το στοιχείο της νεωτερικότητας.

Από την έρευνα των δράσεων και παρεμβάσεων της αληπασαδικής διαχείρισης και εξουσίας μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια, επιχειρείται, όπου είναι εφικτό, να ανιχνευθούν οι όποιες νεωτερικές αντιλήψεις και συμπεριφορές, οι οποίες κατά βάση χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα και είναι αποτέλεσμα της επιρροής του βεζύρη των Ιωαννίνων με τον εξωμουσουλμανικό ευρωπαϊκό κόσμο. Πρόκειται για καινοτομίες (ενδιαφέρον για τα ευρωπαϊκά επιτεύγματα, επαφές με κύκλους λογίων, σύστημα πρόληψης μολυσματικών ασθενειών κ.ά.), οι οποίες, ωστόσο, συνυπάρχουν με τις παραδοσιακές οθωμανικές πρακτικές διεκδίκησης και νομής της εξουσίας. Άλλωστε, τα Ιωάννινα, η έδρα εξουσίας του αλβανού πασά, είναι μια από τις πόλεις του ελλαδικού χώρου, όπου ήδη έχουν φθάσει οι ιδέες του Διαφωτισμού, με βασικούς φορείς τους ηπειρώτες εμπόρους της διασποράς, που δραστηριοποιούνται στην κεντρική Ευρώπη. Παράλληλα, στην πόλη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα λειτουργούν σχολεία με πρόγραμμα και μαθήματα νεωτερικού χαρακτήρα. Οι αληπασαδικές καινοτομίες αποδόθηκαν από ένα τμήμα της ιστοριογραφίας του προηγούμενου αιώνα ως στοιχεία που τείνουν προς το μοντέλο της «Φωτισμένης Δεσποτείας», στην «ανατολική» εκδοχή της.¹²

Η εξουσία και δράση του Αλή πασά Τεπεντελενλή εντός του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου, στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή και ιστορική συγκυρία χαρακτηρίζεται από ένα σύστημα κοινωνικών, οικονομικών (εμπορικών, χρηματοπιστωτικών,

¹² Για τον *Ανατολικό Δεσποτισμό* βλ. K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism. A comparative study of total power*. Μασαχουσέτη 1967.

φοροεισπρακτικών), πολιτικών (διοικητικών και στρατιωτικών) δικτύων¹³ -θεσμικών και εξωθεσμικών- τα οποία διαμορφώνονται και χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των στόχων και την ικανοποίηση των αναγκών-απαιτήσεων της αληπασαδικής διακυβέρνησης.

Στην επικράτεια, επί της οποίας εκτείνεται η ιδιότυπη εξουσία του Αλή πασά, κατοικούν αλβανόφωνοι, ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι και τουρκόφωνοι πληθυσμοί, χριστιανοί (ορθόδοξοι και καθολικοί), μουσουλμάνοι (μπεκτασήδες και σουνίτες) και εβραίοι. Τα όρια των διακριτών αυτών ομάδων παραμένουν ρευστά σε μια κοινωνία με σημαντική θρησκευτική κινητικότητα και σε μια εποχή όπου η πολιτισμική, θρησκευτική και γλωσσική ταυτότητα-ετερότητα δεν έχει αποκρυσταλλωθεί σε εθνική συνείδηση.

Η χρήση των εθνοτικών-εθνικών όρων για τους πληθυσμούς που κατοικούν στην αληπασαδική επικράτεια, κατά την ιστορική αυτή περίοδο του τέλους του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα, υπόκειται στην προβληματική των πολλαπλών συνδηλώσεων, που χαρακτηρίζει τη μετάβαση από το θρησκευτικό-εθνοτοπικό στο εθνικό στοιχείο ως βασικό κριτήριο για τον καθορισμό των ταυτοτήτων. Έτσι, οι όροι «Αλβανός» και αντίστοιχα «αλβανικός» κλπ. χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν την εθνοτική ομάδα των κατοίκων της αληπασαδικής επικράτειας, αλλά και άλλων περιοχών της σημερινής Αλβανίας, οι οποίοι σε γενικές γραμμές διαθέτουν κάποια επιμέρους πολιτισμικά στοιχεία (γλώσσα, εθιμικό δίκαιο, κοινωνική οργάνωση) και κυρίως αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μέλη της ευρύτερης αλβανικής εθνοτικής ομάδας. Εντός της μεγάλης αυτής εθνοτικής ομάδας εντοπίζονται οι υποομάδες των Τόσκηδων και των Γκέκηδων, που κατοικούν στα εδάφη της σημερινής Αλβανίας, νότια και βόρεια αντίστοιχα του ποταμού Γενούσου (αλβαν. Skumbin). Στην περιοχή των Τόσκηδων, η οποία αναφέρεται από λογίους της εποχής (Θεσπρωτός, Αραβαντινός, Ψαλίδας) ως *Τοσκαρία*, εντοπίζονται οι επιμέρους εθνοτικές υποομάδες των *Τσάμηδων* στη σημερινή Θεσπρωτία (καζάδες Μαργαριτίου, Φιλιατών και Παραμυθιάς, καθώς και σε τμήμα της σημερινής αλβανικής επικράτειας των Αγίων Σαράντα και του Δέλβινου), με αντίστοιχη χρήση του όρου *Τσαμουριά (Τζαμουριά)*¹⁴ για την περιοχή αυτή,

¹³Η έννοια των «κοινωνικών δικτύων» και οι μέθοδοι ανάλυσής τους έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών στις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες της συμπεριφοράς τις τελευταίες δεκαετίες. Η ανάλυση εστιάζεται στην κατανόηση των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών οντοτήτων και μορφωμάτων καθώς και των επιπτώσεων των σχέσεων αυτών.

¹⁴Ο Αθανάσιος Ψαλίδας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναφέρει ότι «οί κατοικοῦντες εἰς Παραμυθίαν καὶ Δέλβινον ὀνομάζονται Τζάμηδες καὶ ὁ τόπος τους Τζαμουριά». Η Τζαμουριά, κατά τον Ψαλίδα, συνεχίζει να κατοικείται από Αλβανούς, χριστιανούς και μουσουλμάνους, με τους τελευταίους να αποτελούν έναν συμπαγή μουσουλμανικό πυρήνα στον χριστιανικό νότο της αλβανικής επικράτειας. Κ. Θεσπρωτός και Α. Ψαλίδας *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου* ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου του Κοσμά Θεσπρωτού, Ιωάννινα 1964, σ. 50. Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, προσαρμοσμένος στα ιστορικά συμφραζόμενα των μέσων του 19^{ου} αιώνα, προχωρά σε διάκριση των κατοίκων της σημερινής Ηπείρου-Αλβανίας, με εμφανές, πέραν του εθνοπολιτισμικού, το εθνικό κριτήριο, σε Έλληνες, σε Αλβανούς ή Σκιπετάρους, τους οποίους περαιτέρω διακρίνει σε χριστιανούς και μουσουλμάνους, σε Γραικοαλβανούς ή ημιέλληνες, απογόνους επιμιξίας Ελλήνων και Αλβανών, Σλάβους,

στο αρχειακό υλικό και τη βιβλιογραφία και των *Λιάπηδων*, διάσπαρτων ομάδων που κατοικούν στα νοτιοαλβανικά εδάφη, οι οποίοι συγκροτούν τη *Λιαπουριά*, όρος που χρησιμοποιείται κυρίως για να χαρακτηρίσει την εθνοτική αυτή υποομάδα στο σύνολό της και λιγότερο τη γεωγραφική περιοχή εντοπισμού της. Το στοιχείο της γλώσσας, αν και αποτέλεσε ένα από τα βασικά κριτήρια κατηγοριοποίησης του πληθυσμού, δεν διαδραμάτισε, ωστόσο, τον κυρίαρχο ρόλο στο θέμα της συγκρότησης των νεωτερικού τύπου ταυτοτήτων.¹⁵ Εντός της αληπασαδικής επικράτειας εντοπίζεται και η εθνοτική ομάδα με διακριτό στοιχείο τη βλάχικη, λατινογενούς προέλευσης, γλώσσα και κοινωνική συγκρότηση ημινομαδικού χαρακτήρα. Η βλάχικη γλωσσική κοινότητα συγκροτείται από επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες που εντοπίζονται γεωγραφικά στις δυτικές πλαγιές της Πίνδου, τη βορειοδυτική Θεσσαλία και τη νοτιοδυτική Μακεδονία. Το σημαντικότερο οικονομικό και εμπορικό κέντρο της βλάχικης κοινότητας, αλλά και ένα από τα σημαντικότερα των Βαλκανίων κατά τον 18^ο αιώνα αποτέλεσε η Μοσχόπολη (αλβαν. *Voskorojë «Βοσκοπόγιε»*), στη σημερινή νοτιοδυτική Αλβανία.¹⁶

Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη απαντώνται οι όροι *Άρβανο*, με την εθνοτική διάσταση της ευρύτερης αλβανικής πληθυσμιακής ομάδας, καθώς και οι όροι των επιμέρους εθνοτικών υποομάδων *Λιάπηδες-Λιαπουριά*, *Τσάμηδες-Τσαμουριά* (κυρίως ως γεωγραφικός προσδιορισμός της περιοχής κατοίκησής τους).¹⁷ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής έχουν και οι συνδηλώσεις που προκύπτουν από τη χρήση των θρησκευτικών όρων. Σε πολλές περιπτώσεις στο αρχειακό υλικό υπάρχει η διάκριση *Τούρκων-ραγιάδων*, ως δηλωτικών της αντίστοιχης διάκρισης χριστιανών-μουσουλμάνων, καθώς και η χρήση του όρου «*Ρωμιός*», «*ρωμέϊκο*» για τον προσδιορισμό των χριστιανικών πληθυσμών της αληπασαδικής επικράτειας.¹⁸ Ο συνδυασμός της θρησκευτικής ταυτότητας και της ένταξης σε εθνοτικές ομάδες και υποομάδες διαμορφώνει μια σύνθετη ιστορική πραγματικότητα για το πληθυσμιακό υπόβαθρο της περιοχής, την

βουλγαρικής ή σέρβικης καταγωγής, *Κουτσοβλάχους*, *Άρβανιτόβλαχους* ή *Καραγκούνηδες* και τέλος *Αθιγγάνους*, χριστιανούς και μουσουλμάνους.¹⁴

¹⁵Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, ό.π., σ. 51.

¹⁶Α. Κουκούδης, *The Vlachs: Metropolis and Diaspora*, Αθήνα 2003.

¹⁷Περαιτέρω, ο Ψαλίδας αναφέρεται σε υποδιαίρεσεις των δύο αλβανικών ομάδων Γκέκηδων και Λιάπηδων στις ακόλουθες εθνοθρησκευτικές ομάδες: α) *Γραικοί Χριστιανοί*, που κατοικούν σε όλα τα δυτικά χωριά της Δρόπολης ως τη Δερβιτζάνη (εκτός από δύο), σε όλα τα ανατολικά χωριά (εκτός τριών) και σε επτά μεγάλα χωριά και αρκετά μικρά του Δέλβινου και σε χωριά της Χειμάρας. β) *Αλβανοί Χριστιανοί*, που κατοικούν στα βόρεια και βορειοανατολικά της Δρόπολης (περιοχές Λιτζουριάς και Ρίζας), σε ορισμένα χωριά του Δέλβινου, της Χειμάρας, της Πρεμετής και της Κολόνιας.

¹⁸Έχει ενδιαφέρον η χρήση του όρου *Ρωμιός* για τον προσδιορισμό των Ρώσων στο έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 569, σ. 202-203: «*Ο ρωμιός πάντα το μπαρίσι (barış= ειρήνη) ζητεί έως εις το Μπρούτ (ο ποταμός Προύθος) το σύνορον...τόν «Ίσμαήλ πέγη έστειλάμε εις την Πλέβναν (πόλη της σημερινής Βουλγαρίας) καί ό ρωμιός άφέντη μου τραβηγιέται όπως μανθάνομεν...»*.

οποία αλλοιώνει,σε μεγάλο βαθμό, η επιχειρούμενη υπαγωγή των πληθυσμών αυτών σε εθνικά σχήματα, μέσα από ετεροχρονισμούς, αγκυλώσεις και μεθύτερες εθνικές σκοπιμότητες.¹⁹

Η άσκηση της πολιτικής εξουσίας επί των υπηκόων-μουσουλμάνων ή μη- συντελείται μέσω των υφιστάμενων πολιτικών δομών και των μηχανισμών του κατακτητικού συστήματος διοίκησης. Εντός του πλαισίου αυτού εγγράφεται η λειτουργία θεσμών αντιπροσώπευσης των χριστιανικών πληθυσμών του ελλαδικού χώρου. Πρόκειται για τις τοπικές κοινότητες, των οποίων οι άρχοντες (*κοτζαμπάσηδες* τουρκ. *koçabaşı/قجاباشی*), διαδραματίζοντας πολλαπλούς ρόλους -πρόκριτοι, φοροεκμισθωτές, γαιοκτήμονες, έμποροι- διαπλέκονται με τις επιμέρους δομές του οθωμανικού συστήματος εξουσίας. Η ανάπτυξη των δομών αυτών πολιτικής εκπροσώπησης στον οθωμανοκρατούμενο χώρο καταγράφεται στις περιοχές όπου το κατακτητικό σύστημα επιτρέπει την ανάπτυξή τους και τους παρέχει τη δυνατότητα νομής μέρους της πολιτικής εξουσίας επί των υπηκόων.

Ο Αλή πασάς παρεμβαίνει δυναμικά στα τεκταινόμενα της ευρύτατης περιοχής που ελέγχει, μεταβάλλοντας προς όφελός του τις προϋπάρχουσες ισορροπίες που έχουν διαμορφωθεί στις τοπικές κοινωνίες. Το ιστορικό πλαίσιο, εντός του οποίου δρα ο αλβανός πασάς ως περιφερειακός ηγέτης, διαμορφώνει τα επιμέρους χαρακτηριστικά της αυτονομιστικής δράσης του. Όπως προκύπτει από τα αρχειακά τεκμήρια (τις αναφορές των ευρωπαίων προξένων και περιηγητών, τις παλαιότερες αρχειακές καταγραφές αλλά και το εκδοθέν Αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χώτζη της Γενναδείου Βιβλιοθήκης²⁰ και το πρόσφατα εκδοθέν των Γενικών Αρχείων του Κράτους,²¹ αλλά και τη βιβλιογραφία, οι προσπάθειες του βεζύρη των Ιωαννίνων επιδιώκουν σταδιακά την πλήρη χειραγώγηση του αρματολικού φαινομένου, με παράλληλη προσπάθεια ελέγχου των τοπικών κοινοτικών αυθεντιών και υποταγής τους στην αλβανασαδική εξουσία. Η λειτουργία του ως *Επόπτη των Δερβενίων της Δυτικής Ρούμελης* του παρέχει και θεσμικά τη δυνατότητα να διατηρεί δικές

¹⁹Ο όρος «Τουρκαλβανός» που αποδόθηκε από την εθνοκεντρική ιστοριογραφία του προηγούμενου αιώνα ως εθνωνύμιο στους μουσουλμάνους αλβανούς ενόπλους που έλαβαν μέρος στην καταστολή των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο στα 1770 και στις μάχες κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης με το μέρος των οθωμανικών δυνάμεων, αποτελεί μεθύτερη νεολογική κατασκευή. Αντίστοιχες αναφορές υπάρχουν και σε αφηγηματικές πηγές της Επανάστασης, όπως το έργο του Νικόλαου Κασομούλη, οι οποίες ωστόσο γράφτηκαν μετά το τέλος του Εθνικού Αγώνα, με εκ των υστέρων απόδοση, σε πολλές περιπτώσεις, της προεπαναστατικής πραγματικότητας. Βλ. Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α' 1821-1833, εισαγ.-σημ. Γιάννης Βλαχογιάννης, Αθήνα 1939, passim. Από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, το αφήγημα της *καταγωγής των Αλβανών από τους Πελασγούς* εργαλείοποιείται από το ελληνικό κράτος, προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα ένταξης των αλβανόφωνων πληθυσμών της Ελλάδας στο σχήμα των κοινών προγόνων.

²⁰Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά. (έκδοση-σχολιασμός-ευρετήρια), με τη συνεργασία των Δ. Δημητρώπουλου και Π. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, Αθήνα 2007 (τ. Α', Β', Γ', Δ').

²¹Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά. (έκδοση-σχολιασμός-ευρετήρια), με τη συνεργασία των Δ. Δημητρώπουλου και Π. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γενικών Αρχείων του Κράτους (Γ.Α.Κ.) και Ιστορικού Αρχείου Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 2018 (τ. Ε').

του φρουρές στην επικράτεια άλλων σαντζακίων και να παρεμβαίνει στα τεκταινόμενα ενός ευρύτατου γεωγραφικού χώρου (από το Μοναστήρι ως τον Κορινθιακό), αναδεικνυόμενος ως βασικός παράγοντας ελέγχου του κόσμου των άτακτων ενόπλων και ρύθμισης της τάξης και της ασφάλειας στην περιοχή. Η δυνατότητα ελέγχου του συνόλου σχεδόν των ένοπλων ομάδων σε μια ευρύτατη εδαφικά επικράτεια, ενισχύουν σε μεγάλο βαθμό το γόητρό του, καθιστώντας τον σημαντικότερο τοπάρχη στο ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας. Επιπλέον, η κατοχή του αξιώματος του *Derbendat nâziri* για μια μακρόχρονη περίοδο, που σχεδόν ταυτίζεται με τη θητεία του στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, καθώς και η δυνατότητα ελέγχου των οδικών επικοινωνιών σε ένα τόσο μεγάλο γεωγραφικό εύρος, καθιστά λειτουργικό το δίκτυο της εξουσίας του, αφού του επιτρέπει να ασκήσει ανεμπόδιστος το διοικητικό και φοροεισπρακτικό του έργο. Η πειθαρχία που προσπαθεί να επιβάλει ο Αλή πασάς, σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις για διασφάλιση ευταξίας, απονομή *δικαιοσύνης* και λαϊκή ευημερία των υπηκόων του, δημιουργούν ένα εξουσιαστικό πρότυπο σύμφωνα με τις παραδοσιακές αντιλήψεις του Ανατολικού Δεσποτισμού.²² Από μερίδα των ιστορικών η *ανεξίθρησκη* πολιτική που ακολουθεί έχει αποδοθεί στην επίδραση των θρησκευτικών δοξασιών του μπεκτασισμού, του οποίου φέρεται να υπήρξε οπαδός.²³

²²Στο μοντέλο του *Ανατολικού (Ασιατικού) Δεσποτισμού* αναφέρεται ο Μοντεσκιέ στο έργο του «*De l'esprit des Lois*», ορίζοντας ως *Δεσποτισμό* ένα γενικευμένο εξωευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης, του οποίου η όλη δομή ήταν αντίθετη με τις αρχές του ευρωπαϊκού φεουδαρχισμού. P. Anderson, *Το απολυταρχικό κράτος*, ό.π., σ. 400 κ.ε. Αργότερα, ο Max Weber περιέγραψε ένα ακραίο απολυταρχικό και γραφειοκρατικό κρατικό σύστημα, που στηρίζεται στην απόλυτη κυριαρχία του ηγεμόνα, το οποίο ονομάζει «*Σουλτανισμό*» και, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, είναι ενδημικό στη Μέση Ανατολή. M. Weber, *Οικονομία και Κοινωνία*, μτφρ. εισαγ. επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα 2006, τ. 5, σ. 33 κ.ε. Επίσης, H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή (1300-1600)* μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα 1995, σ. 394-395. Η Karen Armstrong υποστηρίζει ότι οι γραφειοκρατικές, συγκεντρωτικές αντιλήψεις των απόλυτων ανατολικών μοναρχιών είναι επηρεασμένες από τη μογγολική ιδέα του στρατιωτικού κράτους. K. Armstrong, *Ισλάμ, μια σύντομη ιστορία*, Αθήνα 2002, σ. 219-220. Η μαρξιστική ιστοριογραφία συνέδεσε τον «Ανατολικό Δεσποτισμό» με το σχήμα του «ασιατικού τρόπου παραγωγής», διαμορφώνοντας μία τυπολογία στοιχείων που χαρακτηρίζουν την πολιτικό-οικονομική συγκρότηση των κοινωνιών, στις οποίες απαντάται, μεταξύ των οποίων είναι η απουσία ατομικής ιδιοκτησίας και κυριότητας της γης από το κράτος, η απόσπαση από το κράτος του παραγομένου υπερπροϊόντος με τη μορφή γαιοπροσόδου από τους άμεσους αγρότες, η κατασκευή σημαντικών δημόσιων έργων, πρωτίστως αρδευτικού χαρακτήρα, και ο πατερναλιστικός χαρακτήρας της οικονομίας με κεντρικό έλεγχο της αγοράς, η ρύθμιση της παραγωγής και των τιμών διαμέσου των συντεχνιακών συσσωματώσεων, η οργάνωση του φορολογικού συστήματος και μηχανισμού, η κάλυψη των στρατιωτικών δαπανών και η συντήρηση ενός σημαντικού σνήθως στρατεύματος. Βλ. K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, μτφρ. Π. Μαυρομάτης, Αθήνα 1978, σ. 972 · E. Hobsbawm, «*Εισαγωγή*» στο Karl Marx, *Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί*, Αθήνα 1983, σ. 17-20, 46-47 · P. Anderson, *Το απολυταρχικό κράτος*, Αθήνα 1986, σ. 460-471 και 481-482.

²³Η σχέση του Αλή πασά με τον μπεκτασισμό ανατρέχει στην παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο παππούς του ήταν δερβίσης από την Ανατολία. Η εξάπλωση του μπεκτασισμού στην Αλβανία εκλαμβάνεται σε γενικές γραμμές, ακόμα και από τους ίδιους τους μπεκτασίδες, ως συνέπεια της υποστήριξης που παρείχε στους εκπροσώπους του Μπεκτασισμού ο Αλή πασάς. Η N. Clayer απορρίπτει την άποψη αυτή, επισημαίνοντας, μεταξύ άλλων, ότι δεν θα μπορούσε ο Αλή πασάς να ευθύνεται για τη διάδοση του μπεκτασισμού στην Αλβανία, καθώς σημαντικό ποσοστό τεκκέδων των μπεκτασίδων στον νοτιοαλβανικό χώρο συναντούμε μόλις κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Η ίδια ιστορικός επισημαίνει ότι, από έρευνες σε οθωμανικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης, προκύπτει ότι ο Αλή πασάς υποστήριξε δύο συγκεκριμένες σουφικές ομάδες (*tarikāt*/طریقت= μονοπάτι, δρόμος και κατ' επέκταση θρησκευτική σέκτα, σουφικό τάγμα, μυστικισμός), τους Χαλβετίδες (Halveti) και τους Σααντίδες (Sa'diye/Sa'diya араβ./سعدیه). N. Clayer, «The myth of Ali Pasha

Ο Αλή πασάς ασκεί τις οικονομικές, διοικητικές και στρατιωτικές του αρμοδιότητες σε όλο το εύρος της επικράτειας, επί της οποίας διεισδύει η τυπική ή άτυπη ισχύς του, από την καθέδρα της εξουσίας του, τα Ιωάννινα, από την οποία αρνείται να απομακρυνθεί, όχι μόνο για να συμμετάσχει σε σουλτανικές εκστρατείες (ως οφείλει εκ του αξιώματος του), αλλά ακόμα και όταν του ανατίθεται το αξίωμα του *Ρούμιλι βαλισί* (Rumili valisi/رومالي واليسى) και θα πρέπει να εγκατασταθεί στο Μοναστήρι (Βιτώλια), όπου και η έδρα διοίκησης του βιλαετίου της Ρούμελης.

Παράλληλα, το πλέγμα των διπλωματικών σχέσεων, που συνάπτει με τους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αποτελεί μια σημαντική παράμετρο στην ανάπτυξη και οριοθέτηση του συστήματος της αληπασαδικής εξουσίας. Μέσα από τις σχέσεις αυτές ανιχνεύεται η εξελισσόμενη προσπάθεια του αλβανού πασά να διαδραματίσει ενεργό ρόλο στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, ως παράπλευρη περιφερειακή δύναμη, αυτονομούμενη σε σημαντικό βαθμό από την άσκηση της επίσημης οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής. Η διπλωματική-εξωτερική πολιτική του Αλή πασά αποτελεί ίσως την πιο χαρακτηριστική στασιαστική δράση του έναντι του επίσημου οθωμανικού κράτους, μέσω της οποίας αναδεικνύεται ως περιφερειακός ηγέτης στον βαλκανικό χώρο, ενώπιον της ευρωπαϊκής διπλωματίας.

Μια άλλη διάσταση της εδαφικής διεύθυνσης του Αλή πασά σε περιοχές εκτός του πασαλίκιου των Ιωαννίνων αποτελεί η διασύνδεσή του με θρησκευτικούς θεσμούς, μουσουλμανικούς και χριστιανικούς. Προσπαθώντας να δημιουργήσει τα απαραίτητα ερείσματα της διεκπεραιούμενης άτυπης εξουσίας του, ο Αλή πασάς διασυνδέεται με το ισλαμικό κατεστημένο των περιοχών που επιδιώκει να ελέγξει, μέσω του ιερο-δικαστικού θεσμού των καδήδων. Οι απεσταλμένοι του στην Κωνσταντινούπολη, όπως καταγράφεται και στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη, επιδιώκουν, μέσω των επαφών τους με την ανώτατη μουσουλμανική θρησκευτική ηγεσία (σεϊχουλισλάμης/seyhulislam/شيخ الاسلام), να επιτύχουν τον διορισμό των φιλικά προσκείμενων στον Αλή πασά προσώπων ως καδήδων στις περιοχές που τον ενδιαφέρουν. Αντίστοιχες είναι και οι αναφορές στο ίδιο Αρχείο, αλλά και στη βιβλιογραφία, της προσπάθειας να ελέγξει τον διορισμό ανώτερων εκκλησιαστικών εκπροσώπων της Ορθοδοξίας, μέσω των επαφών του με τους κύκλους του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Η αληπασαδική εξουσία αποτελεί το κέντρο από οποίο εξαρτώνται οι λειτουργίες της περιφερειακής διοίκησης των γιων του, στα πασαλίκια που είναι διορισμένοι. Στην ουσία

πρόκειται για μια μητροπολιτική εξουσία, με περιφερειακές λειτουργίες, άμεσα εξαρτώμενες από αυτήν. Έχουμε δηλαδή τη συγκρότηση μιας τοπικής, οθωμανικής αλβανικής εδαφικής κυριαρχίας με οικογενειακή δικτύωση, τη συγκρότηση δηλαδή ενός ηγεμονικού οίκου «οτζακίου»,²⁴ η οποία εγγράφεται στα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής των âyan.

Η διερεύνηση των πολιτικο-διοικητικών, οικονομικών και κοινωνικών δομών έχει σκοπό να αναδείξει τόσο το σύστημα της αληπασαδικής εξουσίας σε όλο το εύρος και τις επιμέρους συνιστώσες του, όσο και την πολιτικο-οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα του προεπαναστατικού οθωμανοκρατούμενου ηπειρωτικού και νοτιοαλβανικού χώρου. Η ιστορική προσέγγιση της επικράτειας επί της οποίας ασκείται η αληπασαδική εξουσία, σε όλες τις μορφές και εκφάνσεις της, μέσα από τη μελέτη των επιμέρους δομών της, στοχεύει στο να καταδείξει με ποιους τρόπους και σε ποιο βαθμό οικοδομείται, κατά τη μακρόχρονη περίοδο της κυριαρχίας του Αλή πασά, ένα ημιαυτόνομο κρατικό μόρφωμα. Εν τέλει, να καταδείξει, μέσα από την ιστορική προσέγγιση και ανάλυση των επιμέρους συστατικών του, την ιστορικότητα του μορφώματος αυτού, το οποίο από μερίδα μελετητών του αληπασαδικού φαινομένου ονομάστηκε «κράτος του Αλή πασά». Για τον σκοπό αυτό θα πρέπει να αναδειχθούν τα οικονομικά και κοινωνικά δίκτυα που διαμορφώνονται με σημείο αναφοράς την αληπασαδική εξουσία, στην έδρα του βεζύρη των Ιωαννίνων, αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινοτικό και αρματολικό στρατιωτικό πλαίσιο, μέσα από τη διαπλοκή της δράσης του με τις κοινοτικές και αρματολικές αυθεντίες της περιοχής. Η όλη προσέγγιση εντάσσεται στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της οθωμανικής πραγματικότητας, αλλά και επιμέρους της Βαλκανικής, με όλα τα χαρακτηριστικά και τις παραμέτρους που την καθορίζουν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (τέλος 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αιώνα).

Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται μια, κατά το δυνατόν, συνολική προσέγγιση της πολυσχιδούς δράσης και εξουσίας του Αλή πασά Τεπεντελενλή, μέσα από το δημοσιευμένο αρχειακό υλικό της Συλλογής Χώτζη της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, των Γενικών Αρχείων του Κράτους και του Αρχείου του Μουσείου Μπενάκη, από αδημοσίευτο υλικό της Συλλογής Ζυγαλάκη της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε) και από οθωμανικό αδημοσίευτο αρχειακό υλικό του Αρχείου της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη. Το Αρχείο της Συλλογής Χώτζη αποτελεί πολύ σημαντικό corpus αρχειακού υλικού από αυτό που κατασχέθηκε από τις σουλτανικές δυνάμεις με το τέλος της πολιορκίας των Ιωαννίνων και τον θάνατο του Αλή

²⁴ Από την τουρκική λέξη ocak/اوجاق που σημαίνει εστία, τζάκι, φούρνος και κατ'επέκταση μεγάλη οικογένεια, ηγεμονικός οίκος, δυναστεία.

πασά το 1822. Ένα μεγάλο μέρος του κατασχεθέντος αρχειακού υλικού του πασά των Ιωαννίνων αξιοποιήθηκε από την οθωμανική διοίκηση, κυρίως αυτό που περιείχε πληροφορίες οικονομικού περιεχομένου, προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για την περιουσία, κινητή και ακίνητη, του Αλή πασά και της οικογένειάς του ανά την επικράτεια. Πρόκειται για καταγραφές που αφορούν τα τσιφλίκια, τις κάθε είδους εκμισθώσεις, τα πλοία και ακίνητα του αληπασαδικού οτζακίου, αλλά και τα δάνεια που είχε χορηγήσει σε μεμονωμένα άτομα και συλλογικότητες. Οι καταγραφές αυτές, βασισμένες σε αρχειακό υλικό του Αλή πασά που κατασχέθηκε από τις δυνάμεις του Χουρσίτ πασά, μεταφράστηκαν στα οθωμανικά και μαζί με άλλες σχετικές, που πραγματοποιήθηκαν από εντεταλμένους γραφείς της οθωμανικής διοίκησης, φυλάσσονται σήμερα σε συλλογές του *Αρχείου της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας* στην Κωνσταντινούπολη (πρώην *Αρχείο της Πρωθυπουργίας της Τουρκίας*). Στην παρούσα έρευνα έγινε χρήση ενός τμήματος αρχειακού υλικού από το *Οθωμανικό Αρχείο* της Κωνσταντινούπολης, που αφορά καταγραφές των τσιφλικιών και των παραγόμενων προϊόντων σε αυτά, σε διάφορες περιοχές της αληπασαδικής επικράτειας (Ηπειρο, σημ. νότια Αλβανία, Μακεδονία, Θεσσαλία κ.α.). Εκτός από τις πληροφορίες που αντλούνται από αυτά για την τεκμηρίωση της μελέτης, τα έγγραφα του *Οθωμανικού Αρχείου* παρατίθενται μεταγεγραμμένα σε ειδικό παράρτημα της μελέτης. Μέρος του κατασχεθέντος από τις σουλτανικές δυνάμεις αρχειακού υλικού αποτελεί και το *Αρχείο της Συλλογής Χώτζη*, που περιήλθε στην κατοχή του συλλέκτη Ιωάννη Χώτζη.²⁵

²⁵Το τμήμα αυτό του Αρχείου Αλή πασά περιήλθε στην κατοχή του Κωνσταντινουπολίτη Ιωάννη Χώτζη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά τον θάνατο του τελευταίου πωλήθηκε από τους κληρονόμους του στον συλλέκτη Δαμιανό Κυριαζή. Ο τελευταίος κληροδότησε το *Αρχείο Αλή πασά* στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, στο Ιστορικό Αρχείο της οποίας φυλάσσεται έως σήμερα. Το έτος 2008 ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη εξέδωσαν το μεγάλο αυτό αρχειακό corpus, το οποίο αποτελείται από 1380 έγγραφα. Ένα μικρό μέρος του *Αρχείου της Συλλογής Χώτζη* που φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, εκδόθηκε το έτος 2018 από την ίδια ομάδα ιστορικών. Πρόκειται για δύο ιδιαίτερα επιμελημένες εκδόσεις, που αναδεικνύουν το σημαντικό αυτό αρχειακό υλικό και συνοδεύονται από μεγάλο όγκο πληροφοριών για την κατανόηση των εγγράφων, καθώς και από πλήρες γλωσσάρι, πλούσιο ευρετήριο προσώπων, τόπων, όρων, επαγγελμάτων και αξιωμάτων, καθώς και από εκτεταμένη βιβλιογραφία. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου και Π. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης* τόμοι Α', Β', Γ', Δ', Αθήνα 2008 και των ιδίων, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γ.Α.Κ και Ιστορικού Αρχείου Μουσείου Μπενάκη*, τ. Ε', Αθήνα 2018. Όπως αναφέρει ο Β. Παναγιωτόπουλος, ο Ιωάννης Χώτζης αποτελεί πρόσωπο του οικουμενικού ελληνισμού, του οποίου οι αρχειακές συλλογές σήμερα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, το Μουσείο Μπενάκη και την Εθνική Βιβλιοθήκη αποτελούν μερικούς από τους ακρογωνιαίους λίθους του ελληνικού αρχειακού οικοδομήματος. Παναγιωτόπουλος κ.α., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Δ' Επίμετρο σ. 157. Ο Ιωάννης Χώτζης έζησε στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αλλά το αρχείο του ήλθε στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και σταδιακά εκποιήθηκε από την οικογένειά του και ειδικά από τον γιό του, Σάββα, ως *Αρχείο Ιωάννη Χώτζη* ή *Αρχείο οικογένειας Χώτζη*. Ό.π.

Το *Αρχείο Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη* περιλαμβάνει κατά το μεγαλύτερο μέρος του ικετήριες αναφορές/ *αρζουχάλια* (arzuhal/عرضحال= αναφορά, γραπτή αίτηση)²⁶ διαφόρων υποτελών του (προκρίτων, οπλαρχηγών, ανθρώπων στην υπηρεσία του σε διάφορες περιοχές της επικράτειάς του, διαχειριστών των τσιφλικιών του, μικρότερων âyan, τοπικών αξιωματούχων), κυρίως προς τον πασά των Ιωαννίνων και σε πολύ μικρότερο βαθμό προς τους γιούς του, καθώς και μελών της οικογένειάς του, οι οποίοι απευθύνονται προς τον βεζύρη των Ιωαννίνων με τις τυπικές προσφωνήσεις και το απαιτούμενο ύφος απόλυτης υποταγής, που αντιστοιχούν στο κύρος και το αξίωμά του. Ένα μικρότερο μέρος των εγγράφων του *Αρχείου* αποτελούν τα εξερχόμενα έγγραφα, δηλαδή αυτά που αποστέλλει ο Αλή πασάς και οι γιοί του προς τους διαφόρους υποτελείς τους, τα οποία συνήθως έχουν τον χαρακτήρα διαταγής (buyurdum/buyurltu/بیوردم/بیورلتو= γραπτή εντολή).²⁷ Είναι προφανές ότι στο *Αρχείο της Συλλογής Χώτζη* υπερτερούν τα εισερχόμενα έγγραφα, τα οποία στην πλειονότητά τους είναι αρζουχάλια (*αρτζουχάλια/αρτζουχάλ*, όπως αναφέρονται συνήθως στα αρχειακά τεκμήρια), καθώς η αληπασαδική γραφειοκρατία δεν τηρούσε ολοκληρωμένο σύστημα διατήρησης αντιγράφων των εξερχόμενων εγγράφων. Ένα σημαντικό τμήμα των εγγράφων του *Αρχείου της Συλλογής Χώτζη* αφορά την οικονομική διαχείριση του οτζακίου και περιλαμβάνει αποδείξεις εξόφλησης/τεσκερέδες (teskere/deskere/تسکرة/دسکرة), διαχειριστικά κατάστιχα τσιφλικιών, χρεωστικά ομόλογα οφειλετών του αληπασαδικού οτζακίου, κατάστιχα οικονομικής συναλλαγής του οτζακίου με τον κεντρικό σαράφη του στην Κωνσταντινούπολη κλπ. Από την τελευταία αυτή κατηγορία εγγράφων, παρά την αποσπασματικότητα που χαρακτηρίζει ένα αρχειακό corpus του οποίου ένα μέρος λανθάνει, αντλούμε σημαντικά στοιχεία για την οικονομική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου εντός μιας προκαπιταλιστικής πατερναλιστικής οικονομίας, με κυρίαρχη αυτή της εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων στο πλαίσιο του συστήματος iltizam (الترام). Η διασωζόμενη αλληλογραφία του Αλή πασά με άτομα που ανήκουν σε ένα ευρύ κοινωνικο-

²⁶Η λέξη arzuhal στην ισλαμική διοικητική πρακτική ορίζεται ως έγγραφη αναφορά, αίτημα ή καταγγελία, η οποία απευθύνεται στις αρχές από μεμονωμένα άτομα ή συλλογικότητες, προκειμένου να διευθετηθεί ή να διεξαχθεί δικαστική, πολιτική ή διοικητική εξέταση για να αρθεί μία αδικία ή να κατοχυρωθεί ένα ατομικό ή λαϊκό δικαίωμα. Η αίτηση είχε τη μορφή παράκλησης και αναζήτησης προστασίας ωστόσο, από μόνη της δεν εξανάγκαζε την υπηρεσία, στην οποία απευθυνόταν, να απαντήσει. Αν το αίτημα ήταν προσωπικό, τότε στο τέλος του εγγράφου ο αιτών υπέγραφε υποχρεωτικά και με την υπογραφή του υποστήριζε την όλη διαδικασία του αιτήματος. Με το πέρασμα του χρόνου η αποδοχή των αιτημάτων-παραπόνων των υπηκόων εξελίχθηκε για τον Σουλτάνο σε μία πολιτική απονομής δικαιοσύνης και χάριτος, ένα είδος δώρου προς τους αιτούντες. Οι θεολόγοι και οι λόγιοι του ισλαμικού κόσμου συχνά στα έργα τους προέτρεπαν τους διοικούντες να παρακολουθούν με προσοχή τα αιτήματα των υπηκόων και να δίνουν λύσεις, θεωρώντας πως αυτή η συμπεριφορά θα λειτουργήσει αποτρεπτικά όσον αφορά τη δράση ορισμένων κακόβουλων ατόμων. Για τα arzuhal βλ. G. Sariyildiz, «Οθωμανικές αιτήσεις και αιτησιογράφοι [Osmanlılarda Arzuhal ve Arzuhalciler]», διάλεξη που δόθηκε στο πλαίσιο *Σειράς διαλέξεων/Konferans Serisi I του Σεμναριακού Κύκλου Οθωμανικής Γλώσσας και Παλαιογραφίας του Προγράμματος Οθωμανικών Σπουδών* (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 11 Μαρτίου 2014), μτφρ. Δ. Λούπης, Αθήνα 2014, σ. 10.

²⁷Η λέξη προέρχεται από το τουρκικό ρήμα buyurmak/بیورمک, που σημαίνει διατάσσω, δίνω εντολή.

οικονομικό φάσμα αποτυπώνει με ένα μοναδικό τρόπο πολύ σημαντικές πτυχές της οθωμανικής πραγματικότητας, από τα τέλη του 18^{ου} ως τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, εντάσσοντας την μικροϊστορική περιπτώσιολογία στο μεγάλο ιστορικό αφήγημα της εποχής.²⁸

Η τεκμηρίωση της ιστορικής έρευνας απαιτεί την αξιοποίηση των αφηγηματικών πηγών και της πλούσιας βιβλιογραφίας για τον Αλή πασά Τεπεντελενλή, προκειμένου να αξιοποιηθεί στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό όλο το εύρος των πληροφοριών, που αφορούν τη ζωή και τη δράση του βεζύρη των Ιωαννίνων. Απαιτήθηκε επίσης και η αξιοποίηση τμήματος της διεθνούς οθωμανικής βιβλιογραφίας για την ιστορική ανάδειξη του Αλή Τεπεντελενλή εντός των ιστορικών συμφραζομένων της εποχής του.

Η περιγητική γραμματεία αποτέλεσε τη βάση, επί της οποίας στηρίχθηκαν όλα τα αφηγηματικά έργα για τον Αλή πασά και ήταν επόμενο, μέσα από τα έργα αυτά, να αναπαραχθούν οι υπερβολές, οι στρεβλώσεις και η ανάδειξη των οριενταλιστικών προτύπων και στην αληπασαδική ιστοριογραφία του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Το μεγαλύτερο μέρος των αφηγηματικής γραμματείας για τον Αλή πασά Τεπεντελενλή στηρίχθηκε κατά βάση στα σχετικά έργα των περιηγητών François Pouqueville, William Martin Leake, John Cam Hobhouse, Smart Hughes και Frédéric François Guillaume de Vaudoncourt.²⁹ Δευτερευόντως, ως πηγή για την ιστορική προσέγγιση του Αλή πασά, χρησιμοποιήθηκαν οι αναφορές του οθωμανού ιστοριογράφου Ahmet Cevdet paşa και η αφήγηση του δισεγγονού του Αλή πασά, Ahmed Müfid. Οι βιογράφοι του Αλή πασά

²⁸Η μικροϊστορία, ως εργαλείο ανασύστασης και μελέτης του ιστορικού παρελθόντος με την ένταξη των υπάλληλων τάξεων ως δρώντων υποκειμένων, εισάγεται στις ιστορικές σπουδές στην δεκαετία του 1970. Διανοητική αφετηρία της υπήρξε η κριτική στάση μιας ομάδας ιταλών ιστορικών απέναντι στις θέσεις της γαλλικής ιστοριογραφικής σχολής των *Annales*, σύμφωνα με τις οποίες η ένταξη των υπάλληλων τάξεων στη γενική ιστορία θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από την ποσοτική μελέτη των κοινωνιών του παρελθόντος, με χρήση μεθοδολογικών εργαλείων, όπως η ιστορική δημογραφία και η κοινωνιολογία. Οι ιστορικοί, εκφραστές αυτής της κίνησης, εντοπίζουν τα ερευνητικά τους αντικείμενα στην ιστορία της «μικρής γεωγραφικής ενότητας» και την πολιτισμική μικροϊστορία και αναπτύσσουν ερευνητικές στρατηγικές που βασίζονται ενσωμάτωση και τη μεταξύ τους διάρθρωση, του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού αυτών των ιδιοτήτων. Ο Carlo Ginsburg, ο βασικότερος εκπρόσωπος της ιταλικής ιστοριογραφικής τάσης της μικροϊστορίας, αναφέρει ότι ο όρος *microhistory* χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Αμερικανό George R. Stewart, καθηγητή του Πανεπιστημίου Berkeley της Καλιφόρνια, το 1959. Βλ. C. Ginsburg, «Microhistory: Two or Three Things that I know about it», μτφρ. J. και A. C. Tedeschi, *Critical Inquiry* (1993):10-35, όπου αναφορά σε διάλεξη του G. Stewart και σχετική δημοσίευση του ίδιου, *Pickett's charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863*, Βοστόνη 1959, σ. viii. Για τη μικροϊστορία, βλ. Μ.-Χ. Χατζηϊωάννου, «Από την πλευρά της μικροϊστορίας», *Τα Ιστορικά*, 9 (1988), σ. 375-380· της ίδιας, «Μικροϊστορικές αναζητήσεις», *Μνήμων*, 20 (1998): 151-160· Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλης, *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, 1993· Σπ. Ασδραχάς, «Η τοπική ιστορία», στου ίδιου, *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα 1995, σ. 179-182. Από την ξενόγλωσση ιστοριογραφική προσέγγιση της μικροϊστορίας, βλ. L. Febvre, *The Problem of Unbelief in the 16th Century: The Religion of Rabelais*, μτφρ. B. Gottlieb, Cambridge 1998· N. Zemon-Davies, *Η επιστροφή του Μαρτίνου Γκέρ*, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα 2000 (πρωτότυπη έκδοση Harvard University Press 1983).

²⁹Ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι ο πρώτος από τους ευρωπαίους περιηγητές που ασχολήθηκαν με τον Αλή πασά είναι ο William Eton στο δίτομο έργο του *A Survey of the Turkish Empire*, Λονδίνο 1798. Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, τ. Ι, ό.π., σ. 34.

προσέλαβαν την προσωπικότητά του ως τη χαρακτηριστική περίπτωση Ανατολίτη Δεσπότη, που δρα εντός του αντίστοιχου ιστορικού πλαισίου του *Ανατολικού Δεσποτισμού*.

Οι ευρωπαίοι περιηγητές που επισκέφθηκαν την επικράτεια του Αλή πασά είχαν κάποιες σύντομες ή διαρκέστερες και συχνότερες συναντήσεις μαζί του, όπως στην περίπτωση του λόρδου Byron και του Hobbhouse (λόρδου Broudhon), ή παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην αυλή του, όπως στην περίπτωση του Fr. Pouqueville ή του W. M. Leake. Ο François Charles Hugues Laurent Pouqueville (1770-1838) υπηρέτησε από το 1806 ως πρόξενος της Γαλλίας στην αυλή του Αλή πασά και υπήρξε ο βασικός διαμεσολαβητής στις διαπραγματεύσεις του με τους Γάλλους. Ο Γάλλος πρόξενος ήταν βαθύς γνώστης του ελλαδικού χώρου, στον οποίο είχε ταξιδέψει πριν από την εγκατάστασή του στα Ιωάννινα. Τα κείμενά του μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη γεωμορφολογία της ελληνικής ενδοχώρας, τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού και τα οικονομικά μεγέθη των περιοχών που επισκέφθηκε.³⁰

Ο Pouqueville παρέμεινε στα Ιωάννινα περίπου για 10 χρόνια (1806-1815), κατά την περίοδο της σταδιακής επικράτησής του Αλή πασά στον ηπειρωτικό και νότιο αλβανικό χώρο έναντι των αντιπάλων μπέδων της Τσαμουριάς, των πασάδων Μπερατίου-Αυλώνας και Δέλβινου και των Σουλιωτών, καθώς και της οικονομικής και πολιτικής του διείσδυσης σε μια ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια, μέσω του συστήματος *siltizam* και της τσιφλικοποίησης. Λόγω της μακρόχρονης παραμονής του στα Ιωάννινα, είχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει από κοντά τις δραστηριότητες του βεζύρη των Ιωαννίνων και να εξιστορήσει τα σχετικά γεγονότα, μέσα από τις οριενταλιστικές παραμορφώσεις της ευρωπαϊκής λογιόσύνης, αλλά και την προσωπική του εμπάθεια, ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης τα δύο ανδρών, αλλά και της επαμφοτερίζουσας πολιτικής του Αλή πασά

³⁰Ο Pouqueville (1770-1838) ήταν γάλλος γιατρός, περιηγητής και διπλωμάτης. Γεννήθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1770 στη πόλη Μερλερό (Merlerault) της Νορμανδίας. Σπούδασε ιατρική στο Παρίσι και συμμετείχε ως αξιωματικός του υγειονομικού σώματος με την ειδικότητα του χειρουργού, σε επιστημονική αποστολή, στο πλαίσιο της εκστρατείας του Ναπολέοντα Βοναπάρτη στην Αίγυπτο. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αίγυπτο συνέγραψε μια σημαντική ιατρική μελέτη για την πανώλη, ωστόσο αναγκάστηκε, λόγω του κλονισμού της υγείας του να επιστρέψει στη Γαλλία. Κατά το ταξίδι της επιστροφής του, το εμπορικό πλοίο με το οποίο ταξίδευε κατελήφθη από αλγερινούς πειρατές και ο ίδιος αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε σιδηροδρόμιος στην Τριπολιτά (1798), όπου και παρέμεινε φυλακισμένος, λόγω του γαλλοοθωμανικού πολέμου, περίπου για δέκα μήνες. Στη συνέχεια, μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε για δύο χρόνια κρατούμενος στις φυλακές του *Γεντί Κουλέ* (Yendi Kule). Αποφυλακίστηκε με παρέμβαση του γάλλου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη και επέστρεψε στη Γαλλία, όπου συνέγραψε και εξέδωσε στο Παρίσι το 1805 το πρώτο περιηγητικό του έργο με τίτλο *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' Empire Ottoman*. Το βιβλίο, το οποίο αφιέρωσε στον Ναπολέοντα, αποτέλεσε την αιτία για τον διορισμό του ως Γενικού Προξένου της Γαλλίας στα Ιωάννινα και την Πάτρα (1805-1816) και ως βασικού διαμεσολαβητή στις διαπραγματεύσεις του Αλή πασά με τους Γάλλους. Έτσι, ο Fr. Pouqueville επέστρεψε στον ελλαδικό χώρο το 1805, όπου παρέμεινε έως το 1816. Κατά την επιστροφή στη Γαλλία συνέγραψε το σημαντικότερο από τα έργα του με τίτλο *Voyage dans la Grèce*, Παρίσι 1820 στο οποίο περιέχονται πολύσημαντικές πληροφορίες. Μερικά χρόνια αργότερα (1826) εξέδωσε το ίδιο κείμενο, εμπλουτισμένο, σε εξάτομη έκδοση με το τίτλο *Voyage de la Grèce*, Παρίσι 1826

έναντι των Γάλλων. Οι αφηγήσεις του γάλλου γιατρού και προξένου αποτέλεσαν τη βάση, επί της οποίας κατασκευάστηκε και αναπαράχθηκε από την ευρωπαϊκή οριενταλιστική γραμματεία η εικόνα του λάγνου και ταυτόχρονα βάνουσου *ανατολίτη δεσπότη*, του ράθυμου εμπαθούς αλβανού πασά .

Ο Άγγλος αντισυνταγματάρχης William Martin Leake, πολιτικός απεσταλμένος των Άγγλων στον Αλή πασά, παρέμεινε περίπου 20 χρόνια (1794-1815) στην περιοχή της Ηπείρου και της Αλβανίας, καταγράφοντας με λεπτομέρειες στοιχεία για τους τόπους που επισκέφθηκε.³¹ Οι επισημάνσεις του για τον πασά των Ιωαννίνων κινούνται μεταξύ του *ανατολίτη βάνουσου* και του *νεωτεριστή* τοπάρχη, που χαρακτηρίζεται από υπέρμετρη φιλοδοξία, καχυποψία, αλλά και πολιτική οξυδέρκεια. Στο τετράτομο έργο του Leake, που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1835, περιέχονται σημαντικές πληροφορίες για την επικράτεια του Αλή πασά και τους υποτελείς πληθυσμούς που την κατοικούσαν. Ο ίδιος, ως στρατιωτικός εμπειρογνώμονας του βρετανικού στέμματος περιηγήθηκε σχεδόν ολόκληρη την αληπασαδική επικράτεια και είχε την ευκαιρία να καταγράψει σημαντικά στοιχεία για τον τόπο, τον πληθυσμό, την αληπασαδική διοίκηση και εξουσία.

Ανάλογη αντιφατικότητα χαρακτηρίζει την περιγραφή του λόρδου Byron, ο οποίος αποτελεί τον χαρακτηριστικότερο εκπρόσωπο του ρομαντισμού από τους ευρωπαίους περιηγητές που ασχολήθηκαν στα κείμενά τους με τον Αλή πασά. Το πλέον γνωστό ποίημά

³¹Ο William Martin Leake (1777-1860) γεννήθηκε στις 14 Ιανουαρίου 1777 στο Λονδίνο. Το 1794 αποφοίτησε ως Ανθυπολοχαγός του πυροβολικού από τη βασιλική στρατιωτική ακαδημία της Βρετανίας, όπου εκτός από τη στρατιωτική εκπαίδευση που έλαβε, σπούδασε μαθηματικά και τοπογραφία. Υπηρέτησε σε διάφορες αποστολές στην εγγύς Ανατολή και τη βόρεια Αφρική (Αίγυπτο Συρία, Μικρά Ασία), ενώ το καλοκαίρι του 1802, συνοδεύοντας τον γραμματέα του Λόρδου Elgin, William Hamilton, επισκέφθηκε διάφορες ελληνικές περιοχές (Αττική, Βοιωτία, Αργολίδα, Κορινθία). Τον Σεπτέμβριο του 1802 ταξίδεψε μαζί με τον Hamilton προς την Αγγλία με το πλοίο «Μέντωρ», το οποίο μετέφερε μέρος γλυπτών που είχε αποσπάσει ο λόρδος Elgin από τον Παρθενώνα. Το πλοίο βυθίστηκε έξω από τα Κύθηρα με τα πολύτιμα γλυπτά, αλλά οι δύο φίλοι σώθηκαν, ωστόσο χάθηκαν και οι σημαντικές σημειώσεις του Leake για την τοπογραφία της Αιγύπτου. Τον Σεπτέμβριο του 1804 ο Leake ανέλαβε τη διαπραγμάτευση με τους διοικητές των βαλκανικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σχετικά με την αμυντική θωράκιση των περιοχών τους, έναντι της απειλής των Γάλλων. Έτσι, ο Leake θα βρεθεί ξανά στον ελλαδικό χώρο. Μετά από σύντομη επίσκεψη στη Μάλτα και τα νησιά του Ιονίου έφτασε στην Αulώνα της σημερινής Αλβανίας (Δεκέμβριος 1804). Στη συνέχεια, μετέβη στα Ιωάννινα όπου παρέμεινε περισσότερο από ένα χρόνο ως πρόξενος της χώρας του στην έδρα του Αλή πασά. Από τότε και μέχρι τον Φεβρουάριο του 1807 περιηγήθηκε την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, τη Στερεά και την Πελοπόννησο, με σκοπό την καταγραφή τοπογραφικών-γεωγραφικών δεδομένων των περιοχών αυτών για στρατιωτικούς λόγους. Όταν τον Φεβρουάριο του 1807 ξέσπασε πόλεμος μεταξύ Αγγλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Leake συνελήφθη και φυλακίστηκε στη Θεσσαλονίκη, αλλά τελικά κατάφερε μετά από μερικούς μήνες να δραπετεύσει. Στις 12 Νοεμβρίου 1807 είχε μυστική συνάντηση με τον Αλή πασά, κατ' εντολή του Άγγλου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να τον πείσει να αναλάβει πρωτοβουλία για τη συμφιλίωση της Βρετανίας με την Υψηλή Πύλη. Για τη συνάντηση αυτή βλ. Ν. Δ. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Martin Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44 (2007):168-169. Επίσης, Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 210. Το 1810 ο W. M. Leake επέστρεψε στην πατρίδα του και άρχισε να επεξεργάζεται το υλικό που έφερε από τα ταξίδια του. Τις ταξιδιωτικές του περιηγήσεις στον ελλαδικό χώρο από το 1804 έως το 1810 περιγράφει σε δύο έργα του: W. M. Leake, *Travels in the Morea*, τ. I-III, Λονδίνο 1830 και του ίδιου, *Travels in Northern Greece*, τ. I-IV, Λονδίνο 1835.

του, *Childe Harold's Pilgrimage*, θεωρείται το πιο εμβληματικό έργο της ευρωπαϊκής περιηγητικής γραμματείας, στο οποίο ο λόρδος Byron απέδωσε σε αδρές γραμμές μέσα από τους στίχους του, τα αντιφατικά στοιχεία της προσωπικότητας του βεζύρη των Ιωαννίνων. Ο συνοδοιπόρος του λόρδου Byron, συμπατριώτης του και αριστοκράτης και αυτός, John Cam Hobhouse, Lord Broughton, που έγινε ο βαθύτερος αναλυτής των αστικών κέντρων του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού χώρου και από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές του ελληνικού εθνικού αγώνα, εμφανίζεται περισσότερο επιφυλακτικός ως προς την άκριτη υιοθέτηση των οριενταλιστικών απόψεων περί του Αλή πασά.³² Ο ίδιος εκθειάζει το έργο του Αλή πασά για την πάταξη της ληστρικής δραστηριότητας στα εδάφη του, επισημαίνοντας ότι το γεγονός αυτό οδήγησε στο άνοιγμα της υπαίθρου για τους εμπόρους, αύξησε τα έσοδα και γενικά βελτίωσε τις συνθήκες ζωής των υπηκόων του. Τα επιτεύγματα αυτά καθιστούσαν, κατά τον Hobhouse, τα Ιωάννινα τη σημαντικότερη, μετά την Αδριανούπολη και τη Θεσσαλονίκη, πόλη των Βαλκανίων. Παρά τους επαίνους του προς την πολιτική του βεζύρη των Ιωαννίνων, από τα γραπτά του, μέσα από έναν σαφώς οριενταλιστικό λόγο, αναδεικνύεται το αρχέτυπο του *αιμοσταγούς* και *λάγνου* δεσπότη. Στο έργο του, που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1813,³³ περιλαμβάνονται σημαντικά βιογραφικά στοιχεία για τον Αλή Τεπεντελενή, πριν ακόμη από την ανάρρησή του στη διοίκηση του πασαλικίου των Ιωαννίνων.

Ο Frédéric François Guillaume de Vaudoncourt αξιωματικός του γαλλικού στρατού εστάλη από τον Ναπολέοντα στον Αλή πασά ως στρατιωτικός σύμβουλός του το 1807 και επέβλεψε την κατασκευή οχυρωματικών έργων του αληπασαδικού οτζακίου στα Ιωάννινα και την Πρέβεζα. Ο ίδιος έγραψε μια ενδιαφέρουσα μονογραφία για τον Αλή πασά, στην

³²Ο John Cam Hobhouse (1786-1869), αργότερα λόρδος Broughton, ταξίδεψε σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνοδεύοντας τον φίλο και συμφοιτητή του στο Cambridge, λόρδο Byron, ο οποίος ανέλαβε και τη δαπάνη του ταξιδιού. Το 1809 οι Byron και Hobhouse έφθασαν στην Πάτρα και στη συνέχεια επισκέφθηκαν την Πρέβεζα, τη Νικόπολη, τα Ιωάννινα και το Τεπελένι, όπου συνάντησαν τον Αλή πασά, και επέστρεψαν στα Ιωάννινα. Μέσω Ακαρνανίας ταξίδεψαν προς τους Δελφούς, για να καταλήξουν στην Αθήνα, όπου παρέμειναν για δέκα εβδομάδες. Ο Hobhouse περιηγήθηκε εκείνο το διάστημα σε περιοχές της Αττικής. Από εκεί, οι δύο άνδρες ταξίδεψαν στη Μικρά Ασία, όπου, με ορμητήριο τη Σμύρνη, επισκέφθηκαν τις Κλαζομενές, την Έφεσο και την Τροία και κατέληξαν στην Κωνσταντινούπολη (1810). Από το σημείο αυτό οι δρόμοι τους χώρισαν. Ο λόρδος Byron επέστρεψε στη Αθήνα, ενώ ο Hobhouse στην Αγγλία, όπου ασχολήθηκε με την πολιτική. Διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων και δραστήριο μέλος του Φιλελληνικού Κομιτάτου και υπήρξε προσωπικός φίλος του Αδαμάντιου Κοραή. Αργότερα, ωστόσο, οι πολιτικές του πεποιθήσεις πήραν μια συντηρητική στροφή. Το πολυσέλιδο οδοιπορικό, που εξέδωσε (1.100 σελίδες) το 1813, είναι γραμμένο σε επιστολικό ύφος. Οι περιγραφές του επικεντρώνονται στην πραγματικότητα της εποχής του, με λιγότερες αναφορές στις αρχαιότητες. Ι. Βιγγοπούλου, «Με το βλέμμα των περιηγητών: τόποι άνθρωποι μνημεία» *Travelogues*, ιστοσελίδα του *Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη* <http://el.travelogues.gr>. Για την περιηγητική γραμματεία βλ. επίσης, Ι. Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Η ταξιδιωτική γραμματεία του 18ου αιώνα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία: μια ιστορική και ειδολογική εποπτεία», σης ίδιας (επιμ.), *Ταξίδι, γραφή, αναπαράσταση, μελέτες για την ταξιδιωτική γραμματεία του 18ου αιώνα*, Ηράκλειο 2015, σ. 33-118.

³³J. Cam Hobhouse, *A Journey through Albania and other provinces of the Turkish Empire*, Λονδίνο 1813.

οποία αποδίδει πολλά από τα στοιχεία της προσωπικότητας του βεζύρη των Ιωαννίνων στις μπεκτασικές θρησκευτικές πεποιθήσεις του, κυρίως όσον αφορά την ένταξη των χριστιανών στην αλιπασαδική διοίκηση. Αναφερόμενος στο ενδιαφέρον του Αλή πασά για τους ελληνικής καταγωγής υπηκόους του, κάνει λόγο για υποκρισία και καιροσκοπισμό εκ μέρους του.³⁴

Δίτομο έργο με ιστορικά στοιχεία για τον Αλή πασά συνέγραψε ο Άγγλος γιατρός Henry Holland. Στο περιηγητικό του έργο, που εντυπωσιάζει με την περιγραφική δυναμική του, περιέχονται πολλές ιστορικές ανακρίβειες για την ιστορική προσωπικότητα του Αλή Τεπεντελενλή.³⁵ Ένα από τα σημαντικότερα έργα βιογραφικού περιεχομένου για τον Αλή πασά Τεπεντελενλή που χαρακτηρίζονται από αμεροληψία σε μεγάλο βαθμό είναι το έργο του Άγγλου περιηγητή Smart Hughes.³⁶ Η Dora d' Istria (φιλολογικό ψευδώνυμο της Helena Koltsova Massalskaya/ Ελένης Γκίκα, συγγραφέας και διανοούμενη του 19ου αιώνα, συνέγραψε βιογραφία του Αλή πασά με αναφορές στην Βασιλική Κίτσου (*κυρά Βασιλική*).³⁷ Ο David Richard Morier, ο οποίος υπηρέτησε ως βρετανός πρόξενος στα Ιωάννινα (1804), συνέγραψε ένα τρίτομο έργο για τον Φώτο Τζαβέλα και τους πολέμους του Αλή πασά με τους Σουλιώτες, το οποίο περιέχει βιογραφικά στοιχεία για τον βεζύρη των Ιωαννίνων.³⁸

Ο Ιταλός Luigi Ciampolini έγραψε βιογραφία του Αλή πασά, με αναφορές στο πόλεμο εναντίον των Σουλιωτών, η οποία στηρίζεται εξ ολοκλήρου σε στοιχεία προηγούμενων βιογράφων του.³⁹ Βιογραφικά στοιχεία για τον Αλή πασά κατά την αρχική φάση της ανέλιξής του στα διοικητικά αξιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περιέχει στο έργο του ο Σουηδός Jakob Jonas Björnstahl (1731-1779).⁴⁰ Ο Björnstahl, φιλόλογος και καθηγητής Ανατολικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Lund, περιηγήθηκε στην περιοχή της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας στο τέλος του 18ου αιώνα, όπου και προσβλήθηκε από δυσεντερία με αποτέλεσμα να βρει τον θάνατο τον Ιούλιο του 1799 στη Θεσσαλονίκη.

³⁴ F. F. G. de Vaudoncourt, *Memoires on the Ionian Islands, considered in a commercial, political, and military, point of view, including the life and character of Ali Pacha, the present ruler of Greece; together with a comparative display of the ancient and modern geography of the Epirus, Thessaly, Morea, part of Macedonia, &c. &c.*, μτφρ. στα αγγλικά από το πρωτότυπο W. Walton.

³⁵ H. Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albanian, Thessaly, Macedonia, during the years 1812-1813*, Λονδίνο 1819.

³⁶ S. Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania and the latter and of the year*, Λονδίνο 1812.

³⁷ Dora d'Istria, *Σύγγραμμα περί των εν τη Ανατολή Γυναικών (της κομήσεως Δώρας Ιστριάδος)*, μτφρ. Αιμ. Σκουζέ, Αθήνα 1864.

³⁸ D. R. Morier, *Photo de Suliote. A tale of modern Greece*, Λονδίνο 1857, τ. 1-3.

³⁹ L. Ciampolini, *Le guerre dei Sullioti contro Ali Bascià di Janina* Φλωρεντία 1827.

⁴⁰ J. J. Björnstahl, *Briefe auf seinen ausländischen Reisen an den Königlichen Bibliothekar C.C. Gjörwell in Stockholm*, χ.τ., 1781.

Ο Charles Robert Cockerell (1788-1863), άγγλος αρχιτέκτονας και αρχαιολάτρης θεωρείται ο βασικός υπεύθυνος της λεηλασίας των γλυπτών από τον αρχαίο ναό της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα. Τις εντυπώσεις από την επίσκεψή του στην Ήπειρο στα 1813 και την εμπειρία από την συνάντησή του με τον Αλή πασά περιέλαβε ο γιος του, Samuel Pepys Cockerell (1844-1921), στο βιβλίο που εξέδωσε το 1903.⁴¹ Ο John Galt, γνωστός σκωτσέζος νοβελίστας και βιογράφος του λόρδου Byron, στο περιηγητικό έργο που συνέγραψε για τη δυτική Μεσόγειο σκιαγραφεί με επαινετική διάθεση την προσωπικότητα του Βελή πασά, τον οποίον συνάντησε δύο φορές, στην Τριπολιτσά και τη Σόφια.⁴² Ο πρώσος διπλωμάτης και περιηγητής Jakob Ludwig Salomon Bartholdy (1779-1825), προσήλυτος προτεστάντης εβραϊκής καταγωγής, είναι από τους πρώτους ευρωπαίους, που επισκέφθηκαν τον Αλή πασά το έτος 1805. Η επίσκεψή του στα Ιωάννινα έλαβε χώρα μετά το τέλος των Σουλιωτικών πολέμων και την άλωση του Σουλίου την οποία περιγράφει.⁴³ Σπούδασε δίκαιο και φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Halle και του Königsberg την εποχή που δίδασκε και ο Kant, και από το 1801 εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, όπου παρέμεινε πολλά χρόνια. Στα 1803-1804 συνταξίδευσε με τον χαράκτη G. Ch. Gropius στα ελληνικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το ταξιδιωτικό του χρονικό, πρωτοεκδόθηκε το 1805 στα γερμανικά και θεωρείται ιδεολογική τομή στην περιηγητική φιλολογία, χαρακτηρίζεται ωστόσο από επικριτική διάθεση των ελληνικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Edward Everett, κυβερνήτης της Μασαχουσέτης και καθηγητής στο Harvard, επισκέφτηκε τα Ιωάννινα και φιλοξενήθηκε από τον Αλή πασά, συνοδευόμενος από τον Theodore Lyman, ο οποίος είχε διατελέσει δήμαρχος της Βοστώνης. Πρόκειται για τους μοναδικούς Αμερικανούς που επισκέφθηκαν τον Αλή πασά. Ο Edward Everett διατηρούσε αλληλογραφία με τον Λόρδο Byron και ανέπτυξε σημαντική φιλελληνική δράση. Κατέγραψε τις εντυπώσεις του υπό την μορφή ημερολογίου, το οποίο δημοσίευσε το 1820 στο αμερικανικό περιοδικό *North American Review* με κολακευτικά σχόλια για τον βεζύρη των Ιωαννίνων.⁴⁴

Ο Δανός Conrad Malte-Brun είναι από τους λιγότερους γνωστούς βιογράφους του Αλή πασά. Συνέγραψε στα γαλλικά μια βιογραφία του, στηριγμένη σε αφηγηματικές πηγές

⁴¹ S. P. Cockerell (επιμ.), *Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817. The Journal of Charles Robert Cockerell*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1903.

⁴² J. Galt, *Voyages and Travels in the years 1809, 1810 και 1811. Containing statistical, commercial and miscellaneous observations on Gibraltarr, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo and Tuerkey*, Λονδίνο 1812. Επίσης, του ιδίου, *Letters from the Levant, containing views of the state and society, manners opinions and commerce in Greece and several of the principal islands of the Archipelago*, Λονδίνο 1813.

⁴³ J. J. Bartholdy, *Voyages en Grèce fait dans les années 1804 et 1805*, Παρίσι 1807.

⁴⁴

το 1822, έτος θανάτου του Αλή Τεπεντελενλή.⁴⁵ Ο ιρλανδός πλοίαρχος Edward Blaquiere γνώρισε τον Αλή πασά όταν υπηρετούσε στα Ιόνια νησιά και εξέδωσε μια σειρά από επιστολές υπάρχουν πολύ δυσμενείς αναφορές και σχόλια για τον βεζύρη των Ιωαννίνων.⁴⁶ Ο Ιρλανδός ιερωμένος και διπλωμάτης βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη κατά την περίοδο της εκτέλεσης του Αλή πασά και της έκθεσης της κεφαλής του στο οθωμανικό παλάτι. Στο χρονικό που εξέδωσε το 1836 κάνει αναφορά στο γεγονός αυτό και περιλαμβάνει πολλά βιογραφικά στοιχεία για τον Αλή πασά, κύριως όσον αφορά τη σχέση του με την Βασιλική Κονταξή.⁴⁷

Η σημαντικότερη πρώιμη βιογραφική προσέγγιση του Αλή πασά Τεπεντελενλή στην ελληνική ιστοριογραφία προέρχεται από τον ηπειρώτη λόγιο Παναγιώτη Αραβαντινό, ο οποίος συνέλεξε ένα πλούσιο υλικό από ευρωπαίους βιογράφους του τοπάρχη της Ηπείρου, αφηγηματικές πηγές, ακόμη και κάποιες προφορικές μαρτυρίες. Βιογραφικά στοιχεία για τον Αλή πασά περιλαμβάνονται στα έργα του Π. Αραβαντινού *Χρονογραφία της Ηπείρου τ. Ι και ΙΙ*⁴⁸ και *Περιγραφή της Ηπείρου εις τρία μέρη*.⁴⁹ Από τα βιογραφικά στοιχεία που συνέλεξε για τον Αλή πασά ο Π. Αραβαντινός, ο γιός του, Σπυρίδων Αραβαντινός, εξέδωσε μια από τις σημαντικότερες βιογραφίες του Αλή Τεπεντελενλή, με τίτλο «Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή».⁵⁰ Βιογραφικά στοιχεία για τον Αλή πασά περιλαμβάνονται στα έργα του επίσης ηπειρώτη λόγιου Ιωάννη Λαμπρίδη.⁵¹ Ο Richard Davenport, ο οποίος είχε ασχοληθεί με βιογραφίες διασήμων ανδρών της εποχής του, συνέγραψε βιογραφία του Αλή πασά, η οποία περιέχει ερανίσματα από έργα προηγούμενων βιογράφων του.⁵² Το βιβλίο του έχει μεταφραστεί και στα ελληνικά.

Η μελέτη των αρχειακών τεκμηρίων, χωρίς να ανατρέπει όλα όσα γνωρίζαμε για τον πασά των Ιωαννίνων, φωτίζει σημαντικές πτυχές της ζωής του ίδιου και της οικογένειάς του, συνδεδεμένες άμεσα με το ιστορικό περιβάλλον της εποχής των *âyan*, εντός του οποίου εγγράφεται η δράση και η εξουσία του. Η χρήση των ελληνόφωνων αρχειακών πηγών και

⁴⁵ C. Malte-Brun, *Ali Pacha de Janina*, Παρίσι 1822.

⁴⁶ E. Blaquiere, *Letters from Greece: With remarks on the treaty of intervention*, Λονδίνο 1828.

⁴⁷ Th. Allom, R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor illustrated. In a Series of Drawings from Nature by Thomas Allom. With an historical account of Constantinople, and descriptions of the plates, by the Rev. Robert Walsh*, Λονδίνο/Παρίσι 1836-1838.

⁴⁸ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών περιοχών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854, περιέχουσα και τοπογραφικόν πίνακα πάσης της Ηπείρου*, τ. Ι και ΙΙ, Αθήνα 1856.

⁴⁹ Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου εις τρία μέρη*, επανέκδοση από τον Κ. Θ. Δημαρά, τ. 1 - 3, Ιωάννινα 1984.

⁵⁰ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή. Συγγραφείσα επί τη βάσει ανεκδότου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, τ. Ι, ΙΙ, Αθήνα 1895 (δεύτερη φωτογραφική ανατύπωση Αθήνα 2004).

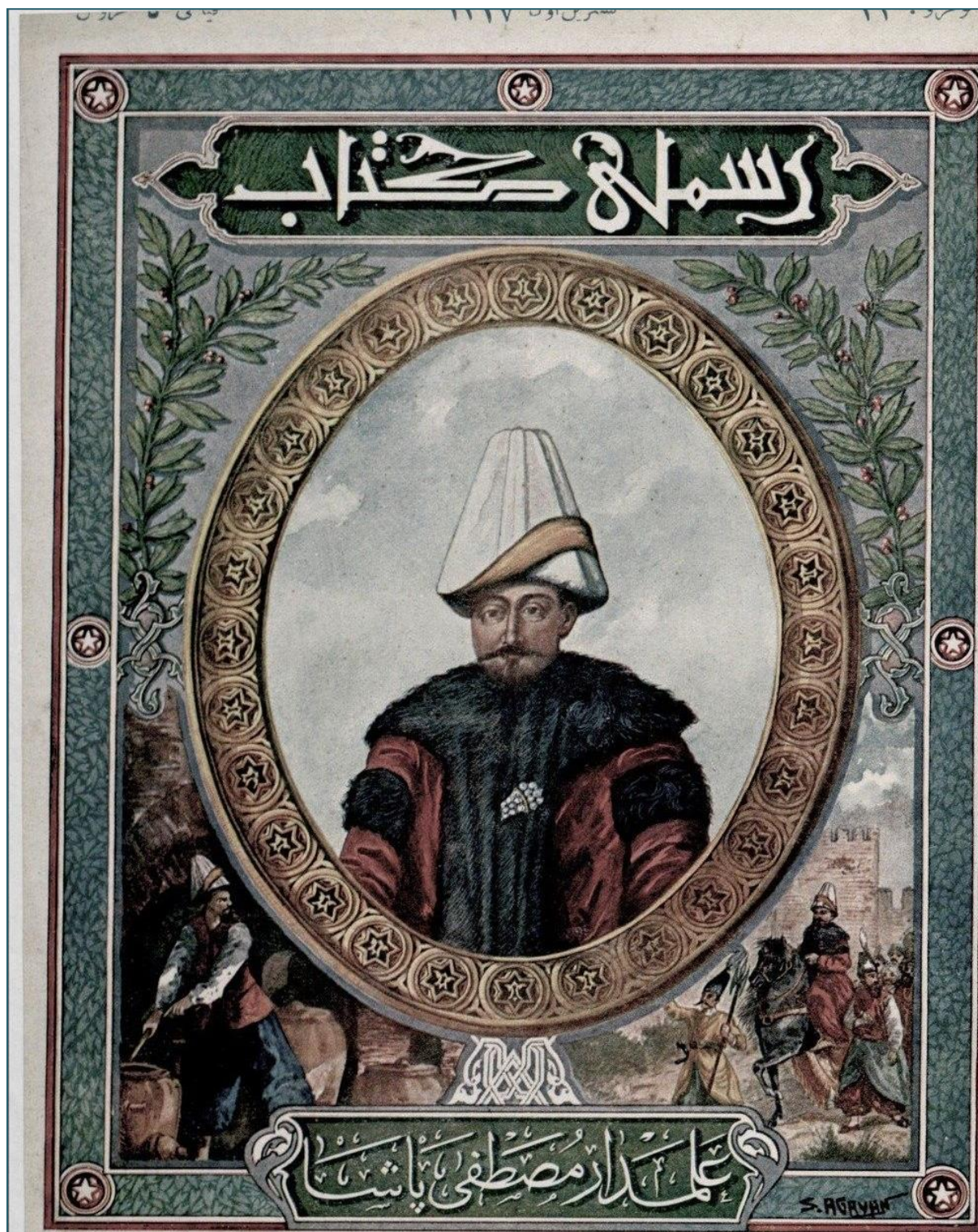
⁵¹ Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα. Περί των εν Ηπείρῳ Αγαθοεργημάτων*, τόμ. Α', *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τόμ. Β', 1880-1890, Ιωάννινα 1971 (ανατ.).

⁵² R. Davenport, *The life of Ali pasha of Tepeleni, Vizier of Epirus, sur named Aslan or the Lion*, Λονδίνο 1826.

κυρίως του *Αρχείου Συλλογής Χώτζη*, του οποίου η έκδοση συνδυάστηκε με ένα πλήρες, ιδιαίτερα λειτουργικό, γλωσσάρι, αποτελεί μια επιπλέον ερευνητική πρόκληση, καθώς τα έγγραφα αυτά στην πλειοψηφία τους περιέχουν μεγάλο αριθμό οθωμανικών λέξεων (δηλαδή όρων αραβικής, περσικής και τουρκικής προέλευσης, που συναποτελούν την επίσημη οθωμανική γλώσσα), προσαρμοσμένων σε ελληνικούς γραμματικούς τύπους. Η προσμίξεις αυτών των ετερόκλητων γλωσσικών στοιχείων στα ελληνικά κείμενα, ιδιαίτερα όσον αφορά τσιφλικικές καταγραφές, καταστιχώσεις κλπ., διαμορφώνουν μια σχεδόν υβριδική γλώσσα, που αντανάκλα την επίδραση του θεσμικού οθωμανικού εποικοδομήματος στο υφιστάμενο πληθυσμιακό υπόστρωμα.⁵³ Εκτός όμως από τα δάνεια των τουρκικών και περσοαραβικών όρων και αξιωμάτων που έχουν σχέση με τη διοίκηση, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις λέξεων, που αφορούν την κοινωνική, θρησκευτική και πολιτισμική ζωή των ανθρώπων της εποχής. Πολύ συχνή είναι επίσης η χρησιμοποίηση παραγωγικών επιθημάτων τουρκικής προέλευσης, τα οποία προστίθεται σε ελληνικές λέξεις για να σχηματιστούν αντίστοιχες λέξεις, όπως το επίθημα *λικ/lik/لک*, αλλά και η χρήση ελληνικών ρηματικών καταλήξεων σε τουρκικά ρήματα.⁵⁴

⁵³Η αλληλεπίδραση της ελληνικής και τουρκικής γλώσσας, που αποτελεί αντικείμενο της λειτουργικής γλωσσολογίας και σε κάθε περίπτωση δεν εντάσσεται στο ερευνητικό πεδίο της παρούσας μελέτης, εντοπίζεται σε επίπεδο επιστημονικής έρευνας σε επιμέρους περιπτώσεις, όπως στις επιδράσεις της τουρκικής γλώσσας στην ελληνική της Κωνσταντινούπολης (προφορικός λόγος, λογοτεχνικά έργα), επιδράσεις της τουρκικής στην ελληνική γλώσσα της Κύπρου (προφορικός λόγος, λογοτεχνικά έργα), Καραμανλίδικα και αλληλεπιδράσεις ελληνικής-τουρκικής, επιδράσεις σε λεξιλογικό/σημασιολογικό επίπεδο κ.ά. Βλ. σχετ. Χρ. Κλαίρης, *Λειτουργική Γλωσσολογία* (μτφρ. Ε. Σελλά), Αθήνα 2007· Ε. Σελλά-Μάζη, *Διγλωσσία και κοινωνία. Η ελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα 2007.

⁵⁴Βλ. Κ. Kazazis, «The status of Turkisms in Present-day Balkan Languages», στο Η. Birnbaum (επιμ.), *Aspects of the Balkans*, Παρίσι 1972, σ. 106.

Εικόνα 9: *Alemdar Mustafa paşa*. Επιχρωματισμένη λιθογραφία των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Πηγή: <https://www.modamuzayede.com>

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΫΑΝ. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΑΛΗΠΑΣΑΔΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΑΫΑΝ.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεσπούν εξεγέρσεις και αντεξεγέρσεις, που συνταράσσουν τον δυναστικό οίκο και τα θεμέλια του διοικητικού οικοδομήματος. Το πραξικόπημα εναντίον του μεταρρυθμιστή Σουλτάνου Σελίμ του Γ΄, που έλαβε χώρα στα τέλη Μαΐου 1807, οδήγησε στην ανατροπή του τελευταίου και έφερε στο επίκεντρο των εξελίξεων τους πλέον επιφανείς και φιλόδοξους ηγέτες και προκρίτους των επαρχιών.⁵⁵ Οι άνδρες αυτοί, με την υποκίνηση και την καθοδήγηση του σημαντικού âyan του Rusçuk,⁵⁶ Alemdar ή Bairaktar Mustafa πασά,⁵⁷ έφτασαν με τους ιδιωτικούς τους στρατούς στην Κωνσταντινούπολη, με σκοπό την αποκατάσταση στον θρόνο του έκπτωτου Σουλτάνου Σελίμ του Γ΄. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η οθωμανική πρωτεύουσα και τα προάστια της κατακλύστηκαν από έναν ετερόκλητο πολύχρωμο στρατό 30 χιλιάδων ανδρών, μεταξύ των οποίων και οι 15 χιλιάδες *κιρτζαλίδες* (kircali/قرجالی)⁵⁸ του Μουσταφά πασά, που κατάφεραν «να χωνέψουν τους γενίτσαρους σε μια ποντικότρυπα», κατά την έκφραση του οθωμανού ιστορικού

⁵⁵S. J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III (1789-1807)*, Cambridge Massachusetts, (Harvard University Press), Μασαχουσέτη 1971 σ.380 κ.ε.· K. Barkey, *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Λονδίνο 2008, σ. 219-220.

⁵⁶Rusçuk: πόλη-λιμάνι στον Δούναβη, το οποίο εξελίχθηκε από το ρωμαϊκό οχυρό της Sexanta prista. Κατά την οθωμανική περίοδο απέκτησε μεγάλη εμπορική και στρατηγική σημασία στην περιοχή της σημερινής Βουλγαρίας. (σημερινό όνομα Ruse ή Russe).

⁵⁷Ο Alemdar (علمدار) ή Bairaktar (بایراقتار = *σημαιοφόρος*) Mustafa paşa υπήρξε σημαίνων περιφερειακός αξιωματούχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με πολύ σημαντική δράση στον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο των ετών 1768-74. Γεννήθηκε στο Ρουστσούκ (Rusçuk) και ήταν γιος γενίτσαρου. Το 1805 πήρε μέρος στην εξέγερση των γενιτσάρων εναντίον του μεταρρυθμιστικού προγράμματος της Νέας Τάξης (*Nizam-i Cedit*) του σουλτάνου Σελίμ Γ΄, η οποία έλαβε χώρα στην Αδριανούπολη (Edirne). Αργότερα, ωστόσο, μεταστράφηκε σε ενθουσιώδη οπαδό της μεταρρύθμισης, εξασφαλίζοντας σημαντικά αξιώματα στην περιοχή της Ρωμυλίας (σημ. Βουλγαρία). Στη ζωή και το έργο του Mustafa Bairaktar paşa αναφέρεται η μονογραφία του A. F. Miller, *Mustafa pasha Bairaktar*, Βουκουρέστι 1975. Ο όρος *Nizam-i Cedit* (نظام جدید) αρχικά αναφερόταν σε ένα γενικότερο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων κατά τα δυτικά πρότυπα του σουλτάνου Σελίμ Γ΄ (Selim III, 1789-1807), ωστόσο, η σημασία του όρου ταυτίστηκε με την ονομασία των νέων στρατιωτικών σωμάτων που σχηματίστηκαν κατ' εντολή του. Ο νέος αυτός στρατός αντιμετωπίστηκε με μεγάλη καχυποψία, δυσπιστία, αλλά και εχθρότητα από τις παραδοσιακές δυνάμεις της Αυτοκρατορίας και το σώμα των γενιτσάρων. Βλ. İlber Ortaylı, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός 19^{ος} αιώνας. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, Αθήνα 2004, (πρώτ. έκδοση Κων/νη 1983), σ. 56· B. Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τ. 1, Αθήνα, 2001 [πρώτη έκδοση Λονδίνο 1961], σ. 180 κ.ε.

⁵⁸ Πρόκειται για ληστρικές ομάδες, που σχημάτισαν άτακτους στρατούς και έδρασαν στα Ανατολικά Βαλκάνια στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, δημιουργώντας ανατροπές και χαοτική κατάσταση στην περιοχή. Βλ. αναφορά στους Κιρτζαλίδες στο αντίστοιχο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, σ. 143 κ.ε.

Αμπντουραχμάν Σερέφ (Abdurrahman Şeref).⁵⁹ Ο συνασπισμός των âyan της Ρούμελης και της Ανατολίας, αφού δεν πέτυχε την αποκατάσταση του έκπτωτου Σουλτάνου Σελίμ Γ΄, που δολοφονήθηκε άγρια από τους από τους κινηματίες του γενιτσαρικού σώματος, κατάφερε να ενθρονίσει τον Μαχμούντ τον Β΄, στην εδραίωση της εξουσίας του οποίου συνεισέφερε καθοριστικά ο Μπαϊρακτάρ πασάς (Bairaktar paşa), ως πρώτος μεγάλος βεζύρης της σουλτανείας του.⁶⁰ Ως επιστέγασμα της πολιτικής συμφωνίας, που επετεύχθη με την παρέμβαση των επαρχιακών ηγετών στις πολιτικές εξελίξεις της πρωτεύουσας, υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1808 στην έπαυλη του Κιαγιτχανέ (Kâyithane) το σύμφωνο *Sened-i Ittifak*/سند إتفاق μεταξύ αυτοκρατορικών αξιωματούχων, των κορυφαίων âyan και μελών της Ουλεμά (Ulemâ/علماء),⁶¹ το οποίο έγινε αποδεκτό από τον νέο Σουλτάνο, λαμβάνοντας τον τύπο του αυτοκρατορικού διατάγματος.⁶²

Το *Sened-i Ittifak*, που έχει χαρακτηριστεί ως η οθωμανική *Magna Carta*, αποτέλεσε το επισφράγισμα του ενισχυμένου ρόλου που είχαν ήδη αποκτήσει από τον προηγούμενο αιώνα οι περιφερειακοί âyan στις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις του κράτους. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα δύο σημαντικές μακροϊστορικές εξελίξεις, η εμπορευματοποίηση

⁵⁹Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devled-i Osmaniye*, τ. 2, σ. 312, Κωνσταντινούπολη [Istanbul] 1318, στο Ortaylı, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας*, ό.π., σ. 60.

⁶⁰Ο Mustafa Bairaktar paşa (1765-1808) στην ομιλία του προς τους γενίτσαρους, αποσπάσματα της οποίας παραθέτει ο A. F. Miller στην μονογραφία του, μετά την επικράτηση του κινήματός του και τα δραματικά γεγονότα που το ακολούθησαν, προσπάθησε να τονώσει το ηθικό των μελών του σώματος και να αποσοβήσει τις αντιδράσεις τους, τονίζοντας την ανάγκη για αλλαγές προς τα δυτικά πρότυπα της οθωμανικής πολεμικής μηχανής, όπως επεδίωκε ο και ο εκτελεσθείς σουλτάνος Σελίμ Γ΄, το οποίο αποκαλεί μάρτυρα: «Ήμαστε γνήσιοι γενίτσαροι και η πίστη μας στο σώμα των γενιτσαρών είναι γνωστή... Στη διάρκεια της παραμονής μου στη γενική διοίκηση της αυτοκρατορικού στρατού ως *seraşker* καθώς και κατά τη διάρκεια των μαχών εναντίον των στρατευμάτων του εχθρού είχα την ευκαρία να αντιληφθώ ότι ο αντίπαλος υπερίσχυε και προσπάθησα να καταλάβω ποια ήταν η πραγματική αιτία. Κατάλαβα τότε ότι οι φροντίδες του μάρτυρα μας (έτσι αποκαλεί τον σουλτάνο Σελίμ τον Γ΄) που θανατώθηκε, δεν υπαγορεύονταν, παρά μόνο από την ευεργετική του πρόθεση να συσπειρώσει τη θρησκεία μας και το κράτος μας... Συμμεριζόμενοι τις ιδέες και τις ανησυχίες μας (εννοούνται οι âyan που συμμετείχαν στην κίνηση του Mustafa paşa Bairaktar) στο όνομα του μουσουλμανικού ζήλου και της πίστης μας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσπαθήσαμε για την επιστροφή του προηγούμενου μονάρχη και την αποκατάσταση της εξουσίας του. Γνωρίζαμε αυτό που αντιπροσώπευε ο σουλτάνος Μουσταφά, έχοντας την ομόθυνη απόλυτη πεποίθηση ότι αν συνέχιζε αυτός να βρίσκεται στον θρόνο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα βρισκόταν σε διαρκή απειλή και μόνο ο Αλλάχ θα μπορούσε να μας σώσει...» Τέλος αναφέρεται στις ικανότητες του νέου σουλτάνου Μαχμούτ Β΄, με επίκληση στο όνομα του Θεού για να τονίσει την θεϊκή υπόσταση της εξουσίας του κατά τα καθιερωμένα ισλαμικά πρότυπα: «Και παρόλο που ο στόχος μας ήταν διαφορετικός, όλοι πρέπει να νικήσουμε και να είμαστε πιστοί μόνο στο έλεος του σημερινού μας κυρίαρχου, του εκλεκτού του Αλλάχ και του Χαλίφη όλης της γης, που είναι προικισμένος με τη γνώση των αρετών...». Miller, *Mustafa paşa Bairaktar*, ό.π., σ. 312-313.

⁶¹Ο όρος ‘Ulemâ (οθωμ.)/‘ULamâ (αραβ.) αναφέρεται στο σώμα των μελετητών-δασκάλων του Κορανίου, των ιερών ισλαμικών παραδόσεων και εν γένει του Ισλαμικού δικαίου. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως και σε άλλα ισλαμικά κρατικά μορφώματα, τα μέλη της ‘Ulemâ αποτελούσαν λειτουργούς απονομής της δικαιοσύνης σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο και το σουλτανικό δίκαιο (*kanuni/قانونی*). Για τον ρόλο της ‘Ulemâ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. R. C. Reep, λήμμα «‘ULamâ», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat (επι.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition (EI₂)* τ. X, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 805.

⁶²Σήμερα διασώζεται αντίγραφο του αυτοκρατορικού διατάγματος το οποίο περιέλαβε στην ιστορία του ο οθωμανόγιογιογράφος Ahmet Cevdet paşa, καθώς το πρωτότυπο θεωρείται ότι καταστράφηκε κατ’ εντολή του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄ (Mahmud II). Βλ. Ortaylı, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας*, ό.π., σ. 58.

και οι φοροεκμισθώσεις, προκάλεσαν μια σειρά νέων συναλλαγών και δικτυώσεων, με παρεπόμενες ανατροπές στις υπάρχουσες κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες. Επαρχιακές ελίτ αναδείχθηκαν δυναμικά μέσα από αυτά τα νέα δίκτυα και καθιερώθηκαν ως σημαντικοί πολιτικοί παράγοντες.⁶³ Πρόκειται για μια κομβική μετεξέλιξη του οθωμανικού συστήματος διακυβέρνησης, καθώς η διαμόρφωση αυτής της νέας επαρχιακής «αριστοκρατίας» κλονίζει τον κορμό της οθωμανικού θεσμικού πλαισίου, που ήταν βασισμένο στην κάθετη ενσωμάτωση, με δεσπόζουσα εξουσία αυτή του Σουλτάνου και του αυτοκρατορικού κέντρου.

Ο όρος *âyan* είναι αραβικής προέλευσης (προερχόμενος από τον δυϊκό αριθμό της λέξης *âyin*)⁶⁴ και κατά στην πρώτη χρήση του, στη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, αναφέρεται γενικότερα σε οθωμανούς αξιωματούχους, που ζούσαν στις πόλεις της Αυτοκρατορίας και προέρχονταν από διαφορετικά υπόβαθρα: υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι, όπως *sancakbeyis* (επικεφαλής του σαντζακίου), *beylerbeyis* (επαρχιακοί κυβερνήτες), που είχαν τερματίσει τη θητεία τους, αξιωματούχοι της Πύλης προερχόμενοι από το παιδομάζωμα, (*kapikulu*/كاپيقلی= σκλάβοι Πύλης), ηγέτες γενιτσαρικών ταγμάτων, καδήδες (*kadi*=Ιεροδικαστές), θρησκευτικοί λόγιοι (*müderres*/مدرس), μουφτήδες (*mufti*/مفتی), συλλέκτες φορολογικών εσόδων (*mültezim*/ملتزم), εκμισθωτές φορολογικών προσόδων (*emins mukatâ'asi*/طعنهی اومینقا), οι ηγέτες του τάγματος και έμποροι.⁶⁵ Από τις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, ο όρος *âyan* έγινε πολύ πιο σημαντικός σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες, καθώς χρησιμοποιείτο για να δηλώσει άτομα που ασκούσαν σημαντική πολιτική εξουσία και όχι απλά τους πλούχοντες σε μια συγκεκριμένη πόλη ή περιοχή.⁶⁶

Η προοδευτική κατάρρευση του τιμαριωτικού συστήματος (σύστημα *dirlik*) και η σταδιακή επέκταση του συστήματος εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων (*iltizam*) επιδείνωσε τη θέση των αγροτικών πληθυσμών στην αυτοκρατορία, με τη μετατροπή μεγάλων εδαφικών εκτάσεων, στα Βαλκάνια και την Ανατολία, σε τσιφλίκια. Η ισόβια φοροεκμίσθωση υπήρξε τομή στα δημοσιονομικά πράγματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς αποτέλεσε εργαλείο ταχύτατου εκχρηματισμού της οικονομίας και, ταυτόχρονα, αποδέσμευσης και σταδιακής μετεξέλιξης του συστήματος κρατικής γαιοκτησίας. Η τακτική της πλειοδοσίας στις ισόβιες φοροεκμισθώσεις επέφερε τη λογική

⁶³Barkey, *Empires of Difference*, ό.π., σ. 223.

⁶⁴cAyn/ عين= μάτι/ʿaynān/ينان= δύο μάτια

⁶⁵R.Zens, «Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Âyan)», *International Journal of History, History Studies* 3/3(2011): 434.

⁶⁶ H. Bowen, λήμμα «Âyan», H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.) *The Encyclopaedia of Islam, New edition (EI₂)*, Λέιντεν-Λονδίνo 1965, σ. 778.

του ανταγωνισμού της αγοράς σε ένα απολύτως γραφειοκρατικό περιβάλλον, ενώ τα πολλαπλά επίπεδα υπενοικίασης των φόρων, από τον αρχικό πλειοδότη στους υπομισθωτές και στους τοπικούς διαχειριστές, διαμόρφωσαν σταδιακά μια νέα οικονομική διαστρωμάτωση. Το προνόμιο απόκτησης ισόβιων τίτλων φοροεκμίσθωσης (*malikâne/ملكانه*) από τα μέλη της στρατιωτικής τάξης, κατά την πρώτη εφαρμογή του συστήματος *iltizam*, επεκτάθηκε σταδιακά στους γραφειοκράτες της πρωτεύουσας, τα μέλη της ‘*Ulemâ*, τη σουλτανική οικογένεια και τους επαρχιακούς *âyan*, διευρύνοντας τον κύκλο των προνομιούχων οικονομικά ομάδων και διευκολύνοντας τον σχηματισμό ιδιωτικών κεφαλαίων σε μια προκαπιταλιστική οικονομία, μέρος των οποίων επενδύθηκε στο διεθνές εμπόριο.

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η σημαντική άνοδος του εμπορίου, ως συνέπεια της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης, δεν οδήγησε σε εσωτερική οικονομική ανάπτυξη όπως συνέβη στη Δύση, επειδή σε μεγάλο βαθμό εντοπίστηκε στην παραγωγή εξαγωγίμων γεωργικών προϊόντων και πρώτων υλών. Επιπλέον, η ενίσχυση του εμπορίου δεν οφειλόταν στην πλεονάζουσα παραγωγή, αλλά, κατά βάση, στην επέκταση και επικράτηση του τσιφλικικού συστήματος, ενός συστήματος γαιοκτησίας και αγροτικής εκμετάλλευσης, που οδηγούσε σε απόσπαση μεγαλύτερης ποσότητας αγροτικού προϊόντος από τον καλλιεργητή, το οποίο στη συνέχεια εμπορευματοποιείτο. Η έλλειψη εργατικών χεριών και εκτεταμένης χρήσης της μισθωτής εργασίας, σε συνδυασμό με την τακτική της δέσμευσης του αγρότη με τη γη που καλλιεργούσε, κατ’ αναλογία με τη φεουδαλική σχέση εξάρτησης των ευρωπαϊών αγροτών στη μεσαιωνική Ευρώπη, απέτρεψε τη διαμόρφωση ενός αστικού προλεταριάτου που θα αποτελούσε το εργατικό δυναμικό της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Στις πόλεις οι τεχνίτες οργανωμένοι κατά το σύστημα των συντεχνιών, ακολουθώντας τους παραδοσιακούς κανόνες μιας προστατευτικής μεσαιωνικής οικονομίας, άρχισαν να πλήττονται από την εισβολή σύγχρονων τάσεων και στρατηγικών. Η εγγραφή των μουσουλμάνων τεχνιτών στο σώμα των γενιτσάρων έδωσε τη δυνατότητα σε πολλούς να φέρουν όπλα. Το οθωμανικό εμπόριο με τις ευρωπαϊκές χώρες σημείωσε σημαντική ανάπτυξη τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, αποτελώντας το κύριο όχημα για την ενσωμάτωση της αυτοκρατορίας στην καπιταλιστική οικονομία.

Η άνοδος της δύναμης των περιφερειακών *ayān* συνδυάζεται με τη σταδιακή περιθωριοποίηση των αυτοκρατορικών μεγιστάνων (*βεζίριδων/mir-i miran/میر میران*) στη διαχείριση των επαρχιακών μονάδων και τη σταδιακή αποστασιοποίησή τους από την επαρχιακή διακυβέρνηση. Στον δέκατο έκτο και δέκατο έβδομο αιώνα, οι περισσότερες από τις μεγαλύτερες διοικητικές επαρχίες του οθωμανικού κράτους (*εγιαλέτια/eyalet/ایالت*) και υπο-επαρχίες (*λίβα ή σαντζάκια/liva/لوا, sancak/صانجاك*) στα Βαλκάνια και την

Ανατολίαήταν υπό τη δικαιοδοσία και την άμεση διοίκηση των αυτοκρατορικών διοικητών, που ήταν συνδεδεμένοι με την αυτοκρατορική αυλή και την κεντρική γραφειοκρατία. Η διοίκηση των επαρχιακών μονάδων δινόταν σε αυτούς τους αξιωματούχους για χρονικό διάστημα συνήθως τριών έως πέντε χρόνων. Ο μετασχηματισμός των âyan στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα σε μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα ήταν άμεσο αποτέλεσμα της αυξανόμενης οικονομικής θέσης τους εντός των επαρχιών λόγω της επέκτασης των συστημάτων φορολογίας, της γεωργίας και κατοχής γης, καθώς και των κοινωνικών ευθυνών που συνοδεύονταν από τις εξελίξεις αυτές.⁶⁷

Η αφετηρία του μεταρρυθμιστικού ρεύματος εντοπίζεται από κάποιους ιστορικούς στην *εποχή της Τουλίπας*, τις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα. Πρόκειται για μια περίοδο που ξεκινά το 1718 με τη σουλτανεία του Άχμετ του Γ' και τη Μεγάλη Βεζυρεία του Νεβσεχirlί Ιμπραχίμ Νταμάτ πασά, (Nevşehirli Ibrahim Damâat paşa), κατά την οποία εγκαινιάζεται το πρώτο μεγάλο άνοιγμα προς τη Δύση. Η εποχή συνδυάστηκε με μικρής κλίμακας πολιτιστική επανάσταση, η οποία ενθάρρυνε τις ελίτ της Κωνσταντινούπολης στην υιοθέτηση ενός μοντέλου, που προήγε την ομορφιά και τις απολαύσεις του βίου, καθώς και την κατανάλωση ευρωπαϊκών προϊόντων και την απόκτηση υλικών αγαθών. Παρά το γεγονός ότι η *περίοδος της Τουλίπας* διακόπηκε βίαια το 1730, με την εξέγερση του Πάτρωνα Χαλίλ και την εκτέλεση του Μεγάλου Βεζύρη Ιμπραχίμ Νταμάτ πασά, συνεχίσθηκαν οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες για την ανάσχεση της υποχώρησης της οθωμανικής στρατιωτικής και πολιτικής ισχύος, η οποία είχε συνδυασθεί με γενικότερη υποβίβαση σε μειονεκτική θέση της οθωμανικής τάξης πραγμάτων στη διεθνή σκηνή.

Η διεθνής βιβλιογραφία του προηγούμενου αιώνα ενέταξε σε μεγάλο βαθμό την *Εποχή των âyan*⁶⁸ στο θεωρητικό σχήμα της παρακμής, παρουσιάζοντας τα ιστορικά

⁶⁷ Zens, «Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Âyan)», ό.π., σ. 434.

⁶⁸ Μελέτες σχετικά με τους âyan στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: A. Hourani, «Ottoman Reform and the Politics of Notables», στο W. R. Polk και R. L. Chambers, (επιμ.), *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, Σικάγο, 1968· D. Sadat, *Urban Notables in the Ottoman Empire: The Âyan*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Rutgers University, 1969· της ίδιας, «RumeliÂyanları: The Eighteenth Century», *Journal of Modern History* 44 (1972)· Yuzo Nagata, «The Role of the Âyans in Regional Development during the Pre-Tanzimat period in Turkey: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family», στο του ιδίου (επιμ.), *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, Σμόρνη 1995, σ. 119· του ιδίου, «Âyan in Anatolia and the Balkans During [the] Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family», στο A. Anastasopoulos (επιμ.) *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Πέθυμνο 2005, σ. 269-294· C. Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο Bilkent, Άγκυρα 2003· της ίδιας, «The Economic Power of Anatolian Âyans on the Late Eighteenth Century: The Case of the Caniklizâdes», *International Journal of Turkish Studies*, 11/1-2 (2005): 29-48· R. Zens, *The Âyanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο του Wisconsin, Μάντισον, (2004)· G. Tuluvelli, «State and Classes in the Ottoman Empire: Local Notables in Historical Perspective», *Journal of Mediterranean Studies* 15/1 (2005): 121-147· σ. 41-68· Barkey, *Empire of Difference*, ό.π., σ. 242-263· D. Khoury, «The Ottoman Centre Versus Provincial Powerholders: An Analysis of the Historiography», στο S. Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History*

συμφραζόμενα της συγκεκριμένης περιόδου ως εκφάνσεις μιας γενικότερης έκπτωσης από ένα θεσμικό-λειτουργικό πλαίσιο, που είχε διαμορφωθεί κατά τους πρώτους τρεις αιώνες της Αυτοκρατορίας, οι οποίοι αντίστοιχα εκλαμβάνονται ως «Περίοδος της Ακμής». Κύριος εκφραστής αυτής της πρόσληψης είναι ο τούρκος ιστορικός Halil Inalcik.⁶⁹ Ο όρος «παρακμή», με αυξημένο αξιολογικό περιεχόμενο παραπέμπει στην εικόνα μιας βαθμιαίας διοικητικής και οικονομικής αποσάρθρωσης. Επίκεντρο της ανάλυσης τίθεται η κρατική εξουσία και διαμορφωμένες δομές της, ενώ αγνοούνται νέες δυναμικές που διαμορφώνονται εντός της οθωμανικής κοινωνίας. Τα πολλαπλά επίπεδα εκμισθώσεων των πάσης φύσεως κρατικών προσόδων διεμβολίζουν την παγιωμένη πυραμιδωτή διάρθρωση της οθωμανικής κοινωνίας που είχε οικοδομηθεί στο δίπτυχο μουσουλμάνοι και μη μουσουλμάνοι/ φορολογούμενοι και μη φορολογούμενοι υπήκοοι. Η άνοδος των οθωμανών τοπαρχών και η κλιμάκωση της ισχύος τους στη Μικρά Ασία, τα Βαλκάνια και τις αραβόφωνες επαρχίες από τις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, αποτελεί ουσιαστικά την πιο σοβαρή αμφισβήτηση που αντιμετώπισε μέχρι τότε το οθωμανικό αυτοκρατορικό σύστημα.⁷⁰ Από την άλλη πλευρά, η ενίσχυση της δύναμης των περιφερειακών âyan, που είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή μετακίνηση του κέντρου εξουσίας από την κεντρική διοίκηση προς τις περιφέρειες της αυτοκρατορίας, συχνά αποδίδεται από την οθωμανική και τη διεθνή ιστοριογραφία ως προοδευτική εξέλιξη, από ένα κεντρικά ελεγχόμενο κράτος, σε μια οιονεί φεουδαρχική πολιτεία. Το *Senend-i ittifak* (سند اتفاق/Πράξη Συμμαχίας) εκλαμβάνεται, μέσα από αυτή την πρόσληψη, ως η απαρχή μιας σειράς μεταρρυθμιστικών κανονισμών-νομοθετημάτων, όπως τα διατάγματα του Τανζιμάτ, (*Gülhane Hatt-i Şerif* / خط گلخانه شریف /2 Νοεμβρίου 1839, *Hatt-i Hümayun*/خط همايون/18 Φεβρουαρίου 1856), καθώς και η προκήρυξη συντάγματος το έτος 1839 και η τελική θεσμοθέτησή του στα 1877.⁷¹

of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603-1839, τ. 3, σ. 135-156, Cambridge 2006· Adanir, «Semi-autonomous Forces in the Balkans and Anatolia», ό.π., σ. 157-185· Br. Masters, «Semi-Autonomous Forces in the Arab Provinces», στο ίδιο, σ. 186-206· A.Yaycıoğlu, *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis and Integration in the Late Ottoman Empire (1792-1812)*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο του Harvard, Μασαχουσέτη 2008. R. Zens «Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Âyan)», *International Journal of History* 3 (2011): 433-447· J. Duindam and S. Dabringhau, *The Dynastic Centre and the Provinces Agents and Interactions*, Λέιντεν- Βοστώνη 2014.

⁶⁹Βλ. H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασσική εποχή*, ό.π. Οι πρόσφατες μελέτες της οθωμανικής ιστορίας για τον 17^ο και 18^ο αιώνα έχουν αντικαταστήσει σε σημαντικό βαθμό το σχήμα της «παρακμής» που κυριαρχούσε στην οθωμανική ιστοριογραφία με αυτό του μετασχηματισμού, κατ' αντιστοιχία με άλλες περιόδους κρίσεων και αγροτικών εξεγέρσεων που έλαβαν χώρας στην Ευρώπη των πρώιμων νεότερων χρόνων. Βλ. Adanir, «Semi-autonomous forces in the Balkans and Anatolia», ό.π., σ. 64.

⁷⁰ R. Zens, «Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Âyan)», *International journal of history, History Studies* 3/3(2011):435.

⁷¹S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and the modern Turkey (1808-1975)*, Καίμπριτζ 1977, σ. 3· M. Heper, «Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century», *International Political Science Review* 1(1980): 81-104.

Η Deena Sadat ανιχνεύει μια προσπάθεια αστικοποίησης στην οθωμανική κοινωνία του 18^{ου} αιώνα, μέσα από την ανάδειξη των âyan ως σημαντικών δρώντων πολιτικών και οικονομικών υποκειμένων, η οποία ωστόσο δεν προχώρησε σε βαθμό αντίστοιχο με αυτό της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης, λόγω των ιδιαιτεροτήτων της οθωμανικής κοινωνίας. Μια από τις βασικές αυτές ιδιαιτερότητες υπήρξε η διαίρεσή της σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους. Η συγκεκριμένη πρακτική του οθωμανικού κατακτητικού συστήματος, βασιζόμενη στον ισλαμικό νόμο, απέτρεψε την ανάπτυξη μιας αστικής τάξης ή ενός αστικού προλεταριάτου. Η ίδια αναγνωρίζει έναν προστατευτικό ρόλο των âyan απέναντι στους τοπικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων, από τις συνέπειες της διαφθοράς της κεντρικής εξουσίας, καθώς οι υπάλληλοι της Πύλης ήταν αναγκασμένοι να τροποποιήσουν τα αιτήματά τους, προκειμένου να συμμορφωθούν με τα όρια που καθορίζονταν από τους τοπικούς άρχοντες.⁷² Επικεντρώνοντας την έρευνά της στην εμφάνιση και δράση των âyan στην περιοχή των Βαλκανίων, η D. Sadat υποστηρίζει ότι η εμπορική επανάσταση του δέκατου έβδομου και δέκατου όγδοου αιώνα δημιούργησαν σοβαρές κοινωνικο-οικονομικές ανισοροπίες, ενώ οι προσπάθειες αφομοίωσης και προσαρμογής στον εξωτερικό κόσμο προκάλεσαν μια κρίση αξιών σε ολόκληρη την οθωμανική κοινωνία των Βαλκανίων.⁷³

Ο ρόλος και η δράση των âyan στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής σε πολλές περιπτώσεις προσλαμβάνεται ως αποτέλεσμα μιας κοινωνικής δυναμικής που αναπτύχθηκε εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω της επιρροής που δέχθηκε από τα ευρωπαϊκά πολιτικά και ιδεολογικά ρεύματα, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο οθωμανικός κόσμος δεν ήταν απομονωμένος από τα συμβαίνοντα στη διεθνή σκηνή. Ο Ali Yacioglu εκλαμβάνει την «εποχή των âyan» ως την οθωμανική εκδοχή της «εποχής των Επαναστάσεων», επισημαίνοντας ότι η οθωμανική εμπειρία ενσωμάτωσε την εποχή αυτή με τον δικό της τρόπο και τους δικούς της όρους.⁷⁴ Ο ίδιος θεωρεί ότι πολλοί από τους μελετητές της ισλαμικής ιστορίας έχουν διαμορφώσει το σχήμα ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέμεινε αδιάφορη και ανεπηρέαστη από τα μεγάλα επαναστατικά κινήματα που συγκλόνισαν την ανθρωπότητα από το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Αναφέρει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την περίπτωση του ιστορικού Bernard Lewis, ο οποίος υποστήριξε ότι οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης ήλθαν σε επαφή με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά συγκρούστηκαν με πολιτισμικά τείχη που χώριζαν το Ισλάμ από τη Δύση. Σύμφωνα με αυτή

⁷²D. R. Sadat, «Rumeli Âyanlari: The Eighteenth Century», *The Journal of Modern History* 44/3, (1972): 346-363.

⁷³Ο.π., σ. 346, 352.

⁷⁴A. Yacioglu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* Stanford, California 2016, σ. 97. Ανάλογη άποψη διατυπώνει για τους âyan και την εποχή τους η Deena Sadat. Της ίδιας *Rumeli Âyanlari*, ό.π., σ. 349.

την αφήγηση, η οθωμανική δυτικοποίηση ήταν στρατιωτική και διοικητική, και όχι κοινωνικού ή δημοκρατικού περιεχομένου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα πάντα με το σχήμα του Bernard Lewis, οι οθωμανοί διανοούμενοι ήσαν, ως επί το πλείστον, αδιάφοροι προς τη Γαλλική Επανάσταση.⁷⁵ Ο Robert Zens αναγνωρίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο των âyan στην όψιμη οθωμανική περίοδο, επισημαίνοντας ότι η ιστορία κατόχων αυτών περιφερειακής εξουσίας είναι η κοινωνικο-οικονομική ιστορία του οθωμανικού κράτους από τα τέλη του 16ου μέχρι το 19^ο αιώνα.⁷⁶

Στη Μικρά Ασία, η άνοδος των âyan ξεκινά από τις αρχές του 17ου αιώνα, με την οικογένεια Καραοσμάνογλου, η οποία, μέσω των φοροεκμισθώσεων στην περιοχή του Σαρουχάν και του Αϊδινίου, απέκτησε μεγάλη γαιοκτησία και ανέπτυξε σημαντικά δίκτυα με όλα τα στρώματα της τοπικής κοινωνίας. Η οικογένεια ιδρύθηκε από τον Οσμάν Αγά (Osman ağa), έναν τιμαριώτη στον οποίο χορηγήθηκαν τιμάρια κοντά Manisa στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα. Οι Καραοσμάνογλου δραστηριοποιήθηκαν ιδιαίτερα στο διεθνές εμπόριο. Ο Αταουλλάχ Καραοσμάνογλου (Ataullāh Karaosmanoğlu) και οι αδελφοί του διέθεταν μεγάλες γαιοκτησίες στην Ανατολία, όπου καλλιεργούνταν προϊόντα, όπως σιτάρι, κριθάρι, βίκος, ρεβύθια, για καταναλωτική αυτάρκεια, αλλά και εμπορευματοποίηση.⁷⁷ Οι Καραοσμάνογλου, για τις ανάγκες καλλιέργειας των τσιφλικιών τους και ειδικότερα τη βαμβακοκαλλιέργεια, προσλάμβαναν γεωργικούς εργάτες, ακόμα και εκτός επικράτειάς τους -νομαδικούς πληθυσμούς και μετανάστες- από άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας, όταν δεν κάλυπταν τις σχετικές ανάγκες καλλιέργειας των τσιφλικιών τους.⁷⁸ Η αξία των τσιφλικιών του Χουσεΐν Καραοσμάνόγλου (Huseyn Karaosmanoğlu, θαν. 1816), στα οποία καλλιεργούνταν εμπορεύσιμα βιομηχανικά προϊόντα, όπως το βαμβάκι, υπολογιζόταν στα τέλη του 18ου σε ένα εκατομμύριο γρόσια. Παρά τη μεγάλη πολιτική της επιρροή στην περιοχή της κεντρικής Ανατολίας, η οικογένεια Καραοσμάνογλου ήλθε σε σύγκρουση με την οθωμανική διοίκηση. Το 1753 η Υψηλή Πύλη εκτέλεσε τον Μουσταφά Καραοσμάνογλου (Mustafa Karaosmanoğlu), όταν ο λαός της Σμύρνης ήταν πολύ δυσαρεστημένος από την διακυβέρνηση του, ενώ το 1761 αφαίρεσε από τον γιο του, Αταουλλάχ Καραοσμάνογλου, το αξίωμα του μουτεσελλίμη (mütesellim) του

⁷⁵A. Yaycioglu, *Partners of the Empire*, ό.π., σ. 98.

⁷⁶Zens, «Provincial Powers», ό.π., σ. 438.

⁷⁷, K. Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, Αθήνα 2013, σ. 283-284.

⁷⁸Όπως αναφέρει ο Reşat Kasaba, λόγω της υπερεπάρκειας της γης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και της αραιότητας του πληθυσμού, οι αγρότες πάντα εξαρτώνταν από τη διαθεσιμότητα της μεταναστευτικής εργασίας. R. Kasaba, *A moveable Empire: Ottoman nomads, migrants and refugees*, Ουάσιγκτον 2009, σ. 4.

Σαρουχάν (Saruhan).⁷⁹ Οι οικογένειες Καραοσμάνογλου και Τζαμπάρογλου (Cabbaroğlu) υπήρξαν ένθερμοι υποστηρικτές του Σελίμ Γ΄ και των μεταρρυθμιστικών του προσπαθειών.⁸⁰ Εμπλέκονται ενεργά στις στρατιωτικές υποθέσεις με την επιστράτευση ανδρών για τον στρατό της *Νέας Τάξης* (*Nizam-i Cedit*), για τη συγκρότηση των αυτοκρατορικών στρατευμάτων εναντίον του Ραζβανδοğlu, τους πολέμους κατά της Ρωσίας, καθώς και την υπεράσπιση της Αιγύπτου κατά την εισβολή των αυτοκρατορικών Γάλλων στην Αίγυπτο.

Στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, κυριαρχούσε η οικογένεια Caniklioğlu, (Τζανικλίογλου), με ιδρυτή έναν από τους κορυφαίους στρατηγούς του οθωμανικού στρατού κατά τη διάρκεια του ρωσο-οθωμανικού πολέμου των ετών 1768-1774, τον διάσημο Τζανικλί Αλή πασά (Canikli Ali paşa). Προερχόμενοι από μια τοπική οικογένεια της Μαύρης Θάλασσας, ο Αλή και ο αδελφός του Σουλεϊμάν απέκτησαν ισχύ και περιουσία από φοροεκμισθώσεις στην περιοχή, ενώ στη συνέχεια η οικογένεια επεκτάθηκε προς τα ανατολικά. Άλλες οικογένειες, όπως οι Τουτζούογλου (Tucuoğlu) και οι Χαζνεντάρογλου (Haznedaroğlu) στην περιοχή της ανατολικής Μαύρης Θάλασσας ανήλθαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και παγιοποίησαν την εξουσία τους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.⁸¹

Στην περιοχή της Αιγύπτου καταγράφεται η σημαντική αυτονομιστική δράση του Μεχμέτ Αλή πασά (Mehmet Ali paşa). Προερχόμενος από αλβανική οικογένεια της Καβάλας ο ίδιος έφτασε στην Αίγυπτο ως μέλος μιας αλβανικής λεγεώνας, που εστάλη για να αντιμετωπίσει τον Βοναπάρτη.⁸² Παγιοποίησε την εξουσία του ως Misir valisi, εξολοθρεύοντας τους μαμελούκους μπέηδες. Η Πύλη χρησιμοποίησε τις στρατιωτικές του δυνάμεις για την καταστολή του κινήματος των Ουαχιμιτιών (Wahib)⁸³ στη Χετζάζ και

⁷⁹Ε. Φραγκάκη-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης κατά τον 18^ο αιώνα (1700-1820)*, μτφρ. Δ. Ν. Σωτηρόπουλος, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2010 (πρωτ. έκδοση στα αγγλικά, Αθήνα 1992), σ. 5.

⁸⁰Για την οικογένεια Karaosmanoğlu βλ. Y. Nagata «*Āyan in Anatolia and the Balkans during the eighteenth and nineteenth centuries: a case study of the Karaosmanoğlu family*», στο A. Anastasopoulos (επιμ.), *Provincial elites in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete V: a symposium held in Rethymnon 10-12 January 2003*, Ρέθυμνο 2005, σ. 269-294.

⁸¹Για την οικογένεια Canikli βλ. Şahin, *The rise and fall of an Āyan family in eighteenth century Anatolia*, ό.π.· του ίδιου, «The economic power of Anatolian. The case of the Caniklizades», ό.π., σ. 29-48.

⁸²Για ζωή και το έργο του Μεχμέτ Αλή πασά βλ. K. Fahmy, *All the pasha's men: Mehmed Ali, his army, and the making of modern Egypt*, Κάιρο-Νέα Υόρκη 2002.

⁸³Ο Ουαχαμπισμός (αραβ.: *al-Wahhâbiya*/الوهابية) υπήρξε κίνημα που εκδηλώθηκε στην αραβική χερσόνησο από τους οπαδούς του Μωχάμεντ Αμπντούλ Ουαχάμπ (Muhamad ibn Abd-al Wahhab/1703-1792), ο οποίος κήρυττε την ανάγκη επιστροφής στις αρχές του πρώιμου Ισλάμ, όπως τις εξέφραζε ο νομομαθής του Μεσαίωνα Ίμπν Χανμπάλ (Ibn Hanbal, πλήρες όνομα στα αραβικά: Abū‘Abdullāh Aḥmad Ibn (bin) Muḥammad Ibn (bin) Ḥanbal Ash-Shaybānī/أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل آل شيباني). Σύμφωνα με τον Αμπντούλ Ουαχάμπ, οι ιερές πόλεις της Μέκκας και της Μεδίνας, ευρισκόμενες υπό οθωμανική κυριαρχία, είχαν καταλυθεί από την αμαρτία και τη διαφθορά και για τον λόγο αυτό έπρεπε να αποκαθαρθούν. Για τον σκοπό αυτό ο Αμπντούλ Ουαχάμπ συμμάχησε με τον Μουχαμάντ ιμπν Σαούντ (Muhamad ibn Saud), ηγέτη μιας αραβικής φυλής, οι απόγονοι του οποίου τα επόμενα χρόνια ηγήθηκαν του ουαχαμιτικού κινήματος και κατέλαβαν και λεηλάτισαν τις ιερές πόλεις Μέκκα και Μεδίνα το 1803, προκειμένου να τις εξαγνίσουν. Οι

την Επανάσταση στη Νότια Ελλάδα, αλλά οι προσπάθειες για επέκταση της κυριαρχίας του στη Μέση Ανατολή, την Αραβική χερσόνησο και την κρήτη στέφθηκαν μόνο προσωρινά από επιτυχία. Προχώρησε σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις στον στρατό, το αρδευτικό σύστημα και τη γεωργία, ωστόσο η εξουσία η δική του και των επιγόνων του είχε τον χαρακτήρα μιας ξένης κυριαρχίας για τον αραβόφωνο πληθυσμό της περιοχής. Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ποτέ δεν είχε αποσυνδεθεί πλήρως από την οικογένειά του στην Καβάλα, τα οικογενειακά και τα δίκτυα τοπικής προέλευσης του δεν έπαιξε κανένα ρόλο στη σταδιοδρομία του.

Στη Δαμασκό και το Χαλέπι υπήρχαν ανταγωνιστικές γηγενείς φατρίες, οι οποίες κατά καιρούς συμμαχούσαν, είτε με τους γενιτσάρους, είτε με κάποιους εμπόρους των πόλεων. Η οικογένεια Αζμ (al Azm), που ιδρύθηκε από τον İsmail al-Azm στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, και εγκαθίδρυσε την κυριαρχία της στη Δαμασκό και την ενδοχώρα της, είχε δημιουργήσει συμμαχίες με τα τοπικά σώματα των γενιτσάρων, προκειμένου να διασφαλίσει την προστασία του εμπορίου. Το πιο σημαντικό περιουσιακό στοιχείο της οικογένειας ήταν το δικαίωμα ελέγχου πάνω στους προσκυνηματικούς δρόμους. Η *Bilad al-Sham* (σημ. Συρία) ήταν μια επαρχία πολύ σημαντική για τη μετάβαση στις ιερές πόλεις του Ισλάμ, Μέκκα και Μεδίνα. Από τις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, στον κυβερνήτη της Δαμασκού είχε αποδοθεί ο τίτλος του *Επικεφαλής του προσκυνήματος* (*Mir-i Hac*) και του δόθηκαν μεγάλα οικονομικά και στρατιωτικά προνόμια.⁸⁴ Ο Τζεζάρ Αχμέτ πασά (Cezzar Ahmet paşa) ήταν ένας βόσνιος πολεμιστής, ο οποίος ξεκίνησε την καριέρα του ως στρατιώτης στη συνοδεία του Χεκίμογλου Αλή πασά/*Hekimoğlu Ali paşa* (1689- 1758) στην Αίγυπτο γύρω στα 1750, ενώ αργότερα, εισήλθε στην υπηρεσία του Αλή μπέη αλ Καμπίρ (*Ali bey al-Kabir*). Κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Ζαχίρ αλ-Ομάρ (*Zahir al Omar*) υπηρέτησε υπό τις εντολές του οθωμανού ναυάρχου Γαζί Χασάν πασά (*Gazi Hasan paşa*, 1713-1790), στον οποίο όφειλε τον διορισμό του ως κυβερνήτη της Άκκα (*Akka*) το

Ουαχαμπίτες αρνήθηκαν τη νομιμότητα της οθωμανικής κυριαρχίας και προσπάθησαν να την αντικαταστήσουν από την εξουσία ενός αναγεννημένου ισλαμικού καθεστώτος, υπό την ηγεσία τους. Μετά από έναν και πλέον αιώνα συγκρούσεων με τους οθωμανούς κυρίαρχους, οι Ουαχαμπίτες, υπό την ηγεσία της φυλής των Σαούντ, κατάφεραν να επιβάλλουν το καθεστώς τους στην αραβική χερσόνησο, με την ίδρυση του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας. Ανάλογα κινήματα ηθικής κάθαρσης εμφανίζονται την ίδια περίοδο και σε άλλες περιοχές του Ισλάμ, όπως αυτό της δερβισικής αδελφότητας των Τιτζανίγια (*Ticaniya*) στη Βόρεια Αφρική και του Σαχ Βαλί Ουλλάχ (*Şah Vali 'Ullah*), που προσπάθησε να συνενώσει την ορθόδοξη μουσουλμανική θεολογία με τον σουφισμό στην ινδική χερσόνησο. A. Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, 121-124 και 277 επ., χ.τ., 2013 · D. Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2006 (πρωτ. έκδοση Καίμπριτζ 2000), σ. 90-91.

⁸⁴A. Yayıcioglu, *Partners of the Empire*, ό.π., σ. 213· E. D. Akarli, «Provincial power magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840», στο A. J. Al Tamimi (επιμ.), *La vie sociale dans les provinces arabes à l'époque ottomane*, Ζαγκουάν 1988, σ. 41-56.

1775.⁸⁵ Όταν νίκησε τις δυνάμεις του Ναπολέοντα Βοναπάρτη στην Άκκα το 1779, του παραχωρήθηκε ως ανταμοιβή από την Υψηλή Πύλη η διακυβέρνηση της ευρύτερης περιοχής της Bilad al-Sham, εκτοπίζοντας την οικογένεια Αλ Αζμ της Δαμασκού.⁸⁶

Στη Βοσνία, η Πύλη σε μεγάλο βαθμό εξαρτιόταν από τους τοπικούς βόσνιους προύχοντες, στους οποίους είχε ανατεθεί η φύλαξη των κάστρων της μεθορίου με την Αψβουργική Μοναρχία και για τον λόγο αυτό έφεραν τον τίτλο του *kapudân*/قاپودان. Επρόκειτο για μια μουσουλμανική στρατιωτική ολιγαρχία, με κληρονομικά δικαιώματα σε μεγάλες γαιοκτησίες και σημαντική διοικητική αυτονομία από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Ένα ανάλογο πολιτικό τοπίο διαμορφώθηκε και στη Σερβία με τους χριστιανούς προκρίτους, τους *Knez*. Στα ανατολικά Βαλκάνια κυριαρχούσε για δεκαετίες η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο διάσημων âyan-πολέμαρχων, του Ισμαήλ μπέη των Σερρών και του Οσμάν Πασβάνογλου του Βιδινίου, ενώ στις ισχυρές τοπικές οικογένειες της περιοχής καταγράφονται οι αγάδες της Δράμας και της Ζίχνης.

Η οικογένεια Οσμάν Πασβάνογλου,⁸⁷ προερχόμενη από την πόλη Τούζλα της Βοσνίας, εγκαταστάθηκε στο Βιδίνι, μια στρατηγική πόλη στον Δούναβη, η οποία είχε κατοικηθεί στο παρελθόν από ένα μεγάλο λόχο γενιτσάρων. Όπως και ο πατέρας του, ο Οσμάν ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως επαρχιακός αγάς των γενιτσάρων. Μετά από μια επιτυχημένη θητεία στο σώμα των γενιτσάρων, ορίστηκε ως αναπληρωτής κυβερνήτης, στη συνέχεια φύλακας (*muhâfiz*/محافظ) του Βιδινίου και τέλος προήχθη σε πασά τριών ιππουρίδων, λαμβάνοντας τον τιμητικό τίτλο του βεζύρη. Η περίπτωση του Οσμάν Πασβάνογλου είναι από τις πλέον χαρακτηριστικές ενός ανυπότακτου âyan, του οποίου τις προκλήσεις προσπάθησε να καταστείλει η οθωμανική διοίκηση, μέσα από μια διαδικασία συνδιαλλαγής. Ξεκίνησε τρεις μεγάλες εξεγέρσεις εναντίον της κεντρικής κυβέρνησης, τις οποίες η Πύλη δεν μπόρεσε να καταστείλει με τη δύναμη των όπλων, αλλά προσπάθησε να επαναφέρει τον Πασβάνογλου στην αυτοκρατορική νομιμότητα, με τη χορήγηση τίτλων και αξιωμάτων. Από την πόλη του Βιδινίου επεξέτεινε την εξουσία του προς τα βορειοδυτική περιοχή της σημερινής Βουλγαρίας και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Σε όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του ο Οσμάν πασάς διατήρησε στενές σχέσεις με το σώμα των

⁸⁵A. A-K. Rafeq, *The province of Damascus, 1723-1783*, Βηρυτός 1966· K. Barbir, *Ottoman rule in Damascus, 1708-1758*, Πρίνστον 1980.

⁸⁶A. H. Joudah, *Revolt in Palestine in the eighteenth century: the era of Shaykh Zahir al-'Umar*, Πρίνστον 1995, σ. 67.

⁸⁷Για τον Οσμάν Πασβάνογλου, βλ. R. Gradeva, «Osman Pazvantoglu of Vidin: between old and new» στο Fr. F. Anscombe (επιμ.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, Πρίνστον-Νέα Υερσέη (2006), σ. 115-161· R. Zens, «Pasvantoglu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807», *International journal of Turkish Studies* 8, (2002): 89-104· D. Sadat, «Âyan and ağa: The transformation of the Bektashi corps in the 18th Century», *Muslim World* 63/3 (1973): 206-219· της ίδιας «Rumeli Âyanları: the eighteenth century», *Journal of modern history* 44 (1972): 346-363.

γενιτσάρων.⁸⁸ Πέθανε το 1807 στη γενέτειρά του, έχοντας αποκαταστήσει τη σχέση του με την επίσημη οθωμανική διοίκηση, διατηρώντας παράλληλα τη φήμη ενός από τους σημαντικότερους τοπάρχες των Βαλκανίων.

Ο Ισμαήλ μπέης (Ismail bey) ήταν γόνος αλβανικής οικογένειας των Σερρών, με σημαντική γαιοκτησία και κρατικά αξιώματα. Υπήρξε ένας από τους πιο έντονους υποστηρικτές των μεταρρυθμίσεων του Σουλτάνου Σελίμ του Γ' και ως εκ τούτου θεωρείτο από την Πύλη αξιόπιστος αντίπαλος κατά του Πασβάνογλου και των βαλκάνιων ληστών. Με έδρα της εξουσίας του την πόλη των Σερρών, επεξέτεινε την επιρροή του σε όλη τη νότια Μακεδονία, συμπεριλαμβανομένης και της στρατηγικής πόλης της Θεσσαλονίκης. Τον διαδέχθηκε ο γιος του Γιουσούφ πασά (Yusuf paşa), διαμορφώνοντας μια κληρονομική ηγεμονία στην περιοχή.⁸⁹ Είχε προηγηθεί στα δημόσια πράγματα των Σερρών η ισχυρή παρουσία του Αλή μπέη (Ali bey), απογόνου του Γαζί Εβρενός (Gazi Evrenos) και των Κοτσαζαντέ μπέη (Kocazande bey) και Βελίζαντε Μεχμέτ αγά (Velizande Mehmet ağa). Στην περιοχή της Ζίχνας κυριαρχούν επίσης οικογένειες αλβανικής καταγωγής, με έδρα τη Ζιλιάχοβα (σημερινή Νέα Ζίχνη).⁹⁰ Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ισχυρός τοπάρχης της Ζίχνας ήταν ο Παμουκτσού Χασάν πασάς (Pamukcu Hasan paşa), τον οποίο το 1806 διαδέχθηκε ο γιος του Φατίχ μπέη (Fatih bey). Στην περιοχή της Δράμας καταγράφεται η παρουσία μιας ισχυρής οικογένειας âyan, ιδρυτής της οποίας ήταν ο Ahmet ağa. Ο γιος του Χαλίλ Ιμπραήμ αγά (Halil Ibrahim ağa) είχε σημαντικές διασυνδέσεις στην οθωμανική αυλή, γεγονός που τον βοήθησε να εξοντώσει τον αντίπαλο του mütesellim (αναπληρωτή διοικητή) της Δράμας Τοσουν αγά (Toşun ağa).⁹¹ Λίγο μετά τον θάνατο του αντιπάλου του, Τοşun ağa, πέθανε και

⁸⁸Η επιτυχία του αποδόθηκε σε διασυνδέσεις του στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και στη μεγάλη δημοτικότητά του, ειδικά στις τάξεις των γενιτσάρων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η επίθεσή του στο Βιδίни το 1794 κατέληξε σε συμμαχία με την τοπική φρουρά γενιτσάρων, γεγονός που του επέτρεψε αβίαστα να εισέλθει στην πόλη, η οποία διέθετε ένα σημαντικό και κατάλληλα επισκευασμένο οθωμανικό φρούριο, ικανό να αντέξει με επιτυχία την επίθεση μερικών εκατοντάδων ατάκτων. D. R.Sadat, «Âyan and Ağa: The Transformation of the Bektashi Corps in the 18th century», *Muslim World* 63/ 3 (1973): 209.

⁸⁹Για την επέκταση της κυριαρχίας του Ισούφ μπέη (Yusuf bey) στην περιοχή της Θεσσαλονίκης μας πληροφορεί ένα έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη. Όπως προκύπτει από την αναφορά ανώνυμου επιστολογράφου προς τον Αλή πασά του έτους 1809 (χωρίς μηνολόγηση), ο Ισούφ μπέης έλεγχε την πόλη της Θεσ/κης, οικονομικά και στρατιωτικά, σε συνεργασία με τους γυναικαδελφούς του, Σελίμ μπέη (Selim bey) και Αχμέτ μπέη (Ahmet bey): «*εἰς τὰ φερμάνια πού ἔρχονται εἰς τό ντεβλέτι, μουσελίμην δέν τόν γράφουν, μόνο Σελιανί καγιανί Ἰσούφ μπέη*». Στο έγγραφο γίνεται και αναφορά σε υπεροπτική συμπεριφορά έναντι των μπέηδων της Θεσσαλονίκης, καθώς και στην εγκατάσταση του χαρεμιού του Ισούφ μπέη στη Θεσσαλονίκη από τις Σέρρες, γεγονός που αποτελεί ένδειξη της εξουσίας του στην πόλη. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 438, σ. 8-11.

⁹⁰Γ. Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα: Προσωπογραφικά στοιχεία και μαρτυρίες για το ρόλο τους στην οικονομία της περιοχής», *Πρακτικά 3^{ης} επιστημονικής συνάντησης Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός Δράμα 21-24 Μαΐου 1998* (ανατ.), Δράμα 2002, σ. 189-205.

⁹¹Ο Halil Ibrahim ağa έφερε τον τίτλο του caricibaşı (αρχιθυρωρού του παλατιού) και διατηρούσε καλές σχέσεις με τον Μεγάλο Βεζύρη Κοτσά Γιουσούφ πασά (KocaYusuf paşa). Ο ίδιος κατηγορήσε τον Τοşun ağa για ανυπακοή στην εντολή της Υψηλής Πύλης σχετικά με την επιστράτευση στον Ρωσο-οθωμανικό πόλεμο

ο ίδιος ο Ibrahim ağa (1788), με αποτέλεσμα να αναδειχθεί ως ισχυρός τοπάρχης στην περιοχή της Δράμας ο Σαλήχ Μεχμέτ αγά (Salih Mehmet ağa), ο οποίος δηλητηριάστηκε το έτος 1808 και τον διαδέχθηκε ο γιός του Μαχμούτ πασάς Δράμαλης (Mahmud paşa Dramali).⁹² Οι âyan της Δράμας έφεραν τον τίτλο του *nazir* (επόπτη), καθώς είχαν υπό την εποπτεία τους το χυτήριο βλημάτων του Πραβίου (σημερ. Ελευθερούπολη). Το χυτήριο του Πραβίου, το οποίο λειτουργούσε ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα για την κάλυψη των αναγκών του οθωμανικού στόλου και των φρουρίων, χρησιμοποιούσε μετάλλευμα σιδήρου και χαλκού από τα ορυχεία της περιοχής καθώς και από αυτά της Καβάλας και του Νευροκοπίου. Ο ρόλος των âyan της Ανατολικής Μακεδονίας ήταν πολύ σημαντικός για την οικονομία της ευρύτερης περιοχής. Εισέπρατταν μεγάλες προσόδους από τα γεωργικά προϊόντα, ενώ είχαν προνομιακή θέση στη συγκομιδή και εμπορία του βαμβακιού, του σημαντικότερου εξαγωγικού προϊόντος της περιοχής.⁹³ Η παραγωγή βαμβακιού στην Ανατολική Μακεδονία μαρτυρείται πριν από την οθωμανική κατάκτηση. Κατά τον 18^ο αιώνα επεκτείνεται σημαντικά εκτοπίζοντας άλλες καλλιέργειες στην κοιλάδα του Στρυμόνα (κυρίως το σιτάρι και το ρύζι). Οι αγάδες των Σερρών, της Δράμας και της Ζίχνας συγκέντρωναν ως δεκάτη την καλύτερη ποιότητα του προϊόντος. Για την συγκέντρωσή της διατηρούσαν σε κάθε χωριό έναν άνθρωπο της εμπιστοσύνης τους (*subaşı/صوباشی*).⁹⁴ Εκτός από την συγκέντρωση της δεκάτης, οι âyan της Ανατολικής Μακεδονίας διατηρούσαν το μονοπώλιο της τρίτης ποιότητας του παραγόμενου βαμβακιού, το οποίο ονομαζόταν *kantar* (قانتار), λόγω της απευθείας συσκευασίας του σε σάκκους του ενός κανταριού (44 οκάδων).⁹⁵ Ο Felix Beaujour αναφέρει ότι οι σημαντικότερες περιφέρειες στη Μακεδονία ήταν αυτές των αγάδων της Δράμας, της Ζίχνης και των Σερρών. Για τον αγά των Σερρών αναφέρει ότι είχε πέντε χιλιάδες άνδρες στην υπηρεσία του και θεωρείτο ο ισχυρότερος μπέης στη Μακεδονία.⁹⁶ Οι μπέηδες των Σερρών διατηρούσαν και το βοϊβοδαλίκι της πόλης των Σερρών, το οποίο τον 18^ο αιώνα αποτελούσε ισόβια εκμίσθωση (*malikâne*) του *nisaci*

του 1787 και τον Οθωμανο-αψβουργικό πόλεμο του 1788, με αποτέλεσμα ο μεγάλος βεζύρης να διατάξει τον αποκεφαλισμό του, ορίζοντας ως εκτελεστή της ποινής τον Halil Ibrahim ağa. 'Ο.π., σ. 192.

⁹²Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών»,ό.π. 193.

⁹³'Ο.π.

⁹⁴Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών», ό.π., σ. 199.

⁹⁵ 'Ο.π., σ. 200. Επίσης F. Beaujour, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*, επιμ.-σχολ. Τ. Βουρνάς, μτφρ. Ε. Γαρίδη, Αθήνα 1974, σ. 59.

⁹⁶Όπως αναφέρει ο F. Beaujour (πλήρες όνομα: Louis Félix-Auguste-Beaujour), ο οποίος υπηρέτησε κατά το διάστημα 1787-1797 πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη, οι αγάδες της Μακεδονίας ζούσαν στους πύργους τους, περιβάλλονταν πάντοτε από φρουρά Αλβανών και διεξήγαγαν πόλεμο, όπως οι παλιοί φεουδάρχες της Ευρώπης. Ο νικητής, προσθέτει, βάζει φωτιά στις φυτείες του ηττημένου, αρπάζει τις γυναίκες του και διακόπτει τις καταστροφές αυτές μόνο κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών γιορτών, οπότε παύουν με ένα είδος θρησκευτικής εκεχειρίας. Beaujour, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος*, ό.π., σ. 54.

paşa/پاشا/نشانجی (αρχιγραμματέα του Σουλτάνου), την οποία υπενουκιάζε σε τοπικό âyan, που έφερε τον τίτλο του βοεβόδα (voynoda).⁹⁷

Στην περιοχή της Συλήστριας από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα κυριαρχούσε ο διαρκής ανταγωνισμός των δύο ισχυρότερων περιφερειακών ηγετών: του Γιλίκιογλου Σουλεϊμάν αγά (Yılıkoğlu Suleiman ağa) και του Τσιρσινκλί Ισμαήλ αγά (Tirsinkli İsmail ağa). Ο Σουλεϊμάν αγάς ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως âyan του Ντελιορμάν (Deliorman) το 1792, ενώ το 1801 διορίστηκε αναπληρωτής κυβερνήτης της Συλήστριας (Silistre), η οποία αποτελούσε στρατηγικό λιμάνι των ανατολικών Βαλκανίων. Στη συνέχεια, επέκτεινε την επιρροή του στην περιοχή, με την απόκτηση διάφορων αξιωμάτων. Συγκεκριμένα, διορίστηκε βοϊβόδας (voynoda/ويودا) στο Τύρνοβο (Tirnovο) και τη Βραϊλα (Ibrail) για ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Επίσης, του χορηγήθηκε ο τίτλος του επικεφαλής της αυτοκρατορικής φρουράς (serasker/سرعسكر).⁹⁸ Ο Τσιρσινκλί Ισμαήλ αγάς (Tirsinkli İsmail ağa) δραστηριοποιήθηκε στο τοπικό εμπόριο βαμβακιού και υπήρξε για χρόνια εκμισθωτής φορολογικών προσόδων που αφορούσαν την τροφοδοσία της οθωμανικής πρωτεύουσας (istira, mubaya).⁹⁹ Στην ευρύτερη περιοχή της Θράκης δραστηριοποιούνταν και άλλοι περιφερειακοί πολέμαρχοι, όπως ο Τσαβούτζζαντέ Χατζή Ισμαήλ Πασάς (Çavuşzade Hacı İsmail ağa), ο âyan του Σουμνού (Şumnu), ο Σαρικλίογλου αγάς (Sarıklıoğlu ağa), ο âyan Χατζίογλου Παζαρί (Hacıoğlu Pazari), ο Χατζή Ομέρογλου αγάς (Hacı Ömeroğlu ağa), και πολλοί άλλοι. Υπήρχαν επίσης πολλοί χριστιανοί πρόκριτοι, που είναι γνωστοί ως τσορμπατζήδες (corbancı/جوربانجی), οι οποίοι συμμετείχαν στα πολιτικά δρώμενα της εποχής.

Στα Δυτικά Βαλκάνια οι μουσουλμανικές ελίτ, μέσα από τις οποίες αναδείχθηκαν οι δύο σημαντικότερες οικογένειες âyan, αυτές των Buşatli της Σκόδρας¹⁰⁰ και των Μετζοχουσάτων του Τεπελενίου, προήλθαν από τον εξισλαμισμένο αλβανικό πληθυσμό της περιοχής. Ο ιδρυτής της δυναστείας στη Σκόδρα ήταν ο Μεχμέτ πασάς Μπουσατλής (Mehmet paşa Buşatli). Η οικογένεια των Buşatli καταγόταν από την παλιά χριστιανική οικογένεια των Dukagjin, η οποία είχε εξισλαμιστεί αμέσως μετά την οθωμανική κατάκτηση της Σκόδρας.¹⁰¹ Επρόκειτο για μια από τις παλαιότερες οικογένειες της πόλης, πολλά μέλη της οποίας κατέλαβαν το αξίωμα του σαντζάκμπεη (Sancakbey), ενώ από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα απέκτησαν εκτεταμένα τσιφλίκια στην περιοχή. Το 1756, σε μια

⁹⁷Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών», ό.π., σ. 201.

⁹⁸H. Dj. Siruni, «Bairakdar Moustapha Pascha et Manouk bey Prince de Moldavie» *Balkanica* 6 (1989): 50–76.

⁹⁹A. Yaycioglu, *Partners of the Empire*, ό.π., σ. 97.

¹⁰⁰Skondër αλβανικά και Scutari ιταλικά: πόλη και ομώνυμο σαντζάκι στη βορειοδυτική Αλβανία.

¹⁰¹Γ.Λ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος, Τα Δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Αντ. Διάλλα, εισαγ. σημείωμα Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά., Αθήνα 1994, σ. 94.

κατάσταση γενικότερης αναρχίας, τη διοίκηση της Σκόδρας ανέλαβε ο Μαχμούντ μπέης Buşatli ο πρεσβύτερος, ο οποίος κατάφερε να επιβάλλει την τάξη με τη βοήθεια των αλβανών ενόπλων. Ο Μαχμούντ Μπουσταλή πασάς, επωφελούμενος από τα εσωτερικά προβλήματα του οθωμανικού κράτους και τη συμμετοχή του σε διαδοχικούς πολέμους με τη Ρωσία και την Αψβουργική Μοναρχία, κηρύξε ανυπακοή από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα στην επίσημη σουλτανική εξουσία στην περιοχή της σημερινής βόρειας και κεντρικής Αλβανίας.¹⁰² Η κίνηση του Μαχμούντ Μπουσταλή πασά είχε λάβει τόσο έντονα αυτονομιστικό χαρακτήρα, ώστε στην επικράτειά του δεν εφαρμοζόταν ο ιερός ισλαμικός νόμος, ενώ είχε αφαιρεθεί η δικαιοδοτική εξουσία από τους καδήδες.¹⁰³ Ο ίδιος προχώρησε ακόμα και σε έκδοση δικού του νομίσματος, το οποίο απεικόνιζε τον Γεώργιο Καστριώτη¹⁰⁴ και αποκαλούσε τον εαυτό «διάδοχο» του τελευταίου.¹⁰⁵ Ο διάδοχός του Ιμπραήμ πασάς Μπουσατλής (Ibrahim paşa Buşatli) από τη μία πλευρά και ο Αλή πασάς Τεπεντελενλής (Ali paşa Tebedelenli) συνυπάρχουν για μεγάλο χρονικό διάστημα, διατηρώντας μια εύθραυστη ισορροπία, σε όλη τη διάρκεια της κυριαρχίας τους.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που προσλαμβάνει η δράση των τοπαρχών στις διάφορες οθωμανικές επαρχίες, διαμορφώνονται με βάση τις επιμέρους τοπικές παραμέτρους της οθωμανικής κυριαρχίας. Η δράση των âyan στα Βαλκάνια, προερχόμενων κατά κανόνα από την ελίτ των εξισλαμισμένων Αλβανών, χαρακτηρίζεται από έντονα αυτονομιστική δράση και διαρκή σύγκρουση με την κεντρική αυτοκρατορική εξουσία. Ανάλογη αυτονομιστική δράση εμφανίζουν οι ηγετικές ομάδες των αραβόφωνων επαρχιών, των οποίων η σχέση με το αυτοκρατορικό κέντρο ήταν κατά κανόνα χαλαρότερη, στο πλαίσιο της επιβολής της οθωμανικής κυριαρχίας επί ομόθρησκων, αλλά εθνοτικά διαφορετικών πληθυσμών, των οποίων οι όροι διακυβέρνησης και υποτέλειας διαφοροποιούνταν αισθητά σε σχέση με τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων. Αντίθετα, οι âyan της Ανατολίας και οι Ντερεμπέηδες (Derebeyler) της Μικράς Ασίας εμφανίζουν λιγότερο σεπαρατιστική και περισσότερο νομιμόφρονα δράση, συμμορφούμενοι με τις επιταγές της σουλτανικής αυλής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι

¹⁰² Για τον Mahmud paşa Buşatli βλ. J. C. Heywood, λήμμα «Kara Mahmud paşa Buşatli», E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, F. Th. Dijkema, S. Nurit, (εκδ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. IV, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 588-589.

¹⁰³ Heywood, λήμμα Kara Mahmud paşa Buşatli, *EI*₂, ό.π.

¹⁰⁴ Βλ. σχετική αναφορά σε έκθεση του προξένου της Ρωσίας στη Δαλματία, Αντωνίου Παλλαδοκλή, προς το Συμβούλιο Εξωτερικών Υποθέσεων, με ημερομηνία 14/25 Απριλίου 1787. Γ.Λ.Αρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα Ρωσικών Αρχείων*, μτφρ. Ι. Σμυσλιάτεβα, Αθήνα 2007, σ. 68.

¹⁰⁵ Βλ. σχετ. έκθεση του προξένου της Ρωσίας στη Δαλματία Αντωνίου Παλλαδοκλή προς το Συμβούλιο Εξωτερικών Υποθέσεων, με ημερομηνία 14/25 Απριλίου 1787, στο Αρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου* ό.π., έγγραφο με αριθμ. 15, σ. 68-69.

υποστήριζαν σε σημαντικό βαθμό το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων της *Nizam-i cedit*.¹⁰⁶ Πρόκειται για μεταρρυθμίσεις που εγκαινίασε το 1792 ο Σουλτάνος Σελίμ Γ', εκδίδοντας μια σειρά αυτοκρατορικών διαταγμάτων, με τα οποία θεσμοθετείτο ένα μακρόπνοο πρόγραμμα δημοσιονομικής, διοικητικής και στρατιωτικής μεταρρύθμισης, με τη γενικότερη ονομασία *Nizam-i cedit* (*Νέα Τάξη*). Για τη χρηματοδότηση του προγράμματος των μεταρρυθμίσεων και κυρίως του νεοϊδρυθέντος σώματος του *Νέου Στρατού* συστήθηκε ένα νέο ταμείο, με την ονομασία *Irada-i cedit*, στο οποίο θα διοχετεύονταν γεωργικές και τελωνειακές πρόσοδοι. Στο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων προβλεπόταν και αυστηρός έλεγχος στο εμπόριο των σιτηρών, για την αποφυγή φαινομένων σιτοδείας στην πρωτεύουσα και άλλες πόλεις της Αυτοκρατορίας. Οι *âyan* που ασκούσαν εμπορικές δραστηριότητες βρίσκονταν κατά κανόνα σε περιοχές ανοικτές στο διεθνές εμπόριο, πλησίον εμπορικών πόλεων-σταθμών της Αυτοκρατορίας. Οι υπόλοιποι δραστηριοποιούνταν στο σύστημα *iltizam*, διευρύνοντας τα πελατειακά τους δίκτυα μέσω ενός συστήματος διαδοχικών υπομισθώσεων.

Παράλληλα με τους ισχυρούς τοπάρχες-πολέμαρχους στα Βαλκάνια, την Ανατολία και τις αραβόφωνες επαρχίες υπήρχαν μικρότεροι *âyan*, των οποίων η δράση εντοπιζόταν σε πόλεις και κωμοπόλεις και διαδραμάτιζαν έναν ενδιάμεσο ρόλο μεταξύ των *re'aya* και των ισχυρών τοπικών μεγιστάνων, που κατείχαν υψηλά κρατικά αξιώματα, καθώς, λόγω των ερεισμάτων τους στις τοπικές κοινωνίες, απολάμβαναν μεγαλύτερη αποδοχή και διέθεταν εξουσία. Δεδομένου ότι, τις περισσότερες φορές, ήταν στην υπηρεσία ενός πιο ισχυρού τοπάρχη, δεν υπάρχει πληθώρα πληροφοριών σχετικά με μικρότερους *âyan*. Για τον λόγο αυτό η ιστορική τους προσέγγιση καθίσταται εφικτή μέσα από τη διερεύνηση της ζωής και της δράσης των ισχυρότερων *âyan*, με τους οποίους συνδέονταν.¹⁰⁷ Οι μεγαλύτεροι *âyan* της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαμόρφωσαν δίκτυα πατρωνίας με τους μικρότερους τοπικούς *âyan* της επικράτειάς τους. Οι Καραοσμάνογλου της Ανατολίας στήριζαν σε σημαντικό

¹⁰⁶Εκτός από τους Ντερεμπέδες της Μ. Ασίας και τους σημαντικούς *âyan* της Κεντρικής Ανατολίας, όπως οι οικογένειες Çaparoglu και Karaosmanoğlu, οι μεταρρυθμίσεις της *Νέας Τάξης* υποστηρίχθηκαν και από ορισμένους τοπάρχες των Βαλκανίων, μεταξύ των οποίων ο Ισμαήλ Μπέης των Σερρών. D. Sadat, *Rumeli Ayanlari*, ό.π., σ. 360.

¹⁰⁷Ο R. Zens παρατηρεί ότι οι μικρότεροι *âyan* συχνά αναφέρονται με το όνομα τους, συνοδευόμενο από κάποιο προσωνύμιο, που δηλώνει την εθνικότητα, την οικογένεια ή τη γεωγραφική προέλευση, το επάγγελμα ή τα προσωπικά γνωρίσματα, που τους συνόδευσαν. Αναφέρει κάποια σχετικά παραδείγματα όπως αυτά των Molla Idris ağa (*Idris αγάς, ο μουλάς*), Manav Ibrahim (*Ιμπραχίμ, ο πωλητής φρούτων*), αλλά και το ενδιαφέρον όνομα του Gâvur Imam (*ο άπιστος ιμάμης*). Σε αντίθεση με τους μικρότερους *âyan*, τα πρόσωπα των οποίων το επώνυμο του τίτλου τους είχε τις καταλήξεις -oğlu και -zâde, που δηλώνει στα τουρκικά και τα περσικά αντίστοιχα τον γιο) ή είχε τις μορφές πληθυντικού των δύο αυτών απολήξεων, συνήθως ανήκαν σε οικογένειες σημαντικότερων *âyan*, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει οικογενειακές δυναστείες και των οποίων η επιρροή πάνω σε μια δεδομένη περιοχή επεκτεινόταν σε περισσότερες από δύο γενιές.¹⁰⁷ Παραδείγματα αυτής της ομάδας περιλαμβάνουν τους Karaosmanoğlu του Σαρουχάν (Saruhan), τους Çapanoğlu της Υοσγάτης, τον Caniklizâde της Τραπεζούντας (Trazbon) και τους Tirsiniklioğlu του Ρουστσούκ (Rusçuk). Zens, «Provincial Powers», ό.π., σ. 436.

βαθμό την ισχύ τους σε τέτοιου είδους δικτυώσεις με μικρότερους âyan-πελάτες του δικού τους «ηγεμονικού οίκου». Αντίστοιχες ήταν και οι δικτυώσεις που διαμορφώσαν στην περιοχή της Σηλίστριας ο Μουσταφά πασάς Μπαϊρακτάρ (Mustafa paşa Bairaktar) και οι Τζανικλίογλου.¹⁰⁸

Η κεντρική οθωμανική κυβέρνηση επιχείρησε κατά καιρούς να περιορίσει την αύξηση της ισχύος των âyan. Οι παρέμβασεις σχετίζονταν με την πρόθεσή της να ανακτήσει τον έλεγχο των οικονομικών πόρων του κράτους. Μια πρώτη προσπάθεια ξεκινά την περίοδο του μεγάλου βεζύρη Halil Hamid (1782-1785), ο οποίος επεδίωξε να θέσει τέλος στην εξουσία αυτής της νεόκοπης τάξης των οθωμανών τοπαρχών. Με πρωτοβουλία του ιδίου εκδίδεται το 1785 σουλτανικό διάταγμα, με το οποίο καταργείται ο θεσμός του *âyanlık*,¹⁰⁹ ενώ οι κάτοικοι των αστικών κέντρων θα εκπροσωπούνταν από άτομα που θα επιλέγονταν μεταξύ των πρεσβυτέρων, οι οποίοι θα λάμβαναν στη συνέχεια τον τίτλο του *şehir kethüdasi*/شهرکتخداسی.¹¹⁰ Ωστόσο η δύναμη των προυχόντων παρέμεινε αμείωτη, καθώς οι *şehir kethüdasi* στερούνταν του απαιτούμενου κύρους και έπρεπε να στηρίζονται στην παγιωμένη εξουσία των âyan για να λειτουργήσουν. Μόλις ξεσπάσε ο οθωμανο-ρωσικός πόλεμος (1787-1791), το οθωμανικό κράτος είχε ανάγκη στρατευμάτων για την επάνδρωση της πολεμικής του μηχανής, τα οποία μπορούσε να εξασφαλίσει μόνο από τις ένοπλες μισθοφορικές ομάδες των âyan. Έτσι, με άλλο σουλτανικό διάταγμα, τον Νοέμβριο του 1790, το *âyanlık* επανασυστάθηκε, ενώ η εξουσία και η αυτοτέλεια των τοπικών προκρίτων ενισχύσθηκε σημαντικά.

Η *Εποχή των âyan* τερματίζεται τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, όταν η διακυβέρνηση του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄ οδηγεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον απολυταρχικό εκσυγχρονισμό και τα εθνικά αυτονομιστικά κινήματα διαμορφώνουν νέες ιστορικές παραμέτρους και εισάγουν στο πολιτικό προσκήνιο νέα δρώντα υποκείμενα. Είκοσι χρόνια μετά την άδοξη μεταρρυθμιστική προσπάθεια και τον θάνατο του Σελίμ Γ΄, ο Σουλτάνος Μαχμούντ Β΄ ήταν σε θέση να εξοντώσει τους γενίτσαρους και το διαπλεκόμενο με αυτούς τάγμα των Bektaşî, τους âyan των Βαλκανίων και τους ντερεμπέηδες της Μ. Ασίας και να επαναπροσδιορίσει τη φύση και τη δομή του οθωμανικού κράτους.¹¹¹ Οι προκλήσεις της νέας εποχής που αναδυόταν θα επιτάχυναν τον οθωμανικό εκμοντερνισμό,

¹⁰⁸Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, ό.π., σ. 283.

¹⁰⁹Sadat, *Rumeli Ayanlari*, ό.π., σ. 458

¹¹⁰Ο.π.

¹¹¹A. Levy, λήμμα «Mahmūd II», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat (επι.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition EP*, τ. VI, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 58-61.

χωρίς ωστόσο να ματαιώσουν το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από την κατάρρευση της οποίας θα αναδύοταν το σύγχρονο εθνικό τουρκικό κράτος.

Εικόνα 10: Abdullah Buhari, *Προσωπογραφία οθωμανού προκρίτου του 18^{ου} αιώνα*.

Υδατογραφία σε χαρτί, 34 x 24 cm, 18^{ος} αιώνας, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι.

[Πηγή: <http://www.journal18.org/albums-of-conspicuous-consumption-a-composite-mirror-of-an-18th-century>](http://www.journal18.org/albums-of-conspicuous-consumption-a-composite-mirror-of-an-18th-century)

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ:
Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΔΙΑΚΡΙΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

1. Η παρέμβαση της αληπασαδικής εξουσίας στις πολιτικές δομές του οθωμανικού κατακτητικού συστήματος

Η εδαφική επέκταση του οθωμανικού κράτους οδήγησε στην ανάγκη υιοθέτησης εξελιγμένων θεσμών -διοικητικών και κοινωνικών- που είχαν ως επί το πλείστον προέλθει από την Αυτοκρατορία των Μεγάλων Σελτζούκων και το σελτζουκικό Σουλτανάτο του Ρούμ. Ο βασικός χαρακτήρας του μεσανατολικού κράτους, που κυριάρχησε στον ευρύτερο χώρο της Μ. Ανατολής κατά τη μετά-μογγολική εποχή, δέσποζε τόσο κατά την περίοδο των συνοριακών πολεμιστών, όσο και μετά τη συγκρότηση ενός εδαφικά εκτεταμένου κράτους. Οι ηγέτες του οθωμανικού εμιράτου υιοθέτησαν τον ισλαμικό τίτλο «Σουλτάνος», τον περσικό «Pâdishâh» (پادشاه), ακόμη και τον ρωμαϊκό «câsar» (caesar), μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, ενώ έως το τέλος της αυτοκρατορίας κράτησαν το τουρκικό προσωνύμιο «Khan» (Han/خان) μεταξύ των τίτλων τους. Όπως αναφέρει ο İbrahim Metin Kunt, παρά τις όποιες τροποποιήσεις, η εσωτερική ασιατική έννοια της δυναστικής κυριαρχίας αντανακλάται στο σύστημα διαδοχής του οθωμανικού κράτους.¹¹²

Οι H.A.R. Gibb και H. Bowen ανιχνεύουν στον υπερβολικά γραφειοκρατικό χαρακτήρα του οθωμανικού κράτους στοιχεία της βυζαντινής παράδοσης, του αποκαλούμενου «βυζαντινισμού» και αναφέρουν την περίπτωση των *kanun* (قانون= αποφάσεις και διαταγές κανονιστικού περιεχομένου, τις οποίες εξέδιδαν οι οθωμανοί Σουλτάνοι), οι οποίοι έχουν χαρακτηριστεί από κάποιους μελετητές ως οθωμανικός νεωτερισμός, στην ουσία όμως αποτελούν εξέλιξη των βυζαντινών «κανόνων» δικαίου.¹¹³ Επίσης υποστηρίζουν ότι η αναγνώριση του προνομίου του *örf* (عرف) του Σουλτάνου¹¹⁴ ήταν ένας ακόμα οθωμανικός νεωτερισμός, ο οποίος θα μπορούσε να αναχθεί στη δεσποτική εξουσία των περσών μοναρχών και των βυζαντινών αυτοκρατόρων.¹¹⁵ Στην πραγματικότητα οι οθωμανοί νομομαθείς χρησιμοποιούσαν τη δικαιοδοσία του *örf*, την οποία διέθετε ο οθωμανός Σουλτάνος, προκειμένου να νομιμοποιηθεί η εξουσία του να εκδίδει κανόνες δικαίου, πολλοί από τους οποίους δεν ήταν σύμφωνοι με το πνεύμα και το

¹¹² İ. Metin Kunt, «Devolution from the Centre to the Periphery: An Overview of Ottoman Provincial Administration», στο J. Duindam, S. Dabringhaus (επιμ.), *Agents and Interactions*, Βοστώνη 2014, σ. 41.

¹¹³ Gibb- Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ. 546.

¹¹⁴ Ως *örf* χαρακτηρίζεται το δικαίωμα νομικής δράσης του οθωμανού σουλτάνου στην κεφαλή του κράτους, το οποίο όφειλε να ασκείται σε αρμονία με τις διατάξεις του ισλαμικού νόμου/*şari'a*/شريعة, για το καλό της μουσουλμανικής κοινότητας. Gibb-Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ. 547.

¹¹⁵ Gibb - Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ.70-71.

γράμμα του ισλαμικού νόμου.¹¹⁶ Εμμένοντας σταθερά στη μεσανατολική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η αποστολή του αρχηγού του κράτους είναι η απονομή της δικαιοσύνης προς τους υπηκόους του, οι οθωμανοί Σουλτάνοι ανήγαγαν εαυτούς ως ύψιστα όργανα απόδοσης της δικαιοσύνης.

Ο Σουλτάνος, εξουσιοδοτούσε τον Μεγάλο Βεζύρη, ο οποίος από την κλασσική περίοδο, έφερε και τον τίτλο του σαντραζάμη (sadrazam/sadri'azam/صادرعظم), που ήταν ο επικεφαλής του στρατού και της διοίκησης.¹¹⁷ Χρησιμοποιήθηκε από το αββασιδικό χαλίφατο και στη συνέχεια από τους Γαζναβίδες και τους Σελτζούκους, ενώ οι προκάτοχοι των Αββασιδών, ομεγιάδες χαλίφες, χρησιμοποιούσαν μόνο γραμματείς (katib/كتيب) στη διοίκηση τους.¹¹⁸

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από την περίοδο του Μεχμέτ Β' ο όρος «βεζύρης» (vezir/وزير) αντικατέστησε τον σελτζουκικής προέλευσης όρο «περβανετζί» (pervâneci), και σήμαινε τον απόλυτο πληρεξούσιο του Σουλτάνου. Ως την εποχή της άλωσης της Κωνσταντινούπολης το αντίστοιχο αξίωμα κατείχαν μόνο ελεύθεροι μουσουλμάνοι. Από τότε και εξής οι μεγάλοι βεζύρηδες διορίζονταν πρώτοι μεταξύ ίσων «δούλοι της Πύλης» (kâri kulari/قايىقلىلرى), προερχόμενοι από το παιδομάζωμα, που ήταν μέλη της εσωτερικής αυτοκρατορικής αυλής (ederûn/اندرون).

Ο Μεγάλος Βεζύρης ήταν υπόλογος αποκλειστικά στον Σουλτάνο ως άμεσος εκπρόσωπός του. Αν και ήταν απόλυτος πληρεξούσιος του Σουλτάνου, ο Μεγάλος βεζύρης δεν διέθετε εξουσία στην τάξη των 'Ulemâ καθώς και στα μέλη του αυτοκρατορικού οίκου.¹¹⁹ Αντίθετα, ασκούσε πλήρη έλεγχο στον σουλτανικό στρατό (τον στρατό των γενιτσάρων και τους τιμαριώτες σπαχήδες), και έλεγχε όλους τους διορισμούς, τόσο στην κεντρική, όσο και στην επαρχιακή διοίκηση. Από την εποχή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς και εξής οι Μεγάλοι Βεζύρηδες αποκαλούνταν βασικά σαντραζάμηδες (sadria'zam/sandrazam/صدرعظام).¹²⁰

¹¹⁶Ο.π., σ. 37.

¹¹⁷Η επικρατέστερη άποψη για τον όρο «vezir» (τουρκικά), «wazir» (αραβικά) είναι ότι προέρχεται από τη λέξη «nçir», στη διάλεκτο πεχλεβί, που σημαίνει «δικαστής». Το αξίωμα του βεζύρη, που χρονολογείται από τα πρώιμα ισλαμικά περίοδο, θεωρείται κληροδότημα της σασσανιδικής διοίκησης. Gibb- Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, ό.π., σ. 209-214. Επίσης, Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 168. Όταν το Διβάνι της Υψηλής Πύλης μετατρεπόταν σε Διβάνι εκστρατείας, υπό τη διοίκηση του σαντραζάμη και εξερχόταν της Κωνσταντινούπολης, ο παραδοσιακός σταθμός εγκατάστασης του αρχηγείου της εκστρατείας ήταν η Αδριανούπολη.

¹¹⁸Gibb - Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ. 210.

¹¹⁹Ο.π., σ. 213.

¹²⁰Οι διευρυμένες αρμοδιότητές του τον διέκριναν από τους υπόλοιπους βεζύρηδες, που τον αντικαθιστούσαν όταν έλειπε σε εκστρατεία, αλλά και ενόσω λειτουργούσαν ως ανώτατοι σύμβουλοι. Κατά τον ίδιο τρόπο, η εξουσία διαχεόταν από τα ανώτατα αξιώματα μέχρι τις κατώτερες θέσεις της ιεραρχίας, που στο σύνολό τους απάρτιζαν τον διοικητικό-στρατιωτικό κορμό της Αυτοκρατορίας. Ο.π., σ. 499.

Μετά από το πρόσωπο του Σουλτάνου, στην επόμενη βαθμίδα της πυραμυδωτής οθωμανικής ιεραρχίας μαζί με τον Μεγάλο Βεζύρη ως τρίπτυχο βρίσκονταν και δύο ακόμα αξιωματούχοι, εκ των οποίων ο ένας ήταν επιφορτισμένος με την αρχειοθέτηση των εγγράφων και την έκδοση διαταγμάτων και κανονισμών, ενώ ο δεύτερος είχε ως έργο τα οικονομικά της αυτοκρατορίας, την εισροή των προσόδων και τις δαπάνες.¹²¹

1.α. Η εξέλιξη της οθωμανικής διοίκησης

1.α.1. Η κεντρική διοίκηση

Η οργάνωση της κεντρικής διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ακολούθησε τα πρότυπα των προηγούμενων μεσανατολικών κρατικών μορφωμάτων. Ως βασικό υπόδειγμα χρησιμοποιήθηκε το Αβασσιδικό Χαλιφάτο, στο οποίο ενσωματώθηκαν πολλές από τις σασσανιδικές παραδόσεις. Στα θεσμικά αβασσιδικά πρότυπα ενσωματώθηκαν στη συνέχεια στοιχεία από τον περσομογγολικό κόσμο, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί διαδοχικά από τους Ιλχανίδες, τους Γαζναβίδες και τους Σελτζούκους.¹²²

Σύμφωνα με την παραδοσιακή μεσανατολική αντίληψη, υπήρχαν τρεις βασικοί κρατικοί τομείς δράσης: ο πολιτικός, ο δικαστικός και ο οικονομικός. Ο πρώτος από τους τομείς αυτούς, που περιελάμβανε την προστασία της κρατικής ισχύος, την τήρηση της εσωτερικής ασφάλειας και την υπεράσπιση της επικράτειας, ανήκε στη σφαίρα αρμοδιότητας των βεζύρηδων του οθωμανικού κράτους. Οι δύο καζασκέρηδες (kazasker/)¹²³ ήταν επιφορτισμένοι με τη δικαστική αρμοδιότητα, ενώ οι δεφτερδάρηδες (defterdar دفتردار/)¹²⁴ είχαν την οικονομική αρμοδιότητα.¹²⁴ Όλοι αυτοί οι αξιωματούχοι της κεντρικής διοίκησης μετείχαν στο *Υψηλό ή Αυτοκρατορικό Διβάνιο* (Divan-i hümayün/ دیوان خوامین),¹²⁵ το οποίο λειτουργούσε ως ένα είδος πρώιμου υπουργικού συμβουλίου,

¹²¹ Ο.π., σ. 207.

¹²² Για τη μογγολική Αυτοκρατορία και την επίδραση σε θεσμούς του τουρκομογγολικού κόσμου βλ. R. Amitai-Preiss and D. O. Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy*, Λέιντεν 2000· M. Prawdin, *The Mongol Empire and its Rise and Legacy*, Νέα Υόρκη 2017.

¹²³ Οι δύο καζασκέρηδες της Ανατολίας και της Ρούμελης αποκαλούνταν και *sadreyin* (صدرین). Πρόκειται για το δυϊκό αριθμό της αραβικής λέξης *sadr* (صدر), που σημαίνει *στήθος, καρδιά, υψηλά ιστάμενο πρόσωπο*. Βλ. *New Redhouse Turkce-Ingilizce dictionary* (New edition), Κωνσταντινούπολη 1986, σ. 970.

¹²⁴ Inalcil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 164.

¹²⁵ Οι Αββασσίδες χαλίφες διατηρούσαν υπηρεσία αλληλογραφίας, υπηρεσία έκδοσης διαταγμάτων καθώς και δημοσιονομική υπηρεσία, καθεμιά από τις οποίες διέθετε ιδιαίτερη γραμματεία που ονομαζόταν διβάν (diwân/ دیوان). Όταν από τον 10^ο αιώνα περιορίστηκε η επικράτεια κυριαρχίας των Αββασιδών, λόγω των απόσχισης επαναστατών ηγεμόνων, συρρικνώθηκε και η περίπλοκη διοικητική μηχανή που διέθεταν, τα επιμέρους diwân συγχωνεύθηκαν σε ένα. Έκτοτε η λέξη diwân έφτασε να σημαίνει τη διοίκηση γενικά, σε αντιδιαστολή με την αυλή ή τον οίκο του ηγεμόνα. Βλ. σχ. στο Gibb-Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ. 222.

παράλληλα με τη λειτουργία του ανώτατου δικαστηρίου.¹²⁶ Στο σελτζουκικό σουλτανάτο του Ρουμ, ο Σουλτάνος παρουσιαζόταν στο Υψηλό Διβάνιο δύο φορές την εβδομάδα, προκειμένου να ακούσει τα παράπονα των αδικούμενων.¹²⁷ Η λειτουργία του οθωμανικού Αυτοκρατορικού Διβανίου ως ανώτατου δικαστηρίου σε επίπεδο συμβολισμού εκφραζόταν με τον «Πύργο της Δικαιοσύνης», ένα κτίσμα που υψώνονταν πάνω ακριβώς από την αίθουσα που συνεδρίαζε το Αυτοκρατορικό Διβάνιο.¹²⁸

Ο σουλτανικός οίκος ακολούθησε από νωρίς τη διττή διαίρεση σε εσωτερική (enderun-i hümayun) και εξωτερική (birun-i hümayun/يرونب خومايو) υπηρεσία, η δομή και η επάνδρωση των οποίων είχε στηριχθεί στο παιδομάζωμα (devşirme/دوسيرمه). Η διαίρεση αυτή, που αντικατόπτριζε τη χωροταξική διάρθρωση του οθωμανικού αυτοκρατορικού παλατιού (Top Kapı/طوبقي), προερχόταν από την παλιά σουλτανική κατοικία της Αδριανούπολης.¹²⁹ Η εσωτερική υπηρεσία του αυτοκρατορικού οίκου απαρτιζόταν από ακολούθους, που ονομάζονταν *ις αγάδες* (iç ağa/اچ اغا), δηλαδή εσωτερικοί αγάδες ή *αγάδες της εσωτερικής υπηρεσίας*. Σε αντίθεση με αναφορές της παραδοσιακής ελληνικής ιστοριογραφίας, μόνο για τους νεοφερμένους προερχόμενους από το παιδομάζωμα χρησιμοποιείτο ο όρος *ις ογλάν* (اچ اوغلان).

Η εξωτερική υπηρεσία του παλατιού (birûn-i hümayun) απασχολείτο και με υποθέσεις του στρατού και της διοίκησης εν γένει. Περιελάμβανε έναν πολύ μεγάλο αριθμό ανδρών με διαφορετικά καθήκοντα, εκ των οποίων ένα μέρος υπάγονταν στο σώμα των γενιτσάρων, ενώ κάποιοι άλλοι ανήκαν στην τάξη των ulemâ, παρά το γεγονός ότι υπάγονταν στις διαταγές των iç ağa και των μαύρων και λευκών ευνούχων. Η πλειονότητα των ανώτερων αξιωματούχων της εξωτερικής υπηρεσίας ανήκε στο σώμα των επονομαζόμενων *αγάδων του αναβατήρα* (üzengi ağaları/اوزدگياغالري ή ağa yân-i rikâb-i hümayûn/آغا يان رقاب حمايون).

Ο ντεφτερνάρ (defterdar/دفتردار) ήταν από τους σημαντικότερους αξιωματούχους του οθωμανικού κράτους. Βρισκόταν στην αμέσως επόμενη, μετά τον μεγάλο βεζύρη, βαθμίδα της ιεραρχίας μαζί με τον νισατζί (nişancı/نشانجی), και μάλιστα ήταν ο μοναδικός αξιωματούχος μετά τον Μεγάλο Βεζύρη, που είχε το δικαίωμα να υποβάλλει αιτήσεις στον Σουλτάνο προσωπικά. Η οικονομική υπηρεσία της αυτοκρατορίας, η οποία ονομαζόταν malîye/مالیه, περιελάμβανε τέσσερις επιμέρους τάξεις τμημάτων: τα τμήματα ημερήσιων

¹²⁶ Για το θεσμό και τις αρμοδιότητες του Αυτοκρατορικού Διβανίου βλ. R. Ahishali, «The institution of the Imperial Council [Divan-i Hümayun]», στο K. Cicek (επιμ.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, τ. 3, Άγκυρα 2000.

¹²⁷ İnalcıl, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 157.

¹²⁸ Ό.π., σ. 136.

¹²⁹ Ό.π.

καταχωρήσεων (ρουτζναμέ/*rûznâme*/روژنامه), τα τμήματα λογιστηρίου (*muhâsebe*/محاسبه), τα τμήματα αντιπαραβολών (*mukâbele*/) και τα τμήματα εισφορών σε είδος (*menkufat*/موقوفات).¹³⁰ Τα τμήματα *mukâbele* τηρούσαν τους καταλόγους του τακτικού πεζικού και ιππικού, των ακολούθων και των ανδρών των αυτοκρατορικών στάβλων. Τα τμήματα *muhâsebe* ήταν πολύ σημαντικά γιατί τηρούσαν λεπτομερείς καταχωρήσεις εσόδων και εξόδων. Τέλος το τμήμα *rûznâme* (روزنامه) συγκέντρωνε ημερήσιους λογαριασμούς εσόδων και εξόδων από τα άλλα τμήματα και κατάρτιζε τον προϋπολογισμό.¹³¹

1.α.2. Η επαρχιακή διοίκηση

Κατά τη διάρκεια των πρώτων εδαφικών κατακτήσεων του Οσμάν το σύνολο του ανδρικού πληθυσμού των υποτελών του έπαιρνε μέρος στις πολεμικές ενέργειες, συνιστώντας μια μικρογραφία στρατού πολιτών. Όταν οι Οθωμανοί έθεσαν υπό τον έλεγχό τους ευρύτερες περιοχές της βυζαντινής επικράτειας, σταδιακά οι αγρότες και οι κάτοικοι των πόλεων έπαψαν να μετέχουν στις πολεμικές επιχειρήσεις. Έτσι συντελέστηκε η διαφοροποίηση μεταξύ των στρατιωτών (*ασκέρηδων/askeri*/عسكري) και των υποτελών (ραγιάδων/*reâya*/راعي). Οι άνδρες που βρίσκονταν στη μεθοριακή γραμμή (οι συνοριακοί φρουροί) ονομάζονταν «καταδρομείς» (ακιντζήδες/*akici*/اچي). Οι ακιντζήδες ζούσαν από τα λάφυρα των επιδρομών στις περιοχές των αλλοθρήσκων και αργότερα από τις φορολογικές προσόδους των μεθοριακών ζωνών που τους εκχωρήθηκαν. Άλλοι πολεμιστές παρέμειναν στην ενδοχώρα, επιφορτισμένοι με το καθήκον της επιβολής της τάξης στις πόλεις και τα χωριά, στα οποία έδρευαν, συμμετέχοντας παράλληλα και σε κάποιες εκστρατείες των μπέηδων, οποτεδήποτε τους καλούσαν. Σε ανταπόδοση των καθηκόντων τους, τους επέτρεπαν να συλλέγουν τις φορολογικές προσόδους των περιοχών τους.¹³² Κατ' αυτόν τον τρόπο τέθηκαν οι βάσεις του συστήματος της επαρχιακής διοίκησης στο οθωμανικό κράτος, με τις συγκεκριμένες στρατιωτικές, διοικητικές και φορολογικές του όψεις.

Ως την εποχή της άλωσης το *σαντζάκι* ή *λιβά* ήταν η κύρια διοικητική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εντασσόμενη σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στα *σαντζάκια* της

¹³⁰Η ονομασία προέρχεται από την αραβική λέξη «*mâwkuḥ*» (ماوقف), που σημαίνει *σταματημένος, ακινητοποιημένος* και αντιστοιχεί σε εισφορές που προέρχονταν από ακινητοποιημένες εισοδηματικές πηγές, οι οποίες δεν μπορούσαν να εμπορευματοποιηθούν, όπως ακριβώς συνέβαινε και με τα βακούφια. Gibb - Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ. 252, υποσ. 565.

¹³¹ Ό.π., σ.252.

¹³² Ό.π., σ. 21-22.

Ρούμελης και σ' αυτά της Ανατολίας.¹³³ Αντίστοιχα, οι αξιωματικοί που διορίζονταν στις επαρχιακές διοικήσεις έφεραν τον τίτλο του *σαντζάκ-μπέη* (*sancak-beyi*/سانچاق بی) ή *mir-i livā*/میرلو. Λόγω του γεγονότος ότι οι *σαντζακμπέηδες* ασκούσαν και πολιτική εξουσία σε καιρό ειρήνης, η σημαία (*sancak*/سانچاق) δεν αποτελούσε μόνο πολεμικό λάβαρο, αλλά σύμβολο της εξουσίας που κατείχαν.¹³⁴ Έτσι ο όρος *sancak* κατέληξε σημασιολογικά να ταυτίζεται με την επικράτεια, στα όρια της οποίας ασκούσαν την εξουσία τους. Οι *σαντζακμπέηδες* υπάγονταν σε έναν *Ηγεμόνα των Ηγεμόνων* (*beylerbeyi* τουρκικά ή *mir-i rān* αραβικά/میران).

Οι υψηλοί οθωμανοίαξιωματούχοι διατηρούσαν τους δικούς τους οίκους (ιδιωτικές αυλές), οι οποίοι *απαρτίζονταν* από τις «εσωτερικές» και «εξωτερικές» τους υπηρεσίες, απαραίτητες για τη διεκπεραίωση των υποθέσεων και την εκπλήρωση των επίσημων λειτουργιών, κατ' αναλογία με την εσωτερική και εξωτερική υπηρεσία του σουλτανικού παλατιού¹³⁵.

Ο οθωμανικός όρος για την επαρχιακή διοίκηση «*dirlik*» (دیرلیک= βιοπορισμός) είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικός ως προς τον χαρακτήρα και τους σκοπούς του συστήματος, που αποτέλεσε τον κορμό της στρατιωτικής δομής του οθωμανικού κράτους.¹³⁶ Ο όρος περιελάμβανε το σύνολο των κρατικών προσόδων μιας συγκεκριμένης περιοχής, που εκχωρούνταν σε κάποιον αξιωματούχο. Οι περισσότεροι κάτοχοι *dirlik* ανήκαν στην τάξη των στρατιωτικών και η βασική τους υποχρέωση έναντι του κράτους ήταν να συμμετέχουν στις εκστρατείες, καλύπτοντας τα έξοδα από τις εισπράξεις των προσόδων που του έχουν

¹³³Η τουρκική λέξη *sancak*/سانچاق και η αντίστοιχη αραβική *livā*/لو (= σημαία, λάβαρο) για την οθωμανική αυτή διοικητική μονάδα σχετίζεται με τα αντίστοιχα σύμβολα που έφεραν οι διοικητές τους στο πεδίο της μάχης και τα οποία προέρχονταν από τη σελτζουκική διοικητική παράδοση.¹³³ Σε κάθε περίπτωση φαίνεται ότι από τους διαδόχους του Οσμάν παραχωρήθηκε στους αξιωματούχους που τίθεντο επικεφαλής των επαρχιών η δυνατότητα να χρησιμοποιούν τέτοιου είδους εμβλήματα. Το κυριότερο διακριτικό γνώρισμα των διοικητών των επαρχιών ήταν η χρήση σημαιών, οι οποίες ονομάζονταν, είτε με τη τουρκική λέξη *sancak*, είτε με την αραβική *livā* (οθωμ. *livā*/لو).

¹³⁴Πρόκειται για τουρκική εκδοχή του όρου «*emiri-i livā*», αραβικής προέλευσης και περσικής σύνταξης (στη γενική κλήση κατά τα περσικά). Όπως αναφέρουν οι Gibb και Bowen, οι *σαντζακμπέηδες* αναφέρονται στη νομοθεσία (*kanun*), ως *εμίρηδες* (αραβική λέξη *emir*/امیر πληθ. *Ümera*/أمار). Gibb-Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία*, ό.π., σ. 269, υποσ. 606.

¹³⁵Ο İbrahim Metin Kunt επισημαίνει ότι δεν έχει δοθεί από την παλαιότερη, αλλά και από την τρέχουσα ιστοριογραφία, η δέουσα σημασία στη λειτουργία και τη διάθρωση των ιδιωτικών αυτών αυλών, αλλά και στις σχέσεις μεταξύ τους, καθώς και με την αυτοκρατορική αυλή. Kunt, *Οι υπηρέτες του Σουλτάνου*, ό.π., σ. 19-20.

¹³⁶Σύστημα ντιρλίκ (*dirlik* /دیرلیک): οθωμανικός όρος για την επαρχιακή διοίκηση, ο οποίος κατά κυριολεξία σημαίνει «βιοπορισμός» και επεξηγεί με διαφωτιστικό τρόπο το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του συστήματος, δηλαδή την εκχώρηση προσόδων στους αξιωματούχους, που είχαν αναλάβει καθήκοντα έναντι του κράτους. Το σύστημα *dirlik* αφορούσε κατά βάση στρατιωτικούς αξιωματούχους, οποίοι είχαν την υποχρέωση να λαμβάνουν μέρος σε εκστρατείες του σουλτάνου και ταυτιζόταν με το τιμαριωτικό σύστημα. B. Lewis, λήμμα «*dirlik*», B. Lewis, Ch. Pellat J. Schacht, J. Burton-Page, C. Dumont, V.L. Ménage, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition (EI2)* τ. II, Λέιντεν-Λονδίνιο, 1965, σ. 322.

εκχωρηθεί.¹³⁷ Το επιτελείο κάθε περιφερειακού πασά επανδρωνόταν από συγκεκριμένους αξιωματούχους, σε αντιστοιχία με τη διάρθρωση της αυτοκρατορικής αυλής. Και στην περίπτωση αυτή, τα περισσότερα από τα αξιώματα ανάγονται στην κλασσική περίοδο, είναι ωστόσο αμφίβολο, κατά πόσο, οι αξιωματούχοι διατηρούσαν το είδος των καθηκόντων που ανταποκρίνεται στους τίτλους τους και τη συνεπαγόμενη σ' αυτά αίγλη.¹³⁸ Η δομή των οθωμανικών αξιωμάτων στη διοικητική-στρατιωτική ιεραρχία ακολουθούσε αυτή την κάθετη διάρθρωση, αναλογικά σε όλες τις επιμέρους κατηγορίες και βαθμίδες των αξιωμάτων διατρέχοντας την κορυφή μέχρι τη βάση της ιεραρχίας.¹³⁹ Οι βεζύρηδες και οι μπεηλερμπεήδες έφεραν τον τίτλο του *paşa*.¹⁴⁰ Ο βαθμός του βεζύρη όταν απονεμόταν στους επαρχιακούς διοικητές ήταν συνήθως τιμητικός, ενώ αντίθετα οι βαθμοί του μπεηλερμπεη και του σαντζάκμπεη είχαν ουσιαστικό περιεχόμενο.

Οι νεοκατακτημένες περιοχές των Βαλκανίων διαιρέθηκαν σε σαντζάκια, εκτός από τη μολδαβία και τη Βλαχία, στις οποίες αποδόθηκε ειδικό καθεστώς *Ηγεμονίας*. Η κατάκτηση της Αιγύπτου και των αντιβασιλείων (υπό τον ισπανικό θρόνο) της *Μπαρμπαριάς* έθεσε νέα εδάφη υπό την οθωμανική ιεραρχία, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν νέα μπεηλερμπεηλίκια, το καθένα από τα οποία αποτελείτο από έναν αριθμό σαντζακίων. Για αυτές τις μεγαλύτερες εδαφικές υποδιαιρέσεις χρησιμοποιήθηκε τελικά ο

¹³⁷Ο İ. M. Kunt προσεγγίζει τη μελέτη του τιμαριωτικού συστήματος, δίνοντας έμφαση στον χαρακτήρα των παροχών, τις προσόδους *dirlik*. Επίσης κάνει λόγο για ένα σύστημα επαρχιακής διοίκησης, παράλληλο με αυτό της στρατιωτικής ιεραρχίας, το οποίο νεμόταν τις προσόδους αυτές. Το δεύτερο αυτό παράλληλο σύστημα, νομικο-διοικητικού χαρακτήρα, επανδρωνόταν από μέλη της *ulemâ*, που ήταν απόφοιτοι των κορανικών σχολών και υπηρετούσαν ως ιεροδικαστές διαφόρων βαθμίδων σε πόλεις-πρωτεύουσες των επαρχιών και των επαρχιακών διαμερισμάτων. Kunt, *Οι υπηρέτες του Σουλτάνου*, ό.π., σ. 67.

¹³⁸Το επιτελείο κάθε επαρχιακού πασά περιλάμβανε τους εξής αξιωματούχους: δεφτερεμίνι (*defteremini*), κεχαγιά (*kethuda/kāhya*) δεφτέρ κεχαγιά (*defter kâhyası*), τιμάρ δεφτερδάρη (*timar defterdari*), μαλδεφτερδάρη (*mal defterdari*/ما دفترداري), διβάν εφέντη (*divan effendisî/ديوان افنديسى*), τσαβουσλάρ εμίνι (*çavuşlar emini/چاوشلراميني*) και τσαβουσλάρ κεχαγιά (*çavuşlar kâhyası/چاوشلرقاحيسى*). Επικεφαλής του επιτελείου ήταν αξιωματούχοι με τον τίτλο του *άλαι μπέη* (*alaybeyi/لايىكى*) και του σούμπαση (*şubası/صوبائى*). Οι δύο τελευταίοι αξιωματούχοι ήταν κατά κύριο λόγο επιφορτισμένοι με την εκτέλεση των καταδικαστικών αποφάσεων που εξέδιδε το δικαστήριο του βαλή και εκείνα των καδήςδων.

¹³⁹Στα μέσα του 17ου αιώνα τα επαρχιακά συμβούλια ορισμένων εγιαλετιών δεν διέθεταν το σύνολο των καθιερωμένων αξιωματούχων. Για παράδειγμα, στα σαλιγανελί εγιαλέτια (*sâlyâneli eyelet/ساليان لى عياط*), στα οποία εντάσσονταν οι αραβόφωνες οθωμανικές επαρχίες, όπου δεν ίσχυε το σύστημα *dirlik* (دارق), το επιτελείο των αξιωματούχων απουσίαζε εντελώς. Σε άλλα εγιαλέτια, όπως των *Νησιών της Ασπρης Θάλασσας*, απουσίαζαν κάποια αξιώματα, όπως αυτό του μαλ-δεφτερδάρη (*mal defterdari/مال دفترداري*) και ενδεχομένως τα καθήκοντά του ασκούσαν άλλοι αξιωματούχοι. Gibb-Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η δύση*, ό.π., σ. 295-296.

¹⁴⁰Είναι πιθανόν η λέξη να προέρχεται από σύντμηση της λέξης *râdisâh*= μονάρχης, περσικής προέλευσης. Μια εναλλακτική ετυμολογία είναι ότι προέρχεται από την τουρκική έκφραση μπάς αγά (*baş ağa/باش آغا*), η οποία χρησιμοποιείται με την έννοια του μεγαλύτερου αδελφού. Σύμφωνα με τον Abdu'r-Rahman Şeref, ο τίτλος του πασά απονεμήθηκε για πρώτη φορά στον *pervâneci Kara Halil Çadarlı* και στη συνέχεια στους μπεηλερμπεήδες (*beylerbeyler/بکلبکیر*) *Άλα Σαχίν* (*Lala Şahin*) και *Timurtas*, με την έννοια του *baş ağa* (=μεγαλύτερος αδελφός), λόγω του τουρκικού εθίμου να ονομάζονται οι μεγαλύτεροι γιοι των τούρκων φυλάρχων «πασάδες». Ο τίτλος αποδιδόταν έως τον 13^ο αιώνα και για τους πολεμιστές-δεξιότητες και στη συνέχεια για τους θρησκευτικούς και πολιτικούς ηγέτες των τουρκικών φυλών. Ό.π., σ. 273.

όρος *eyalet* (ایالت) με την έννοια «αρχή» ή «διακυβέρνηση».¹⁴¹ Στην ουσία το μπεηλερμπεηλίκι (*beylerbeylik*/بغاریک) ήταν αρχικά διοικητική θέση, αλλά κατέληξε να σημαίνει ένα βαθμό στην οθωμανική ιεραρχία, που απονεμόταν σε σαντζακμπέηδες, οι οποίοι ξεχώρισαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, ανεξαρτήτως εάν διοικούσαν κάποια διοικητική περιφέρεια.

1.β. Η σταδιακή διαμόρφωση της αληπασαδικής εξουσίας

Η πορεία του Αλή πασά από την ανάληψη της διοίκησης του σαντζακίου των Τρικάλων (1786) και στη συνέχεια αυτού των Ιωαννίνων (1788), αλλά και του ορισμού του από την Υψηλή Πύλη ως *Derbendat nâzirî* για την περιοχή της Δυτικής Ρούμελης καταδεικνύει μια συνεχή προσπάθεια να διευρύνει με ποικίλους τρόπους την κυριαρχία του. Ο Αλή πασάς παρεμβαίνει δυναμικά στα τεκταινόμενα της ευρύτερης περιοχής που ελέγχει, μεταβάλλοντας προς όφελός του τις ισορροπίες που έχουν διαμορφωθεί στις τοπικές κοινωνίες.

Η κατοχή του αξιώματος του *Επόπτη φύλαξης των δερβενίων* μαζί με ένα πλέγμα τσιφλικικών σχέσεων, εκμίσθωσης *mukata'a* και *malikâne*, μέσα στο θολό τοπίο του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου, όπου παλαιότεροι θεσμοί συνυπάρχουν με νεόκοπους ή διατηρούνται με διαφορετικό περιεχόμενο, παρέχουν στον βεζύρη των Ιωαννίνων τη νομιμοποίηση να παρεμβαίνει στις υποθέσεις μιας εκτεταμένης γεωγραφικά επικράτειας στον ηπειρωτικό ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο. Για την επίτευξη των στόχων και την ικανοποίηση των αναγκών της αληπασαδικής διακυβέρνησης διαμορφώνεται εντός του κατακτητικού συστήματος εξουσίας ένα πλέγμα οικονομικών, διοικητικών και στρατιωτικών δικτύων. Ο θεσμός του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων* (*Derbendat nâzirlik*) ιδρύθηκε στο πλαίσιο της προσπάθειας μεταρρύθμισης του συστήματος φύλαξης των ορεινών διαβάσεων (δερβενίων), η οποία ξεκίνησε το 1761. Υπό την εποπτεία του *Derbendat nâzirlik*/در بندانت ناظرلق βρίσκονταν τα *Derbendat bâsbuğu*/در بندانت بابوغو των Τρικάλων, με αρμοδιότητα στις περιοχές των Τρικάλων, της Λάρισας, της Θεσσαλονίκης,

¹⁴¹Ο όρος *eyalet* προέρχεται από το αραβικό *iyâla*/عילה (διοίκηση/ διακυβέρνηση) που από τα τέλη του 16ου αιώνα, δήλωνε τη μεγαλύτερη διοικητική υπο-διαίρεση με διοικητή αξιωματούχο, οποίος έφερε τον τίτλο του *μπεηλέρμπεη* (*beylerbey*). Το *eyalet* χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμος όρος του *beylerbeylik* για τα μεγάλα μπεηλερμπεηλίκια που δημιουργήθηκαν από την ένωση σαντζακίων μετά την οθωμανική κατάκτηση τμήματος της Αφρικής, αλλά και για τον προσδιορισμό κάθε μικρής ή μεγαλύτερης περιφέρειας υπό οθωμανική διοίκηση. Ό.π., σ. 275.

της Λιβαδειάς, του Δομοκού και της Λαμίας, καθώς και τα *Derbendat bâsbugü* της Δράμας, της Φιλιππούπολης και των Σκοπίων.¹⁴²

Ο Αλή πασάς από την ανάρρησή του στην εξουσία προσπάθησε να θέσει υπό τον έλεγχό του και εν τέλει να καθυποτάξει τις κοινοτικές ελίτ. Όπου λειτουργούν ενισχυμένοι κοινοτικοί θεσμοί επιδιώκει να τους αποδυναμώσει, παρεμβαίνοντας σε μεγάλο βαθμό ως *Επόπτης των Δερβενίων* στις σχέσεις αρματολισμού και κοινοτικών αρχόντων. Οι υποτελείς πληθυσμοί, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, απευθύνονται σε εκείνον ως υπέρτατη εξουσία για να τους προστατεύσει από τις αυθαιρεσίες των τοπικών προκρίτων.

Στις περισσότερες περιοχές ο Αλή πασάς επεδίωξε, αφενός να τοποθετήσει μέλη της οικογένειάς του σε καίριας ή μικρότερης σημασίας πασαλίκια, και αφετέρου να μεταβάλει την παραδοσιακή διοικητική τους υπαγωγή, εξαγοράζοντας τις προσόδους τους και εξασφαλίζοντας την έκδοση σουλτανικών φερμανιών, με τα οποία τις προσαρτούσε στη δικαιοδοσία του. Στη νότια Αλβανία, η επέκταση της εξουσίας του Αλή πασά επιτυγχάνεται με την προσάρτηση των σαντζακίων του Δέλβινου και της Αυλώνας, μετά την επικράτησή του επί του Μουσταφά Καπλάν πασά (Mustafa Kaplan paşa) και του Ιμπραήμ πασά (Ibrahim paşa) αντίστοιχα. Σε άλλες περιοχές, εκτός του ανταγωνιστικού περιβάλλοντος των αλβανών πολέμαρχων, η αληπασαδική εξουσία στηρίχθηκε στους διορισμένους πολιτικούς διοικητές των καζάδων (μουτεσελίμηδες/*mutesellim*/متسليم) ή στους τοπικούς προεστούς, χριστιανούς και μουσουλμάνους.

Η κατοχή πολύ μεγάλου αριθμού τσιφλικιών στην ελλαδική και αλβανική επικράτεια, ανέδειξε τον Αλή πασά ως έναν από τους πιο ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες των Βαλκανίων, έναν κραταιό «επιχειρηματία του ξίφους». Το αληπασαδικό οτζάκιο δραστηριοποιείται δυναμικά στο σύστημα *iltizam*, μέσω ενός συστήματος εκπροσώπησης στην οθωμανική διοίκηση και άμεσης πληροφόρησης για τις φορολογικές προσόδους που διατίθενται προς εκμίσθωση. Οι εκπρόσωποί του στην οθωμανική αυλή (καπουτσοχαντάρηδες και καπουκεχαγιάδες), εγκατεστημένοι στην Κωνσταντινούπολη, πέρα από τη διαμεσολαβημένη επικοινωνία που του παρέχουν με την Υψηλή Πύλη, τον ενημερώνουν για τις φορολογικές προσόδους που διατίθενται προς εκμίσθωση. Επίσης, φροντίζουν να εξασφαλίσουν υποστήριξη ισχυρών προσώπων, προκειμένου κατακυρωθεί στον Αλή πασά και σε μέλη της οικογένειάς του και σε ανθρώπους της εμπιστοσύνης του ένας πολύ μεγάλος αριθμός εκμισθώσεων (*mukata'a* και *malikâne*). Ο Αλή πασάς εκμισθώνει τις τιμαριωτικές προσόδους που αποδίδονται σε τιμαριούχους διαφόρων

¹⁴²C.Orhanlı, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı* [Η οργάνωση των δερβενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία], Κωνσταντινούπολη 1967, σ. 131-134.

περιοχών, βασικούς φόρους του οθωμανικού κράτους, όπως το χαράτσι και το νοζούλ αβαρίζι (nüzûl/نزل/ anariz/عرض), καθώς και φόρους προνομιακού-μονοπωλιακού χαρακτήρα, όπως είναι το τζελέπικο (τζελέπ κεσάν/celepkesean/ جلبگیسن) και οι παρεμφερείς με αυτό φόροι του προβατονομίου (τουρκ. âdet-i aḡnam) και του ιστιρά (μπουμπαγιά) και το πάλτο του ταμπάκου (μονοπώλιο καπνού), τους οποίους σε αρκετές περιπτώσεις υπενοικιάζει σε άτομα της επιλογής του, προσποριζόμενος σημαντικά κέρδη. Μεγάλο μέρος την παραγωγής που συγκεντρώνει ο Αλή πασάς ως προσόδους σε είδος από τα τσιφλίκια του, εμπορευματοποιείται, μέσω ενός δικτύου χώρων αποθήκευσης, ιδιόκτητων ή ναυλωμένων πλοίων και διαχειριστών του σε διάφορες επαρχίες, λιμάνια και σκάλες, με τελικό προορισμό την εγχώρια ή τη διεθνή αγορά. Από την καταγραφή της ακίνητης περιουσίας του Αλή πασά και της οικογένειάς του, την οποία κατάσχεσε η οθωμανική διοίκηση, μετά τη θανάτωση του ίδιου, των γιων και των εγγονών του, προκύπτει ότι είχαν στην κατοχή τους ένα μεγάλο αριθμό πανδοχείων, ταχυδρομικών-ταξιδιωτικών σταθμών (menzil/منزل), καταστημάτων, ποιμνιοστασίων και μεγάλο αριθμό κοπαδιών, καθώς την περίοδο της κυριαρχίας του ο Αλή πασάς θεωρείτο ίσως ο μεγαλύτερος κτηνοτρόφος των Βαλκανίων. Η κατοχή των περιουσιακών αυτών στοιχείων είναι δηλωτική μιας πολύ διευρυμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας, εντός του συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου.¹⁴³

Για τις χρηματικές ανάγκες των δράσεών του, ο Αλή πασάς χρησιμοποιεί ένα ιδιότυπο και σύνθετο σύστημα διακίνησης χρήματος, το οποίο περιλαμβάνει δανεισμό από σαράφηδες και συντεχνίες για την απόδοση οφειλομένων, καθώς και εισπράξεις φορολογικών προσόδων από κοινότητες, τσιφλίκια εμπορικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες, υπενοικιάσεις φόρων και πολλά άλλα. Επίσης χρησιμοποιούνται μέσα ενός προκαπιταλιστικού χρηματοπιστωτικού συστήματος, η λειτουργία του οποίου υποστηρίζεται από μια οργανωμένη γραμματειακή και λογιστηριακή γραφειοκρατία, όπως αναδεικνύεται σε σημαντικό βαθμό μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια.

1.β.1. Η άνοδος του Αλή πασά στο πασαλίκι των Ιωαννίνων

Ο Αλή μπέης από το Τεπελένι ανήκε στην αλβανική φάρα των Μουτζοχουσάτων, μιας από τις σημαντικές οικογένειες του αλβανικού νότου, που νεμόταν τα κρατικά αξιώματα.¹⁴⁴ Σύμφωνα με τον αλβανό ποιητή Χατζή Σεχρέτη, ο παππούς του, Μουχτάρ

¹⁴³ Για τον Αλή πασά και την περιουσία βλ. Α. Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του» μτφρ. Γ. Σύρμας, [Διαδικτυακός Ιστότοπος ΕΙΕ www.eie.gr > nhrf > institutes > inr > instr-studiorumbalk > tepelemlis](http://www.eie.gr/nhrf/institutes/inr/instr-studiorumbalk/tepelemlis).

¹⁴⁴ Από το συγκεκριμένο απόσπασμα του ανέκδοτου χρονικού προκύπτει η εξουσιαστική σχέση του οτζακίου των Μέτζο Χούσο (Μουτζοχουσάτων) προς τα χωριά και τις κωμοπόλεις της περιοχής του Τεπελενίου: «...Το

μπέης, έλαβε μέρος στην πολιορκία της Κέρκυρας από τους Οθωμανούς (1715), όπου βρήκε ηρωικό θάνατο και του αποδόθηκε ο τίτλος του *şehid* (شهيد= μάρτυρα της πίστης).¹⁴⁵ Τόσο ο πατέρας του, Βελής, όσο και ο θεός του, Ισλάμ μπέης (İslam bey), είχαν λάβει τον τίτλο του πασά δύο ιππουρίδων (*mir-i mirân*) και είχαν χρηματίσει επαρχιακοί διοικητές.¹⁴⁶ Ανάλογης καταγωγής ήταν και η μητέρα του Esmihân hanım (Χάμκω), κόρη του μεγάλου μπέη της Κόνιτσας. Οι ιστορικές μαρτυρίες παρουσιάζουν τη Χάμκω ως γυναίκα φιλόδοξη, με σκληρό και αυταρχικό χαρακτήρα, η οποία κατάφερε, όχι μόνο να αναλάβει τις ευθύνες της διαχείρισης του οίκου μετά τον θάνατο του συζύγου της Βελή πασά, αλλά να εξασφαλίσει τη διαδοχή του γιου της Αλή στο οτζάκι των Μουτζοχουσάτων, χρησιμοποιώντας κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο.

Το σαντζάκι των Ιωαννίνων αποτελούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα εξάρτημα του σαντζακίου των Τρικάλων. Από τους καταλόγους των διοικητών του σαντζακίου των Ιωαννίνων των βενετικών αρχείων προκύπτει ότι μεταξύ των ετών 1728 έως 1770 οι διοικητές αυτοί αναφέρονται ως μουσελίμηδες, γεγονός που αποδεικνύει την εξάρτησή.¹⁴⁷ Πάντως, οι περισσότεροι από τους διοικητές του σαντζακίου των Ιωαννίνων, των οποίων οι θητείες εμφανίζονται ιδιαίτερα βραχύβιες, ανήκαν στην οικογένεια του Ασλάν πασά (Arşlan paşa). Ως προς την έκταση, το σαντζάκι των Ιωαννίνων, έως τη διεύρυνσή του κατά την αληπασιδική περίοδο, εκτεινόταν εντός των ορίων της σημερινής ελληνικής Ηπείρου, εκτός από την περιοχή του Πωγωνίου, που ανήκε στο σαντζάκι της Αυλώνας και την περιοχή των Φιλιατών, που ανήκε στο σαντζάκι του Δέλβινου.¹⁴⁸

Οι σημαντικές στρατιωτικές ικανότητες του Αλή Τεπεντελενλή διαφάνηκαν όταν πήρε μέρος στην εκστρατεία εναντίον του Μεχμέτ πασά Μπουσατλή (Mehmet paşa Buşatlı)

οτζάκι του Τεπελενίου είχε και κομπολόις χριστιανικάς υπό την έξουσίαν του, τό Χόρμοβο, Αιμπόχοβο, Λέκλη και Ρέντη... και άποθανόντων του Μουχτάρ μπέη και Μπεκήρ Μπέη και του Μουτσο-Χούσου, οί υιοί αυτών, ό τε Βελή πασάς, υιός του Μουχτάρ μπέη (πατέρας του Αλή) και Ισλάν πασάς, υιός του Μπεκήρ μπέη, έμοίρασαν τά χωρία όπου έξουσίαζαν και τίς κομπολόις...» Κ. Σάθας, «Χρονικόν ανέκδοτον της Ηπείρου», *Πανδώρα* 15 (1864): 263. Το ανώνυμο αυτό χρονικό, το οποίο παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τις οικογενειακές καταβολές και τα πρώτα χρόνια της ζωής του Αλή πασά, πολλοί Έλληνες ιστορικοί αποδίδουν στον σύμβουλό του, Γεώργιο Τουρτούρη.

¹⁴⁵ Δ. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς. Πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», *Θησαυρίσματα* 6 (1969): 267. Επίσης, Σάθας, «Χρονικόν ανέκδοτον της Ηπείρου», ό.π., σ. 263.

¹⁴⁶ Ο Ισλάμ μπέης διορίστηκε το 1752 διοικητής του σαντζακίου του Δέλβινου, θέση στην οποία παρέμεινε μόνο λίγους μήνες, λόγω των εντόνων διαμαρτυριών των κατοίκων για τη δυσβάστακτη φορολογία που τους είχε επιβάλει. Ο εξαδελφος του, Βελή μπέης, προήχθη σε *mir-i mirân* το 1762, αναλαμβάνοντας και αυτός τη διοίκηση του σαντζακίου του Δέλβινου. Η θητεία του, όπως και του εξαδέλφου του, ήταν εξαιρετικά σύντομη και μετά το θάνατό του άρπαγες γείτονες σφετερίσθηκαν το μεγαλύτερο μέρος των κτημάτων του. Στο ίδιο, σ. 268.

¹⁴⁷ Κ. Δ. Μέρτζιος, 1967, «Χρονολογικοί πίνακες των πασάδων Ιωαννίνων», *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967): 449-450 και 540-549. Ο Ι. Λαμπρίδης υποστηρίζει η εξάρτηση από το πασαλίκι των Τρικάλων διαρκεί από την οθωμανική κατάκτηση έως το 1740, οπότε οι διοικητές του σαντζακίου των Ιωαννίνων διορίζονταν από την Πύλη με το αξίωμα του πασά δύο ιππουρίδων. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, 1 (1971): 47-48.

¹⁴⁸ Ι.Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ηπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 115.

της Σκόδρας, με τα στρατεύματα του Κουρτ Αχμέτ πασά (Kurt Ahmet paşa) του Μπερατίου, κατ' εντολή της Πύλης. Μετά το τέλος της εκστρατείας ο Αλή μπέης ήλθε σε σύγκρουση με τον Κούρτ πασά.¹⁴⁹ Ωστόσο, από το 1778, οπότε ο τελευταίος έπεσε στη δυσμένεια του Σουλτάνου και παύτηκε από τη θέση του *μουτασαρρίφη* mutasarif/mutesarif/مُتَصَرِّف= διοικητή) της Αυλώνας και του *Derbendat nâziri* (دربندا ننازری), ο Αλή Τεπεντελενλής ανέλαβε τη θέση του *Αναπληρωτή Επόπτη των Δερβενίων*, αναπληρώνοντας τον Τσανταλτζαλί Χατζή Αλή πασά (Çatalcali Hacı Ali paşa), που υπηρετούσε ως φρούραρχος της Χαλκίδας. Ο τελευταίος επέλεξε τον Αλή Τεπεντελενλή ως αναπληρωτή του, λόγω της ικανότητας και της εμπειρίας του στη δράση των ένοπλων ληστρικών ομάδων. Τον Μάρτιο του 1779 ο Αλή μπέης, επικεφαλής τριακοσίων Αλβανών, εισήλθε στα Τρίκαλα, ενώ μουσουλμάνοι και χριστιανοί πρόκριτοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη και οι κάτοικοι ήταν κλεισμένοι μέσα στα σπίτια τους. Τη σχετική περιγραφή μας δίνει ο Σουηδός περιηγητής Jacob Jonas Björnstahl, που περιόδευε εκείνη την περίοδο τη Θεσσαλία: «Αυτή η αναχώρηση έλαβε χώρα με κυματίζουσες σημαίες, άσπρες και πράσινες, που έφεραν επάνω το διχαλωτό σπαθί του Αλή (του τέταρτου χαλίφη του Ισλάμ), το γνωστό zülfikâr/ذولفقار».¹⁵⁰ Παρήλασαν σε ξεχωριστά τμήματα, ιππικό και πεζικό. Όλοι ήταν ντυμένοι σύμφωνα με τα έθιμα του τόπου του· οι λαβές των σπαθιών τους ήταν ασημένιες πάνω στα υπόλοιπα άρματα υπήρχε επίσης πολύ ασήμι, μαζί με άλλα στολίδια. Τελευταίος ερχόταν ο Αλή Μπέης, ο αρχηγός τους, ένας νεαρός αλλά δυνατός άνδρας, που είχε μεγάλη βαρύτητα ανάμεσα στους Αλβανούς και είχε μεγάλα πλούτη».¹⁵¹

Με τη συνεργασία των μουσουλμάνων Τόσκηδων και των χριστιανών Ριτσιωτών, ο Αλή μπέης συνέχισε τις επιδρομές στις περιοχές του Ζαγορίου και της Παλαιάς Πωγωνιανής, φτάνοντας έως τα περίχωρα των Ιωαννίνων. Ο Κουρτ πασάς, μετά από αλλεπάλληλες συγκρούσεις και ήττες, επιχείρησε το 1782 να αποκλείσει χωρίς επιτυχία τον Αλή στο Τεπελένι, αλλά ο τελευταίος θα ξεκινήσει νέες επιδρομές στην Ήπειρο. Στην Κωνσταντινούπολη έφταναν το πρώτο εξάμηνο του ίδιου έτους αναφορές σχετικά με τις κινήσεις του Αλή Τεπεντελενλή που είχαν δημιουργήσει μεγάλη αναστάτωση στην περιοχή της Ρούμελης. Στο δελτίο της ρωσικής πρεσβείας στις 28 Ιουνίου 1782 αναφέρεται μεταξύ

¹⁴⁹ Αιτία της ρήξης ήταν πιθανώς η αμοιβή που δόθηκε στον Αλή μπέη από τον Κουρτ πασά, την οποία δεν θεώρησε ικανοποιητική για τις υπηρεσίες που προσέφερε. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς», ό.π., σ. 273.

¹⁵⁰ Πρόκειται για το zülfikâr (Dhul' fakâr), το περίφημο σπαθί του τέταρτου χαλίφη Αλή, με τη διπλή-διχαλωτή αιχμή, το οποίο απεικονιζόταν πάνω στις σημαίες του αλβανικού ασκεριού του Αλή μπέη και αποτελούσε το βασικό λατρευτικό σύμβολο της σέκτας των μπεκτασήδων, στην οποία είχε ενταχθεί μεγάλο μέρος των Αλβανών μουσουλμάνων. Βλ. E. Mittwoch, λήμμα «Dhul' fakâr», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat (επι.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition (EI²)* τ. II, Λέιντεν – Λονδίνο 1965, σ. 233.

¹⁵¹ Σκιώτης, «Από ληστής πασάς», ό.π., σ. 280-281, όπου παρατίθεται απόσπασμα από το έργο του Jacob Jonas, Björnstahl, *Briefe auf seinen ausländischen Reisen an den Königlichen Bibliothekar*, ό.π., σ. 34.

άλλων: «Αυτές τις ημέρες η Πύλη ειδοποιήθηκε ότι ο αρχηγός των Αρναουτών Αρσλάν Ογλού Αλή Μπέης ξεσήκωσε 8.000 περίπου Αρναούτες (Αλβανούς) και τους εγκατέστησε στα βουνά κοντά στα Γιάννενα, προσπαθεί δε να επιτεθεί εναντίον του Κουρτ πασά, ο οποίος, αν και διαθέτει 12.000 άνδρες, Έλληνες και Τούρκους, δεν μπορεί να τους έχει εμπιστοσύνη».¹⁵²

Τις εξελίξεις στις γειτονικές, με την επικράτειά της, περιοχές της Ηπείρου και της Αλβανίας παρακολουθεί και η Βενετική Δημοκρατία. Τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου όδευε προς το ιστορικό της τέλος, έχοντας προ πολλού απολέσει τη δεσπόζουσά της θέση της στο εμπόριο της Μεσογείου, ωστόσο διατηρούσε υπό την κυριαρχία της, όχι μόνο τα νησιά του Ιονίου, αλλά και τις παράκτιες ηπειρωτικές πόλεις Πρέβεζα, Πάργα, Βουθρωτό και Βόνιτσα. Σημαντικές πληροφορίες για τα γεγονότα αυτής της περιόδου μας προσφέρουν τα κρατικά αρχεία της Βενετίας, μέσα από τις συνεχείς αναφορές του βενετού *Γενικού Προβλεπτή της Θάλασσας (Proveditore Generale da Mar)*¹⁵³ από την Κέρκυρα προς τον Δόγη. Συγκεκριμένα, σε αναφορά με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1782, ο Γενικός Προβλεπτής αναφέρει: «...αί συγκεντρώσεις τῶν Τουρκαλβανῶν πραγματοποιούνται. Ἐπικεφαλῆς 5.000 ἐκ τούτων εὐρίσκεται ὁ περίφημος Ἀλῆ Μπέης, ὁ ὁποῖος ἔφθασεν ἤδη πλησίον τοῦ Βουθρωτοῦ καί συγκρατεῖται λόγῳ ὅτι τὸν ἐμποδίζει ὁ Πασσᾶ Κόκκας τοῦ Δελβίνου νά εἰσέλθῃ εἰς τὰ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίᾳ του μέρη. Συμμάχησε μέ τούς Μαργαριτιώτας καί μέ τούς Σουλιώτας...διετάχθη ἡ φρουρά τῆς Πάργας νά εὐρίσκεται ἐν ἐπιφυλακῇ».¹⁵⁴

Το επόμενο διάστημα ο Αλή μπέης θα προσπαθήσει να προσεταιρισθεί τους Βενετούς, εκμεταλλευόμενος την αντίθεσή τους με τον πασά Κόκα του Δέλβινου για την υπόθεση της παραχώρησης του Βουθρωτού, πιέζοντάς τους να μεσολαβήσουν στην Πύλη, προκειμένου να του ανατεθεί η διοίκηση του πασαλικίου του Δέλβινου. Την ίδια εποχή, η Πύλη δέχεται σοβαρές πιέσεις από τους αλβανούς ατάκτους, οι οποίοι διεκδικούσαν τεράστια χρηματικά ποσά ως μισθούς για τις υπηρεσίες που είχαν προσφέρει στην καταστολή της εξέγερσης στο Μοριά. (Ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη έκανε λόγο για ἑξή εκατομμύρια γρόσια).¹⁵⁵ Όπως αναφέρει ο Δ. Σκιάτης, ο συνδυασμός της συνεχούς βενετικής πίεσης για μια ικανοποιητική λύση στην υπόθεση του Βουθρωτού από τη μία πλευρά, και των Αλβανών για τα διεκδικούμενα χρέη από την άλλη, οδήγησαν την οθωμανική κυβέρνηση να

¹⁵²Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 146. Παρά το γεγονός ότι εδώ ο Αλή Τεπεντελενλής αναφέρεται με λάθος πατρώνυμο (ως γιος του Αρσλάν, ενώ είναι γιος του Βελή), είναι βέβαιο πως πρόκειται για τον ίδιο. Βλ. στο ίδιο υποσημ. 6.

¹⁵³Πρόκειται για τον διοικητή των νησιών του Ιονίου και παράλληλα ανώτατο διοικητή των ναυτικών δυνάμεων της Γαληνοτάτης στο Λεβάντε.

¹⁵⁴Κ. Δ. Μέρτζιος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή Πασά Τεπεντελενλή», ό.π., σ. 7.

¹⁵⁵Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 147 κ.ε.

συμπεριλάβει τον Αλή Τεπεντελενλή στην επίσημη κρατική εξουσία, νομιμοποιώντας την de facto επιβολή της εξουσίας του στην περιοχή.¹⁵⁶

Σύμφωνα με ανακοινωθέν της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη τον Μάρτιο του 1784 ο Αλή Τεπεντελενλής έλαβε τον τίτλο του *mîri-i mîrân* (δηλαδή του πασά δύο ιππουρίδων). Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου διορίστηκε *μουτεσαρίφης* του Δέλβινου, μετά τη δολοφονία του Καπλάν πασά από ληστές, θέση που διατήρησε για ένα χρόνο. Στις αρχές του 1785 κατόρθωσε να διοριστεί *μουτεσαρίφης* στα Ιωάννινα και τον Απρίλιο του ίδιου έτους (1785) *μουτεσαρίφης* των Τρικάλων.¹⁵⁷ Ωστόσο, λίγο αργότερα του αφαιρέθηκε το πασαλίκι των Ιωαννίνων, μετά δυσμενή αναφορά του Κουρτ Αχμέτ πασά προς την Πύλη εναντίον του. Μετά τον θάνατο του ανταγωνιστή του (Κουρτ Αχμέτ πασά) το 1787, του ανατέθηκε το *ναζιρλίκι* (*nazirlik/Εποπτεία*) των δερβενίων με έδρα τα Τρίκαλα, αξίωμα το οποίο θα διατηρήσει, με μικρά διαλείμματα, σχεδόν έως το τέλος της σταδιοδρομίας του. Από τις αρχές του 1788 επανήλθε στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, όπου παρέμεινε, με συνεχείς ανανεώσεις της θητείας του, ως τη σύγκρουσή του με την Πύλη στα 1820. Το έτος 1803 ο Αλής Τεπεντελενλής αντικαταστάθηκε στο αξίωμα του Βαλή της Ρούμελης (*Rumeli valisi/رومالیوالیسی*) από τον Ιμπραήμ πασά και επανήλθε ως *μουτεσαρίφης* Ιωαννίνων, ενώ του παραχωρήθηκε και η διοίκηση του σαντζακίου των Τρικάλων.

Την άνοδο και τη διατήρηση του Αλή πασά στην εξουσία υποστήριξαν οι έμποροι των Ζαγοριών, οι οποίοι, όπως αναφέρει ο Γ. Λ. Άρς, είδαν στο πρόσωπό του «την ισχυρή προσωπικότητα», που θα ήταν ικανή να επιβάλλει την τάξη και να διατηρήσει την ασφάλεια της περιοχής. Ιδιαίτερα, ο Ζαγορήσιος προεστός, Γεώργιος Πασχάλογλου, με την επιρροή του στην Πύλη ενήργησε υπέρ της ανόδου του Αλή πασά στην εξουσία. Ανάλογη θετική ανταπόκριση στην επιβολή της εξουσίας του Αλή πασά φαίνεται ότι είχαν οι κάτοικοι της Θεσσαλίας, ιδιαίτερα οι χριστιανοί. Από το έτος 1786 ο Αλή πασάς ως *μουτεσαρίφης* Τρικάλων, προσπαθώντας άμεσα να επιβάλει την τάξη στην περιοχή, ξεκίνησε σκληρή καταδίωξη των ληστών στην περιοχή της Θεσσαλίας. Οι κάτοικοι της Λάρισας και του Τυρνάβου και οι αρχές -μουσουλμανικές και χριστιανικές- της περιοχής έσπευσαν σε θριαμβευτική υποδοχή του νέου πασά.¹⁵⁸ Ωστόσο ο Αλή πασάς προχώρησε και σε διώξεις οθωμανών προυχόντων, αλλά και σπαχίδων και γενιτσάρων, οι οποίοι είχαν κατηγορηθεί

¹⁵⁶ Σκιώτης, «Από ληστής πασάς», ό.π., σ. 279.

¹⁵⁷ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 147 κ.ε.

¹⁵⁸ «Εἰσελθώνουτῳ κατὰ τὸ ἔτος 1786 εἰς Θεσσαλίαν μετὰ 4.000 Ἀλβανῶν, κατέστειλε διὰ ἀπεινοῦς διώξεώς του τὴν λυμαινόμενὴν τὴν Θεσσαλίαν ληστείαν.... Ὅτε δὲ μετέβη ἐκ Τρικάλων εἰς Λάρισαν ἔτυχε μεγάλης ὑποδοχῆς παρὰ τῶν Χριστιανῶν Λαρίσης καὶ Τυρνάβου, τοῦ Μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιου τοῦ Δ', τοῦ ἐπὶ τούτῳ ἔλκοντος Ἐπισκόπου Τρικάλων, τοῦ Διοικητῆ τῆς Πόλεως μαχαρέμ Πασᾶ καὶ τῶν Βέηδων Λαρίσης, ἐξελθόντων ἀπάντων τούτων εἰς προὔπαντήσιν του μίαν ὥραν μακράν τῆς Λαρίσης». Επ. Φαρμακίδης, *Η Λάρισα*, Βόλος 1926, σ. 200.

για αδικίες σε βάρος των χριστιανών κατοίκων της περιοχής (απαγχόνισε έξι γενιτσάρους μέσα στην πόλη της Λάρισας, οι οποίοι είχαν προβεί σε αυθαιρεσίες και αδικίες σε βάρος των κατοίκων της πόλης).¹⁵⁹

1.γ.Κοινοτισμός και αληπασαδική εξουσία

1.γ.1. Κοινότητες και κοινοτικοί θεσμοί

Η κοινωνική συγκρότηση στον βαλκανικό χώρο την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας παρουσιάζει σημαντικές διαφορές κατά γεωγραφική επικράτεια, παρά τα γενικότερα χαρακτηριστικά που εμφανίζονται, όσον αφορά την εθνοτοπική-θρησκευτική σύνθεση των κατοίκων και τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Σημαντικό τμήμα του μουσουλμανικού πληθυσμού κατοικεί στις πόλεις και καταγίνεται με τα παραδοσιακά ανατολίτικα επαγγέλματα, ενώ το χριστιανικό στοιχείο, κατά μείζονα λόγο, κατοικεί στην ύπαιθρο.¹⁶⁰ Ως προς τα επιμέρους κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των δύο κόσμων, η οθωμανική πόλη χαρακτηρίζεται ως τόπος διοίκησης και εξουσίας (όχι παραγωγής και καινοτομίας), ενώ γίνεται διάκριση του κόσμου της υπαίθρου σε τρία επιμέρους επίπεδα οικονομικής δράσης και αντίστοιχης κοινωνικής διαστρωμάτωσης: την αγροτική παραγωγή του πεδινού χώρου, την ημινομαδική κτηνοτροφία του ημιορεινού χώρου και τέλος την βιοτεχνία του ορεινού χώρου καθώς και τη ναυτιλία του άγονου νησιού.¹⁶¹

Η αναγνώριση εκ μέρους του οθωμανικού κράτους ενός βαθμού αυτονομίας, ως προς τη διαχείριση οικονομικών και διοικητικών θεμάτων, καθώς και μιας περιορισμένης δικαιοδοτικής αρμοδιότητας ως προς την επίλυση αστικών και οικογενειακών διαφορών, υπήρξε σε μεγάλο βαθμό εξυπηρετική και προς το ίδιο το κράτος, προκειμένου να επιβάλει την κυριαρχία του επί των διαφορετικών εθνο-θρησκευτικών πληθυσμιακών ομάδων, αποσοβώντας εντάσεις στη βάση των

¹⁵⁹ Ό.π.

¹⁶⁰ Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος επισημαίνει ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελεί το μοναδικό κρατικό συγκρότημα στη νεώτερη Ευρώπη που αποτελείται από δύο κοινωνικούς σχηματισμούς, δύο κοινωνίες διαστρωματωμένες στο εσωτερικό τους, αλλά διατεταγμένες σε σχέση υποταγής μεταξύ τους, με κυρίαρχη τη μουσουλμανική και υποτελή τη χριστιανική. Συγκεκριμένα κάνει λόγο για καταμερισμό της εργασίας με εθνολογικά-θρησκευτικά κριτήρια εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κάτι που οδηγεί σχηματικά στην διάκριση: αγροτικός χώρος-αγροτικό προϊόν= χριστιανοί, πόλεις-βιοτεχνικό προϊόν=μουσουλμάνοι. Όπως επισημαίνει ο ίδιος, το σχήμα αυτό παραμένει λειτουργικό ως τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, παρά το γεγονός ότι η πόλη της πρώτης μεταβυζαντινής περιόδου, αρχικώς μουσουλμανική, «αλίσκεται» από τη συνεχή διείσδυση ελληνοχριστιανικού στοιχείου, ενώ παράλληλα η ύπαιθρος στην ευρύτερη έκταση της βαλκανικής, «προικίζεται» με μουσουλμάνους αγρότες, κυρίως λόγω του εξισλαμισμού γηγενών αγροτικών πληθυσμών. Β. Παναγιωτόπουλος, «Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας», *Επιλογή* ετήσιο αφιέρωμα (1993) σ. 379-389.

¹⁶¹ Όπως αναφέρει ο Β. Παναγιωτόπουλος, η αγροτική παραγωγή είναι ο κατ' εξοχήν χώρος της οικονομικής δράσης του χριστιανικού στοιχείου. Επίσης κάνει λόγο για βαλκανική ημινομαδική κτηνοτροφία, την οποία διακρίνει από αυτοκαταναλωτική κτηνοτροφία του αγροτικού χώρου, την οποία ασκούν συγκεκριμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες (Βλάχοι, Σαρακατσάνοι). Ό.π.

υποτελών. Η κεντρική διοίκηση στηριζόταν στους προεστούς και τους *âyan* για την είσπραξη των φορολογικών προσόδων, καθώς δεν διέθετε ένα οργανωμένο φοροεισπρακτικό δίκτυο, χωρίς μεσάζοντες στις διάφορες οθωμανικές επαρχίες.

Η παραδοσιακή εθνοκεντρική ελληνική ιστοριογραφία προσέλαβε την αυτονομία αυτή, σε μεγάλο βαθμό, ως ένα προνομιακό καθεστώς, μέσω του οποίου αναγνωρίστηκε από τους Οθωμανούς και συνεχίστηκε η ελληνική πολιτική και πολιτισμική παράδοση.¹⁶² Έτσι το κοινοτικό σύστημα κατά την οθωμανική περίοδο αποδόθηκε με όρους ετεροχρονισμού και με γενικεύσεις και απλουστεύσεις, ως χριστιανική *αυτοδιοίκηση*, με παράλληλη αγνόηση και απουσία πληροφοριών για τις αντίστοιχες μουσουλμανικές κοινότητες. Υπό το πρίσμα αυτό, το κοινοτικό σύστημα στον ελληνικό χώρο εξελήφθη ως ένα μεμονωμένο προνομιακό καθεστώς, που ανάγεται στην ελληνική πολιτισμική κληρονομιά, απομονωμένο από αντίστοιχα θεσμικά μορφώματα σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες υποτελών, μουσουλμάνων ή μη. Επιπλέον, η ύπαρξη και λειτουργία των μουσουλμανικών κοινοτήτων στον ελλαδικό χώρο ή αλλού αγνοήθηκε ή αναφέρθηκε ακροθιγώς, μόνον στις περιπτώσεις όπου η δράση κάποιων εκπροσώπων τους διαπλέκονταν ιστορικά με τη δράση χριστιανών κοινοτικών προυχόντων. Οι μουσουλμάνοι κοινοτικοί άρχοντες εκλαμβάνονταν, τις περισσότερες φορές, συλλήβδην ως εξουσιαστικά παρακολουθήματα της οθωμανικής διοίκησης, ως οθωμανοί κατώτεροι αξιωματούχοι, «μπέηδες και αγάδες», με τοπική εξουσία που πηγάζει από το οθωμανικό σύστημα κατάκτησης. Η εξέλιξη των οθωμανικών σπουδών σε διεθνές επίπεδο και η διεξοδική μελέτη του οθωμανικού θεσμικού συστήματος άλλαξε, σε μεγάλο βαθμό, αυτές τις αντιλήψεις και στη νεοελληνική ιστοριογραφία. Η σύγχρονη ιστοριογραφική τάση προσλαμβάνει το κοινοτικό φαινόμενο στην οθωμανική επικράτεια ως μια εξελισσόμενη πλευρά της οθωμανικής κοινωνίας στη διάρκεια των χρόνων της κατάκτησης, συνολικά βοηθητική της λειτουργίας του οθωμανικού συστήματος εξουσίας και ιδιαίτερα των δημοσιονομικών-εισπρακτικών αναγκών αυτού, η οποία προσαρμόζεται ανάλογα με τις εξελίξεις και την πορεία του κεντρικού οθωμανικού συστήματος, καθώς και τη δυναμική που αναπτύσσουν οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στο εσωτερικό της.

Ο Ν. Πανταζόπουλος επισημαίνει ότι οι κοινοτικοί θεσμοί κατά την οθωμανική περίοδο αποτελούν βασική έκφραση της έννοιας της πολιτικής συσσωμάτωσης, η

¹⁶²Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Κ. Παπαρρηγόπουλος και αποδέχεται, εν μέρει, ο Δ. Ζακυθινός, ωστόσο ο τελευταίος ανάγει τη γένεση των κοινοτικών θεσμών κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, ως αποτέλεσμα των διεκδικήσεων των μικροκαλλιεργητών σε βάρος των μεγαλο-γαιοκτημόνων και των προστατευτικών νομοθετικών ρυθμίσεων στις οποίες προσχώρησαν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας, προκειμένου να προστατεύσουν την πληθυσμιακή βάση της βυζαντινής κοινωνίας. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 7, σ. 256 κ.ε.· D. Zakythinos, «La commune grecque. Les conditions historiques d' une dé centralisation administrative», *Hellenisme Contemporain* 2, Αθήνα 1948, σ. 421 κ.ε.

οποία επεκτείνεται και σε άλλες μορφές συλλογικότητας και κοινωνικής δράσης στον θρησκευτικό (κλήρος), οικονομικό (συντεχνίες, βιοτεχνίες) και στρατιωτικό τομέα (αρματολοί-κλέφτες-πειρατές).¹⁶³ Ο Γ.Δ. Κοντογιώργης σημειώνει ότι η κοινότητα ενσωματώθηκε στο οθωμανικό σύστημα πριν από την κατάκτηση των βυζαντινών εδαφών, επισημαίνοντας ότι η κοινοτική αυτοδιοίκηση δεν υποδηλώνει την αναγνώριση μιας εξαιρετικής θέσης του χριστιανού στο οθωμανικό σύστημα, απλά σημαίνει ότι η οθωμανική κεντρική εξουσία επέτρεψε στους χριστιανούς το δικαίωμα να διατηρήσουν, όπου υπήρχε, ένα κοινοτικό καθεστώς.¹⁶⁴ Ο Ν. Σβορώνος ανιχνεύει κοινοτικούς-αυτοδιοικητικούς θεσμούς που προσιδιάζουν με αντίστοιχα θεσμικά μορφώματα της ευρωπαϊκής-ιταλικής πραγματικότητας σε περιοχές της βυζαντινής επικράτειας, που γνώρισαν κατά την όψιμη βυζαντινή περίοδο ένα ιδιότυπο φεουδαλικό καθεστώς, όπως τα Δεσποτάτα του Μορέως και της Ηπείρου, τονίζοντας τις θεσμικές ιδιαιτερότητες στις περιοχές αυτές, που αναδεικνύουν τάσεις προς μία διαφορετική πολιτική και πολιτισμική οργάνωση.¹⁶⁵

Ο Σπ. Ασδραχάς επισημαίνει τη σταθεροποιητική λειτουργία της κοινότητας στην κατανομή των φόρων και στην είσπραξή τους.¹⁶⁶ Ως προς τη δεύτερη αυτή λειτουργία, οι κοινοτικές αυθεντίες, οι οποίες εν πολλοίς ήταν υπεύθυνες για την απόδοση των φορολογικών προσόδων, καλούνταν να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο της αποχώρησης μέρους του πληθυσμού από την κοινότητα, κυρίως λόγω των αυξημένων φορολογικών επιβαρύνσεων, φαινόμενο που εντείνεται προς το τέλος του 18^{ου} και την αρχή του 19^{ου} αιώνα.¹⁶⁷ Πολλές φορές η υπερφορολόγηση οδηγεί σε σοβαρές συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινότητας και σε νέο κύμα φυγής, που συρρικνώνει την όποια οικονομική δυναμική

¹⁶³N. Pantazopoulos, «Community laws and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule», *Balkan Studies* 2 (1961): 2.

¹⁶⁴Ο ίδιος τονίζει ότι στην εξέλιξη του κοινοτικού συστήματος κατά την οθωμανική περίοδο συνέβαλαν σημαντικά οι μαζικές μετατοπίσεις προς τις ορεινές περιοχές που συνέβησαν από τον 16^ο αιώνα στον ελλαδικό χώρο. Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, σ. 37.

¹⁶⁵ Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1994, σ.34.

¹⁶⁶ Σπ. Ασδραχάς, «Γαιοπρόσοδος και εκχρηματισμός», στο του ίδιου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη' και ιθ' αιώνες*, Αθήνα 2010, σ.131.

¹⁶⁷Η παραχώρηση των γαιών των φυγάδων στους εναπομείναντες ραγιάδες, με την αντίστοιχη φορολογική επιβάρυνση των τελευταίων, είναι η λύση που επιλέγεται, όχι χωρίς προβλήματα, διαμαρτυρίες και υπαναχωρήσεις. Περιπτώσεις φυγής ραγιάδων από τον τόπο τους, με επακόλουθο τον επιμερισμό των φορολογικών βαρών των φυγάδων στα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας και τις συνεπαγόμενες διαμαρτυρίες για τις πρόσθετες επιβαρύνσεις συναντούμε και στο αρχείο στο *Αρχείο Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη*. Η καταγραφή των περιπτώσεων αυτών, μέσα από μικροϊστορικά τεκμήρια αναδεικνύει με τον πλέον διαφωτιστικό τρόπο τις δυσμενείς επιπτώσεις του φαινομένου αυτού σε επίπεδο τοπικών οικονομιών. Ενδεικτικά αναφέρεται αρζουχάλι των προεστών του Πατρατζικίου, *Πάπα-Χρήστου και Κωσταντή*, με ημερομηνία 18 Φεβρουαρίου 1809, με το οποίο ενημερώνουν τον Αλή πασά για κάποιους φυγάδες ραγιάδες της περιοχής τους, (που είχαν καταφύγει ως κολίγοι στο βιλαέτι της Λιβαδειάς). Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, κάποιους από αυτούς έφεραν πίσω, ενώ από άλλους συγκέντρωσαν το *αυθεντικό αλατζάκι*. Εκτός από τη Λειβαδιά, η αντίστοιχη προσπάθεια για επαναφορά φυγάδων από το Ζητούνι, τα Σάλωνα και το Λιδωρίκι απέτυχε. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 442, σ. 15-17.

της κοινότητας και ανατροφοδοτεί τον φαύλο κύκλο που κινείται στον άξονα φυγή-υπερφορολόγηση-υπερχρέωση-φυγή.

Η Μαρία Ευθυμίου υπογραμμίζει τη διαφορά μεταξύ των μικρών, ομοιογενών, κοινωνικά και επαγγελματικά, αγροτικών κοινοτήτων και των σύνθετων κοινοτικών και επαγγελματικών συσσωματώσεων στις πόλεις, οι οποίες συνδιαρθρώνονται με άλλες δομές της θρησκευτικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής.¹⁶⁸ Όπως επισημαίνει η ίδια, η πλουσιότερη και περιπλοκότερη τοπική πολιτική ζωή της ελληνικής χερσονήσου παρουσιάζεται στην αστική ζώνη της κεντρικής Βαλκανικής, στη Μακεδονία, Θεσσαλία και Ήπειρο έως τη γραμμή Άρτας - Φαρσάλων - Βόλου, η οποία βρίσκεται κοντά σε μεγάλους χερσαίους, ποτάμιους και θαλάσσιους δρόμους σύνδεσης της Βαλκανικής με την Κωνσταντινούπολη, την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, τη Μαύρη Θάλασσα και την Αίγυπτο και διαθέτει σημαντικούς κόμβους διάθεσης αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων στα σημεία όπου λαμβάνουν χώρα μεγάλες εμποροπανηγύρεις.¹⁶⁹

Από την αρχή της λειτουργίας του, το οθωμανικό διοικητικό σύστημα, ακολουθώντας αντίστοιχες παραδόσεις του αραβικού, περσικού και τουρκο-μογγολικού κόσμου, στηρίχθηκε αφενός στην κεντρική διοίκηση και αφετέρου στην κοινοτική και συντεχνιακή παράδοση. Οι μουσουλμάνοι κοινοτικοί άρχοντες, αιρετοί μεταξύ ενός σώματος γεροντότερων και επιφανέστερων μελών της κοινότητας και από τον 17^ο αιώνα κατά βάση κληρονομικοί, όπως αντίστοιχα συνέβαινε και στις χριστιανικές κοινότητες κατά την αντίστοιχη περίοδο, διαμόρφωσαν σταδιακά ένα τοπικό σύστημα εξουσίας, που ισχυροποιήθηκε κατά την περίοδο κρίσης της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης. Ανάλογα με τις ισχύουσες τοπικά παραδόσεις, οι άρχοντες αυτοί αποκαλούνταν με διάφορους, αραβικής προέλευσης, όρους, όπως *esraf*/اشرف, *erkan*/اركان, *ihitiyarlar*/اختيار, *âyan*/عين. Ο τελευταίος όρος αποτέλεσε τον πλέον διαδεδομένο για την ονομασία των μουσουλμάνων κοινοτικών αρχόντων και οι ιστορικές εξελίξεις έδωσαν μια διαφοροποιημένη βαρύνουσα ισχύ στη σημασία του, ταυτίζοντάς τον με τους τοπικούς μεγιστάνες που διαμόρφωσαν μια αυτονομημένη δράση και εξουσία σε περιοχές της Ανατολίας, των Βαλκανίων και στις αραβόφωνες οθωμανικές επαρχίες, εξελισσόμενοι στα σημαντικότερα δρώντα υποκείμενα της οθωμανικής ιστορίας κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες.¹⁷⁰

Η εξέλιξη της λειτουργίας των μουσουλμανικών κοινοτικών θεσμών, που αποτυπώνεται εν μέρει και στα οθωμανικά αρχειακά τεκμήρια, δεικνύει την εκτροπή των

¹⁶⁸ Μ. Ευθυμίου, «Οι κοινότητες της ελληνικής χερσονήσου κατά την Τουρκοκρατία. Μια απόπειρα σχηματικής κατάταξης στον χώρο, κατά την εσωτερική πολιτική και οικονομική τους λειτουργία», *Εώα και Εσπέρια* 7 (2007): 239.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 240.

¹⁷⁰ Βλ. σχετικό κεφάλαιο στην παρούσα μελέτη, σ.

μουσουλμάνων κοινοτικών αρχόντων σε φορείς καταπίεσης και εκμετάλλευσης του πληθυσμού και τις συνεχείς παρεμβάσεις του οθωμανικού κεντρικού συστήματος προκειμένου να αμβλύνει τις συνέπειες αυτές.¹⁷¹ Όπως αναφέρει η Ελένη Γκαρά, η ιστορική έρευνα για τις κοινότητες έχει κινηθεί σε δύο άξονες: ο πρώτος προέρχεται από τη μελέτη των κοινοτικών συσσωματώσεων στις ευρωπαϊκές πόλεις του Μεσαίωνα και των πρώιμων νεώτερων χρόνων και εξετάζει το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη διαχείριση των κοινωνικών υποθέσεων. Η δεύτερη προσέγγιση, επηρεασμένη από την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία, ασχολείται με τη μορφή κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε χωριά και πόλεις. Όπως επισημαίνει η ίδια, στις οθωμανικές σπουδές οι έρευνες έχουν επικεντρωθεί σε μια γενικότερη θεώρηση του συστήματος των millet και των μειονοτήτων κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο και όχι σε αυτό καθαυτό το ζήτημα των κοινοτήτων.¹⁷²

Η κοινοτική οργάνωση στο οθωμανικό κράτος βασίστηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, στις επιταγές του ισλαμικού νόμου, ο οποίος δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη συλλογικών συσσωματώσεων ως νομικών υποκειμένων. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η οθωμανική διοίκηση αγνοούσε την ύπαρξή τους, αλλά αντίθετα εμφανίζεται ικανή να αναγνωρίσει και να κατανοήσει την υπάρχουσα κατάσταση. Η κοινότητα ως τύπος συσσωμάτωσης διέθετε περιορισμένη διοικητική και δικαστική εξουσία, ενώ διαδραμάτιζε έναν σημαντικό ρόλο στη συλλογή των φόρων. Στις κοινότητες με έντονα αναπτυγμένη την κοινωνική και πολιτική δυναμική, καταγράφεται και η συχνή παρεμβολή της οθωμανικής πολιτικής εξουσίας.

Τα προσφερόμενα αρχειακά τεκμήρια του 17^{ου} αιώνα από τις διάφορες περιοχές των Βαλκανίων αναδεικνύουν ένα κλειστό σύστημα μεταξύ της επέκτασης της μεγάλης γαιοκτησίας, της εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων και της ανάδυσης και

¹⁷¹Σε φερμάνι του 1779 γίνεται αναφορά στη διαδικασία που ακολουθείται ήδη από την πρώιμη οθωμανική περίοδο για την εκλογή των μουσουλμάνων προκρίτων: «ἀρχαιόθεν ἦτο καθιερωμένον ὅπως εἰς τὰς πόλεις καὶ τοὺς καζάδες τῆς αὐτοκρατορίας ...ἐκλέγωνται ἀγιάνηδες οἱ διὰ τῆς ὁμοφώνου ἐκλογῆς τῶν κατοίκων ἐν γένει τοῦ βιλαετίου, ἀναδεικνύμενοι καὶ ὅπως αἱ σπουδαῖαι ὑποθέσεις τοῦ βιλαετίου διεξάγονται διὰ τῶν χειρῶν τῶν τοιούτων καὶ ὑπὸ τῶν ἱεροδικεῖων ἀνακηρυσσόμενων ἐκλεκτῶν τῶν κατοίκων». Στη συνέχεια στο έγγραφο, αφού επισημαίνεται η απαγόρευση διορισμού των âyan «δι' ὑψηλῆς διαταγῆς», αναφέρεται: «Ἐκούσθη πῶς οἱ ἰσχυροὶ καζάδων τινῶν, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει συγκατάθεσις τῶν κατοίκων, διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀγιάνηδων, καταφεύγουν εἰς τοὺς βαλῆδες καὶ τοὺς ἱεροδίκας καὶ μὲ ἀφθόνους δωροδοκίας ἀνακηρύττουν ἑαυτοὺς εἰς ἀγιάνηδες». Στο φερμάνι γίνεται λόγος για τις άδικες φορολογικές επιβαρύνσεις των âyan σε βάρος των κατοίκων και των κυρώσεων που θα έχουν οι âyan, που αυθαιρετούν: «...ἂν καὶ εὖρηται κατακεχωρημένον εἰς τὰ βιβλία τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διβανίου...ἐξηκρίβωσε ὅτι εἰς τοὺς περισσότερους καζάδες καὶ πόλεις οἱ διεκδικοῦντες νὰ καταλάβουν τὴν θέσιν τοῦ ἀγιάνη, ἅπληστοι παρὰ τὸν νόμον καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὸ ὑψηλὸν φερμάνιον καὶ χωρὶς τὴν ἐκλογὴν, προτίμησιν καὶ συγκατάθεσιν τῶν κατοίκων τῆς χώρας, καταφεύγουν εἰς τοὺς βαλῆδες καὶ τοὺς μοντεσελίμας καὶ μὲ πλαστά καὶ κίβδηλα βεράτια ὑποβάλλουν αἰτήσεις καὶ μὲ ἄφθονα χρήματα, λαμβάνοντας διαταγὰς τῶν βαλῆδων, οἱ δε βαλῆδες καὶ μοντεσελίμαι τολμοῦν νὰ ἐκδίδουν, χωρὶς νὰ ἔχουν δικαίωμα, διαταγὰς τῶν ἀγιάνηδων». Ι. Βαδραβέλης, *Ιστορικά Αρχεῖα Μακεδονίας*, τ. 1, έγγραφο με αριθμ. 214 σ. 298-299.

¹⁷² E. Gara, «In search of communities in seventeenth ottoman sources: The case of the Karaferiye districts», *Turcica* 30 (1998):135.

λειτουργίας των κοινοτικών θεσμών.¹⁷³ Κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα εμφανίζεται ο όρος *varos*/واروش στα αρχειακά τεκμήρια των διαφόρων πόλεων των Βαλκανίων, προκειμένου να υποδηλώσει την αστική χριστιανική κοινότητα, ενώ την ίδια περίοδο φαίνεται να αναπτύσσεται σταδιακά μια ορολογία σχετικά με τις κοινοτικές συσσωματώσεις.¹⁷⁴

Κατά το πρώτο μισό του δέκατου όγδοου αιώνα, συντελείται σταδιακά ένας οργανικός μετασχηματισμός της κοινοτικής ηγεσίας στις κεντρικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, δηλαδή στα ανατολικά Βαλκάνια και την Ανατολία. Καθώς η κεντρική διοίκηση και οι κυβερνήτες/αναπληρωτές κυβερνήτες (*vali*/والی, *muhafiz*/محافظ) εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από την τοπική συνεργασία και τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτικών αυθεντιών, των μουσουλμάνων *âyan*, σταδιακά οι τελευταίοι άρχισαν να αναβαθμίζονται από εκπρόσωποι των τοπικών κοινοτήτων σε κρατικούς αξιωματούχους. Αυτή η *de facto* αναβάθμιση των τοπικών κοινοτικών εκπροσώπων από τα μέσα του αιώνα αναγνωρίζεται και θεσμικά από την Υψηλή Πύλη. Με την πάροδο του χρόνου, η κεντρική διοίκηση άρχισε να διορίζει κάποιους *âyan* σε αυτά τα αξιώματα ή να τα διαθέτει προς εκμίσθωση στο πλαίσιο του συστήματος *iltizam*. Πρόκειται για μια περίοδο καθολικής-θριαμβευτικής επικράτησης του συστήματος εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων του κράτους, κατά τη διάρκεια της οποίας διατίθενται προς εκμίσθωση, μέσα από ένα πολυεπίπεδο νομιμοποιημένο δίκτυο υπομισθώσεων, όλοι οι φόροι, τα αξιώματα, οι πρόσοδοι, τα κάθε είδους προνομιακά καθεστώτα, ακόμη και όσα ανήκουν στον παραδοσιακό άκαμπτο σκληρό πυρήνα του μουσουλμανικού θεσμικού πλαισίου, όπως οι θέσεις των μελών του ιεροδικαστικού συστήματος, καδήδων (*kadi*/قاضی), ναϊπηδων (*na'ib*/نائب) κλπ.

Οι κοινοτικές ελίτ αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες λειτουργικής ενσωμάτωσης της οθωμανικής κοινωνίας. Ως μεσολαβητές μεταξύ του κεντρικού κράτους και των υποκειμένων του, συνέβαλαν στη συνοχή της αυτοκρατορίας, ενώ η πολιτική τους εξουσία και επιρροή συνδέθηκε εγγενώς με την οικονομική και φορολογική εξουσία.

1.γ.2 Το κοινοτικό φαινόμενο στον ελλαδικό χώρο

Στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, η συγκρότηση της κοινωνίας ακολουθεί το βασικό διαχωριστικό μοντέλο σε πιστούς και προστατευόμενους (*zimmi*), σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους. Η χαλαρή διοικητική εξάρτηση από το οθωμανικό κράτος έδωσε την δυνατότητα ανάπτυξης μιας μορφής διοικητικής και θρησκευτικής αυτονομίας και δημιουργίας τοπικών ελίτ. Οι περιφερειακές αυτές ελίτ ήταν

¹⁷³Gara, «In search of communities», ό.π., σ. 139.

¹⁷⁴ Ό.π., σ. 137.

άμεσα συνδεδεμένες με τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες του χώρου στον οποίο αναδείχθηκαν, Προεστοί στην Πελοπόννησο, Αρματολοί στη Ρούμελη, караβοκύρηδες στα νησιά.

Η ανάπτυξη του κοινοτικού συστήματος σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου κατά την οθωμανική περίοδο σχετίζεται, σε μεγάλο βαθμό, με το προϋπάρχον σύστημα κοινοτικής οργάνωσης, όπου αυτό συναντάται, το καθεστώς γαιοκτησίας, καθώς και την ύπαρξη πόλων εξουσίας στις τοπικές κοινωνίες. Οι παράμετροι αυτές διαμορφώθηκαν από τον βαθμό διείσδυσης-παρέμβασης του οθωμανικού συστήματος κατάκτησης στις διάφορες επαρχίες της Αυτοκρατορίας, αλλά και από τις προϋπάρχουσες ή παρεμβαλλόμενες κυριαρχίες, όπως στην περίπτωση της Πελοποννήσου, όπου η δεύτερη βενετική κυριαρχία που μεσολάβησε, εισήγαγε θεσμούς κοινοτικής εκπροσώπησης (όπως αυτούς των *presentanti*, ή αυτού των *συνδίκων*).¹⁷⁵ Ειδικότερα, στην περίπτωση της Πελοποννήσου, η παρεμβαλλόμενη βενετική κυριαρχία και η επανάκαμψη των Οθωμανών στη χερσόνησο, έδωσαν τη δυνατότητα διαπραγμάτευσης κάποιων ισχυρών τοπικών παραγόντων με τους τελευταίους για την απόσπαση προνομίων. Ο απευθείας διορισμός του διοικητή της Πελοποννήσου από το 1780 και εξής, ο οποίος ασκούσε πολιτική και στρατιωτική εξουσία, περιστοιχιζόμενος από συνέλευση τοπικών εκπροσώπων, φαίνεται ότι σε μεγάλο βαθμό ευνόησε το σύστημα κοινοτικής εκπροσώπησης

Στον νησιωτικό χώρο του Αρχιπελάγους, αλλά και σε άλλες περιοχές του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου, όπου διαμορφώθηκαν θεσμοί συσσωμάτωσης λόγω των ναυτικο-εμπορικών συντροφιών (Μεσολόγγι, Γαλαξίδι, Ύδρα, Σπέτσες, Χίος, Ψαρά, Ικαρία, Κάσος), ή συμμετοχικής σπογγαλιείας (Κάλυμνος, Σύμη), το κοινοτικό σύστημα αναπτύχθηκε σημαντικά και η λειτουργία του επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς της δημοσίας σφαίρας, όπως η απονομή δικαιοσύνης με τη λειτουργία κοινοτικών δικαστηρίων (κριτηρίων).

Η τυπολογία που ακολουθείται ως προς τη διάκριση των κοινοτήτων στον ελλαδικό χώρο, κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, λαμβάνει ως βασικό κριτήριο τον βαθμό παρέμβασης της οθωμανικής εξουσίας στη λειτουργία τους, με αντίστοιχη διαβάθμιση της ισχύος και αυτονομημένης δράσης των κοινοτικών εκπροσώπων, παρέμβαση που εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, κατά τους τελευταίους αιώνες της οθωμανικής

¹⁷⁵ Όπως αναφέρει ο Αθ. Φωτόπουλος, οι διοριζόμενοι σύνδικοι ήσαν φιλοβενετικά στοιχεία, τα οποία απέκτησαν οικονομική δύναμη και ιδιοκτησίες, ανατρέποντας την κοινωνική ισοπέδωση που είχε επιβληθεί κατά την πρώτην περίοδο της τουρκοκρατίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε μια νέα αγροτική ολιγαρχία, η οποία τείνει να υποκαταστήσει τους «τούρκους φεουδάρχες, και έτσι τέθηκαν οι βάσεις του κοτζαμπασισμού της Πελοποννήσου». Αθ. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Αθήνα 2005, σ. 37.

κυριαρχίας, από τη σταδιακή επικράτηση του συστήματος iltizam σε διάφορες περιφέρειες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με βάση αυτό το κριτήριο, θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στους δύο αντίθετους πόλους αυτής της κατηγοριοποίησης, τουλάχιστον κατά τον 18^ο και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι κοινότητες της Πελοποννήσου από τη μία πλευρά, στις οποίες ανιχνεύεται μεγάλος βαθμός αυτονομίας, και τα τσιφλικοχώρια της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας από την άλλη, στα οποία δεν καταγράφεται κοινοτική εκπροσώπηση και τις αντίστοιχες φοροεισπρακτικές-διοικητικές αρμοδιότητες ασκεί ο σούμπασης (subaşı/صوبائی), ως υπεκμισθωτής ή εντεταλμένος διαχειριστής του κατόχου του τσιφλικιού. Εξαίρεση αποτελούν οι βλάχικες κοινότητες της Πίνδου, της ορεινής Θεσσαλίας και του Πηλίου, όπου αναπτύσσονται σημαντικές συμμετοχικές διαδικασίες, οι οποίες συνέβαλλαν στη διοικητική αυτοτέλεια και την οικονομική ανάπτυξη που εμφανίζουν κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Μεταξύ αυτών των δύο πόλων του συστήματος παρεμβάλλονται χωριά-κοινότητες διαβαθμισμένης κοινοτικής αυτονομίας, εξαρτώμενης από το σύστημα γαιοκτησίας, τις υπάρχουσες αρματολικές ελίτ και την ισχυρή παρουσία οθωμανών τοπαρχών.

Η παραχώρηση μεγαλύτερου βαθμού κοινοτικής αυτονομίας, τόσο κατά την κλασσική, όσο και κατά την όψιμη οθωμανική περίοδο, συνδέεται και με την υπαγωγή της συγκεκριμένης κοινότητας σε ένα ιδιαίτερο (εκτός των γαιών που ανήκαν στον Σουλτάνο/miri γαιών) καθεστώς ιδιοκτησίας (βακούφι/wakf αραβ./vâkf τουρκ./وقف ή χάσι/hâs/خاص) μεγάλοςχημου οθωμανού αξιωματούχου ή μέλους της σουλτανικής οικογένειας. Η πολιτική αυτονομία που απολάμβανε η προυχοντική ηγεσία υπόκειντο σε σημαντικούς περιορισμούς του οθωμανικού διοικητικού και δημοσιονομικού θεσμικού πλαισίου. Επρόκειτο κατ' ουσία για μεταβίβαση ενός τμήματος των αρμοδιοτήτων των οθωμανικών αρχών προς τους τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες, η οποία δεν ανέτρεπε τις βασικές δομές του οθωμανικού συστήματος κατάκτησης. Οι αρμοδιότητες της προυχοντικής τάξης λειτουργούσαν βοηθητικά και συμπληρωματικά προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των επιδιώξεων της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης και των τοπικών εκπροσώπων της, με την αποσόβηση των όποιων φυγόκεντρων τάσεων απειλούσαν τα θεμέλια της δομής και λειτουργίας του κατακτητικού συστήματος.

Οι χριστιανικές συσσωματώσεις -κοινότητες και συντεχνίες- ανέπτυξαν σημαντική πιστωτική δραστηριότητα στον αγροτικό χώρο, γεγονός που καταγράφεται στα αρχειακά τεκμήρια. Οι συντεχνίες των Ιωαννίνων, με ισχυρή παρουσία στην οικονομική ζωή της πόλης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής φαίνεται να δανείζουν αγροτικές κοινότητες της περιοχής. Οι κοινοτικές αυθεντίες ήταν υπεύθυνες για τη συγκέντρωση των φόρων και την επιβολή της δημόσιας τάξης στις περιοχές της εμβέλειάς τους, δεδομένου ότι η

συνυπευθυνότητα αποτελούσε βασική συνιστώσα της οθωμανικής τάξης πραγμάτων και χαρακτηριζε όλες τις σχέσεις της οθωμανικής διοίκησης με τους υπηκόους της, μουσουλμάνους και μη. Κατά συνέπεια, και στις χριστιανικές κοινότητες, οι προεστοί (όπως και ο ανώτερος κλήρος) έφεραν σημαντικό μερίδιο ευθύνης σε περιπτώσεις ανταρσίας ή απείθειας του φορολογούμενου πληθυσμού. Όπως έχει επισημάνει ο Σπύρος Ασδραχάς, ο ρόλος της κοινότητας στην κατανομή των φόρων σε ατομικό επίπεδο, αλλά και στην είσπραξή τους, αποτελεί βασική σταθεροποιητική λειτουργία, που διασφαλίζει σε σημαντικό βαθμό την ύπαρξή της εντός του οθωμανικού συστήματος εξουσίας. Η κοινότητα με τις παρεμβάσεις της εμποδίζει τις ατομικές φυγές και μεταναστεύσεις, ενώ οι κοινοτικοί άρχοντες έχουν το δικαίωμα να παραχωρούν τις γαίες των φυγάδων σε άλλα πρόσωπα και να πουλούν τα σπίτια τους για την αποπληρωμή των φόρων που τους αναλογούν.¹⁷⁶

Ο έλεγχος της διαχείρισης των κοινοτικών πόρων διεξαγόταν παρουσία των θεσμοθετημένων οργάνων της οθωμανικής διοίκησης και κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο από τον εκμισθωτή του μουκατά/*mukata'a* ή τον αντιπρόσωπό του και τον τοπικό καδή (*kadi/قاضى*). Μετά τον έλεγχο και τη διασταύρωση των λογαριασμών, εγκρίνονταν και οι διοικητικές αποφάσεις των προκρίτων. Για τους μεγάλους κοινοτικούς άρχοντες του Μοριά, οι έλεγχοι προκαλούνταν από τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Οι προεστοί έπρεπε να επανεκλέγονται μετά τη λήξη της θητείας τους, αν αυτή δεν είχε παραταθεί με *μπουγιουρντί* (*buyuruldu/buyurldi/buyultu/بيوراردى/بيورادى/بيوئورادى*=γραφτή διαταγή/εντολή) ή νωρίτερα, αν είχε προηγηθεί καθαίρεση, παραίτηση, εκτέλεση ή αποβίωση του προκατόχου. Η διεξαγωγή της εκλογής γινόταν με επίσημη διαταγή της Πύλης ή εκτάκτως με πρωτοβουλία των προεστώτων και το αποτέλεσμα επικυρωνόταν με απόφαση του καδή (*i'lâm/اعلام*) και *μπουγιουρντί*.

Στις περιπτώσεις της συλλογικής ευθύνης ως προς τη φύλαξη των δερβενίων (Δερβανοχώρια), που κατά την προς εξέταση οθωμανική περίοδο επιβιώνει σε πολύ λίγες περιπτώσεις στον υπό οθωμανική κυριαρχία ελλαδικό χώρο, οι κοινότητες μπορούσαν να επωφεληθούν από τα ποσά που εισπράττονταν ως τέλη διέλευσης, αλλά και από την απαλλαγή από τη φορολογία για την προσφερόμενη υπηρεσία. Επίσης η κοινότητα μπορούσε να επωφεληθεί από τη λειτουργία και άλλων εκμεταλλεύσεων, όπως αλυκές βοσκοτόπια, ιχθυοτροφεία, μενζίλια (ταχυδρομικοί σταθμοί).

¹⁷⁶ Ασδραχάς, «Γαιοπρόσδοος και εκχρηματισμός», στο του ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 131.

Στο Αρχείο του Αλή πασά έχει διασωθεί ένα δεφτέρι διαχείρισης ταχυδρομικού-ταξιδιωτικού σταθμού, (μενζιλίου/menzil/منزل), του έτους 1818.¹⁷⁷ Όπως προκύπτει από το έγγραφο, το μενζίλι, διαχειρίζεται η κοινότητα Δομένικου σε τέτοιο βαθμό, ώστε η λειτουργία της κοινότητας και του μενζιλίου σχεδόν ταυτίζονται. Το έγγραφο ξεκινά με τη φράση «γκελέν γκεζέν= έξοδα διαβαινόντων, όπως προκύπτει και από τη αναφορά ενός αλάϊ μπέη (alaybey/الاي بي= επικεφαλής τιμαριωτών), του Ουμέρ μπέη ('Umer bey). Το αξίωμα του alay bey κατά την προς εξέταση περίοδο έχει απωλέσει μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων του, αλλά συνήθως διατηρεί αυτή της διεύθυνσης του ταχυδρομικού σταθμού (μενζιλίου/menzil). Τα έξοδα λειτουργίας του μενζιλίου καταβάλλει η κοινότητα, ως μέρος της φορολογίας των κατοίκων. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά σε μέλη της οικογένειας του Αλή πασά (συγκεκριμένα αναφέρεται ο Νεντζλήπ μπέης/Nenclip bey, σύζυγος της κόρης του Βελή πασά, Φατμέ χανούμ/Fātme hanım, ο Σερήφ μπέης/Sārrif bey, σύζυγος της άλλης κόρης του Βελή πασά Βαχιγιέ χανούμ/Vahiye hanım), γεγονός που ενδεχομένως υποδηλώνει ότι το αληπασαδικό οτζάκιο έχει εκμίσθει ως μουκατά τη λειτουργία του συγκεκριμένου μενζιλίου και στη συνέχεια την έχει υπομισθώσει στην κοινότητα.

Η χριστιανική κοινότητα της Βέροιας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινοτικής συσσωμάτωσης, η οποία λειτουργούσε με δύο συλλογικά όργανα. Το ένα από αυτά, που αποτελούσε το κυβερνητικό συμβούλιο της πόλης, είχε περιορισμένες αρμοδιότητες και περιελάμβανε οκτώ μέλη, με πρόεδρο που έφερε τον τίτλο του κεχαγιά (kehyā/kedhudā/كحيا/كحد). Το δεύτερο συγκροτείτο από περισσότερα μέλη με εξελεγκτικές, συμβουλευτικές, αλλά και αποφασιστικές αρμοδιότητες. Στην πόλη λειτουργούσαν παράλληλα και συσσωματώσεις άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Ωστόσο η εκπροσώπηση των μη μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης προς τις οθωμανικές αρχές εμφανίζεται ενιαία.¹⁷⁸

Η εκπροσώπηση των μη μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης της Θεσσαλονίκης (Χριστιανών και Εβραίων) έναντι των οθωμανικών αρχών εμφανίζεται ενιαία, (16 Χριστιανοί, 13 Εβραίοι), όπως προκύπτει από ένα αρχειακό τεκμήριο του Ιεροδικείου της πόλης, ενώ ο μουσουλμανικός πληθυσμός της πόλης εκπροσωπείται αυτοτελώς.¹⁷⁹ Αναλογική εκπροσώπηση σε ενιαίο σχήμα είχαν και οι νησιωτικές κοινότητες που διέθεταν πληθυσμούς και των δύο χριστιανικών δογμάτων (Ορθόδοξους και Καθολικούς).¹⁸⁰

¹⁷⁷ Παναγιωτόπουλος κ. ά, *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1043, σ. 7-17.

¹⁷⁸ Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, ό.π., σ. 209.

¹⁷⁹ Βλ. σχετ. *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, ό.π., τ. 1, έγγραφο με αριθμ. 179, σ. 238-240.

¹⁸⁰ Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, ό.π., σ. 209, υπ. 5

Σημαντικό βαθμό αυτοδιοίκησης στην επικράτεια του Αλή πασά εμφανίζουν οι κοινότητες της περιοχής του Ζαγορίου. Το οικιστικό σύστημα του Ζαγορίου θα υποστεί αλλεπάλληλες αυξομειώσεις και μετά από συγχωνεύσεις και συνενώσεις κοινοτήτων θα αποκτήσει την οριστική του δομή, η οποία περιλαμβάνει 46 χωριά στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.¹⁸¹

1.γ.3. Κοινοτικοί θεσμοί και αληπασαδική εξουσία: Οι παρεμβάσεις της αληπασαδικής εξουσίας στη λειτουργία των κοινοτήτων

Η παρέμβαση της αληπασαδικής εξουσίας στις ενδοκοινοτικές σχέσεις διαφόρων περιοχών ξεκινά από την πρώτη φάση της κυριαρχίας του βεζύρη των Ιωαννίνων. Το όχημα της παρέμβασης αυτής σε πολλές περιοχές, εκτός της διοικητικής περιφέρειας του βιλαετίου των Ιωαννίνων, είναι το αξίωμα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*. Στο αρχείο του Αλή πασά αποτυπώνεται, σε μεγάλο βαθμό, η διαβάθμιση της κοινοτικής εκπροσώπησης και η αντίστοιχη κατηγοριοποίηση των κοινοτήτων, καθώς η μικροϊστορική διάσταση της αληπασαδικής αλληλογραφίας καθιστά δυνατή, όχι μόνο την αποτύπωση του βαθμού αυτονομίας των κοινοτικών προυχόντων εντός του οθωμανικού συστήματος εξουσίας, ή την πλήρη υποκατάστασή τους από ένα σύστημα τσιφλικικής διαχείρισης, αλλά και τον βαθμό υποχώρησης και παραγκωνισμού του κοινοτικού συστήματος από τις ποικιλότροπες παρεμβάσεις της αληπασαδικής εξουσίας και δράσης.

Ένα τεκμήριο του έτους 1791 αποτελεί πολύ ενδιαφέρουσα μαρτυρία για την πρώτη ανάμειξη του Αλή πασά σε κοινοτικά θέματα. Πρόκειται για ένα υποσχετικό γράμμα των ραγιάδων του βιλαετίου των Σερβίων (*Selfice/سالفحه*), με ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 1791 ότι θα τηρήσουν τη συμφωνία που έχουν συνάψει μαζί του σχετικά με την εκλογή του νέου *âyan* Χατζή Χαλήλ αγά (*Hacı Halil ağa*). Η συμφωνία, όπως αναφέρεται στο έγγραφο¹⁸², περιέχει ρήτρα ποσού 5.000 γροσίων, που θα καταβληθεί από όποιον από τους υπογράφοντες την παραβιάσει. Το έγγραφο, πέρα από το μικροϊστορικό ενδιαφέρον που περιέχει, καθώς καταγράφει την αδιαμεσολάβητη επικοινωνία του βεζύρη των Ιωαννίνων

¹⁸¹Με βάση τη γεωγραφική τους θέση, τα χωριά του Ζαγορίου μπορούν να καταταγούν σε τρεις ενότητες: 1) Δυτικό Ζαγόρι, (που περιλαμβάνει τα χωριά «Άγιος Μηνάς, Αρίστη, Βίκος, Γεροπλάτανος, Ελαφότοπος, Μαυροβούνι, Μεσοβούνι, μεγάλο Πάπιγκο, Μικρό Πάπιγκο, Άνω Πεδινά, Κάτω Πεδινά, Άνω Ραβένια, Κάτω Ραβένια). 2) Κεντρικό Ζαγόρι (χωριά Ανθρακίτης, Ασπράγγελοι, Βίτσα, Βραδέτο, Δίκορφο, Διπόταμο, Ελάτη, Καβαλλάρι, Καλωτά, Καπέσοβο, Κήποι, Κουκούλι, Λεπτοκαρυά, Λυγκιάδες, Μανασσή, Μονοδένδρι, Νεγάδες, Σκαμνέλι, Τσεπέλοβο, Φραγκάδες. 3) Ανατολικό Ζαγόρι (Βρυσοχώρι, Βωβούσα, Γρεβενίτι, Δόλιανη, Αλατοχώρι, Ηλιοχώρι, Καστάνωνας, Λαϊστα, Μακρινό, Παλαιοχώρι, Τρίστενο, Φλαμπουράρι). Το Ανατολικό Ζαγόρι είναι βλαχόφωνο, εκτός από τους οικισμούς Δόλιανη, Καστάνωνας και Τρίστενο. Στ. Τσιοδόπουλος, *Η ζωγραφική των σπιτιών του Ζαγορίου. Τέλη 18^{ου}- αρχές 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2009, σ. 25. Η παλαιότερη γραπτή αναφορά για την περιοχή του Ζαγορίου υπάρχει στο Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ του έτους 1321. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, ό.π., τ. 2, σ. 309.

¹⁸²Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α΄, έγγραφο με αριθμό 11, σ. 24.

και μιας ομάδας ραγιάδων, αποτελεί σημαντικό τεκμήριο για τις μεθόδους συγκρότησης συμμαχιών υπέρ του Αλή πασά στο σώμα των υποτελών του. Αν και δεν αναφέρεται στο έγγραφο, είναι προφανές ότι οι ραγιάδες αυτοί διαθέτουν δυνατότητα επιρροής μεταξύ των κατοίκων του βιλαετίου τους, ωστόσο, η συμφωνία φαίνεται να λειτουργεί ως *de facto* επιβολή της εξουσίας του Αλή πασά, καθώς η αρμοδιότητα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* δεν φαίνεται να συνάδει, σύμφωνα με τα ισχύοντα οθωμανικά θέσμια, με τη δυνατότητα διορισμού ενός âyan, στην εδαφική επικράτεια ενός άλλου βιλαετίου, του οποίου τον διορισμό, έστω και κατ' επίφαση, προϋποθέτει η εκλογή από το σώμα των υποτελών.

Σε πολλές περιπτώσεις οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των οθωμανικών θεσμών και των χριστιανικών αυθεντιών διαμορφώνουν συμμαχίες και ισορροπίες εκτός των παραδοσιακών σχημάτων, με σημείο αναφοράς την οθωμανική πρωτεύουσα. Ένα τεκμήριο από το Αρχείο του Αλή πασά καταγράφει αυτή την πραγματικότητα. Πρόκειται για αναφορά των προεστών της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της Άρτας προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Γαβριήλ Δ', χρονολογημένη στις 27 Νοεμβρίου 1783, με την οποία εκφράζουν την ικανοποίησή τους για τον βεκίλη και τον Βοεβόδα τους¹⁸³ και τον παρακαλούν να μη δεχτεί και μάλιστα να «*ἀποδιώξη αὐτούς μετ' αἰσχύνης κακούς κακῶς*» κάποιους κακότροπους, που πιθανώς θα μεταβούν στην πρωτεύουσα και θα συκοφαντήσουν τους οθωμανούς αξιωματούχους. Την επιστολή υπογράφει πρώτος ο εκ των προεστών Δημ. Βλαχούτσης «*ως λογοθέτης της Μητροπόλεως Χριστιανών*».¹⁸⁴

Σε μια αντίστοιχου περιεχομένου αναφορά τους (αρζουχάλι) προς την Valide Sultan, με ημερομηνία 13 Φεβρουαρίου 1784, οι προεστοί της Κοζάνης εκφράζουν την ικανοποίησή τους για τον ζαμπίτη τους (zabit/ضابط= αστυνομικός και κατ'επέκταση αρματολός), *Οσμάν αγά*. Σημειώνεται, ότι η Κοζάνη (Kozan/ قوزانه) κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο αναφέρεται ως μαλικιανές(*malikâne*) της μητέρας του Σουλτάνου [Valide/والدة (=μητέρα στα αραβικά) Sultan]. Δεδομένου ότι οι περισσότεροι από τους

¹⁸³Η Άρτα λόγω της νευραλγικής της θέσης στη διασταύρωση των αρτηριών προς τα Βαλκάνια, την Ιταλική Χερσόνησο και την Αδριατική είχε ήδη από τα μέσα του 13^{ου} αιώνα αποκτήσει σημαντικό εμπορικό ρόλο. Η πόλη αναφέρεται ως χάσι της Βαλιντέ σουλτάνας (Vâlide Sultan/والدة سولطان/ «Μητέρα Σουλτάνα»: τίτλος που αποδίδεται στη μητέρα του βασιλεύοντος Σουλτάνου) σε βενετική πηγή. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα 1852, τ. Β', σ. 176-177. Επίσης, Κ. Μέρτζιος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασά Τεπεντελενλή», *Ηπειρωτικό Εστία* 3 τχ 24(1954): 347. Λόγω της υπαγωγής της ως χάσι (has) μέλους της σουλτανικής οικογένειας, υπήχθη στη δικαιοδοσία βοεβόδα, που οριζόταν από την κάτοχο του τιμαριωτικού δικαιώματος, αποτελώντας ξεχωριστό βοεβοδαλίκι. Το βοεβοδαλίκι της Άρτας προσαρτήθηκε στο πασαλίκι των Ιωαννίνων το 1796, όταν ο Αλή πασάς εκμίσθωσε το δικαίωμα είσπραξης των κρατικών προσόδων για την πόλη της Άρτας ως μαλικιανέ, τον οποίο διατήρησε μέχρι την πτώση του το 1822. Βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, 89-90 και 286. Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου*, μέρος Β', Ιωάννινα 1984, σ. 190. Αρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος*, ό.π., σ. 204.

¹⁸⁴Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 5, σ. 16-18.

προεστούς που υπογράφουν το έγγραφο συγκροτούν την προσκεείμενη στον Αλή πασά ομάδα των προεστών της Κοζάνης,¹⁸⁵ η αναφορά αποτελεί κίνηση ενίσχυσης της εξουσίας του Αλή πασά, εν προκειμένω ως *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*, εκ μέρους της προυχοντικής χριστιανικής ελίτ.

Στην πόλη της Λιβαδειάς ο Αλή πασάς διαθέτει σημαντικά ερείσματα της εξουσίας του, τα οποία κατά βάση οφείλονται στις σχέσεις του με τις προυχοντικές αυθεντίες της περιοχής. Η Λιβαδειά από τον 17^ο αιώνα απολάμβανε ιδιαίτερα προνόμια εκπροσώπησης, λόγω του βακουφικού καθεστώτος στο οποίο είχε περιέλθει.¹⁸⁶ Το προνομιακό αυτό καθεστώς περιελάμβανε τη σχεδόν αποκλειστική δυνατότητα υπεκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων της πόλης, αλλά και της ευρύτερης αγροτικής υπαίθρου, από χριστιανούς προκρίτους της Λειβαδιάς.¹⁸⁷ Οι προύχοντές της έλεγχαν και το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου της πόλης, διαχειριζόμενοι μέσω του συστήματος ιλτιζάμ μια σειρά μονοπωλιακού τύπου φορολογικών εκμισθώσεων, όπως το τζελέπικο (*celer keşān*) και η μουμπαγιά (*mübayā*), η οποία τους έδινε τη δυνατότητα να ασκούν έναν προνομιακό πρωταγωνιστικό ρόλο στη λειτουργία του εμπορίου και της τοπικής αγοράς.

Οι προεστοί της Λιβαδειάς, Φύλων Ιωάννου και Νικόλαος Νάκος παρεμβαίνουν το 1793 υπέρ του Αλή πασά, προκειμένου να αγοράσει «*την πραγματείαν*» (αγνώστου περιεχομένου εμπόρευμα) σε καλύτερη τιμή με 20 παράδες κατώτερο από όσο πωλείται. Η παρέμβαση προκαλείται μετά από αντίστοιχο *αυθεντικό* μπουγιουρντί και εν συνεχεία οι προεστοί με αρζουχάλι τους στις 29 Δεκεμβρίου 1793 σπεύδουν να ενημερώσουν τον πασά των Ιωαννίνων ότι, επειδή είναι «*παντοτεινοί σκλάβοι τό ύψηλοῦ οτζακίου*», του έκαναν «*τροποποιήσεις διά νά τοῦ δοθοῦν τρεῖς χιλιάδες μέ εἴκοσι παρ(ᾶδες) κάτω ἀπό ὅ,τι πουλεῖται*».¹⁸⁸

Οι διενέξεις της κοινοτικής και αρματολικής ελίτ στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο, γνωστές και από τη βιβλιογραφία, αναδεικνύονται από τα τεκμήρια του Αρχείου Αλή πασά. Σε πολλές περιπτώσεις ο Αλή πασάς, ως ανώτατος οθωμανός

¹⁸⁵ Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 6, σ. 18-20. Βλ. και εισηγητικό σημείωμα του εκδότη στο παρόν έγγραφο.

¹⁸⁶ Ο συντάκτης του χειρογράφου που φυλάσσεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη αναφέρει σχετικά για την προνομιακή θέση των προυχόντων της πόλης της Λιβαδειάς: «*Αὐτή ἡ ἐπαρχία ἦτο τό παλαιότερον βακούφι καί πολλά διαυθεντευμένον ἀπό τήν Πόρταν, ὅτι εἶναι τῆς Μέκκας προσήλωμα. Καί διά ταύτην τήν αἰτίαν οἱ Ρωμαῖοι τῆς Λειβαδίας ἔχουν πολλά προνόμια καί οἱ Τούρκοι αὐτῆς τῆς χώρας δέν ἔχουν καμμίαν ἐξουσίαν ἀπάνω εἰς τόν ραγιά· πάρεξ ὁ βοϊβόντας μέ τούς κοτζαμπάσηδες νά θεωροῦν τās ὑποθέσεις ὅλας τῆς ἐπαρχίας καί νά μὴν ἡμπορεῖ μόνος του νά μεταχειρίζεται τό ἐξουσιαστικόν καί ἀποφασιστικόν, χωρίς τήν γνώμην τῶν κοτσαμπάσηδων. Αὐτό τό προνόμιον ὁμιλεῖ κοινῶς διά χώραν καί χωρία νά ἀκούονται κοτζαμπάσηδες· οἱ ἄρχοντες οἱ πολῖται τῆς χώρας Λειβαδίας τούς τό ἐκράτησαν τῶν χωριατῶν αὐτό τό προνόμιον διά λόγου τους καί ἐσύστησαν μίαν ἀριστοκρατίαν ἕως δέκα ὀσπίτια. Καί αὐτοὶ ἔχουν τόν βοϊβόντα εἰς τήν συντροφίαν τους καί κάνουν ὅ,τι τούς ἀρέσει*». Βλ. Ανώνυμο χειρόγραφο της Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης ἔτους 1796, mss. 93.3.

¹⁸⁷ Βλ. και Ασδραχάς, «Πραγματικότητες του ΙΗ' αιώνα», ό.π., σ. 184 κ.ε.

¹⁸⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. 1 έγγραφο με αριθμ. 17, σ. 33-34.

αξιωματούχος που διαθέτει δυνατότητα εξουσιαστικής παρέμβασης στις τοπικές αυθεντίες και στις ομάδες των ενόπλων παρεμβαίνει για την επίλυση των διαφορών και του συγκερασμού των αντιθέσεων μεταξύ τους.¹⁸⁹ Σε αρζουχάλι του προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 31 Αυγούστου 1801, ο *μπουλούκμπασης* (bölükbaşı/بلکباش=διοικητής μπουλουκιού αλβανικού μουσουλμανικού σώματος, κατ' αντιστοιχία με το χριστιανικό αρματολικό σώμα/κόλι)¹⁹⁰ της περιοχής Κρικέλου αναφέρει ότι ο ίδιος βρίσκεται σε αντιδικία με τους κατοίκους και τον προεστό *Αναγνώστη*, οι οποίοι έχουν στείλει διαμαρτυρίες στον Αλή πασά.¹⁹¹ Όπως υποστηρίζει ο *μπουλούκμπασης*, ο ίδιος δεν έχει αδικήσει κανένα, αλλά ο προεστός *Αναγνώστης*¹⁹² του πρότεινε *όρτακλίκι* (ortaklık/اورتالق) η σχέση, η συνεργασία μεταξύ των μελών του ίδιου τάγματος και εδώ η συνεργασία για τη διάπραξη παράνομων πράξεων),¹⁹³ κάτι που ο *μπουλούκμπασης* δεν δέχθηκε.¹⁹⁴

Η εξουσία του Αλή πασά σε πολλές περπτώσεις εμφανίζεται ως προστατευτική απέναντι στις αυθαιρεσίες των τοπικών προκρίτων στην επίκληση της προσφεύγουν οι υποτελείς πληθυσμοί ως τη μόνη λύση. Σε αρζουχάλι, με ημερομηνία 2 Φεβρουαρίου 1801 του προεστού Βόνιτσας Νικολού Λογοθέτη, εμφανίζονται οι *ραγιάδες* του Κάρλελι να ζητούν την προστασία του Αλή πασά για τα δυσβάστακτα βάρη που τους επιβάλλουν οι προεστοί τους: «*Μέ τό σκλαβικόν μου φανερόνο τής ίψηλότη σου ὅτη σχεδόν ὅλο τό Κάρλελη ἀποστάτισαν ἐναντίον τόν προεστό τους ἀπό τά μεγάλα βάρητα ὁποῦ σχεδόν τούς ραγιάδες τούς ἔκαμαν νά διακονέψουν ὀπήη ἔρχοντε εἰς τό σκέπος τής ίψηλότη σου νάν τούς κάμης κανένα μερχμέτη (merhamet/مرحمت = φιλανθρωπία)*».¹⁹⁵

Σε αρζουχάλι τους προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1801, οι προεστοί και άλλοι κάτοικοι *κασαπαλῆδες* (=κάτοικοι του κασαμπά/kasaba/قصبه= μικρή πόλη, κωμόπολη) του Καρπενησιού, κάνουν λόγο για την αποστολή 20 εργατών σε έργα της

¹⁸⁹Βλ. σχετικό κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, σ.118 κ.ε.

¹⁹⁰M. Z. Pakalin, *Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Κωνσταντινούπολη 1971, σ. 242. Βλ.και λήμμα «bölük», στο ίδιο, σ. 241.

¹⁹¹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 96, σ. 174-176: «... *ή Κρικελιώτες ἔστιλαν στόν ἀφέντι μου σικαγιέτι (şikayet/شكایت= καταγγελία, παράπονο) ἀπό ἐμένα τόν σκλάβον σου, χωρίς νά τούς ἔχω φτέξι τίποτας καί χωρίς νά τούς ἔκανα κάνα ἄστροτο, ἀλλά ἀπό νευσανιέτια (nefsaniyet/نفسانيت= εμπάθεια, εχθρότητα) τους ὁποῦ ἔχουν ἀνάμεσόν τους*».

¹⁹²Πιθανότατα πρόκειται για τον Αναγνώστη Κατζότα από το Κρίκελο, προεστό και αργότερα αγωνιστή της Ελληνικής Επανάστασης. Βλ. στο ίδιο, εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη στο παρόν έγγραφο, Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', σ. 174. Για τον Αναγνώστη Κατζότα, βλ. Α. Γ. Μαυρομάτης, *Καρπενήσι 1810-1820*, Αθήνα 2006, passim.

¹⁹³Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Δ', Γλωσσάρι, σ. 256.

¹⁹⁴Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 96, σ. 174-176: «*ὅτι ὁ κοτζιάμπασης, ὁ Αναγνώστης ἔστηλεν ὀρτακλίκα μετεμένα, καί ἐγώ ὁ σκλάβος σου, μέ τό θάρρος τής ὑψηλότη σου, αὐτό δέν τό ἐδέχτικα, οὐδέ καμπούλι (kabal/قبول= παραδοχή) τό ἔκαμα*».

¹⁹⁵Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', αριθμ. έγγραφο με αριθμό 68, σ. 115-116.

Πρέβεζας, καθώς και σε κοινοτικές αντιδικίες για την υπόθεση αυτή.¹⁹⁶ Πρόκειται για επιβολή καταναγκαστικής εργασίας στους κατοίκους του βιλαετίου του Καρπενησίου από τον Αλή πασά για τα οχυρωματικά έργα της Πρέβεζας. Στο Αρχείο του Αλή πασά υπάρχουν και άλλα, αντίστοιχου περιεχομένου, έγγραφα για καταναγκαστική εργασία σε διάφορες περιοχές (Πρέβεζα, Τεπελένι, Μπεράτι κ.ά), όπου το αληπασαδικό οτζάκιο ανοικοδομεί ή επισκευάζει κτίσματα ή οχυρώσεις. Σε κάποιες περιπτώσεις οι πληθυσμοί των περιοχών για την αποφυγή της αγγαρείας πληρώνουν το σχετικό πρόστιμο εξαγοράς (αντισήκωμα).¹⁹⁷ Οι κάτοικοι του *κασαμπά* του Καρπενησίου, με την αναφορά τους απαντούν στις καταγγελίες εις βάρος του προεστού τους, Γιάννου Χατζόπουλου, δηλώνοντας ότι η διαχείριση των δαπανών αυτής της υπόθεσης (χρήματα και προσφερόμενος εξοπλισμός στους εργάτες) εκ μέρους τους έγινε με τη σύμφωνη γνώμη και των άλλων προεστών της πόλης. Στην υπόθεση παρεμβαίνει και ο καδής της περιοχής, ο οποίος, κατ' εντολή του Αλή πασά, κάλεσε τους προεστούς και κατοίκους της πόλης.¹⁹⁸ Πρόκειται για ένα πολύ ενδιαφέρον μικροϊστορικό τεκμήριο, μέσα από το οποίο αναδεικνύονται οι ενδοκοινοτικές σχέσεις και ισορροπίες και ανιχνεύονται οι επιμέρους διασυνδέσεις με τους εμπλεκόμενους οθωμανικούς θεσμούς και την αληπασαδική εξουσία, ως κυρίαρχη έκφραση του οθωμανικού συστήματος εξουσίας.

Τη μεσολάβηση του Αλή πασά ζητούν και σε άλλη περίπτωση με αναφορά τους οι πρόκριτοι των Κραβάρων, εκφράζοντας παράπονα για τις συνεχείς απαιτήσεις των οθωμανών αγάδων της Ναυπάκτου («*ὅλα εἶναι νισφανιέτια* [nefsaniyet/نفسانييت= ἔχθρα, μίσος] τῶν αγάδων ἐπαχτιτῶ»). Στην αναφορά τους οι πρόκριτοι παραπονούνται ότι για την πολλαπλή και άδικη φορολογία που υφίστανται, ζητούν την απομάκρυνση των *Ντελῆδων* (στρατιωτῶν ιππικού) του πασά της Ναυπάκτου, σε διαφορετική περίπτωση θα εγκαταλείψουν την περιοχή τους, ενώ αναφέρονται και στην έξαρση της ληστείας στην περιοχή («*ἀπό τό Ἀπόκουρο καί κάτου ἐγίόμισε κλέπτες*»).¹⁹⁹ Οι βαριές φορολογικές υποχρεώσεις οδηγούν τελικά τους κατοίκους των χωριῶν του Απόκουρου (τμήματος του καζά του Καρπενησίου) να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να εγκατασταθούν στη *Νέπαχτο* και στο *Βραχώρι*, όπως σημειώνεται σε σχετική αναφορά του Μουχτάρ πασά προς

¹⁹⁶ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 99, σ. 178-180.

¹⁹⁷ Βλ. σχετικό κεφάλαιο στην παρούσα μελέτη, σ. 194 κ.ε.

¹⁹⁸ «*Ὁ κατῇ ἐφέντης μᾶς ἔδηξεν ἓνα ὑψηλόν μπουγιουρδῆ, εἰς τό ὅποιον τόν προστάζει ὁ αὐθέντης μας, ὅπου νά τοῦ γράψῃ μέ χωρίς κανένα χηλάφι* (hilâf/خلاف= διαφωνία, διαφορά, ψεύδος, εναντίωση), *τά ὅσα ἐριζεν ὁ σκλάβος σου Γιάννος Χατζιόπουλος διά τούς ἐργάτες καί διά τά ὅλα του φερσίματα, καί μᾶς ἔκραξεν εἰς τόν μεχκεμέ* (mahkeme/محكمة= ιεροδικεῖο), *ὄλους καί μᾶς ἐρώτησεν, καί ὅλοι ὁμοφώνως τζηβάπι* (cevab/جواب= ἀπάντηση) *τοῦ ἐδώσαμεν, ὅπου κανένα κακό του φέρσημον δεν ἤξεύρωμεν, οὔτε κανένα ζαράρη* (ζαράρι/ζεράρι/zarar/ضرر= πλῆγμα, ζημιά, βλάβη) *εἶδαμε ἀπ' αὐτόν...*» Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 99, σ. 179.

¹⁹⁹ Ο.π., τ. Α' έγγραφο με αριθμ. 77, σ. 132-133.

τον πατέρα του.²⁰⁰ Αξιίζει να παρατηρήσουμε ότι τα χωριά του Απόκουρου ανακτούν τον πληθυσμό τους στα χρόνια της διακυβέρνησης του Μουχτάρ πασά ως σαντζάκμπεη της Ναυπάκτου, καθώς εμφανίζουν ενεργή αγροποικιμική ζωή κατά την προεπαναστατική περίοδο.

Ο Αλή πασάς, με την ιδιότητα του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*, παρεμβαίνει και σε θέματα κοινοτικής εκπροσώπησης του Βιλαετίου των Σερβίων, όπως προκύπτει από αρζουχάλι που του αποστέλλουν «οί ραγιάδες τοῦ βιλαετίου τῶν Σερβίων» στις 14 Αυγούστου 1806. Στο έγγραφο αυτό ο Αλή πασάς, με την ιδιότητά του αυτή εμφανίζεται αρμόδιος για τον διορισμό του αγιάνη του βιλαετίου των Σερβίων, προφανώς όπως προκύπτει από την αναφορά της λέξης «*Ναζίρης*» (=Επόπτης) στο τέλος του εγγράφου. Η κατοχή του συγκεκριμένου αξιώματος δίνει τη δυνατότητα στον πασά των Ιωαννίνων να παρεμβαίνει ουσιαστικά στη λειτουργία των κοινοτικών θεσμών και στην εξουσία των τοπικών αυθεντιών, διαμορφώνοντας επωφελείς για τον ίδιο συμμαχίες, σε πόλεις, κωμοπόλεις και κοινότητες εκτός της επικράτειας του πασαλικίου του.²⁰¹

1.γ.4.Κοινοτισμός και τσιφλίκια την περίοδο του Αλή πασά Τεπεντελενλή

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα καταγράφεται μια γενικευμένη καταχρέωση των αγροτικών κοινοτήτων, η οποία τις οδηγεί σε τσιφλικοποίηση. Ο Σπ. Ασδραχάς κάνει λόγο για αδυναμία δημιουργίας χρηματικών εισοδημάτων στο εσωτερικό των οικονομιών του χωριού, που προκάλεσε την ένταξή τους στο σύστημα της μεγάλης ιδιοκτησίας, καθώς τα αγροτικά πλεονάσματα που δημιουργούνται στις αγροτικές οικονομίες των κοινοτήτων διοχετεύονται στην εξυπηρέτηση των φορολογικών απαιτήσεων (τακτικής-γαιοπροσόδων).²⁰² Ο τοκογλυφικός μηχανισμός δανεισμού, που οδηγεί μεγάλο μέρος των κοινοτήτων σε υπερχρέωση και τσιφλικοποίηση, στην περιοχή των δυτικών Βαλκανίων έχει ως φορέα, σε πολλές περιπτώσεις, ένα δίκτυο μικρών και μεγαλύτερων αλβανών προυχόντων και είναι γνωστός στη βιβλιογραφία ως «αρβανίτικα δάνεια». Πρόκειται για δάνεια με δυσβάστακτο επιτόκιο, τα οποία χορηγούσαν στις κοινότητες οι *Αρβανίτες*, δηλαδή αλβανικής καταγωγής μουσουλμάνοι âyan-μπέηδες και αγάδες, πολλοί από τους οποίους, όπως αναφέρει ο ανώνυμος συγγραφέας χειρογράφου του 18^{ου} αιώνα, υπενοικίαζαν φορολογικές προσόδους διαφόρων κοινοτήτων του ελλαδικού χώρου, από τους κατόχους των malikâne, τους μαλικιανέ σεΐτηδες (*malikâne sahib/مالكان صاحب*), που

²⁰⁰ Ο.π., τ. Α΄ έγγραφο με αριθμ. 296, σ. 549-550.

²⁰¹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α΄, έγγρ.με αριθμ. 11, σ. 24.

²⁰² Ασδραχάς, «Γαιοπρόσодος και εκχρηματισμός», ό.π., σ. 115.

ενδεχομένως ήταν μέλη της σουλτανικής οικογένειας ή υψηλόβαθμοι οθωμανοί αξιωματούχοι.²⁰³

Ένα τεκμήριο από το Αρχείο του Αλή πασά επιβεβαιώνει αυτήν την εικόνα πίεσης των κοινοτήτων και των αγροτικών πληθυσμών, για την είσπραξη των *αρβανίτικων δανείων*.²⁰⁴ Πρόκειται για γράμμα του Μουχαμέτ που αναφέρεται ως χασναντάρης (hazinedar{ağa} خزیندار آغا= θησαυροφύλακας) προς τον Πάπο (Μπάμπη) Φουρκιώτη (από το χωριό Φούρκα της Κόνιτσας), που ενδεχομένως είναι προεστός της κοινότητας, με τον οποίο τον επιπλήττει για την αδράνεια της κοινότητας να εισπράξει ταχρή προς τον Αλή πασά, τα οποία έχει αναθέσει ο τελευταίος στον Κώστα Σούρλα. Ο χασναντάρης στέλνει στην κοινότητα τρεις άνδρες του για την είσπραξη των απαιτούμενων, οι οποίοι θα παραμείνουν μέχρι να αποδοθούν τα οφειλόμενα από τους ραγιάδες και θα επιβαρύνουν με τη συντήρησή τους την κοινότητα, ασκώντας τις γνωστές πιέσεις για την καταβολή των ποσών.²⁰⁵ Η Φούρκα αναφέρεται ως τσιφλίκι του Αλή πασά στον κατάλογο των τσιφλικιών του Αλή πασά που έχει συντάξει ο Χριστόφορος Φιλητάς.²⁰⁶

Στο Αρχείο του Αλή πασά διασώζεται ένα μικρό κατάστιχο χρεωστικών ομολογιών διαφόρων φυσικών προσώπων, από το Κράβαρι και το Ταλάντι, το Ζητούνι και το Λιδωρίκι. Οι οφειλέτες και τα ποσά καταγράφονται κάτω από τα ονόματα των δανειστών, οι οποίοι, εκτός του Γιώργου Φλώρου, αδελφού του Κατζούνη, είναι όλοι Αλβανοί μουσουλμάνοι. Πρόκειται για καταγραφή, η οποία παραπέμπει επίσης στα «αρβανίτικα δάνεια» της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Δεν υπάρχουν αναφορές για τον χρόνο και τον τρόπο είσπραξης των συγκεκριμένων δανείων. Στο τέλος του καταστίχου αναφέρονται και κάποια υπόλοιπα φορολογικών υποχρεώσεων κοινοτήτων.²⁰⁷ Το έγγραφο κλείνει με σχέδιο διαταγής (μπουγιουρντιού) του Αλή πασά, στο οποίο υπάρχουν φράσεις εκφοβισμού για την είσπραξη των ποσών που συναντούμε και σε άλλα έγγραφα του Αρχείου. Πιθανώς πρόκειται για δάνεια τα οποία δεν μπορούσαν να εισπράξουν οι ίδιοι οι δανειστές και τα μεταβίβασαν, έναντι κάποιου ανταλλάγματος, στον Αλή πασά, ο οποίος διέθετε τους

²⁰³ «Καί τώρα τό αγοράζουν οί ἄνωθεν ἀγάδες διά 27 χιλιάδες γρόσια καί δίδουν καί διά τά χάρτζια ἄλλες 28 χιλιάδες. Καί αὐτοί συνάζουν τήν ἐπαρχίαν ὡς θέλουν, χωρίς νά ἔχουν καμμίαν ἐξέτασιν. Παίρνουν χαράτζια ἀπό μικροῦς καί μεγάλους ραγιάδες ἀπό τέσσερα καί πέντε γρόσια καί ἀπό 7 χρονῶν παιδί. Παίρνουν τέσσερις χιλιάδες γρόσια διά μενζίλι ἀπό τούς ραγιάδες, ρίχνουν τρεῖς βολές τον χρόνον δόσιμον ἕως 50 χιλιάδες γρόσια με πρόφασιν διά ἔξοδα τοῦ βιλαετίου». Ασδραχάς, «Γαιοπρόσодος και εκχρηματισμός», ό.π., σ. 115.

²⁰⁴ Ό.π.

²⁰⁵ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', σ. 86-87.

²⁰⁶ Πρόκειται για τον κατάλογο με τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου στον ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο, τον οποίο είχε συντάξει, με βάση τα προσφερόμενα στην εποχή του τεκμήρια, ο ηπειρώτης λόγιος Χριστόφορος Φιλητάς και έχει συμπεριλάβει ο Σπυρίδων Αραβαντινός στο δίτομο ιστορικό έργο που συνέγραψε ο πατέρας του Παναγιώτης Αραβαντινός και εξέδωσε ο ίδιος. Βλ. Αραβαντινός, τ. II, ό.π., σ. 604 κ.έ.

²⁰⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά, Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ.1521, σ. 98-99.

ανάλογους μηχανισμούς καταναγκασμού για να τα εισπράξει. Τα δάνεια αυτά, των οποίων μεγάλο μέρος έχει εισπραχθεί, προφανώς λόγω της ισχύος του Αλή πασά και της δυνατότητας επιβολής της εξουσίας του στους οφειλέτες, παρουσιάζουν πολύ υψηλό επιτόκιο, που φτάνει το 30% και μεγάλο χρόνο αποπληρωμής (έως και 12 χρόνια).

Πολλές από τις κοινότητες εμφανίζονται χρεωμένες, όχι μόνο στα μέλη του αληπασαδικού οτζακίου, αλλά και στους αξιωματούχους της αληπασαδικής εξουσίας, οι οποίοι υπομισθώνουν από τον Αλή πασά φορολογικές προσόδους, αλλά και τη διαχείριση των τσιφλικιών σε διάφορες περιοχές. Σε αρζουχάλι του προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 21 Σεπτεμβρίου 1801, ο προεστός του Καρπενησίου Ιωάννης Χατζόπουλος αναφέρεται σε χρέη του βιλαετίου (ή μεμονωμένων κοινοτήτων) προς τον *Ισλάμ πέγη* (Ισλάμ μπέη) και τον *Μουχτάραγα* (Άγο Μουχουρντάρη), προερχόμενα από τοκογλυφικά δάνεια που ενδεχομένως έλαβαν οι κοινότητες για την εξόφληση των φορολογικών τους υποχρεώσεων και τα οποία ο Αλή πασάς τους προστάζει να εξοφλήσουν.²⁰⁸ Ο προεστός αντιπαραθέτει σ' αυτή την προσταγή την άποψη ότι αν εξοφληθούν τα χρωστούμενα, θα μείνουν πίσω οι φορολογικές υποχρεώσεις προς τον Αλή πασά.. «διότι ἄν ἀπάρουν αὐτοί πρῶτα, τό αὐθεντικόν ἀλατζάκι (alacak/الاجق= πίστωση, έσοδο) βαρεϊ όπίσω».

Η σταδιακή επέκταση του τσιφλικικού συστήματος στην οθωμανική επικράτεια από το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα ελήφθη από την κρατούσα ιστοριογραφική άποψη μελέτης του κοινοτικού θεσμού ως αποτρεπτική της λειτουργίας του κοινοτικού συστήματος εκπροσώπησης. Η ανάπτυξη νέων μηχανισμών ελέγχου και οικονομικής διαχείρισης και η διαμόρφωση νέων δομών εσωτερικής λειτουργίας στα χωριά που μετατρέπονταν σε τσιφλίκια, κατ' αρχήν, λειτουργούσε ανατρεπτικά σε βάρος του ισχύοντος κοινοτικού συστήματος. Ωστόσο, από το πλήθος των αρχειακών τεκμηρίων αναδεικνύεται ο ρόλος της κοινότητας και των εκπροσώπων της, σε πολλές περιπτώσεις, συμπληρωματικός και εξυπηρετικός της λειτουργίας του τσιφλικικού συστήματος. Τα αρχειακά τεκμήρια στην περίπτωση αυτή καταγράφουν μια ενδιαφέρουσα περιπτωσιολογία. Όταν απουσιάζει η κοινοτική εκπροσώπηση, σε περιοχές όπως η πεδινή Θεσσαλία, από την πρώιμη οθωμανική περίοδο καταγράφεται η ύπαρξη μεγάλης γαιοκτησίας. Η γενικευμένη τσιφλικοποίηση από τον 18^ο και 19^ο αιώνα στις περιοχές αυτές δεν σημαίνει, όπως αλλού, τη μετατροπή ελεύθερων χωριών σε τσιφλίκια, αλλά, κατά βάση, τη μετάβαση σε ένα δεύτερο επίπεδο μεγάλης γαιοκτησίας, με αντίστοιχη ιδιοποίηση, νόμιμη ή προσχηματικά νομιμοποιημένη, των εδαφών των μικρότερων μουσουλμάνων γαιοκτημόνων-âyan από μεγαλύτερους τοπικούς μεγιστάνες, όπως ο Αλή πασάς.

²⁰⁸ Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ.105, σ. 191-192.

Το πλέγμα των εξουσιαστικών σχέσεων τις οποίες έχει αναπτύξει το αληπασαδικό οτζάκιο, σε μια ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια των δυτικών Βαλκανίων διαμορφώνει και τις επιπλέον φορολογικές υποχρεώσεις και εξαρτήσεις για τους υποτελείς πληθυσμούς. Η εξόφληση της προσόδου σε χρήμα προκύπτει από τη συνολική οικονομική σχέση των καλλιεργητών με την αληπασαδική διαχείριση. Τα χρέη των κοινοτήτων αποδίδονται με δανεισμό και για την απόδοσή τους, σε πολλές περιπτώσεις, οι κοινότητες συντάσσουν και αποδίδουν ομόλογα στον Αλή πασά. Η εξόφληση της προσόδου γίνεται σε περισσότερα στάδια και με τη μεσολάβηση μεσαζόντων (συντεχνιών, υπεκμισθωτών φορολογικών προσόδων). Στις περισσότερες των περιπτώσεων, οι εγγραφές των ποσών στα φορολογικά κατάστιχα του Αλή πασά είναι λογιστικού χαρακτήρα και δεν ανταποκρίνονται σε πραγματικό χρήμα, κατά τα πρότυπα μιας προηγμένης για την εποχή λογιστηριακής γραφειοκρατίας.

Σ' ένα άλλο αρχειακό τεκμήριο, με ημερομηνία 2 Φεβρουαρίου 1801, συναντούμε την επίκληση της προστασίας του Αλή πασά από τους ραγιάδες του Κάρλελι, έναντι των οικονομικών πιέσεων των προεστών τους.²⁰⁹ Γίνεται λόγος και για έριδες μεταξύ των διαχειριστών των τσιφλικιών του Αλή πασά στην περιοχή και συγκεκριμένα του *Χουσεΐν Αναγκιόλη* εναντίον του *Ισούφ αγά* και του *Νικολού Λογοθέτη*. Το έγγραφο μας παρέχει έναν σημαντικό πλούτο μικροϊστορικών πληροφοριών, που ανατρέπει διαμορφωμένα σχήματα περί του προστατευτικού πλαισίου των κοινοτικών θεσμών προς τους ραγιάδες, έναντι των αυθαιρεσιών της οθωμανικής εξουσίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η υπάρχουσα ιστορική πραγματικότητα εγγράφει με νέους όρους τις εξουσιαστικές σχέσεις που διαμορφώνονται από την κοινοτική αρχή, την αληπασαδική εξουσία και το οθωμανικό σύστημα εξουσίας. Η αληπασαδική εξουσία, διεμβολίζει τις ενδοκοινοτικές σχέσεις, καθώς εμφανίζεται ισχυρότερη και δικαιότερη.

Οι πρόκριτοι των Κραβάρων, με αναφορά τους στις 21 Ιουνίου 1801, ζητούν παρέμβαση του Αλή πασά στις απαιτήσεις του πασά της Ναυπάκτου (*Επάχτου Βαλεσί*),²¹⁰ ο οποίος έστειλε τον *ντελήμπαση* του με «*σαράντα νομάτους καί τριάντα πέντε ἄλογα*» και «*προστάζη ὁ βεζίρης Ναυπάκτου*»²¹¹ *μέ τό μπουγιουντί του νά τοῦ στήλομεν ἑκατόν πενήντα νομάτους καί πενήντα ἀπό τό Κραβάρι καί πενήντα ἀπό τό Ἀπόκουρο*» για να φυλάξουν το Κάστρο.²¹² Η ικετήρια αναφορά των προκρίτων αποδίδει ευθύνες στην πρόθεση των

²⁰⁹ «Σχεδόν ὅλο τό Κάρλελι ἀποστάτισεν ἐναντίον τῶν προεστῶν τους, χώρα καί χωριά». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 68, σ. 115-116.

²¹⁰ *Inebahtu valisi*/اینبختی والیسی.

²¹¹ Εδώ, προφανώς καθ' υπερβολή, αναφέρεται ο διοικητής του βιλαετίου της Ναυπάκτου ως *βεζύρης*, δηλαδή κάτοχος του τίτλου του πασά 3 ιππουρίδων.

²¹² Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 77, σ. 132.

αγάδων της Ναυπάκτου να ερημώσουν τα Κράβαρα, προκειμένου να εξασφαλίσουν εργατικά χέρια για τα τσιφλίκια τους («νά έρημώσουν τό Κραβάρι γιά νά γιομόσουν τά τζεουτλίκια τους». Στην περίπτωση αυτή η επίκληση των προκρίτων των Κραβάρων στην παρέμβαση του Αλή πασά, έχει σκοπό να προστατεύσει την κοινότητα και αποτρέψει τη δημογραφική αποδυνάμωση και κατά συνέπεια τον αφανισμό της, προκειμένου να ενισχυθούν σε εργατικό δυναμικό κάποια τσιφλίκια.

Καθώς η εξουσία του βεζύρη των Ιωαννίνων διεμβολίζει τη σχέση μεταξύ των κοινοτικών αυθεντιών και της οθωμανικής εξουσίας, διαμορφώνεται ένα δεύτερο επίπεδο εξουσιαστικών σχέσεων εντός του οθωμανικού συστήματος εξουσίας. Μέσα από την αλληλογραφία του αληπασαδικού οτζακίου παρουσιάζεται η λειτουργία των κοινοτικών εκπροσώπων ως εξυπηρετική, σε πολλές περιπτώσεις, του τσιφλικικού συστήματος καθώς και οι σχέσεις του υποτελούς πληθυσμού (re'aya/rea'ya) με την αληπασαδική εξουσία, διαμεσολαβημένη από τους διάφορους ιθύνοντες, (κοινοτικούς άρχοντες, σουμπασίδες, κλπ.).

Οι πρόκριτοι του Καρπενησίου, με ικετήρια αναφορά τους στις 26 Ιουνίου 1801 προς τον Αλή πασά, διαμαρτύρονται για κοινοτικά και φορολογικά θέματα για τους προεστούς του Πατρατζικίου (Υπάτης) και ζητούν την παρέμβασή του προκειμένου να αρθούν οι αδικίες: «να μᾶς γλυτώσης από αυτό το ἄδικον και τό κακό ὅπου μᾶς κάνουν οἱ Πατρατζικιώταις». Οι προεστοί του Καρπενησίου καταγγέλλουν αυξήσεις στα δασίματα των Δερβενίων και ζητούν από τον Αλή πασά να παρέμβει με την ιδιότητά του ως Επόπτης των Δερβενίων: «Να τοῦ δοθῇ προσταγή τοῦ ἄρματολοῦ Καρπενησίου τί νά πέρνη, ὅτι οἱ Πατρατζικιώταις, ἔχοντες νησφαγέτια, τοῦ λέγουν ὅπως θέλουν και πέρνη».

Μέσα και από ένα άλλο αρχειακό τεκμήριο, με ημερομηνία 12 Μαΐου 1805 καταγράφεται η παρέμβαση του Αλή πασά να περιορίσει τις αυθαιρεσίες των προεστών του βιλαετίου της Ελασσόνας.²¹³ Οι τελευταίοι, με το συγκεκριμένο αρζουχάλι τους προς τον βεζύρη των Ιωαννίνων πασά, απαντούν στα παράπονα του προστατευομένου του, *ΑχμέταγαΛελίκα*, για υπερβολική φορολόγηση (*φορτωμένα εις το δώσιμον*) τριών τσιφλικιών, που κατέχει ο Αλή πασάς στο συγκεκριμένο βιλαέτι, το χωριό *Βαλανίδια*, το τσιφλίκι *Ντουχλίστα* και το τσιφλίκι *Κουντουργιώτζα*²¹⁴. Αναφέρουν ότι αυτοί δεν ευθύνονται

²¹³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 260, σ. 478-479.

²¹⁴ Πρόκειται για τον σημερινό οικισμό *Κονταριώτισα* του Δήμου Δίου Ν. Πιερίας, η οποία μετονομάστηκε το 1940. (Έως τότε ονομαζόταν Κουντουριώτισα/Κουντουργιώτισα). Το συγκεκριμένο τσιφλίκι αναφέρεται στον κατάλογο τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου, τον οποίο έχει συντάξει ο Χριστόφορος Φιλητάς και περιλαμβάνεται στο έργο του Σπ. Αραβαντινού, *Ιστορία, του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 603 κ.ε, αλλά και σε αντίστοιχους καταλόγους του *Οθωμανικού Αρχείου της Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους* στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι παρατίθενται μεταγεγραμμένοι στο παράρτημα της παρούσας μελέτης.

για την υπερβολική φορολόγηση, αντίθετα έχουν μειώσει τον αριθμό των υπόχρεων νοικοκυριών, αλλά ευθύνεται ο *Αμντουλά*, γαμβρός του *Μεμέταγα* από την Κατερίνη.²¹⁵ Η φορολόγηση προφανώς αναφέρεται σε τιμαριωτικά δικαιώματα, που διατηρούνται στις τσιφλικικές γαίες, άσχετα από τις εισπραττόμενες γαιοπροσόδους του κατόχου του τσιφλικιού, εκτός αν έχουν υπεκμισθωθεί ως μουκατάς από τον κάτοχο του τσιφλικιού, κάτι που δεν φαίνεται να συμβαίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση.²¹⁶

Σε άλλες περιπτώσεις ο Αλή πασάς και η οικογένειά του δανειοδοτούν τις κοινότητες, καλύπτοντας με τον τρόπο αυτό και προηγούμενα χρέη τους. Πολλά από τα χρέη των χωριών, οφείλονται σε διαχειριστές/σουμπασήδες των τσιφλικιών, για την εξόφληση των οποίων οι κοινότητες συνάπτουν δάνεια με τα μέλη του αληπασαδικού οτσακίου. Με χρεωστική τους ομολογία οι κάτοικοι του χωριού Σεμικλί (σημ. Πολυνέρι επαρχ. Φαρσάλων) προς τον Βελή πασά αναγνωρίζουν το χρέος τους, ύψους ογδόντα πέντε χιλιάδων οκτακοσίων εβδομήντα εννέα γροσίων και τριάντα επτά παράδων (85.879:37). Το μεγαλύτερο μέρος του ποσού αυτού το όφειλαν ήδη στον προηγούμενο σούμπαση.²¹⁷

Η αυξημένη εκχρηματισμένη φορολογία από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα οδηγεί πολλές κοινότητες σε αδυναμία καταβολής των υποχρεώσεών τους και κατά συνέπεια σε υπερδανεισμό και καταχρέωση. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών είναι αδύνατη μέσω της λειτουργίας του παραδοσιακού κοινοτικού συστήματος, το οποίο αποδομείται πλήρως, καθώς οι μηχανισμοί κοινοτικής εκπροσώπησης δεν είναι σε θέση εντός της νέας οικονομικής πραγματικότητας, να επιτελέσουν τον εξισορροπητικό τους ρόλο. Στις περισσότερες περιπτώσεις η τσιφλικοποίηση αποτελεί τη μόνη δυνατή λύση για τη διευθέτηση-απόσβεση των χρεών, οπότε οι κοινοτικές αυθεντίες καθίστανται μέρος ενός

²¹⁵ «και τό παράπονόν τους ήτον από τον Αμντουλά, γαμβρόν τοῦ Μεχμέταγα Κατηρενλή, διατί έπέρσι, όταν ήτον αὐτοῦ εἰς προσκύνῃν σου τόν Μάϊον μήνα, γυραζάμενος τους έπήρε χίλια πεντακόσια γρόσια· όμοίως και όταν έγινε καπουτζίμπασις τοῦ έπήρε άλλα χίλια πεντακόσια καί τούς έβαλε καί τόν αδελφόν του σούμπασην, ό όποίους τους έτζερεμέτισε (= επέβαλε πρόστιμο, από την τουρκική λέξη αραβικής προέλευσης *τζερεμές/cereme/cerime/جرمه*= πρόστιμο, ποινή) παντοτινά καί άδικα καί από αύτήν την αίτίαν έσκόρπισε τό χωρίον». Ό.π., έγγραφο με αριθμ. 260, σ. 479.

²¹⁶ Ο Σπ. Ασδραχάς έχει δημοσιεύσει τμήμα του εγγράφου. Βλ. Ασδραχάς, «Γαιοπρόσοδος και εκχρηματισμός», στο του ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 129 κ.ε.

²¹⁷ «Με τό παρόν μας φανερόνομαι και όμολογοῦμαι ύμείς τά κάτωθεν όνόματα Σεμικλιότες ότι διά τό μπόρτζη «όπου έχρεωστούσαμε τοῦ παλαιοῦ σούμπασί μας και τά έπλήρωσεν ό ύψιλώτατος άφέντης μας βεζίρ Βελί πασιδς καί διά άλλα όποῦ μάς είχεν δοσμένα, σήμεραν έλογαριασθήκαμε καί έμίναμεν χρεώστες εἰς τό χαζνέ (hazne/حazine= θησαυροφυλάκιο) τής ύψιλώτητός του γρ(όσια) 8.879:37: ήτοι γρόσια όγδωήντα πέντε χιλιάδων όκτακοσίων έβδομήντα εννέα καί παρ: 37: τά όποία ύποσχόμεθα νά τά άποκριθούμαι μαζί μέ τό διάφορόν τους τά δέκα πρόσ ένδεκα καί μισόν τόν χρόνον καί είμεσθε μπιλέ (=αν και ακόμη) όγδόντα πέντε χιλιάδων όκτακοσίων έβδομήντα εννέα γροσίων καί τριάντα επτά παρᾶδων κεφίληδες (=εγγυητές/kefil/كفيل= εγγυητής) ένας ύπέρ τόν άλλον καί διά τοῦτον έγινε τό παρόν καί μάς έδόθη χαζνέ (χρηματικό ποσό/hazine/hazne/حazine= θησαυροφυλάκειο, δημόσιο ταμείο, θησαυρός, χρηματικό ποσό). Σε κάποιες περιπτώσεις ο όρος αντιστοιχεί σε σύνολο νομισμάτων που αντιστοιχεί σε 36.000 kese) τοῦ ύψιλωτάτου άφεντός μας εἰς ένδιζιν». Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 964, σ. 824-826.

ευρύτερου δικτύου πατρωνείας των τοπικών μεγιστάνων-κατόχων μεγάλης γαιοκτησίας οι οποίοι αποτελούν ταυτόχρονα, όχι μόνο κέντρα περιφερειακής οθωμανικής εξουσίας, αλλά και σημαντικές συνιστώσες του οθωμανικού φορολογικού μηχανισμού.

2. Σχέσεις με το ιεροδικαστικό σύστημα.

Παρεμβάσεις του Αλή πασά στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης

Το ιεροδικαστικό σύστημα που εφαρμόστηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αποτελούσε οθωμανική καινοτομία, αλλά ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό αντίστοιχες αντιλήψεις και θεσμούς προηγούμενων ισλαμικών κρατών. Το kadilik/αραβικά qaza αποτελούσε στην ουσία έναν θεσμό ο οποίος διαρρήγγυε το μονοπώλιο της σουλτανικής εξουσίας. Τα οθωμανικά ιεροδικεία είχαν διευρυμένες δικαστικές, αλλά και διοικητικές και φορολογικές αρμοδιότητες, καθώς ενώπιόν τους εκδικάζονταν ποινικές και αστικές υποθέσεις, ενώ είχαν τη δυνατότητα να εκδίδουν επίσημα κρατικά έγγραφα, όπως βεβαιώσεις και πιστοποιητικά. Το ιεροδικείο, αποτελούσε έναν από τους βασικούς πυλώνες διάρθρωσης και άσκησης της οθωμανικής κρατικής εξουσίας, με λειτουργία, όχι μόνο ρυθμιστική των σχέσεων μεταξύ κράτους και υποτελών, αλλά και μεταξύ των ίδιων των υποτελών σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Κατ' ουσία συνιστούσε έναν από τους σημαντικότερους μηχανισμούς συμμόρφωσης, παρέχοντας ταυτόχρονα την απαραίτητη νομιμοποιητική λειτουργία στο οθωμανικό κράτος να ασκεί διοίκηση στους υπηκόους, κατά τα προβλεπόμενα στον ισλαμικό νόμο (σαρία, οθωμαν. ser'î/شرعی seriat/شرايت),²¹⁸ τόσο όσον αφορά τους μουσουλμάνους υπηκόους, όσο και τους ζιμήδες (zimmi/ذمی). Τα ιεροδικεία λειτουργούσαν στις έδρες των διοικητικών περιφερειών, των καζάδων (kazā/قضا), με έκταση των σημερινών νομών με επικεφαλής μέλος της ιεροδικαστικού ιερατείου ('Ulemâ), που έφερε τον τίτλο του kadi/قاضی, ενώ μικρότερης κατάταξης ιεροδικεία με επικεφαλής αντίστιχο μέλος που έφερε τον τίτλο του ναϊπη (naip/[naib]/نایب) λειτουργούσαν στις πρωτεύουσες των μικρότερων διοικητικών περιφερειών, τους ναχιγιέδες (nahiye), που αντιστοιχούσε στις σημερινές επαρχίες των νομών.²¹⁹

²¹⁸ Στην ουσία επρόκειτο για ένα σύστημα κανόνων δικαίου που περιελάμβανε την κορανική νομοθεσία με τις επεξηγήσεις, παρεμβάσεις και αναλύσεις των θεολόγων της χανεφιτικής ισλαμικής σχολής, σε συνδυασμό με τη σουλτανική νομοθεσία (kanun/قانون), και με το εθμικό δίκαιο (örf /ورف).

²¹⁹ Το γεγονός ότι το αξίωμα, τόσο του καδή (kadi), όσο και του ναϊπη (naib), προσέδιδε τις ονομασίες των αντίστοιχων οθωμανικών διοικητικών περιφερειών, του kaza και του nahiye, είναι ενδεικτικό της σημασίας του θεσμού των ιεροδικαστηρίων στην οθωμανική διοικητική λειτουργία. Για τον θεσμό των καδής και τη λειτουργία βλ. Gy. Kaldy Nagy, λήμμα «Kadi», C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, F. Th. Dijkema, S. Nurit., (εκδ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition EI2*, τ. IV, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965 σ. 373-375.

Το ιεροδικείο υπηρετούσε την πρωταρχική υποχρέωση του οθωμανού Σουλτάνου, σύμφωνα με την ισλαμική κοσμοαντίληψη, την εξασφάλιση της άμεσης και αμερόληπτης απονομής δικαιοσύνης τα ιεροδικεία είχαν, υποθέσεις Όσον αφορά τις ποινικές αποκλειστική αρμοδιότητα.²²⁰ Τα δικαστήρια των θρησκευτικών κοινοτήτων είχαν αποκλειστική δικαιοδοσία σε θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου.²²¹

Ο καδής, επικεφαλής του δικαστηρίου, είχε επίσης καθήκοντα διοικητικού και φορολογικού χαρακτήρα· κυρίως όμως εκδίκασε ένα ευρύτατο φάσμα υποθέσεων που σήμερα θα θεωρούσαμε πως εμπίπτουν στο οικογενειακό, αστικό και ποινικό δίκαιο: ζητήματα κληρονομιάς, υιοθεσίας, διαζυγίων, δανείων, αγοραπωλησιών, προσβολής των ηθών, κλοπών, ανθρωποκτονιών κλπ.²²² Επίσης, το ιεροδικείο λειτουργούσε ως συμβολαιογραφείο και εκδοτήριο βεβαιώσεων που προέκυπταν από ένορκες καταθέσεις και αφορούσαν πάσης φύσεως συμβασιακές σχέσεις, από τον γάμο μέχρι τη σύναψη δανείου. Είχε αποκλειστική δικαιοδοσία για τις υποθέσεις που αφορούσαν μουσουλμάνους, ωστόσο μπορούσαν να προσφύγουν σ' αυτά και οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι για την επίλυση των αστικών διαφορών, όταν δεν δικαιώνονταν από τα δικαστήρια των δικών τους κοινοτήτων ή επιθυμούσαν να επιβάλουν μια πράξη με αυξημένο κύρος.²²³ Γνώμονας των αποφάσεων του καδή ήταν ο ισλαμικός νόμος.

Στο οθωμανικό κράτος ο διορισμός (ένταξη) στη στρατιωτική τάξη, η απόλυση, η χρήση δημοσίων εσόδων το δικαίωμα χρήσης κρατικής ιδιοκτησίας, και γενικότερα προνόμιο ή απαλλαγή από φορολογικές ή άλλες υποχρεώσεις, οριζόταν πάντα σύμφωνα με την ετυμηγορία του Σουλτάνου, η οποία εκφραζόταν μέσω ενός κρατικού εγγράφου (berat/برأت).²²⁴ Οι δικαστές που εγκρίνονταν από τον Σουλτάνο λάμβαναν την επιστολή του

²²⁰L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax collection and finance administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Λέιντεν 1996, σ. 300.

²²¹E. Ginio, «The administration of criminal justice in ottoman *Selanik* (Salonica) during the eighteenth century», *Turcica* 30, (1998): 185-209· Α. Αναστασόπουλος, Ε. Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος και τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999): 37-54.

²²²Για την αποδεικτική διαδικασία ενώπιον των Ιεροδικείων βλ. J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Οξφόρδη 1964, σ. 192-196. Επίσης, U. Heyd, *Studies in old Ottoman criminal law*, επιμ. V. L. Ménage, Οξφόρδη 1973. Μεταξύ των αξιοποιήσιμων μεθόδων στην αποδεικτική διαδικασία ήταν ο βασανισμός του κατηγορουμένου και η ψευδομαρτυρία. Αναστασόπουλος- Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος», ό.π., σ. 40

²²³ Ως μισθό ο καδής λάμβανε κατά τους πρώτους οθωμανικούς αιώνες τιμάριο, με ημερήσια αντιμισθία, που κυμαινόταν μεταξύ 108-150 ακçe. Κατά τον 17^ο αιώνα η αντιμισθία των καδήςδων στους σημαντικότερους καζάδες ανερχόταν σε 300 ακçe. Ο θητεία του καδή στον τόπο διορισμού του κατά την κλασσική εποχή οριζόταν σε 18 μήνες. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 205-206. Επίσης, Mutavchieva, *Αγροτικές σχέσεις*, σ. 94.

²²⁴ Heyd, *Studies in old Ottoman criminal law*, ό.π., σ. 192-196.

²²⁵Οι υποψήφιοι δικαστές έπρεπε να εγγραφούν στο rûznâme ή rûzname, ημερήσιο βιβλίο που τηρούνταν από τα αντίστοιχα όργανα διοίκησης (kazaskerlik/قاضیصرکرlik) των δύο eyalet, της Ρούμελης και της Ανατολίας και να περιμένουν τη σειρά τους για να διοριστούν. I. Gündoğdu, *The Ottoman Uema group and state of*

καζασκέρη, με την οποία τους καλούσε να παραλάβουν το σχετικό διοριστήριο έγγραφο.²²⁶ Κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο, οι ιεροδίκες δεν λάμβαναν μισθούς ή οποιονδήποτε τύπο αμοιβής σε αντάλλαγμα για την υπηρεσία τους, αλλά κατά τη διάρκεια της σουλτανείας του Βαγιαζήτ Α΄(1389-1402) και μετά από παρέμβαση του μεγάλου βεζύρη Αλή πασά, άρχισαν να λαμβάνουν εισόδημα.²²⁷

Ο ισλαμικός νόμος έδινε τη δυνατότητα στους διαδίκους (κυρίως στους ενάγοντες) να αποστέλλουν εκπροσώπους (vekil), στο δικαστήριο αντί να παραστούν οι ίδιοι ενώπιον του δικαστηρίου, όταν κωλύονταν λόγω ασθένειας ή απόστασης.²²⁸ Αντιπροσώπους μπορούσαν να ορίσουν και οι γυναίκες, προκειμένου να αποφύγουν την παρουσία και έκθεσή τους σε δημόσιο χώρο ενώπιον του ανδρικού κοινού. Ο ρόλος του αντιπροσώπου ήταν να εκπροσωπεί τον εντολοδότη του (müvekkil/موكل) και να λειτουργεί ως διάδικος στη διάρκεια της δίκης.²²⁹

Όσον αφορά τις αρμοδιότητες, τα ιεροδικεία είχαν αποκλειστική αρμοδιότητα στις ποινικές υποθέσεις.²³⁰ Αντιθέτως, τα δικαστήρια των θρησκευτικών κοινοτήτων είχαν αποκλειστική δικαιοδοσία σε θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Για την εκδίκαση μιας υπόθεσης στο ιεροδικείο έπρεπε να ασκηθεί αγωγή από τον έναν εκ των δύο αντιδίκων, καθώς δεν προβλεπόταν αυτεπάγγελτη παρέμβαση του ιεροδίκη. Ο όρκος αποτελούσε σημαντικό στοιχείο για τη διαδικασία ενώπιον του Ιεροδικείου.²³¹ Για τα Ιεροδικεία η ομολογία του ενόχου ή η μαρτυρία δύο τουλάχιστον μαρτύρων αποτελούσε αδιάσειστο στοιχείο.²³² Τα ιεροδικαστικά αρχεία (sicils) προσφέρουν σημαντική πληροφόρηση για τη δικαστική διαδικασία που ακολουθούνταν στα ιεροδικεία σε μεγαλύτερες ή μικρότερες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, με την καθολική επικράτηση του συστήματος iltizam, η κατοχή του

practicing kaza authority during the 18th century, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, 2009, σ. 31.

²²⁶Ο.π.

²²⁷Gündoğdu, *The Ottoman Ulema group*, ό.π., σ. 34.

²²⁸Για τον ρόλο των βεκίληδων ενώπιον των δικαστηρίων βλ. R. C. Jennings, «The office of the Vekil (Wakil) in 17th century Ottoman sharia courts», *Studia Islamica* 42 (1975) : 147-169.

²²⁹Η αντιπροσώπευση (vekalet/وكاليت) μπορούσε να περιλαμβάνει γενικότερη ή εξειδικευμένη εντολή του αντιπροσωπευόμενου προς τον βεκίλη του. Jennings, «The office of the Vekil (Wakil)», ό.π., σ.148.

²³⁰E. Ginio, «The administration of criminal justice in ottoman *Selanik* (Salonica) during the eighteenth century», *Turcica* 30 (1998): 185-209· Αναστασόπουλος, Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος, ό.π., σ. 39.

²³¹Ο καδής μπορούσε να ζητήσει από τους μάρτυρες να ορκιστούν. Χρήση του όρκου γινόταν και στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο ενάγων δεν μπορούσε να παρουσιάσει αποδείξεις ενώπιον του δικαστηρίου. Οι εξεταζόμενοι, ανάλογα με το θρήσκευμά τους, ορκίζονταν στο Κοράνι, το Ευαγγέλιο ή την Τορά. Ο όρκος αποτελούσε σημαντικό στοιχείο για τη διαδικασία ενώπιον του Ιεροδικείου. Για την αποδεικτική διαδικασία ενώπιον των Ιεροδικείων βλ. J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Οξφόρδη 1964, σ. 192-196. Επίσης, Heyd, *Studies in old Ottoman criminal law*, ό.π., σ. 192-196.

²³²Στην περίπτωση αυτή μεταξύ των αξιοποιήσιμων μεθόδων ήταν ο βασανισμός του κατηγορουμένου και η ψευδομαρτυρία. Αναστασόπουλος- Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος», ό.π., σ. 40.

αξιώματος του καδή, το *καδηλίκι* (kadilik/قاضيلق) συνδέθηκε με τη δημοπράτηση των δημοσίων αξιωμάτων, γεγονός που επέτρεψε την εμπλοκή τοπικών προκρίτων-χριστιανών και μουσουλμάνων στην επιλογή των ιεροδικαστών, παρά το γεγονός ότι από τον 16^ο αιώνα νομικά αρμόδιος για τον διορισμό τους ήταν ο σείχουλισλάμης (şeyhülislâm/شیخو لاسلم). Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Ρήγα Παλαμήδη, όταν κατείχε τη θέση του βεκήλη των καζάδων Τρίπολης και Μονεμβασίας, μια από τις βασικές υποχρεώσεις του ήταν να εφοδιάζει με λευκά διοριστήρια ιεροδικαστών τις επαρχίες που αντιπροσώπευε, ώστε οι τοπικοί άρχοντες να συμπληρώνουν το όνομα του προσώπου της αρεσκείας τους για τη συγκεκριμένη θέση.²³³ Παρεμβάσεις των οθωμανών διοικητικών αξιωματούχων υπήρχαν στις περιπτώσεις των αιρετοκρισιών. Πολλές φορές στις ιεροδικαστικές αποφάσεις ο θιγόμενος διάδικος προσέφευγε σε αιρετοκρισία ενώπιον του ανώτατου οθωμανού αξιωματούχου της περιοχής.²³⁴

Η αληπασαδική εξουσία, στην ευρύτατη επικράτεια επιβολής της, παρεμβαίνει ως ανώτατη οθωμανική εξουσία στη ρύθμιση θεμάτων που αφορούν τη διευθέτηση διενέξεων αστικού και εμπορικού, αλλά ακόμη και ποινικού χαρακτήρα. Πρόκειται για εφαρμογή της μεσανατολικής ισλαμικής κοσμοαντίληψης, σύμφωνα με την οποία ο ανώτατος εκπρόσωπος της πολιτικής εξουσίας έχει ως βασικό καθήκον να αποδίδει δικαιοσύνη μέσω της διακυβέρνησής του στους υπηκόους. Η αντίληψη αυτή εκφράζεται και στις παρεμβάσεις της σουλτανικής εξουσίας σε θέματα απονομής της δικαιοσύνης, αλλά και στον ρόλο του αυτοκρατορικού διβανίου ως ανώτατου δικαστηρίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.²³⁵

Στο αρχείο του Αλή πασά καταγράφονται παρεμβάσεις του Αλή πασά ως κριτή σε τελικό βαθμό διενέξεων που αφορούν μουσουλμανικούς και χριστιανικούς πληθυσμούς. Η έκκληση παρέμβασης της αληπασαδικής εξουσίας, πέρα από την τυπική διάσταση της αναφοράς προς την ανώτατη, σε τοπικό επίπεδο, οθωμανική εξουσία για την επίλυση των διαφορών σε τελικό βαθμό, αποτελεί κατ' ουσία, επίκληση της συγκεντρωτικής αποτελεσματικής δύναμης επιβολής του Αλή πασά, που καθίσταται εν προκειμένω η μόνη ικανή να επιφέρει αποτέλεσμα. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι επικλήσεις για επίλυση διαφορών ξεπερνούν τα γεωγραφικά όρια της αρμοδιότητας του ως

²³³ Μ. Πύλια, «Απονομή δικαιοσύνης και διορισμοί δικαστών στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», *Δοκίμες* 15-16 (2010):164.

²³⁴ Η εκπροσώπηση των μη μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης της Θεσσαλονίκης (χριστιανών και εβραίων) έναντι των οθωμανικών αρχών εμφανίζεται ενιαία, (16 χριστιανοί, 13 εβραίοι), όπως προκύπτει από ένα αρχειακό τεκμήριο του Ιεροδικείου της πόλης, ενώ ο μουσουλμανικός πληθυσμός της εκπροσωπείται αυτοτελώς. Αναλογική εκπροσώπηση σε ενιαίο σχήμα είχαν και οι νησιωτικές κοινότητες που διέθεταν πληθυσμούς και των δύο χριστιανικών δογμάτων (ορθόδοξους και καθολικούς). Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική*, ό.π., σ. 209, υπ. 5

²³⁵ Βλ. αναφορά σε σχετικό άρθρο της παρούσας μελέτης, σ. 32.

πασά των Ιωαννίνων, γεγονός που αποδεικνύει ότι και στην περίπτωση αυτή η εξουσία του διεμβολίζει τις σχηματοποιημένες δομές της οθωμανικής τάξης πραγμάτων και όσον αφορά τη δικαιοδοτική αρμοδιότητα.

Με αναφορά τους προς τον Αλή πασά, τον Φεβρουάριο του 1808, οι προεστοί του Τσεπέλοβου διαμαρτύρονται για την παραχώρηση κάποιας περιοχής, με το όνομα *Κοζακός* στους *Νεγαδιώτες*, με κάποια δικαστική απόφαση και ζητούν την ακύρωσή της από τον Αλή πασά.²³⁶ Επικαλούνται και την οργή των συμπατριωτών τους που βρίσκονται στη Βλαχομπογδανία και απειλούν να εγκαταλείψουν το χωριό τους σε αντίθετη περίπτωση.²³⁷ Η επίκληση της παρέμβασης του Αλή πασά δεικνύει ότι κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται περί απόφασης μουσουλμανικού δικαστηρίου (ιεροδικείου) και όχι χριστιανικού.

Ο προεστός των Αγράφων Στέργιος Ζωτόπουλος, σε αρζουχάλι προς τον Αλή πασά στις 17 Μαρτίου 1802 αναφέρεται σε υπόθεση αντιδικίας για το γαιοκτητικό καθεστώς και για τις φορολογικές υποχρεώσεις του χωριού Στάνου Αγράφων. Πρόκειται για περίπτωση στρεψοδικίας κάποιου μη κατονομαζόμενου κατόχου του ερημωμένου χωριού Σάνσι Ραδοβιζίου, ο οποίος μεταφέρει τις φορολογικές υποχρεώσεις του χωριού στους κατοίκους του Στάνου. Είναι αξιοσημείωτο ότι για το γαιοκτητικό καθεστώς του χωριού ενδιαφέρονται σημαντικοί αξιωματούχοι της περιοχής, όπως ο Μουσταφά πασάς (Mustafa paşa) των Τρικάλων, ενώ ως κάτοχος του μαλικιανέ (*μαλικιανέ σαϊπης*) του χωριού Στάνου και του γειτονικού χωριού Σμόκοβο (σημερ. Λουτροπηγή Καρδίτσας) αναφέρεται κάποιος *Σταμπούλ αγάς* (Istambul ağa), τίτλος που πιθανότατα δηλώνει το αξίωμα του Αρχιαστυνόμου της Κωνσταντινούπολης.²³⁸

Σε αρζουχάλι της, με ημερομηνία 21 Φεβρουαρίου 1805, η *Ζηλιά*, χήρα του Μουσταφά εφέντη Κούμπλου από την Άρτα ζητεί να κριθεί από τον Αλή πασά η διένεξή της με κάποιον *Γιώργη Μονοβάρδα*, με τον οποίο είχε οικονομικές διαφορές. Όπως καταγγέλλει, όταν ζούσε ο άνδρας της, την υποχρέωσε να γίνει εγγυήτρια (*κεφίλης/kefil/كفيل*) για δάνειο 1.000 γροσίων από τον Μονοβάρδα, ο οποίος με διάφορους τρόπους και απειλές της απέσπασε 3.400 γρόσια. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό μικροϊστορικό τεκμήριο, μέσα από το οποίο αναδεικνύεται, από την πλευρά των απλών υποτελών ανθρώπων, ο ρυθμιστικός ρόλος της αληपाσαδικής εξουσίας.²³⁹

²³⁶Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 132, σ. 252-254.

²³⁷Η αναφορά σε κατοίκους του χωριού, που είναι ήδη εγκατεστημένοι στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες (*Βλαχομπογδανία*) παραπέμπει σε προηγούμενες μετεγκαταστάσεις κατοίκων της περιοχής, με τους οποίους οι γράφοντες διατηρούν δίκτυα επικοινωνίας, ικανά να τους εξασφαλίσουν τόπο μετεγκατάστασης και για τον λόγο αυτό η «απειλή» φυγής τους από το χωριό αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο.

²³⁸Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 148, σ. 278-279.

²³⁹Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 256, σ. 474-475.

Σε αρζουχάλι τσάμηδων αγάδων, με ημερομηνία 12 Ιουνίου 1809 (χωρίς αναγραφή του τόπου αποστολής) γίνεται αναφορά σε διενέξεις για τη διανομή νερού στην περιφέρεια μη κατονομαζόμενου χωριού.²⁴⁰ Το όνομα Ρίζανης, σύμφωνα με τον εκδότη, παραπέμπει στην κοινότητα *Ρίζανη*, σημερινό *Άγιος Γεώργιος* επαρχίας Θυάμιδος.²⁴¹ Ζητούν παρέμβαση και κρίση του Αλή πασά για το θέμα. Αναφέρεται ο *Ντίνος Μπεχτσής* (bekçi/بكجي), προφανώς ο φύλακας της αγροτικής περιοχής. Όπως συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις, και στο θέμα της διανομής του νερού η αληπασαδική εξουσία έχει τον τελευταίο λόγο, υπερκαλύπτοντας το υπόλοιπο πλέγμα σχέσεων.

Μια άλλη περίπτωση παρέμβασης του Αλή πασά σε δικαστική διένεξη αφορά τον διακανονισμό μεταξύ του Ιωάννη Γενοβέλη και του Φραντζέσκου Μπόζαρη, με ημερομηνία 28 Ιουνίου 1811, ενώπιον του καγκελάριου του βρετανικού προξενείου της Πρέβεζας «εις τη διαφοράν όπου είχαν δια τα ξύλα της κοστρατζιόνες (:costrazione) του Γενοβέλη». Ο Γενοβέλης ήταν πρόκριτος της Πρέβεζας και έμπιστος άνθρωπος του Αλή πασά και κατά καιρούς του είχε ανατεθεί η επίβλεψη και η διεκπεραίωση σημαντικών υποθέσεων της αληπασαδικής εξουσίας στην περιοχή του, όπως είναι η ανακατασκευή-επισκευή του οχυρωματικού δικτύου.²⁴² Από τα συμφραζόμενα προκύπτει ότι η διαφορά των δύο μερών είχε φτάσει στα δικαστήρια της Μάλτας και με εντολή του Αλή πασά είχε γίνει αντικείμενο αιρετοκρισίας στην Πρέβεζα. Και στις δύο περιπτώσεις είχε δικαιωθεί ο Γενοβέλης, ο οποίος, σύμφωνα με το έγγραφο του Αρχείου,²⁴³ προβαίνει σε συμβιβασμό, που προφανώς θα έκρινε επωφελέστερο για τα συμφέροντά του. Το έγγραφο διασώζεται σε αντίγραφο, επικυρωμένο από τον δημόσιο νοτάριο της Πρέβεζας.

Οι ραγιάδες της Κοινότητας Πορταριάς με αρζουχάλι τους προς τον Αλή πασά στις 5 Ιουνίου 1812, ζητούν την παρέμβασή του για την υπόθεση κάποιας γυναίκας, με το όνομα *Ζωίτσα*, συζύγου Πέτρου Μπαρτελέμη, η οποία βρίσκεται σε αντιδικία με την κοινότητα.²⁴⁴ Παρά το γεγονός ότι η διένεξή τους με τη συγκεκριμένη γυναίκα έχει κριθεί ενώπιον του Μολά²⁴⁵ της Λάρισας, με εντολή του Αλή πασά, οι ραγιάδες της Πορταριάς δέχονται να υποστούν και δεύτερη κρισολογία ενώπιον σοφώτατου ναΐτη.²⁴⁶

²⁴⁰Η υπόθεση αφορά τα πηγάδια που άνοιξε στο χωράφι του, με δικά του έξοδα, κάποιος Γιάτζης Ρίζανης (έκαμεν ένα κονάκι νά φυλάξη τό νερό), ενώ κάποιιοι, που δεν προσδιορίζονται (ίσως η κοινότητα) τον κατηγορούν ότι *πήρε τό νερό* από τόν ποταμό Καλαμά). Ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 479, σ. 72-73.

²⁴¹Αραβαντινός, *Χρονογραφία*, ό.π., σ. 349-350.

²⁴²Ο όρος *κοστρατζιόνε* (:costrazione= κατασκευή) χρησιμοποιείται εν προκειμένω για να δηλώσει την ξυλεία για κατασκευές, σε αντιδιαστολή προς τη ναυπηγική ξυλεία και προς τα καυσόξυλα, ίσως και προς άλλα είδη ξυλείας που είναι αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης και εμπορίου.

²⁴³Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 575, σ. 214-215.

²⁴⁴Ό.π./, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 592, σ. 255.

²⁴⁵Molla/mullah/موللا (από την αραβική λέξη *mevla*= δάσκαλος), δηλώνει τον ιεροδίκη υψηλής βαθμίδας, που εδρεύει σε μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και τον δάσκαλο-θεολόγο του ισλαμικού

Σε αρζουχάλι των κατοίκων της Νάουσας προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 19 Ιουνίου 1818, το οποίο υπογράφουν πενήντα έξι κάτοικοι, χωρίς ένδειξη κάποιας ιδιότητας, αναφέρονται σε διαφορά τους με τους σαράφηδες της Θεσσαλονίκης (Σελενικλήδες/Selenikli= από τη Θεσσαλονίκη), οι οποίοι απαιτούν χρήματα, που όπως υποστηρίζουν οι Ναουσαίοι, έχουν εξοφληθεί. Αναφέρουν ότι υπάρχει βασιλικό φερμάνι που υποχρεώνει τους σαράφηδες να «κρισολογηθούν» στη Νάουσα. Οι Ναουσαίοι δεν δέχονται να στείλουν άνθρωπο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά μόνο να κριθούν στα Γιάννενα, όπου θα προσέλθουν και οι σαράφηδες.²⁴⁷ Η εμμονή των Ναουσαίων να κριθεί η διένεξή τους με τους σαράφηδες της Θεσσαλονίκης από τον Αλή πασά είναι δηλωτική της αποτελεσματικότητας της αληπασαδικής παρέμβασης και κρίσης, αλλά και της εμβέλειας της εξουσίας του, πέραν των τυπικών διοικητικών ορίων της οθωμανικού συστήματος.

Στο Αρχείο του Αλή πασά περιλαμβάνονται δύο ακόμη τεκμήρια, που αφορούν αντιδικία μεταξύ δύο χριστιανών προκρίτων, του Αναγνώστη Ζώτου με τον Γιαννάκη Ραγκόπουλο, για το θέμα της εκμίσθωσης των σκαλωμάτων (τελωνειακών προσόδων) του Μαλανδρίνου. Στην υπόθεση παρεμβαίνει ως μάρτυρας ο Γεώργιος Τουρτούρης, όπως προκύπτει από επιστολή του ιδίου προς τον Αναγνώστη Ζώτου στα Γιάννενα, με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1818, η οποία αποτελεί μαρτυρία του για την αντιδικία του Αναγνώστη Ζώτου με τον *Γιαννάκη Ραγκόπουλον*. Η υπόθεση είχε κριθεί στο παρελθόν στη μητρόπολη, όπου φαίνεται ότι παρίστατο και ο Τουρτούρης.²⁴⁸ Για την επανεξέταση και κρίση της, προφανώς με παρέμβαση του Αλή πασά, έχει συσταθεί δικαστική επιτροπή, η οποία συγκεντρώνει τις μαρτυρίες. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1818 η επιτροπή, αποτελούμενη από τον μεσολογγίτην πρόκριτο Αναστάσιο Καψάλη, τους Γιαννιώτες Γεώργιο Μανοβάρδα, Μάρκο Δαμιράλη και τον Γιαννιώτη εβραίο Μεναχίμ, αποστέλλει προσκλητήριο γράμμα προς τον Αναγνώστη Ζώτου, με το οποίο τον καλεί να παρουσιαστεί την επομένη «είζτάς

νόμου. Η Λάρισα, προφανώς λόγω της σπουδαιότητάς της ως μουσουλμανική πόλη, με κατ'εξοχήν μουσουλμανικό πληθυσμό, διέθετε ιεροδίκη σε ανώτατο βαθμό που έφερε τον τίτλο του molla, για τον λόγο αυτό και αναφέρεται σε πηγές της εποχής και στη βιβλιογραφία ως *Μουλ[λ]αλίκα*.

²⁴⁶ «*Ἡ αὐτὴ Ζωΐτσα καὶ ἄλλοτε ἦλθεν ἐδῶ καὶ εἶναι μαλιούμ (ma'lüim/ماليوم=γνωστός) δεβλέτη τῆς ὑψηλότητος σας, με προσκυνητόν καὶ τότε ἐμπριχίτάπι στόν σοφώτατον μοῶλᾶ Λαρίσης...Μ' ὅλον τοῦτο οἱ σκλάβοι σας, ὡς ταμπίδες (tabi/تابي= υπήκοος) καὶ ἰτατλίδες (itaatli= υπάκουος, πειθήνιος) ραγιᾶδες τοῦ κραταιοτάτου δεβλετίου (δεβλέτι/devlet/دولت) πάλιν ἔτοιμοι εἴμεθα νά παρασταθοῦμεν εἰς τό κρητήριον, ὅπου τό ὑψηλόν ἐμπρι (emir/emir/امير= διαταγή, εντολή, προσταγή) μᾶς προστάζει καὶ κατὰ τό χούμκι τῆς Ἱεράς κρίσεως κλίνομεν τόν αὐχένα...»).*

Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 592, σ. 255.

²⁴⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης* ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1085, σ.118-120.

²⁴⁸ Ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1098, σ. 134-136.

δύο ὥραστηςήμερας...εἰς την Ἐπιστάσιαν» (στην ἑδρα της κοινότητας), για την τελική διευθέτηση της υπόθεσης.²⁴⁹

Ο Αλή πασάς ασκεί την πολύπλευρη εξουσία και επιρροή του για τον διορισμό των καδῆδων της επιρροῆς του. Σε ενημερωτικό αρζουχάλι του καπουτσοχαντάρη του Χουσεῖν μπέη από την Κωνσταντινούπολη στις 6 Ιουνίου 1814 γίνεται αναφορά στον τρόπο με τον οποίο ο τελευταῖος κατάφερε να διορίσει ως καδῆ και μάλιστα στην πόλη της Λάρισας κάποιον Σουλεϊμάν, με την μεσολάβηση του ανώτατου πνευματικού ηγέτη του Οθωμανικού κράτους, τον Σεῖχουλισλάμ: ²⁵⁰

Το ποσό που πλήρωναν οι κάτοικοι του καζά της Ιωαννίνων για τα αἰλίκια του καδῆ(= μισθούς, από τη λέξη aylak/ايلاق= μισθός) πριν από την Επανάσταση του 1821 ανερχόταν σε 14.400 γρόσια, ενώ από το 1822 φαίνεται ότι διπλασιάστηκε.²⁵¹ Παρά το γεγονός ότι δεν διασώζονται στο αρχειακό υλικό πολλά τεκμήρια που να φωτίζουν τις παρεμβάσεις του Αλή πασά στη λειτουργία του ιεροδικαστικού συστήματος, τα κατάστιχα της συνεργασίας του με τον κεντρικό του σαράφη στην Κωνσταντινούπολη, στα οποία αποτυπώνεται ὅλο το πλέγμα της δραστηριοποίησης στο σύστημα iltizam, μας αποκαλύπτουν και την καταβολή ποσών που αναφέρονται ως καδηλίκια και αφορούν ενδεχομένως φορολογική υποχρέωση των κατοίκων των συγκεκριμένων περιοχών, την οποία εκμισθώνει ως μουκατά ο Αλή πασάς, προκειμένου εκτός του κέρδους του, να έχει τη δυνατότητα να διορίσει άτομα της αρεσκείας του ως καδῆδες και ναῖπηδες στις περιοχές αυτές.²⁵²

3. Σχέσεις με την Ορθόδοξη Εκκλησία: Οι εκκλησιαστικές ελίτ και οι αληπασαδικές παρεμβάσεις

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτέλεσε τον σημαντικότερο θεσμό ἑνταξης και εκπροσώπησης του ορθόδοξου πληθυσμού εντός της Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας. Ο ρόλος

²⁴⁹Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1106, σ. 142-143.

²⁵⁰«Ἀπό ἐκεῖ ἐβγήκα καί πήγα στο Σιεχησληάμι (σεῖχουλισλάμης/seyhulislâm/شيخول اسلام), τοῦ εἶπα για την ἡπόθεσιν τοῦ μουλᾶ Σουλεγιμάνι, μοῦ εἶπε ποῦ εἶναι τὰ χαρτιά του, χαρτιά δέν ἔχη, τοῦ εἶπα, σεφτέ (τουρκ. siftah/istiftah/سفتاه/استفتاء) πρώτη πώληση, για πρώτη φορά) τότε θα τόν κάνης χέμ (hem/ح=και) μουληαζήμι (mülâzim/ملازم= μαθητεύομενος), χέμ μανσοῦπι (mansib/mansub/منصب/منسوب= αξίωμα) μέ τρεῖς ρουτιμπέδες (rütbe/رتبه=βαθμός), ὁ πασιάς, τοῦ εἶπα, γιά τούτην τήν ὑπόθεσιν ἔχι δῆο τρίς φορές ὅπου γράφι τοῦ ἀφεντός μου...ἐγέλασε κι' εὐθύς πήρε τό καλέμι μοναχός του καί χαρτί, μέ ρότισε τό ὄνομα του, τοῦ εἶπα Σουλεγιμάνι, τόν πατέρα του εἶπε, Ἀπουλᾶ, τοῦ εἶπα, τό μεμελεκέτι (memleket/مملكت= πατρίδα) του ἀπό τὰ Γιάνηνα καί ἔτζι τό ἔγραψε, τρεῖς ρουτιμπέδες μπιρντέν μέ μανσοῦπι δέν γένουντε μοῦ εἶπε, ληάκιν (lâkin/لاکين= αλλά, εντούτοις) στέλνο ἀπό τότε τόν κάνο πρότα μουλιᾶ, ζῖμι ἥστερας τοῦ δῆγο δύο ρουτιμπέδες καί τοῦ πέρνο τὰ χαρτιά του καί σοῦ τὰ δῆνω, ἥστερα πάλι τό ἀβγατήζουμε, ὀρισμός σου, τοῦ εἶπα».

²⁵¹Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18ου - αρχές 20ού αι.)*, Ιωάννινα 1995, σ. 129-130.

²⁵²Βλ. σχετική επισήμανση στο, σ. 217.

που διαδραμάτισε κατά τους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας ήταν καθοριστικός για τη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας των ορθόδοξων υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ιστορική υπόσταση του Ελληνισμού κατά τους νεότερους χρόνους. Η οικουμενική διάσταση του θεσμού, ως συνεχιστής της ορθόδοξης και της βυζαντινής παράδοσης αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την ιστορική του πορεία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο υπήρξε ο θεματοφύλακας της γλωσσικής κληρονομιάς και του βυζαντινορωμαϊκού νομικού συστήματος. Παράλληλα διατήρησε την ελληνική ως επίσημη γλώσσα του, ενώ τα μέλη του ανώτερου ορθόδοξου κλήρου λειτούργησαν ως δικαιοδοτικά όργανα για τον ορθόδοξο πληθυσμό σε όλο το εύρος της οθωμανικής επικράτειας.²⁵³

Η λειτουργία του Οικουμενικού Πατριαρχείου εντός της οθωμανικής τάξης πραγμάτων ρυθμιζόταν με τα διοριστήρια έγγραφα/βεράτια (berat/برات), που εξέδιδαν οι οθωμανοί Σουλτάνοι. Αντίστοιχα σουλτανικά βεράτια εκδίδονταν και για τους θρησκευτικούς λειτουργούς των άλλων, μη μουσουλμανικών, κοινοτήτων της Αυτοκρατορίας, όπως και για όλους τους αξιωματούχους του οθωμανικού κράτους, προκειμένου να ασκήσουν τις αρμοδιότητές τους.²⁵⁴ Έως την περίοδο του Τανζιμάτ, τα κείμενα των βερατίων ήταν τα μόνα που ρύθμιζαν τη διμερή σχέση μεταξύ των εκπροσώπων του ορθόδοξου κλήρου και της οθωμανικής διοίκησης. Και στην περίπτωση αυτή οι Οθωμανοί συνέχισαν και εξέλιξαν πρακτικές των προηγούμενων ισλαμικών κρατών. Έγγραφα διορισμού μελών του ορθόδοξου ανώτατου κλήρου είχαν εκδοθεί και από εμίρηδες των τουρκικών εμιράτων της Μικράς Ασίας.²⁵⁵

Εντός της ευρύτατης γεωγραφικής επικράτειας στην οποία επεκτείνεται η πολυσχιδής αληπασαδική δράση και εξουσία λειτουργούν σημαντικές Ορθόδοξες Μητροπόλεις με πολυπληθές ποίμνιο. Η υποστήριξη που παρείχε στον Αλή πασά σημαντική μερίδα της χριστιανικής (θρησκευτικής και πολιτικής) ελίτ, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια ανάρρησής

²⁵³Για τον ρόλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου εντός του οθωμανικού θεσμικού συστήματος, βλ. Π. Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17^{ος}-αρχές 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1998.

²⁵⁴Όπως επισημαίνει ο Π. Κονόρτας, με τα βεράτια ρυθμιζόταν εντός της οθωμανικής έννομης τάξης μια διαπροσωπική, και όχι θεσμική (με τη σημερινή έννοια του όρου), σχέση, μεταξύ του εκάστοτε οθωμανού σουλτάνου και του προσώπου (οθωμανού αξιωματούχου) στο οποίο χορηγείτο το συγκεκριμένο βεράτι, δεδομένου μάλιστα ότι το ισλαμικό δίκαιο και η οθωμανική έννομη τάξη δεν αναγνώρισε την έννοια του νομικού προσώπου ως νομικού υποκειμένου. Βλ. του ιδίου, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 53-54. Επίσης, του ιδίου, «Η εξέλιξη των "εκκλησιαστικών" βερατίων και το "Προνομακόν Ζήτημα"», *Τα Ιστορικά*, τ. 5, τχ. 9, Δεκέμβριος 1988: 259-286. Για τα βεράτια που εξέδιδαν οι οθωμανοί σουλτάνοι βλ. L. Fekete, λήμμα «Berat, H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht, S. M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat, C. Dumont and R. M. Savory, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition (E²)* τ. I, Λεϊντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 1170-1171.

²⁵⁵Όπως αναφέρει ο Π. Κονόρτας, υπήρχαν δύο κατηγορίες βερατίων, τα οποία χορηγούσε η οθωμανική διοίκηση σε θρησκευτικούς λειτουργούς μη μουσουλμανικών κοινοτήτων. Η πρώτη κατηγορία περιελάμβανε βεράτια που χορηγούνταν σε ένα μέλος του ανώτατου κλήρου, ώστε να νομιμοποιείται στην άσκηση των καθηκόντων του, ενώ η δεύτερη κατηγορία (από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα) περιελάμβανε βεράτια που συνόδευαν παράσημα, με τα οποία τιμούσε ο σουλτάνος κάποιους ιεράρχες. Ό.π., σ. 54.

του στην εξουσία, η οποία έχει επισημανθεί από τη βιβλιογραφία, αναδεικνύεται και μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια. Από την έναρξη της ηγεμονίας του Αλή πασά στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, οι εκκλησιαστικοί παράγοντες της περιοχής σπεύδουν να αναγνωρίσουν την εξουσία του και να υποστηρίξουν την παραμονή του στο πασαλίκι των Ιωαννίνων. Η δράση ενός âyan, αμφιβόλου νομιμοφροσύνης προς τη σουλτανική εξουσία και χαλαρής θρησκευτικής συνείδησης, που παρεκκλίνει από το επίσημο σουνιτικό ισλαμικό δόγμα, αποτελούν εχέγγυα μιας ανεξίτηλης και κατά συνέπεια φίλα προσκείμενης πολιτικής προς το πολυπληθές χριστιανικό στοιχείο, σε βάρος των οπαδών της κυρίαρχης ισλαμικής πίστης.

Με ικετήρια αναφορά τους στις 25 Ιανουαρίου 1792, προς μη κατονομαζόμενο αξιωματούχο στην Υψηλή Πύλη, οι Μητροπολίτες Ιωαννίνων, Μακάριος και Δυρραχίου, Παρθένιος, καθώς και οι Προεστοί του Ζαγορίου και των Ιωαννίνων παρεμβαίνουν υπέρ του Αλή πασά, ζητώντας να μην λάβει υπόψη του την αναφορά της Αϊσέ χανούμ (Ayse hanım), συζύγου του προηγούμενου διοικητή του πασαλικίου των Ιωαννίνων εναντίον του Αλή πασά, κάνοντας λόγο για ανυπόστατες αιτιάσεις. Στο γράμμα γίνεται αναφορά και στη δυσaréσκεια που προκάλεσαν οι εναντίον του Αλή πασά αναφορές της Αϊσέ χανούμ και στον μουσουλμανικό πληθυσμό (την ηγεσία και τον απλό λαό) «...ὅλοι ἐδῶ οἱ Οὐλεμάδες ἀντάμα μέ τήν ἐπίλοιπην Τουρκιᾶν»), την οποία συμβουλεύουν να «τραβήξει χέρι» και να απέχει από κάποιες τέτοιου είδους ενέργειες. Στο τέλος αναφέρονται με κολακευτικά σχόλια υπέρ της χρηστής διοίκησης του Αλή πασά.²⁵⁶ Το έγγραφο περιλαμβάνεται στο Αρχείο Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη που φυλάσσεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, ενώ αντίστοιχου περιεχομένου είναι και άλλο έγγραφο της ίδιας συλλογής, το οποίο φυλάσσεται στα Γ.Α.Κ. με παραπλήσια ημερομηνία. Πρόκειται για ικετήρια αναφορά των κοινοτικών, συντεχνιακών και εκκλησιαστικών αρχόντων των Ιωαννίνων, στις 26 Ιανουαρίου προς, επίσης, μη κατονομαζόμενο υψηλόβαθμο αξιωματούχο της Υψηλής Πύλης, η οποία συντάσσεται με τη συμφωνία των ουλεμάδων (‘Ulema/غولماء) και των υπολοίπων «Τούρκων» των Ιωαννίνων. Προφανώς και τα δύο έγγραφα προέρχονται και διακινούνται από τον ίδιο τον Αλή πασά και το άμεσο περιβάλλον του. Από τον τρόπο της προσφώνησης πιθανόν ο αποδέκτης να είναι ο *σατραζάμ εφέντης* (Satrazam effendi) στην Κωνσταντινούπολη. Στο έγγραφο γίνεται και πάλι αναφορά στο ζήτημα της οικειοποίησης των κτημάτων της Αϊσέ Χανούμ από τον Αλή πασά, και επιχειρείται, με αβάσιμους ισχυρισμούς, η δικαιολόγησή του. Πρόκειται για εννέα τσιφλίκια στον καζά των Ιωαννίνων,

²⁵⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α΄, έγγραφο με αριθμ.13, σ. 26-29.

τέσσερα τσιφλίκια στον καζά της Άρτας, δέκα τσιφλίκια στον καζά της Πωγωνιανής και τέσσερα στον καζά του Αργυροκάστρου. Σε κάποια από τα τσιφλίκια αυτά φαίνεται ότι υπήρχε νεόδμητο χάνι (han/خان), στο οποίο η Αϊσέ χανούμ ήταν διαχειρίστρια («μουτασαρίφισα»)[mutasarrif/متصرف]. Για τον σκοπό της διερεύνησης των κατηγοριών της Αϊσέχανούμ εστάλη στα Ιωάννινα ειδικός αξιωματούχος, ο *Μεχμέτ Ταχίρ εφέντη* (Mehmet Tahir effendi/محمّد تاجر افندی), ο οποίος εξέτασε τους ραγιάδες των τσιφλικιών και τον ίδιο τον Αλή πασά και εκείνος απάντησε ότι έχει στην κατοχή του τα τσιφλίκια της Πωγωνιανής, τα οποία η ίδια (η Ayse hanım), με τη θέλησή της, τα πούλησε. Επίσης, αναφέρεται ότι όταν ρωτήθηκαν οι ραγιάδες των τσιφλικιών απάντησαν ότι, ενώ τα χωριά τους ήταν «χάνικα» (=ελεύθερα) χωριά, τα μετέτρεψε η Αϊσέ χανούμ, ο σύζυγος και ο γιος της σε τσιφλίκια.²⁵⁷

Οι παρεμβάσεις του Αλή πασά όσον αφορά τον διορισμό ή τη χειροτονία αξιωματούχων της Εκκλησίας (Μητροπολιτών-Επισκόπων) στην ευρύτερη επικράτεια της οποίας τον έλεγχο επιδιώκει ποικιλοτρόπως, καταγράφονται από τα πρώτα χρόνια της ανάρρησής του στο πασαλίκι των Ιωαννίνων. Σε αρξουχάλι του Μητροπολίτη Δέρκων Μακαρίου (και πρώην Μητροπολίτη Άρτας) προς τον Αλή πασά γίνεται αναφορά σε υπόθεση χειροτονίας του Επισκόπου Παραμυθιάς. Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων είναι σύμφωνος να χειροτονήσει ως Επίσκοπο Παραμυθιάς τον ανεψιό του Διάκο, σύμφωνα με την επιθυμία του Αλή πασά, αλλά όχι για 10 πουργιά όπως προτείνει ο τελευταίος, αλλά ο Μητροπολίτης Δέρκων, ως μεσάζων, αντιπροτείνει 20 πουργιά. Στο ποσό αυτό περιλαμβάνεται και η προμήθεια που θα λάβει ο ίδιος ο Μητροπολίτης, αλλά και ο Αλή πασάς, η οποία στο έγγραφο αναφέρεται συγκαλυμμένα ως «ψαλτικά». Ο Μητροπολίτης Δέρκων επικαλείται τη συνδρομή στην υπόθεση του Μεγάλου Δραγουμάνου (Αλέξανδρου Υψηλάντη), που είναι συγγενής του καθώς και της φαναριώτικης οικογένειας των Χαντζερήδων.²⁵⁸

Από την ανάρρησή του στη διοίκηση του πασαλικίου των Ιωαννίνων, ο Αλή πασάς γνώρισε την αποδοχή και τη στήριξη σχεδόν του συνόλου της χριστιανικής ελίτ της περιοχής (προυχοντικών αυθεντιών και εκκλησιαστικής ηγεσίας). Η διαπίστωση αυτή, γνωστή από την αφηγηματική βιβλιογραφία για τον Αλή πασά, εδραιώνεται και από τα αρχειακά τεκμήρια. Σε επιστολή του Μητροπολίτη Ιωαννίνων Μακαρίου της 11ης Μαΐου 1793, προς άδηλο φιλικό πρόσωπο, ενδεχομένως μέλος αρχοντικής οικογένειας των Ιωαννίνων,²⁵⁹ γίνεται αναφορά σε κάποιο φίλο που είναι επιθυμητό να *ευδοκιμήσει*, ευχή

²⁵⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1470, σ. 1-4.

²⁵⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α', έγγραφο με αριθμό 27, σ. 32.

²⁵⁹ «και εἴθε γένοιτο, ὥσπερ γράφει ὁ βρασμός νά αὐξήσῃ, καί ὁ φίλος μας νά εὐδοκιμήσῃ», Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.* . τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1472, σ. 5-6. Βλ. και εισαγωγικό σημείωμα του

που ενδεχομένως παραπέμπει στον ίδιο, ο οποίος εκείνη την περίοδο έχει αναλάβει το αξίωμα του πασά των Ιωαννίνων.

Ο Αλή πασάς παρεμβαίνει ακόμα και στην οικονομική διαχείριση των Μητροπόλεων, διενεργώντας μάλιστα ενδεδειγμένους ελέγχους όπως προκύπτει από αρζουχάλι του Ιωσήφ, βεκίλη (αντιπρόσωπο) του Μητροπολίτη Καραφέρνης (Βέροιας) προς τον Αλή πασά. Ο Ιωσήφ αποστέλλει στον βεζύρη των Ιωαννίνων κατάστιχο των κανονικών δοσιμάτων της Μητρόπολης, με τους *βαρουσλούς*, δηλαδή τους προεστούς του βαροσιού της Βέροιας, γιατί ο ίδιος, εν απουσία του Μητροπολίτη, δεν μπορούσε να απομακρυνθεί από τη Μητρόπολη. Στην περίπτωση αυτή καταγράφεται μια ασυνήθιστη πρακτική ελέγχου οικονομικών μιας Μητρόπολης από εκπρόσωπο της οθωμανικής εξουσίας, η οποία, εν προκειμένω, λαμβάνει χώρα ύστερα από κάποια καταγγελία. Πρόκειται για παρέμβαση της αληπασαδικής εξουσίας στα εκκλησιαστικά πράγματα μιας περιοχής, εκτός των ορίων της δικής του αρμοδιότητας.²⁶⁰

Δύο ακόμη αρχειακά τεκμήρια από την πρώτη φάση της διοίκησης του Αλή πασά είναι ενδεικτικά της θέσης που κατέχουν σημαίνοντα μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας μέσα στο αληπασαδικό σύστημα εξουσίας, καθώς και των σχέσεων και αλληλεξαρτήσεών τους με τις αντίστοιχες μουσουλμανικές ελίτ. Το πρώτο είναι μια επιστολή του μουσελίμη του Κάρλελι, Ισούφ αγά, προς τον Μητροπολίτη Άρτης, Ιγνάτιο, με ημερομηνία 23 Μαΐου 1799, με την οποία τον παρακινεί να μεσολαβήσει στον Αλή πασά υπέρ των κατοίκων Μεσολογγίου και Ανατολικού, που έχουν πέσει στην οργή (*γαζέπι/ gazap/غضب* = θυμός, οργή) του πασά των Ιωαννίνων. Το δεύτερο είναι ένα αρζουχάλι του Μητροπολίτη Ιγνατίου προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 9 Μαρτίου 1800, συστατικό του καδή της Άρτας, του οποίου έληξε η θητεία και μεταβαίνει στην Άρτα για να ζητήσει ανανέωση από τον Αλή πασά.²⁶¹ Και στις δύο περιπτώσεις, δύο μέλη της μουσουλμανικής ελίτ ζητούν τη μεσολάβηση ενός μέλους της ορθόδοξης εκκλησιαστικής ιεραρχίας (εν προκειμένω του Μητροπολίτη Άρτας, Ιγνατίου), που κατέχει σημαντική θέση στο αληπασαδικό σύστημα εξουσίας, για τη διευθέτηση των θεμάτων τους.

εκδότη, όπου αναφέρεται ότι αποδέκτης της επιστολής είναι κάποιο μέλος της γιαννιώτικης οικογένειας Μελά. Στο ίδιο, σ. 5.

²⁶⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 434, σ. 804-805.

²⁶¹ *Ο δουατζής σου καδή εφένδης έρχεται εις προσκύνησίν σου, έπειδή έτελείωσεν το μανσούπι του, επιθυμώντας όποϋ άν δεν έλαβε άλλος ναίτης τον μουρασελέν νά τόν ελάμβανε αυτός, και εις τοϋτο έμρι, εφένδημ, [...]δής. Ο δοϋλος σου σέ κάμω ίφαδέ ότι δύω τευτέρια έπήγε σωστά, όποϋ ερίχθηκαν εις τόν καιρόν του και από ένα άλλο τευτέρι όποϋ ρίχθηκεν εις ταίς αρχαίς όποϋ ήλθε έπειδή ετύχαινε τοϋ Σελήμ εφένδη και τό νείχε λάβη εκείνος τόν ίμζάν (imzan/امض= υπογραφή), έδόθηκαν και εις τοϋτον μέ προσταγήν σου τρία πυργεία. Κάτι τοϋ τυχαίνει ακόμη, και έπειδή είναι γέροντας διά νά σέ κάμη δοάν και διά νά μήν φύγη μαχρούμης αποφάσισε διά νά τοϋ γένη ό,τι είναι μινασίπι και όρισμός σου...»* Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, τ. Ε', ό.π., έγγραφο με αριθμό 1476, σ. 13-16.

Στις 11 Σεπτεμβρίου 1805, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Ζ΄ και η Πατριαρχική Σύνοδος αποστέλλουν επιστολή προς τον Αλή πασά, συστατική του Αρχιμανδρίτη Νικοδήμου, έμπιστου ανθρώπου στην εσωτερική υπηρεσία του Πατριαρχείου. Η επιστολή αποστέλλεται στην Επισκοπή Λιδωρικίου για να συνάξει τα δικαιώματα του Επισκόπου Διονυσίου, ο οποίος αντιμετωπίζοντας οικονομικά προβλήματα, έχει καταφύγει την Κωνσταντινούπολη, και βρίσκεται καταδιωκόμενος από τους δανειστές του υπό τη φύλαξη του Πατριαρχείου. Η ηγεσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου ζητεί τη μεσολάβηση του Αλή πασά για να συναχθούν τα δικαιώματα, προσβλέποντας στην ισχύ του βεζύρη των Ιωαννίνων για την αποτελεσματικότητα της αποστολής του Αρχιμανδρίτη Νικοδήμου.

Ο ρόλος του Μητροπολίτη Άρτας Ιγνατίου στο αληπασαδικό σύστημα εξουσίας, έως ότου πέσει σε δυσμένεια από τον Αλή πασά και αναζητήσει καταφύγιο στα Επτάνησα και στη συνέχεια στην Ιταλία και τη Ρωσία, είναι ενδεικτικός των σχέσεων που διατηρούσε ο τελευταίος με τον ανώτερο κλήρο της ευρύτερης επικράτειας επί της οποίας ασκεί την εξουσία του.

Ο Αλή πασάς επεδίωκε την ενοποίηση και των αντίστοιχων Μητροπόλεων, η οποία εξυπηρετούσε τα σχέδιά του για τη δημιουργία μιας ενοποιημένης γεωγραφικής επικράτειας, όπου επεκτεινόταν η πολύπλευρη δράση και εξουσία του. Με πρόθεση να δημιουργήσει μια υπερμητρόπολη, με έδρα τα Ιωάννινα, η οποία θα περιελάμβανε τις περιοχές από τη Θεσσαλονίκη έως τη Ναύπακτο (επικράτεια σχεδόν αντίστοιχη με αυτήν που ήλεγχε σε μεγάλο βαθμό στρατιωτικά ως *Επόπτης Φύλαξης των Δερβενίων*), επεδίωκε να ενοποιήσει τις μητροπόλεις Λαρίσης, Σισανίου- Σιατίστης και Άρτας, με αυτήν των Ιωαννίνων. Η συνένωση των Μητροπόλεων Ιωαννίνων και Άρτας πραγματοποιείται τελικά το έτος 1808, μετά την αναχώρηση για τη Ρωσία του Μητροπολίτη Ιγνατίου και διαρκεί μέχρι το 1813, ως Μητρόπολη Ιωαννίνων-Άρτης, με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Ιωαννίνων Δωρόθεο, κατά το διάστημα 1808-1810 και τον Μητροπολίτη Λαρίσης, Γαβριήλ, κατά το διάστημα 1810-1813. Αντίθετα, η πρόθεση για συνένωση των δύο Μητροπόλεων με αυτήν της Σιατίστης-Σισανίου δεν τελεσφόρησε. Χαρακτηριστικό του βαθμού παρέμβασής του στα εκκλησιαστικά πράγματα, η οποία είχε προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στους εκκλησιαστικούς κύκλους και στο πατριαρχικό περιβάλλον, είναι η εντολή του προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Ιερεμία Δ΄, να ορίσει ως Μητροπολίτη Σισανίου τον Επίσκοπο Γηρομερείου Σαμουήλ, παρά το γεγονός ότι είχε ήδη εκλεγεί ως επικεφαλής της συγκεκριμένης Μητρόπολης ο Αρχιδιάκονος Νικομήδειας Ιωαννίκιος. Η συνένωση των δύο Μητροπόλεων Ιωαννίνων και Άρτης προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις στην Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου, η οποία επιθυμούσε να επαναχωριστούν

οι Μητροπόλεις μετά τον θάνατο του Μητροπολίτη Ιωαννίνων-Άρτας, Ιερόθεου. Η επιδιωκόμενη από τον Αλή πασά συνένωση των δύο Μητροπόλεων με τη Μητρόπολη Λαρίσης, ωστόσο, προσέκρουσε στις αντιδράσεις φαναριωτικών κύκλων, όπως προκύπτει από αναφορά του καπουτσοχαντάρη του από την Κωνσταντινούπολη, με ημερομηνία 28 Σεπτεμβρίου 1810.²⁶² Ο ίδιος ο εκπεσών Μητροπολίτης Άρτας, Πορφύριος, είχε προσκομίσει στην Κωνσταντινούπολη (στο Πατριαρχείο) στοιχεία, σχετικά με την υπόθεση που τον αφορούσε, όπως πληροφορεί τον Αλή πασά ο Δραγουμάνος Ιωάννης Καρατζάς με αρζουχάλι του στις 25 Ιουλίου 1808.²⁶³ Σχετικές είναι και οι εξηγήσεις του Μητροπολίτη Πορφύριου προς τον κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια στις 2 Μαρτίου 1830.²⁶⁴ Αργότερα, πάντως, ο Πορφύριος εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Ναυπάκτου και φαίνεται ότι έχει αποκαταστήσει τις σχέσεις του με τον Αλή πασά και μάλιστα ο τελευταίος έχει αποστείλει συστατική επιστολή υπέρ του Πορφύριου προς τον Πατριάρχη, Γρηγόριο Ε΄. Η επιστολή του Αλή πασά επιδόθηκε στον νέο Πατριάρχη, Καλλίνικο Β΄, μετά την αλλαγή στον Πατριαρχικό Θρόνο, που έλαβε χώρα στο διάστημα αυτό. Ο νέος Πατριάρχης, σε αναφορά του προς τον βεζύρη των Ιωαννίνων, δηλώνει ότι τρέφει φιλικά αισθήματα για τον Πορφύριο, ο οποίος μάλιστα είναι και συγγενής του.²⁶⁵

Ο Αλή πασάς προσπάθησε να θέσει υπό τον έλεγχό του μέλη του ανώτερου ορθόδοξου κλήρου, μέσω οικονομικών εξαρτήσεων, λόγω τοκογλυφικού δανεισμού. Όπως προκύπτει από ένα κατάστιχο, που φυλάσσεται στο *Οθωμανικό Αρχείο της Προθυπουργίας*, στο οποίο καταγράφονται τα δάνεια του αληπασαδικού οτζακίου,²⁶⁶ ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων-Άρτας, Γαβριήλ, όφειλε στο αληπασαδικό οτζάκιο ποσό 2.500 γροσίων, ενώ ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων, Δωρόθεος, ποσό 2.000 γροσίων. Πρόκειται για χρέη που προέρχονται, κατά πάσα πιθανότητα, από δανεισμό.²⁶⁷

²⁶²Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμό 546, σ. 159-162. Πρόκειται για αναφορά του Σουλεϊμάν εφένδη (Suleyman effendi), καπουκεχαγιά του Αλή πασά προς τον κύριο του, στο οποίο του παρουσιάζει τις ενέργειές του για την άνοδο στον ενοποιημένο μητροπολιτικό θρόνο Ιωαννίνων-Άρτης του Μητροπολίτη Λαρίσης Γαβριήλ. Για τη διευθέτηση αυτή ο Σουλεϊμάν εφέντης συναντά πολύ μεγάλες δυσκολίες, καθώς η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου (το *τζεμεγιέτι των Καλογήρων*, από την αραβικής προέλευσης λέξη *cem'iyet/جمعيه* = σύνοδος, συνάθροιση, εκκλησίασμα, ποιμνίο) επιθυμούσε τον τερματισμό της ενοποίησης των Μητροπόλεων. Η επίτευξη του σχεδίου επιτυγχάνεται χάρη στην παρέμβαση του Δραγουμάνου Παναγιώτη Μουρούζη, ο οποίος αφού εξασφάλισε την υποστήριξη του Ρεΐς Εφέντη, πέτυχε την εκλογή του Γαβριήλ και τη διατήρηση της συνένωσης των Μητροπόλεων.

²⁶³Βλ. Ανεμοδουρά, *Ο Θεσμός του Επόπτη φύλαξης των δερβενίων*, ό.π., σ. 99-105· *Αρχείο Σταύρου Ιωάννου* φυλασσομένο στην Εθνική Βιβλιοθήκη, κατάστιχο 5, σ. 60 : «Λογαριασμός των νέων λαζαρέτων» και σ. 70, 88 · Σ. Κουγέας «Αρχείον Σταύρου Ιωάννου», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939): 34-35 και 98.

²⁶⁴Βλ. Χ. Δ. Χαραλαμπίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία Ναυπάκτου*, σ. 83-85.

²⁶⁵Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμό 428, σ. 793-795.

²⁶⁶Πρόκειται για μία καταγραφή του σερασκέρη Χουρσίτ πασά/seraskerHursit paşa, που ηγείτο των σουλτανικών στρατιωτικών δυνάμεων μετά τη θανάτωση του Αλή πασά, το οποίο υπογράφει ο *Επόπτης του Οθωμανικού Αρχείου/ Nazar-i Darrbhane/ ضابطخانه*. Βλ. σχετ. στη σ. 329 της παρούσας μελέτης.

²⁶⁷D...BŞMd...Gömek No 16693, Tarih 1238. 9.

Σημαντικές πληροφορίες για τις παρεμβάσεις της αληपाσαδικής εξουσίας στη δράση των εκπροσώπων της Ορθόδοξης Εκκλησίας μας παρέχουν κάποιες από τις επιστολές που περιλαμβάνονται στον Κώδικα του Ιωάννου Οικονόμου, Λαρισαίου. Πρόκειται για επιστολή του Βελή πασά προς αντιπροσώπους του στην Υψηλή Πύλη, του ιδίου προς τον Πατριάρχη Κύριλλο, του τελευταίου προς τον Βελή πασά και τα εσνάφια της πόλης της Λάρισας και των εσναφίων προς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Μέσα από τις επιστολές αυτές προκύπτει ότι ο εμποροβιοτεχνικός κόσμος της πόλης ηγείται της προσπάθειας να περισταλούν οι αυθαιρεσίες του Μητροπολίτη και οι αδικίες σε βάρος του λαού της Λάρισας. Στην περίπτωση αυτή βλέπουμε τον εκπρόσωπο της οθωμανικής εξουσίας (Βελή πασά) να συντάσσεται με την κίνηση αυτή των εσναφίων εναντίον του Μητροπολίτη και να υπερασπίζεται τον χριστιανικό πληθυσμό από τις αυθαιρεσίες του τελευταίου.

Στις 13 Δεκεμβρίου του έτους 1813, ο Βελή πασάς με επιστολή του προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλο, κατηγορεί τον Μητροπολίτη Λάρισας, Πολύκαρπο, για βιαιότητες και αυθαιρεσίες εναντίον κατοίκων της πόλης της Λάρισας.²⁶⁸ Ο Βελή πασάς ζητεί από τον Πατριάρχη, Κύριλλο, την αντικατάσταση του Μητροπολίτη Λάρισας με άλλον, καθώς οι κάτοικοι της πόλης δεν τον θέλουν πλέον για ιεράρχη τους, που να γνωρίζει τα προβλήματα της περιοχής και να μπορεί να ανταποκριθεί στα ποιμαντορικά του καθήκοντα.²⁶⁹

Είναι αξιοσημείωτη η αναφορά του Βελή πασά στη σχέση ιδιοκτησίας του αληπασαδικού οτζακίου με την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας, κυρίως λόγω των τσιφλικιών που διαθέτει εκεί: «*Ἡμεῖς ὁμως διὰ νὰ ἔχωμεν εἰς αὐτήν τήν ἐπαρχίαν μούλκι μας καθ' αὐτό τό ἕνα τέταρτον σχεδόν μέρος καί ἡξεύροντες ὅτι κατά περίστασιν εἰς ὀλίγον διάστημα καιροῦ ἔγινεν ἀλλαγὴ πολλῶν ἀρχιερέων τῆς Λαρίσης καί διὰ νὰ μὴ δοκιμάσουν*

²⁶⁸ «Και πρό ἡμερῶν γράφωντας ἐδώ τοὺς ἀνθρώπους του νὰ ἀρπάξουν καὶ σύρουν ὡς καταδίκους εἰς τὰ σωκκάκια καλοὺς καὶ φρόνιμους νοικοκυρέους, χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἡμεῖς τελείως εἰδησοῖν ἐτάραξε καὶ σύγχυσε ὅλους τοὺς ραγιάδες καὶ κοντεὺει νὰ τοὺς κάμη περουνσιάνι (perişani/پریشانی) καταστροφή, δυστυχία, ἀθλιότητα). Βλέποντες λοιπὸν τὴν τόσιν ἀγωγὴν καὶ το ἀμετάθετον τῆς γνώμης των, ἐβιάσθημεν νὰ σὰς γράψωμεν τό παρόν ὡς βαλῆς ὁποῦ εὐρέθημεν καὶ ἀλιακά σαχίπη/ alâkasahib/ علاقہ صاحب = κάτοχος τμήματος τσιφλικιῶν). Ὅθεν ἡ ἀνάγκη νὰ κάμητε τὴ διόρθωσιν αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως μέ το ἄζλι (azl/azil/عزل = ἀπαλλαγὴ ἀπὸ ἀξίωμα) του διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ὁ κόσμος». Γ. Α. Αντωνιάδη (μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος), *Επιστολαὶ διαφόρων αντιγραφείσαι παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου Οικονόμου Λαρισαίου, 1823 Ἰουλίου 25, Αθήνα 1964*, σ. 181

²⁶⁹ «Διὰ τοῦτο συμφώνως ὅλοι δὲν τὸν δέχονται πλέον διὰ ἀρχιερέα τους καὶ μὰς ἐπαρακάλεσαν μέ πόνον διὰ τό παρόν φιλικὸν γράμμα ἐν πληροφορίαν σας. Καὶ ἐπειδὴ καθὼς σὰς προείπαμεν ἀπὸ τὰς καιρικὰς περιστάσεις δὲν ἔχομε δύναμιν νὰ πληρώσουν βοήθειαν μετὰ προσθήκης, παρακαλοῦν ὅλοι οἱ ραγιάδες καθὼς βεβαίωσεσθε καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀναφορὰν τους, ὁποῦ νὰ τοὺς διορισθῇ διὰ Λαρίσης ἕνας ὁποῦ νὰ γνωρίζῃ τό χάλι, εἰς τό ὁποῖον ἔφθασε ἡ ἐπαρχία καὶ νὰ ᾔῃ φρόνιμος καὶ μέ καλὰ προτερήματα καὶ ἔτσι μέ βεβαιότητα θέλῃ κάμη μαζί τους καλὸν ἡμτιζάτζι (hüsn-i intizam- حسن انتظام = το να τα πηγαίνεις καλά με τους άλλους), καθὼς δὲν σὰς λανθάνει». Ὁ.π. σ.

άλλα έξοδα μέ τόν έρχομόν νέου άρχιερέως, όποϋ δέν τούς έμεινε δύναμις και έξόχως είς τάς παρούσας καιρικές περιστάσεις, έπροκρίναμεν διά τό συμφερότερον, όποϋ αϋτόν τόν Λαρίσης νά τον προστάζωμεν διά νά φέρηται είς τρόπον όποϋ νά τούς εύχαριστήση».²⁷⁰ Ο Βελή πασάς είχε ήδη ενημερώσει τον καπουκεχαγιά του στην Κωνσταντινούπολη για τις πράξεις του Μητροπολίτη Λάρισας και των ανθρώπων, οι οποίοι στράφηκαν και εναντίον του διαχειριστή κάποιων τσιφλικιών του στην περιοχή, για τον οποίον, με υποκίνηση του ίδιου του Μητροπολίτη, εκδόθηκε φερμάνι να εξορισθή. Μάλιστα καταγγέλλει το γεγονός ότι το φερμάνι αϋτό δεν έφτασε επισήμως στον ίδιο, ως βαλή της Λάρισας, αλλά ούτε και στις ιεροδικαστικές αρχές της πόλης.²⁷¹ Απαντώντας στην επιστολή του Βελή πασά, με αναφορά του στα τέλη του ίδιου μήνα (Δεκέμβριος 2013), ο Πατριάρχης Κύριλλος υπερασπίζεται τον Μητροπολίτη Λάρισας, Πολύκαρπο. Αν και παραδέχεται τις πιέσεις που άσκησε ο ιεράρχης «προς τους πτωχούς ραγιάδες», αποδίδει τις πράξεις του στην υπερχρέωση της Μητρόπολης, λόγω των συχνών αλλαγών του ποιμενάρχη της κατά το προηγούμενο χρονικό διάστημα.²⁷²

Οι παρεμβάσεις του αληपाσαδικού οτζακίου στα εκκλησιαστικά πράγματα της ευρύτερης επικράτειάς του, με σκοπό την ενίσχυση του κεντρικού ελέγχου των υποτελών χριστιανικών πληθυσμών, σε πολλές περιπτώσεις, προσκρούουν σε αντιδράσεις από το πατριαρχικό και το ευρύτερο φαναριώτικο περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, όπου το υφιστάμενο πλέγμα πελατειακών σχέσεων αποδυναμώνει την «παντοδυναμία» που διαθέτει σε τοπικό επίπεδο ο Αλή πασάς.

²⁷⁰ Ο.π., σ.181.

²⁷¹ «Ένϋ λοιπόν ήμεϊς τόν έδιαφεντεύσαμεν και έκαρτερούσαμεν νά έπιστρέψη έδϋ διά να βάλη είς νιζάμι (nizām/نظام=τάξη) τήν έπαρχίαν του, καθϋς μās ύπεσχέθη και καθϋς ήτον τό χρέος τής άρχιερωσύνης του, τώρα βλέπομεν ότι στέλνει φερμάνι διά νά γένη νεύγη (neyi/نهی=εξορία) κάποιος Χ: Γιαννακός, όπου είναι ασλι (asli/اصلی=γνήσιος) ραγιάς έδικός μου από τό τζιφλίκα μου Μεγιούκ κιοϊ και μέ ίζνι (izin/izn/ان=άδεια) μου κάθετα είς τήν Λάρισαν διά μερικάς δουλειáis έδικαίς μου, και διά τό άλησβερήσι (alısverıs/الس ویرش=εμπόριο, αγοραπωλησία, συναλλαγή, δοσοληψία) άλκοντάϋ του και κοντά είς αϋτόν γράφει ό ίδιος τών ανθρώπων του έδϋ νά πιάσουν και τόν Οϊκονόμον τής Λάρισας, νά τόν στείλουν και αϋτόν είς τήν έξορίαν και άφοϋ τό φερμάνι δέν ήτον χιτάπι (hitap/hitab/خطاب=προσφώνηση,προσαγόρευση) είς εμένα, όπου είμαι βαλής τοϋ τόπου δέν τό έπήγαν άλλ' οϋτε είς τόν μεκχεμέν (mahkeme/mehkeme/محكمة=Ιεροδικείο) όποϋ έγραφεν παρά πρώτα έπήγεν ό γιασακτζής του και οι άνθρωποί του και έπιασαν είς τό τζαρσί τόν έναν και τόν άλλον όπου έφτασαν και έπειτα, βλέποντες πώς θα άκολουθήσουν πολλά κακά, τότε έπήγαν τό φερμάνι είς τόν μουλά έφέντην». Ο.π., σ. 179.

²⁷² «...αι ιδιαίτεροι καταδρομαί όποϋ τόν ήκολούθησαν πέρυσι και τόν ήνάγκασαν μέ έξάρχους και μέ μπομπασιρέους νά έλθη βακτισίζικα έδϋ είς τήν πόλιν και νά καθίση όκτώ δέκα μήνας μέ τοϋς ανθρώπους του, κρινόμενος και καταδικαζόμενος είς ένα και είς έναν ακρίβειας από τόσαις αναφοραίς κατ' αϋτοϋ τόν καθυπέβαλον είς χρέος βαρύτατον, ιδίως διά τά έξοδα όποϋ έκαμε και έρχόμενος έδϋ διατρίβων και έπιστρέφωντας τά όποία χρεωστοϋνται άκόμη και ενοχλούν καθ' έκάστην οι δανεισταί τόν κεσιχανέν (keşihane/كشخانه=μοναστήρι, μονή), άπαιτοϋντες τά δικάιά των. Αϋτά λοιπόν τόν ήνάγκασαν ίσως νά στενοχωρήση ολίγον τοϋς πτωχούς ραγιάδες διά νά ήμφορέση νά έλαφρωθή από τό ίδιον χρέος, τό όποϊον και άκόμη δέν τό κατόρθωσεν...». Ο.π., σ. 140.

Εικόνα 11: Σουλιώτης στην Κέρκυρα, ο Νικολός Περβόλης. Έργο του Louis Dupré.
Από το ιστορικό λεύκωμα, Μ. ΒΛΑΧΟΣ επιμ., Louis Dupré, *Ταξίδι στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη*, εκδ. ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1994. Πηγή: <http://el.travelogues.gr>

4. Η εξουσία και η δράση του Αλή πασά ως Επόπτη Φύλαξης των δερβενίων της Δυτικής Ρούμελης.

4.α. Ο θεσμός του Επόπτη φύλαξης των δερβενίων: Από τον Kurt πασά έως τον Αλή Τεπεντελενλή.

Η αντιμετώπιση της ληστείας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενδημικού φαινομένου του μεσογειακού χώρου, χαρακτηρίζεται από πρακτικές που επιδιώκουν να εντάξουν στην κρατική νομιμότητα το πλεόνασμα της βίας, που κυριαρχεί στην οθωμανική επικράτεια ως βασικό γνώρισμα των προκαπιταλιστικών κοινωνιών. Η απουσία συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού καταστολής, αλλά και το οθωμανικό μοντέλο ανοχής, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση ενός συστήματος, που επεδίωκε, μέσα από τη σύγκρουση και την ενσωμάτωση, την καταστολή του έκνομου φαινομένου. Το θεσμικό πλαίσιο φύλαξης των δερβενίων, που διαμορφώνεται από τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, αποτελεί το βασικό λειτουργικό κορμό αυτού του κατασταλτικού συστήματος στον μη αστικό οθωμανικό χώρο. Η θεσμική

ποικιλομορφία και η ανασηματοδότηση των θεσμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες που επικρατούν στο τεράστιο εύρος της επικράτειας και ο προνεωτερικός χαρακτήρας του οθωμανικού κράτους, συνιστούν τις βασικές παραμέτρους πρόσληψης του θεσμού φύλαξης των δερβενίων, όπως ακριβώς και όλο το οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο στην ιστορική του διάρκεια. Το καθεστώς φύλαξης των δερβενίων λειτούργησε παραπληρωματικά στην οθωμανική έννομη τάξη, αποτελώντας ταυτόχρονα στρατηγική επιλογή της κεντρικής διοίκησης για τη διευκόλυνση των μεταφορών και των χερσαίων επικοινωνιών και, κατ' επέκταση, για την ομαλή διεξαγωγή του χερσαίου εμπορίου, με σκοπό τον επαρκή εφοδιασμό της αγοράς. Στην προκειμένη περίπτωση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρησιμοποίησε και αξιοποίησε την προηγούμενη εμπειρία των μεσανατολικών αυτοκρατοριών -της Μογγολικής, της Αυτοκρατορίας των Ιλχανιδών, του Σελτζουκικού Σουλτανάτου του Ρουμ- και σε πολύ μικρότερο βαθμό του προϋπάρχοντος θεσμικού βυζαντινού πλαισίου. Σε πολλές περιπτώσεις η ένταξη προϋπαρχόντων θεσμών στο οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο συντελέστηκε με ανασηματοδότησή τους και προσαρμογή στο οθωμανικό μοντέλο της στρατιωτικής οργάνωσης που ακολούθησε η Αυτοκρατορία τους αιώνες της λειτουργίας της.

Στο καθεστώς των φυλασσόμενων διαβάσεων συμπεριελήφθησαν σχεδόν όλες οι βασικές κατηγορίες των σταθμών διέλευσης του χερσαίου δικτύου: κάστρα, χάνια, караβάν-σεράγια, ταχυδρομικοί σταθμοί (menzil hane), γέφυρες, οι οποίοι είτε διέθεταν ιδιαίτερη φρουρά, είτε ήταν λειτουργικά συνδεδεμένοι με τα πλησιέστερα δερβένια. Σε κομβικά σημεία των οδικών αξόνων ένα λειτουργικό συμπαρακολούθημα εγκαταστάσεων, από τεμένη, ιεροδιδασκαλεία, ξενώνες, λουτρά, καταστήματα και αγορές, πλαισίωναν τους χώρους αυτούς, δημιουργώντας συγκροτήματα (külliye/كُليَّة), που σε πολλές περιπτώσεις αποτέλεσαν οικιστικούς πυρήνες, κάποιοι από τους οποίους στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε μεγαλύτερους οικισμούς ή πόλεις. Ο χαρακτηρισμός μιας περιοχής ως δερβένι είχε ως αποτέλεσμα τη φορολογική απαλλαγή των κατοίκων των γύρω χωριών, από τους εθιμικούς και τους έκτακτους φόρους. Ο θεσμός των δερβενίων στη μακρά ιστορική του διάρκεια, παρά τη συνεχή λειτουργία του ως βασικού συμπαρακολουθήματος του ληστρικού φαινομένου στην οθωμανική επικράτεια, χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία και περιπτωσιολογία, άμεσα συνδεδεμένη με τις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες και αντιλήψεις.

Η εξέλιξη του θεσμού φύλαξης των δερβενίων, η οποία συντελείται κατά παράβαση των βασικών αρχών υποταγής, όπως η υποχρέωση καταβολής φόρων και η απαγόρευση οπλοφορίας, δεικνύει την προσπάθεια του κατακτητικού συστήματος να ενσωματώσει την υπάρχουσα κοινωνική δυναμική. Η δυνατότητα ενσωμάτωσης αυτού του πλεονάσματος βίας μέσα στον οθωμανικό θεσμικό σύστημα συνδέεται άμεσα με το ανεκτικό μοντέλο

διοίκησης, το οποίο ακολούθησε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και στο οποίο οφείλει κατά μεγάλο μέρος την επιβίωση της ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η μετάβαση της φύλαξης των δερβενίων από τους δερβеноχωρίτες στους αρματολούς, που συντελείται σταδιακά από τον 16^ο αιώνα, συνεπάγεται μετατόπιση της ευθύνης, αλλά και του προνομιακού καθεστώτος, από το συλλογικό στο ατομικό. Κατά κανόνα, τα προνόμια των δερβеноχωριτών αφορούσαν το σύνολο των κατοίκων και η ευθύνη ήταν συλλογική, σε αντίθεση με τους αρματολούς, οι υπηρεσίες και η ευθύνη των οποίων ήταν ατομικές και ανεξάρτητες από το προνομιακό ή μη καθεστώς, όσων χωριών βρίσκονταν κοντά τις διαβάσεις που φρουρούσαν.²⁷³

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα καταγράφεται από την κεντρική οθωμανική διοίκηση μια σημαντική προσπάθεια αναδιοργάνωσης του θεσμού των δερβενίων, με σκοπό τη βελτίωση της ασφάλειας στις χερσαίες μετακινήσεις και, κατ' επέκταση, την πάταξη της ληστείας, που είχε λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις, ιδιαίτερα στο ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Η προσπάθεια αυτή εγγράφεται σε μια τάση συγκρότησης ενός κεντρικού συστήματος ελέγχου των επικοινωνιών και ανάσχεσης της συνδιαλλαγής των ενόπλων ομάδων με τις τοπικές εξουσίες. Με απόφαση του αυτοκρατορικού διβανίου το έτος 1761 θεσπίστηκε ο θεσμός της *Αρχηγεσίας των δερβενίων* (*Derbendan Başbuğu/دربندات باشبوغو*) στα σαντζάκια του Κάρλελι και της Ναυπάκτου, αξίωμα στο οποίο διορίστηκε ο Φρασελίζαντέ Μουσταφά πασάς (*Fraselizante Mustafâ paşa*). Αργότερα, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης του θεσμού και αύξησης του ελέγχου της κεντρικής διοίκησης, το αξίωμα αυτό μετονομάστηκε σε «*Εποπτεία των δερβενίων*» (*Derbendât Nâzirliği*).

Η σύσταση του αξιώματος του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων* αποτέλεσε προσπάθεια της Υψηλής Πύλης να θέσει κάτω από κεντρικό έλεγχο τη φύλαξη των οδικών περασμάτων, αλλά και των άτακτων ενόπλων σωμάτων, στα οποία είχε κατά καιρούς ανατεθεί το έργο αυτό. Η λειτουργία του νεόκοπου θεσμού φαίνεται ότι συνάντησε αντιδράσεις από τις τοπικές αρματολικές ομάδες -χριστιανικές και μουσουλμανικές- οι οποίες ήταν αποφασισμένες να διατηρήσουν το καθεστώς αυτονομίας που απολάμβαναν εντός του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου. Σε σουλτανικό ορισμό (*ahitname/ahdname/عهدنامه*), με ημερομηνία 20 Ιουνίου 1765, αναφέρεται ότι «οί διαθέτοντες ἄνδρας, καπεταναίοι τῶν καζάδων Πατρατζίκ, Πλαταμῶνος, Ελασσῶνος, Σερβίων, Τρικκάλων, Βεροίας...πιέζουν καί παρακινοῦν τούς ραγιᾶδες τοῦ καζᾶ τῆς Λαρίσης εἰς ἀνταρσίαν,

²⁷³Σπ. Ασδραχάς, «Θεσμοί, πρωτόγονη επανάσταση, πραγματικότητες του ΙΗ' αιώνα», στου ιδίου (επιμ.) *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*,ό.π., σ. 173.

λέγοντες, καθώς οί λοιποί καζᾶδες, καί σεῖς διώξατε τούς ὑπό τοῦ ναζίρη διορισθέντας φύλακας και ἀρχιφύλακας τῶν ντερβενίων καί τοποθετήσατε τοιούτους ἀναμίξ με ληστές.²⁷⁴

Οι προσπάθειες αναδιάρθρωσης και κεντρικού ελέγχου του όλου θεσμικού πλαισίου φύλαξης των δερβενίων κατέστησαν αναγκαίες, λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης, μετά την καταστολή της εξέγερσης των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο (1770), όπου χρησιμοποιήθηκαν αλβανοί μουσουλμάνοι, οι οποίοι στη συνέχεια, σχηματίζοντας ληστοσυμμορίες, λήστευαν και τρομοκρατούσαν τον ντόπιο πληθυσμό. Μεγάλο μέρος των ενόπλων αυτών στη συνέχεια διασκορπίστηκε στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, με πολύ δυσμενείς συνέπειες για την ασφάλεια των κατοίκων των διαφόρων περιοχών.

Το 1775 τη θέση του *Derbendat nâziri* κατέλαβε ο *μουτεσαρρίφης* (müteserrif/مُتَشَرِّف = αξιωματούχος διοικητής του σαντζακίου) της Αυλώνας Κουρτ-Αχμέτ πασάς (Kurt Ahmet paşa). Σε σχετικό αυτοκρατορικό έγγραφο, με ημερομηνία 30 Σεπτεμβρίου 1780 (4^η Σεβάλ 1194 Εγίρας),²⁷⁵ περιγράφονται αναλυτικά τα καθήκοντα του Κούρτ Αχμέτ πασά ως «Ηγέτη των δερβενίων της Δυτικής Ρούμελης»: «...ἐπειδή ὁ κυριότερος καί βασικότερος ὄρος τοῦ ὑπουργήματος τοῦ ἀρχηγού τῶν ντερβενίων εἶναι ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τῆς νυχθημερόν φρουρήσεως πασῶν τῶν δημοσίων ὁδῶν καί διαβάσεων, ὑπό ἀξίων ἐμπιστοσύνης καί ἀφοσιωμένων ἀρχιφυλάκων, ἵνα μὴ ἐπέλθουν κατ' οὐδένα τρόπον ζημίαι καί βλάβαι ὑπό τῶν Ἀλβανῶν ληστῶν, ἐν ταῖς περιφερείαις τῶν βιλαετίων Τρικάλων-Λαρίσης-Θεσσαλονίκης καί τῶν πέριξ βιλαετίων και ἐν Δομοκῷ καί ἐν Ζητουνίῳ καί νά μὴ προκληθῇ ζημία τίς εἰς τήν ζωὴν καί τήν περιουσίαν τῶν ἐμπόρων καί τῶν ταξιδιωτῶν ὑπό τῶν κακοποιῶν, σοι ἀνέθεσα τὴν διοίκησιν ταύτην».²⁷⁶ Η αρμοδιότητα του *Αρχηγέτη-Επόπτη* των δερβενίων επεκτάθηκε στα Τρίκαλα, τη Λάρισα, τη Θεσσαλονίκη, τον Δομοκό, τη Λαμία και τη Λειβαδιά. Ανάλογα σχήματα λειτούργησαν στην περιοχή των Σκοπίων, της Δράμας και της Φιλιππούπολης.

Το 1778 ο Αλή Τεπεντελενλής ανέλαβε τη θέση του αναπληρωτή *Επόπτητων Δερβενίων*, αναπληρώνοντας τον Τσανταλτζαλή Χατζή Αλή πασά (Çatalcali Hacı Ali paşa), που υπηρετούσε ως φρούραρχος (muhafız/مُحَافِظ) της Χαλκίδας.²⁷⁷ Όπως αναφέρει ο Δ. Σκιώτης, το αξίωμα του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων* αποτελούσε «το κλειδί της εξουσίας

²⁷⁴ Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες εις τη μακεδονίαν*, ό.π., σ. 97-98.

²⁷⁵ Σε ανώνυμο εκκλησιαστικό κώδικα που δημοσίευσε ο Ν. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, αναφέρεται ότι η φύλαξη των Δερβενίων ανατέθηκε στον Κουρτ πασά το έτος 1774: «1774 ἔλαβε ὁ Κούρτ πασᾶς τὰ Ντερβένια καί ἔκαμε ζάπτι τοὺς ζουρμπᾶδες». Ν. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Δύο κώδικες της Βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζά», *Παρνασσός* 3(1902): 143.

²⁷⁶ Στο έγγραφο ο Κουρτ Αχμέτ πασάς προσφωνείται ως «*Emir Oul- Oumera*» (Emir-ul Umera/امير الامرا = βαθμίδα της οθωμανικής διοίκησης που συνεπάγεται τον τίτλο του πασά, βλ. Pakalın, *Osmanlı tarrih deymler ve termleri sozlugu*, Istanbul 1971, τ. 1, σ. 527) και «*Ηγέτης των Δερβενίων της Δυτικής Ρούμελης*». Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες εις τη Μακεδονίαν*, ό.π., σ. 27.

²⁷⁷ Σκιώτης, «Από ληστής πασάς», ό.π., σ. 273-274.

στην *Αλβανία και τη Ρούμελη*»,²⁷⁸ γεγονός που επιβεβαιώνεται στην περίπτωση του Αλή πασά, καθώς πάνω στο αξίωμα αυτό θεμελίωσε την πολύχρονη κυριαρχία του στο μεγαλύτερο τμήμα του ελλαδικού χώρου και της νότιας Αλβανίας.²⁷⁹

Η κατάκτηση του αξιώματος του *Επόπτη των Δερβενίων* εκ μέρους του Αλή Τεπεντελενλή απαιτήσε πολύχρονες συγκρούσεις με τον Κουρτ πασά του Μπερατίου και το συμμαχικό του περιβάλλον στην περιοχή της Αλβανίας. Όλα αυτά λαμβάνουν χώρα μέσα στο κλίμα αναβρασμού που επικρατεί στον ελλαδικό χώρο, μετά το τέλος των Ορλωφικών, τις αλβανικές λεηλασίες και τις προσπάθειες της Πύλης να πατάξει τα αλβανικά έκτροπα. Η σύντομη θητεία του Αλή Τεπεντελενλή (από τα τέλη του 1778 έως τον Μάρτιο του 1779) ως αναπληρωτή *Επόπτη των Δερβενίων* είχε καθοριστικά αποτελέσματα για την ιστορική του πορεία. Μετά την απομάκρυνσή του από τη θέση αυτή, ο Αλή μπέης προσπάθησε, με έκνομες ενέργειες και πρόκληση αναταραχών, να αποδείξει στην Πύλη ότι ο ίδιος ήταν ισχυρότερος από τον Κούρτ πασά και ότι, με την ενσωμάτωσή του στον επίσημο κρατικό μηχανισμό, είχε την ικανότητα να ελέγξει το σύνολο των ατάκτων ένοπλων ομάδων. Πραγματικά, η σύντομη αυτή θητεία του τον βοήθησε να εγκαταστήσει ένα δίκτυο επαφών με αλβανούς *μπουλουκμπασήδες* (bölük başi/بشى/بولوك= αρχηγοί των αλβανικών ατάκτων ομάδων-μπουλουκιών) και με χριστιανούς αρματολούς, μέσα από τις οποίες στρατολόγησε πολυπληθείς μισθοφόρους, που χρησιμοποίησε στις επόμενες επιδρομές και λεηλασίες του. Ταυτόχρονα, προχώρησε και στην αντικατάσταση όσων είχε διορίσει ο προκάτοχός του σε στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις και διοχέτευσε στον Μοριά, που βρίσκονταν σε μεγάλη αναστάτωση μετά τα Ορλωφικά, όσους αλβανούς ατάκτους δεν ήθελαν να υπαχθούν στις εντολές του. Έτσι, μετά την παύση του, σε μια προσπάθεια συστηματικής υπονόμευσης του κύρους του Κουρτ πασά, πραγματοποίησε συστηματικές επιδρομές στην Ακαρνανία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία.²⁸⁰

Μετά τον θάνατο του ανταγωνιστή του, Κουρτ Άχμετ πασά, το 1787 του ανατέθηκε το *ναζίρλίκι* (*Εποπτεία*) των Δερβενίων με έδρα τα Τρίκαλα, αξίωμα το οποίο θα διατηρήσει, με μικρά διαλείμματα, σχεδόν έως το τέλος της σταδιοδρομίας του. Ωστόσο, η διένεξή του με τον Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου οδήγησε την Πύλη σε αφαίρεση του αξιώματος του *Επόπτη των Δερβενίων* από τον Αλή πασά το 1789. Την ίδια εποχή καταργούνται οι φρουροί των οδικών περασμάτων και δίνεται το δικαίωμα της αυτοπροστασίας στις πόλεις και στα χωριά της βαλκανικής οθωμανικής επικράτειας. Παρά την απόφαση αυτή, πολλές κοινότητες αρνήθηκαν να δημιουργήσουν τις δικές τους φρουρές, προτιμώντας την

²⁷⁸ Ο.π., σ. 275.

²⁷⁹ Ο.π.

²⁸⁰ Ανεμοδουρά, *Ο θεσμός του Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*, ό.π., σ. 59.

προστασία του πασά των Ιωαννίνων, καθώς ο τελευταίος είχε καταφέρει να επιβάλει την ισχύ του στην περιοχή. Άλλες πάλι κοινότητες που συγκρότησαν δικές τους φρουρές, αναγκάστηκαν πολύ σύντομα να τις καταργήσουν, καθώς παντού υπήρχαν άτακτα σώματα που πραγματοποιούσαν ληστρικές επιθέσεις, εκτός από την επικράτεια του Αλή πασά.²⁸¹ Η αύξηση του ληστρικού φαινομένου, κυρίως στα Τρίκαλα και την Ελασσόνα, φαίνεται ότι αποδόθηκε και σε ενέργειες αντιπερισπασμού του Αλή πασά, όπως προκύπτει από επιτιμητική απόφαση της κυβέρνησης.²⁸² Στις 18 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους το *Ναζιρλίκι των Δερβενίων* ανατέθηκε στον μουτεσαρρίφη των Τρικάλων, Μπεκίρ πασά (Bekir paşa). Ωστόσο, η επιμονή και οι ενέργειες του Αλή πασά ανάγκασαν την Πύλη στα 1790-91 να διορίσει στη θέση του *Επόπτη των Δερβενίων* τον γιο του, Βελή μπέη, χωρίς να του δοθεί άλλο αξίωμα.²⁸³ Από έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά μαθαίνουμε ότι το έτος 1803 το αξίωμα του *Επόπτη φύλαξης των δερβενίων* κατείχε ο γιος του, Βελή πασάς.²⁸⁴

Το έτος 1803 ο Αλή Τεπεντελενλής αντικαταστάθηκε στο αξίωμα του βαλή της Ρούμελης (Rumeli valisi/رومالی والیسی) από τον Ιμπραήμ πασά και επανήλθε ως μουτεσαρρίφης (müteserrif/مُتَشَرِّف) Ιωαννίνων, ενώ του παραχωρήθηκε και η διοίκηση του σαντζακίου των Τρικάλων. Τον Σεπτέμβριο του έτους 1807 ο Βελή πασάς διορίστηκε βαλής του Μοριά (Mora valisi) και τον ίδιο χρόνο η θέση του *Επόπτη των Δερβενίων* αποδόθηκε και πάλι στον πατέρα του.²⁸⁵ Είναι αξιοσημείωτο πάντως το γεγονός ότι η Πύλη, με έγγραφά της, επέκρινε κατά καιρούς τόσο τον Αλή πασά, όσο και τον γιο του Βελή, ως *Επόπτες των Δερβενίων*, γιατί χρησιμοποιούσαν αλβανούς ενόπλους (sekban/کِبانس) ως φύλακες των δερβενίων. Πιθανότατα το γεγονός αυτό οδήγησε στην παύση του Αλή πασά ως *Επόπτη των Δερβενίων* και στην αντικατάστασή του από τον γιό του και στη συνέχεια την παύση του Βελή μπέη από το ίδιο αξίωμα).²⁸⁶

²⁸¹ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ.159.

²⁸² Ν. Σαρρής, «Οργάνωση και Λειτουργίες των Δερβενίων» στο Β. Φύλιας (επιμ.), *Προβληματισμοί και Επισημάνσεις*, Αθήνα 1997, σ. 225-226.

²⁸³ Ο.π.

²⁸⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείον Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 183, σ. 337-339.

²⁸⁵ Ι. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα 1971, σ. 73.

²⁸⁶ Σαρρής, «Οργάνωση και λειτουργίες των δερβενίων», ό.π., σ. 225-226. Πάντως, με αυτοκρατορικό φερμάνι της 26^{ης} Μαΐου 1812 (αρχή Σεβάλ 1227 Εγίρας), το οποίο περιλαμβάνεται στα αρχεία του Ιεροδικείου Βέροιας- Νάουσας, ανανεώνεται η ανάθεση του αξιώματος του Επόπτη των Δερβενίων στο Αλή πασά Τεπεντελενλή, ο οποίος προσφωνείται ως εν ενεργεία «ντερβεντάτ ναζήρ». Βλ. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Β' *Αρχείον Βεροίας- Ναούσης*, έγγρ. 258, σ. 251-251.

²⁸⁶ Orhanlı, *Osmanlı*, ό.π., σ. 63.

4.β. Οι προσπάθειες διεύρυνσης της εξουσίας του Αλή πασά στον ευρύτερο ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο.

Στις σελίδες που ακολουθούν επιχειρείται μια προσέγγιση μέσα από τη βιβλιογραφία και τις αρχειακές πηγές της προσπάθειας του Αλή πασά να διευρύνει την εξουσία του στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, με την καθυπόταξη ή την εξόντωση τοπικών κοινοτικών αυθεντιών, αξιοποιώντας τις δυνατότητες που του παρέχει το οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο, αλλά και ο ρόλος του ως *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*. Στην επίτευξη του σκοπού αυτού ο ρόλος των χριστιανών και μουσουλμάνων ενόπλων, στην υπηρεσία της αληπασαδικής εξουσίας, υπήρξε καταλυτικής σημασίας.

Η περιοχή της σημερινής Στερεάς αποτέλεσε εδαφικό χώρο επέκτασης της αληπασαδικής εξουσίας, σε μια προσπάθεια διεύρυνσης του εξουσιαστικού ρόλου του βεζύρη των Ιωαννίνων στο μεγαλύτερο μέρος της ελλαδικής επικράτειας. Καθοριστικής σημασίας για τις εξελίξεις και τον συσχετισμό κοινοτικής και αρματολικής εξουσίας στη δυτική Ρούμελη ήταν οι παρεμβάσεις του Αλή πασά στο σαντζάκι του Κάρλελι, το οποίο υπαγόταν στο Εγιαλέτι της Ρούμελης, ενώ στη συνέχεια υπήχθη στο Εγιαλέτι των νησιών *Άσπρης Θάλασσας*.²⁸⁷ Κατά τον 17^ο αιώνα το σαντζάκι του Κάρλελι περιελάμβανε τους καζάδες Αγγελόκαστρου, Βόνιτσας, Αγίας Μαύρας (Aya manra/ایاموره), Βραχωρίου, Ξηρόμερου και Βάλτου. Οι πόλεις Μεσολόγγι (Miselunka/مسلونقه) και Αιτωλικό (Ανατολικό), που ανήκαν στο σαντζάκι του Κάρλελι, αποσπάστηκαν στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, αποτελώντας ξεχωριστό βοεβοδαλίκι (voynodalik/αιώνα το °Από τον 17^ο ²⁸⁸ويودالى).

²⁸⁷Η περιοχή της σημερινής Αιτωλοακαρνανίας την περίοδο της λατινοκρατίας αποτέλεσε φέουδο της οικογένειας των Τόκκων, με σημαντικότερους επικυρίαρχους τους Κάρολο Α΄ Τόκκο (1405 ή 1408 -1429) και Κάρολο Β΄ Τόκκο (1429-1448). Οι Οθωμανοί κατέκτησαν σταδιακά την περιοχή: Το 1449 κατακτήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Αιτωλοακαρνανίας, το 1460 αλώθηκε το Αγγελόκαστρο και το έτος 1479 κυριεύθηκε η Βόνιτσα και η Αγία Μαύρα. Το ίδιο έτος, οι προαναφερθείσες κατακτημένες περιοχές αποτέλεσαν το σαντζάκι του Κάρλελι, ονομασία που προήλθε από το όνομα των επικυρίαρχων Καρόλου Α΄ και Καρόλου Β΄ Τόκκων (Karlı-eli/كـرلى=η γη του Καρόλου), Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος*, ό.π., σ. 75.

²⁸⁸Η υπαγωγή των δύο πόλεων σε ανεξάρτητο βοεβοδαλίκι υπαγορεύτηκε από οικονομικούς λόγους, κυρίως λόγω των αυξημένων εσόδων τους, (ιδιαίτερα του Μεσολογγίου) από το λιμάνι, τις αλυκές και τα ιχθυοτροφεία. Παράλληλα, μεταφέρεται και η πρωτεύουσα από το Αγγελόκαστρο στο Βραχώρι (Αγρίνιο). Ο βοεβόδας (voynoda), που προΐσταται του βοεβοδαλικίου, είχε ως αρμοδιότητα την είσπραξη των φορολογικών εσόδων της περιοχής και φρόντιζε για την εσωτερική της αστυνόμευση, είχε δηλαδή πλήρη διοικητική και αστυνομική αυτονομία. Ο όρος είναι σλαβικής προέλευσης (vojevoda), που στα παλαιοσλαβικάδήλωνε τον αρχηγό του στρατού, αλλά στην πορεία απέκτησε ευρύτερο περιεχόμενο. Κατά τη βυζαντινή περίοδο αποδιδόταν κυρίως σε στρατιωτικούς ηγέτες σλαβικών λαών της Βαλκανικής χερσονήσου, ενώ στο μεσαιωνικό Βασίλειο της Σερβίας σήμαινε υψηλόβαθμο διοικητή. Σε μερικές περιοχές της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, πριν την κατάκτησή τους από τους Οθωμανούς, δήλωνε τον ηγέτην πατριάς ή της βλάχικης κοινότητας. Κατ' αρχήν ο τίτλος του βοεβόδα αποδόθηκε σε διοικητές των σλαβικών χωρών, που διοικήθηκαν από τους Οθωμανούς. Τον ίδιο τίτλο έφερε και ο εκάστοτε οθωμανός αξιωματούχος που επέστρεψε τη «Χώρα Μετζόβου». Βλ. σχετ. Ι. Λαμπρίδης, «Μαλακασιακά», *Ηπειρωτικά Μελετήματα* 5 (1888), Ιωάννινα 1993: 8 · F. Adanir, λήμμα «Woywoda», E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and G. Lecomte, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition (EI)*, τ. XI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 215 · Μ. Κολοκάκης, «Μία

σαντζάκι του Κάρλελι υπήχθη στην κατηγορία των *has*(خاص), δηλαδή των κρατικών κτημάτων που παραχωρούνται σε υψηλά ιστάμενους οθωμανούς αξιωματούχους ή σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Οι διοικητές των σαντζακίων αυτής της κατηγορίας ήταν εκπρόσωποι των συγκεκριμένων υψηλών προσώπων και ονομάζονταν μουτεσελίμηδες. Έως το έτος 1798 το Κάρλελι νεμόταν ως *χάσι* ο εκάστοτε πασάς του Ευρίπου (اكريبوز/Ağriboz/Eğriboz).²⁸⁹

Το είδος της εγγείου ιδιοκτησίας που απολάμβανε το σαντζάκι του Κάρλελι ως *χάσικαι* η συνεπαγόμενη διοίκηση του από μουτεσελίμη φαίνεται ότι βοήθησαν την ανάπτυξη τοπικής κοινοτικής εξουσίας.²⁹⁰ Εκτός από τους δημογέροντες κάθε κοινότητας, στην πρωτεύουσα του καζά έδρευαν οι εκλεγμένοι (από τους δημογέροντες) κοτζαμπάσηδες (προεστώτες),²⁹¹ ενώ στην πρωτεύουσα του σαντζακίου, Βραχώρι, έδρευε ο εκλεγμένος από τους προεστώτες (âyan vilayetli/اعيان ولايلى). Για τη ρύθμιση των τοπικών υποθέσεων του Κάρλελι αποστέλλονταν στην Κωνσταντινούπολη *βεκίληδες* (=αντιπρόσωποι της κοινότητας).²⁹² Το Κάρλελι αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση συνύπαρξης, τόσο της αρματολικής, όσο και της κοινοτικής εξουσίας, επί των οποίων επέδρασαν καθοριστικά οι παρεμβάσεις του Αλή πασά²⁹³

Από το 1788, οπότε ο Αλή πασάς ορίστηκε σαντζάκ μπέης των Ιωαννίνων, προσπάθησε να συμπεριλάβει το σαντζάκι του Κάρλελι στην εξουσία του. Η κατοχή του αξιώματος του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Βεζύρη των Ιωαννίνων, του δίνει πολλές ευκαιρίες παρέμβασης στην περιοχή της Δυτικής Ρούμελης, όπου υπάρχουν σημαντικά αρματολικά δίκτυα. Όπως είναι γνωστό από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, ο Αλή πασάς απομάκρυνε από τη θέση του τον πρόκριτο του

αυτοκρατορία σε κρίση. Κρατική οργάνωση-παλαιοί θεσμοί-νέες προσαρμογές» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 49.

²⁸⁹Κ. Σάθας, «Ειδήσεις περί εμπορίου και φορολογίας εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας», *Οικονομική Επιθεώρησης* 6 (1878-18979): 497.

²⁹⁰Ο Ι. Γιαννόπουλος υποστηρίζει ότι κατά την προεπαναστατική περίοδο το σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης στο Κάρλελι δεν διέφερε από αυτό της Πελοποννήσου. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος*, ό.π., σ. 75.

²⁹¹Βλ. έγγραφο με ημερομηνία 22 Αυγούστου 1820, με το οποίο ο *Ιμπραήμ Μπαπά πασάς* (Ibrahim Baba paşa) απευθύνεται στους προεστώτες του χωριού Ζυγός, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Αρματολοί και κλέφτες* (1453-1821), Αθήνα χ.χ., σ.19.

²⁹²Το 1793 εστάλησαν ως βεκίληδες του Κάρλελι στην Κωνσταντινούπολη ο Γιάννης Περγάς και ο Αναγνώστης Σταϊκόπουλος, ενώ του βοεβοδαλικίου Ανατολικού και Μεσολογγίου ο Βασίλειος Μπέλιας. Ό.π.

²⁹³«*Εν Βάλτω, πρό τοῦ λήγοντος αἰῶνος καί κατά τά μέσα τοῦ προηγουμένου, διεκρίθησαν πολλάί οικογένειαι, αἱ μὲν Κοτζαμπασικαί αἱ δὲ ἄρματολικάι, ὁ δὲ Βάλτος κατεῖχε καὶ πληθυσμόν καί πλοῦτήν πλείοτῃ ἢ σήμερον, μέχρι ἐντελοῦς καταστροφῆς ἐκ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μας. Καὶ πρῶτον, ὡς κοτζαμπασικὴ οἰκογένεια τὰ πρωτεία ἔφερε ἢ τῶν Κοντογιαννέων, ἧτις καί πλουσία ὑπῆρξε καί μεγάλως ἴσχυεν ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Οἱ Κροκιδάιοι, ἀρχικῶς κλάδος τῶν Στραταίων, οἵτινες ἔνεκα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κατέφυγον πρό τοῦ 1780 εἰς Ἰωάννινα καὶ Κων/λιν καὶ ὧν γόνος ἦταν καὶ ὁ Συναγματοάρχης Κροκίδας. Ἐπίσης, οἱ Τσεκουραῖοι ἢ Βαλτινοί, ὧν μέλη διαδραμάτισαν σπουδαῖον ρόλον πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς ἐν τῇ ἐπαναστάσει».* Ανώνυμο έγγραφο, Γ.Α.Κ., Συλλογὴ Βλαχογιάννη. *Αρχεῖο Καραϊσκάκη Ε'*, κυτίον 25, ἔγρρ. 295.

καζά του Ξηρόμερου, Μήτσο Μαυρομάτη, (ο οποίος διατηρούσε καλές σχέσεις με τους Βενετούς) και τον αρματολό, Χρήστο Κατσικόγιαννη. Η εκδίωξη του Μήτσου Μαυρομάτη και του Χρήστου Κατσικόγιαννη, αμέσως μετά την ανάληψη του σαντζακίου των Ιωαννίνων και του αξιώματος του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*, αναφέρεται και σε έγγραφο - αναφορά του Γενικού Προβλεπτή της Θάλασσας Μ. Φαλιέρ από την Κέρκυρα προς τον Δόγη της Βενετίας, με ημερομηνία 1^η Δεκεμβρίου 1788.²⁹⁴ Εξάλλου, σε μεταγενέστερη επιστολή του Μητροπολίτη Ιγνατίου Άρτας (του μετέπειτα Ουγγροβλαχίας), κατ' εξουσιοδότηση του Αλή πασά, ζητείται από τον *Πρύτανη* της Αγίας Μαύρας να αφεθεί ελεύθερος από τις φυλακές όπου κρατείται, προκειμένου να επιστρέψει στη Βόνιτσα ο Αποστόλης Λεβεντάκης, «*ἑξάδελφος τοῦ Καπετᾶν Χρήστου Κατζίκογιαννη*».²⁹⁵

Τον Οκτώβριο του 1798 ο Αλή πασάς κατέλαβε την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα, όπου κράτησε φυλακισμένο τον μουτεσελίμη του σαντζακίου του Κάρλελι, ενώ κινήθηκε με στράτευμα εναντίον του Βραχωρίου. Οι ενέργειές του δεν είχαν την έγκριση της Πύλης, που έσπευσε να παραχωρήσει ως χάς (has) το σαντζάκι του Κάρλελι στη Μιχρισάχ (Mihrişâh) Βαλιντέ Σουλτάνα,²⁹⁶ γεγονός που θα εμπόδιζε τον Αλή πασά να συγκρουσθεί με ένα τόσο ισχυρό πρόσωπο. Στην κατάληψη της Βόνιτσας είχε την υποστήριξη του φίλα προσκείμενου σε αυτόν προκρίτου της πόλης, Νικολού Λογοθέτη [Χαλκιόπουλου].²⁹⁷ Ο Ν. Κασομούλης αναφέρει σχετικά: «...ἀφοῦ διὰ τῆς συνεργίας τοῦ πιστοῦ του προεστοῦ Λογοθέτου Βονίτσης κατέσφαξαν τὰ στρατεύματά του καί τήν ὀλίγην φρουράν τῶν Γάλλων Βονίτσης, ἐστήριξεν τόν πόδαν του καλά καί εἰς Ακαρνανίαν».²⁹⁸

²⁹⁴ «Ἐξεδίωξεν (ο Αλῆς) ἀπό τήν ἐπίζηλον θέσιν τοῦ προκρίτου τοῦ Ξηρόμερου τόν Μήτσον Μαυρομάτην, ἀφοσιωμένον εἰς τὰ συμφέροντά μας, ὁ ὁποῖος ἐξηναγκάσθη νά καταφύγῃ εἰς τήν Ἰθάκην. Ἐξεδίωξεν ὁμοίως ἀπό τό Καπιτανᾶτον ἐκείνον τόν Κατσικόγιαννην, ὅστις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν φυλάκων, τῶν ὀνομαζόμενων ἀρματολῶν, ἐφύλαττε τοὺς δρόμους καί ἐμερίμνα διὰ τήν ἡσυχίαν τῶν συνόρων μας... Ὁ Κατσικόγιαννης, μέ τοὺς ὁπαδούς του κατέφυγεν ἐντός τῶν ἡμετέρων κήσεων τῆς Πρεβέζης καί τῆς Βονίτσης» Κ. Δ. Μέρτζιος, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα περί Αλή Πασά Τεπεντελενλή», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 3 (1954): 12-13.

²⁹⁵ «Ἀρματολοί ἐπὶ Αλή Πασά», *Ἑστία* Γ' (1878): 439. Η αίτηση απελευθέρωσης του Αποστόλη Λεβεντάκη δεικνύει την επαναπροσέγγιση του Αλή πασά με την οικογένεια και το περιβάλλον του Χρήστου Κατσικόγιαννη, αφού ζητάει την απελευθέρωσή του, πιθανώς για να τον χρησιμοποιήσει στα ένοπλα σώματά του. Η εξέλιξη αυτή δικαιολογεί τα αναφερόμενα σε επιστολή του Μουτεσελίμη του Κάρλελι, Ισούφ Αγά, με ημερομηνία 8 Απριλίου 1804.

²⁹⁶ Η Mihrişâh valide sultan ήταν σύζυγος του Σουλτάνου Μουσταφά του Γ' (1757-1774) και μητέρα του σουλτάνου Σελίμ του Γ' (1789-1807). Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος*, ό.π., σ. 77.

²⁹⁷ Σε αναφορά του από την Άρτα, με ημερομηνία 25 Σεπτεμβρίου 1806, ο έμπιστος του Αλή πασά Ισούφ αγάς Αράπης καταγγέλλει μυστική κίνηση, στην οποία πρωτοστατούν ο πρόκριτος Μήτσος Γεροπάνος και ο αρματολός Χρήστος Κατσικόγιαννης, προκειμένου να γίνει μαλικιανές ο ναχιγιές της Βόνιτσας. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ισούφ αγάς προτείνει τη δόλια εξόντωση του Μήτσου Γεροπλάτανου: «Ὅμως παρ' τον Μίτζο καί ρότα τον πός γιένετε τό καλίτερο, πέστου να σοῦ ἀνίξι τίν καρδιά του ὅλι καί ἥστερα βάλλον μέσα νά τόν ψοφίσις...». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 172, σ. 521.

²⁹⁸ Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. Α', σ. 129.

Σε αρζουχάλι με ημερομηνία 8 Απριλίου 1804, ο μουτεσελίμης του Κάρλελι Ισούφ Αγάς (Ισούφης), αφού εκφράζει τον θαυμασμό του για τον αρματολό του Βάλτου, Δημήτριο Καραϊσκό «...ὁ Καραϊσκος ὅπου ξέρει καί τοῦ διαβόλου τίς τρύπες...», καταγγέλλει τον αρματολό, Χρήστο Κατσικόγιαννη- τον οποίο χαρακτηρίζει άνθρωπο του Αλή πασά- ότι «ἐκλείσε ἓνα ὄντζάκι», αναφερόμενος στη δολοφονία του προεστού του Ξηρόμερου Μήτσου Μαυρομάτη το έτος 1793. Η θέση αυτή επιβεβαιώνει τις ενδείξεις για την υποταγή του Χρήστου Κατσιογιάννη στην αληπασαδική εξουσία, καθώς και την επιστροφή του στο οθωμανικό έδαφος, μετά την υπογραφή της συνθήκης καταδίωξης των κλεφτών μεταξύ του Αλή πασά και της Γερουσίας της *Επτανήσου Πολιτείας*, στις 9 Νοεμβρίου 1803. Με τον θάνατο της *βαλιντέ σουλτάνας* Μιχρισάχ (Mihrisâh) το έτος 1806, ο Αλή πασάς ενέταξε ολόκληρο το σαντζάκι του Κάρλελι στη δικαιοδοσία του, ελέγχοντας οικονομικά και διοικητικά την περιοχή και προωθώντας ανθρώπους της επιρροής του ως μουτεσελίμιδες.²⁹⁹

Η λειτουργία του ως *Derbedand nâziri* διευκολύνει τον Αλή πασά στη διείσδυσή του και στην Ανατολική Στερεά. Ήδη, από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα μεγάλο μέρος του σαντζακίου του Ευρίπου έχει περιέλθει στη σφαίρα επιρροής του.³⁰⁰ Σε αναφορά τους το έτος 1803 φίλα προσκείμενοι οθωμανοί πρόκριτοι διαβεβαιώνουν τον Αλή πασά ότι «*Τούρκοι και Ρωμαίοι*» αποδέχονται τον απεσταλμένο του για τη φύλαξη των δερβενίων.³⁰¹ Το έτος 1806 διοικητής του Ταλαντίου εμφανίζεται ο Ισέντ μπέης (Ised bey), γιος αξιωματούχου (*καπιτζιλάρ καγιασί/karicilar kayası/ قیصی قاپیچی*) του Αλή πασά.³⁰²

Η επικράτηση του Αλή πασά οδηγεί πολλούς από τους κατοίκους της περιοχής- μουσουλμάνους και χριστιανούς- να εγκατασταθούν στους καζάδες της Αθήνας και της Λιβαδειάς, όπου η διείσδυση της αληπασαδικής εξουσίας καθίσταται δυσκολότερη. Ωστόσο, με την ιδιότητα του *Επόπτη των δερβενίων* ο Αλή πασάς παρεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις του καζά της Λιβαδειάς, όπου εγκαθιστά φρουρές δερβεντζήδων, για την τήρηση της τάξης και τη φύλαξη των περασμάτων, οι οποίοι λειτουργούν παράλληλα με τις υπάρχουσες ομάδες των χριστιανών αρματολών, όπως μας πληροφορεί ανώνυμο κείμενο

²⁹⁹Ως μουτεσελίμιδες ορίστηκαν ο Σανδίκ μπέης (Sadik bey) το 1806, ο Ελμάζ μπέης (Elmazbey) το 1814, ενώ το 1820 αναφέρεται ως μουτεσελίμης του Κάρλελι ο Μέτο Μουσταφά, όλοι άνθρωποι της εμπιστοσύνης του Αλή πασά. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. εγγρ. 1275, σ. 399, έγγρ. 1276, σ. 400, έγγρ. 1279, σ. 407. Επίσης, Σπ. Ασδραχάς, «Αρματολοί και Κλέφτες στη Λευκάδα», *Ηπειρωτική Εστία*, 3 (1954): 942, όπου δημοσιεύεται επιστολή του μουτεσελίμη του Κάρλελι, *Σανδίκαγα*, προς τις αρχές της Αγίας Μαύρας.

³⁰⁰Ήδη από το 1805, με το πρόσχημα καταδίωξης των κλεφτών περνάει τον Παρνασσό, θέτοντας ουσιαστικά υπό τον έλεγχό του την Ανατολική Στερεά, εκτός της Βοιωτίας και της Αττικής. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος*, ό.π., σ. 73.

³⁰¹Σε σχετικό έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά γίνεται διάκριση μεταξύ του όρου «*αρματολός*» και «*μπουλούκμπασης*», καθώς οι κάτοικοι του βιλαετίου Σαλώνων αποδέχονται τον διορισμό του απεσταλμένου του Αλή πασά ως «αρματολού» και όχι ως «μπουλούκμπαση». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 183, σ. 337-339.

³⁰²Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος*, ό.π., σ. 73.

του 1796: «Έχουν καί δύο τάξεις αρματολούς, μίαν τοῦ Ἀλή πασιᾶ καί μίαν ἐδικούς τους, ρωμαίους. Τά πόσα τούς δίδουν δέν εἶναι φανερά, τά ἡξεύρουν μόνον οἱ ἄρχοντες».³⁰³ Ἡ παράλληλη ὑπαρξη αρματολικῶν ομάδων καί ἐνόπλων τοῦ Ἀλή πασά γιά τηφύλαξη των δερβενίων καί την καταπολέμηση της ληστείας καταγράφεται καί σε ἄλλες περιοχές τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, ὅπως το Πήλιο, ὅπου ἡ ὑπαρξη ισχυρῆς τοπικῆς ἐξουσίας ἐμποδίζει τὴ διείσδυση της ἀληπασαδικῆς διακυβέρνησης καί ἐπιτρέπει τὴ διατήρηση προϋφιστάμενων δομῶν.³⁰⁴ Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Σπ. Ἀσδραχάς, καθὼς ὁ Ἀλή πασάς διέθετε ὡς *Derbendat nâziri* τὴν ισχυρότερη ἐξουσία πάνω στους αρματολούς της περιοχῆς ἀσκησης τοῦ ἀξιωματός του, οἱ ἐπίσημοι αρματολοὶ ἦταν αὐτοὶ που ἀνήκαν στη δικαιοδοσία του. Ἡ δεύτερη κατηγορία αρματολῶν στην περίπτωση αὐτή ἦταν υπηρετικὴ της κοινοτικῆς-γαιοκτητικῆς ἐξουσίας, ἀποτελοῦσε δηλαδή ἓνα εἶδος κάπων, κατ' ἀντιστοιχία με αὐτοὺς που εἶχαν ὑπὸ τὴν ἐξουσία τους οἱ πρόκριτοι της Πελοποννήσου.³⁰⁵

Ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ σαντζακίου τοῦ Ευρίπου, οἱ καζάδες Ἀθήνας (Atina/اتنه), Θήβας (İstife/استيفه) καί Λειβαδιάς (Livadya/ليباديه) διέθεταν μεγάλη αὐτονομία ὡς πρὸς τὴν ἐξουσία τοῦ διοικητῆ τοῦ σαντζακίου. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Leake, οἱ καζάδες Ἀθήνας, Λειβαδιάς, Θήβας, Σαλῶνων καί Ταλαντίου διοικούνταν ἀπὸ ἀντίστοιχους βοεβόδες, ἐκμισθωτές των ἀντίστοιχων προσόδων, οἱ ὁποῖοι διορίζονταν ἀπὸ τὴν Πύλη καί γιά τὸν λόγο αὐτὸ δὲν ὑπὸκεινταν οὐσιαστικά στην ἐξουσία τοῦ πασά τοῦ Ευρίπου.³⁰⁶ Ἰδιαίτερα ὁ καζάς της Ἀθήνας, κυρίως λόγω της παράδοσης της πόλης στους Ὀθωμανοὺς χωρὶς πόλεμο, διατήρησε πολλὰ ἀπὸ τὰ προνόμια της ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Ἐτσι, με σουλτανικό ὀρισμὸ (*αχτιναμέ/ahitnâme/ahdnâme/عندنامه* = *γραφτὴ συνθήκη, προνόμιο*), ἀπαγορεύθηκε ἡ εἴσοδος στην Ἀθήνα τοῦ διοικητῆ τοῦ σαντζακίου, στον ὁποῖο ἀνῆκε ἡ πόλη.³⁰⁷ Κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα τὸ μεγαλύτερο μέρος των γαιῶν στον καζά των Ἀθηνῶν ἦταν χάσια σουλτανικά ἢ ἄλλων ὑψηλόβαθμων κρατικῶν ἀξιωματούχων. Ἡ παρουσία βοεβόδα στην Ἀθήνα

³⁰³ Ἀσδραχάς, «Πραγματικότητες τοῦ ΙΗ' αἰῶνα», στο τοῦ ἰδίου, *Ελληνικὴ κοινωνία καί οικονομία*, Ἀθήνα 1982, σ. 187. Σχετικὴ ἀναφορά ὑπάρχει καί σε χειρόγραφο της Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης, ὅπως μας πληροφορεῖ ὁ Ι. Γιαννόπουλος. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ διοικητικὴ οργάνωσις της Στερεᾶς Ἑλλάδος*, ὅ.π., σ. 132-133.

³⁰⁴ Β. Σκουβαράς, *Τὸ παλιότερο αρματολίκι τοῦ Πηλίου καί οἱ Ἀρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία (1750-1790)*, Βόλος 1960, σ. 83. Εἶναι χαρακτηριστικά ὅσα ἀναφέρει σχετικὰ ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας γιά τους ἐνόπλους τοῦ Ἀλή πασά: «Οἱ ἄρχηγοὶ τῶν σιφῶν αὐτῶν ὠνομάζοντο Βουλouκβασίδες. Καθεῖς βουλouκβασίς, μέ 100 τουλάχιστον Ἀλβανούς, ἐφύλαττε τῶρα τὴν τοπαρχίαν του, ὅπου εὐρίσκοντο καί οἱ χριστιανοὶ Ἀρματολοὶ. Εἶχαν λοιπόν τῶρα οἱ ὑπῆκοοι χρέος νὰ τρέφωσι καί νὰ πληρώνωσι καί τὰ δύο ταῦτα τάγματα καί χωριστά τὸν προστάτη Ἀλή Πασᾶ». Κ. Κούμας, *Ἱστορία των ἀνθρωπίνων πράξεων, ἀπὸ των ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως των ἡμερῶν μας*, Βιέννη 1832, τ. 12, σ. 545.

³⁰⁵ Σπ. Ἀσδραχάς, «Πραγματικότητες τοῦ ΙΗ' αἰῶνα», ὅ.π., σ. 187, ὑποσ. 23, σ. 368.

³⁰⁶ Γιαννόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ οργάνωσις της Στερεᾶς Ἑλλάδος*, ὅ.π., σ. 114.

³⁰⁷ Φαίνεται ὅτι τὸ προνόμιο αὐτὸ ἀνανεωνόταν κατὰ καιροὺς με αὐτοκρατορικό ἐγγράφο (*hatt-i-şerif/ شرفخط*). Ὁ.π., σ. 119.

καταγράφεται από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα,³⁰⁸ οπότε αρχίζει να επεκτείνεται και στο σύστημα εκμίσθωσης κρατικών γαιών σε πρόσωπα εκτός τιμαριωτικής ιεραρχίας.³⁰⁹

Ο Αλή πασάς, μέσω του θεσμού του μαλικιανέ, προσπάθησε να εντάξει τους καζάδες της Αθήνας και της Λειβαδιάς στη σφαίρα επιρροής του, χωρίς επιτυχία, λόγω άρνησης της Πύλης να του παραχωρήσει ισόβια τις εκμισθώσεις προσόδων των δύο καζάδων. Όπως αναφέρεται σε σχετικό ενημερωτικό έγγραφο του *Σουλεϊμάν Εφένδη*, καπουκεχαγιά του Αλή πασά στην οθωμανική πρωτεύουσα, με ημερομηνία 28 Σεπτεμβρίου 1810, η Πύλη αρνείται να παραχωρήσει τους μαλικιανέδες των δύο πόλεων στον βεζύρη των Ιωαννίνων, καθώς έχουν δοθεί στον Αμπέρ αγά «λάλα» (lâla/للا= παιδαγωγός) του Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄.³¹⁰

Ένα άλλο σαντζάκι της σημερινής Στερεάς, το οποίο εντάχθηκε σταδιακά και με ποικίλους τρόπους στους μηχανισμούς της αληπασαδικής εξουσίας, είναι αυτό της Ναυπάκτου. Το σαντζάκι της Ναυπάκτου, η έκταση του οποίου συρρικνώνεται σημαντικά κατά τον 18^ο αιώνα, λόγω της απόσπασης του καζά των Φαρσάλων από αυτό (εκτός από τον ναχιγιέ του Δομοκού) και της υπαγωγής του στο σαντζάκι των Τρικάλων,³¹¹ καθώς και των καζάδων Λιδορικίου και Μαλανδρακίου και της υπαγωγής τους στο σαντζάκι του Ευρίπου, παρουσιάζει σημαντική πληθυσμιακή αραίωση. Ιδιαίτερα η περιοχή των Κραβάρων ερημώνεται, καθώς μεγάλο μέρος του πληθυσμού εγκαταλείπει τα χωριά λόγω της δυσβάσταχτης φορολογίας, των ληστρικών επιδρομών και των καταπιέσεων της οθωμανικής διοίκησης. Από το έτος 1790 (ή 1789) έως το 1807 διοικητής του σαντζακίου της Ναυπάκτου είναι ο γιος του Αλή πασά, Μουχτάρ πασάς, γεγονός που, σε συνδυασμό με την κατοχή του αξιώματος του *Derbendat nâziri* (από τον Αλή πασά), οδηγεί ουσιαστικά

³⁰⁸Εως το έτος 1760 οι πρόσοδοι του καζά της Αθήνας εκμισθώνονταν κατ' έτος από τον κισλάρ αγά, ο οποίος, ως εκμισθωτής, λάμβανε και τον τίτλο του βοεβόδα. Από το 1760 ο καζάς αποσπάστηκε από τη δικαιοδοσία του Κισλάρ αγά (kızlar ağa/كيزلار اغا= ο αρχιευνούχος που ήταν υπεύθυνος για τις γυναίκες του αυτοκρατορικού χαρεμιού) και υπήχθη στο καθεστώς των μαλικιανέ.

³⁰⁹Είναι χαρακτηριστικό ότι ο διοικητής του σαντζακίου του Ευρίπου Χαλήλ πασάς, όχι μόνο εξέπεσε του αξιώματός του, αλλά καταδικάστηκε σε θάνατο, επειδή προσπάθησε να επιβάλει με στρατιωτική δύναμη στην κοινότητα της Αθήνας την καταβολή οφειλόμενου ποσού σε καθολικό ιερέα από τη Δαλματία, η οποία αφορούσε παραγγελία αγοράς λαδιού. Οι κάτοικοι της Αθήνας αντέδρασαν στην παρέμβαση του Χαλήλ πασά σε συμφωνία με τον βοεβόδα της πόλης Χατζή Αλή Χασεκί (Hacı Ali Haseki). Όπως αναφέρει ο αθηναίος ιστοριογράφος Ι. Μπενιζέλος, ο Χαλήλ πασάς κατέφυγε τελικά στην αυλή του Αλή πασά για να αποφύγει τη θανατική καταδίκη, αλλά αργότερα αμνηστεύθηκε. Ι. Μπενιζέλος, *Ιστορία των Αθηνών*, επιμ. Ι. Κόκκωνας- Γ. Μπώκος, Αθήνα 1986, σ. 289. Βλ. και Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α΄, έγγραφο με αριθμ. 14, προλογ. σημείωμα του εκδότη, σ. 29.

³¹⁰Ο.π., τ. Β΄, έγγραφο. με αριθμ. 547 σ. 162-165.

³¹¹Το σαντζάκι των Τρικάλων, ο διοικητής του οποίου έδρευε από το 1770 στη Λάρισα, αποτελούταν από τους καζάδες των Τρικάλων, Λάρισας, Καρδίτσας, Ελασσόνας, Φαρσάλων, Τυρνάβου, Αγιάς, Δομένικου και Κατερίνης. Ο καζάς των Τρικάλων διαιρούταν σε εφτά κόλια (μικρές περιφέρειες): Πουλιάνας, Ζάρκουδ Αρδαμίου, Κλινοβού, Πόρτας, Ριζών (Κόζιακα), Κράτσοβας. Κ. Α. Οικονόμου, *Η Λάρισα και η Θεσσαλική Ιστορία, από την οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή τουρκοκρατία έως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, τ. Δ΄, Λάρισα 2009, σ. 28-29.

στην υπαγωγή του σαντζακίου στη σφαίρα επιρροής του βεζύρη των Ιωαννίνων.³¹² Ο Μουχτάρ πασάς ως διοικητής του σαντζακίου της Ναυπάκτου οργανώνει επιχειρήσεις δίωξης των ληστών, χρησιμοποιώντας, πέρα από τους φύλακες των δερβενίων και ικανό αριθμό ενόπλων από το στράτευμα που διατηρεί ο ίδιος, όπως προκύπτει από σχετικό τεφτέρι του έτους 1807 για την οργάνωση και τα έξοδα συντήρησης (*ζαχίρε/zahire/ظا حیر*) του στρατεύματος.³¹³

Οι μουσουλμάνοι δερβεντζήδες αλλά και οι χριστιανοί αρματολοί του Αλή πασά περιορίζουν σε σημαντικό βαθμό το ληστρικό φαινόμενο που μαστίζει την περιοχή,³¹⁴ ταυτόχρονα όμως λειτουργούν με τη δύναμη των όπλων για τη διασφάλιση των συμφερόντων της αληπασαδικής εξουσίας και την επίτευξη των επιθυμητών ισορροπιών. Έτσι, το 1798, κατά διαταγή του, ο μουσουλμάνος δερβέναγας των Κραβάρων Μάλιος Μέτσιος προσκάλεσε στο χωριό Κορίτσα τον πρόκριτο Νικόλαο Σισμάνη, από την Αράχοβα Κραβάρων και τον δολοφόνησε.³¹⁵ Μερικά χρόνια αργότερα, το έτος 1803, ο αδελφός του Νικόλαου, Ιωάννης, συνελήφθη στην Άρτα από τον Βελή πασά και μεταφέρθηκε σιδηροδέσμιος στα Γιάννενα, όπου λίγους μήνες αργότερα εκτελέστηκε δια πνιγμού.³¹⁶

Ένα ακόμη επεισόδιο στη διαμάχη του Αλή πασά με την κραβαρίτικη οικογένεια των Σισμαναίων³¹⁷ αποτελεί η απαγωγή μιας από τις κόρες της οικογένειας, *Ελένης* στο όνομα, γεγονός το οποίο έχει περάσει και στη δημοτική ποίηση, ενώ σχετική μνεία γίνεται και σε έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά. Συγκεκριμένα σε αρζουχάλι του προς τον Αλή πασά,

³¹²Ο Μουχτάρ πασάς παρέμεινε διοικητής του σαντζακίου της Ναυπάκτου έως το 1792, και ανέλαβε εκ νέου τη διοίκηση του σαντζακίου από το έτος 1807 έως το 1812, οπότε ο ίδιος διορίστηκε τοποτηρητής του πασά του Μπερατίου. Στη συνέχεια, τη διοίκηση του σαντζακίου της Ναυπάκτου ανέλαβε ο μικρότερος γιός του Αλή πασά, Σαλήχ, ενώ από το 1819 έως το 1820 ο Βελή πασάς. Ι. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν*, ό.π., σ. 95-96.

³¹³Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 317, σ. 579. Ανάλογες επιχειρήσεις εκκαθάρισης στην περιοχή των Κραβάρων, στις οποίες συμμετέχουν μουσουλμάνοι δερβεναγάδες με τις ένοπλες ομάδες τους, σε συνεργασία με χριστιανούς τοπικούς αρματολούς, αναφέρονται και σε άλλα έγγραφα του Αρχείου του Αλή πασά. Σχετικό είναι το αρζουχάλι προς τον Αλή πασά του Χασάν Τομόριτζα, επικεφαλής αρβανίτικου στρατιωτικού σώματος, που μετέχει σε επιχειρήσεις καταδίωξης κλεφτών στην περιοχή των Κραβάρων, σε συνεργασία με τον τοπικό αρματολό Μήτρο Γιολδάση. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 324, σ. 592. Επίσης, στο ίδιο, τ. Α' έγγρ. 326, σ. 595-596.

³¹⁴Σε έγγραφο με ημερομηνία 31 Σεπτεμβρίου 1797 ο Ντέμτζε Ασλάνης, μπουλούκμπασης του Αλή πασά στην υπηρεσία φύλαξης των δερβενίων, αναφέρεται σε επιχείρηση του Βελή πασά για τη δίωξη των ληστών Πράχο Λεβάνη και Μπέικο Βλιόρα, στην οποία συμμετέχουν χριστιανοί αρματολοί, αλλά και μουσουλμάνοι από τις φρουρές των δερβενίων: «...ό Μουσταφάγας έχει κάμποσους ανθρώπους, τ' άλλα ντερβένια Τούρκους και Ρωμραίους, τούς έπηρε ό Βελή πασάς κάτω». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγρ. με αριθμ. 35, σ. 57-58.

³¹⁵Τ. Χριστόπουλος, «Σισμαναίου», *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο*, 9 (1965): 122.

³¹⁶Ο.π., σ. 123.

³¹⁷Ο μοναδικός διασωθείς από τους άνδρες της οικογένειας, Γεωργούλας Σισμάνης, κατέφυγε στην Ιθάκη για να γλυτώσει, όπου φέρεται να δολοφονήθηκε από ανθρώπους του Αλή πασά, ενώ κολυμπούσε. Ο Αλή πασάς φέρεται επίσης να πυρπόλησε το αρχοντικό των Σισμαναίων στην Αράχοβα Κραβάρων και έκλεισε τις γυναίκες τους στο σεράι του μαζί με τον οκτάχρονο γιο του, Γεωργούλα Σισμάνη, ο οποίος διασώθηκε και το 1853 έγινε βουλευτής Ναυπακτίας. Ό.π.

με ημερομηνία 14 Μαΐου 1805, ο αρματολός Γιαννάκης Γιολδάσης, οποίος υπηρετεί κοντά ΆγοΜουχουρδάρη (*ΆγοΜουχουρντάραγα*) από το χωριό Αράχοβα Κραβάρων όπου βρίσκεται, γράφει στον Αλή πασά ότι δεν εξετέλεσε ακόμα την εντολή που του έδωσε όταν ο τελευταίος βρισκόταν στο Τεπελένι,³¹⁸ σχετικά με την απαγωγή της «τζούπας Σιοσμανοπούλας», γιατί έτσι τον συμβούλευσε ο ίδιος ο Άγος Μουχουρδάρης.³¹⁹ Ο Γιαννάκης Γιολδάσης καταγράφεται ως αρματολός στο κόλι των Βλαχοχωρίων, περιοχή που αποτελεί και τον τόπο καταγωγής του. Σε άλλο, έγγραφο με προγενέστερη ημερομηνία (21 Δεκεμβρίου 1804) αναφέρονται δύο ακόμη από τους εμπίστους ενόπλους στη φύλαξη των δερβενίων: πρόκειται για τον *Τζάτζο* και τον *Λούλε Μπελούμπαση* (μπουλούκμπαση), θείο και ανιψιό, οι οποίοι ασχολούνται με τη φύλαξη των δερβενίων στην περιοχή της Ναυπάκτου (*Επάχτου*).³²⁰

Οι παρεμβάσεις του Αλή πασά στη Μακεδονία σχετίζονται άμεσα με τη λειτουργία του ως *Derbendat nâziri*. Από πολλά έγγραφα του Αρχείου της Γενναδείου Βιβλιοθήκης προκύπτει η διατήρηση φρουράς σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας, που λειτουργούσαν ως τοποτηρητές της αληπασαδικής εξουσίας.³²¹ Οι αρματολοί, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, που τοποθετεί ο Αλή πασάς ως *Επόπτης των Δερβενίων*, μισθοδοτούνταν από τους κατοίκους του βίλαετίου της περιοχής ευθύνης τους, όπως άλλωστε συνέβαινε και με τις υπόλοιπες περιοχές της δικαιοδοσίας του *Επόπτη των Δερβενίων*.³²² Η καταδίωξη των ληστών στη δυτική και κεντρική Μακεδονία από τους ενόπλους του Αλή πασά, στο πλαίσιο της δράσης τους ως φρουροί των δερβενίων, περιορίζει το ληστρικό φαινόμενο στην περιοχή αυτή. Σε πολλές από αυτές τις καταδιωκτικές προσπάθειες, επικεφαλής των ενόπλων εμφανίζεται ο κυριότερος αλβανός δερβέναγας του Αλή πασά, Ισούφ αγάς

³¹⁸Η παραμονή του Αλή πασά στο Τεπελένι κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο σχετίζεται με τον κίνδυνο ενδεχόμενης επίθεσης από τον Ιμπραήμ Μπουσατλή πασά της Σκόδρας και διοικητή του μπελερμπεηλικίου της Ρούμελης (*Ρούμελη βαλεσή/ Rumeli valisi*), με τον οποίον οι σχέσεις ήταν ιδιαίτερα τεταμένες.

³¹⁹Για το συμβάν υπάρχουν έμμεσες πληροφορίες σε δημοτικά τραγούδια και λαϊκές αφηγήσεις. Σύμφωνα με τον Καρκαβίτσα, η Ελένη ήταν μία, όχι όμορφη, ανιψιά του Θανασούλα Σισμάνη, την οποία ο Αλή πασάς είχε ζητήσει για το χαρέμι του, προκειμένου να ταπεινώσει τη γενιά των Σισμαναίων. Χριστόπουλος, «Σισμαναίοι», ό.π., 123.

³²⁰Ο *Τζάτζος* και ο ανιψιός του *Λούλε* εμφανίζονται σε προγενέστερο έγγραφο, με ημερομηνία 18 Μαρτίου 1800, να υπηρετούν ως φύλακες των δερβενίων (*μπελούμπασηδες*) στον καζά Πατρατζικίου (Νέας Πάτρας=Υπάτης). Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α', ό.π., έγγραφο με αριθμ. 55, σ. 98.

³²¹Ο.π., τομ. Α' έγγραφο με αριθμ. 213, σ. 405-407. Από το έγγραφο προκύπτει η ανάμειξη του Αλή πασά σε υποθέσεις της Βέροιας και της ευρύτερης περιοχής της, με την ιδιότητά του ως *Επόπτη των Δερβενίων*.

³²²Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τομ. Β' έγγρ. 444, σ. 18-19. Να σημειωθεί ότι ο όρος *βίλαετι* (*vilâyet/ وىلايت*) κατά την όψιμη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ταυτίζεται με τον καζά, γεγονός που δεικνύει για μια ακόμη φορά την ανασηματοδότηση των οθωμανικών θεσμών σε όλο το εύρος της οθωμανικής περιόδου.

(Ysufağa/Γιουσούφ αγάς Αράπης), ο οποίος έχει αναλάβει κατά καιρούς τέτοιου είδους διωκτικές επιχειρήσεις.³²³

Το 1803, όπως προκύπτει από ανώνυμο χειρόγραφο, ο Αλή πασάς ενεπλάκη στη διένεξη μεταξύ κοτζαμπάσηδων και οπλαρχηγών στην πόλη της Νάουσας (οθωμαν. Ağustos/اغوستوس).³²⁴ Οι ένοπλοι του βεζύρη των Ιωαννίνων, μετά από πρόσκληση των Δραγαταίων και άλλων οικογενειών προκρίτων της πόλης, πολιόρκησαν τη Νάουσα. Οι πρόκριτοι είχαν έλθει σε σύγκρουση με τον επίσης πρόκριτο, Ζαφειράκη, ο οποίος είχε αποκτήσει σχέσεις με τους αρματολούς της περιοχής, ιδιαίτερα τον αρματολό της Βέροιας, Καρατάσο και τον αρματολό των Βοδενών, Γάτσο.³²⁵ Ο Ζαφειράκης είχε ζητήσει τη βοήθεια των μπέηδων της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι τον συμβούλευσαν να αντισταθεί με ενόπλους στη φρουρά του Αλή πασά και του υποσχέθηκαν ότι «*θά πάρουν από τήν Ύψηλή Πύλη φερμάνι νά μὴν ἀνακατωθῇ ὁ Αἰὲ πασᾶς εἰς τὴ νάουσαν*». Οι δυνάμεις του τελευταίου πολιόρκησαν για έξι μήνες την πόλη, αλλά στο τέλος ο Ζαφειράκης αναγκάστηκε να διαφύγει στο Άγιο Όρος, ενώ ο πασάς των Ιωαννίνων, όπως αναφέρει το χειρόγραφο, εγκατέστησε μόνιμη φρουρά στη Νάουσα.³²⁶

Η ανάμειξη του Αλή πασά στα κοινοτικά πράγματα της Νάουσας επιβεβαιώνεται και από έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη. Συγκεκριμένα, σε κοινή αναφορά κάποιου οθωμανού αξιωματούχου με το όνομα «Οσμάνης» και του προεστού της Νάουσας, *Ζαφείρη*, με ημερομηνία 20 Αυγούστου 1801, καταγγέλλονται οι προεστοί της αντίθετης παράταξης ότι σχεδίαζαν τη δολοφονία του τελευταίου. Ως πρωταίτιους

³²³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή Πασά, Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 40, σ. 62-64, έγγραφο με αριθμ. 64, τ. Α', σ. 110-111, έγγραφο με αριθμ. 90, τ. Α', σ. 157-160. Επίσης στο έγγραφο με αριθμό 88, τ. Α', σ. 154-155 γίνεται αναφορά σε διωκτικό σώμα, με επικεφαλής τον γνωστό δερβέναγα του Αλή πασά, Βελή Γκέκα.

³²⁴ Η Νάουσα ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1420-1423, όπως αναφέρεται σε ανώνυμο χειρόγραφο, που βρέθηκε στον φάκελο του Ιερομόναχου Καλλίνικου. Ιδρυτής αναφέρεται ο οθωμανός στρατηγός Αχμέτ Εβρενός, προφανώς από τη γνωστή οικογένεια του στρατηλάτη Γαζή Εβρενός, που κατάκτησε την περιοχή της Μακεδονίας. Υπακούοντας στο σχήμα της δράσης των μελών των σουφικών ταγμάτων στην εξάπλωση του Ισλάμ στα Βαλκάνια, που ακολουθούν και άλλα οθωμανικά χρονικά και ως ένα βαθμό ανταποκρίνεται στις παραδοχές μεγάλου τμήματος της σύγχρονης ιστοριογραφίας, η ανώνυμη αυτή πηγή αναφέρει ότι Αχμέτ Εβρενός, αναχωρώντας ο ίδιος για προσκύνημα στη Μέκκα, απέστειλε τον ευνοούμενο του σείχη Λιάνη (şeyh Lîanî), ο οποίος έκτισε έντεκα κατοικίες, ενώ στην τοποθεσία «Κιόσκι» κατασκεύασε τη σκήτη του. Ο σείχης Λιάνη, σύμφωνα πάντα με το χειρόγραφο, πέτυχε να μετοικήσει αρκετούς από τους κατοίκους της *Παλαιοναούσας*, ορεινής περιοχής του Βερμίου, στη νεοϊδρυθείσα πόλη. Από την ίδρυσή της, η πόλη φαίνεται να απολαμβάνει ένα προνομιακό καθεστώς διοίκησης και φορολογίας, καθώς αποτελούσε βοεβοδαλίκι (*voynodalik*), και εκτός από τον βοεβόδα και τον καδή ως εκπρόσωπο της ιεροδικαστικής εξουσίας, δεν έδρευαν σ' αυτήν άλλοι οθωμανοί αξιωματούχοι. Το χειρόγραφο δημοσίευσε το 1956 ο Ιωάννης Βασδραβέλλης. Βλ. του ιδίου, «Ιστορικά περί Ναούσης», *Μακεδονικά* 3 (1953-1955): 126-141.

³²⁵ Όπως αναφέρεται στο σχετικό χειρόγραφο, ο Ζαφειράκης, που είχε σπουδάσει σε σχολεία των Ιωαννίνων, είχε παρακινήσει τον Καρατάσο να στείλει τον μεγαλύτερο γιο του, Γιαννάκη, για σπουδές στα Ιωάννινα, ενώ είχε βαπτίσει τον μικρότερο γιο του, Δημήτριο, τον μετέπειτα γνωστό αρματολό, Τσάμη Καρατάσο. Ό.π., σ. 127.

³²⁶ Ό.π.

αναφέρουν τον Χατζή-Αγγελάκη και τον Αγγελάκη Ντελή-Πάλα.³²⁷ Εξάλλου, σε αναφορά του από την Κωνσταντινούπολη, με ημερομηνία 9 Αυγούστου 1805, ο καπουτσοχαντάρης του Αλή πασά, Χασάν εφένδης, τον πληροφορεί ότι έφθασε στην πρωτεύουσα «σικιαέτι» (şikâyet/şikâyat/شكيت= αναφορά παραπόνων) των ραγιάδων της Νάουσας, με το οποίο διαμαρτύρονται για τις αυθαιρεσίες του «Ζαφείρη κοτζάμπαση» και του Μπράχο Ρεβάνη, που είναι «δερβεντζής» στην υπηρεσία του Αλή πασά, σε κάποιο δερβένι πλησίον της Νάουσας.³²⁸ Την όλη υπόθεση, όπως αναφέρει ο Χασάν εφένδης χειρίζεται σε επίπεδο αυτοκρατορικού διβανίου ο *κισλάραγας* (kizlar ağasi/قىزلر آغاسى=αγάς του χαρεμίου). Σε επόμενη αναφορά του, μετά από ένα μήνα (31 Αυγούστου 1801), ο Χασάν εφένδης αναφέρεται στη σύλληψη του *Ζαφείρη* (Ζαφειράκη), επισημαίνοντας ότι ο πρόκριτος της Νάουσας πρέπει να παραδοθεί στον πασά της Θεσσαλονίκης, στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγεται και η Νάουσα. Κάνει επίσης λόγο και στην επιθυμία του Αλή πασά να του παραδοθεί ο Μπράχο Ρεβάνης, ο οποίος παρέβη τις εντολές του.

Στην πόλη της Νάουσας οι δύο σημαντικότερες προυχοντικές φατρίες των Μαμαντή Δραγατά και Ζαφειράκη βρίσκονταν σε συνεχή διένεξη.³²⁹ Ο Ζαφειράκης συνήψε σχέσεις με αρματολούς της περιοχής, τον Τσάμη Καρατάσο από τη Βέροια και τον Καπετάν Γάτσο, αρματολό των Βοδενών, αλλά και με τις συντεχνίες της πόλης. Το συγκρουσιακό κλίμα μεταξύ των προυχόντων της πόλης προκάλεσε βίαια επεισόδια και αντεκδικήσεις, όπως τον απαγχονισμό κάποιου Τατσόρη στη θέση Κιόσκι και το κάψιμο του σπιτιού του. Οι αντίπαλοι του Ζαφειράκη ζήτησαν τη συνδρομή του Αλή πασά, ο οποίος απέστειλε φρουρά για να επιβάλει την τάξη στην πόλη, την οποία δεν αποδέχθηκε ο Ζαφειράκης, ζητώντας τη βοήθεια μπέδων της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να παρέμβουν στην Υψηλή Πύλη εναντίον του Αλή πασά. Οι δυνάμεις του Αλή πασά πολιορκήσαν τη Νάουσα για έξι μήνες, οπότε ο Ζαφειράκης αναγκάστηκε με 50-60 οπλοφόρους να εγκαταλείψει την πόλη, και στη συνέχεια με σουλτανικό διάταγμα της Υψηλής Πύλης εξορίστηκε στο Άγιο Όρος, ενώ ο Αλή πασάς εγκατέστησε στρατιωτική δύναμη στη Νάουσα, θέτοντάς την υπό την κυριαρχία του, παρά το θεσμικό και διοικητικό status στην περιοχή.³³⁰

Στην υπόθεση της Νάουσας («τον μαντέ/madde/مدد του Αυγουστόζη») και στη διαμάχη του Αλή πασά με τον πρόκριτο της Νάουσας Ζαφειράκη αναφέρεται και σε ενημερωτικό αρζουχάλι προς τον κύριο του στις 31 Αυγούστου 1805 ο Χασάν εφέντης,

³²⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., αριθμ. τ. Α, 'έγγρ. 94, σ. 171-173.

³²⁸ Ο.π., τ. Α', σ. 492-497.

³²⁹ Ο ΜαμαντήςΔραγατάς, που κατηγορήθηκε για οικονομικές καταχρήσεις και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πόλη, προσκολλήθηκε στον Μεχμέτ Εμπολούντ πασά (Mehmet Embolüd paşa) και στις δυνάμεις του τελευταίου που πολιορκήσαν τη Νάουσα την περίοδο της Επανάστασης. Βλ. Βασδραβέλλης, «Ιστορικά περί Ναούσης», σ. 130.

³³⁰ Ο.π., σ. 136.

καπουτζοχαντάρης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη. Ο Χασάν εφένδης του μεταφέρει τη θέση της Υψηλής Πύλης να του παραδοθεί ο Μπράχο Ρεβάντης, ο οποίος παρέβη τις εντολές του, ενώ για τον κοτζάμπασης της Νάουσας, Ζαφειράκη, προτείνεται να παραδοθεί στον πασά της Θεσσαλονίκης («*διά τον μαντέ τοῦ Αβγουστόζη ὅπου νά γένη σέ τέτοιο σουρέτι ὁ Μπράχος να δοθῇ στά χέρια τῆς ὑψηλότη σου και ὁ Ζαφίρης εἰς τον Σελενίκ βαλεσί*»).³³¹ Ο Ζαφειράκης έφυγε για επτά χρόνια από την πόλη (από το 1804 έως το 1811). Στις 21 Ιουλίου του 1811 επέστρεψε θριαμβευτικά στη Νάουσα και μετά από μερικές μέρες ο πρόκριτος της πόλης Διαμαντής Μπέρσος, σε γενική συνέλευση των πολιτών, υπέβαλε την παραίτησή του και νέος πρόκριτος ανακηρύχτηκε παμψηφεί ο Ζαφειράκης.³³² Οι περιφέρειες Βέροιας και Νάουσας υπόκεινταν στον Αλή πασά μέχρι τον Μάρτιο του 1820 και κατέβαλαν ετήσιο φόρο, «Ουλουφέν», όπως αναφέρεται στους ετήσιους ισολογισμούς, που περιλαμβάνονται στους ιεροδικαστικούς κώδικες του Αρχείου Βέροιας. Ο φόρος αυτός μόνο για τη Νάουσα ήταν 4.000 γρόσια.³³³

Η Έδεσσα (Βοδενά, οθωμαν. Vodine/ودينه) καταλήφθηκε από τον Αλή πασά το 1798, ενώ πολλά από τα χωριά της έγιναν τσιφλίκια του, σύμφωνα με τον κατάλογο του Χριστόφορου Φιλητά και τις καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης. Το Γκολεσιάνι, το οποίο, αν και ανήκε στον καζά της Έδεσσας, ήταν τσιφλίκι του προκρίτου της Νάουσας Ζαφειράκη, περιήλθε στην κατοχή του Αλή πασά, μετά την κατάληψη της Νάουσας και της ευρύτερης περιοχής της.

Στην περιοχή της Βέροιας (Καραφέρια, οθωμαν. Karaferiye/قرهفريه) δραστηριοποιούνταν ένοπλες ομάδες του Αλή πασά στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του ως *Derbendat nâziri*. Ο ίδιος κατάφερε να θέσει υπό την επιρροή του την πόλη, μέσω ισόβιας εκμίσθωσης των προσόδων της από την Πύλη. Όπως αναφέρεται σε σχετικό έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά, η εκμίσθωση του μαλικιανέ της *Καραφέρης* (Βέροιας) είχε γίνει στο όνομα του ανιψιού του Αλή, Αντέμ μπέη, γιου της αδελφής του Χαϊνίτσας, ο οποίος πέθανε το έτος 1810. Στην περίπτωση αυτή, σύμφωνα με την υφιστάμενη τη συγκεκριμένη χρονική

³³¹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 280, σ. 518-519.

³³² Όπως αναφέρει ο Ι. Βασδραβέλλης, από τον Φεβρουάριο του 1812 ο Αλή πασάς απέσυρε τους Αλβανούς του από την πόλη της Νάουσας, κράτησε όμως τα τσιφλίκια στα γύρω χωριά μέχρι και το 1820. Εάν λοιπόν ο Ζαφειράκης δεν ξαναπήρε στην κατοχή του το Γκολεσιάνι το 1811, τότε σίγουρα το ξαναπήρε αργότερα και το διατήρησε ως το 1820.

³³³ Όπως αναφέρει ο Χρ. Σ. Ζάλιος, ο οποίος έχει ασχοληθεί με την τοπική ιστορία της Νάουσας «*ὁ Αλῆ Πασᾶς τὸν Μάρτιο τοῦ 1804 ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Επόπτη τῆς Ρούμελης (Ρούμελη Ντερμπεντάτ Ναζίρη) και τὸν τίτλο τοῦ Σερασκέρη (στρατάρχου) τῆς Ρούμελης. Ἦδη (1804) ὁ Αλῆς ἀσκεῖ ἐξουσία Γεν. Επόπτη τῶν Δερβενίων ἐπὶ τῆς Ἡπείρου, Νοτίου Ἀλβανίας, Θεσσαλίας καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας, λαμβάνοντας τὸν οὔλουφέν τοῦ (ἐπιχορήγηση) [ulûfe/عלוفا= αμοιβή, μισθός] ἀπὸ τοὺς καζάδες Βέροιας καὶ Ναούσης ὡς Βαλῆς τῆς Ρούμελης. Καὶ ἀπὸ μὲν τὴ Βέροια ἐλάμβανε 6.000 γρόσια ἀπὸ δὲ τὴ Νάουσα 4.000 γρ.*», Χρ. Σ. Ζάλιος, «Τα Λευκάδια της Νάουσας», *Χρονικά Ιστορίας και Πολιτισμοῦ Ν. Ημαθίας*, 20 (2013): 31.

περίοδο διοικητική πρακτική, θα έπρεπε ο μαλικιανός να δημοπρατηθεί εκ νέου από το κρατικό θησαυροφυλάκιο και να δοθεί σε νέο πλειοδότη, με τη μεσολάβηση, βεβαίως, ενός πλέγματος δωροδοκιών και εκ του πλαγίου μεσολαβήσεων. Στην περίπτωση αυτή ο μαλικιανός της Βέροιας εκμισθώθηκε τελικά από τον Αλή πασά στο όνομα του Ιλμάζ μπέη, γιου του εμπίστου του, Μέντζε Μπόνου.³³⁴

Ο Αλή πασάς διεύρυνε την εξουσία του και στην περιοχή της Κοζάνης (οθωμ. Kozan/قوزانه), όπου είχε στην κατοχή του έναν αριθμό τσιφλικιών, ενώ με την ιδιότητα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* διατηρούσε φρουρές ενόπλων προκειμένου να έχει τη δυνατότητα άσκησης έλεγχου στην περιοχή, με την υποστήριξη των προυχοντικών φατριών της δικής του επιλογής. Στην πόλη της Κοζάνης λειτουργούσαν σε σημαντικό βαθμό οι θεσμοί κοινοτικής εκπροσώπησης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, γεγονός που οφείλεται στο διοικητικό καθεστώς της πόλης, της οποίας οι φορολογικές πρόσοδοι είχαν εξαγοραστεί ως malikâne από την αδελφή του Σουλτάνου Mahmud, Eşma sultan. Οι παρεμβάσεις του Αλή πασά από το 1776 οδήγησαν σε ενίσχυση της εξουσίας του κοζανίτη πρόκριτου, Ρούση (Κοντορούση) και απομάκρυνση του αντιπάλου του, Γεωργίου Αυλιώτη, ο οποίος εγκαταστάθηκε ως έμπορος στην Πέστη. Η αυξημένη φορολογία και η διοικητική πίεση που ασκούσε στον πληθυσμό η φατρία του Ρούση οδήγησαν σε εκπατρισμό πολλών οικογενειών της πόλης όπως οι Κόμτη, Μπόνου, Λουσχάνη και Οικονόμου.³³⁵ Μαθαίνοντας την κατάσταση στην πόλη ο Γεώργιος Αυλιώτης κατάφερε, με την υποστήριξη της Eşma sultan, να επανέλθει στην Κοζάνη ως πρόκριτος, πετυχαίνοντας την έκπτωση και φυλάκιση του Ρούση. Ωστόσο, σώμα αλβανών ενόπλων του Αλή πασά, υπό τους οπλαρχηγούς Σιλιχτάρ Μπότα και Χρήστο Παλάσκα, απελευθέρωσαν τον Ρούση και συνέλαβαν τον Αυλιώτη μέσα στο κονάκι του Κοζανίτη Οικονόμου, όπου είχε συνάντηση με άλλους κοζανίτες προκρίτους. Τα γεγονότα περιγράφονται σε επιστολή του τότε Επισκόπου Θεόφιλου προς τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης.³³⁶ Ακολούθησε μεγάλη συμπλοκή μεταξύ των αντιπαρατιθέμενων δυνάμεων, κατά τη διάρκεια της οποίας πυρπολήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της αγοράς.³³⁷ Ο Γεώργιος Αυλιώτης σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια της συμπλοκής, ενώ περίπου εβδομήντα άνθρωποι της δικής του φατρίας απαγχονίστηκαν από τον αντίπαλό

³³⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 547, σ. 162-165.

³³⁵ Π. Ν. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924, σ. 69-70.

³³⁶ «Εύρισκομένων γάρ τῶν προεστωτέρων χριστιανῶν τῆς Κοζάνης εἰς τό ρῆθὲν ὁσπήτιον (τοῦ Οἰκονόμου), ὅπου ὁ νέος Κοτσάμπας καὶ θεωρούντων πολιτικὰς αὐτῶν ὑποθέσεις, αἴφνης εἰσῆλθον Ἀλβανίται, ἥτοι ὁ Βουλὸς μπασῆς, ὅπου περιέρχεται εἰς τὰ ἔξωθεν τῆς Κοζάνης, χωρία, μετ' ἄλλων Ἀλβανιτῶν τοῦ Βοεβοδα, ὄντων πάντων τὸν ἀριθμὸν ἕως πενήκοντα, οἵτινες εἰσορμήσαντες ἄρμασι καὶ ξίφεσι ταῖς χερσὶ κατὰ τοῦ ρῆθέντος Προεστώτος (ἀποφάσει δῆθεν τῆς κρίσεως, ὡς ἔλεγχον πρὸς τοὺς ἄλλους τῶν χριστιανῶν) ἵνα αὐτὸν ἀγάγῃσι τῷ ἡγεμόνι δέσμιον...». Ο.π., σ. 73.

³³⁷ Ο.π., σ. 70.

του, ο οποίος διατήρησε τα επόμενα χρόνια την εξουσία στην Κοζάνη, προωθώντας τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις του Αλή πασά στην περιοχή.

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας περιγράφει με χαρακτηριστικό τρόπο τη διεύρυνση της αλβανοκρατικής εξουσίας, στο μεγαλύτερο μέρος του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού, αλλά και του αλβανικού χώρου: «Εἰς τὰ 1786 ὁ Τεπεντελενλῆς Αλῆ πασσᾶς εἰς Τρίκκαλα πασιᾶς, καὶ εἰς τοὺς 1788 ἔγινε πασιᾶς εἰς τὰ Γιάννενα καὶ τὸν ἴδιον χρόνον ἐπῆρε καὶ τὰ Δερβένια καὶ ὥς τοὺς 1820 πέρυσι ἔκαμε τὰ ἀκόλουθα ἀποκτήματα: Τὸ πασαλίκι τοῦ Μπερατιοῦ, τῆς Αὐλῶνας, τὸ πασαλίκι τοῦ Ἀλμπασανιοῦ καὶ Ὁχρυς, ἀλλὰ, προτοῦ νὰ πάρῃ αὐτὰ τὰ πασαλίκια βασιλικῶς, καὶ νὰ τὰ ἐξουσιάσῃ πολεμικῶς (εἶχεν πρωτοπολεμήσῃ τὸ Κακοσοῦλι, ὅπου ἦταν χωρία πεντέξι, τὸ Κακοσοῦλι, ὁ Ναβαρίκος, ἡ Κιάφα, τὸ Τζηκουράτι, οἱ Κουκουλιοὶ καὶ τοῦ Τζαγκάρι, κι ἔβγαλαν ὡς χίλια ντουφέκια ἡρωϊκότετα καὶ ἄπλωναν ὡς τὸ Γλυκύν, Παραμυθιάν, Λοῦρο, Λάμαριν καὶ στὴν Μικρὴν καὶ Μεγάλην Λάκαν ὡς τὰ Γιάννενα ἀπ' ἔξω τρεῖς ὥρες)... Ἐξουσίασε πολεμικῶς τὴν Πρέβεζαν, Βόνιτσαν, Βουθρωτό καὶ τὴν Πάργαν, ὅπου ἦταν ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν Ἀγγλων, τὴν ἀγόρασεν πρόπερσι, πληρώνοντας 8 χιλιάδες καὶ 500 πουνγιά... Ἐξουσίασε καὶ τὴν Κολόνιαν, Σιάτιστα καὶ Κοζάνη καὶ ἄλλα μέρη ἀπὸ τὸ πασαλίκι τοῦ Ρούμελη βαλεσῆ, ὡς τὸ Μοναστήρι (Μπιτόλια) καὶ ἔκανε τὸν Ρούμελη βαλεσῆ, τὸν Μπεηλέρμπεη, νὰ καθεδρεύῃ στὴν Σόφια. Ἐπῆρεν τὴν Βέροιαν, τὴν Νάουσσαν στὴν ἐξουσίαν του, ὅπου ἦταν στὴν ἐξουσία τοῦ Σαλονίκ βαλεσῆ. Ἐβαλε καὶ τὸ χέρι του στὴν Ἄνω Ἀρβανιτιάν, ἀφοῦ ἐξουσίασεν ὅλην τὴν Κάτω καὶ ἐτράβησεν πρώτα τοὺς Μερεντήληδες (Λατίνους φραγκόσπιστους γκέκηδες),.... ἔχοντας ὡς ὁμηρον τὸν Πασιᾶ ἀπὸ τὴν Κρούγιαν, ἀπὸ τὴν Τυράννα, τὴν δῶθε Ντίμπρα καὶ ἐπειδὴ τοῦ ἐναντιώνονταν ἡ Πέρα Ντίμπρα ἐφόνευσεν τὸν Ἰσουφμπέη Ντιμπραλῆ... ἐξουσίασε καὶ τὸ Σκραπάρι καὶ τὸ Τομόρι... καὶ ὅλην τὴν Γράμποβα, τραβώντας μέ τὸ μέρος του τὸν Τζανή Μουχτάρ, τὸν πρότον μπέην τοῦ τόπου. Ἐξουσίασε καὶ ὅλο τὸ Ξηρόμερο, Κάρλελι καὶ Βραχώρι, τὸ Απόκουρο, τὸ Κραβάρι, τὸ Λοιδορίκι, Μεσολόγγι, Ἀνατολικό, ὅπου ἦταν μέρος ὅπου ὑποτασσόταν στό πασσαλίκι τῆς Ναυπάκτου. Ἐπαιρνε καὶ βασιλικῶς τὸ πασσαλίκι τῆς Ναυπάκτου, διὰ κανένα υἱόν του ἢ ἐγγονόν του, ἢ ἐδίκόν του. Ἐπῆρε βασιλικῶς καὶ τὸν Μωριᾶ, διὰ τὸν υἱόν του, Βελή πασσᾶ, νομίζοντας τὸν ἄξιον καὶ πολεμικόν, ὅπου νὰ στερεωθῇ στό Μωριᾶ, αὐτός ὅμως ἐδείχθηκεν ἀνάξιος τοῦ πατρός του, καὶ ἀπὸ τὴν μεγάλην του ἀσωτείαν καὶ λαγνείαν ἐδιώχθη καὶ ὁ πατέρας του πάλιν ἐνήργησε καὶ τοῦ ἐδόθηκε τὸ πασσαλίκι τοῦ Τρικάλου... Ἐξουσίασε ὁ Αλῆ πασσᾶς καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρο πολεμικῶς καὶ τὸ Γαρδίκι...».³³⁸

³³⁸ Α. Ψαλίδας, ανέκδοτο χειρόγραφο με ημερομηνία σύνταξης 2 Απριλίου 1821, Γ.Α.Κ., Συλλογή Βλαχογιάννη, Αρχεῖο Καραϊσκάκη/Κατάλογος ΣΤ', Φ.3, έγγραφα 3, 3α, 3β.

4.γ. Σχέσεις των Αρματολών με τα νησιά του Ιονίου

Τα Ιόνια νησιά σε όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας και οι παράκτιες ηπειρωτικές πόλεις Πρέβεζα, Πάργα, Βόνιτσα και Βουθρωτό, που είχαν περιέλθει στην κυριαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας από το 1718 με τη *Συνθήκη του Πασσάροβιτς*, υπήρξαν χώρος καταφυγής ανυπότακτων ενόπλων από τον οθωμανοκρατούμενο ηπειρωτικό χώρο. Μετά την κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας από τον Βοναπάρτη, τα Ιόνια περιήλθαν στην κατοχή της Γαλλίας. Το 1798 η Οθωμανική Αυτοκρατορία συμμάχησε με τους Ρώσους και ο Αλή πασάς κατέλαβε, στο όνομα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την Πρέβεζα, τη Βόνιτσα και τον Βουθρωτό. Το 1799 ο ρωσικός και ο οθωμανικός στόλος κατέλαβαν από κοινού την Κέρκυρα και τα άλλα Ιόνια νησιά και στα 1800, μετά από συνθήκη μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδρύθηκε η ανεξάρτητη *Επτάνησος Πολιτεία*, ενώ για τις τέσσερις παράκτιες ηπειρωτικές πόλεις αναγνωρίστηκε ένα ιδιότυπο διοικητικό καθεστώς, με πολλά προνόμια και μεγάλο βαθμό αυτονομίας, υπό την επικυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Υψηλή Πύλη όρισε ως ανώτατο διοικητή των τεσσάρων ηπειρωτικών πόλεων, αντιπρόσωπο του Σουλτάνου με τον τίτλο «*Ενδοξώτατος μέγας Ιμπροχώρ Καπουτζίμπασης Σαλαχώρας και Βοεβόδας των Ιμπλιακί Χουμαγιούν* (βασιλικών κτήσεων) *Πρέβεζας, Βόνιτσας, Πάργας και Βουθρωτοῦ*».

Η κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας, η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή πασά και οι διώξεις που άσκησε ο τελευταίος εναντίον των οπλαρχηγών της Ηπείρου και της Στερεάς συντέλεσαν, ώστε όσοι από τους καπετάνιους του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου δεν είχαν υποκύψει στην αληπασαδική εξουσία ή δεν είχαν αιχμαλωτιστεί, να καταφύγουν στα Επτάνησα μαζί με τους άνδρες τους. Μεγάλος αριθμός αρματολών από την Ήπειρο, που είχε καταφύγει στα νησιά του Ιονίου, λόγω των διώξεων του Αλή πασά, κατετάγη στα στρατιωτικά σώματα που είχαν καταρτίσει οι Ρώσοι στην *Επτάνησο Πολιτεία*, τα οποία διατηρήθηκαν και από τους Γάλλους, όταν περιήλθαν στην κατοχή τους τα νησιά αυτά. Όπως προκύπτει από σχετικό αρχειακό υλικό, ήδη από το 1791 λειτουργούσε στα Ιόνια νησιά *αλβανικό σύνταγμα* στην υπηρεσία της Μεγάλης Αικατερίνης.³³⁹ Οι κλεφταρματολοί χρησιμοποιούσαν συνήθως ως ορμητήριο τα πλησιέστερα προς την οθωμανική επικράτεια νησιά, Αγία Μαύρα και Ιθάκη και τα μικρά νησιά Κάλαμο και Καστό.

Στο έγγραφο για την αναγνώριση της *Επτανήσου Πολιτείας* υπό οθωμανική επικυριαρχία που δόθηκε από την Πύλη στους εκπροσώπους των Επτανήσων, Αντώνιο

³³⁹ Δ. Σαλαμάγκας, «Άγνωστοι Ηπειρώτες αρματολοί», *Ηπειρωτική Εστία* 11(1962): 404-411.

Μαρία Καποδίστρια και Νικόλαο Σγουρό, αναφέρεται ρητή απαγόρευση για την είσοδο και την παραμονή στα Επτάνησα των «Σουλιωτών, Τεκλιανών, Νιβισσιωτών και Χειμαριωτών».³⁴⁰ Οι όροι της Συνθήκης προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις στους κατοίκους της Επτανήσου, καθώς θεωρήθηκαν ιδιαίτερα υποτελείς προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο οθωμανός εκπρόσωπος της Πύλης (*Καπουτσίμπασης/karucibasi/قبوچباشی*) απαίτησε τη μετάφραση στα ελληνικά και δημοσίευση των όρων της Συνθήκης, γεγονός που προκάλεσε εξέγερση των χωρικών της Κέρκυρας εναντίον των οθωμανικών αρχών που είχαν εγκατασταθεί στο νησί, αλλά αντιμετωπίστηκε με παρέμβαση της ρωσικής στρατιωτικής μοίρας.³⁴¹

Από τον Ιούλιο του 1801 ο ηπειρώτης λόγιος Αθανάσιος Ψαλίδας ξεκίνησε, κατ' εντολή του Αλή πασά, αλληλογραφία με τους εκπροσώπους της *Ιονίου Πολιτείας*, επιδιώκοντας την αποκατάσταση των σχέσεων των δύο πλευρών, που παρέμεναν τεταμένες κυρίως λόγω του θέματος των κλεφταρματολών. Στις επιστολές του, ο Αθ. Ψαλίδας αναφέρει ότι οι διενέξεις μεταξύ του «αυθέντου του» και της *Ιονίου Πολιτείας* προέκυψαν «ἀπό τούς φεύγοντας ἀπό τὰ μέρη μας καί εἰς Πάργαν καί Λευκάδα καταφεύγοντας ληστές» και προτείνει μέτρα για τη σύλληψη των κλεφτών.³⁴² Το 1803 ξεκίνησαν στην Κέρκυρα οι συστηματικές διαπραγματεύσεις μεταξύ του Μητροπολίτη Άρτας και Πρέβεζας, Ιγνατίου, και του εκπροσώπου της Ιονίου Γερουσίας Αντωνίου Μαρία Καποδίστρια, οι οποίες κατέληξαν σε συνθήκη (9 Νοεμβρίου 1803), με την οποία τα δύο μέρη αναλάμβαναν υποχρεώσεις για τη μεταξύ τους ειρηνική συμβίωση. Η *Επτάνησος Πολιτεία*, παρά τις επίσημες ανακοινώσεις της, δεν προχώρησε σε υλοποίηση των όρων της συνθήκης, με

³⁴⁰ Στο κείμενο της αναγνώρισης αναφερόταν μεταξύ άλλων: «...Πρός τούτοις ἡ Πολιτεία οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ παρέξῃ καταφύγιον πρὸς τοὺς διωκόμενους ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης Ἑλλήνας Χριστιανούς καί κατ' ἰδίαν Σουλιώτας, Τεκλιανούς, Νιβιστίωτας καί Χειμαριώτας...». Εμ. Πρωτοψάλτη, «Πολιτικά διαπραγματεύσεις και συνθήκαι μεταξύ Επτανήσου Πολιτείας και Αλή πασά 1800-1807», *Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου*, τ. 1, Αθήναι 1967, σ. 332. Επίσης, Σπ. Ασδραχάς, «Αρματολοί και κλέφτες στη Λευκάδα, 14 ανέκδοτες επιστολές», *Ηπειρωτική Εστία* 3(1954): 934-944. Ανάλογη είναι και η διατύπωση της προκήρυξης του ρώσου ναυάρχου Ουσάκωφ προς τις διοικήσεις των νησιών: «Ὁ κύριος Ἀλῆ Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὰ γράμματά του με φανερώνει ὅτι μερικοὶ αὐθάδεις ἐκ τῶν Ἀλβανιτῶν ἔφυγον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Ἀρβανιτιᾶς καὶ εὐρίσκονται εἰς τὰ νησιά ὅπου ἐλευθερώσαμε ἀπὸ τοὺς Φραντζέζους, δηλαδὴ οἱ Μπουκουβαλαῖοι, οἱ Κοντογιανναῖοι, ὁ Βλαχογιωργάκης, ὁ Σκυλοδήμος καὶ ἄλλοι, ὅπου ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἀρβανιτιάν, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται εἰς τὰ Νησιά. Ὅθεν ζητεῖ αὐτοὺς νὰ τοῦ σταλθῶσι ἢ νὰ ἀποδιωχθῶσι ἀπὸ τὰ Νησιά. Παραγγέλω... ὅπου παρόμοιους ἀνθρώπους νὰ μὴν ἦθελαν βαστοῦν κοντά τους (= οἱ κάτοικοι καὶ οἱ διοικήσεις) εἰς τὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ τοὺς ἀποδιώξωσι ἐξ ἁπαντὸς...» Ασδραχάς, «Αρματολοί και κλέφτες στη Λευκάδα», ὁ.π., σ. 935.

³⁴¹ Οι χωρικοί της Κέρκυρας τελικά εξαναγκάστηκαν από τους Ρώσους να παραδώσουν τα όπλα. Γ. Ν. Σβορώνος, «Εγγραφα αναφερόμενα εις τους εν Λευκάδαι κλέφτας και αρματολούς», *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών* 1 (1939): 107.

³⁴² Πρωτοψάλτη, «Πολιτικά Συνθήκαι Επτανήσιων-Αλή Πασά», ὁ.π., σ. 331.

εξαίρεση την παράδοση του καρπενησιώτη κλεφταρματολού Βλαχογιωργάκη και την απέλαση του Χρήστου Κατσικόγιαννη.³⁴³

Ένα χρόνο μετά την υπογραφή της συνθήκης δημιουργήθηκε νέα ένταση στις σχέσεις μεταξύ Αλή πασά και Επτανήσων, για το θέμα των κλεφταρματολών, με αποτέλεσμα τη διακοπή των επικοινωνιών μεταξύ Στερεάς και Αγίας Μαύρας. Η επίθεση του Αλή πασά εναντίον της Αγίας Μαύρας το 1807, με την ευκαιρία του ρωσοοθωμανικού πολέμου, δημιούργησε νέα δεδομένα. Περίπου 3.500 ένοπλοι από την Ήπειρο και τη Στερεά, που βρίσκονταν στην Κέρκυρα για να αποφύγουν τις διώξεις του Αλή πασά πήραν μέρος στην άμυνα του νησιού, κάτω από τους σχεδιασμούς του Ιωάννη Καποδίστρια.³⁴⁴

Το ζήτημα της καταφυγής των κλεφταρματολών στα Ιόνια νησιά αντιμετώπισαν και οι Άγγλοι όταν έγιναν κυρίαρχοι των Επτανήσων. Ο Άγγλος στρατηγός Oswald, αμέσως μετά την κατάληψη των νησιών, με προκήρυξή του απαγόρευσε στους κατοίκους και τις τοπικές αρχές της Αγίας Μαύρας να παρέχουν άσυλο στους κλεφταρματολούς από την οθωμανική επικράτεια. Η προκήρυξη Oswald κινήθηκε στο πνεύμα των ρώσων επικυρίαρχων των Επτανήσων, παρέμεινε όμως σε γενικές γραμμές ανεφάρμοστη, όπως προκύπτει από τη συνεχή επαναφορά του ζητήματος στην υπάρχουσα αλληλογραφία. Το όλο θέμα, βέβαια, συνδέεται με τη γενικότερη πολιτική της Μ. Βρετανίας απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.³⁴⁵ Σε έγγραφη έκθεση με ημερομηνία 12 Απριλίου 1811, ο Αλή πασάς αναφέρεται στην περιστολή της δράσης των ληστών στην επικράτειά του, επισημαίνοντας, ωστόσο, το γεγονός ότι πολλοί απ' αυτούς είχαν καταφύγει στην Αγία Μαύρα και τα άλλα νησιά του Ιονίου, τα οποία είχαν ως ορμητήριό τους και για τον λόγο αυτό συνιστά περιφρούρηση των ακτών.³⁴⁶

Στην πραγματικότητα οι κλεφταρματολοί και οι Σουλιώτες που βρήκαν καταφύγιο νησιά του Ιονίου αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα. Κάποιοι καπετάνιοι αγόρασαν σπίτια και κτήματα στα νησιά, ενώ μερικοί κατάφεραν να αγοράσουν μικρά πλοία, εξασφαλίζοντας έτσι τα μέσα του βιοπορισμού τους. Ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία

³⁴³Ο Βλαχογιωργάκης απαίτησε στη συνέχεια από τις αρχές της Αγίας Μαύρας να του καταβληθούν τα λύτρα που πλήρωσε για την απελευθέρωσή του, ενώ ο Κατσικόγιαννης χρησιμοποιήθηκε στην επίθεση του Αλή πασά εναντίον της Λευκάδας. Σβορώνος, «Εγγραφα αναφερόμενα εις κλέφτας και αρματολούς», ό.π., σ. 108.

³⁴⁴Ο.π., σ. 109.

³⁴⁵Στην προκήρυξη Oswald αναφερόταν μεταξύ άλλων: «Ζητώντας ή πιστότης καί ή εὐπρέπεια τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί ὁμοίως ή ἡσυχία καί ή ἀσφάλεια ὄλων τούτων τῶν ἐγκατοίκων τήν ἐξερρίζωσιν ὄλων τῶν ἐξορισμένων καί κακοτρόπων κάθε εἵδους, ὅπου μέ κάκιστον παράδειγμα ἐνώνονται εἰς ἓν σῶμα αἰσχρόν καί συνηθοῦν νά πράττουν κάθε εἶδους ἐγκλήματα καί κρουσίματα εἰς τοὺς πλησίον τόπους τῆς Στερεᾶς καταφεύγοντας...ἐμποδίζεται ἀποφασιστικῶς καθενός νά μὴν ἡμπορεῖ νά δίδει σκέπην καί καταφύγιον, ἀλλά οὔτενα ἔχει ἀνταπόκρισιν καμμίαν, τόσον εἰς τούτην τήν πολιτείαν ὡσάν καί εἰς τήν Νῆσον, μέ τοὺς κακοποιούς κλέπτας καί φαμελίες των εἰς ποινήν ἐξορίας καί νά ρίπτονται παρηνθὺς τὰ ὀσπίτια καί τὰ καλύβια τους, εἰς τὰ ὁποῖα νά εὕρισκοντο καμιά ἀπό τές φαμελίες τους ἢ ἀπό τοὺς ἄνωθεν κλέπτας». Ό.π., σ. 120-121.

³⁴⁶Σαρρής, «Προβληματισμοί και επισημάνσεις», ό.π., σ. 222, όπου παρατίθενται στοιχεία από τα *Αρχεῖα Πρωθυπουργίας της Τουρκίας (Α.Π.Τ.)*, Κατάταξη Hatt-i Humâyun, αριθ. 2638.

αυτών δεν διέθετε κανένα μέσο βιοπορισμού ούτε γνώριζε να ασκήσει κάποιο άλλο επάγγελμα, εκτός από αυτό του πολεμιστή, εκτός ίσως από αυτό του βοσκού.³⁴⁷ Με το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων και τη σταδιακή κατάληψη των Ιόνιων νησιών μεταξύ των ετών 1809 και 1814 διαλύθηκαν και τα περισσότερα από τα τάγματα που είχαν συγκροτηθεί με τη συμμετοχή ενόπλων από την οθωμανική επικράτεια.

4.δ. Η παρέμβαση της αληπασαδικής εξουσίας στη λειτουργία του συστήματος φύλαξης των δερβενίων και του αρματολικού συστήματος

Στο τοπίο που διαμορφώνεται στον κυρίως ελλαδικό χώρο (αλλά και στον ευρύτερο βαλκανικό) από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, καταγράφονται συνεχείς ανταγωνισμοί και συγκρούσεις μεταξύ της κρατικής εξουσίας, των τοπικών κοινοτικών αυθεντιών -των οποίων ο ηγετικός ρόλος εδράζεται στη γαιοκτησία και στο σύστημα εκμίσθωσης των φόρων- και της αρματολικής εξουσίας, συγκρούσεις οι οποίες ενισχύονται σε μεγάλο βαθμό από τη χαλαρότητα και τις ιδιαιτερότητες του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου. Το στοιχείο της σύγκρουσης κυριαρχεί και στον χώρο της ένοπλης βίας με τον ανταγωνισμό μεταξύ των κλεφταρματολικών ομάδων για την απόκτηση ή τη διατήρηση της εξουσίας και των προνομίων, αλλά και μεταξύ των εθνοτικών ομάδων, κυρίως χριστιανών Ρωμιών και μουσουλμάνων Αλβανών.

Ο αρματολισμός, ως σύστημα που διαμορφώνεται στο συγκεκριμένο ιστορικό περιβάλλον, μέσα από ένα πλέγμα σχέσεων υποταγής, βίας και παραβατικότητας, ενέχει το συγκρουσιακό στοιχείο. Η αγροτοποιμενική οθωμανοκρατούμενη κοινωνία, εντός της οποίας λαμβάνει χώρα το αρματολικό φαινόμενο, διαθέτει και ανατροφοδοτεί τους μηχανισμούς συντήρησής του. Η ληστεία και η ένοπλη βία, ως κοινωνική στρατηγική για την αναγνώριση ισχύος και την απόκτηση πλούτου σε μια προνεωτερική παραδοσιακή κοινωνία, τα οικογενειακά δίκτυα, οι τοπικές χριστιανικές και οθωμανικές αυθεντίες και η ανεπάρκεια του οθωμανικού συστήματος διοίκησης αποτελούν τα επιμέρους στοιχεία που συντηρούν το αρματολικό σύστημα.

Η ένταξη των πρώην κλεφτών στο σύστημα της κατακτητικής εξουσίας και το πέρασμά τους από την παραβατικότητα στη νομιμότητα, σε κάθε περίπτωση δεν παρέχει τα εχέγγυα για μια απρόσκοπτη και μακράς διάρκειας θητεία. Οι μηχανορραφίες των οθωμανών αξιωματούχων, οι συγκρούσεις με την τοπική κοινοτική εξουσία, οι ανταγωνισμοί μεταξύ των αρματολικών οικογενειών και η διαρκής αντιπαλότητα με τις

³⁴⁷P. Stathis, «From klephts and armatoloi to revolutionaries», στο A. Anastasopoulos, El. Kolovos (επιμ) *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, transformation, adaption. Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13-14 Desember 2003*, Ρέθυμνο 2007, σ. 173.

ένοπλες αλβανικές μουσουλμανικές ομάδες (αλβανοί μπουλουκμπασήδες και δερβεναγάδες), η πολιτική συγκυρία και ο ρόλος των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, ανέτρεπαν ανά πάσα στιγμή την πρόσκαιρη ισορροπία. Τότε, ο υποταγμένος αρματολός κατέληγε και πάλι ανυπότακτος ραγιάς, για να διεκδικήσει εκ νέου, μέσα από συγκρουσιακές καταστάσεις, μια νέα θέση στο κατακτητικό σύστημα εξουσίας.

Η κατοχή του αρματολικού αξιώματος και τα οικονομικά και άλλα οφέλη που αυτό εξασφαλίζει διαμορφώνουν ένα πεδίο διαρκούς ανταγωνισμού. Συγκρούσεις λαμβάνουν χώρα μεταξύ αρματολικών οικογενειών για την εξασφάλιση του αρματολικιού, μεταξύ κλέφτικης και αρματολικής ομάδας, συγκρούσεις μεταξύ κλέφτικων ομάδων και οθωμανικής εξουσίας, αντιπαραθέσεις μεταξύ αρματολών και κοινοτικής εξουσίας, αλλά και συγκρούσεις εντός της ίδιας της αρματολικής ομάδας κατά τη διαδικασία διαδοχής του αρματολικού αξιώματος. Ως προς την τελευταία συγκρουσιακή όψη, είναι γεγονός ότι η μακρά διάρκεια του αρματολικού φαινομένου είχε παγιώσει την κληρονομική διαδοχή ως βασικό κανόνα διαδοχής στην ηγεσία της αρματολικής ομάδας. Η παραχώρηση της *Καπετανίας* στον στενότερο συγγενή του εκλιπόντος καπετάνιου αποτελούσε αρματολικό άγραφο νόμο. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, κυρίως όταν ο διάδοχος ήταν ανήλικος, ο ισχυρότερος άνδρας εντός της αρματολικής ομάδας καλούνταν να ρυθμίσει τη διαδοχή, πολλές φορές για δική του ωφέλεια.

Το συγκρουσιακό στοιχείο καταγράφεται σε μεγάλη ένταση και στις σχέσεις των αρματολών με την κοινοτική εξουσία. Η δυνατότητα που έχουν οι κοινοτικοί άρχοντες στο πλαίσιο του οθωμανικού συστήματος εξουσίας να διορίζουν χριστιανούς ή μουσουλμάνους αρματολούς, τους καθιστά βασικό παράγοντα, όχι μόνο στη διευθέτηση του κυριαρχικού δικαιώματος στον κόσμο των ενόπλων, αλλά και στον ανταγωνισμό μεταξύ των δύο εθνοπολιτισμικών ομάδων, *χριστιανών Ελλήνων- μουσουλμάνων Αλβανών*, με διακύβευμα τη φύλαξη των φυλασσόμενων διαβάσεων. Σε πολλές περιπτώσεις οι κοινοτικές αυθεντίες χρησιμοποιούν το δικαίωμα αυτό και συνεργάζονται με τις οθωμανικές αρχές, προκειμένου να απαλλαγούν από ανταγωνιστικούς και επικίνδυνους για τα συμφέροντά τους ενόπλους.³⁴⁸ Οι δύο ομάδες, αρματολοί και πρόκριτοι, είχαν κατ' επανάληψη συγκρουσθεί με βασική διεκδίκηση την εκμίσθωση και είσπραξη των φόρων.³⁴⁹ Η σύγκρουση των δύο κυρίαρχων

³⁴⁸Μια τέτοιου είδους παρέμβαση των κοινοτικών αρχόντων σε βάρος των χριστιανών αρματολών και υπέρ των μουσουλμάνων ομολόγων τους καταγράφεται χαρακτηριστικά στο ακόλουθο τετράστιχο του δημοτικού τραγουδιού: «*Ανάθεμά σε, γεροντεία καί σεῖς κοτζαμπασίδες/βάνετε Τούρκ(ους) ἄρματολούς, Τούρκους μπουλουμπασιάδες/ κι' ἐπιάσατε τόν πόλεμο μέ τούς Μαργαριτιώταις/ πάνουν οἱ Τούρκοι ἀνύπαντροι, γυρίζουν παντρεμένοι, πάνουν κορίτσια γιά νερό, γυρίζουν φιλημένα*». Γ. Χρ. Χασιώτης, *Συλλογή των κατά την Ήπειρον Δημοτικών Ασμάτων*, Αθήνα 1886, αρ. τραγουδιού 38 «*Οι Τούρκοι*», σ. 115.

³⁴⁹Σπ. Ασδραχάς, «Από τη συγκρότηση του αρματολισμού. Ένα ακαρνανικό παράδειγμα» στο του ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, Αθήνα 1982, σ. 244-245.

χριστιανικών ελίτ καταγράφεται ιδιαίτερα βίαιη και επιτείνεται από την παρέμβαση των οθωμανικών δυνάμεων υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς. Με την κυριαρχική του ικανότητα ο αρματολισμός προσπαθεί να υποκαταστήσει την έλλειψη οικονομικής βάσης επιδιώκοντας την ένταξή του στον κορμό της γαιοκτητικής κοινωνικής ομάδας. Για να κυριαρχήσει στη σύγκρουση αυτή και να επιτύχει την αύξηση της δικής του εξουσίας σε βάρος αυτής των κοτζαμπάσηδων θα πρέπει να συντρέχουν και οι κατάλληλες προϋποθέσεις, όπως η ύπαρξη εκτεταμένου ληστρικού φαινομένου.³⁵⁰ Χαρακτηριστική περίπτωση υποκατάστασης των προκρίτων από αρματολούς, ως προς την εκμίσθωση και είσπραξη των φόρων, είναι αυτή των οφειλόμενων φόρων των ραγιάδων των «*συνόρων*». Πρόκειται για ραγιάδες που είχαν εγκατασταθεί στη βενετική επικράτεια, χωρίς ωστόσο να έχουν διαγραφεί από τα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα. Οι αρματολοί, λόγω των σχέσεων που είχαν αναπτύξει στις βενετοκρατούμενες περιοχές, ήταν καταλληλότεροι για την είσπραξη των φόρων στην περίπτωση αυτή.³⁵¹ Πάντως, η αντικατάσταση των αρματολών ως φοροεκμισθωτών και φοροεισπρακτόρων δεν αποτελεί μια παγιωμένη συμπεριφορά από μέρους των οθωμανικών αρχών, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε τυποποίηση του φαινομένου.³⁵²

Η εξουσία του Αλή πασά διεμβολίζει τις σχέσεις των δύο κυρίαρχων χριστιανικών τάξεων -αρματολών και προκρίτων- με ενίσχυση των διορισμένων από τον ίδιο αρματολών και ταυτόχρονη αποδυνάμωση των ισχυρών προυχόντων. Κατά την αληपाσαδική περίοδο οι κοτζαμπάσηδες χάνουν ουσιαστικά το δικαίωμα να προτείνουν τον διορισμό του αρματολού της αρεσκείας τους ως καπετάνιο στο αρματολίκι της περιοχής δικαιοδοσίας τους. Το δικαίωμα αυτό βέβαια, τελούσε πάντα υπό την αίρεση των οθωμανικών αρχών (οι οποίες προχωρούσαν στον διορισμό, εάν τον ενέκριναν) και εξαρτάτο από τις χρονικές συγκυρίες, από τον ισχύοντα συσχετισμό δυνάμεων στην περιοχή, και από τις σχέσεις των αρματολικών δικτύων με την κοινοτική και την οθωμανική εξουσία. Ωστόσο, η ανατροπή που επιφέρει η αληπασαδική εξουσία είναι σημαντική και σε αυτό το σημείο και ενδεικτική της τάσης διαμόρφωσης ενός ευρύτερου διαπεριφερειακού σχήματος, που ξεπερνά τις τοπικές εξουσίες.

³⁵⁰Ο Κασομούλης αναφέρει την περίπτωση του αρματολού του Ασπροποτάμου, με τον οποίο ο Αλή πασάς υποκατέστησε τον οικείο κοτζαμπάση στην είσπραξη των φόρων. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. Α', σ. 313 κ.ε.

³⁵¹Σπ. Ασδραχάς, «Από τη συγκρότηση του αρματολισμού. Ένα ακαρνανικό παράδειγμα», στο του ιδίου *Ελληνική Κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 245.

³⁵²Όπως αναφέρει ο Σπύρος Ασδραχάς, ο αρματολισμός γενικά υποχωρεί κάτω από το βάρος της κυρίαρχης τάξης των προκρίτων και καθίσταται υπηρετικός της τάξης αυτής, που ασκεί και την κοινοτική εξουσία, ενώ ο ίδιος περιορίζει τις κερδοσκοπίες του σε περιφερειακούς εκβιασμούς σε βάρος πληθυσμιακών ομάδων, που βρίσκονται στην ακτίνα δικαιοδοσίας του. Ό.π.

Ο Αλή πασάς παρεμβαίνει δυναμικά στα τεκταινόμενα της ευρύτατης περιοχής που ελέγχει, μεταβάλλοντας προς όφελός του τις προϋπάρχουσες ισορροπίες που έχουν διαμορφωθεί στις τοπικές κοινωνίες. Πρόκριτοι, αρματολοί και απλοί ραγιάδες τον καθιστούν βασικό παράγοντα στην επίλυση των διαφορών μεταξύ τους. Η δυνατότητα διατήρησης στρατιωτικής δύναμης υπό τις διαταγές και τον έλεγχο του συνόλου σχεδόν των άτακτων ενόπλων ομάδων σε μια ευρύτατη εδαφικά επικράτεια, ενισχύουν σε μεγάλο βαθμό το γόητρό του, καθιστώντας τον σημαντικότερο ηγεμόνα στο ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Η σιδηρά πειθαρχία που προσπαθεί να επιβάλει σε έναν άναρχο κόσμο, σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις για διασφάλιση ευταξίας, απονομή δικαιοσύνης και λαϊκή ευημερία των υπηκόων του, δημιουργούν ένα εξουσιαστικό πρότυπο σύμφωνα με τις παραδοσιακές αντιλήψεις του Ανατολικού Δεσποτισμού.³⁵³

Η ένοπλη βία εξακολουθεί να διαπλέκει σχέσεις φόβου και υποταγής για τους γηγενείς πληθυσμούς, κάποιοι από τους οποίους εγκαταλείπουν τις εστίες τους, όπως οι κάτοικοι πολλών χωριών των Αγράφων. Σε αναφορά του προκρίτου του καζά των Αγράφων περιγράφεται σε δραματικούς τόνους η ερήμωση των χωριών Ορτά Κόλι και Τατάρνα από τις συνεχείς επιθέσεις ληστών που βρίσκουν καταφύγιο στα χωριά του Κλεινόβου.³⁵⁴ Σε άλλο έγγραφο αναφέρεται ότι κάτοικοι των χωριών των Αγράφων εγκαταλείπουν τις εστίες τους λόγω των κλεφτών και εγκαθίστανται στα Τρίκαλα, όπου δουλεύουν ως υφαντές στα σπίτια τους και όχι στην αγορά. Ο Αλή πασάς παίρνει θέση υπέρ των αγραφιωτών μετοίκων, αντιδρώντας στη σκληρή μεταχείρισή τους από τους προκρίτους των Τρικάλων και ζητώντας από τους τελευταίους να μη φορολογούν άδικα του Αγραφιώτες.³⁵⁵ Ο Αλή πασάς προχωρά σε εκκαθαρίσεις των ληστρικών ομάδων, οργανώνοντας διωκτικές επιχειρήσεις στην περιοχή του Πατρατζικίου και των Αγράφων, με επικεφαλής τον Ισμαήλ Πασόμπη (Ismail Paşobey), μετέπειτα ορκισμένο εχθρό του, όπως προκύπτει από σχετικό αρζουχάλι του του αγραφιώτη πρόκριτου Στέργιου Ζωτόπουλου, με ημερομηνία 21

³⁵³Το μοντέλο του *Ανατολικού (Ασιατικού) Δεσποτισμού*, όπως το έχει περιγράψει ο Max Weber, αποτελεί ακραίο απολυταρχικό και γραφειοκρατικό κρατικό σύστημα, το οποίο στηρίζεται στην απόλυτη κυριαρχία του ηγεμόνα. Ο Weber υποστηρίζει ότι το σύστημα αυτό είναι ενδημικό στη Μέση Ανατολή και το ονομάζει «*Σουλτανισμό*». Η. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 394-395. Οι γραφειοκρατικές, συγκεντρωτικές αντιλήψεις των απόλυτων ανατολικών μοναρχιών, όπως αναφέρει η Κάρεν Άρμστρογκ, είναι επηρεασμένες από τη μογγολική ιδέα του στρατιωτικού κράτους. Κ. Άρμστρογκ, *Ισλάμ, μια σύντομη ιστορία*, Αθήνα 2002, σ. 219-220.

³⁵⁴Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 155, σ. 289-290. Στο αρζουχάλι του Στέργιου Ζωτόπουλου αναφέρεται ως δράστης ληστρικών πράξεων, μεταξύ των οποίων και της απαγωγής του γιου ενός προύχοντα από το χωριό Καστανιά της περιοχής, ο κλέφτης *Χρηστάκης*. Πρόκειται για τον κλεφταρματολό Χρηστάκη Συντεκνιώτη (από το Σύντεκνο των Αγράφων), ο οποίος έλαβε μέρος στην Επανάσταση και σκοτώθηκε σε σύγκρουση μεταξύ του σώματος του Γεώργιου Καραϊσκάκη και των Σουλωτών του Κίτσου Τζαβέλα τον Απρίλιο του 1823 στα Άγραφα. Το περιστατικό αναφέρει ο Νικόλαος Κασομούλης. Βλ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. Α', σ. 97.

³⁵⁵Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 385, σ. 733-734.

Μαρτίου 1802.³⁵⁶ Σε επόμενο αρζουχάλι του ιδίου προς τον Αλή πασά αναφέρεται ότι το σώμα των ενόπλων με αρχηγό τον *Αρβανίτη* Σουλεϊμάν Τζόπανο, που έστειλε στην περιοχή ο *Βεζύρης* για την αντιμετώπιση των ληστών, έχει δώσει θάρρος στους κατοίκους.³⁵⁷

Οι παρακλητικές αναφορές των χριστιανών, αλλά και του μουσουλμανικού πληθυσμού προς τον Αλή πασά για προστασία από τη δράση των ενόπλων είναι πολλές. Μέσα από αυτές τις επικλήσεις, που είναι πολύ συχνές στο Αρχείο, ανιχνεύεται η ανάδειξη του τελευταίου ως ενός σταθερού πόλου εξουσίας, στον οποίο προσβλέπουν για προστασία οι ντόπιοι πληθυσμοί μέσα σε ένα σύστημα δομικής αποδιάρθρωσης και αυθαιρεσίας. Αξιοσημείωτη είναι η διαμαρτυρία των χριστιανών προκρίτων των Τρικάλων, οι οποίοι σε αρζουχάλι τους προς τον Αλή πασά καταγγέλλουν τον καδή της πόλης τους ότι, σε συνεργασία με τους ντόπιους μπέηδες και αγάδες, προσπαθούν να αφανίσουν τον χριστιανικό πληθυσμό, συνεργαζόμενοι με τους ανθρώπους του Βλαχάβα. Το γεγονός ότι οι πρόκριτοι των Τρικάλων αναγνωρίζουν στην αληπασαδική εξουσία τη μοναδική προστασία από τους ληστές και τις μεθοδεύσεις των οθωμανών αξιωματούχων της πόλης είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις σχέσεις του χριστιανικού στοιχείου με τον Αλή πασά. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Θεσσαλίας, το μουσουλμανικό στοιχείο, προερχόμενο κυρίως από εποίκους τουρκικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, όπως προκύπτει από τις αρχειακές και ιστοριογραφικές πηγές, δεν διατηρούσε καλές σχέσεις με τον βεζύρη των Ιωαννίνων.³⁵⁸ Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του Διονυσίου Πύρρου, *Αρχιμανδρίτη και Ιατροδιδασκάλου*, όπως αυτοαποκαλείται, για τους μουσουλμάνους της Λάρισας: «*Εἰς αὐτήν τήν πόλιν εὐρίσκονται πολλοὶ Τούρκοι καὶ κακοί, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, ὁ Ἡγεμὼν τῶν Ἰωαννίνων ἐταπείνωσε εἰς τὸ ἄκρον*».³⁵⁹

Σε πολλά δερβένια οι φύλακες προχωρούν σε αυθαιρεσίες και κερδοσκοπία εις βάρος των διερχόμενων ταξιδιωτών, όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό. Σε αρζουχάλι του Βελή πασά προς τον πατέρα του περιγράφονται οι τυραννικές πράξεις των δερβεντζίδων, αρχηγός των οποίων αναφέρεται κάποιος με το όνομα *Τζέλιος*, χωρίς να προσδιορίζει για ποια δερβένια πρόκειται, εκτός εκείνων του Δομοκού, όπου έχει τοποθετηθεί Ρωμιός δερβεντζής και του Μόλου Λοκρίδας. Περιγράφονται περιπτώσεις παράνομων εισπράξεων

³⁵⁶Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 153, σ. 286-287.

³⁵⁷«...ἔφθασεν ὁ πιστότατος σκλάβος σας καὶ χοςμεκιάρης (χισμεκιάρης/hizmetkâr/خدمتکار= υπηρέτης) σας ἄξιος, Σουλεϊμάν Τζοπάνος καὶ ἔδωσε νιζάμι (nizam/نظام= ρύθμιση, τάξη, εντολή) καὶ παστρεύει τοὺς κακοὺς καὶ ἔλαβαν θάρρος ὅλος ὁ κόσμος νὰ δουλεύουν». Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 163, σ. 301-302.

³⁵⁸Η αποδοκιμασία μερίδας του θεσσαλικού μουσουλμανικού πληθυσμού προς τον Αλή πασά καταγράφεται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και σε άλλα έγγραφα της αλληλογραφίας του, κυρίως από την περίοδο που είναι εμφανής η δυσανεξία της Πύλης προς το πρόσωπο του.

³⁵⁹Διον. Πύρρου του Θετταλού, Αρχιμανδρίτου και Ιατροδιδασκάλου, *Γεωγραφία Μεθοδική*, Ναύπλιο 1834, σ. 260, *Γ.Α.Κ. Συλλογή Βλαχογιάννη/Αρχείο Καραϊσκάκη*, Κατάλογος ΣΤ', φακ. 3, έγγρ. 84.

σε βάρος των διερχόμενων τις οποίες φαίνεται να καταγγέλει ο Βελή πασάς στον πατέρα του προκειμένου να λάβει μέτρα για τον περιορισμό των αυθαιρεσιών.³⁶⁰

4.δ. Η υποταγή του αρματολισμού στην αληπασαδική εξουσία

Κατά την αληπασαδική περίοδο διακυβέρνησης φαίνεται ότι το προνομιακό καθεστώς αυτονομίας των αρματολών καταργείται για να αντικατασταθεί από μια σχέση υποταγής και ενσωμάτωσης στο αληπασαδικό σύστημα διακυβέρνησης. Προκύπτει δηλαδή νέα σχέση αρματολισμού και κατακτητικού συστήματος, το οποίο αντιπροσωπεύεται πλέον από μια προσωποπαγή συγκεντρωτική εξουσία, που δεν αφήνει περιθώρια φυγόκεντρων εξουσιαστικών τάσεων και φαινομένων αυτονομίας. Θα ήταν βέβαια άτοπο να θεωρήσουμε ότι εξαλείφεται το πλέγμα της μακροχρόνιας αυτής συναλλαγής, όπως δεν εξαλείφεται και το ληστρικό φαινόμενο, του οποίου υπήρξε παρεπόμενο.

Ο Ν. Κασομούλης τονίζει τις δυνατότητες που προσέφερε στον Αλή πασά η διοίκηση των δερβενίων, καθώς του επέτρεπε να διευρύνει την εξουσία του χωρίς να προκαλεί υπόνοιες για τις φιλοδοξίες του στην Υψηλή Πύλη: *«διά να έκτείνη την έξουσίαν του ταχύτερα, καί έξ άλλου διά νά μή δώση άφορμάς ύπονοιών είς τήν κυβέρνησίν του -ότι ζητεί καί άλλους τόπους καί άλλα πασαλίκια- έζήτησε τήν έξουσίαν τών Δερβενίων...λόγω μεν (διά) νά είσάξη τήν γενικήν ήσυχίαν είς τάς έπαρχίας, καί όπου διοικητικώς δέν ήταν είς τήν δικαιοδοσίαν του, έργω δε νά έκτείνη πραγματικώς τήν έξουσίαν του...»*.³⁶¹

Η κεντρική διοίκηση του οθωμανικού κράτους, παρουσιάζοντας όλες τις εγγενείς αδυναμίες των προνεωτερικών κρατικών μορφωμάτων, αδυνατεί να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο στην οθωμανική επικράτεια. Αυτό οδηγεί στην ανάπτυξη τοπικών και περιφερειακών κέντρων, μέσω των οποίων διαμεσολαβείται ο κρατικός κεντρικός έλεγχος. Ειδικότερα στις δύσβατες περιοχές, οι οποίες δεν προσφέρονταν για την προσπόρηση φορολογικών προσόδων στο κρατικό ταμείο, η περιορισμένη παρουσία των

³⁶⁰ «Κάμποσα μόνο να σᾶς διηγηθῶ διά να ἀπορέσετε και να στοχασθῆτε πόσα ἄλλα ἔχουν κάμη ὅπου ἔγδαραν τον κόσμον. Ἀπέρασεν ὁ Στήφα βοϊβόντασης (İstifə voyvodasi/استيفه ووداسي /o Βοεβόδας της Θήβας), ζάδελφος τοῦ σιλητάρητοῦ Βασιλέως, καί τό πῆραν ἑκατόν ὀγδόηντα γρόσια, πέρασε κάποιος χοτζιαγκιάνης, βγαλμένος ἀπό τά καλέμια μεμούρης διά τόν Μωρέαν καί τοῦ πῆραν ἑξήντα γρόσια καί τρεῖς ντιβάντζια οὐσιᾶδες ἐπάγναν μερικούς ἀπό την Μποσνίαν σουργούνι (sürgün/سورگون=εξορία) εἰς την Εὔρυπον εἰς τό γύρισμα τούς ἐπῆραν διακόσια γρόσια. Ἐνός τατάρη τοῦ Μπεκήρ πασᾶ το ἔκοψαν το γιαμπουρλούκ κεπεσί (yağmurluk kepesi/ياغمورلق= κάπα της βροχής) καί τοῦ πῆραν ὅτι και ἂν εἶχε, ἀφίνωντας μόνο τά χρηράτια καί ἄλλα ὅπου ιχαγέτι (nihayet=τέλος πέρας) δεν ἔχουν...». Ο.π., τ. Β΄, έγγραφο με ἀριθμό 730, σ. 230.

³⁶¹ Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ὁ.π., τ. Α΄, σ. 105.

οθωμανικών στρατιωτικών δυνάμεων ευνοεί την ανάπτυξη και ενδυνάμωση των αρματολικών δικτύων.³⁶²

Η σύγκρουση της αληπασαδικής εξουσίας με τον αρματολισμό ξεκινά, σύμφωνα με τον Ν. Κασομούλη, από τη μεγάλη αρματολική οικογένεια των Κοντογιανναίων, οι οποίοι κυριαρχούν στην περιοχή του Πατρατζικίου, αλλά έχουν υπό τον έλεγχο τους και τα ορεινά αρματολίκια της Άρτας. Η οικογένεια, διατηρώντας την αυτοπεποίθηση της ηγεμονικής της θέσης στο χώρο του αρματολισμού, φαίνεται να μην κάμπτεται από τις προθέσεις του βεζύρη των Ιωαννίνων να θέσει υπό τον έλεγχό του τα αρματολικά δίκτυα και να περιορίσει την αυτονομία τους.³⁶³ Κατ' εντολή του Αλή πασά, ο Ισούφ Αράπης συγκρούστηκε στην περιοχή του Βάλτου (γέφυρα της Τατάρνας) με τον Κωσταντή και Μήτσο Κοντογιάννη, από τους οποίους ο πρώτος σκοτώνεται από τον Ισούφ Αγά και το κεφάλι του αποστέλλεται στα Γιάννενα, ενώ ο δεύτερος αναζητά καταφύγιο στην Αγία Μαύρα.³⁶⁴ Ο Ισούφ Αράπης προχώρησε σε εξόντωση και άλλων μελών της οικογένειας των Κοντογιανναίων: «εξακολουθών τάς διά τῶν ἐνεργειῶν σφαγὰς καί κατά συγγενῶν, φίλων και μέχρι κουμπάρων τῆς οικογένειας αὐτῆς».³⁶⁵ Ωστόσο, στη συνέχεια ο Μήτσος Μαυρομάτης υποτάχθηκε στην αληπασαδική εξουσία και διορίστηκε από τον Αλή πασά αρματολός Πατρατζικίου (Υπάτης), όπου θα παραμείνει μέχρι τη ρήξη του τελευταίου με την Πύλη. Ο Ν. Κασομούλης αναφέρει ότι ο Μήτσος Κοντογιάννης αποκατέστησε τις σχέσεις του με τον Αλή πασά και επανήλθε στο αρματολίκι, με τη μεσολάβηση των αλβανών φίλων του Τέλχα (Τελχάν) Φέζου και Σιλιχτάρ Μπότα. Η πληροφορία, ενδεικτική των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ χριστιανών και αλβανών ενόπλων, αντίκειται στα στερεότυπα περί διαρκούς αντιπαλότητας των δύο εθνοπολιτισμικών-θρησκευτικών ομάδων, που λειτουργούν παράλληλα ως δύναμη καταστολής, υπό το σκήπτρο της αληπασαδικής εξουσίας.³⁶⁶

³⁶²Ο Νικόλαος Κασομούλης αναφέρει ότι μέχρι την ανάδειξη του Αλή πασά ως *Επόπτη των Δερβενίων*, η υφιστάμενη διαίρεση σε *Καπετανάτα* ακολουθεί τη διαίρεση της διοίκησης των δερβενίων, σύμφωνα με τη διοικητική οργάνωση του οθωμανικού κράτους σε σαντζάκια «...τάΚαπιτανάτα μέχρι τοῦδε ἦτον ἡ διαίρεσις τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἐξουσίας τῶνΔερβενίων κατά διοικήσεις ἢ κατά πασαλίκια <νομούς> [48]». Ο. π., τ. Α', σ. 104.

³⁶³«Οἱ Κοντογιανναῖοι μόνον “ἐπαρόμενοι” εἰς τήν δυνάμιν των και εἰς τήν θέσιν των, προετοιμάσθησαν να τον ἀντισταθοῦν, (διά) να ἐμψυχώσουν καί τούς ἄλλους» Ο.π., σ. 106. Επίσης: «Ὁ Κοντογιάννης ἀντίπαλον εἶχεν τόν φοβερόν μεν κλέπτарχον, ἀλλά περικαλλέστατον Κατσούδαν ἐκτοῦ χωρίου Φτέρης. Ἐπειδὴ δ' οὗτος κατεδιώκετο μανιωδῶς ὑπὸ τοῦ Κοντογιάννη, κατέφυγεν εἰς Ιωάννινα, ὅπως κάμψῃ ἑαυτοῦ τόν Ἀλῆ διά τῆς αὐθορμήτου προσελεύσεως, τῆς ἐμπιστοσύνης καί τῶν δώρων, κατορθώσῃ δε καί νά λάβῃ τήν ὀπλαρχηγίαν τοῦ Πατρατσίου ἀπὸ τόν Κοντογιάννην, ἀλλ' ὑπὸ τούτου εὔρε κατά τό 1805 τόν θάνατον». Ι. Βορτσέλας, *Φθιώτις*, Αθήνα 1907, σ. 385, δημοσίευμα ἀπὸ το Ἀρχεῖο Καραϊσκάκη τῆς Συλλογῆς Βλαχογιάννη των Γενικῶν Ἀρχείων του Κράτους, (Γ.Α.Κ) *Συλλογή Βλαχογιάννη/Ἀρχεῖο Καραϊσκάκη*, Κατάλογος Ε', Κυτ. 25, αρ. εγγρ. 856.

³⁶⁴Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. Α', σ. 107.

³⁶⁵Ο.π., σ. 107.

³⁶⁶Ο.π., σ. 107-108.

Η συμμετοχή του Αλή πασά στις πολεμικές επιχειρήσεις της Πύλης εναντίον των Αψβουργικών δυνάμεων τον Μάιο του 1788 και το τεταμένο κλίμα στις σχέσεις Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - Ρωσίας, λίγο πριν την έναρξη του Β' ρωσοοθωμανικού πολέμου επί Αικατερίνης Β', προκάλεσαν μεγάλη κινητικότητα στα αρματολίκια του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου.³⁶⁷ Ο Ν. Κασομούλης κάνει λόγο για ανταρσία, στην οποία συμμετείχαν οι αρματολοί της Μακεδονίας, της Δυτικής Ελλάδας, αλλά και οι Σουλιώτες, αποδίδοντας τις κινήσεις τους σε συνεννοήσεις με τους Ρώσους.³⁶⁸ Για την επικείμενη ανταρσία, με την υποκίνηση των Ρώσων στην περιοχή της Ηπείρου, ενημέρωσε τον Αλή πασά ο Γάλλος πρόξενος στην Πρέβεζα, Lassale, ο οποίος διατηρούσε στενές οικονομικές και πολιτικές σχέσεις με τον Αλή πασά.³⁶⁹ Με την πρόφαση της πιθανολογούμενης εξέγερσης, ο Αλή πασάς έλαβε άδεια από την Πύλη να αποχωρήσει από τις πολεμικές επιχειρήσεις, επανερχόμενος στα Ιωάννινα, όπου από τον Φεβρουάριο του 1789 ξεκίνησε τις πρώτες πολεμικές συγκρούσεις με τους Σουλιώτες. Πρέπει να σημειωθεί ότι στις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Σουλιωτών ο Αλή πασάς δρούσε υπό την ιδιότητά του ως *Derbendat nâziri*, όπως προκύπτει από σχετική αναφορά των Σουλιωτών προς τη Μεγάλη Αικατερίνη: «Κατά τούς έπακολουθήσαντας τέσσαρας μήνας οί κάτοικοι τῆς έπαρχίας τοῦ Σουλίου ήγωνίσθησαν συνεχῶς κατά τῶν δυνάμεων Ἀλῆ βέη ντερβέν πασᾶ».³⁷⁰

Κατά τη διάρκεια του ρωσοοθωμανικού πολέμου ο Αλή πασάς κατάφερε να ισχυροποιήσει τη θέση του ως *Derbendat nâziri*, καταδιώκοντας τους ανυπότακτους αρματολούς, οι οποίοι κατέφυγαν στις βενετοκρατούμενες περιοχές ή προσεταιριζόμενος άλλους, προκειμένου να αποκαταστήσει την τάξη στην περιοχή δικαιοδοσίας του.³⁷¹

³⁶⁷Όπως αναφέρει ο Σπ. Αραβαντινός, κατ' εντολή της Πύλης, ο Αλή πασάς ηγήθηκε αξιόμαχου στρατού, τον οποίο στρατολόγησε από τη Θεσσαλία και την Ήπειρο και ο οποίος ενώθηκε με τα στρατεύματα του Ρούμελη-βαλεσή στις όχθες του Δούναβη. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 78.

³⁶⁸«Όταν το 1787 (λάθος χρονολογία από τον Κασομούλη) έκηρύχθη ο πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, μεμνημένοι και οὔτοι να κινηθῶν ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, δέν ἀργοπόρησαν νά δείξουν σημεῖα στάσεως· τρεῖς χρόνους βασανιζόμενοι μεταξύ τῶν ιδεῶν νά ἐπιτύχουν τήν περίστασιν, τό 1790 προετοιμασμένοι εὐρεθέντες -ὅταν ἐδόθη τό σημεῖον παρὰ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη, καί οἱ ἀπό τήν Ἀκαρνανίαν ἐσείσθησαν- χωρίς νά ὑπομείνουν ἤρχισαν κατ' ἀρχάς νά διώκουν τοὺς Τουρκαλβανούς ὡς καταχρηστικούς. Ὅλοι ὁμοῦ ἀπό τόν Ὀλυμπον οἱ Ἀρματολοί, ὅταν εἶδον ὅτι τό κίνημα διελύθη -πρίν φθάσουν εἰς γενικάς μάχας μέ τά στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τά ὁποῖα διεύθυνεν ὁ Μουχτάρ πασᾶς- ἀποσυρθέντες εἰς τās νήσους τοῦ Αἰγαίου καί διερχόμενοι τήν πειρατείαν μέ φρόνησιν περισσοτέραν·» Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., σ. 150.

³⁶⁹Β. Δ. Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 2006, σ. 354. Ο Αλή πασάς επεδίωξε την περίοδο της αναμέτρησης του με τους Σουλιώτες ιδιαίτερες σχέσεις με τη Γαλλία, φιλικά προσκείμενη προς την Πύλη πολιτική δύναμη, λόγω και της φιλογαλλικής πολιτικής του σουλτάνου Σελήμ Γ'. Ο Lassale απεσταλμένος του Βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΣΤ' στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, διευθυντής ενός από τους μεγαλύτερους εμπορικούς οίκους της Μασσαλίας, άνοιξε στην Πρέβεζα εταιρεία υλοτομίας, η οποία δραστηριοποιείτο στην Ακαρνανία, χώρο δικαιοδοσίας του Αλή πασά με την ιδιότητα του ως «δερβεντζή πασά», όπως αναφέρει ο Ρώσος ιστορικός Αρς. Του ίδιου, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 156.

³⁷⁰Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, ό.π., σ. 357.

³⁷¹Όπως αναφέρει ο Σπ. Π. Αραβαντινός: «Ἀλλ' ἕτερον ἐπίφοβον ὠσαύτως στοιχεῖον προσετερίσθη, μέχρις οὗ λαβών καιρόν ἐξοντώσῃ καί αὐτό. Τοὺς ἀρματολούς δηλονότι τῆς Στερεᾶς καί τῆς θαλάσσης, ὧν ὀνομαστότεροι ἦσαν τότε, ὡς εἴπομεν καί ἄλλοτε οἱ Δημ. Παλαιόπουλος, Καναβός, Βλαχάβας, Μπουκουβάλας, ὁ ἐκ Λάμαρης

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην επόμενη αναμέτρησή του με τους Σουλιώτες στον στρατό³⁷² του Αλή πασά συμμετέχουν αρματολοί, προφανώς λόγω της ιδιότητάς του ως *Derbendat nâziri*, οι οποίοι επδίωναν παράλληλα, όπως αναφέρει η Βάσω Ψιμούλη, μια έμπρακτη απάντηση στις σουλιώτικες επιδρομές σε χώρους κυριαρχίας των κατά τόπους αρματολών.³⁷³ Η συγκέντρωση των δυνάμεων εναντίον των Σουλιωτών προσχηματικά αποδίδεται σε επικείμενη πολεμική επιχείρηση εναντίον των μπέηδων του Αργυροκάστρου. Ο Αλή πασάς μάλιστα, με την ιδιότητα του *Επόπτη των Δερβενίων*, ζητεί με επιστολή του προς τους ηγέτες των δύο σημαντικότερων σουλιώτικων γενών, Μπότσαρη και Τζαβέλα, να λάβουν μέρος με μάχιμες δυνάμεις, με πραγματικό σκοπό να προκαλέσει διάσπαση των σουλιώτικων δυνάμεων.³⁷⁴

Η έκβαση της τελικής αναμέτρησης των πολέμων του Αλή πασά με τους Σουλιώτες καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την ισχύ του στον αρματολικό κόσμο και συνέβαλε αποφασιστικά στην καθυπόταξη του αρματολισμού.³⁷⁵ Το επόμενο διάστημα ο Αλή πασάς προχώρησε σε νέες διώξεις εναντίον των αρματολών του ελλαδικού χώρου, καθώς οι πρόσκαιρες συμφωνίες και δηλώσεις υποταγής στην αληπασαδική εξουσία αποδείχτηκαν ιδιαίτερα εύθραυστες και ευάλωτες, υπό το βάρος των συγκυριών και των ατομικών επιδιώξεων.

Στα 1807 εκδηλώθηκε και η εξέγερση των αδελφών παπα-Θύμιου και Θεοδωράκη Βλαχάβα, στην οποία συμμετείχαν και άλλοι αρματολοί. Ο Ν. Κασομούλης μας πληροφορεί ότι την εξέγερση προετοίμασαν «οί Βλαχαβαίοι, παπᾶ-Θύμιος καί Θεοδωράκης, ἄδελφοί καί ὁ Γιώτας Τζίμος Καπιτάνος τοῦ Δομένικου», με πρόθεση να στραφούν εναντίον της αληπασαδικής κυριαρχίας στον αρματολισμό και στη φύλαξη των στενών.³⁷⁶ Ο ίδιος μας

Χρηστάκης καί πλείστοι ἄλλοι. Τούτους δι' ἁμοιβῶν καί ὑποσχέσεων καί βαθμῶν προσέλκυσεν ἐπὶ τοσούτον καί διέθεσεν ὑπὲρ εαυτοῦ, ὥστε, οὐ μόνον οὐδένα ἐξ αὐτῶν νά φοβήται, ἀλλά καί ἀφοσιωμένους συμπράκτορας νά ἔχη». Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ὁ.π., τ. Ι, σ. 79.

³⁷²Ο Σπ. Αραβαντινός κάνει λόγο για στράτευμα δέκα χιλιάδων ανδρών, ενώ ο Γ.Λ. Αρς ανεβάζει τον αριθμό αυτό σε 20 χιλιάδες. Πρβλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ὁ.π., τ. Ι, σ. 79 και Αρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος*, ὁ.π., σ. 167.

³⁷³Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, ὁ.π., σ. 358. Την ίδια εποχή, σε αναφορά του Διοικητή των Κατέργων της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας προς τον Γενικό Προβλεπτή, με ημερομηνία 8 Ιανουαρίου 1789, μνημονεύεται ως «*δερβέναγας*» του Σουλίου ο Καπετάν Ίσκος: Κ. Δ. Μέρτζιος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασά Τεπεντελενλή», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 14.

³⁷⁴Ο.π., σ. 362. Στην πρόταση του Αλή πασά ο Γ. Μπότσαρης απάντησε αρνητικά, επικαλούμενος τη δυσανασχέτηση των ανδρών του. Αντίθετα, ο Λάμπρος Τζαβέλας προσχώρησε στην επιχείρηση των δυνάμεων του Αλή πασά εναντίον των Βλαχαβαίων με εβδομήντα άνδρες του. Βλ. Λ. Κουτσονίκας, *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α', Αθήνα 1863 (ανατύπωση Αθήνα 2002), σ. 28.

³⁷⁵Ο Ν. Κασομούλης αναφέρει σχετικά με την καθυπόταξή των Σουλιωτών: «*Απαρηγόρητοι (ήσαν) οί Αρματολοί διά τή θραῦσιν τούτων. Ὁ Νίκος Τσάρας χωρίς συστολήν ἐφώναζεν ὅτι ἡ πτώσις των ἦτον καί πτώσις αὐτῶν*». Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. 1, ὁ.π., σ. 135.

³⁷⁶«...*χωρίς νά ἐνοχλοῦν οὐδένα ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν, κατασφάζοντες καί διώκοντες μόνον τούς σουμπασᾶδες και δερβεναγᾶδες Ἀλβανούς ὡς κοινούς ἐχθρούς καί τῶν Ὀσμανλήδων καί τῶν ραγιάδων, εἰς δύο μήνας μέχρι*

πληροφορεί και για τη συμμετοχή των Λαζαίων σ' αυτή.³⁷⁷ Ο Κων. Σάθας αναφέρει ότι οι Βλαχαβαίοι επιδίωκαν να ξεσηκώσουν τους Τούρκους μπέηδες και αγάδες της Θεσσαλίας εναντίον του Αλή πασά, προς τον οποίον ήταν πάντα εχθρικά διακείμενοι, αλλά εκείνοι δεν δέχθηκαν.³⁷⁸ Σε αναφορά τους προς τον Αλή πασά οι πρόκριτοι των Τρικάλων Κωνσταντίνος Παπαελευθερίου και Δημητράκης Σάββας, στις 16 Απριλίου 1808, καταγγέλλουν ότι με αφορμή τις εξεγέρσεις των Βλαχαβαίων ο καδής των Τρικάλων, μαζί με τους ντόπιους μπέηδες και αγάδες, «έσήκωσαν τζομόχουρι (cumhuri/جمهور=λαός, συνέλευση) την Τουρκιάν εις τό ποδάρι, νά βάλουν σπαθί εις τούς ραγιάδες».³⁷⁹

Σε κοινή αναφορά τους προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 29 Απριλίου 1809, ο μπουλούκμπασης Κάμπερ Μουκάνης και ο προεστός των Τρικάλων Κωνσταντίνος Ελευθερίου ενημερώνουν τον Αλή πασά για τις εξελίξεις σχετικά με την καταδίωξη του ένοπλου σώματος των Βλαχαβαίων στην περιοχή της Θεσσαλίας. Συγκεκριμένα τον πληροφορούν για τις πρώτες ημέρες της εξέγερσης. Πρόκειται για εναργή περιγραφή των δυνάμεων των Βλαχαβαίων, την κατάληψη δρόμων και οχυρών σημείων από μέρους τους. Αναφορά και στον Τάρε Βασιάρη από τους οπλαρχηγούς του Αλή πασά, ο οποίος δραστηριοποιείται στην περιοχή. Η περιγραφή των πολεμικών συγκρούσεων και μάλιστα από ένα μικροϊστορικό αρχειακό τεκμήριο, αποτελεί σημαντική πηγή πληροφόρησης για αυτό το είδος του άτακτου πολέμου, τόσο διαδεδομένου στην ελληνική επικράτεια, ο οποίος αποτελούσε την πολεμική τεχνογνωσία των άτακτων ενόπλων δυνάμεων και αποτέλεσε το βασικό είδος πολέμου στο συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα των πολεμικών συγκρούσεων στη διάρκεια της Επανάστασης.³⁸⁰ Όπως αναφέρουν οι συντάκτες της αναφοράς, οι Βλαχαβαίοι δεν επιτίθενται σε χριστιανούς ραγιάδες, αλλά μόνο σε Τούρκους και

του Απριλίου (1808) έκκαθάρισαν από τό μίasma τούτον ὅλας τὰς ἐπαρχίας» Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. 1, ό.π., σ. 155.

³⁷⁷ Για τις εξεγέρσεις στον ελλαδικό χώρο κατά την οθωμανική περίοδο, βλ. Ο. Κατσιαρδή-Hering, «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστασεις των χριστιανων υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530-1821). Μία απόπειρα τυπολογίας», στο συλλογικό *Τα Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, Ταυτότητες, Ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*, επιμ. ελλην. έκδοσης Α. Λυμπεράτος, Ηράκλειο 2014, σ. 575-618.

³⁷⁸ Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σ. 76.

³⁷⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγρ. με αριθμ. 390, σ. 738-739.

³⁸⁰ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 400, σ. 751-752: «Τό πρώτο τήν Παρασκεβή εις τές δύο ὄρες έβγήκαν εις το κοφήρι του Μουρκάνη, αντίκρινα από την Κριόβριση και έβάρισαν τέσσεροι Βουστενηότες και έναν τάταρι του άστάρ ζαούση (ζανυς/چاوش), έκαψαν τά φορτώματα των εϋ[...] τής ύψηλοτητό σου. Ό τάρε Βασιάρης όπου έτιχε έκη έπολέμησε καλά, πέντε ὄρες έκράτησε ό πόλεμος, ὁμος τή νά κάμη ὅτι ήτον μέ τρής ὀνομάτους, του έκαψαν τήν καλήβα, του πήραν και τά αλογα. Έμάθαμαν τό χαμπέρι και έβγήκαν μέ κόσμο και έκαζοχουρι (:) εις τήν Βούλα εις τό Κοκλωτό και έγυρίσαμεν ὀπίσω ὄση έχουν σκοτωθή του [το κα]νομεν χουλησά (hulâsa/خلصة=περίληψη, σύνοψη) ὄνομα πρόσ ὄνομα: αλους ανθρώπους δέν γκίζουν μόνον ὄση είναι άνθρωποι τόν αύθεντάδον μας. Είναι εως τώρα πεντακόσι νοματέη και έχουν γένη τρία μπουλούκια και μέ τά μπαηράκια έχουν πχειάση του Ζάρκου, τά Τζηόρκια και τῶ Κλοκοτώ, όπου έκλησαν τή στρατιά των Λαρισηνών...».

ανθρώπους του Αλή πασά.³⁸¹ Στο έγγραφο υπάρχει υπαινιγμός για ανάμειξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην εξέγερση των Βλαχαβαίων.³⁸² Ο Κασομούλης στα ενθυμήματά του αποδίδει την ανταρσία των Βλαχαβαίων στον μεγάλο αριθμό ενόπλων, που βρέθηκαν εκτός υπηρεσίας, μετά την αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων από τα Επτάνησα το 1807 και την παραχώρησή τους στους αυτοκρατορικούς γάλλους.³⁸³

Η εξέγερση αποκαλύφθηκε στον Αλή πασά από τον αρματολό του Μετσόβου Ιωάννη Δεληγιάννη (Τσάπο) και τον Ευθύμιο Στορνάρη, οι οποίοι είχαν συνεννοηθεί με τους Βλαχαβαίους να καταλάβουν τα στενά του Μετσόβου και των Καλαρρυτών, εμποδίζοντας τους ένοπλους Αλβανούς του Αλή πασά να περάσουν. Αυτοί, ωστόσο, επέτρεψαν τη δίοδο έξι χιλιάδων Αλβανών, όπως αναφέρει ο Κασομούλης,³⁸⁴ οι οποίοι όρμησαν στα χωριά των Τρικάλων και στην Καλαμπάκα. Οι εξεγερμένοι δεν βρήκαν ανταπόκριση από τους κατοίκους των θεσσαλικών χωριών, τους οποίους είχε παροτρύνει να μην συμμετάσχουν στο κίνημα του Βλαχάβα ο Μητροπολίτης Λάρισας Γαβριήλ.³⁸⁵ Η σύγκρουση των εξεγερθέντων με τον στρατό του Αλή πασά έλαβε χώρα τελικά στο χωριό Καστράκι, έξω από την Καλαμπάκα. Για τη μάχη αυτή και τις δυνάμεις που συμμετείχαν στις δύο πλευρές μας δίνει σημαντικές πληροφορίες ένα χειρόγραφο στιχούργημα, στο οποίο περιγράφονται σημαντικές πληροφορίες για τα υφιστάμενα αρματολίκια του ελλαδικού χώρου στις αρχές του 19ου αιώνα.³⁸⁶ Στο στιχούργημα αυτό, το όνομα «*Τάρε*» του αρχηγού των αλβανικών δυνάμεων αποδόθηκε από τον Απ. Βακαλόπουλο στον Μουχτάρ πασά (ως υποκοριστικό του «*Μουχτάρ*»). Ωστόσο, από έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, με ημερομηνία 1η Μαΐου 1808, προκύπτει ότι αναφέρεται στον Τάρε Βασιάρη, γνωστό ένοπλο στην υπηρεσία του βεζύρη των Ιωαννίνων.³⁸⁷

³⁸¹ «*Τάγμα χωρήα δεν έχουν κάψη, ραγηᾶδες δέν έχουν γκίξη ἔξω ἀπό Τούρκους, καί ὅση εἶναι τόν αὐθεντάδον μας χουσμεκιαρέη (υπηρέτες ἀπὸ τὴν περσικὴ λέξη hismetkâr/خدمتکار= υπηρέτης)*». Ό.π., σ. 752.

³⁸² «*Αὐτοὶ ἐφένδη μας, τὼ ἔχουν πολὴ σηκωμένω· φένηται νὰ εἶναι ἀπὸ μέσα ἀπὸ Φραγκές ἕνα δάκτηλο, ἢ τόσον τοὺς σήκοσε ὁ Θεὸς τὴ γνώση*». Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 400, σ. 752.

³⁸³ «*Τραβηχθέντες οἱ Ρώσσοι, τρεῖς χιλ. περίπου Ἕλληνες, μείναντες ἐκτός τῆς ὑπηρεσίας, ὤθησαν τὴν ἐπανάστασιν τῶν Βλαχαβαίων καὶ λοιπῶν εἰς τὴ Θετταλίαν*». Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. Α', σ. 154.

³⁸⁴ Ό.π., τ. 1, σ. 155.

³⁸⁵ Α. Ε. Βακαλόπουλος, «*Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια και την επανάσταση του Θύμιου Μπλαχάβα στη Θεσσαλία στα 1808*», *Τρικαλινά*, 6 (1986): 78. Ο Απ. Βακαλόπουλος αντλεί την πληροφορία αυτή από τον Rouqueville, αλλά και από τον Σπ. Αραβαντινό. Πρβλ. Fr. Rouqueville, *Histoire de la regeneration de la Grèce*, Παρίσι 1824, τ. Ι, σ. 292 και Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 193.

³⁸⁶ Το στιχούργημα δημοσιεύθηκε σχολιασμένο από τον Α. Βακαλόπουλο στην *Επετρίδα Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* το 1965 και επαναδημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Τρικαλινά* το 1986. Βλ. Βακαλόπουλος, «*Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια*», ό.π., 59-82.

³⁸⁷ Πρόκειται για αρζουχάλι ενός άλλου ενόπλου επικεφαλής στην υπηρεσία του Αλή πασά, ο οποίος τον ενημερώνει σχετικά: «...*Καί μέ τό σκλαβικόν μου ἀρτζοχάλι ἔρχομε νὰ σοῦ προσκινήσου καί δέφτερο νὰ σοῦ κάνο ἡφατέν (γνωστό) ἀφέντι μου, ἢ Πελχαβέη (Βλαχαβαῖοι) σήμερα τοῦ τακί (το ταχύ= πολύ πρωί) ἐπήγαν καί ἔκαμαν κολόρα (κουλούρα, περικύκλωση) τούν σκλάβο σου Τάρε Βασιγιάρι ἤς στὸν χάνι τούν Καστράκι...*».

Το κίνημα των Βλαχαβαίων έληξε άδοξα με τον θάνατο του Θεοδωράκη Βλαχάβα στο πεδίο της μάχης και την τραγική εκτέλεση από τον Αλή πασά του παπα-Θύμιου Βλαχάβα, στον οποίον παραδόθηκε από τον Καπουδάν πασά. Η έκβαση φαίνεται ότι δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την οριστική επιβολή της αληπασαδικής εξουσίας στον κόσμο των ενόπλων του ελλαδικού χώρου. Έτσι σπεύδουν να δηλώσουν υποταγή στην εξουσία του *Επόπτη των Δερβενίων* οι συμμετέχοντες στην εξέγερση Γιώτας Τζίμος (Τζιμόπουλος) αρματολός Δομένικου, ο οποίος με παρέμβαση του Βελή πασά, διορίζεται ξανά στο αρματολίκι του, οι αρματολοί του Ολύμπου Λαζαίοι (Λιόλιος, Δήμος και Κώστας, γιοι του αρματολού Γιάννη Λάζου) και οι Νικόλαος Τσακνάκης, Νικ. Κατερινιώτης και Γεώργιος Σύρου.³⁸⁸

Ένα ακόμα επεισόδιο στη συγκρουσιακή σχέση αρματολισμού και αληπασαδικής εξουσίας αποτελεί το επίσης αποκαλούμενο «κίνημα» του αρματολού Νικοτσάρα. Η οικογένεια των Τσαραίων (*Τζαραίων*) ήταν αρματολοί στην περιοχή του Ολύμπου. Ο πατέρας του Νίκου, Κώστας Τσάρας διαδέχθηκε στο αρματολίκι του Ολύμπου τον αρματολό Ζήδρο. Μετά τη δολοφονία του πατέρα του για λόγους αντιζηλίας από τον σύντροφό του, Βλαχοθόδωρο, ο Νίκος Τσάρας δραστηριοποιήθηκε ως κλέφτης. Το 1795, όπως προκύπτει από έγγραφο των Ιεροδικαστικών Αρχείων Βέροιας, με ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1795 (τέλη *Ρεμπή Ουλ Εβέρ* 1210 Εγίρας) δραστηριοποιείται ως πειρατής στο Αιγαίο.³⁸⁹ Σε χειρόγραφο της μονής Ολυμπιώτισσας, αναφέρεται ως αρματολός κατά τα έτη 1798 και 1799, αλλά το 1801 φαίνεται ότι εγκαταλείπει το αρματολίκι του και καταφεύγει στις Σποράδες, όπου συνεχίζει την πειρατική του δράση. Το 1802 υποτάσσεται στον Αλή πασά και επιστρέφει στο αρματολίκι του, συνεχίζει όμως την έκνομη δράση σε βάρος της ευρύτερης θεσσαλικής περιοχής.³⁹⁰ Τον Δεκέμβριο του 1803 βρίσκεται στα Γιάννενα για αναγκαστική συγχαρητήρια επίσκεψη στο σεράι του Αλή πασά, μετά την κατάληψη του Σουλίου, απ' όπου ωστόσο θα καταφέρει να διαφύγει. Ο Κασομούλης αναφέρει ότι ο Νικοτσάρας εξοργίσθηκε με τον τσαούση (καταλυματία), γιατί δεν είχε ετοιμάσει το δικό του κατάλυμα, και γι' αυτό τον πυροβόλησε και τράπηκε σε φυγή, μέσα από το σεράι του

Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 404, σ. 756-757.

³⁸⁸Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. 1, σ. 159.

³⁸⁹Ο Νικοτσάρας, επικεφαλής σώματος περίπου εκατό κλεφτών, συνέλαβε πλοίαρια στις ακτές του Βόλου και με αυτά άρχισε την πειρατική του δράση. Όπως αναφέρεται στο σχετικό έγγραφο, «οί ληστές τής ξηράς (ο Νικοτσάρας και η ληστρική του ομάδα) «*άλλοτε μεν ληστεύουν εις τήν ξηράν καί άλλοτε, κατερχόμενοι εις τήν θάλασσαν, άσκοῦντες τήν πειρατείαν*». Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες εις τη Μακεδονία*, ό.π., σ. 109, έγγραφο με αριθμ. 49.

³⁹⁰Το 1803 οι προεστοί των Αμπελακίων εμφανίζονται αποφασισμένοι να αντιδράσουν στις τρομοκρατικές ενέργειες του Νικοτσάρα, όπως αναφέρουν στον περιηγητή Bartholdy, που επισκέφθηκε την περιοχή τους. Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, Θεσ/κη 1969, σ. 524.

Αλή πασά. Όπως αναφέρει, ο Αλή πασάς, είχε δώσει εντολή όλοι οι αρματολοί αρχηγοί των σωμάτων «νά διευθύνονται καί παρατάττονται εἰς τήν αὐλήν του, οἱ δε αρχηγοί νά παρουσιάζονται ἀμέσως πρός αὐτόν, κι ἐκεῖθεν νά διαμερίζονται στά καταλύματά των».³⁹¹ Η επισημότητα της παρουσίας των αρματολικών σωμάτων ενώπιον του συνιστά ένδειξη της πρόθεσης του Αλή πασά να περιβάλει με μεγαλύτερο κύρος την εξουσία του ως *Επόπτη των Δερβενίων* και παράλληλα να προσδώσει χαρακτήρα επίσημου τακτικού στρατού στα αρματολικά σώματα, αναγκάζοντας τους αρχηγούς αυτών των άτακτων ομάδων να τηρήσουν ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό τυπικό.

Αυτή τη φορά ο Νικοτσάρας αναζήτησε καταφύγιο στην περιοχή του Βάλτου, όπου φιλοξενήθηκε από τον αρματολό Δ. Καραϊσκο. Μετά τη διαφυγή του Νικοτσάρα, ο Αλή πασάς, σύμφωνα με τον Κασομούλη, επιχείρησε μια γενικότερη προσπάθεια συνδιαλλαγής με τους αρματολούς.³⁹² Το 1804 ο Νικοτσάρας συμβιβάστηκε και πάλι με τον Αλή πασά και γύρισε στον Όλυμπο.³⁹³ Με την έκρηξη του ρωσοθωμανικού πολέμου το 1806 ο Ρώσος ναύαρχος Σενιάβιν, ο οποίος βρισκόταν με ρώσικα πλοία στο Αιγαίο προέτρεψε τους αρματολούς να κινηθούν εναντίον των Οθωμανών. Ο Σενιάβιν, που διατηρούσε προσωπική αλληλογραφία με τον Νικοτσάρα, του πρότεινε να ενωθεί με τα ρωσικά στρατεύματα στη Βλαχία, πράγμα που ο ίδιος επιχείρησε χωρίς επιτυχία. Ο Νικοτσάρας με πλοίο αποβιβάστηκε στον Σταυρό της Χαλκιδικής και κατευθύνθηκε προς τη Ζίχνη, προκειμένου να διασχίσει την Ανατολική Μακεδονία και να διαπεραιωθεί στη Βλαχία με την ομάδα του που αριθμούσε 320 άνδρες, μεταξύ των οποίων και 120 μουσουλμάνοι Αλβανοί. Ωστόσο, συνάντησε ισχυρή αντίσταση και οι μουσουλμάνοι που μετείχαν στην ομάδα του παραδόθηκαν. Υποχωρώντας, έδωσε νέα μάχη στον Στρυμόνα, στη Γέφυρα της Ελευθερούπολης (Πράβι). Τελικά, ο ίδιος και 60 άνδρες του κατάφεραν να διαφύγουν στο Άγιο Όρος, όπου φιλοξενήθηκαν από μοναχούς. Λίγες ημέρες αργότερα επιχείρησε να ληστέψει το Λιτόχωρο, σκοτώθηκε όμως και τον μετέφεραν στη Σκιάθο, όπου κηδεύθηκε τον Ιούλιο του 1807.³⁹⁴

³⁹¹Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ.1, σ. 135.

³⁹²«ἐκδώσας προς ὅλους τὰς διαταγὰς του να ἐπανέλθουν ὡς ευνοούμενοι πλέον εἰς τὰ Ἀρματολίκια των, με τὰς χωριστὰς παραγγελίας τὰς ὁποίας ἔδωσε εἰς τὸν καθένα, να φυλάττουν τὰ μέρη ἥσυχα ἀπὸ τους κακούργους ληστὰς, οἵτινες καθημερινῶς δεν ἔπαυον να ἀναφύονται καί νά βλάπτουν τὸν «φακίρ φουκαρά» (τον φτωχό ραγιά), ἐπρόσθετεν να ἀναγγεῖλουν εἰς τὸν Νίκον (Τσάρα) ὅτι καμμίαν ὀργὴν δεν ἔλαβεν κατ' αὐτοῦ και να ἡσυχάσῃ και αὐτὸς εἰς τὸ Ἀρματολίκι του». Ό.π., σ. 136. Επίσης, Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονία*, ό.π., σ. 109.

³⁹³«Ὁ Νίκος περιθαλφθεῖς ἀπὸ τὸν Δ. Καραϊσκον εἰς τὸν Βάλτον, ἔπειτα ἀπὸ δεκαπέντε ἡμέρας διὰ τοῦ Ραδοβιτσίου καί Τζουμέρκων και Ἀσπροποτάμου, ἀνεφάνη πάλιν ἐπίκεφαλῆς τῶν δερβεναγᾶδων ὡς θυμωμένος σταυραετός». Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ.1, σ. 136. Επίσης Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 524.

³⁹⁴Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά* σ. 142 κ.ε. Σύμφωνα με τον Ν. Κασομούλη, ο αδελφός του Κώστας Τσάρας εγκατέλειψε τη ζωή των όπλων και ακολούθησε τον μοναχισμό στο Άγιο Όρος. Στο ίδιο, σ. 136.

Μετά τη ρωσοτουρκική συνθήκη του 1812 και την καταστολή της Σερβικής Επανάστασης το μεγαλύτερο μέρος των αρματολών του Ολύμπου ήλθε σε συνδιαλλαγή με τους οθωμανούς τοπάρχες της περιοχής, τον Ισμαήλ μπέη των Σερρών και τον Αλή πασά. Μεταξύ αυτών και ο Λιόλιος Λάζος, ο οποίος δηλώνοντας υποταγή στον βεζύρη των Ιωαννίνων κατάφερε να διατηρήσει το αρματολίκι του. Η οικογένεια των Λαζαίων συγκρούστηκε και πάλι με το αληπασαδικόοτζάκιο.³⁹⁵ Μετά από πολλές περιπέτειες ο Λιόλιος Λάζος επέστρεψε στον Όλυμπο, όπου κατέφυγε και πάλι στην πειρατεία, συγκροτώντας ένα μικρό πειρατικό στόλο, αλλά καταδιώχθηκε από τον Ομέρ πασά της Καρύστου και συνελήφθη στο λιμάνι της Πάρου.³⁹⁶ Οι περισσότεροι από τους συντρόφους τους θανατώθηκαν, ενώ ο ίδιος μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου απαγχονίστηκε, ενώ με μεγάλες προσπάθειες του Οικουμενικού Πατριάρχη διασώθηκαν από τον θάνατο οι δύο γιοί του.³⁹⁷

Είναι χαρακτηριστική η συνοπτική αναφορά του Κασομούλη, σχετικά με την κατάληξη των συγκρούσεων του Αλή με τον αρματολισμό: «*Κύριος καθ' όλα τῆς Ἡπείρου, μέρους τῆς Μακεδονίας, Θετταλίας, Ἀκαρνανίας, ἑνός μέρους τῆς Βοιωτίας...ὅτι τοὺς Κοντογιανναίους τοὺς κατεσκόρπισαν -τοὺς Σουλιώτας τοὺς κατέσφαζεν, τοὺς Ἀνδριτσαίους μετὰ τὸν θάνατόν τοῦ (του πατέρα του Οδυσσέα)³⁹⁸ ἄλλους ἐδίωξεν καὶ ἄλλους ἐκέρδισεν καὶ τὸν υἱόν του Ὀδυσσεάν τὸν εἶχεν πάρει εἰς τὴν αὐλήν του, ὅτι ὁ Νίκος Τσάρας ἐθανατώθη, καὶ ὁ Κατσαντώνης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Χασιώτου, πεσόντες διὰ προδοσίας, κατέθλασαν τὰ κόκκαλά των πρό τῶν ὀφθαλμῶν του· αἱ δέ περισσότεροι ἐκ τῶν ἄνωθεν οἰκογενειῶν καὶ ὀπαδῶν, εὕρισκόμενοι προσκολλημένοι εἰς τὴν Γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δέν ἦτον εἰς θέσιν νά τὸν φοβίσουν καὶ ὅτι οἱ διαμένοντες εἰς τὰ ἄρματολίκια, συνορευόμενοι μέ νέους (ἄρματολούς) εἰδικούς του, δέν ἐδύνατο (οὐδέ) νά σεισθοῦν, καὶ ὅτι ἄλλους δέν εἶχεν νά φοβεῖται πλέον...».*³⁹⁹

4.ε. Οι παραδοσιακές δομές του ευρύτερου ποιμενικού χώρου.

³⁹⁵Όπως αναφέρει ο Ιωάννης Βασδραβέλλης «ὁ ἕτερος· υἱὸς τοῦ Τεπεντελενλή, Βελῆ πασάς, μένεα πνέων κατὰ τῶν ἀτίθασων αρματολῶν καὶ κλεφτῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἐκστρατεύσας κατὰ τὴν νύκτα, περιεκύκλωσεν αἰφνιδιστικῶς τὸ χωρίον Μηλιά, ὅπου εὕρίσκετο ὁλόκληρη ἡ οἰκογένεια τῶν Λαζαίων καὶ κατέσφαξε τὸν Δῆμον Λάζον καὶ τινὰς συντρόφους του, προβαλόντας ἔνοπλον ἀντίστασιν. Ταυτοχρόνως, ὁ πατὴρ του, Τεπεντελενλής, ἀπὸ συμφώνου προφανῶς, κατεκρεοῦργει εἰς τὰ Ἰωάννινα τὸν ἕτερον τῶν ἀδελφῶν, Κώσταν Λάζον, τοῦ Λιόλιου ἐπιτυχόντος νά δραπετεύσῃ μέ τινὰς συντρόφους του». Ὁ.π., σ. 350.

³⁹⁶Βασδραβέλλης, «Ἡ πειρατεία εἰς τα παράλια τῆς Μακεδονίας», ὁ.π., σ. 346.

³⁹⁷Ο.π.

³⁹⁸Πρόκειται για τον Ρουμελιώτη οπλαρχηγό *Ανδρίτσο* (Ανδρέα) *Βερούση*, πατέρα του Οδυσσέα Ανδρούτσου, ο οποίος ανέπτυξε πειρατική δράση σε παράκτιες περιοχές της σημερινής Στερεάς Ελλάδας και συνεργάστηκε με τον Α. Κατσώνη. Το 1797, διωκόμενος συνελήφθηκε από τους Βενετούς στην Αδριατική και αργότερα παραδόθηκε στους Οθωμανούς και εστάλη στην Κωνσταντινούπολη, όπου φυλακίστηκε στον ναύσταθμο. Εκτελέστηκε με στραγγαλισμό ή κατά άλλη εκδοχή πέθανε από ευλογιά στη φυλακή το 1798.

³⁹⁹Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ὁ.π., τ. 1, σ. 136.

Σχέσεις με τον αρματολισμό.

Ο ορεινός όγκος των Βαλκανίων από τους πρώιμους νεότερους χρόνους αποτέλεσε τόπο στον οποίο κυριάρχησε η κινητικότητα ως βασική συνιστώσα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, σε αντίθεση με τη στατικότητα εντός των πεπερασμένων τοπικών ορίων των πεδινών περιοχών. Η οθωμανική κατάκτηση προκάλεσε σημαντικές μεταναστευτικές μετακινήσεις των χριστιανικών λαών της Βαλκανικής από τα μέσα του 14^{ου} έως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Η μετακίνηση ποιμενικών αλβανικών πληθυσμών προς τον δυτικό-κεντρικό ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο χρονολογείται από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα.⁴⁰⁰ Οι ποιμενικές ομάδες που κατοικούσαν τις ορεινές περιοχές των Βαλκανίων δραστηριοποιούνταν σχεδόν αποκλειστικά στην εκτροφή των αιγοπροβάτων, καθώς η έννοια του ποιμενισμού περιλαμβάνει την κτηνοτροφία ως κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα.⁴⁰¹ Πρόκειται για μια επαγγελματική εξειδίκευση, η οποία επιδιώκει τον πιο αποτελεσματικό συνδυασμό χώρου και χρόνου, ο οποίος προϋποθέτει μετακίνηση ποιμένων και ζώων και υλοποιείται με την υιοθέτηση μιας εκ των δύο βασικών στρατηγικών, που καθορίζουν και τα επιμέρους χαρακτηριστικά της κτηνοτροφικής ομάδας:

- σταθερή διαμονή της βασικής μονάδας οίκησης με μετακίνηση μελών μαζί με τα ζώα, πρόκειται για το είδος της ποιμενικής κτηνοτροφίας που απαντάται στο μεσογειακό χώρο

- συντονισμένη μετακίνηση της βασικής ομάδας οίκησης και κοπαδιού. Πρόκειται για το είδος της κτηνοτροφίας που ασκούν οι νομαδικοί πληθυσμοί, οι οποίοι μετακινούνται συνολικά ως ομάδα σε μεγάλη ακτίνα και αποτελεί φαινόμενο που απαντά στη στέπα, την τούντρα και την έρημο.⁴⁰² Στην οροσειρά της Πίνδου και στα αντίστοιχα πελοποννησιακά όρη που αποτελούν συνέχειά της, είχε διαμορφωθεί και ένα είδος κτηνοτροφίας κοντινών αποστάσεων, γνωστή ως «οικονομία των καλυβίων», την οποία ασκούσαν κτηνοτρόφοι που ήταν και παράλληλα καλλιεργητές γης. Οι κτηνοτρόφοι της Πίνδου ασκούσαν μια ημιμόνιμη κτηνοτροφία κοντινών αποστάσεων οργανωμένοι σε τσελιγκάτα.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Για τις μεταναστεύσεις των αλβανικών πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο βλ. Ηλ. Σκουλίδας, «Μετοικεσίες Αλβανοφώνων στον ελλαδικό χώρο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (1998-1999): 277-290.

⁴⁰¹ K. Kaser, «Κτηνοτροφία, συγγένεια και οικολογία στον ορεινό όγκο της Δυτικής Βαλκανικής (14^{ος}-αρχές 20^{ου} αιώνα)», στο Β. Νιτσιάκος- Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής*, Κόνιτσα 2000, σ. 97.

⁴⁰² Ο Karl Kaser εντοπίζει τρεις τύπους κτηνοτροφικής οικονομίας στη δυτική Βαλκανική: τη φυλετική ποιμενική οικονομία στις νότιες Δειναρικές Άλπεις, τη μεταβατική κτηνοτροφία στη νότια Αλβανία και τη νομαδική κτηνοτροφία στη βόρεια Πίνδο. Kaser, «Κτηνοτροφία», ό.π., σ. 98.

⁴⁰³ Ο θεσμός του τσελιγγάτου διαμορφώθηκε κατά την οθωμανική περίοδο και αποτέλεσε μια σημαντική δομή οργάνωσης της κτηνοτροφίας και αποτελεσματικής διαχείρισης των βοσκοτόπων με μακρά και σημαντική παρουσία στην παραγωγική δομή και την ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Το τσελιγγάτο αποτελούσε μια σχετικά ομοιογενή κοινωνικά ομάδα κτηνοτρόφων, οι οποίοι ένωναν το κτηνοτροφικό τους κεφάλαιο,

Στη σημερινή δυτική Αλβανία εφαρμοζόταν η κτηνοτροφία μακρινών αποστάσεων, την οποία ασκούσαν οι πατρογραμμικές ομάδες καταγωγής. Στην περίπτωση αυτή για τη μετακίνηση και φύλαξη των κοπαδιών προσλαμβάνονταν βοσκοί, ενώ τα μέλη του νοικοκυριού μπορούσαν να ασχολούνται και με την καλλιέργεια της γης. Οι εξειδικευμένες κτηνοτροφικές φυλετικές ομάδες των Βλάχων και των Σαρακατσάνων ασκούσαν την ημινομαδική κτηνοτροφία, η οποία αποτελούσε μέρος της πρακτικής των μακρινών αποστάσεων.⁴⁰⁴ Για τη θερινή περίοδο χρησιμοποιούνταν βοσκοτόπια στις ορεινές περιοχές, ενώ για τα χειμερινά αντίστοιχα, σε παραθαλάσσιες και γενικότερα πεδινές περιοχές.

Η διοικητική περιθωριοποίηση των πληθυσμών του ορεινού όγκου είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός καθεστώτος διοικητικής αυτονομίας, ενώ η θέση τους μακριά από τα οθωμανικά διοικητικά κέντρα και τους πεδινούς δρόμους διέλευσης των οθωμανικών στρατευμάτων τούς απάλλασσε από βίαιες και συχνές αποσπάσεις του παραγωγικού τους πλεονάσματος.⁴⁰⁵ Η οικονομία του ορεινού όγκου κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο στα Βαλκάνια οργανώθηκε μεταξύ δύο πόλων, οι οποίοι εμφάνιζαν μεγάλο βαθμό συμπληρωματικότητας: το εξωτερικό εμπόριο και την κτηνοτροφία. Η εμπορευματοποίηση του κτηνοτροφικού πλεονάσματος, με βασικό μεταπρατικό μηχανισμό την οικοτεχνία, σε συνδυασμό με το φυσικό περιβάλλον και την επικράτηση ευνοϊκότερων φορολογικών συνθηκών, διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις εμπορικής ανάπτυξης των ορεινών περιοχών.⁴⁰⁶ Οι περιοχές αυτές υπάγονταν κατά κανόνα σε ένα προνομιακό φορολογικό καθεστώς, το οποίο αποτελούσε συνάρτηση της υπαγωγής των περισσότερων ορεινών κοινοτήτων και πόλεων σε ιερά μουσουλμανικά ιδρύματα (βακούφια/vakıf τουρκ./wakf αραβ./واقف), τα οποία ανήκαν σε μέλη της σουλτανικής οικογένειας. Η Β. Ρόκκου επισημαίνει ότι η ορεινή πόλη της οθωμανικής περιόδου είναι ένα κέντρο παραγωγής πρώτων υλών, η οποία δεν ολοκληρώθηκε ποτέ ως βιοτεχνικό κέντρο με τη μοντέρνα έννοια του όρου, παραμένοντας στα όρια της οικιακής χειροτεχνίας και της οικογενειακής επιχείρησης.⁴⁰⁷

εφαρμόζοντας ένα σύστημα κοινής διαχείρισης του κοπαδιού και της διαθέσιμης βοσκήσιμης γης. Η λειτουργία του βασιζόταν στη συλλογική οργάνωση και δράση των μελών του. Για την οργάνωση και λειτουργία του τσελιγγάτου, βλ. Κ. Καραβίδας, *Αγροτικά. Μελέτη συγκριτική*, Αθήνα 1978, (φωτ/κη ανατύπωση από την έκδοση 1931). Επίσης, Λ. Αρσενίου, *Τα τσελιγκάτα*, Αθήνα 1972. Για την κοινωνική και οικονομική συγκρότηση των βλαχικών πληθυσμών βλ. Α. Ι. Κουκούδης, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. 1-3, Θεσσαλονίκη 2001.

⁴⁰⁴ Για τους βλάχικους πληθυσμούς της Πίνδου, βλ. Κ. Κρυστάλλης, *Η Βλάχοι της Πίνδου*, Αθήνα 1952.

⁴⁰⁵ Ρ. Α. Κανταντζόγλου, *Συγγένεια και οργάνωση του οικιακού χώρου. Συρράκο 1898-1930*. Αθήνα 1997, σ. 23.

⁴⁰⁶ Το σύστημα οικονομικής ανάπτυξης των ορεινών κοινοτήτων της Πίνδου περιγράφει ο F. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Παρίσι 1820, τ. II, σ. 147-182 και 206-222.

⁴⁰⁷ Ρόκκου, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας», ό.π., σ. 77.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις οικονομικής ανάπτυξης ορεινών περιοχών στον ελληνικό χώρο είναι αυτές του Συρράκου, των Καλαρρυτών και του Μετσόβου. Οι κοινότητες αυτές ανέπτυξαν ένα οικονομικό σύστημα, βασισμένο στους δύο παραγωγικούς άξονες της κτηνοτροφίας και της βιοτεχνικής δραστηριότητας, το οποίο ήταν συνδεδεμένο, μέσω ενός εμπορικού δικτύου, με μεγάλα οικονομικά κέντρα της Αυτοκρατορίας και της Δυτικής Ευρώπης. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η αναφορά του Αθανασίου Ψαλίδα κατά τα έτη 1817 και 1822 στις παραδόσεις του προς τους μαθητές του, σχετικά με τη μετεξέλιξη αυτή της οικονομίας των ορεινών περιοχών του ελληνικού χώρου. Ο ηπειρώτης λόγιος δίδασκε στους μαθητές του της Καπλανείου Σχολής ότι η ανατολική και βόρεια περιοχή [της Πίνδου] «έχει πολλά χωριά κατοικημένα από κουτσοβλάχους, όπου προτιέτερα ήταν όλοι βοσκοί και έλεγονταν καραγούνηδες, τήν σήμερον όμως πολλοί καταγίνονται και εις τέχνας και εις τήν πραγματείαν και έβγήκαν αξιόλογοι χρυσιμοί και πραγματευτᾶδες, καθώς και οί Καλλαριτιώτες και Μετζοβίταις, όπου είναι και τά δύο τά μεγαλύτερα χωριά τῆς περιοχῆς».⁴⁰⁸

Ο ορεινός όγκος, χώρος οίκησης και οικονομικής δραστηριότητας των αγροτοποιμενικών πληθυσμών αποτέλεσε ταυτόχρονα και τον χώρο δραστηριοποίησης των κλεφταρματολικών ομάδων κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου. Το κλεφταρματολικό φαινόμενο στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο εξελήφθη από τμήμα της τρέχουσας μαρξιστικής ιστοριογραφίας, ως κύρια έκφραση της «πρωτόγονης» επανάστασης, όρος με τον οποίο αποδίδεται η ανυποταγή προς ένα σύστημα εξουσίας, η λαϊκή ανταρσία, η οποία, ωστόσο, δεν διαμορφώνεται σε μια γενικότερη αμφισβήτηση και απόρριψη του συστήματος, δηλαδή σε μια ενεργητική επανάσταση με δική της κοινωνική δυναμική. Η «πρωτόγονη» επανάσταση, βασικό γνώρισμα των αγροτοποιμενικών προβιομηχανικών κοινωνιών, βρίσκει έκφραση στις κοινωνίες αυτές μέσω του φαινομένου της κοινωνικής ληστείας. Κατά τον E. J. Hobsbawm, εμπνευστή του όρου, η «κοινωνική ληστεία» και ο «μεσσιανισμός» αποτελούν τις πιο πρωτόγονες μορφές μεταρρύθμισης και επανάστασης.⁴⁰⁹ Ο Γ. Κοντογιώργης θεωρεί τη ληστεία ως ένα παρακοινωνικό φαινόμενο, που γεννήθηκε από τα κινήματα εξέγερσης των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες παρουσιάζουν μια δομική, ιδεολογική και ηθική αυτονομία.⁴¹⁰

Η ληστεία, κύρια έκφραση λαϊκής ανυποταγής που απαντάται σε αγροτοποιμενικούς πληθυσμούς, τόσο στα Βαλκάνια, όσο και στη Μικρά Ασία κατά τη διάρκεια της

⁴⁰⁸Πρόκειται για τις σημειώσεις των παραδόσεων του Αθανασίου Ψαλίδα, γραμμένες από τον μαθητή του Ελευθέριο Ι. Τόλιογλου, κατά τα έτη 1817 και 1822. Γ. Χαριτάκης, «Η Τουρκία εις τας αρχάς του ΙΘ΄ αιώνας υπό Α. Ψαλίδα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 6 (1931): 61.

⁴⁰⁹E. J. Hobsbawm, *Οι ληστές*, μτφρ. Φ. Ζαμπαθά-Παγουλάτου), Αθήνα 1969, σ. 22.

⁴¹⁰Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Η λαϊκή ιδεολογία*, Αθήνα 1979, σ. 195.

οθωμανικής κυριαρχίας, έχει τις ρίζες σε αντίστοιχη παράδοση του ευρύτερου μεσογειακού χώρου από την αρχαιότητα. Για την περιοχή αυτή η ληστεία και η πειρατεία υπήρξαν, ανέκαθεν, η αναγκαία συμπληρωματική πηγή εσόδων για την επιβίωση του πληθυσμού. Με κύριο ορμητήριο τον ορεινό κτηνοτροφικό χώρο, οι κλέφτες της οθωμανικής περιόδου συγκροτούσαν ομάδες με επικεφαλής έναν αρχηγό και με στοιχειώδη ιεραρχία.⁴¹¹ Ο βασικός μηχανισμός των ομαδώσεων στηρίζεται στο σύστημα των πραγματικών και πλασματικών συγγενικών σχέσεων, (αδελφοποιία, κουμπαριά, υιοθεσία), στο μέτρο που οι δεύτερες αντισταθμίζουν την απουσία ή την ανεπάρκεια των πρώτων.

Ο κλεφταρματολισμός λειτουργεί στο πλαίσιο μιας φοβικής κοινωνίας, η οποία υπόκεινται σε πολλαπλές αλληλοσυγκρουόμενες εξουσίες-κρατικούς αξιωματούχους, κοινοτικούς άρχοντες, ισχυρούς οπλαρχηγούς. Η πίεση μέσω της ληστείας για την κατάκτηση του αρματολικιού και ο αγώνας για τη διατήρησή του, μέσω της σύγκρουσης με το κατακτητικό σύστημα εξουσίας, διαμορφώνουν το κλίμα εντός του οποίου εκδηλώνεται η πρωτόγονη εξέγερση, μέσα από μια πλειοδοσία βίας που εμπνέει φόβο στις πληθυσμιακές ομάδες. Οι κλέφτες και οι αρματολοί αποτελούν τις όψεις έκφρασης της «πρωτόγονης» επανάστασης: τη λαϊκή ανταρσία, δηλαδή την ανυποταγή, απέναντι στο οθωμανικό σύστημα εξουσίας, τις κοινοτικές αυθεντίες και την ενσωμάτωση μέσω του αρματολικού αξιώματος.

Στην περίπτωση των αρματολών η οθωμανική εξουσία αξιοποιούσε το «περίσσειμα» βίας της αγροτοποιομενικής κοινωνίας, εντάσσοντας μέλη των ενόπλων ομάδων στον κατακτητικό μηχανισμό καταστολής. Με αυτό τον τρόπο, η οθωμανική εξουσία ενέτασσε στο εξουσιαστικό σύστημα ένα μεγάλο τμήμα του κόσμου της βίας, που, ευρισκόμενο εκτός της παραγωγικής διαδικασίας, θα αναζητούσε καταφύγιο μόνο στον ληστρικό βίο. Ταυτόχρονα, η αξιοποίηση αυτού του άτακτου δυναμικού για τη φύλαξη των δερβενίων και την ασφάλεια των χερσαίων επικοινωνιών, απάλλασσε τα τακτικά οθωμανικά στρατεύματα, των οποίων βασικό καθήκον ήταν ο πόλεμος,⁴¹² από τα καθήκοντα ασφάλειας της υπαίθρου.

Η «πρωτόγονη» επανάσταση παρουσιάζει μεγαλύτερη χρονική διάρκεια στον βαλκανικό χώρο σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ενώ, δηλαδή στις δυτικοευρωπαϊκές

⁴¹¹Όπως αναφέρει ο Κλώντ Φωριέλ, κάθε ομάδα χρησιμοποιούσε ως καταφύγιο και ορμητήριο για τις επιθέσεις της έναν συγκεκριμένο τόπο, το *λημέρι*, συνήθως κοντά στο αρματολίκι που της είχαν στερήσει ή που διεκδικούσε. Α. Πολίτης (επιμ.), *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, υπό Claude Fauriel*, Ηράκλειο 1999, σ. 15.

⁴¹²Ακόμα και με το τέλος των κατακτητικών πολέμων, όταν αρχίζει η προϊούσα παρακμή της αυτοκρατορίας, τα τακτικά οθωμανικά στρατεύματα παρέμεναν ένας πολεμικός μηχανισμός, στα καθήκοντα του οποίου δεν ανήκε η διατήρηση της ασφάλειας στην ύπαιθρο, παρά μόνο στον βαθμό που απειλούσε την υπόσταση του κράτους.

χώρες καταγράφεται έως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, στα Βαλκάνια επεκτείνεται καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} ακόμα και τις αρχές του 20^{ου}, παρά τη σύσταση των ανεξάρτητων εθνικών κρατών στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι λόγοι είναι προφανείς και συνδέονται άμεσα με τις παραδοσιακές κοινωνικο-οικονομικές δομές που επιβιώνουν την περίοδο αυτή στη νοτιανατολική Ευρώπη, καθώς και με την αργή διαδικασία ενσωμάτωσης της περιοχής στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. Ιδιαίτερα, όσον αφορά στο ελληνικό κράτος, το ληστρικό φαινόμενο επιβιώνει καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, με την ανάπτυξη δεκάδων ληστοσυμμοριών, που κινούνται στην ελληνοοθωμανική μεθόριο, λεηλατούν την ύπαιθρο και βρίσκουν καταφύγιο στους ορεινούς όγκους.⁴¹³ Τα περισσότερα μέλη των ληστρικών αυτών ομάδων προέρχονταν από ένοπλους, που παρέμειναν εκτός των τακτικών σωμάτων, όταν το 1833, με απόφαση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους διαλύθηκαν τα σώματα των ατάκτων. Σε μια προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού, (τον οποίον σε πρώτη φάση επάνδρωσαν αξιωματικοί και στρατιώτες από τη Βαυαρία), η βαυαρική Αντιβασιλεία προχώρησε στη διάλυση των ατάκτων στρατευμάτων του Αγώνα, με αποτέλεσμα να μείνουν ανεπάγγελτοι και χωρίς πόρους επιβίωσης χιλιάδες παλαιοί πολεμιστές.⁴¹⁴ Μικρό μέρος των ατάκτων αυτών (περίπου 1000 άνδρες) απορροφήθηκαν σταδιακά από τον νεοσύστατο θεσμό της Χωροφυλακής, η συντριπτική πλειοψηφία όμως έμεινε εκτός στρατού ή οποιασδήποτε άλλης έμμισθης υπηρεσίας. Καθώς οι περισσότεροι γνώριζαν μόνο την τέχνη των όπλων, η απαγόρευση οπλοφορίας τους κατέστησε αναγκαστικά παρανόμους, ενώ η ανάγκη επιβίωσης τους ώθησε προς τη ληστεία.⁴¹⁵ Η σημαντική ανάπτυξη που γνωρίζει η ληστεία από τον καιρό της δημιουργίας του ελληνικού κράτους εκλαμβάνεται από την τρέχουσα ιστοριογραφία ως συνέχιση της κλέφτικης και αρματολικής παράδοσης.⁴¹⁶

Ακολούθως επιχειρείται μια τυπολογία των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ της ληστρικής και της ποιμενικής κοινωνίας στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα,

⁴¹³Με τη χάραξη των εθνικών συνόρων μεταξύ ελληνικού κράτους και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι περιοχές που προεπαναστατικά συγκροτούσαν αρματολικές περιφέρειες υπόκεινται σε άλλες διοικητικές διαιρέσεις. Ωστόσο οι διαμορφωμένες σχέσεις και μηχανισμοί επικοινωνίας παραμένουν, με αποτέλεσμα να υφίσταται εκατέρωθεν των συνόρων μια ζώνη κινητικότητας και επικοινωνίας μεταξύ των ενόπλων. Βλ. Δ. Τζάκης, «Ένοπλοι στην ελληνοτουρκική μεθόριο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», *Δοκίμες*, τχ. 4 (1996): 7- 43.

⁴¹⁴Γ. Κολιόπουλος, «Ληστές και λησταντάρτες στην κεντρική Ελλάδα το 1835-1836», *Μνήμων* 7 (1978-79): 119.

⁴¹⁵Ιδιαίτερα επιρρεπείς προς την παρανομία εμφανίζονται οι ένοπλοι από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στις ιδιαίτερες πατρίδες, που βρίσκονταν εντός του οθωμανικού εδάφους. Ο.π., σ. 119.

⁴¹⁶Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, ό.π., σ. 71.

σε θέματα που σχετίζονται με τις παραγωγικές και λειτουργικές δομές, τις δραστηριότητες, τη γεωγραφική κατανομή και τις κοινωνικές σχέσεις.⁴¹⁷

- **Συμπληρωματικότητα λειτουργικών δομών:** Ο ημινομαδικός βίος, που συνιστούσε τη βάση του παραγωγικού συστήματος των ποιμενικών ομάδων, αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση και της δραστηριότητας των ληστών. Η διατροφή και η ένδυση των ποιμενικών ομάδων και των ληστών εξαρτιόνταν απολύτως από τα υλικά που τους παρείχε η κτηνοτροφική δραστηριότητα.
- **Κοινά χαρακτηριστικά στη ζωή και τις δραστηριότητες των δύο ομάδων,** όπως η γνώση και χρήση του ορεινού όγκου, η γεωγραφική κινητικότητα, οι ρυθμοί ζωής, η τήρηση συλλογικών κανόνων ασφαλείας, που επιβάλλονταν από τις σκληρές συνθήκες διαβίωσης της ομάδας σε αφιλόξενο περιβάλλον.
- **Οι νομάδες κτηνοτρόφοι αποτελούσαν το σταθερό έρεισμα της ληστρικής ομάδας:** Τα περισσότερα κρησφύγετα και ορμητήρια των ληστών βρίσκονταν σε ποιμενικές στάνες. Οι συμμορίες διαιρούνταν σε μικρές ομάδες και συνδέονταν άμεσα με τους εποχικούς κύκλους του τσελιγκάτου και του κοπαδιού.
- **Σύναψη συγγενικών ή πλασματικών δεσμών** (γάμοι, υιοθεσία, κουμπαριά, αδελφοποιΐα, μεταξύ ληστρικής ομάδας και ποιμενικών πληθυσμών.
- **Σύνδεση του ποιμενικού βίου με τις δραστηριότητες της ληστρικής ομάδας:** Μεγάλο μέρος των ληστών κατέφευγε προσωρινά στον ληστρικό βίο και επέστρεφε μετά στις ποιμενικές ασχολίες. Επίσης, το τσελιγκάτο χρησιμοποιείτο για την επένδυση του πλούτου που αποθησαυρίστηκε από τον ληστρικό βίο. Η ληστρική ομάδα εξασφάλιζε την αναγκαία προστασία στα τσελιγκάτα και τις ποιμενικές ομάδες, τα οποία βρίσκονταν σε ανοικτή διαμάχη με τους ιδιοκτήτες των βοσκοτόπων και τους χωρικούς.
- **Συνάφεια των πολιτισμικών πρακτικών:** Οι πολιτισμικές πρακτικές των ποιμενικών κοινωνιών παραπέμπουν ευθέως στον ληστρικό κόσμο και αντίστροφα, ορισμένες παραδόσεις των ληστών φαίνονται ότι έχουν προέλευση από τις ποιμενικές πρακτικές. Η πιο χαρακτηριστική, είναι η πρακτική της ζωοκλοπής, βασική παράδοση των Σαρακατσάνων και των Αρβανιτόβλαχων.

⁴¹⁷Για το ληστρικό φαινόμενο στον βαλκανικό χώρο γενικότερα και τις σχέσεις ληστρικής ομάδας και ποιμενικής κοινωνίας, βλ. J. C. Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Αθήνα 1985· Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, ό.π. · Α. Anastasopoulos, «Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans» στο E. Kolovos- F. Kotzageorgis, S. Laiou και M. Sariyannis (επιμ.), *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*, Κωνσταντινούπολη 2007, σ. 37-47.

5. Η επέκταση της αλβανασαδικής εξουσίας στον αλβανικό νότο

5.α. Ο «φεουδαρχικός» κόσμος του αλβανικού νότου

Η κυριαρχία των Οθωμανών στην περιοχή της σημερινής κεντρικής Αλβανίας καταγράφεται από τις αρχές του 15ου αιώνα. Τουρκομανικά φύλα είχαν νωρίτερα εμφανιστεί στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, παίρνοντας μέρος ως μισθοφόροι του Βυζαντίου στην καταστολή των αλβανικών εξεγέρσεων. Ο Δεσπότης της Ηπείρου Ανδρόνικος ο Β΄ Παλαιολόγος χρησιμοποιεί το 1337 ως μισθοφόρους στρατιωτικά σώματα του Ουμούρ μπέη (Umur bey) Εμίρη του Αϊδινίου για να καθυποτάξει τα ανυπότακτα αλβανικά φύλα του Μπερατίου, ενώ ο Δεσπότης Νικηφόρος Β΄ στρατολογεί άτακτους Τουρκομάνους με ληστρική δράση στην περιοχή της Θεσσαλίας, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Αλβανούς στη μάχη του Αχελώου το 1359.⁴¹⁸

Οι Οθωμανοί έκαναν την εμφάνισή τους στον χώρο του Δεσποτάτου της Ηπείρου από το 1380-1382, ενώ έως τις αρχές του 15^{ου} αιώνα είχαν επιβάλει την κυριαρχία τους στην ευρύτερη περιοχή από την Ήπειρο έως και την σημερινή κεντρική Αλβανία. Μέχρι το 1420 είχαν κατακτήσει το σύνολο σχεδόν των εδαφών της σημερινής κεντρικής και νότιας Αλβανίας.⁴¹⁹ Η πόλη του Αργυροκάστρου, τόπος εγκατάστασης της αλβανικής φάρας των Ζενεμπεσιών,⁴²⁰ αποτέλεσε έδρα του *σαντζακίου της Αρβανιτιάς*, του πρώτου οθωμανικού διοικητικού μορφώματος στην περιοχή. Σ' αυτό εντάχθηκαν μικρότερες διοικητικές μονάδες, οι οποίες κατά τη συγκκριμένη οθωμανική περίοδο αναφέρονται ως «βιλαέτια», αυτές του Αργυροκάστρου, της Κλεισούρας, των Κανίνων, του Μπερατίου (Μπελιγράντ), του Σκραπαρίου, της Τομόριτσας, της Κρόϊας (Ak Hisar), του Τσαρταλός και του Ελμπασάν.⁴²¹ Η κυριαρχία των Οθωμανών επεκτείνεται λίγο αργότερα (1430) και στα Ιωάννινα, τα οποία ως τότε βρίσκονταν υπό την ηγεμονία της ναπολιτάνικης προέλευσης οικογένειας των Τόκκων της Κεφαλληνίας. Η μεσαιωνική πόλη των Ιωαννίνων αποτέλεσε

⁴¹⁸ Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, ό.π., τ. 1, σ. 145. Για την μάχη του Αχελώου βλ. επίσης, Ε. Συγκέλου, «Η μάχη του Αχελώου 1358-1359», *Σκουφάς* 92 (2000): 382-386 · Br. Osswald, «Η οθωμανική εδαφική επέκταση στην Ήπειρο και τα Ιόνια Νησιά (XIV -XV αιώνας)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006): 341-364.

⁴¹⁹ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι. Χώρος, Διοίκηση και Πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 115-117 · H. Inalcik, «Arnawutluk», H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition, (EI²)*, Λέιντεν-Λονδίνο (1965) τ. I, σ. 263-264.

⁴²⁰ Ό.π.

⁴²¹ Ο Μ. Κοκολάκης αναφέρει ότι οι περισσότερες από τις περιοχές αυτές έπαιρναν το όνομα τους από κάποιο ομώνυμο κάστρο, που αποτελούσε ταυτόχρονα την έδρα του σούμπαση και του καδή τους. Στο ίδιο. Η σχετική μελέτη του H. Inalcik για το *σαντζάκι της Αρβανιτιάς* στηρίχθηκε στα στοιχεία σχετικού οθωμανικού φορολογικού καταστίχου, το οποίο διακρίνει και ναχιγιέδες, αυτούς της Χειμάρρας, Δρίνου, Ζαγοριάς, Κουρβελεσιού και Σοπωτού. Ό.π., σ. 116.

την έδρα του ομώνυμου σαντζακίου, τα όρια του οποίου κατά την πρώιμη αυτή περίοδο εμφανίζονται αρκετά περιορισμένα.⁴²² Οι νοτιότερες περιοχές της Ηπείρου (σημερινοί νομοί Άρτας και Πρέβεζας) παρέμειναν έως το 1449 υπό την κυριαρχία του Καρόλου Τόκκου.⁴²³

Η οθωμανική κατάκτηση ακολούθησε τη διαδικασία της σταδιακής ενσωμάτωσης αυτού του πολυκερματισμένου σε τοπικές ηγεμονίες χώρου, η οποία ολοκληρώνεται σε δύο φάσεις: αρχικά, οι Οθωμανοί επιβάλλουν μια μορφή υποτελείας στις περιοχές που κατακτούν, ενώ σε δεύτερη φάση ολοκληρώνουν την κατάκτηση, με την επιβολή της πλήρους κυριαρχίας τους.⁴²⁴ Όπως αναφέρει ο H. Inalcik, η οθωμανική κατάκτηση στα Βαλκάνια ακολουθεί το παλαιό τουρκικό έθιμο των Ούτζ, δηλαδή των παραμεθορίων περιοχών, που περιλαμβάνονταν στα σύνορα έως την επόμενη εκστρατεία.⁴²⁵ Στις επαρχίες αυτές εγκαθίσταντο μπέηδες, οι οποίοι ήταν αυτονομημένοι από την κεντρική εξουσία. Τα μεθοριακά οθωμανικά στρατιωτικά σώματα παρεμβαίνουν στις διενέξεις μεταξύ των τοπικών ηγεμόνων, καταλαμβάνοντας εδάφη τελικά υπέρ των Οθωμανών.⁴²⁶

Το γεωμορφολογικό ανάγλυφο στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου αποτέλεσε τον καθοριστικότερο παράγοντα για τη διαμόρφωση απομονωμένων θυλάκων στο εσωτερικό της περιοχής. Ο σχηματισμός μιας περιφερειακής ηγεμονικής μουσουλμανικής ελίτ αλβανικής καταγωγής στην περιοχή ενίσχυσε τις φυγόκεντρες τάσεις και τον αυτονομιστικό χαρακτήρα του πληθυσμού. Μικρός αριθμός τουρκικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην περιοχή της σημερινής Αλβανίας μετά την οθωμανική κατάκτηση, κυρίως στα υπό διαμόρφωση αστικά κέντρα. Το μεγαλύτερο μέρος πληθυσμού απασχολείτο με τη γεωργία, η οποία διεξάγεται με πρωτόγονες μεθόδους, ενώ οι ορεσίβιοι καταγίνονταν με την κτηνοτροφία και συγκεκριμένα με την εκτροφή μικρών ζώων, κυρίως αιγοπροβάτων. Επρόκειτο κυρίως για κτηνοτροφία μεγάλων αποστάσεων, ημινομαδικού χαρακτήρα, η οποία σε πολλές περιπτώσεις συνδυαζόταν με γεωργική παραγωγή, κυρίως καλλιέργεια σιτηρών (βρώμης, κριθαριού, καλαμποκιού), για εκτροφή των ζώων στον ορεινό όγκο.⁴²⁷

Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης ήδη από το έτος 1080 χρησιμοποιεί τους δύο όρους «Άρβανῖται» και «Άλβανοί» για να περιγράψει διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες.

⁴²² Ο.π.

⁴²³ Inalcik, «Arnawutluk», ό.π., σ. 263.

⁴²⁴ H. Inalcik, *Studies in Ottoman social and economic history*, Λονδίνο 1978, II, σ.79.

⁴²⁵ Ο.π., σ. 79. Ο H. Inalcik έχει αποδεχθεί και ενσωματώσει πλήρως στις μελέτες του τις θέσεις του P. Wittek για τον κόσμο των συνόρων (Υς). Αποδέχεται ότι η μικρή συνοριακή ηγεμονία του Οσμάν Γαζή ήταν αφοσιωμένη στον ιερό πόλεμο εναντίον του χριστιανικού Βυζαντίου και υιοθετεί την άποψη του Βίτεκ ότι ο Γκαζά /Ιερός Πόλεμος ήταν σημαντικός παράγοντας στην ίδρυση και ανάπτυξη του Οθωμανικού κράτους, παράλληλα όμως τόνισε όπως και ο Κιοπρουλού την φυλετική προέλευση των Οθωμανών. Βλ. επίσης του ιδίου, «Ottoman Methods of Conquest», *Studia Islamica* 2 (1954): 103-129.

⁴²⁶ Άρς, *ΗΑλβανίακαι η Ήπειρος*, ό.π., σ. 41.

⁴²⁷ Ο.π., σ. 33.

Συγκεκριμένα, με τον όρο «Άρβανίται» αναφέρεται στους αλβανόφωνους πληθυσμούς γύρω από το Δυρράχιο, ενώ τον όρο «Αλβανοί» χρησιμοποιεί για να περιγράψει τους επήλυδες νορμανδούς μισθοφόρους της Νότιας Ιταλίας.⁴²⁸ Οι όροι «*Άρβανον/Άρβανα*» και «*Άρβανίται*» αναφέρονται και στην *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής, την οποία συνέγραψε γύρω στο 1150).⁴²⁹

Ο γεωγραφικός καθορισμός των περιοχών Αλβανίας και Ηπείρου είχε απασχολήσει τους λόγιους του 18^{ου} αιώνα. Το 1728 ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Μελέτιος, αντιγράφοντας παλαιότερους συγγραφείς, αναφέρει ότι στην *Ηπειρο* περιλαμβάνονται το Αργυρόκαστρο, το Δέλβινο, οι Άγιοι Σαράντα και η Χειμάρρα, ενώ στην *Αλβανία* η Αυλώνα, το Μπεράτι, το Ελμπασάν, η Βοσκόπολη (Μοσχόπολη), και η Κορυτσά.⁴³⁰ Την κατανομή αυτή υιοθετούν και οι Δημητρίεις Γρηγόριος Κωσταντάς και Δανιήλ Φιλιππίδης στο έργο τους *Νεωτερική Γεωγραφία* στα 1791.⁴³¹ Ο Αθανάσιος Ψαλίδας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στα γραπτά του, που περιελήφθησαν στη Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου του Ιεροδιάκονου Λόγιου Κοσμά Θεσπρωτού ανέφερε ότι όλη η Αλβανία διαιρείται στο Ιλλυρικό, το οποίο περιελάμβαν (Τοσκηρία), την Κλεισούρα (Δέσνιτζα), το Δαγκλί, την Κολόνια και την Κορυτσά (Γκιόρτζια) και στο Ηπειρωτικό τμήμα, στο οποίο περιλαμβάνονταν η Πωγωνιανή, το Αργυρόκαστρο, το Δέλβινο και η Αυλώνα.⁴³²

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (1857) κάνει λόγο για *Παλαιά Ηπειρο*, η οποία περιλαμβάνει όλες τις περιοχές της σημερινής ελληνικής Ηπείρου και από τη σημερινή Αλβανία εκείνες της Πωγωνιανής, της Δρόπολης, της Χειμάρρας ως το Ακροκεραύνιο ακρωτήριο και σε *Νέα Ηπειρο*, στην οποία ανήκουν οι περιοχές της Πρεμετής, Τεπελενίου, Αυλώνας, Μπερατίου και Ελμπασάν, ενώ η Κορυτσά και η Βοσκόπολη, κατά τον ίδιο, ανήκουν γεωγραφικά στη Μακεδονία.⁴³³

Ο ηπειρώτης λόγιος Αθανάσιος Ψαλίδας αναφέρεται στην προέλευση του αλβανικού γένους από τους αρχαίους λαούς που κατοίκησαν τη βαλκανική χερσόνησο: «*Τό γένος τῶν*

⁴²⁸Όπως αναφέρει η Έρα Βρανούση, ο Ατταλειάτης στα πρώτα δύο χωρία του έργου του «*Ιστορία των ετών 1034 -1079*» χρησιμοποιεί τον όρο «*Αλβανοί*» για τους επήλυδες Νορμανδούς, μάλλον επειδή οι εγχώριοι Ιταλοί τους προσδιόριζαν με τον μεσαιωνικό λατινικό όρο *alban*= «ξένοι, επήλυδες». Στο τρίτο χωρίο του ίδιου έργου αναφέρει τον όρο «*Άρβανίται*» για τους αλβανόφωνους πληθυσμούς γύρω από το Δυρράχιο. Ε. Βρανούση, «Οι όροι Αλβανοί και Άρβανίται και η πρώτη μνεία του ομώνυμου λαού της Βαλκανικής εις τας πηγάς του ΙΑ΄ αιώνα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 2 (1970): 208 (207-254).

⁴²⁹Ο Ιωάννης Κατακουζηνός τον 14^ο αιώνα αναφέρει ότι «*Αλβανοί νομάδες*» που νέμονταν τα μέρη γύρω από τη διάβολη, την Κολώνεια και την Αχρίδα έστειλαν αντιπροσώπους στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ΄, δηλώνοντας πρόθυμα την υποτέλεια τους προς αυτόν. Ό.π., σ. 240.

⁴³⁰Μελέτιου, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα*, Βενετία 1728 (β΄ έκδοση Βενετία 1807), τ. 2, σ. 253-254, 276 και 283.

⁴³¹Αικ. Κουμαριανού επιμ., *Δανιήλ και Γρηγόριος των Δημητρίων, Γεωγραφία Νεωτερική, ερμηνευθείσα από διάφορους συγγραφείς*, Αθήνα 1988 (πρωτ. έκδοση Βιέννη 1791), σ. 125-141.

⁴³²Θεσπρωτός-Ψαλίδας, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, ό.π., σ. 50.

⁴³³Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα 1857, τ. 2, σ. 41, 60-61.

Αρβανιτών...είναι γένος Ίλλυρικών αρχαιότατον, ὅπου ἀπὸ ἀμνημονεύτους αἰῶνας ἐκατοίκησαν εἰς τὸ δυτικόν παραθάλασσον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ὅπου τὴν ὥρᾳ λέγεται Αρβανητιᾶ. Τοῦτο δε ἀποδείχεται μὲ τὴν παρατήρησιν καὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν Αρβανιτῶν, ἐπεὶ δὲ ἡ βάσις τῆς γλώσσης τοὺς εἶναι ἰλλυρική καὶ ὁ ὀργανισμὸς τοὺς Ἰλλυρικός καὶ ὁ χαρακτήρας τοὺς».⁴³⁴ Επίσης κάνει λόγο για τη γεωγραφική διαίρεση σε βόρειο και νότιο τμήμα του αλβανικού χώρου και αντίστοιχο διαχωρισμό των δύο κύριων εθνοπολιτισμῶν ομάδων που κατοικούν στο καθένα απ' αυτά: «*Ἡ Αρβανητιᾶ ἤμπορεῖ νὰ μοιρασθῇ εἰς δύο: εἰς ἄνω Αρβανητιᾶ καὶ κάτω Αρβανητιᾶ ἢ βόρειον Αρβανητιᾶ καὶ νότιον Αρβανητιᾶ. Ἡ νότιος ἐλέγετο τὸ πάλαι Ἑπειρος καὶ ἡ βόρειος Ἰλλυρικών... Ἡ ἄνω Αρβανητιᾶ λέγεται μὲ τὸ ὄνομα Γκεγγαριᾶ καὶ οἱ κάτοικοι Γκέγγιδες. Τοῦτοι οἱ Γκέγγιδες διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἑπειρώτας Αρβανίτας καὶ κατὰ τὸν ἱματισμὸν καὶ κατὰ τὸ ἀνάστημα καὶ κατὰ τὸν ὀργανισμὸν καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ κατὰ τὴν γλώσσαν...*».⁴³⁵

Αναφερόμενος στις πληθυσμιακές ομάδες που κατοικούν στις περιοχές της Ηπείρου και της Αλβανίας, ο Ψαλίδας στα γραπτά του, που περιελήφθησαν στη *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου* του Ιεροδιάκονου Λόγιου Κοσμά Θεσπρωτού αναφέρει ότι *οἱ κατοικοῦντες εἰς Παραμυθίαν και Δέλβινον ὀνομάζονται Τζάμηδες και ὁ τόπος τοὺς Τζαμουριᾶ. Ἡ Τζαμουριᾶ, συνεχίζει, κατοικεῖται ἀπὸ Ἀλβανούς χριστιανούς και Ἀλβανούς μουσουλμάνους, που αποτελοῦν ἓνα συμπαγὴ μουσουλμανικὸ πυρῆνα στον χριστιανικὸ νότο της αλβανικῆς επικράτειας. Ἡ περιοχή της Τσαμουριάς υπάγεται στο βλαῆτι των Ἰωαννίνων και εντοπίζεται στους καζάδες του Μαργαριτίου και Θυάμιδος της Παραμυθιάς (σημ. Επαρχίας Σουλίου), Φιλιατῶν (της ομώνυμης σήμερα επαρχίας) και σε τμήμα της σημερινῆς αλβανικῆς επικράτειας των Αγίων Σαράντα και του Δέλβινου.⁴³⁶ Περαιτέρω ο Ψαλίδας αναφέρεται σε υποδιαίρεσεις των δύο αλβανικῶν ομάδων, Γκέκηδων και Λιάπηδων στις ἀκόλουθες εθνοθησκευτικές ομάδες:*

α) *Γραικοὶ Χριστιανοί*, που κατοικούν στα δυτικά χωριά και στα ανατολικά χωριά της Δρόπολης, καθὼς και σε χωριά του Δέλβινου και της Χειμάρρας.

β) *Αλβανοὶ Χριστιανοί*, που κατοικούν στα βόρεια και βορειοανατολικά της Δρόπολης (περιοχές Λιτζουριάς και Ρίζας), σε ὀρισμένα χωριά του Δέλβινου, της Χειμάρρας, της Πρεμμετής και της Κολόνιας.⁴³⁷

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός, προσαρμοσμένος στα ἱστορικά συμφραζόμενα των μέσων του 19^{ου} αἰῶνα, προχωρᾶ σε διάκριση των κατοίκων της Ηπείρου-Αλβανίας με

⁴³⁴Ε. Σούρλα «Αθ. Ψαλίδα, Αρχαιολογία των Αρβανιτῶν», *Ἑπειρωτικά Χρονικά* 16 (1941): 219.

⁴³⁵Γ. Χαριτάκη, «Ἡ Τουρκία εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ὑπὸ Αθ. Ψαλίδα», *Ἑπειρωτικά Χρονικά* 6 (1931): 58.

⁴³⁶Θεσπρωτός-Ψαλίδας, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, ὁ.π., σ. 50-52 και 63-66.

⁴³⁷Ο.π.

εμφανές, πέραν του εθνοπολιτισμικού, το εθνικό κριτήριο, σε Έλληνες, συνδεοντάς τους με τα αρχαία ελληνικά και προελληνικά φύλλα («ήτοι οι απόγονοι των αυτοχθόνων Ελλήνων Ηπειρωτών, οί προαιωνίως οὕτως εἶπεῖν ἐξευγενισθέντες Πελαγοί») καί σε Άλβανούς ἢ Σκιπετάρους (γηγενεῖς απογόνους των αρχαίων Πελασγών και Ιλλυριών, τους οποίους περαιτέρω διακρίνει σε χριστιανούς και μουσουλμάνους, οι οποίοι μιλούν την αλβανική γλώσσα, σε Γραικοαλβανούς ἢ ἡμιέλληνες, απογόνους επιμιξίας Ελλήνων και Αλβανών, Σλάβους, βουλγαρικής ἢ σέρβικης καταγωγής, τους οποίους εντοπίζει στις περιοχές της Αχρίδας, Οπάρας και Κορυτσάς, Κουτσοβλάχους στις περιοχές Πρεμετής, Κορυτσάς, Οπάρας και Αχρίδας, Άρβανιτόβλαχους ἢ Καραγκούνηδες, τους οποίους εντοπίζει στην περιοχή της Πρεμετής και τέλος Αθιγγάνους, χριστιανούς και μουσουλμάνους (τους τελευταίους αναφέρει και ως «τουρκόγυφτους».⁴³⁸ Η διαίρεση της περιοχής των Γκέκηδων από αυτή των Τόσκηδων γεωμορφολογικά σηματοδοτείται από τον ρου του ποταμού Γενούσου (αλβαν. Shkubin). Οι διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων εντοπίζονται στη γλώσσα, στα ἤθη και τα ἔθιμα.⁴³⁹

Στις πόλεις μέρος των κατοίκων καταγινόταν με τα παραδοσιακά αστικά επαγγέλματα που λειτουργούσαν εντός του προστατευτικού σχήματος των συντεχνιών. Σε πολλές αλβανικές πόλεις ασχολούνταν με την παραγωγή χοντρών μάλλινων υφασμάτων. Η Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο είχαν παράδοση στην κατασκευή χρυσοποίκιλτων γιλέκων, που αποτελούσαν μέρος της επίσημης ανδρικής ενδυμασίας, στο Δέλβινο υπήρχαν εξειδικευμένοι τεχνίτες για την κατασκευή υποδημάτων και κτενών, ξιφών και άλλων τμημάτων του οπλισμού, ενώ στη Σκόδρα κατασκεύαζαν κάννες για πιστόλια και τουφέκια.⁴⁴⁰ Οι Οθωμανοί δεν άλλαξαν ριζικά τη φορολογία συστήματος που υπήρχε στην Αλβανία υπό το καθεστώς των Βυζαντινών και των Σέρβων.⁴⁴¹

Στις ορεινές περιοχές της σημερινής αλβανικής επικράτειας, σε όλη την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, διατηρούνταν πατριαρχικοί θεσμοί. Οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις διέπονταν από τους «κανούν», που αποτελούσαν συνδυασμό τοπικών εθίμων, νόμων και κανόνων συμπεριφοράς, οι οποίοι μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, ενώ η απώτερη προέλευση αποδιδόταν συνήθως σε μυθικούς νομοθέτες. Ο πλέον φημισμένος

⁴³⁸Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, Ιωάννινα 1984, σ. 193-194.

⁴³⁹Λ. Καλλιβρετάκης, «Η ελληνική κοινότητα της Αλβανίας, από τη σκοπιά της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας», στο Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής, Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα 1995, σ. 29 (25-58).

⁴⁴⁰Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 35.

⁴⁴¹Οι βασικοί οθωμανικοί φόροι που επιβλήθηκαν ήταν ο κεφαλικός φόρος, η *ispence* που ανερχόταν σε 25 akce για κάθε ενήλικα χριστιανό άνδρα,⁴⁴¹ ο κεφαλικός φόρος (*cizye*) και τη δεκάτη (*üshr*) που αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα στο ένα όγδοο της παραγωγής των καλλιεργητών.

και ευρύτερα αποδεκτός ήταν ο *κανούν του Dukagin*.⁴⁴² Η φήμη και η ιστορία του νομοθέτη Lek Dukagin χάνεται στο θρύλο. Ο νόμος του θεωρείται τόσο ιερός, όσο η Βίβλος για τους ορεσίβιους της Μιρδιτίας και όλες τις φυλές του βορρά. Σύμφωνα με την παράδοση, ήταν εκείνος που έθεσε το κανονιστικό πλαίσιο για τους ανθρώπους των βουνών. Ο κώδικας του Lek Dukagin θεωρείται ότι τηρείται ορθότερα στη Μιρδιτία, σύμφωνα με τα στοιχεία που συνέλεξε το 1913 ο Φραγκισκανός Μοναχός και Λόγιος πατέρας Shtjefën Gjeçon. Σύμφωνα με την παράδοση ο Lek ήταν άνθρωπος μεγάλης ευφυΐας και κύρους, που κατόρθωσε να επιβάλει τη βούλησή του στους τραχείς ορεσίβιους πληθυσμούς εποχής του. Υπάρχουν φήμες ότι ανήκε σε πριγκιπική μεσαιωνική οικογένεια της βόρειας Αλβανίας, η οποία πήρε το όνομα της από τον Dukagin, μια περιοχή μεταξύ των Μεγάλων Ορέων (Malësie Madhe) στο βορρά και του ποταμού Δρίνου, η οποία κατοικείτο από 12 φυλές, η πιο σημαντική από τις οποίες ήταν αυτή του Shalë.⁴⁴³

Η παράδοση αναφέρει ότι ο Lek ήταν σύγχρονος του εθνικού ήρωα της Αλβανίας Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη (Skenderbeğ/1403-1467).⁴⁴⁴ Η νομοθεσία του Lek Dukagin διατηρήθηκε τουλάχιστον για πέντε αιώνες, μέσω της προφορικής παράδοσης. Ο Lek πολέμησε για τουλάχιστον δώδεκα χρόνια εναντίον των Οθωμανών, μετά τον θάνατο του Σκεντέρμπεη και παραδόθηκε μόνον όταν οι Οθωμανοί υποσχέθηκαν να σεβαστούν τους άγραφους νόμους των ορεσίβιων φυλών. Στη συνέχεια, σύμφωνα πάντα με την παράδοση, κατέφυγε στην Ουγγαρία, όπου και πέθανε.⁴⁴⁵ Στο πλαίσιο της εφαρμογής των παραδοσιακών άγραφων νόμων των ορεσίβιων πατριών της Αλβανίας λειτουργούσαν, σε διάφορες περιοχές της, παραδοσιακά δικαστήρια, που απαρτιζόνταν από τους πρεσβύτερους του χωριού.⁴⁴⁶

⁴⁴²M. Hasluk, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, μτφρ. Ε. και Π. Χατζηπανυλή, επ. Η. Σκουλίδας, Ιωάννινα 2012, σ. 117.

⁴⁴³Hasluk, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, ό.π., σ. 117.

⁴⁴⁴Για τον Γεώργιο Καστριώτη βλ. Α. Μηλιαράκης, *Ολίγαι λέξεις περί της καταγωγής του Σκεντέρμπεη*, Αθήνα 1876· Τ. Γιοχάλας, *Ο Γεώργιος Καστριώτης εις την νεοελληνικήν λογοτεχνίαν και ιστοριογραφίαν*, Θεσσαλονίκη 1975· Ο. J. Schmitt, *Skanderbeg: der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg 2009.

⁴⁴⁵Σύμφωνα με τις παραδόσεις της μουσουλμανικής φυλής των Lūme στην Ανατολική Αλβανία, αλλά και των καθολικών φυλών Shalë και Shkrel στον Βορρά, το κατεστραμμένο φρούριο του Drist ήταν το σημαντικότερο οχυρό του Lek Dukagin. Ο δρόμος, κατά μήκος των κορυφών που συνδεόταν με επικίνδυνες φυσικές γέφυρες, είναι γνωστός ακόμη και σήμερα ως «Ο δρόμος του Lek». Βλ. Hasluk, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, ό.π., σ. 116.

⁴⁴⁶Ως νομική υπόσταση ο πρεσβύτερος βρισκόταν σε υψηλότερη θέση από τα άλλα μέλη της φυλής. Αν δολοφονούνταν, ακολουθούσε μια αιματηρή βεντέτα, ωστόσο η βεντέτα αυτή μπορούσε να καταλήξει σε συμβιβασμό όπως και για τα άλλα μέλη της φυλής. Η μαρτυρία βάρυνε όσο δώδεκα ένοχοι. Οι πρεσβύτεροι μπορούσαν να δράσουν και συλλογικά. Ένας άλλος τύπος λειτουργίας των πρεσβυτέρων, κυρίως για σοβαρά θέματα παραβίασης των νόμων, όπως στην περίπτωση της ανθρωποκτονίας, ήταν αυτός του «πρεσβυτέρου ενόρκου». Στις περιπτώσεις αυτές, οι πρεσβύτεροι που δίκαιαν μπορούσαν να αποφασίσουν να επιβάλλουν στον κατηγορούμενο να ορκιστεί ότι δεν ήταν ένοχος. Ο όρκος του κατηγορουμένου συνοδευόταν συνήθως και από τον όρκο ενός αριθμού ανδρών για την αθωότητα, προκειμένου να μην μπορεί να τον πάρει πίσω. Βλ. Hasluk, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, ό.π., σ. 122.

Σε έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά γίνεται λόγος για τη λειτουργία της «Πορόντα», ενός παραδοσιακού δικαστηρίου του χωριού, ανάλογο με την «Γερωντική» (της Μάνης), στο οποίο προφανώς λάμβαναν μέρος οι γεροντότεροι του χωριού.⁴⁴⁷ Το δικαστήριο των Γερόντων, που εκδίκασε τη σύγκρουση δύο οικογενειών στο χωριό Λέβανη του Τεπελενίου για λόγους τιμής, δεν έκρινε ένοχο τον κατηγορούμενο, «το παιδί Τζασούλιου Μέρκου».⁴⁴⁸

Οι οικονομικές και στρατιωτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στην Αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα επηρέασαν και την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου και νότιας Αλβανίας. Οι αιώνες αυτοί χαρακτηρίζονται άλλωστε και από διαρκείς πολέμους του οθωμανικού κράτους με τη Δημοκρατία της Βενετίας και την Αψβουργική Μοναρχία και οι οθωμανικές αυτές επαρχίες, λόγω της γειτνίασης με βενετοκρατούμενες περιοχές, δέχονται εντονότερα τον απόηχο των πολεμικών συγκρούσεων. Ο πολεμικός αναβρασμός, μεταξύ άλλων, επέφερε και την έξαρση κρουσμάτων πανώλης, η οποία παρέμεινε σταθερά παρούσα καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Αρχικά εμφανίστηκε στα μέσα του 16^{ου} αιώνα στα Ιωάννινα και την Παραμυθιά και επανεμφανίστηκε στις αρχές του επόμενου αιώνα στις παράλιες ηπειρωτικές περιοχές (1604). Στα μέσα του αιώνα (1754) έπληξε ιδιαίτερα την Πάργα προκαλώντας πολλά θύματα, ενώ εστίες της νόσου εντοπίστηκαν σε άλλες σημαντικές πόλεις του ηπειρωτικού-αλβανικού χώρου -Γιάννενα, Παραμυθιά, Δέλβινο- αλλά και σε παραλιακά χωριά, οι κάτοικοι των οποίων κατέφυγαν σε παραπλήσιες ορεινές περιοχές.⁴⁴⁹

Ο σχηματισμός της μουσουλμανικής κοινότητας στη σημερινή νότια Αλβανία οφείλεται στη σχεδόν μαζική μεταστροφή μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων, που σημειώθηκαν στους πρώτους τρεις αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας. Εκτός από τις μεμονωμένες περιπτώσεις μετεγκατάστασης τουρκόφωνων κατοίκων από τη Μικρά Ασία, οι οποίοι στελέχωσαν τον τιμαριωτικό μηχανισμό κατά την αρχική φάση της οθωμανικής κατάκτησης και στη συνέχεια αφομοιώθηκαν από τον ντόπιο πληθυσμό, το σύνολο σχεδόν του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής προερχόταν από εξισλαμισμένους πρώην

⁴⁴⁷ Πορότε-α πληθ. πορότεε» (στη διάλεκτο των Γκέκηδων=24 ένοργοι μάρτυρες). Βλ. Κ. Χριστοφορίδου, *Λεξικόν της Αλβανικής Γλώσσης*, Αθήνα 1904, σ. 334.

⁴⁴⁸ Σχετικά ενημερώνει με αρξουχάλι του τον Αλή πασά κάποιος Σαλήχης, πρόσωπο της εμπιστοσύνης του στην περιοχή. Αναφέρει την απόφαση του χωριού να «βάλουν δέκα νομάτους πορόντα (=παραδοσιακό δικαστήριο), το οποίο φαίνεται ότι δεν έκρινε ένοχο τον κατηγορούμενο, «το παιδί Τζασούλιου Μέρκου». Ο Σαλήχης, συμφωνώντας με την απόφαση του δικαστηρίου, στέλνει τον νέο στα Γιάννενα, με τη σημείωση ότι η οικογένεια Μέρκου και οι δικοί τους δεν επιθυμούν να εμπλακούν σε εχθροπραξίες. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 450, σ. 30-31.

⁴⁴⁹ Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, ό.π., σ. 118.

χριστιανούς.⁴⁵⁰ Η βασική διαίρεση σε μουσουλμάνους και χριστιανούς που διατρέχει το σύνολο της αλβανικού πληθυσμού, παρά τη θρησκευτική του διάσταση, απέκτησε στην ουσία πολιτικά χαρακτηριστικά, καθώς η μουσουλμανική πίστη συνεπαγόταν και τη δυνατότητα νομής αξιωμάτων της διοικητικής-στρατιωτικής ιεραρχίας, για τα οποία υπήρχε απαγόρευση πρόσβασης στους χριστιανούς. Έτσι το μεγαλύτερο μέρος του φυλετικού «φεουδαρχικού» κόσμου, το οποίο μεταστράφηκε προς το Ισλάμ, νεμόταν από τους πρώτους αιώνες τα αξιώματα, τόσο στον βορρά όσο και στον νότο της σημερινής Αλβανίας.

5.β. Οι συγκρούσεις του Αλή πασά με τους αλβανούς πασάδες, μπέηδες και αγάδες και τους Σουλιώτες.

Η Αυλώνα ήταν το πρώτο λιμάνι της Αδριατικής που κατέλαβαν οι Οθωμανοί το 1417 και χρησιμοποιήθηκε ως προγεφύρωμα για τις επιδρομές εναντίον των νησιών του Ιονίου και της Απουλίας στο νοτιο-ανατολικό άκρο της Ιταλικής χερσονήσου. Παρέμεινε υπό την κυριαρχία των Οθωμανών έως το 1913, με μια εξάμηνη περίοδο βενετικής κατοχής από τον Οκτώβριο του 1610 έως τον Μάρτιο του 1611.⁴⁵¹ Η ισχυρή οικογένεια Βλόρα (Vlora) της Αυλώνας⁴⁵² βρέθηκε εξ αρχής, μαζί με την οικογένεια των μπέηδων του Δέλβινου, τους μπέηδες της Τσαμουριάς, καθώς και τις χριστιανικές ορεινές στρατιωτικές κοινότητες της Χειμάρρας και του Σουλίου, στο στόχαστρο της πολιτικής του Αλή πασά, καθώς αποτελούσε εμπόδιο για την ολοκληρωτική επέκταση της κυριαρχίας του στον αλβανικό νότο.

Η αντιπαλότητα ανάμεσα στους μπέηδες της Αυλώνας και τον Αλή Τεπεντελενλή χρονολογείται από το 1765, όταν ο ισχυρός Κουρτ πασάς του Μπερατίου προτίμησε ως σύζυγο της κόρης του, Μαριέμ, τον Ιμπραήμ πασά Βλόρα, «γόνου της ευγενούς φάρας του Σινάν». Ο γάμος αυτός είχε ως αποτέλεσμα την ουσιαστική επέκταση της ισχύος της οικογένειας Βλόρα. Λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Κουρτ πασά (1784), ο Ιμπραήμ πασάς Βλόρα (Ibrahim paşaVlora) διορίστηκε μουτεσερρίφης (muteşerrif) του Μπερατίου (1790),

⁴⁵⁰ Από τη βυζαντινή περίοδο υπήρχαν ολιγομελείς κοινότητες ρωμανιωτών εβραίων στην Άρτα και τα Ιωάννινα, και ολιγομελής κοινότητα καθολικών στην Αυλώνα. Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, ό.π., σ. 53.

⁴⁵¹ Ο.π.

⁴⁵² Η Αυλώνα (αναφέρεται στη τοσκική διάλεκτο της νότιας Αλβανίας ως Vlora ή Vlorë, ενώ στην γκεκική διάλεκτο της βόρειας Αλβανίας αναφέρεται ως Vlonë), αποτελεί μια από τις σημαντικές πόλεις της Νοτίου Αλβανίας. Ιδρύθηκε ως αποικία των Κορίνθιων στις ακτές της Ιλλυρίας, την ίδια περίοδο με την Επίδαμνο και το Δυρράχιο. Στα οθωμανικά αναφέρεται ως Avlona, ενώ στις ιταλικές πηγές αναφέρεται ως Valona ή Vallona. Ωστόσο, οι Βενετοί την αποκαλούσαν Avalona και οι Εβραίοι Avilona. Στ. Παπαγεωργίου, «Οι μπέηδες του αλβανικού νότου απέναντι στον Αλή πασά Τεπεντελενλή και την Υψηλή Πύλη. Η περίπτωση της οικογένειας Βλόρα της Αυλώνας», *Δοκίμες*, 17-18 (2013):7.

ενώ ο αδελφός του, Τζαφέρ μπέης (Cafer bey), ανέλαβε τη διοίκηση της γενέτειρας του, Αυλώνας. Ωστόσο, ο Αλή πασάς είχε επιτύχει να αποδυναμώσει τους κατώτερους φεουδάρχες, υποστηρικτές της οικογένειας Βλόρα στη σημερινή νότια Αλβανία. Παρά την τοποθέτηση, με σουλτανική εντολή, του Ιμπραήμ Βλόρα στη διοίκηση του σαντζακίου του Μπερατίου, στη διάρκεια των επόμενων 20 χρόνων (1790–1810) η οικογένεια των μπέηδων της Αυλώνας δέχθηκε μεγάλες πιέσεις από τις επεκτατικές βλέψεις των δύο μεγάλων τοπαρχών, του Αλή πασά Τεπεντελενλή και του Μαχμούτ πασά Μπουσατλή της Σκόδρας, τις οποίες ο Ιμπραήμ πασάς Βλόρα προσπάθησε να ανασχέσει με την ισχύ των όπλων, με τις διασυνδέσεις με την Υψηλή Πύλη, με ελιγμούς, με πρόσκαιρες και ετερόκλητες συμμαχίες και συμβιβασμούς, προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο του σαντζακίου. Στο πλαίσιο των στρατηγικών αυτών ο Ιμπραήμ πασάς συνάινεσε στον γάμο δύο κορών του με τους γιους του Αλή Τεπελεντενλή, Άχμετ Μουχτάρ και Βελή (Αύγουστος 1794), αποσκοπώντας στη διατήρηση καλών σχέσεων μαζί του.

Ο Αλή πασάς από την αρχή της ανάρρησής του στην εξουσία στράφηκε εναντίον των μικρότερων τοπαρχών (μπέηδων) των βόρειων περιοχών του αλβανικού νότου και κατάφερε συντριπτική νίκη εναντίον τους (1789). Το 1796 ο Αλή πασάς κατέλαβε την Κλεισούρα, που αποτελούσε σημαντικό οδικό πέρασμα προς το Τεπελένι και την Πρεμετή, ελέγχοντας την πρόσβαση προς το Μπεράτι.⁴⁵³ Τον επόμενο χρόνο ο Αλή πασάς εκμυσθώνει τον mukata'a της Άρτας, που αποτελούσε βοϊβοδαλίκι (voyvodalik/ويودالىق). Επίσης κατέλαβε τα νησιά του Αμβρακικού, τα οποία χρησιμοποίησε ως βάση του στόλου του. Το 1797 η συνθήκη του Καμποφόρμιο (Camporformio) σηματοδοτεί το τέλος της Βενετικής Δημοκρατίας ως ανεξάρτητου κράτους, ενώ οι κτήσεις της Γαληνοτάτης στο Ιόνιο περνούν στην κυριαρχία των Γάλλων.⁴⁵⁴

Το καλοκαίρι του 1797 ο Αλή πασάς εισέβαλλε στη Χειμάρρα από τη θάλασσα. Ο Γ. Λ. Άρς αναφέρει ότι σχεδίαζε την επίθεση από καιρό ως αντεκδίκησή του προς τους Χειμαρριώτες, οι οποίοι είχαν συνεργαστεί με τον Κουρτ πασά του Μπερατίου. Για την επίθεση αυτή ο Αλή πασάς εκμεταλλεύτηκε την άδεια που του παρείχε η γαλλική διοίκηση των Ιονίων νήσων για τη διέλευση των πλοίων του μέσω του κόλπου της Κέρκυρας. Η περιοχή της Χειμάρρας τυπικά ανήκε στη δικαιοδοσία του Τζαφέρ πασά (Cafer pasha) της Αυλώνας. Παρά την υποστήριξη του τελευταίου στους Χιμαριώτες, ο Αλή πασάς

⁴⁵³Στις παλιότερες οθωμανικές πηγές η πόλη αναφέρεται με τη σλαβική μεσαιωνική ονομασία «Βελιγράδι» (Beligrat) και συχνά «ΑρναούτΜπελιγράτ» (ArnavutBeligrad), για να διακρίνεται από την ομώνυμη πόλη της Σερβίας). Το Μπεράτι (αλβανικά Berat) υπήρξε κατά την ύστερη Τουρκοκρατία η έδρα ενός εκτεταμένου καζά, που περιελάμβανε τέσσερις διαφορετικές περιφέρειες με ιδιαίτερο γεωγραφικό και ιστορικό χαρακτήρα. Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό.π. σ. 209.

⁴⁵⁴Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 203.

κατόρθωσε να καταλάβει τη Χειμάρρα, τους Αγίους Σαράντα και άλλες γύρω περιοχές. Προκειμένου να εξασφαλίσει την κυριαρχία του, άρχισε να κτίζει ένα οχυρό κοντά στο Βουθρωτό. Ακολούθησαν άλλες συγκρούσεις με τον Τζαφέρ πασά, όταν ο ίδιος επιχείρησε να περάσει με πολυάριθμο στρατό μέσα από την επικράτεια του Αλή πασά, προκειμένου να μεταβεί στο σαντζάκι του Ευρίπου.⁴⁵⁵ Την άνοιξη του 1798, οι δυνάμεις του Αλή πασά πραγματοποίησαν νυχτερινή απόβαση σε παράλιες περιοχές της Χειμάρρας. Λόγω των ημερών του Πάσχα, οι άνθρωποι βρίσκονταν στις εκκλησίες και βρέθηκαν απροετοίμαστοι. Ακολούθησε τρομερή σφαγή και αιχμαλωσία, ενώ όσοι απέμειναν μεταφέρθηκαν σε τσιφλίκια του Αλή πασά στη Θεσσαλία.⁴⁵⁶

Οι διενέξεις του Αλή πασά με τον «φεουδαρχικό» κόσμο του αλβανικού νότου, οι ευκαιριακές συμμαχίες και οι συγκρούσεις αναδεικνύονται από τα αρχειακά τεκμήρια. Στο Αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χότζη διασώζεται έγγραφο συμφωνίας (σάρτι/sart/سرت), διάρκειας δύο χρόνων, με ημερομηνία 25 Σεπτεμβρίου 1801 μεταξύ του Ιμπραχήμ Ντέμη και του Αλή πασά, στο οποίο ο πρώτος δηλώνει φιλία και υποταγή στον πασά των Ιωαννίνων και δεσμεύεται ότι θα τον ακολουθήσει «*όπου κάμη νιζά (niza/نیزه= σύγκρουση, φιλονικία) στο Φιλιάτι και την Κονίσπολι... στο Δέλβινο και σε όλοκληρο τό Βιλαέτι*».⁴⁵⁷ Στο έγγραφο αναφέρεται η ενδιαφέρουσα διάκριση ανάμεσα στους *Κονισπολιάτες* και του *Φιλακιώτες*, αγάδες αντίστοιχα της Κονίσπολης και των Φιλιατών, η οποία αναδεικνύει πόσο διχασμένος ήταν ο κόσμος των τοπαρχών της Τσαμουριάς, ακολουθώντας την πατροπαράδοτη διαιρετική αντίληψη της αλβανικής πατριάς. Ο Αθανάσιος Ψαλίδας στη Γεωγραφία που συνέγραψε με τον Κοσμά Θεσπρωτό, αναφέρεται στο «*Φυλακιώτικον, ήτοι Παρακαλαμίτικον (γένος)*», το οποίο τοποθετεί «*από την Σαγιάδα και Κονίσπολιν έως την Παλαιάν Πωγωνιανήν, όπου προς νότον έχει τόν Καλαμάν και βόρειον τό βουνό της Βοστίνας, Κεστρίνην*».⁴⁵⁸

Σε αρζουχάλι των Τάρε Χότζα και Σάχη, αγάδων της Παραμυθιάς προς τον Αλή πασά αναφέρεται η αποστολή του Οσμάν Τόπα, Γκρικοχωρίτη αγά, ο οποίος προσέρχεται με συμφωνίες προσχώρησης προς τον Αλή πασά, όχι μόνο των Γκρικοχωριτών, αλλά και των γειτονικών χωριών Σάλιτζα και Βάρφανη. Ζητούν επίσης να στείλει ο Αλή πασάς τον Ισούφ αγά-Αράπη με χρήματα και πολεμοφόδια (*ἄσπρα και τζεπχανέ/cephane/جڤانه*

⁴⁵⁵Ο.π., σ. 205.

⁴⁵⁶Ο.π., σ. 245 και 246 υποσ. 14.

⁴⁵⁷Ο Ιμπραχήμ Ντέμης, από το γένος των Ντεμάτων από τους Φιλιάτες και ο γιος του Ομέρ Ντέμου αναφέρονται συχνά στο Αρχείο του Αλή πασά. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 106, σ. 193-194.

⁴⁵⁸Θεσπρωτός- Ψαλίδας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ. 51.

=πολεμοφόδια, πυρομαχικά), προκειμένου να προσελκύσουν και άλλους.⁴⁵⁹ Ο Τάρε Χότζα και άλλοι αγάδες της Παραμυθιάς, με νεώτερο αρζουχάλι τους, ενημερώνουν τον Αλή πασά ότι τελικά επετεύχθη η συμφωνία με τους αγάδες του Γκρικοχωρίου, ο οποίος αποφάσισαν να τεθούν στην υπηρεσία του βεζύρη των Ιωαννίνων.⁴⁶⁰

Ο Αλή πασάς προσπαθεί να διεισδύσει με πολεμικές ενέργειες και πολιτική προσέλευσης μέσω των ανθρώπων του σε όλη τη νοτιοαλβανική επικράτεια. Στις 24 Φεβρουαρίου 1802, οι Μαχμούτ Σιαμέτης και Μάλο Μέντζε, σε αρζουχάλι τους προς τον κύριο τους από τη Νιβίτσα, χωριό του Δέλβινου όπου είναι οχυρωμένοι, αναφέρουν τις ενέργειές τους για την προσέλευση αγάδων των μουσουλμανικών χωριών της περιοχής (Δέλβινου) προς τον Αλή πασά. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά και σε κάποιον *Άγο, παιδί του Ιντρίζ αγά από το Ζουλιάτι*, που φαίνεται να είναι όμηρος στα Γιάννενα.⁴⁶¹ Επίσης αναφέρεται η πληροφορία ότι ο Αγάς Νταλιάνης από την Κονίσπολη έλαβε 30 *σακούλες άσπρα*, προκειμένου να κινηθεί με στρατό στην Παραμυθιά και το Σούλι, προφανώς σε ενίσχυση των Σουλιωτών. Έχει ενδιαφέρον η χρήση του όρου «*Άρβανο*» στο έγγραφο, για το ευρύτερο πληθυσμιακό υπόστρωμα που συμπίπτει με τον ορισμό του Ψαλίδα, ο οποίος αναφέρει: «*Οί δέ κάτοικοι τῶν βουνῶν τῆς Χειμμάρας ἕως Αὐλώνα, ἀρχινώντας βόρεια τοῦ Δέλβινου ὡς μίαν ὥρα λέγονται Λιάπηδες καί ὁ τόπος Λιαπουριᾶ καί Ἀρμπήρ καί Ἄρβανο κατ' ἐξοχήν*».⁴⁶²

Σε δύο αρζουχάλια του προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 15 και 16 Μαρτίου 1802, ο ΧασάνΤζαπάρης, ένας από τους Τσάμηδες αγάδες του Μαργαριτίου αναφέρεται σε ενέργειες των αγάδων της Τσαμουριάς, και ιδιαίτερα του Χασάν Πρόνιου, να θέσουν κάποια χωριά της περιοχής υπό την επιρροή τους, χρησιμοποιώντας χρηματικά μέσα («*ήβρα που κεζέραγαν* (=αντάλλασαν, μετακινούσαν από το ρήμα γκεζεράω, γκεζερίζω/ gezmek/ گزمت= περιοδεύω, περιηγούμαι, κυκλοφορώ, ανταλάσσω) *τα άσπρα του Πρόνιου χοριό μέ χοριό*»)).⁴⁶³ Ο ΧασάνΤζαπάρης ζητεί χρήματα για να ανατρέψει τις ενέργειες του Χασάν

⁴⁵⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ.130, σ. 250. Οι εκδότες του εγγράφου το χρονολογούν το έτος 1802, με βάση άλλο σχετικό έγγραφο του Αρχείου. Βλ. στο ίδιο, τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 141, σ. 207-208.

⁴⁶⁰ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ.131, σ. 251-252.

⁴⁶¹ Στο έγγραφο αναφέρονται και τα χωριά *Καλάσα, Πολιάνα* και *Τατιζάτες*, τα οποία δέχονται να ενταχθούν στη συμμαχία με τον Αλή πασά, υπό τον όρο να παραδώσει ο *Ιντρίζαγας* το παιδί του ως όμηρο, οπότε δέχονται να παραδώσουν και οι ίδιοι τα παιδιά τους. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ.135, σ. 257-260: «*Άκόμα άφέντη μας οὔλοι οί Καλασήτη καί Τατιζάτη με δύο μετέδες γίνονται της έψηλότη σου, χώρια από τόν Αγήτη σχέση νά δώκει ὁ Ιντρίζαγας τό πασί (παιδί) του ρεχέμ (rehem / رهیم= όμηρο), δίνουνε καί αὐτοί ὅλοι τους*».

⁴⁶² Θεσπρωτός-Ψαλίδας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ. 51.

⁴⁶³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ.143 και 145, σ. 269-271 και 273-275.

Πρόνιου της Παραμυθιάς και του Μαχμούτ Νταλιάνη της Κονίσπολης.⁴⁶⁴ Όπως αναφέρει οι Μαργαριτιώτες είναι έτοιμοι να πολεμήσουν («να κάμω νηζά»), αλλά ζητούν χρήματα και πολεμικό υλικό.⁴⁶⁵ Στα έγγραφα υπάρχουν αναφορές και στα σουλιώτικα γένη των Ζερβάτων και Κουτσουνικαίων, που φαίνεται να έχουν προσχωρήσει στο στρατόπεδο του Αλή πασά, αλλά οι προθέσεις τους δεν είναι αξιόπιστες, καθώς διατηρούν σχέσεις και με τους Νταλιάνη και Πρόνοιο.⁴⁶⁶ Η οριστική προσχώρηση των δύο σουλιώτικων γενών πραγματοποιείται στις 18 Μαρτίου 1802, όπως προκύπτει από δύο ακόμη έγγραφα του Αρχείου.⁴⁶⁷ Συγκεκριμένα, σε αρζουχάλι του Λιάμε Τούρη προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 18 Μαρτίου 1802 από την περιοχή Τζεκουράτι αναφέρεται συνάντηση με τους Τούσα και Τζήμα Ζερβά, οι οποίοι συμφώνησαν να τεθούν στην υπηρεσία του πασά των Ιωαννίνων με 100 «χάρτζια» (=μισθούς/harc/خارج). Η συμφωνία προέβλεπε να αναλάβουν τη φύλαξη μια περιοχής έως το δερβένι του Ζυγού, με σημεία φρουρήσης στα χωριά Τζεκουράτι και Περιχάτι.⁴⁶⁸ Στο έγγραφο αναφέρεται και συνεργασία του Σουλιώτη οπλαρχηγού Κουτσουνίκα. Οι δύο οπλαρχηγοί, που έχουν συγγενείς ομήρους (ρεχέμια/rehem/رحمة=όμηρος) στα Ιωάννινα, αποδέχονται να εγκαταστήσουν τις φρουρές στα τρία χωριά (Τζεκουράτι, Περιχάτι και Νίμιτζα) και δηλώνουν την προσχώρησή τους στη συμμαχία με τον Αλή πασά.⁴⁶⁹

Ο Μαζούτ αγάς του Μαργαριτίου είναι ένας από τους λίγους αγάδες της Τσαμουριάς, με τον οποίο ο Αλή πασάς διατηρεί φιλικές σχέσεις. Σε αρζουχάλι του προς τον πασά των Ιωαννίνων, στις 19 Απριλίου 1804, ο Μαζούτ αγάς τον πληροφορεί για τα τεκταινόμενα στην περιοχή.⁴⁷⁰ Συγκεκριμένα αναφέρει ότι ο γιος του Πρόνιου, *Αχμέτ μπέης*, και ο Μέτης («Μέτλης») Τζαπάρης, με 300 ενόπλους κινήθηκαν εναντίον του (μάλλον πρόκειται για

⁴⁶⁴ «...καί σάν δέν ἦχα ἄσπρα στό χέρι ἡ ἄλλη τοῦ ἔκουβε ντήαζαν καί τούς ἔδιναν· κι ἐγὼ μέ τήν κουβέντα μου μοναχά...Καί ἄν ὀρίξης νά τόν κάμο τόν κασαπᾶ (kasaba/قصبه=μικρή πόλη, κομώπολη) καί τά χοριά τοῦ Τάγιου οὐλλον, διά νά τά σημαζόννο, νά πιηγένο ἐκῇ ὁποῦ ὀρίξης στήλε ἕναν βεκλήη μέ χαζήνε (hazine/خزينة = θησαυρός νομισμάτων, μετρητά) τῆς ὑψηλότη σου μέ ἑκατό πουγγηά ἡ ὀγδόνα ἕως ἐξήντα νάρθη τό γληγορότερον ἐδό». Το ὄνομα Τάγι παραπέμπει σε λαϊκότερη ονομασία του Μαργαριτίου. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Α΄, ἐγγραφο με αριθμ. 143, σ. 270.

⁴⁶⁵ «Διατή οἱ Παραμιθιώτες ἐφέντη μου ἡ ἡψηλότητά σου τούς ἡξέβρι, ἀληθινή ἦνε στήν δουληάν σου, ὅμος κηβέρνηση διά νηζά (niza'a/نيزا=διαμάχη, φιλονικία) δέν ἔχουν ὁμῆος καί δηά τόν κόζμον ὁποῦ τούς ἡσάζουν καί νά τούς σημαζόνουν, νά τούς ἔχουν κοντά ...». Ὁ.π., ἐγγραφο με αριθμ. 143, σ. 270-271.

⁴⁶⁶ «Ἀκόμα ἄν ἐροτᾶς καί διά τούς Ζερβάτες καί Κουτζονήκα ὁσάν καί κάμποση ἐδό Μαργαρητηότες πέσφτες [ψεύτες] ἦνε ἡς τήν δουληάν τῆς ἡψηλότη σου». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Α΄, ἐγγραφο με αριθμ. 145, σ. 274.

⁴⁶⁷ Ὁ.π., τ. Α΄, ἐγγραφο με αριθμ. 149 και 150, σ. 279-283.

⁴⁶⁸ «ν' ἀφίκουν στό Τζεκουράτι ἡκοσι νομάτους καί ἕνα κονάκι, ὁμῖος νά ἀφίσουν κέ ἕνα κονάκι στό Περιχάτι κέ ἔχουν πισκιθῇ ὁποῦ ἀπόδόθε καί ὅς τόν Ζηγὸ μιά ὄρα καί μισή μακριά νά τό ἔχουν ἀπάνου τους». Ὁ.π., τ. Α΄, ἐγγραφο με αριθμ. 149, σ. 281.

⁴⁶⁹ «κέ ὅχη πὸς ἔχομε τά ρεχέμια, μόνε ἔχομε δομένο τήν πέσα (μπέσα μας) μας κέ τό ἡκράρη (ikrar/اقرار=ομολογία επιβεβαίωση) μας. Κέ γηά τά' αφτό ἡμαστε κέ ὅσο νά θέλης ἡ ἡψηλότη σου, κέ ὅτες νά μᾶ δηόξης καθόμαστε στά σπήτηα μας. ἀμά τουφέκη δέν βαροῦμε». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Α΄, ἐγγραφο με αριθμ. 150, σ. 283.

⁴⁷⁰ Ὁ.π., τ. Α΄, ἐγγραφο με αριθμ. 215, σ. 408-410.

αδέρφια, παιδιά του ΧασάνΤζαπάρη), αλλά ο Μαζούτ αγάς, όπως αναφέρει στον Αλή πασά, το πληροφορήθηκε εγκαίρως και έστειλε εναντίον τους εκατό ενόπλους από τα χωριά Καρβουνάρι, Δραγομή και Γαρδίκι. Με αυτούς κλείστηκε στο σπίτι του και στο μαχαλά του και τους εξευτέλησε. (*Τός έκαμα στήλη ρηζήληδες*).⁴⁷¹

Επικεφαλής των στρατιωτικών δυνάμεων που πολιορκούσαν το Σούλι, στις οποίες μετείχαν και Έλληνες αρματολοί ήταν ο δευτερότοκος γιος του Αλή πασά, Βελή πασάς.⁴⁷² Σε αρζουχάλι του τελευταίου προς τον πατέρα του, με ημερομηνία 8 Δεκεμβρίου 1803 αναφέρεται ο μεσολαβητικός ρόλος του Μαργαριτιώτη αγά *Μπάλιο Χούσα*, τον οποίο εμπιστεύονταν οι Σουλιώτες, όπως προκύπτει και από άλλα έγγραφα.⁴⁷³ Το αρζουχάλι είχε σταλεί λίγο πριν την ολοκλήρωση της τρίτης εκστρατείας εναντίον του Σουλίου και τα τραγικά γεγονότα που την ακολούθησαν.⁴⁷⁴ Στο έγγραφο γίνεται αναφορά σε ρήξη που υπάρχει μέσα στο Κούγκι μεταξύ του γένους Ζάρμπα και άλλων μικρότερων γενών. Ο Βείκο Ζάρμπα ζητεί να διαπραγματευτεί την έξοδο από το Κούγκι, κατά το προηγούμενο του, επίσης έγκλειστου, γένους των Τζαβελάτων. Όπως αναφέρει στο ενημερωτικό αρζουχάλι προς τον πατέρα του, ο Βελή πασάς κατέλαβε τη θέση του νερού, που διοχετευόταν στο Κούγκι, («τό *τερτίπι τοῦ νεροῦ*») και στη συνέχεια προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να καταλάβει το Κούγκι, καθώς οι αμυνόμενοι Σουλιώτες, τους οποίους αποκαλεί με το εθνοθησκευτικό χαρακτηριστικό του ως χριστιανούς ορθόδοξους («*Ρωμαίους*») απέκρουσαν με επιτυχία την προσπάθειά.⁴⁷⁵

Η πτώση του Σουλίου οδήγησε σε συσπείρωση τους αντιπάλους του αληπασαδικού οτζακίου στον αλβανικό νότο. Το 1804 οι αγάδες της Τσαμουριάς προχώρησαν σε έναν άτυπο συνασπισμό εναντίον του Αλή πασά. Ο κατακερματισμένος κόσμος του αλβανικού νότου προσπάθησε να αντισταθεί στην αληπασαδική κυριαρχία, της οποίας η ολοκληρωτική επιβολή δεν αφήνει περιθώρια για την τοπική αυτονομιστική δράση των αλβανών τοπαρχών-πολέμαρχων.⁴⁷⁶ Παρά το γεγονός ότι αρκετοί από τους μπέηδες της Τσαμουριάς

⁴⁷¹Η αναφορά στο τέλος του εγγράφου για συμμετοχή του στην πρόσφατη εκστρατεία εναντίον του Σουλίου (1802-1803) ή ίσως και σε παλαιότερη, επιβεβαιώνει την συμμετοχή (κατόπιν εξαναγκασμού) των Τσάμηδων αγάδων στις πολεμικές επιχειρήσεις του αληπασαδικού οτζακίου για την κατάληψη του Σουλίου.Ο.π.

⁴⁷²Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., 214.

⁴⁷³Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 200, σ. 367-370.

⁴⁷⁴Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 200, σ. 367-370.

⁴⁷⁵«Κι *εγώ αφέντη μου, σάν τό ἡδα βαρηά, ἔρηξα το ἀσκέρι μου εἰς τό νερό καί εἰς τό σουκέμπε* (sukbe/سكبه = οπή, πόρος, στόμιο) τοῦ νεροῦ ὁποῦ τό εἶχαν ἡ Ρωμέγη καί θέλησεν ὁ θεός καί τό πήραμαν, *λιακήμ ὁ νιζάς* (σύγκρουση) ἔγινε *μεγάλος*, ἀπό *τές ἐνιά ὥραις τῆς μερός ὡς τές πέντε τῆς νηχτός καί γίνηκε πολὺς μεγάλος ὅτι καί οἱ Ρωμέγη ἔβαλαν τά δυνατά τους καί ἡ δική μας· ἀντζιάκ* (ancak/انچاق = μόλις, ωστόσο) θέλησεν ὁ θεός καί τό κράτησαν οἱ *δικοί μας καί ἐλπίζωεῖς τόν θεόν ὁποῦ σέ ὀλίγες ἡμέραις θά τελειώσῃ τό μουράτι* (murat/مراد = σκοπός, στόχος) *μας κατὰ πώς θέλωμεν*». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 200, σ. 368

⁴⁷⁶Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 226.

συμμετείχαν με τον στρατό τους στις πολεμικές επιχειρήσεις του Αλή πασά εναντίον του Σουλίου, όπως ο Χασάν Τσαπάρης, ο Χασάν Πρόνιος, ο Μαχμούτ Νταλιάνης κ.ά., η εξόντωση των Σουλιωτών συνιστά σημαντικό πλήγμα για αυτούς, καθώς το Σούλι αποτελούσε προμετωπίδα αντίστασης στην καθυπόταξη της Τσαμουριάς και στην οικειοποίηση από μέρους του Αλή πασά των εύφορων εκτάσεων στην πεδιάδα του ποταμού Θυάμιδος.⁴⁷⁷

Στις 29 Μαρτίου 1804 ο Μουσταφά πασάς και ο Σελίμ μπέης του Δέλβινου, καθώς και οι αγάδες του Μαργαριτίου, της Παραμυθιάς και της Κονίσπολης συνήψαν συνθήκη συμμαχίας. Η συνθήκη προέβλεπε αναλυτικά τους τρόπους αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των συμμάχων, καθώς και τη χρησιμοποίηση σουλιωτών οπλαρχηγών σε επιχειρήσεις εναντίον του Αλή πασά. Επίσης σε συμφωνία του Ρώσου προξένου κόμη Μοτσενίγο (Mochenigo),⁴⁷⁸ με τους αγάδες Χασάν Τσαπάρη και Χασάν Πρόνιο, που υπογράφηκε στις 27 Ιουνίου 1804 προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, η χορήγηση πολεμοφοδίων από μέρους της Ρωσίας (1.000 λίτρες πυρίτιδας μηνιαίως, 2.000 σφαίρες και 100 μότσες⁴⁷⁹ σιτάρι).⁴⁸⁰

Ο κόμης Μοτσενίγο διατηρούσε πάντοτε επαφές με τον Μητροπολίτη Άρτας, Ιγνάτιο, έμπιστο του Αλή πασά και συνεργαζόμενο με τη ρωσική διπλωματία.⁴⁸¹ Στις αρχές του 1804 η Πύλη είχε διατάξει τον Αλή πασά να αποσύρει τον στρατό του από τις πρώην βενετικές κτήσεις της Πρέβεζας και της Βόνιτσας, οι οποίες είχαν περιέλθει στην οθωμανική επικράτεια ως σουλτανικές κτήσεις (imlâk hümağun/املاك حمايون= αυτοκρατορικές κτήσεις). Ωστόσο, οι παρεμβάσεις της Ρωσίας στα θέματα της διένεξης του Αλή πασά με τους αγάδες της Τσαμουριάς (Θεσπρωτίας), προκάλεσαν αντιδράσεις στην Υψηλή Πύλη. Με σχετικό σουλτανικό φερμάνι που εκδόθηκε στα τέλη του 1804, διατάχθηκαν οι αρχηγοί των μεγάλων γενών της Τσαμουριάς να υποταχθούν και να συμμορφωθούν πλήρως με τις εντολές του πασά των Ιωαννίνων και στο εξής, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, «να τον θεωρούν έναν από τους προθυμότερους και πιο αφοσιωμένους πασάδες». Επίσης, διατάχθηκε

⁴⁷⁷Ο.π., σ. 226.

⁴⁷⁸Ο Γεώργιος Μοτσενίγος (G. Monchenigo, 1765-1836) ήταν Επτανήσιος διπλωμάτης, στην υπηρεσία της Ρωσίας με έντονη συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα της *Επτανήσου Πολιτείας* (1800-1807). Ήταν γόνος αριστοκρατικής οικογένειας της Ζακύνθου βενετικής προέλευσης, μέλη της οποίας είχαν λάβει πολιτικά-διοικητικά αξιώματα.

⁴⁷⁹1 μότσα= 8,75 λίτρα. Βλ. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 249, υποσ. 85.

⁴⁸⁰Η ενίσχυση των Τσάμηδων σε πολεμοφόδια από τη Ρωσία σταμάτησε μετά τη συμφωνία με τον Αλή πασά με τους Ρώσους, το φθινόπωρο του 1804. Συνολικά οι Ρώσοι προμήθευσαν στους αγάδες της Τσαμουριάς 9.700 λίτρες από σφαίρες, 290 οβίδες, 7 κανόνια, 100 βόμβες, σημαντική ποσότητα σταριού και χρηματικό ποσό 8.600 πιάστρων. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 227 και 250, υποσ. 97.

⁴⁸¹Όπως αναφέρει ο Γ.Λ.Άρς, επικαλούμενος έγγραφα από τα Ρωσικά Αρχεία (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φακ. 5011, φ.320/6-5-1804), ο Μοτσενίγος (Monchenigo) έγγραφε για τον Μητροπολίτη Ιγνάτιο: «Είναι θερμός οπαδός της Ρωσίας και ακολουθεί πάντοτε τις συμβουλές της. Αυτός ο άξιος κληρικός με πληροφορεί συνεχώς για τα τεχνάσματα του Αλή πασά και με κρατά ενήμερο για όλα όσα συμβαίνουν στο Συμβούλιο του, στο οποίο μάλιστα έκανε προτάσεις συμφέρουσες για εμάς». Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 250, υποσ. 95.

ο ναύαρχος της οθωμανικής μοίρας στο Ιόνιο Σερεμέτ μπέης (Seremet bey) να μεταβεί ο ίδιος στις ακτές της Θεσπρωτίας, προκειμένου να επιβάλει την ειρήνη στην περιοχή. Μετά από τις εξελίξεις αυτές, ο Αλή πασάς κατάφερε να συνάψει τον Νοέμβριο του 1804 ειρήνη με τους τσάμηδες μπέηδες και αγάδες με συμφέροντες για αυτόν όρους, με την οποία του εκχωρήθηκε το δικαίωμα να διατηρεί μικρή φρουρά στην Παραμυθιά και το Μαργαρίτι.⁴⁸²

Τον χειμώνα του 1805, και ενώ οι σχέσεις με τον Ιμπραήμ πασά της Σκόδρας ήταν ιδιαίτερα τεταμένες, ο Αλή πασάς επιχείρησε να προσεγγίσει εκ νέου τους τσάμηδες αγάδες. Προκειμένου να ελέγξει πιο στενά τις εξελίξεις στη νότια Αλβανία ο Αλή πασάς μετακινήθηκε μαζί με την αυλή του στο Τεπελένι, τη δεύτερη μετά τα Ιωάννινα πόλη που εμπιστευόταν για την παραμονή του, καθώς είναι γνωστή από τη βιβλιογραφία, αλλά προκύπτει και από τις αρχειακές πηγές, η εμμονή του να μην εγκαταλείπει σχεδόν ποτέ την έδρα της εξουσίας του. Επειδή, ωστόσο, οι εξελίξεις στις σχέσεις του με το πασαλίκι της Σκόδρας δεν οδήγησαν σε σύγκρουση, ο Αλή πασάς προετοιμαζόταν για εκστρατεία εναντίον των φεουδαρχών της Τσαμουριάς. Τον Ιανουάριο του 1805 ο Ιμπραήμ πασάς της Σκόδρας επιτέθηκε στο Ελμπασάν, που ήταν τμήμα του πασαλικίου του Μπερατίου. Ο Αλή πασάς απέστειλε σε βοήθεια του Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου 2.500 ενόπλους, αλλά από τους 8.000 άνδρες της φρουράς του Ελμπασάν, οι 5.000 τάχθηκαν με το μέρος του πασά της Σκόδρας.⁴⁸³

Νέες ευκαιριακές συμμαχίες διαμορφώθηκαν μεταξύ των τοπαρχών της νότιας Αλβανίας και των δύο κύριων αντιπάλων πασάδων, Ιωαννίνων και Σκόδρας. Τον Ιούνιο του 1805 έφτασε στο Μπεράτι ο Μουχτάρ πασάς για να επιβεβαιώσει τη συμμαχία του αληπασαδικού οτζακίου με τον Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου, ενώ την ίδια περίοδο ο Μουσταφά πασάς του Δέλβινου έστειλε εκπρόσωπό του στη Σκόδρα, προκειμένου να δρομολογηθεί και προετοιμασθεί κοινή επίθεση εναντίον του πασά των Ιωαννίνων.⁴⁸⁴ Τον Σεπτέμβριο του 1805 στην Αχρίδα έλαβε χώρα μια αιματηρή μάχη μεταξύ του Μουχτάρ πασά και του πασά της Σκόδρας, στην οποία φαίνεται ότι αναχαιτίστηκε η προέλαση του στρατού της Σκόδρας.⁴⁸⁵

Τον Μάρτιο του 1806 ξεκίνησε ένας νέος κύκλος συγκρούσεων του αληπασαδικού οτζακίου με τον πασά του Δέλβινου και τους αγάδες της Παραμυθιάς. Το μέτωπο των αγάδων της Τσαμουριάς φαινόταν διαιρεμένο, κυρίως λόγω των μεθοδεύσεων του Αλή πασά και του προσεταιρισμού κάποιων τσάμηδων τοπαρχών. Ο Αλή πασάς απέστειλε ένα

⁴⁸²Ο.π., σ. 228.

⁴⁸³Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 231.

⁴⁸⁴Ο. π.

⁴⁸⁵Ο. π., σ. 231-232.

σώμα με 6.000 άνδρες στην Παραμυθιά υπό τη διοίκηση του Μουχτάρ πασά και ένα μικρότερο στρατιωτικό σώμα, με επικεφαλής τον Βελή πασά στην περιοχή του Δέλβινου. Στις 24 Μαρτίου 1806 ο Ιμπραήμ Μπουσατλή πασάς έφτασε με 8.000 άνδρες στο στρατόπεδο της Νίσας, προκειμένου να λάβει μέρος στην εκστρατεία εναντίον των σέρβων επαναστατών. Αντίστοιχη εντολή είχε λάβει και ο Αλή πασάς, ο οποίος απέστειλε στην εκστρατεία τον γιο του Βελή πασά με πολυπληθές στρατιωτικό σώμα.⁴⁸⁶

Στο Αρχείο του Αλή πασά σώζεται ένα σχέδιο συμφωνίας με τους αγάδες του Μαργαριτίου, το οποίο είχε συνταχθεί από την αληπασαδική γραμματεία και ήταν συνημμένο σε τρία αντίγραφα γραμμάτων (σε ενιαίο έγγραφο) προς τον *Ντεμίρη* (Ντεμίρ Ντόστη) αγά του Γαρδικίου. Το σχέδιο συμφωνίας, όπως τιτλοφορείται, αφορούσε κυρίως τους Τσαπαραίους και ανέφερε αναλυτικά τις προτάσεις του Αλή πασά για την πραγματοποίηση της συμφωνίας.⁴⁸⁷ Στο σχέδιο προτείνεται, μεταξύ άλλων, ο Αλή πασάς να εγκαταστήσει φρουρά 150 ανδρών στην περιοχή της Γκόριτσας, να σταλεί ως όμηρος στα Γιάννενα ο γιος του Χασάναγα Τζαπάρη, Μέτης, να μην υπάρξει καμμία παρέμβαση των κατοίκων του Μαργαριτίου στα τσιφλίκια του Αλή πασά, ενώ, από την πλευρά του, ο βεζύρης υπόσχεται να επιστρέψει όσα τσιφλίκια ενδεχομένως οικειοποιήθηκε από την προηγούμενη χρονιά.⁴⁸⁸

Στις 26 Ιανουαρίου 1804, οι αγάδες της Τσαμουριάς, Σελήμ Κόκα και Μαχμούτ Νταλιάνης, με αναφορά τους ενημερώνουν τον Αλή πασά για συγκρούσεις στην περιοχή του Δέλβινου.⁴⁸⁹ Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, εχθροί του Αλή πασά, με επικεφαλής τον «γιό τοῦ Μαχμούτ Χότο» είχαν καταλάβει κάποια χωριά και στη συνέχεια τα εγκατέλειψαν. Ταυτόχρονα συγκεντρώνονται φιλικές προς τον Αλή πασά δυνάμεις στην περιοχή.⁴⁹⁰

Φαίνεται ότι ο Σελήμ μπέη Κόκκας, ακολουθούσε μια παρελκυστική πολιτική, γιατί σε άλλο έγγραφο του ίδιου έτους (1804) χωρίς ημερομηνία φαίνεται να συμμετέχει ενεργά στον σχηματισμό συμμαχίας εναντίον του πασά των Ιωαννίνων. Πρόκειται για αρζουχάλι του προς τον Μουσταφά πασά του Δέλβινου, με το οποίο ο Σελήμ μπέη Κόκας αναφέρεται

⁴⁸⁶Ο Γκρέγκορυ Άρς (Gregory Ars) αναφέρει ότι ο Αλή πασάς εμπόδισε τη συγκέντρωση στρατού στο Μοναστήρι για τη συμμετοχή στον πόλεμο εναντίον των Σέρβων και προσθέτει ότι τον Ιούλιο του 1806 τα αλβανικά σώματα του Αλή πασά, που δρούσαν ως αντάρτες, έδιωξαν τον αναπληρωτή μπεηλέρμπεη (beylerbey) από το Μοναστήρι και κατέλαβαν την πόλη, ό.π., σ. 233.

⁴⁸⁷Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1408, σ. 616-620.

⁴⁸⁸«Από το περσινόν σιάρτι (şart/شرط= απαίτηση, όρος) καί ὕστερα ἄν ἐπῆρα κανενός κανένα τζεφλίκα ὅπου δέν εἶναι γραμμένο στό σιάρτι νά ἀπολύσω. Κανένας Μαργαριτιότης νά μή 'γγίξη στά τζεφλίκια καί στόν τόπον τοῦ Βεζύρη, ὅποιος 'γγίξη νά εἶναι χαλασμένος ἀπό μέρος τοῦ βιλαετίου». Ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1408, σ. 618.

⁴⁸⁹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 207, σ. 397-398.

⁴⁹⁰Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 208, σ. 398-399.

σε διαπραγματεύσεις και συμμαχίες με αλβανικά γένη (αλληλογραφία με τους Μαχμούτ Σαμέτην και Ρεσούλαγα, ίσως και τον Μαχμούτ Νταλιάνη της Κονίσπολης).⁴⁹¹ Σημειώνεται ότι ο Μουσταφά πασάς (Mustafa paşa) του Δέλβινου το 1804 είχε χάσει όλες τις κτήσεις του και έχει καταφύγει στο χωριό Βαγκαλιάτι.⁴⁹² Η συμμαχία των τοπαρχών τη Τσαμουριάς εναντίον του Αλή πασά επιβεβαιώνεται και από τον Γ. Λ. Άρς, ο οποίος αναφέρει ότι στις 29 Μαΐου 1804 ο Μουσταφά πασάς, ο Σελήμ Κόκας και άλλοι αγάδες της Παραμυθιάς, του Μαργαριτίου και της Κονίσπολης, υπέγραψαν συνθήκη συμμαχίας κατά του Αλή πασά, στην οποία προβλέπονταν αναλυτικά οι προϋποθέσεις αλληλοβοήθειας μεταξύ των συμμάχων καθώς και η προσέλευση των Σουλιωτών εναντίον του βεζύρη των Ιωαννίνων.⁴⁹³

Ο Αλή πασάς, προετοιμαζόμενος για τη σύγκρουση με τους μπέηδες και αγάδες του νοτιοαλβανικού χώρου, προσπάθησε να προσεταιριστεί τον μεγαλύτερό του αντίπαλο, Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου. Παράλληλα, απέστειλε σώμα 6.000 ανδρών στην περιοχή της Παραμυθιάς, με επικεφαλής τον γιο του Μουχτάρ πασά. Νέος κύκλος συγκρούσεων ξέσπασε στο μέτωπο της Τσαμουριάς τον Μάρτιο του 1806.⁴⁹⁴ Στα τέλη του ίδιου χρόνου ο Αλή πασάς, κατόπιν σουλτανικής εντολής, προχώρησε σε επίθεση εναντίον των πρώην βενετικών κτήσεων της Ηπείρου. Στις 6 Δεκεμβρίου 1806 ο Βελή πασάς κατέλαβε την Πρέβεζα και στις 14 του ίδιου μήνα τη Βόνιτσα. Την ίδια εποχή ξέσπασε νέος ρωσοοθωμανικός πόλεμος και ο Αλή πασάς, σε ένδειξη νομιμοφροσύνης προς την Πύλη, συνέλαβε τους ρώσους προξένους, που βρίσκονταν στην επικράτειά του. Η Ρωσία, μέσω του κόμη Μοντσενίγο χρηματοδοτεί και εξοπλίζει τους αντιπάλους του Αλή πασά, τοπάρχες της νοτίου Αλβανίας, Μουσταφά πασά του Δέλβινου, Χασάν Τσαπάρη και Μαχμούτ Νταλιάνη, ενώ οι πασάδες τους Μπερατίου και της Σκόδρας τηρούσαν στάση ουδετερότητας απέναντι στη Ρωσία.

Τον χειμώνα του 1805-1806 συγκροτήθηκαν υπό τις διαταγές των Ρώσων στρατιωτικά σώματα από ορεσίβιους της Αλβανίας και της Ηπείρου, Χειμαρριώτες και Σουλιώτες, τα οποία έλαβαν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις των Ρώσων εναντίον των Γάλλων στο Βασίλειο της Νάπολης. Στο μεταξύ αρχίζουν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ρώσων και Γάλλων, οι οποίες κατέληξαν στη συνάντηση των δύο Αυτοκρατόρων στο Τιλσίτ (1807) και στη μεταξύ τους συμφωνία, βάσει της οποίας τα Επτάνησα πέρασαν στην κυριαρχία των Αυτοκρατορικών Γάλλων. Ο Αλή πασάς είχε στείλει ως εκπρόσωπό του στο Τιλσίτ τον Μεχμέτ εφέντη, με εντολή να διεκδικήσει για λογαριασμό του τα Επτάνησα. Ο

⁴⁹¹ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 203, σ. 391-392.

⁴⁹² Άρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος*, ό.π., σ. 224, υπ. 79.

⁴⁹³ Ο.π., σ. 224.

⁴⁹⁴ Ο.π., σ. 232-233.

Ναπολέοντας, μετά το Τιλσίτ, είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιοχή της Αλβανίας και της Ηπείρου λόγω της ακτογραμμής που διέθεταν στην Αδριατική.

Οι Γάλλοι διατηρούσαν σχέσεις με αντιπάλους του Αλή πασά στον αλβανικό νότο, όπως ο Ιμπραήμ πασάς του Μπερατίου. Με τον τρόπο αυτό επεδίωκαν την εξασφάλιση της διέλευσης των στρατευμάτων τους μέσω των χερσαίων δρόμων από τη Δαλματία προς την Κέρκυρα, η οποία βρισκόταν εντός της επικράτειας του πασά του Μπερατίου. Στις επιδιώξεις τους ήταν και η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων της περιοχής, όπως η εύφορη πεδιάδα της Μουζακιάς για τον ανεφοδιασμό των Επτανήσων και την τροφοδοσία των γαλλικών στρατευμάτων.⁴⁹⁵ Από την πλευρά του, ο Ιμπραήμ πασάς επεδίωκε τη συμμαχία και στήριξη των Γάλλων στην επικείμενη αναμέτρησή του με τον Αλή πασά. Έτσι, ενώ κατά την πρώτη γαλλική κυριαρχία των Επτανήσων, οι σχέσεις των Γάλλων με τον πασά του Μπερατίου ήταν σχεδόν εχθρικές, στις αρχές του 1807 η στάση τους μεταβάλλεται. Σημαντικό ρόλο στη βελτίωση αυτή διαδραμάτισε ο προσωπικός γιατρός και σύμβουλος του τελευταίου, Ιωάννης Λιπεράκης.⁴⁹⁶ Ο ίδιος διέβλεψε τους βαθύτερους σκοπούς που υπέκρυπταν οι προτάσεις του Αλή πασά για ειρήνη και προσπάθησε να αποτρέψει με κάθε τρόπο τη σύναψη συνθήκης μεταξύ των δύο πασάδων, η οποία, ωστόσο, υπεγράφη τελικά στις αρχές Μαρτίου 1806.⁴⁹⁷

Τον Φεβρουάριο του 1808 ο Γάλλος διοικητής C. Bertier απέστειλε επιστολή στον Αλή πασά, με την οποία του γνωστοποιούσε ότι η Πύλη συμφώνησε να παραχωρηθεί ο Βουθρωτός στους Γάλλους, οι οποίοι ενδιαφέρονταν να τον αποκτήσουν, καθώς αποτελούσε σημαντικό σημείο των οδών μετάβασης προς την ηπειρωτική και αλβανική ενδοχώρα. Ο Αλή πασάς κάλεσε στην Πρέβεζα όλους τους μπάηδες της νότιας Αλβανίας και τους ανήγγειλε ότι η Πύλη βρισκόταν σε πόλεμο με τη Γαλλία. Παράλληλα, προκειμένου να ενισχύσει τη θέση του εναντίον των Γάλλων, ζήτησε τη βοήθεια των Άγγλων, οι οποίοι τον Φεβρουάριο του 1809 απέστειλαν ένα πλοίο με πολεμικό εξοπλισμό και πυροβόλα.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Σιορόκας, «Σχέσεις Γάλλων με το πασαλίκι του Μπερατίου», ό.π., 359-360.

⁴⁹⁶ Ο Ιωάννης Λιπεράκης είχε γεννηθεί το 1763 στην Κέρκυρα και όπως αναφέρει ο Γ. Α. Σιορόκας, σπούδασε πιθανότατα Ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Πίζας. Μετά την αποφοίτησή του φαίνεται ότι εργάστηκε για περίπου 10 χρόνια στη γενέτειρά του. Στην υπηρεσία του Ιμπραήμ πασά εισήλθε στα 1800, όπως αναφέρεται σε επιστολή του προς τον C. Berthier, στις 17 Δεκεμβρίου 1807. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1818 κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Ζαγορήσιο έμπορο Ιωάννη Πολυχρονιάδη. Ήταν γλωσσομαθής (γνώριζε ιταλικά και γαλλικά) και ιδιαίτερα αφοσιωμένος στον Ιμπραήμ πασά. Βλ. σχετ. Β. Γ. Μέξα, *Οι Φιλικοί, Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ των αρχείων Σέκερη*, Αθήνα 1937, σ. 15, όπου αναφέρεται ως *Ιωάννης Λυμπεράκης*. Ο Γ. Α. Σιορόκας υποστηρίζει ότι ο Λιπεράκης λειτούργησε ως πράκτορας των Γάλλων στο Μπεράτι, επηρεάζοντας σταθερά υπέρ τους τον Ιμπραήμ πασά. Βλ. του ιδίου, «Σχέσεις Γάλλων με το πασαλίκι του Μπερατίου», ό.π., 357.

⁴⁹⁷ Ό.π., σ. 357.

⁴⁹⁸ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 91-93.

Το 1809 ο Αλή πασάς κατείχε το πασαλίκι του Δέλβινου, τη Μοχόπολη, την Κορυτσά, το Τεπελένι και μέρος των παραλίων της Χειμάρρας. Ο βασικός του αντίπαλος πασάς του Μπερατίου διατηρούσε υπό τον έλεγχό του ένα μεγάλο τμήμα του πασαλικίου του (καθώς ένα τμήμα των εδαφών του είχε σφετερισθεί ο Αλή πασάς), την εύφορη κοιλάδα της Μουζακιάς και το μεγαλύτερο λιμάνι του αλβανικού χώρου, την Αυλώνα.⁴⁹⁹ Ωστόσο, είχε τη δυνατότητα να διατηρεί πολύ μικρότερο στρατό από τον πασά των Ιωαννίνων, ο οποίος, λόγω του αξιώματος του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* που κατείχε και των εισοδημάτων που διέθετε από την πολυποίκιλη οικονομική του δραστηριότητα, μπορούσε να συγκροτεί ανά πάσα στιγμή πολυάριθμα στρατεύματα. Ο Αλή πασάς προετοιμαζόταν για την οριστική σύγκρουση με τον Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου και για τον λόγο αυτό προσεταιρίστηκε τον φημισμένο αντίπαλο του τελευταίου, Ομέρ μπέη Βρυώνη (Omerbey Vryoni). Επίσης συμμάχησε με κάποιους τοπάρχες της βορείου Αλβανίας, υποτελείς του πασά της Σκόδρας, τον Γιουσούφ μπέη (Yusuf bey) της Δίβρης και κάποιους μπέηδες από το Κόσσοβο.⁵⁰⁰

Στις 13 Μαΐου 1809 ο Μουχτάρ πασάς, επικεφαλής στρατιωτικής δύναμης 10.000-12.000 ανδρών εισέβαλε στο Μπεράτι, και μετά από τρεις μήνες εχθροπραξιών, υπεγράφη συνθήκη ειρήνης, βάσει της οποίας ο Ιμπραήμ πασάς έχασε μεγάλο τμήμα των εδαφών του πασαλικίου του. Παρά τη σύναψη της ειρήνης, τη νύκτα της 8^{ης} Οκτωβρίου οι δυνάμεις του Αλή πασά επιτέθηκαν στο κάστρο του Μπερατίου, ένα από τα πιο ισχυρά και απόρθητα της Αλβανίας, στο οποίο είχε οχυρωθεί ο Ιμπραήμ πασάς με 500 άνδρες του.⁵⁰¹ Για την εκπόρθηση του κάστρου ο Αλή πασάς χρησιμοποίησε εξελιγμένα μέσα πυροβολικού, κανόνια μεγάλου βεληνεκούς και ολμοβόλα, που έπλητταν συνεχώς το φρούριο, καθώς και νάρκες.⁵⁰² Οι πολιορκητές δεν κατάφεραν ωστόσο να το καταλάβουν, ενώ ο Ιμπραήμ πασάς απέκρουσε τις προτάσεις του αντιπάλου του να παραδοθεί, καθώς είχε ήδη προσχωρήσει σε συμφωνία με τον Μουσταφά πασά και τους αγάδες της Τσαμουριάς, στη βοήθεια των οποίων προσέβλεπε. Ωστόσο, οι σύμμαχοί του δεν βοήθησαν τον πασά του Μπερατίου,

⁴⁹⁹ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, σ. 255.

⁵⁰⁰ Όπως αναφέρει ο Άρς, ο πασάς της Σκόδρας το 1807 είχε υπό την εξουσία του εννέα πασάδες δύο ιππουρίδων, μεταξύ των οποίων τον Σουλεϊμάν πασά (Suleyman paşa) της Καβάγιας, τον Καπλάν πασά (Karlan paşa) της Κρούϊας και τον Αχμέτ πασά (Ahmet paşa) των Τιράνων. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 256.

⁵⁰¹ Ο.π., σ. 257.

⁵⁰² Ο Αλή πασάς διατηρούσε στην περιοχή της Μπουνίλας εργαστήριο κατασκευής όπλων και κανονιών. Όπως αναφέρει ο W. M. Leake, το 1802 ο Αλή πασάς μετέφερε σημαντικό αριθμό βουλγάρων αιχμαλώτων, τους οποίους εγκατέστησε εκεί «σε αγροτόσπιτα κτισμένα σε ένα τετράγωνο...» για την κατασκευή όπλων και κανονιών. Πρόκειται για πολύ σημαντική πληροφορία σχετικά με την ύπαρξη και λειτουργία οργανωμένου βιομηχανικού οικισμού. Όπως αναφέρει ο Leake, η πρώτη βιομηχανική ύλη (χαλκός) για την κατασκευή των όπλων προερχόταν από τα οικιακά σκεύη των κατοίκων, τα οποία παραδίδονταν υποχρεωτικά. Βλ. Γ. Μακρή-Στ. Παπαγεωργίου, *Το Χερσαίο Οδικό Δίκτυο στο κράτος του Αλή πασά. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας εννιαίας αγοράς*. Αθήνα 1990, σ. 158, όπου αναφορά στον Leake, *Travel in Northern Greece*, ό.π., σ. 203.

παρά τις προτροπές των Γάλλων, από τους οποίους πήραν ως ενίσχυση για τον σκοπό αυτό το ποσό των 100.000 πιάστρων. Το κάστρο του Μπερατίου κυριεύθηκε και ο Ιμπραήμ πασάς αποσύρθηκε στην Αυλώνα. Σε σύντομο χρονικό διάστημα και με ενίσχυση των Γάλλων ο Ιμπραήμ πασάς αντεπιτέθηκε και ανέκτησε το Μπεράτι, ωστόσο λίγο αργότερα έφτασε στην πόλη ο Αλή πασάς επικεφαλής στρατιωτικών δυνάμεων και την κατέλαβε, ενώ ο Ιμπραήμ πασάς συνελήφθη αιχμάλωτος και οδηγήθηκε στα Γιάννενα.⁵⁰³

Το 1810 ο Αλή πασάς κατέλαβε οριστικά τη Χειμάρρα και το 1811 το Δουκάτι, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου προσάρτησε το Αργυρόκαστρο, μετά από μακροχρόνιες συγκρούσεις και αντιπαλότητα με τους τοπικούς μπέηδες. Στις αρχές του 1812 στρατιωτική δύναμη του Αλή πασά υπό τους Θανάση Βάγια και Ομέρ Μπέη Βρυώνη εστάλησαν στο Αργυρόκαστρο για να το καταλάβουν. Μετά από ολιγοήμερη πολιορκία της πόλης, οι πρόκριτοι του Αργυροκάστρου αποφάσισαν την παράδοσή της στις αληπασαδικές δυνάμεις και για την ανακοίνωση της παράδοσης έστειλαν ως απεσταλμένο στους ηγέτες των πολιορκητών έναν από τους αρχηγούς του μπεκτασικού τάγματος στην περιοχή, τον σεβάσμιο Χασάν Μπαμπά (Hasan baba). Τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους, μετά την κατάληψη του Γαρδικίου από τον βεζύρη των Ιωαννίνων, ακολούθησε η παροιμιώδης, γνωστή από τη βιβλιογραφία, ανηλεής σφαγή των κατοίκων.⁵⁰⁴ Το 1812 όλη η σημερινή νότια Αλβανία είχε υποταχθεί στον Αλή πασά, ενώ οι περισσότεροι από τους τσάμηδες μπέηδες και αγάδες αναγκάστηκαν να ζητήσουν καταφύγιο σε άλλες περιοχές εκτός αλβανικού χώρου, ακόμα και στην Αίγυπτο. Η Πύλη αναγκάστηκε να αναγνωρίσει de jure τις κατακτητικές ενέργειες του Αλή πασά στην περιοχή.

Οι συγκρούσεις του Αλή πασά με τους τοπάρχες του νοτιοαλβανικού χώρου έχουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του «φεουδαρχικού», κατακερματισμένου αλβανικού κόσμου. Αν και λαμβάνουν χώρα εντός της οθωμανικής επικράτειας, στην ουσία αποτελούν πράξεις της ίδιας συγκρουσιακής πραγματικότητας, η οποία καταγράφεται από τα μεσαιωνικά χρόνια, παρά τις επιμέρους παραμέτρους που προσλαμβάνει από τις επιδιώξεις της αληπασαδικής εξουσίας και τον συσχετισμό των μεγάλων δυνάμεων που δρουν στην περιοχή, επιδιώκοντας την επίτευξη των δικών τους επιδιώξεων.

⁵⁰³ Το γεγονός της κατάκτησης του Μπερατίου από τον Αλή πασά αναφέρεται σε κώδικα της Μονής Παληώρης: «1809 Δεκεμβρίου 20 έπαγι ό βεζύρ αλί πασιās κέ έβγαλε τόν πραιήμ πασιā από τό μπεράτη κέ έμπήκε αυτός κέ ήλθαν τά συχαρίκια ής ήωάνινα κέ έδοκε τό βηλέτη δέκα χιλιάδες γρόσια κέ χώρια οί μπέγιδες κέ άφεντάδες κε άρχόντι ούτο έγραψα δηά ένθύμηση». Αθηναγόρας, Μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργης, «Νέος Κουβαράς, ήτοι Χρονικά Σημειώματα αναφερόμενα εις την πόλιν των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4 (1929): 34, όπου η αναφορά σε άγραφο λειτουργικό φύλλο της Μονής Παληώρης.

⁵⁰⁴ Για τη σφαγή στο Γαρδίκι βλ., μεταξύ άλλων, Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 238 · Α. Μufit, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, μτφρ. Αν. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα 1980, σ. 111 κ.ε.

6. Αλή πασάς: Ο μεγαλύτερος πολέμαρχος των Βαλκανίων

6.α. Οι προσπάθειες του Αλή πασά για τη δημιουργία τακτικού στρατού

Η κατοχή του αξιώματος του *Derbendat nâziri* καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια της θητείας του στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, περιέβαλε, όπως είδαμε, με σημαντικές εξουσίες τον βεζύρη των Ιωαννίνων, καθιστώντας τον, ουσιαστικά, αρχιστράτηγο των άτακτων στρατιωτικών δυνάμεων του ευρύτερου ηπειρωτικού ελλαδικού και αλβανικού χώρου.⁵⁰⁵ Πολυπληθείς ομάδες χριστιανών και μουσουλμάνων ενόπλων, για τις οποίες καταγράφονται διαφορετικές ονομασίες (*αρματολοί, δερβεναγᾶδες, μπουλουκμπασηδες, σειῖμενιδες, ζαμπίτες, πανδόροι, μπεκτοῦδες*) ήταν επιφορτισμένες, όχι μόνο με τη φύλαξη των δερβενίων, αλλά και με καθήκοντα αστυνόμευσης και καταστολής σε όλη την έκταση της αληπασαδικής επικράτειας.

Ο Αλή πασάς επιχείρησε να δημιουργήσει ένα είδος τακτικού στρατού, στη βάση ενός ημιεπίσημου και σε μεγάλο βαθμό αυτονομημένου αρματολικού συστήματος, η λειτουργία του οποίου εδραζόταν σε αντιλήψεις κρατικής παρέμβασης και καταστολής, που είχαν επιβιώσει από το μεσαιωνικό παρελθόν των μεσανατολικών κρατών. Βεβαίως, η προσπάθεια αυτή δεν καρποφόρησε τελικά, όπως δεν επιτεύχθηκε και η δημιουργία, μέσω της αληπασαδικής διακυβέρνησης, ενός βιώσιμου κρατικού μορφώματος, ικανού να διαδεχθεί τη θνήσκουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία στα ελλαδικά και αλβανικά εδάφη. Ωστόσο, μέσω του θεσμού του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*, που αποτελεί, έτσι κι'αλλιώς, προσπάθεια ενοποίησης ενός κατακερματισμένου συστήματος, ο Αλή πασάς επεδίωξε να θέσει υπό τη στρατιωτική και πολιτική του εξουσία τον χώρο δικαιοδοσίας του αξιώματός του. Μέσα από τις αναφορές στο Αρχείο του Αλή πασά, προκύπτει η ανησυχία του σουλτανικού περιβάλλοντος για τη στρατιωτική ενίσχυση του πασά των Ιωαννίνων και την προσπάθεια δημιουργίας από μέρους του τακτικού στρατού (*ταλημλίτικο ασκέρι*).⁵⁰⁶

Στην πραγματικότητα ο Αλή πασάς δεν κατάφερε να δημιουργήσει ένα τακτικό στρατό κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, εκτός από κάποια μεμονωμένα στρατιωτικά τάγματα, των οποίων την εκπαίδευση είχε αναθέσει σε ευρωπαίους εξωμότες, όπως τον Ibrahim

⁵⁰⁵Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό.π., σ. 124.

⁵⁰⁶Ενδεικτικό της ανησυχίας της Πύλης είναι η άρνηση παραχώρησης στον Αλή πασά των πυροβολητών (*τοπσιήδων*) που ζητούσε και η εντολή απομάκρυνσης όσων πυροβολητών διατηρούσε στα Γιάννενα, με μεταφορά τους στην Πρέβεζα και τη Βόνιτσα, όπως αναφέρεται σε *αρζουχάλι* του απεσταλμένου (*καπουτσοχαντάρη*) του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, με ημερομηνία 6 Ιουνίου 1814. Η Πύλη φοβόταν ότι ο Αλή πασάς συγκροτεί «*ταλημλίτικο ασκέρι*», δηλαδή τακτικό στρατό (*talimli/تعيلملي*= εκπαιδευμένος, γυμνασμένος, δηλαδή τακτικός στρατός). Στο έγγραφο καταγράφεται για πρώτη φορά και το ενδεχόμενο κατάργησης του θεσμού του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*. Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 722 σ. 452-454.

Manzour effendi, πρώην γάλλο αξιωματικό. Το μεγαλύτερο μέρος του στρατού, το *ασκέρ*, αποτελούσαν άτακτοι μουσουλμάνοι Αλβανοί, που ανήκαν στις εθνοφυλετικές υποομάδες Τόσκηδων, Λιάπηδων και Τσάμηδων.⁵⁰⁷ Επρόκειτο για στρατό πεζικού, που πολεμούσε με τις παραδοσιακές μεθόδους του άτακτου πολέμου. Το πλέον επίλεκτο όμως μέρος του άτακτου στρατού του Αλή πασά, όπως αναφέρει ο Σπ. Αραβαντινός, αποτελούσαν οι Γκέκηδες, μουσουλμάνοι και χριστιανοί καθολικού δόγματος (Μιρδίτες).⁵⁰⁸ Πρόκειται για άνδρες που είχαν στρατολογηθεί από πληθυσμούς της βόρειας Αλβανίας. Ήταν συνήθως έφιπποι και είχαν ως διοικητή μουσουλμάνο Γκέκα και χριστιανό υποδιοικητή.⁵⁰⁹

Ως προς τα «τακτικά» στρατιωτικά σώματα που συνέστησε ο Αλή πασάς, ως απόπειρα για την ίδρυση τακτικού στρατού, ο Αραβαντινός αναφέρει τα ακόλουθα:⁵¹⁰

-Τάγμα πεζικού αποτελούμενο από 744 άνδρες, εκτός από τους αξιωματικούς.

-Ίλη ιππικού αποτελούμενη από 26 άνδρες, εκτός από τους βαθμοφόρους.

-Πυροβολητές (*τοπτζί/τορσι/τορτσι/طويحي*): 218 άνδρες.

-Βομβαρδιστές (*κουμπαρατζί/kumbaraci/قومبار هجي*): 108 άνδρες.

-Μηχανικό σώμα, το οποίο διέθετε μόνο αξιωματικούς: τον IbrahimManzour, τον Ιταλό Ναπολιτάνο Caretto, τον επίσης Ιταλό Vincenzo Miccarelli, πρώην ιερέα και τον Σικελό αρχιμηχανικό του Αλή πασά Don Santo Monteleone.⁵¹¹

Κατ' άλλες πληροφορίες, τις οποίες ο Αραβαντινός αποδίδει στον Γιαννιώτη αρχιστράτηγο Αρτέμιο Μίχο,⁵¹² τον τακτικό στρατό του Αλή πασά αποτελούσαν: τρία τάγματα ιππικού, 200 πυροβολητές (οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν χριστιανοί),⁵¹³ μια ίλη ιππικού λογχοφόρων, ένα σώμα ακροβολιστών ή ευζώνων.⁵¹⁴ Ο Ιμπραήμ Μανζούρ

⁵⁰⁷ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό.π., τ. II, σ. 385.

⁵⁰⁸ Ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι από τους Γκέκηδες του Αλή πασά, οι μουσουλμάνοι φορούσαν κόκκινο επενδυτή, ενώ οι χριστιανοί καθολικοί (*Μιρδίτες*) μαύρο. Ό.π.

⁵⁰⁹ Ο Leake, από τον οποίο αντλεί πληροφορίες για το θέμα αυτό ο Αραβαντινός, αναφέρει ότι το σώμα των Γκέκηδων στρατολογήθηκε για πρώτη φορά από τον Αλή πασά, κατά την εκστρατεία του εναντίον του πασά του Μπερατίου (1810-1811). Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. 1, σ. 547.

⁵¹⁰ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό.π., τ. II, σ. 385-386.

⁵¹¹ Ό.π., σ. 387-388.

⁵¹² Ο Αρτέμιος Μίχος γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Γιάννενα. Στη διάρκεια της Επανάστασης πολέμησε σε πολλές μάχες στη δυτική Στερεά. Το 1825 κλείστηκε στο Μεσολόγγι όπου αγωνίστηκε ηρωικά μέχρι την έξοδο, ενώ μετά ακολούθησε τον Δημήτριο Υψηλάντη στις στρατιωτικές του επιχειρήσεις. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου κρατούσε σημειώσεις με τα καθημερινά συμβάντα και μετά το τέλος του αγώνα ολοκλήρωσε τη συγγραφή των απομνημονευμάτων του, τα οποία εκδόθηκαν το 1883 από τον Σ. Π. Αραβαντινό. Βλ. Σπ. Π. Αραβαντινός (επιμ.), *Αρτέμιου Ν. Μίχου, Απομνημονεύματα της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826) και τινές άλλαι σημειώσεις εις την Ιστορίαν του Μεγάλου Αγώνος αναγόμεναι*, Αθήνα 1883.

⁵¹³ Ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι ο Αλή πασάς έτρεφε μεγαλύτερη συμπάθεια προς τους χριστιανούς πυροβολητές, γιατί δεν συμμετείχαν σε στάση που είχαν πραγματοποιήσει οι μουσουλμάνοι τακτικοί εναντίον του, όταν τους είχε υποχρεώσει να φορέσουν στρατιωτικό κάλυμμα και να κόψουν τα μακριά μαλλιά τους. Ό.π., σ. 387.

⁵¹⁴ Μεταξύ των αρχηγών των τακτικών αυτών σωμάτων αναφέρονται οι χριστιανοί Πάνος Λέκκης, ανιψιός του Θανάση Βάγια, Στέφος Ντούλας και Στράτος Γκίκας και οι αδελφοί Δήμος και Χρήστος Ανδρούτσοι. Ως

(Ibrahim Manzur) επισημαίνει ότι ο στρατός του Αλή πασά, παρά τις προθέσεις του ίδιου του βεζύρη των Ιωαννίνων, δεν θύμιζε ούτε στο ελάχιστο τακτικό στράτευμα: «Οι ενδυμασίες των ανδρών ήταν ετερόκλητες: ο καθένας απ' αυτούς φορούσε τη δική του εθνοτοπική ενδυμασία, ήταν απείθαρχοι και αποστρέφονταν τη χρήση των πυροβόλων όπλων τύπου bayonette, που είχε προμηθευτεί ο Αλή πασάς από την Αγγλία».⁵¹⁵ Επίσης, ο Smart Hughes, που επισκέφθηκε την Ήπειρο το 1812, υπήρξε μάρτυρας αυτοπρόσωπης γενικής επιθεώρησης αποσπασμάτων των στρατευμάτων του Αλή, τα οποία για το σκοπό αυτό είχαν κληθεί στα Ιωάννινα από διάφορες επαρχίες. Όπως αναφέρει ο Hughes, η επιθεώρηση είχε τον χαρακτήρα απλής επίκλησης των ονομάτων, χωρίς οποιαδήποτε στρατιωτική κίνηση. Ωστόσο, οι άνδρες είχαν δικαίωμα να εκφράσουν τα παράπονά τους στον βεζύρη.⁵¹⁶ Σημαντική στρατιωτική δύναμη διατηρούσαν υπό τις διαταγές τους και οι γιοί του Αλή πασά, Μουχτάρ και Βελή. Όπως προκύπτει από οθωμανικές αρχειακές πηγές, ο Βελή πασάς διέθετε στον Μοριά στρατό 8.000 ανδρών, ενώ ο Μουχτάρ πασάς διατηρούσε στη Ναύπακτο 10.000 άνδρες. Στη δύναμη αυτή πρέπει να προστεθούν οι 40 χιλιάδες ένοπλοι που διοικούσε ο Ισούφ Αγάς Αράπης (Ysuf ağa), ομογάλακτος αδελφός και σερασκέρης (seraşker/سراشكر=αρχιστράτηγος) του Αλή πασά. Πρόκειται κατά βάση για μισθοφορικό στρατό, ο μηνιαίος μισθός των ανδρών του οποίου κυμαινόταν από 8-15 γρόσια.⁵¹⁷

Σε έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά, με ημερομηνία 18 Ιουνίου 1807, καταγράφεται η τροφοδοσία σώματος του Μουχτάρ πασά στη Ναύπακτο και παρέχονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη στρατιωτική αυτή δύναμη (νεφέρια=άνδρες), την κινητικότητα της, καθώς και τον μηχανισμό τροφοδοσίας της (ζαχιρέ). Όπως συμβαίνει και με το ζαχιρέ άλλων σωμάτων που καταγράφονται στο Αρχείο, η προέλευση των ποσοτήτων δημητριακών είναι από αγορά (αγοραστό) ή από τις αποθήκες (μαγαζιά) του Αλή ή του Μουχτάρ πασά, ή από φορολογικά υπόχρεους και διαχειριστές τσιφλικιών του Αλή πασά και της οικογένειάς του.⁵¹⁸

αρχηγός της ίλης του ιππικού αναφέρεται ο Βενετός Passarini, για τον οποίο ο Αραβαντινός αναφέρει ότι ήταν ένας τυχοδιώκτης, πρώην ιπποκόμος. Ο.π., σ. 391.

⁵¹⁵ Στο ίδιο, σ. 388.

⁵¹⁶ Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, ό.π., σ. 64.

⁵¹⁶ Σαρής, «Οργάνωση και λειτουργίες των δερβενίων», ό.π., σ. 226.

⁵¹⁷ Ο.π., σ. 226. Ο γάλλος περιηγητής Alphonse de Beauchamp αναφέρει ότι ο Αλή πασάς διέθετε πολυπληθές στράτευμα, το οποίο δεν αποτελούσε έναν ομοιόμορφο και πειθαρχημένο στρατό. Από το σώμα αυτό, τμήμα 7.000 ανδρών, αποτελούμενο από υποτελείς του, ήταν της απολύτου εμπιστοσύνης του. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι το 1807 ο Αλή πασάς και η οικογένειά του διέθετε στρατό 40.000 ανδρών, από τον οποίο δύναμη 8.000 ανδρών βρισκόταν στον Μοριά ως στρατός του Βελή πασά, ενώ ο Μουχτάρ, τότε πασάς της Ναυπάκτου, διέθετε δύναμη 10.000 ανδρών. Επίσης, ο Ysuf ağa (Αράπης), σύμφωνα με τον Alphonse de Beauchamp, είχε υπό τις διαταγές του στράτευμα 10.000 ανδρών. Βλ. A. De Beauchamp, *The life of Ali Pasha of Ioanina Vezier of Epirus, surnamed Aslan, or the Lion*, Λονδίνο 1823.

⁵¹⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 317, σ. 579-584.

Σε επιστολή του Βελή πασά από την Τριπολιτσα προς τον πατέρα του, με ημερομηνία 2 Αυγούστου 1810 (περίοδος κατά την οποία ο πρώτος κατείχε το αξίωμα του *Μόρα βαλισί*), γίνεται αναφορά στη γεωγραφική διάταξη των δυνάμεων που αφήνει στον Μοριά, ενόψει της αναχώρησής του για το στρατόπεδο του Δούναβη, προκειμένου να λάβει μέρος στις επιχειρήσεις του Ρωσοοθωμανικού πολέμου (1806-1812).⁵¹⁹ Ο Βελή πασάς αναφέρεται και στους μουσουλμάνους οπλαρχηγούς του Μοριά, που επέλεξε να τον συνοδεύσουν με 300 άνδρες στην εκστρατεία, γιατί αν έμεναν πίσω θα δημιουργούσαν προβλήματα κατά την απουσία του: «*ἀπό τούς όποιους είναι εκείνοι οί έσπέοιδες, όπου ήμπορούσαν νά κάμουν κανένα σκάνδαλον είς τόν τόπον, καί είς τούς ανθρώπους μας*».⁵²⁰ Η στρατολόγηση των αλβανών ενόπλων, όπως προκύπτει και από άλλο έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά, εντάσσεται στο πλαίσιο τοπικών συμμαχιών που συνήπτε ο βεζύρης με αλβανούς τοπικούς ηγεμόνες (μπέηδες και αγάδες).⁵²¹

Στρατιωτικό σώμα υπό τις διαταγές του διατηρούσε και το τριτότοκος γιος του Αλή πασά, Σαλήχ, όπως προκύπτει από έγγραφο του Αρχείου της Συλλογής Χώτζη, με ημερομηνία 28 Οκτωβρίου 1815. Στο έγγραφο γίνεται λόγος για σώμα τσοχανταραίων, το οποίο επρόκειτο να συνοδεύσει τον Σαλήχ πασά στο πασαλίκι της Ναυπάκτου, όπου είχε διοριστεί πρόσφατα, προκειμένου να ενισχύσει σε σημαντικό βαθμό την εξουσία του νέου πασά.⁵²²

Η Πύλη γνώριζε ότι η κατοχή του αξιώματος του *Derbendant nâziri* προσέφερε στον Αλή πασά τη δυνατότητα να ελέγχει στρατιωτικά, αλλά και διοικητικά, μια ευρύτατη περιοχή από το Μοναστήρι έως τον Κορινθιακό. Για το λόγο αυτό το θέμα της αφαίρεσης του αξιώματος από τον πασά των Ιωαννίνων ή ακόμα και της κατάργησης του, επανέρχεται συνέχεια στην αλληλογραφία του τελευταίου με τους απεσταλμένους του στην

⁵¹⁹Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 543, σ. 151-153. Επίσης βλ. στο ίδιο, τ. Β', έγγραφα με αριθμό 841 και 843, σ. 660-662, όπου γίνεται αναφορά στην τροφοδοσία μικρού σώματος που διατηρούσε ο Μουχτάρ πασάς στην Ηγουμενίτσα, για τη σίτηση του οποίου δίνεται εντολή από τον ίδιο στις 15 Φεβρουαρίου 1815 προς τους *Τζαφέρη Κρέσοβα* και *Οικονόμου*, διαχειριστές των τσιφλικιών Σιούβλιαση (σημ. Άγιος Βλάσης) και Καστρί για παράδοση ποσότητας καλαμποκιού από το «*αφεντικό ήμορο*» (*αυθεντικών ήμορον*).

⁵²⁰Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι ο Βελή πασάς θα πάρει μαζί του στην εκστρατεία: «*τον υιόν τοῦ Μουστάφαγα Λάλα τόν Ιμπραήμ αγά, τόν υιόν τοῦ Σεήνταγα τόν Αζίζ Αγά, τόν αδελφόν Αλή Φαρμάκη τόν δερβίση, τόν Μούσαγα Μπαρδουνιώτην, τόν άνεγιόν τοῦ Ισοῦφαγα Ζαλιούμη Μπαρδουνιώτη, τόν Χουσεΐνπεη μπίνμπαση από Τριπολιτζά καί άλλους μερικούς, όπου είναι ὅλοι ἔως τριακόσιοι...*». Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 543, σ. 153. Οι στρατιώτες, τους οποίους στρατολογούσαν οι πασάδες της Πελοποννήσου σε περιόδους εκστρατειών ή εσωτερικών ταραχών και στη συνέχεια τους απέλυαν για λόγους οικονομίας ή για να προσλάβουν άλλους αφοσιωμένους στο πρόσωπό τους, καθώς δεν ήθελαν να διατηρήσουν τους φρουρούς του προκατόχου τους, συνήθως μετατρέπονταν, μετά την απόλυσή τους, σε ταραχοποιά στοιχεία, δίνοντας στην κεντρική εξουσία τη, συχνά βάσιμη, εντύπωση ότι ο εκάστοτε πασάς αδυνατεί να επιβάλει την τάξη στην περιφέρεια του. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Οθωμανική Διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 34.

⁵²¹Πρόκειται για αρζουχάλι του Μουχτάρ προς τον Αλή πασά, (Ιούνιος 1807, χωρίς ημερομηνία), στο οποίο γίνεται αναφορά σε σώμα 237 ανδρών του γιου του Σελήμ αγά Κόκα (*Σελήμαγα*) του Δέλβινου. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', αριθμ. εγγρ. 311, σ. 573-574.

⁵²²Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 814, σ. 607-613.

Κωνσταντινούπολη, αρχής γενομένης από το έτος 1814, οπότε καταγράφεται και σημαντική καμπή στις σχέσεις του με την Υψηλή Πύλη. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ένας αξιωματούχος του σουλτανικού περιβάλλοντος, ο *Βαλιντέ Κεχαγιασά* (valide sultan kethudasi/والاده سلطان كتحداسى), «*ό Άλῆ Πασῶς με τον βασελέ* (vesile/وسيله= ευκαιρία) *τῶν Δερβενίων ἔχει ἀνοιχθεῖ ἀπό λίγο-λίγο και ἔκαμε όλουνούς αὐτούς τούς καζῶδες ζάπτι* (zapt etmek/اتمكضايظ= καταλαμβάνω, κυριεύω)». ⁵²³

6.β. Η συμμετοχή του αληπασαδικού οτζακίου στις μεγάλες εκστρατείες του οθωμανικού κράτους

Η προοδευτική αποδόμηση του τιμαριωτικού συστήματος και η αποδιάρθρωση του σώματος των Γενιτσάρων από τον 17^ο αιώνα είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή κατάρρευση της οθωμανικής πολεμικής μηχανής. Ήδη, από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα μια σημαντική αλλαγή συντελέστηκε στην Αυτοκρατορία όσον αφορά τη διεξαγωγή του πολέμου, με σημαντικές επιπτώσεις στη στρατιωτική δομή του κράτους και την πολεμική τεχνογνωσία. Κατά τη διάρκεια του οθωμανο-αψβουργικού πολέμου του 1593-1606 γίνεται εμφανής η ανάγκη καθιέρωσης της νέας πολεμικής τεχνολογίας με τη χρήση του πυροβόλου όπλου, καθώς ο παραδοσιακός οπλισμός των οθωμανών σπαχήδων αποδείχθηκε ακατάλληλος για την αντιμετώπιση των οπλισμένων με τουφέκια στρατιωτών της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας. ⁵²⁴ Αυτό έχει ως συνέπεια τη μαζική στρατολόγηση ακτημόνων περιφερόμενων μουςουλμάνων, οι οποίοι εντάσσονται ως μισθοφορικά στρατεύματα στην κρατική πολεμική μηχανή. Στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι άνδρες αυτοί στρατολογούνται από τις περιοχές της κεντρικής Ανατολίας και της σημερινής Βοσνίας και Αλβανίας, και γίνονται γνωστοί με το όνομα *sekban bölükleri*/سكبان بلوكلری. Όταν δεν έβρισκαν μισθοφορική εργασία, οι ένοπλοι αυτοί επιδίδονταν σε ληστρικές πράξεις μεγάλης έκτασης, με αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση των περιοχών που πλήττονται από τη δράση τους. Από τις ομάδες των άτακτων ενόπλων, που αποτελούσαν το πλεόνασμα της βίας, συγκροτούνταν οι μισθοφορικοί στρατοί των âyan-πολέμαρχων στην Ανατολία και τα Βαλκάνια, οι οποίοι αποτελούσαν τον βασικό κορμό της οθωμανικής πολεμικής μηχανής. ⁵²⁵ Η εμπλοκή Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε πολεμικές συρράξεις με τη Ρωσία κατά το δεύτερο μισό

⁵²³ Σε αρζουχάλι με ημερομηνία 20 Φεβρουαρίου 1814 αναφέρεται ότι η Υψηλή Πύλη σχεδιάζει την κατάργηση του αξιώματος του *Derbendat nâziri*. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β' έγγραφο με αριθμ. 712, σ. 420-426.

⁵²⁴ Fr. Anscombe, «Albanians and Mountain Bandits» στο του ιδίου (επιμ.), *The Ottoman Balkans 1750-1830*, Πρίνστον, 2006, σ. 67.

⁵²⁵ K. Barkey, *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*, Λονδίνο, 1994, σ. 141-142.

του 18^{ου} αιώνα (1768-1774, 1787-1792),⁵²⁶ ανάγκασαν την Υψηλή Πύλη να επαναφέρει το âyanlik (το αξίωμα του âyan) στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο αριθμός των σπαχήδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν ούτε 30.000.⁵²⁷

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα (1797-1807) έλαβαν χώρα στην περιοχή των ανατολικών Βαλκανίων μεγάλης έκτασης και βίας επιδρομές από ληστρικές ομάδες, που έγιναν γνωστές ως *Kircali* ή *Dagli*(= ορεσίβιοι). Πρόκειται για ομάδες που οργανώθηκαν υπό τις διαταγές φημισμένων ληστών της εποχής, όπως Καρά Feyzi, Manav Ibrahim, Macar Ali, Kambur Ibrahim, ÇitakVeli, Kara Mustafa, Korco Kond και άλλων.⁵²⁸ Η δράση των ληστών αυτών σε περιοχές της σημερινής Βουλγαρίας δημιούργησε μεγάλη αστάθεια στην περιοχή και για την αντιμετώπισή τους οργανώθηκαν εκστρατείες από την οθωμανική κεντρική διοίκηση, στις οποίες συμμετείχαν σημαντικοί âyan από τα Βαλκάνια και την Ανατολία με τους ιδιωτικούς τους στρατούς. Την περίοδο της δράσης των νταγκλήδων (*Dagli*) κτίστηκαν πολλές οχυρώσεις στα Ανατολικά Βαλκάνια και επιτράπη στους αγρότες να κυκλοφορούν οπλισμένοι.⁵²⁹

Η ληστεία ήταν ένα πρόβλημα που έπληττε περισσότερο τα οθωμανικά Βαλκάνια σε σχέση με την Ανατολία, αλλά και τις αραβόφωνες επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Ομάδες ανθρώπων, που προέρχονταν από διαφορετικά κοινωνικά υπόβαθρα, μια σημαντική μερίδα των οποίων ήταν αλβανικής εθνοτικής προέλευσης, «επέλεξαν» μια ζωή εκτός νόμου, για λόγους που σχετίζονταν με το οικονομικό και κοινωνικό τους status, τις συνθήκες διαβίωσής τους κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο, αλλά και την εκάστοτε πολιτική και οικονομική συγκυρία.⁵³⁰ Όπως έχει αναφερθεί ήδη σε σχετικό κεφάλαιο, η «επιλογή» μιας ζωής συνυφασμένης με την έκνομη βία εμφανίζεται περισσότερο αναμενόμενη σε περιοχές, που περιλαμβάνουν ορεσίβιους οπλισμένους πληθυσμούς.⁵³¹ Αρχειακό υλικό που προέρχεται από τα οθωμανικά αρχεία καταδεικνύει ότι η ληστεία που σχετίζεται με αλβανικές εθνοτικές ομάδες αυξήθηκε μεταξύ των ετών 1770 και 1780, για να φθάσει σε

⁵²⁶Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον 16^ο ως τον 20^ο αιώνα βρέθηκε πολλές φορές σε πολεμική αντιπαράθεση με τη Ρωσική Αυτοκρατορία. Πρόκειται για μια σειρά πολεμικών συγκρούσεων (10 συνολικά) που έχουν καταγραφεί ως *Ρωσοοθωμανικοί Πόλεμοι* και διεξήχθησαν στις ακόλουθες χρονολογίες: 1676-1681, 1686-1700, 1710-1711, 1735-1739, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829 (Κρμαϊκός πόλεμος: πόλεμος για τη διεκδίκηση της χερσονήσου της Κρμαίας), 1877-1878, 1914-1917 (στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου).

⁵²⁷Φραγκάκη-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης*, ό.π., σ. 5.

⁵²⁸Br. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», στο H. Inalcik- D. Quataert, *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 2, ό.π., σ. 282. Επίσης, A. Yacyioglu, *The provincial challenge: regionalism, crisis, and integration in the late Ottoman Empire (1792-1812)*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Harvard University, Μασαχουσέτη 2008, σ. 205.

⁵²⁹Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», ό.π.

⁵³⁰Fr. Anscombe, «Albanians and Mountain Bandits», ό.π., σ. 67.

⁵³¹Βλ. σ. 131 της παρούσας μελέτης.

διαστάσεις κρίσης το 1790 και το 1800.⁵³² Η εθνική παράδοση στη βαλκανική ιστοριογραφία προβάλλει τη ληστεία ως αυτοτελές «εθνικό» πρόβλημα, κατακερματίζοντας μια πραγματικότητα, άμεσα συνυφασμένη με τα ιστορικά συμφραζόμενα της οθωμανικής επικράτειας κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Η συμμετοχή του Αλή πασά και των γιων του στις μεγάλες και μικρότερες εκστρατείες του οθωμανικού κράτους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (εκστρατεία κατά του Οσμάν Πασβάνογλου, Ρωσοοθωμανικός πόλεμος, εκστρατεία κατά των Σέρβων, εκστρατεία κατά των *Κιρζαλήδων* [*Νταγκλήδων*]), με πολυπληθές στράτευμα, αναβάθμισε σημαντικά τη θέση και την ισχύ τους στην Αυτοκρατορία, καθιστώντας τους σημαντικούς παράγοντες της οθωμανικής πολεμικής μηχανής. Ο ίδιος ο Αλή πασάς συμμετείχε στην εκστρατεία εναντίον του Οσμάν Πασβάνογλου, όπως προκύπτει από έγγραφα του Αρχείου της Συλλογής Χώτζη.⁵³³

Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη υπάρχει μια σημαντική κατηγορία εγγράφων τα οποία αναφέρονται στη συμμετοχή δυνάμεων του Αλή πασά στην εκστρατεία εναντίον των Νταγκλήδων στην περιοχή της σημερινής Βουλγαρίας.⁵³⁴ Αρχικά, στις επιχειρήσεις παίρνει μέρος ο Μουχτάρ πασάς και στη συνέχεια ο έμπιστος στρατηγός Ντερβίς Σουλεϊμάν (Dervis Suleyman), στο στρατόπεδο των σουλτανικών δυνάμεων στην Αδριανούπολη υπό τον Rumeli valisi, Χακκή(μ) πασά (Hakkim paşa). Όπως προκύπτει, από τα αρχειακά τεκμήρια, ο Χακκήμ πασάς θεωρούσε απαραίτητη τη βοήθεια του Αλή πασά για να αντιμετωπίσει τους Νταγκλήδες, γεγονός που καταδεικνύει την υπολογίσιμη στρατιωτική δύναμη του πασά των Ιωαννίνων. Στη συνέχεια, στις επιχειρήσεις εναντίον των Νταγκλήδων ηγείται των αληπασαδικών δυνάμεων ο δευτερότοκος γιος του, Βελή μπέης. Από τα έγγραφα του Αρχείου προκύπτει συνδιαλλαγή του Χακκήμ πασά, με το αληπασαδικό οτζάκιο για την απονομή αξιωμάτων στον Βελή μπέη. Συγκεκριμένα, ο Αλή πασάς ζητεί τη διοίκηση του σαντζακίου των Τρικάλων για τον ίδιο ή για κάποιον από τους γιους του, αλλά ο Χακκήμ πασάς αρνείται, καθώς τη θέση του μπουτσαρρίφη (mutasarrif) των Τρικάλων κατέχει την ίδια περίοδο ο πασάς του Ευρίπου/Αγρίμποζ (اغربوز).⁵³⁵ Όπως συμπεραίνουμε από τα αναφερόμενα στο έγγραφο, ως αντάλλαγμα για τη συμμετοχή του στην εκστρατεία ο Βελή πασάς έλαβε από τον Rumeli valisi το αξίωμα του πασά του Δέλβινου. Η απονομή αξιώματος του πασά του Δέλβινου στον Βελή δεν είναι γνωστή από

⁵³²Ο.π.

⁵³³Βλ. Αραβαντινός, Ιστορία του Αλή πασά, ό.π., τ. Ι, σ. 42.

⁵³⁴Πρόκειται συνολικά για οκτώ έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη για το θέμα αυτό. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφα με αριθμ. 124-129, σ. 238-250.

⁵³⁵Ο.π., τ. Α' έγγραφο με αριθμ. 126, σ. 242-244.

τη βιβλιογραφία, αναφέρεται ωστόσο σε έγγραφο της ομάδας αυτής, ενώ ο ίδιος υπογράφει ως πασάς του Δέλβινου στο έγγραφο της συνθήκης υποταγής του Σουλίου της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1803.⁵³⁶ Σε ένα από τα προαναφερθέντα έγγραφα γίνεται αναφορά σε τραυματισμό ανδρών κατά τη διάρκεια μάχης εναντίον των Νταγκλήδων, καθώς και αναλυτική περιγραφή των τραυμάτων. Πρόκειται για σημαντικές πληροφορίες για τις απώλειες και το είδος των τραυματισμών που προκαλεί η τεχνική και τα μέσα του πολέμου της εποχής.⁵³⁷

Ο Αλή πασάς, ως ένας από τους πιο σημαντικούς πολέμαρχους της Αυτοκρατορίας, θεωρείται ως σημαντικός παράγοντας για την ενίσχυση της πολεμικής μηχανής, που στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά στους ιδιωτικούς στρατούς των âyan. Είναι χαρακτηριστικό για την αποδόμηση του επίσημου αυτοκρατορικού στρατού το γεγονός ότι η Υψηλή Πύλη ζητεί από τον Αλή πασά να αποστείλει 80 χιλιάδες ενόπλους, αίτημα που κρίνεται υπερβολικό και ανέφικτο να υλοποιηθεί από τον Αλή πασά, όπως αναφέρεται σε σχετικό έγγραφο του καπουτζοχαντάρη του, Χασάνεφέντη (Hasan effendi), από το στρατόπεδο της Σούμλας στο Δούναβη, όπου συγκεντρώνονται τα οθωμανικά στρατεύματα στο μέτωπο του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου. Ο Χασάν εφέντης αντιπροτείνει την αποστολή 25-30 χιλιάδων ανδρών, προκειμένου ο τελευταίος να δείξει τη νομιμοφροσύνη του και να ξεχαστεί η επίθεση κατά του νόμιμου πασά του Μπερατίου,⁵³⁸ αναλύοντάς του τις προσπάθειες του, προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξη δύο αξιωματούχων του αυτοκρατορικού παλατιού, του *σαντραζάμη* και του *κεχαγιάμπεη*, για την υπόθεση αυτή.⁵³⁹

Φαίνεται ότι η υπόθεση αυτή έχει προκαλέσει δυσμενείς αντιδράσεις στην Κωνσταντινούπολη και για την αποσόβηση τους η ανώτατη οθωμανική διοίκηση ζητεί να

⁵³⁶ Αρς, *Αλβανία-Ηπειρος*, ό.π., σ. 229, σημ. 110· Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, τ. Ι, σ. 162-163.

⁵³⁷ Πρόκειται για αρζουχάλι του Βελή πασά προς τον πατέρα του από την πόλη Pazarcik/Pazargik σήμερα στη νότια Βουλγαρία, στο οθωμανικό στρατόπεδο της εκστρατείας εναντίον των Νταγκλήδων, χρονολογημένο από τον εκδότη του εγγράφου το έτος 1802, όπου περιγράφεται με πολύ παραστατικό τρόπο ο θάνασιμος τραυματισμός κάποιων ανδρών και ο σοβαρός τραυματισμών κάποιων άλλων: «Εφέντη μο σκοτώθηκεν ὁ Ἀπτήπεγης κέ ἓνα παληκάρη τοῦ Μουσταφᾶ τὸ Ζενέλπεγῃ στον τόπον, λαβόθηκεν ὀλήγο ὁ Τζηαφήλης ἡς τὸ γόνα καί ὁ Πεχλήόλης ὀλήγο και το πεδὴ το Ρεσόλμη ἀπήχα στή μέτη (μύτη; μέση;) χορής ζαράρη (zarar/ضرر=ζημιά, τραυματισμός, βλάβη) καί ὁ ἀνηψηός το Μοχαμέτ Καταρέ ὁ Ζάνος ὀλήγο κέ ὁ Ἀγιάζ Περάτης (ἡς τὸ στόμα) και το βγήκεν ὀπήσο, ἀφτός εἶναι βαρύτερα και ὁ Ζότε Ζέγος ἡς το ποδάρη και ἡς το χέρη ὀλήγο και ἓνα παληκάρη, το πεδὴ τοῦ Τζηάτζη, ὀλήγο, ὅχη ἄλος». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 129, σ. 249.

⁵³⁸ Αναφορά στο νεαρό της ηλικίας του σουλτάνου Μαχμούντ (...τοῦτος ὁ βασιλιάς ἀκόμα νέος εἶναι λιάκιν (lâkin/لâkin= αλλά, εντούτοις) ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια ἔχει ἔλθει σέ μεγάλο σελιᾶ (salâ/صلا= πρόσκληση για προσευχή) καί με μεγάλον τακβάν (takva/تقوا= ευσέβεια, εγκράτεια, αποχή) και νά ξέρετε ὁποῦ ἔχει κάμει ταχσῆλι (tahsil/تحصيل= είσπραξη) τὸ ρούτμπε (rütbe/رتبه= βαθμός) βελιαγέ (vilâyet / ولايت=βιλαέτι) καί ἄν κλειθεῖ μιὰ βραδιάν στό χιρκάη σααντέ (hirka-i sāadet/حرقه ساعدت= προσευχητήριο/οἶκος ευδαιμονίας) καί νά σαριλιντισθῇ (silâhasarilmak/صارلمقتسل= προσφεύγω στα όπλα) εἰς τὸν αὐθέντην τὸν θεόν καί στὸν προφήτη μὲ το ἀνασάρι (nazar/نظار= βλέμμα, προστασία) μοναχά ἔχει να τοῦ κάμη μάχνη (mahed/محد= καταφύγιο)». Ό.π.

⁵³⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 532, σ. 133-138.

αποστέλλει ο Αλή πασάς τόσο μεγάλο αριθμό ανδρών (80 χιλιάδες άνδρες) στο μέτωπο του πολέμου. Από το έγγραφο προκύπτει ότι ο Αλή πασάς υπολογίζει το κόστος κάθε ανδρός σε «μισή σακούλα άσπρα», οικονομικό βάρος στο οποίο, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, δεν μπορεί να ανταποκριθεί.⁵⁴⁰ Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η πληροφορία για το μέγεθος του στρατεύματος που ζητεί η Πύλη σε κάθε πολεμική εκστρατεία από τους ισχυρούς τοπάρχες-πολέμαρχους της, μετά την αποδόμηση του αυτοκρατορικού στρατού και του τιμαριωτικού ιππικού. Ακόμα και αν έχει στοιχεία υπερβολής ο υπολογισμός του κόστους αποστολής στρατιωτών, πρόκειται για σημαντική οικονομική επιβάρυνση των *âyan*-πολέμαρχων, η οποία μετακυλύεται σε τελικό βαθμό στους υπηκόους, που υπερφορολογούνται ποικιλοτρόπως από τους περιφερειακούς μεγιστάνες, προκειμένου να είναι σε θέση να συγκεντρώνουν, να διατηρούν και να αποστέλλουν στις εκστρατείες τόσο πολυπληθή στρατιωτικά σώματα.

Ο Άρς αναφέρει ότι η θέση του Αλή πασά ως προς το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του *nizam-i cedit* ήταν αρνητική, καθώς οι συγκεντρωτικές-μεταρρυθμιστικές τάσεις του Σουλτάνου Σελήμ του Γ' απειλούσαν και τη δική του αυτονομιστική δράση και για το λόγο αυτό διατηρούσε επαφές με εχθρικά προς τον Σουλτάνο στοιχεία στην πρωτεύουσα.⁵⁴¹ Όπως αναφέρει ο ίδιος, επικαλούμενος πληροφορίες από τα ρωσικά αρχεία, ο Αλή πασάς είχε εξομολογηθεί στον πρόξενο της Ρωσίας Φλωρή ότι «*επιθυμούσε, σαν γενίτσαρος, τον θάνατο του κυρίου και αφέντη του*» και τασσόταν εναντίον των μεταρρυθμίσεων, όπως και άλλοι *âyan* των Βαλκανίων, μεταξύ των οποίων ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών και ο Οσμάν Πασβάνογλου.⁵⁴²

Ο Αλή πασάς, όπως προκύπτει από έγγραφα του Αρχείου της Συλλογής Χώτζη, διατηρούσε επαφές με τον *âyan* του Rusçuk, Μουσταφά πασά Μπαϊρακτάρ (Mustafa paşa Bairaktar), βασικό πρωταγωνιστή της κίνησης των περιφερειακών αξιωματούχων που οδήγησε στην ενθρόνιση του Σουλτάνου Μαχμούντ Β' το έτος 1808. Στο πλαίσιο των σχέσεων αυτών φαίνεται ότι εντάσσεται η έκτακτη μυστική αποστολή του Χουσεΐν μπέη (Huseyn bey), καπουτσοχαντάρη του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, το ίδιο έτος στον *âyan* της Συλήστριας, Γιελίκογλου Σουλεϊμάν αγά (Suleyman ağa Yelikoglu), τον οποίο ο

⁵⁴⁰Ο.π., τ. Β'.

⁵⁴¹Όπως αναφέρει ο Άρς, ο Φλωρής είχε πληροφορίες ότι ο Αλή πασάς συμμετείχε σε συνομιλία εναντίον του σουλτάνου. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 234 και 252, υποσ. 139.

⁵⁴²Ο Άρς υποστηρίζει ότι ο Σουλτάνος Μαχμούντ Β' υπολόγιζε να συντρίψει τον Αλή πασά μετά το τέλος του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου, χρησιμοποιώντας για τον σκοπό αυτό τις τεράστιες στρατιωτικές δυνάμεις που είχε στη διάθεσή του τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (1812), ο στρατός των *âyan* της Ανατολίας και των Βαλκανίων, υπό την ηγεσία του μεγάλου βεζύρη, ενισχύθηκε περαιτέρω. Ωστόσο, η εξέγερση των Σέρβων (1894-1813), που βρισκόταν σε εξέλιξη την περίοδο αυτή, τον ανάγκασε να ματαιώσει τα σχέδια του. Ο.π., σ. 318.

A. Miller αναφέρει ως ηγέτη των ορεσίβιων ληστών Κιρτζαλήδων.⁵⁴³ Όπως πληροφορεί τον κύριό του, με αρζουχάλι στις 3 Φεβρουαρίου 1808 ο Χουσεΐν μπέης, ο Γιελίκογλου είναι ο ευνοούμενος του νέου μεγάλου βεζύρη και των αγάδων των γενιτσάρων στην Κωνσταντινούπολη. Από τις επαφές του Αλή πασά με τους μεγάλοσχημους άγαπ των Βαλκανίων αναδεικνύεται μία άγνωστη πτυχή της δράσης του, στο παρασκήνιο των ευμετάβλητων σχέσεων της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας με τους τοπικούς μεγιστάνες.

Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του 1809 ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων, διατάχθηκε να μεταβεί στο Σουμνού (Şumnu) με στράτευμα 8.000 ανδρών, ενώ ο κυβερνήτης της Ανατολίας, Οσμάν Πασβάνογλου, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τους Ρώσους καθώς θα διέσχιζαν το Δούναβη.⁵⁴⁴ Λόγω της εκτεταμένης κινητοποίησης των μεγάλων άγαπ από τα Βαλκάνια και την Ανατολία, έως το τέλος του Μαΐου του ίδιου έτους υπήρχαν 50.000 άνδρες στο Şumnu, 25.000 άνδρες στη Σοφία και αναμένονταν πρόσθετες ενισχύσεις. Το στρατόπεδο στη Σόφια, υπό την ηγεσία του Hursid paşa, επικουρούταν από τον κυβερνήτη της Βοσνίας Hilmi paşa και είχε ως αποστολή να αποτρέψει την ένωση των σέρβων επαναστατών με τον ρωσικό στρατό, γεγονός που όντως συνέβη το 1809 και το 1810.⁵⁴⁵

Οι γιοί του Αλή πασά, Μουχτάρ και Βελή, έλαβαν μέρος με πολυπληθές στράτευμα στις πολεμικές εκστρατείες του οθωμανικού στρατού στο πλαίσιο του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου (1808-1812). Εκτός από τα στρατεύματα του αληπασαδικού οτζακίου, με επικεφαλής τους μεγαλύτερους γιους του Αλή πασά, στο αυτοκρατορικό στρατόπεδο μετείχε συνήθως και κάποιος από τους διαπιστευμένους εκπροσώπους του στην Υψηλή Πύλη, προκειμένου να διευκολύνεται η διαμεσολάβηση των σχέσεων της αληπασαδικής διοίκησης με τους ανώτατους οθωμανούς αξιωματούχους της Κωνσταντινούπολης, ένα μέρος των οποίων συμμετείχε στις εκστρατείες.

Σε κοινό αρζουχάλι τους προς τον πατέρα τους από το στρατόπεδο της Σόφιας όπου βρίσκονται, στις 5 Μαΐου 1811, οι δύο μεγαλύτεροι γιοί του του αναγγέλλουν ότι ο Βελή πασάς διορίσθηκε «*ορδουϊ χουμαγιούν σερασκερί*» (*ordu-yu hümayun seraşkeri*/سرشکری اوردوی حمایتون = αρχιστράτηγος του στρατοπέδου) και μετά από ορισμένες προπαρασκευές, ετοιμάζεται να μετακινηθεί στο μέτωπο.⁵⁴⁶ Στο έγγραφο αναφέρεται και η συμμετοχή του Ισμαήλ μπέη των Σερρών, καθώς και η επικείμενη συνθήκη ειρήνης με τους όρους που θέτει η Υψηλή Πύλη. Είναι πολύ ενδιαφέρουσα στο συγκεκριμένο έγγραφο η χρήση της λέξης «Ρωμιός», όχι μόνο για τους Έλληνες, αλλά και για τους Ρώσους, με την έννοια των

⁵⁴³ Βλ. σχετική αναφορά του A. Miller για τον Suleyman ağa Yelikoglou, στο γλωσσάρι της γνωστής μονογραφίας για τον *Mustafa paşa Bairaktar*. Miller, *Mustafa pasha Bairaktar*, ό.π., σ. 423.

⁵⁴⁴ V. H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870. An Empire Besieged*, Λονδίνο 2007, σ. 271.

⁵⁴⁵ Ό.π., σ. 273.

⁵⁴⁶ Ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 569, σ. 201-204.

Χριστιανών. Οι δύο γιοι του Αλή πασά τον ενημερώνουν και για την σουλτανική εντολή για αυτοπρόσωπη συμμετοχή του στην εκστρατεία [*«δια το μεμουργέτι (μεμουρέτι/ memuriyet/مَمُورِيَّتْ= αξίωμα, υπηρεσία) σας»*], η οποία τους ανακοινώθηκε νωρίτερα την ίδια ημέρα.⁵⁴⁷

Με αρζουχάλι του προς τον πατέρα του από τη Ρεντίνα, όπου βρίσκεται στα πλαίσια της συμμετοχής του στον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο, ο Βελή πασάς ζητεί πρόσθετη στρατιωτική βοήθεια 2 χιλιάδων ανδρών υπό τον Μέντζε Μπόννο και αντίστοιχα 1.500-2.000 άνδρες με επικεφαλής τους *πασάδες του Έλμπασανιοῦ* (Ελμπασάν).⁵⁴⁸ Ως πασάδες του Ελμπασάν αναφέρονται οι Αβδουλάχ πασάς και Σουλεϊμάν πασάς, αλλά και ένας τρίτος, ο Ιμπραήμ πασάς. Είναι ενδεικτική της διείσδυσης της αληπασαδικής εξουσίας στα νοτιοδυτικά Βαλκάνια, σε ένα μεγάλο εύρος εκτός του πασαλικίου των Ιωαννίνων, η αναφορά αυτή του Βελή πασά στο συγκεκριμένο αρζουχάλι προς τον πατέρα του.⁵⁴⁹

Σε ένδειξη φιλίας προς τον πασά των Ιωαννίνων, ο μεγαλύτερος άγαν της Ανατολίας, Καραοσμάνογλου, τον Απρίλιο του 1811 προσέφερε δώρο πέντε άλογα (*«δύο ἄτια καί τρία γιντίζια»* (γεντέκια, yedek/يَدَكْ= βοηθητικά, άλογα συνοδείας) στον Βελή πασά, στο στρατόπεδο της Σόφιας, όπου στρατοπεδεύει ο οθωμανικός στρατός. Ο Βελή πασάς απέστειλε το δώρο στα Ιωάννινα, με *τατάρη* που αναχώρησε για τον σκοπό αυτό από το στρατόπεδο και συνοδευτικό αρζουχάλι, το οποίο διασώζεται στο Αρχείο της Συλλογής Χωτζή.⁵⁵⁰

Το έτος 1813 ο Αλή πασάς έλαβε εντολή από τον Σουλτάνο να πάρει μέρος με τον στρατό του στην εκστρατεία εναντίον των Σέρβων. Στο Αρχείο του Αλή πασά υπάρχουν

⁵⁴⁷Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι είχε προκαλέσει μεγάλη ανησυχία στον Αλή πασά, καθώς το απέδωσε σε συνομιλία των γιόν του, με σκοπό να τον απομακρύνουν από τα Ιωάννινα και να τον εξοντώσουν. Ο Βελή και ο Μουχτάρ από την πλευρά τους, δίνουν μια, όχι και τόσο πειστική απάντηση, ότι με αυτή την αυτοκρατορική εντολή το κράτος πιέζει τον Αλή πασά προκειμένου να μαζέψει περισσότερο στρατό: *«τοῦτο ὁμως πού ἐκαταλάβαμεν ἀπό τό μεάλι (mehlike/مَهْلِكَة= τόπος δύσβατος, επικίνδυνος) τοῦ φερμανιοῦ ματάμ δέν σᾶς διωρίζουν κανένα μέρος ξεχωριστόν πού νά πηγαίνετε, εἶναι αὐτοῦ ὅπου νά στείλετε ἀσκέρι καί ἡ Ὑψηλότη σας νά μείνετε, ὅτι γνωρίζουν βέβαια ὅπου δέν εἶναι δυνατόν νά εὐγῆτε καί τό ὕψος σας, καί ἐγὼ μέ αὐτόν τόν τρόπον σᾶς κάμνουν ἱμπράμ (ibram/إِبْرَامْ= επιμονή, επίμονη παράκληση) διά νά στείλετε τέλος πάντων ἀσκέρι»*. Ο.π.

⁵⁴⁸Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 549, σ. 166-168.

⁵⁴⁹*«Ὁ σκλάβος σας κάμνω τζεσαρέτι (cesâret/جَسَارَتْ/ [αραβ. λέξη]= τόλμη, θάρρος, κουράγιο) να σᾶς ἀναφέρω καί τοῦτο, τό ὁποῖον εἶναι εἰς τό ρέϊ (rey/رَاي/ [αραβ./رَاي= γνώμη, ἀπόφαση] καί ἔμπρι (émur/emir/emir/إِمْر= διαταγή εντολή, προσταγή), τῆς ὑψηλότητός σου, εἰς αὐτό τό μεμουρέτι (memuriyet/مَمُورِيَّتْ= υπηρεσία, αξίωμα) μου ἄν ἔκανες κερέμι (kerem/كِرَمْ= μεγαθυμία, ευσπλαχνία) να μοῦ στείλῃς τόν Μεντζε μπόννο μέ κάμποσους ἀνθρώπους γίνονταν πολύ καλά, βγάζοντας ἀνθρώπους ἄλλους ἀπό τό Σαρηγκιόλι, Νασελήστι, Κοστούρι (Καστοριά), Μαναστήρι, καί ἄλλου ἀλοῦθεν ὅπου καταλαμβάνετε, διά νά γένονταν ἔως δύο χιλιάδες, ἄν μοῦ ἔστελνες καί τοὺς πασάδες τοῦ Ἐλμπασανιοῦ καλῆτερα ἦτον, ὅτι καί αὐτοῦ στοχάζομαι νά μὴ σοῦ χρειάζονται τόσον, καί ἄν εἶναι ὀρισμός σου ξεκίνα τάν Ἀβτουλάχ πασᾶ, Ἰμπραχίμ πασᾶ, Σουλεϊμάν πασᾶ, καί ὁποῖον ἄλλον ὀρίζεις μέ ἄλλους χίλιους πεντακόσιους δύο χιλιάδες...»*. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 549, σ. 167.

⁵⁵⁰Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 565, σ. 189-190.

έγγραφα, που αναφέρονται στο θέμα αυτό, και γενικότερα στην Σερβική Επανάσταση, όπως η επιστολή του ηγέτη των Σέρβων Επαναστατών, Γεώργιου Πέτροβιτς (Καραγιώργη), με ημερομηνία 16 Δεκεμβρίου 1812 από την σέρβικη πόλη Topola. Ο Καραγιώργης, μετά από θερμές φιλοφρονήσεις του προς τον Αλή πασά, τον οποίο αποκαλεί «Ρούμελη Βασιλί και Σερασκέρη» και προς τον ναζίρη της Σόφιας, Ρασίντ Μουσταφά (Raşid Mustafa),⁵⁵¹ προσπαθεί να παρουσιάσει την επανάσταση ως μια κίνηση ανατροπής του αυταρχικού καθεστώτος των γενιτσάρων και όχι ως προσπάθεια αποτίναξης της σουλτανικής εξουσίας, προς την οποία εκφράζει νομιμόφρονα διάθεση, και δηλώνει πρόθυμος να ζητήσει την βοήθεια της Πύλης εναντίον τους: «*εμείς δεν εξεγερθήκαμε εναντίον του Σουλτάνου, αλλά εναντίον εκείνων (των γενιτσάρων), που καταδυνάστευαν τον λαό και αδιαφορούσαν για τα συμφέροντα του Σουλτάνου. Απ' αυτούς πήραμε τις πόλεις, τις οποίες θα υπερασπιστούμε σαν τα μάτια μας και αν οι δυνάμεις μας δεν επαρκούν θα ζητήσουμε τη βοήθεια του Σουλτάνου. Τον φόρο μας στην Πύλη θα τον καταβάλουμε στο ακέραιο, δεν θα βλάψουμε ποτέ τον Σουλτάνο και θα επιζητούμε την εύνοια του.*»⁵⁵²

Την 1^η Απριλίου 1813 ο Αλή πασάς αποστέλλει έγγραφο προς τον καπουτσοχαντάρη του Χατζή Σεχρέτη, ο οποίος βρίσκεται στην Αδριανούπολη, όπου συγκροτείται το στρατόπεδο εναντίον των Σέρβων. Ο Χατζή Σεχρέτης έχει σταλεί από τον Αλή πασά, προκειμένου να μεταφέρει στους υψηλούς οθωμανούς αξιωματούχους, και μέσω αυτών στον Σουλτάνο, τους όρους που έθετε ο πασάς των Ιωαννίνων, προκειμένου να συμμετάσχει στην εκστρατεία κατά των Σέρβων,⁵⁵³ μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η έκδοση σχετικού σουλτανικού εγγράφου, (χάτι Χιουμαγιούν/*Hatt-i Humayn*/خطی حومايون= αυτοκρατορικό έγγραφο), με το οποίο να του συγχωρεί όσα πταίσματα έχει κάνει και να του αναγνωρίζει τις υπηρεσίες που έχει προσφέρει στην Πύλη.⁵⁵⁴ Οι όροι και οι υποσχέσεις του Αλή πασά για το θέμα της συμμετοχής του στην εκστρατεία διατυπώνονται αναλυτικότερα σε συμπληρωματικό γράμμα του, με την ίδια ημερομηνία, προς τους δύο

⁵⁵¹ Ως ναζίρης της Σόφιας ενδεχομένως αναφέρεται ο αντίστοιχος Derbendat nâziri των Ανατολικών Βαλκανίων, με έδρα τη Σόφια.

⁵⁵² Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 638, σ. 317-318.

⁵⁵³ Η Σερβική Επανάσταση ξεκίνησε στις 14 Φεβρουαρίου 1804 με την εξέγερση των κατοίκων του πασαλίκιου του Βελιγραδίου υπό την ηγεσία των τοπικών προυχόντων (Knez), ως αντίδραση στο βίαιο καθεστώς των γενιτσάρων της περιοχής και των ηγετών τους (dâhiye/داخيه) και σύντομα έλαβε χαρακτήρα εθνικής επανάστασης. Η πρώτη φάση της Επανάστασης (1804-1815), με ηγέτη τον Καραγιώργη Πέτροβιτς/Gorge Petrovich, κατά τη διάρκεια της οποίας έλαβαν χώρα δύο μεγάλες ένοπλες εξεγέρσεις, οι οποίες καταπνίγηκαν στο αίμα, έληξε με ήττα των Επαναστατών, ενώ στις 26 Ιουλίου 1817 ο Καραγιώργης Πέτροβιτς δολοφονήθηκε κατ' εντολή του Μίλος Ομπρένοβιτς (Milos Obrenovich). Η δεύτερη φάση της Σερβικής Επανάστασης (1815-1835), υπό την ηγεσία του τελευταίου, ολοκληρώθηκε με την αναγνώριση της Σερβίας ως αυτόνομης Ηγεμονίας, υποτελούς στον οθωμανό σουλτάνο και την αναγνώριση του κληρονομικού δικαιώματος εξουσίας σε σέρβους ηγεμόνες. Για τη Σερβική Επανάσταση βλ. Ch. and B. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Washington 2000.

⁵⁵⁴ Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 651, σ. 330-334.

καπουτσοχαντάρηδες και απεσταλμένους του στο σουλτανικό στρατόπεδο, στην Αδριανούπολη. Μεταξύ άλλων, ο βεζύρης των Ιωαννίνων :

-Υπόσχεται να στείλει τον γιό του Βελή στο Βελιγράδι με 6 χιλιάδες στρατιώτες και σε αντάλλαγμα ζητεί ο τελευταίος να ανακηρυχτεί «μεμούρης(memur/أمورم)εις το Μπελιγράντι» (πασάς του Βελιγραδίου).

-Υπόσχεται να στείλει χίλια πουγκιά στον Σουλτάνο και εκατό πουγκιά κάθε χρόνο στη βαλιντέ σουλτάνα (valide sultan/والده سولطان).

-Παραιτείται από όλες τις κτήσεις του και δέχεται να περιοριστεί στο σαντζάκι των Ιωαννίνων και να διατηρήσει τα Δερβένια, (το αξίωμα του Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων), που αποτελεί καθοριστικής σημασίας έρεισμα για τη διατήρηση της ισχύος του.

Ο Αλή πασάς ως Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων της Δυτικής Ρούμελης είχε τη δυνατότητα να εξασφαλίζει τη στρατολόγηση ανδρών για τη συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων σε διάφορες περιοχές εκτός του πασαλικίου των Ιωαννίνων, χρησιμοποιώντας ένα δίκτυο μικρότερων âyan της εμπιστοσύνης του. Ο καζάς και η ευρύτερη περιοχή της Βέροιας, (Καραφέριας/ Karaferiye/ قرفريه), παρά το γεγονός ότι υπαγόταν διοικητικά στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης (Selânik/سلانك) αποτελούσε περιοχή διεύθυνσης της εξουσίας του βεζύρη των Ιωαννίνων, όπως επισημαίνεται και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης. Στις 14 Απριλίου 1814 ο Ιμπραήμ (Ibrahim), âyan της Καραφέριας ενημερώνει με αρζουχάλι του τον Αλή πασά σχετικά με την καταβολή ποσού σε κάποιον Πεχλιβάναγα, ο οποίος θα οδηγήσει, κατ' εντολή του βεζύρη των Ιωαννίνων, ασκέρι σε όποια περιοχή τον διατάξει ο τελευταίος. Ο Αλή πασάς εδώ φαίνεται να λειτουργεί με την ιδιότητα του Επόπτη των Δερβενίων.⁵⁵⁵

6.γ.Η συγκρότηση ένοπλων σωμάτων σύμφωνα με τα αρχειακά τεκμήρια

Το Αρχείο του Αλή πασά περιέχει σημαντικά έγγραφα με ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα στρατιωτικά σώματα που συγκροτεί το αληπασαδικότζάκιο. Η στελέχωση των σωμάτων του μεγαλύτερου πολέμαρχου των Βαλκανίων γίνεται με στρατολογία από τις περιοχές, κυρίως, της νότιας Αλβανίας, αλλά και της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Όπως προκύπτει από τα αρχειακά τεκμήρια, οι ένοπλοι που απαρτίζουν τα στρατιωτικά αυτά σώματα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν μουσουλμάνοι Αλβανοί. Η μικροϊστορική διάσταση των αρχειακών τεκμηρίων ανασυνθέτει τη γνωστή από τη βιβλιογραφία σύνδεση των αλβανικών πληθυσμών με τον κόσμο του πολέμου ως

⁵⁵⁵Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 459, σ. 43-44.

«εθνοτοπικής εξειδίκευσης».⁵⁵⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό της συλλογής Χώτζη, ακόμα και ο Mehmet Ali paşa της Αιγύπτου, διοικητής μιας απομακρυσμένης αραβόφωνης επαρχίας, στρατολογεί ενόπλους από αλβανικές περιοχές για τη συγκρότηση στρατευμάτων.⁵⁵⁷

Στους πίνακες που ακολουθούν επιχειρείται μια τυποποίηση των πληροφοριών που προκύπτουν από τα έγγραφα του Αρχείου της συλλογής Χώτζη σχετικά με τη συγκρότηση των σωμάτων αυτών, την περιοχή και τον χρόνο στρατολογίας, το είδος της δράσης και τα σχετικά γεγονότα. Ο πρώτος από τους πίνακες (πίνακας 1) αποτελεί μια συγκεντρωτική καταγραφή της συγκρότησης ένοπλων σωμάτων κατά περίπτωση (όταν και όπου προκύπτει τέτοια ανάγκη), σύμφωνα με τα τεκμήρια του Αρχείου Αλή πασά. Η συγκρότηση των σωμάτων μπορεί να συνδέεται με τη φύλαξη των δερβενίων και την καταδίωξη ληστρικών ομάδων, τους πολέμους εναντίον του Σουλίου ή τη συμμετοχή του αληπασαδικού οτζακίου σε κάποια από τις εκστρατείες του οθωμανικού στρατού.

Πίνακας 1 Συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων του αληπασαδικού οτζακίου σε διάφορες περιοχές της επικράτειας μεταξύ των ετών 1798-1815.					
Αριθμ. εγγράφ.	Χρονολογία	Τόπος Στρατολογίας	Τόπος δράσης	Περιγραφή-γεγονότα	Σχόλια
40	4 Μαΐου 1798	ευρύτερη περιοχή μεταξύ Θεσσαλονίκης, Τρικάλων και Περλεπέ)	Εκστρατεία κατά του Πασβάνογλου	Στρατολογία του Ισούφ αγά Αράπη, κατ'εντολή του Αλή πασά για συμμετοχή σε εκστρατεία κατά του Πασβάνογλου	
159	18 Απριλίου 1802	Κορυτσά	Σούλι	Στρατολογία στρατιωτικών σωμάτων από Αλβανούς της περιοχής (Κορυτσά). Πρόκειται για σώματα, που θα χρησιμοποιηθούν στον πόλεμο εναντίον του Σουλίου.	
259	Μάιος 1805	Πρέβεζα,	Πρέβεζα	Παράκληση αποστολής των <i>λουφέδων</i> (=μισθών)	Υπογράφουν συνοπτικά με τον όρο « <i>χαρτζετλήδες</i> »

⁵⁵⁶Η Ντόρα ντ' Ίστρια (Dora d'Istria), από τους προδρόμους του αλβανισμού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα υποστηρίζει ότι το αλβανικό έθνος διακατέχεται από μια «φιλοπόλεμη διάθεση» και από μια «ενθουσιώδη πνοή ανεξαρτησίας». D. d'Istria, «Gli Albanaisi Musulmani, Scutariei Buchatli», *Nuova Antologia*, τ. VIII, Φλωρεντία 1868, σ. 227.

⁵⁵⁷Βλ. σχετικά ενημερωτικό αρζουχάλι κάποιου Αρμένιου *Χατζηγαράπη*) προφανώς προς τον Αλή πασά, στο οποίο χρησιμοποιείται συνθηματικός κώδικας με αναφορά σε βιβλία (*kitab/کتاب*) και σε βιβλιοθήκη (*kitabhane/کتابخانه*)

				των ανδρών του από τον επικεφαλής των στρατιωτικών σωμάτων Πρέβεζας και Πούντας, που έχουν τέσσερις μήνες να πληρωθούν.	έμμισθοι)
352	1808	Δεν αναφέρεται	Δεν αναφέρεται	Αίτημα για μισθοδοσία στρατιωτικού σώματος προς τον Αλή πασά από τον Χουσεΐν Ζαβαλιάνη.	
392	27 Απριλίου 1808	Τρίκαλα	ευρύτερη περιοχή Θεσσαλίας	Αντιμετώπιση εξέγερσης Βλαχαβαίων	Αρχηγοί των στρατιωτικών σωμάτων οι Ysuf, Ebu Bekir (υπογράφουν τουρκικά) και Καμπέρης
394	28 Απριλίου 1808	Περλεπές	Περλεπές (στρατόπεδο των δυνάμεων του Αλή πασά).	Στρατιωτικό σώμα του Αλή πασά με υπεύθυνο τον Μέντζε Μπόννο, που στρατοπεδεύει στον Περλεπέ και κατευθύνεται στο μέτωπο του ρωσο-οθωμανικού πολέμου.	Μέντζε Μπόννο
458	11 Απριλίου 1809	Βοδενά	Πρέβεζα	Οι άγαν των Βοδενών, <i>Μεχμέτ Βόδενα</i> και <i>Μουσταφά Χάϊτα</i> , είναι έτοιμοι να εκστρατεύσουν με ένα επίλεκτο σώμα, μέρος του οποίου θα κατευθύνεται προς τη Βέροια, ενώ το υπόλοιπο ασκέρι ίσως κατευθυνθεί προς το στρατόπεδο της Πρέβεζας (« <i>ἀρχόμαστε αὐτοῦ</i> »).	
459	14 Απριλίου 1809.	Βέροια	Δεν αναφέρεται	Καταβολή ποσού από τον Ιμπραήμ, άγαν της Βέροιας, σε κάποιον οπλαρχηγό με το όνομα <i>Πεχλιβάναγα</i> , ο οποίος θα οδηγήσει κατ' εντολή του Αλή πασά ασκέρι, όπου θα τον διατάξει ο τελευταίος.	Ο Αλή πασάς εδώ φαίνεται να λειτουργεί με την ιδιότητα του ως <i>Επόπτης των Δερβενίων</i>

674	20 Ιουλίου 1813	Πρέβεζα	Πρέβεζα	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Χασάν αγά, Ιωαννίτη <i>κουμπαρατζή</i> για τη διανομή σιταριού σε άνδρες του πυροβολικού (<i>τοπζήδες</i> = πυροβολητές και <i>αραπατζήδες</i> = μεταφορείς των πυροβόλων), που δραστηριοποιούνται στην περιοχή της Πρέβεζας	Όταν πρόκειται για έγγαμους πυροβολητές και <i>αραπατζήδες</i> στην τροφοδοσία περιλαμβάνονται και τα μέλη της οικογένειάς τους
725	1 Αυγούστου 1814	<i>Λιαπουριά</i>		Μισθοδοτική κατάσταση ενόπλων, οι οποίοι προέρχονται από την περιοχή της <i>Λιαπουριάς</i> .	Επικεφαλής (<i>μπουλούκμπασης</i>) του σώματος ο Χασάν Μπλιούσης.
728	9 Αυγούστου 1814	Κορυτσά	Πρέβεζα ή Ιωάννινα	Αρζουγάλι κάποιου Μουσταφά προς τον Αλή πασά. Αντικατάσταση επτά πυροβολητών με άλλα παιδιά « <i>ντελικανλήδες</i> / <i>delikanlı</i> /دليكانلى= παλικάρια», τα οποία ξεκίνησαν την υπηρεσία τους.	
759	21 Απριλίου 1815	Πρέβεζα	[ευρύτερη περιοχή σημ. Ηπείρου -νότιας Αλβανίας	Κατάσταση μισθοδοσίας των σωμάτων που διατηρεί ο Αλή πασάς στην Πρέβεζα από 1η Μαρτίου 1815 έως 1 ^η Μαρτίου 1816.	Η μισθοί του σώματος υπολογίζονται άλλοτε σε ασλάνια (λογιστική μονάδα) και άλλοτε σε γρόσια.
789	18 Αυγούστου 1815	Ιωάννινα		Κατάλογος μισθοδοσίας των ανθρώπων που υπηρετούν στην προσωπική φρουρά του <i>Μουχαμέντ πασά</i> , γιού του Βελή πασά και εγγονού του Αλή πασά.	Συνοδεύεται από μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον σαράφη του Ραφαέλη και τον γραμματικό του, Μάνθο [Οικονόμου], περί καταβολής του αναγραφόμενου ποσού « <i>εις χείρας του Μεχμέτ πασά</i> ».
1474	12 Ιανουαρίου 1799 .	[ευρύτερη περιοχή της σημερινής νότιας Αλβανίας]	Βιδίνι	Ονομαστική κατάσταση ανδρών (<i>νεφεριάν</i>), που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία εναντίον του Πασβάνογλου στο Βιδίνι. Ως χρόνος υπηρεσίας αναφέρονται οι τρεις μήνες.	Το ύψος του μισθού ποικίλλει, με κατώτερο τα 12 γρόσια.
1478	25 Ιουνίου 1800	Άρτα	Αίγυπτος (Μισίρ/Misir/	Τεσκερές του Πάνου Κομπότη και του	Η προετοιμασία εκστρατευτικού

			(مصر)	Χριστόφορου (Ανδρέου), αδελφού του Μητροπολίτη Ιγνατίου, σχετικά με προετοιμασία εκστρατευτικού σώματος στην Αίγυπτο	σώματος στην Αίγυπτο έχει αναφερθεί από τον Αραβαντινό και τον Rouqueville ως παραπλανητική για το στράτευμα που ετοίμαζε ο Αλή πασάς εναντίον των Σουλιωτών. Από το παρόν έγγραφο φαίνεται τελικώς ότι η αποστολή εκστρατευτικού σώματος πραγματοποιήθηκε

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης τ. Α΄, Β΄, Γ΄.

Μέσα από τον ετερόκλητο χαρακτήρα των εγγράφων που σχετίζονται με τη συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη, αναδεικνύεται η περιπτώσιολογία αναγκών στρατολόγησης του αληπασαδικού οτζακίου στην ευρύτερη περιοχή άσκησης της εξουσίας του βεζύρη των Ιωαννίνων ως *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*.

Στο τμήμα της Συλλογής Χώτζη που φυλάσσεται στα Γ.Α.Κ. περιλαμβάνεται σειρά δεκατεσσάρων εγγράφων, με κοινά χαρακτηριστικά ως προς τη διάταξη και το περιεχόμενό τους, σχετικών με τα σώματα ενόπλων που στρατολογεί το αληπασαδικό οτζάκιο, τα οποία πρόκειται να πάρουν μέρος σε κάποια εκστρατεία, που δεν προσδιορίζεται στα έγγραφα.⁵⁵⁸ Καθένα από τα έγγραφα αυτά περιέχει κατάλογο ενόπλων (*τσοχανταραίων*) από το «κόλι» (kol/كول= υποδιαίρεση στρατιωτικού σώματος) του συγκεκριμένου στρατιωτικού αρχηγού («κολιτζή»), και αναφέρεται σε διάρκεια θητείας έξι μηνών: «πού θά πηγαίνουν στό σεφέρι και θά πάρουν τον λουφέν για μῆνες 6». Φαίνεται ότι κάθε σώμα *τσοχανταραίων* στρατολογείται σε συγκεκριμένο γεωγραφικό διαμερίσμα (εδώ η λέξη *κόλι* εμφανίζεται συμπληρωματικά με την έννοια του γεωγραφικού διαμερίσματος). Τα ονόματα των ενόπλων είναι κατανεμημένα στους καταλόγους σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη καταγράφονται κατά τόπο (χωριό) καταγωγής, στη δεύτερη αυτοί που δεν βρίσκονται τη συγκεκριμένη περίοδο στην υπηρεσία του οτζακίου (αναφέρονται με επικεφαλίδα «*όσοι είναι στά σπίτια τους*»), ενώ η τρίτη φέρει επικεφαλίδα «*όσοι είναι μέ χισμέτια*», δηλ. όσοι περιλαμβάνονται στην υπηρεσία του Αλή πασά.

⁵⁵⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε΄, έγγραφα με αριθμό 1577-1590, σ. 211-250.

Το πρώτο από τη σειρά αυτή των εγγράφων, με ημερομηνία 27 Ιουνίου 1815 αναφέρεται στο κόλι με επικεφαλής τον *Χασάν Μπλιούσι*, αλβανό οπλαρχηγό, τον οποίο έχουμε συναντήσει και σε άλλα έγγραφα του Αρχείου.⁵⁵⁹ Στο κάτω μέρος του εγγράφου υπάρχει μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον εβραίο σαράφη, διαχειριστή και ταμία του, Ραφαήλ, αλλά και τον *Σέλφο*, γιο του έμπιστου του Μέντζε Μπόνο, με το οποίο εντέλλονται για καταβολή των μισθών των ενόπλων.⁵⁶⁰ Φαίνεται ότι το συγκεκριμένο σώμα έχει κατασκοπώσει κοντά στο μικρό σεράι αναψυχής του Αλή πασά.

Ο δεύτερος κατάλογος, με ημερομηνία 27 Αυγούστου 1815, αναφέρει τους τσοχανταραίους από το κόλι του *Ελμάζ Μπρεσιάνη*, οι οποίοι πρόκειται να πάρουν μέρος στο *σεφέρι* (sefer/سفر= εκστρατεία) υπό την αρχηγία του *Σαλήχ μπέη Προγονιάτη*, προφανώς σημαντικού στρατιωτικού αρχηγού του αληπασαδικού οτζακίου.⁵⁶¹ Από το έγγραφο προκύπτει έμμεσα ότι στον *Κάτω Μπαχτσέ* στρατώνίζεται, εκτός από το κόλι του *Χασάν Μπλιούση*, που αναφέρεται στο προηγούμενο έγγραφο, και το κόλι του *Ελμάζ Μπρεσιάνη*. Δεν γνωρίζουμε αν στο σεφέρι θα πάρουν μέρος και οι εν λόγω αρχηγοί των τσοχανταραίων με τους άνδρες τους, ή αν οι άνδρες θα ενταχθούν απευθείας στο σώμα υπό τον Σαλήχ Μπέη.

Ο επόμενος κατάλογος τσοχανταραίων «*πού θά πηγαίνουν στό σεφέρι*» υπό την αρχηγία του Σαλήχ μπέη, με ημερομηνία 27 Ιουνίου 1815, αφορά το «*κόλι τοῦ Αίτζο Ντόκου*». Το έγγραφο είναι ανάλογο περιεχομένου με τα προηγούμενα, ενώ μετά τον κατάλογο των ανδρών ακολουθεί μπουγιουρντί του Αλή πασά με εντολή προς τον τον σαράφη *Ραφαήλη* και τον *Σέλφε* (Μπόνο) για καταβολή μισθών των ανδρών. Ο *Αίτζο Ντόκο* αναφέρεται σε έγγραφο ως *σούμπασης* (διαχειριστής) του Αλή πασά στον Άη Γιώργη και στη Βουλίστα της Πάργας, ο οποίος θα λάβει μέρος στο κόλι του *Γκούτζε Μαρτολόζη* (αρματολού). Στο έγγραφο περιέχεται ξεχωριστός κατάλογος 14 σουμπασήδων, οι οποίοι θα πάρουν μέρος στην εκστρατεία, χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένη αμοιβή τους, προφανώς λόγω της μόνιμης σχέσης, που διατηρούν με τον Αλή πασά. Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η στράτευση και η συμμετοχή σε εκστρατευτικό σώμα *σουμπασήδων* που υπηρετούν σε τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου. Φαίνεται ότι αποτελούν μια ομάδα συνεργατών, με διευρυμένες αρμοδιότητες και καθήκοντα, τους οποίους αξιοποιεί ο Αλή πασάς, ανάλογα με τις προκύπτουσες ανάγκες.

⁵⁵⁹Ο.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμό 1577, σ. 211-215.

⁵⁶⁰«*Ραφέλη πάρε αυτά τά άσπρα καί πίνεγε στον κάτω Μπαχτσέ μαζί μέ τον Σέλφον νά ατά μίράσης των τζοχανταραίων του, τό δεφτέρι νά τό δώσης των γραμματικών*». Ο.π.

⁵⁶¹Ο.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμό 1577, βλ. εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη, σ. 211-212.

Ακολουθούν κατάλογοι ενόπλων αντίστοιχου περιεχομένου, που αφορούν τα *κόλια* των οπλαρχηγών *Γιάσκα Χαρίζ, Αλίκου Τεπελένα, Γκούτζε Μαρταλόζη, Μάνε Ντούντου*, όλοι με ημερομηνία σύνταξης 27 Ιουνίου 1805. Οι ένοπλοι που επανδρώνουν τα στρατιωτικά σώματα, όπως συμβαίνει συνήθως και με άλλα αντίστοιχα τεκμήρια, είναι στο σύνολό τους αλβανοί μουσουλμάνοι. Ο πίνακας με αριθμό 2 καταγράφει τα στοιχεία που προκύπτουν από τον κατάλογο στρατολογίας του μισθοφορικού σώματος, του οποίου ηγείται ο αλβανός οπλαρχηγός Χασάν Μπελιούσι. Σε όλα τα εγγραφатыς σειρές αυτής υπάρχει η αναφορά σχετικά με την συγκρότηση των στρατιωτικών σωμάτων «για το μεγάλο σεφέρι», η οποία, όπως επισημαίνει ο εκδότης των εγγράφων, δηλώνει την συμμετοχή στην εκστρατεία εναντίον των Σέρβων.

Πίνακας 2				
Κατάλογος ενόπλων που υπηρετούν στο κόλι του Χασάν Μπελιούσι Έτος 1815				
Όνομα	Τόπος προέλευσης	Χρονικό διάστημα θητείας	Ποσό (γρόσια)	Σχόλια
<i>Χάσκος αδελφός του Μούτζου:</i>	<i>Λεκντούσιδες</i>	<i>όλον τον χρόνον</i>	250	
<i>Μέρο Κέρμε</i>	<i>Προγονάτι</i>	»	250	
<i>Αμπάζ Ζενέλης</i>	»	»	200	
<i>Χατζή Γκάτζος</i>	»	»	125+25 (παλαιά)	
<i>Χατζή Γκάτζος</i>	»	»	150	
<i>Μουσταφά Τζεπέλη</i>	»	»	<u>200</u>	
		Σύνολο	1.470	
<i>Αλή Σκέντος</i>	»	<i>όλον τον χρόνον</i>	112:20+ <u>12:20</u>	
»	»	»	(παλαιά)= 125	
<i>Μάνε Κιόρης</i>			Μόνον 50	
<i>Τζάφο Σαλής</i>	»		150+50 (παλαιά)=200	
<i>Λάνο Σαλής.</i>	»		125:+25 (παλαιά)	
<i>Σεγήτης Χασάνης</i>	»	<i>όλον τόν χρόνον</i>	150	
<i>Ζήφλο Ήτος</i>	»	»	100	
<i>Ισμαήλ Ρούσης</i>	»	»	350	
<i>Γιούπε Σάλης</i>	»	»	100	<i>Τα πήρε ο Χασάνης</i>
<i>Χούσο Χαντήρης</i>	»	»	200	»

Αλή Μπύντζος	Πητζαριόταις	»		Άρρωστος, δεν τα επήρεν
ΖενέλΓεργήνης.	»	»	125+ 25 (παλαιά)=150	
Βέλιο Χασάνης	»	»	100	
			Σύνολο	3.145
Ρετζέπ Σεήτες	Κολόνια		150+50 (παλαιά)=200	
Μηφτάρ Τζήκα	»		130+30 (παλαιά)=160	
Λιάμε Σεχ Σαγήν	»	»	100	
Μηφτάρ Μπάσιος:	»		150+50 (παλαιά)=200	
Μπράχο Κέκας	»	»	100	
Οσμάν Χασάνης	»		100	
Σαλή Γκόγια	»		125+25 (παλαιά)=150	
		Σύνολο	3.795	
Μαχμούτ Τζότζκε	»		125+25 (παλαιά)=150	
Τάρε Βάρφης	Γκοσμάριδαις		125+25 (παλαιά)=150	
ΝτερβήςΜέτος	»	όλον τόν χρόνον	230:	
Μεχμέτ Τζήπα	»	»	50:	
ΧούσοΤζάνος	»	Σύνολο	4.585	
Σάβο Βλάση	Κηπαρόταις	όλον τόν χρόνον	125+25 (παλαιά)=150	
Θανάση Γήνης	»		150+50=200	
Νικολό Γγιόνης	»		112+12,20 παλαιά =125	
		Σύνολο	5.110	
Κάλιο Αληκο 300:	Ζουλιατινοί	όλον τόν χρόνον	300	
ΝτερβήςΜέρο	»		115	
Ζέκο Γιονούζης	»	όλον τόν χρόνον	150+50 (παλαιά)= 200	
παιδί (γιος) του ΣέλφοΚούσιο		έξι μήνες		
Νταούτ Πούλιας Χατζή	Γκουμενίτζα (Γουμένισσα) Αυλώνας	έξι μήνες	100-10 (του έχουν δοθεί)=90	Τεσκερές 200
Σύνολο ενόπλων 32		Σύνολο	5.615	
Σάλιο Χατήρης	Σμοχθηνιόταις		100	
Σελήμ Μέτος	»		100	
Μέμο Χούσος	»		100	
Γιάτζε Μαχμούτ Πιτζάρι	»		150+50=200	
		Σύνολο	6.115	
Μπεχλιούλ Σινάνη	Πιτζάρι		150+50=200	

<i>Σεγιτί Γκόγκο Πιτζάρι</i>	<i>Πιτζάρι</i>		125+25 (παλαιά)=150	
<i>Σελμάν Μουσταφά</i>	<i>Προγονάτι</i>		150+50 (παλαιά)=200	
<i>Μέρο Μέτο</i>	<i>Λεκηντούσι</i>		125+25 (παλαιά)=150	
		Σύνολο	6.815:	

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ., τ. Ε΄, έγγραφο με αριθμό 1577

Αντίστοιχου περιεχομένου είναι και ένας ακόμα κατάλογος *τζοχανταραίων*, που υπηρετούν υπό τον Σαλήχ πασά στη Ναύπακτο. Συνολικά αναφέρονται τέσσερα σώματα (κόλια) υπό τους *Σουλειμάν Νταμέζη, Χασάν Μπελιούση, Γιάσκα Χαρίζη και Αμπάζ Μπρεσάνη*.⁵⁶² Από τα αρχειακά αυτά τεκμήρια μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικές πληροφορίες για τους τόπους καταγωγής των *τσοχανταραίων*, οι οποίοι, σχεδόν στο σύνολό τους, προέρχονται από περιοχές της σημερινής νοτίου Αλβανίας. Από τα ονόματα των ενόπλων προκύπτει ότι επίσης ότι σχεδόν στο σύνολό τους είναι μουσουλμάνοι (καταγράφονται μόνο δύο χριστιανικά ονόματα). Φαίνεται ότι ο εξισλαμισμένος αλβανικός νότος αποτελούσε την κύρια πηγή άντλησης ανθρώπινου δυναμικού για τα στρατιωτικά σώματα, που απασχολούσε ο Αλή πασάς. Συγκεκριμένα, αναφέρονται 411 ονόματα ενόπλων, από τους οποίους οι 58 φαίνεται να υπηρετούν στο σώμα του ίδιου αρχηγού, στο «σεφέρι» του 1815. Η χρονολόγηση του εγγράφου από τον εκδότη γίνεται με βάση τη χρονολογία θητείας του Σαλήχ πασά στο πασαλίκι της Ναυπάκτου (από το 1815 έως το 1817). Τα ανθρωπωνυμικά στοιχεία του καταλόγου μας δίνουν πληροφορίες για τους τόπους καταγωγής τους. Τα *νεφέρια* (άνδρες), που αναγράφονται, προσδιορίζονται από το μικρό τους όνομα και ένα επώνυμο τοπωνυμικού, κατά βάση, χαρακτήρα. Επίσης, σε κάποια σημεία αναγράφεται ο τόπος καταγωγής των ανδρών. Μεταξύ των περιοχών που αναφέρονται είναι και οι ακόλουθες: Φράσαρη⁵⁶³ Ζερέντι, Βοσκοπόλια,⁵⁶⁴ Αργυρόκαστρο

⁵⁶²Όπως αναφέρει ο εκδότης του εγγράφου, από το χειρόγραφο κατάστιχο φαίνεται ότι έχουν εκπέσει ένα ή περισσότερα δίφυλλα, συνεπώς ο κατάλογος των ενόπλων ήταν μεγαλύτερος από αυτόν που τελικά διεσώθη. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμό 725, σ. 461-464.

⁵⁶³Αλβανική πόλη στην περιοχή της Πρεμετής.

⁵⁶⁴Η Μοσχόπολη (αλβανικά *Voskopojë «Βοσκοπόγιε»*) ήταν μεγάλο εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο του 18ου αιώνα στη Βαλκανική χερσόνησο. Σήμερα είναι μικρή πόλη 700 κατοίκων στη νοτιοανατολική Αλβανία στην περιοχή Κορυτσάς. Για την ιστορία της Μοσχόπολης, βλ. Ε. Κουρίλα, *Η Μοσχόπολη και η Νέα Ακαδημία αυτής. Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτισή τους γλώσσης αυτών*, Αθήνα 1934 · Θ. Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975 · Φ. Μιχαλοπούλος, *Μοσχόπολη: Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας 1500-1679*, Αθήνα 1941 · Γ. Παπαθανασίου, *Η ιστορία των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1991 · Α. Κουκούδης, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. 3, *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 2003.

(Καστρινός/Καστερνός), Μπόρσα, Ηγουμενίσσα, Λιάμποβο,⁵⁶⁵ Γκόσμερι, Σούβλιαση, Κονίσπολη, Γαρδίκι, Βοστίνα, Κρασιά Ολύμπου, Μαζαράκι, Χόρμποβο, Ιωάννινα, Μαρίτζανι, Ντουκάσι, Γκόσμαρι, Γκολέμι, Γρέβενα, Βλωχός, Μπούπεση, Μόλαση, Καλαράτι, Σμόχθηνα, Βήμπλιανη, Ρέχανη, Σαλίτζα, Παραμυθιά Μπράτζανη, Νιβίτζα, Κούδεσι.

Ένα άλλο έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά, με ημερομηνία 28 Οκτωβρίου 1815 κάνει λόγο για τον πρόσφατο διορισμό του Σαλήχ πασά στο πασαλίκι της Ναυπάκτου.⁵⁶⁶ Το σώμα των *ισοχανταραίων* αποτελεί σημαντική ενίσχυση της εξουσίας του μικρότερου γιου του Αλή πασά για τη θητεία του στο πασαλίκι της Ναυπάκτου. Άλλωστε, η ισχυρή παρουσία στρατιωτικών σωμάτων στις διάφορες περιφέρειες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν την περιφερειακή ισχύ των τοπικών *âyan* κατά την προς εξέταση περίοδο.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη των αρχειακών τεκμηρίων η στρατολογία των ανδρών που στελέχωναν τα ένοπλα σώματα του αληπασαδικού οτζακίου, για τη συμμετοχή σε αυτοκρατορικές εκστρατείες ή στις πολεμικές επιχειρήσεις του εναντίον αντιπάλων στη σημερινή νότια Αλβανία, αποτελούν ένα ακόμα καταναγκασμό, στον οποίο υποβάλλονται οι κάτοικοι των περιοχών που ήλεγχε ο βεζύρης των Ιωαννίνων ως *Επόπτης των Δερβενίων*. Αντίστοιχους καταναγκασμούς έχουμε ως προς τη συμμετοχή υποτελών σε κατασκευές οχυρωματικών έργων και άλλες παρόμοιες εργασίες, για κάποιες από τις οποίες, όπως καταγράφεται στο αρχειακό υλικό, δίνεται απαλλαγή με την καταβολή αντισηκώματος. Αυτού του είδους οι καταναγκασμοί, που εντάσσονται στην ολιστικού χαρακτήρα τοπική εξουσία των *âyan*-πολέμαρχων, η οποία διεμβολίζει την εξουσιαστική σχέση υποτελών-οθωμανικού κράτους, αποτελούν διαφοροποίηση με ότι ίσχυε στην οθωμανική έννομη τάξη, σχετικά με την αναγκαστική εργασία και τους καταναγκασμούς εν γένει των υποτελών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ένα σχέδιο διαταγής (μπουγιουρντιού) του Αλή πασά που διασώζεται, σχετικά με τη στρατολογία των ανδρών που συμμετείχαν στις εκστρατείες:

Άγαπημένοι μου.

Μετά τόν χαιρετισμόν μου σᾶς φανερώνω λαμβάνοντες τό παρόν μου ὅσοι κρατεῖτε τουφέκι εἰς τό χέρι νά γένηται ἔτοιμοι καί νά ἦσθαι χαζήρι ὅπου νά βγῆτε εὐθύς ὅπου σᾶς ἔλθῃ δεύτερον μπουγιουρδί μου· κοντά ἀπό ἐτοῦτο νά στείλετε χαμπέρι καί ἐκείνων ὅπου δέν λάχουν εἰς τά σπήτια νά ἐλθοῦν μίαν ὥραν προτῆτερα, νά εὐρεθοῦν ὅλοι εἰς τά σπήτια, ὅτι

⁵⁶⁵ Οικισμός στον καζά Αργυροκάστρου, σύμφωνα με τον salname του 1895. Βλ. Μ. Κοκολάκης, *Η τουρκική στατιστική της Ηπείρου στον Σαλναμέ του 1895*, στο συλλογικό Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου*, Αθήνα 2003, σ. 277.

⁵⁶⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β, έγγραφο με αριθμό 814, σ. 607-613.

ὅποιος δέν ἔλθῃ νά εὐρεθῇ εἰς τό σπήτι του νά ἡξεύρῃ ὅτι ἔχῃ νά καγῇ καί νά παιδευθῇ ὅ,τι ἔχει καί δέν ἔχει καί ὑγιαίνειτε.

1812

Ἀπριλίου 12

Ἰωάννινα.

Παρά την ιδιαίτερα φιλική, για τα αληπασαδικά δεδομένα, προσφώνηση του εγγράφου, η οποία δίνει ένα πατερναλιστικό χαρακτήρα στην εντολή στρατολογίας, επιδιώκοντας προφανώς τη μεγαλύτερη δυνατή αποδοχή του ρόλου του Αλή πασά ως ισχυρού πολέμαρχου, το έγγραφο στο τέλος, όπως είναι αναμενόμενο, κλείνει με απειλητικό ύφος για τις συνέπειες όσων δεν σπεύσουν να υπακούσουν στην εντολή στρατολογίας, κάτι ιδιαίτερα κατατοπιστικό για τον καταναγκαστικό χαρακτήρα των στρατολογιών, μέσω των οποίων συγκροτεί κατά καιρούς τα ένοπλα σώματά του ο Αλή πασάς. Εκτός από σώματα αυτά, που προέρχονται από αναγκαστική στρατολογία, ο Αλή πασάς και η οικογένειά του χρησιμοποιούν στις διάφορες εκστρατείες και σώματα μουσουλμάνων Αλβανών, στους οποίους έχει ανατεθεί η φύλαξη των δερβενίων. Είναι αυτονόητο ότι η χρησιμοποίηση χριστιανών αρματολών, την οποία έχουμε συναντήσει σε εσωτερικές πολεμικές επιχειρήσεις του αληπασαδικού οτζακίου, όπως οι σουλιώτικοι πόλεμοι, είναι απαγορευτική για τη συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων που μετέχουν στις αυτοκρατορικές εκστρατείες.

6.δ.Οχυρώσεις του αληπασαδικού οτζακίου

Ο Αλή πασάς επεδίωξε να δημιουργήσει ένα οχυρωματικό δίκτυο κατά μήκος της ηπειρωτικής ακτογραμμής, προκειμένου να εξασφαλίσει την άμυνα της εδαφικής του επικράτειας από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις -Βενετούς, Αυτοκρατορικούς Γάλλους, Ρώσους, Άγγλους- οι οποίοι κατά διαστήματα υπήρξαν επικυρίαρχοι των γειτονικών Ιόνιων νήσων και των ηπειρωτικών τους εξαρτημάτων.⁵⁶⁷ Παρά το γεγονός ότι το σύνολο σχεδόν της νότιας Ηπείρου ανήκε διοικητικά στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, υπήρχαν περιοχές της ηπειρωτικής ακτής που κατείχαν οι Βενετοί, τα αποκαλούμενα *ηπειρωτικά εξαρτήματα* των Ιονίων νήσων-Πρέβεζα, Πάργα, Βόνιτσα και Βουθρωτό, κάποιες περιοχές που ανήκαν στον πασά του Δέλβινου, καθώς και η περιοχή της Άρτας, που αποτελούσε χάσι (has/خاص) της Βαλιντέ Σουλτάνας (Βασιλομήτωρ/Valide Sultan/والده سولطان). Οι οχυρώσεις αυτές είχαν σκοπό να προστατέψουν την αληπασαδική επικράτεια από τη διείσδυση ενόπλων ατάκτων (Σουλιωτών, κλεφταρματολών), αλλά και να λειτουργήσουν ως συμβολισμοί εξουσίας και

⁵⁶⁷Για τα οχυρωματικά έργα του Αλή πασά στην Πρέβεζα βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες του Αλή πασά στην Πρέβεζα», *Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, Πρέβεζα, 16-20 Σεπτεμβρίου 2009*, Πρέβεζα 2010, σ. 41-51.

ισχύος του βεζύρη των Ιωαννίνων απέναντι στο οθωμανικό κεντρικό σύστημα και το πληθυσμιακό υπόστρωμα.

Το 1798 η Πρέβεζα κατελήφθη από τα στρατεύματα του Αλή πασά, οπότε ο ίδιος προχώρησε άμεσα στην αμυντική οχύρωση της πόλης, επισκευάζοντας τις υπάρχουσες οχυρωματικές εγκαταστάσεις και οικοδομώντας νέες.⁵⁶⁸ Ο Αλή πασάς, για την οριστική κατάληψή της χρησιμοποίησε ως ορμητήριο την περιοχή της Άρτας, όπου συγκέντρωσε ισχυρή στρατιωτική δύναμη. Επίσης, από το κοντινό λιμάνι της Σαλαώρας μεταφέρθηκε ένας αριθμός ανδρών που διαπεραιώθηκε στην Πρέβεζα με ναυλωμένα καΐκια.⁵⁶⁹ Ο Αλή πασάς κατά τη διάρκεια των ετών 1807-1815 ανέπτυξε κατά μήκος των ηπειρωτικών ακτών, με αφετηρία το λιμάνι της Πρέβεζας, ένα οχυρωματικό σύστημα, το οποίο περιελάμβανε ένδεκα σημαντικές οχυρώσεις. Πρωταρχικός του στόχος ήταν η υπεράσπιση του σημαντικού αυτού αγυροβόλιου και γενικότερα η προστασία του ευρύτερου ηπειρωτικού μετώπου από τις προερχόμενες από τη θάλασσα απειλές.⁵⁷⁰ Το μακροπρόθεσμο έργο της ενίσχυσης της Πρέβεζας περιελάμβανε την κατασκευή του φρουρίου του Αγίου Γεωργίου το 1807, τη σχεδόν ολική ανακατασκευή του κάστρου του Αγίου Ανδρέα το 1808,⁵⁷¹ την ολοκλήρωση του φρουρίου του Ακτίου το 1812 και την εκ νέου κατασκευή του κάστρου

⁵⁶⁸Η Πρέβεζα κατελήφθη από τους Οθωμανούς το 1478 και ακολούθησε η οχύρωσή της μεταξύ των ετών 1486-1495. Σταδιακά, η πόλη εξελίχθηκε σε σημαντικό ναύσταθμο του οθωμανικού στόλου και καταφύγιο των μουσουλμάνων κουρσάρων. Από τα οθωμανικά κατάστιχα του 16^{ου} αιώνα προκύπτει η ύπαρξη μιας αγροτικής ενδοχώρας στην περιοχή, στην οποία καλλιεργούνταν δημητριακά, ενώ το λιμάνι λειτουργούσε ως σημαντικό κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Τον Σεπτέμβριο του 1684 οι Βενετοί κατέλαβαν την Πρέβεζα, προκειμένου να εξασφαλίσουν την κατοχή της Λευκάδας. Η κυριαρχία τους διήρκεσε έως το 1699, οπότε με τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς η πόλη πέρασε και πάλι στην οθωμανική κυριαρχία. Τον Οκτώβριο του 1717 η Πρέβεζα κατελήφθη εκ νέου από τα βενετικά στρατεύματα, ενώ η Συνθήκη του Πασάροβιτς, η οποία συνήφθη το επόμενο έτος, επικύρωσε τη βενετική κυριαρχία, που διατηρήθηκε ως το 1797, οπότε όλες οι βενετικές κτήσεις στο Ιόνιο και την απέναντι ενδοχώρα πέρασαν στους αυτοκρατορικούς Γάλλους. Βλ. Ηλ. Βασιλάς, «Ο Ελαίων της Πρέβεζας», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 606-610 · Α. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας κατά τους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας, 1538-1699*, Αθήνα 1991, σ. 24 · Κ. Κόμης, «Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της Πρέβεζας, 18^{ος} αιώνας», *Μνήμων* 19 (1997): 143-160.

⁵⁶⁹Βλ. σχετικά *ταχβίλι* (tahvil/تحویل= απόδειξη) του Μουχτάρ πασά προς του *Δουγαναρέους* (= επιστάτες) του τελωνείου της Σαλαώρας), οι οποίοι κατέβαλαν 180 γρόσια σε ναύλους καϊκιών, που μετέφεραν από τη Σαλαώρα στην Πρέβεζα τους άνδρες του. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', , έγγραφο με αριθμό 1520, σ. 98-99. Για την οριστική κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή πασά, βλ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, ό.π. σ. 167. Επίσης, Άρς, *Αλβανία, Ήπειρος*, σ. 237 και 252.

⁵⁷⁰E. Neumeier, «Trans-Imperial encounter on the Ionian Sea: A French engineer's account of constructing ottoman fortifications», στο Ν. Δ. Καραμπέλας (επιμ.), *Ψηφίδες Ιστορίας της Πρέβεζας α'*, Πρέβεζα 2018, σ. 11-29.

⁵⁷¹Το κάστρο του Αγίου Ανδρέα κατασκευάστηκε το 1702, μετά την ανακατάληψη της πόλης από τους Οθωμανούς και το γκρέμισμα του κεντρικού κάστρου της Μπούκας το 1701, σύμφωνα με τα οριζόμενα από τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς. Το κάστρο της Μπούκας, που είχε κατασκευαστεί, επίσης, από τους Οθωμανούς, το 1478, περιβαλλόταν από περιμετρική τάφρο και ήταν ενισχυμένο από επτά πύργους. Ο Αλή πασάς χρειάστηκε να κατασκευάσει εκ νέου το κάστρο του Αγίου Ανδρέα έναν αιώνα μετά την αρχική κατασκευή του, καθώς, λόγω των πολεμικών συγκρούσεων που είχαν λάβει χώρα στην περιοχή, βρισκόταν σε ερειπιώδη κατάσταση.

του Παντοκράτορα στα δυτικά της πόλης το 1815.⁵⁷² Ο σχεδιασμός και η επίβλεψη των οχυρωματικών έργων της Πρέβεζας ανατέθηκε σε γάλλους μηχανικούς, όπως ο Guillaume de Vaudoncourt.⁵⁷³

Την περίοδο των οχυρωματικών αυτών εργασιών, με πρωτοβουλία του Αλή πασά, στην πόλη συρρέουν πλήθος εργάτες, οι περισσότεροι από τους οποίους στρατεύονται αναγκαστικά για τα συγκεκριμένα οχυρωματικά έργα.⁵⁷⁴ Οι εργασίες περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τη διάνοιξη νέας περιμετρικής οχυρωματικής τάφρου, την κατασκευή πολυτελούς σεραγιού για τον Αλή πασά, καθώς και την οικοδόμηση κατοικιών για τους ανθρώπους της εμπιστοσύνης του.⁵⁷⁵ Οι ανάγκες σε εργατικά χέρια για την κατασκευή των οχυρώσεων καλύπτονται, σε μεγάλο βαθμό, με την παροχή καταναγκαστικής εργασίας από τους υποτελείς πληθυσμούς. Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, μεγάλο μέρος των εργατών στα έργα της Πρέβεζας, προερχόμενο από την αληπασαδική επικράτεια, εργάζεται υποχρεωτικά, εν είδη αγγαρείας (τουρκ. *agariye*).

Στο αρχείο της συλλογής Χώτζη περιλαμβάνονται κάποιες εξοφλητικές αποδείξεις, (ταχβίλια, τουρκ. *tahvil/ تحویل*) και εντολές του Αλή πασά, οι οποίες αναφέρονται στην καταβολή ποσών ως αντισήκωμα αγγαρείας και αφορούν την υποχρεωτική εργασία κατοίκων του Ζαγορίου στα οχυρωματικά έργα της Πρέβεζας. Τα έγγραφα αυτά απευθύνονται προς τον προεστό του Ζαγορίου Αλέξη Νούτσο και χρονολογούνται από τον Αύγουστο ως τον Σεπτέμβριο του 1807. Πρόκειται για σημαντικά χρηματικά ποσά, που κυμαίνονται από 14.500 έως 20.000 γρόσια, τα οποία αποστέλλονται από τον Αλέξη Νούτσο, με ειδικό *τατάρη*, στην Κωνσταντινούπολη, προφανώς στον σαράφη του Αλή πασά, προκειμένου να αποσβεστούν οφειλές του προς αυτόν ή προς άλλους μεσάζοντες (όπως έμποροι των Ιωαννίνων).⁵⁷⁶

⁵⁷² Για τις οχυρωματικές κατασκευές του Αλή πασά στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας χρησιμοποιήθηκε μεγάλο μέρος από τα υλικά (σπόλια) προερχόμενα από την αρχαιολογική ανασκαφή της αρχαίας Νικόπολης, την οποία πραγματοποίησε ο δανός αρχαιολόγος Peter Brondsted, με την έγκριση του βεζύρη, τα οποία παραμένουν ευδιάκριτα στις σωζόμενες οχυρώσεις. Βλ. E. Neumeier, «Spoils for the New Pyrrhus: Alternative Claims to Antiquity in Ottoman Greece». *International Journal of Islamic Architecture* 6 τχ. 2 (2017): 318.

⁵⁷³ Στο τμήμα χειρογράφων της Γενναδείου Βιβλιοθήκης διασώζεται ένα αρχειακό corpus, που περιλαμβάνει σχέδια και μηχανικές εκθέσεις του Frédéric François Guillaume de Vaudoncourt για τις οχυρώσεις της Πρέβεζας.

⁵⁷⁴ Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες του Αλή πασά», ό.π., σ.42.

⁵⁷⁵ Ό.π.

⁵⁷⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 328, σ. 601-602, έγγραφο με αριθμ. 329, σ. 602-603, έγγραφο με αριθμ. 333, σ. 609, έγγραφο με αριθμ. 336, σ. 613. Σε *τεσκερέ* του (=απόδειξη) προς τον έμπορο Νικολέτο, με ημερομηνία 26 Ιουνίου 1809, ο *Σαντίκης μουτεσελίμης* της Πρέβεζας και έμπιστος του Αλή πασά στην περιοχή, του δίνει εντολή να παραδώσει δέκα οκάδες σιδήρου στον *Ντέγο γραμματικό* για τα οχυρωματικά έργα της Πρέβεζας («*διά τό κάστρο τό άφεντικό*»). Επίσης, στις 28 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους ο *Σαντίκης* αποστέλλει άλλον *τεσκερέ* προς τον Γιαννάκη Γενοβέλη, έμπιστο του Αλή πασά στην Πρέβεζα, για την καταβολή σε άδηλο αξιωματούχο της αξίας των οικοδομικών υλικών που θα χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή 30.070 χωμάτων πλίνθων από στεγνωμένο στον ήλιο χώμα. Οι πλίνθοι χρησιμοποιήθηκαν για κτίσιμο σπιτιών *Οθωμανών* και για τους *οντάδες* στην *πόρτα* του κάστρου της

Φαίνεται ότι η στρατολόγηση των εργατών για τα οχυρωματικά έργα του αληπασαδικού οτζακίου είχε ανατεθεί στις κοινοτικές αρχές, γεγονός που καταδεικνύει μια ακόμη λειτουργία των κοινοτικών αρχόντων, εξυπηρετική των αναγκών της αληπασαδικής διοίκησης.⁵⁷⁷ Σημαντική είναι και η συμβολή των κοινοτικών αρχών στην ικανοποίηση των συγκεκριμένων οικοδομικών αναγκών και ιδιαιτέρως του Γιαννάκη Γενοβέλη, ο οποίος αποτελεί βασικό παράγοντα στήριξης της αληπασαδικής εξουσίας στην πόλη της Πρέβεζας.⁵⁷⁸ Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, ο τελευταίος ενημερώνει, μεταξύ άλλων, τον Αλή πασά για την πορεία των εργασιών, την τροφοδοσία των εργατών κλπ.⁵⁷⁹

Την επισκευή και επέκταση των οχυρωματικών έργων της Πρέβεζας, που διαρκούν για μεγάλο χρονικό διάστημα, εποπτεύουν διάφορα άτομα της εμπιστοσύνης του Αλή πασά. Μεταξύ αυτών και ο «Ισμαήλ Κόνιτζας», δηλαδή ο Ισμαήλ Ζεϊνέλ μπέης (Ismail Zeinel bey) από την Κόνιτσα, συγγενής του Αλή πασά από το γένος της μητέρας του Χάμκως. Ο ίδιος, με αρζουχάλι του από την Πρέβεζα στις 5 Ιουνίου 1813, ενημερώνει τον βεζύρη για πέντε καρπενησιώτες εργάτες που απασχολούνται στα οχυρωματικά έργα της περιοχής, οι οποίοι είχαν φύγει και τους επανέφερε ο «παρών τατάρης», με τον οποίον στέλνει την αναφορά του.⁵⁸⁰ Ο Αλή πασάς διατηρεί στρατό στην πόλη, για την τροφοδοσία του οποίου, καθώς και των εργατών στα οχυρωματικά έργα, παρασκευάζεται παξιμάδι, με μέριμνα του Γιαννάκη Γενοβέλη, του Σαντίκη, μουσελίμη (muselim/موسلم= εκπρόσωπος) του Αλή πασά στην πόλη, του Άγου Μουχουρντάρη και άλλων προσώπων, εμπίστων του στην περιοχή.⁵⁸¹ Για τη γιορτή των Χριστουγέννων υπάρχει ειδική μέριμνα, ώστε οι εργάτες, προφανώς χριστιανοί, να έχουν εορταστικό γεύμα.⁵⁸²

Πρέβεζας. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 505, σ. 102.

⁵⁷⁷Σε έγγραφο, με ημερομηνία 4 Απριλίου 1813, οι κάτοικοι άδηλου χωριού (ίσως του χωριού Τζέρνοβο, σημ. Κλειδί Ν. Φλώρινας, που αποτελούσε τσιφλίκι του Αλή πασά), οι οποίοι υπογράφουν ως «Τζερσήοτες» δηλώνουν ότι ήλθε οτατάρης του Αλή πασά και τους ζήτησε να στείλουν δύο εργάτες για τα έργα της Πρέβεζας. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 653, σ. 336.

⁵⁷⁸Ο.π., τ. Β', έγγραφα με αριθμ. 502, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 511, σ. 99, 101-110.

⁵⁷⁹Ο Γιαννάκης Γενοβέλης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της Πρέβεζας στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Κατά την περίοδο της Επανάστασης πέρασε στον επαναστατημένο ελλαδικό χώρο, όπου άσκησε σημαντική πολιτική και διοικητική δράση ως τον θάνατό του το 1841. Δ. Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες του Αλή πασά», ό.π., σ. 42.

⁵⁸⁰Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 658, σ. 340.

⁵⁸¹Το παξιμάδι παρασκευάζεται σε φούρνους στην Πρέβεζα από κάποιον Γιώργη Παξιμαδά και τους βοηθούς του και για την εργασία αυτή, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο έγγραφο, παραγγέλλεται ξυλεία προκειμένου να κατασκευαστούν σκάφες και άλλα εξαρτήματα. Επίσης, γίνεται αναφορά στην προμήθεια λαδιού, ξύλων και τη μεταφορά αλεύρων από το χωριό Λουτράκι, ενέργειες που διαρκούν συνολικά δώδεκα ημέρες. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. 2, έγγραφα με αριθμ. 504, 506, 508, σ. 101-105.

⁵⁸²Όπως προκύπτει από σχετικό τεσκερέ του Άγου Μουχουρντάρη προς τον Γιαννάκη Γενοβέλη, με ημερομηνία 24 Δεκεμβρίου 1809, στους αρχιμάστορες των εργατών δίνεται από ένα σφαχτό, προφανώς για να γιορτάσουν τα Χριστούγεννα με τους εργάτες τους, «να κάμουν πασχαλιά», όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο έγγραφο. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 511, σ. 106.

Στα έργα του κάστρου του Παντοκράτορα στην Πρέβεζα εργάστηκε μεγάλος αριθμός μαστόρων από το χωριό Ζουπάνι (σημ. Πεντάλοφος Βοΐου), που φαίνεται ότι αποτελεί τόπο προέλευσης σχετικού εργατικού δυναμικού (μαστοροχώρι), όπως προκύπτει από ονομαστική κατάσταση, με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1818.⁵⁸³ Ο μεγάλος αριθμός των μαστόρων (186 συνολικά, που αναφέρεται στο έγγραφο, χριστιανοί στο σύνολό τους, όπως προκύπτει από το όνομά τους, δεικνύει συμμετοχή μεγάλου μέρους του πληθυσμού του χωριού υπό τη μορφή καταναγκαστικής εργασίας.⁵⁸⁴ Οι μάστορες αμείβονται με 30 οκκάδες «γέννημα» κατ' άτομο, αποτελούμενο από καλαμπόκι και βρίζα (=σίκαλη), ποσότητα που αντιστοιχεί σε μία οκκά ημερησίως για όλον τον μήνα (Απρίλιο 1818). Από συναφές έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά προκύπτει ότι οι Ζουπανιώτες μάστορες κατασκευάζουν «κονάκια», δηλαδή καταλύματα, υπό την επίβλεψη κάποιου ξένου μηχανικού «ίντζινιέρου».⁵⁸⁵

Εκτεταμένες οχυρωματικές εργασίες λαμβάνουν χώρα και στο Αργυρόκαστρο, του οποίου το κάστρο αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα στην περιοχή της σημερινής Αλβανίας. Η ενίσχυση της οχύρωσης του Αργυρόκαστρου εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις του βεζύρη των Ιωαννίνων για επέκταση της κυριαρχίας του στα πασαλίκια Μπερατίου-Αυλώνας και Δέλβινου. Στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη υπάρχουν αναφορές στις οχυρωματικές εργασίες του Αργυροκάστρου, οι οποίες είναι γνωστές και από τη βιβλιογραφία.⁵⁸⁶ Σε *τεσκερέ* (απόδειξη πληρωμής) του Αλή πασά από την Πρέβεζα, στις 17 Φεβρουαρίου 1813, προς τον συνεργάτη του, Τίτο Μπαλταδόρο (*Πολταδόρο*, γνωστό διαχειριστή του *πάλτο του ταμπάκου* (=μονοπωλιακού φόρου του τριμένου καπνού) δίνεται εντολή να δώσει στο μάστρο-Θέμελη, που δουλεύει για λογαριασμό του Αλή πασά στο Αργυρόκαστρο, το ποσό των 500 γροσίων.⁵⁸⁷ Αναφέρεται το χωριό *Μάργιανη* (ομώνυμος οικισμός σήμερα κοντά στο Αργυρόκαστρο) ως τόπος προέλευσης μαστόρων που εργάζονται στα έργα του Αλή πασά.⁵⁸⁸

Στο Μπεράτι ο Αλή πασάς προχώρησε μόνο σε ενισχυτικές εργασίες στο υπάρχον μεσαιωνικό φρούριο της πόλης, που θεωρείτο από τα ισχυρότερα της αλβανικής

⁵⁸³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμό 1646, σ. 327-333. Στο τέλος της κατάστασης ακολουθεί *τεσκερέ* του Ταχίρ Αμπάζη προς τον Αλή αγά Κούτζη.

⁵⁸⁴ Βλ. σχετ. αναφορά στο εισηγητικό σημείωμα του εκδότη, ό.π., σ. 328.

⁵⁸⁵ Βλ. συναφή *τεσκερέ* της 9ης Φεβρουαρίου 1818 του Ταχίρ Αμπάζη προς τον ίδιο παραλήπτη, *Αλή αγά Κούτζη*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1054, σ. 57.

⁵⁸⁶ Αρς, *Αλβανία-Ηπειρος*, ό.π., σ. 347.

⁵⁸⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 643, σ. 324-325.

⁵⁸⁸ Όπως αναφέρεται, οι εργασίες του οχυρού τελείωσαν σε ενάμισι χρόνο. Ο Gabriel Remerand αναφέρεται και στην παρουσία άγγλου μηχανικού, ο οποίος έχει εκπονήσει το σχέδιο του οχυρού. Βλ. G. Remerand, *Ali de Tébélen, Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι 1828, σ. 199-200.

επικράτειας. Στην προσπάθειά του να καταλάβει την πόλη και να συλλάβει τον αντίπαλό του, Ιμπραήμ πασά, τον Οκτώβριο του 1809 εξαπέλυσε επίθεση με όλμους και κανόνια μεγάλου διαμετρήματος, εφαρμόζοντας μια νέα τεχνική αγγλικής προέλευσης. Μετά την κατάληψη του κάστρου του Μπερατίου, ο Αλή πασάς προχώρησε σε επισκευή των τειχών και της ακρόπολης της πόλης, ενώ κατασκεύασε ένα μικρό οχυρό απέναντι από την πύλη του κάστρου, γνωστό με το όνομα *Πύργος της Βίφτας*.⁵⁸⁹ Στα οχυρωματικά έργα του Μπερατίου απασχολούνταν μισθωτοί εργάτες, τεχνίτες (μάστορες), αλλά και κάτοικοι των γύρω περιοχών υπό μορφή καταναγκαστικής εργασίας. Σε αχρονολόγητη υπενθύμιση (*θύμηση*) του ΜέτοΛατίφη αναφέρονται τα ημερομίσθια (*μεριάτικα*) των μαστόρων, που δούλεψαν σε οχυρωματικά έργα στη Ρέχοβα Μπερατίου, προφανώς ενόψει της αναμέτρησης του Αλή πασά με τον Ιμπραήμ πασά.⁵⁹⁰ Σε άλλα δύο έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά⁵⁹¹ έχουμε αναφορά σε συγκεκριμένες θέσεις της περιοχής του Μπερατίου-Πλένζησκα (σημ. *Πληνισνίκι* διοικ. Μπερατίου),⁵⁹² όπου εκτελούνταν τα έργα.⁵⁹³

Το κάστρο του Λιμπόχοβου οικοδομήθηκε το 1809, στη νοτιοδυτική πλαγιά της ομώνυμης οροσειράς, στη θέση Εσκή Σεράι (Eski Seray), όπου υπήρχε η κατεστραμμένη από πυρκαγιά κατοικία της αδελφής του Αλή πασά, Χαϊνίτσας.⁵⁹⁴ Το οχυρό χρησιμοποιήθηκε και για τη συγκέντρωση του φυσικού προϊόντος της φορολογίας, καθώς και για αποθήκευση πολεμικού υλικού.⁵⁹⁵ Την ίδια εποχή με το κάστρο του Λιμπόχοβου, την περίοδο 1809-1810, κατασκευάστηκε και αυτό της Αγίας Τριάδας Αργυροκάστρου, στον υψηλότερο λόφο της λοφοσειράς της περιοχής. Επιδίωξη του Αλή πασά ήταν να δημιουργήσει ένα σύστημα οχυρώσεων στην ευρύτερη περιοχή του Αργυροκάστρου που θα

⁵⁸⁹Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ό.π., σ. 140.

⁵⁹⁰Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 501, σ. 98. Παρά το γεγονός ότι το έγγραφο είναι αχρονολόγητο, ο εκδότης ως εικαζόμενη ημερομηνία αναφέρει την 23^η Αυγούστου 1809, την επομένη της λήξης των εργασιών, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στα με αριθμ. 492 και 493 έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

⁵⁹¹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 492 και 493, σ. 90-91. Πρόκειται για δύο τεσκερέδες (εξοφλητικές αποδείξεις), που συνυπογράφουν ο Άγος Μουχουρντάρης και ο ΜέτοΛατίφης, για *μεριάτσια* (ημερομίσθια εργασίας) κάποιων τεχνιτών (*μαστορο-Κότου* και *μαστορο-Θεμελή* αντίστοιχα), οι οποίοι εργάστηκαν στα οχυρωματικά έργα της περιοχής του Μπερατίου.

⁵⁹²Ο.π., τ. Β', εισαγωγικό σημείωμα εγγράφου με αριθμ. 492, σ. 90. Επίσης, Αραβαντινός, *Χρονογραφία*, ό.π., τ. Β', σ. 382 και 394.

⁵⁹³Για την ανοικοδόμηση κάποιων οχυρωματικών έργων (πυργόσπιτου «κούλια» (τουρκ. kule/kulle/كؤلى) στο χωριό Σελιάνη του Σκραπαρίου και μικρού οχυρού «καλιάς» (στο Σκράπαρι) πληροφορεί τον Αλή πασά ο *Μεχμέτ Προύσης* στις 10 Απριλίου 1809. Ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 460, σ. 44-46.

⁵⁹⁴Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ό.π., σ. 126-127. Η αδελφή του Αλή πασά, Χαϊνίτσα (Σαχινιά/Sahnisa), είχε παντρευτεί τον Αλή πασά Αργυροκαστρίτη, γιο του τοπάρχη του Δέλβινου, Καπλάν πασά (Kaplan paşa) που ήταν πενθερός του Αλή πασά, ο οποίος δολοφονήθηκε το 1773, με προτροπή του Αλή πασά, από τον ομομήτριο αδελφό του Σουλεϊμάν μπέη του Λιμπόχοβου, (Suleyman bey Libohova). Ο τελευταίος στη συνέχεια συζεύχθηκε τη χήρα του αδελφού του και εγκαταστάθηκε στο Λιμπόχοβο. Εγγονός της Χαϊνίτσας ήταν ο Αχμέτ Μουφίτ, Μπέης Λιμπόχοβα, (Ahmet Müfit, bey Libohova), που έχει συγγράψει τη βιογραφία του Αλή πασά. Βλ. Ahmet Müfit, *Αλή πασάς ο Τεπεντελενλής* (1744-1822), ό.π., σ. 12 και 95.

⁵⁹⁵Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ό.π., σ. 129.

διασφάλιζε την ασφαλή πρόσβαση και την εγκατάσταση ένοπλων φρουρών, καθώς και τη μεταφορά και αποθήκευση πολεμικού υλικού για τις μελλοντικές πολεμικές επιχειρήσεις.⁵⁹⁶

Ο Αλή πασάς προχώρησε σε οχύρωση του Τεπελενίου το 1804, σε μια προσπάθεια οργάνωσης της άμυνας του απέναντι στον Ιμπραήμ πασά της Σκόδρας. Για την επίβλεψη των οχυρωματικών έργων του, ο Αλή πασάς εγκαταστάθηκε για μερικούς μήνες στη Τεπελένι.⁵⁹⁷ Την ίδια περίοδο στη γενέτειρά του κατασκεύασε και ένα εντυπωσιακό σεράι (καθώς το προηγούμενο είχε καταστραφεί από την πυρκαγιά), όπως μας πληροφορούν οι ευρωπαίοι περιηγητές που το είχαν επισκεφτεί. Αναφορές στα οχυρωματικά έργα και στην κατασκευή του σεραγιού του Αλή πασά γίνονται και στο αρχείο της Συλλογής Χώτζη.⁵⁹⁸

Η ενίσχυση και στην ουσία ανακατασκευή του κάστρου της πόλης των Ιωαννίνων αποτελούσε το σημαντικότερο οχυρωματικό έργο του Αλή πασά. Σύμφωνα με τον Σπ. Αραβαντινό, το εξωτερικό τείχος του κάστρου των Ιωαννίνων κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου από τον Αλή πασά, παρά το γεγονός ότι κάστρο ήταν σε μορφή και μέγεθος ίδιο με αυτό της βυζαντινής περιόδου. Η ανοικοδόμηση του νέου τείχους ξεκίνησε το έτος 1815, περίοδο όπου η αλιπασαδική ισχύς βρίσκεται στον κολοφώνα της. Το κάστρο των Ιωαννίνων αποτελούσε τον σημαντικότερο αστικό πυρήνα της πόλης.⁵⁹⁹ Ο Αλή πασάς κατασκεύασε περιμετρική τάφρο γύρω από το κάστρο των Ιωαννίνων στα τέλη του 18ου αιώνα, ενώ στην πόλη αναφέρεται και η ύπαρξη προγενέστερης τάφρου, γνωστής ως *ντάπια* (tabya/tabye/تابية/طابية), της οποίας η κατασκευή αποδίδεται στον λατίνο κτήτορα της πόλης Βοημούνδο. Η ντάπια διαχωρίζε την πόλη των Ιωαννινών από την αγροτική περιοχή που την περιέβαλε, και αποτελούσε σημείο αναφοράς για την αστική ζωή της πόλης των Ιωαννίνων.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶Ο.π., σ. 129.

⁵⁹⁷Ο Αλή πασάς ανησύχησε όταν το 1804, ο Ιμπραήμ πασάς Μπουσατλής της Σκόδρας, επιστρέφοντας από το μέτωπο της Αδριανούπολης, όπου πήρε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου, δεν διέλυσε τον πολυπληθή στρατό του, αποτελούμενο από 30.000 ενόπλους, αλλά παρέμεινε στο Μοναστήρι. Η προσέγγιση του αντιπάλου του με πολυπληθές στράτευμα στα όρια της επικράτειάς του, ανάγκασε τον βεζύρη των Ιωαννίνων να ενισχύσει την άμυνα στα βόρεια σύνορά του. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 228. Επίσης Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ό.π., σ. 253.

⁵⁹⁸Για την κατασκευή του σεραγιού του Αλή πασά στο Τεπελένι, βλ. σ. 476 της παρούσας μελέτης.

⁵⁹⁹Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. 2, σ. 482. Για τις επισκευαστικές εργασίες στο κάστρο των Ιωαννίνων ενόψει της τελικής αναμέτρησης του Αλή πασά με την κεντρική οθωμανική εξουσία, βλ. σ. 504-505 της παρούσας μελέτης.

⁶⁰⁰Στ. Τσιόδουλος, «Η ντάπια ή η τάφρος του Βοημούνδου. Πραγματική και συμβολική οχύρωση της πόλης των Ιωαννίνων (19^{ος}- 20^{ος} αιώνας)», *Δωδώνη* 36-37 (2007-2008): 255-293. Η τάφρος του Βοημούνδου και η δεύτερη τάφρος του Αλή πασά αναφέρεται και από τον Π. Αραβαντινό: «Σώζεται εισέτι ικανή καί βαθεία ή τάφρος τοῦ Βαϊμούνδου, καλουμένη "χαντάκι τοῦ Βενετζάνου", πρὸς διαστολήν ἐκείνου, ὅπερ ἐσωτερικώτερον εἰργάσθη ὁ Αλῆ Πασσᾶς, ὅτε ἔπεσεν εἰς τὴν Σουλτανικὴν ὀργήν· ἄρχεται δὲ ἡ ρηθείσα τάφρος ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Κοπάνων, διέρχεται ἐκτὴς θέσεως καλουμένης «Προσκύνησις», καί διὰ τῶν νοτίων προπόδων τοῦ βουνοῦ τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ διατεινόμενη, ἀποπερατοῦται εἰς τὸ ἀνατολικόν μέρος τῆς λίμνης, μεταξὺ Μπουνίλας καὶ Καλούτσεσσης». Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β', σ. 215, σημ. 1.

Ο Αλή πασάς, με την ιδιότητα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* κατασκεύασε κάποια οχυρά σε σημαντικά οδικά περάσματα της περιοχής δικαιοδοσίας του, προκειμένου να ενισχύσει τα σημεία ελέγχου. Το 1805 προχώρησε στην κατασκευή οχυρού στη θέση «Πέντε πηγάδια» (Beş Pinar), κοντά στην πόλη των Ιωαννίνων. Στην ίδια θέση είχε κατασκευαστεί το 1760 οχυρό από τον Κούρτ πασά του Μπερατίου, όταν κατείχε εκείνος το αξίωμα του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*. Το δεύτερο φρούριο κατασκευάστηκε κατ' εντολή του Αλή πασά, λίγες δεκάδες μέτρα από το παλαιό, προκειμένου να ενισχυθεί η ασφάλεια της περιοχής, γιατί καθώς φαίνεται, η περιτείχιση του Κούρτ πασά είχε καταστραφεί και λειτουργούσε μόνο ως χάνι και όχι ως φρούριο.⁶⁰¹ Το κάστρο του Αλή πασά ήταν διώροφο, διέθετε αποθήκες για τρόφιμα και πυρομαχικά και στρατώνες της φρουράς, η οποία ήταν υπεύθυνη για την ασφάλεια του οδικού περάσματος. Επικεφαλής της ήταν αλβανός μπουλούκμπαςης (bölükbaşı), στον οποίο οι διερχόμενοι έπρεπε να καταβάλουν κάποιο χρηματικό ποσό για τη διέλευση τους.⁶⁰²

Η θέση *Πέντε Πηγάδια* (Beş Pinar) βρισκόταν στον οδικό άξονα Άρτας-Ιωαννίνων και σε υψόμετρο 750 μέτρων, γεγονός που την καθιστούσε ιδιαίτερα κομβικό σημείο.⁶⁰³ Επρόκειτο για ένα από τα σημαντικότερα οδικά περάσματα της Ηπείρου και ταυτόχρονα το μοναδικό σημείο προσπέλασης προς την πεδιάδα των Ιωαννίνων.⁶⁰⁴ Στην περιοχή υπήρχαν δύο φρούρια, από τα οποία το πρώτο κατασκευάστηκε το έτος 1760, όταν το αξίωμα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* κατείχε ο Κούρτ πασάς του Μπερατίου και για τον λόγο αυτό ήταν γνωστό ως «Κάστρο του Κουρτ πασά». Υπήρχε ένα περιτείχισμα και ένα μεγάλο χάνι στο εσωτερικό του.⁶⁰⁵ Το δεύτερο φρούριο κατασκευάστηκε το 1805, κατ' εντολή του Αλή πασά, λίγες δεκάδες μέτρα από το παλιό φρούριο, προκειμένου να ενισχυθεί η ασφάλεια της περιοχής, γιατί, καθώς φαίνεται η περιτείχιση του Κούρτ πασά είχε καταστραφεί και λειτουργούσε μόνο ως χάνι. Το κάστρο που κατασκεύασε ο Αλή πασάς ήταν διώροφο, διέθετε αποθήκες για τρόφιμα και πυρομαχικά και στρατώνες της φρουράς, η οποία ήταν υπεύθυνη για την ασφάλεια του οδικού περάσματος. Πρόκειται για μια χαρακτηριστική περίπτωση οδικού περάσματος-φρουρίου στην περιοχή της Ηπείρου.

⁶⁰¹Γ.Α. Μακρής- Σ. Π. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά. Τεπεντελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, Αθήνα 1990, σ. 149.

⁶⁰²Ο.π.

⁶⁰³Το σημείο αυτό απέχει από την Άρτα 34 χιλιόμετρα, δηλαδή περίπου 7 ώρες οδοιπορίας, με μέση ταχύτητα 4,9 χιλιόμετρα την ώρα. Μακρής- Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας*, ό.π.

⁶⁰⁴Το 1822 ο Μάρκος Μπότσαρης, επικεφαλής στρατιωτικού σώματος Σουλιωτών, κατέλαβε την περιοχή των Πέντε Πηγαδίων, προκειμένου να αποκόψει τον δρόμο Ιωαννίνων-Πρέβεζας. Ι. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, μτγρ.- σημ. Ε. Καραντινού, Αθήνα 2002, σ. 40.

⁶⁰⁵Όπως αναφέρει ο H. Holland, μέσα στον περίγυρο του κάστρου υπήρχαν πέντε στρογγυλά πηγάδια, από τα οποία πήρε το όνομά της και η συγκεκριμένη θέση, τα οποία προφανώς προμήθευαν νερό στους ταξιδιώτες και τα υποζύγια που κατέλυναν στο χάνι. H. Holland, *Ταξίδι στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία 1812-1813*, μτφρ. Τ. Βουρνάς, Αθήνα 1989, σ. 85.

Επικεφαλής του ήταν αλβανόμπουλούκμπασης, στον οποίο οι διερχόμενοι έπρεπε να καταβάλλουν κάποιο χρηματικό ποσό για τη διέλευσή τους.

Προκειμένου να ισχυροποιήσει την εξουσία του στην περιοχή της Χειμάρρας⁶⁰⁶ και την ευρύτερη περιοχή, κατασκεύασε ένα σημαντικό οχυρό κοντά στη θέση Βιβάρι του Βουθρωτού.⁶⁰⁷ Το οχυρό ανοικοδομήθηκε στην εκβολή του καναλιού του Βουθρωτού στο Ιόνιο Πέλαγος. Πρόκειται για μια κατασκευή τριγωνικού σχήματος, κτισμένη πάνω σε μια στενή λωρίδα γης στη βόρεια πλευρά της χερσονήσου, η οποία περιβάλλεται από θάλασσα. Το οχυρό του Βουθρωτού είναι πιθανότερο να κατασκευάστηκε κατά το χρονικό διάστημα 1807-1808 πριν την κατάληψη της Κέρκυρας από τους Άγγλους (Ιούνιος 1814).⁶⁰⁸ Επίσης, πιθανή περίοδος κατασκευής του φρουρίου θεωρείται και αυτή 1797-1798, κατά την οποία ο Αλή πασάς προσπάθησε να καταλάβει την Χειμάρρα.⁶⁰⁹ Μετά την κατάληψη ο Αλή πασάς κατασκεύασε μια σειρά από κάστρα στην περιοχή. Το βορειότερο από αυτά είναι το Πόρτο Παλέρμο (Πάνορμος) και το νοτιότερο των Αγίων Σαράντα.⁶¹⁰ Κατά την περίοδο 1790-1792 δημιουργήθηκαν από τον βεζύρη των Ιωαννίνων τα πρώτα οχυρά πάνω στον οδικό άξονα Ιωαννίνων-Σουλίου και συγκεκριμένα στα χωριά Θεριακήσι, Κόπανι, Βαριάδες, Τόσκασι, Μπουσιού, Γρατσιανά και Τσαρίτσιανα.⁶¹¹

Οι οχυρώσεις που κατασκεύασε εξ αρχής ή επισκεύασε και επέκτεινε ο Αλή πασάς διαμόρφωσαν ένα σημαντικό οχυρωματικό σύστημα στον σημερινό δυτικό ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο, που πέρα από την εξυπηρέτηση των επεκτατικών του βλέψεων και των αμυντικών του αναγκών, αποτελούν και μια υλική αποτύπωση μιας διαρκώς

⁶⁰⁶Σύμφωνα με τον Π. Αραβαντινό, τα 33 χωριά της Χειμάρρας κατά τη βυζαντινή περίοδο συγκροτούσαν την *Αυτόνομη Συμπολιτεία των Κεραυνείων*. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, η περιοχή χωριζόταν σε δύο τμήματα: το Μπρεγουλέτι, που περιελάμβανε τα χωριά των ελληνόγλωσσων χριστιανών κατοίκων και το Κουρβελέσι που περιελάμβανε αυτά των αλβανόφωνων μουσουλμάνων. Βλ. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 363.

⁶⁰⁷Το όνομα του Βουθρωτού ετυμολογείται από τις λέξεις *βους* και *θρόσκα*, λόγω και της εκτροφής βοοειδών στην περιοχή της Κεστρονής. Ο Βουθρωτός κατελήφθη τον 11^ο αιώνα από τον Ροβέρτο Γυϊσκάρδο στη διάρκεια της Β' Σταυροφορίας. Από το έτος 1204 έως το 1386 ανήκε στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, οπότε πέρασε στην κυριαρχία των Βενετών. Το 1797, μετά την κατάλυση του βενετικού κράτους, τέθηκε υπό την εξουσία των αυτοκρατορικών Γάλλων μαζί με τα Ιόνια νησιά, ενώ 16 μήνες αργότερα καταλήφθηκε από τις δυνάμεις του Αλή πασά. Β. Μπάρα, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, επιμ. Λ. Βρανούσης, Αθήνα 1966, σ. 12.

⁶⁰⁸Γ. Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2004, σ.82-83ό.π., σ. 81-82. Επίσης, Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 206.

⁶⁰⁹Ο Αλή πασάς επιχείρησε να καταλάβει τη Χειμάρρα το Πάσχα του 1798, αποστέλλοντας για τον σκοπό αυτό, δια θαλάσσης, στρατιωτικό σώμα 2.000 ανδρών, με επικεφαλής τον ομογάλακτο αδελφό του, Γιουσούφ Αράπη. Το στρατιωτικό σώμα αποβιβάστηκε στην περιοχή μεταξύ Αγίου Βασιλείου και Νιβίτσας, στη θέση Σηλιά.

⁶¹⁰Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ό.π., σ. 82-83.

⁶¹¹Ό.π., σ. 66.

αυτονομούμενης εξουσίας εντός της οθωμανικής επικράτειας, με αξιοσημείωτους συμβολισμούς.⁶¹²

7. Το οθωμανικό σύστημα διοίκησης του Μοριά την περίοδο της θητείας

του Βελή πασά ως Mora valisi

7.α. Το οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο

Στον οθωμανικό χώρο οι κοινοτικές λειτουργίες προσδιορίζονταν από τα ιδιαίτερα γεωγραφικά, πληθυσμιακά και οικονομικά χαρακτηριστικά των περιοχών στις οποίες ασκούνταν και για τον λόγο αυτό παρουσίαζαν πολυμορφία. Η Πελοπόννησος αποτελεί μια περιοχή της οθωμανικής επικράτειας στην οποία καταγράφεται από τον 18^ο αιώνα η λειτουργία ενός ενισχυμένου συστήματος κοινοτικής εκπροσώπησης. Η ιδιαιτερότητα της κοινοτικής διοίκησης στην Πελοπόννησο (οθωμανικά Mora/مورا) εντοπίζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία εν πολλοίς οφείλονταν στη γεωγραφική θέση της χερσονήσου και στον μεθοριακό χαρακτήρα της. Η γεωπολιτική θέση της Πελοποννήσου είχε ως αποτέλεσμα, έκτος των άλλων, και τη διεκδίκηση των εδαφών της από τις μεγάλες ευρωπαϊκές ναυτικές δυνάμεις, καθώς και το έντονο ρωσικό ενδιαφέρον. Η Πελοπόννησος είχε περιέλθει σε ενετική κατοχή από το 1685 ως το 1715, ενώ στα 1770 είχε εμπλακεί στο ρωσο-οθωμανικό πόλεμο με τη γνωστή εξέγερση των «Ορλωφικών» (1770). Το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα ο Μοριάς παρέμεινε αυτόνομη διοικητική μονάδα, τέθηκε ωστόσο στη σφαίρα επιρροής του καπουδάν πασά (kapudân paşa/قبودان پاشا), ενώ την περίοδο της διακυβέρνησης του Βελή πασά (1807-1812) εντάχθηκε ουσιαστικά στην αληπασαδική επικράτεια.⁶¹³ Από τα αρχειακά τεκμήρια καταγράφεται ένας συνεχής επαναπροσδιορισμός της διοικητικής φυσιογνωμίας της Πελοποννήσου κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, μεταξύ των ετών 1715-1821, αυτήν που τμήμα της ελληνικής ιστοριογραφίας του 20^{ου} αιώνα αποδίδει με τον όρο «δεύτερη Τουρκοκρατία».⁶¹⁴

⁶¹²Είναι χαρακτηριστικό ότι στην κρίσιμη φάση της πολιορκίας του από τις σουλτανικές δυνάμεις, ο Αλή πασάς εμφανίζεται διατεθειμένος να παραδώσει «όλα τα κάστρα και τους τόπους που αγόρασε ή κατέκτησε με όπλα και παρακαλεί να γίνει δεκτός υπό την υψηλή προστασία της Ρωσίας», όπως αναφέρει σε σχετική αναφορά του πληρεξουσίου του, Ιωαννίτη Κωσταντίνου Χατζή Γεωργίου, την οποία παρέδωσε στον ρώσο αντιστράτηγο στο Κισνόβιο. Βλ. Άρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου*, ό.π., έγγραφο με αριθμ. 91, σ. 302.

⁶¹³Η Α. Κυρκίνη-Κούτουλα αναφέρει ότι η Πελοπόννησος κατά την περίοδο διοίκησης του Βελή πασά ήταν στην ουσία προέκταση, σχεδόν, της ηγεμονίας του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Βλ. Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996, σ. 16.

⁶¹⁴Η πρόσληψη αυτή ακολουθεί κατά βάση το σχήμα της αζεπέραστης ως σήμερα εργασίας του Μιχαήλ Σακελλαρίου. Του ιδίου, *Η Πελοπόννησος κατά τη δεύτεραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939.

Μετά την ανακατάληψή του από τους Οθωμανούς, ο Μοριάς ως ανεξάρτητη διοικητική μονάδα σε επίπεδο βιλαετίου, διαιρέθηκε σε δώδεκα περιφέρειες (kol/قول), οι οποίες αντιστοιχούσαν σε επίπεδο καζά (kaza/قضا), προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι καταγραφές στα φορολογικά κατάστιχα.⁶¹⁵ Την ίδια περίοδο μεταφέρθηκε και η πρωτεύουσα του βιλαετίου από το Ναύπλιο (Mora Anabolusu/مروهانابوليسى) στην Τριπολιτσά (Tripolice/تريبوليجة), η οποία ως τότε αποτελούσε μια μικρή ανοχύρωτη πόλη 966 κατοίκων.⁶¹⁶ Η μεταφορά της πρωτεύουσας του Μοριά σχετίζεται άμεσα με την αλλαγή της θέσης της Πελοποννήσου στις στρατηγικές επιδιώξεις της Υψηλής Πύλης, για την οποία φαίνεται ότι αποτελούσε πλέον χερσαία επαρχία της Αυτοκρατορίας, ενταγμένη στον κύριο κορμό της και όχι στρατηγικό στήριγμα της άμυνάς της προς τη Δύση.⁶¹⁷

Κατά την πρώτην περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης κάποιες περιοχές της Πελοποννήσου είχαν υπαχθεί στο *Εγιαλέτι των Νησιών* και κατά συνέπεια στη διοικητική αρμοδιότητα του καπουδάν πασά/karudan pasa/karudân paşa/قبودان پاشا.⁶¹⁸ Η μερική υπαγωγή της Πελοποννήσου στη δικαιοδοσία του διοικητή του οθωμανικού στόλου υπήρξε αποτέλεσμα των ενεργειών ισχυρών φίλων του καπουδάν πασά Χασάν Γκαζί Τζεζαϊρλί (Hasan Gazi Cezayirli paşa) στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα, ο οποίος είχε νικήσει και εξοντώσει τους αλβανούς ενόπλους από τον Μοριά.⁶¹⁹ Εξ' άλλου, η εν μέρει υπαγωγή στη σφαίρα επιρροής του καπουδάν πασά αποδεικνύει τη σημασία που απέδιδε η Πύλη στον Μοριά, όσον αφορά τη ναυτική ισχύ της Αυτοκρατορίας, όπως είχε αποδείξει και η εμπειρία, μετά τον επταετή πόλεμο 1768-1774.⁶²⁰ Για την αντιμετώπιση της πειρατείας στην Πελοπόννησο, οι τοπικές αρχές της Ύδρας (οθωμ. Çamlıca/چاملیجه) ζητούσαν τη συνδρομή των Υδραίων.⁶²¹ Από το 1715 έως το 1821 ο Μοριάς αποτέλεσε ξεχωριστή διοικητική

⁶¹⁵Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 21.

⁶¹⁶Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 83. Επίσης, Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18^ο αιώνα με βάση τα γαλλικά αρχεία*, Αθήνα 1972, σ. 40-41.

⁶¹⁷Για τη σημασία της μεταφοράς της πρωτεύουσας του Μοριά από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά., «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18ο αιώνα», *Ο Ερανιστής* 11(1974): 41-56.

⁶¹⁸Μια ακόμα διοικητική διασύνδεση της Πελοποννήσου με τον καπουδάν πασά υποδηλώνει η υποχρεωτική συνεισφορά του πληθυσμού σε χρήμα και ανθρώπινο δυναμικό για τις ανάγκες του στόλου. Βλ. σχετ. Αρχείο Οικογένειας Περούκα /Ιστορική και Εθνολογικής Εταιρεία της Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε.), έγγραφα με αριθμό 17606/10 έτους 1800, 17616/15 έτους 1817, 17618/ 10 και 17618/5 έτους 1819.

⁶¹⁹Ο Cezayirli Gazi Hasan paşa, ο οποίος από το 1768 ηγήθηκε σε νίκες κατά των ρωσικών στρατευμάτων, έλαβε τον τίτλο του βεζύρη και προήχθη σε καπουδάν πασά (karudân paşa) με τρεις ιππουρίδες. Μετά τη νικηφόρα εκστρατεία του (1779) εναντίον των αλβανών ενόπλων που λυμαίνονταν τον Μοριά, η Πύλη του παραχώρησε και την είσπραξη των φόρων του πασαλίκιού. Ν. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα, Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών, Το δεσποτικό κράτος*, τ. 1, Αθήνα χ.χ., σ. 242.

⁶²⁰Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, ό.π., σ. 57.

⁶²¹Α. Λιγνός, *Αρχαίον Κοινότητος Ύδρας (1772-1832)*, Πειραιάς 1921, τ. 1, σ. 80. Το ύφος των εγγράφων της οθωμανικής διοίκησης προς τους Υδραίους ήταν σε κάποιες περιπτώσεις απειλητικό, ενώ κατά την περίοδο της διοίκησης του Βελή πασά στον Μοριά καταγράφεται από τα έγγραφα ηπιότερη αντιμετώπιση των Υδραίων. Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Το οθωμανικό σύστημα διοίκησης*, ό.π., σ. 26.

μονάδα σε επίπεδο βιλαετίου, ενώ ο διοικητής της ονομαζόταν *Mora valisi*⁶²² και έφερε τον τίτλο του πασά.⁶²³

Κατά τη δεύτερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ενισχύθηκε ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της εξουσίας στον Μοριά. Ο διοικητής του την περίοδο αυτή διοριζόταν από την Υψηλή Πύλη, μέσα από μια διαδικασία οικονομικής πλειοδοσίας.⁶²⁴ Όπως συμβαίνει σε όλη την όψιμη οθωμανική περίοδο, σε ορισμένες περιπτώσεις ο πασάς της Πελοποννήσου υπεκμίσθωνε σε άλλα πρόσωπα την εκμετάλλευση των προσόδων του Μοριά και τον απέστελλε ως αναπληρωτή και εντεταλμένου για την είσπραξη των φόρων (*muhasil*/موحاس= φοροεσπράκτορας) στην Πελοπόννησο, ενώ ο διορισμένος *Mora valisi* παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη.⁶²⁵

Στις ειρηνικές περιόδους ο στρατιωτικός διοικητής (*seraşker*) του Μοριά δεν ταυτιζόταν με τον διοικητή, οπότε ο *Mora valisi* ήταν, κατ' ουσία, μόνο *muhasil*, δηλαδή εκμισθωτής των προσόδων του Μοριά. Το αξίωμα του *seraşker*/سرعسكر έδινε τη δυνατότητα στον πασά της Πελοποννήσου να έχει υπό την ηγεσία του τις στρατιωτικές δυνάμεις του πασαλίκιου. Ακόμα και μετά την παύση του από τη διοίκηση του Μοριά, διατηρούσε την ιδιότητα του *seraşker* έως την παύση του από αυτό το δεύτερο αξίωμα με ειδική εντολή.⁶²⁶ Η πρακτική της αναπλήρωσης των πασάδων του Μοριά από κατώτερους οθωμανούς αξιωματούχους ως *muhasil* του βιλαετίου, κατά την περίοδο πριν από τα Ορλωφικά, οδήγησε σε εξασθένηση του κύρους του θεσμού του *Mora valisi*.⁶²⁷

Τη δράση του διοικητή του Μοριά πλαισιώναν δύο όργανα με συμβουλευτικές αρμοδιότητες: το συμβούλιο (*Mora divanî*/ديوانيه) για την εξέταση διοικητικών και των

⁶²²Από τον 18^ο αιώνα το αξίωμα του *Mora valisi* αντικατέστησε σταδιακά εκείνο του μπεηλέρμπεη (*beylerbey*). Βλ. Gibb, Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία*, ό. π., σ. 274-275.

⁶²³Παρά το γεγονός ότι η Πελοπόννησος κατά την όψιμη φάση της οθωμανικής κυριαρχίας αποτέλεσε ξεχωριστό βιλαέτι, κάποιες περιοχές της-κυρίως παραθαλάσσιες όπως το Ναύπλιο-αλλά και άλλες όπως ο Μυστράς, διατήρησαν την υπαγωγή τους στο *Εγιαλέτι των Νησιών*. Επίσης τα παραθαλάσσια φρούρια της Πελοποννήσου υπάγονταν στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά και για την ασφάλειά τους είχε οριστεί υπεύθυνος ειδικός οθωμανός αξιωματούχος. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 25.

⁶²⁴Ο.π., σ. 85.

⁶²⁵Χαρακτηριστικές είναι η περίπτωση αντικατάστασης του Μεχμέτ Εμίν πασά (*Mehmet Emin paşa*) από τον Αλή Εφέντη (*Ali effendi*) τα έτη 1765-1766 και Μελέκ πασά (*Melek paşa*) το 1769. Από το 1779 έως το 1781 διοικητής της Πελοποννήσου ορίστηκε ο Χατζή Ιμπραήμ (*Haci Ibrahim*), ως εκπρόσωπος του Καπουδάν πασά, Γαζί ΧασάνΤζεζουγκιρλί (*Gazi Hasan paşa Cezougirli*). Ο.π., σ. 65.

⁶²⁶Ο.π. Δεύτεροι σε σειρά ιεραρχίας μετά τον *Seraşker* στην Πελοπόννησο ήταν ο *Alay bey*/بالاي/бай και οι *Bibaşi*. Αργότερα, όταν ο ρόλος των τιμαριωτών σπαχίδων είχε υποβαθμιστεί, άμεσοι υφιστάμενοι του *Mora valisi* ήταν οι διοικητές του Ναυπλίου και της Μεθώνης, που έφεραν τον βαθμό του πασά των δύο ιππουρίδων. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι πασάδες του Μοριά έφεραν πάντοτε τρεις ιππουρίδες. Για την προέλευση των ιππουρίδων ως δηλωτικών του στρατιωτικού βαθμού, El. Habesci, *The present state of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1784, σ. 191.

⁶²⁷Συγκεκριμένα, μνημονεύεται η περίπτωση της αναπλήρωσης του Μεχμέτ Εμίν πασά (*Mehmet Emin paşa*) από τον Αλή εφέντη (*Ali effendi*) κατά την περίοδο 1765-1766 και του Μελέκ Μεχμέτ πασά (*Melek Mehmet paşa*) από τον κεχαγιά του, *Hasan effendi*, το έτος 1769. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 85.

φορολογικών θεμάτων και το συμβούλιο των προεστών. Τα μέλη του διβανίου του Μοριά διορίζονταν με σουλτανικό φερμάνι και από αυτά μόνο ο δραγουμάνος ήταν χριστιανός.⁶²⁸ Οι προεστοί που μετείχαν στο διβάνιο του Μοριά, αποκαλούνταν «μοραγιάνηδες» (âyan του Μοριά). Οι *μοραγιάνηδες* κατά τη διάρκεια της θητείας τους κατοικούσαν υποχρεωτικά στην έδρα του βαλή και έπρεπε να έχουν την άδειά του για να απομακρυνθούν από την πόλη.⁶²⁹ Ο τίτλος του *μοραγιάνη* δεν απαντάται σε οθωμανικά διοικητικά έγγραφα και φαίνεται ότι ήταν ανεπίσημος τίτλος που χρησιμοποιείτο στο χριστιανικό προυχοντικό περιβάλλον και παρέμενε τιμητικά και μετά τη λήξη της θητείας τους.⁶³⁰

Τα καθήκοντα του διοικητή της Πελοποννήσου διαμόρφωσαν μια οθωμανική διοικητική επικράτεια με σαφώς διακριτά όρια και λειτουργίες, που ελέγχονταν σε τοπικό επίπεδο. Πρόκειται για ενισχυμένες αρμοδιότητες που καταδεικνύουν την τοπική και κοινοτική αυτονομία της Πελοποννήσου και τείνουν προς τον σχηματισμό μιας αυτόνομης ηγεμονίας, όπως τον ανέδειξε και η παραδοσιακή ελληνική ιστοριογραφία. Τα τοπικά πολιτικά και διοικητικά χαρακτηριστικά της Πελοποννήσου, όπως εξελίχθηκαν σταδιακά, διαμόρφωσαν, εν πολλοίς, μια περίπτωση οθωμανικής διοικητικής περιφέρειας με ενισχυμένη αυτονομία. Εξάλλου, η εξουσία του πασά της Πελοποννήσου περιοριζόταν σε κάποιες περιοχές, όπου η οθωμανική κυριαρχία συνοδευόταν από ένα ιδιαίτερο καθεστώς. Πρόκειται για περιοχές στις οποίες είχε χορηγηθεί, για διάφορους λόγους, ειδικό καθεστώς αυτονομίας, όπως το Λάλα, η Μπαρδουνία και η Μάνη. Επίσης σε κάποιες κατηγορίες υπηκόων, όπως οι *Seyyid* (سید/απόγονοι του Προφήτη), ο πασάς της Πελοποννήσου δεν είχε δικαστική-ποινική δικαιοδοσία.

7.β.Οι προυχοντικές ηγεσίες

⁶²⁸Ο.π. Ο Δραγουμάνος του Μορέως είχε και φορολογικές αρμοδιότητες, όπως προκύπτει από σχετικό έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά. Πρόκειται για ένα είδος μνημονίου, στο οποίο περιγράφονται οι υποθέσεις (μασχλάτια/*maslahat*/مصلحت) κυρίως φορολογικού και εισπρακτικού χαρακτήρα, τις οποίες πρέπει να διευθετήσει επιστέφοντας στο Μοριά εντός 20 ημερών ο *Κωνσταντίνος γραμματικός*. Σύμφωνα με τον εκδότη του εγγράφου, ο *Κωνσταντίνος Γραμματικός* ταυτίζεται με τον Κωνσταντίνο Καμινάρη, ο οποίος υπηρέτησε στη θέση του Δραγουμάνου του Μορέως από το 1807. Το έγγραφο με ημερομηνία 10 Αυγούστου 1810 υπογράφει ο Βελή πασάς ως *Mora valisi* από το στρατόπεδο της Σόφιας όπου βρίσκεται, παίρνοντας μέρος σε πολεμική εκστρατεία στο πλαίσιο του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 558, σ. 179-180.

⁶²⁹Α. Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Αθήνα 2005. Οι Μοραγιάνηδες ήταν εκλεγμένοι αντιπρόσωποι των χριστιανών προεστών της Πελοποννήσου στον *Mora valisi*. Βλ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 87-89· Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, ό.π., σ. 233-239.

⁶³⁰Ο Ι. Αλεξανδρόπουλος υποστηρίζει ότι πιθανότατα πρόκειται για άτυπο τίτλο των ανώτερων κοτζαμπάσηδων J. Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Αθήνα 1985, σ. 118.

Η διοικητική διαίρεση του βιλαετίου του Μοριά αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό και τα διαφορετικά επίπεδα κοινοτικής εκπροσώπησης. Υπήρχε δηλαδή η κοινοτική εκπροσώπηση σε επίπεδο πόλεων, κωμοπόλεων ή χωριών, η εκπροσώπηση των επαρχιών και τέλος η εκπροσώπηση του βιλαετίου με το συμβούλιο των προκρίτων που πλαισίωνε τον Mora valisi(موره واليسى).⁶³¹ Ο Ν. Μοσχοβάκης αναφέρει ότι «το χωρίον» συνιστούσε την κατώτερη βαθμίδα αυτοδιοίκησης, οι άρρενες ενήλικοι κάτοικοι του οποίου αποτελούσαν την κοινότητα.⁶³² Σε κάθε κοινότητα εκλεγόταν ετησίως με άμεση εκλογή ένας ή δύο δημογέροντες.

Οι εκπρόσωποι των âyan και των κοτσαμπάσηδων (koca-başı) απ' όλες τις επαρχίες, διόριζαν δύο χριστιανούς άρχοντες (μοραγιάνηδες/morâyan) και δύο μουσουλμάνους, οι όποιοι λειτουργούσαν ως συμβουλευτικό σώμα του Mora valisi). Οι χριστιανοί διατηρούσαν το αποκλειστικό προνόμιο να αποστέλλουν στην Κωνσταντινούπολη επίσημους αντιπροσώπους (βεκίληδες/vekil/وكيل) από την τουρκική λέξη vekâlet/وكالت= αντιπροσώπευση), συνήθως τρεις τον αριθμό (και ενίοτε περισσότερους).⁶³³ Η γνώση της τουρκικής γλώσσας φαίνεται πως ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιλογή ενός βεκίλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ιωάννης Παπαγιαννόπουλος (Δελιγιάννης) είχε αποστείλει τον γιό του, Αναγνώστη, στην Κωνσταντινούπολη για δύο χρόνια, προκειμένου να κάνει γνωριμίες και να μάθει την τουρκική γλώσσα.⁶³⁴

Οι σημαντικότερες οικογένειες μουσουλμάνων προυχόντων (âyan) του Μοριά ήταν αυτές των Απζίμ Μπεγιάνους (Arzim Beyanus) της Κορίνθου (Gördes/كوردس), στην οποία ανήκε και ο διαβόητος Κιαμήλ μπέης (Kâmil bey), καθώς και ο λιγότερο γνωστός, αλλά ισχυρός εξάδελφος του, Ίτζέτ μπέης (İcet bey), οι Αρναούτογλου (Arnavutoğlu) της Τριπολιτσάς και οι Χοτομαναίοι (Hotoman) της Ηλείας.⁶³⁵ Οι Μπεγιάνους και οι Χοτομαναίοι κατάγονταν από τους πρώτους οθωμανούς κατακτητές της Πελοποννήσου. Οι μεγάλες αυτές οικογένειες κατείχαν τεράστιες εκτάσεις γης και είχαν μεγάλη πολιτική επιρροή, ωστόσο δεν απέκτησαν ποτέ την ισχύ των μεγάλων âyan των Βαλκανίων και της Ανατολίας, καθώς δεν διέθεταν την ανάλογη στρατιωτική δύναμη, που θα τους καθιστούσε υπολογίσιμους παράγοντες στρατιωτικής ισχύος της Αυτοκρατορίας.

⁶³¹ Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 41.

⁶³² Μοσχοβάκης, ό.π., σ. 91.

⁶³³ Μ. Πύλια, «Λειτουργίες και αυτονομία των Κοινοτήτων της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)», *Μνήμων* 23 (2001):70· Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 43.

⁶³⁴ Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 63.

⁶³⁵ Πύλια, «Λειτουργίες και αυτονομία των Κοινοτήτων της Πελοποννήσου», ό.π., σ. 72· Κυρκίνη -Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση*, ό.π., σ. 156-161 και 164. Όπως αναφέρει ο W. M. Leake, οι Αρναούτογλου της Τριπολιτσάς είχαν στην κατοχή τους 500 τσιφλίκια. Leake, *Travel in Nothern Greece*, ό.π., τ. 2, σ. 49.

Η σημαντικότερη προυχοντική οικογένεια της νότιας Πελοποννήσου ήταν η οικογένεια Μπενάκη της Καλαμάτας (قلاμάة/Ḳalamata). Ο ιδρυτής της οικογένειας Μπένος Ψάλτης είχε λάβει το αξίωμα του συνδίκου επί Βενετοκρατίας. Ο ίδιος νυμφεύθηκε την κόρη του διαβόητου για την πειρατική, και γενικότερα αμφιλεγόμενη δράση του, Λυμπεράκη (Ελευθέριου) Γερακάρη και απέκτησε έναν γιο, τον Παναγιώτη, ο οποίος έλαβε το επώνυμο «Μπενάκης» από το βαπτιστικό όνομα του πατέρα του. Ο τελευταίος υπήρξε πρωταγωνιστής της εξέγερσης των *Ορλωφικών* και για τον λόγο αυτό αναγκάστηκε να αναχωρήσει από την Πελοπόννησο. Απέκτησε δύο παιδιά τον Λυμπεράκη και την Παντζεχρούλα. Το 1790 ο Μπενάκης διορίστηκε γενικός πρόξενος της Ρωσίας στην Κέρκυρα και αργότερα στη Νεάπολη της Ιταλίας, διορισμός τον οποίο ο Κων. Σάθας αποδίδει στις επιδιώξεις των Ρώσων να οργανώσουν καλύτερα μια νέα επαναστατική κίνηση στον ελλαδικό χώρο.⁶³⁶

Άλλη σημαντική προυχοντική οικογένεια της Καλαμάτας ήταν η οικογένεια «Τζάνες», καταγόμενη από το Οίτυλο της Μάνης (Manya/مانيا), η οποία μετοίκησε στην Καλαμάτα στο τέλος του 17^{ου} αιώνα ή στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Το όνομα προέρχεται από το ιταλικό *Gianne*. Γνωστά μέλη της οικογένειας είναι ο Πανάγος, ο Μιχαήλ, ο Γεώργιος, ο Ιωάννης, ο Ηλίας και ο Δημητράκης (οι τελευταίοι είχαν χρηματίσει βεκίληδες στις αρχές του 19^{ου} αιώνα).

Οι χριστιανικές προυχοντικές ηγεσίες της Πελοποννήσου δραστηριοποιήθηκαν σημαντικά στο σύστημα εκμισθώσεων φορολογικών προσόδων (*iltizam*), αλλά και στο εμπόριο εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων του Μοριά, όπως η σταφίδα, το μετάξι, κλπ., προσποριζόμενοι μεγάλα κέρδη. Η ανάπτυξη του κοινοτικού θεσμού στην Πελοπόννησο οφείλεται, εν πολλοίς, και στην επιχειρηματική αυτή δραστηριοποίηση των κοινοτικών εκπροσώπων, που είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική τους ευρωστία και κατ' επέκταση την πολιτική τους ισχυροποίηση.⁶³⁷

⁶³⁶Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σ. 538. Το 1793, σε συνεργασία με τον βενετό προβλεπτή της Κέρκυρας, βοήθησε τους διασωθέντες άνδρες του Λάμπρου Κατσώνη και του Οδυσσέα Ανδρούτσου, ενώ από το 1800 συνεργάστηκε με τους Σουλιώτες που είχαν καταφύγει στα νησιά του Ιονίου και προστάτευε διάφορα πρόσωπα που είχαν προβλήματα με την οθωμανική διοίκηση και χρειάζονταν τη βοήθειά του, όπως ο Αναγνωσταράς και ο Περαιβός. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π. σ. 65.

⁶³⁷Όπως επισημαίνει ο Αθ. Φωτόπουλος, η εμπορική δραστηριότητα των προεστών του Μοριά δεν συνέβαλε μόνο στην προσωπική τους ανάδειξη και ευημερία, αλλά ενδυνάμωσε τον θεσμό της αυτοδιοίκησης στην Πελοπόννησο, καθώς η ανάπτυξη του εμπορίου θα ήταν αδύνατη σε καθεστώς οικονομικού ελέγχου και ασφυκτικών διοικητικών μέτρων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αυστηροποίηση των διοικητικών μέτρων της οθωμανικής διοίκησης στην Πελοπόννησο είχε οδηγήσει κατά καιρούς σε περιορισμό της άσκησης εμπορικής δραστηριότητας. Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση της επίσημης οθωμανικής διοίκησης στο «*Σύστημα πραγματευτών*» που είχε οργανωθεί στην Πάτρα, το οποίο θεωρήθηκε ως στασιαστική ενέργεια (*τζουμχουράτι* από τη λέξη *cumhuri*/جمهور= λαός) και οδήγησε σε διώξεις αυτών που πρωτοστάτησαν. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 211, υπ. 297, όπου αναφορά σε σχετικό έγγραφο του Αρχείου Περούκα. Πρόκειται για επιστολή του Γραμματέα του Δραγουμάνου Γ. Σκαλίδη από την Τριπολιτσά, προς

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα κυριαρχούν δύο σημαντικές χριστιανικές προυχοντικές φατρίες, οι οποίες με τα οικογενειακά και κοινωνικά τους δίκτυα διαμορφώνουν δύο σημαντικούς πόλους πολιτικής εξουσίας στον οθωμανοκρατούμενο Μοριά: η πρώτη υπό την αρχηγία του Σωτηράκη Λόντου⁶³⁸ από τη Βοστίτσα (Αίγιο, οθωμαν. Vostice/وستیچه), περιελάμβανε τον Ασημάκη Ζαΐμη από τα Καλάβρυτα, τον Γεώργιο Σασίνη από τη Γαστούνη, τον Γρηγόριο Παπαφωτόπουλο από την Αρκαδιά, τον Αναγνώστη Κοπανίτσα από τον Μυστρά και τον Γιαννούλη Καραμάνο από τον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας. Η άλλη φατρία, υπό την αρχηγία του Ιωάννη Δεληγιάννη⁶³⁹ από την Καρύταινα περιελάμβανε τον Σωτήρη Χαραλάμπη από τα Καλάβρυτα, τον Θανάση Κανακάρη από την Πάτρα (Balli Badra/ بالی بدره), τον Παπαλέξη Οικονόμου από την Ανδρίτσεινα, τον Σωτήρη Κουγιά από την Τρίπολη και τον Πανούτσο Νοταρά από την Κόρινθο.

Οι Σωτηράκης Λόντος και Ι. Δεληγιάννης αναδείχθηκαν σε ηγετικές φυσιογνωμίες της προυχοντικής πελοποννησιακής τάξης μετά τη δολοφονία του σημαντικού προεστού των Καλαβρύτων Ανδρουτσάκη Ζαΐμη.⁶⁴⁰ Παρά το γεγονός ότι οι δύο προυχοντικές οικογένειες βρίσκονταν σε χρόνια αντιπαλότητα, σε πολλές περιπτώσεις συνέπλεαν προκειμένου, με τις παρεμβάσεις τους στην οθωμανική διοίκηση, να πετύχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα, όπως στην περίπτωση του διορισμού του Γιαννάκη Παλαμήδη στη θέση του Δραγουμάνου του Μοριά.⁶⁴¹

άδηλο παραλήπτη, ίσως τον Ι. Περούκα, με ημερομηνία 4-12-1821, *Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε.) /Αρχείο Οικογένειας Περούκα*, έγγραφο με αριθμό 17577.

⁶³⁸Ο Σωτηράκης Λόντος (1750-1812), παρότι είχε συμμετάσχει στην εξέγερση των Ορλωφικών το 1769-70, κατόρθωσε, μετά την καταστολή της, να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Οθωμανών και να αναδειχθεί σε έναν από τους ισχυρότερους προεστούς της Πελοποννήσου. Κατά καιρούς εστάλη ως βεκίλης (vekil= αντιπρόσωπος) στην Κωνσταντινούπολη, ενώ κατέλαβε και το αξίωμα του *Μοραγιάνη*. Το έτος 1799, όταν εστάλη εκ νέου ως βεκίλης στην οθωμανική πρωτεύουσα, κατάφερε λόγω της μεγάλης επιρροής του στο Πατριαρχείο να αποκτήσει το δικαίωμα της έγκρισης των κληρικών, που καταλάμβαναν μητροπολιτικές έδρες της Πελοποννήσου. Αποκεφαλίστηκε το έτος 1812 από τον διάδοχο του Βελή πασά, Ιτζελή Αχμέτ πασά (İceli Ahmet paşa). *Ιστορικών Αρχείων Α. Λόντου (1778-1832)*, τ. 1, Αθήνα 1914, σ. 1-5· Γ. Τσουκαλάς (επιμ.). *Απομνημονεύματα Κανέλλου Δεληγιάννη*, τ. 1, Αθήνα 1957, σ. 67. Σύμφωνα με τον Παπατσώνη, γαμπρό του Ι. Δεληγιάννη, ο Σ. Λόντος «ήτο καί ὁ ἀξιώτερος τῶν ἄλλων προεστῶν καί λόγιος ἐν ταυτῷ». Π. Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας του Γεωργίου Α΄*, Αθήνα 1960, σ. 39.

⁶³⁹Ο Ιωάννης Παπαγιαννόπουλος-Δεληγιάννης (περ. 1738-1816) γεννήθηκε στα Λαγκάδια της Καρύταινας. Διετέλεσε γραμματέας του Μοραγιάνη Δεληγιάννη, από τον οποίο έλαβε και το δεύτερο επίθετο του, με το οποίο έγινε γνωστός. Το 1787 ανήλθε ο ίδιος στο αξίωμα του *Μοραγιάνη*. Η θέση του ενισχύθηκε ιδιαίτερα, μετά τη μετάθεση του Βελή πασά στη Θεσσαλία το 1812, δίπλα στον νέο Mora valisi, Ιτζελή Αχμέτ πασά (İceli Ahmet paşa). Εκτελέστηκε από τον διάδοχό του Ιτζετλή, Ιμπραήμ πασά (İbrahim paşa) στις 16 Φεβρουαρίου 1816.

⁶⁴⁰J. Alexander, «Some aspects of the strife among the Moret Christian notables», *Επετηρίς Εταιρίας Στερεοελλαδικών Μελετών* 5 (1974-75): 473-503· Μ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 233-234.

⁶⁴¹Ο Γ. Παλαμήδης διορίστηκε στη θέση του Δραγουμάνου του Μοριά, όταν διοικητής της Πελοποννήσου ήταν ο Τσελίκ Περίσαν Μουσταφά πασάς (Çelik Mustafa Perisan paşa 1791-1795) σύζυγος της Beyhan sultan, αδελφής του Σουλτάνου Σελίμ Γ΄, η οποία κατείχε τα δικαιώματα ισόβιας εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων (malikâne) στις επαρχίες της Καρύταινας, του Φαναρίου (Ολυμπίας, οθωμ. Fener/فنر) της Αρκαδιάς (Κυπαρισσίας, οθωμ. Arkadya/عرفاديا), του Νεόκαστρου (Πύλου, οθωμ. Navarin/نابارین) και των Ιμλακίων της Καλαμάτας, στις οποίες είχε διορίσει ως διαχειριστές της (κεχαγιάδες/kâhya) τον Ιωάννη Δεληγιάννη, τον

7.γ. Η ενσωμάτωση της Πελοποννήσου στο αληπασαδικό σύστημα διοίκησης Η ανάθεση του αξιώματος του Mora valisi στον Βελή πασά

Η πολιτική και στρατιωτική εξουσία της Πελοποννήσου ενοποιήθηκε στα 1807, όταν ο Βελή πασάς συγκέντρωσε όλες τις αρμοδιότητες ως βαλής του Μοριά. Την περίοδο διοίκησης του Βελή πασά το αξίωμα του Mora valisi ανακτά το κύρος που είχε χάσει.⁶⁴² Με τον διορισμό του ως Mora valisi ο Βελή πασάς διατήρησε και το αξίωμα του πασά των Τρικάλων, αφήνοντας στη Θεσσαλία τον αντικαταστάτη του.⁶⁴³ Αρχικά ο Βελή πασάς διορίστηκε seraşker του Μοριά, στις 2 Ιανουαρίου 1807 και στη συνέχεια, με την προαγωγή του σε πασά τριών ιππουρίδων, ανέλαβε και την πολιτική εξουσία.

Ο Βελή πασάς ήταν δευτερότοκος γιος του Αλή πασά Τεπεντελενλή. Γεννήθηκε το 1773, ενώ από νεαρή ηλικία κατέλαβε σημαντικές θέσεις σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Το 1802 ορίζεται από την οθωμανική διοίκηση ως *Επόπτης Φύλαξης των Δερβενίων* (*Derbendat nâziri*) της Δυτικής Ρούμελης (δυτικών Βαλκανίων), σε αντικατάσταση για μικρό χρονικό διάστημα του πατέρα του, που κατείχε για 33 χρόνια το συγκεκριμένο αξίωμα. Το 1803 ο Βελή ηγείται της τρίτης και τελευταίας εκστρατείας του Αλή πασά κατά των Σουλιωτών, που οδήγησε στη συνθηκολόγηση και εκδίωξή τους από το Σούλι και στην ανατίναξη του Κουγκίου, την οποία ακολούθησε η δραματική καταδίωξη του αποχωρούντος άμαχου σουλιώτικου πληθυσμού, κατ' εντολή του Αλή πασά και παρά τις αντιρρήσεις του ίδιου του Βελή. Το 1804 διορίζεται για πρώτη φορά διοικητής του σαντζακίου των Τρικάλων. Έδρα του οθωμανού πασά, διοικητή του σαντζακίου ήταν η πόλη της Λάρισας, λόγω της αυξημένης σημασίας που είχε αποκτήσει η συγκεκριμένη πόλη για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στην οποία έδρευε εκπρόσωπος της 'Ulema (ιεροδικαστικής εξουσίας), που έφερε τον τίτλο του Molla.⁶⁴⁴ Κατά τη διάρκεια αυτή της

Παπαλέξη Οικονόμου και τον Αναγνώστη Παπατσώνη. Οι προεστοί αυτοί ήταν υπεύθυνοι για τη συλλογή των εισοδημάτων της σουλτάνας και είχαν πληρεξουσιότητα να διορίζουν τους διοικητές (*Voyvoda/ویوودا*) και τους μπουλουκμπασήδες (*Bölük başi*) για μια περίοδο, που υπερέβαινε τα 25 έτη.

⁶⁴²Η Κυρκίνη-Κούτουλα διατυπώνει την άποψη ότι ο τρόπος διοίκησης του Βελή πασά επηρεάστηκε από τα πρότυπα της φωτισμένης δεσποτείας, που επιχειρούσε να καθιερώσει ο Αλή πασάς στις περιοχές όπου ασκούσε την εξουσία του. Ο.π., σ. 108.

⁶⁴³Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 108 και υποσ. 106.

⁶⁴⁴*Μολάς*, οθωμ. Molla και mullah/مولاه= δάσκαλος του κορανίου και του Ιερού νόμου του Ισλάμ, αλλά και ο ανώτερος βαθμός των ιεροδικαστών στο Ιεροδικαστικό οθωμανικό σύστημα. Στην Λάρισα (οθωμ. Yeşi Şehir/يکیشهر) ο επικεφαλής του ιεροδικείου έφερε τον τίτλο του molla, γεγονός που δεικνύει τη σημασία της στο ισλαμικό σύστημα αξιών ως μίας από τις πόλεις των Βαλκανίων με μουσουλμανικό πληθυσμό στη συντριπτική του πλειοψηφία. Για τον λόγο αυτό η Λάρισα σε ελληνικά έγγραφα της εποχής απαντάται με το τοπωνύμιο *μουλακιώτικο* ή *μουλαλίκι*. Η οθωμανική κατάκτηση οδήγησε στην ερήμωση της πόλης της Λάρισας, για τη δημογραφική ενίσχυση της οποίας οι Οθωμανοί εγκατέστησαν μεγάλο αριθμό εποίκων από περιοχές της Ανατολίας. Τον 16^ο αιώνα οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν το 80-90% του πληθυσμού της πόλης. Η μουσουλμανική παρουσία ήταν τόσο ισχυρή στη Λάρισα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ώστε ο άγγλος

πρώτης φάσης της διοικητικής του θητείας στην οθωμανική Θεσσαλία ο Βελή πασάς επιδίδεται στην απόκτηση μεγάλης γαιοκτησίας, χρησιμοποιώντας οικονομικές μεθόδους (αγοραπωλησίες, αποσβέσεις χρεών μεμονωμένων αγροτών ή κοινοτήτων, ισόβιες εκμισθώσεις), αλλά και εξω-οικονομικές μεθόδους (βίαιη ιδιοποίηση, εξαναγκασμό υποψήφιων αγοραστών να μη συμμετάσχουν την αγοραπωλησία, παράνομη οικειοποίηση περιουσίας *mihlul*, δηλαδή περιουσίας που αφήνουν υποχρεωτικά στο οθωμανικό δημόσιο όσοι πεθαίνουν άκληροι).

Ο Βελή γνώριζε ελληνικά και ιταλικά και φαίνεται ότι είχε μελετήσει Πausανία, πιθανόν από ιταλική μετάφραση. Οι περιηγητές της εποχής τον εμφανίζουν ως άνθρωπο με όμορφη εξωτερική εμφάνιση και προσωπικότητα, με αντιφατικά στοιχεία, που συνδύαζε τυχοδιωκτισμό, απλότητα, απληστία, προσήνεια και ανεξιθρησκεία.⁶⁴⁵ Ο Μ. Σακελλαρίου τον περιγράφει ως μελίχιο και πράο, ενώ ο Vaudoncourt υποστηρίζει ότι είχε προσπαθήσει να πείσει τον πατέρα του να τον στείλει για σπουδές στο εξωτερικό, κάτι που ο τελευταίος δεν αποδέχθηκε υπολογίζοντας την οικονομική δαπάνη.⁶⁴⁶ Ο Ed. Laurent υποστηρίζει ότι ο Βελή πασάς επεδίωκε να του απονεμηθεί τιμητικό δίπλωμα από την *Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας*, που είχε ιδρυθεί το 1807 με πρωτοβουλία του Ιωάννη Καποδίστρια.⁶⁴⁷

Η πολιτική που ακολούθησε ο Βελή πασάς ως διοικητής του βιλαετίου της Πελοποννήσου ενίσχυσε σε μεγάλο βαθμό τη θέση του χριστιανικού προυχοντικού στοιχείου. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στο Μοριά, στα παραδοσιακά πλαίσια συγκρότησης των προυχοντικών συμφερόντων προστίθεται το στοιχείο της πολιτικής ισχύος του Αλή πασά, το οποίο ανέτρεψε τους προηγούμενους ενδοπρουχοντικούς συσχετισμούς, και διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό, τους όρους διαφοροποίησης μεταξύ του χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού.

Εκτός από τις στρατιωτικές δυνάμεις, μαζί με τον Βελή πασά κατήλθε στην Πελοπόννησο ένας αριθμός ηπειρωτών βιοτεχνών -χρυσοχόων, βυρσοδεψών, ραπτών, σιδηρουργών, σανδαλοποιών- δεδομένου ότι ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η βιοτεχνική

συνταγματάρχης W. M. Leake αναφέρει ότι η Λάρισα ήταν «η πιο οθωμανική πόλη νότια της Θεσσαλονίκης». Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. I, σ. 440. Για την οθωμανική Λάρισα, βλ. A. Savvides, λήμμα «Yenişehir», C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs and G. Lecomte, (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam New edition (EI²)*, τ. XI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 333· Κ. Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές. Οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009.

⁶⁴⁵ Περιγραφές για την προσωπικότητα του Βελή πασά, μεταξύ άλλων στο J. Galt, *Letters from the Levant, containing views of the state and society, manners opinions and commerce in Greece and several of the principal islands of the Archipelago*, Λονδίνο 1813, σ. 86· Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, ό.π., σ. 235.

⁶⁴⁶ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 246· F. F. G. de Vaudoncourt, *Memoires on the Ionian Islands*, μτφρ. W. Walton, Λονδίνο 1816, σ. 64.

⁶⁴⁷ Ed. P. Laurent, *Recollections of a classical tour through various parts of Greece, Turkey and Italy: made the year 1818 and 1819*, Λονδίνο 1822, σ. 10-11.

παραγωγή στην Πελοπόννησο περιοριζόταν σε επίπεδο οικοτεχνίας και τα παραγόμενα προϊόντα ήταν άτεχνα και ικανοποιούσαν στοιχειωδώς τις ανάγκες του βίου.⁶⁴⁸ Όπως προκύπτει από τη σωζόμενη εμπορική του αλληλογραφία, ο Βελή πασάς ενίσχυσε το εξαγωγικό εμπόριο, στο οποίο επιδόθηκε και ο ίδιος με ιδιαίτερο ζήλο, ιδιαίτερα όσον αφορά τα δημητριακά, η εξαγωγή των οποίων ήταν επισήμως απαγορευμένη και για τον λόγο αυτό προσπόριζε σημαντικά κέρδη.⁶⁴⁹

Επί των ημερών του Βελή πασά συλλήθηκε ο *Θησαυρός του Ατρέα* στις Μυκήνες από τον Ιρλανδό Λόρδο Sligo. Ο ίδιος ο Βελή είχε επισκεφτεί ορισμένους αρχαιολογικούς χώρους και είχε, όπως φαίνεται, κάποιες σχετικές γνώσεις ώστε να μπορεί να συνδιαλέγεται με τους αρχαιολάτρες περιηγητές της εποχής. Αποτελούσε, σπάνια, ίσως μοναδική περίπτωση οθωμανού αξιωματούχου, που είχε ευρωπαϊκού τύπου πολιτιστικά ενδιαφέροντα και διέθετε ευρωπαϊκή γλωσσομάθεια. Ο Ed. Laurent αναφέρει ότι με τις γνώσεις του αυτές ο Βελή πασάς επεδίωκε να εκμεταλλευτεί τη μανία των Ευρωπαίων για τις ελληνικές αρχαιότητες, προκειμένου να τους πουλήσει τα ανασκαφικά ευρήματα σε υψηλότερες τιμές.⁶⁵⁰

Η συμμετοχή της προυχοντικής φατριάς Λόντου στον διορισμό του Βελή πασά ως Mora valisi προκύπτει και από έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά. Σε αρζουχάλι του Ιωάννη Στάμου Λογοθέτη, προεστού της Λιβαδειάς (οθωμ. Livadya/ليبادية) προς τον Βελή πασά, ο πρώτος κάνει λόγο για συνάντησή του με τον *Σωτηράκη* [Λόντο], ο οποίος, όπως αναφέρεται, αποδέχθηκε με προθυμία το σχέδιο του Λογοθέτη για διορισμό του Βελή πασά ως βαλή του Μοριά. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά επίσης και σε κάποιον *Μεχμέτ πασά* (Mehmet paşa), αναπληρωτή του ελλείποντος Mora valisi, ο οποίος, θα μεσολαβούσε υπέρ του Βελή στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁵¹ Ο Μεχμέτ πασάς αναφέρεται αργότερα ως πασάς

⁶⁴⁸ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 133. Όπως αναφέρει ο Μιχ. Σακελλαρίου «*Η βιοτεχνία εύρισκετο εις νηπιώδη κατάστασιν, κατά πλείστον μη υπερβάσα τό στάδιον τῆς οἰκιακῆς ἀπασχολήσεως. Ὁ σπουδαιότερος κλάδος αὐτῆς, ἡ μεταξουργία, ἦτο οἰκογενειακὴ ἐπιχείρησις*». Ο ίδιος κάνει λόγο για εμπόρους από τη Μασσαλία, που εισήγαγαν τα μεταξωτά μαντήλια της Καλαμάτας, οι οποίοι για να βελτιώσουν την ποιότητα των παραγομένων προϊόντων, έστειλαν στο Μυστρά γάλλους τεχνίτες, προκειμένου να διδάξουν τους ντόπιους παραγωγούς νεώτερες εξελιγμένες τεχνικές. Ωστόσο, στη συνέχεια έγινε μεταφορά μεταξοσκωλήκων και εξειδικευμένων εργατών στη Γαλλία, οπότε έκλεισε η αγορά της Μασσαλίας για τα μεταξωτά της Καλαμάτας. Ό.π., σ. 132.

⁶⁴⁹ Σημαντικό μέρος της εμπορικής και διπλωματικής αλληλογραφίας του Βελή πασά κατά τη διάρκεια της θητείας του ως Mora valisi αποτελούν τα έγγραφα της Συλλογής Ζυγαλάκη, που φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος. (Ι.Ε.Ε.Ε.).

⁶⁵⁰ Laurent, *Recollections of a classical tour*, ό.π., σ. 10-11.

⁶⁵¹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 295, σ. 547-548. Στο έγγραφο ο Μεχμέτ πασάς αναφέρεται ως σερασκέρης (seraşker), δηλαδή στρατιωτικός διοικητής του Μοριά, αξίωμα που δικαιολογεί και τον τίτλο του πασά και είναι χαρακτηριστικό της κατάτμησης μεταξύ της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας στην Πελοπόννησο, η οποία επανενώνεται στην περίπτωση του Βελή πασά, που ως Mora valise συγκεντρώνει και τις εξουσίες του στρατιωτικού διοικητή. Βλ. πιο πάνω στο ίδιο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

Θεσσαλονίκης, ο οποίος διαδέχθηκε τον Αλή πασά ως διοικητής του βιλαετίου της Ρούμελης (Rumeli valisi). Μέσα από το έγγραφο αναδεικνύεται η σημαντική δύναμη και επιρροή των χριστιανών προυχόντων, ειδικά της Πελοποννήσου, στο οθωμανικό σύστημα εξουσίας. Όπως αναφέρει ο Μιχ. Σακελλαρίου, η ανάμειξη του Σωτηράκη Λόντου στην ανάληψη του πασαλίκιου του Μοριά από μέλος του αληπασαδικού οτζακίου, γνωστή και από αφηγηματικές πηγές, δικαιολογεί την προνομιακή μεταχείριση του Λόντου στο σύστημα διακυβέρνησης του Βελή πασά.⁶⁵²

Καθοριστικής σημασίας για τις εξελίξεις στην προεπαναστατική Πελοπόννησο ήταν η εξόντωση των κλεφτών στα 1805-1806,⁶⁵³ η οποία διαμόρφωσε συνθήκες ειρήνης και ασφάλειας από τις αρχές του 19ου αιώνα, που οδήγησαν στην ενίσχυση του εμπορίου και επέδρασαν στην αύξηση της οικονομικής ισχύος και της πολιτικής επιρροής της προυχοντικής τάξης.⁶⁵⁴ Οι παράγοντες που οδήγησαν σε μεγάλο βαθμό στην ενίσχυση των προκρίτων ήταν ο διαμεσολαβητικός τους ρόλος στη φοροεισπρακτική διαδικασία μεταξύ του τοπικού, κατά βάση αγροτικού, πληθυσμού και της οθωμανικής διοίκησης, καθώς και ο κεντρικός τους ρόλος στην εξαγωγή αγροτικών προϊόντων που παράγονταν στην Πελοπόννησο.⁶⁵⁵

Η σχετική ισορροπία δυνάμεων, που επικράτησε μεταξύ των δύο μεγάλων προεστών του Μοριά, Ιωάννη Δεληγιάννη και Σωτηράκη Λόντου, μέχρι τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, όπως δείχνει η συχνή εναλλαγή τους στο αξίωμα του Μοραγιάννη, φάνηκε να ανατρέπεται το 1806.⁶⁵⁶ Από το έτος αυτό και για τα επόμενα χρόνια ο Ι. Δεληγιάννης κατάφερε να ελέγχει πλήρως τους βεκίληδες που διατηρούσε μόνιμα η Πελοπόννησος στην

⁶⁵² Είναι χαρακτηριστικό, μεταξύ άλλων, ότι σε όλη τη διάρκεια της θητείας του Βελή πασά ως Mora valisi, ο Σωτηράκης Λόντος διατηρούσε τον τίτλο του *Αρχοντος Λογοθέτου*. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά τη δευτέραν τουρκοκρατίαν*, ό.π., σ. 247.

⁶⁵³ Για τη δίωξη και την εξόντωση των κλεφτών στην προεπαναστική Πελοπόννησο βλ. Τσουκαλάς, επιμ. *Απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21*, τ. 11, σ. 22, *Απομνημονεύματα Αναγνώστη Κοντάκη*, τ. 16-18, *Απομνημονεύματα Καν. Δεληγιάννη*, τ. 16, σ. 42 κ.ε. · Φ. Χρυσανθακόπουλος (ή Φωτάκος), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1, Αθήνα 1858, σ. 28 · Τ. Χ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου, 1500-1821*, Αθήνα 1924, σ. 321-339 · Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά, Μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη (1715-18210)*, Αθήνα 1935, σ. 321-339

⁶⁵⁴ Δ. Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1807-1816)», *Ιστορ* 10 (1997): σ. 187.

⁶⁵⁵ Κρεμμυδάς, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο 1793-1821*, Αθήνα 1980, σ. 50-51 · Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά τη δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, σ. 215-220.

⁶⁵⁶ Βλ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 87-89 · Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση*, ό.π., σ. 233-239.

Κωνσταντινούπολη.⁶⁵⁷ Η θέση του Ι. Δεληγιάννη ενισχύθηκε λόγω και της συνεισφοράς του στην καταδρομή και εξόντωση των κλεφτών του Μοριά.⁶⁵⁸

Ο Βελή πασάς αρχικά διορίστηκε διοικητής των φρουρίων της Πελοποννήσου (*muhafız*) στις 2 Ιανουαρίου 1807,⁶⁵⁹ κατόπιν παρέμβασης των μουσουλμάνων προκρίτων προς την Πύλη, προκειμένου να ενισχυθεί η οθωμανική παρουσία στον Μοριά, μετά την έκρηξη του νέου ρωσο-οθωμανικού πολέμου.⁶⁶⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι από το έτος 1792 παρατηρείται μείωση της ρωσικής επιρροής στην Πελοπόννησο, γεγονός που οφείλεται στη στάση της Ρωσίας στην υπόθεση των Ορλωφικών. Η έναρξη του ρωσο-οθωμανικού πολέμου θα μπορούσε να επαναφέρει την επιρροή των Ρώσων στην Πελοπόννησο και να θέσει σε κίνδυνο την οθωμανική κυριαρχία, γεγονός που ήθελε να αποτρέψει πάση θυσία η οθωμανική διοίκηση. Για τον διορισμό του Βελή πασά ως διοικητή του βιλαετίου του Μοριά πίεζαν και οι Γάλλοι μέσω του πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, στρατηγού Sebastiani, φοβούμενοι μια αιφνίδια κατάληψη της Πελοποννήσου από τους Ρώσους.⁶⁶¹ Η ανάδειξη του Βελή στο αξίωμα του Mora valisi ενέτασσε ουσιαστικά την Πελοπόννησο στην αληπασαδική εξουσία, η οποία έθετε πλέον υπό τον έλεγχο της το σύνολο σχεδόν του ελλαδικού χώρου.

Ο Καννέλος Δεληγιάννης στα απομνημονεύματά του υποστηρίζει ότι η επέκταση της κυριαρχίας του Αλή πασά στην Πελοπόννησο και η αναστάτωση του μουσουλμανικού πληθυσμού θορύβησαν τη χριστιανική προυχοντική τάξη. Για τον λόγο αυτό, πριν τον διορισμό του Βελή πασά ως διοικητή των φρουρίων της Πελοποννήσου, απεστάλησαν στην Κωνσταντινούπολη δύο βεκίληδες, ο Αναγνώστης Παπατσώνης, γαμπρός του Ι. Δεληγιάννη και ο Παπαλέξης Οικονόμου, μέλος της «καρυτομεσσηνιακής» φατρίας, σύμφωνα με τον Πετμεζά, με στόχο να αντικρούσουν τις κατηγορίες των μουσουλμάνων και να αποτρέψουν το ενδεχόμενο μετάβασης του Βελή στην Πελοπόννησο.⁶⁶²

⁶⁵⁷ Όπως αναφέρει ο Μ. Σακελλαρίου, επρόκειτο για ένα σημαντικό κεκτημένο της πελοποννησιακής χριστιανικής προυχοντικής τάξης, που της έδινε τη δυνατότητα να παρακάμπτει τις αρμοδιότητες του διοικητή του βιλαετίου. Του ιδίου, *Η Πελοπόννησος κατά τη δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, ό.π., σ. 94.

⁶⁵⁸ Δ. Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1807-1816): Ο ρόλος των “Τουρκαλβανών” του Λάλα ως παράγοντας πολιτικής διαφοροποίησης», *Ιστορ10* (1997): 185-233.

⁶⁵⁹ Όπως αναφέρει ο Ρ. Παλαμήδης: «1807, Ιανουαρίου 2 ἦλθεν ὁ Βελή πασάς». Βλ. Κυρκίνη-Κοτούλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 106.

⁶⁶⁰ Τσουκαλάς (επιμ.), *Απομνημονεύματα Κανέλλου Δεληγιάννη*, ό.π., σ. 46· Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 246, υπ.2.

⁶⁶¹ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπεντελενλή*, τ. Ι, σ. 215-217.

⁶⁶² Όπως αναφέρει ο Κ. Δεληγιάννης, οι δύο βεκίληδες «κατέφυγον εἰς τοὺς προστάτας μας, τὸν Ἰμπραήμ ἐφένδην καὶ τὸν Ἀσμήν ἐφένδην καὶ εἰς τὴν προστάτριάν μας, Μπεϊάν Σουλτάναν». Πρόκειται μάλλον για τον κεχαγιά της Beyhan sultan, Ahmet Azmi effendi, ο οποίος κατείχε τη θέση του «επιστάτη του Μωρέως» από το 1803 έως το 1821· Τσουκαλάς (επιμ.), *Απομνημονεύματα Κανέλλου Δεληγιάννη*, ό.π. σ. 46· Κυρκίνη-Κοτούλα, *Η Οθωμανική Διοίκηση*, ό.π., σ. 218-219.

Μετά την παρέμβαση των βεκίληδων και της Beyhan sultan, προκειμένου να διασφαλίσει τα συμφέροντά της στην Πελοπόννησο, ο Βελή πασάς αναγκάστηκε να παράσχει διαβεβαιώσεις. Έτσι απέστειλε επιστολή προς τον Αναγνώστη Δεληγιάννη και τον Παπαλέξη Οικονόμου, με την οποία υποσχόταν ότι θα παραμείνει θεματοφύλακας της οθωμανικής νομιμότητας στην Πελοπόννησο και ότι θα προστάτευε τους ραγιάδες του Μοριά από τυχόν αυθαιρεσίες.⁶⁶³ Με την επιστολή του προς τους δύο βεκίληδες ο Βελή πασάς υποδηλώνει την αναγνώριση και διατήρηση του καθεστώτος της επίσημης αντιπροσώπευσης της χριστιανικής προυχοντικής τάξης του Μοριά στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα, προκειμένου να διασκεδάσει τις όποιες επιφυλάξεις. Μετά τις εγγυήσεις που έλαβαν από τον Βελή για την εξασφάλιση της θέσης τους, οι βεκίληδες συμβούλευσαν τους Πελοποννήσιους προύχοντες να στηρίζουν τον νέο διοικητή του βιλαετίου.⁶⁶⁴ Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον Κ. Δεληγιάννη, οι Ιωάννης Δεληγιάννης και Σωτηράκης Λόντος, προκειμένου να αποτρέψουν τους μουσουλμάνους προκρίτους να δημιουργήσουν διαύλους επικοινωνίας με την αληπασαδική εξουσία, έστειλαν στα Ιωάννινα τον Θεοδωράκη Δεληγιάννη και τον γαμπρό του Λόντου, Κωνσταντίνο. Ο Αλή πασάς επανέλαβε προς αυτούς τις υποσχέσεις που είχε παράσχει και ο Βελή στην επιστολή του προς τους βεκίληδες, ότι θα προστατεύσει τους ραγιάδες της Πελοποννήσου από τις αυθαιρεσίες.

Στις προτεραιότητες της αληπασαδικής διακυβέρνησης για την Πελοπόννησο προβλεπόταν η εξουδετέρωση κάθε εστίας αντίστασης, (Μάνη, αλβανόφωνοι της Μπαρδουνίας και Λάλα), που θα δημιουργούσε εμπόδια στην επιβολή της αληπασαδικής κυριαρχίας στον Μοριά. Ο παραγκωνισμός των μουσουλμανικών οικογενειών στο επίπεδο διοίκησης του βιλαετίου ήταν αποτέλεσμα των διαταγών του ίδιου του Αλή προς τον γιό του, Βελή πασά και μάλιστα σε συνάφεια με τις αντίστοιχες οδηγίες που είχε δώσει για την ευνοϊκή αντιμετώπιση του Σ. Λόντου.⁶⁶⁵

Ο Βελή έφτασε στην Τρίπολη τον Μάρτιο του 1807 και κυβέρνησε το βιλαέτι του Μοριά από το 1807 έως το 1812. Η πολιτική που ακολούθησε ευνόησε την αναβάθμιση της

⁶⁶³ Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», ό.π., σ. 191.

⁶⁶⁴ Ο Κ. Δεληγιάννης αποδίδει την πολιτική του Βελή πασά υπέρ του χριστιανικού στοιχείου, στις καλές σχέσεις που ανέπτυξαν, τόσο ο Ιωάννης Δεληγιάννης και ο γιος του, Θεοδωράκης, όσο και ο Σωτηράκης Λόντος με τον νέο Mora valisi. Υποστηρίζει ότι η ανάδειξη του Βελή πασά σε διοικητή της Πελοποννήσου και η προαγωγή του σε πασά τριών ιππουρίδων, την οποία τοποθετεί δύο μήνες μετά την έλευσή του στον Μοριά (Μάρτιος 1807), οφειλόταν στις ενέργειες των παραπάνω προεστών. Τσουκαλάς (επιμ.), *Απομνημονεύματα Κανέλλου Δεληγιάννη*, ό.π., σ. 47 κ.ε.

⁶⁶⁵ Για τη διάκριση μεταξύ του θεσμού των âyan και αυτού του kocabaşı, βλ. Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea*, ό.π., σ. 116, υποσ. 14.

θέσης των χριστιανών προκρίτων.⁶⁶⁶ Κατά την περίοδο της διακυβέρνησής του επετράπη η ανέγερση εκκλησιών και η ίδρυση σχολείων.⁶⁶⁷ Η παρουσία του Βελή στην Πελοπόννησο συνοδεύτηκε από την οικονομική ισχυροποίηση των χριστιανών προεστών, στους οποίους παραχώρησε την ενοικίαση προσόδων από αλυκές, μεταλλεία και ιχθυοτροφεία, που μέχρι τότε νέμονταν μουσουλμάνοι αγάδες. Ταυτόχρονα, τους επέτρεψε την υπέρμετρη αύξηση των φορολογικών προσόδων, με αποτέλεσμα να καρπώνονται οι ίδιοι τα πλεονάσματα σε βάρος των αγροτικών πληθυσμών.⁶⁶⁸

Η προσέγγιση της φατρίας του Σωτηράκη Λόντου προς τον Βελή πασά και οι συντονισμένες κινήσεις της φατρίας Δεληγιάννη στην Κωνσταντινούπολη οδήγησαν στην πολιτική αναβάθμιση των δύο πελοποννησίων προκρίτων, γεγονός που προκάλεσε τις αντιδράσεις των ισχυρών μουσουλμανικών οικογενειών του βιλαετίου. Για πρώτη φορά ετίθετο υπό αμφισβήτηση η πολιτική και οικονομική τους πρωτοκαθεδρία.⁶⁶⁹ Ωστόσο, η αντιμετώπιση του Βελή από τους μουσουλμάνους âyan δεν υπήρξε ενιαία. Ο Βελή πασάς αντιμετώπισε πρόβλημα κυρίως από τους Οθωμανούς των μεγάλων κάστρων του Μοριά, όπως της Μεθώνης (οθωμ. Modon/مدون), της Κορώνης (οθωμ. Koron/قرو), του Ναυπλίου (οθωμ. Anabolu/انابولى) και του Ναβαρίνου (οθωμ. Navarin/نابارين), τις φρουρές των οποίων επεδίωξε να αντικαταστήσει με δικούς του αλβανούς στρατιώτες. Επίσης, προσπάθησε εξ αρχής να θέσει υπό τον έλεγχό του τους μουσουλμάνους Αλβανούς της Μπαρδουνίας και του Λάλα, οι οποίοι αμφισβητούσαν πάντοτε την οθωμανική εξουσία⁶⁷⁰ και προέβαιναν σε βιαιοπραγίες και λεηλασίες σε βάρος του χριστιανικού, αλλά και του μουσουλμανικού πληθυσμού.

Η αντίδραση του προυχοντικού στοιχείου του Μοριά στη διακυβέρνηση του Βελή πασά και την κατ' επέκταση επιβολή της συγκεντρωτικής αληπασαδικής διοίκησης, με συνεπαγόμενη απώλεια των υφιστάμενων προνομίων, οδήγησε τους μοραΐτες χριστιανούς κοτσαμπάσηδες και μουσουλμάνους âyan σε έναν άτυπο συνασπισμό, επιδίδοντας την υποτέλεια του Μοριά στους αυτοκρατορικούς Γάλλους, δεδομένου ότι την ίδια περίοδο βρίσκονταν και τα Ιόνια νησιά για δεύτερη φορά υπό γαλλική κυριαρχία. Για την επίτευξη του σκοπού τους συνεργάστηκαν με τον διοικητή των Επτανήσων Φ. Ντοζελότ (François-Xavier Donzelot), που είχε αντικαταστήσει τον στρατηγό Μπερτιέ (Ceasar Berthier) τον

⁶⁶⁶Για τους λόγους που ο Βελή ακολούθησε τη συγκεκριμένη πολιτική και την ενδεχόμενη συμβολή του Ισμαήλ Πασόμπεη στην εφαρμογή της. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 244, υποσ. 1 και Αραβαντινός *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 218-219.

⁶⁶⁷Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 42.

⁶⁶⁸Ο.π., σ. 39.

⁶⁶⁹Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», ό.π., σ. 190.

⁶⁷⁰Βλ. Α. Φωτόπουλος, «Οι Λαλαίοι Τουρκαλβανοί», *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, τ. Β' (1983), σ. 429.

Απρίλιο του 1808. Ωστόσο, η αγγλική κατάκτηση των Ιόνιων νησιών διέκοψε τα σχέδια τους.⁶⁷¹

Η πρώτη σημαντική σύγκρουση του στρατηγού και στενού συνεργάτη του Βελή πασά Ισμαήλ Πασόμπεη⁶⁷² με τους μουσουλμάνους ηγέτες των αλβανόφωνων της Μπαρδουνίας Αμούς Αγά (Amus ağa) ή Μούσαγα και Γιουσούφ αγά Ζουλούμη (Yusuf ağa Zulumi) χρονολογείται από τις 30 Ιανουαρίου 1808.⁶⁷³ Η παρέμβαση του Σ. Λόντου υπήρξε καθοριστική για να λήξει αναίμακτα αυτή η πρώτη μεγάλη κρίση με τους Μπαρδουνιώτες, προκειμένου να μην υπάρξει αποσταθεροποίηση της εξουσίας του νέου βαλή της Πελοποννήσου. Η αύξηση της επιρροής του Λόντου προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στους ενδοπρουχοντικούς συσχετισμούς.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», ό.π., σ. 191.

⁶⁷² Ο Ισμαήλ Πασόμπεης (1770-1821), ο οποίος φέρεται καταγόμενος από την οικογένεια του πρώτου οθωμανού διοικητή των Ιωαννίνων Σινάν πασά (Sinan paşa), ήταν στενός φίλος και συνεργάτης του Βελή πασά. Στα νεανικά του χρόνια διώχθηκε από τον Αλή πασά και αναγκάστηκε να παραμείνει για έξι χρόνια στη Σόφια. Αργότερα, συνδέθηκε εξ αγχιστείας με την οικογένεια του Βελή πασά, χωρίς όμως να μεταβληθούν τα αισθήματά του πασά των Ιωαννίνων εναντίον του. Η δυσμένεια του Αλή πασά προς τον Πασόμπεη αποδίδεται και στην καταγωγή από οικογένεια των πρώτων οθωμανών κυρίαρχων των Ιωαννίνων, γεγονός που τον καθιστούσε υπολογίσιμο αντίπαλό του στη διοίκηση του πασαλίκιου των Ιωαννίνων. Άσκησε σημαντική επιρροή στον Βελή, τόσο κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Πελοπόννησο, όσο και κατά την παραμονή του στη Θεσσαλία. Ο Αλή πασάς επιχείρησε τρεις δολοφονικές απόπειρες εναντίον του: η πρώτη στη Λάρισα το 1813, είχε ως αποτέλεσμα να απομακρυνθεί από τον Βελή πασά και να καταφύγει στον πασά της Χαλκίδας και αργότερα στον πασά της Δράμας Mahmud paşa Dramali. Στο σπίτι του τελευταίου ο Πασόμπεης διέμεινε μυστικά επί πολλούς μήνες για να αποφύγει μια επιπλέον δολοφονική απόπειρα εναντίον του, αλλά απεσταλμένοι εκτελεστές του Αλή πασά κατάφεραν να τον εντοπίσουν και έβαλαν φωτιά στον αχυρώνα όπου κρυβόταν, με αποτέλεσμα να καταστραφεί μεγάλο μέρος του σεραγιού του Mahmud paşa. Η τρίτη απόπειρα, που έλαβε χώρα το 1820 στην Κων/λη, όταν δύο ένοπλοι πυροβόλησαν τον Πασόμπεη ενώ βρισκόταν στο παράθυρο του σπιτιού του, ακριβώς δίπλα στα ανάκτορα, προκάλεσε την οργή μελών της αυτοκρατορικής αυλής, με συνέπεια να αποκτήσει την εύνοια του Χαλέτ εφέντη (Halet effendi). Η υπονομευτική δράση του Πασόμπεη στην Κων/λη εναντίον του Αλή πασά, συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην αποκήρυξή του από την Πύλη. Τον Ιούλιο του 1820 ο Πασόμπεης διορίστηκε πασάς των Ιωαννίνων και αρχιστράτηγος της εκστρατείας εναντίον του Τεπεντελενλή. Ωστόσο, σύντομα έπεσε σε δυσμένεια για την αναποτελεσματικότητά του και στις αρχές του επόμενου χρόνου αντικαταστάθηκε από τον Χουρσίτ πασά και εκτελέστηκε με διαταγή του σουλτάνου. Για τη διαμάχη του Αλή πασά με τον Ισμαήλ Πασόμπεη, τις απόπειρες δολοφονίας του και την υπονόμηση του Αλή πασά βλ. Beauchamp, *Vie d'Ali pacha, vizir de Janina*, ό.π., σ. 283-306· Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, Ε. Νικολαΐδου, επιμ., Κ. Θ. Δημαράς εισαγωγή, Ιωάννινα 1984, μέρος Β', σ. 212-213, μέρος Γ', σ. 281-282· Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή*, ό.π., σ. 224-225· Μουφίτ, *Αλή πασάς ο Τεπεντελενλής*, ό.π., σ. 116-118.

⁶⁷³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης* ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 359, σ. 665-667. Πρόκειται για αρζουχάλι του Βελή πασά προς τον πατέρα του, με ημερομηνία 30 Ιανουαρίου 1808, με βασικό θέμα την αψιμαχία μεταξύ γαλλικών και ενός αγγλικού πλοίου στα ανοικτά της Κυπαρισσίας (Αρκαδιάς, οθωμ./Arkadya/ عرقدیا), επεισόδιο που εντάσσεται στο πλαίσιο του αποκλεισμού που επέβαλε ο αγγλικός στόλος στα γαλλοκρατούμενα Επτάνησα. Μεταξύ των άλλων, ο Βελή πασάς αναφέρει στον πατέρα του: «*άλλο κανένα άχβάλη* (ahvâl/احوال= περιστάσεις, καταστάσεις, πληθυντικός της αραβ. λέξης hal) *έφένδη μου έδω δέν είναι καί μέ τούς Μωραήτες ήσυχα είμασθε, τής μπαρδουνίας ό καβγάς, σās τό έκανα ήφαντέ* (ifade/إفاده=έκθεση), *όπου έγινε μηρηταράφ* (bertaraf / طرفير = [τέθηκε] στην άκρη, αποσοβήθηκε)».

⁶⁷⁴ Σταματόπουλος, «Προυχοντικές φατρίες», ό.π. Ο Κ. Δεληγιάννης αναφέρει ότι στα τέλη Ιανουαρίου 1808, και ενώ εξελίσσονταν οι μικρές έκτασης συμπλοκές στην περιοχή της Μπαρδουνίας, ανακλήθηκαν και οι δύο βεκίληδες της δεληγιαννικής φατριάς από την Κωνσταντινούπολη, Αναγνώστης Παπατσώνης και Ασημάκης

Κρίσιμη για τη θητεία του Βελή πασά ως διοικητή του Μοριά αποτέλεσε η σύγκρουσή του με μέλη της προυχοντικής οικογένειας των Ισμαηλαίων της περιοχής του Λάλα. Η σύγκρουση του Βελή με τον Αλή Φαρμάκη,⁶⁷⁵ μέλος της σημαντικότερης αυτής μουσουλμανικής οικογένειας⁶⁷⁶ ξέσπασε τον Απρίλιο του 1809. Ο Βελή αμέσως μετά το επεισόδιο στην Μπαρδουνία, προκειμένου να θέσει υπό την κυριαρχία του τις συγκεκριμένες περιοχές, επέλεξε την τακτική της ομηρίας των «Τουρκαλβανών ηγετών».⁶⁷⁷ Έτσι απηύθυνε πρόσκληση στους Μπαρδουνιώτες ηγέτες Μούσαγα και Ζαλούμη για μετάβαση στην έδρα του βιλαετίου στην Τριπολιτσά, οι οποίοι υπάκουσαν την εντολή του και προσήλθαν στην Τριπολιτσά. Αντίθετα, ο Αλή Φαρμάκης αρνήθηκε να συμμορφωθεί με την εντολή του νέου διοικητή. Ο Κ. Δεληγιάννης αναφέρει ότι ο πατέρας του, Ιωάννης Δεληγιάννης, στις αρχές του 1808 έπεισε τον Αλή Φαρμάκη να μην μεταβεί στην Τρίπολη, γιατί απώτερος στόχος του Βελή ήταν να τον στείλει ως όμηρο στα Ιωάννινα.⁶⁷⁸

Η σύγκρουση του Αλή Φαρμάκη με τον Βελή πασά και τα γεγονότα που την ακολούθησαν⁶⁷⁹ αποκρυσταλλώνουν τους συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ των χριστιανών προυχόντων και των μουσουλμάνων *âyan* στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στην προεπαναστατική Πελοπόννησο. Στην υπόθεση υπήρξε ανάμειξη του Ιωάννη Δεληγιάννη⁶⁸⁰ αλλά και των θείων του Αλή Φαρμάκη, Ισέτ αγά και Μουσταφά αγά,⁶⁸¹ οι οποίοι κατήγγειλαν στον Βελή

Πόλος.⁶⁷⁴ Η ανάκληση προκάλεσε την αρχή της ρήξης μεταξύ των δύο σημαντικών προυχόντων φατριών της Πελοποννήσου, η οποία εκδηλώθηκε ανοικτά μετά την αναχώρηση του Βελή από την Πελοπόννησο για το μέτωπο της Βουλγαρίας. Τσουκαλάς (επιμ.), *Απομνημονεύματα Κανέλλου Δεληγιάννη*, ό.π. σ. 56.

⁶⁷⁵Ο Αλή αγάς Φαρμάκης ήταν μουσουλμάνος, αλβανικής καταγωγής, προύχοντας της Πελοποννήσου και διέθετε μεγάλη γαιοκτησία, προσόδους και μεγάλο αριθμό αιγοπροβάτων. Είχε επεκτείνει την περιουσία του σε περιοχές της Γορτυνίας, όπου ανοικοδόμησε στο χωριό Μοναστηράκι ένα οχυρό κτίσμα. Διατηρούσε σχέσεις με χριστιανικές προυχοντικές οικογένειες, τους Μάτεση, τους Σπηλιωτόπουλους, τους Παπαγεωργίου κ.ά. Βλ. Γ. Α. Χρυσανθακόπουλος, *Η Ηλεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1950, σ. 20. Από έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά της Γενναδείου Βιβλιοθήκης μαθαίνουμε ότι ο Αλή Φαρμάκης ενδεχομένως να ήταν μέλος δερβισικού τάγματος, καθώς αναφέρεται ως δερβίσης. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι ο Βελή πασάς επρόκειτο να πάρει μαζί του σε εκστρατεία «τόν υιόν τοῦ Μουστάφαγα Λάλα, τόν Ἱμπραήμαγα, τόν υιόν τοῦ Σεήνταγα, τόν Αἰζὶζ Ἀγᾶ, τόν ἀδελφόν Ἀλῆ Φαρμάκη τόν δερβίση...». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 543, σ. 153.

⁶⁷⁶Βλ. Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», ό.π., σ. 194.

⁶⁷⁷Ο.π.

⁶⁷⁸Τσουκαλάς (επιμ.), *Απομνημονεύματα Κανέλλου Δεληγιάννη*, ό.π., σ. 50 κ.ε.

⁶⁷⁹Η σύγκρουση των δυνάμεων του Βελή πασά με αυτές του Αλή Φαρμάκη έλαβε χώρα στη θέση Μοναστήρι της περιοχής του Λάλα, όπου τα στρατεύματα του πρώτου, με επικεφαλής τον Ισμαήλ Πασόμπεη, πολιορκήσαν επί 65 ημέρες τον πύργο των Ισμαηλαίων και επιχείρησαν να τον ανατινάξουν, σκάβοντας λαγούμι, αλλά στο τέλος κατέληξαν σε συμφωνία για ανακωχή, με ανταλλαγή ομήρων. Γ. Τερτσέτης, *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1836 υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης*, Αθήνα 1846, σ. 32 κ.ε.

⁶⁸⁰Βλ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά*, ό.π., σ. 281-286.

⁶⁸¹Ο W. M. Leake αναφέρει ότι οι πιο επιφανείς οικίες του Λάλα ανήκαν στους τρεις αδελφούς της οικογένειας των Ισμαηλαίων, Σεΐτ, Μουσταφά και Χασάν, όπως και στον Αλή Φαρμάκη, για τον οποίο γνώριζε ότι ήταν γαμπρός ενός από τους τρεις, χωρίς να κατονομάζει όμως τίνος. Στην περίπτωση αυτή, οι Σεΐτ και Μουσταφά είχαν σχέση εξ αγχιστείας και όχι εξ αίματος με τον Αλή Φαρμάκη. Leake, *Travel in Northern Greece*, ό.π., τ. II, σ. 71. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης επίσης αναφέρει ότι ο Αλή Φαρμάκης ήταν γαμπρός του Χασάν Φιδά: «Η

πασά ότι ο Αλή Φαρμάκης είχε συνωμοτήσει με τους Τούρκους της Μπαρδουνίας, του Ναυπλίου, της Μεθώνης και της Κορώνης και με ισχυρές οικογένειες μουσουλμάνων γαιοκτημόνων -όπως του Κιαμήλμπεη, των Αρναούτογλου⁶⁸² και του Καϊμακάμη- αλλά και με χριστιανούς προκρίτους, με σκοπό την εκδίωξή του από το αξίωμα του Mora valisi. Σημειώνεται ότι οι δύο θείοι του Αλή Φαρμάκη νέμονταν σημαντικές φορολογικές προσόδους στην περιοχή της Γαστούνης και του Πύργου, λειτουργώντας ως διαμεσολαβητές μεταξύ της μεγάλης μουσουλμανικής οικογένειας των Χοτομαναίων,⁶⁸³ οι οποίοι κατείχαν ισόβιες εκμισθώσεις (μαλικιανέ) των προσόδων της περιοχής και των χριστιανών προκρίτων, οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την τελική συλλογή των φόρων.⁶⁸⁴ Στη συνέχεια ο Αλή Φαρμάκης με την πρόφαση ότι θα έφερνε πίσω τον Κολοκοτρώνη, διέφυγε στη Ζάκυνθο όπου και οι δύο προχώρησαν σε συνεννοήσεις με τον γάλλο στρατηγό και διοικητή της Επτανήσου, Donzelot, για την κατάληψη της Πελοποννήσου από τους Γάλλους και την ίδρυση ανεξάρτητης ηγεμονίας υπό την προστασία των τελευταίων, με καθεστώς ισοπολιτείας χριστιανών και μουσουλμάνων. Το σχέδιο ματαιώθηκε λόγω της κατάληψης της Ζακύνθου από τους Άγγλους το 1809. Ακολουθώντας, ο Αλή Φαρμάκης και ο Κολοκοτρώνης συμμετείχαν στην κατάληψη της Λευκάδας από τους Άγγλους.⁶⁸⁵

Μέλος της προυχοντικής φατρίας του Λόντου, η οποία στήριξε την εξουσία του Βελή πασά στον Μοριά ήταν και ο Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός, όπως είναι ήδη γνωστό από τη βιβλιογραφία. Ένα αρζουχάλι του τελευταίου προς τον Βελή πασά, με ημερομηνία 6 Νοεμβρίου 1816, που περιέχεται στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη είναι γραμμένο με οικειότητα, γεγονός που οφείλεται στη σχέση που είχαν αναπτύξει οι δύο

οικογένεια ήμων ήταν πάντοτε συνδεδεμένη με στενήν και ειλικρινήν φιλίαν μετά τοῦ Ἀλή Φαρμάκη καί τοῦ Χασάναγα Φιδᾶ, γαμβροῦ καί γυναικαδελοῦ». Τσουκαλάς (επιμ.), *Απομνημονεύματα Κ. Δεληγιάννη*, ὁ.π., σ. 52. Βλ. επίσης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικόν περί Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, ὁ.π., τ. Γ', σ. 64.

⁶⁸²Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση*, ὁ.π., σ. 156-161 και 164. Οι δύο αυτές οικογένειες ήταν κάτοχοι μεγάλης γαιοκτησίας στην Πελοπόννησο. Ειδικότερα, ο Αρναούτογλου της Τριπολιτσάς είχε στην κατοχή του 500 τσιφλίκια. Leake, *Travel in Northern Greece*, ὁ.π., τ. II, σ. 49.

⁶⁸³Για την οικογένεια των Χοτομαναίων, η οποία νεμόταν τα εισοδήματα της Γαστούνης, βλ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ὁ.π., σ. 47. Επίσης, Τ. Γριτσόπουλος, *Ἱστορία της Τριπολιτσάς*, τ. 1 σ. 456. Ωστόσο, κατά την προς εξέταση εποχή, η οικογένεια είχε εισέλθει σε φάση παρακμής βλ. Τσουκαλάς, *Απομνημονεύματα Κ. Δεληγιάννη*, τ. 18, σ. 257· Leake, *Travel in Northern Greece*, ὁ.π., τ. I, σ. 10-11· F.C. H. Pouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman*, Παρίσι 1805, τ. I, σ. 137.

⁶⁸⁴Σταματοπούλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», ὁ.π., σ. 198.

⁶⁸⁵Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του αναφέρεται στην απόδοση του προσωνυμίου Φαρμάκης στον αγά του Λάλα, καθώς και στον θάνατό του στην ιδιαίτερη πατρίδα του, μετά από ασθένειά του στη Ζάκυνθο: «Ὁ Ἀλή Φαρμάκης εἶχε 40 χρόνους, μαυρουδερός καί κίτρινος καί δι' αὐτό τον ἔλεγαν φαρμάκη, κοντότερός μου, λιανός, πολλά φρόνιμος, πιστός, σιωπηλός, θυμώδης... Ἀπέθανε εἰς τοῦ Λάλα, ἀρρώστησε στήν Ζάκυνθο ἀπό λυσεντερία. Οἱ συγγενεῖς του ἔκαμαν νά τοῦ δοθεῖ ἡ ἄδεια τοῦ Ἀλή Φαρμάκη διά νά ἔλθῃ εἰς τοῦ Λάλα. Οἱ Ἄγγλοι ἔστειλαν ἕναν ἱατρὸν καί ἀφοῦ εἶδαν ὅτι ἀποθνήσκει, τότε τοῦ ἔδωσαν τὴν ἄδεια νά ἐβγῇ ἐξω εἰς τὸν Μορέα, διότι οἱ Ἄγγλοι, ὄντες φίλοι με τὸν Ἀλή πασᾶ, δὲν ἤθελαν νά δώσουν τὴν ἄδεια νά ὑπάγει εἰς τὸν Μορέα, διά νά μὴ δυσανεστήσουν τὸν Ἀλή πασᾶ. Ἀφοῦ ἔμαθα ὅτι ἀπέθανε, ἐβγήκα εἰς τὸν Μορέα καί ἐπῆγα εἰς τοῦ Λάλα διά νά παρηγορήσω τὴν φαμιλιάν του». Τερτσέτης, *Διήγησις συμβάντων της Ἑλληνικῆς Φυλῆς*, ὁ.π., σ. 38-39.

άνδρες κατά την παραμονή του Βελή πασά στον Μοριά. Ο Μητροπολίτης Γερμανός κάνει λόγο για διωγμούς που υπέστη ο ίδιος μετά την απομάκρυνση του Βελή από την Πελοπόννησο, λόγω ακριβώς της συμμετοχής στη φατρία του Σωτηράκη Λόντου.⁶⁸⁶ Στο αρζουχάλι του προς τον Βελή πασά, μερικά χρόνια μετά την απομάκρυνση του τελευταίου από τον Μοριά, ζητεί την εξωθεσμική παρέμβασή του για την επίλυση μιας οικονομικής διαφοράς με τον γαλαξιδιώτη καπετάνιο και πλοιοκτήτη Αθανάσιο Λουκέρη. Ο Μητροπολίτης γνωρίζει τη συμμετοχή του Βελή πασά στην εκστρατεία εναντίον των Σέρβων και απευθύνεται με επαινετικά λόγια προς αυτόν για τις επιτυχίες του στην πολιορκία του Αντά.⁶⁸⁷

Τον Αύγουστο του 1807 ο Βελή πασάς, ως βαλής του Μοριά (Mora valisi) προχώρησε σε δήμευση της μεγάλης κτηματικής περιουσίας της αδελφής του Λυμπεράκη Μπενάκη και κόρης του Παναγιώτη Μπενάκη, Παντζεχρούλας, την οποία είχε κατασχέσει τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου.⁶⁸⁸ Η κατάσχεση έγινε με το πρόσχημα της αναχώρησης της οικογένειας από την Καλαμάτα και της μετάβασής της στη Μάνη και από εκεί στα Κύθηρα. Σε γράμμα του προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 28 Αυγούστου 1807, ο Βασίλειος Ζαβός, γερουσιαστής της Ιθάκης, μέλος της Ιονίου Γερουσίας (από το 1805 ως το 1807) και απεσταλμένος του Αλή πασά στην Κέρκυρα, μεταφέρει παράπονα του εκεί προξένου της Ρωσίας για την ενέργεια αυτή του Βελή πασά ως Mora valisi: («*διατί ό Βιζίρης υίός σας έκαμε μιρί (=δήμευσε) τό βιός τής άδελφής του είς τήν Καλαμάτα χωρίς κανένα δίκαιο*»).⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ «Εΐδη δε μετά την δουλικήν μοι προσκύνησιν ήθελα νά σᾶς κάμω ίφαδέ (να σας ενημερώσω) τά ὅσα έδωκίμασα είς τόν Μωρέαν μετά τήν έφωδον τής ύψηλοτητός σας έπειδή ὅμως καί έχω πληροφορίαν ὅτι από φυσικόν μερχαμέτι (merhamet/مرحمت= ευσπλαχνία, οίκτος) έρωτούσατε συνεχῶς διά τόν δοῦλον σας, είμαι βέβαιος ὅτι σᾶς εἶναι γνωστά...». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τόμος Β΄, έγγραφο με αριθμ. 910, σ. 733-736.

⁶⁸⁷ «Μέ τό δουλικόν μου σᾶς κάνω ίφαδέ (σας ενημερώνω) ὅτι άφ'οῦ ήλθον ένταῦθα καί πρίν έκστρατεύση τό ὕψος σας είς τόν Άντά κατά τῶν εκεί άποστατῶν δέν έλειψα κατά τό χρέος μου νά δώσω άρτζουχάλι μου διά τό ὕψος σας. Μέ τό ὕστερινόν μου έπαράστενα καί τήν χαράν ὅπου έδωκίμασα διά τάς άνδραγαθίας πού έκάματε είς τούς ρήθης άποστάτας καί διά τά βασιλικά χαρίσματα, πού ένεκα τούτων πρεπόντως σᾶς ήλθον...». Ο.π. Η αναφορά σχετίζεται με τη μάχη και την πολιορκία της νησίδας Αντά Καλέχ στον Δούναβη, κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων της δεύτερης φάσης της Σερβικής Επανάστασης. Για την Σερβική Επανάσταση βλ. Μ. Θ. Λάσκαρις, *Έλληνες και Σέρβοι κατά τους απελευθερωτικούς των αγώνας 1804-1830*, Αθήνα 1936· D. Djordjevic, *Ιστορία της Σερβίας, 1800-1918*, μτφρ. Ν. Παπαρρόδου, Θεσ/κη 1970, D. Djordjevic, St. Fischer- Galati, *The Balkan revolutionary tradition*, Νέα Υόρκη 1981· G. Hering, «Φυλελευθερισμός στη Σερβία: η ιστορική διάσταση», *Τα Ιστορικά* 22 (1995): 23-40· του ίδιου, «Σχετικά με το πρόβλημα των επαναστατικών εξεγέρσεων στα Βαλκάνια στις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Τα Ιστορικά* 12 (1996): 105-120.

⁶⁸⁸ Για την προέλευση του ονόματος Παντζέχρω/Παντζεχρούλα διατυπώνονται δύο εκδοχές. Σύμφωνα με την πρώτη, προέρχεται από την τουρκική λέξη renzehir= αντίδοτο δηλητηρίου. Βλ. Ι. Κουκίδης, «Λεξιλόγιο ελληνικών λέξεων προερχόμενων εκ της τουρκικής γλώσσας», *Αρχ. Θρακ. Λογ. Θησαυρού [Α.Θ.ΛΓ. Θ]*, 15 (1960): 34. Κατά μια άλλη εκδοχή το όνομα Παντζέχρω/Παντζέχρω/Πανγκέχρω και Πάντζω και αρσεν. Πάντζης προέρχεται από το κεχρί και αναφέρεται στην αφθονία του καρπού. Βλ. Τ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικά ονόματα εκ Πελοποννήσου των χρόνων της Τουρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1957): 37. Η Παντζεχρούλα παντρεύτηκε το 1790 τον Μιχαήλ Τσαμπλάκο από τη Μονεμβασιά, αλλά κράτησε η ίδια και τα παιδιά της το επώνυμο «Μπενάκης».

⁶⁸⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τόμος Α΄, έγγραφο με αριθμ. 332, σ. 606-607.

Η φυγή της Παντζεχρούλας οφείλεται στις πληροφορίες περί εξόντωσης αυτής και της οικογένειάς της από τον Βελή πασά, στο πλαίσιο εκφοβισμού των ισχυρών χριστιανικών και οθωμανικών οικογενειών.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του ως διοικητή του βιλαετίου του Μοριά, ο Βελή πασάς επιδόθηκε με ιδιαίτερο ζήλο στο εξαγωγικό εμπόριο, κυρίως των σιτηρών, που επισήμως ήταν απαγορευμένο και για τον λόγο αυτό ιδιαιτέρως επικερδές. Στον τομέα αυτό συνεργάστηκε με Άγγλους και Υδραίους πλοιοκτήτες, οι οποίοι αναλάμβαναν τη μεταφορά και πώληση των εμπορευμάτων στη Μάλτα, το Λιβόρνο, τη Μαγιόρκα και σε άλλα λιμάνια της Ισπανίας. Μεγάλο μέρος του εξαγωγίμου προϊόντος προερχόταν από τα τσιφλίκια του Βελή πασά, αλλά και της οικογένειάς του στη Θεσσαλία, το οποίο φυλασσόταν στις αποθήκες, απ' όπου στη συνέχεια μεταφερόταν στο λιμάνι του Βόλου για φόρτωση σε πλοία και μεταφορά στα λιμάνια προορισμού. Εκτός από τα σιτηρά, ο Βελή πασάς ασχολήθηκε με το εξαγωγικό, αλλά και διαμετακομιστικό εμπόριο άλλων προϊόντων, όπως λουλάκι, καφές, βαμβάκι, κρεμέζι, όπως προκύπτει από την ανέκδοτη εμπορική αλληλογραφία του Βελή πασά (της Συλλογής Ζυγαλάκη).

Στο Αρχείο του Αλή πασά διασώζεται ένα έγγραφο, με ημερομηνία 10 Ιανουαρίου 1811, το οποίο φαίνεται ότι απευθύνει ο Βελή πασάς από τη Σόφια όπου βρίσκεται, κατά τη διάρκεια του ρωσοοθωμανικού πολέμου, προς τον Γραμματικό του, *Κωνσταντίνο*. Πρόκειται για ένα είδος μνημονίου, στο οποίο περιγράφονται οι υποθέσεις (μασχλάτια/*maslahat*/مسايلات) κυρίως φορολογικού και εισπρακτικού χαρακτήρα, που πρέπει να διευθετήσει επιστέφοντας στο Μοριά ο *Κωνσταντίνος Γραμματικός* εντός 20 ημερών.⁶⁹⁰ Το έγγραφο φέρει τη σφραγίδα του Βελή πασά και μοιάζει να είναι επικυρωμένο αντίγραφο οδηγιών που παρέμεινε στη γραμματεία του. Ο *Κωνσταντίνος Γραμματικός*, σύμφωνα με τον εκδότη, ταυτίζεται με τον Κωνσταντίνο Καμινάρη, Δραγουμάνο Μορέως, ο οποίος υπηρέτησε στη θέση αυτή από το 1807. Ο Ουμέρ Εφέντης είναι ο κατά καιρούς *καπουκεχαγιάς* του Βελή πασά στην Πύλη. Το αντικείμενο της αποστολής του Κωνσταντίνου Γραμματικού στη Σόφια, δηλαδή ο προσδιορισμός και η κατανομή των φορολογικών υποχρεώσεων του Μοριά εκ μέρους των προεστών σχετίζεται άμεσα με το έργο του Δραγουμάνου.⁶⁹¹

Την περίοδο της διοίκησης του Μοριά από τον Βελή πασά μεταβάλλονται δυναμικά οι συσχετισμοί που είχαν διαμορφωθεί μετά την εξέγερση του 1770. Οι πόλοι εξουσίας μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών προκρίτων, που είχαν διαμορφώσει μια ισορροπία

⁶⁹⁰ Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 558, σ. 179-180.

⁶⁹¹ Ο.π., τ. Β', εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη στο έγγραφο με αριθμό 558, σ. 179.

δυνάμεων, αναδιατάσσονται με τη διαμόρφωση νέων ομάδων συμφερόντων στο εσωτερικό της χριστιανικής προυχοντικής τάξης. Η ιδιαιτερότητα έγκειται στο γεγονός ότι στα παραδοσιακά πλαίσια συγκρότησης των προυχοντικών συμφερόντων προστίθεται, με νέους όρους, το στοιχείο της πολιτικής ισχύος του Αλή πασά, το οποίο ανέτρεψε τους προηγούμενους ενδοπρουχοντικούς συσχετισμούς με το μουσουλμανικό στοιχείο, συνδέθηκε με τις προοπτικές απόσχισης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ταυτόχρονα διαμόρφωσε, σε μεγάλο βαθμό, τους όρους διαφοροποίησης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

Ο Βελή πασάς εγκατέλειψε το βιλαέτι του Μοριά τον Αύγουστο του 1812⁶⁹² με το πολυπληθές στράτευμά του και κατευθύνθηκε προς τη Θεσσαλία, προκειμένου να εγκατασταθεί στη Λάρισα, αναλαμβάνοντας εκ νέου το αξίωμα του βαλή των Τρικών, με ευρύτερη δικαιοδοσία στην περιοχή της Θεσσαλίας.⁶⁹³

8. Τα δίκτυα επικοινωνίας του Αλή πασά.

8.α. Καπού-κεχαγιάδες και καπου-τσοχαντάρηδες

Το αληπασαδικό οτζάκιο διεκπεραιώνει την επικοινωνία του με την Υψηλή Πύλη μέσω των διαπιστευμένων εκπρόσωπών του στην Πύλη, αλλά και άλλων έμπιστων προσώπων, οι οποίοι παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τα τεκταινόμενα στην οθωμανική πρωτεύουσα. Η κουλτούρα της εκπροσώπησης (*vekâlet/وكالت*) χαρακτηρίζει, τουλάχιστον κατά την ύστερη περίοδο, την επικοινωνία των τοπικών και περιφερειακών προκρίτων με την κεντρική οθωμανική διοίκηση. Στην προκειμένη περίπτωση η εκπροσώπηση ενός τόσο σημαντικού περιφερειακού αξιωματούχου και το εύρος των επίσημων και ανεπίσημων δραστηριοτήτων του, αλλά και η αυτονομιστική του δράση, έχουν ανάγκη διαρκούς

⁶⁹²Βλ. Αραβαντινός *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 222, όπου αναφέρεται ότι ο Βελή πασάς αναχώρησε από την Πελοπόννησο τον Αύγουστο του 1812. Επίσης ο Κανέλλος Δελιγιάννης αναφέρει σχετικά για τον Βελή πασά: «Εἰς τὰς 6 Αὐγούστου ἔφθασε καὶ ἡ μετάθεσίς του εἰς τὰ Τρίκαλα τῆς Θεσσαλίας». Βλ. Τσουκαλάς, *Απομνημονεύματα Κ. Δελιγιάννη*, ό.π., σ. 59. Βλ. σχετική μνεία στο εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη του εγγράφου με αριθμό 615. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 615, σ. 281-282.

⁶⁹³Σε αρζουχάλι του Βελή πασά προς τον πατέρα του, με ημερομηνία 4 Σεπτεμβρίου 1812 από το Ζητούνι, σταθμό της περιοδείας του προς τη Θεσσαλία για την ανάληψη των καθηκόντων του ως πασά των Τρικών, αναφέρεται ότι ο ίδιος κατευθύνθηκε προς το Ταλάντι, προκειμένου να ρυθμίσει κάποια θέματα των τσιφλικιών του, ενώ το στράτευμά του, με επικεφαλής τον γιο του, Μεχμέτ πασά, συνέχισε την πορεία του, με τελική κατεύθυνση τη Θεσσαλία. Η υποκατάσταση του Βελή πασά από τον νεαρό γιο του, ο οποίος αναλαμβάνει την ηγεσία ενός πολυπληθούς στρατεύματος, εναρμονίζεται πλήρως με το σχήμα του ηγεμονικού οίκου που διαμορφώνεται από τηνοικογένεια, με συμμετοχή στη νομή των αξιωμάτων στα οθωμανικά Βαλκάνια για τρίτη συνεχή γενιά και ανταπόκριση στις αντίστοιχες υποχρεώσεις που προκύπτουν από αυτήν. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 615, σ. 281-283.

ενημέρωσης και επαρκούς διαμεσολάβησης, ως ένα είδος διπλωματικής κάλυψης και προστασίας.

Ο στενός αυτός πυρήνας των εκπροσώπων του Αλή πασά και της οικογένειάς του στην Υψηλή Πύλη, με την ιδιότητα του *καπουκεχαγιά* (kari kethüdası/ kari kâhyası/ قاتو کاخسی/کتخوداسیقانو=αντιπρόσωπος στην Υψηλή Πύλη) και του *καπουτσοχαντ(ζ)άρη* (kari çuhadarı/ چوخادریقانو= ακόλουθος στην Υψηλή Πύλη) μέσω της σταθερής πυκνής αλληλογραφίας που διατηρεί με τον βεζύρη των Ιωαννίνων, τον ενημερώνει, όχι μόνο για τις επίσημες επαφές με αξιωματούχους του αυτοκρατορικού παλατιού και της Πύλης, αλλά και για την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, τις ανεπίσημες επαφές, τις διαφαινόμενες εξελίξεις και το κλίμα που επικρατεί στην πρωτεύουσα για την εξουσία του Αλή πασά και της οικογένειάς του, αλλά και γενικότερα για τα τεκταινόμενα στην Κωνσταντινούπολη σε διπλωματικό και πολιτικό επίπεδο. Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, οι αντιπρόσωποι του Αλή πασά διαμεσολαβούν και για τις οικονομικές δοσοληψίες του με τον κεντρικό σαράφη του, τον Αρμένιο Γάσπαρη, στην Κωνσταντινούπολη και μεριμνούν για την έγκαιρη αποστολή των οφειλών του προς το οθωμανικό θησαυροφυλάκιο, όσον αφορά το ευρύτατο πλέγμα των φορολογικών εκμισθώσεων που έχει αναλάβει. Η παρουσία του *Διβάν Εφέντη* (divan effendi/ دیوان افندی), του διαπιστευμένου αντιπροσώπου του Αλή πασά, ο οποίος προφανώς γνωρίζει την οθωμανική γλώσσα και το οθωμανικό πρωτόκολλο και πιθανότατα προέρχεται από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης, καλύπτει τις ανάγκες επίσημης ενημέρωσης και διαμεσολάβησης του οτζακίου, αποδίδοντας το απαιτούμενο κύρος στις επαφές του με την κεντρική οθωμανική εξουσία. Επίσης, οι γιοι του Αλή πασά έχουν τη δική τους εκπροσώπηση στην Υψηλή Πύλη, όπως ο Βελή πασάς του οποίου *καπουκεχαγιάς* στην Κωνσταντινούπολη εμφανίζεται ο *Ουμέρ εφέντης*.⁶⁹⁴

Η διαμεσολαβημένη αλληλογραφία του Αλή πασά με την κεντρική οθωμανική διοίκηση δικαιολογεί την πλήρη απουσία επίσημης οθωμανικής αλληλογραφίας με την Υψηλή Πύλη στο Αρχείο του Αλή πασά (χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο αυτή να λανθάνει). Παρά το γεγονός ότι στο σεράι του Αλή πασά λειτουργούσε μια οργανωμένη γραμματεία, στελεχωμένη με γραμματικούς, κάποιοι από τους οποίους γνώριζαν ευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλικά, ιταλικά), είναι προφανές η έλλειψη γνώσεων της επίσημης οθωμανικής γλώσσας της διοίκησης, μια γλώσσας υβριδικής, με προσμείξεις πάρα πολλών αραβικών και περσικών λέξεων στο τουρκικό γλωσσικό υπόστρωμα. Η παρείσφρηση

⁶⁹⁴Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 53, σ. 94-95, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 558, σ. 179-180, τ. Γ', έγγραφα με αριθμ. 1094, σ. 128-127, 1114, σ. 156, 1194 σ. 264-262 και 1214 σ.292.-294.

γλωσσικών στοιχείων (λέξεων, όρων, μορφοσυντακτικών φαινομένων) στην επίσημη γλώσσα της οθωμανικής διοίκησης είναι αποτέλεσμα των θεσμικών επιρροών που άσκησαν άλλα κρατικά μορφώματα, όπως το Αραβικό Χαλιφάτο, το Μαμελουκικό Σουλτανάτο της Αιγύπτου και το Σελτζουκικό Σουλτανάτο του Ρουμ στην οθωμανική διοικητική οργάνωση.⁶⁹⁵

Την ενδελεχή προσωπική ενημέρωση του Αλή πασά διεκπεραιώνουν οι καπουτσοχαντάρηδες του στην Κωνσταντινούπολη, Χασάνεφέντης (Hasan effendi), Χουσεϊν μπέη (Hüseyin bey), Ελμάζ Μέντζε (Elmaz Mence) και Χατζή Σεχρέτης/Σεχρή (Hacı Sehri) με εκτενείς, κατά κανόνα, αναφορές (*αρζουχάλια*/arzuhāl/عرضا), οι οποίες αποτελούν σημαντικότερα ιστορικά τεκμήρια, καθώς μας παρέχουν μια, όσο γίνεται, λόγω της αποσπασματικότητάς τους, εμπεριστατωμένη εικόνα της εξελικτικής πορείας των σχέσεων της αληπασαδικής εξουσίας με την κεντρική οθωμανική διοίκηση. Μέσα από αυτή την πορεία, όπως αποτυπώνεται στην αλληλογραφία του βεζύρη των Ιωαννίνων με τους απεσταλμένους του στην πρωτεύουσα, αναδεικνύεται η *de facto* αυτονόμηση της αληπασαδικής εξουσίας έναντι της επίσημης οθωμανικής, η οποία σε κάθε περίπτωση δεν ξεπερνά τα όρια της τυπικής προσήλωσης στην οθωμανική νομιμότητα.

Στο αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χώτζη περιέχεται ένας αριθμός αναφορών (arzuhāl/عرضا), που αποστέλλουν οι *καπουτσοχαντάρηδες* και *καπουκεχαγιάδες* του Αλή πασά στην Υψηλή Πύλη, με τις οποίες ενημερώνουν τον βεζύρη των Ιωαννίνων για τις αποφάσεις, τις απόψεις, τις προθέσεις και τις απαιτήσεις της Πύλης και του ευρύτερου σουλτανικού περιβάλλοντος σχετικά με την αληπασαδική εξουσία. Πρόκειται για ένα σύστημα διαμεσολάβησης, που είχε ως αποστολή να διαμορφώνει στα κέντρα λήψης των αποφάσεων ένα, όσο γίνεται, πιο ευνοϊκό κλίμα για το αληπασαδικό οτζάκιο και παράλληλα να προειδοποιεί τον Αλή πασά και την οικογένεια του για ενδεχόμενους κινδύνους και δυσμενείς εξελίξεις, καθώς και για τα τεκταινόμενα σε πολιτικό, οικονομικό και διπλωματικό επίπεδο. Η διαμεσολάβηση αυτή αναδεικνύεται με τον καλύτερο τρόπο στα αρχειακά τεκμήρια της συλλογής Χώτζη, μέσα από τα οποία φωτίζονται οι φάσεις που διέρχεται η πολυκύμαντη σχέση του Αλή πασά με την κεντρική οθωμανική εξουσία. Παράλληλα, οι εκπρόσωποι του αληπασαδικού οτζακίου στην Υψηλή Πύλη ενημερώνουν

⁶⁹⁵Χαρακτηριστικό αυτών των πολύπλευρων επιρροών, πάντοτε βέβαια από τα κρατικά μορφώματα της ισλαμικής επικράτειας, είναι η σύνταξη των οθωμανικών φορολογικών καταστίχων, στα οποία ακόμα και τα προϊόντα αναφέρονται με περσικές λέξεις. Πρόκειται για επιρροή από το Σελτζουκικό Σουλτανάτο του Ρούμ, που χρησιμοποιούσε την περσική ως επίσημη γλώσσα, το οποίο επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την καταστιχογραφία των Οθωμανών. Cosgel, «Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)», ό.π., σ. 11.

τον βεζύρητων Ιωαννίνων και την οικογένειά του για τις οικονομικές δοσοληψίες με την οθωμανική οικονομική διοίκηση, όσον αφορά τις εκμισθώσεις φορολογικών προσόδων, την αποστολή των δόσεων των φορέων και των απαραίτητων δοσιμάτων προς την Πύλη, τις συναλλαγές του με τον κεντρικό σάραφη στην Κωνσταντινούπολη και τη διεκπεραίωση παραγγελιών και αγορών στις οποίες προβαίνουν κατ' εντολή του κυρίου τους. Οι αναφορές των καπουτσοχαντάρηδων περιέχουν επίσης στοιχεία για παραγγελίες αγαθών: κοσμημάτων, πολυτελών ενδυμασιών και όπλων, φαρμάκων και άλλων αγαθών, τα οποία προμηθεύεται το αληπασαδικό οτζάκιο και τη διεκπεραίωση των σχετικών παραγγελιών αναλαμβάνουν οι καπουτσοχαντάρηδες.

Στο Αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χώτζη έχουν διασωθεί περίπου 60 αναφορές των καπουτσοχαντάρηδων του, οι οποίες περιέχουν ένα μεγάλο πλούτο πληροφοριών για διάφορα θέματα που αφορούν την αληπασαδική διαχείριση. Παρά τον επίσημο χαρακτήρα τους, διαθέτουν παράλληλα πολύ σημαντικά στοιχεία μικροιστορικής αφήγησης, αξιοποιήσιμα από την ιστορική έρευνα. Κατά κανόνα πρόκειται για πολυσέλιδες εκτενείς αναφορές, στις οποίες αποθησαυρίζονται πληροφορίες και για πολιτικά, διπλωματικά, θρησκευτικά θέματα και πολεμικά γεγονότα της εποχής.

Εικόνα 12: «Τάταρος και μέλη από το λιοντάρι της Χαιρώνειας», έργο του Louis Dupré από το λεύκωμα, Μ. ΒΛΑΧΟΣ, Louis Dupré, Ταξίδι στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη, Αθήνα σ. 148. Πηγή: <http://el.travelogues.gr/travelogues>.

8.β. Το ταχυδρομείο του Αλή πασά-Δίκτυο τατάρηδων

Κατά τη οθωμανική περίοδο το ταχυδρομικό σύστημα στηρίχθηκε στην κατά τόπους λειτουργία ταχυδρομικών σταθμών (*menzil*) και τους έφιππους ταχυδρόμους (*τατάρηδες/tatar*). Οι δομές αυτές υιοθετήθηκαν από τους Οθωμανούς από τα προϋπάρχοντα τουρκομογγολικά κρατικά μορφώματα (Σελτζουκικό Σουλτανάτο των Ρούμ, Αυτοκρατορία των Μεγάλων Σελτζούκων, Αυτοκρατορία των Ιλχανιδών, Μογγολική Αυτοκρατορία). Πρόκειται μετεξέλιξη του μογγολικού ταχυδρομικού συστήματος, γνωστού ως «Yem», που έλκει την καταγωγή του από το κινεζικό σύστημα επικοινωνίας «Yi» (ή «Li»), το οποίο υιοθετήθηκε από τον Τζενγκίς Χάν (Cingis Han) μέσω των συμβούλων του, γραφειοκρατών της νεόκοπης Μογγολικής Αυτοκρατορίας και άσκησε σημαντική επιρροή στις μογγολικές γραφειοκρατικές πρακτικές και τα θεσμικά όργανα. Το μογγολικό σύστημα

ήταν ένα εξελιγμένο για την εποχή του ταχυδρομικό σύστημα, το οποίο προέβλεπε έφιππους ταχυδρόμους, σταθμούς ανεφοδιασμού και τροφοδοσίας, γραπτά μηνύματα, εγκαταστάσεις και καταλύματα.⁶⁹⁶ Η καθιέρωση του ταχυδρομικού αυτού συστήματος στη μογγολική επικράτεια οφείλεται, εν πολλοίς, και στην *rax mongolica*, που επέβαλλαν οι μογγολικές κατακτήσεις στην Κεντρική Ασία.

Το μογγολικής προέλευσης σύστημα μεταφορών «Yam» πέρασε, μέσω της ιλχανιδικής-σελτζουκικής παράδοσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως σύστημα «Ulak» (από την τουρκικής προέλευσης λέξη *ulak/ulağ/اولق/اولق*= αγγελιαφόρος, μεταφορέας) από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Κατά το β' μισό του 16^{ου} αιώνα, την περίοδο της σουλτανείας του Σουλεϊμάν Β' του Μεγαλοπρεπούς, το σύστημα Ulak/Ulaklik (اولق‌لك) αναδιοργανώθηκε από τον Μεγάλο Βεζύρη, Λουτφί πασά (Lütfi paşa) και ίσχυσε έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οπότε αντικαταστάθηκε από ένα δημόσιο, κεντρικά οργανωμένο, ταχυδρομικό σύστημα κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα.⁶⁹⁷ Το σύστημα Ulak προέβλεπε διεκπεραίωση της τακτικής ταχυδρομικής υπηρεσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω των *τατάρων/τατάρηδων* (=έφιπων ταχυδρόμων), ονομασία που παραπέμπει στις μογγολικές καταβολές του συγκεκριμένου ταχυδρομικού συστήματος. Για την εξυπηρέτηση του, σε διάφορα σημεία της οθωμανικής επικράτειας λειτουργούσαν ταχυδρομικοί σταθμοί, τα *menzil/منزل* ή *menzilhâne/منزلخانه*, όπου κατέλυναν και ανεφοδιάζονταν οι έφιπποι ταχυδρόμοι με τροφή και ζώα, καθώς και για την παράδοση-παραλαβή της αλληλογραφίας. Οι έφιπποι ταχυδρόμοι παρείχαν και ιδιωτικό έργο επ'αμοιβή και τις υπηρεσίες τους εκμίσθωναν κυρίως έμποροι και οθωμανοί αξιωματούχοι.⁶⁹⁸ Οι τελευταίοι στην ουσία διατηρούσαν ολόκληρη ομάδα τατάρηδων, οι οποίοι ήταν πρόσωπα αξιόπιστα, διέθεταν πείρα και εξειδίκευση, ειδικότερα

⁶⁹⁶Το σύστημα επικοινωνίας Yi θεωρείται ότι εισήχθη στον μογγολικό κόσμο μέσω των Ουιγούρων (Uighur) και Χιτάν (Khitān) συμβούλων του Cingis Han. Η κατάκτηση των εδαφών του Χιτάν ήταν ένα ακόμα σημαντικό βήμα στη μογγολική κατάκτηση της Κεντρικής Ασίας, καθώς στους διοικητές του Χιτάν αποδίδονται πολλοί από τους διοικητικούς θεσμούς της Μογγολικής Αυτοκρατορίας. Για το ταχυδρομικό σύστημα στον ισλαμικό προνεωτερικό κόσμο βλ. A. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, (Cambridge University Press), Νέα Υόρκη 2007, σ. 141-164. Για το ταχυδρομικό σύστημα στη διάρκεια της Επανάστασης βλ. Κ. Μωϋσής, *Το ταχυδρομείο κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν 1821-1827*, Αθήνα, 1971.

⁶⁹⁷Για το ταχυδρομικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. C. J. Heywood «Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century», στο O. Okyar and H. İnalcık (επιμ.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, 1071-1920*, Άγκυρα 1980, σ. 179-186· C. Heywood, «The Via Egnatia in the Ottoman Period: The *Menzilhanes* of the *Sol Kol* in the Late 7th/Early 18th Century» στο E. Ζαχαριάδου (επιμ.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule, 1380-1699*, Ρέθυμνο 1996, σ. 129-144· A. Okan, *The ottoman postal and telegraph service in the last quarter of nineteenth century*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Boğaziçi University/Attaturk Institute of Modern Turkish History, Istanbul 2003, σ. 16-19. Επίσης, C. J. Heywood, λήμμα «Ulak», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition, (EI²)* τ. X, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 800-801.

⁶⁹⁸Δ. Ανωγιάτης- Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 230.

όταν διακινούσαν αλληλογραφία λογιστικού τύπου και χρηματικά ποσά, όπως συνέβαινε στην περίπτωση του Αλή πασά.

Λόγω της πείρας και της έφιππης μετακίνησής τους, αλλά και της αποφυγής μεταφοράς εμπορευμάτων που θα αποτελούσε δέλεαρ για τους ληστές, οι τατάρηδες κινούνταν με μεγαλύτερη ασφάλεια στην οθωμανική επικράτεια, σε σχέση με τους ευρωπαίους ταχυδρόμους. Για τον λόγο αυτό, σε πολλές περιπτώσεις, οι ευρωπαίοι υπήκοοι μίσθωναν τατάρηδες ως συνοδούς των πρώτων, τους οποίους και πλήρωναν πολύ ακριβά.⁶⁹⁹ Παράλληλα, η ιδιωτική αλληλογραφία διακινείτο από τους πεζούς ταχυδρόμους, τους λεγόμενους *πεζοπόρους*.⁷⁰⁰ Αυτού του είδους η διακίνηση αλληλογραφίας είναι γνωστή στις ελληνικές περιοχές ως *ποδοκόπι*.⁷⁰¹ Το 1812 άρχισε η λειτουργία του γαλλικού ταχυδρομείου σε τακτική βάση (δύο φορές το μήνα). Η τιμή για την ταχυδρομική μεταφορά διαμορφωνόταν με ένα σταθερό ποσό μέχρι τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ για το υπόλοιπο τμήμα της διακίνησης εντός του οθωμανικού εδάφους ο αποστολέας επιβαρυνόταν με επιπλέον έξοδα, ανάλογα με την απόσταση.⁷⁰² Η υπηρεσία των έκτακτων πεζών ταχυδρόμων χρησιμοποιήθηκε και κατά την περίοδο της Επανάστασης για τη διακίνηση των εντολών και αποφάσεων των οργάνων της *Προσωρινής Επαναστατικής Διοίκησης*.⁷⁰³ Όπως ανέφερε στην εγκύκλιο διαταγή του με αριθμό 12571, που εξέδωσε στις 18 Μαΐου 1829 από την Αίγινα ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας, «το τοιοῦτον παράλογον ἔθος (τῶν ποδοκοπίων) δεν ἔπαυσε καί μετά την ἐπανάστασιν, ἀλλά ἐνεργεῖται κατὰ μέρος ἀπό τὰς ἐκτελεστικὰς δυνάμεις τῶν κατὰ τόπους διοικήσεων».⁷⁰⁴

Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, το αληपाσαδικότζάκιο απασχολούσε ένα ικανό αριθμό τατάρηδων για τη διεκπεραίωση της αλληλογραφίας του προς διάφορες περιοχές, όπου εξαπλωνόταν το δίκτυο των ανθρώπων της αληπασαδικής διακυβέρνησης,

⁶⁹⁹Ο.π., σ. 231.

⁷⁰⁰F.C.L.H. Rouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, Παρίσι 1825, σ. 504.

⁷⁰¹Ο Γ. Βλαχογιάννης αντιπαραθέτει το *ποδοκόπι* ως έκτακτη ιδιωτική υπηρεσία, που διεκπεραιονόταν με έξοδα των αποστολέων, σε σχέση με την τακτική οθωμανική δημόσια υπηρεσία των έφιππων ταχυδρόμων, που χρησιμοποιούσαν τα μενζίλια για τον ανεφοδιασμό τους, επισημαίνοντας την οικονομική επιβάρυνση των υποτελών πληθυσμών στην περίπτωση αυτή: «Κοντά ὁμως στά Μεντζίλια, πού ἦταν τ' ἀναγνωρισμένο ταχυδρομεῖο, κ' ὑπηρετοῦσε τήν ἀνταπόκριση τῶν ἀρχῶν, συχνά ἴσως καί τῶν ἰδιωτῶν, ποτέ δέν ἔλειπε καί τό ἔκτακτο ταχυδρομεῖο· δουλεύανε σ' αὐτό πεζοί, Τατάρηδες καθώς εἴπαμε, ὄχι μισθωτοί ἀλλά πληρωμένοι ποδοκόπι, δηλαδή μία ξεκομμένη τιμή γιά ἕνα ταξίδι, κι ὄχι ἀπό τήν ἀρχή πάντα πού τούς ἔστελνε, ἢ πού τούς δεχόταν, ἀλλά καί ἀπό τά χωριά πού περνοῦσαν οἱ Τατάρηδες καί πιάνανε κονάκι ἐκεῖ. Φαντάζεται κανεῖς πόσο βάραινε στούς ἀθώους χωριάτες, μάλιστα τούς χριστιανούς, τό τυραννικό αὐτό ποδοκόπι, κοντά σ' ἄλλα ἀβάστακτα οἰκονομικά βάρη». Γ. Βλαχογιάννης, «Τα πρώτα ταχυδρομεία. Α' 1821-1827», Ανάτυπο από *Προπύλαια* τ. Β' - φ. Α' Αθήνα χ.χ. σ. 4

⁷⁰²Ανωγιάτης- Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο*, ό.π., σ. 230.

⁷⁰³Οι πεζοί ταχυδρόμοι αναφέρονταν ως: *πεζός, πεζοδρόμος, γραμματοφόρος, γραμματοκομιστής, αγωγιάτης*. Βλαχογιάννης, «Τα πρώτα ταχυδρομεία», ό.π., σ. 3.

⁷⁰⁴Στη συνέχεια της εγκυκλίου αναφέρεται ότι εφόσον τα άτομα που διακινούν πλέον την αλληλογραφία λαμβάνουν μισθό από την κυβέρνηση, «δέν ἔχουν δικαίωμα ν' ἀπαιτοῦν καί ἄλλα παράνομα δοσίματα ἀπό τήν ἰδίαν πατρίδα, ἀπό τόν λαόν τῆς Ἑλλάδος». Βλαχογιάννης, «Τα πρώτα ταχυδρομεία», ό.π., σ. 4-5.

καθώς και την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας, όπου κατοικοέδρευαν οι *καπουτσοχαντάρηδες* και *καπουκεχαγιάδες* που χρησιμοποιούνταν ως όργανα διαμεσολάβησης και επικοινωνίας με τη σουλτανική αυλή και την Υψηλή Πύλη.⁷⁰⁵ Επίσης, χρησιμοποιούσε τους *τατάρηδες* για την αποστολή χρημάτων, συναλλαγματικών, αποδείξεων και άλλων λογιστικών παραστατικών στο πλαίσιο της οικονομικής και λογιστικής διαχείρισής του, η οποία περιελάμβανε ένα μεγάλο εύρος δραστηριοτήτων. Με τους *τατάρηδες* αποστέλλονταν και δώρα προς υψηλούς αξιωματούχους στην Κωνσταντινούπολη και αλλού και μεταφέρονταν οι παραγγελίες για αγορά διαφόρων πολύτιμων ή χρηστικών ειδών, που προμηθευόταν ο Αλή πασάς και η οικογένειά του από την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας και που δεν υπήρχαν στις τοπικές αγορές των Ιωαννίνων και των γύρω περιοχών. Πρόκειται συνήθως για πολύτιμα ενδύματα για τις γυναίκες του οτζακίου, που επρόκειτο να φορεθούν σε τελετές και γάμους, κοσμήματα, εξαρτήματα ανδρικών στολών και ενδυμάτων, καθώς και όπλα, μεταξύ των ετών 1715-1821 στολισμένα με ασήμι, χρυσό και πολύτιμους λίθους.⁷⁰⁶ Για την προμήθεια των αντικειμένων αυτών μεριμνούσε ο σαράφης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη.

Οι *τατάρηδες* του αληπασαδικού οτζακίου, εκτός από τη μεταφορά της αλληλογραφίας αναλάμβαναν τη διεκπεραίωση και άλλων αποστολών σε διάφορα σημεία, εντός και εκτός, της αληπασαδικής επικράτειας, όπως η αποστολή εντολών στρατολογίας του Αλή πασά προς τους υποτελείς πληθυσμούς, η συγκέντρωση χρημάτων από προσόδους, αντισηκώματων (χρηματική εξαγορά) παροχής αναγκαστικών υπηρεσιών, ακόμα και ο εντοπισμός και η αναγκαστική επαναπροώθηση ραγιάδων που είχαν φύγει από κάποια περιοχή της αληπασαδικής επικράτειας. Σε αρζουχάλι προς τον καπουτσοχαντάρη του Αλή πασά, Χατζή Σεχρέτη, στις 5 Μαρτίου 1811, ο *τατάρης Χασάνης Σελβιτζιώτης* (δηλ. από τα Σέρβια) αναφέρει ότι βρίσκεται στο Βελβενδό, προκειμένου να συγκεντρώσει τη βοήθεια του βιλαετίου για την εκστρατεία του Βελή πασά στο ρωσοτουρκικό μέτωπο.⁷⁰⁷ Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, οι Τούρκοι του βιλαετίου και «οί *βελεντινοί ραγιάδες*» έχουν εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τους, ενώ οι ραγιάδες του *Τζιαρσιαμπά*, δηλαδή των χωριών του βιλαετίου, *έκαμανμουχαλιφέτη* (δυστροπούν από τη λέξη *muhalefet*/ محالفت = αντίθεση,

⁷⁰⁵ Ο Κωνσταντίνος Γ. Σφήκας αναφέρει ότι οι Τατάρηδες του αληπασαδικού οτζακίου ήταν παραδοσιακά μουσουλμάνοι τουρκικής καταγωγής. Βλ. Κ. Γ. Σφήκας, «Το ταχυδρομείο του Αλή Πασά», *Ηπειρωτική Εστία* 19 (1953): 113.

⁷⁰⁶ Ο ίδιος πολλές φορές κατασκεύαζε τα κοσμήματα ή στόλιζε με μέταλλα και πολύτιμους λίθους ενδύματα και όπλα, καθόσον οι σαράφηδες λειτουργούσαν και ως ασημοχρυσοχόοι και προμηθευτές πολύτιμων λίθων. Όταν επρόκειτο για τη μεταφορά χρημάτων ή άλλων πολύτιμων αντικειμένων, αποστέλλονταν περισσότεροι *τατάρηδες*, με συνοδεία ενόπλων για την αποφυγή ληστείας στους δύσβατους και επικίνδυνους δρόμους των Βαλκανίων.

⁷⁰⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 563, σ. 185-186.

δυστροπεία) και δεν (μου) έδωσαν και γυρεύουν ξεχωριστόν πουγιουρτή από τον Υψηλότετονέφέντη μας». Προφανώς η οικονομική βοήθεια που συγκεντρώνει ο τατάρης για την εκστρατεία του Βελή πασά είναι η εξαγορά «μιτιλιέ» (μπεντελιγιέ/bedeliye/ بدلييه=αντισήκωμα) της στρατιωτικής υπηρεσίας του βιλαετίου.⁷⁰⁸

Στους πίνακες που ακολουθούν καταγράφεται το δίκτυο τατάρηδων, που χρησιμοποιεί το αληπασαδικό οτζάκιο για την εξυπηρέτηση του χρηματοπιστωτικού του μηχανισμού, όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό της Συλλογής Χώτζη. Πρόκειται για διακίνηση χρημάτων και συναλλαγματικών από τα Ιωάννινα, έδρα της εξουσίας του Αλή πασά, αλλά και από άλλες πόλεις της επικράτειάς του (Πρέβεζα, Λάρισα, Μέτσοβο, Ναύπακτο), από σαράφηδες και ανθρώπους του αληπασαδικού οτζακίου προς τον κεντρικό σαράφη του στην Κωνσταντινούπολη.⁷⁰⁹ Η διεκπεραίωση χρηματικών αποστολών στην Κωνσταντινούπολη αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες των έφιππων ταχυδρόμων, η οποία εξυπηρετείτο με τους ταχυδρομικούς σταθμούς ανεφοδιασμού που είχε στην κατοχή του ο Αλή πασάς και η οικογενειά του. Οι πίνακες που ακολουθούν έχουν συνταχθεί με βάση τα στοιχεία που αναφέρονται σε δύο σημαντικά κατάστιχα, τα οποία περιλαμβάνουν τις δοσοληψίες του βεζύρη των Ιωαννίνων με τον κεντρικό σαράφη του, Γάσπαρη, στην Κωνσταντινούπολη για τα έτη 1813-1815.⁷¹⁰

Συγκεκριμένα οι πίνακες 4 και 5 αφορούν στοιχεία που περιέχονται στο κατάστιχο του σαράφη του Αλή πασά, με ημερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1817.⁷¹¹ Το έγγραφο χωρίζεται σε δύο εμφανώς διακριτά μέρη. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνεται ο λογαριασμός, που αντιστοιχεί σε 12 μήνες του μουσουλμανικού ημερολογίου (από 1^η Μουχαρέμ 1229 έως τέλη Διλχιτζέ (4 Ιανουαρίου 1813 έως 23 Δεκεμβρίου 1813)). Ο λογαριασμός ελέγχθηκε και έκλεισε με την ένδειξη: «1815, Νοεμβρίου 5, Ιωάννινα», ενώ στο δεύτερο μέρος αναφέρεται ο λογαριασμός του έτους 1230, ο οποίος αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα από τις 24 Δεκεμβρίου 1813 έως 13 Δεκεμβρίου 1814. Το δεύτερο αυτό μέρος είναι καταστρωμένο με λιγότερη αυστηρότητα, καθώς περιέχει καταγραφές που αφορούν τα έτη 1231/1815 και 1232/1816. Ο πίνακας 3 αφορά στοιχεία που περιέχονται στο κατάστιχο με ημερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1817,⁷¹² στο οποίο καταγράφονται δοσοληψίες της περιόδου από 1^η Μουχαρέμ

⁷⁰⁸Πρόκειται για μια ακόμη περίπτωση εξαγοράς υποχρέωσης παροχής υπηρεσίας, που ενισχύει τον εκχρηματισμό της οικονομίας στις περιοχές άσκησης των διαφόρων μορφών εξουσίας του Αλή πασά. Ό.π.

⁷⁰⁹Για τη συνεργασία του αληπασαδικού οτζακίου με δίκτυο σαράφηδων στην οθωμανική πρωτεύουσα και άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλ. σχετικό κεφάλαιο στην παρούσα μελέτη, σ. 321 κ.ε.

⁷¹⁰Από τα δύο αυτά έγγραφα προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες για το εύρος των εκμισθώσεων φορολογικών προσόδων του αληπασαδικού οτζακίου από το οθωμανικό κράτος.

⁷¹¹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 930, σ. 782-798.

⁷¹²Ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 927, σ. 770-780.

1230 έως τέλη Ζιλχιτζέ του ίδιου έτους (Ιανουάριος - Δεκέμβριος 1814). Όπως προκύπτει από τα δύο κατάστιχα και αποτυπώνουν οι πίνακες, για την εξόφληση των οφειλών του αληπασαδικούοτζακίου, αποστέλλονται *πόλιτζες* (συναλλαγματικές), προερχόμενες κυρίως από τοπικούς σαράφηδες και *χαζινέ* δηλαδή φορτώματα/θησαυροί νομισμάτων/ μετρητά (hazine/hazne/هزينة= φόρτωμα).

Πίνακας 3 Δίκτυο τατάρηδων που χρησιμοποιεί ο Αλή πασάς για την αποστολή χρημάτων και συναλλαγματικών προς τον κεντρικό του σαράφη στην Κωνσταντινούπολη			
Έτος 1228εγίρ. (1813)			
Όνομα	Τρόπος αποστολής	Ποσό Γρόσια:παράδες	ημερομηνία
<i>ΟσμάνΤουκατλής</i>	πόλιτζες (Λάρισας)	141.666:20	<i>Ρετζέπ 27</i>
<i>ΟσμάνΤουκατλής</i>	<i>φλωρία</i>	53.955.	<i>Σιαμπάν 9/ Ιούλιος</i>
<i>Καραμουσταφά</i>	πόλιτζες (Λάρισας)	17.000	<i>Σιαμπάν 17</i>
<i>Γκιουζέλ Μουσταφά</i>	μετρητά	90.899:20	<i>Σεβάλ 13/ Σεπτέμβριος</i>
<i>ΚουτζούκΑχμέτη</i>			
<i>Καραμουσταφά</i>	πόλιτζα		
<i>Γκιουζέλ Μουσταφά</i>	μετρητά +πόλιτζες	94.938:20	<i>Ζιλκαδές 9/Σεπτέμβριος</i>
<i>ΣαλήΒρέπιτζα</i>	πόλιτζες	71.469:00	<i>Φεβρουαρίου 12 1815/ 1230 (εγίρ.)</i>
<i>Κριμλή Αλή</i>	πόλιτζες χαβαλέ	72.958	»

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά, τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 927, σ.770-780.

Πίνακας 4 Τατάρηδες που χρησιμοποιεί το αληπασαδικόοτζάκιο για την αποστολή χρηματικών ποσών (μετρητών και συναλλαγματικών) στην Κωνσταντινούπολη			
Έτος 1230 εγίρ. (1815)			
Όνομα τατάρη	Τρόπος αποστολής	Ποσό Γρόσια:παράδες	ημερομηνία

Κουτζούκ Αχμέτ	2 πόλιτζες (Από Αναστάση Σαμαρινιώτη)	20.245:	17 Φεβρουαρίου 1815
Μέτ Γιανιότης	1 πόλιτζα (τοῦ Ζίν Εφένδη)	11.744	26 Φεβρουαρίου 1815
Μέτ Γιανιότης	1 πόλιτζα (τοῦ Σέβο Κέντρου καί τοῦ Νάκο Κήρου Λουτζιωτῶν)	1.100	
Μεχμέτ (ανηψιός του ΝτελήΓιαχιάΜάγιου	«σταλμένα εις χαζνέ (hazine= φόρτωμα/μετρητά)	15.000	Μάρτιος 1815
ΝτελήΟυμέρης	9 πόλιτζες («γιαννιώτικες ἀπό Ραφαέλ» [σαράφη])	45.040:	7 Ιουνίου 1815
Τουκατλής			
ΝτελήΟυμέρης	«σταλμένα εις χαζνέ». (μετρητά)	25.000:	9 Ιουλίου 1815
Κουτζούκ Αχμέτ	πόλιτζες (από Μέτσοβο)	80.000:	4 Αυγούστου 1815
Καραφίζή	1 πόλιτζα («ἀπό Τουρτούρη»)	10.000:	14 Αυγούστου 1815
Καραχμέτ	3 πόλιτζες («ἀπό Ραφαέλ σαράφη»)	13.600:	14 Αυγούστου 1815
	6 πόλιτζες («ἀπό Ραφαέλ σαράφη»)	14.500:	18 Σεπτεμβρίου 1815
Αλήμπεγη (Αλή μπέη)	«Μέ πόλιτζες καί χαζνέ (hazine=νομίσματα) ἀπό τούς σαράφηδες τῆς Λάρισας»	135.919	11 Οκτωβρίου 1815
Αλήμπεγη Σταμπολή	10 πόλιτζες ἀπό Ραφαέλ	30.000:	22 Σεπτεμβρίου 1815
Σαρή Αλή	2 πόλιτζες ἀπό Τουρτούρη	12.960	24 Ιουνίου 1815
Καρά Αλή	5 πόλιτζες ἀπό Πρέβεζα «ἀπό χέρι Σταύρου Ιωάννου, ὁποῦ ταίς εἶχε ὁ Θανάσης Λοιδρουκιώτης»		21 Νοεμβρίου 1815
δια το χισάπιτον 1231 (χισάπι=hesabحساب λογαριασμός, υπολογισμός)			
ΙμπράημΛαχανάς	Με χαζνέ (μετρητά)	138.000:	18 Ιανουαρίου 1816:
ΣαλήΣκραπάρη			

<i>Ιμπράημ Λαχανάς</i>	18 πόλιτζες	64.870:	8 Μαρτίου 1816
<i>Σαλή Σκραπάρη</i>			
<i>Σαρή Αλή</i>	12 φορτώματα χαζινέ (μετρητά)	207.000:	8 Μαρτίου 1816
<i>Αλή μπέγης</i>	6 πόλιτζες	43.000:	
<i>Χατζή Αβτουραχμάν</i>	4 πόλιτζες	14.843:	21 Μαρτίου 1816
<i>Μπεκήρ Τοκατλής</i>	3 πόλιτζες	3.604:	5 Απριλίου 1816
<i>Γκιουζέλ Μουσταφά</i>	Είς χαζινέ καί πόλιτζες (μετρητά και συναλλαγματικές)	400.000	10 Ιουνίου 1816
<i>Μπεκήρ Τοκατλής</i>			
<i>Γκιουζέλ Μουσταφά</i>	Ένα σενέτι (senet/سنة=απόδειξη) των Χαζουφέντων (vazife/وظيفة=αξίωμα, θητεία) τοῦ Νεμπάχτου (Ναυπάκτου)	1.350	
<i>Μπεκήρ Τοκατλής</i>			
<i>Μεμής</i>	5 πόλιτζες των Λαρισινών σαράφηδων από τον Σιεμπατάν (σαράφη της Λάρισας)	150.000	17 Ιουνίου 1816
<i>Σαρή Αλή</i>	πόλιτζες από Ραφαέλ	150.000	30 Ιουνίου 1816
<i>Εμίν Πασβάντ</i>	πόλιτζες	100.000	1 Αυγούστου 1816
		19.684:20	
<i>Σαλή</i>	πόλιτζες από Ραφαέλ (σαράφη)	100.000	17 Αυγούστου 1816
	πόλιτζες Λαρισινών σαράφηδων	50.000	
<i>Σαλή</i>	Ένα σενέτι των βεζουφέντων (vazife) τοῦ Νεμπάχτου	8.599:00	
<i>Ντελή μουλά</i>	13 πόλιτζες από Ιωάννινα	55.000:	Αυγούστου 27
<i>Καραμουσταφά</i>	5 πόλιτζες	30.000:	8 Σεπτεμβρίου 1816
<i>Καραφεήτζης</i>	Μέ χαζινέ δια τον βασιλέα	200.000:	
<i>Σελφιτζέ Ιμπραχήμ</i>			
<i>Καραμεχμέτ</i>	Σέ χαζινέ (μετρητά) καί πόλιτζες από Πρέβεζα	57.500:	23 Νοεμβρίου 1816
<i>Άχμετ Κούτζης φέντης</i>	14 φορτώματα χαζινέ καί τρεῖς πόλιτζες	250.000:	2 Δεκεμβρίου 1816

Γενησεχηρλή (από το Γενησεχίρ =Λάρισα) Ιμπραχήμ	γιαννιώτικες		
Οχρίλή (από την Οχρίδα) Μουσταφά	μέ πόλιτζες από τόν Ραφαήλ (σαράφη)	70.000:	12 Δεκεμβρίου
Τοκτλή (από το Τοκάτ) Μπεκήρ	από Πρέβεζα με πόλιτζα	150.000:	16 Ιανουαρίου 1817

Πηγή : Αρχείο Αλή πασά, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 927

Πίνακας 5 Τατάρηδες που χρησιμοποιεί το αληπασαδικότζάκιο για την αποστολή χρηματικών ποσών (μετρητών και συναλλαγματικών) στην Κωνσταντινούπολη			
Έτη: 1229 (1815)/1230 (1816)			
Όνομα	Τρόπος αποστολής	Ποσό Γρόσια:παράδες	Ημερομηνία
Σαλήχ	χαζνέ (μετρητά)	195	
Δια τους σενέ (sene/سنة=έτος) '30 (1230 εγ./1816)			
Κιουτζούκ Αχμέτη	2 πόλιτζες	20.145	17 Ρεμπιολαχήρ ⁷¹³ (1230)
Μεχμέτη	2 πόλιτζες	12.844	13 Ντζεμτζλεβέλ (1230)
Μεχμέτη	30 φορτώματα χαζνέ	149.762:20	13 Ρεντζέπ(1230)
Ντελή Ουμέρ	9 πόλιτζες	45.040	
Ντελή Ουμέρ	22 φορτώματα χαζνέ	177.980	29 Ραματάν (1230)
Ντελή Ουμέρ	8 πόλιτζες	48.577	14 Σιαμπάν(1230)
Σαρή Αλή	2 πόλιτζες	12.960	14 Ραματάν(1230)
Κιουτζούκ Αχμέτη	8 πόλιτζες	80.000	9 Σεβάλ (1230)

⁷¹³Οι μήνες του ισλαμικού σεληνιακού ημερολογίου με τη σειρά είναι οι ακόλουθοι σε αραβική γραφή και μεταγραφή απο τα αραβικά: Muharam (مُحَرَّم), Safar (صَفَر), Rabbial' Awwal (رَبِيعُ الْأَوَّل), Rabiath Thani (رَبِيعُ الثَّانِي), Jumadaal-Awāl (جُمَادَى الْأَوَّل), Jumadat- Tani (جُمَادَى الثَّانِي), Rajab (رَجَب), Shah'bān (شَعْبَان), Ramadān (رَمَضَان), Sawwal (سَوَّال), Djul' Qa'da, (جَوْلَقَدَة) Djul' Hwah (جَوْلَحْجَة).

<i>Καραφεϊτζή</i>	3 πόλιτζες	23.600	1 ^η Ζιλκαδέ (1230)
<i>Καραφεϊτζή</i>	6 πόλιτζες	14.500	2 Ζιλκαδέ (1230)
<i>Αλή</i>	10 πόλιτζες	30.000	3 Ζιλκαδέ (1230)
<i>Καραμεχμέτη</i>	πόλιτζες	155.494	29 Μουχαρέμ 1231
<i>Καρά Αλή</i>	5 πόλιτζες	11.534	

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 930

Από τα στοιχεία των πινάκων 3, 4 και 5 παρατηρούμε ότι οι *τατάρηδες* που χρησιμοποιεί το αληπασαδικό οτζάκιο είναι στο σύνολό τους μουσουλμάνοι, γεγονός που ενδεχομένως δεικνύει ότι η συγκεκριμένη επαγγελματική εξειδίκευση απαντάνται εντός του μουσουλμανικού πληθυσμού. Πρόκειται κατά κανόνα για πρόσωπα υψηλής εμπιστοσύνης και αυξημένης υπευθυνότητας και ικανοτήτων, για την ανάληψη ενός τόσο υπεύθυνου έργου. Τα προσωνύμια των περισσότερων έχουν τοπωνυμική προέλευση, τόσο από περιοχές των Βαλκανίων: *Καραφεϊτζής/* Καραφέρεια (Βέροια), *Γενισεχιρλή/* Γενισεχίρ (Λάρισα), *Οχριλή/* Οχρίδα, *Σελφιτζέ* (Σέρβια), όσο και της Ανατολίας: *Τοκατλής/* Τοκάτ. Το μεγαλύτερο μέρος των ποσών (περίπου 41%) αποστέλλεται στον σαράφη Γάσπαρη με *πόλιτζες*, ένα σαφώς μικρότερο μέρος (περίπου 20%) αποστέλλεται σε μετρητά, ενώ ένα ποσοστό 17% αποστέλλεται σε μετρητά και συναλλαγματικές.⁷¹⁴ Στα κατάστιχα γίνεται αναφορά σε αμοιβή των τατάρηδων, που κυμαινόταν μεταξύ 100 και 500 γροσίων, συχνά όμως στις αμοιβές τους συμπεριλαμβάνονται και τα χρήματα που δαπανήθηκαν για τη συσκευασία και μεταφορά των εγγράφων και των χρημάτων (κυρίως σάκκων και κιλιμιών, αλλά και των δεμάτων μεταφοράς των *χαρατζόχαρτων*, των αποδεικτικών εγγράφων καταβολής του χαρατσίου).⁷¹⁵ Για τις μεταφορές του *τζελέπικου* της Λάρισας, που αποτελεί σημαντική πηγή εσόδων του αληπασαδικού οτζακίου, δεν αναφέρεται αν οι αποστολές γίνονται σε συναλλαγματικές ή σε μετρητά.⁷¹⁶

⁷¹⁴Δ. Δημητρόπουλος, «Ο Σαράφης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη (1813-1814). Οικονομικές δοσοληψίες και συναλλαγές», στο Σ. Πετμεζάς κ.ά. (επιμ.), *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες, Πρακτικά 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας. Ρέθυμνο 2008*, Αθήνα 2012, σ. 221.

⁷¹⁵Ο.π.

⁷¹⁶Ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη συσκευασία και μεταφορά χρημάτων περιλαμβάνονται σε έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά, με ημερομηνία 22 Νοεμβρίου 1809. Πρόκειται για τεσκερέ του Σαντίκη, μουσελίμη της Πρέβεζας προς τον Γιαννάκη Γενοβέλη, συνεργάτη του Αλή πασά στην περιοχή της Πρέβεζας, με το οποίο ζητά 4 *ντουρβάδες* (σάκκους) και 4 τριχιές για να *δέσει τὰ άσπρα τοῦ άφεντός* (προφανώς να τα συσκευάσει για να ταξιδέψουν). Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης* ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 509, σ. 104-105.

8.γ.Οι άνθρωποι του αληπασαδικού οτζακίου:

Δίκτυο εμπίστων, όπως καταγράφεται μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια.

Όπως έχει αναφερθεί και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης, η πολύπλευρη δράση και εξουσία του Αλή πασά και της οικογένειάς του εκτείνεται σε μεγάλο γεωγραφικό εύρος, που περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου και ολόκληρη σχεδόν τη Νότια Αλβανία. Για την εξυπηρέτηση της οικονομικής δραστηριότητας και εξουσίας του, το αληπασαδικό οτζάκιο χρησιμοποιεί ένα εκτεταμένο και ετερόκλητο δίκτυο ανθρώπων της εμπιστοσύνης του, μέσω των οποίων καθίσταται δυνατή η λειτουργία αυτού του δαιδαλώδους πλέγματος πολιτικών, διοικητικών και οικονομικών δράσεων και παρεμβάσεων σε μια τόσο μεγάλη γεωγραφική επικράτεια. Τα τεκμήρια του Αρχείου Αλή πασά της συλλογής Χώτζη, πέρα από τις σημαντικές πληροφορίες που μας δίνουν για μια σειρά θεματικές που συνθέτουν την πολυδιάστατη δράση και εξουσία του μεγαλύτερου âyap των Βαλκανίων, μας βοηθούν να ανασυνθέσουμε το δίκτυο των ανθρώπων που κατά τόπους πληροφορεί, εξυπηρετεί τις ανάγκες και υλοποιεί τις αποφάσεις του αληπασαδικού οτζακίου.

Στους πίνακες που ακολουθούν επιχειρείται μια καταγραφή των προσώπων της αληπασαδικής δράσης και εξουσίας, όπως προκύπτει από τα έγγραφα του Αρχείου της συλλογής Χώτζη. Η καταγραφή γίνεται με χρονολογική σειρά και περιέχει πληροφορίες που αφορούν την ιδιότητα (όπου προκύπτει), την περιοχή και τις δράσεις των έμπιστων ανθρώπων του οτζακίου σε περιοχές όπου εκτείνεται η πολύπλευρη δράση και εξουσία του.

Πίνακας 6				
Πρόσωπα με τα οποία συνεργάζεται το αληπασαδικό οτζάκιο σε όλη την επικράτεια Χρονική περίοδος:1800-1820				
Αριθμ. Εγγράφ.	Όνομα/ Ιδιότητα	Περιοχή	Χρονολογία/ ημερομηνία	Ενέργειες /δράσεις
64	Απτουλά (Αμπντουλάχ)	Βέροια	1800	Πληροφορίες για τα τεκταινόμενα στην περιοχή
68	Νικολός Λογοθέτης, διαχειριστής των τσιφλικιών του Αλή πασά στην περιοχή του Κάρλελι.	Βόνιτσα/ Κάρλελι	2 Φεβρουαρίου 1801	Ενημέρωση για διαμαρτυρίες των κατοίκων κατά των προεστών
104	Χουσεΐν Σιάχε ή Σιάχη	Μπρέστανη/ Μπεράτι	10 Σεπτεμβρίου 1801.	Ενημέρωση για προσέλκυση πληθυσμιακών ομάδων (οικογένειες, γένη, μαχαλάδες και χωριά) υπέρ του Αλή πασά και εναντίον

				του Ιμπραχίμ πασά του Μπερατίου.
119	<i>Χουσεϊν Σιάχης ή Σιάχε</i>	Πούντα	21 Νοεμβρίου 1801	Ενημέρωση για την πορεία των οχυρώσεων στη θέση Πούντα της Παραμυθιάς, καθώς και για τις διενέξεις μεταξύ των σουλιωτικών γενών
130	<i>(Χουσεϊν) Σιάχης ή Σιάχε και Τάρε Χότζα</i>	Παραμυθιά	1802	Ενημέρωση για την προσχώρηση κατοίκων γειτονικών χωριών σε συμμαχία με τον Αλή πασά και αίτημα για πολεμοφόδια και χρηματικά ποσά
149	<i>Λιάμε Τσούρης</i>	`	18 Μαρτίου 1802	Ενημέρωση από τον Λιάμε Τσούρη για προσχώρηση σουλιωτικών γενών σε συμφωνία με τον Αλή πασά.
301	<i>Μουσταφά (βοεβόδας Πατρατζικίου)⁷¹⁷</i>	Πατρατζίκι,	14 Φεβρουαρίου 1807	Αποστολή φυσεκίων και μπαρουτιού στα Ιωάννινα.
138	<i>Κάλιο, «Βεκίλχάρτζης», διαχειριστής αποθηκών του Αλή πασά στην Πρεμετή</i>	Πρεμετή	6 Μαρτίου 1802	Αποστολή από τον Κάλιο στον Μέτζε Μπόνο στην Πρεμετή ποσότητας αλεύρου 6.526 οκάδων. Το σύστημα αποθηκών της αληπασαδικής διακυβέρνησης απαιτεί ανθρώπους για τη φύλαξη σε διάφορες περιοχές της επικράτειας. Ανάγκες λειτουργίας των συστημάτων αποθήκευσης (μεταφορικά ζώα, δρόμοι, χώροι κ.λ.π.)
149	<i>Λιάμε Τσούρης</i>	Τζεκουράτι	[18 Μαρτίου 1802]	Συνεργασία στον πόλεμο εναντίον των Τσάμηδων αγάδων και των Σουλιωτών
345	<i>Μέντζε Μπόνο</i>	Περλεπές	11 Δεκεμβρίου 1807	Αναφορά σε κάποια παγίδα («δουλειά») που προσπαθεί να στήσει ο Αλή πασάς εναντίον του Ισούφ Μπέη της Ντίμπρας (Δίβρης), τον οποίον τελικά εξοντώνει το 1813

⁷¹⁷ Πατρατζίκι/Patracik/پاتراچي: οθωμανική εκδοχή του μεσαιωνικού τοπωνύμιου «*Νέαι Πάτραι*» της σημερινής Υπάτης Φθιώτιδας. Από το 1268 οι Νέαι Πάτραι αποτέλεσαν πρωτεύουσα της αυτόνομης ηγεμονίας της Θεσσαλίας, ενώ μεταξύ των ετών 1318-1390 υπήρξαν έδρα του Σταυροφορικού Δουκάτου Νέων Πατρών. Το Πατρατζίκι κατά την οθωμανική περίοδο αποτελούσε ένα από τους 6 καζάδες του σαντζακίου της Ναυπάκτου: *Sancağ-i/ Liva-i İnebahtı/Aynabahtı*/صانخق اينهباختی, το οποίο ιδρύθηκε το 1499, μετά την κατάκτηση της Ναυπάκτου από τους Οθωμανούς (το ίδιο έτος). Αρχικά, το σαντζάκι της Ναυπάκτου εντάχθηκε στο Εγιαλέτι της Ρούμελης και από το 1533 υπήχθη διοικητικά στο *βιλαέτι του Αρχιπελάγους*. Βλ. B. Franz, λήμμα «Aynabakhti», H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.), *Encyclopaedia of Islam, Newe dition (EI₂)*, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 796.

346	<i>Μέντζε Μπόνο</i>	Περλεπές	11 Δεκεμβρίου 1807	Ενημέρωση για διάφορα θέματα
358	<i>ΝτερβίςΧασάνης και Άγος Μουχουρδάρης</i>	<i>Βοσκοπόλια</i> (Μοσχόπολη)	29 Ιανουαρίου 1808	Διαπραγματεύσεις με ανθρώπους του Ιμπραχίμ πασά του Μπερατίου για υπογραφή ειρήνης μεταξύ των δύο οτζακίων.
361	<i>Σιλιχτάρ Μπότα</i>	Πρέβεζα	5 Φεβρουαρίου 1808	Πληροφορίες για διάφορα θέματα
363	<i>Ντερβίς Χασάνης και Άγος Μουχουρδάρης</i> (muhurdar/ محردار =σφραγιδοφύλακας)	Χάνι Τόζιαρη (κοντά στη Βοσκοπόλια)	25 Φεβρουαρίου 1808	Μνημόνιο ανθρώπων του Αλή πασά ΝτερβίςΧασάν και Άγου Μουχουρδάρη, διαπραγματευτών στη συμφωνία ειρήνευσης με τον Ιμπραχίμ πασά του Μπερατίου, το οποίο απευθύνουν προς τον Αλή πασά
393	<i>Ταχίρ Αμπάζης και Λέκε Τόποβα</i> <i>Μήτρος Λαμποβίτης</i>	Ιωάννινα	27 Απριλίου 1808	Παράδοση στην αποθήκη του Αλή πασάστα Γιάννενα 11.000 πυρόλιθων. Τη σχετική απόδειξη (τεσκερέ) υπογράφει ο Ταχίρ Αμπάζης και προσυπογράφει ο Μήτρος Λαμποβίτης, μάλλον ως υπεύθυνος της αυθεντικής αποθήκης
399	<i>Σουλειμάν Μερτζάνης</i>	Λάρισα	29 Απριλίου 1808	Άνθρωπος του Αλή πασά, που συνοδεύει τους Τζελέπηδες στην περιοδεία τους από τη βέροια ως τη Θήβα για τη συγκέντρωση των προβάτων
423 424 426	<i>Σαλήχ Γκόρος</i> <i>[Δ(Τ)έλβινα]</i>	Ζητούνι	29 Αυγούστου 1808 31 Αυγούστου 1808	Ενημέρωση για οικονομικά θέματα του Αλή πασά από τον Σαλή Γκόρο, έμπιστο του <i>σούμπαση</i> (διαχειριστή) του τσιφλικιού Παλιοχώρι
433	<i>Σαλήχ Γκόρος Δέλβινα</i>	Παλιοχώρι Δωρίδας	20 Νοεμβρίου 1808	Ενημέρωση για επισκευές καταστημάτων και κατοικιών στο Παλιοχώρι Δωρίδας, που αποτελεί τσιφλίκι του Αλή πασά.
443	<i>Ζεϊνέλης</i> , προεστός Πατρατζικίου	Πατρατζίκι	19 Φεβρουαρίου 1809	Διένεξη με τον κάτοικο της περιοχής Πατρατζικίου Δημήτρη Ποντικόπουλο, για χρηματικό ποσό, που φέρεται να χρωστά ο Ζεϊνέλης
449	<i>Γιαννάκης</i> , άνθρωπος του Αλή πασά	Βόλος	24 Μαρτίου 1889	Επίβλεψη φόρτωσης δημητριακών στο λιμάνι του Βόλου με προορισμό την Πρέβεζα
460	<i>Μεχμέτ Προύσης</i>	ΣελιάνηΣκραπαρίο υ	15 Απριλίου 1809	Ενημέρωση για ανοικοδόμηση οχυρωματικών έργων στο χωριό Σελιάνη του Σκραπαρίου

500	<i>Μίφτης Παγούρης</i>	Τεπελένι	16 Αύγουστου 1809	Καταβολή ημερομισθίων την κατασκευή σεραγιού
501	<i>Μέτος Λατίφης</i>	Ρέχοβα Μπερατίου	23 Αυγούστου 1809	Υπενθύμιση για ημερομίσθια (<i>μεριάτικα</i>) των μαστόρων, που δούλεψαν σε οχυρωματικά έργα στη Ρέχοβα Μπερατίου
502	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	23 Αυγούστου 1809	Εντολή παράδοσης στον Λατίφη Φράσιαρη διάφορων εξαρτημάτων για ένα μύλο, τον οποίον του παραχώρησε ο Αλή πασάς
503	<i>Χότζας Αργυροκαστρίτης</i>	Αργυρόκαστρο	14 Σεπτεμβρίου 1809	Γράμμα του Χότζα Αργυροκαστρίτη προς τον <i>Σαλήχ Κιόρη Τελβιναλή</i> , ο οποίος έχει υπενεικιάσει από τον Αλή πασά τις προσόδους (<i>ιλτιζάμι</i>) δύο χωριών της περιοχής
504	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	20 Σεπτεμβρίου 1809	Καταβολή ποσού στον <i>Γιώργη Παξιμαδά</i> , για την παρασκευή παξιμαδιού κατ'εντολή του Αλή πασά
505	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	28 Σεπτεμβρίου 1809	Ενημέρωση για αγορά οικοδομικών υλικών
506	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	29 Οκτωβρίου 1809	Ενημέρωση για παρασκευή παξιμαδιού
508	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	17 Νοεμβρίου 1809	Ενημέρωση για τη μεταφορά αλεύρων από χωριό της περιοχής της Πρέβεζας
509	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	22 Νοεμβρίου 1809	Προμήθεια υλικών για τη συσκευασία χρημάτων του Αλή πασά
510	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης</i>	Πρέβεζα	4 Δεκεμβρίου 1809	Πληρωμή λογαριασμού για την επισκευή/καθαρισμό ρούχων (<i>μερεμέτισμα σκουπιτών</i>) σε τρία σεράγια του Αλή πασά στην Πρέβεζα
511	<i>Γιαννάκης Γενοβέλης Άγος Μουχουρντάρης</i>	Πρέβεζα	24 Δεκεμβρίου 1809	Παράδοση σφαχτών σε μαστόρους που εργάζονται στα οχυρωματικά έργα του Αλή πασά στην Πρέβεζα
514	<i>Σαλήχ Γκόρος (Τέλβινα), σούμπασης στο χωριό-τσιφλίκι Παλαιοχώρι Παρνασίδας</i>	χ.τ. ίσως Παλαιοχώρι Παρνασίδος	1810	Λογαριασμός εξόδων τσιφλικιού του <i>Σαλή Γκόρου</i> , σούμπαση του χωριού-τσιφλικιού Παλαιοχώρι Παρνασίδος για τα έτη 1808 και 1809
515	<i>Σαλήχ Γκόρος (Τέλβινα), σούμπασης στο χωριό-τσιφλίκι Παλαιοχώρι Παρνασίδας</i>	Χ.τ. ίσως Παλαιοχώρι Παρνασίδος	1810	Λογαριασμός διαχείρισης του ίδιου τσιφλικιού-χωριού Παλαιοχώρι Παρνασίδος
520	<i>Μέτο Μουσταφά (αργότερα μουσελίμης του Κάρλελι)</i>	Πρέβεζα	8 Φεβρουαρίου 1810	Παράδοση σε Γενοβέζο καπετάνιο εκατό χιλιάδων οκάδων βελανιδιού, το οποίο ανήκει στον Αλή πασά
548	<i>Μήτρος Τζούσης Μπεκίραγας Ρούσης</i>	Ιωάννινα	6 Οκτωβρίου 1810	Παράδοση ποσότητας κριθαριού (δώδεκα χιλιάδες οκάδες) στις αποθήκες των

				Ιωαννίνων, προερχόμενου από την περιοχή των Τρικάλων
554	Μη κατανομαζόμενος έμπιστος του Αλή πασά στο Μπεράτι	Μπεράτι	2 Ιανουαρίου 1811	Σημείωμα ανθρώπου του Αλή πασά στο κάστρο του Μπερατιού για δύο αγγλικά πυροβόλα (εγγλέζικα τόπια) και τα εξαρτήματά τους, που παραδίδονται στον πυροβολητή Μουσταφά Τζαρκατζή.
560	Μαχμούτ Σαμέτης, (στην υπηρεσία του Αλή πασά στο Σαντζάκι του Δέλβινου).	Πέτζα Δέλβινου	21 Φεβρουαρίου 1811	Ενημέρωση για την κατάσταση που επικρατεί στην περιοχή του Δέλβινου.
595	ΧότοςΣάλεσης	καζάς Μπίχλιστας	3 Ιουνίου 1812	Αναφορά σε αντιδικίες με τους προεστούς για τις φορολογικές υποχρεώσεις του καζάΜπίχλιστας.
617	Ιζέτ μπέης	Λιμπόχοβο	13 Σεπτεμβρίου 1812.	Καταβολή του μαχτού (κατ' αποκοπή φόρου) του έτους 1812 μαζί με τα δοσίματα (μεντζελιάτικο) για τη συντήρηση των ταχυδρομικών σταθμών (μεντζίλια) των κατοίκων του χωριού Φράστανη Αργυροκάστρου (αναφέρεται ως τσιφλίκι του Αλή πασά στον κατάλογο Φιλητά).
634	Τίτος Παλταδόρος	Ιωάννινα	3 Νοεμβρίου 1812.	Συγκέντρωση ποσών από τη διαχείριση του μονοπωλίου του φόρου καπνού στις πόλεις Καστοριάς, Λάρισας, Μοναστηρίου και Μεσολογγίου
635	Τίτος Πολταδόρος	Ιωάννινα	18 Νοεμβρίου 1812	Συγκέντρωση ποσών από το μονοπώλιο φόρου καπνού στη Θεσσαλονίκη και την Τσαρίτσανη
636	Τίτος Πολταδόρος	Ιωάννινα	25 Νοεμβρίου 1812	Ταχβίλι του Τάρεσέχη προς τον ΤίτοΠολταδόρο, για την αμοιβή της περιόδου 28 Αυγούστου- 25 Νοεμβρίου1812 (τρία γρόσια την ημέρα)
637	Τίτος Πολταδόρος	Ιωάννινα	3 Δεκέμβριου 1812	Τεσκερές του Μουχτάρ πασά προς τον Τίτο Πολταδόρο για παράδοση ποσότητας ταμπάκου σε μη κατανομαζόμενο οθωμανό αξιωματούχο
642	-Στεφανής -Βίτος Πρίφτης - Παναγιώτης βεκίλης(αντιπρόσωπος του Βίτου Πρίφτη)	-Σαλαώρα -Πατρατζίκι	26 Ιανουαρίου 1813	Απόδειξη παραλαβής ρυζιού στο λιμάνι της Σαλαώρας, που προορίζεται για το αφεντικόν μαγαζί (=αποθήκη) των Ιωαννίνων, την οποία υπογράφει κάποιος Στεφανής, άνθρωπος του Αλή πασά στη Σαλαώρα

643	Τίτος Παλταδόρος	Ιωάννινα	17 Φεβρουαρίου 1813.	Τεσκερές του Αλή πασά από την Πρέβεζα προς τον <i>Τίτο Παλταδόρο</i> (Πολταδόρο) για καταβολή 500 γροσ. σε τεχνίτη (μάστρο -Θέμελη, που εργάζεται σε οχρωματικές εργασίες στο Αργυρόκαστρο
644	<i>Χασάν αγάς, κουμπαρατζής</i> (=υπεύθυνος των αποθηκών στην Πρέβεζα)	Πρέβεζα	17 Φεβρουαρίου 1813	Μπουγιουντί του Αλή πασά από την Αρτα, προς τον Γιαννιώτη <i>Χασάν αγά</i> , «κουμπαρατζή» στην Πρέβεζα, στον οποίο στέλνει τα κλειδιά της αποθήκης (<i>κοτζέκι</i>) του καλαμποκιού στην Πρέβεζα και τον προτρέπει να φροντίσει για να μη χαλάσει το καλαμπόκι
645	<i>Τίτος Παλταδόρος</i>	Ιωάννινα	8 Μαρτίου 1813	Παράδοση ποσότητας καπνού, σε κάποιον <i>Άχμετ χαφούζη</i> (θεολόγο, ερμηνευτή του Κορανίου) στα Ιωάννινα.
646	<i>Τίτος Παλταδόρος</i>	Ιωάννινα	14 Μαρτίου 1813	Αποστολή ποσότητας ταμπάκου, σε διάφορους οθωμανούς αξιωματούχους στην Κωνσταντινούπολη
647	<i>Χούσα Γκέκα</i>	Αργυρόκαστρο	26 Μαρτίου 1813	Παραλαβή 115 οκάδων γενήμματος από τους κατοίκους άδηλου χωριού
648	<i>Τίτος Παλταδόρος</i>	Ιωάννινα	27 Μαρτίου 1813	Καταβολή σε τρεις αποδέκτες ποσού 21.000 γροσίων από το «πάλτον», δηλαδή το μονοπώλιο καπνού. Αποδέκτες ο <i>Ισμαήλ πασάς Πλιάσσας</i> (Ismail paşa Bliasa) και ο <i>Μεχμέτ Αλή πασάς</i> (ίσως Mehmet Ali paşa της Αιγύπτου)
649	<i>Τίτος Παλταδόρος</i>	Ιωάννινα	27 Μαρτίου 1813	Ταχβίλι (=απόδειξη είσπραξης) του Αλή πασά προς τον <i>Τίτο Παλταδόρο</i> για 72 χιλ. γρόσια από το πάλτο του ταμπάκου
654	<i>Τίτος Παλταδόρος</i>	Ιωάννινα	10 Απριλίου 1813	Καταβολή ποσού, από 3 γρόσια την ημέρα, με ημερομηνία έναρξης 1 ^η Μαρτίου από το πάλτο του ταμπάκου
655	<i>Βήτος Πρίφτης</i>	Πατρατζίκι	16 Απριλίου 1813	Είσπραξη οφειλής κάποιου Χατζή-Μεχμέταγα, με την οποία δίνει εντολή να αγοραστεί το τσιφλίκι Αμούρι (σημερ. κοινότητα Αμούριο Ν. Φθιώτιδας)
658	<i>Ισμαήλ (Ζεϊνέλ μπέης) Κόνιτζας</i>	Πρέβεζα	5 Ιουνίου 1813	Ενημέρωση για πέντε Καρπενησιώτες εργάτες, που είχαν φύγει από τα έργα της Πρέβεζας και τους έφερε πίσω ο « <i>παράν τάταρης</i> ».

661	<i>Μπάκο Ζιαμπόκινα</i> μουμπασίρης του Αλή πασά (mübaşir /mubassir/ مبصر= δικαστικός κλητήρας και κατ' επέκταση υπάλληλος)	Ιωάννινα	15 Ιουνίου 1813	Εντολή του Αλή πασά προς τα χωριά του <i>Πόλιανα κόλι</i> (=τμήματος) σημερ. Επαρχίας Τρικάλων για απόδοση στον <i>Μπάκο</i> <i>Ζιαμπόκινα</i> ποσού, που του οφείλουν
663	<i>Μπάκο Ζιαμπόκινα</i> μουμπασίρης του Αλή πασά	Πόλιανα κόλι (σημ. Πηγήεπαρχ. Τρικάλων)	15 Ιουνίου 1813	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τα χωριά του « <i>Πόλιανα κόλι</i> » (=τμήματος) περιοχής Τρικάλων να αποδώσουν στον μουμπασίρη του, <i>Μπάκο</i> <i>Ζιαμπόκινα</i> , το ποσό που οφείλουν
664	<i>Σαλή Νίσιτζα (Ισιτζα)</i> μουμπασίρης του Αλή πασά	Κράτσοβο κόλι (σημ. στην περιοχ. επαρχ. Καλαμπάκας)	15 Ιουνίου 1813	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τα χωριά του « <i>Κράτσοβο κόλι</i> » (=τμήματος σημ. Επαρχίας Καλαμπάκας) για απόδοση στον <i>Μπάκο Ζιαμπόκινα</i> οφειλομένων κατά την περίοδο 1811-1812
665	<i>Μπάκο Ζιαμπόκινα</i> μουμπασίρης του Αλή πασά	Τρίκαλα	15 Ιουνίου 1815	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τους κατοίκους του βαροσίου των Τρικάλων για απόδοση στον <i>Μπάκο</i> <i>Ζιαμπόκινα</i> , οφειλόμενου ποσού
666	<i>Σαλή Νίσιτζα (Ισιτζα)</i> μουμπασίρης του Αλή πασά	Κράτσοβο κόλι (περιοχή Καλαμπάκας)	18 Ιουνίου 1813	<i>Μπουγιουρντί</i> του Αλή πασά προς τα χωριά του <i>Κράτσοβοκόλι</i> » (τμήματος σημ. επαρχίας Καλαμπάκας) για απόδοση στον <i>Σαλή Νίσιτζα (Ισιτζα)</i> , των οφειλομένων κατά την περίοδο 1812-1813
696	<i>Κωσταντής Τσιριγώτης</i> (διαχειριστής πλοίου του Αλή πασά. -Βήτος Πρίφτης (έμπιστος του Αλή πασά στην περιοχή Πατρατζικίου)	Πατρατζίκι/ Στυλίδα	29 Οκτωβρίου 1813	Παραλαβή παξιμαδιού και άλλων ειδών για τις ανάγκες καραβιού του Αλή πασά
697	<i>Λιάμτζε Κόνιτζα</i> (ίσως βοεβόδας Ναυπάκτου)	Ναύπακτος	31 Οκτωβρίου 1813	Είσπραξη των οφειλομένων από το σαντζάκι της Ναυπάκτου, προκειμένου να καταβληθούν στον μουλούκμπαση της περιοχής <i>Μαχμούντ μπέη</i> (Mahmud bey)
699	<i>Μήτρος Τζούτζος</i>	Αργυρόκαστρο	6 Νοεμβρίου 1813	Απόδειξη παραλαβής ποσότητας 8.267 οκάδων καλαμποκιού από το τσιφλίκι Βεργός
701	<i>Βήτος Πρίφτης</i> (έμπιστος του Αλή πασά στην περιοχή)	Πατρατζίκι	20 Νοεμβρίου 1813	Ενημέρωση για απόδοση ποσού 750 γροσίων στον απεσταλμένο του τατάρη,

	Πατρατζικίου)			για μισθοδοσία ενόπλων
702	<i>Χίσε (=Χούσα) Γκέκα</i> οικονομικός διαχειριστής του Αλή πασά	Αργυρόκαστρο	29 Νοεμβρίου 1813	<i>Ταχβίλι</i> (=απόδειξη παραλαβής) για είσπραξη του <i>λειβαδιάτικου</i> του χωριού Σουχά Αργυροκάστρου.
726	<i>Μήτρος Τζούτζος</i>	Αργυρόκαστρο	1 ^η Αυγούστου 1814	Απόδοση 60 οκάδων σιταριού στον σεχ Ταχίρη Καρδίκη (από το Γαρδίκι) από το <i>τοπ αλτι</i> (top alt/الت توب = εκεί που φτάνει η βολή του των πυροβόλων) <i>της δεκατιάς</i> , (δηλαδή από τη δεκάτη της άμεσης περιφέρειας του Αργυροκάστρου)
735	<i>Μουλά Ιμπραχίμ</i>	Πρέβεζα	25 Σεπτεμβρίου 1814	Παράδοση 1.226 οκάδων αλευριού από <i>αραποσίτι</i> για την παρασκευή παξιμαδιού για την τροφοδοσία των πληρωμάτων του στόλου του Αλή πασά, το οποίο προερχόταν από τη δεκάτη του χωριού Κομπότι
745	<i>Ισού Τζάτζε</i>	Σαλαώρα	9 Ιανουαρίου 1815	Μουσουλμάνος έμπιστος του Αλή πασά στην περιοχή της Σαλαώρας
760	<i>Αναστάσης Πάνος</i> <i>Ευθυμίου.</i>	Πρέβεζα	21 Απριλίου 1815	Πληρωμή των Παργηγών μαστόρων, που ασχολούνται με την εξόρυξη μολύβιθου στην περιοχή της Πρέβεζας
762	<i>Τζάγκος Γράβιας</i> διαχειριστής του Αλή πασά στο Αργυρόκαστρο	Αργυρόκαστρο	25 Απριλίου 1815.	Καταβολή κατ' αποκοπή του φόρου του χωριού <i>Τεριαχάτι</i> Αργυροκάστρου
764	<i>Παναγιώτης Κραβαρίτης</i>	Τύρναβος	27 Απριλίου 1815	<i>Μπουγιουρντί</i> για σύναξη των ενοικιαστών βοσκοτόπων και απόδοση των οφειλομένων (σε είδος ή σε χρήμα) από τη φορολογική υποχρέωση του τζελέπικου
777	<i>Ουμέρ Λαβτέρης</i> σούμπασης του χωριού- τσιφλικιού Καστρί.	Καστρί (επαρ. Θυάμιδος)	15 Ιανουαρίου 1815	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Ουμέρ Λαβτέρη, για παράδοση ποσότητας λαδιού και φορτωμάτων σιταριού ως δώρο (χιντιγιέ/hidiye) στον <i>Μουχαρέμ Σούβλιαση.</i>
778	<i>Μπεκήρ Τζογαδούρος</i> έμπιστος Αλή πασά στην περιοχή Πρέβεζας	Πρέβεζα	16 Ιουνίου 1815	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον <i>Μπεκήρ Τζογαδούρο</i> να προσλάβει τρεις περιβολάρηδες από τη Ζάκυνθο για την κατασκευή κήπου στο σεράι του στην Πρέβεζα
825	<i>Τζαφέρης (Κρέσοβας)</i> σούμπασης του χωριού Σούβλιαση (σημ. Άγιος Βλάσης Θυάμιδος)	Σούβλιαση και Καστρί	8 Δεκεμβρίου 1815	Παράδοση δύο φορτωμάτων καλαμποκιού των χωριών Καστρί και Σούβλιαση (Άγιος Βλάσιος) επαρχίας

				Θυάμιδος
841+ 843	<i>Τζαφέρης (Κρέσοβας) και Οικονόμου, διαχειριστές των χωριών-τσιφλικιών Σούβλιαση (σημ. Άγιος Βλάσης) και Καστρί</i>	Σούβλιαση και Καστρί	15 Φεβρουαρίου. 1816	Μπουγιουρντί του Μουχτάρ πασά, προς τους <i>Τζαφέρη Κρέσοβα και Οικονόμου</i> , διαχειριστές των τσιφλικιών Σιούβλιαση και Καστρί για παράδοση ποσότητας καλαμποκιού από το «αφεντικό ίμορο» (αυθεντικόν ίμορον) προς σίτιση στρατιωτικού σώματος που διατηρεί ο Μουχτάρ πασάς στην Ηγουμενίτσα
844	<i>Τζαφέρης (Κρέσοβας) και Οικονόμου, διαχειριστές των χωριών-τσιφλικιών Σούβλιαση (σημ. Άγιος Βλάσης) και Καστρί</i>		20 Φεβρουαρίου 1816	Φιλοξενία κάποιου μηχανικού (μάλλον αλλοδαπού) και του Πάνου (Ράγκου), γραμματικού, που τον συνοδεύει
889	<i>ΧασάνΜπεράτης Βεκίλης του Χουσέναγα Γκίκα</i>		7 Σεπτεμβρίου 1816	<i>Ταχβίλι</i> του Χασάν Μπεράτη, βεκίλη του <i>Χουσέναγα Γκέκα</i> προς τους Πεπελιώτες για παράδοση 149 οκάδων κρασιού από το <i>αυθεντικό ίμορο</i> της Πέπελης
918	<i>Τζαφέρης Κρεσόβας, σούμπασης του χωριού-τσιφλικιού Σούβλιαση</i>	Σούβλιαση (Θυάμιδος)	10 Ιανουαρίου 1817	Εντολή του Αλή πασά για παράδοση έξι φορτωμάτων καλαμποκιού στον <i>Κότζη Βενέτη</i>
928	<i>ΤζουμάνΜερίτζανης</i>	Αργυρόκαστρο	9 Φεβρουαρίου 1817	Εντολή του Μουχτάρ πασά προς τον <i>Τζουμάν Μερίτζανη</i> από το Μπεράτι να πληρώσει τους <i>σαριτζήδες</i> (=πριονάδες), που δουλεύουν εκεί
929	<i>ΙλιάζμπέγηΜεμάλης (στο Μπεράτι)</i>	Μπεράτι	10 Φεβρουαρίου 1817	Τεσκερές του Μουχτάρ πασά, προς τον <i>Ιλιάζ μπέγη Μεμάλη</i> στο Μπεράτι με εντολή να αποδώσει 1.750 γρόσια στον φέροντα την απόδειξη, απεσταλμένο του <i>Αλή μπαμπά</i> (προφανώς μπεκτασή δερβίση) από το Ελμπασάν για κατασκευή τεκκέ στην περιοχή αυτή
828	<i>Γιώργος Καραδήμος, προεστός κοινότητας Δεσιάνης</i>	Τύρναβος	1816	Λογαριασμός διαχείρισης για τα έτη 1814 και 1815, που αφορά τα έξοδα κατασκευής και αμοιβής των μαστόρων σχετικά με την ανέγερση του σεραγιού του Βελή πασά στη Δέσιανη
1047	<i>Σπύρος και Γεωργάκης, εκμισθωτές φορολογικών προσόδων (ιλτζαμιών).</i>		7 Φεβρουαρίου 1818	Μπουγιουρντί του Βελή πασά προς τους <i>Σπύρο και Γεωργάκη</i> , να αποδώσουν

				στον Εβραίο σαράφη Μεναχέμ ποσό από την τρίτη δόση (κέστι) των υποχρεώσεων τους «αλέλχισάπ» (=έναντι)
1052	-Λεκός (βεκίλ χάρτζης του Αλή πασά στο Τεπελένι) -Βασίλ Γκίκα.	Τεπελένι	7 Φεβρουαρίου 1818	Διαχειριστικότεφτέρι επικυρωμένο με τη σφραγίδα του Αλή πασά για προϊόντα που έχουν εισαχθεί στο χαρέμι του στο Τεπελένι
1054	Αλήαγας Κούτζης	Πρέβεζα	9 Φεβρουαρίου 1818	Τεσκερές του Ταχίρ Αμπάζη προς τον Αλήαγα Κούτζη για χορήγηση στον μηχανικό, που εκτελεί οικοδομικά έργα στο κάστρο της Πρέβεζας, ποσότητας βρίζας για την παρασκευή αλευριού (για τεχνικούς σκοπούς)
1061	Σταθάκης (Ανδρέου) Καλογεράς (οικονομικός διαχειριστής του Αλή πασά στο Μπεράτι)	Μπεράτι	10 Μαρτίου 1818.	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Σταθάκη Καλογερά ⁷¹⁸ στο Μπεράτι για απόδοση ποσού 1.077 γροσίων για οικοδομικές εργασίες του στο κάστρο του Μπερατίου
1068	Αλή αγάς Κούτζης (διαχειριστής των υποθέσεων του Αλή πασά στην Πρέβεζα	Πρέβεζα	31 Μαρτίου 1818	Απόδοση σιτηρεσίου στους πριονάδες (σιριτζήδες), που ασχολούνται με επισκευές πλοίων του Αλή πασά
1069	Αλή αγά Κούτζης	Πρέβεζα	1 Απριλίου 1818	Απόδοση ποσότητας σιτηρών σε αγωγιάτες-μεταφορείς πέτρας για τις οικοδομικές εργασίες του αληπασαδικού οτζακίου (κάστρο/ σεράι) στην Πρέβεζα
1071	Σταθάκης Καλογεράς	Μπεράτι	6 Απριλίου 1818	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Σταθάκη Καλογερά για καταβολή μισθών δέκα μηνών σε άτομα που προσφέρουν υπηρεσίες (νερουλάδες, φύλακες) στο σεράι του Αλή πασά στο Μπεράτι
1081	Σουλεϊμάν Κόνιτζας	Ιωάννινα	8 Ιουνίου 1818	Απόδειξη παραλαβής (παράδοση έξι φορτωμάτων καλαμποκιού και ποσότητας βουτύρου ως απόσβεση υποχρέωσης ενοικίου βοσκότοπων Βελή πασά στην περιοχή του Αλμυρού
1083	Δημήτρης Ζαγόρης διαχειριστής και γραμματικός του Βελή πασά	Τύρναβος	15 Ιουνίου 1818	Τεσκερές του Βελή πασά προς τον Δημήτρη Ζαγόρη γραμματικό και διαχειριστή του, να δώσει σε κάποιον

⁷¹⁸Ο Καλογεράς ήταν μεσολογγίτης δάσκαλος, που δίδασκε την ελληνική γλώσσα στον τριτότοκο γιο του Αλή πασά, Σαλήχ, από το 1810.

				απεσταλμένο του <i>Σερίφ Μπέη</i> της Όχρης ποσό 1.500 γροσίων
1084	<i>Σταθάκης Καλογεράς</i>	Μπεράτι	19 Ιουνίου 1818	Μπουγιουντί του Αλή πασά προς τον Σταθάκη Καλογερά να δώσει 2.000 γρόσια στον « <i>Καραφειτζή</i> », γνωστό τατάρη στην υπηρεσία του Αλή πασά, για το φερμάνι διορισμού του Μουχτάρ πασά στο πασαλίκι της Αυλώνας
1087	<i>Δημήτρης Ζαγόρης</i> γραμματικός και οικονομικός διαχειριστής του Βελή πασά.	Τύρναβος	21 Ιουνίου 1818	Τεσκερές του Βελή πασά προς τον γραμματικό και διαχειριστή του, Δημήτρη Ζαγόρη, για παράδοση ποσού 350 γροσίων, από τα οποία τα 100 προορίζονται για την αγορά δώρου (« <i>τζατακιμί</i> » =σερβίτσιο τσαγιού) για τη μητέρα του μουλά της Λάρισας
1093	<i>Δημήτρης Ζαγόρης</i> γραμματικός και οικονομικός διαχειριστής του Βελή πασά	Τύρναβος	5 Αυγούστου 1818	Μπουγιουντί του Βελή πασά προς τον Δημήτρη Ζαγόρη, για καταβολή αμοιβής οικοδομικών εργασιών σχετικά με ανοικοδόμηση σαραγιού και άλλων εγκαταστάσεων του Βελή πασά στην περιοχή Δεσιάνης (σημ. Αετόλοφος Επαρχίας Αγιάς)
1118	<i>Δημήτρης Ζαγόρης Τελχά(ν)μπέης</i>	Τύρναβος	31 Οκτωβρίου, 1818	Τεσκερές του Βελή πασά προς τον Δημήτρη Ζαγόρη να δώσει στον <i>Τελχάμπη</i> 150 γρόσια, προκειμένου να τα μοιράσει ως ελεημοσύνη στους φτωχούς
1134-1137	<i>Γιωργάκης Βαλτινός</i> διαχειριστής τσιφλικιών του Αλή πασά	Αργυρόκαστρο	9-12 Ιανουαρίου 1819	Τεσκερέδες του Γιωργάκη Βαλτινού για παραλαβή ποσοτήτων δημητριακών από τα χωριά- τσιφλίκια Πέπελη και Λαζαράτες
1138	<i>Γιάγκος</i> (ή <i>Τζιάγκος</i>) <i>Γράψης</i> ή <i>Γράψας</i>)	Αργυρόκαστρο	13 Ιανουαρίου 1819.	Τεσκερές του Γιάγκου Γράψη για 675 γρόσια που πλήρωσαν οι κάτοικοι του χωριού Τερχάτι «δια το κρισλάν =ενοίκιο δύο γειτονικών βοσκότοπων
-1151 -1155	<i>Αλή Κούτζης</i>	Πρέβεζα	-6 Φεβρουαρίου 1819 -20 Φεβρουαρίου 1819	Τεσκερέδες του Αλή Κούτζη για παράδοση ποσότητας κριθαριού από τους ραγιάδες του χωριού Κονιδάρι
	<i>Λάμζε Κονίτζα</i> καπουτζοχαντάρης στην υπηρεσία του αληπασαδικού οτζακίου και διαχειριστής τσιφλικιών (αλιακά κεχαγιασί), στο πασαλίκι της	Ναύπακτος	8 Μαρτίου 1819	Αρζουχάλι του Λάμζε Κονίτζα προς τον Αλή πασά. Αναφέρεται σε συνομιλίες με τον νέο πασά της Ναυπάκτου

	Ναυπάκτου.			
1186	Νικόλαος Νάκος και Ιωάννης Φίλωνος, προεστοί Λειβαδιάς	Λιβαδειά,	Απρίλιος 1819	Αποστολή εγγράφων για τον για τον μουκατάΞηροχωρίου (σημερινή Ιστιαία Ευβοίας)
1223	Θανάσης Κακούρος διαχειριστής του Αλή πασά στη Τζουντίλα (σημ. Ζωοδόχος Πηγή Επαρχίας Δωδώνης)	Τζουντίλα (Τσουντίλα, σημ. Ζωοδόχος Πηγή Επαρχίας Δωδώνης)	22 Οκτωβρίου 1819.	Απόδειξη παραλαβής ποσότητας λιναρόσπορου του <i>Andrea Savelli</i> , (εκπροσώπου του Κορσικανού <i>Bassano</i> , που είναι επικεφαλής του στόλου του Αλή πασά) προς τον <i>Atanasi Kakuro</i> (Θανάση Κακούρο)
1226	Μέτο Μουσταφά Μέντζε (μουσελίμης/ müsellim) του Κάρλελι	Βραχώρι (σημ. Αγρίνιο)	7 Νοεμβρίου 1819	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Μέτο Μουσταφά Μέντζε) να συγκεντρώσει τα αναφερόμενα ποσά για το έτος εγίρας 1234 (1818) που αφορούν τιμαριωτικά δικαιώματα, τα οποία έχει εκμισθώσει ο Αλή πασάς ως μουκατάδες
1228	Μέτο Μουσταφά Μέντζε μουσελίμης του Κάρλελι	Βραχώρι	12 Νοεμβρίου 1819	Μπουγιουρντί του Βελή πασά προς τον Μέτο Μουσταφά για απόδοση ποσότητας καλαμποκιού στον Λιόλιο Σκουτέρη, αρχιβοσκότου Αλή πασά
1236	Χατζηδημητρίου (προεστός της Αγιάς και έμπιστος του Βελή πασά).	Αγιά/ Τύρναβος	3 Δεκεμβρίου 1819	Λογαριασμός διαχείρισης ποσότητας σταριού, που παρέλαβε στις 15 Απριλίου 1817 ο προεστός Χατζηδημητρίου, για εμπορικούς σκοπούς
1244	Μέτο Μουσταφά, μουσελίμης του Κάρλελι	Βραχώρι	9 Δεκεμβρίου 1819	Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Μέτο Μουσταφά, για απόδοση ποσού δέκα χιλιάδων γροσίων, που αφορά παράδοση ξυλείας στον <i>Ντεντέ Μουσα</i> (μπεκτασή δεμβίση) σχετικά με κατασκευή τεκκέ στην πόλη των Ιωαννίνων
1258	Άγος Μουχουρδάρης	Βραχώρι	1820	Αρξουχάλι του Άγου Μουχουρδάρη προς τον Αλή πασά. Προτείνει τη δολοφονία του <i>Γιαχγιάαγά</i> <i>Ντερελιώτη</i> και ως εκτελεστή υποδεικνύει τον ανεψιό του, <i>Μπαϊράμ</i> <i>Βασιάρη</i> , ο οποίος ήδη βρίσκεται, στα τσιφλίκια του Ολύμπου στην υπηρεσία του Αλή πασά
1262	Χαμζά Αγά εμίνης (emin/أمين=) αποθηκάριος) του Αλή πασά στην Πρέβεζα) και	Πρέβεζα	4 Ιανουαρίου 1820	<i>Τεσκερέστου Χαμζά αγά</i> <i>εμίνη</i> και του <i>Μάνε Χόμζα</i> <i>Τραγότη</i> προς τους αγάδες του χωριού <i>Μπαλημπένη</i>

	<i>Μάνε Χόμζα Τραγότης.</i>			(σημ. Δρυμός επαρχ. Βόνιτσας) για παράδοση ποσότητα καλαμποκιού από το « <i>ίμερον (ίμορον) αυθεντικών</i> » για ξυλουργικές εργασίες του αληπασαδικού οτζακίου στην Πρέβεζα
1276	<i>Μέτο Μουσταφά</i>	Βραχώρι/ Ναύπακτος	1 Φεβρουαρ. 1820	Μπουγιουρντί του Βελή πασά προς τον μουσελίμη του Κάρλελι στο Βραχώρι, <i>Μέτο Μουσταφά</i> , με εντολή να αποστείλει διακόσιες οκάδες βούτυρο για τις ανάγκες του μαγειρείου του (<i>μουτπάκι</i>).
1283	<i>Δημήτρης Μωραΐτης, γραμματικός και έμπιστος του Βελή πασά</i>	Ναύπακτος	16 Μαρτίου 1820	Αποστολή του Δημήτρη Μωραΐτη, γραμματικού του Βελή πασά στην Πάτρα κατ' εντολή του κυρίου του, για συνομιλίες με τους προξένους Ρωσίας και Αυστρίας, ενόψει, προφανώς, της ρήξης του αληπασαδικού οτζακίου με την Υψηλή Πύλη.
1288	<i>-Άχμετ (από Μοναστήρι) -Ελμάζ Μέντζε</i>	Μοναστήρι	31 Μαρτίου 1820	Ενημέρωση του Άχμετ (από Μοναστήρι) προς τον Αλή πασά για συνάντησή του με τον εκδιωχθέντα από την Κωνσταντινούπολη καπουτσοχαντάρη του, Ελμάζ Μέντζε
1289	<i>-Χαρίς Γιάσκας, -Κασίμ Τάμιζης, -Θανάσης Βάγιας και ο υπεύθυνος των αποθηκών του (χωρίς όνομα).</i>	Ιωάννινα	4 Απριλίου 1820.	Πληροφορίες προς τον Αλή πασά σχετικά με την επιθεώρηση των κάστρων των Ιωαννίνων και του εξοπλισμού τους
1292	<i>Στέργιος Ζωτόπουλος, (πρόκριτος των Αγράφων)</i>	Αγραφα	16 Απριλίου 1820	Αναφορά προς τον Αλή πασά ενεργειών του προς τους αρματολούς και τους ραγιάδες των βιλαετιών Αγράφων, Πατρών (Υπάτης) και Καρπενησίου
1295	<i>Απτής (Αμπντουλάχ) από το Μαλαντρίνο</i>	<i>Μαλαντρίνο (Μαλανδρίνο σημ. Δημ. Ενότητα Δήμου Δωρίδας Ν. Φθιώτιδας)</i>	22 Απριλίου 1820	Αποστολή τζελέπικων κριαριών στο Μεγάλο Βεζύρη, κατ' εντολή του Βελή πασά
1310	<i>Μεχμέτ Κοστούρ, âyan της Καστοριάς</i>	Καστοριά	8 Ιουνίου 1820	Πληροφόρηση του Αλή πασά ότι ο νέος Rumeli valisi αναμένεται στα Μπιτόλια (Μοναστήρι)
1317	<i>-Μάλιο Μέντζε, (πιθανόν γιος του Μέντζε Μπόνο) ως επικεφαλής των αληπασαδικών δυνάμεων στην περιοχή της Κόνιτσας). Ησμαλήμπέγης, -(Ισμαήλ Ζεϊνέλμπέης της Κόνιτσας) ανηγιός του</i>	Κόνιτσα	11 Ιουλίου 1820	Ενημέρωση για τα διαδραματιζόμενα στην περιοχή της Κόνιτσας

	Αλή πασά			
1321	Πάπα-Λέκας	περιοχή Πρεμετής	16 Αυγούστου 1820	Ενημέρωση του Αλή πασά σχετικά με την αποστολή που είχε ανατεθεί στον Παπά Λέκα.
1322	Ντέμιτζε Ασλάνης, έμπιστος του Αλή πασά στη Ναύπακτο	Ναύπακτος	1 ^η Οκτωβρίου 1820	Γράμμα του Ντέμιτζε Ασλάνη προς τον κυρ Νικολάκη Σισμανόπουλο, με την εντολή να συγκεντρώσει τους ανθρώπους του και να κατευθυνθεί προς το Βελβίτζανα (σημ. Παλαιόπυργος επαρχίας Ναυπακτίας)
1341	Χατζηραγάτης (ενδεχομένως Αρμένιος Σαράφης, στην Κων/λη).	Χ.τ.	Αχρονολόγητο	Ενημέρωση του Αλή πασά ότι Μεχμέτ Αλή πασά (MehmetAlipaşa) στο Μισίρι (Αίγυπτο) «φτειάνεικουτούπχανε (=βιβλιοθήκη) και ζητεί να αποκτήσει κιτάπια (kitab/کتب= χειρόγραφα βιβλία). Ίσως πρόκειται για κρυπτογραφική αναφορά που υπονοεί τη συγκρότηση ιδιωτικού στρατού από μέρους του Μεχμέτ Αλή πασά, ο οποίος στρατολογεί άνδρες (Αλβανούς) από την ευρύτερη περιοχή της επικράτειας του Αλή πασά
1479	Αναγνώστης Χρόνης (γραμματικός).	Άρτα	2 Αυγούστου 1800	Τεσκερές παράδοσης παξιμαδιού, προφανώς για τις ανάγκες του στρατεύματος που παίρνει μέρος στην εκστρατεία εναντίον του Σουλίου, τον οποίον υπογράφει ο Αναγνώστης Χρόνης προς τον Ιμπραήμ Αγά
1485+ 1487	Πάνος Κομπότης (διαχειριστής του Αλή πασά στην Άρτα).	Άρτα	13 Σεπτεμβρίου 1801	Μπουγιουνρτί του Αλή πασά προς τον Πάνο Κομπότη για παράδοση σε πλοίο στη Σαλαώρα 2 χιλ. οκάδων παξιμαδιού αραβοσίτου
	Κων/νος Δούκας διαχειριστής του Αλή πασά	Σαλαώρα	19 Οκτωβρίου 1801	Καταγραφή παξιμαδιού που διανεμήθηκε σε κατοίκους της Σαλαώρας, η οποία υπογράφεται από τον Κωνσταντίνο Δούκα, διαχειριστή του Αλή πασά
1486+ 1488	Αναγνώστης Χρόνης (διαχειριστής του Αλή πασά στην Άρτα).	Άρτα	Οκτώβριος 1801	Παρασκευή παξιμαδιού από τους «φοροτζήδες» (φουρνάρηδες της Άρτας)
	Πάνος Κομπότης,		Άρτα, τέλη Φεβρουαρίου 1802	

1495+ 1496	<i>Σουλεϊμάν Κόρ(ι)τζας</i>	Τεπελένι	-16 Απριλίου 1804 -19 Απριλίου 1804	Ενημέρωση του Αλή πασά για ελλείψεις στις εργασίες επισκευής του σεραγιού στο Τεπελένι
1497	<i>Ισούφης, Μουσελίμης του Κάρλελι</i>	Βραχώρι	23 Απριλίου 1804	Πληροφορίες σχετικά με την καταβολή των μισθών (<i>ολουφένδων</i>) των αρματολών του Κάρλελι
1507	Μητροπολίτης Άρτας Ιγνάτιος	25 Αυγούστου 1804	Κέρκυρα	Ενημέρωση σχετικά με παράνομες διανοίξεις εισόδων σε βιβάρι (ιχθυοτροφείο) που έχει υπενοικιάσει ο Αλή πασάς
1510	Μητροπολίτης Άρτας Ιγνάτιος	3 Φεβρουαρίου 1805	Ιωάννινα	Ενημέρωση σχετικά με την άφιξη στα Γιάννενα του Προξένου της Ρωσίας, Γεώργιου Φλωρή
1514	<i>Ισούφης Μουτεσελίμης του Κάρλελι</i>	20 Μαΐου 1805	Βραχώρι	Ενημέρωση ότι έλαβε από τον <i>Καναβό Λογοθετόπουλο</i> 10.500 γρ. έναντι του φόρου των προβάτων (<i>αντέτι αγκνάμι</i>).
1515	<i>Χαλήλης Μεχμετόπουλος</i> (διαχειριστής των τσιφλικιών του Αλή πασά στην περιοχή Αργυροκάστρου).	Ιωάννινα	4 Ιουνίου 1805	<i>Μπουγιουρντί</i> του Αλή πασά προς τον Χαλήλη Μεχμετόπουλο, διαχειριστή των τσιφλικιών <i>Γεωργουσάτες</i> και <i>Γράψη</i> της Δερρόπολης Αργυροκάστρου
1533	<i>Τάκος</i> άνθρωπος του Αλή πασά στην Πρέβεζα	Πρέβεζα	22 Ιουλίου 1808	Ενημέρωση σχετικά με την αποστολή στην Κοριτσά 10.000 οκάδων αλεύρου από τις αποθήκες της Πρέβεζας, όπου ο Αλή πασάς συγκεντρώνει το νοτιοελλαδίτικο (λειαδιώτικο και θεσσαλικό σιτάρι
1540	<i>Χασάνης του Αλή Μουχτάρ</i> (έμπιστος του Αλή πασά στο Ελμπασάν)	Γκινάρι (περ. Ελμπασάν)	17 Μαΐου 1809	Πληροφόρηση για συγκρούσεις στο Ελμπασάν μεταξύ δυνάμεων φιλικών στον Ιμπραχίμ πασά και αντιπάλων του
1548	<i>Θεόδωρος Μπαζάκας</i> , αρχιτελώνης Ιωαννίνων	Ιωάννινα	25 Φεβρουαρίου 1810	Μπουγιουρντί του Μουχτάρ πασά προς τον Θεόδωρο Μπαζάκα, αρχιτελώνη των Ιωαννίνων, διαχειριστή και ταμία του Αλή πασά, για απόδοση χρηματικών ποσών σε διάφορους αποδέκτες.
1556	<i>Θεόδωρος Μπαζάκας</i>	Ιωάννινα	4 Μαρτίου 1811	Τεσκερές (εξοφλητική απόδειξη) του Αλή πασά προς τον Θεόδωρο Μπαζάκα, για απόδοση στον εβραίο σαράφη Μεναχέμ ποσού πέντε χιλιάδ. γρόσ. στον <i>Bazargânbaşı</i> /

				بَنْزَر گَانَباشی = επικεφαλής των επαγγελματιών της πόλης

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Συλλογής ΧότζηΤόμ. Α΄, Β΄, Γ΄, Ε΄

Από τα εξεταζόμενα έγγραφα καταγράφονται μεταξύ των εμπίστων-συνεργαζόμενων με το αληπασαδικό οτζάκιο ανθρώπων, οι μουσουλμάνοι είναι 53 (ποσοστό 68,8%) και οι χριστιανοί 24 (ποσοστό 31,2%). Συγκεκριμένα, από τους μουσουλμάνους καταγράφονται οι ακόλουθοι: *Αμπντουλάχ* (σερδάρης/serdār/سردار= στρατιωτικός επικεφαλής, αρχηγός [περσική λέξη] της Βέροιας), *Χουσεΐν Σιάχε* (Μπεράτι, Παραμυθιά), *Μουσταφά* (Βοεβόδας Πατρατζικίου), *Λιάμε* (Ιλιάμ) *Τούρης* (αγάς/ Παραμυθιά), *Κάλιο* (vekilharc/واکیلخ= διαχειριστής οικονομικών υποθέσεων του Βελή πασά στην Πρεμετή), *Μέντζε Μπόνο* [Μεχμέτ αγάς/ Mehmet ağa] (στην υπηρεσία του Αλή πασά στον Περλεπέ), *Ντερβίς Χασάνης* (αηψιός του Ντερβίς Τζιάνο που υπηρετεί στο σώμα του Χασάν Μπλιούση), *Μουχουρντάρ αγάς* [Άγος Μουχουρδάρης/ αξιωματούχος του Αλή πασά (Ιωάννινα/ Βοσκοπόλια/ Μοσχόπολη), *Σιλιχτάρ Μπότα* [Χουσεΐν Πόντες Σιλιχτάρ αγάς] (Πρέβεζα), *Ταχίρ Αμπάζης* (Αρχιαστυνόμος των Ιωαννίνων), *Λέκε Τόποβα* (άνθρωπος του Αλή πασά στα Ιωάννινα), *Σουλεϊμάν Μερτζάνης* (Λάρισα), *Σαλήχ Γκόρος* (Ζητούνι [Λαμία], Παλαιοχώρι), *Ζεϊνέλης* (Πατρατζίκι [Υπάτη]), *Μεχμέτ Προύσης* (Σκράπαρι), *Μίφτης* (Μουχτάρ) *Παγούρης* (Τεπελένι), *Μέτος* (Μεχμέτ) *Λατίφης* (Μπεράτι), *Χότζας* Αργυροκαστρίτης (Αργυρόκαστρο), *Μέτο* (Μεχμέτ) *Μουσταφά* (Κάρλελι), *Μαχμούτης* *Σαμέτης* (Δέλβινο), *Χότος* [Χουσεΐν] *Σάλεσης* (Μπίχλιστα/Πεχλίστα στη σημερινή Αλβανία), *Ιζέτ μπέης* (Λιμπόχοβο), *Βήτος Πρίφτης* (Πατρατζίκι), *Χασάν Αγάς κουμπαρατζής* (Πρέβεζα), *Χούσα* (Χουσεΐν) *Γκέκα* (Αργυρόκαστρο), *Ισμαήλ Ζεϊνέλμπεης* (Κόνιτσα), *Μπάκο Ζιαμόγκινα*, mübaşir/mubassir/مبصر= κλητήρας/ υπάλληλος/ διαχειριστής (Πόλιανα Τρικάλων), *Σαλήχ Νίστιτζα* (Καλαμπάκα), *Λιάμτζε* (Ιλιάμ) *Κόνιτζα* (Ναύπακτος), *Μουλά Ιμπραχήμ* (Πρέβεζα), *Ισού* (Γιουσούφ) *Τζάτζε* (Σαλαώρα), *Ο(υ)μέρ* (Ομέρ) *Λαβτέρης* (Καστρί Θυάμιδος), *Μπεκήρ Τζογαδούρος* (Πρέβεζα), *Τζαφέρης* [Τζαφάρ/Τζαφέρ] *Κρέσοβας*, *Αλήαγας Κούτζης* (Πρέβεζα), *Σουλεϊμάν Κόνιτζα* (Ιωάννινα), *Λάμτζε Κόνιτζα* (Ναύπακτος), *Μέτο Μουσταφά Μέντζε* (Κάρλελι), *Χάμζα αγά εμίνης* [αποθηκάριος] (Πρέβεζα), *Μάνε Χόμζα Τραγότης* (Πρέβεζα), *Τζουμάν Μερίτ* (Μπεράτι), *Ιλιάζ Μπέης Μεμάλης* (Μπεράτι), *Αχμετ* (Μοναστήρι), *Χαΐμ Ταμίζης*, *Αμπντουλάχ* (Μαλαντρίνο), *Μεχμέτ Κοστούρ* (âyan της Καστοριάς), *Μάλιο* (Ισμαήλ) *Μέντζε* (Κόνιτσα), *Ντέμ[ι]τζε Ασλάνης* (Ναύπακτος), *Σουλεϊμάν Κόρ[ι]τζας* (Τεπελένι), *Ισούφης* [Γιουσούφ] (μουσελίκης του Κάρλελι στο Βραχώρι), *Χαλήλ(ης) Μεχμετόπουλος* (Αργυρόκαστρο), *Χασάνης* (Ελμπασάν).

Από τους Χριστιανούς καταγράφονται οι ακόλουθοι:

Νικολός Λογοθέτης [Χαλκιόπουλος] (προεστός της Βόνιτσας), *Γιαννάκης Γενοβέλης* (προεστός της Πρέβεζα), *Μήτρος Τζούσης/Τζούτζος* (διαχειριστής του Αλή πασά στο τσιφλίκι Βυρό, *Τίτος Παλταδόρος* (Ιωάννινα), *Στεφανής* (άνθρωπος του Αλή πασά στη Σαλαώρα), *Γιάγκος/Τζάγκος Γράψας/Γράψης* (διαχειριστής του Αλή πασά στο Αργυρόκαστρο), *Παναγιώτης Κραβαρίτης* (γραμματικός του Βελή πασά/Τύρναβος), *Πάνος Ράγκος* (γραμματικός του Αλή πασά), *Αναγνώστης Χρόνης* (γραμματικός του Αλή πασά από την Άρτα), *Γιώργος Καραδήμος* (προεστός της κοινότητας Δεσιάνης), *Σπύρος* και *Γεωργάκης* (εκμισθωτές φορολογικών προσόδων), *Βασίλ Γκίκας* (βεκίλ χάρτζης/vekilharc/ واكيلخرج= διαχειριστής οικονομικών υποθέσεων του Αλή πασά στο Τεπελένι), *Σταθάκης Ανδρ. Καλογεράς* (διαχειριστής του Αλή πασά στο Μπεράτι/δάσκαλος του γιου του, Σαλήχ), *Δημήτρης Ζαγόρης* (διαχειριστής του Βελή πασά/Τύρναβος), *Νικόλαος Νάκος* και *Ιωάννης Φίλωνος* (προεστοί Λιβαδειάς), *Θανάσης Κακούρης* (αποθηκάριος του Αλή πασά στη Τζουντίλα/Ζουντίλα, σημ. Ζωοδόχος Πηγή επαρχ. Δωδώνης), *Χατζηδημητρίου* (προεστός της Αγιάς), *Δημήτρης Μωραΐτης* (γραμματικός του Βελή πασά/Τριπολιτσά), *Στέργιος Ζωτόπουλος* (πρόκριτος Αγράφων), *Παπά-Λέκκας* (Πρεμετή), *Πάνος Κομπότης* (Άρτα), *Μητροπολίτης Άρτας Ιγνάτιος*.

Από τα στοιχεία του Αρχείου προκύπτει ότι οι μουσουλμάνοι συνεργάτες-έμπιστοι του Αλή πασά είναι υπερδιπλάσιοι των χριστιανών. Ωστόσο, τόσο από το αρχειακό υλικό, όσο και από τη βιβλιογραφία, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι χριστιανοί που υπηρετούν το αληπασαδικό οτζακίο φαίνεται να προσφέρουν περισσότερο εξειδικευμένες υπηρεσίες (γραμματείς, μεταφραστές, γιατροί) και σε πολλές περιπτώσεις τους ανατίθενται εξειδικευμένες αποστολές, για τις οποίες απαιτούνται άτομα εγνωσμένου κύρους (χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις του Αθανάσιου Ψαλίδα και του Μητροπολίτη Άρτας Ιγνατίου). Πολλοί από τους χριστιανούς συνεργάτες του αληπασαδικού οτζακίου είναι τοπικοί πρόκριτοι, μέλη του δικτύου τοπικών αυθεντιών που ξυπηρετούν την αληπασαδική εξουσία. Η γεωγραφική διασπορά τους συνδέεται με την αντίστοιχη πολυσχιδή δραστηριότητα του οτζακίου σ' ένα μεγάλο γεωγραφικό εύρος και αντιστοιχεί σε όλο το πλέγμα των δραστηριοτήτων που αναπτύσσει σε περιοχές του σημερινού ελλαδικού, νοτιοαλβανικού και βορειομακεδονικού χώρου. Οι έμπιστοι του αληπασαδικού οτζακίου ενημερώνουν τον κύριο τους για την κατάσταση που επικρατεί στις περιοχές όπου βρίσκονται, σε σχέση με τα συμφέροντα και τον βαθμό διείσδυσης της αληπασαδικής εξουσίας. Από τα αρχειακά τεκμήρια αντλούμε ένα μεγάλο πλούτο πληροφοριών για την κοινωνική και οικονομική ζωή μιας μεγάλης εδαφικής επικράτειας των νοτιοδυτικών Βαλκανίων. Οι αναφορές των ανθρώπων του Αλή πασά αποτελούν μικροϊστορικά τεκμήρια

για την αποδοχή και συνδιαλλαγή του πληθυσμιακού στρώματος με την αληπασαδική εξουσία, από τα οποία καταγράφονται οι τρόποι συγκρότησης των τοπικών δικτύων που χρησιμοποιεί ο μεγαλύτερος âyan των Βαλκανίων. Παράλληλα, από τα τεκμήρια περιγράφονται πτυχές της καθημερινότητας του ίδιου του οτζακίου (τροφοδοσία, είδη τα και τρόποι προμήθειάς τους για την κάλυψη διαφόρων αναγκών του, τρόποι μεταφοράς και διακίνησης ανθρώπων και αγαθών). Οι πληροφορίες που περιέχουν συνθέτουν, τόσο το μεγάλο αφήγημα της επιβολής της αληπασαδικής εξουσίας, όσο και τη μακρά διάρκεια του καθημερινού βίου, της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Η Αλεξάνδρα Πεταλά περιγράφει τους αξιωματούχους του Αλή πασά, παρουσιάζοντας μια εικόνα επίσημης αυλής υψηλόβαθμου οθωμανού αξιωματούχου κατά τα πρότυπα της σουλτανικής αυλής, αντλώντας στοιχεία από τις αναφορές των Ευρωπαίων περιηγητών.⁷¹⁹ Από τα πρόσωπα που κατά καιρούς χρησιμοποιούσε το αληπασαδικό οτζάκιο ως γραμματικούς, οι γνωστότεροι από τη βιβλιογραφία ήταν ο Μάνθος Οικονόμου, ο Κώστας Βουρμπακιώτης, ο Αθανασίος Λιδωρίκης και ο Σπυρίδων Κολοβός. Για τους γραμματικούς του Αλή πασά ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει, επικαλούμενος τα απομνημονεύματα του Αθανάσιου Λιδωρίκη, ότι αποτελούσαν ένα είδος άτυπου υπουργείου.⁷²⁰ Ο Χριστόφορος Περαιβός αναφέρει ότι οι εξ απορρήτων άνθρωποι του Αλή

⁷¹⁹ «ο σιλιχτάρ αγάς (silahdâr ağa), που κρατούσε το ξίφος του πασά στις επίσημες τελετές και ήταν ένας από τους υψηλότερα ιστάμενους αξιωματούχους, ο μπαϊρακτάρ αγάς (bayraktar ağa), ο σημαιοφόρος, ο διβικτάρ αγάς (diviktar ağa), που έφερε το μελανοδοχείο, ο μουχουρντάρης (muhurdar ağa), ο σφραγιστοφύλακας, ο καπουμπουλούκμπασης (karu bülükbaşı), ο αρχηγός της αστυνομικής υπηρεσίας του πασά, που είχε την κατοικία του μέσα στα ανάκτορα, ο ιμπροχόρ αγάς (ibrahôr ağa), ο σταβλάρχης, ο καπιτζιλάρ αγάς (kapıcılarağa), που ήταν ο προϊστάμενος της αυλικής εθιμοτυπίας, ο καφτάν αγάς (kaftan ağa), που κρατούσε τον μανδύα και τον τοποθετούσε στους ώμους των τιμωμένων από τον πασά προσώπων, ο ραχτιβάν αγάς (raktivan ağa), ο ιπποκόμος, που επέβλεπε για τα «ασημένια χαλινάρια» και τη «στέγαση στο ιπποστάσιο», οι σατίρ αγάδες (satir ağa), τέσσερες σωματοφύλακες με διακοσμητικό ρόλο, που στις εξόδους και τις πορείες του Αλή πεζοπορούσαν δίπλα στο άλογο, δύο από κάθε πλευρά, κραδαίνοντας ένα είδος δόρατος με πέλεκυ, οι τσαρκατζήδες, μια ομάδα, προφανώς, σωματοφύλακής, που την αποτελούσαν πρώην ληστές και συνόδευε έφιππη τον Αλή πασά στις πορείες του, ο τσοχαντάρ αγάς (cuhadâr aga), αρχηγός των σωματοφυλάκων του πασά, ο χαζνιτάρ αγάς (hâznedar ağa), ο ταμίας, οι δύο μουχουρντάν αγάδες (buhurdan ağa), που τον αρωμάτιζαν θυμιατίζοντας, όταν πήγαινε στο τζαμί, ο σαμντάν αγάς (samdan ağa), που προπορευόταν του πασά, βαστώντας τα καντηλιέρια μέσα στα διαμερίσματά του, ο τσεμεσίρ αγάς (çemesir ağa), ο ιματιοφύλακας, ο σφρατζήμπασης (sofraci başı), ο τραπεζοκόμος, ο ιμπικτάρ αγάς (ibtiktar ağa), που έριχνε νερό με μια χρυσή κανάτα για να πλύνει τα χέρια του, ο πασάς και ο μουραματζήμπασης (muramacıbaşı) που κρατούσε τις σχετικές πετσέτες, ο πεσκιρ αγάς (peşkir ağa), που έριχνε ένα μεταξωτό σάλι στους ώμους του πασά και των προσκαλεσμένων του, ο καφετζήμπασης (kahvecibaşı), που είχε την επίβλεψη του καφέ, ο τουτουντζήμπασης (tutuncı başı), που φρόντιζε για το κάπνισμα, τις πίπες και τους ναργιλέδες και ο μπερμπερμπασης (berber başı), ο αρχικομμωτής. Δύο ακόμη ανώτεροι αξιωματούχοι ήταν ο μεχτέρμπασης, επί κεφαλής της ορχήστρας και ο τατάρ αγάς (tatar ağa), επικεφαλής εκατό τατάρηδων δηλ. ταχυδρόμων. Αυλική υπηρεσία εκτελούσαν επίσης είκοσι τσαούσηδες (çavus) και είκοσι καβάσηδες (kanâs), 81 θυρωροί και φύλακες στα ανάκτορα, που κρατούσαν ασημένια ραβδιά με ρόζους και προχωρούσαν μπροστά από τον πασά, όταν βάδιζε μέσα στο σεράι...». Βλ. Α. Πεταλά, «Αξιωματούχοι στην Αυλή του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972): 257-272.

⁷²⁰ «Έν τῇ αὐλῇ τοῦ Αἰλή ὑπῆρχε ἓνα εἶδος ὑπουργείου, ἀποτελούμενου ἀπὸ τοῦς Μάνθο Οἰκονόμου, Σπυρίδωνα Κολοβό, καὶ Κώστα Γραμματικόν ἐκ Κονίτισης, οἵτινες ἡργάζοντο ἀπὸ πρωῒας ἕως ἑσπέρας εἰς ἓν δωμάτιον ἐντὸς τοῦ σεραγίου καὶ ἀμισθί, τρώγοντες ἐξ ἰδίων των καὶ κατοικοῦντες ἑξῶ, ὡσάκις παρουσιάζοντο

πασά ήταν οι Μάνθος Οικονόμου, Κώστας Γραμματικός, ο διδάσκαλος Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Δημήτριος Αθανασίου, ο Αλέξιος Νούτζος, ο Κωνσταντίνος Μαρίνου, ο Γεώργιος Τουρτούρης και ο Νικόλαος Λασπάς». ⁷²¹ Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη εμφανίζονται και άλλα άτομα να λειτουργούν ως γραμματικοί του αληπασαδικού οτζακίου, όπως οι αδελφοί Πάνος, Χρήστος και Ιωάννης Ράγκος, ⁷²² ο Δημήτρης Μωραΐτης και ο Δημήτρης Ζαγόρης ως γραμματικοί του Βελή πασά στην Τριπολιτσά και τη Λάρισα αντίστοιχα κ.ά.

Στην επίσημη γραφειοκρατία που υποστήριζε την αληπασαδική δράση και εξουσία περιλαμβάνεται και ένα δίκτυο γιατρών, σπουδασμένων κατά βάση σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, οι οποίοι παρείχαν υπηρεσίες στον Αλή πασά και τα μέλη της οικογένειάς του. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι παρεχόμενες υπηρεσίες των γιατρών αυτών ακολουθούσαν μια γραφειοκρατική οργάνωση, επηρεασμένη, τουλάχιστον κατ'επίφαση, από τα δυτικά πρότυπα, με κάποιον γιατρό επικεφαλής, στον οποίο προσδιδόταν η ιδιότητα του «Αρχιάτρου». Ο Αλή πασάς χρησιμοποιούσε κατά καιρούς διάφορους γιατρούς, εγνωσμένους, για την εποχή και την περιοχή κύρους, κυρίως κατόχους πανεπιστημιακών διπλωμάτων, ως προσωπικούς γιατρούς. Ο πλέον γνωστός μεταξύ αυτών ήταν ο Γεώργιος Κ. Σακελλάριος (1767-1838), ο οποίος σπούδασε Φιλοσοφία στην Πέστη και Ιατρική στη Βιέννη και εργάστηκε στην Καστοριά και τα Αμπελάκια. Λόγω της μεγάλης του φήμης ως γιατρός, προσκλήθηκε από τον Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου, στην υπηρεσία του οποίου παρέμεινε έως το 1805. Αργότερα κλήθηκε από τον Αλή πασά να τον υπηρετήσει ως αρχίατρός του στα Ιωάννινα, όπου εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του, ενώ το 1817 ορίστηκε σύμβουλος και κηδεμόνας του τριτότοκου γιου του Αλή πασά, Σαλήχ. ⁷²³ Ο Μουχτάρ πασάς είχε ορίσει ως προσωπικό του αρχίατρο τον Ιωάννη Κωλέττη, ο οποίος σπούδασε Ιατρική στην Πάδοβα και τη Γαλλία, και με την ιδιότητα του αυτή υπογράφει στην αλληλογραφία του, στα έγγραφα του εκδοθέντος Αρχείου Κωλέττη. ⁷²⁴ Ο Βελή πασάς είχε ορίσει ως αρχίατρο του τον Ιωάννη Βηλαρά, αλλά συμβουλευόταν και άλλους γιατρούς, καθώς έπασχε από αφροδίσιο νόσημα, το οποίο τον ταλαιπωρούσε με εξάρσεις. Σχετικές

ένδιαφερόμενοι, έλάμβανον παρ'αὐτῶν χρηματικάς ποσότητας, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον μικράς, πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν ὑποθέσεών τους». Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ὁ.π., τ.ΙΙ. σ. 461.

⁷²¹ Χρ. Περραιβός, *Επικρίσεις εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Πρωτοσύγγελου Φρατζή*, Αθήνα 1840, σ. 17.

⁷²² Οι αδελφοί Ράγκου εμφανίζονται ως καταγραφείς των περιουσιακών στοιχείων του μουσουλμάνου οπλαρχηγού Βεληγκέκα, ο οποίος πέθανε χωρίς κληρονόμους και το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του επρόκειτο να περάσει στην κατοχή του οθωμανικού δημοσίου και εν προκειμένω του Αλή πασά. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α' έγγραφα με αριθμό 283-287, σ. 178-197.

⁷²³ Βλ. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ὁ.π. σ. 38

⁷²⁴ Β. Πλαγιανάκου-Μπεκιάρη, Α. Στεργέλλης (επιμ.), *Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη*, τ. Α' (τεύχη Ι-ΙΙ), Αθήνα 1996.

αναφορές υπάρχουν στο αρχειακό υλικό της Συλλογής Χώτζη και της Συλλογής Ζυγαλάκη που παρατίθεται στο παράρτημα της παρούσας μελέτης.

Εικόνα 13:Λάρισα/*Larisa*. Άποψη της πεδιάδας της Λάρισας από κοντινό οικισμό. Έργο του Edward Dodwell από το περιηγητικό βιβλίο του ιδίου, *Views in Greece*, Λονδίνο 1819. Πηγή: <http://el.travelogues.gr>

ΜΕΡΟΣ Γ΄

«ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ: ΕΝΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΞΙΦΟΥΣ»: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΠΑΣΑΔΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ.

1. Αληπασαδική εξουσία και τσιφλικοποίηση

1.α. Το σύστημα γαιοκτησίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η γαιοκτησιακή αντίληψη των μεσανατολικών κρατών, την οποία υιοθέτησε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, θεωρεί το σύνολο της γης ως ιδιοκτησία του Σουλτάνου, απόγονου της ιδρυτικής του κράτους δυναστείας του Οσμάν. Στον γενικό αυτό κανόνα τίθενται περιορισμοί και εξαιρέσεις, οι οποίοι επιβλήθηκαν για ιστορικούς λόγους και συνδιαμόρφωσαν το γαιοκτησιακό καθεστώς των ανατολικών αυτοκρατοριών.⁷²⁵

Η έννοια της κυριότητας στον ιερό ισλαμικό νόμο (*şeriat*) δεν ταυτιζόταν με την αντίστοιχη έννοια του βυζαντινο-ρωμαϊκού δικαίου, για το οποίο η κυριότητα αποτελεί πλήρες εμπράγματο δικαίωμα. Από όλες τις κατηγορίες των γαιών, σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο, η πλέον προσιδιάζουσα στο δικαίωμα της πλήρους κυριότητας είναι αυτή των γαιών *mülk*.⁷²⁶ Η ιεροκρατική ιδιοκτησιακή αντίληψη του ισλαμικού δικαίου πηγάζει από τη βασική αρχή ότι η γη ανήκε στον Θεό και, κατ'επέκταση, στον εκπρόσωπό του επί της γης, τον Χαλίφη-Σουλτάνο.⁷²⁷ Τον τίτλο του Χαλίφη (*Halife/خليفة*) έφεραν και οι Οθωμανοί από το 1517, έτος κατάκτησης των ιερών πόλεων Μέκκας και Μεδίνας από τον Σουλτάνο, Σελήμ Β΄. Ο θεσμός της δημόσιας ιδιοκτησίας, κατά βάση ιδιοκτησίας που ανήκε στον Σουλτάνο ως απόγονο του ιδρυτή του οθωμανικού κράτους (*arazi-i emiriyet/ارض اميرييت*) στην οθωμανική έννομη τάξη θεωρείται ότι ανάγεται στους κανόνες (οθωμ.

⁷²⁵Ο Η. Inalcik θεωρεί ότι η προέλευση του οθωμανικού κράτους ως κράτος γαζήδων (*gazi/غازی*) στα όρια δύο αντίπαλων θρησκειών και πολιτισμών και το γεγονός ότι, παρά τις περαιτέρω εξελίξεις, παρέμεινε ουσιαστικά ένα κράτος που διέπονταν από την ιδεολογία του ιερού πολέμου (*gaza/غزة*), αποτέλεσε την αιτία διαμόρφωσης των βασικών χαρακτηριστικών του, με βάση τα σύνθετα συννοριακά στοιχεία, σε μια μορφή πιο ανεκτική και πιο δεκτική σε επιρροές, σε σχέση με τα προηγούμενα ισλαμικά κράτη. Οι Οθωμανοί, όπως και οι πρώτοι Άραβες κατακτητές, με την κατάκτηση της Ανατολίας και κυρίως των Βαλκανίων, ενσωμάτωσαν περιοχές με συμπαγείς χριστιανικούς πληθυσμούς, που ανήκαν δηλαδή στον *Οίκο του πολέμου*, το *Dâral-harb*, όπου δεν υπήρχαν προηγούμενες ισλαμικές δομές και παραδόσεις. Έτσι είχαν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν θεσμούς εκτός του ιερού ισλαμικού νόμου και να τους ενσωματώσουν στο δικό τους θεσμικό σύστημα, χωρίς να δεσμεύονται στις περιοχές αυτές από αντίστοιχες ισλαμικές παραδόσεις. Όπως επισημαίνει ο ίδιος, μόνο μετά την τελική διαμόρφωση της γαιοκτητικής νομοθεσίας μέσα από τους τοπικούς κανονισμούς, στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, οι Οθωμανοί προσπάθησαν να προσαρμοστούν και να ερμηνεύσουν τη νομοθεσία της γης σύμφωνα με τον ιερό ισλαμικό νόμο (*şeriat*). Η. Inalcik, «Land Problems in Turkey», *MuslimWorld* 45 (1955): 221.

⁷²⁶Γ. Π. Νάκος, *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών 1821-1912*. Θεσσαλονίκη 1984, σ. 54.

⁷²⁷Α.Ζ. Καλικλή, *Το οθωμανικό δίκαιο εν Ελλάδι*, Αθήνα 1931, σ. 17, 22, 40.

kanun/قانون=νομοθέτημα) των πρώτων οθωμανών σουλτάνων.⁷²⁸ Γύρω από αυτή την αντίληψη αναπτύχθηκε ένα πλέγμα γαιοκτησιακών σχέσεων, άμεσα συνδεδεμένων με τη δομή του στρατιωτικού τιμαριωτισμού του οθωμανικού κράτους. Η οθωμανική πολυδαίδαλη γαιοκτησιακή νομοθεσία εξυπηρετούσε σε σημαντικό βαθμό τους σκοπούς της διοίκησης και της στρατιωτικής γραφειοκρατίας. Το σύστημα αυτό δεν ήταν ενιαίο σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, ούτε παρέμεινε το ίδιο σε όλο το διάστημα της οθωμανικής κυριαρχίας. Αρχικά, ο τρόπος με τον οποίο καταλάμβαναν οι Οθωμανοί μια περιοχή και το προϋπάρχον φορολογικό και γαιοκτησιακό καθεστώς καθόριζαν το διοικητικό και φορολογικό σύστημα που εφαρμοζόταν σ' αυτήν. Οι γενικές διατάξεις, που ίσχυαν για όλες τις οθωμανικές περιφέρειες, ήταν κυρίως αυτές που πήγαιναν από το ισλαμικό ιερό δίκαιο (seri'at/شعائ), παράλληλα όμως υπήρχαν και διαφορές, άλλοτε μικρές κι άλλοτε σημαντικές. Από τους οθωμανικούς κανονισμούς (kanunhâme/قانوننامه), τις κωδικοποιήσεις δηλαδή των διαφόρων, κυρίως φορολογικών, διατάξεων, προκύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στο φορολογικό και γαιοκτησιακό καθεστώς μεταξύ των διαφόρων διοικητικών περιφερειών του οθωμανικού κράτους.⁷²⁹

Η υποτέλεια των ραγιάδων στο οθωμανικό κράτος, η οποία στηρίχτηκε στον εξω-οικονομικό καταναγκασμό, διέφερε από το καθεστώς του δουλοπάροικου στη δυτική Ευρώπη, κυρίως όσον αφορά τον συγκεντρωτικό ρόλο του κράτους. Από τη μελέτη των πρώιμων τιμαριωτικών καταστάσεων προκύπτει ότι μεγάλο ποσοστό των τιμαριούχων προερχόταν από την τάξη των δούλων (kul/قؤل). Δικαίωμα στη διανομή τιμαρίων κατά την πρώιμη αυτή φάση είχαν επίσης και τα μέλη των προοθωμανικών στρατιωτικών τάξεων και οι εθελοντές.⁷³⁰

Η επίμορτη καλλιέργεια, που αποτελούσε κατά την οθωμανική περίοδο την κύρια μορφή του καλλιεργητικού συστήματος, είχε ως ιδιαίτερο στοιχείο τη *μορτή*, δηλαδή το μερίδιο από τους καρπούς που αναλογούσε στον κάτοχο των γαιών, το ποσοστό του οποίου ποίκιλλε κατά περιοχές. Η επίμορτη καλλιέργεια λειτουργούσε ως νομική σχέση σε διηνεκή βάση.⁷³¹ Η νομική θέση των χριστιανών επίμορτων καλλιεργητών κατά την οθωμανική

⁷²⁸Ο.π., σ. 46.

⁷²⁹Νάκος, *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών*, ό.π., σ. 48.

⁷³⁰H. Inalcik, «Το οθωμανικό κράτος: οικονομία και κοινωνία, 1300-1600» στο H. Inalcik-D. Quateart (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ.1, 1300-1600, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2008, σ. 81.

⁷³¹Όπως επισημαίνει ο Γ. Π. Νάκος, ο διηνεκής χαρακτήρας της επίμορτης σχέσης, ο οποίος συνάγεται από τη διαρκή παραμονή του καλλιεργητή στις γαίες του γαιοκτήμονα, ήταν αυτός που της προσέδιδε στοιχεία εμπράγματος δικαιώματος, καθώς δεν αποτελούσε μια συνήθη εργασιακή σχέση, αλλά δικαίωμα καλλιέργειας, που συνιστούσε περιορισμό στην απόλυτη ιδιοκτησία του κατόχου της γης. Στη βάση αυτή διαμορφώνονταν τα δικαιώματα των αγροτών επί των γαιών που καλλιεργούσαν. Νάκος, *Το νομικό καθεστώς*, ό.π., σ. 391.

περίοδο, οι οποίοι, όπως και οι μουσουλμάνοι αντίστοιχοί τους, ανήκαν στην τάξη των *re'aya*, ήταν άμεσα συνδεδεμένοι με το νομικό καθεστώς των τιμαριούχων.⁷³²

Μια μορφή επίμορτης καλλιέργειας, που εφαρμόστηκε κατά την οθωμανική περίοδο σε περιοχές των Βαλκανίων, ήταν η *μπάστινα* (*bastina* και *basten*/باشتنه). Η *μπάστινα*, ως καλλιεργητικό δικαίωμα, εμφανίζεται σε μεγάλη έκταση σε περιοχές της Ηπείρου, ιδιαίτερα στην ευρύτερη περιοχή της Άρτας. Από τη μεταγενέστερη αναγνώρισή της στην έννομη τάξη των βαλκανικών χωρών προκύπτει ότι η *μπάστινα* συνιστούσε μια μορφή εμπράγματος δικαιώματος ισόβιας καλλιέργειας, καρπώσεως και κληρονομικής μεταβιβάσεως επί αλλότριων γαιών.⁷³³ Πρόκειται δηλαδή για μια ενισχυμένη εκδοχή του *re'aya çiftlik*,⁷³⁴ που εφαρμοζόταν, κυρίως, επί γαιών που ανήκαν στις εκτάσεις των μεγάλων οθωμανικών αγροκτημάτων.⁷³⁵ Στις σλαβικές περιοχές των Βαλκανίων ο όρος *bastina* κατά την όψιμη οθωμανική περίοδο χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμό του *çiftlik*, ενώ σε περιοχές, όπως τον ελλαδικό χώρο υποδήλωνε την αγροτική έκταση, η οποία δεν ανήκε στο οθωμανικό δημόσιο, αλλά αποτελούσε κληρονομητή ιδιοκτησία χριστιανού.⁷³⁶

1.β. Η εμφάνιση και επέκταση του συστήματος μεγάλης γαιοκτησίας

Στον όψιμο 18^ο αιώνα και στον αρχόμενο 19^ο, μέσα στις συνθήκες οικονομικής και πολιτικής κρίσης, που προκαλεί η μετάβαση από το τιμαριωτικό σύστημα (*dirlik*) στο σύστημα εκμίσθωσης φόρων (*iltizam*) και η μεταφορά του πολιτικού κέντρου βάρους από την πρωτεύουσα στις περιφέρειες, καταγράφεται στα οθωμανικά Βαλκάνια και την

⁷³²Στις απαντήσεις του Ιωάννη Καποδίστρια στα «28 ερωτήματα των εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων» της 18^{ης}/30^{ης} Οκτωβρίου 1828 προσδιορίζονταν τρεις μορφές επίμορτης αγροληψίας: α) *Το συντροφικόν*, σύμφωνα με το οποίο, μετά την αφαίρεση των εξόδων καλλιέργειας και της δεκάτης που υπολογιζόταν σε όλη την ποσότητα του καρπού, το υπόλοιπο διαμοιραζόταν μεταξύ του αγρολήπτη και του ιδιοκτήτη β) *το τριτάρικο*, η πλέον συνηθισμένη μορφή, με βάση την οποία τα έξοδα καλλιέργειας βάραιναν τον αγρολήπτη, η δεκάτη καταβαλλόταν επί του συνόλου των προϊόντων και το υπόλοιπο κατανεμόταν σε εννέα μερίδια, από τα οποία τα έξι λάμβανε ο αγρολήπτης και τα τρία ο κάτοχος της γης. γ) *το γεώμορο ή αποκοπή*, στο οποίο η απόδοση του προϊόντος ήταν αποτέλεσμα ιδιαίτερης συμφωνίας, ενώ το σύνολο των εξόδων, η δεκάτη, μια ποσότητα προϊόντος απαιτούμενη για τη σπορά (σπόρος τον οποίον λάμβανε ο κάτοχος) βάραιναν τον ιδιοκτήτη. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο καλλιεργητής εθιμικά επιβαρυνόταν και με την υποχρέωση του παρασπορίου, που συνίστατο σε καλλιέργεια τμήματος προς αποκλειστικό όφελος του ιδιοκτήτη. Γ. Π. Νάκος, *Η φορολογική Νομοθεσία στην Ελληνική Επανάσταση» Επιστημονική Επετηρίδα Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών (Ν.Ο.Ε) Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 3 (1978): 1160 (1153 κ.ε): Για τις αγροληπτικές σχέσεις κατά την οθωμανική περίοδο, βλ. Ασδραχάς, *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Εισαγωγή, ό.π., σ. 24 κ.ε.

⁷³³Κ. Βακατσάς, «Η αγροτική ιδιοκτησία εις τον Νομό Ιωαννίνων, 1913-1918 (Τμήμα Κουρεντών)», *Δωδώνη* 35 (2006): 56 κ.ε.

⁷³⁴Το *re'aya çiftlik* ήταν το τμήμα της γης, το οποίο καλλιεργούσε ο επίμορτος καλλιεργητής αποκλειστικά για ίδιον όφελος.

⁷³⁵Νάκος, *Το νομικό καθεστώς*, ό.π., σ. 398-399.

⁷³⁶Ο.π., σ. 352 · Β. Δημητριάδης, «Ο Kanunnâme και οι χριστιανοί κάτοικοι της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 19 (1979): 344 κ.ε.

Ανατολία σημαντική διάδοση του τσιφλικιού, ως ιδιαίτερου τύπου νομής των κρατικών γαιών, η οποία προσιδιάζει με φεουδαλική ιδιοκτησία. Το οθωμανικό κοινωνικό και οικονομικό σύστημα, έχοντας εξαντλήσει τα όριά του, οδηγείται από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα σε μια περίοδο μετεξέλιξης, την οποία το μεγαλύτερο τμήμα της ιστοριογραφίας του περασμένου αιώνα προσέλαβε ως κρίση που οδήγησε στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη δημιουργία του εθνικού τουρκικού κράτους.⁷³⁷ Η κρίση του τιμαριωτισμού συνοδεύεται από σημαντικές πληθυσμιακές μετακινήσεις, αναδιάρθρωση του κοινοτικού συστήματος, σημαντική ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου και αλλαγές στη διάρθρωση του κρατικού μηχανισμού, με την ανάδυση ως νέων δρώντων υποκειμένων, των περιφερειακών *âyan*.

Η παρακμή του τιμαριωτικού γαιοκτητικού συστήματος δημιούργησε μεγάλα κενά στο οθωμανικό δημοσιονομικό σύστημα, τα οποία επρόκειτο να καλυφθούν με την επέκταση και τη λειτουργική αναδιάρθρωση του συστήματος *iltizam*. Οι απαρχαιωμένες φορολογικές απογραφές δεν έδιναν δυνατότητες προς τη δικαιότερη εκτίμηση της παραγωγής και της φορολογίας κατά περιοχές, στην επικράτεια μιας αχανούς ανομοιογενούς αυτοκρατορίας, παρά τις όποιες ανεπαρκείς προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση.⁷³⁸ Η δυσκολία υπολογισμού καθίστατο μεγαλύτερη, καθώς τα οθωμανικά κατάστιχα ήταν, όχι μόνο ελλιπή, αλλά είχαν καταρτιστεί με σημείο αναφοράς τις κοινότητες και όχι τους μεμονωμένους παραγωγούς. Η μετανάστευση από αγροτικές περιοχές προς τις πόλεις ή τα ορεινά, όπου η κτηνοτροφία έμοιαζε πιο ασφαλής οικονομικά ενασχόληση, σε σχέση με τη γεωργία, η έξοδος προς τη ληστεία ή η μετεγκατάσταση σε περιοχές της Αψβουργικής ή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, είναι μερικές από τις συνέπειες αυτής της μεταβατικής περιόδου. Οι κύριες αιτίες ήταν οι αλλαγές στο γαιοκτητικό σύστημα, που συνεπαγόταν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο φορολόγησης, σε συνδυασμό με την ενίσχυση των τοπικών *âyan* στις περιφέρειες, οι συνεχείς πόλεμοι και οι φυσικές καταστροφές (επιδημίες, πυρκαγιές, σεισμοί).

Η μείωση του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές των Βαλκανίων από τις απαρχές του 17^{ου} αιώνα έδωσε τη δυνατότητα σε οθωμανούς αξιωματούχους και άτομα που διέθεταν σημαντικές διασυνδέσεις στην κεντρική οθωμανική διοίκηση να επεκτείνουν τις έγγειες

⁷³⁷ H. İnalcık, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980): 283-337.

⁷³⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και με βάση τους κανονισμούς της κλασικής περιόδου, το ύψος της θρησκευτικά επιτρεπόμενης δεκάτης (*ösur*) ποίκιλλε κατά περιοχές μεταξύ του ενός όγδοου και του ενός πέμπτου. B. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων (1699-1812)» στο H. İnalcık-D. Quatert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914*, τ.2, μτφ. Μ. Δημητριάδου, επιμ. Μ. Σαρήγιαννης, Αθήνα 2011, σ. 301 (τίτλος πρωτ. έκδοσης: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire τ. 2 1600-1914*, Cambridge 1994).

ιδιοκτησίες τους. Το φαινόμενο αυτό απαντάται στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία έως και τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης.⁷³⁹ Η οθωμανική διοίκηση προσπάθησε να το αντιμετωπίσει με απόπειρες ομαδικού εξαναγκασμού νομαδικών και ημινομαδικών πληθυσμών σε εδραία εγκατάσταση. Η στόχευση της διοίκησης ήταν, εκτός από τη δημογραφική ενίσχυση των περιοχών, με την αναγκαστική εγκατάσταση των νομάδων, να θέσει τέλος στις συνεχείς παρενοχλήσεις των αγροτικών πληθυσμών.⁷⁴⁰ Η περίοδος αυτή, η οποία από τη σχετικά πρόσφατη ιστοριογραφία έχει αποδοθεί ως «εποχή των *âyan*»,⁷⁴¹ χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, πολεμικές συγκρούσεις και εσωτερικές εξεγέρσεις.

Σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια, η ληστρική φορολογία των κατοίκων της υπαίθρου από τους κατόχους των τσιφλικιών, αλλά και από την κρατική εξουσία, προκειμένου να καλυφθούν οι συνεχείς πολεμικές δαπάνες του κράτους, διαμεσολαβημένη από τα πολλαπλά επίπεδα υπενοικιάσεων, δημιουργεί χρηματικές ανάγκες στον φορολογούμενο πληθυσμό.⁷⁴² Η χρηματική απαίτηση απόδοσης του φόρου αναγκάζει τον φορολογούμενο καλλιεργητή να έλθει σε επαφή με τους μηχανισμούς της αγοράς, προκειμένου να εκποιήσει, τουλάχιστον, μέρος της παραγωγής που απαιτείται για τον σκοπό αυτό. Ωστόσο, τα παραγόμενα πλεονάσματα δεν επαρκούν για την κάλυψη των χρηματικών αναγκών, καθώς η οικονομία των χωριών βρίσκεται σε προκαπιταλιστική, αυτοκαταναλωτική μορφή και ο τοκογλυφικός δανεισμός αποτελούσε τη μόνη προσφερόμενη λύση. Οι φορολογούμενοι αγροτικοί πληθυσμοί οδηγούνται σε ένα καταναγκαστικό εκχρηματισμό, του οποίου τα πλεονάσματα δεν κεφαλαιοποιούνται, αλλά αποθησαυρίζονται με τον παραδοσιακό τρόπο, για να επενδυθούν στην τοκογλυφία, τροφοδοτώντας αυτή την αλυσιτελή σχέση χρέωσης και κερδοφορίας.⁷⁴³ Από τα αρχειακά τεκμήρια καταγράφεται μια γενικευμένη υπερχρέωση των αγροτικών κοινοτήτων, η οποία τις οδηγεί σε τσιφλικοποίηση. Τα αγροτικά πλεονάσματα που δημιουργούνται στις

⁷³⁹ Στην περιφέρεια του Ιζνίκ (Iznik) στις αρχές του 17^{ου} αιώνα κάποιοι γενίτσαροι και άλλοι εύποροι κάτοικοι της περιοχής καταγράφονται ως γαιοκτήμονες. S. Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή, 1590-1699» στο H. Inalcik, D. Quatert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό.π. σ. 47.

3. S. Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή, 1590-1699», ό.π., σ. 46.

⁷⁴¹ Βλ. σχετικό κεφάλαιο της παρούσας, σ. 14-29.

⁷⁴² Εκτός από τον κεφαλικό φόρο, μέρος των φορολογικών προσόδων, που αποδίδονται στον τιμαριώτη όπως η *ispence*, που πληρώνουν οι χριστιανοί και τα δικαιώματα του ζευγαριού, φόροι που έχουν χαρακτήρα εξαγοράς (αντιστηκώματος) αγγαρειών. Έτσι, η χρηματική φορολογική απαίτηση συνίσταται, εκτός από τον κεφαλικό φόρο και τους τιμαριωτικούς φόρους, και από τους υπολοίπους έκτακτους φόρους της κατηγορίας *avariz-i divaniye* και *tekâlif-i ôfriye*. V. Moutafchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 15^{ος} - 16^{ος} αιώνας, μτφρ. Ουρ. Αστρινάκη- Ε. Μπαλτά, Αθήνα 1990, σ. 258 κ.ε.

⁷⁴³ F. Adanir, «The Ottoman peasantries, c. 1360–c. 1860», T. Scott (επιμ.), *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998, σ. 269-310.

οικονομίες των κοινοτήτων διοχετεύονται στην εξυπηρέτηση των φορολογικών απαιτήσεων.⁷⁴⁴

Τον 18^ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος των φορολογικών προσόδων του οθωμανικού κράτους προερχόταν από τις αγροτικές περιοχές. Ωστόσο, η φυγή από την ύπαιθρο προς τις πόλεις και τις ορεινές περιοχές, για την αποφυγή της υπερφορολόγησης και της αυθαιρεσίας, μεταβάλλει σταδιακά τους πληθυσμιακούς συσχετισμούς μεταξύ πόλεως και υπαίθρου. Η μεταβολή των πληθυσμιακών δεδομένων στις πόλεις με την αύξηση της εσωτερικής μετανάστευσης δημιουργεί πληθυσμιακές εντάσεις με απροσδόκητα αποτελέσματα στην ασφάλεια των πόλεων και την κρατική τάξη. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά την περίοδο της εξέγερσης του Πάτρωνα Χαλίλ (1730), είχε συσσωρευτεί στην Κωνσταντινούπολη ένας αριθμός 12.000 μεταναστών αλβανικής προέλευσης, ο οποίος αποτέλεσε την πληθυσμιακή βάση της εξέγερσης. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, ο υπερπληθυσμός από τους μετανάστες σε διάφορες πόλεις προκαλούσε το ξέσπασμα σοβαρών επιδημιών. Ένα ακόμη είδος πληθυσμιακής κινητικότητας προκαλεί ενδιαφέρουσες εξελίξεις. Πρόκειται για τον ανδρικό πληθυσμό που εγκαταλείπει τη ζωή του φορολογούμενου *ρεαγιά* υπό το βάρος κακοδιαχείρισης και της αυθαιρεσίας και αναζητεί διέξοδο στη ληστεία και την έκνομη βία. Τέτοιες ομάδες ληστών-ενόπλων, με τη δράση τους στην ύπαιθρο και στις πόλεις, διαμορφώνουν νέες παραμέτρους στο σκηνικό της αποσύνθεσης του κρατικού μηχανισμού.

Οι αρχικές μελέτες για τον σχηματισμό και τη λειτουργία των τσιφλικιών εντός της οθωμανικής επικράτειας προσλαμβάνουν και εξηγούν το τσιφλίκι μέσω της μαρξιστικής ανάλυσης, ως θεσμό που οδηγεί στη μετεξέλιξη της ως τότε αγροτικής οθωμανικής οικονομίας αυτάρκειας, σε οικονομία εντατικοποίησης, η οποία δημιουργεί πλεονάσματα προϊόντων, αναγκαίων ως πρώτων υλών για τις ανάγκες της βιομηχανοποιημένης Δυτικής Ευρώπης. Στη συνέχεια, στο μαρξιστικής προσέγγισης αυτό σχήμα προστίθεται, από μια σειρά αναλυτών, ο γεωγραφικός παράγοντας, ως βασική συνιστώσα για τον σχηματισμό οικονομιών αυτάρκειας και οικονομιών εντατικοποίησης της παραγωγής.⁷⁴⁵ Οι

⁷⁴⁴ L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660*. Λέϊντεν 1996· Της ίδιας, «Public Finances: The Role of the Ottoman Centre», S. Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603–1839*, Cambridge 2006, τ. 3, 118–131.

⁷⁴⁵ Η προσέγγιση αυτή, εμπνευσμένη από το μπρωντελικό σχήμα, εκπροσωπείται κυρίως από τους Stoyanovich, D. Sadat και Im. Wallerstein. Ο τελευταίος, μέσω της θεωρίας της περιφερειοποίησης, την οποία χρησιμοποίησε ως αναλυτικό εργαλείο, έδωσε νέα ώθηση στην ένταξη της οθωμανικής γεωργίας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. Η άποψη αυτή, την οποία υποστήριξαν με άρθρα τους και άλλοι αναλυτές, όπως οι Keyder, Islamoğlu και Sunar, υπερτονίζει τη σχέση ανάμεσα στο εμπόριο της Δυτικής Ευρώπης ως κέντρο του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία να λειτουργεί ως μια από τις περιφέρειες του. Im. Wallerstein, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Νέα Υόρκη 1974· H. Islamoğlu,

συγκεκριμένες θεωρίες δίνουν έμφαση στο χαρακτήρα του τσιφλικιού ως μιας εξαγωγικού προσανατολισμού εκμετάλλευσης, χωρίς ωστόσο να εντοπίζουν και να αναδεικνύουν τους εσωτερικούς παράγοντες διαμόρφωσης της μεγάλης γαιοκτησίας.

Η ιστοριογραφία του 20^{ου} αιώνα για την οθωμανική κυριαρχία στα Βαλκάνια αναπτύχθηκε αφενός, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις που αντικατοπτρίζουν τη δυτική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική υπεροχή και, αφετέρου, ανταποκρινόμενη στις ανάγκες ενός ισχυρού εθνικισμού, επεκτεινόμενου σε όλες τις σφαίρες της πολιτιστικής και πολιτικής ζωής στα διάδοχα κράτη. Μέσα από αυτές τις ιστοριογραφικές αντιλήψεις, η οθωμανική περίοδος προβλήθηκε ως κατ' εξοχήν περίοδος ξένης κυριαρχίας, με την υιοθέτηση και προβολή του παροιμιώδους σχήματος του «τουρκικού ζυγού». Στο σχήμα αυτό οι αγροτικές μάζες, που αποτελούσαν τον κατ' εξοχήν πληθυσμιακό κορμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εμφανίστηκαν ως απόλυτα αποξενωμένες από οποιαδήποτε σχέση ιδιοκτησίας στη γη που καλλιεργούσαν, ευρισκόμενες σε μια κατάσταση υποτέλειας, που άγγιζε τα όρια της υποδούλωσης.⁷⁴⁶ Η τάση αυτή αποτέλεσε σημαντικό εργαλείο ενίσχυσης ενός ισχυρού εθνικισμού στα διάδοχα κράτη, ο οποίος με την πάροδο του χρόνου άσκησε σημαντική επιρροή σε όλες τις επιμέρους εκφάνσεις της πολιτικής και δημόσιας ζωής. Η παρουσίαση του οθωμανικού παρελθόντος, με την επιβολή μιας κατώτερης πολιτισμικά, μεσανατολικής προέλευσης τάξης πραγμάτων, αποτελούσε το ιδεολογικό όχημα για την ταύτιση της συγκεκριμένης περιόδου με την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική παρακμή και οπισθοδρόμηση, στην οποία αποδίδονταν οι αντίστοιχες παθογένειες στα διάδοχα βαλκανικά κράτη.

Η μαρξιστική ιστοριογραφία, που αποτελούσε και κυρίαρχη ιστοριογραφική τάση στις περισσότερες βαλκανικές χώρες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, απέδωσε το παρελθόν των βαλκανικών κρατών εμμένοντας στη θεωρία των διαδοχικών κοινωνικών σχηματισμών, ακολουθώντας το σχήμα της γραμμικής εξέλιξης των αντίστοιχων κοινωνιών: δουλεία - φεουδαρχία - απολυταρχισμός - καπιταλισμός - σοσιαλισμός. Οι μαρξιστές βαλκάνιοι ιστορικοί υποστήριζαν ότι κατά την ύστερη φάση της οθωμανικής περιόδου λαμβάνει χώρα μαζική απομάκρυνση των βαλκάνιων αγροτών, κυρίως λόγω της επέκτασης της μεγάλης γαιοκτησίας στην οθωμανική επικράτεια, ακολουθούμενη από την εμφάνιση της εμπορικής γεωργίας, βασισμένης στην αμειβόμενη εργασία. Ωστόσο, το

«Property as a Contested Domain: A Revaluation of the Ottoman Land Code of 1858» στο R. Owen (επιμ.), *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, Cambridge 2000, σ. 3–61· του ίδιου «Towards a Political Economy of Legal and Administrative Constitutions of Individual Property», στο του ίδιου (επιμ.), *Constituting Modernity, Private Property in the East and West*, Νέα Υόρκη 2004, σ. 3–34.

⁷⁴⁶F. Adanir, «The Ottoman peasantries, c. 1360–c. 1860», στο T. Scott (επιμ.), *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998, σ. 272.

σχήμα αυτό καταρρίφθηκε, εν πολλοίς, από μελέτες στην ιστοριογραφία της δυτικής Ευρώπης, μέσα από τις οποίες αναδείχθηκε ότι οι οθωμανοί αγρότες, όχι μόνο δεν απομακρύνθηκαν από τη γη τους, όπως συνέβη σε άλλες ευρωπαϊκές περιοχές, όπως στην αγγλική ύπαιθρο την εποχή «των περιφράξεων», αλλά και ότι η απουσία μαζικής αγροτικής απαλλοτρίωσης ήταν ενδεικτική της οικονομικής υπανάπτυξης του οθωμανικού κράτους και σημαντικός παράγοντας καθυστέρησης στη μετάβασή του προς το καπιταλιστικό σύστημα. Η ευρωπαϊκή ιστοριογραφία εστίασε σε βασικά στοιχεία του πολιτικού, διοικητικού και οικονομικού οθωμανικού συστήματος, όπως τον κρατικό χαρακτήρα της γαιοκτησίας, τις κρατικές παρεμβάσεις στη λειτουργία της οικονομίας με έλεγχο των επαγγελματιών μέσω του θεσμού των συντεχνιών και της αγοράς, με ρύθμιση της προσφοράς και της ζήτησης.⁷⁴⁷ Η εικόνα ενός πληθυσμού, που αναπτύσσει πρωτοβουλίες ως προς τη διαχείριση των πόρων που έχει στη διάθεση του, μέσα από οικονομικές συνδιαλλαγές και εξωοικονομικούς καταναγκασμούς, αντικατέστησε, εν πολλοίς, την εικόνα μιας παθητικής αγροτικής οικονομίας, υπό το πρίσμα αρχειακών αστικών τεκμηρίων. Μέσα από αυτού του είδους τα τεκμήρια αναδεικνύονται άλλες πτυχές των εξουσιαστικών σχέσεων και των επιμέρους δομών της διαστρωματωμένης οθωμανικής κοινωνίας, διαφοροποιημένες από τις επιφανειακές περιγραφές των ευρωπαίων περιηγητών.

Από τη δεκαετία του 1950 εμφανίστηκε ένας σημαντικός αριθμός εκδόσεων για την οθωμανική περίοδο της ιστορίας των Βαλκανίων, πολλές από τις οποίες επικεντρώθηκαν στην αγροτική ιστορία. Για την τεκμηρίωση της ιστορικής έρευνας χρησιμοποιήθηκαν νέα μεθοδολογικά εργαλεία, όπως η ιστορική δημογραφία, κάτω από την επίδραση των νέων ιστοριογραφικών τάσεων που εγκαινίασε από το πρώτο τρίτο του 20^{ου} αιώνα η γαλλική ιστοριογραφική σχολή των *Annales*. Σημαντικό προς αυτή την κατεύθυνση ήταν και το έργο του τούρκου ιστορικού, Ömer Lûtfi Barkan. Ο ίδιος και οι επίγονοί του επικεντρώθηκαν στη μελέτη της ύστερης μεσαιωνικής και πρώιμης νεότερης ιστορίας των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής, χρησιμοποιώντας νέα ήδη αρχειακών πηγών, σε αντίθεση με την παραδοσιακή ιστοριογραφία, η οποία ήταν προσανατολισμένη σε αφηγηματικού χαρακτήρα πηγές.⁷⁴⁸

Νεότερες μελέτες σχετικά με την αγροτική οθωμανική οικονομία εστιάζονται στους παράγοντες εντός του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου, οι οποίοι συνδέονται με τη λειτουργία του οθωμανικού συστήματος γαιοκτησίας στην ιστορική του, θέτοντας υπό

⁷⁴⁷ Adanir, «The Ottoman peasantries, c. 1360–c. 1860», ό.π., σ. 270.

⁷⁴⁸ Για τη σημασία των οθωμανικών πηγών στις μελέτες και το έργο του O. L. Barkan, βλ. A. Tietze, «The Balkans and Ottoman Sources-Ottoman Sources and the Balkans», στο H. Birnbaum και Sp. Vryonis (επιμ.), *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Παρίσι 1972, σ. 285-297.

αμφισβήτηση την άποψη που απέδιδε καταλυτική σημασία στη σύνδεση των μεγάλων μονάδων γαιοκτησίας με τα παγκόσμια δίκτυα παραγωγής και εμπορίου. Η διεθνής ιστοριογραφική τάση τείνει να επαναξιολογήσει τη σύνδεση του τσιφλικιού με την εμπορική γεωργία και την επικράτηση εμπορευματικών καλλιεργειών, καθόσον από τη μελέτη των αρχειακών τεκμηρίων προκύπτει ότι οι μεγάλες γαιοκτησίες, όπου προέκυψαν, δεν εφάρμοζαν πάντα εμπορικές γεωργικές πρακτικές.⁷⁴⁹

Ο G. Vinestein συνδέει τη γένεση του τσιφλικιού με την εξέλιξη του τιμαριωτικού συστήματος, θεωρώντας ότι, στην πραγματικότητα, το τσιφλίκι αποτελεί μετεξέλιξη του τιμαρίου.⁷⁵⁰ Η Suraya Faroqhi, σχετικά με την προέλευση των τσιφλικιών επισημαίνει ότι στις αρχές του 17^{ου} αιώνα μόνο στις δυτικές ακτές της Μαύρης Θάλασσας υπήρχαν πολύ μεγάλες γαιοκτησίες, που παρήγαγαν μεγάλες ποσότητες προϊόντων για εμπορική εκμετάλλευση. Η ίδια αποδίδει τον σχηματισμό των μεγάλων αυτών γαιοκτησιών, μεταξύ άλλων, και στην ανάγκη ανεφοδιασμού της πρωτεύουσας σε τρόφιμα.⁷⁵¹ Ο C. Keyder, υποστηρίζει ότι η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν απρόβλεπτη και τυχαία και η αιτία της γένεσής της ήταν η επιδίωξη πλουτισμού σε μια δεδομένη χρονική περίοδο. Όπως σημειώνει, αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο η εννοιολόγηση του τσιφλικιού παρέμεινε τόσο αόριστη και συγκεχυμένη και ως όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τόσο διαφορετικά φαινόμενα.⁷⁵² Στον ελλαδικό χώρο, από τέλος του 17^{ου} αιώνα η συγκρότηση των μεγάλων γαιοκτησιών επεκτείνεται προς τη Θράκη, στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία.

1.γ. Η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησία στις αλβανικές περιοχές

Η διαδικασία συγκρότησης των τσιφλικιών στα εδάφη της σημερινής Αλβανίας ξεκινά από το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα και επεκτείνεται στις αρχές του επόμενου αιώνα. Στην πρώτη φάση, οι ντόπιοι προύχοντες ιδιοποιούνται καλλιεργήσιμες εκτάσεις μικροκαλλιεργητών για να επεκτείνουν τη δική τους γαιοκτησία. Σε δεύτερη φάση, η ιδιοποίηση εκ μέρους των τοπαρχών αφορά μεγάλες εκτάσεις και ολόκληρα χωριά, ενώ συνοδεύεται με την εκχέρσωση γαιών, των οποίων την καλλιέργεια αναθέτουν σε

⁷⁴⁹Βλ. Σχετικά τον συλλογικό τόμο C. Keyder και F. Tabak (επιμ.), *Landholding and Commercial land Agriculture in the Middle East*, Νέα Υόρκη 1991, σ. 35-53.

⁷⁵⁰C. Veinstein, «On the Ciftlik Debate», στο Keyder and Tabak (επιμ.) *Landholding and Commercial Agriculture*, ό.π., σ. 35-53.

⁷⁵¹Faroqhi, *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό.π., σ. 48.

⁷⁵²C. Keyder «Introduction: Large-Scale Commercial Agriculture in the Ottoman Empire», στο Keyder και Tabak (επιμ.) *Landholding and Commercial Agriculture*, ό.π., σ.12.

ακτήμονες καλλιεργητές και μεροκαματιάρηδες εργάτες.⁷⁵³ Ο «φεουδαλικός» κόσμος της αλβανικής επικράτειας ήταν κατακερματισμένος, γεγονός που οφείλεται στην κοινωνική συγκρότηση με βάση το σύστημα της πατριάς. Η δράση των κατά τόπους μπέηδων και αγάδων δημιουργούσε σχισματικά φαινόμενα στην εξουσία των οθωμανών διοικητών της περιοχής, οι οποίοι, στην πλειονότητά τους, προέρχονταν από την εξισλαμισμένη ηγεσία των μεγάλων αλβανικών οικογενειών.

Στο Ελμπασάν, η οικογένεια Μπιτσαξή από το 1621 ως το 1638 ιδιοποιείται βοσκοτόπια και κοινοτικές γαίες με βίαιο τρόπο σε μεγάλη έκταση, ενώ οι απόγονοί της, χάρη στον πλούτο που αποκομίζουν από τη μεγάλη γαιοκτησία, αποκτούν σημαντικές στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις. Ο Σουλεϊμάν πασάς Μπιτσακτζί (Suleyman paşa Bisakci), διοικητής του Ελμπασάν κατά το β' μισό του 8ου αιώνα, απέκτησε 22 τσιφλίκια. Σύμφωνα με τον Ι. Λαμπρίδη, στην περιοχή της Ηπείρου και της νότιας Αλβανίας υπήρξε σημαντική ανάπτυξη της ιδιόκτητης γαιοκτησίας κατά τον 18^ο αιώνα.⁷⁵⁴ Κάτοχοι μεγάλης γαιοκτησίας εμφανίζονται και οι Ισμαήλ πασάς Βελιαμπίστι (Ismail paşa Veliabisti), Κούρτ Αχμετ πασάς (Kurt Ahmet paşa) και Ιμπραήμ πασάς (Ibrahim paşa) της Αυλώνας, οι οποίοι διαδοχικά κυβέρνησαν το πασαλίκι της Αυλώνας-Μπερατίου. Ο Ισμαήλ πασάς διέθετε σημαντική γαιοκτησία στην πεδιάδα της Μουζακιάς, η οποία, ωστόσο, μετά τον θάνατό του περιήλθε στο οθωμανικό δημόσιο, καθώς πέθανε χωρίς απογόνους.⁷⁵⁵ Σημαντική ήταν και η περιουσία του διαδόχου του, Κούρτ Αχμετ πασά (Kurt Ahmet paşa), καθώς και του γαμπρού και διαδόχου του τελευταίου, Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου, ο οποίος εκμίσθωσε ως malikâne τα κτήματα του Ισμαήλ πασά, που είχαν περιέλθει στο δημόσιο, ενώ στον ίδιο περιήλθε και η περιουσία του πενθερού του. Στην περιοχή του Δέλβινου, η οικογένεια Κόκκα (Kokka) απέκτησε μεγάλες εκτάσεις κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Από τους μικρότερους τοπάρχες, ο Ι. Λαμπρίδης αναφέρει ως κατόχους μεγάλης γαιοκτησίας τον Ασίμ μπέη (Asim bey, με ετήσιο εισόδημα 200.000 πιάστρα, τον Ταχίρ αγά (Tahir ağa) και τον Ισμαήλ αγά (Ismail ağa), με ετήσιο εισόδημα 100.000, από τα τσιφλίκια του στις περιοχές Λούρου και Λάμαρης, καθώς και τον Μαρούτση.⁷⁵⁶

Σε πολλές περιπτώσεις οι κάτοικοι των χωριών, προκειμένου να αποφύγουν την αυθαιρεσία των τοπικών αρχόντων ζητούσαν την προστασία των πιο ισχυρών τοπαρχών ή των μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων (βακουφίων).⁷⁵⁷ Ωστόσο, την ίδια εποχή αναπτύσσονται οι πόλεις στις αλβανικές περιοχές, λόγω της γειτνίασης με την Ευρώπη. Η

⁷⁵³ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 49.

⁷⁵⁴ Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά Ιστορικά Μελετήματα*, Αθήνα 1904, τχ. 7, σ.10.

⁷⁵⁵ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 49-50.

⁷⁵⁶ Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά ιστορικά μελετήματα*, τχ. 7, σ. 6.

⁷⁵⁷ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα 1856, τ. 1, σ. 239-240.

ανάπτυξη των πόλεων και του εμπορίου και οι αλλαγές στο γαιοκτησιακό καθεστώς οδήγησαν σε αύξηση του εκχρηματισμού της οικονομίας.⁷⁵⁸ Οι αλβανοί τοπάρχες επιδίδονταν και στην τοκογλυφία, η οποία αύξανε τον δικό τους πλούτο και οδηγούσε σε υπερχρέωση τους αγροτικούς πληθυσμούς και τις κοινότητες, με άμεσο αποτέλεσμα να παραχωρούν τα δικαιώματά τους επί της γης στους τοκογλύφους και κατ' επέκταση οι αγρότες να υποπίπτουν στο καθεστώς του επίμορτου καλλιεργητή και οι κοινότητες να μετατρέπονται σε τσιφλικοχώρια.

Τα ιεροδικαστικά αρχεία (sicil) της πόλης του Μπερατίου μαρτυρούν την ευρεία εξάπλωση των τσιφλικιών στην περιοχή του Μπερατίου και της πεδιάδας της Μουζακιάς. Ανάλογη εικόνα και στην περιοχή της Κορυτσάς και στην κοιλάδα του ποταμού Δέβολη, όπου πολλά χωριά είχαν περιέλθει σε τσιφλικικό καθεστώς, αλλά και στην κοιλάδα της Δρόπολης. Στην περιοχή της Θεσπρωτίας πολλά χωριά είχαν μετατραπεί σε τσιφλικοχώρια, με τους τσάμηδες μπέηδες και αγάδες να ιδιοποιούνται το μεγαλύτερο μέρος των γαιών στην εύφορη κοιλάδα του Θυάμιδος. Ακόμη και στις ορεινές περιοχές του Αργυροκάστρου, του Μαλακασίου και του Ελμπασάν είχαν συγκροτηθεί τσιφλίκια. Ειδικότερα, στην περιοχή του Ελμπασάν μεγάλο αριθμό τσιφλικιών κατείχαν, εκτός από την οικογένεια Μπισακτσι (Bisakçi), αυτή των Βιορλακτσι (Vërlaci) και των Τοσάνι (Tausani).⁷⁵⁹

Στο Κόσοβο και στο οροπέδιο του Ντουκαγίν (Dukagjin) οι αλβανοί μπέηδες είχαν γίνει ιδιοκτήτες πολλών τσιφλικιών. Η οικογένεια Μπουσατλή της Σκόδρας κατείχε μεγάλο αριθμό τσιφλικιών στις πεδιάδες του Lesh και του Zedime. Οι Μπουσατλήδες εισήγαγαν την καλλιέργεια του ρυζιού και του βαμβακιού στα κτήματά τους κατά τη δεκαετία του 1760.⁷⁶⁰ Στις πεδιάδες του Δυρραχίου και των Τιράνων εκτείνονταν τα τσιφλίκια της οικογένειας των Τοπτάνι (Toptani).

Το σύστημα αγροληψίας που εφαρμοζόταν ποίκιλε μεταξύ *μισακάρικου* και *τριτάρικου* (καταβολή του μισού ή του ενός τρίτου της παραγωγής από τον αγρολήπτη καλλιεργητή, αντίστοιχα, αναλόγως με το αν χρησιμοποιούσε δικό του σπόρο ή του τον χορηγούσε ο κάτοχος του τσιφλικιού) στους χωρικούς που είχαν απολέσει κάθε δικαίωμα ιδιοκτησίας.⁷⁶¹ Όπως αναφέρει ο Ligor Mile, ο χωρικός εξαναγκάστηκε να μείνει προσηλωμένος στη γη,

⁷⁵⁸ Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 48.

⁷⁵⁹ L.Mile, «Η επέκταση του συστήματος των τσιφλικιών στα αλβανικά εδάφη (τέλη του ΙΗ'-αρχές του ΙΘ' αιώνα)» στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.) *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (ιε'-ιθ' αι.)*, Αθήνα 1979, σ. 187.

⁷⁶⁰ Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνες*, ό.π., σ. 53.

⁷⁶¹ Mile, «Η επέκταση του συστήματος των τσιφλικιών στα αλβανικά εδάφη», ό.π., σ. 187.

όχι μόνο λόγω έξω-οικονομικών καταναγκασμών, αλλά και λόγω οικονομικών δεσμών.⁷⁶² Τα ιστορικά τεκμήρια καταγράφουν μια κινητικότητα ακτημόνων χωρικών ή χωρικών που διαθέτουν λίγη γη, οι οποίοι αναζητούσαν εργασία σε μεγάλες αλβανικές πόλεις -Σκόδρα, Τίρανα, Κορυτσά- ή που εκμίσθωναν την εργασία τους στα μεγάλα τσιφλίκια. Η διάδοση της μεγάλης γαιοκτησίας επέφερε την αύξηση φορολογικής επιβάρυνσης των καλλιεργητών, με παρακράτηση σημαντικά μεγαλύτερου τμήματος του αγροτικού προϊόντος και αύξηση των καταναγκαστικών επιπρόσθετων εργασιών (αγγαρείες). Σε πολλές περιπτώσεις και προκειμένου να αυξηθεί η αγροτική παραγωγή, οι κάτοχοι μεγάλων γαιοκτησιών της περιοχής εγκαθιστούν στα τσιφλίκια τους καλλιεργητές από τις ορεινές περιοχές της σημερινής Αλβανίας και εισάγουν νέες αγροτικές καλλιέργειες εμπορευματικού χαρακτήρα, όπως το ρύζι, ο καπνός, το βαμβάκι, το καλαμπόκι.

1.δ. Τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του.

Ο Αλή πασάς και η οικογένειά του επέκτειναν τη γαιοκτησία τους στον ελλαδικό και τον νότιο αλβανικό χώρο, χρησιμοποιώντας οικονομικές μεθόδους (αγοραπωλησίες, αποσβέσεις χρεών μεμονωμένων αγροτών ή κοινοτήτων, ισόβιες εκμισθώσεις κρατικών γαιών), αλλά και εξωοικονομικές μεθόδους (βίαιη ιδιοποίηση γαιών με άσκηση πίεσης, εξαναγκασμό υποψήφιων αγοραστών να μη συμμετάσχουν στην αγοραπωλησία, καταβολή χρημάτων ή άλλης περιουσίας από διάφορα πρόσωπα, για την εξασφάλιση διευκολύνσεων (*rüşvet*), παράνομη οικειοποίηση περιουσίας *mahlûl/محلول*,⁷⁶³ δηλαδή περιουσίας χωρίς ιδιοκτήτη, σχολάζουσας, η οποία κληροδοτείτο υποχρεωτικά στο οθωμανικό δημόσιο από όσους ιδιοκτήτες πέθαιναν άκληροι. Το αληπασαδικό οτζάκιο ήταν κάτοχος μεγάλου αριθμού τσιφλικιών, αμπελιών, κήπων, αρχοντικών, πανδοχείων, μενζιλίων (ταχυδρομικών σταθμών), ποιμνιοστασιών (*kislak*) και οικόσιτων ζώων. Η κατοχή των περιουσιακών αυτών στοιχείων είναι δηλωτική μιας πολύ διευρυμένης οικονομικής δραστηριότητας, συμπληρωματικής της τσιφλικικής αγροτικής παραγωγής, από την οποία αντλούμε και πληροφορίες για την τοπική οικονομία κλίμακας.

Το Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη μας προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου, καθώς περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό εγγράφων με αναφορές στη διαχείριση των τσιφλικιών, τις υποχρεώσεις των καλλιεργητών,

⁷⁶²Ο Ligor Mile, με όρους μαρξιστικής ανάλυσης, κάνει λόγο για διαμόρφωση των προϋποθέσεων γένεσης μιας νέας αστικής τάξης πραγμάτων, κατά τον 18^ο αιώνα στον αλβανικό χώρο, κατ' αναλογία με την περίοδο του όψιμου ευρωπαϊκού φεουδαλισμού. Ό.π., σ. 188.

⁷⁶³Για τον όρο «*mahlûl*» και τον συναφή «*mukhallefât*» βλ. F. Müge Göçek, λήμμα «*mukhallefât*», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat (επι.) *Encyclopaedia of Islam New edition*, (EI2) τ. XII, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 517.

τα είδη και την ποσότητα των παραγομένων προϊόντων, αλλά και τις άλλες φορολογικές υποχρεώσεις, που βαρύνουν τους κατοίκους των χωριών που μετατράπηκαν σε τσιφλίκια.

Τις πιστώσεις της αληπασαδικής διακυβέρνησης, που τηρούνται μέσω μιας πρώιμης, αλλά οργανωμένης λογιστηριακής γραμματείας, μπορούμε να διακρίνουμε στις ακόλουθες κατηγορίες:

-Χρέη των κατοίκων και των καλλιεργητών τσιφλικιών που προέρχονται από οφειλόμενους στο οθωμανικό δημόσιο φόρους, όπως το χαράτσι (*harac/harac*/خراج), το νοζούλ (*nüzûl* /نزول) και το αβαρίζ (*avariz*/اورز), τους οποίους ενοικιάζει ο Αλή πασάς και προκαταβάλλει στο κρατικό θησαυροφυλάκιο, κατά κανόνα μέσω δανεισμού από ένα δίκτυο σaráφηδων στα Γιάννενα, τα Τρίκαλα, τη Λάρισα, την Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια εισπράττει από τους κατοίκους.

-Εισπράξεις από φόρους προνομιακού-μονοπωλιακού χαρακτήρα, όπως το *τζελέπικο* (τζελέπκεσάν/*gelepkesan*/گیسن جلب) και ο παρεμφερής με αυτόν φόρος του προβατονομίου (τουρκ. *âdet-i ağnam*/اودتاغانام), ο *ιστιράς* (*mübaya*) και το *πάλτο του ταμπάκου* (μονοπώλιο καπνού), τους οποίους σε αρκετές περιπτώσεις υπενοικιάζει σε άτομα της επιλογής του, προσποριζόμενος σημαντικά κέρδη. Στα αρχειακά τεκμήρια το μεγαλύτερο τμήμα των αποδιδόμενων στο αληπασαδικό οτζάκιο προσόδων (σε χρήμα ή σε είδος) αναφέρονται ως «κέσμι ήμορον» ή «αυθεντικόν ήμορον». Το *κέσμι* (*kesim*/كسم=τομή, κόψιμο) κατ' ουσία σημαίνει «αποκοπή» και προσδιορίζει το *ήμορο/ίμορο*, λέξη που προέρχεται από την αντίστοιχη οθωμανική λέξη αραβικής προέλευσης «*miri*»⁷⁶⁴ και συμπεριλαμβάνει μια δέσμη υποχρεώσεων τιμαριωτικού χαρακτήρα, αλλά και υποχρεώσεων προς το κρατικό θησαυροφυλάκιο. Οι υποχρεώσεις αυτές ενσωματώνονται στις τσιφλικικές και αποδίδονται στον Αλή πασά, ο οποίος είναι και ο εκμισθωτής των αντίστοιχων τιμαριωτικών και κρατικών φορολογικών προσόδων. Οι ποσότητες των αγροτικών προϊόντων, που αποδίδονται ως *κέσμι ήμορο* στον Αλή πασά είναι αρκετά μεγάλες. Συνήθως καταμετρώνται και εκφράζονται σε *kile* Κωνσταντινούπολης ή σε μονάδες που επιχωριάζουν σε διάφορες περιοχές με τις υποδιαίρέσεις τους. Μεγάλο μέρος της παραγωγής αυτής εμπορευματοποιείται από τον βεζύρη των Ιωαννίνων, μέσω ενός δικτύου χώρων αποθήκευσης, ιδιόκτητων ή ναυλωμένων πλοίων και διαχειριστών του σε διάφορες επαρχίες, λιμάνια και σκάλες, με τελικό προορισμό την εγχώρια ή τη διεθνή αγορά.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴ «*miri*/مير»: επίθετο που προέρχεται από την αραβική λέξη *emir*/امير= ηγεμόνας, πρίγκιπας, αρχηγός, κυβερνήτης

⁷⁶⁵Βλ. σχετικό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας για την εμπορική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου, σ. 370 κ.ε.

Σημαντικές πληροφορίες για τις τσιφλικικές υποχρεώσεις μας προσφέρει μια ομάδα εγγράφων του Αρχείου Αλή πασά του έτους 1803.⁷⁶⁶ Πρόκειται για συμφωνητικά μεταξύ του ιδίου και τεσσάρων κοινοτήτων-τσιφλικιών της περιοχής Φλώρινας (Γκορνίτζοβο, Πετέρτζικα, Τζεγάνη και Μπάτελε), οι οποίες είναι σλαβόφωνες. Τα συμφωνητικά έχουν ημερομηνία σύνταξης 29 Οκτωβρίου 1803 και οι υπογραφές των εκπροσώπων των χωριών έχουν τεθεί με το χέρι του συντάκτη του εγγράφου, πιθανόν γιατί είναι σλαβόφωνοι. Υπάρχουν αναφορές σε χρηματικές προσόδους από τη λίμνη Οσρόβου (σημερινή Βεγορίτιδα). Το πρώτο από αυτά (έγγραφο με αριθμό 192)⁷⁶⁷ αφορά συμφωνητικό μεταξύ της κοινότητας *Γκορνίτζοβου* Φλωρίνης, που αποτελεί τσιφλίκι του Αλή πασά, για φορολογικές υποχρεώσεις (*κέσμι*) του έτους 1804. Η ρύθμιση αφορά τη χρονική περίοδο ενός έτους (από 26 Οκτωβρίου 1803 έως 26 Οκτωβρίου 1804), όμως από άλλο έγγραφο του αρχείου, μαθαίνουμε ότι ίσχυσε τουλάχιστον ως το 1808.⁷⁶⁸ Καταγράφεται η ύπαρξη τιμαριωτικών υποχρεώσεων, παρά το γεγονός ότι το χωριό έχει μετατραπεί σε τσιφλίκι του Αλή πασά. Οι αποδόσεις για τα βασικά αγροτικά προϊόντα ορίζονται σε είδος, το οποίο στη συνέχεια μετατρέπεται σε χρηματικό αντίτιμο, όπως επιβεβαιώνεται και από άλλα έγγραφα του Αρχείου.⁷⁶⁹ Αντιθέτως, άλλες φορολογικές υποχρεώσεις, που αφορούν παραγωγικές δραστηριότητες των χωριών-τσιφλικιών (προβατονόμιο, φόρος στην παραγωγή σταφυλιών, δικαιώματα αλιείας στη λίμνη) εκφράζονται ευθέως σε χρήμα. Επίσης, σε χρήμα καταβάλλεται η αμοιβή των *αϊλακτζήδων* (εργατών-καλλιεργητών) στο τσιφλίκι. Το δεύτερο έγγραφο της ομάδας⁷⁷⁰ με την ίδια ημερομηνία αφορά συμφωνητικό φορολογικών υποχρεώσεων μεταξύ της κοινότητας *Πετέρτζικα* (σημ. Πέτρες Ν.Φλωρίνης). Στο έγγραφο υπάρχει αναφορά σε χρηματικές προσόδους «από τη λίμνη». Πρόκειται μάλλον για τη λίμνη των Πετρών,⁷⁷¹ ενώ κοντά στις αναφερόμενες κοινότητες βρίσκεται και η λίμνη Οστρόβου (σημερινή Βεγορίτιδα). Για τις φορολογικές υποχρεώσεις της λίμνης γίνεται αναφορά σε αναλογία 45 προς 300 μεταξύ «*Ρωμαίων και Τούρκων*» κατοίκων.

Οι οικονομικές δοσοληψίες μεταξύ του Αλή πασά και των καλλιεργητών διαμορφώνονται στη βάση της χρηματικής αξίας της φυσικής προσόδου. Το μεγαλύτερο

⁷⁶⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 192-196 σ. 354-362.

⁷⁶⁷ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 192, σ. 354-357.

⁷⁶⁸ *Κέσμι* (τουρκ. *kesim*, οθωμ. *كسم*) από το ρήμα «*kesmek*», *كسمك* που σημαίνει «κόβω», «τέμνω»: προσδιορισμός του όρου *ήμορον* (=γήμορον/γεώμορον), με την έννοια του κατ' αποκοπή υπολογισμού του ήμορου (*κέσμι του ήμορου*). *Ημορο*: συμβατικά ορισθείσες ποσότητες αγροτικών προϊόντων της παραγωγής του χωριού, με τη συμφωνία των ενδιαφερομένων, εν προκειμένω του Αλή πασά και των κατοίκων των τσιφλικιών.

⁷⁶⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., έγγραφ. με αριθμ. 376, σ. 702-706.

⁷⁷⁰ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 193, σ. 357-358.

⁷⁷¹ Η λίμνη απαντάται χωρίς όνομα σε παλαιότερες χαρτογραφήσεις, ενώ στους σημερινούς χάρτες αναφέρεται ως λίμνη «των Πετρών». Βλ. σχετ. αναφορά στο εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη του εγγράφου, ό.π., σ. 357.

μέρος των γαιοπροσόδων προέρχεται από τα δημητριακά, τα οποία εμφανίζουν μια σημαντική ποικιλία. Κυριαρχεί το σιτάρι και δευτερευόντως το καλαμπόκι, η καλλιέργεια του οποίου εμφανίζεται να εκτοπίζει αυτή του σιταριού σε πολλές περιοχές, κυρίως της Μακεδονίας.⁷⁷² Σε κάποια τσιφλίκια της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας εντοπίζονται νέες αγροτικές καλλιέργειες εμπορευματικού χαρακτήρα, όπως το ρύζι, ο καπνός και το βαμβάκι.⁷⁷³ Η σταφυλοπαραγωγή και η ελαιοπαραγωγή εμφανίζονται ως συμπληρωματικές, για την εξασφάλιση των ποσών που απαιτούνται για την καταβολή της γαιοπροσόδου.

Η εξόφληση της προσόδου σε χρήμα προκύπτει από τη συνολική οικονομική σχέση των καλλιεργητών με την αληπασαδική διαχείριση. Τα χρέη των κοινοτήτων αποδίδονται συνήθως με δανεισμό και για την απόδοσή τους, σε πολλές περιπτώσεις, οι κοινότητες συντάσσουν και αποδίδουν ομόλογα στον Αλή πασά. Η εξόφληση γίνεται σε περισσότερα στάδια και με τη μεσολάβηση μεσαζόντων (συντεχνιών, υπεκμισθωτών φορολογικών προσόδων), από τους οποίους δανείζονται οι κοινότητες. Πολλές φορές οι εγγραφές των ποσών στα φορολογικά κατάστιχα του Αλή πασά είναι λογιστικού χαρακτήρα και δεν ανταποκρίνονται σε πραγματικό χρήμα, που εισάγεται στα ταμεία της αληπασαδικής διαχείρισης, κατά τα πρότυπα μιας, προηγμένης για την εποχή, λογιστηριακής γραμματείας. Σε άλλες περιπτώσεις, οι κοινότητες συνάπτουν δάνεια με τις τοπικές επαγγελματικές συντεχνίες, οι οποίες στη συνέχεια αναλαμβάνουν να καταβάλουν τις υποχρεώσεις των κοινοτήτων στον Αλή πασά ή να τις συμψηφίσουν με τις οικονομικές δοσοληψίες που είχαν μαζί του. Συγκεκριμένα οι κοινότητες λαμβάνουν χρεωστικές ομολογίες, τις οποίες συνάπτουν με τις συντεχνίες και τις αποδίδουν στη συνέχεια στον Αλή πασά, έναντι των οφειλών τους.

Για τον τρόπο εξόφλησης των χρεωστικών ομολογιών των κατοίκων μας ενημερώνει έγγραφο του έτους 1818. Πρόκειται για δεφτέρι 13 χρεωστικών ομολογιών, με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1818, συνολικού ποσού 12.795 γροσίων προς διαφόρους πιστωτές, τις οποίες πλήρωσε ο Αλή πασάς.⁷⁷⁴ Η τελευταία παράγραφος του εγγράφου φανερώνει τον μηχανισμό πιστοποίησης της πληρωμής του χρέους: μερικό σχίσσιμο της ομολογίας από τον πιστωτή και επιστροφή της στον εξοφλήσαντα. Οι ομολογίες κρατούνται από τον Αλή πασά, αλλά επιδεικνύονται στους κατοίκους του χωριού, οι οποίοι φαίνεται ότι συνάπτουν στη συνέχεια άλλη συμφωνία με εκείνον, η οποία δεν έχει διασωθεί.

⁷⁷²Βλ. σχετικό κεφάλαιο της παρούσας μελέτης σχετικά με τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου με βάση τις οθωμανικές καταγραφές.

⁷⁷³Βλ. σχετ. τις καταγραφές των παραγόμενων προϊόντων στα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου που προέρχονται από αρχειακό υλικό του *Οθωμανικού Αρχείου της Πρωθυπουργίας* στην Κωνσταντινούπολη και περιλαμβάνονται στο παράρτημα της παρούσας μελέτης.

⁷⁷⁴Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ.1127, σ. 198.

Την 1^η Μαΐου 1817 οι κάτοικοι του χωριού Σεμικλί (σημ. Πολυνέρι επαρχίας Φαρσάλων) υπογράφουν χρεωστική ομολογία προς τον Βελή πασά.⁷⁷⁵ Η ομολογία υπογράφεται από 34 άτομα, αρχηγούς των αντίστοιχων οικογενειών του χωριού, οι οποίοι αναγνωρίζουν συνολικό χρέος 79 γροσίων προς τον Βελή πασά. Το έγγραφο έχει συνταχθεί από τον *παπα-Θανάση*, από το γειτονικό χωρίο Ντεμιρλή (σημ. Σταυρός) και υπογράφεται από τον *Ζάφο (Μ)πακάλη* ως μάρτυρα. Το δάνειο αντιστοιχεί σε ποσό 85.879 γροσίων και 37 παράδων, το οποίο οι κάτοικοι δανείζονται με τόκο 11,5% τον χρόνο και αφορά, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, παλαιότερο χρέος προς τον σούμπαση του χωριού-τσιφλικιού, το οποίο αναλαμβάνει τώρα ο Βελή πασάς.⁷⁷⁶ Παρά το γεγονός ότι το χρέος είναι άνισα κατανεμημένο μεταξύ των κατοίκων του χωριού, γεγονός που προφανώς ανάγεται στο αντίστοιχο χρέος του καθενός προς τον σούμπαση, οι κάτοικοι του χωριού είναι συνολικά υπεύθυνοι απέναντι στον Βελή πασά: «...καί εἴμασθε μπελέ κεφίληδες (*belli kefil/بلى كفيل*=φανερὰ εγγυητές) ἕνας ὑπέρ τόν ἄλλον...». Πρόκειται για ένα πολύ ενδιαφέρον τεκμήριο για τον δανεισμό και την υπερχρέωση των κοινοτήτων από την αληπασαδική διαχείριση. Όπως αναφέρεται σε σχετικό κατάλογο των τσιφλικιών του Βελή πασά,⁷⁷⁷ το συγκεκριμένο χωριό-τσιφλίκι περιλαμβάνει 34 *çift*, αριθμός που αντιστοιχεί σ' αυτόν των καλλιεργητών-αρχηγών των οικογενειών που αναφέρονται στη χρεωστική ομολογία.

Η εξόφληση της προσόδου σε χρήμα προκύπτει από τη συνολική οικονομική σχέση των καλλιεργητών με την αληπασαδική διαχείριση και συντελείται σε περισσότερα στάδια και με μεσολάβηση, σε κάποιες περιπτώσεις, μεσαζόντων (συντεχνιών, υπεκμισθωτών φορολογικών προσόδων), από τους οποίους δανείζονται οι κοινότητες για την καταβολή των οφειλών τους, ή οι μεσάζοντες-δανειστές προκαταβάλουν στον Αλή πασά τις υποχρεώσεις των κοινοτήτων. Η χρηματική απαίτηση απόδοσης του φόρου αναγκάζει τον φορολογούμενο καλλιεργητή να έλθει σε επαφή με τους μηχανισμούς της αγοράς, προκειμένου να εκποιήσει τουλάχιστον μέρος της παραγωγής, που απαιτείται για τον σκοπό αυτό.

Σε ένα άλλο κατάστιχο του *Αρχείου Δημευμένων Περιουσιών του Αυτοκρατορικού Θησαυροφυλακίου (Muhallefat Beytü'l-mal/مخافات بايتل مال)*,⁷⁷⁸ που φυλάσσεται επίσης στο *Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας* (σήμερα *Αρχείο της Τουρκικής Δημοκρατίας*) στην Κωνσταντινούπολη, καταγράφονται στοιχεία για τα τσιφλίκια του Αλή πασά στο *σαντζάκι*

⁷⁷⁵Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 964, σ. 824-826.

⁷⁷⁶«Μέ τό παρόν φανερόνομεν καί όμολογοῦμεν ήμεῖς τά κάτωθεν όνόματα Σεμικλιώτες ότι διά τό μπόρτζι όπου έχρεωστοῦσαμεν τοῦ παλαιοῦ σούμπαση μας καί τά έπλήρωσεν ύψηλώτατος άφέντης μας βεζίρ Βελιπασιάς...», ό.π.

⁷⁷⁷Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1365, σ. 544-554.

⁷⁷⁸Πρόκειται για το D.BSBMHF.d.2461 έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου της Πρωθυπουργίας (τώρα Προεδρίας) της Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη.

του Πασά.⁷⁷⁹ Η καταγραφή πραγματοποιήθηκε, μετά από επιθεώρηση εντεταλμένων για τον σκοπό αυτό υπαλλήλων. Από τα 38 τον αριθμό αναφερόμενα τσιφλίκια στο κατάστιχο, τα 23 αποτελούν χωριά, ενώ τα υπόλοιπα είναι καλλιεργήσιμοι αγροί που αποτελούν τμήματα τσιφλικιών, *μεζραάδες* (mezraa/مزرعة), ή τσιφλίκια χωρίς οικιστική συγκρότηση χωριού. Από τα στοιχεία του καταστίχου προκύπτει ότι το σύνολο των εσόδων από τις προσόδους που καταβάλλονταν σε χρήμα ήταν 78.492,5 γρόσια, ενώ τα έσοδα από την παραγωγή σιτηρών (77.207 γρόσια) για το έτος 1819-20 (1235), δηλαδή συνολικά και για τα δύο έτη 155.699,5 γρόσια.

1.ε.Η λειτουργία του οθωμανικού φορολογικού συστήματος στις περιοχές που μετατρέπονται σε τσιφλίκια

Παρά τις ανατροπές που επιφέρουν οι προσωποπαγείς παρεμβάσεις του Αλή πασά, συνεχίζεται η τυπική λειτουργία του κεντρικού οθωμανικού συστήματος και όσον αφορά τη φορολογία, ενώ οι κοινότητες, ακόμα και αν έχουν μετατραπεί σε τσιφλίκια, συνεχίζουν να αποδίδουν τους τακτικούς και έκτακτους φόρους. Πρόκειται για ενσωμάτωση φορολογικών υποχρεώσεων προς τους τιμαριώτες ή το οθωμανικό δημόσιο στις τσιφλικικές υποχρεώσεις, τις οποίες ο Αλή πασάς είχε ενοικιάσει ως μουκατά και απέδιδε το προβλεπόμενο ποσό στο αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, κάτι που απαντάται συχνά στα έγγραφα του Αρχείου.⁷⁸⁰ Οι κοινότητες διατηρούν τους θεσμούς κοινοτικής εκπροσώπησης, μέσω των οποίων διεκπεραιώνονται οι φορολογικές και οικονομικές εν γένει δοσοληψίες τους με την αληπασαδική διαχείριση, παρά την τσιφλικοποίηση των χωριών. Όταν πρόκειται για τσιφλικικές γαίες χωρίς κοινοτική υπόσταση, η συνδιαλλαγή μεταξύ των καλλιεργητών και του αληπασαδικού οτζακίου συνήθως διεκπεραιώνεται μέσω εκπροσώπων του Αλή πασά, που λειτουργούν ως διαχειριστές των τσιφλικιών. Πολλές φορές πρόκειται για υπομισθωτές των αντίστοιχων προσόδων, στις οποίες ενσωματώνεται το σύνολο των φορολογικών επιβαρύνσεων των καλλιεργητών.

Σε έγγραφο, με ημερομηνία 1^η Μαρτίου 1808, οι κάτοικοι της Πολίτζανης (περιοχή Παλαιοπωγωνιανής, σήμερα στο έδαφος της Αλβανίας) υπόσχονται να καταβάλουν κάθε

⁷⁷⁹Για τη διοικητική διαίρεση και τις περιοχές, οι οποίες περιλαμβάνονται στο σαντζάκι του Πασά (*Liva-i Paşa*) βλ. Georgieva, «Administrative Structure and Government in Rumelia in the late 18th and early 19th centuries», ό.π., σ. 3-19.

⁷⁸⁰Χαρακτηριστική η αναφορά σε αρζουχάλι, με ημερομηνία 14 Φεβρουαρίου 1807, κάποιου Μουσταφά, μάλλον βοεβόδα του Πατρατζικίου και έμπιστου του Αλή πασά σχετικά με την απόδοση των προβλεπόμενων φόρων *κουτουμιγιέ, καπούχάρτζη, (μ)πασιρλίκι*, οι οποίοι είναι γνωστοί και από άλλες περιοχές της όψιμης οθωμανικής περιόδου (βλ. Σακκελαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά τη δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, ό.π., σ. 70-71), γεγονός που φανερώνει την τυπική λειτουργία του κεντρικού οθωμανικού συστήματος, παρά τις ανατροπές που επιφέρουν οι προσωποπαγείς παρεμβάσεις του Αλή πασά. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό. π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 301, σ. 558-559.

χρόνο στον Αλή πασά 7.000 γρόσια «ὡς τζεφλικιῶτες...διὰ το ἥμορο καὶ δεκατιές και σουμπασιλίκη...». Η καταβολή του ποσού αυτού σε ετήσια βάση, το οποίο αφορά και την απόδοση της δεκάτης, εμπεριέχει τις τιμαριωτικές υποχρεώσεις του χωριού, που ήδη έχει μετατραπεί σε τσιφλίκι, οι οποίες καταβάλλονται στον κάτοχο του τσιφλικιού για να αποδοθούν εν συνεχεία στον τιμαριώτη. Στην ουσία πρόκειται για εκμίσθωση εκ μέρους του Αλή πασά των τιμαριωτικών προσόδων του χωριού-τσιφλικιού στο διηνεκές, τις οποίες οι κάτοικοι αποδίδουν πλέον στον εκμισθωτή-κάτοχο του τσιφλικιού, με την καταβολή συγκεκριμένου ποσού (7.000 γροσίων) σε ετήσια βάση, που συνυπολογίζεται μαζί με τις υποχρεώσεις προς τον τελευταίο («αυθεντικό ἥμορο») και προς τον σούμπαση του τσιφλικιού («σουμπασιλίκι»).⁷⁸¹ Σε πολλές περιπτώσεις, οι οφειλόμενες πρόσοδοι καταβάλλονται σε χρήμα, κατ' αποκοπή (maktu/مقط), όπου ενσωματώνονται διάφοροι επιμέρους εθιμικοί ή έκτακτοι φόροι ή τιμαριωτικά δικαιώματα.⁷⁸²

Ο Αλή πασάς εκμισθώνει ως μουκατά και τα τιμαριωτικά δικαιώματα, συμμετέχοντας ενεργά σ' αυτή τη μετεξέλιξη του τιμαριωτικού και του οθωμανικού δημοσιονομικού συστήματος, όπου κάθε είδους φορολογική πρόσοδος μπορεί να αποτελέσει ξεχωριστό μουκατά και να διατεθεί προς εκμίσθωση.⁷⁸³ Έτσι τα τιμαριωτικά δικαιώματα, ο φόρος των προβατοειδών, ή οι φορολογικές υποχρεώσεις μιας περιφέρειας (ή ακόμα και μιας κοινότητας), η συλλογή των οφειλόμενων υποχρεώσεων από τα σφαγεία στις πόλεις και οι φόροι που καταβάλλονταν στις εισόδους των πόλεων, μπορούσαν να αποτελέσουν ανεξάρτητους μουκατά και να διατεθούν, μέσω της διαδικασίας του εκπλειστηριασμού, προς ενοικίαση. Η περιοχή που εκμισθωνόταν ως μουκατά, κατ' ουσία, ανεξαρτητοποιούταν από την προϊστάμενη αρχή της και υπαγόταν στην πολιτική και οικονομική εξουσία του εκμισθωτή του μουκατά. Όταν η εξουσία του εκμισθωτή ή του εκπροσώπου του καταλάμβανε τη διοικητική περιφέρεια ενός καζά, τότε λάμβανε τον τίτλο του *βοϊβόδα* (voyvoda/وويوڊا), ενώ όταν ασκούσε αστυνομικά καθήκοντα λάμβανε και τον

⁷⁸¹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 370, σ. 689-690.

⁷⁸² Σε *teskere/deskere* (تسكرة/دسكرة = εξοφλητική απόδειξη) του Ιζέτ μπέη αναφέρεται η καταβολή του μαχτού (maktu= κατ' αποκοπή) φόρου του έτους 1812 του χωριού Φράστανη Αργυροκάστρου, μαζί με τα δασίματα (*μεντζελιάτικο*) για τη συντήρηση των ταχυδρομικών σταθμών (*μεντζίλια*). Το χωριό αναφέρεται ως τσιφλίκι του Αλή πασά στον κατάλογο τσιφλικιών του Αλή πασά που συνέταξε ο Χριστ. Φιλητάς, βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 604. Στο έγγραφο δεν διευκρινίζεται ποιους επιμέρους φόρους αφορά η κατ' αποκοπή απόδοση του φόρου της Φράστανης (ίσως να πρόκειται για τιμαριωτικά δικαιώματα), αλλά έχει ενδιαφέρον η αναφορά στα δασίματα για τη συντήρηση των ταχυδρομικών σταθμών (*μεντζιλίων/menzil*), που ενσωματώνονται στο κατ' αποκοπή ποσό απόδοσης των φόρων. Ο Ιζέτ μπέης (Izet bey) είναι ανιψιός του Αλή πασά από την αδελφή του, Χαϊνίτσα (Σαχνισά), από ισχυρή προυχοντική οικογένεια του Λιμπόχοβου, ο οποίος εισπράττει, για λογαριασμό του Αλή πασά ή ως υπεκμισθωτής, τον κατ' αποκοπή φόρο της Φράστανης. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 617, σ. 284-285.

⁷⁸³ J. E. Matuz, «Contributions to the Ottoman Institution of the Itizam», *The journal of Ottoman Studies* 11 (1991): 238.

τίτλο του *ζαμπίτη* (*zâbit/ضابط*). Την ίδια περίοδο, ο διοικητής του σαντζακίου, που διαχειριζόταν ο ίδιος τις προσόδους της περιφέρειάς του, ονομαζόταν «μουτεσερίφης» (*mutasarrif/مُتَصَرِّف*= δικαιοϋχος, κάτοχος, κύριος και κατ' επέκταση διοικητής του σαντζακίου), ενώ, αν ήταν εκπρόσωπος του εκμισθωτή του μουκατά, ονομαζόταν «μουτεσελίμης» (*mutesellim/مُتَسَلِّم*= ανάδοχος/εκπρόσωπος). Τέλος, αν ασκούσε την εξουσία ως εκπρόσωπος του δημοσίου ονομαζόταν «μουχασίλης» (*muhassil/مُحْسِل*= εισπράκτορας). Σε κάποια τσιφλίκια της οικογένειας, οι υφιστάμενες τιμαριωτικές υποχρεώσεις αποπληρώνονται με την απόδοση μέρους της παραγωγής στον τιμαριούχο σπαχή.

Πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία των υπολειμμάτων του τιμαριωτικού συστήματος στο πασαλίκι των Ιωαννίνων μας δίνει ένα έγγραφο του Αρχείου της Συλλογής Χώτζη, με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1810. Πρόκειται για μπουγιουρντί του Αλή πασά προς κάποιον *Σαλήχη*, σχετικά με τη δεκάτη κάποιου σχολάζοντος (*μαχλούλικου/mahlûl/محلول*= ιδιοκτησία χωρίς ιδιοκτήτη, σχολάζουσα) τμήματος τιμαρίου στην Ασφάκα Δωδώνης, η οποία πρέπει να αποδοθεί στον *Ιμέρ σπαή*.⁷⁸⁴ Φαίνεται ότι το χωριό Ασφάκα αποτελεί τιμάριο, του οποίου τιμαριώτης είναι ο *Ιμέρ σπαής* (σπαχής/sipahi), ενώ εντός του χωριού υπάρχει τμήμα τιμαριωτικών γαιών, που ανήκαν σε άλλον τιμαριώτη, ο οποίος έχει αποβιώσει χωρίς κληρονόμους, με αποτέλεσμα το τμήμα αυτό να έχει καταστεί *μαχλούλικο* και τα εισοδήματα να νέμεται ο Αλή πασάς, λόγω εξαγοράς του συγκεκριμένου μουκατά από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο.

Το αρχείο του Αλή πασά περιέχει λογιστικούς καταλόγους (δεφτέρια), στους οποίους καταγράφονται οι υποχρεώσεις και οι αποδόσεις διαφόρων τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου σε διάφορες περιόδους. Παρά την αποσπασματικότητα που χαρακτηρίζει αυτά τα τεκμήρια, είναι σημαντικές οι πληροφορίες που μας παρέχουν για τα είδη και τις ποσότητες των παραγόμενων προϊόντων, αλλά κυρίως για τις επιμέρους παραμέτρους αυτής της ολιστικής φορολογικής αντιμετώπισης των χωριών τσιφλικιών, στην οποία εμπεριέχονται οι προϋπάρχουσες οθωμανικές φορολογήσεις και οι νεότερες τσιφλικικές υποχρεώσεις.

Στις τσιφλικικές υποχρεώσεις δύο άλλων κοινοτήτων αναφέρεται ένα ακόμη έγγραφο, με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1814.⁷⁸⁵ Πρόκειται για δεφτέρι καταγραφής ποσοτήτων δημητριακών, που αποτελούν το *αφεντικό ήμορο*, δηλαδή τις ποσότητες που αποδίδονται στον Αλή πασά, ως κατόχου των τσιφλικιών-κοινοτήτων Γκλαβίτσα και Κουκουλιοί. Τα δύο χωριά ανήκουν στον καζά της Παραμυθιάς και συγκεκριμένα στην ευρύτερη περιοχή των Σουλιωτοχωριών. Από αυτά, μόνο οι Κουκουλιοί αναφέρονται στον

⁷⁸⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 530, σ. 131.

⁷⁸⁵ Ο. π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 738, σ. 478-482

κατάλογο Φιλητά ως τσιφλίκι του Αλή πασά. Το έγγραφο υπογράφεται από τον *Μούρτο Λουζάτι*, κεχαγιά (*kethuda*= διαχειριστή) τσιφλικιών του Αλή πασά. Οι ποσότητες των δημητριακών εκφράζονται σε μονάδες μέτρησης που επιχωριάζουν στην περιοχή της Παραμυθιάς, όπως τα «ταγάρια (παραμυθιώτικα)», τα «κρουμπούρια» και οι «λίτρες».⁷⁸⁶ Οι καταγραφές των ποσοτήτων αφορούν μεμονωμένους κατοίκους των χωριών-τσιφλικιών και όχι το σύνολο των κατοίκων κάθε κοινότητας. Στο έγγραφο γίνεται ξεχωριστή αναφορά στην ποσότητα που αφορά τη δεκάτη (*ondalik/وندهلك*= δεκάτη), η οποία ενσωματώνεται στο αφεντικό ήμορο.

Πίνακας 7 Ποσότητες που αποδίδονται στον Αλή πασά ως «αυθεντικό ήμορο» από τα τσιφλίκια του Γκλαβίστα και Κουκουλιού Έτος 1814		
Περιοχή προέλευσης	Είδος	Ποσότητα
<i>Γκλαβίστα και Κουκουλιού</i>	κριθάρι	15 ταγ. 19 κρουμπ. 86 λίτρ.
<i>Γκλαβίστα</i>	σιτάρι	22 ταγ. 0 κρουμπ. 7 λίτρ.
<i>Κουκουλιού</i>	σιτάρι	28 ταγ. 0 κρουμπ. 28 λίτρ.
<i>Γκλαβίστα</i>	καλαμπόκι και βρίζα	33 ταγ. 3 κρουμπ. 8 λίτρ.
<i>Κουκουλιού</i>	καλαμπόκι και βρίζα	41 ταγ. [...] κρουμπ.

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου, τ. Β', έγγραφο με αριθμό 738

Εντός των ορίων του τσιφλικιού καταγράφεται η ύπαρξη στοιχειωδών-βελτιωτικών μεταπρατικών δομών, όπως μύλοι, σιδηρουργεία, πεταλωτήρια, αποθήκες απαραίτητων για την παραγωγική και εμπορευματική λειτουργία του τσιφλικιού. Το ίδιο συμβαίνει και για τα εργαστήρια και καταστήματα (μπακάλικά, χάνια) που λειτουργούν εντός των χωριών-τσιφλικιών, τα οποία μετά την τσιφλικοποίηση περιέρχονται στην κατοχή του Αλή πασά. Στο οθωμανικό *Αρχείο της Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους* στην Κωνσταντινούπολη υπάρχουν έγγραφα, τα οποία περιλαμβάνουν λεπτομερή καταγραφή των μύλων, εργαστηρίων, καταστημάτων, χανιών, αποθηκών που υπάρχουν εντός των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου, καθώς και των ετήσιων (σε κάποιες περιπτώσεις και εξαμηνιαίων) εσόδων και ενοικίων που εισπράττονται από αυτά.⁷⁸⁷ Ο Αλή πασάς φροντίζει, όταν υπάρχει

⁷⁸⁶Βλ. Β. Παυλίδη, «Μέτρα και σταθμά της Παραμυθιάς», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11 (1933): 535-542.

⁷⁸⁷Βλ. έγγραφα του *Οθωμανικού Αρχείου της Πρωθυπουργίας* (σήμερα Προεδρίας) στην Κωνσταντινούπολη με αριθμ. D-BSM-MHFD13286 Tarih 1233, D-BŞMd 16693 Tarih 1238, D-BSMd 42356 Tarih 1225, που περιλαμβάνονται στο παράρτημα της παρούσας μελέτης, τα οποία περιέχουν συγκεντρωτικές καταγραφές της

ανάγκη, για την επισκευή και τη συντήρησή τους. Σε σημείωμα του Σαλή Γκόρου,⁷⁸⁸ ο οποίος ασκεί καθήκοντα σούμπαση, με ημερομηνία 28 Νοεμβρίου 1808, γίνεται λόγος για εργασίες κατασκευής ή επισκευής σπιτιών, αλλά και καταστημάτων [*χαλικιάτικο* (=του σιδερά), *αργαστήρια εκκλησία, μαγαζί* (=αποθήκη) και *κονάκι*] στο *Παλιοχώρι* (Παλαιοχώρι Δωρίδας), το οποίο εμφανίζεται ως τσιφλίκι του Αλή πασά στον κατάλογο Φιλητά.⁷⁸⁹ Από το έγγραφο 515 προκύπτει ότι ο Σαλή Γκόρος ανέλαβε τα καθήκοντα του σούμπαση στο Παλιοχώρι στις 5 Αυγούστου 1808.

Τα πρόσωπα που διαχειρίζονται τα τσιφλίκια του Αλή πασά ανά την επικράτεια αναφέρονται στα έγγραφα ως *σουμπασήδες* (subasi/صوبائي) ή ως *κεχαγιαδες* (kehya/kâhya/kethuda/كخيداء/كاحيا). Και οι δύο όροι έχουν, εν προκειμένω, την έννοια του διαχειριστή του τσιφλικιού. Τα άτομα που έχουν αναλάβει τη διαχείριση των τσιφλικιών του με την ιδιότητα του σούμπαση είναι τις περισσότερες φορές άνθρωποι εμπιστοσύνης και γενικών καθηκόντων στην υπηρεσία του Αλή πασά στη συγκεκριμένη περιοχή. Η διαχείριση των τσιφλικιών αποτελεί γι' αυτούς τη βασική έμμισθη σχέση με το αληπασαδικό οτζάκιο, αλλά περιλαμβάνει, κατά κανόνα, και άλλες εκδουλεύσεις και υπηρεσίες στην περιοχή της διαμονής τους. Πολλές φορές, η ιδιότητα του διαχειριστή του τσιφλικιού συμπίπτει ή επικαλύπτεται από αυτή του υπενοικιαστή των προσόδων του, κάτι που δεν είναι εύκολο να διευκρινιστεί από τα έγγραφα του Αρχείου. Χαρακτηριστική περίπτωση έμπιστου ατόμου-διαχειριστή στην υπηρεσία του Αλή πασά είναι αυτή του *Σαλή(χ) Γκόρο Δέλβινα*, που αναφέρεται στο προηγούμενο έγγραφο. Πρόκειται για έμπιστό του, που ασχολείται με οικονομικές και άλλες υποθέσεις στην περιοχή Παρνασίδας-Ζητουνίου (Λαμίας), ενώ έχει και την ιδιότητα του *σούμπαση* του χωριού-τσιφλικιού *Παλαιοχώρι/Παλιοχώρι* (σημ. ομώνυμο χωριό επαρχίας Δωρίδος), όπως αναφέρεται σε σχετικό διαχειριστικό δεφτέρι για το ίδιο τσιφλίκι, που έχει συντάξει ο ίδιος το έτος 1810, με την πρόσθετη αναφορά ότι ανέλαβε υπηρεσία στις 5 Αυγούστου 1808.⁷⁹⁰ Ο Αλή πασάς με δύο διαταγές του στις 29 Αυγούστου 1808 απευθύνεται με πολλή οικειότητα στον Σαλή Γκόρο και του ζητεί να διευθετήσει μια υπόθεση *μαχλούλικων* κτημάτων στους οικισμούς *Κοκκοτοί και Γράβανη* της περιοχής Ζητουνίου, τους οποίους είχε υπενοικιάσει το

αληπασαδικής διοίκησης. Κάποιοι από τους αναλυτικούς αυτούς καταλόγους συντάχθηκαν την περίοδο κυριαρχίας του Αλή πασά και μετά τον θάνατό του κατασχέθηκαν από την οθωμανική διοίκηση και μεταφράστηκαν στα οθωμανικά, προκειμένου να χρησιμεύσουν στην καταγραφή της αληπασαδικής περιουσίας, η οποία περιήλθε στο οθωμανικό δημόσιο.

⁷⁸⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 433, σ. 802-803.

⁷⁸⁹ Βλ. Αραβαντινός *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό.π., τ. II, σ. 603 κ.ε., όπου περιλαμβάνεται ο συγκεκριμένος κατάλογος.

⁷⁹⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 515, σ. 114-116.

προηγούμενο έτος ο Αλή πασάς σε κάποιον *Σουλεϊμάν Λιμποχοβίτη*. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά και σε «πολιτικό μοιράδι» (κωνσταντινουπολίτικο), που ενδεχομένως υπονοεί υπενοικίαση προσόδου από κάποιον Κωνσταντινουπολίτη).⁷⁹¹ Ο ίδιος υπογράφει το διαχειριστικό τεφτέρι ως κεχαγιάς.⁷⁹²

Σε τεσκερέ του Μήτρου Τζούτζου, με ημερομηνία 1^η Αυγούστου 1814, αναφέρεται ως κεχαγιάς (διαχειριστής) του τσιφλικιού *Βυρό* στην περιοχή του Τεπελενίου κάποιος *Κέντρος*, ενώ εντέλλονται οι ζευγίτες του τσιφλικιού να δώσουν στον *σεχ Ταχίρη Καρδίκη* (προφανώς μεκτασή σείχη Tahir από το Γαρδίκι) 60 οκάδες σιτάρι, από το *τοπ αλι της δεκατιάς*, δηλαδή από τη δεκάτη της άμεσης περιφέρειας του Αργυροκάστρου. Ο τεσκερές μεταβιβάζεται με εντολή (με λόγο) κάποιου *Μεχμέταγα*, που πιθανότατα είναι ο γνωστός αξιωματούχος του Αλή πασά, *Μεχμέτ αγά Μέντζε Μπόνο*. Ένα άλλο έγγραφο, με ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1814 υπογράφεται από τον διαχειριστή του τσιφλικιού Κουκουλιοί, Μούρτζο Λουράτι, ως κεχαγιάς.⁷⁹³

Όπως αναφέρει ο Γ. Κοντογιώργης, η ενισχυμένη θέση του σούμπαση, του επιτρέπει πολλές φορές να ασκήσει, εν γνώσει ή εν αγνοία του τσιφλικά, μια εξουθενωτική τυραννία στους κατοίκους του χωριού-τσιφλικιού.⁷⁹⁴ Ο Κ. Κούμας αναφέρει σχετικά με τις αρμοδιότητες του σούμπαση: «Ένας Τούρκος σούμπασης, όνομαζόμενος, έπιτροπεύων τόν άγρόν έκ μέρους τοῦ κυρίου, επέχει καί τόπον κυβερνήτορος, ὅστις ὡς επί τό πλείστον μεταχειρίζεται ήμέρως τούς χωριάτας. Έχουσιν οὔτοι καί μερίδας χωραφίων, αἱ ὁποῖαι μέ μετρίαν πληρωμήν έτήσιον, άνήκουσιν εἰς αὐτούς. Φυτεύουσιν εἰς αὐτάς άμπέλια, λάχανα καί άλλα άνήκοντα εἰς τήν οἰκιακήν των οἰκονομίαν».⁷⁹⁵ Ο Ιωάννης Λαμπρίδης αναφέρεται στους οικονομικούς καταναγκασμούς που επέβαλλαν οι σουμπασήδες στην περιοχή του Ζαγορίου κατά την προς εξέταση περίοδο, καθώς και στον τοκογλυφικό δανεισμό τον οποίο ασκούσαν⁷⁹⁶

⁷⁹¹ Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 424, σ. 787-788. Βλ. και σχετική επεξήγηση της αναφοράς «πολιτικό μοιράδι» από τον εκδότη του εγγράφου.

⁷⁹² Το έγγραφο υπογράφεται από τον ΜούρτοΛιουτζάτι, διαχειριστή (κεχαγιά) του Αλή πασά σε περιοχή που δεν εντοπίζεται. Ο ίδιος χρησιμοποιεί μια λογιστική μέθοδο, η οποία δεν είναι απολύτως κατανοητή. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β' έγγραφο, με αριθμ. 738,σ. 478-482.

⁷⁹³ Ό.π., τ. Β' έγγραφο, με αριθμ. 738,σ. 478-482.

⁷⁹⁴ Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, σ. 76.

⁷⁹⁵ Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, ό.π., τ. 12, σ. 540-541.

⁷⁹⁶ «Σιουμπασιάδες, τοκισταί, τό πλείστον Άλβανοί, μέχρι τοῦ Αλή πασά διέτριβον έν Ζαγορίῳ δανείζοντες έν άνάγκη τάς κοινότητας μέ φόρους δυσβάστακτους, άνατοκίζοντας τούτους έναν εκφράστῳ άσυνειδησίῳ καί συλλέγοντες τά χρήματά των άκολούθως μετά μυρίων καταπιέσεων έξ έκάστης οἰκογενείας, διατρεφούσης τούτοις πλουσιοπαρόχως. Ό Τεπελενλής, προτιθέμενος νά πειθαναγκάσει τούς Ζαγορίους νά πωλήσωσι τάς γαιοκτησίας των, έξεδίωξε τούς ρηθέντας τοκιστάς καί ήρξατο δανείζειν αὐτούς, μετά πάσης εύκολίας, άρκούμενος εἰς άνατοκισμούς καί τών βασιλικῶν άκόμη φόρων...». Ι. Λαμπρίδης, *Ζαγοριακά* Αθήνα 1889, σ. 78. Για τον ρόλο

Ένα τεκμήριο με σημαντικές καταγραφές αποτελεί έγγραφο του *Αρχείου Αλή πασά* του έτους 1815. Πρόκειται για οικονομικό απολογισμό μουσουλμάνου Αλβανού, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται, στην υπηρεσία του Βελή πασά. Η αποστολή του ήταν να εισπράξει διάφορες οφειλές σε χρήμα ή σε είδος -μπεκαγιέδες, (μπακιγιές/ *bakiye/ bakaya/ bekaya/ باقايه*= υπόλοιπα, καθυστερούμενα) από χωριά της Θεσσαλίας, καθώς και να καταγράψει τα *μαχλούλικά* περιουσιακά στοιχεία, δηλαδή όσα ανήκαν σε θανόντες χωρίς κληρονόμους στην περιοχή, των οποίων οι περιουσίες περνούσαν στην κυριότητα του οθωμανικού δημοσίου, και κατ' επέκταση σε αυτήν του Βελή πασά ως ανώτατου οθωμανού αξιωματούχου-διοικητού του σαντζακίου.⁷⁹⁷ Ο άδηλος συντάκτης του εγγράφου αποστέλλει στον κύριό του την καταγραφή, στην οποία περιλαμβάνονται και οι ποσότητες δημητριακών, που ανήκαν σε όσους έχουν εγκαταλείψει τα συγκεκριμένα χωριά-τσιφλίκια («*φευγάτοι*»). Γίνεται αναφορά στο *σέμπτι*⁷⁹⁸ του Ολύμπου και το *σέμπτι* της Κατερίνης, καθώς και σε διάφορα επιμέρους χωριά.⁷⁹⁹ Μέσα από το τεκμήριο αυτό αναδεικνύεται η λογιστική υποστήριξη της αληπασαδικής διοίκησης σε διάφορες περιοχές άσκησης της οικονομικής και διοικητικής της εξουσίας. Ειδικοί απεσταλμένοι μεταβαίνουν κατά τόπους, προκειμένου να καταγράψουν τις οφειλές από διάφορες αιτίες, να φροντίσουν για την καταβολή των οφειλόμενων σε χρήμα, καθώς και τη συγκέντρωση και αποθήκευση των οφειλόμενων σε είδος, να καταγράψουν τις νεότερες οφειλές και τα περιουσιακά στοιχεία, που εισέρχονται στη διαχείριση του οτζακίου. Οι απεσταλμένοι συνεργάζονται με διάφορα πρόσωπα κατά τόπους, τα οποία εντάσσονται στα, εξυπηρετικά της αληπασαδικής εξουσίας, δίκτυα. Παρά τις ασάφειες που υπάρχουν στο κατάστιχο, η συγκεντρωτική αυτή καταγραφή ρίχνει φως σε επιμέρους πτυχές της διαχείρισης των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου. Για τη μέτρηση των προϊόντων χρησιμοποιούνται στο *σέμπτι* του Ολύμπου το *φόρτωμα*, το οποίο υποδιαιρείται σε 8 *λουτζέκια* (ölçek/ولخ= το τέταρτο του κοιλού/μέτρο χωρητικότητας για τα δημητριακά). Στο *σέμπτι* της Κατερίνης, ως μονάδα χωρητικότητας χρησιμοποιούνται τα *μουτζούρια*, τα οποία υποδιαιρούνται σε 4 *τζούμες*. Στο τεκμήριο⁸⁰⁰ αναφέρονται οι ποσότητες των δημητριακών που συγκεντρώνονται καθώς και η αξία τους

των σουμπασήδων από το Αργυρόκαστρο ως δανειστών στην περιοχή του Ζαγορίου, βλ. Κ. Λαζαρίδης, «Γύρω από ένα έγγραφο των σουμπασάδων Ζαγορίου, *Ηπειρωτική Έστια* 7 (1958): 639-640.

⁷⁹⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 743, εισαγωγικό σημείωμα, σ. 503.

⁷⁹⁸ *Σέμπτι*: λέξη προερχόμενη από την αραβική *semi/سمت*= περιοχή, γειτονιά, κατεύθυνση.

⁷⁹⁹ Όπως προκύπτει από το έγγραφο, ο συγκεκριμένος απεσταλμένος του Αλή πασά παρέμεινε για τρεις μήνες στην Κατερίνη με δύο ανθρώπους του για βοηθούς και δύο άλογα και για να εκτελέσει την αποστολή του είχε στην υπηρεσία του τρεις ανθρώπους, επί επτά μήνες. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 743, εισαγωγικό σημείωμα, σ. 503-510.

⁸⁰⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β' έγγραφο με αριθμ. 743, εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη, σ. 503.

σε χρήμα, ανά κατηγορία δημητριακών, τις περισσότερες φορές. Στη συνέχεια αναφέρεται, από τις συγκεντρωθείσες ποσότητες, ό,τι πωλήθηκε, ό,τι χαρίστηκε με *αυθεντική* εντολή και ό,τι έμεινε, καθώς και τα ποσά που εισπράχθηκαν. Στο τέλος του καταλόγου υπάρχει μία σύντομη καταγραφή των ποσών που εισπράχθηκαν σε χρήμα από τους υπόχρεους ραγιάδες.

Πίνακας 8 Καταγραφή οφειλών προς το αλήπασαδικό οτζάκιο που αποδόθηκαν σε χρήμα ή σε είδος από διάφορα χωριά της Θεσσαλίας (αφορά τα έτη 1813, 1814 και 1815)			
<i>Σέμτι Ολύμπου</i>			
Προϊόντα	Ποσότητες	Χρηματική αξία σε γρόσια	Προέλευση
Εισπράξεις			
σιτάρι	5 φορτώμ. και 7 λουτζέκια		οφειλέζετους 1812
σιτάρι	5 φορτώματα και 5 λουτζέκια		από <i>Μπέη τσιφλίκι</i> (κάτοικοι που έφυγαν)
σιτάρι	1 φόρτωμα και 1 λουτζέκι		<i>Λασποχώρι, Μπολότενα</i> (μαχλούλικά=Από θανόντες κατοίκους)
σιτάρι	1 φόρτωμα και 3 λουτζέκια		<i>Από Αιγάνη</i> (κάτοικοι που έφυγαν)
σιτάρι	2 φορτώματα και 3 λουτζέκια		από <i>Πλαταμόνα</i> (μαχλουλικά)
σιτάρι	10 φορτώματα		από <i>Κάτω Πουρλιά</i> (οφειλόμενα σε καλαμπόκι)
		Συνολική αξία: 541,30 γρόσ.	
κριθάρι	2 φορτώματα και 6 λουτζέκια		από <i>Μπέη τσιφλίκι</i> (οφειλόμενα)
κριθάρι	1 φόρτωμα και 7 λουτζέκια	60 γρόσια (προς 32 γρόσια το φόρτωμα)	(οφειλόμενα)
κριθάρι	2 φορτώματα και 6 λουτζέκια	70 (προς 24,10 γρόσ.το φόρτωμα)	από <i>Πλαταμόνα</i> (οφειλόμενα)
βρίζα	7 φορτώματα και 36 λουτζέκια (τα 36 λουτζέκια πουλήθηκαν)	25 γρόσια (για τα 36 λουτζέκια)	7 φορτώματα και 36 λουτζέκια (τα 36 λουτζέκια πουλήθηκαν)
		Σύνολο 155 γρ.	
Εισπράξεις			
καλαμπόκι	37φορτώματα και 2 λουτζέκια		
Αποδόσεις			
καλαμπόκι	20 φορτώματα		Άνω Πουρλιά

	και 2 λουτζέκια		(δόθηκε για τροφοδοσία)
καλαμπόκι	10 φορτώματα		Κάτω Πουρλιά (αποδόθηκε αντί του χρωστούμενου σιταριού)
καλαμπόκι	5 φορτώματα		Άνω Πουρλιά δόθηκε σε κάτοικο
καλαμπόκι	2 φορτώματα	2 φορτ. προς 40 γρόσ. το φόρτωμα	Πώληση
		Σύνολο 776,30 γρόσ.	
Σέμπτι Κατερίνης			
Προϊόντα	Ποσότητες	Νομισματική αξία	Προέλευση
Εισπράξεις (μπεκαγιές)			
σιτάρι	135 μουτζούρια και 1 τζούμα		Συνολικά
σιτάρι	7 μουτζούρια και 3 τζούμες		από θανόντες κατοίκους (μαχλούλικο)
σιτάρι	34 μουτζούρια και 2 τζούμες		χρεωστούμενα από τοέτος 1813
σιτάρι	17 μουτζούρια		Σπόρος
σιτάρι	27 μουτζούρια και 2 τζούμες		από κατοίκους που έφυγαν
σιτάρι	2 μουτζούρια		από κατοίκους που έφυγαν (το μερτικό τους)
σιτάρι	13 τζούμες		από κατοίκους που έφυγαν (ο σπόρος τους)
σιτάρι σύνολο	235 μουτζούρια		
Αποδόσεις			
σιτάρι	30 μουτζούρια		χαρίστηκε σε κάτοικο της Κατερίνης (με εντολή του Αλή πασά)
σιτάρι	98 μουτζούρια και 1 τζούμα	προς 25 γροσ. το μουτζούρι: 2.456,10 γρόσια	Πώληση
σιτάρι	14 μουτζούρια και 3 τζούμες	προς 25 γροσ. το μουτζούρι: 398,10 γροσ.	Πώληση
σιτάρι	92 μουτζούρια		παράδοση στο μαγαζί (αποθήκη) του Χουσεϊν Καραμπέτζη
		Σύνολο 2.854,20 γροσ.	
Εισπράξεις			
καλαμπόκι	604 μουτζούρια και 2 τζούμες		Συνολικά
καλαμπόκι	18 μουτζούρια και 2 και ½ τζούμες		Από θανόντες κατοίκους έτους 1813 (μαχλούλικο)
καλαμπόκι	60 μουτζούρια		Από (τη φορολογία) τεσσάρων

			της ίδιας οικογένειας (τζητζήδων)
καλαμπόκι σύνολο	683 μουτζούρια		
Αποδόσεις			
καλαμπόκι	11 (μουτζούρια)		χαρίστηκε με εντολή (του Αλή πασά) η δεκάτη της κατόχου του τιμαριωτικού δικαιώματος [Χανούμ Εφέντ(ισσας)]
καλαμπόκι	44 (μουτζούρια)		χαρίστηκε με εντολή (του Αλή πασά) σε κάτοικο της Κατερίνης
καλαμπόκι	3 (μουτζούρια)		αποδόθηκε στον Μεχμέτ μπέη (από θανόντα κάτοικο) μαχλούλικο
καλαμπόκι	563 (μουτζούρια)	προς 14 γρόσια (τομουτζούρι)=	Πώληση στους ραγιάδες
		Σύνολο 7.822 γρόσια	
καλαμπόκι	62 (μουτζούρια)		παράδοση στον κεχαγιά Καραμπέτση
Εισπράξεις			
κριθάρι	26 (μουτζούρια)		
κριθάρι	7 (μουτζούρια) και 1 ½ (τζούμες)		από θανόντες κατοίκους (μαχλούλικο) έτους 1813
κριθάρι	16 (μουτζούρια)		από τη σοδειά του έτους 1814
κριθάρι	16 (μουτζούρια)		σπόρος
κριθάρι	13 (μουτζούρια) και 3 (τζούμες)		από κατοίκους που έφυγαν
κριθάρι	4 (μουτζούρια) και 3 (τζούμες)		Ο σπόρος που αντιστοιχεί σ' αυτούς που έφυγαν για το έτος 1814.
κριθάρι σύνολο	96 (μουτζούρια)		
Αποδόσεις			
κριθάρι	26 (μουτζούρια)		χαρίστηκε σε κάτοικο της περιοχής
κριθάρι	8 (μουτζούρια)		δόθηκε σπόρος σε κατοίκους της περιοχής
κιθάρι	5 (μουτζούρια) και 2 (τζούμες)		τροφή των αλόγων του Βελή πασά, που έφερε τατάρης από την Κων/λη.
κριθάρι σύνολο	39 (μουτζούρια) και 2 (τζούμες)		
κριθάρι	7 (μουτζούρια) και 1 και ½ (τζούμες)	προς 14 γρόσια (το μουτζούρι) =	πώληση από εκμίσθωση φόρων

		103,10 γρόσια	(ιλιζάμι) έτους 1813
κριθάρι	50 (μουτζούρια)	προς 8 γρόσια (το μουτζούρι)=400 γρόσια	πώληση από τη φορολογία έτους 1815
ρόβι	8 (μουτζούρια) και 3(τζούμες)	65,10 γρόσια	πώληση
κεχρί	1 (μουτζούρι)	10,25 γρόσια	πώληση
		Σύνολο 12.091 γρόσια	
Εισπράξεις			
βρίζα		741,2	από τσιφλίκι <i>Πολιάνα</i> (σημ. Πηγή επαρχίας Τρικάλων)
ιστιράς		962,25	από κοινότητες -τσιφλίκια <i>Λασποχώρι</i> (σημ. Ομόλιον Λάρισας), <i>Πέη</i> (Μπέη: αταύτιστο), <i>Μουκτερέμι</i> (Μουκτερέμι=σημερινός Παλαιόπυργος Τυρνάβου) <i>Βουλομένο</i>
χρέος προς τον Αλή πασά		350	Από <i>Μακρυθόδωρο Κατσικίνη</i> (κάτοικο)
χρέος προς τον Αλή πασά		190,20	Από τους αδελφούς <i>Στάμο</i> και <i>Δήμο Σερβιότη</i> (κατοίκους)
Γενικό σύνολο εισπράξεων: γρόσια 14.336, 25			

Πηγή:Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη, τ. Β΄, έγγραφο με αριθμό 743

Από τα στοιχεία του πίνακα βλέπουμε ότι οι αποδόσεις αφορούν δημητριακά (κυρίως σιτάρι, κριθάρι και καλαμπόκι), μέρος των οποίων πωλείται, ενώ ένα άλλο μέρος παρακρατείται για να δοθεί ως σπόρος στους καλλιεργητές και στον διαχειριστή του τσιφλικιού. Παρά την ανομοιογένεια και την έλλειψη τυποποίησης των πληροφοριών του καταστίχου, γίνεται λεπτομερής αναφορά ως προς την προέλευση των ποσοτήτων, τις εισπράξεις, καθώς και τις αποδοθείσες, για διάφορους λόγους, ποσότητες.

Τρία έγγραφα από το Αρχείο του Αλή πασά, που αφορούν καταγραφή εξόδων (χάρτζι) για το χωριό-τσιφλίκι *Παλιοχώρι* (σημ. Παλαιοχώρι Δήμου Δωριέων επαρχίας Παρνασσίδος), μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση και τη λειτουργία ενός χωριού-τσιφλικιού. Οι καταγραφές υπογράφονται από το ίδιο πρόσωπο, τον σούμπαση του τσιφλικιού *Σάλη* (Σαλήχ Γκόρο) και αφορούν τα έτη 1808 και 1809, αν και είναι

γραμμένες από διαφορετικούς γραφείς.⁸⁰¹ Ο Σαλή Γκόρος στην καταγραφή των εξόδων για το 1809 δεν έχει υπολογίσει σε γρόσια το σιτάρι, το κριθάρι και το αραποσίτι που κατανάλωσε. Ως μονάδα μέτρησης για το βαμβάκι αναφέρεται το *δεκάρι*.

Μετά τις καταγραφές των ποσοτήτων, που αναφέρονται ως *χάρτζι του κονακιού* και αφορούν τα έξοδα διατροφής του Σαλή Γκόρου (και όχι τον μισθό του) και κάποιων ζώων που τυχόν διατηρούσε, (πίνακες 10 και 11), ακολουθούν καταγραφές ποσοτήτων που έλαβε ο ίδιος ως *παρασπόρι* και ως *σουμπασιλίκι* (πίνακας 12) για το έτος 1809, οι οποίες δεν υπολογίζονται σε χρηματική αξία (σχετική είναι η φράση «*έχω φαγί στο κονάκι*»). Στο πρώτο και στο δεύτερο κατάστιχο γίνεται αναφορά ποσών που αφορούν τη μισθοδοσία τεσσάρων προσώπων με μουσουλμανικά ονόματα [*του Χαλίπι* (Habib Ιμέρη (Omer), *Χαλίμι* (Halim), *Μαχμότι* (Mahmud) *το λιοφέ* (λουφέ= αμοιβή)], οι οποίοι ενδεχομένως εργάζονται ως βοηθοί του σούμπαση στο συγκεκριμένο τσιφλίκι.

Πίνακας 9 Καταγραφή ποσοτήτων που αποδίδονται ως χάρτζι του κονακιού (έξοδα διατροφής του διαχειριστή)					
Έτος 1808					
Προϊόν	Ποσότητα	Μονάδα μέτρησης	Τιμή μονάδας	Ποσό σε γρόσια	Παρατηρήσεις
σιτάρι	34	κουβέλια	4 ½ γρόσ.	153	<i>Έχω φαγί στο κονάκι</i>
αραποσίτι	25	κουβέλια	3 γροσ.	75	»
ρύζι	60	οκάδες	18 παρ.	28	»
βούτυρο	25	οκάδες	60 παρ.	37:20	»
τυρί	50	οκάδες	15 παρ.	18,30	»
λάδι	30	οκάδες	35 παρ.	26:10	»
κριθάρι για το άλογο	25	κουβέλια	3 γρόσ.	75	»
μισθός	4	μήνες	7 γρόσ.	28	<i>Του Χαλίμι το λιοφέ.</i>
μισθός	8	μήνες	7 γρόσ.	56	<i>Τοῦ Μαχμότι(το λιοφέ).</i>
				Σύνολο 497 και 1/2	<i>Τῆς μιας χρονιᾶς της πρώτης τό χάρτζι σούμα</i>

Πηγή:Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Α΄έγγραφο με αριθμό 433

⁸⁰¹Στην καταγραφή κάθε έτους αναφέρεται ως ημερομηνία η 5η Αυγούστου, η οποία αφορά, προφανώς, την ανάληψη υπηρεσίας του Σαλή Γκόρου, ως σούμπαση στο συγκεκριμένο τσιφλίκι: *1808 Άγοστος 5 κάνο θύμισι ἐγὼ ὁ Σαλῆς τί χάρτζι κάνο στό Παλιοχόρη τόν κερὸν πού ἦρθα ἀρχῆς/1809 Άγοστος 5 κάνο θύμισι τί χάρτζι κάνο στό κονάκι*). Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α΄, έγγραφο με αριθμ. 433 σ. 802-803, τ. Β΄, έγγρ. με αριθμ. 514, σ. 112-113 και έγγραφο με αριθμ 515, σ.114-116.

Πίνακας 10 Καταγραφή ποσοτήτων που αποδίδονται ως χάρτζι του κονακιού (ποσότητες που αποδίδονται στον διαχειριστή του τσιφλικιού)					
Έτος 1809					
Προϊόν/μισθός	Ποσότητα	Μονάδα μέτρησης	Τιμή μονάδας	Ποσό σε γρόσια	Αιτιολογία/ Προέλευση
σιτάρι	40	κουβέλια			Έχο φαγί (στο κονάκι)
αραποσίτι	25	κουβέλια			
κριθάρι	35	κουβέλια			
λάδι	40	οκάδες		32	
βούτυρο	50	οκάδες	50 παραδ.	62	
Ρύζι	68	οκάδες	20 παραδ.	30	
Τυρί	100	οκάδες	13 παραδ.	32:20	
μισθός	12	μήνες	7 γρόσ.	84	Τοῦ Χαπίπι (Habib) τό λιοφέ
μισθός	12	μήνες	7 γρόσ.	84	Τοῦ Ἡμέρι(Omer) τό λιοφέ
				Σύνολο 325	Τό χάρτζι τῆς δεύτερης χρονιάς κάνει σούμα

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Α' έγγραφο με αριθμό 514

Πίνακας 11 Καταγραφή ποσοτήτων που αποδίδονται ως παρασπόρι και σουμπασιλίκι (έξοδα διατροφής του διαχειριστή)			
Έτος 1809			
Είδος	Μονάδα μέτρησης	Ποσότητα	Προέλευση/ Αιτιολογία
σιτάρι	κουβέλια	180	παρασπόρι
σιτάρι	κουβέλια	132	ξεχάρτζιοτα (= δεν περιλαμβάνονται στο χάρτζι/harc= δόσιμο)
σιτάρι	κουβέλια	56	σουμπασιλίκι (από 14 κολίγους)
σιτάρι	κουβέλια	188	σουμπασιλίκι+παρασπόρι
αραποσίτι	κουβέλια	28	σουμπασιλίκι
βαμβάκι	δεκάρια	28	
		4.708 1/2	
		270	
		880	
		322	
		1472	
		3.236 1/2	

Πηγή :Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου βιβλιοθήκης, τ. Β', έγγραφο με αριθμό 514

Οι καταγραφές του τρίτου εγγράφου⁸⁰² αφορούν το ίδιο τσιφλίκι *Παλιοχώρι*, έχουν συνταχθεί από τον ίδιο σούμπαση, Σάλη(χ) Γκόρο, και είναι συμπληρωματικές αυτών του προηγούμενου, καθώς αφορούν τις ποσότητες που αποδίδονται στον Αλή πασά, αλλά και στους κολίγους, ενώ αυτές του προηγούμενου εγγράφου (με αριθμό 514) αφορούσαν τις ποσότητες που αποδίδονταν στον διαχειριστή του τσιφλικιού ως *χάρτζι, παρασπόρι και σουμπασιλίκι*. Όπως αναφέρει ο εκδότης του εγγράφου, πρέπει να έχουν συνταχθεί μετά τον Μάιο του 1810, αφού αναφέρεται η είσπραξη από το «μπακαλίτικον εργαστήρι» που λειτουργεί στο συγκεκριμένο τσιφλίκι έως αυτό το μήνα.⁸⁰³ Στην τελευταία στήλη του πίνακα καταγράφονται οι δυσνόητες παρατηρήσεις του διαχειριστή Σαλή Γκόρου, με τις οποίες παρέχονται διευκρινίσεις σχετικά με τα ποσά που αποδίδονται στον Αλή πασά, σε τρίτα πρόσωπα με εντολή του, ή στον ίδιο τον σούμπαση ή τους κολίγους για τον σπόρο της επόμενης χρονιάς.

Όπως προκύπτει από τα αναφερόμενα στα έγγραφα στοιχεία, στο συγκεκριμένο τσιφλίκι εφαρμόζεται το *τριτάρικο* σύστημα ως προς το αποδιδόμενο στον Αλή πασά προϊόν (*άφεντικόν ήμορο, τό τρίτον μηράδι*), ως κάτοχο του τσιφλικιού. Το έγγραφο ξεκινά με την αναφορά «*Λογαριασμός τοῦ σούμπαση Σαλή Γκόρου Τέλβινα (από το Δέλβινο) από τό άφεντικό τζεφλίκι Παλιοχώρι εἰς τόν καζάν τῆς Πουτουνίτζας διά δύο χρόνους μέ κουβέλια πρὸς 25 οκάδες*». Από τα αναφερόμενα στο τέλος του εγγράφου παρατηρείται αύξηση του αριθμού των κολίγων μεταξύ των δύο ετών από 14 σε 34. Ως προς τα παραγόμενα προϊόντα, εκτός των δημητριακών, υπάρχει σημαντική παραγωγή βαμβακιού, προϊόν που αποτελεί ως σήμερα τη σημαντικότερη καλλιέργεια στις πεδινές περιοχές της Δωρίδας.

Πίνακας 12 Καταγραφή των ποσοτήτων που αποδίδονται ως αφεντικό ήμορο στο τσιφλίκι Παλιοχώρι Παρνασίδας Έτη 1808 /1809				
Είδος	Μονάδα μέτρησης	Ποσότητα	Ποσό	Προέλευση/ αιτιολογία
σιτάρι	κουβέλια	106 ^{1/2}		<i>Το αφεντικόν ήμορο τό τρίτον μηράδι τῶν 1808</i>
σιτάρι	κουβέλια	128 ^{1/2}		<i>διά τόν σπόρον από τόν Φίλων [φύλον]</i>

⁸⁰²Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 515, σ. 114-116.

⁸⁰³Ο.π., τ. Β', εισαγωγή εγγράφου με αριθμό 515, σ. 114.

σύνολο	κουβέλια	235		
σιτάρι	κουβέλια	270 ^{1/2}		<i>Το σάρι τό τρίτον τοῦ ἐφέντη διά τούς 1809</i>
σύνολο	κουβέλια	505 ^{1/2}		
σιτάρι	κουβέλια	30		<i>Το κέσμι τοῦ μύλου 1808 καί 1809</i>
σιτάρι	κουβέλια	169		<i>Από παλαιόν σπόρον του Βεῖζ Αράπη.</i>
σύνολο	κουβέλια	740 ^{1/2}		
σιτάρι	κουβέλια	-669 ^{1/2}		<i>Σπόρο δοσμένον τῶν κολίγων.</i>
σύνολο	κουβέλια	35		<i>Ἐμειναν ἐπάνω στόν Σαλῆ.</i>
αραποσίτι	κουβέλια	177		<i>Το τρίτο μέρος ἀπό τό ἀραποσίτι διά τούς 1808</i>
αραποσίτι	κουβέλια	99 ^{1/2}		<i>Ὅμοίως τῶν 1809</i>
σύνολο	κουβέλια	276 ^{1/2}		
αραποσίτι	κουβέλια	10		<i>Το κέσμι τοῦ 1808</i>
αραποσίτι	κουβέλια	15		<i>Ὅμοίως 1809</i>
σύνολο	κουβέλια	301 ^{1/2}		
	κουβέλια	-301 ^{1/2}		<i>301^{1/2} καλαμπόκι ευρίσκεται στούς ραγιᾶδες, καί μέ τό νά τό ἔφαγαν, ὀρισμός τοῦ ἀφεντός μας.</i>
κριθάρι	κουβέλια			<i>Παρμένο ἀπό Φίλων [φύλων] και ἐδόθη σπόρος 1809</i>
βαμβάκι	δεκάρια	128 ^{1/2}		<i>Κέσμη 1808</i>
βαμβάκι	δεκάρια/	297		<i>Ὅμοίως</i>
βαμβάκι	οκάδες	1702		
	οκάδες	425 ^{1/2}		
βαμβάκι	οκάδες	567 (1702:3=567)		<i>Εὐγαίνει παστρεμένον τό ἔν τρίτο ὅπου φέρνει νέτο 567 τόσον εἶναι ἡ συνήθεια</i>
ενοίκιο μπακαλήτικου εργαστηρίου (πακαλήτικοναργαστήρι)			50 ασλάνια	<i>Νοίκι ἑνός χρόνου ἀπό 1809, 9η Μαΐου ἕως 1810.</i>
σιτάρι	κουβέλια	190		<i>Ἐπῆρε μαζούλη (mahsul/محصول = προϊόν, συγκομιδή) μαζί μέ τό σπόρο (παρασπόρι) πού ἐδούλεψαν οἱ κολίγοι διά τόν σούμπαση (ἀπό δόση ἀπό 33 κουβέλια μέ δικόν του σπόρον)</i>
σιτάρι	κουβέλια	-52		<i>Κατεβαίνει ὁ σπόρος καί 19 κουβέλια ἢ δεκατιά</i>
σιτάρι	κουβέλια	138		<i>Τά ἐπῆρε ὁ σούμπασης.</i>
σιτάρι	κουβέλια	56 (4x14=56)		<i>Ἐπῆρε πέρσιν διά τό φαγί του σάρι πρὸς 4 κουβέλια κατά τό ἀντέτι (âdet/آدت = ἔθιμο, συνήθεια, πρακτική)</i>
σιτάρι	κουβέλια	σύνολο 194		
σιτάρι	κουβέλια	64		<i>Ἐγινε καί φέτω παρασπόρι Αὐγάτισαν ἔτι οἱ κολίγοι</i>

Ένα άλλο έγγραφο με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1814 αποτελεί δεφτέρι καταγραφής ποσοτήτων δημητριακών, που αφορούν το *αφεντικό ήμορο*, δηλαδή τις ποσότητες που αποδίδονται στον Αλή πασά ως κατόχου των τσιφλικιών-κοινοτήτων Γκλαβίτσα και Κουκουλιοί. Τα δύο χωριά ανήκουν στον καζά της Παραμυθιάς και συγκεκριμένα στην ευρύτερη περιοχή των Σουλιωτοχωρίων, ωστόσο από αυτά μόνο οι Κουκουλιοί αναφέρονται στον κατάλογο Φιλητά ως τσιφλίκι του Αλή πασά. Το έγγραφο υπογράφεται από τον *Μούρτο Λουζάτι*, κεχαγιά (*kethuda*= διαχειριστή) τσιφλικιών του Αλή πασά. Οι ποσότητες των δημητριακών εκφράζονται σε μονάδες μέτρησης που επιχωριάζουν στην περιοχή της Παραμυθιάς, όπως τα «*ταγάρια (παραμυθιώτικα)*», τα «*κρουμπούρια*» και οι «*λίτρες*».⁸⁰⁴ Οι καταγραφές των ποσοτήτων αφορούν μεμονωμένους κατοίκους των χωριών-τσιφλικιών. Από τις παραγόμενες ποσότητες φαίνεται το καλαμπόκι να υπερτερεί σαφώς στην παραγωγή, έναντι των άλλων δημητριακών.

Πίνακας 13 Καταγραφή δημητριακών που αποδίδονται στον Αλή πασά ως <i>αφεντικό ήμορο</i> από τα τσιφλίκια του Γκλαβίτσα και Κουκουλιοί		
Προέλευση	Είδος	Ποσότητα
Γκλαβίτσα και Κουκουλιοί	κριθάρι	15 ταγ. 19 κρουμπ. 86 λίτρ.
Γκλαβίτσα	σιτάρι	22 ταγ. 0 κρουμπ. 7 λίτρ.
Κουκουλιοί	σιτάρι	28 ταγ. 0 κρουμπ. 28 λίτρ.
Γκλαβίτσα	καλαμπόκι και βρίζα	33 ταγ. 3 κρουμπ. 8 λίτρ.
Κουκουλιοί	καλαμπόκι και βρίζα	41 ταγ. [...] κρουμπ.

⁸⁰⁴ Στην περιοχή της Παραμυθιάς το συνηθέστερο μέτρο βάρους ήταν το *ταγάρι*. Επρόκειτο για μικρό σάκο (*δισάκι*) κατασκευασμένο στον αργαλειό από κατσικίσιο μαλί. Το ταγάρι της Παραμυθιάς ισοδυναμούσε με 100 λίτρες ή 33 οκάδες και μια λίτρα και χρησιμοποιείτο για τη μέτρηση των περισσότερων προϊόντων στην περιοχή, εκτός των γαλακτοκομικών. Κάποια χωριά της περιοχής της Παραμυθιάς χρησιμοποιούσαν ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας και το *ταγαρούλι* (μικρότερο ταγάρι, χωρητικότητας 22 οκάδων). Πέρα από τη γνωστή οκκά (*okkiye/ kiye/ اوقيه/ قيه*) που ισοδυναμούσε με 400 δράμια, για το ζύγισμα των προϊόντων χρησιμοποιείτο και η λίτρα, η οποία υποδιαιρείτο σε 11 ουγγιές, και κάθε μια από αυτές σε 12 δράμια. Βλ. Β. Παυλίδη, «Μέτρα και σταθμά της Παραμυθιάς», ό.π., σ. 535-542.

1.στ.Τσιφλίκια-βοσκότοποι

Σε μεγάλο αριθμό τσιφλικιών του Αλή πασά περιλαμβάνονται και εκτάσεις βοσκοτόπων, η ενοικίαση των οποίων σε ημινομαδικούς πληθυσμούς προσφέρει στον κάτοχο του τσιφλικιού έσοδα σε χρήμα και κτηνοτροφικά προϊόντα. Η κτηνοτροφία στον οθωμανικό ορεινό όγκο αποτελεί φαινόμενο που εντάσσεται στη μακρά διάρκεια και, όσον αφορά τα Βαλκάνια, ενδημική δραστηριότητα των εθνοπολιτισμικών ομάδων Αλβανών και Βλάχων.⁸⁰⁵ Το σύστημα παραγωγής στην ορεινή πόλη εμφανίζει ένα σύνολο επιμέρους παραγωγικών δραστηριοτήτων: κτηνοτροφία-μεταφορές πρώτων υλών-βιοτεχνία, μέσα από ένα πλέγμα οικογενειακών επιχειρήσεων. Το ειδικό καθεστώς φορολογίας που ίσχυσε στις ορεινές περιοχές, ως αντάλλαγμα για την παροχή συγκεκριμένων υπηρεσιών προς το οθωμανικό κράτος, εκτός από την οικονομική ενίσχυση που παρείχε στους ορεινούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς, αποτέλεσε ταυτόχρονα σημαντικό μοχλό ένταξης στο οθωμανικό θεσμικό γίγνεσθαι και διείσδυσης στον κρατικό μηχανισμό.⁸⁰⁶

Η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας στέρησε πολλές από τις κοινότητες από εκτάσεις που λειτουργούσαν ως βοσκότοποι και χρησιμοποιούνταν για τη βόσκηση των ζώων της κοινότητας ή εκμισθώνονταν από τους μετακινούμενους νομάδες βοσκούς. Όταν το χωριό έχανε, λόγω της τσιφλικοποίησης, τον βοσκότοπο και την περιοχή όπου προμηθευόταν ξύλα, έχανε και τη βιωσιμότητά του ως οικονομική συλλογικότητα και υποχρεωνόταν να παράσχει εργάτες που πλέον απασχολούνταν στα κοντινά επεκτεινόμενα τσιφλίκια.⁸⁰⁷ Η απώλεια των εισοδημάτων από την ενοικίαση των βοσκοτόπων για τις παρακείμενες κοινότητες συνέτεινε αποφασιστικά στον υπερδανεισμό και τη συνεπαγόμενη καταχρέωση των κοινοτήτων, σε συνδυασμό με τη δυσβάστακτη και πολλαπλή φορολόγησή τους κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες.

⁸⁰⁵Βλ. Β. Ρόγκου, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας, πόλη της υπαίθρου», στο *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και νεοελληνικό κράτος.Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας. Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984, Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984*, Αθήνα 1985, τ. 1, σ. 75.

⁸⁰⁶ Για την οικονομική δραστηριότητα του ορεινού όγκου, βλ., σ. 144 κ.ε. της παρούσας μελέτης.

⁸⁰⁷Β. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων (1699-1812)», ό.π., σ. 308.

Όπως προκύπτει από την καταγραφή της ακίνητης περιουσίας του Αλή πασά και της οικογένειάς του, την οποία κατάσχεσε η οθωμανική διοίκηση, είχαν στην κατοχή τους ένα μεγάλο αριθμό κοπαδιών, καθώς την περίοδο της κυριαρχίας του ο Αλή πασάς θεωρείτο ίσως ο μεγαλύτερος κτηνοτρόφος των Βαλκανίων. Στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη περιλαμβάνονται συμφωνητικά ενοικίασης βοσκότοπων και ποιμνιοστασίων (κισλάδων, από την τουρκική λέξη kislak/قیشلاق= χειμερινό ποιμνιοστάσιο/χειμαδιό), που υπογράφει ο Αλή πασάς και οι γιοί του με τοπικούς κτηνοτρόφους, για την παραχώρηση εκτάσεων προς βόσκηση αιγοπροβάτων με συγκεκριμένη χρονική διάρκεια έναντι τιμήματος.⁸⁰⁸ Οι βοσκότοποι που έχει στην κατοχή του το αληπασαδικό οτζάκιο αποτελούν τμήματα της μεγάλης γαιοκτησίας (τσιφλικιών), την οποία έχει ιδιοποιηθεί με ποικίλους τρόπους. Συνεχείς αναφορές σε βοσκότοπους και ποιμνιοστάσια, σε διάφορα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου ανά την επικράτεια, υπάρχουν στους σχετικούς καταλόγους των τσιφλικιών του Αλή πασά που προέρχονται από το *Οθωμανικό Αρχείο της Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους*, πρώην *Αρχείο Πρωθυπουργίας* (*Devlet Arşivleri Başkanlığı T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi*). Πολλές από τις γαίες αυτές πριν την τσιφλικοποίηση νέμονταν οι γειτονικές κοινότητες και τις ενοικιάζαν σε ημινομάδες κτηνοτρόφους, αποκομίζοντας εισοδήματα που διευκόλυναν την εξυπηρέτηση των φορολογικών τους υποχρεώσεων, εισοδήματα που με την τσιφλικοποίηση σταδιακά απώλεσαν, με ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες στα οικονομικά τους. Ο πίνακας που ακολουθεί βασίζεται στα στοιχεία του συγκεκριμένου εγγράφου.

Πίνακας 14		
Καταγραφή βοσκοτόπων «κισλάδων του αφεντός μας» που ενοικιάζει το αληπασαδικό οτζάκιο σε τοπικούς κτηνοτρόφους στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας για το χειμερινό εξάμηνο 1807-1808		
Ονόματα ποιμένων	Όνομα βοσκότοπου/ περιοχής	Αντίτιμο ενοικίασης (σε ασλάνια)
Χρήστος Καπουράνης	Κοτζανόπουλο, Ζαρέλη, Σπέλιτζα, Ζερμή και ως Κολιτζούς	3.000
Μουσταφά Ράπτζηκα	Φιλικιά	1.200
Ιμέρ Γολέμη και Κουπάκης	Ρουμανό, Αλποχώρι, Μπακολάτες και Σκιαδά	1.250
Θανάση Τζιάφας	Άβαρηκος και Σερηζιανά	800
Σινάν Μπέντζας (και οι αποδέλαιοι)	Κοδάτες	400

⁸⁰⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', εισαγωγή εγγράφου με αριθμό 1526, σ. 117-118.

<i>Ράμος Τερβιζανιότης</i>	<i>Κορήστιανη</i>	500
<i>Αναστάσης Γούσης Ταριώτης</i>	<i>Παλιουργιά</i>	200
<i>Τζέλιο Μούτζο, ΣινάνΤερβίση και Μάτου Λιάπα</i>	<i>Γκαντζάς</i>	500
		Σύνολο ασλάνια 7.850
<i>Γιαννάκης Κατζούλας και Στέργιος</i>	<i>Σκάλα τοῦ Λούρου</i>	1.000
<i>Λεχοβίτες</i>	<i>Ρουπακιᾶ</i>	4.000
<i>Του Πάσιου Κιόρη και Ταχήρ Αμπάζη</i>	<i>Μιλήχοβον καί Περεράν</i>	500
<i>Χαλήλ(ης) Τζέλιος και Μουχαρέμη Πέτζη (Πιτζαριώτες)</i>	<i>Σιστρούνι</i>	300
<i>Γραψανήτες και Τζεριντζανιότων</i>	<i>Τζαγγάρι, Κόκολι καί Γλαβίτζα</i>	<i>Πρός 15 παρᾶδες τό κεφάλι</i>
<i>Μήτηρο Αλῆς καί Γιακωβῆς.</i>	<i>Γλυκύ, Ζαβρούχο, Χόρτι καί σύνορο Σεχά καί μισή Τουρκοπάλα ὡς τό γαρδικιώτικο σύνορο καί Τζικουράτι, Κορίστιανη καί Βέρπιτζα</i>	<i>πρόβατα τοῦ αὐθεντός</i>
<i>-Καρακατζάνοι -Αντώνης Χασιάς, -Χρήστος Κουτρούμπας, -Κωσταντής Μπότος, -Γιάννης Γουρούτας Καραδήμας, - Γιάνης Φένκαρης, Τζεκάτες καί Γιωργάκης Καραγιάννης</i>	<i>στό βονιτζάνικον σύνορον</i>	
<i>Γιώργος Κύρου</i>	<i>Μελιάνα</i>	<i>δοσμένα ὁ αὐθέντης μας</i>
<i>Παφίλας</i>	<i>Νάσιαρι</i>	<i>δοσμένα ὁ αὐθέντης μας</i>

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Ε΄ έγγραφο με αριθμ. 1526

Σε τεσκερέ του Τάρε Μαλίσοβα προς κάποιον Γιάννη, προφανώς τσέλιγκα, ενοικιαστή του βοσκοτόπου (κισλά/kislak) της Γκριτζόβας, (Γκριτζόβαλης/σημ.Βοτανοχώρι επαρχίας Τυρνάβου) αναφέρεται η καταβολή της πρώτης δόσης ενοικίου, ύψους δύο χιλιάδων γροσιών.⁸⁰⁹ Η Γκριτζόβαλη καταγράφεται ως τσιφλίκι του Βελή πασά στον καζά

⁸⁰⁹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ΄, έγγραφο με αριθμ.1048, σ. 21.

της Ελασσόνας σε κατάλογο των τσιφλικιών του Βελή πασά που περιλαμβάνεται στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη.⁸¹⁰

Ο Βελή πασάς, κάτοχος μεγάλου αριθμού τσιφλικιών στην περιοχή της Θεσσαλίας, ενοικιάζει πολλούς βοσκότοπους σε κτηνοτρόφους της Πίνδου ή εκχωρεί σε υπενοικιαστές την εκμετάλλευσή τους. Σε συμφωνητικό ενοικίασης *κισλάδων* (χειμαδιών και κατ'επέκταση βοσκότοπων) στη Θεσσαλία με τους τσελιγγάδες, *Τέγο Πόντε* και *Μίχο*, για τον χειμώνα 1818-1819, με ημερομηνία 5 Απριλίου 1818, το οποίο υπογράφεται από τον Βελή πασά, αναφέρεται ως αντίτιμο ενοικίασης το ποσό των 10.720 γροσίων και 588 οκάδων βουτύρου. Το ένα τρίτο της οφειλής, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο συμφωνητικό, πρέπει να αποδοθεί τον Οκτώβριο: «νά μοῦ τό μετρήση τόν ἅγιο δημήτρη ἐρχόμενα τά πρόβατα, τά δέ ἄλλα δύο τρίτα εἰς τήν πρώτη τοῦ Μαρτίου». Οι συμβαλλόμενοι βοσκοί οφείλουν επίσης να παραδώσουν το βούτυρο στα Ιωάννινα την άνοιξη: «Τό δέ βούτυρο ἔχει νά τό πηγένη τώρα τήν Ἀνοιξη εἰς τά Ιωάννινα ὅλο, ἀρχινόντας ἀπό τόν Μάϊον ἕως τά τέλη τοῦ Ἰουνίου...».⁸¹¹

Σ'ένα άλλο συμφωνητικό ενοικίασης *κισλάδων*, που συντάχθηκε στον Τύρναβο στις 6 Απριλίου 1818, αναφέρεται η παραχώρηση εκ μέρους του Βελή πασά σε κάποιον *Αἰντήν Χορμόβα* των *κισλάδων* *Ἀκέτσι* (Μικροθήβες) και *Ἰντζελί* (Ἅγιος Σπυρίδωνας Αλμυρού), για τον προσεχή χειμώνα, έναντι 8.900 γροσίων και 488 οκάδων βουτύρου.⁸¹² Το αναφερόμενο ποσό ανέρχεται σε 1.140 γρόσια, τα οποία του απέδωσε ο *Θανάσης Καρακίτσου* έναντι χρέους του (*αλέλχισάπι/ alelhesab/ حاسبعلال* = για λογαριασμό) από την ενοικίαση βοσκοτόπου της Κριτζόβαλης.⁸¹³

Στο αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη σώζονται μεταξύ άλλων τρία έγγραφα που μας προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για τη διαχείριση των βοσκοτόπων, που είχε στην κατοχή του ως τσιφλίκια και υπενοικίαζε το αληπασαδικό οτζάκιο σε περιοχές της σημερινής δυτικής Ελλάδας. Πρόκειται για δεφτέρια διαχείρισης χειμαδιών,

⁸¹⁰Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1365, σ. 544-563. Στον συγκεκριμένο κατάλογο των τσιφλικιών του Βελή πασά, το ποσό των 2.000 γρ. φαίνεται να είναι ανεξάρτητο από το συνολικό εισόδημα των 3.500 γρ. του τσιφλικιού, και μάλιστα προκύπτει ότι το εισόδημα από την ενοικίαση του βοσκοτόπου είναι πολύ υψηλότερο από το εισόδημα του τσιφλικιού.

⁸¹¹Στο έγγραφο αναφέρεται η απαλλαγή από άλλους φόρους που βαρύνουν τους κτηνοτρόφους: «Καί ἔξω ἀπ' αὐτό τό κόσμι ἄλλο τίποτα δέν ἔχει νά δώση, μήτε διά τοπιάτικο, μήτε διά μιρί, τζελέπικο, βοεβονταλίκι, ἄρματωλίκι καί μήτε δι' ἄλλο παραμικρό πράγμα». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1069, σ. 84-86.

⁸¹²Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1072, σ. 88-89.

⁸¹³Ανάλογο περιεχομένου είναι και μία ακόμη απόδειξη (*τεσκερές*) που υπογράφει στις 3 Φεβρουαρίου 1818 ο *Τάρε Μαλίσοβας* προς κάποιον *Γιάννη*, προφανώς τσέλιγκα, ενοικιαστή του βοσκοτόπου της *Γκρίτζοβας*, (Κριτζόβαλης/σημ.Βοτανοχώρι Επαρχίας Τυρνάβου) που αφορά την καταβολή της πρώτης δόσης του ενοικίου (*κίστι*), ύψους δύο χιλιάδων γροσίων. Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1048, σ. 21. Μία ακόμη εξοφλητική απόδειξη από καταβολή ενοικίου για βοσκότοπο υπογράφει στις 28 Μαρτίου του ίδιου έτους ο Βελή πασάς. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1066, σ. 81.

που περιέχουν ονόματα των κτηνοτρόφων και των κυρίων των κοπαδιών. Το πρώτο από αυτά αποτελεί καταγραφή των *αφεντικῶν χειμαδιῶν* και των ενοικιαστών τους στην περιοχή της Θεσπρωτίας, με ημερομηνία 20 Οκτωβρίου 1810, για το αρχόμενο (χειμερινό) εξάμηνο. Τα χρήματα από την ενοικίαση των χειμαδιών, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο έγγραφο, θα λάβει κάποιο άτομο με το όνομα «Κουτζοπούλιος», ενώ αν έχουν αποδοθεί, θα επιδεικνύεται εξοφλητική απόδειξη (*ταχβίλι*) του ίδιου του Αλή πασά.⁸¹⁴ Στο τέλος της καταγραφής αναφέρονται τα στοιχεία για «*τή σκάλα τοῦ Λούρου καί τό Λάμαρι ὄλον*». Η τελευταία αναφορά δεικνύει ότι σε καίρια οδικά περάσματα, όπως στην περιοχή του ποταμού Λούρου, λειτουργούσαν σταθμοί ελέγχου και φορολόγησης αγαθών.

Στο δεύτερο διαχειριστικό κατάστιχο καταγράφονται τα χειμαδιά «*ὅπου μοιράζονται τῶν Βλάχων*», με τα ονόματα των κτηνοτρόφων, των τσοπάνηδων και των κυρίων των κοπαδιών, όπως ο «*Νάσιος τοῦ μουχουρντάρη*», όπου ο Νάσιος είναι έμμισθος ή συνεταιρισμένος τσοπάνης στην υπηρεσία του Άγου Μουχουρδάρη, αξιωματούχου και σφραγιδοφύλακα του Αλή πασά. Η αναφορά του εγγράφου σε «Βλάχους» δεν προσδιορίζει απαραίτητα βλαχόφωνους πληθυσμούς, καθώς ο συγκεκριμένος όρος την εποχή αυτή περιλαμβάνει συνεκδοχικά όλους τους ορεινούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς στην ευρύτερη ελληνική επικράτεια.⁸¹⁵ Η καταγραφή αφορά περιοχές της πεδινής Αιτωλοακαρνανίας από τα χωριά του Βάλτου ως το Μεσολόγγι. Υπάρχει αναφορά και σε άλλη συμφωνία, η οποία αφορά τα *Καραμουρατάτικα χωριά*.⁸¹⁶ Από το έγγραφο προκύπτει ενοικίαση των βοσκοτόπων σε μεμονωμένα άτομα, αλλά και συλλογικές εκμεταλλεύσεις (κοινότητες κλπ., όπως «*οἱ ραγιᾶδες τῆς Γλυκῆς*», οι *Σελιανῆτες* (από την κοινότητα Σέλιανη επαρχίας Σουλίου, οι *Πεποβῆτες* και οι *Μελανίτες* (από τις κοινότητες *Πέστουρες*, *Παλιόκαστρον*) και *Μελανίτες*).

Το τρίτο κατάστιχο διαχείρισης χειμαδιών που βρίσκονται στην περιοχή της Θεσπρωτίας, του έτους 1813, με την ένδειξη «*Λογαριασμός του Πύλιου Τζιάλε για τα χειμαδιά*», μας προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την κτηνοτροφική δραστηριότητα στην περιοχή.⁸¹⁷ Καταγράφονται εισπράξεις από τους ίδιους τους ποιμένες όπως ο *Νίκος Δήμος* και ο *Κώστας Στέφος*, και εισπράξεις από κατόχους κοπαδιών που δεν είναι οι ίδιοι κτηνοτρόφοι, όπως ο *Θανάσης Βάγιας*. Στο κατάστιχο γίνεται αναφορά και σε κάποιον Τζόνκα, ο οποίος σύμφωνα με το κατάστιχο καταβάλλει στον Αλή πασά 28.500 ασλάνια, ως ενοίκιο. Πρόκειται για τον διορισμένο από τον Αλή πασά ως αρματολό της Βόνιτσας,

⁸¹⁴Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 631, σ. 306-308. Σχετ. έγγραφα Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β' έγγραφα με αριθμ. 632, σ. 309-311 και 640, σ. 319-322.

⁸¹⁵Βλ. εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη στο έγγραφο, ό.π., τ. Β' έγγραφο με αριθμ. 632, σ. 309.

⁸¹⁶Θεσπρωτός -Ψαλίδας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ. 64.

⁸¹⁷Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 632, σ. 309-311

Γιωργάκη Τζόγκα, άλλοτε πρωτοπαλικάρο του Κατσαντώνη.⁸¹⁸ Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του Κασομούλη για τον Γιωργάκη Τζόγκα: «κατέστη τοῦτος καπιτᾶνος ἄσειστος μέχρι τῆς καταδρομῆς τοῦ Ἀλή πασιᾶ ὡς ἀρχηγός τῶν ὄπλων τῆς ἐπαρχίας Βονίτσης καί ὄλων τῶν συρρεόντων Βλαχοποιμένων εἰς τήν ἐπαρχίαν ταύτην ὡς πατήρ».⁸¹⁹

Ἐχει ενδιαφέρον η παράλληλη ιδιότητα του κτηνοτρόφου και του αρματολού, η οποία παραπέμπει στο σχήμα σύνδεσης των δύο αυτών ομάδων -ενόπλων και βλαχοποιμένων. Η περίπτωση του Τζόγκα αποτελεί μια ακόμη επιβεβαίωση της σχέσης μεταξύ των τσελικάτων και του αρματολισμού, σε αυτή την ενοποιημένη διάσταση της τοπικότητας των δύο πληθυσμιακών ομάδων, στην ευρύτερη έννοια του «Κόσμου του βουνού», που έχει αναδειχτεί και από τη βιβλιογραφία. Ο υπολογισμός γίνεται σε ασλάνια (λογιστικές μονάδες). Το συγκεκριμένο δεφτέρι που δεν είναι επικυρωμένο, συσχετίζεται με άλλα έγγραφα του Αρχείου της Συλλογής Χώτζη, όπως το «ιμζαλί» (imzali/امظالى= επικυρωμένο) δεφτέρι της 25^{ης} Οκτωβρίου 1812.⁸²⁰ Το ύψος του ενοικίου που καταβάλει ο Τζόγκας στον Αλή πασά παραπέμπει στην ιδιότητά του ως υπενοικιαστή βοσκοτόπων που κατέχει ο Αλή πασάς, τους οποίους ο Τζόγκας, προφανώς, υπενοικιάζει σε μεγαλύτερο αριθμό βλαχοποιμένων, παρεμβαίνοντας σε ενδιάμεσο στάδιο στο σύστημα iltizam. Πρόκειται για μία προσοδοφόρα οικονομική δραστηριότητα για έναν άνθρωπο του ορεινού χώρου, που έχει αποκτήσει κύρος και πλούτο, λόγω της θέσης του στο αληπασαδικό σύστημα εξουσίας.

Οι κτηνοτρόφοι διαχειμάζουν στα θεσσαλικά χειμαδιά, καταβάλλοντας χρηματικά ποσά στους κατόχους των λιβαδιών και, εν προκειμένω, στον Αλή πασά. Οι χρηματικές καταβολές προς τους χωρικούς ή τις κοινότητες, στο βαθμό που αυτοί γίνονται αποδέκτες των καταβαλλόμενων ποσών, βοηθούν στην κάλυψη των φορολογικών υποχρεώσεων. Πρόκειται κατά βάση για νομαδική ή ημινομαδική κτηνοτροφία, που ασκούν οι βλάχικοι πληθυσμοί της Πίνδου. Στις περιπτώσεις όπου η κατοχή των βοσκοτόπων δεν ανήκει πλέον στην κοινότητα ή τους μεμονωμένους κατοίκων των χωριών, έχει απολεσθεί μια σημαντική πηγή εξασφάλισης χρηματικών πλεονασμάτων για την κάλυψη των φορολογικών επιβαρύνσεων, με άμεση συνέπεια την προσφυγή στον τοκογλυφικό δανεισμό.

⁸¹⁸ Βλ. σχετ. αναφορά του εκδότη, στο προλογικό σημείωμα του εγγράφου, Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 640, σ. 319-320.

⁸¹⁹ Κασομούλης *Ενθυμήματα στρατιωτικά* τ. Α', σ. 15, 37. Ο Τζόγκας, άλλοτε πρωτοπαλικάρο του Κατσαντώνη, ο οποίος εμφανίζεται το 1826 ως ένας από τους «προσκυνημένους» στην εξουσία του Ρεσΐτ πασά Κιουταχή, (Resid paşa Kütahî) οπλαρχηγούς, θα αλλάξει τον επόμενο χρόνο και πάλι στρατόπεδο, εντασσόμενος με την πλευρά των επαναστατών, χάρη και στις προσπάθειες του στρατηγού Τσόρτς (Chorchs) για την επανένταξη των οπλαρχηγών του ελλαδικού χώρου στην επαναστατική πλευρά. Β. Κ. Γούναρης, *Δεν είν' ο περσινός καιρός. Έλληνες κλεφταρματολοί και αλβανοί στασιαστές (1829-1831)*, Αθήνα 2019, σ. 43.

⁸²⁰ Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β' έγγραφο με αριθμ. 632, σ. 309-311.

Ο πίνακας (16) που ακολουθεί περιέχει στοιχεία για τη διαχείριση χειμαδιών-βοσκότοπων του αληπασαδικούοτζακίου στην περιοχή Βάλτου-Μεσολογγίου με βάση τα στοιχεία του προαναφερθέντος καταστίχου.

Πίνακας 15 Διαχείριση χειμαδιών αληπασαδικούοτζακίου για το χειμερινό εξάμηνο 1812-13 στην περιοχή μεταξύ Βάλτου-Μεσολογγίου				
Όνομα κτηνοτρόφου/κυρίου (του κοπαδιού)	Ονομασία χειμαδιού	Τοποθεσία/σημερινή ονομασία	Ποσό ενοικίου (γρ.)	Παρατηρήσεις
-ΓιάνκοΦουσέκης -Μούτζο παπάς	Σπάρτο	ομών. τοπ. κοινοτ. Δ. Αμφιλοχίας	9.361	
	Κεντρώματα	σήμερα στον Δ. Ωλενείας Αιτωλοακαρνανίας		
	Δόριζα	χειμαδιό στην κοινότητα Σπάρτο		
	Κάστρο			
	Αη Λιάς	τοπ. κοινότητα Αγίου Ηλία στον Δ. Ωλενείας Αιτωλοακαρνανίας		
-Τόλης	-Δόριζα	χειμαδιό στην κοινότητα Σπάρτο	7.750	«την επήρε με προσταγήν αυθεντική (από τους ΓιάνκοΦουσέκη και Μούτζο παπά.
-Σωτήρης	-Αμβρακιά	τοπ. κοινοτ. Αμβρακιά, Δήμου Θέρμου Αιτωλοακαρνανίας	4.031	
	-Βάλτος	ευρύτερη περιοχή Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	-Νοτάρι	αταύτιστο χειμαδιό στην περιοχή Αμφιλοχίας		
	-Σαραλήτικον	αταύτιστο χειμαδιό στην περιοχή Αμφιλοχίας		
	Στάνου	σημ. ομών. τοπ.		

	(το μισό)	κοιν. Δ. Αμφιλοχίας Ν. Αιτ/νίας		
Ζυγούρης Μανές του Τάκου	Στάνου	σημ. ομών. τοπ. κοιν. Δ. Αμφιλοχίας Ν. Αιτωλοακαρνανίας	7.122	
	Αλπίτζα	χειμαδιό στον οικισμό Στάνου Δ. Αμφιλοχίας Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
Γιάνκος	Λέπενον (το μισό)	ο βοσκότοπος του χωριού Λεπενού. ομωνυμ. τοπ. κοιν. Δήμου Αγρινίου Ν. Αιτωλοακαρνανίας	8.573	
	Παλιόφο(υ)ρνο	Χειμαδιό κοντά στο χωριό Λεπενού σημ. στον Δ. Αγρινίου		
	Μιχαλιότικον (τμήμα)			
		Μερικό σύνολο 29.097		
Μπήτας του Γιάνκου	Σοροβίγλι	σημ. τοπικ. κοινότητα Στράτος Δ. Αγρινίου (πρώην Δ. Στράτου Αιτωλοακαρνανίας)	5.107	
	Κρουεκούκι	σημερ. τοπική κοινότητα Καστρακίου Δ. Αγρινίου (πρώην Δ. Στράτου Αιτωλοακαρνανίας)		
	Ματσούκι	σημ. ομών. τοπ. κοινότητα Δήμου Αγρινίου (πρώην Δ. Στράτου) Αιτωλοακαρνανίας		
Στέργιος του Σηληχτάρη	Μαχαλᾶς		6.093	
Νάσιος του Μουχουρντάρη	Μάνινα (τη μισή)	σημ. τοπ. κοινότη. Παλιομάνινας Δ. Ξηρόμερου (πρ. Δήμου Αστακού Αιτωλοακαρνανίας)	4.556	
			Μερικό σύνολο 44.853	
Νάτζιος Νούσιας Στέργιος του Τζάτζη	Δραγόμεστο	σημ. τοπική κοινότητα Καραϊσκάκη Δ. Ξηρόμερου (πρώην Δήμου Αστακού)	15.009	

		Αιτωλοακαρνανίας		
Νταγιάντας	-Χρυσοβίτσα (σημ. ομώνυμη. τοπ. κοινότητα Δήμου Θέρμου Ν. Αιτ/νίας -Γράμπελος	ομώνυμη τοπική κοινότητα Δήμου Θέρμου Ν. Αιτωλοακαρνανίας	6.019	
-Κώστας Καραλής -Γιωργάκης Κόλε -Κώστας Μασούρας	-Αετός	ομώνυμη τοπική κοινότητα Δ. Ακτίου-Βόνιτσας Ν. Αιτωλοακαρνανίας	11.280	
	Κομπότι	σημ. τοπική κοινότητα Κομπωτής Δήμου Ακτίου-Βόνιτσας		
	Αχέρα	τοπ. κοιν. Αχυρών στον Δήμο Βονίτσης Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	Ξεχεινοπωριό	Χειμαδιό κοντά στα χωριά στο Αχερά και Καντήλα Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	Καντίλα	τοπική κοινότητα στον Δήμο Ξηρομέρου Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	Πασά Καντίλα	τοπική κοινότητα στον Δήμο Ξηρομέρου Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	Μερδενίκος	τοπική κοινότητα Παναγούλας στο Δήμο Ξηρομέρου Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	Νερατζούλα	κωμόπολη σήμερα στον Δήμο Ξηρομέρου Ν. Αιτωλοακαρνανίας		
	Ρογοβίτσα	χειμαδιό κοντά στο χωριό Μερδένικος		
Δημήτρης Κουτζομπίνας	Πογδορά	ομώνυμη τοπική κοινότητα Δήμου Αμφιλοχίας.	7.360	
	Πρεβέντζα	ομώνυμη τοπική κοινότητα στο Δήμο Αμφιλοχίας		

	<i>Ψευτούς</i>	χειμαδιό κοντά στο χωριό Πρεβέντζα Επαρχίας Βάλτου		
	<i>Μαλατέϊκο</i> ⁸²¹	ομώνυμη τοπ. κοινότητα στο Δήμο Αμφιλοχίας		
	<i>Λιβαδάκη</i>			
	<i>Μορανέλια</i>			
<i>Σιδέρης</i>	<i>Πεστιανά</i>		6.362	
	<i>Πρόδρομος</i>	(Επαρχ. Βόνιτσης και Ξηρόμερου		
	<i>Γαλέτζα</i>	βοσκότοπος στο χωριό Πρόδρομος		
	<i>Ρούστα</i>			
	<i>Ριγανιότικο</i>			
			Μερικό Σύνολο 87.883	
<i>Νάσης Τζιάφας</i>	<i>Μαχεράς</i>	(επαρχ. Ξηρόμερου	1.979	
	<i>Σκορτούς</i>			
<i>Παπά Χούντζης</i>	<i>Κατοχή</i>		4.905	
	<i>Κατζουλάρι</i>			
	<i>Πεταλάς</i>			
<i>Τέγας του Γιάνκου</i>	<i>Βάλτος</i>		2.180	
	<i>Τζούκα</i>			
	<i>Σκορέϊκο</i>			
	<i>Κανκάδι</i>			
<i>Νικολός του Νάση Πάγγνου</i>	<i>-Μανίνα (τη μισή)</i>	(Επαρχ. Μεσολογίου)	8.393	
	<i>Μάστρο</i>			
	<i>Αηλιότικο</i>			
	<i>-Μίλα</i>			
	<i>Παλιοκατούνα</i>			
	<i>Μοριστιάνο</i>			
	<i>Μαγούλα</i>			
	<i>Χατζημπέγη</i>	χειμαδιό κοντά στο χωριό Παλαιοκατούνα		

⁸²¹Στην περιοχή δόθηκε το 1806 μάχη μεταξύ των δυνάμεων του Αλή πασά, με επικεφαλής τον μουσουλμάνο οπλαρχηγό Αλή Μπεράτη, και της ομάδας του Κατσαντώνη. Βλ. Δ. Σταμέλος, *Κατσαντώνης, η αποθέωση της παλληκαριάς*, Αθήνα 1980, σ. 53.

<i>Αλή Μήτρες</i>	<i>-Βλύχα (τη μισή)</i>		2.051	
<i>Λάμπρος του Γιάνκου</i>	<i>Κούτζι</i>	χειμαδιό κοντά στο χωριό Παπαδάτος επ. Βονίτσης		
	<i>Μακρήσι</i>	χειμαδιό κοντά στο χωριό Παπαδάτος		
	<i>Παπαδάτος</i>			
<i>Αλέξης Νούτσος</i>	<i>-Βλύχα (την άλλη μισή)</i>		4.930	
<i>Γιαννάκης Ραμποτίκα</i>	<i>Μάραθος</i>		123.341	
	<i>Κάκαβο</i>			
	<i>Κούντρος (πέρα από το ποτάμι)</i>			
<i>Κώστας Μασούρας</i>	<i>Ζαβίτσα (το μισό)</i>		400	
<i>Τζόνγκας</i>	<i>Όλα τα χειμαδιά της Βόνιτσας</i>		25.000	
<i>Ο ίδιος</i>	<i>Φράγκικον</i>		3.500	
	<i>Μαυροκούτσουρο</i>			
	<i>Άγιος Πέτρος</i>			
	<i>Αηλίδικο</i>			
			Μερικό σύνολο 28.500	
			Γενικό σύνολο 152.241	

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης τ. Β΄, έγγραφο με αριθμό 632

Αντίστοιχου περιεχομένου είναι δύο ακόμη έγγραφα με ημερομηνία 25 Οκτωβρίου 1812 και 20 Οκτωβρίου 1812.⁸²² Πρόκειται για δύο δεφτέρια διαχείρισης χειμαδιών του αληπασαδικού οτζακίου, τα οποία αφορούν το χειμερινό εξάμηνο 1812-1813. Το πρώτο έχει συνταχθεί μία ημέρα πριν την έναρξη του χειμερινού εξαμήνου (26 Οκτωβρίου 1812) και σ' αυτό αναφέρονται τα ονόματα των ποιμένων, καθώς και των κυρίων των κοπαδιών, κατ' αντιστοιχία με τα ονόματα των χωριών όπου βρίσκονται τα χειμαδιά, ενώ το δεύτερο στις

⁸²²Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β΄, έγγραφα με αριθμ. 631 και 632, σ. 306-311.

20 του ίδιου μήνα. Τα χειμαδιά βρίσκονται στην ευρύτερη πεδινή ζώνη μεταξύ Βάλτου και Μεσολογγίου, στον σημερινό νομό Αιτωλοακαρνανίας. Η αναφορά του όρου «Βλάχου» παραπέμπει στους *ποιμένες/κτηνοτρόφους* και όχι απαραίτητα σε βλαχόφωνους πληθυσμούς και η χρήση του, με αυτή την εκδοχή, είναι ήδη διαδεδομένη την εποχή αυτή στην Ήπειρο, όπως και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Στο έγγραφο υπάρχει ξεχωριστή αναφορά στα *Καραμουρατάτικα χειμαδιά*, τα οποία, κατά τον Αθανάσιο Ψαλίδα, εντοπίζονται στην περιοχή της Πρεμετής.⁸²³ Μεταξύ των κυρίων των κοπαδιών αναφέρεται και ο «Μουχουρντάρης», ο γνωστός σφραγιδοφύλακας του Αλή πασά.

Κάποια από τα χειμαδιά ενοικιάζονται από συλλογικές εκμεταλλεύσεις, οι οποίες εν προκειμένω είναι κοινότητες. Πρόκειται για μια συμπληρωματική οικονομική δραστηριότητα των κοινοτήτων, προκειμένου να εξασφαλίσουν επιπλέον πόρους για την καταβολή των φόρων, αλλά και την αποπληρωμή των δυσβάστακτων δανείων. Η τσιφλικοποίηση των κοινοτικών γαιών αποστερεί από τις κοινότητες τη δυνατότητα να εκμεταλλεύονται τους γειτονικούς βοσκοτόπους, εισπράττοντας οι ίδιες τα ενοίκια από τους ημινομάδες κτηνοτρόφους. Τα έσοδα αυτά εισπράττονται πλέον από τους κατόχους των τσιφλικιών και εν προκειμένω από το αληπασαδικότζάκιο, ο οποίος στη συνέχεια τα υπενοικιάζει σε μεμονωμένα άτομα ή σε συλλογικές κοινοτικές εκμεταλλεύσεις. Όπως προκύπτει και από άλλα αρχειακά τεκμήρια, τα ενοίκια για τους βοσκότοπους καταβάλλονται σε δόσεις.⁸²⁴

Στον πίνακα που ακολουθεί (πίνακας με αριθμό 17) παρουσιάζονται τα στοιχεία από ένα από αυτά τα διαχειριστικά δεφτέρια της Συλλογής Χώτζη, όπου καταγράφονται βοσκότοποι και χώροι διαχείμησης κοπαδιών. Πρόκειται για τσιφλικικές γαίες τις οποίες έχει στην κατοχή του το αληπασαδικότζάκιο και τις ενοικιάζει σε βοσκούς ή τις υπενοικιάζει σε μεμονωμένα άτομα ή συλλογικότητες στην περιοχή του σαντζακίου του Κάρλελι, μεταξύ Βάλτου και Μεσολογγίου. Η εκμετάλλευση των βοσκότοπων-χειμαδιών αποδίδει σημαντικά ποσά, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του εγγράφου:

⁸²³Θεσπρωτός- Ψαλίδας, *Γεωγραφία*, ό.π., σ. 64.

⁸²⁴Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1048, σ. 21.

Πίνακας 16 Διαχείριση χειμαδιών αληπασαδικούτζακίου για το χειμερινό εξάμηνο 1812-13 στην περιοχή μεταξύ Βάλτου-Μεσολογγίου				
Όνομα κτηνοτρόφου /κυρίου του κοπαδιού	Τοποθεσία χειμαδιού	Σημερινή ονομασία/ τοποθεσία⁸²⁵	Ποσό ενοικίου (γρ.)	Σχόλια
-Γιαννάκης Στέργιος -Χρηστάκης Πάτζος	Ρουπακιά Λέλοβα (οικισμός στην περιοχή Άρτας)		5.000	
Οι ίδιοι	Γκατζά		600	
- Σιληχάραγας Πόν τες	Ζερμή Κουτζανόπουλο		3.500	
-Πάσιο Γράμμος -Θανάσης Βάγιας	Κορίστγιανη Τζιγκουράτι		1.250	
Οι ίδιοι	Τουρκοπάλουκον		1.150	
Οι ίδιοι	Πόνταρι (αταύτιστο τοπωνύμιο κοντά στο χωριό Τουρκοπάλουκο)		750	
			Μερικό Σύνολο 3.150	
			12.250	
Οι ραγιαδες της Γλυκής	Γλυκή	Επαρχ. Μαργαριτίου	600	συλλογική εκμετάλλευση
	Χόϊκα			
	Ζαβρουχώ	Ζάβροχο Επ. Πωγωνιανής		
Σελιανήτες (κάτοικοι του χωριού Σέλιανη Επ. Σουλίου)	Λιμπόνι	χειμαδιό κοντά στη Σέλιανη επ. Σουλίου	1.200	συλλογική εκμετάλλευση
Πεποβήτες (κάτοικοι του χωριού Πέποβο, σημ. Αγία Κυριακή Επ. Σουλίου)	Κορίτγιανη (χειμώνα και καλοκαίρι)	Κορίτγιανη Επαρχίας Θυάμιδος	1.000	συλλογική εκμετάλλευση

⁸²⁵Για την ταύτιση των οικισμών που αναφέρονται στο Αρχείο Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα βοηθήματα και διαδικτυακοί τόποι: Παναγιωτόπουλος κ. ά, *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Δ', «Ευρετήριο Τόπων», σ. 487-582 · Διαδικτυακός τόπος Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Ε.Ι.Ε.) Πανδέκτης, <http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/10442/4968?locale=el> · Διαδικτυακός τόπος Μετονομασίες Οικισμών lithoksou.net: <http://www.lithoksou.net/t/geografia-tis-istorias/metonomasies-xorion>·

Διαδικτυακός τόπος Ελληνικής Εταιρίας Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Ανάπτυξης (Ε.Ε.Τ.Α.Α.): http://www.eetaa.gr/index.php/tag=nommet_details&id=31

Λιάμε Τουράνης	Ντουβλά (Τουβλά/ Δουβλά Επ. Δωδώνης)		500	
Χασάνης Άριζας	Κοντάντι	σημ. ομώνυμος οικισμός της Δημ. Ενότητας Λούρου του Δήμου Πρέβεζας	800	
			Μερικό Σύνολο 16.350	
Μούρτο Λιουζάτι	Αβαρήκος	εγκαταλελειμμένο χωριό του Σουλίου	600	
Σείχι Τέλχα	Σερτζιανά	Σερτζιανά Επαρχ. Δωδώνης	600	
Τάρας του ΤούροΜαλησόβα	Παλιουριά	σημ. τοπική κοινότητα Παλιουριά Δήμου Δεσκάτης Ν. Γρεβενών	600	
-Χρήστος Φίλιος -Κώνστας Φίλιος (γιος του) (Κονταλήδες)	Φιλικιά		2.500	
			Μερικό σύνολο 20.650	
Δήμος Κοπανιώτης με το χωριό	Άη Γιώργης (τσιφλίκι του Αλή πασά στα όρια του σημ. Δ. Πάργας)		1.500	ατομική + συλλογική εκμετάλλευση
Παπαναστάσης -Ποδογορήτες	Τζηροπούλι Ζηροβούνι		1000	ατομική+ συλλογική εκμετάλλευση
Φιλιπιάδα	Λειβαδάκι (Χειμαδιό στη Φιλιπιάδα)		600	συλλογική εκμετάλλευση
Το χωριό Λευτεροχώρι	-Λευτεροχώρι	Ελευθεροχώρι Επ. Σουλίου	500	«...όπως πουλιόταν κάθε χρόνο» συλλογική εκμετάλλευση
	-Παληάμπελα	βοσκότοπος στην περιοχή Πλατάνου Αγρινίου		
	-Λισές	βοσκότοπος στο σημερ. Ελευθεροχώρι Επ. Σουλίου		
ΛιάμεΠέγας Μάνε (Μ)πέγας	-Χανόπουλο	οικισμός της πρώην κοινότητας Φανερωμένης σημ. Δήμου Φιλιατών	800	

Μουλιανήτες	Μουλιανήτικον στις Πεστούρες	σημ. Γοργόμυλος Επαρχ. Νικοπόλεως Πάργας	500	συλλογική εκμετάλλευση
	Παλαιόκαστρο (ως το Κουμποζότικο σύνορο)	κοινότητα Καστρίου Δήμου Νικοπόλεως Πρέβεζας		
Οι ίδιοι	Πουλιάνα (χειμαδιό)		250	συλλογική εκμετάλλευση
-Ζήκο Μίχος Ζιόριστα	Μελίχοβο	τοπική κοινοτητα Μελιά Δήμου Δωδώνης Ν. Ιωαννίνων	800	
	Περερά	τοπωνύμιο κοντά στο χωριό Μελίχοβο		
			Μερικό σύνολο 26.600	
-Γιόργο Κύρος -Αλέξης Τζήμας	Δραγοβίτζι (Δραγοβέτσι)	τοπ. κοινότητα Έλαφος Επαρχ. Δωδώνης	500	
Μουκοβινιώτες	Σιστρούνι (το μισό)	τοπ. κοινότητα Σιστρουνίου Δωδώνης	450	συλλογική εκμετάλλευση
Χατζή Σέχης	Ασφάκα (στη γραμμένητζα ως το Κουμέρκι)	ομώνυμος οικισμός Δήμου Ζίτσας Ν. Ιωαννίνων	200	
			Μερικό σύνολο 27.750 γρόσια	
Γιάννης Πρωτόπαπας Στρατζανήτης	Σκάλα του Λούρου	ομώνυμος οικισμός Δήμου Πρέβεζας	1.000*	
Σιρακιώτες (Κοινότητα του Συράκου)	Λάμαρη (τσιφλίκι του Αλή πασά)	περιοχή Δήμου Πρεβέζης	16.000*	συλλογική εκμετάλλευση

*Οι συγκεκριμένες εγγραφές δεν υπολογίζονται στο άθροισμα.

Πίνακας 17 Διαχείριση χειμαδιών αληπασαδικούοτζακίου για το χειμερινό εξάμηνο 1812-13 στην περιοχή μεταξύ Βάλτου-Μεσολογίου				
Όνομα κτηνοτρόφου/ κυρίου του κοπαδιού	Τοποθεσία χειμαδιού	Σημερινή ονομασία/ τοποθεσία	Ποσό ενοικίου (γρ.)	Παρατηρήσεις
-ΚότζηΠεζήστης -ΧουσεϊνηςΤίσο Βεληκιάτης	Κουπάκια	αταύτιστος οικισμός στα όρια των	1.250	

		επαρχιών Δωδώνης - Πάργας και Νικοπόλεως		
Οι ίδιοι	Άρδοση		500	
Οι ίδιοι	Σκιαδά		200	
			Μερικό Σύνολο 1950	
- ΜπάκοΠεπόβας -Θανάσης Βάγιας	Λουζάνια, Βρενήκου, Σαλονήκη		1.500	(iltizam)
(Μ)πάκο Πέποβας	Τζαγκάρη, Γλαβίστα Κόκουλη		(-)	(iltizam)
Νασαριότες	Μελιάνα		500	(iltizam) συλλογική εκμετάλλευση
			σύνολο στήλης B (του εγγράφου) 3.950	
			Άθροισμα στήλης Α' + Β' (του εγγράφου) 27.700	
			Τελικό σύνολο 31.650	

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης τ. Β Έγγραφο με αριθμό 631(στήλη 2)

1.ζ. Επίμορτοι καλλιεργητές και αμειβόμενοι εργάτες στα τσιφλίκια του Αλή πασά Τεπεντελενλή.

Σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια, η ληστρική φορολογία των κατοίκων της υπαίθρου από τους κατόχους των τσιφλικιών, αλλά και από την κρατική εξουσία, προκειμένου να καλυφθούν οι συνεχείς πολεμικές δαπάνες του κράτους, διαμεσολαβημένη από τα πολλαπλά επίπεδα υπενοικιάσεων, δημιουργεί χρηματικές ανάγκες στον φορολογούμενο πληθυσμό.⁸²⁶ Οι αλλαγές στο γαιοκτητικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε συνδυασμό με τους συνεχείς πολέμους και τις φυσικές καταστροφές (επιδημίες, πυρκαγιές, σεισμούς), προκαλούν αξιοσημείωτη μείωση του αγροτικού

⁸²⁶ Εκτός από τον κεφαλικό φόρο, μέρος των φορολογικών προσόδων που αποδίδονται στον τιμαριώτη όπως η *ispence*, που πλήρωναν οι χριστιανοί και τα δικαιώματα του ζευγαριού, έχουν χαρακτήρα εξαγοράς (αντισιγκώματος) αγγαρειών. Έτσι, η χρηματική φορολογική απαίτηση συνίσταται, εκτός από τον κεφαλικό φόρο, στους τιμαριωτικούς φόρους και τους υπολοίπους έκτακτους φόρους της κατηγορίας *anariz-i divaniye*/اوارضدوانييه και *tekâlif-i öfriye*/تكاليفعريفيه. V. Mutaftchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 15^{ος}-16^{ος} αιώνας, μτφρ. Ουρ. Ασρινάκη- Ε. Μπαλτά, Αθήνα 1990, σ. 258 κ.ε.

πληθυσμού, σημαντικό τμήμα του οποίου καταφεύγει στη μετανάστευση προς τις πόλεις ή τα ορεινά, όπου η κτηνοτροφία εμφανίζεται πιο ασφαλής οικονομικά ενασχόληση σε σχέση με τη γεωργία, ή τη μετεγκατάσταση σε περιοχές της Αψβουργικής ή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Το φαινόμενο αυτό απαντάται στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία, έως και τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο, η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας διαμορφώνει νέες πραγματικότητες στην αγροτική οικονομία, καθώς η εντατικοποίηση της παραγωγής προϊόντων εμπορευματικού χαρακτήρα στα τσιφλίκια υποκαθιστά την αυτάρκεια των οικονομιών της κοινότητας. Η ανάγκη εξεύρεσης εργατικών χεριών για την καλλιέργεια των τσιφλικιών καλύπτεται με μισθωμένους εργάτες γης.

Στην οθωμανική κοινωνία και οικονομία κυριαρχούσε ο προκαπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, στην ασιατική του εκδοχή, όπως τον προσέλαβε η μαρξιστική ανάλυση, για να τον αντιδιαστείλει με τον ευρωπαϊκό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής.⁸²⁷ Ανάμεσα στην οθωμανική κυρίαρχη τάξη, όπως εκπροσωπείτο από τον σουλτανικό θεσμό, και την τάξη των εργαζομένων παρεμβλλόταν ένα σύστημα διαμεσολάβησης, οργανωμένο σε επιμέρους τάξεις κατά τα πρότυπα του στρατιωτικού τιμαριωτισμού. Η ιδιοκτησία της γης ανήκε στο κράτος, ενώ οι κοινότητες -μουσουλμάνων και απίστων- αποτελούσαν βασικά δομικά στοιχεία της οργάνωσης αυτής, σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, (συλλογική κατοχή της γης, οργάνωση της παραγωγής, διάθεση ενός μέρους του υπερπροϊόντος, μετά την καταβολή των φόρων και των δοσιμάτων προς τον τιμαριώτη και την κεντρική διοίκηση).

Οι προσφερόμενοι εργάτες γης για εργασία στα οθωμανικά τσιφλίκια ήταν κατά κανόνα μετακινούμενοι ακτήμονες αγρότες, τους οποίους έπληξε η μεγάλη γαιοκτησία και η υπερφορολόγηση που αυτή συνεπάγεται. Η προσφερόμενη εργασία αποτελούσε το μοναδικό διαθέσιμο εμπόρευμα που διέθεταν προς εκμίσθωση, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συντήρησή τους. Σε πολλές περιπτώσεις είχε μόνο συμπληρωματικό και εποχιακό χαρακτήρα. Πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση περιπλανώμενων πληθυσμών ως εργατικών χεριών για την καλλιέργεια *μουλκίων* και *βακουφίων*, καταγράφεται από τον 15^ο αιώνα στα οθωμανικά Βαλκάνια και την Ανατολία. Οι πηγές της εποχής ονομάζουν αυτούς τους περιπλανώμενους πληθυσμούς ως *haymanlar*/خامانلار ή *irgattan gelup*/ارغات گلوپ (αργότερα, ο όρος *irgat* σήμαινε το χειρώνακτα ή τον εργάτη γης). Επρόκειτο κατά βάση για φυγάδες χωρικούς, που έφευγαν από τον τόπο τους, αναζητώντας ευνοϊκότερες συνθήκες εργασίας. Η χρησιμοποίηση των *haymanlar* ήταν αποκλειστικό προνόμιο της κυρίαρχης τιμαριωτικής τάξης (δηλ. των κατόχων χασίων και βακουφίων και μεγάλων μουλκίων) και είχε ως σκοπό τη μεγιστοποίηση της προσόδου, που αποδιδόταν στον

⁸²⁷Ο.π.

τιμαριώτη. Σε κάποιες περιπτώσεις οι ανάγκες εργατικών χεριών στις μεγάλες τιμαριωτικές γαίες καλύπτονταν με βίαιη εγκατάσταση πληθυσμών ή εγκατάσταση σκλάβων αιχμαλώτων.⁸²⁸ Στην Ανατολία η έλλειψη εργατικών χεριών καλυπτόταν σε μεγάλο βαθμό με τη μίσθωση εργασίας των μετακινούμενων νομαδικών πληθυσμών. Μετανάστες-γεωργικοί εργάτες, που ανήκαν σε νομαδικές φυλές από τη βόρεια και ανατολική Ανατολία, μετακινούνταν σε μεγάλες αποστάσεις δυτικότερα, προκειμένου να συμμετάσχουν σε γεωργικές εργασίες, ιδιαίτερα σε περιόδους συγκομιδής, οπότε τα ημερομίσθια ήταν αυξημένα. Η απασχόληση των πληθυσμών αυτών ως μετακινούμενων αγροτικών εργατών, αποτελούσε βασικό τρόπο ενσωμάτωσής τους στο οθωμανικό σύστημα διοίκησης.⁸²⁹ Ο İrfan Kodkas, μελετώντας τα τσιφλίκια του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, επισημαίνει ότι το πρόβλημα της συνεχιζόμενης έλλειψης εργατικού δυναμικού που αντιμετώπιζε το σύστημα *çiftlik* ανάγκασε τους κατόχους μεγάλης γαιοκτησίας να θέσουν περιορισμούς στην κακομεταχείριση των αγροτών, λόγω του φόβου φυγής τους.⁸³⁰

Στον ελλαδικό χώρο, η διακινούμενη εργατική δύναμη εξειδικευόταν σε κάποια βιοτεχνική δραστηριότητα - κτίστες της Ηπείρου, ράφτες, μεταλλουργοί της Πελοποννήσου. Όπως επισημαίνει ο Σπ. Ασδραχάς, αυτή η περιορισμένη προσφορά μισθωτής εργασίας ικανοποιούσε τις ανάγκες εποχικής απασχόλησης, χωρίς να δημιουργεί ασυνέχειες ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση, δημιουργώντας παράλληλα μικρά χρηματικά πλεονάσματα από την αποταμίευση, τα οποία παρείχαν τη δυνατότητα, σε συνδυασμό με την ύπαρξη άλλων εισοδημάτων στους τόπους προέλευσης, να απορροφώνται οι πιέσεις που δημιουργούνταν ανάμεσα στα πληθυσμιακά και τα πλουτοπαραγωγικά στοιχεία.⁸³¹

Κατά το πέρασμα του από την κοιλάδα του Βουρκοπόταμου⁸³² το 1810, ο Fr. Rouqueville παρατηρεί την έλλειψη εργατικών χεριών. Όπως αναφέρει ο Γάλλος πρόξενος, ένα μέρος από τους ορεσίβιους αυτούς ανθρώπους γίνονταν μισθοφόροι των μπέηδων, ασκώντας το επάγγελμα του αρματολού, με κίνδυνο της ζωής τους. Ωστόσο, οι περισσότεροι προσέφεραν την εργασία τους στους μπέηδες και τους ιδιοκτήτες της γης, αμειβόμενοι σε είδος: *«Οι άνδρες ξενοδούλευαν και άφηναν στη φροντίδα των γυναικών και των παιδιών την καλλιέργεια των αμπελιών τους στους λόφους. Ολόκληρο το τμήμα των βουνών, καθώς και το μοναχικό στενό του Σαραντάπορου ποτίζονται από τα νερά πολλών*

⁸²⁸ V. Mutavcicova, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 15^{ος} -16^{ος} αιώνας*, μτφρ. Ουρ. Αστρινάκη-Ε. Μπαλτά, Αθήνα 1990, σ. 188 κ.ε.

⁸²⁹ R. Kasaba, *Amoveable Empire: Ottomannomads, migrants, and refugees*, *Ουάσιγκτον* 2009, σ. 31.

⁸³⁰ I. Kodkas «Money, Peasant Mobility, *çiftlik*s and Local Politics in Salonika 1740-1820», *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34:136 (135-146).

⁸³¹ Ασδραχάς, «Μηχανισμοί της οικονομίας», στο του ιδίου, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 27.

⁸³² Μικρός ποταμός, που διασχίζει την περιοχή της Κόνιτσας Ιωαννίνων.

πηγών, οι οποίες θα επέτρεπαν την επέκταση της καλλιέργειας, αν δεν έλειπαν τα εργατικά χέρα για τα χωράφια...». ⁸³³

Ο Αλή πασάς προσέφευγε σε πολλές περιπτώσεις στην εκμίσθωση αγροτικής εργασίας για την καλλιέργεια των αγροκτημάτων του. Οι καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης για τις γαίες, που είχε στην κατοχή του στον σημερινό νοτιοαλβανικό και ελλαδικό χώρο, εμφανίζουν μεγάλο αριθμό έμμισθων καλλιεργητών (*aylakçi*), αμειβόμενων σε χρήμα ή σε είδος (βασικά είδη διατροφής), στα κατά τόπους τσιφλίκια του στη Μακεδονία, Ήπειρο, Θεσσαλία και νότια Αλβανία. Σύμφωνα με τον Rouqueville, οι περισσότεροι από τους κατοίκους της ημιορεινής περιοχής του Παγκρατίου (σημ. Ν. Θεσπρωτίας), προσέφεραν ως μισθωτή εργασία την εργατική τους δύναμη στους αλβανούς μπέηδες γαιοκτήμονες και αργότερα στον Αλή πασά, όταν εκείνος επέκτεινε τη γαιοκτησία του στην περιοχή της *Τσαμουριάς*, με την ιδιοποίηση περιουσίας των τσάμηδων μπέηδων και αγάδων.

Τα Επτάνησα με τις περιορισμένες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, καθώς και οι ορεινές περιοχές της σημερινής Αλβανίας και της Ηπείρου, αποτελούσαν περιοχές προέλευσης εργατών γης για τα τσιφλίκια της αλβανικής επικράτειας. Η χρήση μισθωτών εργατών από τα Επτάνησα και κυρίως από τη Λευκάδα (την πλέον προσιτή από τα άλλα νησιά του Ιονίου) και την Ιθάκη, για εποχιακές εργασίες στα τσιφλίκια του Αλή πασά στην Ήπειρο, προκύπτει από τις Συνθήκες που συνομολόγησε ο τελευταίος με την *Επτάνησο Πολιτεία*, καθώς και τη σχετική υπάρχουσα αλληλογραφία. Συγκεκριμένα, στο 11^ο άρθρο της Συνθήκης της 9^{ης} Νοεμβρίου 1803 γίνεται αναφορά στον τρόπο αμοιβής, κυρίως σε είδος, των ημερομίσθιων εργατών, ως επί το πλείστον θεριστών, με την υπόδειξη να αποφεύγονται από τους τοπικούς ιθύνοντες αυθαιρεσίες σε βάρος τους, όπως η επιπλέον παρακράτηση μέρους της αμοιβής τους, αφού στο παραγόμενο προϊόν έχει υπολογιστεί και παρακρατηθεί ο φόρος της δεκάτης: «Οί έργαται όποϋ δουλεύουν είς τό θέρος τών σιταριών και είς τά άραποσίτια όσον γέννημα ήθελε πάρουν διά τοό έργατικόν τους, άφοϋ εΐναι δεκατισμένον νά μή τούς ζητοϋν καί άλλην δευτέρα δεκατιά, οϋτε νά τούς έμποδίζεταί είς τό νά έβγάλουν καί νά τό πάρουν είς τά σπίτια τους, καί μέ αύτήν τήν αίτίαν νά τούς ζητοϋν άσπρα ό βογβόδας ή οί δουγανιαρέοι». ⁸³⁴ Επίσης, σε έγγραφο του Γραμματέα της Επικράτειας της Επτανήσου Πολιτείας προς τον Πρύτανη της Ιθάκης, με ημερομηνία 16 Ιουλίου 1806, γίνεται αναφορά στην απαγόρευση μετάβασης των «Ζακυνθίων θεριστών είς τόν Μορέαν», την οποία είχε επιβάλει η Γερουσία των Επτανήσων, συμμορφούμενη σε αντίστοιχες πιέσεις του Αλή

⁸³³Rouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος*, ό.π., σ. 167.

⁸³⁴Π. Ζερλέντη, *Συνθήκη Επτανήσιων και Αλή πασά εν έτει 1803*, Αθήνα 1921, σ. 17-18.

πασά, προκειμένου να εμποδίσει τη διαπεραίωση στις ηπειρωτικές περιοχές των κλεφταρματολών, που είχαν αναπτύξει δράση εναντίον του αληπασαδικού οτζακίου.⁸³⁵

Σημαντικές πληροφορίες για τους αμειβόμενους εργάτες στα τσιφλίκια του Αλή πασά ανά την επικράτεια μας παρέχουν οι σχετικές αναφορές της οθωμανικής διοίκησης. Σε πολλά από τα τσιφλίκια του Αλή πασά και των γιων του, στις καταγραφές αυτές, αναφέρεται ένας αριθμός αμειβόμενων εργατών (*aylakci*),⁸³⁶ οι οποίοι κατοικούν σε σπίτια (*hâne*) εντός των τσιφλικιών. Κατά κανόνα, ο αριθμός των εργατών αντιστοιχεί στον αριθμό των σπιτιών, όπου διαμένουν. Σε αντίθεση με τους αμειβόμενους εργάτες, για τους μισακάρηδες αγρότες (*yarinci*),⁸³⁷ που αποτελούσαν και τους μόνιμους επίμορτους καλλιεργητές των τσιφλικιών, αναφέρεται αριθμός ζευγαριών (*çift*), που τους έχει αποδοθεί για καλλιέργεια.

Σε έγγραφο, της κατηγορίας *Hatt-i Hümayun*, που συντάχθηκε στις 7 Ζιλκαντέ του μουσουλμανικού έτους 1235 (16-08-1820), περιλαμβάνεται καταγραφή των τσιφλικιών του Αλή πασά και του γιου του Μουχτάρ πασά (αναφέρεται ως *Kara paşa*) στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης (*Selanik sancağı*) και συγκεκριμένα στους καζάδες της Βέροιας και των Γιαννιτσών (*Karaferiye ve Yenice kazasi*)⁸³⁸ καθώς και στο σαντζάκι των Βοδενών (*Vodena kazasi*). Από τις καταγραφές του εγγράφου προκύπτουν τα ακόλουθα στοιχεία ως προς το είδος της παρεχόμενης εργασίας, μισθωτής ή όχι, στα συγκεκριμένα τσιφλίκια του Αλή πασά:

- 487 çift (ζευγάρια) αντιστοιχούν σε ισάριθμους *yarinci*, δηλαδή μισακάρηδες καλλιεργητές, που καταβάλλουν το ήμισυ της παραγωγής, μετά την αφαίρεση της δεκάτης ως τιμαριωτικής προσόδου, η οποία αποδίδεται στον δικαιούχο τιμαριώτη σπαχή (ή στον εκμισθωτή του τιμαριωτικού αυτού δικαιώματος, ο οποίος συνήθως είναι ο τσιφλικούχος ή

⁸³⁵ «Η Έξοχότης Γερουσία ενόμισεν ότι έπρεπε να συμφωνήση με τας οδηγίας της Γραμματείας της Επικράτειας, αί όποίαι άπηγόρευον τήν μετάβασιν τών Ζακυνθίων θεριστών εις τόν Μορέαν καί ούχί μέ τας άνακοινώσεις τοῦ Πρυτάνεως τής Ιθάκης, όπως έπιτρέψη οὕτω εις αυτούς». Έγγραφο της 16^{ης} Ιουλίου 1806 του Γραμματέα της Επικράτειας προς «την Α.Ε. τόν Πρύτανιν Ζακύνθου», Εμ. Πρωτοψάλτη, «Πολιτικά συνθήκαι και διαπραγματεύσεις μεταξύ Επτανήσου Πολιτείας και Αλή πασά (1800-1807)», Πρακτικά Γ ' Πανιονίου Συνεδρίου, Αθήνα 1967, τ. 1, σ. 329-352 και 347.

⁸³⁶ *Aylakci* (ألفاكی οθωμαν.): ημερομίσθιος εργάτης. Όπως αναφέρει το Λεξικό του Χλωρού, «Έργατης, ό έχων διαρκή εργασία, μισθοδοτούμενος διά μίαν ήμέραν». Ι. Χλωρός, Λεξικόν Τουρκοελληνικόν, ψηφιοποιημένη έκδοση, παραγωγή Ινστιτούτο «ΑΡΕΘΑΣ», Αθήνα 2005, σ. 298.

⁸³⁷ *Yarinci* (يارنچی οθωμαν.): μισακάρης (αγρολήπτης) καλλιεργητής από το επίθετο *Yari* (يارى)= μισός Ι. Χλωρός, ό.π. σ. 1987.

⁸³⁸ *Hatt-i Hümayun 00399/21004-A/Karaferriye ve Yenice kazasinda çiftlikani Tepedelenli Ali paşa ve oğlu Kara paşa* [Τα τσιφλίκια του Αλή πασά και του γιού του Καρά (Μουχτάρ) πασά στη Βέροια και τα Γιανιτσά]. Η αναφορά του Μουχτάρ πασά ως *Kara paşa* παραπέμπει στον χαρακτηρισμό του ως «Μαύρος Μουχτάρ», λόγω του σκουρόχρωμου δέρματός του, όπως αναφέρει ο Σπ. Αραβαντινός. Του ιδίου, *Ιστορία του Αλή Πασά*, τ. ΙΙ, ό.π., σ. 455.

κάποιος υπομισθωτής του). Εν προκειμένω, η αναφορά σε ζευγάρια έχει την έννοια της ζευγητικής καλλιεργητικής μονάδας, που έχουν στην κατοχή τους οι καλλιεργητές.⁸³⁹

- 540 *hane* (σπίτια), που αντιστοιχούν σε ισάριθμους αμειβόμενους (σε είδος ή σε χρήμα) εργάτες γης (*aylakci*), οι οποίοι κατοικούν εντός του συγκεκριμένου τσιφλικιού. Από την καταμέτρηση έχουν αφαιρεθεί τα άδεια σπίτια, τα οποία αναφέρονται ρητά στο κατάστιχο, προκειμένου να υπάρξει σωστή αντιστοίχιση με τον αριθμό των καλλιεργητών.

Τα τεκμήρια δείχνουν ότι οι αμειβόμενοι εργάτες αποτελούν το 52,58 % των καλλιεργητών στα τσιφλίκια του Αλή πασά των σαντζακίων Θεσσαλονίκης και Βοδενών, σε σχέση με τους μισακάρηδες ζευγίτες αγρότες, που εργάζονται στα συγκεκριμένα τσιφλίκια. Ο αριθμός των εργατών στα τσιφλίκια των Βοδενών είναι σημαντικά μεγαλύτερος, σε σύγκριση προς τους αντίστοιχους ζευγίτες καλλιεργητές, σε αντίθεση με αυτόν στα τσιφλίκια του σαντζακίου Θεσσαλονίκης.

Σε ένα άλλο κατάστιχο του *Αρχείου Δημευμένων Περιουσιών του Αυτοκρατορικού Θησαυροφυλακίου/Muhallefat Beytü'l-mal*,⁸⁴⁰ που φυλάσσεται επίσης στο *Οθωμανικό Αρχείο του Τουρκικού Κράτους/* πρώην *Αρχείο Πρωθυπουργίας* (*Devlet Arşivleri Başkanlığı T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) στην Κωνσταντινούπολη, καταγράφονται από εντεταλμένους υπαλλήλους της οθωμανικής διοίκησης στοιχεία για τα τσιφλίκια του Αλήπασά, στο *σαντζάκι του Πασά*.⁸⁴¹ Η καταγραφή πραγματοποιήθηκε, μετά από επιθεώρηση εντεταλμένων για τον σκοπό αυτό υπαλλήλων. Στο κατάστιχο περιέχονται, μεταξύ άλλων, και πληροφορίες για τους αμειβόμενους εργάτες που εργάζονται στα τσιφλίκια του σαντζακίου του Πασά (*Liva-i Paşa*) και συγκεκριμένα στους καζάδες Σαρή Γκίολ, Μοναστηρίου, Σερβίων, Περλεπέ (Πρίλεπου) και στον ναχιγιέ της Κατράνιτζας.⁸⁴² Οι αμειβόμενοι εργάτες κατοικούν σε πλινθόκτιστα ή πέτρινα σπίτια, για τα οποία καταβάλλουν ενοίκιο, που κυμαίνεται από 10 έως 20 γρόσια ετησίως. Συγκεκριμένα, καταγράφονται 1.084 μισακάρηδες καλλιεργητές/*yarinci*, οι οποίοι, σε κάποιες περιπτώσεις, αναφέρονται ως *çifçi/çiftçi re'aya*/چيفچى/ريعى ή *çifçi musulman*/چيفچى مۇسلمان= ζευγίτες χριστιανοί και ζευγίτες μουσουλμάνοι, ποσοστό που αντιστοιχεί στο 80,53% του συνόλου των καλλιεργητών, καθώς και 262 αμειβόμενοι εργάτες (*aylakci*), αντίστοιχο ποσοστό 19,47%. Στο κατάστιχο γίνεται αναφορά και στην ύπαρξη 5 *çiftçiyân-i beylik*, δηλ.

⁸³⁹Hatt-i Humayun 00399/ 21004-A, ό.π.

⁸⁴⁰Πρόκειται για το D.BSBMHE.d.2461 έγγραφο του *Οθωμανικού Αρχείου του Τουρκικού Κράτους* (Πρώην *Αρχείο Πρωθυπουργίας*) στην Κωνσταντινούπολη.

⁸⁴¹Katranice: σημερ. Πύργοι Επ. Εορδαίας. Για τη διοικητική διαίρεση και τις περιοχές, οι οποίες περιλαμβάνονται στο σαντζάκι του Πασά (*Liva-i Paşa*) βλ. Georgieva, «Administrative Structure and Government in Rumelia in the late 18th and early 19th centuries», ό.π., σ. 3-19.

⁸⁴²Β. Δημητριάδης (εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια), *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί*, Θεσσαλονίκη 1973.

καλλιεργητών, οι οποίοι καλλιεργούν τμήμα των τσιφλικιών, που ενδεχομένως ταυτίζεται με το *hasa çiftlik*/حسا چفلك.⁸⁴³

Τέλος, σε ένα ακόμα κατάστιχο του *Αρχείου Δημευμένων Περιουσιών* του *Οθωμανικού Αρχείου της Προεδρίας*, με ημερομηνία 16 *Safer* (*Safar* αραβ.) 1242 εγρ.(1/19 Σεπτεμβρίου 1826),⁸⁴⁴ το οποίο υπογράφεται από τον τότε βαλή της Ρούμελης, Ζεκερία πασά (*Rumili valise Zekeria paşa*), γίνεται αναφορά σε 31 τσιφλίκια και μεζραάδες (*mezraā*),⁸⁴⁵ που βρίσκονται στους καζάδες Μοναστηρίου, Φλώρινας, Τζουμά Παζαρί, Κορυτσάς, Καλόνιας, και Στρυμόνα. Στα τσιφλίκια εργάζονται 866 μισακάρηδες (*yarinci*) καλλιεργητές, δηλαδή ποσοστό 80,93% του συνόλου των καλλιεργητών και 204 αμειβόμενοι εργάτες, (*aylakci*), δηλαδή, αντίστοιχο ποσοστό 19,03%. Σ' ένα μόνο τσιφλίκι αναφέρεται συνολικός αριθμός 190 *yarinci* και *aylakci* καλλιεργητών. Σε καταγραφές του Οθωμανικού Αρχείου υπάρχουν επίσης αναφορές ότι ο Αλή πασάς δεν πληρωσε τα οφειλόμενα ποσά στους εργάτες.⁸⁴⁶

Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη περιλαμβάνεται και μια σημαντική ομάδα πέντε εγγράφων του έτους 1803, που αφορά ισάριθμα τσιφλίκια του Αλή πασά στην περιοχή της Φλώρινας. Πρόκειται για τις κοινότητες *Γκορνίτσοβο* (σημ. Κέλλη), *Πετέρτζικα* (σημ. Πέτρες), *Σοροβίτσι* (σημ. Αμύνταιον) *Τζεγάνη* (σημ. Άγιος Αθανάσιος) και *Μπάτελε* (σημ. Άγιος Παντελεήμων) του νομού Φλώρινας. Στα χωριά, όπως προκύπτει από τα έγγραφα, είχε εγκατασταθεί ενοικιαστής του συνόλου των τσιφλικικών υποχρεώσεών τους, ο οποίος εισέπραττε τα δικαιώματα του κυρίου του και ασχολείτο με τη διαχείριση του τσιφλικιού. Στα έγγραφα υπάρχει αναφορά σε «*αϊλακτζήδες*», που εργάζονται στα τσιφλίκια, των οποίων η αμοιβή παραμένει χρηματική, αν και εκφράζεται σε

⁸⁴³ Ö. L. Barkan, «Οι μορφές οργάνωσης της αγροτικής εργασίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το ΙΕ' και το ΙΣΤ' αιώνα» στο Σπ. Ασδραχάς (εισαγωγή-επιλογή κειμένων), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1979, τ.1, σ. 65-67.

⁸⁴⁴ Πρόκειται για το D.BSBMHF.d.13559 έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου της Προϋπουργίας στην Κωνσταντινούπολη.

⁸⁴⁵ Οι μεζραάδες/μεζράδες (τουρκ. *mezraā*/مزرعة) ήταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι οποίες δεν περιελάμβαναν φορολογούμενο πληθυσμό. Συνήθως προέρχονταν από εγκαταλελειμμένα χωριά ή εξελίσσονταν σε χωριά. Καλλιεργούνταν κατά βάση από κατοίκους του πλησιέστερου οικισμού, οι οποίοι βαρύνονταν με τη φορολογία τους. Φ. Κοτζαγεώργης, «Τσιφλίκια στον καζά Διδυμοτείχου 1455-1614», Σ. Πετμεζάς, κ.ά.(επιμ), *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας (Ρέθυμνο, 10-3-2008)*, Αθήνα 2012, σ. 95-117. Για τα τσιφλίκια κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, βλ. S. Petmezas, «Patterns of the proto-industrialization in the Ottoman Empire. The Case of Eastern Thessaly, ca 1750-1860», *The Journal of European Economic History* 3 (1990): 575-603· M. Sivignon, «Frontier between two cultural areas», *Annals of the New York Academy of Sciences* 268 (1976): 43-58.

⁸⁴⁶ Έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου με αριθμό d-dşm DRBd 16696 /1238 (1823), όπου η σχετική αναφορά για οφειλόμενα εργατικά σε τσιφλίκια του καζά Ελασσόνας.

ανθρωπομονάδες. (Ο αναφερόμενος αριθμός προέρχεται από τον πληθυσμό του χωριού, πολλαπλασιαζόμενο επί τον σταθερό αριθμό των 10 γροσιών).⁸⁴⁷

Η κάλυψη των αυξημένων εποχιακών αναγκών σε εργατική δύναμη, αναλόγως με το είδος των καλλιεργειών (θερισμός, συγκομιδή προϊόντων), φαίνεται ότι καλύπτεται με τη μετακίνηση εργατών μεταξύ των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου. Σε μπουγιουρντί του Βελή πασά, με ημερομηνία 14 Μαΐου 1819, προς τους *Βουνιώτες* δίνεται εντολή να στείλουν τριάντα εργάτες για τον θερισμό στα τσιφλίκια, τα οποία χαρακτηρίζονται ως *μπαϊρια* (=στους πρόποδες) *τσιφλίκια*, χωρίς άλλο προσδιορισμό.⁸⁴⁸ Οι εργάτες θα πρέπει να παρουσιαστούν στον αντιπρόσωπο του «*Μπεντουλά*» και η αμοιβή τους θα είναι σιτάρι προς δύο ήμισυ *σταμπόλια το κοιλό*.⁸⁴⁹ Ίσως να πρόκειται για τους κατοίκους του χωριού Βούνεσι (σημ. Μαυροβούνι Αγράφων), η για κάποιο άλλο ορεινό χωριό (του *βουνού*) των Αγράφων.⁸⁵⁰ Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται για μη αμειβόμενη εργασία (αγγαρεία), παρά τον καταναγκασμό ως προς την προσφορά της, καθώς αναφέρεται αμοιβή των εργατών. Αποτελεί κατ' ουσία μια οικονομική διαδικασία που επιτελείται με εξωοικονομικούς καταναγκασμούς, χαρακτηριστική της οικονομίας του τσιφλικιού, που, παρά τον διαρκώς εξελισσόμενο προσανατολισμό του προς την εμπορευματική γεωργία, διατηρεί τους εξαναγκασμούς και τους περιορισμούς του προκαπιταλιστικού παραδοσιακού συστήματος παραγωγής.

Τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του αποτελούν και ένα χώρο από τον οποίο αντλείται εργατικό δυναμικό για τις ανάγκες του αληπασαδικού οτζακίου, κυρίως, όσον αφορά τις οικοδομικές εργασίες για την επισκευή και επέκταση οχυρωματικών έργων, αλλά και την ανέγερση διαφόρων οικοδομημάτων, αλλά και την κάλυψη άλλων αναγκών, όπως μεταφορές, γεωργικές εργασίες κ.ά. Μεγάλο μέρος των εργατών στα έργα αυτά σε διάφορα σημεία της αληπασαδικής επικράτειας (Πρέβεζα, Μπεράτι, Τεπελένι, Τύρναβος κ.ά.) προερχόμενο από διάφορα χωριά-τσιφλίκια, εργάζεται υποχρεωτικά εν είδη αγγαρείας, όπως προκύπτει και από το αρχειακό υλικό.⁸⁵¹

⁸⁴⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α' έγγραφα με αριθμ. 192-196, σ. 354-362.

⁸⁴⁸ Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1196, σ. 265-266.

⁸⁴⁹ Ο όρος *σταμπόλια* ταυτίζεται με τα κοιλά Κωνσταντινούπολης (1κοιλό Κων/λης ισούται με 22 οκάδες), οπότε η φράση «σιτάρι προς δύο ήμισυ σταμπόλια το κοιλό» δεν είναι κατανοητή. Ο εκδότης του εγγράφου υποθέτει ότι ενδεχομένως ο συντάκτης, εκ παραδρομής έγγραψε τη λέξη «κοιλό» αντί της λέξης «στρέμμα». Ο.π.

⁸⁵⁰ Βλ. σχετική αναφορά στο εισηγητικό σημείωμα του εκδότη του εγγράφου, Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1196, σ. 265.

⁸⁵¹ Βλ. σχετικό κεφάλαιο για τα οχυρωματικά έργα του αληπασαδικού οτζακίου, σ. 195-196 της παρούσας μελέτης.

Η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας στην οθωμανική επικράτεια δεν οδήγησε στην απομάκρυνση των καλλιεργητών από τη γη τους, όπως συνέβη στην Αγγλία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν χιλιάδες, αγρότες, λόγω των *νόμων των Περιφράξεων* εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη γη που καλλιεργούσαν και συσσωρεύτηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα, για να αποτελέσουν το εργατικό προλεταριάτο της βιομηχανικής εποχής.⁸⁵² Μερικές δεκαετίες αργότερα, στη γενέτειρα του καπιταλισμού, τερματίζεται και επίσημα ο προστατευτισμός της εργασίας, με την κατάργηση του νόμου της *Speenhomeland* (1834), που υπεράσπιζε το «δικαίωμα στην επιβίωση» και είχε εμποδίσει έως τότε τη δημιουργία μιας ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας.⁸⁵³ Η μετάβαση στην καπιταλιστική εποχή και η ανάπτυξη της παραγωγής με σκοπό την πρωταρχική συσσώρευση διαμόρφωσε οικονομίες εντατικοποίησης της εργασίας. Στην οθωμανική επικράτεια όμως, η εργασία, ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα, παρέμεινε προσηλωμένη σε παραδοσιακές προκαπιταλιστικές δομές, ακόμα και όταν ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ οδηγεί την Αυτοκρατορία στον απολυταρχικό εκσυγχρονισμό, εγκαινιάζοντας την *Εποχή των Μεταρρυθμίσεων* (*Tanzimat*),⁸⁵⁴ οπότε διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις και σε θεσμικό-πολιτικό επίπεδο για την ενσωμάτωσή της στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, όπως το έχει περιγράψει ο Immanuel Wallerstein.⁸⁵⁵

Η ύπαρξη αμειβόμενων εργατών καταγράφεται ως το τέλος της οθωμανικής περιόδου στα τσιφλίκια της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, με τις αντίστοιχες κατηγορίες, που προέρχονταν πολλές φορές από μετακινούμενους πληθυσμούς (Αθιγγάνους, βαλκάνιους νομάδες), να διαβιούν σε πρόχειρα καταλύματα και να προσφέρουν έμμισθη εργασία, συμπληρωματική αυτής των κολλήγων. Ο Π. Δεκάζος αναφέρει για τους

⁸⁵²Πρόκειται για μια σειρά νομοθετημάτων που ψηφίστηκαν από το Αγγλικό Κοινοβούλιο σ' ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών (1604-1914) με τον γενικότερο τίτλο «*Bills of Enclosures of Commons*» (*Νόμοι για τις περιφράξεις της κοινοτικής γης*), τα οποία προέβλεπαν την ιδιοποίηση του συνόλου σχεδόν της κοινοτικής γης από τους μεγάλους φεουδάρχες. Μεταξύ αυτών ο *Νόμος περί Εισδοχής* (1773), ο *Νόμος περί Εμπραγμάτωσης* (1845), ο *Νόμος περί Εγκλήσεως* (1848), ο *Νόμος περί Δαπανών* (1868), ο *Νόμος για τα Κοινοτικά Έξοδα* (1878). Οι προσπάθειες σφετερισμού της κοινοτικής γης από τους εκπροσώπους της φεουδαρχικής αριστοκρατίας είχαν ξεκινήσει ήδη από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα στην Αγγλία, αλλά ανεστάλησαν με νομοθετικές παρεμβάσεις της βασιλικής εξουσίας, όπως ο *Νόμος του Ερρίκου του Ζ'* του 1489 και η *Πράξη* 25 του Ερρίκου του Η', ο *Νόμος του Ιάκωβου* του Α' του 1627. Βλ. E. P. Thompson, *Customs in Common*, Penguin, 1993, σ.114· Joan Thirsk, *English Peasant Farming: The Agrarian History of Lincolnshire from Tudor to Recent Times*, Cambridge 1957, σ. 118.

⁸⁵³K. Polanyi, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης, Αθήνα 2001, (πρωτ. έκδοση 1944). σ.78 κ.ε.

⁸⁵⁴Με τον όρο *Τανζιμάτ* (*Μεταρρυθμίσεις*/1839-1876) χαρακτηρίζεται το σύνολο των αλλαγών στις στρατιωτικές, πολιτικές και διοικητικές δομές του οθωμανικού κράτους, με σκοπό τη σύγκληση με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά πρότυπα και την απεμπόληση θεσμών που προέρχονται από τα μεσανατολικά προνεωτερικά κράτη. Αν και επίσημα η περίοδος του Τανζιμάτ ξεκινά με την υπογραφή του *Ιερού Διατάγματος του Κήπου των Ρόδων* (GülhaneHatt-iSerif) από τον Σουλτάνο Αβδούλ Μετζίτ (Abdul Mecid), γιο και διάδοχο του Σουλτάνου Μαχμούτ β', οι μεταρρυθμίσεις θεωρείται ότι ξεκινούν επί της σουλτανείας του τελευταίου, με το *Ελπιδοφόρο Γεγονός* της εξόντωσης των Γενιτσάρων και την ίδρυση του *Νέου Στρατού*, αλλά και την εξόντωση των αλβανών άγαν των Βαλκανίων (1822-1832), αλλά ενδεχομένως και από την περίοδο του Σελίμ Γ', με τις μεταρρυθμίσεις της Νέας Τάξης (*Nizam-i cedit* /αραβ. *An-nizâm al jadid*/النظام الجديد).

⁸⁵⁵Im. Wallerstein, *The Modern World System III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy (1730-1840)*, Σαν Ντιέγο, Καλιφόρνια 1989, σ. 126-189.

αἰλακσῆδες των αρχών του 20^{ου} αιώνα στα τσιφλίκια της Μακεδονίας: «Ἐκτός τῶν κολλήγων ὑπάρχουσιν εἰς τὰ Μακεδονικά τσιφλίκια καί οἱ καλούμενοι αἰλακτσῆδες ἢ χισμεκιάρηδες, ἥτοι ἄποροι ἢ ὑπηρεταί (hizmetkâr/خدمتکار= υπηρετής). Οὗτοι εἶναι ἐντελῶς ἄποροι γεωργοί, συνήθως ἀθίγγανοι, οἱ ὅποιοι, μὴ ἔχοντες ἓν ζεῦγος βοῶν μετὰ τοῦ ἀρότρου καὶ ἀραμπᾶ, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα ἐφόδια διὰ νὰ καταστῶσι κολλήγοι, προσλαμβάνονται ὡς ὑπηρεταί εἰς τὸ κτήμα παρὰ τῶν ἰδιοκτητῶν διὰ τὴν παρ' αὐτῶν ἐνίοτε τελούμενην αὐτοκαλλιέργειαν, ὡς καὶ διὰ τὰς ἄλλας βοηθητικὰς ἐργασίας τοῦ κτήματος. Ἐτήσια ἀντιμισθία αὐτῶν εἶναι περίπου ἡ ἐξῆς: 8-10 λίραι ἐτησίως διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ὅλης οἰκογενείας αὐτῶν, 40 ὀκάδες ἐλαίου, 12 ὀκάδες ἄλατος, 12 ὀκάδες φασίολων, 40-50 ὀκάδες κρομμύδων καὶ ἀραβοσίτου 600-700 ὀκάδες ἀραβόσιτου, ἥτοι εἰς χρήμα 350 δρχ. περίπου ἐτησίως».⁸⁵⁶ Ἔτσι, ἡ βασικὴ μονάδα τῆς αγροτικῆς ἐργασίας ὡς τὸ τέλος τῆς οθωμανικῆς περιόδου παρέμεινε ὁ ζευγίτης γεωργός (çifçi re'aya), τοῦ οὐοίου ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση, παρὰ τὶς κολληγικὲς υποχρεώσεις καὶ δεσμεύσεις, ἦταν σαφῶς καλύτερη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ αγροτικοῦ ἐργάτη.

1.η.Τα τσιφλίκια τοῦ Ἀλὴ πασά στη Θεσσαλία

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς τσιφλικικῆς γαιοκτησίας τοῦ αληπασιδικούοτζακίου, ὅπως προκύπτει, τόσο ἀπὸ τὶς αφηγηματικὲς πηγές, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς καὶ τὶς οθωμανικὲς ἀρχεακὲς πηγές, καταγράφεται στὴν περιοχή τῆς Θεσσαλίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τσιφλικίων τοῦ Ἀλὴ πασά στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο ποῦ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο Φιλητά, τὸν οὐοίὀ διασῶζει ὁ Σπ. Ἀραβαντινός στὸ σύγγραμμά τοῦ «Ἱστορία τοῦ Ἀλὴ Πασά τοῦ Τεπελενλή»,⁸⁵⁷ ἀνέρχεται σε 935, ἀπὸ τα οὐοία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Δ. Κ. Τσοποτός, 411 βρίσκονται στὴν Ἡπειρο, 15 στὸ Δομένικο, 100 στὴν Ἐλασσόνα, ἓνα στὸν Πλαταμῶνα, 172 στὴ Μακεδονία, 18 στὴ Φθιώτιδα καὶ τὴν Αἰτωλοακαρνανία καὶ 228 στὴ Θεσσαλία. Ἀπὸ τα εὑρισκόμενα στὴ Θεσσαλία, ὁ Τσοποτός ἀναφέρει ὅτι ἑξὶ ἀναφέρονται δύο φορές καὶ 13 αποτελοῦν λιβάδια καὶ βοσκότοπους, χωρὶς συνοικισμούς. Ὁ Δ. Τσοποτός ἐπισημαίνει ὅτι 32 ἀπὸ τα ἀναφερόμενα στὸν κατάλογο Φιλητά ὡς τσιφλίκια τοῦ Ἀλὴ πασά ἦσαν πασίγνωστα, ἀνέκαθεν, ὡς κεφαλοχώρια,⁸⁵⁸ κατὰ συνέπεια, στα χωριά αὐτά μόνο μερίδια

⁸⁵⁶Π. Δεκάζος, *Αἱ γεωργικαὶ σχέσεις εἰς τὴ μακεδονίαν*, Ἀθῆνα 1914, σ. 51.

⁸⁵⁷Σπ. Ἀραβαντινός, *Ἱστορία τοῦ Ἀλὴ Πασά*, ὀ.π., τ. II, σ. 601 κ. ε.

⁷⁵Ὁ Δ. Κ. Τσοποτός κάνει μνεία στατιστικῆς καταγραφῆς τοῦ *Εμπορικοῦ Συλλόγου Βόλου* τοῦ ἔτους 1907 (σ. 510), ἡ οὐοία στηρίζεται σε ἐπίσημες πληροφορίες τῶν δημάρχων Θεσσαλίας, σχετικὰ με τα κεφαλοχώρια τῆς Θεσσαλίας. Ἀναφέρονται τα χωριά Νεζερὸς (σημ. Καλλιπεύκη Δ. Γόννων Ν. Λάρισας), Μακρυχώρι (σημ. στὸ Δῆμο Τεμπών), Πουρνάρι (σημ. στὸ Δῆμο Τεμπών), Ομβρυακή (σημ. στὸν Δῆμο Δομοκοῦ), Σαρμεσέ (Σερμένικον Νεβρουπόλεως), Τσουρναῖοι, Μπορόβικος (σημ. Κοινότητα Καστανέας/Δῆμος Καρδίτσας),

γαιοκτησίας (*αλιακάδες* ή *hisse/حصه*) διέθετε ο Αλή πασάς, τα οποία περιήλθαν σ' αυτόν και την οικογένειά του, είτε από δημεύσεις περιουσιών (εμλάκι μιριγιέ/emlâki miriye/emlak-i hümayun ميرييه ملاك/املاك خمايون), είτε από κληρονομιά θανόντων άκληρων κατόχων τους (μαχλούλ/mahlûl/خلول=κενός, λυμένος, διαλυμένος, κτήμα αδέσποτο και κατ'επέκταση, περιουσία θανόντος χωρίς κληρονόμους).⁸⁵⁹ Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονταν, όχι μόνο γαιοκτησίες μουσουλμάνων, αλλά και χριστιανών, πολλοί από τους οποίους πέθαναν από τις συχνές επιδημίες πανώλης που έπληξαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα την περιοχή της Θεσσαλίας.

Οι αρπακτικές τάσεις του Αλή πασά συνάντησαν ανυπέρβλητα εμπόδια από το κατεστημένο γαιοκτητικό και θεσμικό οθωμανικό σύστημα, συνεπώς, ο βεζύρης των Ιωαννίνων δεν μπορούσε να μετατρέψει τα 18 τουρκικά κεφαλοχώρια της περιοχής Καρδίτσας και Τρικάλων σε τσιφλίκια, με σφετερισμό των μικρών γαιοκτησιών στα χωριά αυτά, σε καθένα από τα οποία, ωστόσο, είχε καταφέρει να αποκτήσει τσιφλικικά μερίδια, αποτελούμενα από 2 ή 3 *αλιακάδες* (μερίδια).⁸⁶⁰ Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, κατείσχε ιδιοκτησίες μικροκαλλιεργητών, όταν σ' αυτές παρεμβάλλονταν δικές του τσιφλικικές εκτάσεις. Ο Rouqueville υποστηρίζει ότι ο Αλή πασάς, προκειμένου να σφετερισθεί τις μικρές αυτές γαιοκτησίες, επέβαλλε στους καλλιεργητές τους, αλλά και στα ελεύθερα κεφαλοχώρια της θεσσαλικής πεδιάδας, υπερβολικούς φόρους και άμισθες εργασίες (αγγαρείες). Ανάλογες είναι και οι περιγραφές του βιογράφου του Αλή πασά Ιμπραήμ Μανζούρ Εφέντη (Ibrahim Manzur Effendi).⁸⁶¹ Όπως είναι γνωστό, μεγάλο τμήμα της Θεσσαλίας από τον 15^ο αιώνα εποίκισθηκε από τουρκικής προέλευσης πληθυσμούς από τη Μικρά Ασία (κυρίως από την περιοχή του Ικονίου, τους επονομαζόμενους *Κόνιαρους*), οι οποίοι διαμόρφωσαν οικισμούς στη θεσσαλική πεδιάδα, που σταδιακά εξελίχθηκαν σε κεφαλοχώρια. Οι τουρκοί αυτοί πληθυσμοί αποτέλεσαν βασικό τμήμα του αγροτικού

Πόρτα-Παζάρι, *Βίτσαίνα*, *ραμίτσι*, *Ζόλι*, *Κούτσαίνα* (σημ. Στουρναρέϊκα Δ. Πύλης Τρικάλων), *Πύρρα* (Ν. Τρικάλων), *Τυχάϊ*, *Περτούλι*, (Δ. Αιθίων), *Καπρόϊ*, *Γρεβενοσέλι*, *Βαλκάνι*, *Μούκαρον*, *Σκληβενον*, Μυρόκοβον (όλοι οι οικισμοί σήμερα ανήκουν στο Δήμο Κοθωνίων Ν. Τρικάλων), *Λούμπνιτσα*, (Λεπένιτσα, σημ. Ανθούσα Ν. Τρικάλων της διευρυμένης κοινότητας Ασπροποτάμμου), *Μουζάκι* (σημ. Δήμος Μουζακίου κοντά την αρχαία πολη των Γομφών), *Χαλαμπρέζι*, *Ταμάσι*, *Κοσκινά* (Δ. Τιτανίου), *Γαρδίκι* (βλάχικο χωριό σημ. στο Δήμο Αιθίων), *Δέση* (ομών. χωριό Ν. Τρικάλων), *Καμνάϊ* (βλάχικο χωριό, σήμερα Άγιος Νικόλαος Δήμου Αιθίων Ν. Τρικάλων), *Μουτσάρα*, (βλάχικο χωριό σημ. Αθαμανία, Δ. Αιθίων, Ν. Τρικάλων), *Τσούρτσα* (βλάχικο χωριό, σημ. Αγία Παρασκευή Κοιν. Ασπροποτάμου Ν. Τρικάλων και *Τυφλοσέλι* (βλάχικο χωριό, σημ. Δροσοχώρι Δ. Αιθίων, Ν. Τρικάλων). Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί*, ό.π., σ. 202. Για την ονομασία των χωριών βλ. διαδικτυακός τόπος: Μετονομασίες Οικισμών lithoksou. net:: <http://www.lithoksou.net/p/ta-blaxika-xoria-tis-perioxis.asp>.

Επίσης, διαδικτυακός τόπος Ελληνικής Εταιρίας Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Ανάπτυξης (Ε.Ε.Τ.Α.Α.): https://www.eetaa.gr/index.php?tag=nommet_details&id=31

⁸⁵⁹ Τσοποτός, *Γη και γεωργοί*, ό.π., σ. 202 και 203.

⁸⁶⁰ Ό.π., σ. 203.

⁸⁶¹ I. Manzour, *Memoires sur la Grèce et l' Albanie pendant le government d' Ali-Pacha*, Παρίσι 1827, σ. 233, 346 και επ· F. Rouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μτφρ. Ξ. Ζυγούρα, Αθήνα 1890, τ. 1, σ. 176.

πληθυσμού της θεσσαλικής υπαίθρου, συνυπάρχοντας με τους κατοίκους των ιδιοκτητών καλλιεργητών από χριστιανικές οικογένειες.⁸⁶² Ο σουηδός περιηγητής Björnstahl, ο οποίος πέρασε στα 1779 από τη Θεσσαλία, δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένα κεφαλοχώρια ή τσιφλίκια. Αναφέρει μόνο ότι τα χωριά Κουτσόχερο και Ζάρκος διοικούνταν από σούμπαση.⁸⁶³

Στην ύστερη φάση της οθωμανικής περιόδου, όπως αναφέρει ο Δ. Τσοποτός, οι σουμπασιήδες των τσιφλικιών στη Θεσσαλία ήταν κυρίως μουσουλμάνοι Αλβανοί, οι οποίοι ασκούσαν μεγάλη τοκογλυφική δραστηριότητα εις βάρος των χωρικών της περιοχής, η οποία στη βιβλιογραφία έχει γενικότερα επισημανθεί με τον χαρακτηριστικό όρο *αρβανίτικα δάνεια*.⁸⁶⁴ Η τοκογλυφική τους δράση υπήρξε βασική διαδικασία για τον εκχρηματισμό της τοπικής οικονομίας, καθώς οι αγροτικοί πληθυσμοί με αυτόν τον επαχθή τρόπο αποκτούσαν την αναγκαία διαθεσιμότητα σε μετρητά για αγορά σπόρων, εργαλείων και για την απόδοση των εκχρηματισμένων φόρων προς το οθωμανικό κράτος. Ο W. M. Leake αναφέρει ότι το χωριό Σούρπη του Αλμυρού είχε χρέος που ανερχόταν σε 300 πουνγιά (περίπου 150.000 γρόσια), το μεγαλύτερο μέρος του οποίου βαρυνόταν με τόκους που έφταναν το 12%. Οι πιστωτές ήταν κατά βάση Αλβανοί ή Τούρκοι (*Κόνιαροι*) της Λάρισας, οι οποίοι επισκέπτονταν ετησίως το χωριό για να τα οφειλόμενα και παρέμεναν εκεί μέχρις ότου ολοκληρώσουν τον σκοπό τους. Όταν δεν συμπληρωνόταν το οφειλόμενο ποσό, έπαιρναν από τους κατοίκους προϊόντα από την παραγωγή τους, με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να εξαθλιώνονται ακόμη περισσότερο και το χρέος τους να παραμένει αμείωτο.⁸⁶⁵ Ο

⁸⁶²Ο Δ. Κ. Τσοποτός κάνει λόγο για ζευγίτες αγρότες, σχεδόν σε καθεστώς δουλοπαροικίας, τους οποίους αντιπαραβάλλει με τους ελεύθερους τούρκους γεωργούς, των οποίων το καθεστώς δουλοπαροικίας ανάγεται, κατά τον ίδιο, στη βυζαντινή περίοδο. Όπως αναφέρει, μετά την οθωμανική κατάκτηση, στην κυριότητα των Οθωμανών περιήλθαν τα κτήματα του *Βυζαντινού Δημοσίου Στέμματος*, τα κτήματα των αρχοντικών βυζαντινών οικογενειών, καθώς και τα μοναστηριακά και εκκλησιαστικά κτήματα. Το καθεστώς της δουλοπαροικίας των αγροτών-καλλιεργητών των μεγάλων αυτών γαιοκτησιών διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και καταργήθηκε την περίοδο του Τανζιμάτ. Οι δουλοπάροικοι αυτοί αγρότες τη βυζαντινή περίοδο υπόκεινταν στην εποπτεία επιστάτη, ο οποίος ονομαζόταν από τους Βυζαντινούς «οικονόμος» ή «φροντιστής», με καθήκοντα αντίστοιχα αυτών του «σούμπαση» στην οθωμανική περίοδο. Αναφερόμενος σε ιδιόκτητα, από αρχοντικές βυζαντινές οικογένειες, χωριά, κάνει λόγο για «τσιφλίκια», τα οποία αντιπαραβάλλει με τα ελεύθερα κεφαλοχώρια των Τούρκων *Κόνιαρων*. Βλ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί*, ό.π., σ. 136-138. Για τα είδη της γαιοκτησίας στη Θεσσαλία κατά τον 19^ο αιώνα βλ. και Γ. Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου «Απόψεις γύρω από τη γεωργική ζωή στη Θεσσαλία στα μέσα του 19ου αιώνα», *Τρικαλινά* 4 (1984): 89-102

⁸⁶³J. J. Björnstahl, *Οδοιπορικό της Θεσσαλίας*, μτφρ. Μεσεβρινός (Α. Μυστακίδης), Θεσσαλονίκη 1979, σ. 24. Για τον J. J. Björnstahl και την επίσκεψή του στη Θεσσαλία, βλ. Ch. Callmer, «Ο Σουηδός ανατολιστής Björnstaahl και το ταξίδι του στη Θεσσαλία στα 1779», *Νέα Εστία* 54 τχ. 629 (1953): 1305-1312.

⁸⁶⁴Τσοποτός, *Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας*, ό.π., σ. 178.

⁸⁶⁵Σημαντική πηγή εσόδων για τους σουμπασιήδες της θεσσαλικής πεδιάδας, όπως αναφέρει ο W. M. Leake, αποτελούσε το «παρασπόρι», δηλαδή η σπορά από κάθε ζευγίτη αγρότη ενός κοιλού σιταριού, το προϊόν της οποίας αποδιδόταν στον σούμπαση. Ο ίδιος κατέβαλε μόνο τα έξοδα θερισμού, ενώ όλα τα άλλα επιβάρυναν τον αγρότη-ζευγίτη. Εκτός, από το παρασπόρι, οι χωρικοί των μεγάλων γαιοκτησιών ήταν υποχρεωμένοι να χορηγούν γάλα, αυγά, κοτόπουλα και κρέας και να παρέχουν διάφορες υπηρεσίες ως αγγαρείες (μεταξύ αυτών το *παλάμισμα*, δηλαδή η επάλειψη των τοίχων της κατοικίας του σούμπαση με λάσπη), ο καθαρισμός της, η

Λαρισαίος Κωνσταντίνος Κούμας στο έργο του *«Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων»* αναφέρει ότι η ολόκληρη η πεδινή Θεσσαλία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα αποτελούνταν από τσιφλίκια, τα οποία ανήκαν σε πλούσιες και επιφανείς οικογένειες Τούρκων μπέηδων της Λάρισας.⁸⁶⁶ Στην κατάσταση των πληθυσμών στα τσιφλίκια της Θεσσαλίας αναφέρεται ο Κωνσταντίνος Κούμας: «Στά χωριά, εἰς τήν Θεσσαλίαν ὅλην (ἐπειδή) ἡ μεγάλη πεδιάς ἐξουσιάζεται ἀπό τούς Βέηδες τῆς Λαρίσης, ἡ σχέσις τῶν ἀγροτῶν Ἑλλήνων πρός τούς κυρίους των εἶναι πολύ καλητέρα πάρα τήν τῶν ἀγροτῶν τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης. Καθεῖς λαμβάνει ἀπό τόν ἀγροκτήτορα ζεῦγος βωδίων, μέ το ὅποιον γεωργεῖ μέρος τοῦ ἀγροῦ, καί τόν σπόρον, καί μερίζεται μέ αὐτόν τό γέννημα, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐξαιρεθῇ διά τόν κύριον ὁ σπόρος. Πληρόνουνσι προσέτι εἰς τόν κύριον μέτριον τι ἐνοίκιον διά τούς οἴκους των καί τό βασιλικόν χαράτσιον».

Το έτος 1801 ο Αλή πασάς αγόρασε γαίες που ανήκαν στη μονή Δουσίκου (Ιερά Μονή Αγίου Βησσαρίωνος Δουσίκου), η οποία κατείχε και άλλες σε πολλές περιοχές της Δυτικής Θεσσαλίας.⁸⁶⁷ Η περιουσία της μονής, στα Μεγάλα Καλύβια, περιελάμβανε αμπελώνες απροσδιόριστης έκτασης και χωράφια συνολικής έκτασης έξι ζευγαριών, που αντιστοιχούσαν σε έκταση 480-600 στρεμμάτων.⁸⁶⁸ Για την αγορά των εκτάσεων αυτών ο Αλή πασάς χρησιμοποίησε εξωοικονομικούς καταναγκασμούς, όπως αναφέρει ο ηγούμενος της μονής Ιερόθεος σε μια ενθύμησή του, που είχε γράψει στο πίσω μέρος του πωλητηρίου συμβολαίου (*ομολογία*), με ημερομηνία 2-5-1801, την οποία στις 10-7-1858 μετέγραψε ο μοναχός Χατζή-Γεράσιμος, στον κώδικα με αριθμό 59 της μονής Δουσικού. Επισήμως, στην ομολογία πώλησης αναφέρεται ότι τα κτήματα πουλήθηκαν στον Αλή πασά με «*ἴδιον θέλημα τῶν μοναχῶν*».⁸⁶⁹ Ο Ηγούμενος Ιερόθεος μεταφέρθηκε στα Ιωάννινα, όπου έμεινε φυλακισμένος για 35 ημέρες, έως ότου συναινέσει στην «πώληση» των κτημάτων, ενώ στη μονή εγκαταστάθηκε ομάδα ενόπλων, με επικεφαλής έναν μπουμπασίρη (mübaşir/مباشير), οι οποίοι ασκούσαν πιέσεις στους μοναχούς για να αποδεχθούν την πώληση των κτημάτων της μονής.⁸⁷⁰ Μετά την υπογραφή της ομολογίας μεταβίβασης των κτημάτων, στην οποία υπέγραψε ως μάρτυρας ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Ιερόθεος Γ' (1799-1810), προφανώς για

παρασκευή τροφίμων και η μεταφορά του με γεωργικές άμαξες κ.ά. W.M. Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810», μτφρ. Β. Αργυρούλης, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 33 (1998): 216.

⁸⁶⁶ Κούμας, *Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων*, ό. π., τ. 12, σ. 540 και 548.

⁸⁶⁷ Κ. Σπανός, «Το μετόχι της Μονής Δουσίκου στη Βατσουνιά της Καρδίτσας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 35 (2001): 122-126.

⁸⁶⁸ Με υπολογισμό ότι το κάθε ζευγάρι ισοδυναμεί με 80-100 στρέμματα. Βλ. Κ. Σπανός, «Ο Αλή πασάς, αγοραστής γαιών στα Μ. Καλύβια των Τρικάλων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 41(2002): 22.

⁸⁶⁹ «Διά τοῦ παρόντος πωλητικοῦ ὑμῶν γράμματος δηλοποιοῦμεν ἡμεῖς οἱ κάτωθεν γεγραμμένοι καλόγεροι Δουσικιώταις ὅτι τα 6: ἑξὶ ζευγαριῶν χωράφια ὅπου εἴχαμεν εἰς τὰ Καλύβια, παλαιὰ μούλκια τοῦ μοναστηρίου μας, ὁμοίως καί τῶν ζευγιτῶν τὰ σπίτια, τὰ ἐπωλήσαμεν στον ὑψηλῶτατον βεζύρ ἀφέντη μας Αλή πασά καί ἐπῆραμε τὰ ἄσπρα σῶα καὶ ἀνελλιπή». Σπανός, «Ο Αλή πασάς, αγοραστής γαιών στα Μ. Καλύβια», ό.π., σ. 25.

⁸⁷⁰ Σπανός, «Ο Αλή πασάς, αγοραστής γαιών στα Μ. Καλύβια», ό.π., σ.23.

να πιστοποιείται η εγκυρότητα του εγγράφου, ο ηγούμενος απελευθερώθηκε και επέστρεψε στη μονή. Στην ομολογία της πώλησης δεν αναφέρεται το ακριβές αντίτιμο, αλλά ότι οι μοναχοί εισέπραξαν τα άσπρα «*σῶα καί άνελλιπή*». Ο ηγούμενος Ιερόθεος στην ενθύμησή του αναφέρει ότι ο Αλή πασάς προσέφερε 150 γρόσια για κάθε ζευγάρι γης, δηλαδή συνολικά 900 γρόσια, ενώ η πραγματική αξία της γης έφτανε τα 7.200 γρόσια.⁸⁷¹

Το 1812 ο Βελή πασάς διορίστηκε εκ νέου διοικητής του σαντζακιού των Τρικάλων και κατ' επέκταση ολόκληρης της θεσσαλικής περιοχής. Κατά τη δεύτερη αυτή φάση της παραμονής του στη Θεσσαλία επέκτεινε την ήδη τεράστια γαιοκτησία της οικογένειας, αλλά και τη δική του, με συνεχείς αγοραπωλησίες και οικειοποιήσεις γαιών.

Σημαντικά στοιχεία για τα εισοδήματα από τα τσιφλίκια περιλαμβάνονται σε αχρονολόγητο έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά. Πρόκειται για πίνακα καταγραφής του συνόλου των εισοδημάτων (=ιρατιού/*irad/إراد*) του Βελή πασά, τα οποία προέρχονται από τσιφλίκια, *μαλικιανέδες* και λοιπές φορολογικές προσόδους. Ο υπολογισμός, όσον αφορά τα εισοδήματα των τσιφλικιών γίνεται σε σιτάρι, με βάση την παραγωγή (μιας *ευτυχισμένης χρονιάς*) ενός έτους με παραγωγική συγκομιδή και οι αναφερόμενες ποσότητες του σιταριού μετατρέπονται σε γρόσια με βάση υπολογισμού μάλλον το κοινό της Κωνσταντινούπολης (*όπου είς μίαν ανάλογον και εύτυχισμένην χρονιάν, να πουληθῇ το σιτάρι προς πέντε γρόσια*). Το έγγραφο είναι αχρονολόγητο, αλλά θα πρέπει να χρονολογηθεί το έτος 1819, στο τέλος της δεύτερης θητείας του Βελή πασά στη Θεσσαλία και πριν διορισθεί πασάς της Ναυπάκτου (1820). Ο σχετικά μικρός αριθμός των ζευγαριών που αναγράφεται δίπλα σε ορισμένα ονόματα χωριών δεν αφορά το μέγεθος των καλλιεργουμένων εκτάσεων, αλλά την κατάτμηση της παραγωγικής γης σε *αλιακάδες* (=τμήματα, μερίδια). Το σύνολο των ετήσιων εισοδημάτων σύμφωνα με τη συγκεκριμένη καταγραφή και το σύστημα υπολογισμού που προαναφέρθηκε, ανέρχεται στο ποσό των 2.532.900 γροσίων. Το έγγραφο αυτό αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου κατάστιχου, το οποίο διασώζεται στο *Οθωμανικό Αρχείο της Προεδρίας* του τουρκικού κράτους, στο οποίο καταγράφονται τα τσιφλίκια του Βελή πασά σε περιοχές της Θεσσαλίας, της σημερινής Στερεάς και της Μακεδονίας.⁸⁷²

Πληροφορίες σχετικά με την απόκτηση γαιών από το αληπασαδικότζάκιο αντλούμε και από αρχειακά τεκμήρια της συλλογής Ζυγαλάκη, που φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο της *Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*. Από το υλικό αυτό προκύπτει ότι

⁸⁷¹Ι. Λεονάρδος, *Νεώτατη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Πέστη 1836, σ. 88.

⁸⁷²Βλ. Έγγραφο με αριθμό BSM...d Dosya No 42356 Tarih 1225, που περιέχεται μεταγεγραμμένο στα ελληνικά από τα οθωμανικά, στο παράρτημα της παρούσας μελέτης. Το κατάστιχο είχε συνταχθεί από τον γραμματικό του Βελή πασά Δημήτρη Μωραΐτη το έτος 1810 και μεταφράστηκε στα οθωμανικά για τις ανάγκες της οθωμανικής διοίκησης μετά τον θάνατο του Αλή πασά και τη μεταφορά του αρχείου του στην οθωμανική πρωτεύουσα.

κάποια από τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του αποκτήθηκαν με αγορά από τους προκατόχους τους, μικρότερους γαιοκτήμονες. Σε επιστολή κάποιου εμπίστου του Βελή πασά με το όνομα *Πράμος* προς τον πρώτο, με ημερομηνία 28 Αυγούστου και τόπο αποστολής τη Λάρισα, αναφέρεται η αγορά τεσσάρων τσιφλικιών στη Θεσσαλία (*Τσούζανη*,⁸⁷³ *Οβριακή*⁸⁷⁴ *Βλοχός*⁸⁷⁵ και *Στεφανοσαίοι*⁸⁷⁶) από τον Βελή πασά και δύο τσιφλικιών από τον Μουχτάρ πασά (*Τσουρμακλή*⁸⁷⁷ και *Μπάκρινα*⁸⁷⁸). Επίσης γίνεται αναφορά στην προσφορά προς πώληση συνολικά 36 τσιφλικιών, μεταξύ των οποίων τα *Κιουπριτζή*,⁸⁷⁹ *Σαϊκλή*,⁸⁸⁰ *Ακ Σεράι*,⁸⁸¹ *Μπακράτσι*, *Ζαρχανάδες*⁸⁸² και *Φίλια*.⁸⁸³ Το έγγραφο δεν αναφέρει χρονολογία, αλλά θα πρέπει να χρονολογηθεί μεταξύ των ετών 1807 ως 1812, διάστημα κατά το οποίο ο Βελή πασάς κατείχε το αξίωμα του βαλή του Μοριά (*Mora valisi*), καθώς ο έμπιστός του, *Πράμος*, απευθύνεται προς αυτόν, χωρίς να αναφέρει το όνομά του, αναφέροντάς τον με το συγκεκριμένο αξίωμα.⁸⁸⁴

Βασικός υπεύθυνος για την καταγραφή της περιουσίας του Βελή πασά ήταν ο Μωραΐτης γραμματικός του, ονόματι Δημήτρης. Ο ίδιος κατά την ανάκρισή του από αυτοκρατορικούς αξιωματούχους, μετά τον θάνατο του Αλή πασά, έδωσε πληροφορίες σχετικά με την περιουσία και τα εισοδήματα του Βελή πασά. Σ' αυτόν οφείλεται και η πληροφορία ότι ο Αλή πασάς, τρεις μήνες μετά την έναρξη της πολιορκίας του από τις σουλτανικές δυνάμεις είχε αποφασίσει να αποστείλει κρυφά στην Κέρκυρα 20 χιλ. κεσέδες άσπρα,⁸⁸⁵ χωρίς ωστόσο να γνωρίζει αν τελικά το σχέδιο αυτό πραγματοποιήθηκε, προσθέτοντας ότι για το συγκεκριμένο θέμα έπρεπε να ερωτηθούν άλλα πρόσωπα της εμπιστοσύνης του πασά, μεταξύ των οποίων ο Θανάσης Βάγιας και ο γραμματικός του, Μάνθος Οικονόμου.

⁸⁷³ Σήμερα οικισμός *Δήμητρα* Δήμου Αγιάς (πρώην Δήμου Λακέρειας) στον Ν. Λάρισας.

⁸⁷⁴ Σήμερα οικισμός *Αμπέλια* στον Δήμο Δομοκού.

⁸⁷⁵ Σήμερα ομώνυμος οικισμός στον Δήμο Παλαμά Καρδίτσας.

⁸⁷⁶ Σήμερα οικισμός *Δροσερό* Δήμου Πύλης Τρικάλων.

⁸⁷⁷ Σήμερα κοινότητα *Άγιοι Ανάργυροι* στον Ν. Λάρισας.

⁸⁷⁸ Σήμερα οικισμός *Γυρτώνη* Δήμου Τεμπών στον Ν. Λάρισας.

⁸⁷⁹ Σήμερα οικισμός *Κιέριο* στον Δήμο Άρνης Ν. Καρδίτσας.

⁸⁸⁰ Οικισμός στο Δήμο Φακκίου Ν. Λάρισας.

⁸⁸¹ Στον χώρο του τσιφλικού *Ακ Σεράι*, που σήμερα βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Λάρισας, ανεγέρθηκε το 1911 η *Αβερώφειος Γεωργική Σχολή*.

⁸⁸² Σήμερα οικισμός *Λασσχόρι* στον Δήμο Καλιφώνου Ν. Καρδίτσας.

⁸⁸³ Σήμερα στον Δήμο Καλλιφώνου Ν. Καρδίτσας.

⁸⁸⁴ Πρόκειται για την επιστολή με αριθμό 18834 της *Συλλογής Ζυγαλάκη του Αρχείου Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος*, με πρόσωπο, με το όνομα «*Πράμος*», στην εξωτερική διεύθυνση της οποίας αναφέρεται η φράση: «*Βεζίρ αὐθέντη μου τῷ ὑψηλοτάτῳ μερχαμετλιοῦ καὶ πολυχρονεμένῳ μόρα βαλεσῇ σλαβικῶς προσκυνῶ*».

⁸⁸⁵ Sezer, «Τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του», ό.π., σ. 4, όπου η αναφορά σε έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου του Τουρκικού κράτους D.BSB, Κατάταξη *Hatt-i Hümayun*, αρ. 21035-C, στο οποίο περιλαμβάνεται και οθωμανική μετάφραση από τα ελληνικά της επιστολής του *Δημήτρη, γραμματικού* (Μωραΐτη), του Βελή πασά. Βλ. αναφορά στο σχετικό κεφάλαιο της παρούσας μελέτης και στο παράρτημα στο τέλος της μελέτης.

Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, οι μουσουλμάνοι κάτοχοι μεγάλης γαιοκτησίας και γενικότερα ο τουρκικής προέλευσης μουσουλμανικός πληθυσμός της Θεσσαλίας (*Κόνιαροι*= τουρκικής προέλευσης έποικοι από το Ικόνιο) διάκειται εχθρικά απέναντι στον Βελή πασά και στο αληπασαδικόοτζάκιο, κυρίως, λόγω της απόκτησης μεγάλου αριθμού τσιφλικιών στην περιοχή. Ο Ιωάννης Βηλαράς, σε χειρόγραφο ιστορικό σημείωμά του, που φυλάσσεται στα Γ.Α.Κ., αναφέρει ότι οι κόνιαροι και μουσουλμάνοι πρόκριτοι της Λάρισας, εκμεταλλευόμενοι την απουσία του Βελή πασά από τη Θεσσαλία, αλλά και τη δυσарέσκεια της Πύλης προς το αληπασαδικόοτζάκιο, κατάφεραν, με διάβημά τους προς τον Σουλτάνο, να επιτύχουν τη μετακίνηση του Βελή πασά από το πασαλίκι της Λάρισας (Τρικάλων) σε αυτό της Ναυπάκτου.⁸⁸⁶

Η κατοχή μεγάλου μέρους των θεσσαλικών εκτάσεων από τον Αλή πασά και την οικογένειά του, ως τσιφλίκια, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την επιβολή της αληπασαδικής εξουσίας στον σημερινό κεντρικό ελλαδικό χώρο. Η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας αλλάζει τους συσχετισμούς των δυνάμεων στην περιοχή, αποδυναμώνοντας τη θέση των μουσουλμάνων τοπικών παραγόντων και κατόχων μεσαίας γαιοκτησίας. Η κατάσταση των καλλιεργητών, όπως είναι ήδη γνωστό για την περίοδο αυτή, αποδυναμώνεται περισσότερο, λόγω των αυξημένων καταναγκασμών που προκαλεί η τσιφλικοποίηση και της απόσπασης μεγαλύτερου μέρους του αγροτικού προϊόντος από μέρους του κατόχου του τσιφλικιού. Ωστόσο, ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της αληπασαδικής διοίκησης και οι μηχανισμοί καταστολής της ληστείας στην ύπαιθρο που διαχειρίζεται ο Αλή πασάς ως *Επόπτης των Δερβενίων* της Δυτικής Ρούμελης, καταπολεμά σε σημαντικό βαθμό το ληστικό φαινόμενο στην περιοχή, προστατεύοντας τους αγροτικούς πληθυσμούς από τη βίαιη απόσπαση σημαντικού μέρους της παραγωγής τους.

1.Θ.Οι καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης για τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου.

Τα κατάστιχα του Οθωμανικού Αρχείου για τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του περιέχουν συγκεντρωτικές καταγραφές των παραγόμενων προϊόντων ανά

⁸⁸⁶ «Λείποντος τοῦ Βελη πασᾶ εἰς Ἰωάννινα διὰ τοὺς γάμους τῶν υἱῶν του, ἐπῆγαν καὶ ἐκλαύθησαν ἀπὸ αὐτόν εἰς τὸν Σουλτάνον, ὁ ὁποῖος, εὐρίσκοντας αὐτὴν τὴν ἀφορμὴν, ἐσήκωσε τὸ πασαλίκι τοῦ υἱοῦ του καὶ τὸν ἔστειλεν εἰς Ναύπακτον σὲ ἓνα ψωροπασαλίκι καὶ ἔστειλε στὴν Λάρισα καὶ Τρίκαλα κάποιον Σουλεϊμάν πασᾶ Μπασνάκον γέροντα φρόνιμον καὶ πρῶτον τὸν ἀποκατέστησε διοικητὴν τοῦ πασαλικίου καὶ δεύτερον τὸν διώρισε Δερβέναγα εἰς τοὺς 1820 Φεβρουαρίου 27, ἀφαιρώντας τὰ Δερβένια ἀπὸ τὸν Ἀλὴ πασᾶ, πρῶτην καὶ κακὴ ἀρχὴ τῆς καταδρομῆς τοῦ ἐκ τῆς κορυφῆς». Χειρόγραφο Ἱστορικό σημείωμα Ἰωάννη Βηλαρά, ΓΑΚ/Συλλογὴ Βλαχογιάννη/Ἀρχεῖο Καραϊσκάκη, Κατάλογος ΣΤ΄, Φ.14, υποφ. 23.

τσιφλίκι σε ετήσια ή εξαμηνιαία βάση, αλλά και των εισοδημάτων που προέρχονταν από καταστήματα και άλλου είδους εκμεταλλεύσεις -βοσκότοπους χειμαδιά, αλατωρυχεία, ιχθυοτροφεία και σκάλες. Τα περισσότερα από τα κατάστιχα αυτά είχαν συνταχθεί από γραμματικούς και διαχειριστές του αληπασαδικού που κατασχέθηκαν από τις σουλτανικές δυνάμεις μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων και μεταφράστηκαν στα οθωμανικά από τη κεντρική διοίκηση, η οποία επιθυμούσε να γνωρίζει την παραγωγή στα τσιφλίκια του Αλή πασά που περιήλθαν στο οθωμανικό δημόσιο.

Στην περιοχή του σαντζακίου των Τρικάλων κυριαρχούν τα ανώτερα δημητριακά, το σιτάρι, με το καλαμπόκι σε κάποιες περιπτώσεις να το εκτοπίζει, το κριθάρι και ακολουθούν η σίκαλη, το σηςάμι, και σπανιότερα το κεχρί και η βρώμη. Επίσης καταγράφονται καλλιέργειες όπως το βαμβάκι, ο καπνός και τα προϊόντα του αμπελιού (μούστος, κρασί). Στα τσιφλίκια της περιοχής εντοπίζονται βοσκότοποι και ποιμνιοστάσια, τα οποία ενοικιάζονται σε ημινομάδες κτηνοτρόφους της Πίνδου για τη διαχείριση και τη βόσκηση των κοπαδιών τους.

Στον ναχιγιέ (nahiye/ناحية) Ασπροποτάμου, 26 τσιφλίκια αποδίδουν κατ' αποκοπή τις οφειλόμενες προσόδους στο αληπασαδικό οτζάκιο. Όπως αναφέρεται στις καταγραφές αυτές, ένα μέρος των εισοδημάτων αποδίδεται σε μέλη της οικογένειας του Βελή πασά, και συγκεκριμένα στις τρεις κόρες και τη σύζυγό του. Επίσης, τα τσιφλίκια *Βοεβόδα* (Voyvoda) και *Κιουρτίκ* (Kurtik) αναφέρεται ότι ανήκουν στον Αλή και στον Βελή πασά αντίστοιχα, αλλά τις προσόδους τους φαίνεται να καρπώνεται η χριστιανή σύζυγος του Αλή πασά Βασιλική (*Ali paşa kadin vasiliki nasraniye*).⁸⁸⁷

Τα δημητριακά υπολογίζονται με βάση το κοιλό (kile) ως μονάδα μέτρησης του βάρους. Δεν γνωρίζουμε αν εννοείται το κοιλό/kile Κωνσταντινούπολης ή κάποιο τοπικό kile. Ελαφρότερα προϊόντα όπως το βαμβάκι, το λινάρι, το μετάξι, το ζωϊκό βούτυρο καθώς και προϊόντα σε υγρή μορφή (όπως το λάδι, το κρασί, ο μούστος), αλλά και προϊόντα που παράγονται σε μικρότερες ποσότητες, κυρίως για αυτοκατανάλωση, υπολογίζονται με μονάδα μέτρησης την οκκά (kiyye, كاييه ή okiyye اوقيه).

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, στο *Αρχείο της Πρωθυπουργίας* (σήμερα *Αρχείο της Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους*) στην Κωνσταντινούπολη σώζεται ένα οθωμανικό κατάστιχο, στο οποίο καταγράφονται αναλυτικά τα τσιφλίκια, που κατείχε ο Βελή πασάς και η οικογένειά του. Πρόκειται για το έγγραφο με αριθ. 42356, το οποίο βασίζεται σε καταγραφές που πραγματοποίησε, για λογαριασμό του Βελή πασά, ο γραμματικός του στον

⁸⁸⁷Πρόκειται για πολυσέλιδο οθωμανικό κατάστιχο με αριθμό 13286 dsmMHFd, το οποίο περιλαμβάνει καταγραφές των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου, σε μια ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια που περιλαμβάνει τη σημερινή Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία και νότια Αλβανία.

Μοριά, Δημήτρης (*Moravi Dimitri*).⁸⁸⁸ Το κατάστιχο περιλαμβάνει στοιχεία για τα τσιφλίκια που είχε στην κατοχή του ο Βελή πασάς και τα μέλη της οικογένειάς του κατά το έτος 1810 (1225 εγίρας), οπότε και πραγματοποιήθηκε η καταγραφή. Προφανώς κατασχέθηκε από τις σουλτανικές δυνάμεις μετά την κυρίευση των Ιωαννίνων και τη θανάτωση του Αλή πασά και εστάλη στην Κωνσταντινούπολη, όπου μεταφράστηκε στα οθωμανικά, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για την καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων του, που περιήλθαν στο οθωμανικό δημόσιο. Η καταγραφή περιλαμβάνει και μουκατάδες (*mukata'a*), που είχε εκμισθώσει ο Βελή πασάς, όπως εισοδήματα από σκάλες, τελωνεία, προσόδους περιοχών, όπως τα χωριά των Κραβάρων, ο καζάς της Καλαμπάκας, ο καζάς της Κατερίνης, περιοχές του σαντζακίου του Ευρίπου και μουσουλμανικά χωριά στον καζά του Τύρναβου. Επίσης, αναφέρονται πρόσοδοι από ενοίκια καταστημάτων, ποιμνιοστασίων και βοσκοτόπων στον καζά του Βελεστίνου, του Πλαταμώνα (δύο ποιμνιοστάσια), της Ελασσόνας (τρία χειμερινά ποιμνιοστάσια), στον καζά του Δομένικου (ένα ποιμνιοστάσιο), στον καζά της Καραφείρειας/Βέροιας (δύο χειμαδιά και ένας βοσκότοπος).

-Σαντζάκι του Ευρίπου/*Eğribos Sancağı*/صانجاغیایرپو

Αναφέρονται 6 τσιφλίκια, που εκτείνονται σε 55 *çift* και αποδίδουν εισόδημα 18.750 γροσίων ετησίως.

-Καζάς της Αταλάντης/*Taladı kazasi*/تالادیقزاسی

Αναφέρονται 14 τσιφλίκια σε έκταση 137 *çift*, που αποδίδουν εισόδημα 142.000 γροσίων.

-Καζάς του Μαλαντρίνου/*Maladrin kazasi*/ملادرینقزاسی

-Καζάς της Λιβαδειάς/*Livadya kazasi*/لیوادیهقزاسی: Αναφέρεται ένα τσιφλίκι

Αναφέρονται 6 τσιφλίκια σε έκταση 55 *çift*, που αποδίδουν εισόδημα 18.750 γροσίων

-Σαντζάκι της Ναυπάκτου/*Inebahti Sancağı*/صانجاغیاینباختی

Αναφέρονται συνολικά 4 τσιφλίκια, τα οποία εκτείνονται σε έκταση 48 *çift* και αποδίδουν εισόδημα 18.750 γροσίων ετησίως.

Σαντζάκι των Ιωαννίνων / *Yanya sancağı*/یانیه سانجاغی

Αναφέρονται 18 τσιφλίκια, που εκτείνονται σε 48 *çift* και αποδίδουν εισόδημα 10.000 γροσίων ετησίως.

Καζάκης Τσατάλζας (Φαρσάλων)/ *Çatalca kazasi*/چتالجه قزاسی

⁸⁸⁸Πρόκειται για το έγγραφο με αριθμ. BSMd Dosya No 42356 Tarih 122, έτος 1225 (1810) του Οθωμανικού Αρχείου της Πρωθυπουργίας, το οποίο περιλαμβάνει καταγραφή των τσιφλικιών που είχε στην κατοχή του ο Βελή πασάς και η οικογένειά του, αλλά και κάποιων *mukata'a*, που είχε εκμισθώσει.

Αναφέρονται 5 τσιφλίκια, τα οποία εκτείνονται σε 140 çift και αποδίδουν εισόδημα 86.600 γροσίων ετησίως.

-Καζάς του Αλμυρού /Ermiyekazasi /ارمیه قضااسی

-Καζάς της Ελασσόνας /Alaşonyā kazasi/لاصونیه قضااسیا

Αναφέρονται συνολικά 8 τσιφλίκια, τα οποία εκτείνονται σε 115 çift και αποδίδουν εισόδημα 52.000 γροσίων ετησίως.

-Καζάς του Βελεστίνου/Velestine kazasi/ولاصتته قضااسی

Αναφέρονται συνολικά 5 τσιφλίκια, τα οποία εκτείνονται σε 67çift και αποδίδουν εισόδημα 46.000 γροσίων ετησίως.

-Καζάς του Δομένικου/ Dumeni kazasi/قضااسیدومانی

Αναφέρεται ένα τσιφλίκι με έκταση 6 çift και αποδίδει εισόδημα 4.000 γροσίων ετησίως.

ΚαζάςΠλαταμόνα/Platamona kazasi /پلاتمونه قضااسی

Σαντζάκι της Θεσσαλονίκης/Sancağı Selânik /سلانیک صانجاگی

-ΚαζάςΚαραφέρειας (Βέροιας)/Karaferiyekazasi/قرهفریه قضااسی

Αναφέρονται συνολικά 5 τσιφλίκια, τα οποία εκτείνονται σε έκταση 97çift και αποδίδουν εισόδημα 61.500 γροσίων ετησίως.⁸⁸⁹

Σαντζάκι του Πασά/ Rumilisancağı/رومالی صانجاگی

-Καζάς της Φλώρινας/Florinakazasi /فیلولورینه قضااسی

Αναφέρονται συνολικά 3 τσιφλίκια, που εκτείνεται σε 83 çift και αποδίδουν εισόδημα 34.500 γροσίων.

Συνολικά στο κατάστιχο αναφέρονται 146 τσιφλίκια που έχει στην κατοχή του ο Βελή πασάς, τα οποία αποδίδουν 198.080 γρόσια και καταλαμβάνουν έκταση 3.370 çift.

Ένα άλλο μεγάλης έκτασης οθωμανικό κατάστιχο, χωρίς ημερομηνία και μήνα, που έχει συνταχθεί το έτος (εγίρας) 1233 (1817/1818 χριστιαν. χρονολόγηση) περιλαμβάνει μια πληρέστατη καταγραφή των τσιφλικιών του Αλή πασά και της οικογένειάς του στον ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο. Πρόκειται για κατάλογο που συντάχθηκε επί των ημερών του Αλή πασά, από ανθρώπους που χρησιμοποιούσε για τη λογιστηριακή-

⁸⁸⁹ Όπως αναφέρεται σε άλλο έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου της Κωνσταντινούπολης, Bâb-i Defteri/ταξινόμηση Hatt-i Hümayun, έγγρ. με αριθμό HATT 0399-2104/(1235/1820), γίνεται αναφορά στο τσιφλίκι Αλαμπούρ/ çiftlik Alab(p)ur, αποτελούμενο από τέσσερις μερίδες (hisse) οι οποίες ανήκαν σε άλλα πρόσωπα και όπως αναφέρεται είχαν κατασχεθεί παράνομα από τον Βελή πασά. Βλ. το συγκεκριμένο έγγραφο στο παράρτημα της μελέτης.

γραμματειακή υποστήριξη της εξουσίας του, και ο οποίος κατασχέθηκε από τις σουλτανικές δυνάμεις και εστάλη, μαζί με άλλα έγγραφα και αντικείμενα, στην πρωτεύουσα.⁸⁹⁰ Το σχετικό έγγραφο του *Οθωμανικού Αρχείου του Τουρκικού Κράτους* στην Κωνσταντινούπολη μεταφράστηκε στα οθωμανικά από κάποιον γραφέα με το όνομα «Κωστής», όπως αναφέρεται στο προοίμιό του. Οι καταγραφές του εγγράφου έχουν ως σημείο αναφοράς τον μήνα Μάρτιο, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα εισοδήματα που καταγράφονται αφορούν το εαρινό εξάμηνο του ίδιου έτους 1233 εγρ. (1818). Σε πολλά από τα τσιφλίκια του συγκεκριμένου εκτεταμένου καταστίχου υπάρχει αναφορά σε «αποθηκευμένα προϊόντα», τα οποία, ενδεχομένως, αφορούν ποσότητες που έχουν παρακρατηθεί ως «παρασπόρι» και «σουμπασιλίκι», προορίζονται δηλαδή για τις ανάγκες του διαχειριστή του τσιφλικιού. Η συγκεκριμένη καταγραφή έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποτυπώνει με μεγάλη πληρότητα την τεράστια γαιοκτησία του αληπασαδικού οτζακίου, τις προσόδους της, το είδος και το μέγεθος των καλλιεργειών ανά περιοχή, τις επιμέρους τσιφλικικές σχέσεις που έχουν διαμορφωθεί, σε συνδυασμό με τον τρόπο καταβολής των προσόδων (σε ποσοστό της παραγωγής ή κατ' αποκοπή), το είδος της εργασίας, αμειβόμενη ή *μισακάρικη* στα διάφορα τσιφλίκια, τις μονάδες μέτρησης των προϊόντων που επιχωριάζουν σε κάθε περιοχή.

Στο κατάστιχο καταγράφονται, μεταξύ άλλων οι πρόσοδοι από τσιφλίκια στις ακόλουθες περιοχές:

Σαντζάκι Τρικάλων (Tirhala sancayi/ liva-i Tirhala ترحاله صانجاغی)⁸⁹¹

Στο σαντζάκι των Τρικάλων καταγράφονται συνολικά 65 τσιφλίκια, τα οποία απαρτίζονται από 2.096 ξift και αποδίδουν 1.183.000 γρόσια και βρίσκονται στους ακόλουθους καζάδες (kaza): Τρικάλων (9 τσιφλίκια), Τσατάλτζας (σημ. Φάρσαλα) 6 τσιφλίκια), Δομένικου (7 τσιφλίκια), Ελασσόνας (8 τσιφλίκια), Καλαμπάκας (14 τσιφλίκια), Καρδίτσας (14 τσιφλίκια).

Στα τσιφλίκια του καζά Ελασσόνας καταγράφονται πρόσοδοι από εκμίσθωση βοσκότοπων και χειμαδιών, γεγονός που δεικνύει την κτηνοτροφική δραστηριότητα της περιοχής. Άλλωστε, είναι γνωστό από τη βιβλιογραφία, ότι στη δυτική Θεσσαλία ένα μεγάλος μέρος των γαιών αποτελούσαν βοσκότοπους, που δεν καλλιεργούνταν, αλλά διατίθετο για τη βόσκηση ζώων. Όπως αναφέρεται στο κατάστιχο, στον καζά Δομένικου,

⁸⁹⁰Πρόκειται για πολυσέλιδο οθωμανικό κατάστιχο με αριθμό 13286 dsmMHFd, το οποίο περιλαμβάνει καταγραφές των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου σε μια ευρύτερη γεωγραφική επικράτεια.

⁸⁹¹Το σαντζάκι των Τρικάλων, ο διοικητής του οποίου έδρευε από το 1770 στη Λάρισα, αποτελούνταν από τους καζάδες Τρικάλων, Λάρισας, Καρδίτσας, Ελασσόνας, Φαρσάλων, Τυρνάβου, Αγιάς, Δομένικου, Κατερίνης. Ο καζάς των Τρικάλων διαιρούταν σε επτά κόλια (μικρές περιφέρειες): 1. Πουλιάνας, 2. Ζάρκου 3. Αρδαμίου 4. Κλινοβού 5. Πόρτας 6. Ριζών (Κόζιακα) 7. Κράτσοβας.⁸⁹¹ Βλ. Κ. Α. Οικονόμου, *Η Λάρισα και η Θεσσαλική Ιστορία, από την οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή τουρκοκρατία έως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, τ. Δ', Λάρισα 2009, σ. 28-29.

τα τσιφλίκια-βοσκοτόπια/χειμαδιά αποδίδουν εισόδημα 20.000 γρόσια, ενώ ο βοεβόδας του Δομένικου εισπράττει από αυτά 5.000 ως υπομισθωτής της συγκεκριμένης προσόδου. Στον καζά Ελασσόνας αναφέρεται εισόδημα από ενοίκιο για ένα χάνι, ποσού 450 γροσίων. Στον ίδιο καζά υπάρχει σημαντική παραγωγή προϊόντων αμπελουργίας (σταφύλι και κρασί).

-Ναχιγιές Ασπροποτάμου⁸⁹²/nahiye Aspropotam/ناحية أسپروپوتام: Αναφέρονται 17 τσιφλίκια, τα οποία αποδίδουν κατ' αποκοπή προσόδους στο αληπασαδικό οτζάκιο, όπως προκύπτει από το συγκεκριμένο κατάστιχο.

Στο κατάστιχο καταγράφονται επίσης τα εισοδήματα από σκάλες που, ενδεχομένως, λειτουργούσαν σε σημαντικά περάσματα/δερβένια της περιοχής, όπως προκύπτει από άλλα αρχειακά τεκμήρια, οι οποίες υπενοικιάζονται σε χριστιανούς και μουσουλμάνους. Εκτός από τα δημητριακά (κριθάρι, σιτάρι, καλαμπόκι, σίκαλη, βρώμη, κεχρί, σησάμι), ως παραγόμενα προϊόντα αναφέρονται το βαμβάκι, ο καπνός και το κρασί, το μετάξι (στους καζάδες της Λιβαδειάς και των Σαλώνων, καθώς και όσπρια (ρεβύθια, φακές) σε μικρές ποσότητες (κυρίως για αυτοκατανάλωση).

Σαντζάκι Θεσσαλονίκης Liva-i Selanik

-Καζάς Καραφέρειας/Karaferiye kazasi/قره‌فريه قضاى

Αναφέρονται 22 τσιφλίκια, τα οποία αποδίδουν εισοδήματα από δημητριακά. Στο χωριό Κολενδρίνο αναφέρονται εισοδήματα από υλοτομία με αντίτιμο 1.500 γρ. και στην πόλη της Καραφέρειας εισοδήματα από αλάτι. Το ένα από τα τσιφλίκια αυτά στην περιοχή των Γιανιτσών αναφέρεται ότι ανήκει στη σύζυγο και την κόρη του Βελή πασά. Επίσης, αναφέρονται εισοδήματα από υπομίσθωση χειμαδιών, καθώς και εισόδημα από υπομίσθωση σκάλας και χανιού στο χωριό-τσιφλίκι Ελευθεροχώρι.⁸⁹³

-Καζάς Βοδενών/ Vodine kazasi/ودينه قضاى

Όπως αναφέρεται στο κατάστιχο, στηνκωμόπολη των Βοδενών ο Αλή Πασάς είχε στην κατοχή του καταστήματα, τα οποία ενοικίαζε και εισέπραττε ενοίκια:

Μπακάλικο (bakkal/بَقَّال) ενοίκιο 80 γρ.

Ραφτάδικο (terzi/تَرزى) ενοίκιο 90 γρ.

Βαφείο (boyaci/بوابجى) ενοίκιο 70 γρ.

Meskeci (κατάστημα κατασκευής όπλων): ενοίκιο 40 γρ.

Παλαιοπωλείο (eskeci/اسكجى) ενοίκιο 20 γρ.

⁸⁹² Στις παλαιότερες οθωμανικές καταστιχώσεις τα χωριά του ναχιγιέ Ασπροποτάμου αναφέρονται ότι ανήκαν στον ναχιγιέ Αγράφων/nahiye-i Ağrafafa/ناحية اغرافه.

⁸⁹³ Η λειτουργία σκάλας στην περιοχή, την οποία εκμισθώνει το αληπασαδικό οτζάκιο προφανώς δεικνύει την ύπαρξη οδικού περάσματος (δερβενίου), στο οποίο επιβάλλονταν κάποιο τέλος στη διέλευση προσώπων και προϊόντων.

Στον ίδιο καζά το αληपाσαδικοοτζάκιο, σύμφωνα με την απογραφή, λάμβανε εισοδήματα κατ' αποκοπή από 11 τσιφλίκια.

Όπως αναφέρεται στο ίδιο κατάστιχο, στην κωμόπολη (kasaba/قصبه) των Γρεβενών ο Αλή πασάς είχε στην κατοχή του οικίες, καταστήματα, αμπελώνες, λαχανόκηπους και 10 μύλους, που κατασχέθηκαν μετά τον θάνατο κάποιου μουσουλμάνου, με όνομα *ودينه* *Hac Buci* [...] (το όνομα είναι κατά ένα μέρος σβησμένο). Συγκεκριμένα αναφέρεται ένα χάνι και ένα μπακάλικο, που αποδίδουν ετησίως 70 γρόσια ενοίκιο, άλλο ένα μπακάλικο που αποδίδει ενοίκιο 53 γρόσια, ένα τρίτο μπακάλικο που αποδίδει ενοίκιο 90 γρ., ένα κακτάστημα (*hafat*;) κατάστημα με ενοίκιο 10 γρόσια, ένα ραφτάδικο με ενοίκιο 90 γρ., ένα κατάστημα κατασκευής όπλων με ενοίκιο 43 γρ., ένα ελαιοτριβείο κατεστραμμένο, 20 οικίες ραγιάδων στη νέα συνοικία με ενοίκιο 43 γρ., αμπελώνες και λαχανόκηποι, έκτασης 19 dönüm.

-Καζάς Γιαντισών (Yenice-i Vardar/يكنجه وادار): αναφέρεται μεταξύ άλλων, το τσιφλίκι *Κορινός* (*Korinoz Necib bey ziftligi*), το οποίο ανήκει στην κόρη και τη σύζυγο του Βελή πασά. Από τη σκάλα που λειτουργεί στο τσιφλίκι αυτό λαμβάνουν εισόδημα 1.000 γρ. Ενδεχομένως να πρόκειται για οδικό πέρασμα, στο οποίο επιβάλλονταν τέλη διέλευσης στους διερχόμενους, και είχε υπενοικιαστεί σε τρίτο πρόσωπο, που κατέβαλε στην οικογένεια του Βελή πασά ως αντίτιμο το συγκεκριμένο ποσό. Επίσης αναφέρονται εισοδήματα από εκμίσθωση χειμαδιών σε τέσσερα τσιφλίκια του καζά Γιαντισών και εκμίσθωση βοσκότοπου στο τσιφλίκι *Βιβάζνι* του ίδιου καζά.⁸⁹⁴

Σαντζάκι Μοναστηρίου ή του Πασά (Liva-i Monastir ή Liva-i Paşa)⁸⁹⁵

-Καζάς της Στάνοβας και ναχιγιές της Κατράνιτζας⁸⁹⁶ (*Stanova ve Katranica kazasi*). Στον καζά αυτόν καταγράφονται πέντε τσιφλίκια, τα οποία αποδίδουν κατ' αποκοπή

⁸⁹⁴Η κτηνοτροφία στη Μακεδονία αναπτύχθηκε περισσότερο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου σε σχέση με τη βυζαντινή. Σ' αυτό συντέλεσε το γεγονός ότι η περιοχή εποίκιστηκε σε μεγάλο βαθμό από γιουρούκους νομάδες κτηνοτρόφους. Επίσης, οι χριστιανοί που αποσύρθηκαν σε ορεινές περιοχές, επιδόθηκαν κατά κύριο λόγο, στην κτηνοτροφία. Ο κτηνοτροφικός πλούτος της Μακεδονίας ήταν κυρίως τα αιγοπρόβατα. Το 1815 εκτρέφονταν εκεί 2.600.000 γίδια και 17.000.000 πρόβατα. Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1982, σ. 371-372.

⁸⁹⁵Το σαντζάκι του Μοναστηρίου αναφέρεται και ως «σαντζάκι του πασά (Paşa sancağı ή Liva-i Paşa)», λόγω της χρήσης της πρωτεύουσας του σαντζακίου ως έδρα του διοικητή του βιλαετίου της Ρούμελης (*Rumili valisi*), που έφερε και τον τίτλο του *πασά τριών ιππουρίδων*. Η έδρα του βιλαετίου της Ρούμελης μεταφέρθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από τη Σόφια στο Μοναστήρι, λόγω των ταραχών που ξέσπασαν στα Ανατολικά Βαλκάνια από τις ληστρικές επιδρομές των *Κιρτζαλχάν* ληστών. Στο πλαίσιο αυτό κρίθηκε από την κεντρική διοίκηση ότι η πόλη του Μοναστηρίου ήταν περισσότερο προστατευμένη από τη Σόφια και κατά συνέπεια βρισκόταν σε πιο προνομιούχα θέση για να καταστεί έδρα του κυβερνήτη και να αναβαθμιστεί σε διοικητικό, εμπορικό και οικονομικό κέντρο. Επιπλέον, το Μοναστήρι, λόγω της γειννιάσής του με αλβανικές περιοχές, που εμφάνιζαν φαινόμενα ανυποταγής, είχε ήδη αναδειχθεί σε στρατιωτικό κέντρο των Βαλκανίων. Ωστόσο το Μοναστήρι οριστικοποιήθηκε ως νέα πρωτεύουσα του βιλαετίου το 1836, καθώς από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως τότε λειτουργούσε εναλλακτικά με τη Σόφια ως πρωτεύουσα και έδρα του διοικητή της Ρούμελης. Georgieva, «Administrative structure and government of Rumelia», ό.π., σ. 15.

εισοδήματα στον Αλή πασά. Μεμονωμένα στον καζά της Κατράνιτζας (Katranice=σημερ. Πύργοι Εορδαίας) αναφέρονται τέσσερα (4) τσιφλίκια.

-Καζάς της Φλώρινας, στον οποίο αναφέρονται 11 τσιφλίκια, εκ των οποίων τα 7 αποδίδουν κατ' αποκοπή (maktu) εισοδήματα στον Αλή πασά, και ένα από αυτά αναφέρεται ως χωριό πεταλωτών (Nalbankoy).

-Καζάς Σαρηγκιόλ/ Sarigiöl kazasi/ صاریگول قضاى: αναφέρονται δύο (2) τσιφλίκια, τα οποία αποδίδουν κατ' αποκοπή εισόδημα στον Αλή πασά.

-Καζάς Τζουμαγιάς⁸⁹⁷/Cume P(B)azari/ چومه بازارى αναφέρεται ένα τσιφλίκι, που αποδίδει κατ' αποκοπή εισόδημα 4.000 γροσ. στον Αλή πασά.

-Καζάς Εγρί Μπουτσάκ/Eğri Bucak/ اغرى قضاى: αναφέρεται ένα τσιφλίκι.

-Καζάς Τσερσεμπέ/Çarşaba ή Çerşebe/: αναφέρονται δέκα (10) τσιφλίκια, από τα οποία τα δύο, που βρίσκονταν στο χωριό Λιθάρι, πουλήθηκαν από τον Αλή πασά αντί 25.000 γροσίων.

-Καζάς Σερβίων/Serfice kazasi/ سرفیچه قضاى: αναφέρονται τέσσερα (4) τσιφλίκια.

-Καζάς της Κορυτσάς/Korica kazasi/ قورچه قضاى: αναφέρονται οκτώ (8) τσιφλίκια, εκ των οποίων 3 αποδίδουν κατ' αποκοπή εισόδημα στον Αλή πασά.

-Καζάς της Βέρσια /Bersia kazasi / بارسیه قضاى: αναφέρονται τρία (3) τσιφλίκια.

-Καζάς της Στάροβας/Starovakazasi/ قضاىسېبار (σήμερα στη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας): αναφέρονται πέντε (5) τσιφλίκια, στο ένα εκ των οποίων (Oraka çiftliği), υπάρχει ένας βοσκότοπος (cair), που αποδίδει ενοίκιο 100 γροσίων.

-Καζάς της Χόσρα (Horsa kazasi): Αναφέρονται επτά (7) τσιφλίκια και ένας μεζραά, εκ των οποίων τα τέσσερα αποδίδουν εισόδημα κατ' αποκοπή, ενώ τα δύο και ο μεζραά (mezraa/مزرعه= αρόσιμος αγρός) δεν αποδίδουν εισόδημα.

-Καζάς του Κισλίτς (Kislíc kazasi/): αναφέρονται δύο τσιφλίκια.

-Καζάς του Κεσριέ (Kesriye kazasi): αναφέρεται το σημαντικό τσιφλίκι Σιλτζά (Silcaciftligi), το οποίο αποδίδει κατ' αποκοπή εισόδημα 35.000 γρόσια.

⁸⁹⁶Πρόκειται για την Κατράνιτσα ή Κατράνιτζε (Katranice, σημερ. Κοινότητα Πύργων (επαρχίας Εορδαίας), η οποία υπάγεται στον Δήμο Βερμίου. T. H. Simovski, *Atlas of the Inhabited Places of the Aegean Macedonia: Old and New Names*, Άγκυρα 1999, σ. 59. Οι πεδινές περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας είχαν εποικιστεί από μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων εποίκων από τη Μικρά Ασία, όπως άλλωστε συνέβη και με άλλες περιοχές του κεντρικού ελλαδικού χώρου. Ο οθωμανός περιηγητής Χατζή Κάλφα (HacıKalfa ή Kâtip Çelebi) στο οδοιπορικό του στη Βαλκανική Χερσόνησο (μέσα 17^{ου} αιώνα) αναφέρει ως σημαντικότερους οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας τους εξής: Filorina, Kesriye, Hrupište, Naslides (Ανασέλιτσα ή Λειψίστα), Selfice, Sariğöl, Cumâ Pazari, EğriBucak, Lanka (σημερινό Μηλοχώρι Εορδαίας). Γ. Τσότσος, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτ. Μακεδονίας. Το Οικιστικό Δίκτυο 14^{ου}-17^{ου} αι.*, Αθήνα 2011, σ. 340.

⁸⁹⁷Το ΤζουμάΠαζαρί (Cuma/CumePazari) είναι περιοχή βόρεια της πόλης της Κοζάνης και κοντά στον οικισμό Τζουμά ή Τζουμαγιά (παλαιότερα Κοινότητα Αμυγδάλων, σήμερα Κοινότητα Χαραυγής, Επαρχίας Εορδαίας), η οποία υπάγεται σήμερα στον Δήμο Κοζάνης. Πρόκειται για κοινότητα που έχει εγκαταληφθεί από τους κατοίκους της, λόγω επέκτασης του λιγνιτωρυχείου της ΔΕΗ. (<https://www.eetaa.gr/index.php/tag=oikmet-details&id=16616T>).

Στα τσιφλίκια του σαντζακίου του Πασά μεταξύ των παραγόμενων προϊόντων αναφέρεται το σαφράν (safran/فرانص/ *crocus sativus*=ο γνωστός κρόκος Κοζάνης).

-Καζάδες Κατράνιτζας (Katranice/σημερινοί Πύργοι Εορδαίας) και Στάροβας: αναφέρονται 7 τσιφλίκια, από τα οποία τα 6 αποδίδουν εισόδημα κατ' αποκοπή.

-Καζάς της Φλώρινας: αναφέρονται 9 τσιφλίκια, που αποδίδουν εισόδημα κατ' αποκοπή.

-Καζάς του Δομένικου: Αναφέρονται χειμαδιά, τα οποία αποδίδουν 20.000, από τα οποία, ποσό 5.000 γροσίων λαμβάνει ο βοεβόδας ως iltizam, (όπως είχε γραφεί και στον αντίστοιχο κατάλογο στα ελληνικά).

-Καζά των Σερβίων (Servica kazasi): αναφέρονται τέσσερα (4) τσιφλίκια.

-Καζάς της Κορυτσάς (Korica kazasi): αναφέρονται 8 τσιφλίκια, εκ των οποίων τα τρία αποδίδουν εισοδήματα κατ' αποκοπή (maktu). Ως καλλιεργούμενα είδη αναφέρονται τα βασικά δημητριακά.

-Καζάς της Μπέρσιας: αναφέρονται 8 τσιφλίκια, από τα οποία τα τέσσερα αποδίδουν εισοδήματα κατ' αποκοπή, ενώ τα τρία δεν αποδίδουν καθόλου εισόδημα.

-Από τα 22 τσιφλίκια του καζά της Καραφέρειας, αναφέρονται 9 τσιφλίκια στην πόλη της Καραφέρειας, καθώς και εισοδήματα από εμκετάλλευση αλατιού και ενοίκιο χανιού.

Επίσης αναφέρεται μεγάλος αριθμός τσιφλικιών στο σαντζάκι της Αυλώνας, στο σαντζάκι της Ναυπάκτου (Καζάδες Λειβαδιάς, Σαλώνων, Κραβάρων), στο σαντζάκι του Κάρλελι (30 τσιφλίκια), στο σαντζάκι της Ναυπακτου και στο σαντζάκι των Ιωαννίνων. Ο μεγάλος αριθμός των τσιφλικιών που αναφέρονται σ' αυτό το αναλυτικό κατάστιχο και η αδυναμία ταύτισης των τοπωνυμίων δεικνύει ότι πολλά από αυτά αποτελούν τμήματα (hisse) τσιφλικιών εντός άλλων οικισμών-περιοχών.

Ένα ακόμα έγγραφο της κατηγορίας Hatt-i Hümayun, που φυλάσσεται στο Οθωμανικό Αρχείο της Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους στην Κωνσταντινούπολη, περιέχει καταγραφή των τσιφλικιών που διατηρούσε ο Αλή πασάς και ο γιός του, Μουχτάρ πασάς, στους καζάδες της Βέροιας (Karaferiye) και των Γιανιτσών (Yenice-i Vardar). Πρόκειται για το έγγραφο με αριθμό Hatt 00399/ 21004-A.⁸⁹⁸ Στο έγγραφο γίνεται διάκριση σε τσιφλίκια «ανεξάρτητα» ή «μερίδια» (hise), δηλαδή επιμέρους τμήματα τσιφλικιών, και παρέχονται σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο απόκτησής τους από το αληπασαδικό οτζάκιο. Όπως καταγράφεται, κάποια από τα τσιφλίκια ή μερίδια (hise) απέκτησε ο Αλή πασάς και η οικογένειά του μετά τον θάνατο των κατόχων τους, ενώ κάποια άλλα με αγορά. Στην τελευταία περίπτωση συχνά υποκρύπτεται αναγκαστική παραχώρηση έναντι

⁸⁹⁸Το έγγραφο περιέχεται στο παράρτημα της παρούσας μελέτης σε ελληνική μεταγραφή-μετάφραση.

μικρότερου τιμήματος. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά σε αμπελώνες, λαχανόκηπους, καταστήματα και εργαστήρια που υπάρχουν στην πόλη των Γρεβενών. Μεταξύ αυτών αναφέρονται και δέκα μύλοι. Στην καταγραφή περιλαμβάνονται και χάνια ή άλλα καταστήματα, ποιμνιοστάσια, μύλοι, καθώς και το ποσό που εισπράττεται από την ενοικιάσή τους. Τέλος υπάρχουν και κάποιες αναφορές σε οικόσιτα ζώα, βοοειδή και χοίρους. Σε πολλά από τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου ανά την επικράτεια καταγράφεται η ύπαρξη μύλων, για τους οποίους αναφέρεται εισόδημα, από την ενοικίαση τους ή τη χρήση τους από μεμονωμένα άτομα ή συλλογικότητες.⁸⁹⁹

Τα στοιχεία που προκύπτουν από τα έγγραφα του Αρχείου του Αλή πασά και από τις καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης, συνθέτουν μια σημαντική βάση τεκμηρίων, μέσα από την οποία αναδεικνύονται οι παραγωγικές σχέσεις, τα επίπεδα διαμεσολάβησης και εν γένει η οικονομία του τσιφλικιού στην αληπασαδική επικράτεια. Παράλληλα, η διασταύρωση των στοιχείων των οθωμανικών αρχείων με αντίστοιχα στοιχεία από ελληνικό αρχειακό υλικό (Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη, Κατάλογος Φιλητά, κλπ.) μας προσφέρει τη δυνατότητα τεκμηρίωσης της έρευνας για τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου, που εκτείνονται σε ένα μεγάλο τμήμα των νοτιοδυτικών Βαλκανίων, με σημαντικές πληροφορίες για την παραγωγικότητά τους. Σε μια ευρύτατη έκταση του σημερινού νοτιοαλβανικού και του ελλαδικού ηπειρωτικού χώρου, τα τσιφλίκια του αληπασαδικού οτζακίου διαμορφώνουν σχέσεις εξάρτησης και κυριαρχίας και συνιστούν

⁸⁹⁹Οι ανεμόμυλοι, οι νερόμυλοι και τα ελαιοτριβεία αποτελούσαν τις βασικές μεταπρατικές δομές της αγροτικής υπαίθρου στην οθωμανική επικράτεια. Οι δύο πρώτες, αξιοποιώντας τις αντίστοιχες φυσικές δυνάμεις βρίσκονταν κοντά στην ενεργειακή πηγή, όπου ήταν δυνατή η αξιοποίηση των φυσικών πόρων, σε πολλές περιπτώσεις έξω από τα όρια των οικιστικών συγκροτημάτων. Αντίθετα, τα ελαιοτριβεία λειτουργούσαν με την μηχανική δύναμη των υποζυγίων και για τον λόγο αυτό μπορούσαν να εγκατασταθούν οπουδήποτε, εντός ή εκτός των ορίων του οικισμού, σε περιοχές βέβαια όπου υπήρχαν ελαιοκαλλιέργειες. Στις οθωμανικές καταστιχώσεις οι μύλοι καταγράφονται σε συνάρτηση με την εποχικότητά τους (καλοκαιρινοί, χειμερινοί ή «ολοκαιρινοί»), τον αριθμό των μολόλιθων που χρησιμοποιούν, αλλά και το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς (αν ανήκουν δηλαδή σε μεμονωμένα άτομα, συλλογικότητες ή αποτελούν μύλους *hasa*, των οποίων τη νομή έχει ο τιμαριώτης όσο διαρκούν τα τιμαριωτικά του δικαιώματα). Συνήθως οι μύλοι αναφέρονται ως *asyab*/اسياب ή *değirmen*/دڭرمن. Σε κάποιες περιπτώσεις στις καταγραφές γίνεται αναφορά σε ανεμόμυλους ως *yeldeğirmen-i asyab*/بلدڭرمن اسياب, σε μύλους με μυλαύλακο ως *karaca değirmen-i*/دڭرمن قاراجا και σε μύλους τροχαλίες/*dolab değirmen*/دولاب دڭرمن. Η ύπαρξη των ελαιοτριβείων καταγράφεται σε ελαιοπαραγωγές περιοχές, αλλά όχι με την ίδια συχνότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι καταγράφονται αναλογικά περισσότερα ελαιοτριβεία στα νησιά του Ιονίου σε σχέση με τον Μοριά, τα οποία σπανίζουν στις οθωμανικές καταγραφές της Πελοποννήσου. Ως υποτυπώδεις μεταπρατικές δομές, οι μύλοι συντελούν σε σημαντικό βαθμό στον τοπωνυμικό καθορισμό της περιοχής. Σπ. Ασδραχάς, «Η κατανομή και η σύνθεση της βιοτεχνίας, στο Σπ. Ασδραχάς με τη συνεργασία των Ν. Ε. Καραπιδάκη, Ο. Κατσιαρδή-Hering, Σ. Ματθαίου, Μ. Siviignon, Tr. Stoyanovich», *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνες*, Αθήνα 2003, σ. 386-387. Για τη λειτουργία μύλων και ελαιοτριβείων στο νησιωτικό χώρο βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Ελαιοτριβεία, μύλοι, φούρνοι, εκκλησίες στον νησιωτικό χώρο τον 17ο αιώνα. Προσέγγιση στο ζήτημα της συνιδιοκτησίας με βάση το παράδειγμα της Μυκόνου», *Μνήμων* 16 (1994): 37-70.

βασικό μηχανισμό συγκρότησης μιας διακριτής και διαρκώς αυτονομούμενης επικράτειας εντός του οθωμανικού συστήματος εξουσίας.

Το τσιφλίκι, ενώ εμφανίστηκε ως νεωτερισμός, ευνοούμενος από τη δυσλειτουργία του οθωμανικού κοινωνικού και οικονομικού μηχανισμού, δεν ξεπέρασε ποτέ τον προκαπιταλιστικό χαρακτήρα του και η παραγωγική του βάση παρέμεινε προσηλωμένη κυρίως σε συντηρητικά αυτό-καταναλωτικά προϊόντα και λιγότερο σε βιομηχανικά, επιδιώκοντας την αυτάρκεια και όχι το κέρδος.⁹⁰⁰ Οι κάτοχοι των τσιφλικιών δεν προχώρησαν σε επιχειρηματικές δαπάνες και επενδύσεις εντός της γαιοκτησίας τους για την όποια επίτευξη κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, ενώ η προσφυγή στην έμμισθη εργασία λειτούργησε συμπληρωματικά για την κάλυψη των αναγκών από την αραιώση του πληθυσμού, με το κολληγικό σύστημα να παραμένει κυρίαρχο ως το τέλος της ύπαρξης του τσιφλικικού θεσμού.

2.Οι οικονομίες του χρήματος

2.α.Σχέσεις του Αλή πασά με το χρηματοπιστωτικό σύστημα της εποχής του.

2.α.1.Το νομισματικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η οθωμανική οικονομία εμφάνισε από νωρίς αξιοσημείωτο βαθμό εκχρηματισμού, γεγονός που αποδίδεται, εν πολλοίς, και στην εξαγορά διαφόρων τύπων αγγαρειών που επιβλήθηκαν από νωρίς στους υποτελείς πληθυσμούς. Το οθωμανικό νομισματικό σύστημα στηρίχθηκε στη χρήση του αργύρου, ακολουθώντας και στον τομέα αυτόν την αντίστοιχη παράδοση των Σελτζούκων και των Μογγόλων κατά τον 13^ο αιώνα. Το πρώτο οθωμανικό νόμισμα, θεωρείται ότι εκδόθηκε την περίοδο της σουλτανείας του Ορχάν το 1326 (έτοξεγίρας 727).⁹⁰¹ Ήταν ασημένιο και ονομαζόταν *akçe* *akça*/أقچه από τη λέξη *ak/ق* =λευκός, ονομασία που διατηρήθηκε και τους επόμενους αιώνες, ενώ οι δυτικές πηγές το αναφέρουν ως *asper*.⁹⁰² Το νόμισμα αυτό αποτελούσε τη βασική νομισματική και λογιστική

⁹⁰⁰ Καραβίδας, *Αγροτικά* ό.π., σ. 130 κ.ε.· Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975, σ.103.

⁹⁰¹Ο κόσμος της ανατολικής Μεσογείου αντιμετώπισε έντονη έλλειψη αργύρου από τον 11^ο έως τον 13^ο αιώνα, σε αντίθεση με την Ευρώπη, στην οποία εμφανίζεται μεγαλύτερη επάρκεια στο συγκεκριμένο μέταλλο. Από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα το ασήμι επανεμφανίζεται σε σχετική αφθονία στις αγορές της Μέσης Ανατολής, την ίδια στιγμή που στην Ευρώπη αρχίζει να καθίσταται ο χρυσός πιο διαθέσιμος. Οι Αυτοκρατορίες των Σελτζούκων και των Μογγόλων εκδίδουν και χρησιμοποιούν ασημένια νομίσματα, τα οποία σταδιακά παίρνουν τη θέση των βυζαντινών χρυσών *υπέρπυρων*. S. Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», στο H.Inalcik- D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας:1600-1914*, τ. 2, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2011(πρωτ. έκδοση Cambridge University Press, 1994), σ. 604-605.

⁹⁰²Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π.

μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, οπότε αντικαταστάθηκε από το γρόσι (kurus/gurus/غروش).⁹⁰³

Κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο τα οθωμανικά νομίσματα κυκλοφορούσαν παράλληλα με τα νομίσματα των άλλων τουρκικών εμιράτων. Όπως συνέβαινε και άλλες κρατικές δραστηριότητες, η οθωμανική διοίκηση εκμίσθωνε σε πλειοδότες τη λειτουργία των κατά τόπους νομισματοκοπειών, διατηρώντας κάποιο έλεγχο στην περιεκτικότητα των νομισμάτων σε μέταλλο από τους τοπικούς καδήδες.⁹⁰⁴ Η συναλλακτική αξία του *akçe* παρέμεινε σταθερή έως και τον 15^ο αιώνα, παρά το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του 1440 η περιεκτικότητά του σε ασήμι μειώθηκε, προκειμένου να χρηματοδοτηθούν οι εκστρατείες του Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή, πρακτική που συνεχίσθηκε και τους επόμενους αιώνες για τη χρηματοδότηση των αναγκών της κεντρικής διοίκησης. Η βασική μονάδα του συστήματος παρέμεινε το νόμισμα του ενός άσπρου, ενώ στις καθημερινές συναλλαγές χρησιμοποιούνταν και χάλκινα νομίσματα, που ονομάζονταν *manگیر* (مانگیر) ή *πουλ* (pul/پول), τα οποία εκδίδονταν από τα κατά τόπους υποτυπώδη ιδιωτικά νομισματοκοπεία.⁹⁰⁵ Την ίδια εποχή αρχίζει η σταδιακή διεύθυνση των ευρωπαϊκών νομισμάτων στην οθωμανική επικράτεια, προκειμένου να καλυφθούν οι χρηματικές ανάγκες της αναπτυσσόμενης οθωμανικής οικονομίας, αλλά και να χρησιμοποιηθούν ως μέσο αποθησαύρισης. Κύρια πηγή της εισροής χρήματος στην οθωμανική οικονομία ήταν αναμφισβήτητα η φορολογία των πληθυσμών. Οι φόροι εισπράττονταν σε ανόθευτο νόμισμα ενώ οι καθημερινές συναλλαγές λειτουργούσαν, κατεξοχήν, με πληθωριστικό χρήμα.⁹⁰⁶

Το έτος εγίρας 882 (1477-78) οι Οθωμανοί εξέδωσαν τα πρώτα δικά τους χρυσά νομίσματα, που ονομάζονταν *χασενέ* (hasene/حسنة) ή *σουλτανί* (sultani/سولطانی), με βάρος και καθαρότητα μετάλλου σχεδόν αντίστοιχη με αυτή του βενετικού δουκάτου,⁹⁰⁷ το οποίο είχε κυριαρχήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα στις αγορές της Μεσογείου. Η έκδοση χρυσού οθωμανικού νομίσματος αναμφίβολα διευκόλυνε τις συναλλακτικές ανάγκες της οθωμανικής οικονομίας και κοινωνίας.⁹⁰⁸

⁹⁰³L. D. Darling «Public Finance: The Role of the Ottoman centre», στο S. Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire 1603-1839* τ. 3, Cambridge 2001, σ. 125.

⁹⁰⁴Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 606.

⁹⁰⁵Κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα η διακόσμηση των χάλκινων νομισμάτων μετατράπηκε σε μια μορφή τέχνης. Πρόκειται για τα γνωστά ως *nakışlı mangırlar* (نقش‌س مانگیرلار), τα οποία εκδίδονταν στη Μ. Ασία, αλλά κυκλοφορούσαν και στα Βαλκάνια. Ό. π., σ. 605 και 634, υπ. 8.

⁹⁰⁶Ε. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια τριάντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος} -19^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1996, σ. 4.

⁹⁰⁷Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 608.

⁹⁰⁸Κατά τη διάρκεια του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα στα Βαλκάνια εξορυσσόταν χρυσός σε περιορισμένες ποσότητες, αλλά η κατάκτηση της Αιγύπτου το 1518 προσέφερε στους Οθωμανούς πρόσβαση σε πλούσια κοιτάσματα της

Ο 16^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από δημοσιονομική σταθερότητα, ωστόσο, από τα τέλη του αιώνα αυτού⁹⁰⁹ και κατά τη διάρκεια του επόμενου η Αυτοκρατορία αντιμετώπισε πολλές δημοσιονομικές κρίσεις, οι οποίες οφείλονταν στην προϊούσα παρακμή του τιμαριωτικού συστήματος, στους πολέμους, στις εξεγέρσεις των *Τζελάληδων*, αλλά και στο κλείσιμο πολλών ορυχείων εξόρυξης αργύρου, λόγω της εισροής φτηνότερου μετάλλου από τον Νέο Κόσμο. Την ίδια περίοδο, η επέκταση του συστήματος *iltizam* είχε ως αποτέλεσμα το μεγαλύτερο μέρος των αγροτικών φόρων να εισπράττεται σε χρήμα, με συνέπεια τη σημαντική αύξηση του βαθμού εκχρηματισμού της οθωμανικής οικονομίας.⁹¹⁰

Σε μια προσπάθεια εξυγίανσης του νομίσματος, η κεντρική διοίκηση επέβαλε την παύση της λειτουργίας πολλών νομισματοκοπειών σε διάφορες περιφέρειες της Αυτοκρατορίας, με αντίστοιχο σημαντικό περιορισμό στην κοπή νέων νομισμάτων. Από το 1624 ο *παράς* (*bara/پار*), αρχικά αιγυπτιακό νόμισμα, άρχισε να εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη και σταδιακά αντικατέστησε το άσπρο.⁹¹¹ Από τα τέλη του 17ου αιώνα οι Οθωμανοί έθεσαν σε κυκλοφορία ένα νέο μεγάλο ασημένιο νόμισμα, το γρόσι (οθωμ. *kurus*), το οποίο εξελίχθηκε στο κύριο νόμισμα της οθωμανικής οικονομίας από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Η αξία του παρέμεινε σχετικά σταθερή για τα πρώτα δύο τρίτα του αιώνα, αλλά κατά το τελευταίο τρίτο μειώθηκε στο μισό. Την ίδια εποχή, κόπηκαν και νέα χρυσά νομίσματα, τα οποία, ωστόσο, εκτοπίστηκαν από την κυκλοφορία χρυσών νομισμάτων χαμηλότερης περιεκτικότητας που προέρχονταν από την Αίγυπτο.⁹¹²

Η νομισματική αναρχία χαρακτηρίζει τις οικονομίες των πρώιμων νεότερων χρόνων ως το τέλος του 18^{ου} αιώνα, όχι μόνον όσον αφορά την οθωμανική επικράτεια, αλλά και τον

περιοχής της Νουβίας (νότια Αίγυπτος και Σουδάν). Η καταβολή των φόρων της Αιγύπτου προς το κρατικό θησαυροφυλάκιο αποδιδόταν σε χρυσά νομίσματα. Πρόκειται για την αιγυπτιακή εκδοχή των *sultani* νομισμάτων, που ονομαζόταν *σεριφι* (*serifi/سرفي*). Σε περιοχές γειτονικές του Ιράκ, τα οθωμανικά νομισματοκοπεία εξέδιδαν ένα νόμισμα που ονομαζόταν *ντιρχάμ/ντίρχεμ* (*dirham* αραβ./*dirhem* τουρκ./درهم). Η πολιτική αυτή της οθωμανικής διοίκησης απέβλεπε στη δημιουργία μιας διακριτής νομισματικής ζώνης στη συνοριακή μεθόριο με το Ιράν. Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 610-612.

⁹⁰⁹Το 1589, όταν οι γενίτσαροι πληρώθηκαν σε νέας κοπής ασημένια νομίσματα, με μεγάλη περιεκτικότητα χαλκού, των οποίων η ανταλλακτική αξία στην πραγματικότητα ήταν μειωμένη στο μισό σε σχέση με τα προηγούμενα μη νοθευμένα, εξεγέρθηκαν και εκτέλεσαν τον οικονομικό υπεύθυνο της σουλτανικής αυλής. İ. Metin Kunt, «Devolution from the Centre to the Periphery: An Overview of Ottoman Provincial Administration», στο J. Duindam και S. Dabringhaus (επιμ.), *Agents and Interactions*, Βοστώνη 2014, σ. 38.

⁹¹⁰H Suraya Faroqhi έχει δείξει ότι κατά τον 16^ο αιώνα υπήρξε αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας και κατά συνέπεια του εκχρηματισμού της οθωμανικής οικονομίας, γεγονός που οφείλεται στην αύξηση του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων, αλλά και των πανηγύρεων στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία. S. Faroqhi, «Sixteenth century periodic markets in various Anatolian sancaks», *Journal of the Economic and Social History of the Orient (JESHO)* XXII /1 (1979): 32-80.

⁹¹¹Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 618.

⁹¹²Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο Σουλτάνος Σελίμ Γ΄ υποτίμησε το οθωμανικό γρόσι προκειμένου να χρηματοδοτηθεί ο Ρωσο-οθωμανικός πόλεμος του (1768-1774). Ο πόλεμος αυτός, όπως και εκείνος με την Αψβουργική Μοναρχία που ακολούθησε (1787-1792), έπληξε πολύ σοβαρά την οθωμανική οικονομία και προκάλεσε μεγάλες ελλείψεις τροφίμων στην πρωτεύουσα. Darling, «Public Finance», ό.π., σ. 125-126.

ευρωπαϊκό χώρο.⁹¹³ Ιδιαίτερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η αποσύνθεση των δημοσιονομικών και διοικητικών υποδομών και οι διαρκώς αυξανόμενες ταμειακές ανάγκες του κράτους ανατροφοδοτούσαν την παρατεταμένη οικονομική-δημοσιονομική κρίση, με άμεσο αποτέλεσμα τη συνεχή αποσταθεροποίηση του οθωμανικού νομίσματος, του οποίου την περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο μείωνε κατά καιρούς η οθωμανική διοίκηση, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα δημοσιονομικά προβλήματα.⁹¹⁴ Η νομισματική πολυμορφία αποτελούσε το βασικό χαρακτηριστικό της οθωμανικής οικονομίας από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Από τα σημαντικότερα ξένα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν το ολλανδικό τάλιρο (*thaler*), που ονομαζόταν και *ασλανί* (*aslani*=με λιοντάρια, λόγω της απεικόνισης λεόντων στην επιφάνεια του), το ισπανικό ρεάλι (*real*),⁹¹⁵ κυρίως αυτό των 8 real (ένα μεγάλο ασημένιο νόμισμα, βάρους 25,6 γραμ. καθαρού ασημιού), και το πολωνικό *isolet* ή *zolota*.⁹¹⁶

Από τον 18^ο αιώνα οι οθωμανικές αγορές κατακλύζονται σταδιακά από ευρωπαϊκά νομίσματα, των οποίων οι ισοτιμίες σε σχέση με το οθωμανικό μεταβάλλεται συνεχώς, ενώ προβλήματα στις συναλλαγές δημιουργούνται με τα οθωμανικά νομίσματα διαφορετικής χρονολογίας κοπής, αλλά και μεταξύ των πολλαπλασίων και υποπολλαπλασίων του ίδιου νομίσματος.⁹¹⁷ Οι διευρυμένες εξουσίες των περιφερειακών διοικητών εκδηλώθηκαν και με παρεμβάσεις στη νομισματική πολιτική της επικράτειάς τους και τις συνεπαγόμενες αλλαγές σε νομισματικές ισορροπίες και συναλλαγματικές ισοτιμίες. Οι ευρωπαίοι έμποροι ήταν υποχρεωμένοι να εισάγουν στην οθωμανική επικράτεια μεγάλες ποσότητες νομισμάτων, ανάλογες με τον όγκο των εμπορικών τους συναλλαγών, αλλά και να προαγοράζουν σε μετρητά, αλλά και οι ντόπιοι έμποροι να καταβάλουν την αξία των εισαγομένων ειδών που προμηθεύονταν, επίσης σε μετρητά. Η εισροή των ξένων νομισμάτων, παρότι ενίσχυε τον

⁹¹³ Κατά τον 18^ο αιώνα η οικονομία των ευρωπαϊκών κρατών στηριζόταν στο διμεταλλικό σύστημα (χρήση χρυσού και αργύρου για την κατασκευή νομισμάτων). Η σχέση της τιμής των δύο νομισμάτων παρουσίαζαν σημαντικές διακυμάνσεις κατά τόπους και κατά χρονικές περιόδους, με αποτέλεσμα τα δύο μέταλλα να υποκαθιστούν το ένα το άλλο στην παραγωγή και ζήτηση νομισμάτων, με την τάση το ασημί να κινείται προς την Ανατολή και ο χρυσός προς τη Δύση. Για το εμπόριο των μεγάλων αποστάσεων οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης έκοβαν νομίσματα με υψηλή περιεκτικότητα σε μέταλλο, τα οποία χρησιμοποιούνταν και ως εμπορεύματα εξαγωγής, προκειμένου να καλύψουν τις εισαγωγές εμπορευμάτων από την Ανατολή. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό.π., σ. 19.

⁹¹⁴ Πρβλ. τον σχετικό πίνακα στο Ν. Γ. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1996 (πρωτοτ. έκδοση Παρίσι 1956), σ. 114.

⁹¹⁵ Τάλιρο της Ισπανίας (*Talari d' Espagne/Colonato, piastra, pezzo, duro, κολονάτο ή δίστηλο*). Τα παλιότερα από τα νομίσματα αυτά εκδόθηκαν από την εποχή του Καρόλου Ε'. Πρόκειται για ένα νόμισμα που γνώρισε μεγάλη διάδοση στην Ευρώπη και την Αφρική. Γ. Α. Σιορώκας, «Ευρωπαϊκά νομίσματα στις ηπειρωτικές αγορές (1812-1814)», *Δωδώνη* 13 (1984):195. Στην περίοδο 1793-1821 θεωρείτο ιδιαίτερα ισχυρό νόμισμα και αποτελούσε το κυριότερο νόμισμα που χρησιμοποιούσαν στις εμπορικές συναλλαγές στην Πελοπόννησο. Βλ. σχετ. Β. Κρεμμυδάς, *Συγκυρία και Εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο*, ό.π., σ. 112.

⁹¹⁶ Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 621.

⁹¹⁷ Darling «Public Finance», ό.π., σ. 126.

εκρηματισμό της οθωμανικής οικονομίας, μεσοπρόθεσμα έπληττε τις παραγωγικές της δυνάμεις και υπέσκαπτε τα θεμέλιά της, καθώς απαξίωνε το οθωμανικό νόμισμα και προκαλούσε αύξηση της τιμής (κυρίως των εισαγόμενων) προϊόντων.

2.α.2.Η απαγόρευση του κερδοσκοπικού δανεισμού στο ισλαμικό νομικό σύστημα. Οι έννοιες της *riba* και της *murabaha*. Οι σαράφηδες.

Οι μουσουλμάνοι νομικοί, από τους πρώτους ισλαμικούς αιώνες, είχαν συμφωνήσει στην αποδοχή τριών τρόπων σχηματισμού κεφαλαίου: από το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη γεωργία, ενώ αργότερα στις αποδεκτές δραστηριότητες προστέθηκε και η άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Από τις δραστηριότητες αυτές το εμπόριο ήταν η πλέον αποδεκτή δραστηριότητα, παρά το γεγονός ότι κάποιοι μεταγενέστεροι νομικοί θεώρησαν ως πλέον συμβατή με τις αρχές του ισλαμικού νόμου την απόκτηση κεφαλαίου μέσω της γεωργίας.⁹¹⁸ Για τους μουσουλμάνους εμπόρους της πρώιμης περιόδου, πλούτο αποτελούσαν βασικά τα νομίσματα, αλλά κρινόταν σκόπιμο ο μουσουλμάνος έμπορος να αποθησαυρίζει τον πλούτο του και σε άλλες μορφές, όπως πολύτιμοι λίθοι, μαργαριτάρια, υφάσματα, αλλά και να αγοράζει δούλους, ζώα και αγρούς. Η αποθησαύριση πολλές φορές γινόταν με το θάψιμο των πολύτιμων αντικειμένων (νομισμάτων, πολύτιμων λίθων) στη γη. Από τους πρώτους ισλαμικούς αιώνες, οι μουσουλμάνοι νομικοί διέκριναν δύο τύπους εμπορίου: το *hadir*, που αφορούσε συναλλαγές επί τόπου και το *ghā'iba*, που αφορούσε συναλλαγές σε μακρινές αποστάσεις. Διέκριναν επίσης δύο τύπους πίστωσης: τον *murābaha* (مورباحة) και τον *ribā* (ربا),⁹¹⁹ από τους οποίους, σε γενικές γραμμές, ο πρώτος αφορούσε πίστωση χωρίς την επιβολή τόκου, ενώ ο δεύτερος πίστωση με τόκο επί του κεφαλαίου. Ως *riba* ουσιαστικά στην ισλαμική παράδοση ορίζεται το άδικος κέρδος, που προκύπτει από τον δανεισμό και γενικότερα την οικονομική συναλλαγή. Ο τοκογλυφικός δανεισμός έχει ανοιχτά επικριθεί και απαγορευτεί στις κύριες πηγές της ισλαμικής θρησκείας και έχουν υπερτονιστεί οι καταστροφικές του συνέπειες για την κοινωνία. Πρόκειται για απαγόρευση ζωτικής σημασίας στο Ισλάμ, η οποία ίσχυε σε όλες τις θρησκείες της Βίβλου.⁹²⁰

⁹¹⁸ H. Inalcik, «Σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνες)*, Αθήνα 1979, σ. 502.

⁹¹⁹ Για την έννοια της *ribā* στην ισλαμική κοσμοαντίληψη βλ. J. Schacht, λήμμα «*Ribā*», E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat (επι.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VIII, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 492-493.

⁹²⁰ Η λέξη *ribā* είναι αραβικής προέλευσης και σημαίνει κυριολεκτικά «σε αύξηση». Πρόκειται για λέξη γνωστή στον αραβικό κόσμο, λόγω της εμπειρίας των Αράβων σχετικά με το εμπόριο, εμπειρία που τους καθιστούσε ενήμερους όσον αφορά τις επιβλαβείς συνέπειες του δανεισμού με σκοπό το κέρδος, δηλαδή της *riba*. Η αποδοκιμασία της *riba* στην ισλαμική θρησκεία σηματοδοτείται από την έναρξη της νέας πίστης στον

Οι άραβες έμποροι της προϊσλαμικής περιόδου χρησιμοποιούσαν τον δανεισμό με τόκο, που τον αποκαλούσαν: «Riba al-Jahiliyyah/ ربا الجاهلية».⁹²¹ Όταν ο οφειλέτης δεν μπορούσε να πληρώσει το χρέος που όφειλε σε συγκεκριμένο χρόνο, ο τόκος πολλαπλασιαζόταν. Σε πολλές περιπτώσεις οι οφειλέτες έγιναν σκλάβοι των πιστωτών, εκχωρώντας την ελευθερία τους ως τρόπο εξόφλησης του χρέους, καθώς η αύξηση της τοκογλυφίας σε βάρος τους καθιστούσε ανέφικτη την πληρωμή. Η απαξιώτική αυτή προσέγγιση της *riba* από το ισλαμικό θεολογικό κατεστημένο και την ισλαμική κοσμοαντίληψη γενικότερα, επεκτάθηκε αργότερα με την απαγόρευσή της από τον ιερό ισλαμικό νόμο (*Sariat/شاعت*) και την ορθόδοξη ισλαμική παράδοση (*Sunnah/سنة*).⁹²²

Καθώς η *riba* απαγορευόταν στην ισλαμική θρησκεία, οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν νομικές λύσεις, ανεκτές από τον ισλαμικό νόμο για τις συναλλαγές που προορίζονταν να αποφέρουν κέρδος από τόκους, χωρίς οι εμπλεκόμενοι στις συναλλαγές να υποπέσουν στο αμάρτημα της *riba*.⁹²³ Αυτοί οι τρόποι χρηματοδότησης χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για φιλανθρωπικά ιδρύματα μέσω του θεσμού των βακουφίων (*wâkf* αραβικά, *vâkif* τουρκικά, وقف οθωμ.). Οι πιστωτικές σχέσεις μεταξύ των υπηκόων ρυθμίζονταν στο πλαίσιο των λύσεων που προβλέπονταν από τον ιερό ισλαμικό νόμο, με δικαιοπραξίες, που ορίζονταν ως *murābaha*, προκειμένου να διαφοροποιηθούν από τις τοκογλυφικές σχέσεις, που προέβλεπαν τη *riba*. Οι συμβάσεις *murabaha* αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό τμήμα των οικονομικών συναλλαγών, καθώς τα ισλαμικά οικονομικά ιδρύματα τη χρησιμοποιούσαν για την αποφυγή της *riba*.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν ένα μεγάλο καταναλωτικό κέντρο, καθώς αποτελούσε τη βάση της οθωμανικής γραφειοκρατίας και του στρατού της αυτοκρατορίας και τόπο εγκατάστασης ανώτερων αξιωματούχων, μεγαλεμπόρων και ευρωπαίων διπλωματών. Για

αραβικό κόσμο: Όταν ξεκίνησε η αποκατάσταση του ιερού της *Κάαμπα*, (*Kāaba*), το οποίο είχε υποστεί ζημιές, προκειμένου να αποτελέσει το σημαντικότερο ιερό της ισλαμικής θρησκείας, οι κάτοικοι της Μέκκας αποφάσισαν να μη γίνονται δεκτά για την επισκευή του χρήματα, τα οποία είχαν αποκτηθεί από τοκογλυφική δραστηριότητα. M. A. Berber, *From interest to usury: The transformation of Murabaha in the late Ottoman Empire*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, εγκριθείσα από το Graduate School of Social Sciences/Istanbul Şehir University, Κωνσταντινούπολη 2014, σ. 12-13. Επίσης, J. E. Mandaville, «Usurious piety: The cash waqf controversy in the Ottoman Empire», *International Journal of Middle East Studies* 10 (1979): 290.

⁹²¹Πρόκειται για έναν όρο που χρησιμοποιείται από τους άραβες εμπόρους κατά την προϊσλαμική περίοδο για τον δανεισμό με τόκο. Berber, *From interest to usury*, ό.π., σ. 13.

⁹²²Στα μεγάλα κέντρα της Εγγύς Ανατολής υπήρχε ένα σημαντικό ρεύμα λαϊκής εχθρότητας για την τάξη των εμπόρων, η οποία, εν πολλοίς, έβρισκε έκφραση στις θρησκευτικές αδελφότητες των *Karmatiyya*, την *Bayrāmīyya* και στο τάγμα του *Sheyh Badr al Dhīn*. Ό.π., σ. 13-14.

⁹²³Από τους πρώτους ισλαμικούς αιώνες, οι νομικοί του Ισλάμ είχαν συμφωνήσει στην αποδοχή τριών τρόπων σχηματισμού κεφαλαίου: από το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη γεωργία, ενώ αργότερα στις αποδεκτές δραστηριότητες προστέθηκε και η άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Από τις δραστηριότητες αυτές, το εμπόριο ήταν η πλέον αποδεκτή δραστηριότητα, παρά το γεγονός ότι κάποιοι μεταγενέστεροι νομικοί θεώρησαν ως πλέον συμβατή με τις αρχές του ισλαμικού νόμου την απόκτηση κεφαλαίου μέσω της γεωργίας, καθώς όπως υποστηρίζει ο Kinalizānde, την εποχή εκείνη υπήρχε μεγάλη ασυδοσία στις εμπορικές συναλλαγές. Inalcik, «Σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 502-503.

την ικανοποίηση των αναγκών όλης αυτής της πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής ελίτ, του πολυπληθούς στρατεύματος και του πληθυσμού της, απαιτούνταν μεγάλες ποσότητες τροφίμων, ειδών πρώτης ανάγκης, αλλά και πολυτελείας. Η πρωτεύουσα ήταν κατά βάση μία αγορά εισαγωγής προϊόντων, ενώ είχε ισχνή συνεισφορά στο εξαγωγικό εμπόριο της Αυτοκρατορίας. Σε αντίθεση με άλλα λιμάνια της Ανατολής κατά τον 18^ο αιώνα, παρουσίαζε παθητικό εμπορικό ισοζύγιο.⁹²⁴ Η πρωτεύουσα εφοδιαζόταν με τα βασικά είδη διατροφής -σιτάρι, ρύζι, αλάτι κρέας, λάδι, ψάρια, μέλι, κερί- κυρίως μέσω της θάλασσας.⁹²⁵ Η πλέον δυναμική ομάδα εμπόρων ήταν αυτοί που ασχολούνταν με το εμπόριο των μεγάλων αποστάσεων. Συνήθως ήταν πλοιοκτήτες που διέθεταν μεγάλο αριθμό πλοίων και είχαν συσσωρεύσει πολύ μεγάλο πλούτο. Διέθεταν συνεταίρους ή εμπορικούς αντιπροσώπους στην Υεμένη, την Ινδία, την Περσία και την Ευρώπη.⁹²⁶ Παράλληλα, η Κωνσταντινούπολη αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα συγκέντρωσης χρήματος και χρηματοδοτικής κερδοσκοπίας της Μεσογείου, κυρίως από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, όταν συντελείται η καθολική επικράτηση του συστήματος iltizam, καθώς στην πρωτεύουσα λάμβανε χώρα η διαδικασία πλειστηριασμού και ενοικίασης των φορολογικών προσόδων και σ' αυτή αυλή και τους κρατικούς αξιωματούχους.

Η κίνηση χρήματος στις αγορές της Ανατολής κατά τον 18^ο αιώνα στηριζόταν σε ένα μη οργανωμένο παραδοσιακό προκαπιταλιστικό σύστημα, το οποίο κυρίως υπηρετούσαν οι σαράφηδες και οι έμποροι-«τραπεζίτες». Η μεταφορά εμπορικών κεφαλαίων στην οθωμανική επικράτεια, τόσο από την Κωνσταντινούπολη προς την περιφέρεια, όσο και αντιστρόφως η αποστολή των φορολογικών εσόδων από την περιφέρεια στην Κωνσταντινούπολη, εξυπηρετείτο με τη χρήση συναλλαγματικών.⁹²⁷ Στο σχήμα αυτό εμπλέκονταν κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα πρωτίστως εβραίοι και δευτερευόντως χριστιανοί (αρμένιοι και έλληνες) σαράφηδες, οθωμανοί έμποροι (μουσουλμάνοι, χριστιανοί και εβραίοι) και ευρωπαίοι έμποροι.

Για την χρηματοδότηση των εμπορικών συναλλαγών χρησιμοποιείτο πίστωση μέσω του mudâraba/mudârebe/مضاربة.⁹²⁸ Ωστόσο, δυνατότητα δανεισμού μεγάλων ποσών είχαν

⁹²⁴E. Eldem, «La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», *L' Empire ottomans, la République de la Turquie et la France*, Κωνσταντινούπολη-Παρίσι 1986, σ. 97.

⁹²⁵Όπως αναφέρει ο Evliya Çelebi, οι έμποροι που ασχολούνταν με το θαλάσσιο εμπόριο, ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ήταν, κατά βάση, οι ίδιοι πλοιοκτήτες και διακρίνονταν στους «καπετάνιους της Μαύρης Θάλασσας» (*Karadeniz re' isleri* / قارا دنیز اصراری), που ήταν περίπου 2.000 άτομα, και στους καπετάνιους της Μεσογείου (*Akdeniz re' isleri* / اق دنیز اصراری). Βλ. Inalcik, «Σχηματισμός κεφαλαίου», ό.π., σ. 504.

⁹²⁶Ο.π., σ. 513.

⁹²⁷Για τη χρήση των συναλλαγματικών, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, σ. 317.

⁹²⁸Είδος εμπορικής συνεργασίας κατά την οποία ο ένας από τους δύο συνεταίρους προσφέρει το κεφάλαιο και ο άλλος την εργασία.

μόνο οι αργυραμοιβοί (sarraf).⁹²⁹ Μέσω της χρηματαγοράς και του εμπορίου κοσμημάτων και πολύτιμων λίθων και μετάλλων, αποκτούσαν μεγάλα χρηματικά ποσά, τα οποία δάνειζαν στους εμπόρους, συντεχνίες, αλλά και σε εκμισθωτές φόρων. Οι πιο πλούσιοι σαράφηδες ήταν αυτοί που συναλλάσσονταν με την οθωμανική αυλή. Η επέκταση του εκχρηματισμού της φορολογίας λόγω του συστήματος iltizam δημιουργούσε αυξημένες ανάγκες χρήματος για τη μεγάλη μάζα του αγροτικού πληθυσμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι ανάγκες αυτές είναι πολύ πιο έντονες στην αγροτική ύπαιθρο, η οποία υφίσταται τη μεγαλύτερη φορολογική πίεση λόγω του αγροτικού χαρακτήρα της οικονομίας. Για την κάλυψη των αναγκών αυτών η μόνη προσφερόμενη δυνατότητα ήταν η προσφυγή στον τοκογλυφικό δανεισμό. Η τοκογλυφία ήταν μια από τις κυριότερες πηγές συγκέντρωσης κεφαλαίου ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, γεγονός που οφείλεται, εν πολλοίς, και στην έλλειψη νομίσματος σε κυκλοφορία. Η έλλειψη αυτή οδήγησε και στην καθιέρωση του hawâla (στα οθωμανικά havale/حوالة), ενός πιστωτικού μέσου που αφορούσε τη μεταφορά πιστώσεων και οφειλών σε έναν τρίτο συμβαλλόμενο. Στα δημόσια οικονομικά το hawâla, χρησιμοποιήθηκε σε ευρεία έκταση, για τις πληρωμές σε άτομα μέσω μεταβίβασης στον εκμισθωτή των φόρων. Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη υπάρχουν αναφορές σε χρήση *χαβαλέ* ως χρηματοπιστωτικού εργαλείου για τη μεταφορά χρημάτων.

Από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα ο ρόλος των σαράφηδων σταδιακά αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα στην οθωμανική οικονομία, καθώς η αύξηση του εκχρηματισμού καθιστά απαραίτητη τη λειτουργία ενός πιο σύνθετου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Στην οθωμανική πραγματικότητα ο ρόλος του σαράφη ταυτιζόταν αρχικά με αυτόν του αργυραμοιβού (του προσώπου που πραγματοποιούσε ανταλλαγές και συναλλαγές σε διάφορα νομίσματα, οθωμανικά και ξένα, που κυκλοφορούσαν στην οθωμανική επικράτεια) και του εμπόρου πολύτιμων μετάλλων και λίθων. Από τον αιώνα αυτόν οι σαράφηδες δεν ήταν πλέον οι συνηθισμένοι παραδοσιακοί χρυσοχόοι, αλλά στην ουσία μετατρέπονται σε σημαντικούς πράκτορες των κρατικών αξιωματούχων.

Σε μια παραδοσιακή προκαπιταλιστική οικονομία, όπως αυτή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία λειτουργούσε στη βάση της συναλλαγματικής αξίας πολύτιμων μετάλλων και χωρίς τη λειτουργία τραπεζών, οι σαράφηδες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο νομισματικό και οικονομικό σύστημα. Εγκατεστημένοι σε διάφορες πόλεις της Αυτοκρατορίας και στην πρωτεύουσα, αποτελούσαν ξεχωριστή συντεχνία και ασκούσαν το

⁹²⁹Ο H. Inalcik υπογραμμίζει ότι τα μόνα στοιχεία στην οθωμανική κοινωνία που θα μπορούσαν κυριολεκτικά να χαρακτηριστούν καπιταλιστές επιχειρηματίες ήταν οι έμποροι και οι αργυραμοιβοί. H. Inalcik, «Σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., σ. 522.

επάγγελμά τους σύμφωνα με τους συντεχνιακούς κανόνες. Όπως και στις άλλες συντεχνίες, η συντεχνία του σαράφηδων εποπτευόταν από έναν επόπτη (yığitbaşı/يغيتباشی) και ένα είδος συμβουλίου (ihtiyarlar heyeti/اختيارلر هيات).

Οι σαράφηδες, που συνεργάζονταν με το κρατικό αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο (hazine-i ‘amire/خزانه عميره) και όχι με το αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο (darbhane-i amire/ضربخانه عميره), σχημάτιζαν μια άλλη κατηγορία, που ονομαζόταν *hazine sarrafi* (αναφέρονται και ως *basirğan sarraf*).⁹³⁰ Όπως προκύπτει από το σχετικό αρχειακό υλικό, μέλη της συντεχνίας των σαράφηδων ήταν και οι τεχνητές ασημιού (*gümüşçü/گوشچو*). Το έτος 1763 θεσπίστηκε νέος κανονισμός, τόσο για τους σαράφηδες, όσο και για τους *gümüşçüs*. Την περίοδο αυτοί οι σαράφηδες, επωφελήθηκαν από την απουσία θεσμικών τραπεζών, αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη, με αποτέλεσμα να καταστούν η πλουσιότερη ομάδα της οθωμανικής κοινωνίας. Από τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα εμφανίζεται η ανάγκη ίδρυσης μιας κεντρικής τράπεζας και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Κωνσταντινούπολη κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Οι σαράφηδες παρέμειναν στις επαρχίες, όπου λειτουργούσαν ως ιδιωτικοί τραπεζίτες με δικά τους κεφάλαια.⁹³¹

Δανειοδοτική δραστηριότητα ασκούσαν και τα γενιτσαρικά σώματα, τα οποία διατηρούσαν ταμεία (*ordmali/اورته مالی*),⁹³² αλλά και τα βακούφια, πολλά από τα οποία διέθεταν κεφάλαια σε μετρητά, που προέρχονταν από αφιερώματα, καθώς στα ιδρύματα αυτά ήταν δυνατή, εκτός από την αφίερωση ακινήτων, και η δωρεά χρηματικών ποσών.⁹³³ Οι διασωζόμενοι ιεροδικαστικοί κώδικες μας δίνουν ανάλογες πληροφορίες για τέτοιου είδους δανεισμούς από ισλαμικές συσσωματώσεις και ιδρύματα.⁹³⁴ Σε πολλές από τις περιπτώσεις δανεισμών οριζόταν και εγγυητής (*kefil/کفيل*) για την εξόφληση του δανείου. Επίσης, σε πολλά δάνεια προβλεπόταν η παραχώρηση ενεχύρου (*rehm/رحم*), κινητού ή

⁹³⁰Y. Cezar «Economy and Taxation. The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries», K. Imber, Rh. Murphey, K. Kiyiotaki (επιμ.), *Frontiers of Ottoman studies*, τ. 1, Λονδίνο 2005, σ. 61-68.

⁹³¹Ο Yavuz Cezar έχει συντάξει έναν κατάλογο με ονόματα σαράφηδων, στον οποίο περιλαμβάνεται και η χρονική περίοδος δραστηριοποίησής τους, βασισμένο σε οθωμανικά αρχειακά τεκμήρια. Στον κατάλογο αυτό υπάρχουν μόνο τέσσερα μουσουλμανικά ονόματα, γεγονός που καταδεικνύει ότι ο αριθμός των μουσουλμάνων σαράφηδων ήταν πολύ χαμηλός (μόλις 2% σε σχέση με 98% των μη μουσουλμάνων). Στην πλειοψηφία τους τα μη μουσουλμανικά ονόματα είναι πρωτίστως εβραϊκά και δευτερευόντως αρμενικά, ενώ αναφέρεται και ένα μικρός αριθμός ονομάτων ορθοδόξων. Cezar «Economy and Taxation», ό.π., σ. 68 -70.

⁹³²Βλ. R. Murphey, λήμμα «Yeni Çeri», *The Encyclopaedia of Islam, New edition, EI²* τ. 11, Λέιντεν-Λονδίνο 1965, σ. 322-331.

⁹³³Βλ. R. Deguihem, λήμμα «wakf», *The Encyclopaedia of Islam, new edition, EI²*, Λέιντεν 2002, τ. 11, σ. 59-92.

⁹³⁴Ε. Καρατζινίου-Π. Φωτεινού, *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τρίτος Κώδικας (1669/73-1750/67)*, επιμ. Ε. Ζαχαριάδου, Ηράκλειο 2003, σ. μδ'-μη'.

ακινήτου, το οποίο έπρεπε να ανήκει στην αποκλειστική κυριότητα του δανειολήπτη. Ως ενέχυρο μπορούσε να δοθούν επίσης ζώα και σκλάβοι.⁹³⁵

Οι πράξεις δανεισμού σε πολλές περιπτώσεις καταχωρούνταν στα ιεροδικαστικά κατάστιχα των αντίστοιχων καζάδων ή ναχιγιέδων. Η καταχώρηση δεν ήταν υποχρεωτική, ωστόσο αποτελούσε εγγύηση για τη νομιμότητα της διαδικασίας και εξασφάλιζε τα δικαιώματα των συμβαλλόμενων.⁹³⁶ Όπως προκύπτει από τον Ιεροδικαστικό Κώδικα του Ηρακλείου, που αποτελεί μια σημαντική πηγή άντλησης πληροφοριών για δανειοδοτικές συναλλαγές, το μεγαλύτερο μέρος των οφειλετών ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι, που διέμεναν στην ύπαιθρο, οι οποίοι εμφανίζονται ως δανειζόμενοι κυρίως από μουσουλμάνους κατοίκους του Χάνδακα και σε κάποιες περιπτώσεις από χριστιανούς, επίσης κατοίκους της πόλης.⁹³⁷ Οι μισοί περίπου από τους μουσουλμάνους, που εμφανίζονται στις καταγραφές ως δανειστές, δηλώνονται ως γενίτσαροι.

Οι αυξημένες ανάγκες χρηματοδότησης από τον 17^ο αιώνα, που οφείλονταν στη σταδιακή επικράτηση του συστήματος iltizam και τη συνεπαγόμενη αύξηση του βαθμού εκχρηματισμού της οθωμανικής οικονομίας, είχαν ως συνέπεια την άμβλυνση της απαγόρευσης έντοκου δανεισμού, η οποία σταδιακά έγινε αποδεκτή και από τα τοπικά ιεροδικεία. Οι αντίστοιχες απαγορεύσεις του ιερού νόμου κάμφθηκαν με διάφορα νομικά τεχνάσματα και πρακτικές, όπως οι εικονικές πωλήσεις (istiğlâl/استغال) ή οι «πωλήσεις υφάσματος».⁹³⁸ Εκτός από την κάλυψη των αναγκών σε μετρητά, οι συνάψεις δανείων είχαν σκοπό τη χρηματοδότηση της παραγωγής και προμήθειας αγαθών για εμπορικές επιχειρήσεις. Τα γενιτσαρικά σώματα διέθεταν ταμεία (orta sandığı/اورته صانديغی),⁹³⁹ τα οποία παρείχαν βοήθεια σε χήρες και ορφανά γενιτσάρων.

2.α.4 Τα χρηματοπιστωτικά εργαλεία της εποχής.

Η συναλλαγματική (πόλιτζα ή καμβιάλα).

⁹³⁵Καρατζινίου-Φωτεινού, *Ιεροδικείο Ηρακλείου*, ό.π., σ. μζ'.

⁹³⁶Στον Ιεροδικαστικό Κώδικα Ηρακλείου, τα 67 από τα 726 έγγραφα της πρώτης ενότητας του κώδικα αφορούν δανεισμούς και ενεχυριάσεις. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται 16 συνάψεις δανείων και δηλώσεις αναγνώρισης χρεών, 19 εξοφλήσεις χρεών, 20 αγωγές για εξόφληση χρεών και επιστροφή ενεχύρου και 5 διορισμοί εγγυητών και πληρεξουσίων για εξόφληση και είσπραξη δανείων και καθορισμό ενεχύρου. Βλ. Καραντζίκου- Φωτεινού, *Ιεροδικείο Ηρακλείου*, ό.π., σ. μδ'.

⁹³⁷Ο.π., σ. μστ'.

⁹³⁸Στην τελευταία περίπτωση, οι δανειολήπτες λάμβαναν έναν ποσό ως δάνειο και υποθετικά αγόραζαν ένα κομμάτι υφάσματος, το οποίο αντιστοιχούσε στο ποσό του τόκο που έπρεπε να καταβάλλουν, πέρα του οφειλόμενου κεφαλαίου μετά από ένα χρόνο. Στον τρίτο κώδικα του Ιεροδικείου Ηρακλείου υπάρχουν δύο αναφορές τέτοιου είδους με τον όρο «αζία τσόχας» (çoka banası), στα έγγραφα με αριθμό 251 και 604. Στο δεύτερο έγγραφο αναφέρεται ότι ένας μουσουλμάνος δανείστηκε 36 ασλάνια γρόσια και τσόχα αξίας επτά γροσιών, την οποία θα εξοφλούσε σ' ένα χρόνο. Πρόκειται δηλαδή για δανεισμό με επιτόκιο 19,4% ετησίως. Βλ. Ε. Καραντζίκου-Π. Φωτεινού, *Ιεροδικείο Ηρακλείου*, ό.π., σ. μστ'.

⁹³⁹Βλ. Μ. Ζ. Pakalın, *Tarih Deymleri ve Terimleri*, Κωνσταντινούπολη 1971, τ. 2, σ. 737.

Όπως είναι γνωστό, η συναλλαγματική ως χρηματοπιστωτικό εργαλείο παρουσιάστηκε τον Μεσαίωνα στις ιταλικές πόλεις, στην πιο απλή της εκδοχή και με την πάροδο των χρόνων εξελίχθηκε για να καταστεί πιο λειτουργική και ικανή να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του εξελισσόμενου εμπορίου. Επρόκειτο για μια επινόηση που χρησιμοποιήθηκε για την άνετη και ακίνδυνη μεταφορά κεφαλαίων και για την παράκαμψη των θεσμικών και νομισματικών ιδιαιτεροτήτων. Η συναλλαγματική αποτελούσε κατ' ουσία ένα έγγραφο συμβόλαιο μεταξύ δύο προσώπων, από τα οποία ο ένας ήταν αυτός που χορηγούσε τα κεφάλαια και γι' αυτό ονομαζόταν *κομιστής* ή *δανειστής*, ενώ ο δεύτερος, ο εκδότης της συναλλαγματικής-οφειλέτης εισέπραττε τα χρήματα και έδινε έγγραφη υπόσχεση ότι θα αποδεχόταν να πληρώσει το ποσόν που αναγραφόταν στο έγγραφο της συναλλαγματικής.⁹⁴⁰ Οι έμποροι των ιταλικών πόλεων τη χρησιμοποιούσαν στις συναλλαγές ήδη από τον 12^ο αιώνα.

Ο θεσμός της πίστωσης χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην οθωμανική οικονομία των πόλεων ήδη από τον 15^ο αιώνα και σε μικρότερο βαθμό στην αγροτική οικονομία, προκειμένου να διευκολύνει τη λειτουργία διαφόρων εμπορικών δραστηριοτήτων, όπως το εμπόριο των μεγάλων αποστάσεων. Ειδικότερα, ως προς το τελευταίο, χρησιμοποιείτο ένα είδος συναλλαγματικού δελτίου, που ονομαζόταν *süffece*/سوفجه.⁹⁴¹ Η εξελιγμένη συναλλαγματική, που αναφέρεται ως *πόλιτζα* (από το ιταλική λέξη *polizza*) ή *καμβιάλα* (από την ιταλική λέξη *cambiale*), χρησιμοποιείται ήδη από τον 18^ο αιώνα στην οθωμανική επικράτεια για να παρακάμψει τις συναλλακτικές δυσκολίες που είχαν προκύψει από την απαγόρευση του τόκου, η οποία κυριαρχούσε στην οθωμανική ισλαμική κοσμοαντίληψη. Η συναλλαγματική αποτέλεσε σημαντικό χρηματοπιστωτικό εργαλείο για την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος κατά τον 18^ο αιώνα.

Με σκοπό τη διευκόλυνση του εμπορίου της Δυτικής Ευρώπης με το Λεβάντε, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα διαμορφώνεται μια κίνηση μεταφοράς των κεφαλαίων, μέσω συναλλαγματικών, από την Κωνσταντινούπολη στη Μασαλία, με ενδιάμεσους εμπορικούς σταθμούς το Άμστερνταμ, τη Βιέννη, το Λιβόρνο, τη Βενετία και τη Γένοβα.⁹⁴² Η κίνηση των συναλλαγματικών περιελάμβανε αγορά και μεταπώληση με οπισθογραφήσεις, που λάμβαναν χώρα σε διαφορετικές πόλεις-σημεία του δικτύου αυτού.⁹⁴³ Οι συναλλαγματικές

⁹⁴⁰Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό.π., σ. 21.

⁹⁴¹Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», ό.π., 605.

⁹⁴²Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Ο Σταύρος Ιωάννου*, Αθήνα 2004, σ. 101κ. ε· Ε. Frangakis-Syrett, *The commerce of Smyrna in the Eighteenth Century*, Αθήνα 1992, σ. 64 κ. ε. Δ. Βλάμη, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο*, Αθήνα 2000, σ.77-112.

⁹⁴³Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά τη διαδικασία έκδοσης και διακίνησης των συναλλαγματικών η Αγγελική Ιγγλέση, ο έμπορος Α στην Κωνσταντινούπολη μπορούσε να αγοράσει συναλλαγματικές από τον Β στη Σμύρνη, εις βάρος του εμπορίου Γ από το Ρότερνταμ και εις διαταγή του εμπορίου Δ από την

μπορούσαν να ακολουθήσουν μια απλή διαδρομή από τον τόπο της έκδοσής τους στον τόπο της πληρωμής, η οποία έπρεπε να ολοκληρωθεί με την επιστροφή του χρηματικού ποσού, που χρησιμοποιούσε τη συγκεκριμένη συναλλαγματική ως μέσο μεταφοράς του, στο σημείο από το οποίο εκταμιεύθηκε. Για τον υπολογισμό των ισοτιμιών λαμβάνονταν υπόψη, σε πολλές περιπτώσεις, λογιστικές μονάδες ισοτιμίας, όπως η πέντζα (*pezza da 8 reali*) λογιστικό νόμισμα που χρησιμοποιούσαν στο Λιβόρνο ή το *δουκάντο μπάγκο* (*dukato banco*), λογιστικό νόμισμα της Βενετίας.⁹⁴⁴ Όταν η συναλλαγματική ακολουθούσε σύνθετη διαδρομή με ενδιάμεσους σταθμούς, ο αντιπρόσωπος της εταιρείας έπρεπε να πληρώσει συναλλαγματικές της εταιρείας στην αγορά πληρωμής, όμως η εξόφληση των συναλλαγματικών γινόταν με διαταγή της εταιρείας μέσω αντιπροσώπων, σε ενδιάμεσες αγορές.⁹⁴⁵ Η μεταπώληση των συναλλαγματικών αποτελούσε μια διαδικασία που μπορούσε να επιφέρει σημαντικά κέρδη στους εμπόρους, τα οποία κυρίως προέρχονταν από τη διαφορά της συναλλαγματικής ισοτιμίας του οθωμανικού νομίσματος μεταξύ των ενδιάμεσων σταθμών. Πολλές φορές για την εξόφληση των συναλλαγματικών προβλεπόταν, όχι μόνο η καταβολή του συγκεκριμένου χρηματικού ποσού, αλλά και οι εισπράξεις από πώληση προϊόντων.⁹⁴⁶ Τα κύρια στοιχεία που αναγράφονταν στη συναλλαγματική ήταν ο τόπος και η χρονολογία έκδοσης, ο τόπος και ο χρόνος πληρωμής και το είδος καταβολής του τιμήματος (με καταβολή μετρητών ή άλλο τρόπο). Οι συναλλαγματικές χρησιμοποιούνταν εναλλακτικά με την αποστολή νομισμάτων για τη μεταφορά κεφαλαίων, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε και από το αρχειακό υλικό της Συλλογής Χώτζη, όσον αφορά την κίνηση του χρήματος για την εξυπηρέτηση της πολυσχιδούς οικονομικής δραστηριότητας του αληπασαδικού οτζακίου.⁹⁴⁷ Ήδη από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα οι έμποροι προτιμούσαν την αποστολή συναλλαγματικών, αντί των χρηματαποστολών.⁹⁴⁸

Όπως αναφέρει ο Αθανάσιος Ψαλίδας στο *μαθηματάριο* που είχε εκδώσει για τους σπουδαστές της Καπλανείου σχολής,⁹⁴⁹ στις αρχές του 19ου αιώνα (1808), στην οθωμανική

Κωνσταντινούπολη, και να τις οπισθογραφήσει στον έμπορο Ε στη Μασσαλία. Ο Ε τις οπισθογραφούσε στον έμπορο Ζ στο Άμστερνταμ, ο οποίος τις οπισθογραφούσε στον Η, μέσω διαφόρων τραπεζιτών στο Λιβόρνο. Βλ. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι*, ό.π., σ. 100.

⁹⁴⁴Ο.π., σ. 103, υπ. 11 και 104, υπ. 15.

⁹⁴⁵Ο.π., σ. 103.

⁹⁴⁶Ο.π., σ. 104.

⁹⁴⁷Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 509, σ. 104-105.

⁹⁴⁸Ε. Eldem, «La circulation de la lettre de change», ό.π., σ. 88. Επίσης Frangakis-Syrett, *The commerce of Smyrna in the Eighteenth Century*, ό.π., σ. 145.

⁹⁴⁹Η Καπλάνειος σχολή ιδρύθηκε το 1798 από τον Ιωαννίτη έμπορο Ζώη Καπλάνη, ο οποίος διατηρούσε εμπορικό όικο στη Ρωσία. Λειτούργησε με δαπάνες του ιδρυτή της ως το 1820, οπότε καταστράφηκε στη διάρκεια της πυρκαγιάς που φαίνεται ότι προκάλεσε ο Αλή πασάς στο μεγαλύτερο μέρος της πόλης των

επικράτεια κυκλοφορούσαν δύο τύποι συναλλαγματικών: η *ριμέσσα* (από την ιταλ. λέξη *rimessa*=χρηματικό έμβασμα), μέσω της οποίας ο πρώτος συναλλασσόμενος έδινε χρήματα και λάμβανε σχετικό έγγραφο παραλαβής τους, το οποίο αποστέλλόταν για να το παραλάβει ο έτερος συναλλασσόμενος, και η *τράτα* (=κράτημα, από την ιταλ. λέξη *tratta*), που εξέδιδε ο ένας συναλλασσόμενος, την οποία εξοφλούσε και απέδιδε τα χρήματα ο δεύτερος συναλλασσόμενος σε άλλον τόπο.⁹⁵⁰ Ως προς τη δανειοδοτική λειτουργία χρησιμοποιείται ακόμα ο τύπος της ομολογίας, καθόσον στον μηχανισμό δανειοδότησης δεν παρεμβαίνει ένας χρηματοπιστωτικός οργανισμός (*τράπεζα* ή *μπόρσα*). Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι καθίσταται δύσκολο να μεταφερθεί στον οθωμανοκρατούμενο χώρο η ευρωπαϊκή εμπειρία, λόγω του πλέγματος απαγορεύσεων που έθετε στο θέμα αυτό ο ισλαμικός νόμος και της έλλειψης επίσημων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.

Η διεθνοποίηση του εμπορίου αναγκάζει τους πραγματευτές του ελλαδικού χώρου να προσαρμοστούν στις διεθνείς εξελίξεις. Μια από αυτές είναι η αντικατάσταση του απλογραφικού συστήματος από το αντίστοιχο διπλογραφικό *scrittura doppia*.⁹⁵¹ Οι έμποροι αναγκάζονται να υιοθετήσουν τα κεκτημένα της ευρωπαϊκής εμπειρίας, σε σχέση με την αριθμητική, λογαριαστική, καταστιχογραφία, επιστολογραφία, την εμπορική νομοθεσία και τη γνώση ξένων γλωσσών, προκειμένου να ανταποκριθούν στις σύγχρονες εμπορικές απαιτήσεις.⁹⁵² Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η συναλλαγματική εξελίσσεται προκειμένου να

Ιωαννίνων) στο πλαίσιο της άμυνάς του από τον σουλτανικό στρατό που πολιορκούσε τα Ιωάννινα. Από την πυρκαγιά, που έλαβε χώρα στις 15 Αυγούστου 1820, εκτός από το κτήριο της σχολής, κάηκαν η βιβλιοθήκη και σημαντικά κειμήλια και αρχαιακά τεκμήρια, όπως ο «κουβαράς», ο κυλινδρικός κώδικας με χρονογραφικές πληροφορίες της πόλης των Ιωαννίνων. Βλ. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τ. Β', «Ο Τεπεντελενλής Αλή πασάς», ό.π., σ. 241.

⁹⁵⁰Ο πρώιμος τύπος της συναλλαγματικής, γνωστός ως *ξηρά καμβιάλα* ή «καμπιάλα πανηγυρική» χρησιμοποιείτο ως χρηματοπιστωτικό εργαλείο, κυρίως στις εμποροπανηγύρεις, με σκοπό τη διευκόλυνση των συναλλαγών και τη χρηματοδότη των εμπορών, οι οποίοι βρίσκονταν μακριά από τον τόπο άσκησης της δραστηριότητάς τους.⁹⁵⁰ Όταν ο έμπορος, που αγόραζε κάποια εμπορεύματα σε μια συγκεκριμένη εμποροπανήγυρη, αδυνατούσε να πληρώσει με μετρητά την αξία των εμπορευμάτων, τότε δανειζόταν το αναγκαίο χρηματικό ποσό από κάποιον άλλο έμπορο γνωστό του, παραχωρώντάς του μια συναλλαγματική, με την υπόσχεση να την εξοφλήσει στην καθορισμένη ημερομηνία. Σε άλλες περιπτώσεις, οι έμποροι που αγόραζαν σε μια συγκεκριμένη εμποροπανήγυρη εμπορεύματα, εξέδιδαν συναλλαγματικές «εις ορδινίαν» (διαταγή) του εμπόρου από τον οποίον είχαν αγοράσει τα εμπορεύματα, με την υπόσχεση να την εξοφλήσουν. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1990, σ. 34.

⁹⁵¹Βλ. G. Vergani, *Instuzione de la scrittura doppia*, Μιλάνο 1838.

⁹⁵²Ο.π., σ. 7. Η ανάγκη κωδικοποιημένης νομοθεσίας για τις ανάγκες του εξελισσόμενου εμπορίου οδήγησε σε μεταφράσεις ανάλογων κωδίκων και εγχειριδίων από την Ευρώπη. Η Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια του Ν. Παπαδόπουλου (1762-1820), με τον τίτλο *Κερδώς Ερμής, ήτοι Έμπορική Εγκυκλοπαίδεια* αποτελούσε το σημαντικότερο εμπορικό εγχειρίδιο κατά την οθωμανική περίοδο. Οι τέσσερις πρώτοι τόμοι του έργου τυπώθηκαν με δαπάνες του «Συστήματος» των ελλήνων εμπορών της Κωνσταντινούπολης στη Βενετία κατά το διάστημα 1815-1817. Μεταξύ των ετών 1817-1820 τυπώθηκαν στο Παρίσι τρεις διαφορετικές μεταφράσεις στα ελληνικά του γαλλικού εμπορικού κώδικα. Στον ελλαδικό χώρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα καταγράφονται οι προσπάθειες των Υδραίων (1804, 1818) και των Σπετσιωτών (1814) να αποκτήσουν δικό τους εμπορικό κώδικα, καθώς και οι αντίστοιχες προσπάθειες στα Επτάνησα. Ήδη, από τον εποχή της Βενετοκρατίας (μέσα του 16ου αιώνα) στον Χάνδακα υπήρχαν δάσκαλοι, οι οποίοι δίδασκαν βασικές γνώσεις εμπορικής λογιστικής (*φράγκικα εμπορικά γράμματα*, τον *άμπακο* (αριθμητική) του *εμπορίου*, τη διπλογραφική μέθοδο των

επιτρέπει την άνετη μεταφορά κεφαλαίων, διευκολύνοντας τις χρηματοδοτικές ανάγκες του εμπορίου.

2.α.5. Ο χρηματοπιστωτικός μηχανισμός του αληπασαδικού οτζακίου

Το αληπασαδικό οτζάκιο χρησιμοποιεί για τις ανάγκες χρηματοδότησής του ένα δίκτυο σαράφηδων, που εδράζονται στις πόλεις της επικράτειας, όπου επεκτείνεται η οικονομική του δραστηριότητα. Το Αρχείο του Αλή πασά περιέχει σημαντικά τεκμήρια για τη λειτουργία των σαράφηδων στο σύστημα της αληπασαδικής οικονομικής δράσης, ως βασικών και άμεσων χρηματοδοτών που εξοφλούσαν τις οικονομικές υποχρεώσεις του οτζακίου στην πρωτεύουσα και όπου αλλού. Τα διασωζόμενα κατάστιχα των δοσοληψιών του Αλή πασά με τους σαράφηδες που συνεργάζεται, μας παρέχουν την πιο κατατοπιστική και πλήρη εικόνα της οικονομικής του δράσης σε μεγάλο γεωγραφικό εύρος και σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων.

Σε δύο πολυσέλιδα τέτοιου είδους κατάστιχα καταγράφονται αναλυτικά οι δαπάνες του Αλή πασά, κατά τη διάρκεια των ετών 1813 και 1814, τις οποίες έχει χρηματοδοτήσει ο αρμένιος σαράφης της Κωνσταντινούπολης, Γάσπαρης.⁹⁵³ Στα κατάστιχα καταγράφονται τα ποσά που κατέβαλε ο Αλή πασάς για την εκμίσθωση διαφόρων κατηγοριών προσόδων, για την καταβολή μισθών, δώρων και χρηματισμών, για την αγορά ακινήτων ή την πληρωμή ενοικίων για τη διαμονή των απεσταλμένων στην Υψηλή Πύλη, καθώς ακόμη και για την προμήθεια αγαθών για τις ανάγκες του οτζακίου, τα οποία προωθήθηκαν στα Ιωάννινα. Το πρώτο κατάστιχο έχει συνταχθεί στα Ιωάννινα, με ημερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1817 και αναφέρεται στις οικονομικές δοσοληψίες του Αλή πασά για το έτος 1230 εγίρας (χριστιαν. 1814). Αναφέρονται αναλυτικά οι δαπάνες τις οποίες κάλυψε ο σαράφης Γάσπαρης, συνολικού ύψους 995.521 γροσίων και 25 παράδων, οι οποίες τελικά πληρώθηκαν στον σαράφη με αντίστοιχα ποσά που του απέστειλε ο Αλή πασάς με συναλλαγματικές (πολίτζες) και *χαζνέδες* (hazine/hazne/آزنة=φορτώματα νομισμάτων). Το κατάστιχο είναι αντίγραφο αντίστοιχου εξοφλητικού κατάστιχου στα τουρκικά, που «εστάλη του Γάσπαρη βουλωμένον

εμπορικών κατάστιχων, τη συμπλήρωση των *φορτωτικών* και των άλλων εμπορικών βιβλίων). Για τα εμπορικά εγχειρίδια στον ελλαδικό χώρο βλ. Τρ. Σκλαβενίτης, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και η Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια του Νικολάου Παπαδόπουλου*, Αθήνα 1991.

⁹⁵³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης τ.Β'*, έγγραφα με αριθμό 927 σ. 770-780 και 930 σ. 782-797. Ο Δ. Δημητρόπουλος έχει δημοσιεύσει μια εκτενή ανάλυση των δύο καταστίχων, μέσα από την οποία προκύπτουν πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα για όλες τις φάσεις της οικονομικής δραστηριότητας του Αλή πασά. Δ. Δημητρόπουλος, «Ο σαράφης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, 1813-1814. Οικονομικές δοσοληψίες και συναλλαγές», στο Σ. Πετμεζάς, Τζ. Χαρλαύτη, Α. Λυμπεράτος, Κ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.) *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας, Ρέθυμνο, 10-13/12/2008*, Αθήνα 2012, σ. 207-224.

από τον αυθέντη μας (Αλή πασά)». Σε κάθε ένα από τα κατάστιχα περιλαμβάνεται ένας μεγάλος αριθμός εγγραφών (περίπου 200), οι οποίες εκκινούν από λίγες δεκάδες γρόσια και φτάνουν τις 80-90 χιλιάδες γρόσια. Στο κατάστιχο για το έτος 1814, η μικρότερη εγγραφή, ως προς τις δαπάνες, ανέρχεται σε 25 γρόσια και αφορά χρήματα που δόθηκαν για καταβολή τιμαριωτικών δικαιωμάτων («για το τιμάρι των παιδιών Μέτο Λιατίφη»), ενώ η μεγαλύτερη σε 85.722 γρόσια και αφορά την εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου (χαράτσι/harac/harac/خراج) για το σαντζάκι της Ναυπάκτου («το χαράτζι Ινέμπαχτου»)⁹⁵⁴. Από την εκκαθάριση των δύο κατάστιχων προκύπτουν συνολικές δαπάνες που ανέρχονται για μεν το έτος 1813 σε 857.242:20 γρόσια, για δε το 1814 σε 995.521:25 γρόσια.

Το δεύτερο κατάστιχο έχει συνταχθεί στις 10 Φεβρουαρίου 1817, επίσης στα Ιωάννινα, και αφορά την οικονομική χρήση των ετών 1813 και 1814. Στο πρώτο μέρος του, που αποτελείται από οκτώ σελίδες, καταγράφονται οι δαπάνες του σαράφη για την κάλυψη διαφόρων εξόδων της αληπασαδικής διοίκησης και αντίστοιχα τα ποσά που έλαβε ο σαράφης από τον Αλή πασά, σε ένα εύρος 12 μηνών του μουσουλμανικού ημερολογιακού έτους (από 1^η Μουχαρέμ 1229 έως τέλη Ζιλχιτζέ του ίδιου έτους εγίρας), που αντιστοιχούν στην περίοδο από 4 Ιανουαρίου 1813 έως 23 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, σύμφωνα με το Γρηγοριανό ημερολόγιο. Το δεύτερο μέρος, που αναφέρεται ως: «ό λογαριασμός της χρονιάς των 1230 (εγίρ.)» αρχίζει από την ένατη σελίδα και σ' αυτό καταγράφονται οι δαπάνες και τα έσοδα του σαράφη Γάσπαρη για την περίοδο από 24 Δεκεμβρίου 1813 έως 13 Δεκεμβρίου 1814, δηλαδή ολόκληρου του ημερολογιακού έτους 1814. Και στο δεύτερο αυτό κατάστιχο η μεγαλύτερη δαπάνη αφορά «το χάρτζι (την εκμίσθωση για ένα έτος των προσόδων) του σαντζακιού Επάχτου (Ναυπάκτου)».

Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Δ. Δημητρόπουλου, οι δαπάνες της αληπασαδικής διαχείρισης των ετών 1813 και 1814 όπως αναφέρονται στα δύο κατάστιχα κατατάσσονται ως ακολούθως.⁹⁵⁵

α) Εκμισθώσεις διάφορων ειδών φόρων (τακτικών που αφορούν πρόσωπα, εμπορικές και κτηνοτροφικές ή άλλες δραστηριότητες, και έκτακτων).

β) Εκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων (χάσια, ζιαμέτια, τιμάρια κ.λπ.).

⁹⁵⁴ Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνεται ο λογαριασμός, που αντιστοιχεί σε 12 μήνες του μουσουλμανικού ημερολογίου (από 1^η Μουχαρέμ 1229 έως τέλη Διλχιτζέ/4 Ιανουαρίου 1813 έως 23 Δεκεμβρίου 1813). Ο λογαριασμός εμφανίζεται ελεγμένος στις 5 Νοεμβρίου 1815 στα Ιωάννινα προφανώς από τον ίδιο τον Αλή πασά, καθώς στο τέλος του εγγράφου αναγράφεται η ένδειξη: «1815, Νοεμβρίου 5, Ιωάννινα». Στο δεύτερο μέρος αναφέρεται ο λογαριασμός του έτους 1230, ο οποίος αντιστοιχεί από τις 24 Δεκεμβρίου 1813 έως 13 Δεκεμβρίου 1814. Το δεύτερο μέρος είναι καταστρωμένο με λιγότερη αυστηρότητα, καθώς έχει καταγραφές που αφορούν τα έτη 1231/1815 και 1232/1816. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 927, σ. 770-780 και έγγραφο με αριθμ. 930, σ. 782-797.

⁹⁵⁵ Δημητρόπουλος, «Ο σαράφης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη», ό.π., σ.210.

- γ) Εκμισθώσεις προσόδων (μουκατάδων) διαφόρων περιοχών.
- δ) Μισθούς διάφορων αξιωματούχων σε μηνιαία βάση.
- ε) Ποσά για αγορά μπερατιών (σουλτανικών παραχωρητήριων εγγράφων) και δώρα για την έκδοση τους.
- στ) Ποικίλες προμήθειες και δωροδοκίες για εξυπηρετήσεις.
- ζ) Οδοιπορικά σε ταχυδρόμους και άλλους αξιωματούχους.
- η) Αγορά καταναλωτικών αγαθών (ρούχων, τροφίμων, καπνού, γραφικής ύλης, κ.λπ.)
- θ) Διάφορα άλλα έξοδα.

Πολλές πρόσοδοι από αυτές που εκμισθώνει ο Αλή πασάς αναφέρονται ως *μπεντέλι ιλτιζάμ* (bedel iltizam/بدل التزام= *αντισήκωμα, αντίτιμο εκμίσθωσης*).⁹⁵⁶ Σε άλλες καταγραφές γίνεται αναφορά σε πρόσωπα από το σουλτανικό οικογενειακό περιβάλλον και τη σουλτανική αυλή, που παραπέμπει σε υπομισθώσεις της αρχικής εκμίσθωσης, τακτική που εφαρμόζεται πάγια κατά την προς εξέταση περίοδο στο πλαίσιο του συστήματος iltizam («τό αγαλίκι τής Σουλτάνας καί τοῦ Σουλτάν κεχαγιασή...», «...διά τόν μουκατᾶν Δραγομέστου Χατχζή Χαλίλ ἐφένδης...καί Χαδιτζέ Σουλτάνα...»). Μέσα από την κατηγοριοποίηση αυτή αναδεικνύεται το εύρος της οικονομικής δράσης του αληπασαδικού οτζακίου και οι επιμέρους πτυχές της και φωτίζεται η λειτουργία μιας οργανωμένης προκαπιταλιστικής λογιστικής διαχείρισης, που αξιοποιεί στο έπακρο τα προσφερόμενα λογιστικά και χρηματοπιστωτικά εργαλεία της εποχής.

Για τη σύνταξη των καταστίχων, η λογιστηριακή γραμματεία του Αλή πασά έχει λάβει υπόψη τους αντίστοιχους λογαριασμούς εξόδων που έχει αποστείλει στα Γιάννενα ο Χουσεΐν μπέης, *καπουτζοχαντάρης* του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, σε μία αναφορά που συνέταξε στις 13 Ιανουαρίου 1815. Οι εκμισθώσεις των φορολογικών προσόδων αφορούν τις ακόλουθες κατηγορίες φόρων: *Χαράτσι* (*Harāç/حاراج*) *αβαρίζι* (*avariz/اواراز*), *νοζούλι* (*nözü/نول*) *προβατονόμι* (*adet-i agnam/ادتاغن/ام*), *τζελέπκιεσάν*, (*celepkesan/گیسنجل*), *αγαλίκι* (*ağalık/اعهلق*), *χαζιριέ* (=φόρος που πλήρωναν τον 18^ο αιώνα οι περιφερειακοί πασάδες για τη διατήρηση της πολεμικής τους ετοιμότητας/*haziriye/حازاری*), *ιχτισάπι* (*ihtisab/احتاسب*), *κιζλαντζήκι* (από τη λέξη *kislak*= χειμαδιό: φόρος χειμαδιών) *καπνιάτικο*, *μεταξιάτικο*, (φόρος από) *λαγοτόμαρα*. Παράλληλα, τα κατάστιχα αποτελούν σημαντικό τεκμήριο για την εμβέλεια της οικονομικής δράσης του

⁹⁵⁶ Χλωρός, *ΕλληνοοθωμανικόνΛεξικόν*, ό.π. (ηλεκτρονική έκδοση), σ. 198.

Αλή πασά, σε μία ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια που περιελάμβανε, με σημερινούς γεωγραφικούς όρους, τη νότια Αλβανία, την Ήπειρο, τη Δυτική Στερεά και τη Θεσσαλία.⁹⁵⁷

Οι καταγραφές των δύο καταστίχων αναδεικνύουν και τη συνεργασία μεταξύ των κατά τόπους σαράφηδων, για τη χρηματοδότηση της αληπασαδικής διαχείρισης. Υπάρχουν αναφορές στους σαράφηδες: *Μεγρηδίτζ, Ματόση, Ραφαέλ, Σιεμπατάν* (σαράφηδες της *Λάρισας, σαράφηδες των Ιωαννίνων*), οι οποίοι προφανώς λαμβάνουν χρηματικά ποσά από προσόδους που εισπράττει ο Αλή πασάς από οφειλόμενους φόρους, των οποίων είναι εκμισθωτής (από κοινότητες, συντεχνίες ή φυσικά πρόσωπα, στα οποία έχει υπεκμισθώσει προσόδους), από τις αποδόσεις των τσιφλικιών, από εκμισθώσεις mukata'a και malikâne κ.λ.π. και στη συνέχεια, με τα πιστωμένα αυτά ποσά εκδίδουν *πόλιτζες* (συναλλαγματικές), οι οποίες, μέσω των τατάρηδων, αποστέλλονται στον Γάσπαρη για να πιστωθεί ο λογαριασμός της αληπασαδικής διαχείρισης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Γάσπαρης, ως κεντρικός τραπεζίτης του Αλή πασά, λειτουργεί ως επίκεντρο ενός δικτύου χρηματοδότησης, που εξασφαλίζει συνεχή ανατροφοδότηση, με εισροές και εκροές ποσών της αληπασαδικής οικονομικής δραστηριότητας, μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο σαράφης Γάσπαρης υπέστη με τραγικό τρόπο τις συνέπειες της πτώσης του Αλή πασά: τον Απρίλιο του 1821 συνελήφθη και απαγχονίστηκε μπροστά από την είσοδο του *χανιού της Βαλιδέ* (Valide han) στην Κωνσταντινούπολη, ενώ την επόμενη ημέρα στο ίδιο σημείο απαγχονίστηκε ο γιός του. Ως αιτία της εκτέλεσης αναφέρεται από τον οθωμανό ιστορικό, Cevdet paşa, η προσπάθεια εκ μέρους του με διάφορα μέσα να αλλάξουν οι αποφάσεις της Υψηλής Πύλης και να δοθεί άφεση στον Αλή πασά.⁹⁵⁸

Στις καταγραφές των καταστίχων αναφέρονται και σημαντικά ποσά, τα οποία είχε υποχρέωση να καταβάλει το πασαλίκι των Ιωαννίνων και το μουτεσελιμλίκι (muteselîmlîk/مستعمرات) του Ελμπασάν, ως συμμετοχή για τα έξοδα των φρουρίων που κατασκευάζονταν από την Υψηλή Πύλη στο *Τούνεσι* (Τύνιδα). Η σχετική υποχρέωση ανέρχεται για το 1813 σε 10.590 γρόσια, ενώ για το 1814 σε 50.350 γρόσια, ποσά που αποδεικνύουν το επαχθές βάρος της έκτακτης αυτής της υποχρεωτικής εισφοράς, την οποία ο Αλή πασάς είχε -επαυξημένη μάλιστα- μετακυλήσει στους κατοίκους κάθε περιοχής. Σε σημείωμα που περιέχεται στο Αρχείο Σταύρου Ιωάννου, αναφέρεται ότι ο Αλή πασάς το 1815 εισέπραξε για εξυπηρέτηση του φόρου αυτού από τους κατοίκους του καζά των

⁹⁵⁷Όπως αναφέρει ο Δ. Δημητρόπουλος, όταν οι φορολογικές πρόσοδοι αφορούν μικρά χωριά, τιμάρια κάποιων αξιωματούχων, αναφέρονται με τρόπο που δεικνύει την ευκολία προσβασιμότητας στον Αλή πασά και τους ανθρώπους του. Του ιδίου, «Ο σαράφης του Αλή πασά», ό.π., σ. 212.

⁹⁵⁸Ν. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης κατά τους Τούρκους ιστοριογράφους εν αντιπαράβολή προς τους Έλληνες Ιστορικούς*, Αθήνα 1960, σ. 198.

Ιωαννίνων 60.000 γρόσια.⁹⁵⁹ Στα δύο κατάστιχα του κεντρικού σαράφη του Αλή πασά γίνεται αναφορά και σε «καλεμιγιέδες» και «έξοδα του καλεμιού», δηλαδή τα έξοδα σύνταξης και τήρησης των κατάστιχων, τα οποία στην πράξη αποτελούσαν την επίσημη προμήθεια που κατέβαλλε ο αγοραστής ενός μουκατά στους αξιωματούχους του Διβανίου. Στην περίπτωση των μουκατά που εκμισθώνει ο Αλή πασάς, δικαιούχοι εμφανίζονται ο *σαντραζάμης* (sadrizam/sadri'azam/صادرغضام= μεγάλος βεζύρης) και ο *δεφτερντάρης* (defterdar/دفتردار = ο υπεύθυνος επί των οικονομικών της κεντρικής διοίκησης), δηλαδή οι πλέον υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της οθωμανικής ιεραρχίας.⁹⁶⁰

Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη περιλαμβάνεται ένα γράμμα του Εμίν αγά (Emin ağa), βοεβόδα του Μυστρά προς κάποιον Δημητράκη, φίλο του στην Κωνσταντινούπολη, που πρέπει να ταυτίζεται με τον Δημήτριο Παπαρηγόπουλο,⁹⁶¹ τον οποίο χρησιμοποιεί ο Εμίν αγάς καθώς και άλλοι οθωμανοί αξιωματούχοι ως σαράφη.⁹⁶² Πρόκειται πιθανότατα για τον σαράφη που αναφέρεται ως *Dimitraki* (Morali), στον κατάλογο των σαράφηδων, που έχει καταρτίσει και δημοσιεύσει ο Yavuz Cezar, με βάση οθωμανικά αρχειακά τεκμήρια.⁹⁶³ Ο Εμίν αγάς αναφέρει ότι στέλνει με δικό του ταχυδρόμο έγγραφο του Χασάν Μπέη (Hasan bey) της Μονεμβασίας (οθωμαν. *Benefşe/Menekse/Benefşe/بنفشه*)⁹⁶⁴ προς τον καπουδάν πασά (*kapudan paşa/قبودان پاشا*) Γαζή Χουσεΐν για τη σύλληψη ενός πειρατικού πλοιαρίου. Το έγγραφο αναφέρεται σε φορολογικές προσόδους της περιοχής, μεταξύ των οποίων και στην εκμίσθωση του φόρου προβάτων (δια της Μονεμβασιάς το μακτού όπου δίνουν για το αγνάμι (=adet-i ağnam), καθώς και στο αίτημα του Εμίν αγά να αποκτήσει τον μουκατά (ετήσια φορολογική πρόσοδο) της Τριπολιτσάς, του μουσουλμανικού έτους 1218 (χρισταν. 1803), γεγονός που θα αποτελέσει μεγάλη ήττα και προσβολή του σημερινού κατόχου του μουκατά, Αρναούτογλου. Το έγγραφο προέρχεται από το Αρχείο του Δημ. Παπαρηγόπουλου και μέσα

⁹⁵⁹ Σ. Κουγέας, «Το Ηπειρωτικόν Αρχείον Σταύρου Ιωάννου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 14 (1939), σ. 86 και 95-96.

⁹⁶⁰ Ahishali, «The institution of the Imperial Council [Divan-i Hümayun]», ό.π. σ. 511.

⁹⁶¹ Ο Δημήτριος Παπαρηγόπουλος γεννήθηκε στη Βυτίνα της Αρκαδίας και εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, μετά το κίνημα των Ορλωφικών, όπου ασχολήθηκε με χρηματοπιστωτικές εργασίες, ασκώντας επίσημα το επάγγελμα του σαράφη. Υπήρξε διακεκριμένο μέλος της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης, την οποία υπηρέτησε ως πρόκριτος. Ήταν πατέρας του λόγιου και ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, τον οποίο απέκτησε το 1815 από τον γάμο του με την Ταρσώ Νικοκλή. Με την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, ο Δημήτριος Παπαρηγόπουλος και ο αδελφός του, Μιχαήλ, εκτελέστηκαν από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο των αντιποίνων εναντίον προεξεχόντων μελών της ελληνικής κοινότητας, ενώ η υπόλοιπη οικογένεια διέφυγε στην Οδησσό. Βλ. σχετ. Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος. Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του*, Αθήνα 1986, σ. 109 κ.ε.

⁹⁶² Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α' έγγραφο με αριθμ. 169, σ. 308-311.

⁹⁶³ Cezar «Economy and Taxation», ό.π., σ. 70.

⁹⁶⁴ Στα οθωμανικά κείμενα η Μονεμβασία (η πόλη και η διοικητική της περιοχή) απαντώνται με τους όρους *Benefşe*, *Menekshe* και *Monvazia*. Βλ. M. Kiel, λήμμα «Menekshe», *Encyclopaedia of Islam New edition (EI²)*, τ. 6 Λέιντεν-Λονδίνο 1991, σ. 1014-1015.

από αυτό αναδεικνύεται όλο το πνεύμα του ανταγωνισμού και της πλειοδοσίας μεταξύ των τοπικών αυθεντιών για την εκμίσθωση φορολογικών προσόδων, χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής.

Ο Δημήτριος Παπαρηγόπουλος, που δραστηριοποιείται ως σαράφης στην Κωνσταντινούπολη, ενδεχομένως είναι και ο αποδέκτης επιστολής του Δημητρίου Μιχαήλ, που αποστέλλεται στις 14 Ιουνίου 1795 στην πρωτεύουσα από την Τριπολιτσά.⁹⁶⁵ Ο επιστολογράφος φαίνεται ότι υπηρετεί ως έμμισθος αξιωματούχος στο πασαλίκι του Μοριά, ίσως γραμματικός του Δραγουμάνου του Μοριά, αλλά τα χρήματα που εισπράττει ως μισθός δεν επαρκούν «..έπειδή και μέ δίνουν για ταγίνη (ta'yin/تاجين= μερίδα) γρ. 22, τά όποία δέν μέ φθάνουν μέ κανένα τρόπον, έπειδή και είναι όλα πανάκριβα...». Ο Παπαρηγόπουλος φαίνεται ότι διατηρούσε σταθερή επικοινωνία με το αληπασαδικό οτζάκιο, καθώς υπάρχουν αναφορές γι' αυτόν και σε άλλα έγγραφα του Αρχείου Αλή, από τις οποίες προκύπτει το διαρκές ενδιαφέρον του για τα τεκταινόμενα στο Μοριά απ' όπου καταγόταν.

Στην περιοχή των Ιωαννίνων κατά την περίοδο του Αλή πασά δραστηριοποιείται ο εβραίος σαράφης, Δαβίδ.⁹⁶⁶ Σε μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον προεστό του Ζαγορίου, Γεώργιο Μαρίνογλου, γίνεται αναφορά στον συγκεκριμένο σαράφη, προς τον οποίο πρέπει να αποδώσει (νά μετρήσει) ο Μαρίνογλου, σύμφωνα με την εντολή του κυρίου του, 15.000 γρόσια, ως προκαταβολή από τις φορολογικές υποχρεώσεις του Ζαγορίου προς το αληπασαδικό οτζάκιο. Διαπιστώνουμε ότι, από τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας του, ο Αλή πασάς χρησιμοποιεί τους σαράφηδες ως βασικό μοχλό χρηματοδότησης της πολυσχιδούς δραστηριότητάς του και των πάσης φύσεως εξόδων του οτζακίου του. Στα αρχειακά τεκμήρια αναφέρεται και ο εβραίος Σαράφης *Καλέφης*, επίσης στην πόλη των Ιωαννίνων με τον οποίο έχει ανάλογες δοσοληψίες ο βεζύρης.⁹⁶⁷

⁹⁶⁵ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 24, σ. 40-41.

⁹⁶⁶ Η παρουσία των Εβραίων στα Ιωάννινα μαρτυρείται από το τέλος της 1^{ης} πρώτης χιλιετίας, όταν ιδρύεται και η πόλη των Ιωαννίνων. Πιθανολογείται ότι οι Εβραίοι που εποίκησαν τα Ιωάννινα, προέρχονταν από εβραϊκές κοινότητες άλλων πόλεων της Ηπείρου, όπως η Άρτα (*Αμβρακία*) και η *Νικόπολη*. Η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων ήταν ελληνόφωνη (*Ρωμανιώτικη* από το βενετικό όνομα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, *Ρωμανία*). Οι εβραίοι τεχνίτες επιδίδονταν με ιδιαίτερη επιτυχία στη βιοτεχνία και κυρίως στην υφαντική, τη μεταξοπλεκτική, τη χρυσοκεντητική και την ασημο-χρυσοχοΐα. Κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Αλή πασά, οι εβραίοι έμποροι δραστηριοποιούνταν στα Ιωάννινα και σε άλλες πόλεις του ηπειρωτικού ελλαδικού και αλβανικού χώρου, όπως τα Τρίκαλα, ο Βόλος, η Καστοριά, το Αργυρόκαστρο, η Πρέβεζα, η Παραμυθιά κ.ά. Οι εβραίοι έμποροι των Ιωαννίνων διατηρούσαν και καταστήματα αγοραπωλησίας νομισμάτων ή δανεισμού χρημάτων (*σαράφικα*). Γ. Κουρμαντζής, «Η Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων: Ιστορία, Χώρος και Κοινωνικός Ιστός», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οι Εβραϊκές Κοινότητες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: Από τον 15ο αιώνα μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, επιμ. Ι. Κ. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 281 - 282.

⁹⁶⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 147, σ. 277.

Οι γιοι του Αλή πασά διατηρούν δικά τους δίκτυα συνεργασιών με σαράφηδες στην πρωτεύουσα. Σε γράμμα του Μουχτάρ πασά από τη Ναύπακτο, προς τον καπουτσοχαντάρη του στην Κωνσταντινούπολη Διβάν Εφέντη, με ημερομηνία 6 Ιουνίου 1807, αναφέρεται στις ενέργειες του τελευταίου προκειμένου να δοθεί στον Μουχτάρ πασά νέο πασαλίκι, αντί αυτού της Ναυπάκτου που ήδη κατέχει. Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, ο ίδιος δεν έχει βλέψεις για το αξίωμα του βαλή της Ρούμελης (*Rumeli valisi*) και συμφωνεί να γίνουν ενέργειες για το πασαλίκι της Θεσσαλονίκης ή του Ευρίπου (*Ağrıboz/ Egriboz / اغريبوز / اكریبوز* = Εύβοια).⁹⁶⁸ Ως προς τα ποσά που απαιτούνται για τους εμπλεκόμενους αξιωματούχους της αυτοκρατορικής αυλής, ο Μουχτάρ πασάς αναφέρει ότι θα καλυφθούν από τον σαράφη του.⁹⁶⁹ Λίγες ημέρες αργότερα, με αρζουχάλι προς τον πατέρα του, ο Μουχτάρ πασάς κάνει λόγο για το δώρο, που θα πρέπει να αποστείλει προς κάποιον υψηλά ιστάμενο αξιωματούχο, για την απόκτηση του πασαλικίου του *Νέμπαχτου* (*Eyne Bahtı/ İne Bahtı/ اینه بختی* = Ναύπακτος). Το έγγραφο αποτελεί ένα ακόμη μικροϊστορικό τεκμήριο, που αναδεικνύει το δίκτυο δωροδοκίας που διατηρεί για περισσότερο από 30 χρόνια το αληπασαδικό οτζάκιο, το οποίο στηρίζεται εν πολλοίς στο οργανωμένο σύστημα χρηματοδοτήσεων από τους διαφόρους σαράφηδες ανά την επικράτεια.

Στα Τρίκαλα το αληπασαδικό οτζάκιο χρησιμοποιεί για τις χρηματοπιστωτικές του ανάγκες τον εβραίο σαράφη Μοσέ. Στις 26 Ιουλίου 1813 ο Αλή πασάς δίνει εντολή στον *Βήτο Πρίφτη* στο Πατρατζίκι, να *μετρήσει* αμέσως 50 χιλιάδες γρόσια στον σαράφη του, Μοσέ, στα Τρίκαλα.⁹⁷⁰ Ο Βήτος Πρίφτης διαχειρίζεται σημαντικά ποσά, που προέρχονται από τα τσιφλίκια του Αλή πασά, των οποίων είναι επιστάτης, αλλά και από την εκμίσθωση των δημοσίων προσόδων του Πατρατζικίου (*Νέα Πάτρα*, σημ. Υπάτη), ίσως και άλλων περιοχών. Πρόκειται για καταγραφή της ενδιαφέρουσας λειτουργίας χρηματοδότησης των αναγκών της αληπασαδικής εξουσίας και της λογιστηριακής αληπασαδικής γραμματείας εν γένει. Οι συνεργαζόμενοι με τον Αλή πασά σαράφηδες

⁹⁶⁸ Δ. Λούπης, «Οθωμανικά τοπωνύμια του ελλαδικού χώρου», εκπαιδευτικό εγχειρίδιο στο πλαίσιο του κύκλου μαθημάτων *Οθωμανικής Γλώσσας και Παλαιογραφίας 2014-2015 του Προγράμματος Οθωμανικών Σπουδών/Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών*, Αθήνα 2015, σ. 3.

⁹⁶⁹ Βλ. σχετ. επιστολή του Τζελαλεντίν (*Τζελαλεντίνη*) μπέη της Αχρίδας, με ημερομηνία 17 Μαρτίου 1802, προς μη κατονομαζόμενο φιλικό του πρόσωπο: «...να αποκτήσω και τον ρηζά (*rica/teca/رچا* = παράκληση) του άφεντός μας, τό *βεζαρέτι* (*vezaret/وزارت* = βεζιράτο) μέ τό *Σελανίκ* ή μέ τόν *Έγριππο*, άν ήναι τρόπος καί γήνη, τά όσα έξοδα όπου νά τρέζουν γράψε μου έφθής, όπου νά γράψω τοῦ σαράφη μου νά τά αποκριθῇ.» Ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 146, σ. 276. Ο Μουχτάρ πασάς αρνείται να δοθούν τα χρήματα από τον σαράφη του, καθώς ο καπουτσοχαντάρης, *Χασάν εφέντης*, έχει ήδη στα χέρια του «*χίλια βενέτικα*» από κάποιο άλλο δώρο του προς τον καπουδάν πασά (*kapudan paşa*), το οποίο τελικώς δεν αποδόθηκε, λόγω θανάτου του τελευταίου. Υπενθυμίζεται ότι ο *Τζελαλεντίν μπέης* (*Celaludin bey*) της Αχρίδας, τον οποίο συναντούμε και σε άλλα έγγραφα του Αρχείου, είχε νυμφευθεί την κόρη της αδελφής του Χαϊνίτσας (*Sahnışa*) από τον πρώτο της γάμο με τον *Αλή μπέη Καπλάνογλου* (*Ali bey Kaplanoğlu*). Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. ΙΔ', σ. 125.

⁹⁷⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β', αρθμ. 678, σ. 373.

χρηματοδοτούν τις ανάγκες που προκύπτουν (απόδοση των εκμισθωμένων φόρων κατ' αποκοπή, κατασκευές, δοσίματα στην Πύλη, εξόφληση χρεών και λογαριασμών κλπ.) και οι ίδιοι, με τη σειρά τους, εξοφλούνται από τον Αλή πασά, μέσω των φόρων και οφειλόμενων αποδόσεων που καταβάλλουν σ' εκείνον, φυσικά πρόσωπα, τσιφλίκια και κοινότητες. Η διαδικασία συμβάλει στην ελαχιστοποίηση των χρόνων και στον ταχύτερο εκχρηματισμό μιας προκαπιταλιστικής οικονομίας, η οποία ξεπερνά τις τοπικές δυνατότητες και τα τοπικά μεγέθη.

Στο Αρχείο του Αλή πασά διασώζονται, μεταξύ άλλων, τρία ταχβίλια (εξοφλητικές αποδείξεις από τη λέξη αραβική λέξη *tahvil/ تحيل*) του εβραίου σαράφη των Τρικάλων Μοσέ με διαδοχικές ημερομηνίες, από τα οποία προκύπτει η κυκλική αυτή λειτουργία χρηματοδότησης του αληπασαδικουοτζακίου μέσω των σαράφηδων, με αντίστοιχες καταβολές φόρων των υπόχρεων κοινοτήτων. Το πρώτο από αυτά, με ημερομηνία 1η Αυγούστου 1813, αποστέλλεται προς τον *Γάντζε Βερζέζα,μουμπασίρη/ mubassir/ مبصر* του Αλή πασά, ο οποίος παρέδωσε 4.575 γρόσια στον εβραίο σαράφη από την είσπραξη φορολογικών προσόδων από το «*Αρδάνι κόλι Τρικάλου*».⁹⁷¹ Το δεύτερο ταχβίλι του σαράφη Μοσέ, με ημερομηνία 3 Αυγούστου 1813, το οποίο προσυπογράφει ο *Γιαννακός Ζάρκου*, αποστέλλεται προς άλλον μουμπασίρη του Αλή πασά, τον *Σαλήχ Νισίτζα*, ο οποίος παρέδωσε 10.183 γρόσια, προϊόν είσπραξης φορολογικών προσόδων από το Κράτζοβο Τρικάλων.⁹⁷² Τα χρήματα εστάλησαν στην Κων/λη, προφανώς για απόσβεση υποχρεώσεων ή απόδοση δοσιμάτων. Τέλος, στις 5 Αυγούστου 1813ο σαράφης Μοσέ αποστέλλει ταχβίλι (εξοφλητική απόδειξη) προς τον *Μπάκο Ζιαμποκίνα*, επίσης *μουμπασίρη* του Αλή πασά, την οποία υπογράφει και πάλι ο Γιαννακός Ζάρκου για ποσό 5.597 γροσίων, που εισέπραξε ο πρώτος από φορολογικές προσόδους της περιοχής των Τρικάλων. Τα εισπραχθέντα ποσά, και στην περίπτωση αυτή, αποστέλλονται στην Κωνσταντινούπολη.⁹⁷³

Ο σαράφης Μοσέ, μεταξύ των χρηματοδοτικών υπηρεσιών που προσφέρει προς το αληπασαδικό οτζακίο, καταβάλλει και τους μισθούς των ενόπλων σωμάτων που διατηρεί στηνυπηρεσία του ο Αλή πασάς. Οι χρηματοδοτήσεις αυτές εξοφλούνται στη συνέχεια από την πάσης φύσεως φορολογία που εισπράττει το οτζακίο από την περιοχή των Τρικάλων και την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας. Όπως αναφέρεται σε μισθοδοτική κατάσταση σώματος (:κόλι) λιάπηδων ενόπλων του Χασάν Μπιλιούση, με χρονική αναφορά «*ὥς τήν 1^η Αύγούστου 1814*», την οποία υπογράφουν ο *Ιλιάς Σιλιχτάρης* και ο *Άγος Μουχουρδάρης* στα *Ιωάννινα*, το ποσό της μισθοδοσίας κατέβαλε ο σαράφης Μοσέ. Δίπλα σε μερικά ονόματα

⁹⁷¹Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 683, σ. 376.

⁹⁷²Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 684, σ. 377-388.

⁹⁷³Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 686, σ. 379-380.

υπάρχει η ένδειξη «ο Χασάνης», προφανώς ο αρχηγός του σώματος, ο οποίος έχει λόγο στη μισθοδοσία των ανδρών του.⁹⁷⁴ Τα ποσά των μισθών κυμαίνονται μεταξύ 75 και 250 γροσίων, διαφορά που πιθανόν να οφείλεται σε μεγαλύτερης διάρκειας υπηρεσία.

Είναι αξιοσημείωτη η ανάγκη ακόμα και των απομακρυσμένων από τα αστικά κέντρα κοινοτήτων για χρηματοδότηση μέσω δανεισμού, όπως στην περίπτωση της κοινότητας Κολινδρού,⁹⁷⁵ του οποίου οι πρόκριτοι ενημερώνουν τον Αλή πασά για τις φορολογικές υποχρεώσεις τους που αφορούν το θερινό εξάμηνο.⁹⁷⁶ Η κοινότητα με προσταγή του Αλή πασά έχει αναλάβει τον μουκατά και οι πρόκριτοι ζητούν τη βοήθειά του για την είσπραξη. Για την κάλυψη των οφειλομένων προς την αληπασαδική διαχείριση, αλλά και τις υπόλοιπες οφειλές της κοινότητας, οι κάτοικοι ζητούν από τον Αλή πασά να τους συστήσει σε κάποιον σαράφη, ο οποίος θα τους παράσχει πίστωση για την κάλυψη με δανεισμό των οφειλών τους.⁹⁷⁷

Στις 31 Ιανουαρίου 1818 ο Βελή πασάς, με μπουγιουρντί του προς τους Σπύρο και Γεωργάκη, εκμισθωτές φορολογικών προσόδων (ιλτζαμιών) τους ζητά να «μετρήσουν» στον εβραίο σαράφη Μεναχέμ ποσό από την τρίτη δόση (κέστι) των υποχρεώσεών τους «αλέλχισάπ» (=έναντι). Η προσφώνηση με τα μικρά ονόματα παραπέμπει στους Σπύρο Τζέτζο ή Κάτζανο και Γεωργάκη Βάγια του εγγράφου 1015.⁹⁷⁸

2.α.6. Τα δάνεια του αληπασαδικού οτζακίου σε μεμονωμένα άτομα και συλλογικότητες, με βάση τις οθωμανικές καταγραφές

Ένα τεκμήριο από τα οθωμανικά αρχεία της Προεδρίας της Δημοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις υπομισθώσεις μουκατά του αληπασαδικού οτζακίου σε διάφορα πρόσωπα, καθώς και για χρέη διαφόρων κοινοτήτων προς τον Αλή πασά και την οικογένειά του. Πρόκειται για μία καταγραφή του σερασκέρη (serasker/سر عسكر), Χουρσίτ πασά (Hursid paşa), που ηγείτο των σουλτανικών στρατιωτικών δυνάμεων όταν θανατώθηκε ο Αλή πασάς, το οποίο υπογράφει ο Επόπτης του Οθωμανικού

⁹⁷⁴ Τα παρεχόμενα ποσά είναι πολλαπλάσια του 25, κάτι που ενδεχομένως σημαίνει ότι ο μηνιαίος μισθός είναι 25 γρόσια. Ό.π.

⁹⁷⁵ Στο έγγραφο δεν κατονομάζεται ο Κολινδρός, αλλά πρόκειται για τη συγκεκριμένη κοινότητα, όπως προκύπτει από τις πανομοιότυπες υπογραφές των προκρίτων της ίδιας κοινότητας που περιέχονται σε άλλο έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 466, εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη, σ. 53. Ο Κολινδρός είναι κωμόπολη σήμερα στο ομώνυμο Δημοτικό Διαμέρισμα του Ν. Πιερίας. Βλ. και τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1341, σ. 513-514.

⁹⁷⁶ «Ίδου ὅπου στέλνο μέ τόν σκλάβον σας Κυπαρίσην, μέ τό πτωχικόν μας ἀβάετη, γρόσια 2.500, ἤτοι δύο χιλιάδες καί πεντακόσια τά ἀγήρητα καί παρακαλοῦμεν νά τά δεχθῆτε αὐτά τά ὀλίγα διά πολλά.» Ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 466, σ. 54.

⁹⁷⁷ «Ακόμα παρακαλοῦμεν, ἐφέντιμ, νά προστάζεται μέ ἕνα ὑψηλόν μπουγιουρντί πρὸς τόν χαήρ ντουβατζή σας, διβάν ἐφέντι, ὅπου νά μᾶς παριστάσῃ ἕναν σαράφην εἰς τήν Πόλιν, ὅπου νά μᾶς πιστεύεται διά τά ἄσπρα, ὅπου ἤθελε μᾶς χρηρασθῇ εἰς τήν κάθε δουλιά μας...».

⁹⁷⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1046, σ. 19-20.

Θησαυροφυλακείου, *Nazar-i Darrbhane* /ضارّ بخانه. Η καταγραφή αυτή, όπως και άλλες που περιλαμβάνονται στα οθωμανικά κατάστιχα, τα οποία σήμερα φυλάσσονται σε συλλογές του Αρχείου της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη.⁹⁷⁹

Η σύνταξη του καταστίχου έγινε με σουλτανική εντολή, καθώς είναι γνωστό ότι η οθωμανική διοίκηση επιθυμούσε την πλήρη καταγραφή της περιουσίας του Αλή πασά, για την οποία υπήρχαν φήμες μυθικών διαστάσεων και με τη δήμευσή της το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο θα ενισχυόταν σημαντικά. Το οθωμανικό κράτος, προκειμένου να καταγράψει, με όσο γίνεται μεγαλύτερη ακρίβεια, την κινητή και ακίνητη περιουσία του αληπασαδικού οτζακίου, προχώρησε σε μετάφραση στα οθωμανικά, καταγραφή και αξιοποίηση των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στο κατασχεθέν αρχειακό υλικό. Σε άλλες περιπτώσεις, το οθωμανικό δημόσιο έστειλε επί τόπου υπαλλήλους με εντολή να εντοπίσουν και να καταγράψουν την ακίνητη περιουσία που κατείχε το αληπασαδικό οτζακίο σε διάφορες περιοχές.

Από το συγκεκριμένο έγγραφο προκύπτει ένα ευρύτατο δίκτυο δανεισμού σε άτομα και συλλογικότητες από τον Αλή πασά και τους γιους του σε μεγάλο γεωγραφικό φάσμα, που περιλαμβάνει τις περιοχές της Ηπείρου (καζάδες Ιωαννίνων/Yanya/يانية, Άρτας/Narda/نارده, Κόνιτσας/Konice/كونيجه, Πρέβεζας/Preveze/پروزه, ναχιγιέδες Λάμαρης και Παλαιοπογωνιανής και Ζαγοροχωρίων, της Μακεδονίας (καζάδες Περλεπέ/Perlepe/پارلپه, Κοζάνης/Kozan/قوزانه, Γρεβενών/Grebene/كربنه)⁹⁸⁰ και σε περιοχές του σαντζακίου Θεσσαλονίκης/Salânik sancagi/سلانيك سنجاغی), της Θεσσαλίας (καζάδες Λάρισας/Yeni Şehir/يکى شهر και Ελασσόνας).

Τα περισσότερα από τα οφειλόμενα ποσά για τα οποία έχουν συνταχθεί αντίστοιχα χρεωστικά ομόλογα, αφορούν υπεκμισθώσεις mukata'a(مقاطعه), τους οποίους έχει παραχωρήσει το αληπασαδικό οτζακίο. Μεγάλο μέρος των υπεκμισθώσεων αφορά ιχθυοτροφεία σε παράκτιες περιοχές της Ηπείρου (dalyanı), κυρίως στην Πρέβεζα. Επίσης καταγράφονται υπεκμισθώσεις φόρου καπνού, υπεκμίσθωση τζελέπικου, φόρου χειμαδιών,

⁹⁷⁹ Έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου της Τουρκίας, σήμερα Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους, κατάταξη D...BŞMd...Gömek No 16693, Tarih 1238, έτους 1823.

⁹⁸⁰ Έως την ύστερη οθωμανική περίοδο οκαζιάς Γρεβενών υπαγόταν στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, αλλά το 1839, με τη ριζική διοικητική αναδιάρθρωση της Αυτοκρατορίας στο πλαίσιο του Tanzimat, υπήχθη στο σαντζάκι των Σερβίων, το οποίο ανήκε στο βιλαέτι Μπιτολίων (Μοναστηρίου). Θ. Σαράντης, «Τα Γρεβενά. Συμβολή στην ιστορία τους», *Μακεδονικά* 26 (1987): 242. Ο Fr. Rouqueville υποστηρίζει ότι μετά τις διώξεις που εξαπέλυσε ο Αλή πασάς εναντίον των κλεφταρματολικών ομάδων στην περιοχή ως *Επόπτης Φύλαξης των Δερβενίων*, από τις δύομισι χιλιάδες οικογένειες που είχαν τα Γρεβενά, μονάχα ογδόντα απέμειναν μέσα στα πλινθόκτιστα σπίτια τους. Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ό.π., τ. II, σ. 437.

κεφαλικού φόρου, του βοϊβοδαλικιού της Άρτας και των Ιωαννίνων, προσόδων τελωνείων και σκαλών κ.λπ. Τα οφειλόμενα ποσά, για τα οποία δεν αναφέρεται συγκεκριμένη εκμίσθωση mukata'a, αφορούν κατά πάσα πιθανότητα δάνεια. Μεταξύ των οφειλετών αναφέρονται κάτοικοι χωριών τσιφλικιών, αλλά και σουμπασήδες. Επίσης αναφέρονται ως οφειλέτες ο Μητροπολίτης Άρτας, Γαβριήλ και ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων.

Το έγγραφο διαιρείται σε δύο μέρη, στο τέλος του καθενός από τα οποία καταγράφεται το σύνολο των προηγούμενων οφειλών. Στο πρώτο μέρος του εγγράφου καταγράφονται χρέη προς τον Αλή και τον Σαλήχ πασά, που ανέρχονται σε 754.555,05 γρόσια ή 1509 κεσέ (kese/kise/كيسه). Επίσης, αναφέρεται ο χρόνος και μήνας σύνταξης του καταστίχου (Μάιος 1823) και ότι η καταγραφή γίνεται από τον σερασκέρη, Χουρσίτ Πασά. Τέλος, περιέχεται εντολή να γίνει άμεσα η είσπραξη και τα χρήματα να σταλούν στο νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης. Στο δεύτερο μέρος αναφέρονται χρέη προς τον Αλή πασά και τους γιους του Μουχτάρ πασά και Σαλήχ πασά, που ανέρχονται σε 460.275,5 γρόσια ή 920 κεσέ. Ως ημερομηνία αναφέρεται η 26^η Μαρτίου 1823. Υπάρχει επίσης η πληροφορία ότι το κατάστιχο μεταφράστηκε στα οθωμανικά, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για προηγούμενες καταγραφές στα ελληνικά που υπήρχαν στο Αρχείο του Αλή πασά. Τέλος, αναφέρεται ότι το κατάστιχο καταχωρήθηκε και φυλάσσεται στο Νταρμπχανέ (Darrbhane /ضرابخانه= νομισματοκοπείο), καθώς και ότι για την καταγραφή ενημερώθηκε ο Βαλής της Ρούμελης (Rumili valisi), Μεχμέτ πασάς.

2.β.Ο ρόλος του αληπασαδικούοτζακίου στο σύστημα εκμίσθωσης φόρων (iltizam)

2.β.1.Το φορολογικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Το οθωμανικό σύστημα φορολογίας αποτελεί έναν από τους τομείς που έχουν μελετηθεί εκτενώς στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το φορολογικό σύστημα των Οθωμανών, η διαμόρφωση του οποίου είχε ολοκληρωθεί ως τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, παρά τις αναμορφώσεις και τους επανασχεδιασμούς που ακολούθησαν, συνδύαζε στοιχεία από τις φορολογικές και διοικητικές πρακτικές των Βυζαντινών, Αββασίδων, Μαμελούκων, των Μεγάλων Σελτζούκων της Βαγδάτης και των Σελτζούκων του Ρούμ.⁹⁸¹ Στη διεθνή βιβλιογραφία συστήματος φορολογίας, το προσφερόμενο αρχειακό υλικό παρέχει ένα σημαντικό εύρος διαθέσιμων στοιχείων που χρονολογούνται από τον δέκατο πέμπτο αιώνα.

⁹⁸¹M. M. Cosgel, «Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)», Working Paper, *University of Connecticut Working Paper* 02-02-2002, Κονέκτικατ 2002, σ. 341.

Η βασική κατηγοριοποίηση του οθωμανικού φορολογικού συστήματος προέβλεπε τρεις γενικές κατηγορίες φόρων:

- Προσωπικούς φόρους, οι οποίοι επιβάλλονταν ατομικά στους φορολογούμενους υποτελείς (re'aya/رعاء), σε συνάρτηση με την οικονομική, οικογενειακή και θρησκευτική κατάσταση του καθενός φορολογούμενου.
- Εμπορικούς φόρους, που επιβάλλονταν στις εμπορικές συναλλαγές.
- Παραγωγικούς φόρους, που επιβάλλονταν σε διάφορες δραστηριότητες της γεωργίας και της μεταποίησης.

Οι πληροφορίες από τα φορολογικά κατάστιχα καταδεικνύουν ότι υπήρχε μια σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των εδαφικών περιφερειών του οθωμανικού κράτους ως προς την κατηγοριοποίηση των φορολογικών επιβαρύνσεων. Η βασική καλλιεργητική μονάδα επί της οποίας υπολογίζονταν οι γεωργικοί φόροι ήταν το ζευγάρι (çift), που αντιστοιχούσε σε αγροτική γη, που μπορούσε να οργωθεί από δύο βόδια. Συνήθως αποτελούσε μια συνεχή έκταση και σπανιότερα χρησιμοποιείτο για να προσδιορίσει ένα σύνολο αγροτεμαχίων, που αθροιστικά καταλάμβαναν την έκταση της συγκεκριμένης μονάδας.⁹⁸² Οι διαστάσεις του çift εξαρτιόνταν από την ποιότητα και την αποδοτικότητα του εδάφους, καθώς και τις ισχύουσες, κατά περιοχή, νόρμες περί καθορισμού της ζευγητικής έκτασης.⁹⁸³

Η βασική φορολογική επιβάρυνση του άμεσου παραγωγού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η καταβολή της προσόδου προς τον τιμαριώτη, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αναφέρεται ως «φεουδαλική πρόσδοδος»,⁹⁸⁴ καθώς συνδέεται με το τιμαριωτικό σύστημα, το οποίο από τμήμα της ιστοριογραφίας έχει χαρακτηριστεί ως ένα είδος ιδιότυπου «στρατιωτικού φεουδαλισμού», η μορφή και το ύψος της οποίας ήταν συνάρτηση της κατηγορίας στην οποία ανήκε η καλλιεργούμενη γη.⁹⁸⁵ Η τιμαριωτική πρόσδοδος

⁹⁸²Σύμφωνα με τον kanunname της Πελοποννήσου του 1716, τα çift που αποτελούνταν από γαίες a'la κυμαίνονται μεταξύ 80, 50 και 30 dönüm (στρέμματα), τα çift που περιελάμβαναν γαίες evsat μεταξύ 100 και 120 dönüm, ενώ εκείνα που περιελάμβαναν γαίες edna 150 dönüm. Mutaftchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία* ό.π., Αθήνα 1990, σ. 192. Επίσης, Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 256.

⁹⁸³Ο Σπ. Ασδραχάς ορίζει το çift ή rai 'yyet çiftlik (رايات چاققلك) ως μια ομάδα γαιών, ικανών να εξασφαλίσουν τη συντήρηση μιας μονοεστιακής οικογένειας (υπάρχουν αποκλίσεις ως προς το είδος της οικογενειακής εκμετάλλευσης) και το παραγόμενο από την καλλιέργειά τους υπερπρόϊόν, ικανό να καλύψει τις υποχρεώσεις των καλλιεργητών (δηλαδή τη φεουδαλικού τύπου πρόσδοδο, την οποία καρπώνεται ο τιμαριώτης) και να αφήνουν περισεύματα απορροφήσιμα από την αγορά ή τους κρατικούς μηχανισμούς ανεφοδιασμού των καταναλωτικών κέντρων. Mutaftchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 192. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, ό.π., σ. 41.

⁹⁸⁴Ο χαρακτηρισμός της προσόδου προς τον τιμαριώτη ως φεουδαλικής απαντάνται κατα βάση στη μαρξιστική ιστοριογραφία. Βλ. σχετ., Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, ό.π.

⁹⁸⁵Η ανανέωση των εκτάσεων γινόταν, είτε με συνδυασμό των καλλιεργειών, είτε με απόδοση των εκτάσεων στην κτηνοτροφία, είτε τέλος με άλλες παραδοσιακές μεθόδους (κάψιμο της καλαμιάς, όργωμα του αγρού με τσάπα και όχι με άροτρο). Σε πολλές περιοχές επιλεγόταν η μέθοδος της αγρανάπαυσης, που συνίστατο σε διαίρεση του αγρού σε τρία τμήματα. Ανάλογο με το σύστημα αυτό αναφέρει και ο κρητικός μοναχός του 17^{ου}

καταβαλλόταν από τον άμεσο παραγωγό προς το κράτος ή τους εκπροσώπους της κυρίαρχης κοινωνίας, σε είδος ή σε χρήμα.⁹⁸⁶ Ανάλογα δηλαδή με το αν αποτελούσε *γη ρεαγιέ* (re'aye/رعيا *γη που νεμόταν ο ρεαγιά καλλιεργητής*) ή *ελεύθερη*, ή αν αποτελούσε μέρος του *hassâ ziftlik* /خاصه تلاك ενός τιμαριώτη, είχε και διαφορετική αντιμετώπιση ως προς τη φορολογία. Επίσης υπήρχε διάκριση ως προς τα ρεαγιέ τσιφλίκια (*reaye ziftlik*), ανάλογα με το αν αποτελούσαν ιδιοκτησία μουσουλμάνου ή χριστιανού τιμαριώτη.⁹⁸⁷

Μια άλλη κατηγορία φορολογίας των καλλιεργητών, δηλαδή απόσπασης του παραγόμενου πλεονάσματος αποτελούσε η πρόσδοος, η οποία κατά κανόνα αποδιδόταν σε είδος προς τον τιμαριώτην κάτοχο της γης.⁹⁸⁸ Η γαιοκτησιακή αντίληψη των μεσανατολικών κρατών, την οποία υιοθέτησε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, θεωρούσε το σύνολο της γης ως ιδιοκτησία του κράτους, όπως αυτό εκπροσωπείται από τον οθωμανό Σουλτάνο. Στον γενικό αυτό κανόνα τίθενται περιορισμοί και εξαιρέσεις, οι οποίες επιβλήθηκαν για ιστορικούς λόγους και αναδιαμόρφωσαν το γαιοκτησιακό καθεστώς των ανατολικού τύπου αυτοκρατοριών.⁹⁸⁹

Η ισλαμική νομική παράδοση διαιρεί τους φόρους σε *seri'at*, οι οποίοι προβλέπονται από τον ισλαμικό νόμο και σε εθιμικούς (*hukuk-i şer'iyye*/حقوق شرعية, *rusum-i ofriye ve avariz-idivaniye*). Πρόκειται για διάκριση, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη της την εξέλιξη της οθωμανικής πρακτικής στη διάρκεια των αιώνων.⁹⁹⁰

Το *kesim*, ως απόδοση φορολογικής προσόδου, υφίστατο ήδη από τον 15^ο και τον 16^ο αιώνα, ενώ τον 17^ο αιώνα, όπως προκύπτει από κατάστιχο των ετών 1639-40, έχει τη σημασία συγκεκριμένου χρηματικού ποσού που αντιστοιχεί σε ποσοστό της παραγωγής και

αιώνα Αγάπιος Λάνδος στο έργο του «Γεωπονικόν»: «Μοίραζε δε εἰς τρία μερτικά τὸ χωράφιον, τὸ ἕνα τρίτο σπέρνε σιτάριον, τὸ ἄλλο μεγερέματα καὶ τὸ ἄλλο γ' ἄφινε ἄσπορον ν' ἀναπαύεται καὶ οὕτω κάμνε κάθε χρόνον, ὅτι περισσότερον διάφορον σοῦ δίδει μὲ τὸν τρόπον τοῦτον, παρά νά τὸ ἔσπερνες ὅλον κάθε χρόνον. Διὰ τὸ σιτάρι καταλεῖ πολλά τὸ χωράφιον καὶ ὅταν μένουσι τὰ δύο τρίτα τῆς γῆς χωρὶς σιτάριον πολλά ἀναπαύεται. Καὶ τὸν ἄλλον χρόνον σπείρει τὸ σιτάρι ἐκεῖ ὅπου ἦταν τὰ μεγερέματα καὶ αὐτὸ ὅπου εἶχε τὰ ὄσπρια ἄφες ἄσπορον καὶ οὕτω κάμνε κάθε χρόνον νά κερδίζει καὶ τὸν σπόρον καὶ νά καρπίζουν καλύτερα.». Αγάπιου Μοναχού εκ Κρήτης (Α. Λάνδου), *Γεωπονικόν*, Βενετία 1779 (πρωτ. έκδοση Βενετία 1643), σ. 5. Για το έργο του Αγάπιου Λάνδου, βλ. Ε. Κακουλίδη-Πάνου, *Συμβολή στη μελέτη του έργου του Αγάπιου Λάνδου. Συμβολές, Νεοελληνικά Μελετήματα*, (Έρευνες στη Νέα Ελληνική Φιλολογία) 4, Ιωάννινα 1982, σ.143-147.

⁹⁸⁶ Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 3.

⁹⁸⁷ Η διάκριση αυτή υφίστατο, όπως είναι αυτονόητο, ως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, οπότε απαγορεύτηκε η συμμετοχή στον τιμαριωτικό στρατό και η διατήρηση αντιστοίχων τιμαριωτικών δικαιωμάτων σε χριστιανούς. Σε ορισμένους κανονισμούς των περιοχών της σημερινής Βουλγαρίας γίνεται διάκριση μεταξύ *ziftlik* και *bastina*, δηλαδή μεταξύ ιδιοκτησίας του μουσουλμάνου και του χριστιανού καλλιεργητή αντίστοιχα. Οι στρατιώτες, οι *martoloz* και οι *doganci* κατείχαν ελεύθερες *bastina* γαίες, ενώ οι μουσουλμάνοι ελεύθερα τσιφλίκια. Το νομικό καθεστώς των δύο τύπων γαιών δεν παρουσίαζε διαφορές, υπήρχαν όμως διαφορές ως προς τη φορολογία τους. Mutafchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 255.

⁹⁸⁸ Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 3.

⁹⁸⁹ Η V. Mutafchieva υποστηρίζει ότι στα ανατολικά φεουδαλικά κράτη, όπου η ψιλή κυριότητα της γης ανήκε στο κράτος, (ενώ ο τιμαριώτης είχε κατ'ουσίαν ρόλο επικαρπωτή), η φεουδαλική πρόσδοος ταυτιζόταν πλήρως με τους φόρους. Mutafchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 258.

⁹⁹⁰ Ο.π.

συνδέεται με τον φόρο της δεκάτης, καθώς η τελευταία από τον 17^ο αιώνα, ως εκχρηματισμένη, τις περισσότερες φορές, φορολογική πρόσδοος, εισπράττεται κατ' αποκοπή.⁹⁹¹ Η δεκάτη (*üsür* ή *harac-i mukaseme*⁹⁹² ή *ondalik*) αποτελούσε τον κύριο τύπο προσόδου, που καταβαλλόταν σε είδος και την οποία καρπωνόταν ο τιμαριώτης. Το οθωμανικό κράτος επέβαλλε τη φορολογία της δεκάτης στην παραγωγή των περισσότερων αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, αλλά και στη σηροτροφία και τη μελισσοκομία. Σχετικές αναφορές υπάρχουν στα τιμαριωτικά κατάστιχα και στους κανονισμούς.⁹⁹³ Συνήθως αποδίδονταν σε χρήμα προς τον τιμαριώτη από την πρώτη κιόλας οθωμανική περίοδο η δεκάτη των προϊόντων που ήταν δύσκολο να αποθηκευτούν για μεγάλο χρονικό διάστημα ή δεν μπορούσαν να διοχετευτούν άμεσα στην αγορά (φρούτα, σταφύλια, σανό).⁹⁹⁴

Ο φόρος *salariye*/ساليه⁹⁹⁵ αποτελούσε ένα είδος συμπληρώματος της φορολογίας της δεκάτης, τον οποίο καρπώνονταν υψηλοί αξιωματούχοι του κράτους από τους ραγιάδες των τιμαριωτικών τους γαιών, και επιβαλλόταν σε μεγάλες τιμαριωτικές γαίες, κυρίως χάσια).⁹⁹⁶ Παρά τον σταδιακό εκχρηματισμό των φόρων, η απόδοση του *salariye* εξακολούθησε να καταβάλλεται σε φυσικό προϊόν. Η «χρηματική πρόσδοος» προερχόταν από τη μετατροπή φυσικής προσόδου που αποδιδόταν στον τιμαριώτη σε χρήμα. Ο εκχρηματισμός της τιμαριωτικής προσόδου, που υπαγορεύτηκε από τις αυξανόμενες χρηματικές ανάγκες του οθωμανικού κράτους, ανάγκαζε τους παραγωγούς να εισέλθουν στην αγορά προκειμένου να εκποιήσουν μέρος της παραγωγής τους, ώστε να εξασφαλίσουν το χρηματικό ποσό για την καταβολή του φόρου.⁹⁹⁷

⁹⁹¹Ο.π. σ. 191.

⁹⁹²Σπανίως η δεκάτη σε οθωμανικά κατάστιχα αναφέρεται και ως *harac-i mukaseme*/خراج مقسمه. Ο.π.

⁹⁹³Όπως αναφέρει η V. Mutaftchieva, σε πολλά τιμαριωτικά κατάστιχα οι εισπράξεις έχουν μετατραπεί σε χρήμα, προκειμένου να υπολογιστεί το μέγεθος του τιμαρίου, γεγονός που ενδεχομένως έχει οδηγήσει σε παρανοήσεις ως προς την καταβολή της σε χρήμα και όχι σε φυσικό προϊόν.⁹⁹³ Ενδεικτικό αυτής της μετατροπής είναι ότι σε πολλά φορολογικά κατάστιχα γίνεται διακριτή αναφορά μεταξύ των όρων *üsür* ή *özür*, (عشر = δεκάτη) και *resm* (رسم = φόρος). Είναι γεγονός ότι σταδιακά η δεκάτη εκχρηματίστηκε όσον αφορά τα περισσότερα γεωργικά προϊόντα, ενώ διατηρήθηκε η καταβολή της σε είδος για τα δημητριακά, τα όσπρια και τις ελιές. Ο.π., σ. 268-269.

⁹⁹⁴Δεν θα πρέπει να συγχέεται η δεκάτη αυτή, ως βασικό τμήμα της γαιοπροσόδου, με τη θρησκευτική δεκάτη (*zekat*/زكاة), που κατ' ευρεία έννοια σημαίνει την «ελεημοσύνη», δηλαδή το ποσοστό 10% των εισοδημάτων των πιστών του Ισλάμ που έπρεπε να αποδίδεται σε ελεημοσύνες, εντολή που αποτελεί έναν από τους πέντε πυλώνες της μουσουλμανικής θρησκευτικής πίστης. Mutaftchieva, 1990, ό.π., σ. 269.

⁹⁹⁵Από την περσική λέξη *sâlar*/سالار = σπουδαίο, υπεύθυνο πρόσωπο. Ο.π., σ. 270.

⁹⁹⁶Επιβαλλόταν δηλαδή από τους μεγάλους αυτούς φεουδάρχες στους ραγιάδες των τιμαριών των σπαχήδων, που βρίσκονταν υπό την εξουσία τους. Ο.π.

⁹⁹⁷Ο Σπ. Ασδραχάς αναφέρει ότι η οθωμανική αγροτική οικονομία ήταν αναγκασμένη να καταφεύγει, λόγω της επενέργειας εξωτερικών παραγόντων, στην αναγκαστική εμπορευματοποίηση ενός μέρους της παραγωγής, του οποίου το ύψος ορίζεται από το αντίστοιχο ύψος των φορολογικών υποχρεώσεων και όχι από τα κίνητρα της αγοράς. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, ό.π., σ. 47. Η V. Mutaftchieva σημειώνει ότι ήδη από τον 16^ο αιώνα, οι χρηματικοί φόροι καταλαμβάνουν σημαντική θέση στο σύνολο της φεουδαλικής προσόδου. Ο.π.

Ο βασικός χρηματικός φόρος, τον οποίο εισέπραττε ο τιμαριώτης ήταν η γαιοπρόσοδος (*resmi-i cift*), το ύψος του οποίου καθοριζόταν με βάση την έκταση, που κατείχε η φορολογούμενη μονάδα (νοικοκυριό/χανές/hane/حانه).⁹⁹⁸ Ο *resmi-i cift* δεν ήταν ομοιόμορφος σε όλες τις επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο ο χριστιανικός πληθυσμός επιβαρυνόταν γενικά με τον υψηλότερο συντελεστή και ο έγγειος φόρος που πλήρωνε ήταν γνωστός ως *ispence*.⁹⁹⁹ Στην ουσία δηλαδή η χρηματική πρόσοδος περιελάμβανε μια σειρά φόρων, που βάρυναν διάφορες καλλιέργειες (εκτός από τα δημητριακά), τους φόρους επί της κτηνοτροφίας και κυρίως την *ispence*/استنچه, που αποτελούσε ένα προσωπικό φόρο για τους μη μουσουλμάνους καλλιεργητές, αντίστοιχο προς τον στρεμματικό φόρο (*resm-i cift*, *resm-i benâk*/بياكمراص, *resm-i müsşered*/راصم مؤارد, *karabenak*/قره بناك), που βάρυνε τους μουσουλμάνους ομοίους τους.¹⁰⁰⁰

Μια κατηγορία φορολογικών επιβαρύνσεων των καλλιεργητών που αποδίδονταν στους τιμαριώτες ήταν τα πρόστιμα. Το *niyâbet* αποτελούσε πρόστιμο, που βάρυνε τους φορολογούμενους μιας φορολογικής ενότητας, για εγκλήματα που διαπράχθηκαν εντός αυτής, ενώ το *resm-i arus*/اروس راصم βάρυνε όσους συνήπταν γάμους: 30 akçe για γυναίκα που συνήπτε πρώτο γάμο και 15 akçe για γυναίκα που συνήπτε δεύτερο γάμο.¹⁰⁰¹

Σε είδος ή σε χρήμα καταβάλλονταν οι φόροι για τα κατοικίδια ζώα. Πρόκειται για το φόρο των προβάτων (*resm-i aġnam*/رسمى اغنام, *âdet-i aġnam*/آعتداغنام, *resm-i koyum* /قويون (بدعت خزى/رسمى خنزير, *bid'at-i hinzir*/رسمى بوزق, *bozüik*), για τους χοίρους που σφάζονταν τα Χριστούγεννα). Σε κάποια τιμαριωτικά κατάστιχα απαντάται και ο φόρος για τα κοπάδια των αλόγων (*resmi-i hergele*/حرگلہ رسمى).¹⁰⁰² Το προϊόν της φορολογίας από τον φόρο των προβάτων ανήκε στις εισπράξεις του δημόσιου ταμείου, αλλά σε πολλές περιπτώσεις παραχωρούταν στους τιμαριώτες και στους σαντζάκ μπέηδες (*sancak bey*).¹⁰⁰³ Στη φορολογία που αφορούσε την

⁹⁹⁸ Ανάλογα με το αν η έκταση αυτή χαρακτηριζόταν ως *cift* (ή *ciftlu*), *benak*, *nimcift*, *kara*, *mücerret*, ο φόρος έπαιρνε αντίστοιχα την ονομασία *resmi-i cift*, *resmi-i benak*, *resmi-i kara*, *resmi-i mücerre*. Ο.π., σ. 272.

⁹⁹⁹ Mutaščieva, ό.π., σ. 280. Υπήρχε βασική διαφοροποίηση στον τρόπο επιβολής των δύο προσόδων: ενώ η *ispence* επιβαλλόταν σε όλους τους άρρενες χριστιανούς και τις χήρες ως ένα σταθερό χρηματικό ποσό, (το οποίο, σύμφωνα με τον kanunname του Μεχμέτ Β', ανερχόταν σε 25 akçe για τους πρώτους και 6 akçe για τις δεύτερες), το *resm-i cift* (που ονομαζόταν και *resm-i reayet*) επιβαλλόταν στους μουσουλμάνους *re'aya*, με βάση την καλλιεργήσιμη επιφάνεια και το είδος της καλλιεργητικής σχέσης (μόρτης). Βλ. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, ό.π., σ. 33.

¹⁰⁰⁰ Οι μουσουλμάνοι αμπελουργοί υποχρεώνονταν στην καταβολή ενός έγγειου φόρου, που ανήκε στην κατηγορία του *resm-i cift*, ενώ οι χριστιανοί ομόλογοι τους υποχρεούνταν να καταβάλουν τη δεκάτη των αμπελιών (*ösr-i baġât* /عشر باغت). Κατά την πώληση των προϊόντων της αμπελουργίας-μούστου, κρασιού, ξυδιού- επιβαλλόταν επίσης ένας δασμός, το *bac*. Ο.π., σ. 35.

¹⁰⁰¹ Mutaščieva, *Αγροτικές σχέσεις*, ό.π., σ. 292

¹⁰⁰² Ο.π., σ. 285.

¹⁰⁰³ Σύμφωνα με τον kanunname του Μεχμέτ του Β', το *adet-i aġnam* (ένας φόρος αντίστοιχος του προβατονομίου των Βυζαντινών), εισπραττόταν σε χρήμα ή σε είδος, που οριζόταν σε 1 akçe κάθε τρία πρόβατα ή 1 πρόβατο στα πενήντα. Στον kanunname του Αϊδινίου (1528) προβλεπόταν για τους νομάδες *Yuruk*

αγροτική και κτηνοτροφική δραστηριότητα περιλαμβάνονται και οι φόροι για τους νερόμυλους (*resm-iasiyab*). Από τον *κανουνάμε* (*kanunâme*) του Μεχμέτ Β΄ γίνεται διάκριση του φόρου αυτού, ο οποίος καταβάλλεται συνήθως σε είδος, ανάλογα με το είδος των νερόμυλων (*dolar*, *deyirmen* και *karac deyirmen*). Φόρος επιβαλλόταν και στη λειτουργία των ελαιοτριβείων και γαλακτοκομείων.¹⁰⁰⁴

Ο κεφαλικός φόρος (τζιζιέ/*cizye*) ήταν ο βασικότερος προσωπικός φόρος που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι του οθωμανικού κράτους και αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων του κρατικού θησαυροφυλακίου. Καθώς προβλεπόταν από τον ισλαμικό νόμο (*seri'at*) θεωρείτο κατ' εξοχήν «νόμιμος» (*hak/حق*) φόρος, ενώ η απαλλαγή από την καταβολή του αποτελούσε ευεργέτημα, που χορηγείτο κατ' εξαίρεση.¹⁰⁰⁵ Έως το 1691 ο κεφαλικός φόρος συνήθως καταβαλλόταν ανά νοικοκυριό (*hane*), υπολογιζόμενος με βάση τα άτομα που ήταν υπόχρεα στην καταβολή του (ενήλικες άρρενες). Ωστόσο, μετά τον πόλεμο με την Αψβουργική Μοναρχία (1716-1718) και την ανάγκη αύξησης των εισοδημάτων του κρατικού θησαυροφυλακίου, εφαρμόστηκε το σύστημα της χωριστής ατομικής καταβολής για κάθε φορολογούμενο, όπως προβλεπόταν και στον ισλαμικό νόμο.¹⁰⁰⁶

Από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα αρχίζει να παγιώνεται ως πρακτική η εκμίσθωση του φόρου σε ιδιώτες εκμισθωτές, στο πλαίσιο της επέκτασης του συστήματος *iltizam* στην Αυτοκρατορία.¹⁰⁰⁷ Σύμφωνα με τον ιερό ισλαμικό νόμο, ο φόρος πληρωνόταν από τους ενήλικες άρρενες, δηλαδή όσους είχαν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους. Όμως, στην πράξη η έναρξη της φορολογικής υποχρέωσης δεν καθοριζόταν από την ηλικία του φορολογούμενου, αλλά από τη σωματική του ανάπτυξη. Έτσι, προς τα τέλη του

η καταβολή του φόρου προβάτων κατά κοπάδι, (*rersm-i kislak akçe/رسمی قيسلاق اقچه*), ενώ προβλεπόταν και απόδοση φόρου *resm-iotlak/رسمياتلاق* στον κύριο του τιμαρίου. Στον *kanunâme* της Κιουτάχειας (1528) προβλεπόταν η καταβολή 20 *akçe* ανά κατηγορία κοπαδιού. Στο Ζητούνι ο φόρος *resm-iotlak* ήταν 6 *akçe* ανά *hane*, σύμφωνα με τον *kanunâme* της Λαμίας,¹⁰⁰³ ενώ το ίδιο ποσό μνημονεύεται και στον *kanunâme* των Σαλώνων. Στο τιμαριωτικό κατάστιχο των Κραβάρων, το *adet-iagnâm* αναφέρεται σε χρηματικές αξίες, χωρίς να γίνεται αναφορά του αριθμού των υποκειμένων στη φορολόγηση ζώων. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, Αθήνα 1978, σ. 38, 279-280, υπ. 10.

¹⁰⁰⁴Mutafchieva, *Αγροτικές σχέσεις*, ό.π. σ. 293. Στις απογραφές μεγάλων τιμαρίων απαντάται και μια κατηγορία φόρων, που αφορούσε πρόσωπα τα οποία πεθαίνουν άκληρα (*mal-i gaybi/مال غايبي mal-i mefkud / مفقودمالی* και *beytülmal/بيت المال*). Δικαιούχος των προσόδων αυτών ήταν το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, ωστόσο το κράτος παραιτούνταν υπέρ των μεγάλων τιμαριωτών από την είσπραξη του φόρου αυτού. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας* ό.π., σ. 282.

¹⁰⁰⁵Μια περίπτωση απαλλαγής κατά τους πρώτους αιώνες ήταν η ενεργός στρατιωτική υπηρεσία ενός μη μουσουλμάνου. Inalcik-Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, ό.π., τ. 1, σ. 74.

¹⁰⁰⁶Κατά τους πρώτους αιώνες η τζιζιέ συλλεγόταν απευθείας από τα μέλη ιππικού των σπαχήδων (*sipahi oğlanlari/صیاحی اوغلانلری*), οι οποίοι ανήκαν στην τάξη των δούλων του σουλτάνου, καθώς προέρχονταν από το παιδομάζωμα (*devşirme/ديوشيرمه*), Inalcik-Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, ό.π., τ. 2, σ. 140.

¹⁰⁰⁷Ο.π., σ. 75-76

18ου αιώνα, μαρτυρείται ότι τα παιδιά στα αστικά κέντρα πλήρωναν από τα οκτώ τους χρόνια, ενώ εκείνα της επαρχίας από τα πέντε.¹⁰⁰⁸

Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα επιχειρείται ένας επανασχεδιασμός του φορολογικού συστήματος από την οθωμανική διοίκηση. Μεταξύ των καινοτομιών που εισάγονται είναι η αρχή της κλιμακωτής φορολογίας ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες των φορολογουμένων και η έννοια του «νοικοκυριού» (hâne) ως φορολογική μονάδα για την επιβολή και την είσπραξη των φόρων cizye και anâriz: ο αριθμός των πραγματικών πυρηνικών νοικοκυριών (οικογένειες).¹⁰⁰⁹ Με το νέο τρόπο υπολογισμού της φορολογίας cizye και anâriz, η φορολογική ευθύνη μεταφερόταν από το ατομικό στο συλλογικό επίπεδο, με αποτέλεσμα οι κοινότητες να βαρύνονται φορολογικά για ένα ορισμένο αριθμό νοικοκυριών, το φορολογικό βάρος των οποίων σε περιπτώσεις εγκατάλειψης, απουσίας κλπ. βάρυνε συλλογικά την κοινότητα. Για τον νέο τρόπο υπολογισμού της φορολογίας μετρήθηκαν τα αγροτικά νοικοκυριά, υπολογίστηκε η παραγωγή ανά νοικοκυριό και καταρτίστηκε ένα λεπτομερές μητρώο απογραφής (mufassa/مفصل).¹⁰¹⁰ Η κεντρική διοίκηση αποφάσιζε για το ποσό του φόρου που έπρεπε να εισπραχθεί σε μια δεδομένη τοποθεσία, συνυπολογίζοντας και την παραγωγικότητα της κάθε περιοχής. Στις επαρχίες οι κοινότητες αποφάσισαν να κατανείμουν τη φορολογική επιβάρυνση σε διαβούλευση με τους κυβερνητικούς αξιωματούχους.¹⁰¹¹

2.β.2. Η λειτουργία του συστήματος iltizam

Η κεντρική οθωμανική διοίκηση, παρά την οργανωμένη φορολογική γραφειοκρατία που διέθετε ως προς την καταγραφή και την κατηγοριοποίηση των φόρων και την αντίστοιχη κατανομή τους στις φορολογητέες μονάδες, δεν διέθετε τον αντίστοιχο φοροεισπρακτικό μηχανισμό για την είσπραξή τους. Για το λόγο αυτό χρησιμοποίησε από την πρώτη φάση της λειτουργίας της ιδιώτες (emin/امين), στους οποίους ανέθετε το έργο της είσπραξης ή αντίστοιχα της συλλογής των μη χρηματικών φόρων. Αυτή η πρώτη χρησιμοποίηση ιδιωτών, οι οποίοι αναλάμβαναν προνομιακά το έργο της είσπραξης-

¹⁰⁰⁸ Ο.π., σ. 77.

¹⁰⁰⁹ İ. Metin Kunt, «Devolution from the Centre to the Periphery: An Overview of Ottoman Provincial Administration», στο J. Duindam και S. Dabringhaus (επιμ.), *Agents and Interactions*, Βοστώνη 2014, σ. 42.

¹⁰¹⁰ Ο İbrahim Metin Kunt υπογραμμίζει ότι την περίοδο αυτή με την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος. Στο ίδιο.

¹⁰¹¹ Ο.π.

συλλογής των φόρων (eminlik/امینلک), αποτέλεσε και τον προπομπό της καθιέρωσης του συστήματος iltizam.¹⁰¹²

Η έλλειψη φοροεισπρακτικού μηχανισμού, η οποία για πολλά χρόνια είχε αντιμετωπιστεί με αναθέσεις σε εκμισθωμένους εμίνηδες, σε συνδυασμό με την επιδείνωση της δημοσιονομικής κατάστασης της Αυτοκρατορίας, οδήγησε από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα στην επέκταση του συστήματος iltizam, το οποίο τους επόμενους αιώνες θα κυριαρχήσει σε όλες τις κατηγορίες των φόρων και των πάσης μορφής δημοσίων εσόδων. Το 1695 με σουλτανικό διάταγμα καθιερώνεται το σύστημα malikâne (ισόβιας διάρκειας εκμίσθωση) για τις γεωργικές φορολογικές προσόδους σε εκτάσεις της Δαμασκού, Χαλεπίου, Ντιγάρμπακυρ, Μαρντίν, Αδάνων, Μαλάτιας και Τοκάτης.¹⁰¹³ Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν στο μέσον μιας μακροχρόνιας εμπόλεμης κατάστασης και για τον λόγο αυτό ενδιαφερόταν για την άμεση χρηματοδότηση των πολεμικών της δαπανών και λιγότερο για μελλοντικές απώλειες εσόδων.

Το προνόμιο απόκτησης ισόβιων τίτλων φοροεκμίσθωσης από τα μέλη της στρατιωτικής τάξης, κατά την πρώτη εφαρμογή του συστήματος iltizam, επεκτάθηκε σταδιακά στους γραφειοκράτες της πρωτεύουσας, τα μέλη της *ulemâ*, τη σουλτανική οικογένεια και τους επαρχιακούς *âyan*, διευρύνοντας τον κύκλο των προνομιούχων οικονομικά ομάδων και διευκολύνοντας τον σχηματισμό ιδιωτικών κεφαλαίων.¹⁰¹⁴

Όπως αναφέρει ο Mehmet Genç, σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα και ιδιαιτέρως σε μια περίοδο 40-50 χρόνων, και παρά τις αλλαγές που σημειώθηκαν στην παγκόσμια οικονομία, τα φορολογικά έσοδα του οθωμανικού κράτους παρουσίασαν αύξηση μόλις κατά 1% ή λιγότερο.¹⁰¹⁵ Τις περισσότερες φορές τα πραγματικά φορολογικά έσοδα δεν είχαν

¹⁰¹²N. Σαρρή, *Οθωμανική πραγματικότητα. Η δογματική διοίκηση*, Αθήνα χ. χ., τ. 2, σ. 183.

¹⁰¹³S. Faroqhi, «Agriculture and Rural Life in the Ottoman Empire (ca 1500–1878): A Report on Scholarly Literature Published between 1970 and 1985», *New Perspectives on Turkey* 1 (1987): 4· F. Adanir, «Tradition and Rural Change in Southeastern Europe during Ottoman Rule», στο D. Chiriot (επιμ.) *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, Los Angeles, 1989, σ. 142.

¹⁰¹⁴Τους φόρους, πραγματικούς ή σε είδος, εισέπρατταν οι *μουμπασίρηδες* (*mübaşir/مباشير*: κλητήρας και ευρύτερα υπάλληλος), που ήταν επιφορτισμένοι με το έργο αυτό, οι οποίοι αποστέλλονταν από την πρωτεύουσα και εκτελούσαν τα καθήκοντά τους με τη βοήθεια του καδή. Το δικαίωμα εκμίσθωσης μιας κρατικής πηγής εσόδων για χρονικό διάστημα ενός έτους συνιστούσε έναν μουκατά. Η εξαγορά αυτού του δικαιώματος γινόταν μέσω δημοπρασίας. L. T. Darling, *Revenue-Raising and legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Λέιντεν 1996, σ. 83.

¹⁰¹⁵M. Genç: «Συγκριτική μελέτη των στοιχείων της ισόβιας εκμίσθωσης προσόδων και του όγκου των εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά το β' μισό του 18^{ου} αιώνα», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1980, σ. 280 κ.ε. Ως παράδειγμα αναφέρεται η περίπτωση του λιμανιού της Θεσσαλονίκης, όπου η φορολογική πρόσδοδος αυξήθηκε σε πενήντα χρόνια, μεταξύ των ετών 1720-1770 μόλις κατά 0,5%. Ο Ν. Σβορώνος στη μελέτη του για το εμπόριο της Θεσσαλονίκης κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα έχει δείξει ότι την ίδια περίοδο ο όγκος του εμπορίου αυτού του λιμανιού παρουσίασε αύξηση κατά 400%. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, ό.π., σ. 323.

καμιά σχέση με τα ποσά που εισέρχονταν στο κρατικό οθωμανικό θησαυροφυλάκιο και καταγράφονταν στα αντίστοιχα φορολογικά κατάστιχα.¹⁰¹⁶

Το ισόβιο δικαίωμα εκμίσθωσης μιας συγκεκριμένης φορολογικής προσόδου παραχωρείτο στον εκμισθωτή μέσω της ίδιας διαδικασίας πλειστηριασμού, όπως και στην περίπτωση των mukata'a. Ωστόσο, στο νέο σύστημα οι ετήσιες δόσεις ήταν προκαθορισμένες από το κρατικό θησαυροφυλάκιο και δεν ετίθετο θέμα αύξησης ή ελάττωσής τους κατά τον πλειστηριασμό. Ο πλειστηριασμός αφορούσε τον καθορισμό του εφάπαξ ποσού που έπρεπε να πληρώσει ο εκμισθωτής της προσόδου, προκειμένου να αποκτήσει το ισόβιο δικαίωμα εκμίσθωσης της προσόδου, της οποίας οι ετήσιες δόσεις παρέμεναν σταθερές. Το ποσό αυτό, που κατέβαλλε εφάπαξ ο εκμισθωτής (*mültezim*/م/تزم= εκμισθωτής προσόδων) ονομαζόταν «μουασελέ» (*muasele*/مواسله) στην οθωμανική δημοσιονομική ορολογία και αντιστοιχούσε στην τρέχουσα αξία των κερδών, που θα μπορούσε να αποκτήσει ο κάτοχος του *μαλικιανέ* από την εκπλειστηριαζόμενη πρόσοδο σε όλο του τον βίο.¹⁰¹⁷ Το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο καθόριζε αρχικά μια τιμή ως αφετηρία για τους υποψήφιους εκμισθωτές, η οποία κυμαινόταν από το διπλάσιο ως το οκταπλάσιο του ετήσιου καθαρού μισθώματος. Η μεταβίβαση του δικαιώματος ολοκληρωνόταν με την ειδική πράξη καταχώρησης στα αντίστοιχα φορολογικά κατάστιχα (*Defterdarlik*/دفترلك) του κατόχου του *malikâne*. Εις απόδειξη του συγκεκριμένου δικαιώματος, ο εκμισθωτής λάμβανε ένα αυτοκρατορικό έγγραφο (*berat*/برات) που περιέγραφε με σαφήνεια τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του κατόχου. Μεταξύ των δικαιωμάτων αυτών ήταν και η δυνατότητα μεταπώλησης ή υπενοικίασης του δικαιώματος, αρκεί να τηρούσε την υποχρέωσης καταβολής των ετήσιων δόσεων στο κράτος.¹⁰¹⁸

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μετεξέλιξη αυτή του συστήματος *iltizam* αποτελούσε ένα είδος χρηματοδότησης του ελλείμματος του κρατικού θησαυροφυλακίου και η εφαρμογή του είχε σκοπό, σε μεγάλο βαθμό, να αποτρέψει τη δυσμενή κατάσταση που είχαν προκαλέσει στα δημόσια οικονομικά οι μακροχρόνιοι πόλεμοι της Αυτοκρατορίας.¹⁰¹⁹ Οι

¹⁰¹⁶Σύμφωνα με τις μελέτες του M. Genç ετήσιες εκμισθώσεις προσόδων διαφόρων περιοχών, σε μεγάλες χρονικές περιόδους, τα εισοδήματα από τον mukata'a σε σχέση με το αντίστοιχο φορολογικό έσοδο, που εισερχόταν στο κρατικό θησαυροφυλάκιο είχαν μια διακύμανση από 10 έως 90%. Η διαφορά αυτή, καθώς και η σταθερότητα τους ύψους των φορολογικών εσόδων σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, αποδίδεται στη μετεξέλιξη του οθωμανικού συστήματος εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων, με σταδιακή μετατροπή των ετήσιων εκμισθώσεων (mukata'a) σε ισόβιες (malikâne). Genç, «Συγκριτική μελέτη», ό.π.

¹⁰¹⁷Ο προσδιορισμός του *μουασελέ* γινόταν με βάση απλές εκτιμήσεις με βάση πληροφορίες που φρόντιζε να παράσχει το κράτος στους ενδιαφερομένους υποψήφιους εκμισθωτές. Genç, «Συγκριτική μελέτη», ό.π., σ. 282.

¹⁰¹⁸Μόνο ο καδής είχε δικαίωμα ελέγχου στις δραστηριότητες του νέου κατόχου του malikâne, αν αυτός προέβαινε σε πράξεις παραβίασης του ισλαμικού νόμου ή αυθαίρετούσε σε βάρος των υποτελών. Ό.π. σ. 283.

¹⁰¹⁹Όπως αναφέρει ο Mehmet Genç, όταν το 1695 εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το νέο σύστημα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν στο μέσον ενός δωδεκάχρονου πολέμου και ενδιαφερόταν περισσότερο

εκμισθωτές των φορολογικών προσόδων προέρχονταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία από τη θρησκευτική, στρατιωτική και διοικητική ιεραρχία.¹⁰²⁰ Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο της μετεξέλιξης του συστήματος *iltizam*, με την καθιέρωση της ισόβιας εκμίσθωσης προσόδων, ήταν η πρακτική της υπενουκίας των προσόδων από τους κατόχους του *malikâne* σε τρίτα πρόσωπα. Οι ενδιαμέσοι *multezim* συνήθως προέρχονταν από τον περιβάλλον του κατόχου του *malikâne* ή από την περιοχή προέλευσης της συγκεκριμένης προσόδου.

Σ' αυτά τα ιστορικά συμφραζόμενα, το σύστημα των ισόβιων εκμισθώσεων διαμόρφωσε σταδιακά μια νέα οικονομική διαστρωμάτωση εντός της παραδοσιακής οθωμανικής κοινωνίας, που αποτελείτο από μέλη της αυτοκρατορικής αυλής, της γραφειοκρατίας και της 'Ulemâ, περιφερειακούς διοικητές και âyan, αλλά και μέλη από τις κοινοτικές και άλλες τοπικές ελίτ. Όπως αναφέρει ο H. Inalcik, η επικράτηση του συστήματος *iltizam* σταδιακά από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα άλλαξε τους οικονομικούς συσχετισμούς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι απόγονοι των αξιωματούχων και των *καπικουλήδων*¹⁰²¹ πήραν στα χέρια τους το κύκλωμα εκμίσθωσης των φόρων και άρχισαν να κυριαρχούν στη διοίκηση και την κοινωνία των πόλεων.¹⁰²²

2.β.3. Από το *malikâne* έως το *esham*. Οι προσπάθειες για φορολογική μεταρρύθμιση των ετών 1768-1807

Το μεγάλο οικονομικό κόστος του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου (1768-1774), αλλά και οι πολύ υψηλές αποζημιώσεις που έπρεπε να καταβάλει το οθωμανικό κράτος κατά τα προβλεπόμενα στη συνθήκη ειρήνης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (Küçük Kaynarci)¹⁰²³

για την άμεση χρηματοδότηση των πολεμικών της δαπανών και λιγότερο για μελλοντικές απώλειες εσόδων. Εξάλλου, οι απώλειες αυτές περιορίζονταν στη διάρκεια της ζωής του κατόχου του *malikâne*, μετά τον θάνατο του οποίου η συγκεκριμένη πρόσοδος δημοπρατούνταν εκ νέου με νέο τίμημα, το οποίο έπρεπε να αποδώσει στο κρατικό θησαυροφυλάκιο ο νέος πλειοδότης, με αφετηρία εκκίνησης το ύψος του *mussel*, που είχε καταβάλει ο αποθανών εκμισθωτής.

¹⁰²⁰Ο M. Genç κάνει λόγο για ένα σώμα περίπου .1000 ατόμων, σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Όπως αναφέρει ο ίδιος, ερευνώντας ιστορικά τεκμήρια σε μια εκτεταμένη χρονική περίοδο 120 χρόνων (από το 1700 ως το 1820), το 90% των πλειστηριασμών για τους *malikâne* διενεργείτο στην Κωνσταντινούπολη. Η ίδια έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι για τους περισσότερους έμμεσους φόρους, όπως τελωνειακούς και διαμετακομιστικούς δασμούς, το κόστος της είσπραξης κυμαινόταν από 10-20% της αξίας του φόρου, το οποίο προσανξάνοταν αντίστοιχα από το επίπεδο πληθωρισμού στην Αυτοκρατορία. Ό.π., σ. 295.

¹⁰²¹Των προερχόμενων από το σύστημα *devşirme* αξιωματούχων του παλατιού.

¹⁰²²Ο ρυθμός ανάπτυξης στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου παρέμεινε σταθερός από το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα και επιταχύνθηκε σημαντικά κατά το δεύτερο μισό του αιώνα. Genç, «Συγκριτική μελέτη», ό.π., σ. 296. Επίσης, Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 279.

¹⁰²³Σύμφωνα με τη συνθήκη του Küçük Kaynarci, η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε να καταβάλει αποζημίωση στη Ρωσία, ύψους 7.5 εκατομμυρίων γροσίων (4 εκατομμύρια ρούβλια), ποσό που έφτανε στο ήμισυ του προϋπολογισμού της Αυτοκρατορίας, σε τρεις δόσεις, ενώ την ίδια στιγμή, σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης, έπρεπε να μειωθούν οι ετήσιοι φόροι της Βλαχίας και της Μολδαβίας. A. Yayıcioglu, *The*

προκάλεσαν σημαντική δημοσιονομική κρίση στο οθωμανικό κράτος. Κατά τη διάρκεια σύντομης περιόδου ειρήνης που ακολούθησε (1774-1786), οι δαπάνες της κεντρικής διοίκησης, συμπεριλαμβανομένου και του κόστους οχύρωσης κατά μήκος των συνόρων, η υψηλή μισθοδοσία των επαρχιακών διοικητών και οι πληρωμές σε ξένους στρατιωτικούς αξιωματούχους και εμπειρογνώμονες συνέχισαν να αυξάνονται.¹⁰²⁴ Αξιωματούχοι της κεντρικής διοίκησης πρότειναν διάφορες λύσεις για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος, μεταξύ των οποίων και η δανειοδότηση από άλλα κράτη, όπως το Μαρόκο, οι Κάτω Χώρες και οι Ισπανία. Ωστόσο, παρά τις πρωτοβουλίες και τις επαφές, οι προσπάθειες αυτές δεν ευοδώθηκαν.¹⁰²⁵

Για την αντιμετώπιση της κατάστασης η κεντρική διοίκηση προχώρησε και σε πλήρη αναπροσαρμογή του φορολογικού συστήματος με τη λήψη μιας σειράς μέτρων.¹⁰²⁶ Επιβλήθηκαν νέοι φόροι στους κατόχους των μαλικιανέ (*cebelii bedeliyesi/جبلى بدليسى*) και εξεδόθησαν αυτοκρατορικά διατάγματα για τον περιορισμό των υπερβολικών εξόδων των υψηλόβαθμων αξιωματούχων. Το σημαντικότερο όμως μέτρο ήταν η εισαγωγή του συστήματος εσχάμ (*esham/اسحام*), σχετικά με την εκμίσθωση των φορολογικών προσόδων το έτος 1775. Επρόκειτο για το σύστημα των μεριδίων (μετοχών), που ονομάστηκε έτσι από την αραβική λέξη *sehim/سهم*, που σημαίνει μερίδιο,¹⁰²⁷ το οποίο εφαρμόστηκε στα τέλη του 18^{ου} και προέβλεπε την πώληση μεριδίων μιας συγκεκριμένης φορολογικής προσόδου. Ήδη, από τον 17^ο αιώνα προβλεπόταν κάποιοι *mukata'a*, αντί να εκμισθώνονται από ιδιώτες (*mültezim/ملتزم*), να χωρίζονται σε μερίδια, τα οποία στη συνέχεια πωλούνταν σε ενδιαφερόμενους ιδιώτες. Στην ουσία, στο σύστημα *esham* διατίθετο προς ενοικίαση το αναμενόμενο κέρδος από την εκμετάλλευση της συγκεκριμένης φορολογικής προσόδου, διαιρεμένο σε μερίδια.¹⁰²⁸ Δεδομένου του ισόβιου χαρακτήρα της ενοικίασης, το σύστημα προκαλούσε βραχυπρόθεσμη εισροή χρηματικών ποσών στο δημόσιο ταμείο, ενώ μεσομακροπρόθεσμα (μετά την πενταετία) επέφερε απώλεια στις εισπράξεις του δημοσίου και

Provincial challenge: regionalism, crisis and integration in the late ottoman period, (1792-1812) διδακτορική διατριβή, εγκριθείσα από το Harvard University, Μασσαχουσέτη 2008, σ. 110-117.

¹⁰²⁴Ο.π., σ. 110.

¹⁰²⁵Σε συμβουλευτική συνέλευση το έτος 1774 συμφωνήθηκε η σύναψη δανείου με το Μαρόκο. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σελίμ Γ', το οθωμανικό κράτος επιχείρησε να συνάψει δάνεια από τις Κάτω Χώρες και την Ισπανία. Βλ. Yacyioglu, *The Provincial challenge*, ό.π., σ. 111.

¹⁰²⁶Cizanka, *Islamic capitalism and Finance*, ό.π., σ. 71.

¹⁰²⁷Η λέξη *esham/اسحام*, αραβικής προέλευσης, ανήκει στην ίδια οικογένεια με τη λέξη *sehm/sehim/سهم* (=μερίδιο), σύμφωνα με το σύστημα δημιουργίας λέξεων συναφούς περιεχομένου, προερχομένων από κοινή ρίζα τριών συμφώνων, με βάση το οποίο είναι δομημένη η αραβική γλώσσα.

¹⁰²⁸Ν. Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα, Η δογματική διοίκηση*, τ. 2, Αθήνα, χ.χ., σ. 197.

αντίστοιχα κέρδη για τους εκμισθωτές, οι οποίοι είχαν αποσβέσει το κόστος εξαγοράς της προσόδου ως προς την ισόβια ενοικίαση του συγκεκριμένου μεριδίου.¹⁰²⁹

Σε σύγκριση με το σύστημα *malikâne*, σύμφωνα με το οποίο ολόκληρο το εισόδημα φορολογικού τεμαχίου δημοπρατείτο στον πλειοδότη για τη διάρκεια της ζωής του, στο σύστημα *esham* τη διαχείριση ολόκληρης της φορολογικής προσόδου διατηρούσε το κράτος και το ετήσιο κέρδος κατανεμόταν σε μετοχές, οι οποίες διατίθεντο προς πώληση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο αγοραστής ενός μεριδίου *esham* συνέχιζε να λαμβάνει το ίδιο ετήσιο μερίδιο κέρδους σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα.¹⁰³⁰ Η διαδικασία ονομάστηκε *bervech-i malikâne*, που σημαίνει «σαν *malikâne*».¹⁰³¹ Τα αρχικά βήματα της εγκαθίδρυσης του νέου συστήματος εμφανίζονται το 1758, όταν το οθωμανικό κράτος αποφάσισε να αναλάβει μία από τις πιο προσοδοφόρες φορολογικές εκμεταλλεύσεις στην Αυτοκρατορία, αυτή του τελωνείου καπνού στην Κωνσταντινούπολη. Η συγκεκριμένη φορολογική εκμετάλλευση είχε ήδη εκμισθωθεί σε ισόβια βάση από μια ομάδα κατόχων μαλικιανέ (*malikâneci/مالكانجي*), αλλά το κράτος επέστρεψε στους ανθρώπους αυτούς τις αρχικές τους επενδύσεις και τους αφαίρεσε την εκμετάλλευση.¹⁰³² Μετά την ανάληψη της εκμετάλλευσης από το κράτος κατά το σύστημα *esham*, το οθωμανικό θησαυροφυλάκιο αποκόμιζε ετήσια έσοδα ενός εκατομμυρίου γροσίων.¹⁰³³ Η επιτυχής εμπορία των μετοχών του *esham*, όσον αφορά την εκμετάλλευση του τελωνείου καπνού της Κωνσταντινούπολης οδήγησε στην επέκταση του νέου συστήματος με την ενσωμάτωση όλο και περισσότερων φορολογικών εκμεταλλεύσεων στο νέο σύστημα.¹⁰³⁴

Στην περίπτωση του συστήματος *esham*, οι εκμισθωτές δεν παρενέβαιναν στη διοίκηση των περιοχών προέλευσης των προσόδων. Παρά τον ισόβιο χαρακτήρα της εκμίσθωσης, οι φορολογούμενες μονάδες διοικούνταν από τους κρατικούς αξιωματούχους, οι οποίοι διαχειρίζονταν και τα οικονομικά τους. Με την καθιέρωση του *esham* διευρύνθηκε σημαντικά ο αριθμός των ατόμων που συμμετείχαν στο σύστημα εκμίσθωσης των

¹⁰²⁹Με την υιοθέτηση του συστήματος αυτού, η οθωμανική κυβέρνηση κατάφερε να μειώσει το κόστος εσωτερικού δανεισμού από 75% περίπου στο 10-20%. Cizanka, *Islamic capitalism and Finance*, ό. π., σ. 71.

¹⁰³⁰Ο M. Cizanka αναφέρει ότι στην ουσία πρόκειται, ίσως, για την πρώτη τιτλοποίηση από ένα ισλαμικό κράτος, του πραγματικού ετήσιου κέρδους ενός εισοδήματος φορολογικής προέλευσης. Του ιδίου, *Islamic capitalism and Finance*, ό. π., σ. 71.

¹⁰³¹Βάσει αυτού, ο Yavuz Cezar υποστήριξε ότι το νέο σύστημα είχε εισαχθεί από το προηγούμενο.

¹⁰³²Τα μερίδια σύμφωνα με το νέο σύστημα άρχισαν να προσφέρονται προς ισόβια εκμίσθωση από τον Απρίλιο του 1775. Αυτό σήμαινε ότι η διαχείριση της φορολογικής μονάδας δεν θα παρεχόταν πλέον σε έναν επιχειρηματία, αλλά παρέμενε σε κρατική διαχείριση και το ετήσιο κέρδος από αυτήν επρόκειτο να διαιρεθεί σε μετοχές, κάθε μια από τις οποίες θα εκμισθωνόταν ως *malikâne*. Ο.π.

¹⁰³³Οι προσεκτικοί υπολογισμοί έδειξαν ότι οι φορολογικές πρόσοδοι απέφεραν κέρδος 400.000 γροσίων ετησίως, ποσό που προκύπτει μετά την αφαίρεση όλων των δαπανών από το εισόδημα του ενός εκατομμυρίου γροσίων που αναφέρθηκε προηγουμένως. Το ποσό του καθαρού κέρδους αποφασίστηκε να κατανεμηθεί σε 160 μετοχές, κάθε μια από τις οποίες μπορούσε να ανέλθει σε 2.500 γροσ. καθαρό κέρδος ετησίως. Çizakça, *Islamic capitalism and Finance*, ό.π., σ. 72.

¹⁰³⁴Ο.π.

φορολογικών προσόδων. Σε αντίθεση με το σύστημα *malikâne*, στο σύστημα *esham* είχαν δυνατότητα να συμμετάσχουν και άλλες πληθυσμιακές ομάδες (γυναίκες, μη μουσουλμάνοι). Έτσι, το νέο σύστημα επέτρεψε αφενός στους μικρότερους επενδυτές να συμμετέχουν σε αυτού του είδους την οικονομική δραστηριότητα και αφετέρου στο κράτος να εφαρμόσει στενότερο έλεγχο των μονάδων φορολογικών εσόδων, αποτελώντας παράλληλα διαδικασία μεταβασης σ' ένα πιο εξελιγμένο επενδυτικό σύστημα. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι το σύστημα *malikâne* εξακολούθησε να εφαρμόζεται στο μεγαλύτερο μέρος των φορολογικών εκμισθώσεων και ότι οι περισσότερες φορολογικές πηγές στο σύστημα *esham* ήταν αστικής προέλευσης και αφορούσαν μεταποιητικού χαρακτήρα κυρίως οικονομικές και όχι γεωργικές δραστηριότητες.¹⁰³⁵

Σε κάποιες περιπτώσεις το οθωμανικό θησαυροφυλάκιο δεν διέθετε προς εκμίσθωση τις μετοχές, αλλά τις απέδιδε ως μισθούς ή αμοιβές σε διάφορες κατηγορίες προσώπων, που προσέφεραν υπηρεσίες προς το κράτος.¹⁰³⁶ Η διατήρηση των δύο συστημάτων, με το σύστημα *malikâne* να υπερτερεί στο σύνολο των φορολογικών εκμισθώσεων, αποτελεί στην ουσία ένα είδος συνένωσης των δύο συστημάτων σε ένα ενιαίο σύστημα εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων με πολλαπλά επίπεδα και διευρυμένη βάση επενδυτών.¹⁰³⁷ Ο Murat Çizakça υποστηρίζει ότι σταδιακά τα δύο συστήματα συγχωνεύονται ή καθίστανται εναρμονισμένα για να σχηματίσουν αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί ως σύστημα «*malikâne-eslam*».¹⁰³⁸

Τον Μάρτιο του 1793 έλαβε χώρα μια από τις σημαντικότερες φορολογικές μεταρρυθμίσεις στην οθωμανική ιστορία. Στο πλαίσιο των γενικότερων μεταρρυθμίσεων του Σουλτάνου Σελίμ του Γ', οι οποίες είναι γνωστές ως «Νέα Τάξη»/*Nizam-ı Cedid*/ نظام جديد ιδρύθηκε το νέο θησαυροφυλάκιο με την ονομασία *Irād-i Cedid* (اراداجديد) για τη χρηματοδότηση του στρατού της *Νέας Τάξης* και του όλου μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Απώτερος σκοπός της δημιουργίας του νέου θησαυροφυλακίου ήταν η κατάργηση της μίσθωσης *malikâne* και *esham* και η αναπροσαρμογή των φορολογητέων

¹⁰³⁵ M. Çizakça, *A Comparative evolution of business partnerships: the Islamic World and Europe, with specific reference to the Ottoman archives*, Λέϊντεν, 1996, σ. 180.

¹⁰³⁶ Ali Yayıoğlu, *The provincial challenge: Regionalism, crisis and integration in the late Ottoman Empire (1792-1812)*, Διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Harvard University, Μασσαχουσέτη, 2008, σ. 114.

¹⁰³⁷ Ο Ali Yayıoğlu κάνει λόγο για εναρμονισμό και σταδιακή συγχώνευση των δύο συστημάτων σε ένα σύστημα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως *malikâne-eslam*. Βλ. Ali Yayıoğlu, *The provincial challenge*, ό.π., σ. 116. Ανάλογη άποψη διατυπώνει και η K. Barkey για τη σταδιακή διαμόρφωση μιας υβριδικής εκδοχής των δύο συστημάτων στο σύστημα *malikânenli eslam*. Βλ. Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, ό.π., σ. 304.

¹⁰³⁸ Çizakça, *A Comparative evolution*, ό.π., σ. 182.

μονάδων σχεδίαζαν να μεταφέρουν τα παλαιά τιμάρια στο *Νέας Τάξης* της Οι ιθύνοντες ¹⁰³⁹. θησαυροφυλάκιο, να επανεκτιμήσουν τις αξίες τους και στη συνέχεια η διαχείρισή τους να ανατεθεί σε κρατικούς αξιωματούχους (emin/أمين) ή να προχωρήσουν στην εκμετάλλευσή τους με βραχυπρόθεσμες μισθώσεις. Το διάταγμα του Σελίμ του Γ' του 1792, το οποίο αφορούσε τις τιμαριωτικές γαίες (timar kanunnamesi/تمار قانونامسى) διατύπωνε αυτούς τους στόχους. Το πρώτο βήμα προς την επιδιωκόμενη μεταρρύθμιση ήταν η μεταφορά των εσόδων από φορολογικές προσόδους, των οποίων η ετήσια αξία υπερέβαινε ορισμένο ποσό και ο κάτοχός τους είχε αποβιώσει, στη δικαιοδοσία του νέου ταμείου, αντί για την ανανέωση της μίσθωσής του στους κληρονόμους του κατόχου του mailikâne ή για την εκ νέου δημοπράτηση και ενοικιάσή τους σε κάποιον νέο εκμισθωτή. Επίσης, οι πωλήσεις μετοχών των μονάδων σταμάτησαν. Ωστόσο, η επιχειρούμενη αυτή επαναφορά των φορολογικών εκμεταλλεύσεων υπό κεντρικό κρατικό έλεγχο συνάντησε σθεναρές αντιστάσεις, τόσο στην πρωτεύουσα όσο και στις επαρχίες, καθώς έθιγε κεκτημένα συμφέροντα χιλιάδων κατόχων malikâne και μετοχών esham.¹⁰⁴⁰ Το βασικό μειονέκτημα του συστήματος αυτού υπήρξε η υπερβολική οικονομική εκμετάλλευση των φορολογούμενων αγροτικών πληθυσμών, η οποία οφειλόταν, εν πολλοίς, στα πολλαπλά επίπεδα υπεκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων, με αποτέλεσμα ο αρχικός εκμισθωτής να είναι απομακρυσμένος από τις περιοχές των οποίων είχε αναλάβει τη φορολογική διαχείριση και εκμετάλλευση.¹⁰⁴¹

Οι ευρωπαϊκές απολυταρχίες των πρώιμων νεότερων χρόνων πέρασαν εύκολα από ένα αποκεντρωμένο σύστημα εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων σ' έναν συγκεντρωτικό, κρατικά ελεγχόμενο μηχανισμό.¹⁰⁴² Αντίθετα, η αχανής επικράτεια της Οθωμανικής

¹⁰³⁹ Οι ιθύνοντες της *Νέας Τάξης* σχεδίαζαν να μεταφέρουν τα παλαιά τιμάρια στο κρατικό θησαυροφυλάκιο, να επανεκτιμήσουν τις αξίες τους και στη συνέχεια να αναθέσουν τη διαχείρισή τους σε κρατικούς αξιωματούχους (emin) ή σε αξιόπιστους επαρχιακούς υπευθύνους. Το διάταγμα του Σελίμ Γ', με ημερομηνία 1792, περιελάμβανε και γνωστοποιούσε αυτούς τους στόχους. Yayıoğlu, *The provincial challenge*, ό.π., σ. 82.

¹⁰⁴⁰ Ο Murat Çizakça, επιχειρώντας μια συγκριτική προσέγγιση μεταξύ των συστημάτων φορολογικής γεωργίας στην Ινδία των Mugal (σύστημα γνωστό ως *Ijara*), στην Αίγυπτο των Τουλουνιδών (σύστημα *Daman-kabala*) και στο οθωμανικό σύστημα iltizam καταλήγει στο συμπέρασμα ότι και τα τρία συστήματα υπήρξαν ιδιαίτερα ορθολογικά και αποτελεσματικά ως προς την κατανομή των πόρων, τόσο ως προς εμπλεκόμενους επενδυτές-φοροεκμισθωτές, όσο και προς το κράτος. Στηρίζοντας την έρευνά του σε αρχειακά τεκμήρια, προερχόμενα κυρίως από κρατικά αρχεία, ο Murat Çizakça υποστηρίζει ότι, μέσω του συστήματος εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων στα προαναφερθέντα κράτη και κυρίως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το κράτος αντλούσε συνεχή ενημέρωση για τη μεταβαλλόμενη συγκυρία στην οικονομία, καθώς και για την επιμέρους κερδοφορία σε κάθε τομέα. Όλη αυτή η επενδυτική δραστηριότητα στα προαναφερθέντα ισλαμικά μορφώματα και στις αντίστοιχες οικονομίες, όπως σημειώνει ο Murat Çizakça, προέκυψε χωρίς τη συμβολή του θεσμού του επιτοκίου. Του ιδίου, «Tax-Farming and resource allocation in past Islamic societies», *Journal of King Abdul Aziz (JKAU): Islamic Economics* 1(1989): 59-80.

¹⁰⁴¹ Ό.π., σ. 59-80.

¹⁰⁴² Στην Αγγλία από την εποχή της Ένδοξης Επανάστασης (1688) είχαν ξεκινήσει μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της συγκρότησης μιας κεντρικά ελεγχόμενης φορολογικής γραφειοκρατίας, οι οποίες στη διάρκεια ενός αιώνα οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός κρατικά οργανωμένου συστήματος επιβολής και

Αυτοκρατορίας δημιουργούσε εμπόδια σε μια ανάλογη εξέλιξη του συστήματος είσπραξης των δημοσίων προσόδων. Τα πολλαπλά επίπεδα δικτύωσης από το αυτοκρατορικό κέντρο ως τις επαρχίες είχαν παγιοποιήσει ομάδες συμφερόντων, ενώ οι πάτρωνες στην πρωτεύουσα παρέβλεπαν τις αυθαιρεσίες των τοπικών προκρίτων.¹⁰⁴³ Σε αντίθεση με τη Γαλλία και την Αγγλία των αρχών του 17^{ου} αιώνα, οι φοροεκμισθωτές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσαν μια ετερόκλητη ευρύτατη ομάδα, όπως είχε διαμορφωθεί από τα πολλαπλά επίπεδα φοροεκμίσθωσης και τα δίκτυα μεταξύ αυτοκρατορικού κέντρου και οθωμανικών επαρχιών.¹⁰⁴⁴

2.β.4.Οι φορολογικές εκμισθώσεις του αληπασαδικού οτζακίου

Η δραστηριοποίηση στο σύστημα εκμίσθωσης δημοσίων προσόδων αποτελεί τη σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου. Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη περιλαμβάνεται ένας σημαντικός αριθμός εγγράφων, τα οποία περιέχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την οικονομική αυτή δραστηριότητα. Πρόκειται για ένα ευρύτατο πλέγμα φορολογικών προσόδων, οι οποίες εκμισθώνονται από το αληπασαδικό οτζάκιο και αφορούν, μεταξύ άλλων, τιμαριωτικά δικαιώματα, έσοδα από σκάλες σε λιμάνια και οδικά περάσματα, εκμετάλλευση ιχθυοτροφείων (*βιβαριών*), προσόδους βακουφίων, φορολογικές προσόδους από τακτικούς και έκτακτους φόρους κ.ά. Στις εκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων, σε πολλές περιπτώσεις, περιλαμβάνονται ολόκληρα χωριά, ένα ή περισσότερα, γειτονικά ή διάσπαρτα, με μεγάλη απόσταση, κάποιες φορές, μεταξύ τους. Τα αρχειακά τεκμήρια καταδεικνύουν ότι το τιμαριωτικό σύστημα, στην ουσία ανενεργό ως προς τη συγκρότηση αξιόμαχης πολεμικής μηχανής για την Αυτοκρατορία κατά την προς εξέταση περίοδο, διατηρείται ως προς το σκέλος των επιχορηγήσεων συγκεκριμένων προσώπων, ενσωματωμένο πλήρως στο σύστημα *iltizam*, εξασφαλίζοντας μέσα από τα πολλαπλά επίπεδα εκμίσθωσης, έσοδα, όχι μόνο στους τιμαριώτες, αλλά και στους εμπλεκόμενους υπεκμισθωτές.

Σε αρζουχάλι του *Σουλεϊμάν εφένδη*, καπουκεχαγιά του Αλή πασά από την Κωνσταντινούπολη προς τον κύριό του, με ημερομηνία 28 Σεπτεμβρίου 1810, γίνεται

είσπραξης των φόρων. Στην Γαλλία από τις αρχές του 16ου αιώνα, οι φορολογικές εκμεταλλεύσεις εκμισθώνονταν σε ενοριακό επίπεδο. Οι βάσεις για τη μετάβαση προς ένα κεντρικά ελεγχόμενο σύστημα φορολογικών προσόδων τέθηκε από την περίοδο του Jean-Batiste Colbert (1619-1683) «Γενικού Ελεγκτή επί των Οικονομικών» (υπουργού οικονομικών) του Γαλλικού Βασιλείου και οι μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση αυτή συνεχίστηκαν κατά την επαναστατική και τη ναπολεόντεια περίοδο. Βλ. E. Kiser και J. Kane, «Revolution and State Structure: The Bureaucratization of Tax Administration in Early Modern England and France», *American Journal of Sociology*, 107, τχ. 1 (2001): 183-223.

¹⁰⁴³Βλ. Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, ό.π., σ. 302.

¹⁰⁴⁴Ο.π..

αναφορά σε μη κατονομαζόμενο μαλικιανέ, στο όνομα του θάνοντος ανιψιού του Αλή πασά *Αντέμ Μπέη* (Adem bey), γιου της αδελφής του, Χαϊνίτσας ή Σαχνισά (Sahnisa), τον οποίο θα τον εκμισθώσει εκ νέου, αφού καταβάλει τον «μουατζελέν» (muaccele/موجلة = το αρχικό, κατ' αποκοπή, ποσό). Στο έγγραφο γίνεται αναφορά και στον μαλικιανέ της Βέροιας (*Καραφέρης*), που έχει ενοικιαστεί στο όνομα του *Ιλζάμπέγη*, γιου του Μέντζε Μπόνο.¹⁰⁴⁵ Αντίθετα, για τους μαλικιανέδες της Αθήνας και της Λιβαδειάς, όπως αναφέρει ο Σουλεϊμάν Εφένδης, «δέν γίνεται τίποτες έπειδή καί αυτά είναι δοσμένα μέ τό μέσον τοῦ χασναντάραγα». Φαίνεται ότι ο θάνατος του Αντέμ μπέη είχε συμβεί κατά το τρέχον έτος 1810 και όχι, όπως είναι γνωστό, από τη βιβλιογραφία κατά το 1809.

Κατά τα ισχύοντα στο θεσμικό οθωμανικό πλαίσιο, με τον θάνατο του κυρίου του μαλικιανέ, αυτός δημοπρατείται εκ νέου από το κρατικό θησαυροφυλάκιο (=ζαράπαχανε/zaraphane). Στην παρούσα περίπτωση, ο καπουκεχαγιάς του Αλή πασά υπόσχεται να εξασφαλίσει την κατακύρωση του μαλικιανέ στον κύριό του, μέσω δωροδοκίας (=τάζω και τίποτες και μπουλκίμ [belki/belkim/بالكى/بالكى= ίσως] τον πάρωμε), με την εκ νέου καταβολή βέβαια του αρχικού ποσού, χωρίς το οποίο θα ήταν αδύνατη κάθε σχετική συναλλαγή εκμίσθωσης. Επίσης, ο καπουκεχαγιάς εξηγεί ότι δεν ήταν δυνατόν να παραμείνει η ανάθεση του μαλικιανέ στον θανόντα και να συνεχίσει να τον καρπώνεται ο Αλή πασάς, καθώς στην πρωτεύουσα «...ό θάνατός του έμαθεύτηκεν από ήμέρες μπρήτερα, ότι δεν ήταν μικρός άνθρωπος, ήτον άνεψιός της Ύψηλότητός σας...».¹⁰⁴⁶

Οι mukata'απου επιλέγει να εκμισθώσει ο Αλή πασάς αφορούν, είτε το σύνολο των φόρων ενός τόπου (μιας κοινότητας ή ευρύτερης περιοχής), είτε μια πρόσοδο που προκύπτει από μια ορισμένη οικονομική δραστηριότητα, όπως για παράδειγμα το *ρέσμι καντάρ* (resmi kadar/رسمى قنتر) του Μπερατίου, των Ιωαννίνων ή της Άρτας, δηλαδή το δικαίωμα κατοχής του επίσημου κανταριού με το οποίο ζυγίζονταν τα προϊόντα στην αγορά της πόλης. Αξιοσημείωτο είναι ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι εκμισθώσεις του αφορούν mukata'a που χαρακτηρίζονται *μαχλούλικοι*, αφορούν δηλαδή προσόδους, που είτε λόγω θανάτου, είτε λόγω αποχώρησης του κατόχου τους, είχαν μείνει αδέσποτοι (χωρίς κύριο) και αποκτήθηκαν την συγκεκριμένη περίοδο για πρώτη φορά από τον Αλή πασά.

Δύο πολύ σημαντικά έγγραφα από το Αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χώτζη μας παρέχουν μια συνολική καταγραφή των φόρων που εκμισθώνει το αληπασαδικούτζακίο. Πρόκειται για δύο κατάστιχα που καταγράφουν τις δοσοληψίες του αληπασαδικούτζακίου

¹⁰⁴⁵ «Καλντί γιά τήν υπόθεσιν τής Καραφέρης όπου μοῦ γράφετε, ἐγώ εἰς ἐτοῦτο δέν ἔχω κάμη κανένα παραπανισμένον, ὡσάν «ὅπου ἡ ὑψηλότης σας εἶχετε γράψη τοῦ σαράφη διά τόν υἱόν τοῦ Σελήμαγα. Ὅθεν τώρα κατά τόν ὀρισμόν σας τήν ἐγγύρισα τή δουλειά...». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 547, σ. 162-165.

¹⁰⁴⁶ Ο.π.

για τα έτη 1813 και 1814 με τον Αρμένιο σαράφη Γάσπαρη στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος λειτουργεί ο βασικός χρηματοδότης του οτζακίου στις δοσοληψίες του με την Υψηλή Πύλη.¹⁰⁴⁷ Οι εκμισθώσεις αφορούν μεγάλο γεωγραφικό εύρος και ποικιλία κατηγοριών προσόδων, που εκμισθώνονται ως μουκατά και μαλικιανέ. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας των δύο αυτών τεκμηρίων μας δίνει μια πλήρη εικόνα της εμπλοκής του Αλή πασά στο σύστημα iltizam. Τα κατάστιχα μας πληροφορούν και για τον τρόπο εξόφλησης των υποχρεώσεων του αληπασαδικού οτζακίου προς τον σαράφη της Κωνσταντινούπολης, είτε με την αποστολή χρημάτων, είτε με την αποστολή συναλλαγματικών απότις υπόχρεους κοινότητες. Οι συναλλαγματικές μεταφέρονται με έφιππους ταχυδρόμους, εμπίστους του Αλή πασά και της οικογένειάς του.

Οι πίνακες 19, 20 και 21 έχουν καταρτισθεί με βάση τα στοιχεία από τα δύο μεγάλα κατάστιχα δοσοληψιών του Αλή πασά με τον κεντρικό σαράφη του στην Κωνσταντινούπολη. Οι καταγραφές των δύο αυτών καταστίχων, που αφορούν τα έτη 1813 και 1814, μας παρέχουν μια ολιστική εικόνα για τις εκμισθώσεις φορολογικών προσόδων του αληπασαδικού οτζακίου, που αφορούν διάφορες κατηγορίες εμισθώσεων σε μια εκτεταμένη γεωγραφική επικράτεια. Συγκεκριμένα καταγράφονται εκμισθώσεις τακτικών (χαράτσι/harac) και έκτακτων (νοζούλ αβαρίζι/nüzül avariz) φόρων, εμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων, που καταδεικνύουν την πλήρη ενσωμάτωση του τιμαριωτικού συστήματος (σύστημα dirlik) στο σύστημα iltizam, φόρου δεκάτης (ουσιούρερφαζί/öşürefrazi/عشر ارفهز= φόρος δεκάτης), εκμισθώσεις φορολογικών προσόδων ολόκληρων περιοχών με τη μορφή mukata'a, εμισθώσεις μονοπωλιακών φόρων, όπως το πάλτο του ταμπάκου και το τζελέπικο (celep keşan), άλλοι φόροι ειδικών κατηγοριών όπως *κισλάτικο* (φόρος των χειμαδιών/kislak/قیشلق), το *μεταξιάτικο* (φόρος επί του μεταξιού), το *ντουχινιάτικο* (φόρος καπνού), ο φόρος επί των λαγοτόμαρων (τα οποία αποτελούσαν σημαντικό εξαγωγίμο προϊόν της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), φόρος επί των αλιευμάτων της λίμνης των Ιωαννίνων, φόρος επί των εμπορικών συναλλαγών (ιχτισάπ/iẖtisab/احتساب), αλλά και εμισθώσεις που αφορούσαν τη διαχείριση βακουφίων (τεβλιγιέτ/tevḻiyet/تولیت), ακόμα και για τα βακούφια στα οποία υπάγονταν οι ιερές πόλεις της Αραβικής Χερσονήσου, Μέκκα και Μεδίνα (χαρεμείν/haremeyin/حريمين).¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁷Ο.π., τ. Β', έγγραφα με αριθμό 927, σ. 770-780 και 930, σ. 782-798.

¹⁰⁴⁸Χαρεμείν/haremeyin/حريمين= αραβικός δυϊκός αριθμός της λέξης haram/حرام= *απαρβίαστος, ιερός*, που αναφέρεται στις δύο ιερές πόλεις του Ισλάμ Μέκκα και Μεδίνα)

Πίνακας 18 Κατηγορίες φορολογικών προσόδων που εκμισθώνονται από τον Αλή πασά κατά το έτος 1813				
Είδος προσόδου, που εκμισθώνεται	Κατηγορία	Ποσό Γρόσια: παραδ.	περιοχή	Χρονική περίοδος Έτος 1813 από 1 ^η Μουχαρέμ 1229 έως τέλη Διχτιζέ
				Επιπλέον επιβάρυνση
φόρος (harac)	χαράτζι τοῦ σαντζακιοῦ τοῦ Ἐπάχτου	85.751:00	σαντζάκι της Ναυπάκτου	χαράτζι του σαντζακίου του Επάχτου
φόρος (avariz)	ἀβαρίζι σαντζακιοῦ τοῦ Ἐπάχτου	9.759:20	»	1813 677 γρ.
φόρος (harac)	Χαράτσι τῆς Αὐλώνας	33.261:20	(σαντζάκι) Αὐλώνας	1813
φόρος (avariz)	νοζούλ ἀβαρίζι τῆς Αὐλώνας	9.926:20	(σαντζάκι) Αὐλώνας	1813
				130γρ.
φόρος (harac)	χαράτσι	36.097:00	(σαντζάκι) Δέλβινου	1813
				1263γρ.
φόρος (avariz)	νοζούλ ἀβαρίζι	5.066:20	(σαντζάκι) Αὐλώνας	1813
φόρος (harac)	χαράτσι	2.236:00	Σοφάδες	»
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ἰλτιζάμι Μουτεβελή τῆς χανούμης	7.500:00		»
πρόσοδοι τιμαρίου	ἀγαλίκι τῆς Σουλτάνας καί τοῦ Σουλτάν κεχαγιασή	8.750:00		»
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ἰλτιζάμι τοῦ Σέλος χισέδες στό Δομένικου	1.700:00	Δομένικος	»
φόρος	χαζήριέ τοῦ Εγρημπόζ βαλισί	4.500:00	Κάρλελι	»
αντίτιμο μουκατά	μπεντέλι ἰλτιζάμι ὁ			»

	μισός χισές τής λίμνης	5.000:00		
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ίλτιζάμι τό ζιαμέτι τής Σιάτιστας	5.800:00	Σιάτιστα	1813
				200 γρ.
μουκατάς (υπομίσθωση από τον Haci Halil effendi)	μουκατάς Δραγομέστου Χατζή Χαλήλ Έφένδης	12.550:00	Δραγόμεστο	1813
	μουκατάς Δραγαμέστου Χαδιτζέ Σουλτάνα	17.550:00		
		Σύνολο 30.100:00		
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ζιαμέτι Κατράνιτζας	5.000:00	Κατράνιτζα (σημ. Πύργοι Εορδαίας Ν. Κοζάνης)	»
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι της Μπουζίκιστας	20.000:00	Μπουζίκιστα (αταύτιστο)	»
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου (bedel ilitizam)	μπεντέλι ζιαμέτι Ζάβιτσας	5.000:00	Ζάβιτζα (σημ. Αρχοντοχώρι Επαρχ. Βόνιτσας- Ξηρόμερου)	»
αντίτιμο τμήματος μουκατά	μπεντέλι ίλτιζάμι του μισού χισέ Πογδόριανης	2.810:00	Πογδόριανη (σημ. Παρακαλαμος Επαρχ. Δωδώνης)	»
φόρος (προβατονόμιο/ adet-i ağnam)	προβατονόμι του Καρλελίου	14.050.00	σαντζάκι του Κάρλελι (σημ. Νομός Αιτωλοακαρνανίας)	»
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ζιαμέτι Κεράσοβον	3.000:00	Κεράσοβο (σημ. Κερασοχώρι Ευρυτανίας)	»
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου (στα αναφερόμενα τσφλίκια)	μπεντέλι ίλτιζάμι τζιφλικιών Χασάν έφέντη, Κουτζερή, Γιάννοβον και Κιολελέρ	49.250:00	περιοχή Θεσσαλίας	»
φόρος	τό δεύτερον ταζήτι (2 ^η δόση) του μάλτου του ταμπάκου	25.000:00		1228 (1813)

	(πάλτο του ταμπάκου= μονοπωλιακός φόρος επί του εισαγόμενου καπνού)			
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	<i>μπεντέλι ζιαμέτι Όργαντζή και τοῦ Νζαταλνεζεελή Χασάν Έφέντη</i>	3.000:00		1813
μουκατάς	<i>μουκατᾶς τοῦ Γκουσκουνλάρη</i>	1.500:00	Γκουσκουνλάρι (αταύτιστο)	»
πρόσοδοι τμήματος τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Λυκούρεσης δύο χισέδες (μερήδια)</i>	3.000:00	Λυκούρεσι Δέλβινου	»
φόρος	<i>ίχτισάπι τοῦ Μπερατιοῦ</i>	250:00	Μπεράτι	»
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Μερντάν</i>	3.000:00		»
φόρος	<i>τζελέπ κιεσάν Λιανοκλαδιοῦ στό Πατρατζήκι</i>	87:20	Λιανοκλάδι	»
φόρος (celepkasan =τζελέπικο)	<i>τζελέπ κιεσάν Μετζόβου και Σαμαρίνας</i>	306:00	Μέτσοβο και Σαμαρίνα	»
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Μπουτάρ</i>	200:00		»
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Παπαδάτου και Πογωνιά στό Κάρλελι</i>	400:00	Κάρλελι	»
μουκατάς εσόδων βακουφίου	<i>τεβλιέτι (tevliyet)Ρενδίνας καί Φουρνά</i>	1.600:00	Ρεντίνα και ΦουρνάΑγράφων	»
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Μερτζή Κιλίτζ στά Τρίκκαλα</i>	5.000:00	περιοχή Τρικάλων	»
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Βάρνακα στό Κάρλελη</i>	6.500:00	σαντζάκι του Κάρλελι/ Βάρνακας, επαρχίας Βόνιτσας και Ξηρόμερου	»
φόρος (ihtisab) φόρος επί των εμπορικών συναλλαγών	<i>ίχτισάπι τοῦ Μαυρονόρου</i>	1.700:00	Μαυρονόρος (σημ. Μαύρο Όρος επαρχ. Δωδώνης)	»

πρόσοδοι τμήματος μουκατά	μουκατᾶς Μπουρλησίας στό Κάρλελι, οἱ ξένοι χισέδες (μερίδια που δεν ανήκουν στον Αλή πασά)	400:00	Πουρλήσια (Μπουρλέσια) στο σαντζάκι του Κάρλελι (σημ. Αγίος Ανδρέας Μεσολογγίου)	»
αντίτιμο μουκατά	μπεντέλι ιλτιζάμι τῆς Κοζάρας	5.500:00	Κοζάρα (οικισμός του καζά της Λούζνιας)	»
φόρος	κισλατζίκι τῆς Ἄρτας (φόρος χειμαδιών)	1.225:00	βοεβοδαλίκι της Ἄρτα	»
φόρος	ντουχουνιάτικον Κάρλελης	1.975:00	σαντζάκι Κάρλελι	»
φόρος	ντουχουνιάτικον Κάρλελης			έτους 1226
μουκατάς διαχείρισης βακουφίου	τεβλιέτη Σπαρτιάς καί Βίνιανης	305:20	σαντζάκι του Πασά -Σπαρτιά (επαρχ. Τριχωνίδος) -Βίνιανη (σημ. Λευκάδι, Δήμ. Βροντής, Ν. Κοζάνης)	1813
φόρος	μεταξιτάτικο Γενίτζε (φόρος μεταξιού)	1.975:00	Γενίτζε (σημ. Γιανιτσά Ν. Πέλλας)	»
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιαμέτι στά Ἄγραφα τοῦ Σεχέρ Ἑμίνη	500:00	Ἄγραφα	»
αντίτιμο μουκατά	τζασμᾶ μουκατάς Γιανίνου (τζασμά μουκατασί/ casma mukatasi Ιωαννίνων)	1.200.00	Ιωάννινα	1813 1814
τμήμα μουκατά προσόδων της λίμνης	μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ τῆς λίμνης τοῦ χισέ τοῦ αὐθεντός μας	2.280:00	Ιωάννινα	1813
τμήμα μουκατά φορολογικών προσόδων Δραγομέστου, που αποτελούν εσόδα βακουφίου/ -μουκατάς προσόδων	μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ Δραγομέστου τοῦ χισέ τοῦ αὐθεντός μας τό χαρεμένη καί τερσανέ καί ἄλλων	17.276:00	-Δραγόμεστο (σημ. Καραϊσκάκης επαρχίας Βόνιτσας και Ξηρόμερου) -Χαρεμένη (η διαχείριση των βακουφίων των δύο ιερών πόλεων -τερσανέ/ tersane/ترسانه	1813

ναυστάθμου			(Ο ναύσταθμος στην Κωνσταντινούπολη)	
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τοῦ μουκατά τοῦ Πατρατζίκι καί Λιανοκλάδι μέ τό άβαρίζι</i>	7.475:00	Πατρατζίκι και Λιανοκλάδι	80:1/2γρ.
				1813
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ τοῦ Άγγελόκαστρο</i>	646:20	Άγγελόκαστρο	
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τῶν τζηφλικιῶν τοῦ Άληπέγη στό Δουμένικου</i>	2.297:00	Δομένικος	1.500:00
μουκατάς προσόδων τιμαρίου	<i>μαλί μοιρί τό χάσι τῆς Κρητζούνιστας</i>	262:00	Κρητζούνιστα (σημ. Δεσποτικό Δωδώνης)	6.236:1/2 γρ.
				1813
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί μουκατᾶ Δουμένικου</i>	276:20	Δομένικος	1813
μουκατάς προσόδων τιμαρίου	<i>μαλί μοιρί τό χάσι Καρίτζας</i>	3.893:00	Καρίτζα Επαρχ. Δωδώνης	1813
τμήμα μουκατά δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ τῆς Πογδόργιανης τοῦ αὐθεντικοῦ χισέ</i>	1.407:20	Πογδόργιανη	1813
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ τῆς Καλοχριστιανῆς</i>	695:20	Καλοχριστιανή	1813
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ τό χάσι τῆς Πολίτζανης</i>	3.024:20	Πολίτζανη	1813
				629:1/2 γρ.
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ Πετρίλου στά Άγραφα</i>	756:00	Άγραφα	1813
				607:1/2 γρ.
μουκατάς δημοσίων προσόδων (τμήμα που έχει εκμισθώσει ο Σαλήχ μπέης, τριτότοκος γιος του Αλή πασά)	<i>μαλί μοιρί ρέσμι χιντέ τοῦ μουκατᾶ Άρτας ό χισές τοῦ Σαληχπέγη.</i>	2.722:00	Άρτα	1813
μουκατάς δημοσίων προσόδων	<i>μαλί μιρί τοῦ μουκατᾶ Σκράπαρη</i>	399:00	Σκράπαρι	1813

πρόσοδοι τιμαρίου	μαλί μοιρί τοῦ μουκατᾶ Ἀετός στό Κάρλελι	44	(σαντζάκι) Κάρλελι	1222 (εγ.)
μουκατάς δημοσίων προσόδων	μαλί μιρί μουκατᾶ ρεσμί κιλέ (resm-i kile/رسم قله) Γιαννίνου (μουκατάς που αφορά τον φόρο ζυγίσματος επί διαφόρων προϊόντων στην αγορά των Ιωαννίνων)	287:20	Ιωάννινα	1813
πρόσοδοι τιμαρίου	μαλί μιρί μουκατᾶ Μπουρλησίας στό Κάρλελι	47:20	Κάρλελι	1813
φόροι	τζεμπελιέ Πολίτσανης, Καρίτζας καί Πογδοριανής	754	Πολίτσανη, Καρίτζα Πογδοριανή	1813

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 930.

Πίνακας 19 Κατηγορίες φορολογικών προσόδων που εκμισθώνονται από τον Αλή πασά κατά το έτος 1814				
Είδος προσόδου, που εκμισθώνεται	κατηγορία	Ποσό Γρόσια: παράδες	περιοχή	χρονική περίοδος
φόρος (harac)	χαράτζι Ίνέμπαχτου	85.722:00	σαντζάκι Ναυπάκτου	Έτος 1814 (Από 1 ^η Μουχαρέμ 1230 έως τέλη Ζιλχιτζέ, μήνες 12)
φόρος (nözül)	νουζούλι Νεμπάχτου	10.488:13	(σαντζάκι) Ναυπάκτου	1814
φόρος (harac)	χαράτζι Αύλῶνος	33.239:00	(σαντζάκι) Αυλώνας	1814
φόρος (nözül)	νουζούλι Αύλῶνος	10.277:00	»	1814

φόρος	χαράτζι Δέλβινου	36.103:20	(σαντζάκι) Αυλώνας	1814
φόρος (avariz)	άβαρίζι Δέλβινου	6.462:00	(σαντζάκι Δέλβινου)	1814
φόρος (harac)	χαράτζι Σοφάδων	2.416:00	Σοφάδες	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	ζιαμέτι Σέλος Δομένικου	860:00	Δομένικος	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	άγαλήκι τῶν Σοφάδων, μπεντέλη τῶν '30 μαζί	15.660:00	Σοφάδες	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	ζιαμέτι Μέρτζι Τρικάλων	5.000:00	Μέρτζι Τρικάλων (σημ. Κεφαλόβρυσο Επαρχ. Τρικάλων)	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	ζιαμέτι Λικούρεσι	3.000:00	Λικούρεσι Δέλβινου	1814
τμήμα μουκατά	χισές τοῦ Χατζή χαλήλ Ἐφένδη εἰς τόν μουκατᾶ Δραγομέστι	12.550:00	Δραγομέστο (σημ. Καραϊσκάκης επ. Βονίτσης και Ξηρόμερου)	1814
φόρος	προβατονόμιο Κάρλελι καί Ἰνέμπαχτου	14.050:00	σαντζάκια Κάρλελι και Ναυπάκτου	1814
φόρος	τζελέπ κεσιάνι Μετζόβου	46:08	Μέτσοβο	1814
φόρος (celepkasan =τζελέπικο)	τζελέπ κεσιάνι Σαμαρίνας	60:00	Λιανοκλάδι Πατρατζήκι (σημ. Υπάτη)	1814
φόρος (celepkasan =τζελέπικο)	τζελέπ κεσιάνι Λιανοκλαδίου Πατραζηκίου	246:08	Πατρατζήκι	1814
αντίτιμο μουκατά	μπεντέλι τοῦ Ἐμφιγιέ μουκατᾶ μέ 65 τσοχανταρηγιέ τά δύο ταζήτια (δόσεις)	65.065:00		1814
αντίτιμο μουκατά	μπεντέλι τοῦ γιόλ τοῦ μουκατᾶ	5.500:00		1814

μουκατάς προσόδων βακουφίου	τεβλιγιέτι (tevliyet/طولييت= διοίκηση βακουφίου), της Μποζίκιστας	20.000	Μποζίκιστα (αταύτιστο)	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	ζιγιαμέτι (ζιαμέτι) Κατράνιτζας	6.000:00 (άβγατισμένον) 1.000:00	Κατράνιτζα (Katranice/ σημερ. Πύργοι Εορδαίας)	1814
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιαμέτι Ζάβιτζας καί Στάνου	5.000:00	Ζάβιτζα (σημ. Αρχοντοχώρι επαρχίας Βόντισας- Ξηρόμερου	1814
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιαμέτι Πογδοριανής	2.800:00	Πογδόριανη	1814
αντίτιμο μουκατά δημοσίων προσόδων (από τις προσόδους τσιφλικιού)	τό μπεντέλι τῶν τζηφλικιῶν Χασάν Έφένδη	49.300:00 + 50 (περισσότερα)		1814
μουκατά τμήματος τιμαρίου	χισές τῆς Χατιζέ Σουλτάνας εἰς τοῦ Δραγόμεστου	17.550:00	Δραγόμεστο	1814
φόρος (εμμίσθωση του κεφαλικοῦ φόρου/harac, που καταβάλλουν οι αθίγγανοι	γυφτοχάρατζια τοῦ Γιαννίνου (= Ιωαννίνων)	4.500	Ιωάννινα	1814
φόρος (εκμίσθωση του κεφαλικοῦ φόρου που καταβάλλουν οι αθίγγανοι)	Τά γυφτοχάρατζια τοῦ Κάρλελι καί Ίνέμπαχτου	5.200:00	σαντζάκι Κάρλελι και Ναυπάκτου	1814
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιαμέτι Παπαδάτες καί Πογῶν Κάρλελι	400	σαντζάκι Κάρλελι	1814
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιαμέτι στό μποτάρι Πρεμετής	200	Πρεμετή	1814
μουκατάς δημοσίων προσόδων	μουκατᾶ Γκουζκουνλάρι	1.500	Γκουζκουνλάρι (αταύτιστο τοπωνύμιο)	1814
διαχείριση/ πρόσοδοι βακουφίου	τεβλιάτι Ρενδίνα Άγράφων καί Φουρνᾶ [Φουρνά]	1.600	Ρεντίνα, και Φουρνά Αγράφων	1814
φόρος	Ίχτισάπι Μπερατιοῦ	250	(σαντζάκι) Μπερατιοῦ	1814

μουκατάς δημόσιας προσόδου (φόρος επί του ζυγίσματος για τα προϊόντα της αγοράς του Μπερατίου, που προφανώς εκμισθώνει ο Αλή πασάς σε δεύτερο βαθμό).	<i>ρεσμί καντάρι Μπερατιοῦ, μουκατᾶς τοῦ ἁλῆ πασιᾶ</i>	1.000	(σαντζάκι Μπερατίου)	1814
αντίτιμο μουκατά	<i>σαμτζᾶ μουκατασί Ιωαννίνων</i>	600	(σαντζάκι Ιωαννίνων)	
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιγιαμέτι Ὁργαντζῆ τοῦ Τζαταλντζελῆ (ἀπὸ τὴν Τσατάλτζα= Φάρσαλα) Χασάν ἐφένδῃ</i>	3.000		(1814)
φόρος (ihtisab)	<i>Ἰχτισάπι Μαυρονόρου</i>	2.000	Μαυρονόρος	(1814)
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιγιαμέτι Μερντάνι Κιολέ Λιακοῦ</i>	3.000		1814
αντίτιμομουκατά	<i>μπεντέλ ἰλτιζάμ Πούλῃσι μουκατᾶ εἰς Ἑλμπασάνι</i>	4.300	Ελμπασάν	1814
πρόσοδοι τιμαρίου	<i>ζιαμέτι Βάρνακα</i>	6.500		1814
αντίτιμοφόρου	<i>μπεντέλι ἰλτιζάμι μεταξιότικον Γενίτζες</i>	1.975	<i>Γενίτζε (Yenice-i Vardar / يکيجہ و اردار</i> σημ. Γιανιτσά N. Πέλλας)	1814
μουκατάς διαχείρισης βακουφίου	<i>τεβλιγιέτι (tevliyet/تولی) Κοζάρας</i>	5.500		1814
φόρος (χειμαδιών/kislak)	<i>κισλάτικον Ἀρτας</i>	1.225	Ἄρτα	1814
αντίτιμοφόρου (καπνοῦ)	<i>μπεντέλι ἰλτιζάμι ὁ μισὸς χισές τὰ καπνιάτικα Κάρλελι (αντίτιμο εκμίσθωσης τοῦ μισοῦ μέρους τοῦ φόρου καπνοῦ τοῦ σαντζακίου τοῦ Κάρλελι)</i>	1.975	σαντζάκι τοῦ Κάρλελι	1814

αντίτιμο φόρου οὐσιοῦρι ἐφράζι ösür efrazi عشر افرزضى του Κοκοσίου	μπεντέλι ἱλτιζάμι Καπίστας καί Αβαρίζας	2.983	Κοκόσι Επαρχ. Αλμυρού	1814
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιγιαμέτι Κίσοβα Τρικάλων 29: καί 30:	4.900	Κίσσοβο Τρικάλων	1814
		(500) επιπλέον		1815
πρόσοδοι τιμαρίου	ζιγιαμέτι Κεράσοβου εἰς Κάρλελι	3.000	Σαντζάκι Κάρλελι	1814
αντίτιμο φόρου	μπεντέλ τζήλτι ἔρνέπ λαγοτόμαρα Ἄρτας (αντίτιμο εκμίσθωσης φόρου για λαγοτάμαρα)	550	Ἄρτα	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ἱλτιζάμι ζιαμέτι Μπάτζι παζάρι τοῦ Μπερατιοῦ	1.000	σαντζάκι Μπερατίου	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	μπεντέλι ἱλτιζάμι Πουρλήσια εἰς Κάρλελι	447:11 (47 επιπλέον)	σαντζάκι Κάρλελι	1814
αντίτιμο προσόδων τιμαρίου	ζιγιαμέτι Ἀγράφων τοῦ Σεχέρ Ἐμίνη	505	Ἀγραφα	1814
μουκατάς εσόδων βακουφίου	μαλί χαρεμεῖν τοῦ μουκατᾶ Δραγομέστου (εκμίσθωση προσόδων, ἡ εἰσπραξὶ των οποίων ἀνήκει στο βακούφι των ἱερῶν πόλεων Μέκκας καὶ Μεδίνας)	17.281	Δραγόμεστο	1814
μουκατάς εσόδων βακουφίου	μαλί χαρεμεῖν τοῦ γιόλ μουκατᾶ Δραγόμεστο εκμίσθωση προσόδων Δραγομέστου, ἡ εἰσπραξὶ των οποίων ἀνήκει στο βακούφι των ἱερῶν πόλεων Μέκκας καὶ Μεδίνας)	2..289	Δραγόμεστο	
μουκατά δημοσίων προσόδων	μαλί χαρεμεῖν τοῦ μουκατᾶ μεντάτι Πατρατζήκι (εκμίσθωση προσόδων	699:20	Πατρατζήκι	1814

	Πατρατζικίου, η είσπραξη των οποίων ανήκει στο βακούφι των ιερών πόλεων Μέκκας και Μεδίνας)			
μουκατάς δημοσίων προσόδων	άβαρίζι Λιανοκλάδι μουκατᾶ εἰς Πατρατζήκι (εκμίσθωση προσόδων Πατρατζικίου)	1.247:20	-Λιανοκλάδι -Πατρατζήκι	1814
μουκατά δημοσίων προσόδων	Μαλί μινί τοῦ μουκατᾶ Πατρατζικίου	5.126:21		1814
	άβαρίζι (εκμίσθωση των εκτακτων φόρων της κατηγορίας avariz/عوارض)	3.211:05+ 123:00 (περισσότερα)		
μουκατάς δημοσίων προσόδων (εκμίσθωση τελωνειακών προσόδων λιμανιού μερίδιο του Σαλήχ πασά, τριτότοκου γιού του Αλή πασά)	μαλί μινί τοῦ μουκατᾶ ρέσμι καντάρι τῆς σκάλας Ἄρτας. Χισές Σαλήχ πασᾶ	2.717:20	Ἄρτα	1814
μουκατάς δημοσίων προσόδων	μαλί μινί τοῦ μουκατᾶ Σκράπαρι	391	Σκράπαρι	1814

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 927.

Από τους πίνακες (19) και (20), που έχουν συνταχθεί με βάση τα δύο μεγάλα κατάστιχα των δοσολογησιών του Αλή πασά με τον κεντρικό του σαράφη στην Κωνσταντινούπολη, προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος των φόρων που εκμισθώνει ο Αλή πασάς αφορούν μουκατάδες δημοσίων προσόδων και σε ένα πολύ μικρό μέρος μουκατάδες διαχείρισης βακουφίων και ακολουθούν οι εκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων και φόρων. Συγκεκριμένα, από τα στοιχεία του πίνακα (19) προκύπτει ότι επί συνόλου 65 εκμισθώσεων, οι 25 αφορούν εκμισθώσεις μουκατάδων (ποσοστό 38,46%), οι 21 εκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων (ποσοστό 32,31%) και οι 19 αφορούν εκμισθώσεις τακτικών και έκτακτων φόρων (ποσοστό 29,23%). Αντίστοιχα, από τα στοιχεία του πίνακα (20) προκύπτει ότι επί συνόλου 56 εκμισθώσεων, οι 20 αφορούν εκμισθώσεις μουκατάδων (ποσοστό 35,72%), οι 18 εκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων (ποσοστό 32,14%) και 18

επίσης αφορούν εκμισθώσεις τακτικών και έκτακτων φόρων (ποσοστό 32,14%). Από τις εκμισθώσεις μουκατάδων που αναφέρονται στον πίνακα με αριθμό (19), οι δύο αφορούν μουκατά εσόδων βακουφίου και συγκεκριμένα των προσόδων του Δραγόμεστου, που ανήκουν στο βακούφι των Ιερών Πόλεων Μέκκας και Μεδίνας και των χωριών των Αγράφων, Ρεντίνας και Φουρνά, που ανήκουν σε μη κατονομαζόμενο βακούφι, ενώ από τις 20 εκμισθώσεις μουκατά που αναφέρονται στον πίνακα με αριθμό (20), τρεις αφορούν έσοδα βακουφίων, αυτές του Δραγόμεστου, της Ρεντίνας και της Φουρνάς Αγράφων, καθώς και της Κοζάρας, που ανήκει επίσης σε μη κατονομαζόμενο βακούφι.

Οι πίνακες (21), (22) και (23) έχουν καταρτισθεί με βάση κάποια διασωζόμενα στο Αρχείο του Αλή πασά δεφτέρια φορολογικών υποχρεώσεων χωριών που αποτελούν τσιφλίκια του Αλή πασά στον καζά των Τρικάλων.¹⁰⁴⁹ Συγκεκριμένα πρόκειται για χωριά και τσιφλίκια που συναποτελούν το *Αρδάν κόλι* και το *Πολιάνα κόλι* στη σημ. Επαρχία Τρικάλων και το *Κράτζιοβο κόλι* στη σημ. Επαρχία Καλαμπάκας. Τα χωριά δεν έχουν γεωγραφική συνέχεια, είναι διάσπαρτα στις δύο Επαρχίες. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι κάποια από αυτά φορολογούνται με βάση τον αριθμό των σπιτιών (νοικοκυριών/ hane) που διαθέτουν, ενώ κάποια άλλα με βάση τον αριθμό των ζευγαριών (καλλιεργητικών μονάδων). Από τα αναφερόμενα στους πίνακες (21) και (22) δεκαεπτά χωριά του *Αρδάν κόλι*, μόνο τα έξι αναφέρονται στον κατάλογο Φιλητά καθώς και στο αναλυτικό κατάστιχο 13286 dsmMHFd/1233 (1817) του *Οθωμανικού Αρχείου της Τουρκικής Προεδρίας* στην Κωνσταντινούπολη ως τσιφλίκια του Αλή πασά (*Κουβέλτζι, Λιόπρασο, Ζιβλάντια, Ζούλιανη, Βάλια και Σωτήρα*). Στα αντίστοιχα φορολογικά δεφτέρια αναφέρεται ότι τα συγκεκριμένα ποσά αφορούν *αυθεντικά δικαιώματα (αλατζάκια)*, καθώς και φορολογικές υποχρεώσεις για τη λειτουργία και συντήρηση των ταχυδρομικών υπηρεσιών και σταθμών («*διά τό μεντζήλι*»). Η γενική αναφορά σε *αυθεντικά αλατζάκια* (δικαιώματα του Αλή πασά), χωρίς περισσότερες διευκρινήσεις, ενδεχομένως δεικνύει ότι τα ποσά αφορούν τιμαριωτικές υποχρεώσεις ή άλλες φορολογικές προσόδους, που έχει εκμισθώσει ως μουκατάδες ο Αλή πασάς και ότι δεν αποτελούν τσιφλικικά δικαιώματα, δεδομένου ότι τα περισσότερα από τα χωριά αυτά δεν καταγράφονται ως τσιφλίκια του Αλή πασά. Από τις εκκαθαρίσεις κάθε έτους, που ορίζονται μεταξύ των διαδοχικών εορτών του Αγίου Δημήτριου, δηλαδή τον μήνα Οκτώβριο, προκύπτουν κάποια υπόλοιπα (*:μπεκαέδες/bekiye,bekaya/بكيه*), για τα οποία συντάσσεται ξεχωριστό διαχειριστικό δεφτέρι.

¹⁰⁴⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β', έγγραφα με αριθμ. 659, 660, σ. 340-344.

Πίνακας 20				
Δευτέρι Αρδάν κόλι (= τμήματος σημερ. Επαρχίας Τρικάλων) Καταβολή φορολογικών υποχρεώσεων Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1812-Οκτώβριος 1813 Οφειλές προς τον Αλή πασά (διά τό άφεντικόν χρονικόν άλατζάκι) και φορολογία για τη συντήρηση ταχυδρομικών υπηρεσιών (διά τό μεντζήλι) «Από 1812 Αηδημήτριον έως 1813 Αηδημήτριον»				
Όνομα οικισμού στο αρχείο	Όνομα σημερινού Οικισμού	Αριθμ. σπιτιών/ ζευγαριών	Ποσό φορολ. υποχρέωσης σε γρόσια: παράδες	Επιβάρυνση ανά μονάδα γρόσια: παράδες
Καστράκι	Καστράκι επ. Καλαμπάκας	25 σπίτια	2.537:1/2	101:1/2
Καλαμπάκα	Καλαμπάκα	80 »	8.120:00	101:1/2
Βερέτζη	Άγιος Νικόλαος Επαρχίας Καλαμπάκας	08 »	812:00	101:1/2
		Σύνολο 113 σπίτια	Σύνολο 11.469:1/2	
Κουβέλτζη (Κουβέλτζι)	Θεόπετρα Επαρχ. Καλαμπάκας	05 ζευγάρια	275:00	55:00
Κόπρανα	Αύρα Επαρχ. Καλαμπάκας	14 »	707:00	55:00
Χασάν Καλύβια	Καλλιθέα Επαρχ. Καλαμπάκας	3 »	165:00	55:00
Σπαθαδες	Σπαθαδες Επαρχ. Καλαμπάκας	1 »	55:00	55:00
Κούρσοβο	Ελληνόκαστρον Τρικάλων	16 »	880	55:00
Λιόπρασο	Ηλιόπρασο Επαρχ. Τρικάλων	6 »	330:00	55:00
Ζάβλιανα	Παλιόπυργος Επαρχ. Τρικάλων	4 »	210:00	55:00
Ζουλιάνη	Ζηλευτή Επαρχ. Τρικάλων	8 »	440:00	55:00
Τουρνοβούς	Χρυσανγή Επαρχ. Τρικάλων	10 »	550:00	55:00
		Σύνολο 67 ζευγ.	Σύνολο 3.685 γρ.	
Βάνια	Πλάτανος. Επαρχ. Τρικάλων	3 ζευγ.	165:00	55:00

<i>Σωτήρα</i>	Σωτήρα Επαρχίας Τρικάλων	5 »	275:00	55:00
<i>Ράξα</i>	Ράξα Επαρχίας Τρικάλων	8 »	440:00	55:00
<i>Κατήδι</i>	Περδικοράχη Επαρχίας Τρικάλων	1 »	55:00	55:00
<i>Λεπτοκαρυά</i>	Λεπτοκαρυά οικισμός ενσωματωμένος στην πόλη των Τρικάλων	2 »	110:00	55:00
<i>Σελήμογλου</i>	οικισμός Δήμου Τρικκαίων	1 »	55:00	55:00
<i>Αλώνια</i>	τμήμα της πόλης των Τρικάλων	2 »	110:00	55:00
<i>Βελώτα</i>	τμήμα του οικισμού Αρδάνι	1 »	55:00	55:00
		Σύνολο 90 ζευγάρια	Γεν. Σύνολο 16.419:1/2 γρόσια:παράδες	

Πηγή Πίνακα 20:Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη, τ. Β' έγγραφο με αριθμό 659

Πηγή Πίνακα 21:Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη, τ. Β', έγγραφο με αριθμό 660

Πηγή Πίνακα 22:Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη, τ. Β', έγγραφο με αριθμό 661

Πίνακας 21		
Δεφτέρι Αρδάν κόλι (= τμήματος σημερ. Επαρχ. Τρικάλων) Καταβολή υπολοίπων (μπεκαέδες) φορολογικών υποχρεώσεων Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1811-Οκτώβριος 1812 Οφειλές προς τον Αλή πασά (διά τό άφεντικόν χρονικόν άλατζάκι) και φορολογία για τη συντήρηση ταχυδρομικών υπηρεσιών (διά τό μεντζήλι) «Από 1811 Αηδημήτριον έως 1812 Αηδημήτριον»		
Όνομα οικισμού στο Αρχείο Συλλογής Χώτζη	Όνομα σημερινού οικισμού	Ποσό φορολ. υποχρέωσης σε γρόσια: παράδες
<i>Κουβάλτζι</i>	Θεόπετρα Επαρχ. Καλαμπάκας	255:00
<i>Κόπρενα</i>	Αύρα Επαρχ. Καλαμπάκας	192:00
<i>Ζούλιανη</i>	Ζηλευτή Επαρχ. Τρικάλων	210:00
<i>Τουρναβούς</i>	Χρυσανγή Επαρχ. Τρικάλων	240:00
<i>Σωτήρα</i>	Σωτήρα Επαρχ. Τρικάλων	37:1/2
<i>Ράξα</i>	Ράξα Επαρχ. Τρικάλων	8:00
<i>Κατήδι</i>	Περδικοράχη Επαρχ. Τρικάλων	75:00

<i>Λεπτοκαρυά</i>	Λεπτοκαρυά οικισμός ενσωματωμένος στην πόλη των Τρικάλων	34:00
<i>Βάνια</i>	Πλάτανος Επαρχ.Τρικάλων	187:1/2
<i>Σελήμογλου</i>	Λεπτοκαρυά οικισμός Δήμου Τρικκαίων	75:00
		σύνολο 1.314:00
<i>Από Χρίστον Καλαμπάκαν</i>		207:27 <u>γεν. σύνολο</u> 1.521:27

Πίνακας 22				
<i>Δεφτέρι Πόλιανα κόλι</i> (= τμήματος σημερ. Επαρχ. Τρικάλων) Καταβολή φορολογικών υποχρεώσεων Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1812-Οκτώβριος 1813 <i>«Από 1812 Αηδημήτριον έως 1813 Αηδημήτριον»</i> Οφειλές προς τον Αλή πασά (δια το αφεντικών χρονικών αλατζάκι) και φορολογία συντήρηση ταχυδρ. υπηρεσιών (δια το μεντζήλι)				
Όνομα οικισμού στο αρχείο	Όνομα σημερινού οικισμού	Αριθμ. σπιτιών/ ζευγαριών	Ποσό φορολ. υποχρέωσης σε γρόσια: παράδες	Επιβάρυνση ανά μονάδα γρόσια: παράδες
<i>Άγιαμονή</i>	προάστιο της πόλης των Τρικάλων	20 σπίτια	2.030	101:1/2
<i>Βαρόσι</i>	πόλη των Τρικάλων	100 »	10.150:00	101:1/2
<i>Έβραίοι τῆς πόλης τῶν Τρικάλων</i>	πόλη των Τρικάλων	10 »	1015:00	101:1/2
			Σύνολο 13.195:00	
<i>Νεχώρι (Νεοχώρι)</i>	Νεοχώριον Επαρχ. Τρικάλων	6 ζευγ.	330:00	55:00
<i>Νομή</i>	Νομή Επαρχ. Τρικάλων	5 »	275:00	55:00
<i>Κρομπαλή Κουρμπάλι</i>	Φανερωμένη Επαρχ.Τρικάλων	6 »	330:00	55:00
<i>Μποχούνιστα</i>	Μεγαλοχώρι Πλάτανος επαρχ. Τρικάλων	14 »	770:00	55:00
<i>Ριζαργιό</i>	Ριζαρειό Επαρχ. Τρικάλων	4 »	220:00	55:00
<i>Καργές [Καρυές]</i>	Καρυές Επαρχ. Τρικάλων	3 »	165:00	55:00

<i>Πετροπόρος</i>	Πετρόπορος Επαρχ. Τρικάλων	2 »	110:00	55:00
<i>Πολιάνα Αλαϊ μπέη (Μεγάλη Πόλιανα)</i>	Πηγή Επαρχ. Τρικάλων	6 »	330:00	55:00
<i>Μπελέτζι</i>	Παλαιομονάστηρον Επαρχ. Τρικάλων	25 »	1.375:00	55:00
<i>Αγιαμονή Κεχαγιόγλου</i>	Αγία Μονή Προάστιο των Τρικάλων	2 »	110:00	55:00
			Γεν. σύνολο 17.210:00 γρόσια: παράδες	

Πίνακας 23 <i>Δεφτέρι Αρδάν κόλι</i> (= τμήματος σημερ. Επαρχ. Τρικάλων) Καταβολή υπολοίπων (μπεκαέδες) φορολογικών υποχρεώσεων Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1811-Οκτώβριος 1812 <i>«Από 1811 Αηδημήτριον έως 1812 Αηδημήτριον»</i>		
Όνομα οικισμού στο αρχείο	Όνομα σημερινού οικισμού	Ποσό φορολ. Υποχρέωσης σε γρόσια: παράδες
<i>Αγία Μονή</i>	Αγία Μονή προάστιο της πόλης των Τρικάλων	2.582:20
<i>Μπελέτζι</i>	Παλαιομονάστηρον Επαρχ. Τρικάλων	150:00
<i>Πολιάνα Αλαϊ μπέη</i>	Πηγή Επαρχ. Τρικάλων	1.062:00
<i>Πολιάνα Ουμέραγα</i>	Μουριά Επαρχ. Τρικάλων	150:00
<i>Καρμελή (Κούρπαλι)</i>	Φανερωμένη Επαρχ. Τρικάλων	123:00
<i>Καραίς (Καρυές)</i>	Καρυές Επαρχ. Τρικάλων	247:06
<i>Σερβότα</i>	Σερβορά Επαρχ. Τρικάλων	150:00
		Σύνολο 4.464:26
<i>ο Μήτρος Χατζή-Πέτρου</i>		410:31
		Γεν. σύνολο 4.875:17 γρόσια :παράδες

Ένα ακόμη τεκμήριο από το Αρχείο του Αλή πασά είναι διαφωτιστικό για τη χρηματοδοτική λειτουργία του αληπασαδικού οτζακίου. Πρόκειται για μια κατάσταση

μισθοδοσίας των σωμάτων που διατηρεί ο Αλή πασάς στην Πρέβεζα κατά το διάστημα από 1^η Μαρτίου 1815 έως 1^η Μαρτίου 1816.¹⁰⁵⁰ Η μισθοδοσία του σώματος αυτού, η οποία στο έγγραφο αναφέρεται εν μέρει σε ασλάνια (λογιστική μονάδα),¹⁰⁵¹ και εν μέρει σε γρόσια, πρόκειται να καλυφθεί κατά ένα μέρος από το χαράτσι της πόλης της Πρέβεζας, του οποίου προφανώς την εκμίσθωση έχει αναλάβει ο Αλή πασάς, ενώ κατά το υπόλοιπο μέρος από τους δασμούς (τάντζια) του τελωνείου της Πρέβεζας, τους οποίους ο Αλή πασάς έχει υπενοικιάσει στον Γιαννάκη Ραγκόπουλο ή Ράγκο.¹⁰⁵² Το έγγραφο κλείνει με μπουγιουρντί του Αλή πασά, με το οποίο καλείται ο τελευταίος να καταβάλει σε τρεις δόσεις τους δασμούς του τελωνείου της Πρέβεζας. Στο μπουγιουρντί αναφέρεται ότι ο Αλή πασάς θα καταβάλει τους μισθούς, αφού εισπράξει το ισόποσο από το χαράτσι τριών χρόνων (1815, 1816 και 1817) της πόλης της Πρέβεζας. Η προείσπραξη του χαρατσιού της Πρέβεζας είναι ενδεικτική των καταναγκασμών που επιβάλλει η αληπασαδική εξουσία, προκειμένου να εξασφαλίσει μια πηγή εισοδήματος για την κάλυψη των στρατιωτικών αναγκών της και εντέλει τη διατήρηση της ισχύος της. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πόλη της Πρέβεζας αποτελεί στρατηγικής σημασίας λιμάνι, τόσο για τις εμπορικές δραστηριότητες του Αλή πασά, όσο και για τις πολιτικές του επιδιώξεις και η διατήρηση στρατιωτικού σώματος κρίνεται απαραίτητη. Από τον υπολογισμό του κεφαλικού φόρου της πόλης προκύπτει ένας

¹⁰⁵⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 759, σ. 550-556.

¹⁰⁵¹ Η ισοτιμία ασλανιών/γροσίων, όπως προκύπτει από τα αναφερόμενα στοιχεία είναι 1 προς 0,923 γρόσια. Επίσης γίνεται διάκριση των ανδρών του σώματος σε άγαμους (*μπεκιάρηδες/bekâr*) και σε έγγαμους, οι οποίοι εισπράττουν επιπλέον τέσσερα *ταϊνία* (ta'yin/تاين=μερίδες) μάλλον ψωμιού ή αλεύρου και άλλων δημητριακών.

¹⁰⁵² Ο αρματολός του Βάλτου Ιωάννης Ράγκος γεννήθηκε το 1790 στο χωριό Σύντεκνο Αιτωλοακαρνανίας. Πατέρας του ήταν ο επίσης αρματολός Γεώργιος Ράγκος. Η οικογένεια του υπέστη διώξεις από τον Αλή πασά και ο ίδιος αιχμαλωτίστηκε το 1808, αλλά στη συνέχεια δήλωσε νομιμότητα στην αληπασαδική εξουσία και υπηρέτησε τον βεζύρη των Ιωαννίνων ως άνθρωπος της εμπιστοσύνης του. Ο Ράγκος είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία και όταν ξεκίνησε η διώξη του Αλή πασά από τις σουλτανικές δυνάμεις (1820) και στη συνέχεια η Ελληνική Επανάσταση συμμετείχε σε πολεμικές συγκρούσεις εναντίον των σουλτανικών δυνάμεων, συνεργαζόμενος με άλλους αρματολούς της περιοχής (Γώγο Μπακόλα, Κουτελιδάιους, Μάρκο Μπότσαρη κλπ.). Ο Ράγκος συνεργάστηκε με ισχυρούς πολιτικούς άνδρες, τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τον Ιωάννη Καποδίστρια, κατορθώνοντας τελικά να αναρριχηθεί στα ανώτερα στρατιωτικά αξιώματα. Το 1822 ορίστηκε αρχηγός της εστρατείας στη Θεσσαλία, ενώ το 1823 επιφορτίστηκε από την Επαναστατική Διοίκηση με την καταδίωξη του Γεωργίου Καραϊσκάκη, ο οποίος στο μεταξύ είχε αποστατήσει. Για τις υπηρεσίες που προσέφερε τότε, του παραχωρήθηκε από την Επαναστατική Διοίκηση ο βαθμός του στρατηγού. Εκλέχτηκε πληρεξούσιος των *Στρατηγών της Δυτικής Ελλάδας* στην *Εθνική Συνέλευση του Αστρους*. Την περίοδο του Ιωάννη Καποδίστρια γνώρισε τιμές, διοριζόμενος ως «*Πληρεξούσιος Τοποτηρητής*» της Κυβέρνησης στη Στερεά Ελλάδα, ενώ του χορηγήθηκε ο τίτλος του *Συνταγματάρχη των Ελαφρών Ταγμάτων της Ανατολικής Στερεάς*. Κατά την οθωνική περίοδο υπέπεσε σε δυσμένεια, συμμετείχε στα αντιοθωνικά κινήματα, φυλακίστηκε, αλλά αργότερα αφέθηκε ελεύθερος. Πέθανε στο Μεσολόγγι το 1870. Για τη ζωή και τη δράση του Ιωάννη Ράγκου, βλ. Στ. Παπαγεωργίου, *Το Αρχείο του Γιαννάκη Ράγκου*, Αθήνα 1982.

προσδιορισμός 1.120 χαρατσιών προς έξι γρόσια κατ' έτος, που μας παρέχει μια τάξη μεγέθους της πόλης και του πληθυσμού της κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.¹⁰⁵³

¹⁰⁵³Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β' , έγγραφο με αριθμό 759, βλ. και εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη στο ίδιο, σ. 550-556.

Πίνακας 24

Δεφτέρι δια το Κράτζιοβον κόλι(= τμήματος σημερ. Επαρχ. Καλαμπάκας)

Καταβολή φορολογικών υποχρεώσεων

Χρονική περίοδος: Οκτώβριος 1812-Οκτώβριος 1813

«Από 1812 Αηδημήτριον έως 1813 Αηδημήτριον»

Οφειλές προς τον Αλή πασά (δια το χρονικόν αφεντικόν αλατζάκι)

και φορολογία συντήρηση ταχυδρ. υπηρεσιών (δια το μεντζήλι)

Όνομα οικισμού στο αρχείο	Όνομα σημερινού οικισμού	Αριθμ. σπιτιών / ξευγαριών	Ποσό φορολ. Υποχρέωσης σε γρόσια: παράδες	Επιβάρυνση ανά μονάδα γρόσια: παράδες
Κερασιά Μεϊντάντι	Μεγάλη Κερασιά	3 σπίτια	1.319:00	101:1/2
Τζουρναίοι (Τσουρναίοι)	Ορθοβούνι (Καλαμπάκας)	7 »	710:1/2	101:1/2
Ντζενεράδες Τσενεράδες	Κορυδαλλός επαρχ. Καλαμπάκας	20 »	2.030:00	101:1/2
Μιγκρίτζα (Μερίτσα)	Οξύνειαεπαρχ. Καλαμπάκας	43 »	4.364:00	101:1/2
Όστροβος	Αγναντιάεπαρχ. Καλαμπάκας	20 »	2.030:00	101:1/2
Γιωργίτζα	Γεωργίτσαεπαρχ. Γρεβενών	25 »	2.537:1/2	101:1/2
Κακοπλεύρι	Κακοπλεύρι Καλαμπάκας	24 »	2.436:00	101:1/2
Βελιμίστη (Βελεμιστι)	Αγριόφυλλο Καλαμπάκας	33 »	3.349:1/2	101:1/2
ΚαλαπόδιΤζίμπρα		2 »	203	101:1/2
		Σύνολο 187σπίτια	18.980:1/2	
Μπάλτικας	αταύτιστο	3 ζευγ.	165:00	55:00
Στρούντζα	Πεύκη επαρχ. Καλαμπάκας	15 »	825:00	55:00
Σταγιάδες	Σταγιάδες επαρχ. Καλαμπάκας	6 »	330:00	55:00
ΚαλαπόδιΤζίμπρα	Καλαπόδι (διαλυμ. οικισμός δήμου Χασίων	2 »	110:00	55:00
Τζίγκορο	Άγιος Δημήτριος επαρχ.	5 »	275:00	55:00

	Καλαμπάκας			
<i>Ροζιόρι</i>	(Τσιφλίκι του Βελή πασά στην επαρχ. Καλαμπάκας)	4 »	220:00	55:00
<i>Μοκόσι</i>	διαλυμ. οικισμός	4 »	220:00	55:00
<i>Λιμπόχοβο</i>	Καλυβοχώρι επαρχ. Καλαμπάκας	1 »	55:00	55:00
		Σύνολο 40 ζευγάρια	Σύνολο 2.200:00	

Με αρζουχάλι κάποιου Σαλήχη προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 23 Μαρτίου 1819 από το Μπεράτι, συνοδεύεται η αποστολή 2.678 γροσίων, που αντιστοιχούν στους «καλεμιέδες των μουκατάδων» (καλεμιγιές/kalemiye/قلمية=έξοδα του καλεμιού, δηλαδή προμήθεια 10% επί των προκαταβολών του μαλικιανέ) μαζί με το «ονταλίκι μπουμπασιριέ» (ondalık/وندھلق= δεκάτη, δικαίωμα είσπραξης της δεκάτης, mübasiyiye/مباشريه= η ιδιότητα, η αμοιβή, τα έξοδα του μπουμπασίρη/mübasiir/مباشر= κλητήρα) για τα έτη 1231, 1232, 1233.¹⁰⁵⁴

Πληροφορίες για φορολογικές υποχρεώσεις της πόλης των Ιωαννίνων προς τον Αλή πασά λαμβάνουμε από σχετικό απόσπασμα του λογιστικού βιβλίου του *Κοινού των Ιωαννίνων*.¹⁰⁵⁵ Στο έγγραφο αναφέρεται το συνολικό ύψος της φορολογίας για την περίοδο από 1^η Αυγούστου 1810 έως 31 Ιουλίου 1811, που ανέρχεται στο ποσό των 335.000 γροσίων, στο οποίο προστίθενται και τα υπόλοιπα του προηγούμενου έτους, ποσό 39.927 γρ. Από τις οφειλές της πόλης, αποδίδεται ένα μέρος στον σαράφη του Αλή πασά. Επίσης αναφέρεται απόδοση ποσού και για τον *ντελήμπαση* και τον *χακιάμπαση* και 3.000 γροσίων στον *Σακελλάριου Ιατρό* για 6 μήνες.¹⁰⁵⁶

Η συσσώρευση σημαντικών κεφαλαίων από τη δραστηριοποίηση στο σύστημα iltizan είχε καταστήσει τον Αλή πασά έναν από τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες της Αυτοκρατορίας. Ενδεικτική της οικονομικής και πολιτικής ισχύος του Αλή πασά είναι η απόφαση του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄, κατόπιν σχετικής πρότασης του Αυτοκρατοκρατορικού Διβανίου, το καλοκαίρι του 1809 και ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη ο

¹⁰⁵⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου βιβλιοθήκης*, ό. π., τ. Γ΄, έγγραφο με αριθμό 1183, σ.185-186.

¹⁰⁵⁵ Ο.π., τ.Β΄, έγγραφο με αριθμό 577, σ. 217-218.

¹⁰⁵⁶ Πρόκειται για τον κοζανίτη Ιατροφιλόσο Γεώργιο Κ. Σακελλάριο (1767-1838), ο οποίος σπούδασε Φιλοσοφία στην Πέστη και Ιατρική στη Βιέννη και εργάστηκε στην Καστοριά και τα Αμπελάκια. Λόγω της μεγάλης του φήμης προσκλήθηκε από τον Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου όπου παρέμεινε έως το 1805. Αργότερα κλήθηκε από τον Αλή πασά Τεπεντελενλή να τον υπηρετήσει ως αρχίατρός του στα Ιωάννινα, όπου εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του, ενώ το 1817 ορίστηκε σύμβουλος και κηδεμόνας του τριτότοκου γιου του Αλή πασά, Σαλήχ. Βλ. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π. σ. 38.

Ρωσο-οθωμανικός πόλεμος, να ζητήσει τη χρηματοδότηση του οθωμανικού κράτους, προκειμένου να καλυφθούν τα ελλείμματα του κρατικού θησαυροφυλακίου και οι ανάγκες τροφοδοσίας του στρατού στο παραδουνάβιο μέτωπο, από τους τέσσερις μεγαλύτερους âyan της Αυτοκρατορίας: τον Αλή πασά Τεπεντελενλή των Ιωαννίνων, τον Τζαμπάρογλου Σουλεϊμάν αγά (Camaroğlu Suleyman ağa) του Μποζόκ (Bozok, σήμερα Yozgat στην κεντρική Μικρά Ασία), τον Καραοσμάνογλου Ομέρ αγά (Karaosmanoğlu Omer ağa) της Μανισά (Manisa) και τον Μεχμέτ Αλή πασά της Αιγύπτου.¹⁰⁵⁷ Αντιμετωπίζοντας τους δισταγμούς του Σουλτάνου να καταφύγει σε δανεισμό από τους υπηκόους του, γεγονός που θα έπληττε το κύρος του, το Διβάνιο ενημέρωσε ότι είχε υπάρξει και άλλες φορές στο πρόσφατο παρελθόν ανάλογο αίτημα για ενισχύση της κεντρικής εξουσίας από τους επαρχιακούς μεγιστάνες. Σχεδόν ένα χρόνο πριν, ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ είχε υπογράψει την *Πράξη της συμφωνίας (Sened-i İttifak)*, με μερικούς από τους μεγάλους âyan της Αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων των Τζαμπάρογλου και Καραοσμάνογλου, με βάση την οποία οι περιφερειακοί αυτοί διοικητές είχαν συμφωνήσει να προσφέρουν στρατιωτική και οικονομική βοήθεια προς τη σουλτανική εξουσία και το κράτος, αν και όποτε καλούνταν να το πράξουν.¹⁰⁵⁸

Όπως έχει καταδείξει η νεώτερη ιστορική έρευνα, τα οθωμανικά Βαλκάνια αποτελούσαν την περιοχή με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση φορολογικών εκμισθώσεων - mukata'akai malikâne. Οι μελέτες της Ariel Salzmann, της Deena Sadaat και του Yuzo Nagata εντοπίζουν μεγάλη συγκέντρωση φορολογικών εκμισθώσεων σε περιοχές των Ανατολικών Βαλκανίων από τους âyan της Ανατολικής Ρούμελης, οι οποίοι ήταν ταυτοχρόνως και κάτοχοι τσιφλικιών, σαφώς μικρότερων από αυτών της Ανατολίας, όπου κυριαρχούσαν οι μεγάλες γαιοκτησίες.¹⁰⁵⁹ Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού της

¹⁰⁵⁷ Στην έκθεσή του, ο αναπληρωτής μεγάλος βεζύρης έγραφε στον Σουλτάνο: «Ο Tepedelenli Αλή Πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου [Μεχμέτ] Αλή Πασᾶ, ὁ Cabbarzade καὶ ὁ Karaosmanzade εἶναι κάτοχοι τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐημερίας. Κάθε ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ στείλει μερικές χιλιάδες kise μὲ αἰκε. Στὴν πραγματικότητα, ὀφείλουν τὸν πλοῦτο τους στὴ βασιλικὴ ἐξουσία. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, σέ μιά τέτοια [ταραγμένη] ἐποχὴ, εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται γιὰ καθήκον τους νὰ βοηθήσουν τὸν Βασιλέα. Ὡστόσο, ἂν ἡ συνδρομὴ τους ἦταν νὰ ζητηθεῖ μέσῳ ἀπλῶν σουλτανικῶν ἐντολῶν, λόγῳ τῆς ἰδιοσυγκρασίας τους, θα ἀντέτειναν διάφορες δικαιολογίες γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀποστολή». Ο αναπληρωτής Μεγάλος Βεζύρης πρότεινε οι επιστολές προς τους τέσσερις κορυφαίους περιφερειακούς μεγιστάνες να αποσταλούν συνοδευόμενες από αντίστοιχα σουλτανικά διατάγματα, τα οποία θα μετέφερε εντεταλμένος αξιωματούχος, προκειμένου να τονιστεί ο επείγων χαρακτήρας του αιτήματος και να υπάρξει πλήρης συμμόρφωση. Βλ. Yaycioglu, *The provincial challenge*, ὁ.π., σ. 192, ὅπου αναφορά σε σχετικὸ ἐγγράφο τοῦ *Οθωμανικοῦ Ἀρχείου τῆς Προεδρίας τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους* (πρ. *Αρχεῖο τῆς Πρωθυπουργίας*) στὴν Κων/λη, με ἀριθμὸ BOA: HATT 42074, ἔτους 1224/1809).

¹⁰⁵⁸ Yaycioglu, *The provincial challenge*, ὁ.π., σ. 194.

¹⁰⁵⁹ Βλ. A. Salzmann, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancient Regime, 1695-1807*, Ἀδημοσίητη διδακτορικὴ διατριβή, ἐγκριθεῖσα ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Columbia, Νέα Υόρκη 1995, σ. 177 · D. Sadat, «Urban notables», ὁ.π., σ. 61· Βλ. καὶ τῆς ἰδίας *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State*, Λέιντεν 2004 · Y. Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Τόκιο 1979, σ. 176· Inalcik, «The emergence of the big farms», ὁ.π., σ. 126

Συλλογής Χώτζη τεκμηριώνεται αντίστοιχα, μεγάλη συγκέντρωση φορολογικών εκμισθώσεων από το αληπασαδικό οτζάκιο, γεγονός που ενισχύει τις υφιστάμενες παραδοχές της έρευνας για τον αυξημένο όγκο των φορολογικών εκμισθώσεων, όχι μόνο στα Ανατολικά, αλλά σε πολύ μεγάλο (ίσως μεγαλύτερο) βαθμό και στα Δυτικά Βαλκάνια.

2.β.6.Η δράση του Αλή πασά ως εκμισθωτή φορολογικών προσόδων προνομιακού χαρακτήρα: τζελέπικο (celepkeshan), φόρος προβάτων, πάλτο του ταμπάκου, φόρος καπνού, ιστιράς (istira)/μουμπαγιά (mubaya), πρόσοδοι αλιείας.

Η ενασχόληση του αληπασαδικού οτζακίου με την εκμίσθωση φορολογικών προσόδων προνομιακού-μονοπωλιακού χαρακτήρα αποτελούσε ένα πολύ προσοδοφόρο τμήμα της πολύπλευρης εμπλοκής του στο σύστημα iltizam. Πρόκειται για αποδόσεις προϊόντων (αρνίσιο κρέας, σιτηρά) που επιβλήθηκαν από τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας στον υποτελή αγροτο-κτηνοτροφικό πληθυσμό, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επαρκή τροφοδοσία της πρωτεύουσας και του στρατού, έτσι ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα αποσταθεροποίησης (κυρίως στον στρατό των γενιτσάρων), που θα έθεταν σε κίνδυνο τη σουλτανική εξουσία. Οι πατερναλιστικού χαρακτήρα εξωοικονομικοί αυτοί καταναγκασμοί, άμεσα συνυφασμένοι με την στρατιωτική συγκρότηση του οθωμανικού κράτους, αποδόθηκαν σε πολλές περιπτώσεις ως προνόμια σε οικογένειες των πρώτων οθωμανών κυρίαρχων των Βαλκανίων, όπως η οικογένεια Εβρενός (Evrenoz). Στους «μετακλασσικούς» οθωμανικούς αιώνες, με την επέκταση του συστήματος iltizam, και οι προνομιακού χαρακτήρα φορολογίες εκπλειστηριάζονται ως μουκατά και μαλικιανέ, εκμισθώνονται στους πλειοδότες και μέσα από ένα σύστημα πολλαπλών εκμισθώσεων εκχρηματίζονται σε μεγάλο βαθμό, διαμορφώνοντας συνθήκες ασφυκτικών χρηματικών πιέσεων στους τοπικούς πληθυσμούς.

Το τζελέπικο (celepkeshan) και ο φόρος προβάτων

Το τζελέπικο (όπως και ο ιστιράς/istira/اشترا) αποτελούσε μια ειδική κατηγορία φορολογικών επιβαρύνσεων που συνίσταντο σε υποχρεωτική πώληση προϊόντων προς το κράτος σε τιμές χαμηλότερες από τις τιμές της αγοράς, οι οποίες, στην ουσία, ταυτίζονταν με φορολογία εκ μέρους των κατοίκων. Πρόκειται για καταναγκασμούς της οθωμανικής διοίκησης, που με τον τρόπο αυτό παρενέβαινε στη λειτουργία της αγοράς, διαμορφώνοντας ένα προνομιακό πεδίο εμπορικής συναλλαγής, εξυπηρετικό του οθωμανικού συστήματος

εξουσίας. Ο πατερναλιστικός χαρακτήρας της οθωμανικής οικονομίας, υπαγορευόμενος από τις ανάγκες και τις προτεραιότητες του στρατιωτικής συγκρότησης, εντοπιζόταν, εκτός των άλλων, και στο ασφυκτικό πλαίσιο προστασίας, που επέβαλε στη λειτουργία της οικονομίας. Οι οικονομικοί καταναγκασμοί λειτουργούσαν πάντα προς όφελος των προνομιούχων τάξεων της διοικητικής και στρατιωτικής ιεραρχίας.

Το *τζελέπικο* (celepkesan) αποτελούσε υποχρέωση κτηνοτροφικών κυρίως πληθυσμών των επαρχιών της οθωμανικής επικρατείας, που είχε καθορίσει η κεντρική διοίκηση, με σκοπό τον εφοδιασμό με ζώντα αιγοπρόβατα, το κρέας των οποίων χρησιμοποιείτο για την ανάγκες τροφοδοσίας της οθωμανικής πρωτεύουσας, του στρατού και των εκστρατευτικών σωμάτων. Αναφορές στο τζελέπικο υπάρχουν στα αρχειακά τεκμήρια από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Όπως προκύπτει από κατάστιχα των τζελέπηδων, γύρω στα 1815 το celepkesan σε ορισμένες ελλαδικές και αλβανικές περιοχές έφτανε ως το 10% της κτηνοτροφικής παραγωγής.¹⁰⁶⁰ Ο Fr. Rouqueville παρουσιάζει στοιχεία για την κτηνοτροφία συγκεκριμένων περιφερειών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Πέρα από την τακτική απόδοση, το τζελέπικο επιβαλλόταν, εκτάκτως, και στη διάρκεια των εκστρατειών, σε περιοχές διέλευσης των στρατευμάτων που κατευθύνονταν προς το μέτωπο του πολέμου.¹⁰⁶¹

Στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και σε άλλες πόλεις της Αυτοκρατορίας υπήρχε σαφής διάκριση μεταξύ των επαγγελματιών που ασχολούνταν με τη σφαγή των ζώων και εκείνων που ασχολούνταν με την εμπορία του κρέατος.¹⁰⁶² Πολλά από τα ζώα που συγκεντρώνονταν από τους υποτελείς στο τζελέπικο πληθυσμούς, στην Ανατολία και τα Βαλκάνια, έχαναν τη ζωή τους κατά το ταξίδι, το οποίο διαρκούσε αρκετούς μήνες. Όσα από τα κοπάδια επιβίωναν, έφθαναν στην Κωνσταντινούπολη, όπου οι κτηνοτρόφοι της πόλης αγόραζαν τα σφαγμένα ζώα σε επίσημα σφαγεία σε επιβαλλόμενες από το κράτος τιμές.¹⁰⁶³ Ωστόσο, η συμμετοχή των κτηνοτρόφων και των χασάπηδων της πόλης στη

¹⁰⁶⁰ Σπ. Ασδραχάς, «Μηχανισμοί της οικονομίας», στο του ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 15.

¹⁰⁶¹ F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage de la Grece*, τ. 4, Παρίσι 1826, σ. 259-260.

¹⁰⁶² Η ενασχόληση με την εμπορία κρέατος ήταν δομημένη με βάση μια αυστηρή και ιεραρχική εξειδίκευση. Στην κορυφή της ιεραρχίας αυτής βρίσκονταν οι κρεοπώλες (kasap/قصاب), οι οποίοι είχαν δικαίωμα να αγοράζουν το πιο εκλεκτό μέρος των σφαγμένων ζώων (επρόκειτο κυρίως για τα οπίσθια μέρη των ζώων). Επόμενοι στην ιεραρχία ήταν οι πωλητές των κατώτερων τεμαχίων κρέατος, αλλά και εντοσθίων (τα οποία πωλούνταν και ως έτοιμα μαγειρεμένα πιάτα), οι οποίοι ήταν γνωστοί ως iskembeci/اصقمبجي). Υπήρχαν οι πωλητές των εντέρων (και κάποιων από τα σπλάχνα των ζώων), οι αποκαλούμενοι barsakci (بارصقجي), ενώ τελευταίοι στην ιεραρχία κατατάσσονταν οι sakatci (صكاچي), που εμπορεύονταν κρέατα προερχόμενα από άρρωστα ζώα ή με ακατάλληλο τρόπο σφαγιασμένα. M. Rozen, «A Pound of Flesh: The Meat Trade and Social Struggle in Jewish Istanbul, 1700–1923», στο S. Faroqhi, (επιμ.), *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, Λονδίνο 2005, σ. 198.

¹⁰⁶³ Στην Κωνσταντινούπολη λειτουργούσαν ξεχωριστά σφαγεία για την εξυπηρέτηση των αναγκών των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων της πόλης και των αντίστοιχων συντεχνιών, δεδομένων και των διαφορετικών επιλογών ως προς την κατανάλωση του κρέατος, που υπαγορεύονταν από τις αντίστοιχες

διαδικασία του τζελέπικου ενείχε σημαντικούς οικονομικούς κινδύνους. Καθώς οι τιμές δεν ανταποκρίνονταν επαρκώς στις διακυμάνσεις μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, λόγω των κρατικών παρεμβάσεων, οι κρεοπώλες δεν ήταν σε θέση να αποκομίσουν κέρδος, ακόμη και όταν το κρέας ήταν σπάνιο.¹⁰⁶⁴

Κατά τους 16^ο και 17^ο αιώνα η υποχρέωση εφοδιασμού των κρεοπωλών της Κωνσταντινούπολης με πρόβατα βάρυνε τους πιο εύπορους προμηθευτές τροφίμων της πρωτεύουσας, καθώς επρόκειτο για μια επισφαλή επιχειρηματική δραστηριότητα, το οικονομικό βάρος της οποίας μπορούσαν μόνο αυτοί να επωμιστούν. Η σημαντικότερη πηγή προμήθειας των ζώων την εποχή αυτή ήταν η περιοχή της σημερινής Βουλγαρίας. Οι τιμές του κρέατος που ορίζονταν από τους ιεροδίκες, κυμαίνονταν κατά κανόνα σε χαμηλά επίπεδα, προκειμένου να αντισταθμίζεται η αξία των ζώων που έφταναν από μακριά.¹⁰⁶⁵ Το αρνίσιο κρέας είχε μια σημαντική θέση μεταξύ των προϊόντων, που διοχετεύονταν στην πρωτεύουσα. Ο Anthony Greenwood έχει υπολογίσει ότι, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των ανακτόρων και του γενιτσαρικού σώματος σε αρνίσιο κρέας, κατά το πρώτο τέταρτο του δέκατου έκτου αιώνα, έφταναν ετησίως στην Κωνσταντινούπολη 40.000-50.000 πρόβατα, κατά το τρίτο τέταρτο του ίδιου αιώνα 90.000-100.000 πρόβατα, και περίπου 140.000 έως 170.000 στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα.¹⁰⁶⁶

Το σώμα των γενιτσάρων εμπλεκόταν σε σημαντικό βαθμό με το σύστημα προμήθειας κρέατος στην πρωτεύουσα. Οι γενίτσαροι του 17ου αιώνα ήταν ήδη μέρος της βιοτεχνικής ζωής της Κωνσταντινούπολης, ασχολούμενοι με ένα ευρύ φάσμα επαγγελμάτων και βιοτεχνιών και με έντονη δραστηριοποίηση στο χώρο των συντεχνιών, ασκώντας και καθήκοντα φύλαξης και προστασίας (*kethunda* και *yigitbaci*) στις συντεχνίες. Οι γενίτσαροι έλεγχαν οκτώ κρεοπωλεία και σφαγεία ζώων κοντά στο Et Meydani / *ات میدانی* = *πλατεία κρέατος*, δίπλα στους νέους στρατώνες (*yeni odalar*/ *یeni واذلر*). Στο έργο αυτό είχαν ως βοηθούς τους μη μουσουλμάνους, χριστιανούς ή εβραίους, οι οποίοι

θηρησκευτικές αντιλήψεις, καθώς και των όποιων προβλεπόμενων τελετουργιών-διαδικασιών κατά τη σφαγή και τον τεμαχισμό του κρέατος. Όπως αναφέρει η M. Rozen, έως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη σφαγείο για τις ανάγκες της εβραϊκής κοινότητας στην περιοχή Γεντικουλέ (*Yedikule*/ *فرلیدی*), κοντά στα τείχη της πόλης, αλλά το 1707 οι ιθύνοντες της κοινότητας έλαβαν την άδεια να μετακινήσουν το σφαγείο στον Γαλατά. Εβραϊκά σφαγεία λειτουργούσαν μέχρι το 1784 στις συνοικίες της Κωνσταντινούπολης Ορτάκιοϊ (*Ortaköy*), Χάσκιοϊ (*Hasköy*) και Μπαλάτ (*Balat*), στα οποία λάμβαναν χώρα επίσημες σφαγές σύμφωνα με το ιουδαϊκό τυπικό. Ωστόσο, αργότερα, οι διαφοροποιημένες τελετουργικές σφαγές ατόνησαν και σφαγές για λογαριασμό της εβραϊκής κοινότητας πραγματοποιούνταν και σε άλλα μη εβραϊκά σφαγεία, λόγω κάποιων καινοτομιών που εφαρμόζονταν σ' αυτά. Ο.π., σ. 196.

¹⁰⁶⁴ Ο.π., σ. 194.

¹⁰⁶⁵ Br. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», στο Inalcik - Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 2, ό.π., σ. 345.

¹⁰⁶⁶ A. Greenwood, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of Celebkeşan System*, Διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Σικάγο 1988, σ. 21-22.

απαλλάσσονταν για την προσφορά της συγκεκριμένης υπηρεσίας από την καταβολή του κεφαλικού φόρου (cizye).¹⁰⁶⁷

Από τον 18^ο αιώνα το τζελέπικο οδηγείται σε σταδιακό εκχρηματισμό, προκειμένου να αποφευχθούν οι απώλειες από τη μεταφορά των ζώων κοπαδιών, όταν οι υποκείμενοι στη φορολογική αυτή επιβάρυνση κτηνοτρόφοι, υποχρεούνται να παρέχουν ζωντανά πρόβατα. Ο εκχρηματισμός της συγκεκριμένης φορολογικής επιβάρυνσης, πέρα από την ένταξή του στο σύστημα εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων, επιβλήθηκε και από τις επισφάλειες που επέφερε η συγκέντρωση ζώων αιγοπροβάτων, λόγω αντικειμενικών δυσχερειών και μεγάλου ποσοστού θνησιμότητας των ζώων κατά τη μεταφορά τους από τις διάφορες απομακρυσμένες επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη.

Ο εκχρηματισμός της υποχρέωσης του *celepkesan* και του φόρου *adet-iağnam* (عادتاغنام= φόρος προβάτων) αλλάζει τα δεδομένα, εξουδετερώνοντας τις επισφάλειες της διαδικασίας αυτής. Παρότι οι δύο φόροι δεν ταυτιζόταν, φαίνεται ότι για τη συλλογή τους από τους υποκείμενους πληθυσμούς χρησιμοποιείτο το ίδιο δίκτυο ανθρώπων. Στην πορεία και με την προϊούσα επέκταση του συστήματος *iltizam* σε όλα τα είδη των φορολογικών επιβαρύνσεων, το τζελέπικο εμφανίζεται ως μια εκχρηματισμένη φορολογικού χαρακτήρα επιβάρυνση, η οποία ενοικιάζεται από την Υψηλή Πύλη σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους και περιφερειακούς *âyan*, οι οποίοι σε ένα δεύτερο τοπικό επίπεδο υπενοικιάζουν μέρος της προσόδου σε πρόσωπα της εμπιστοσύνης τους, που επιμελούνται τη συλλογή της.

Από τα χρήματα που συλλέγονταν από τον εκχρηματισμό της φορολογικής υποχρέωσης, οι εκμισθωτές και υπεκμισθωτές του τζελέπικου αγόραζαν ζώα από τις πλησιέστερες στην Κωνσταντινούπολη επαρχίες, τα οποία στη συνέχεια πωλούσαν στην αγορά σε προκαθορισμένες τιμές. Κατά 18^ο αιώνα, οι εκμισθωτές των φόρων συγκέντρωναν σημαντικά χρηματικά ποσά από τους υπόλογους πληθυσμούς στην Ανατολία και τα Βαλκάνια, ένα μέρος των οποίων διέθεταν για την αγορά προβάτων σε περιοχές πλησίον της Κωνσταντινούπολης. Η αλλαγή αυτή προκάλεσε σημαντική άνοδο των τιμών των προβάτων στην Κωνσταντινούπολη σε σχέση με τις επαρχίες, συμπαρασύροντας προς τα επάνω και τις τιμές άλλων προϊόντων ζωϊκής προέλευσης, όπως το λίπος, τα αυγά, το τυρί.¹⁰⁶⁸ Στις παραδουνάβιες ηγεμονίες το τζελέπικο εξακολούθησε να καταβάλλεται σε

¹⁰⁶⁷Yilmaz Diko, «Blurred Boundaries», ό.π., σ. 184.

¹⁰⁶⁸Br. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», ό.π., σ. 345.

είδος. Έτσι, οι οθωμανικές επαρχίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας μετατράπηκαν σε σημαντικές πηγές προμήθειας αρνίσιου κρέατος για την οθωμανική πρωτεύουσα.¹⁰⁶⁹

Μεταξύ των περιφερειών των Βαλκανίων, στις οποίες εντοπίζεται η εφαρμογή του τζελέπικου είναι η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Στερεά, η Ήπειρος, η σημερινή Αλβανία και η σημερινή Βουλγαρία. Για την καταγραφή των υπόχρεων πληθυσμών καθώς και των αναλογούντων ζώων είχαν συνταχθεί ειδικά κατάστιχα στην κεντρική διοίκηση.¹⁰⁷⁰ Από τις πληροφορίες ανώνυμου χρονικογράφου, ο οποίος περιγράφει την οικονομική πραγματικότητα περιοχών του νοτιοελλαδικού χώρου στα τέλη του 18ου αιώνα, προκύπτει ότι το τζελέπικο αποτελούσε ετήσια επιβάρυνση, λάμβανε συνήθως χώρα την άνοιξη και για τον αριθμό των υποκείμενων στη φορολογία ζώων συντασσόταν, μετά από καταμέτρηση, κατάσταση με πρωτοβουλία των οθωμανών αξιωματούχων του κάθε βιλαετίου.¹⁰⁷¹

Όπως προκύπτει από τα αρχειακά τεκμήρια, ο Αλή πασάς και οι γιοί του εκμισθώνουν το τζελέπικο μιας εκτεταμένης γεωγραφικής επικράτειας, ως μουκατά από την κεντρική διοίκηση, στο όνομά τους, ή χρησιμοποιώντας εικονικά πρόσωπα της εμπιστοσύνης τους, ενώ στη συνέχεια το υπεκμισθώνουν στις διάφορες περιοχές σε άλλα άτομα, κυρίως προεστούς των αντίστοιχων περιοχών, οι οποίοι συνεργάζονται με το αληπασαδικό οτζάκιο. Για τη συγκέντρωση του τζελέπικου το αληπασαδικό οτζάκιο χρησιμοποιεί ένα δίκτυο ανθρώπων της εμπιστοσύνης του, μεταξύ των οποίων και χριστιανούς προκρίτους, στους οποίους υπενοικιάζει τη συγκεκριμένη πρόσοδο. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του Στέργιου Ζωτόπουλου ή Ζώτογλου, ο οποίος σε έγγραφα του Αρχείου του Αλή πασά εμφανίζεται ως εκμισθωτής του τζελέπικου στην περιοχή της Θήβας. Στις 23 Ιουλίου 1813, σε επιστολή του προς τον Αλή πασά ζητεί τη μεσολάβηση του τελευταίου, προκειμένου οι πρόκριτοι της Θήβας να του καταβάλουν το αντίτιμο 3.500 προβάτων. Πρόκειται για αριθμό που προέκυψε μετά από διαπραγματεύσεις με τους τοπικούς προκρίτους, καθώς ο καζάς της Θήβας, ομοίως με τους άλλους καζάδες, σύμφωνα με σχετικό σουλτανικό φερμάνι, θα έπρεπε να αποδίδει «ένα στα δέκα», που κατά

¹⁰⁶⁹Ο.π., σ. 346.

¹⁰⁷⁰Ο ανώνυμος συντάκτης του χρονικού για την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα στη Βοιωτία και τη βόρεια Πελοπόννησο κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα αναφέρει σχετικά με τη διαδικασία συγκέντρωσης του τζελέπικου στις περιοχές αυτές: «Οί τζελέπηδες ἔρχονται ὕστερον ἀπὸ τον Μάρτιον καὶ παίρνουν τὴν ρόταν ἀπὸ τον βοϊβόντα πόσα ἐμετρήθηκαν εἰς κάθε μάνδραν· και αὐτοὶ οἱ τζελέπηδες τοὺς ἐβγαίνουν τέσσαρα εἰς τὰ 100, καὶ τοὺς ἀφήνουν ἀρσενικά διὰ ράτζαν και ἀπὸ τὰ ἐναπολειφθέντα ἐκλέγουν τρία εἰς τὰ 100, ἐκεῖνα ὁποῦ τοὺς ἀρέσουν καὶ τοὺς τὰ πληρώνουν ἀπὸ 29 παρᾶδες τὸ ἓνα, τὰ ὁποία ἀζίζζουν εἰς τον τόπον 100 παρᾶδες».Σ π. Ασδραχάς, «Πραγματικότητες του ΙΗ' αιώνα», ό.π., σ. 184.

¹⁰⁷¹Για την πραγματοποίηση του τζελέπικου στις περιοχές της αληπασαδικής επικράτειας, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί: το «τζελέπικο» στις περιοχές του Αλή πασά», στο Χρ. Αγριαντώνη, Λ. Παπαστεφανάνη, Μ. Χρ. Χατζηγιάννου (επιμ.) *Αγορές και Πολιτική: Ιδιωτικά συμφέροντα και Δημόσια εξουσία (18ος-20ός αιώνας)*, Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας, 10-12 Φεβρουαρίου, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, Βόλος 2016, σ. 99-111.

την εκτίμησή του, θα αντιστοιχούσε σε 10.000 πρόβατα. Στο έγγραφο αναφέρεται επίσης ότι ο *κασάμπασης* (*kasarbaşı/قاسیباشی*= επικεφαλής της συντεχνίας των χασάπηδων) στην Κωνσταντινούπολη, απαίτησε την άμεση καταβολή των προβάτων και ο Ζώτογλου με δυσκολία κατάφερε να τα προμηθευτεί από τις γειτονικές περιοχές, καθώς όπως αναφέρει «ζώα πουθενά δέν εύρίσκονται κοντά». Τελικώς, αποστέλλει ζωντανά ζώα, τα οποία έφτασαν δια ξηράς, μέσω ενδιάμεσων προκαθορισμένων σταθμών στην αγορά της Κωνσταντινούπολης, με απώλειες, όπως αναφέρει: «*μοῦ ἔγινε τελέφι* [*telef/تلف*= θάνατος] *εἰς τόν δρόμον*». Συνολικά κάνει λόγο για έλλειμμα 6.500 προβάτων, το οποίο οφείλεται, τόσο στη μειωμένη απόδοση του καζά της Θήβας, όσο και σε απώλειες από θανάτους που είχε κατά την οδική μεταφορά τους.

Σε αρζουχάλι του προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 18 Ιανουαρίου 1818, ο Ελμάζ Μέντζε, καπουτζοχαντάρης του στην Κωνσταντινούπολη κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, συστήνει στον κύριό του κάποιον *Ιμπραχήμ αγά* (*Ibrahim ağa*), αξιωματούχο του «οτζακίου των τζεπετζήδων (*cerenci/جیپنچی*) του γενιτσαρικού σώματος-ισναφιού των σφαγέων της Κων/λης), ο οποίος έχει επιφορτιστεί να εισπράξει 4.094 γρόσια από τον καζά της *Γκιόρτζας* (Κορυτσάς) από *αβαρίζια* (*avariz*=έκτακτους φόρους). Όπως αναφέρθηκε ήδη, η διείσδυση των μελών του γενιτσαρικού σώματος κατά την όψιμη οθωμανική περίοδο στις οθωμανικές (μουσουλμανικές) συντεχνίες τους καθιστά βασικούς παράγοντες ελέγχου των μηχανισμών της αγοράς.

Στις 29 Απριλίου 1808, ο Σουλεϊμάν Μεριτζάνης, άνθρωπος του Αλή πασά, ο οποίος ασχολείται με το τζελέπικο στην περιοχή της Θεσσαλίας, ενημερώνει από τη Λάρισα τον κύριό του για τη συλλογή των προβάτων. Ο επιστολογράφος συνοδεύει τους *τζελέπηδες*, ανθρώπους εξουσιοδοτημένους για τη συλλογή της συγκεκριμένης φορολογίας, κινούμενος σε μια περιοχή μεγάλου γεωγραφικού εύρους από τη Βέροια έως τη Θήβα. Η επικοινωνία καθίσταται δύσκολη, λόγω των συγκρούσεων που λαμβάνουν χώρα μεταξύ δυνάμεων του Αλή πασά και των Βλαχαβαίων. Στο έγγραφο γίνεται λόγος σε προσπάθεια των τζελέπηδων να εισπράξουν και δεύτερο τζελέπικο στην περιοχή της Θήβας, η οποία αποτράπηκε από τους ανθρώπους του Αλή πασά.¹⁰⁷²

Η ενασχόληση του αληπασαδικού οτζακίου με το τζελέπικο, όπως καταγράφεται από τα αρχειακά τεκμήρια, είναι πολύχρονη και ιδιαίτερα αποδοτική. Είναι χαρακτηριστική η σχετική αναφορά του Βελή πασά σε αρζουχάλι προς τον πατέρα του με ημερομηνία 21

¹⁰⁷² Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 399, σ. 750: «... καί μέ τά μπροσινά δέν ἔστρεξαν καί ἐρίχτηκαν στά πρόβατα διά νά πάρουν ἄλλο τζελέπι διπλό καί πάλεψέμε (παλέψαμε) νά γλιτώσουμε καί δέν ἐστάθηκε τρόπος, μᾶς ἐρίχτηκαν ἐπάνο διά νά μᾶς ἀντροπιάσουν καί μράσαμεν μερικά λόγια ...».

Απριλίου 1819, όπου χαρακτηρίζει το τζελέπικο ως: «*το πρώτο ιράτι (irad=εισόδημα) του σπιτιού μας*»,¹⁰⁷³ ενώ ο Rouqueville υποστηρίζει ότι ο Αλή πασάς, αποσπούσε περαιτέρω προσόδους, και από την ιδιοποίηση αριθμού τζελέπικων ζώων, τα οποία πωλούσε κατόπιν στις τιμές της αγοράς επωφελούμενος τη διαφορά τιμής.¹⁰⁷⁴

Στο εύρος της επιχειρηματικής δραστηριότητας που διεξάγει μέσω της εκμίσθωσης διαφόρων φορολογικών προσόδων, ο Αλή πασάς εμπλέκεται και με τον φόρο των προβάτων (*adet-i agnâm*) σε διάφορες περιοχές της επικράτειας δράσης του, τον οποίο στη συνέχεια υπενοικιάζει σε τρίτα πρόσωπα. Το 1804, για παράδειγμα, υπενοικιάζει το προβατονόμιο Ζαγορίου στον πρόκριτο και στενό του συνεργάτη Αλέξη Νούτζο, αντί του ποσού των 7.000 γροσίων, ενώ από άλλα αρχειακά τεκμήρια προκύπτει ενασχόληση με την εκμίσθωση και είσπραξη του φόρου αυτού και σε άλλες περιοχές, όπως το Πατρατζίκι, το Λιμπόχοβο, το Αργυρόκαστρο κ.ά.

Σε άλλο έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά αναφέρεται η υπενοικίαση του *adet-i agnâm* του Λιμπόχοβου και του Αργυροκάστρου σε άτομο εμπιστοσύνης του αληπασαδικού οτζακίου. Πρόκειται για αρζουχάλι του Ιζέτη από Λιμπόχοβο, με ημερομηνία 16 Φεβρουαρίου 1811, όπου ο τελευταίος αναφέρει ότι κατά την προσταγή του κυρίου του, εξόφλησε το *αγνάμι* αντέτι «*από τή μεργιά τοῦ Λιμπόχοβου γρ: 1.218,5 καί από τή μεργιάν τοῦ Αργυροκάστρου γρ: 1.358,5*».¹⁰⁷⁵ Ο Ι. Λαμπρίδης σημειώνει ότι κάτοικοι ορισμένων Ζαγοροχωρίων ασκούσαν το επικερδές επάγγελμα της επίβλεψης και της μεταφοράς προβάτων από τη Βλαχία και τη Μολδαβία στην Κωνσταντινούπολη, όπως επίσης και της είσπραξης του προβατονομίου, το οποίο αναλάμβαναν χάρη σε διασυνδέσεις που διατηρούσαν οι Ζαγορίσιοι με την Υψηλή Πύλη.¹⁰⁷⁶

Τα τεκμήρια του Αρχείου Αλή πασά αναδεικνύουν και τους εξαναγκασμούς της αληπασαδικής εξουσίας στην επιβολή και συλλογή του φόρου του τζελέπικου. Είναι χαρακτηριστική η φράση που συνοδεύει όλες τις διαταγές προς τους υπόχρεους κτηνοτρόφους για την απόδοση του τζελέπικου: «*εκείνος ὅπου ἤθελε κρύψη μια τρύχα καί τό μάθω, χώρια πού θά γίνοννε μινί (=κρατικά) ὅλα τά πρόβάτά του, ἀλλά και με τό κεφάλι του τζεβάπι (cenāb/بجناب= απάντηση) δέν θέλει μοῦ δώση*».

Η ενασχόληση του αληπασαδικού οτζακίου με τις εκμισθώσεις του τζελέπικου καταγράφεται από τα αρχειακά τεκμήρια έως την περίοδο της οριστικής ρήξης με την κεντρική εξουσία. Με αρζουχάλι προς τον πατέρα του, στις 21 Απριλίου 1819, ο Βελή

¹⁰⁷³ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με μαριθμ. 1192, σ. 259-260. Επίσης, Δημητρόπουλος «Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί...», ό.π., σ. 110.

¹⁰⁷⁴ Δημητρόπουλος, «Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί...», ό.π., σ. 110.

¹⁰⁷⁵ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 559, σ. 180-181.

¹⁰⁷⁶ Ι. Λαμπρίδης, *Ζαγοριακά*, μέρος Α', Αθήνα 1889, Ιωάννινα 1993, σ. 76-77.

πασάς ζητεί την παρέμβασή του, κυρίως από την πλευρά της Κωνσταντινούπολης, προκειμένου οι κάτοικοι του βιλαετίου της Θήβας να καταβάλουν το ποσό του τζελέπικου που τους αναλογεί.¹⁰⁷⁷ Οι κάτοικοι του βιλαετιού αρνούνται να αποδεχθούν το μερίδιο των 4.000 προβάτων που τους έχει κατανεμηθεί και δέχονται να πληρώσουν μόνο 1.000. Ο τόπος αποστολής του εγγράφου πρέπει να είναι η ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας (Λάρισα, Τύρναβος). Η ανυπακοή των τοπικών προκρίτων στις εντολές του Βελή πασά το έτος 1819 σηματοδοτεί εμφανώς τα ίχνη της παρακμής του αληπασαδικού οτζακίου. Η απαίτηση 4.000 προβάτων από ένα σύνολο 44 χιλιάδων, παραπέμπει σε μια φορολογία τύπου δεκάτης και όχι σε μια εξαγορά ορισμένου αριθμού προβάτων με συντεχνιακές τιμές Κωνσταντινούπολης (τύπου *μουμπαγιά*).¹⁰⁷⁸

Ενδιαφέρουσες πληροφορίες μας προσφέρει ένα δεφτέρι 20 τσιφλικιών του Αλή πασά με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1819.¹⁰⁷⁹ Το έγγραφο υπογράφεται από τον *Μούρτο Λιουτζάτι*, διαχειριστή (*κεχαγιά*) του Αλή πασά, σε περιοχή που δεν αναφέρεται. Πρόκειται για κατάλογο που έχει συνταχθεί για τον υπολογισμό του τζελέπικου για συγκεκριμένα χωριά, από τα οποία τα 18 αποτελούν τσιφλίκια του Βελή πασά.¹⁰⁸⁰ Ο κατάλογος συνοδεύεται από εντολή (*μπουγιουρντί*) του Βελή πασά, με το οποίο καλούνται οι προεστοί και οι ραγιάδες των αναφερόμενων χωριών-τσιφλικιών να καταβάλλουν στον γραμματικό *Παναγιώτη Κραβαρίτη* το τζελέπικο, αλλά και τις φορολογικές υποχρεώσεις για το εαρινό εξάμηνο (*μαρτιμαζούλια*=μαρτιάτικα/ εαρινά εισοδήματα)¹⁰⁸¹ και τον *αρτιμάν* (*artma/artirma/ارترمه*= αύξηση) των *χαρατζιών*. Συγκεκριμένα αναφέρεται ένα πόσο 7,5 γροσ. για τους ραγιάδες άνω των δέκα ετών, και 3 γροσίων για τους «*κουραμᾶδες*» (=ενδεείς).¹⁰⁸² Ανάλογες

¹⁰⁷⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ.1182, σ. 244-245.

¹⁰⁷⁸ Βλ. σχετικά και εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη του εγγράφου, ό.π. σ. 244.

¹⁰⁷⁹ Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 755, σ. 547-549.

¹⁰⁸⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθ. 1365, σ. 544-553, όπου καταχωρίζονται τα εισοδήματα του Βελή πασά από «*τερχουντελίκια*» (=μεσολαβήσεις, προστασία/*deruhde/درحد*=εξυπηρέτηση, προστασία) υπέρ τριών χωριών με το όνομα *Μοναστήρι*, μεταξύ των οποίων και το Μοναστήρι του Βελεσιού.

¹⁰⁸¹ «Προς έσᾶς προεστοί και επίλοιποι ραγιάδες, τῶν ἄνωθεν χωριῶν τζιφλικιῶν μου, σᾶς φανερώνω ὅτι τό τζελεπικόν σας κατά πῶς ἔπεσε ὡς ἄνωθεν στό κάθε χωρίον εὐθύς νά τά ἀποκριθῆτε εἰς τά χέρια τοῦ γραμματικοῦ μου, Παναγιώτη. Πρό τούτοις νά ἀποκριθῆτε εἰς τοὺς ἰδ(ίους) καί τά μάρτ μαζούλια (*mahsul/محصول* = προϊόν, παραγωγή), ὅπου ἔχει τό κάθε χωρίον δίδοντας τοὺς ὁ προεστός δευτέρι διά ὅτι ἀντέτια εἶναι, χωρίς νά μίνη κανένas μανδές (*madde/مدد* = ὕλη, στοιχείο, αντικείμενο) ἀπέρasτος και το δευτέρι ὅπου τοὺς δώση ὁ κάθε προεστός νά το ὑπογράφη. Ἀκόμα καί ὅποια χωρία ἐπλήρωσαν τοὺς μουκαesέδες (*mukayse/موقاييس* = σύγκριση, παραβολή) τῶν χαρατζιῶν, νά δώσετε ἄρτιμα (*artirma/ارترمه* = αύξηση, προσθήκη, πλειοδοσία) εἰς τοὺς ἰδ(ίους) ἀνθρώπους μου, βάνοντας τό κάθε ὄνομα, πρὸς γρ(όσια) 3: τρία τοὺς κουραμᾶδες (*gureba/غربة* = φτωχός, ενδεής) · καί οὕτω ἀκολουθήσετε. Ἐξ' ἀποφάσεως: τῇ 29 Μαρτίου: 1815: Λάρισα». Ο.π.

¹⁰⁸² «...νά δώσετε τόν ἄρτιμα, εἰς τοὺς ἰδί(ους) ἀνθρώπους μου, βάνοντας τό κάθε ὄνομα, πρὸς γρ(όσια) 3: τρία τοὺς κουραμᾶδες», στο Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β' έγγραφο με αριθ.755, σ. 549.

αναφορές για τα εισοδήματα Μαρτίου (=εισοδήματα εαρινού εξαμήνου) υπάρχουν και στις οθωμανικές καταγραφές για τα τσιφλίκια του Αλή πασά.

Σε ένα άλλο μπουγιουρντί του Βελή πασά από τον Τύρναβο, με ημερομηνία 27 Απριλίου 1815, δίνεται εντολή και πάλι στον Παναγιώτην κραβαρίτη, να συγκεντρώσει από τους «...κισλατζήδες γρ. 1524 διά τό τζελεπικό τους...» των χωριών της Καρδίτσας Καπτζί (Καπουτζή/σημερινός Άγιος Θεόδωρος), Βελέσι (σημ. Δαφνοσπηλιά), Καλλιφώνι και Μπαλαμπανλί (σημ. Ασημοχώρι).¹⁰⁸³ Πρόκειται για τους ενοικιαστές των *κισλάδων*(=ποινικοστασίων και κατ'επέκταση βοσκοτόπων), οι οποίοι υπόκεινται στη φορολογία του τζελέπικου, ελαφρώς μειωμένη σε σχέση με τη φορολογία των καλλιεργητών-κτηνοτρόφων των χωριών τσιφλικιών (3% αντί 3,5% του αριθμού των προβάτων που κατέχουν και κατά τη μετατροπή της φυσικής σε χρηματική πρόσοδο, ο ορισμός της τιμής εξαγοράς των κριαριών τους είναι 11 αντί 12 γρόσια). Και στην περίπτωση αυτή η απόδοση του τζελέπικου γίνεται σε χρήμα.

Φόρος προβάτων

Η ενασχόληση του αληπασαδικού οτζακίου με οικονομικές δραστηριότητες, που σχετίζονται με την κτηνοτροφία, εκτός της κατοχής μεγάλων κοπαδιών και βοσκοτόπων, μεγάλο μέρος των οποίων εκμισθώνει σε ημινομάδες κτηνοτρόφους, αλλά και της εκμίσθωση του τζελέπικου, εντοπίζεται και στην εκμίσθωση του φόρου των προβάτων. Το αληπασαδικό οτζάκιο εμφανίζεται εκμισθωτής και του φόρου των προβάτων σε ένα μεγάλο γεωγραφικό εύρος.

Σε αρζουχάλι του προς τον Αλή πασά, στις 20 Μαΐου 1805 ο μουσελίμης του Κάρλελι, Ισούφ(ης) αγάς (Ysuf ağa), αναφέρει ότι έλαβε από τον Καναβό Λογοθετόπουλο ποσό 10.500 γρ. έναντι του φόρου των προβάτων (*αντέτι αγκνάμ*) και παρακαλεί τον πασά των Ιωαννίνων να του σταλούν και τα υπόλοιπα.¹⁰⁸⁴ Ο Λογοθετόπουλος, ο οποίος είναι μέλος της γνωστής οικογένειας προκρίτων των Κραβάρων, ενδεχομένως να είναι ο υπομισθωτής του συγκεκριμένου φόρου, ενώ η επίκληση της παρέμβασης του Αλή πασά ίσως σχετίζεται με την ιδιότητά του ως αρχικού εκμισθωτή του φόρων. Από την άλλη πλευρά, η παρέμβαση του Ισούφη αγά ενδεχομένως σχετίζεται με τον θεσμικό του ρόλο στην είσπραξη του φόρου ως μουσελίμης (αναπληρωτής διοικητής) του Κάρλελι. Η αποσπασματικότητα του εγγράφου δεν μας βοηθά να αντλήσουμε ασφαλή συμπεράσματα.

¹⁰⁸³ Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθ. 764, σ. 558-559.

¹⁰⁸⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.τ. Ε'*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 1514, σ. 89-90.

Από τις καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης αμέσως μετά την εξόντωση του Αλή πασά και των γιων του και τη δήμευση της περιουσίας τους προκύπτει ότι η οικογένεια κατείχε μεγάλο αριθμό αιγοπροβάτων. Όπως αναφέρει ο Ahmet Uzun, ο Αλή πασάς κατείχε επίσης και 2.025 πρόβατα που ανήκαν σε διάφορα άτομα. Στα στοιχεία αυτά δεν προσμετρώνται τα κοπάδια της οικογένειας του Αλή πασά και των μπέηδων και αγάδων, τους οποίους ο Fr. Rouqueville υπολογίζει σε 1.000.000 πρόβατα και 1.000.000. γίδια.¹⁰⁸⁵

Πίνακας 25		
Αιγοπρόβατα που είχε στην κατοχή του το αληπασαδικό οτζάκιο		
Περιοχή	Πρόβατα	Γίδια
Α. Μακεδονία	900.000	900.000
Δ. Μακεδονία	800.000	1.500.000
Ήπειρος	500.000	1.200.000
Αιτωλία	600.000	1.800.000
Μουζακιά	1.000.000	2.000.000

Πηγή: A. Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», σ. 37

Ο φόρος καπνού

Ο καπνός ήταν προϊόν που έφτασε στη Μεσόγειο, προερχόμενο από τον Νέο Κόσμο και η καλλιέργειά του επιβλήθηκε σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που χαρακτηρίζονταν από βροχοπτώσεις κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Ήταν γνωστός ήδη από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, όταν οι γενίτσαροι είχαν ασχοληθεί με την καλλιέργειά του στην κεντρική Ανατολία. Το μεσογειακό κλίμα με τις υψηλές θερμοκρασίες του καλοκαιριού ευνοούσε τις καπνοκαλλιέργειες. Οι ακτές της Μαύρης Θάλασσας κοντά στη Σαμψούντα εξελίχθηκαν σε κέντρα καλλιέργειας του καπνού, όπως επίσης και η Μακεδονία, η σημερινή ανατολική Βουλγαρία και η Κριμαία. Ο καπνός αποτελούσε προϊόν μεγάλων οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, δεδομένου ότι απαιτούσε πολλή χειρονακτική εργασία και φροντίδα.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁵Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», ό.π., σ. 37, υποσ. 90.

¹⁰⁸⁶W. Hütteroth, «Ecology of the ottoman lands» στο S. Farroqui (επιμ.), *The Turkey's history of Cambridge*, τ. 3, Cambridge 2006, σ. 28.

Όπως αναφέρει ο Felix Beaujour, ο καπνός αποτελούσε το πιο σημαντικό εξαγωγίμο προϊόν στις ελληνικές περιοχές.¹⁰⁸⁷ Στη Μακεδονία καλλιεργούσαν δύο ποικιλίες καπνού, γνωστές με το όνομα *Nicotiana latifolia* (Νικοτιανή η πλατύφυλλος) και *Nicotiana rustica* (Νικοτιανή η αγροδίαιτος). Το 1757 θεσπίστηκε από τον Σουλτάνο Μουσταφά Β' (1757-1774) η επιβολή μονοπωλιακού φόρου επί της εισαγωγής τριμμένου καπνού. Ο φόρος εκμισθωνόταν σε ιδιώτες, οι οποίοι είχαν το δικαίωμα να κατάσχουν κάθε ποσότητα τριμμένου καπνού, που εισάγεται λαθραία από το εξωτερικό, ωστόσο επιτρεπόταν η εισαγωγή μικρών αδασμολόγητων ποσοτήτων για την προσωπική χρήση των προξένων και των ευρωπαίων εμπόρων.¹⁰⁸⁸ Αντίστοιχοι μονοπωλιακοί φόροι επιβάλλονταν στο αλάτι και στο κερί. Αρχικά, όπως συνέβαινε και με άλλες κατηγορίες φόρων, μονοπωλιακών ή μη, για την είσπραξη του φόρου καπνού αποστέλλονταν κρατικοί υπάλληλοι, αργότερα όμως την είσπραξή τους αναλάμβαναν οι ιδιώτες ενοικιαστές ή υπενοικιαστές του φόρου, ή οι μεγάλες «ηγεμονικές» οικογένειες και τα ιερά καθιδρύματα, στους οποίους είχε εκχωρηθεί ως μουκατά (*mukata'a*) η είσπραξη του φόρου. Οι έμμεσοι φόροι της κατηγορίας *bid'at* (*bedeat* αναφέρονται στις ευρωπαϊκές πηγές)¹⁰⁸⁹ ήταν στην ουσία διάφοροι δασμοί που επιβάλλονταν στην εισαγωγή και εξαγωγή των εμπορευμάτων καθώς και τέλη για τη μεταφορά τους σε διάφορες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας και στο εξωτερικό.¹⁰⁹⁰ Επίσης, οι τελωνειακοί δασμοί συνδυάζονταν με επιπλέον φορολογικές επιβαρύνσεις που επιβάλλονταν στο ζύγισμα διαφόρων εμπορευμάτων, όπως το τέλος ζυγίσματος, το φιλοδώρημα του ζυγιστή και το τέλος εξόδου από το τελωνείο (σκάλα).¹⁰⁹¹

Στα Βαλκάνια, η χρήση του ταμπάκου διαδόθηκε τον 17^ο αιώνα κυρίως, οπότε άρχισε και η καλλιέργεια του καπνού, βασικά στη Μακεδονία. Η αυστηρή απαγόρευση του καπνού το 1633 δεν υπήρξε αποτελεσματική και έτσι η χρήση του επετράπη εκ νέου το 1689, και μάλιστα η οθωμανική κυβέρνηση ενθάρρυνε την καπνοκαλλιέργεια και επέβαλε νέους φόρους στην παραγωγή και την πώληση του προϊόντος, με σκοπό την αύξηση των δημοσίων εσόδων. Η φορολογία του καπνού υπαγόταν στο τελωνείο της πρωτεύουσας, ενώ αργότερα εκμισθωνόταν ως αυτοτελής μουκατάς (*mukata'a*) σε εκμισθωτή

¹⁰⁸⁷Ο ίδιος αναφέρει ότι η Μακεδονία ήταν «*ίσως από όλες τις χώρες της γης, ή πιο κατάλληλη για τις καπνοκαλλιέργειες, καθώς ή πλουσιότερη γη της έχει ανάγκη από την εκμύζηση των άδηφάγων φυτών, όπως οι υπερτασικές ιδιοσυγκρασίες από την αφαίμαξη*». Beaujour, Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797) ό.π., σ. 63.

¹⁰⁸⁸Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997 (πρωτοτ. έκδοση Παρίσι 1956), σ. 78.

¹⁰⁸⁹*Bid'at* /بذات= νεωτερισμός, καθώς αφορούσε νέους έκτακτους φόρους, που υπάγονταν στην ευρύτερη κατηγορία των *avariz-i divaniye*.

¹⁰⁹⁰Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997 (πρωτοτ. έκδοση Παρίσι 1956), σ. 78.

¹⁰⁹¹Βασδραβέλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, ό.π., τ. Α', σ. 489, έγγραφο με αριθμ. 405.

(μουλτεζίμη/*multezim*), έναντι ετήσιας προσφοράς 5,5 εκατομμυρίων άσπρων. Ο συγκεκριμένος μουκατάς τελούσε υπό τον έλεγχο του λογιστηρίου των μεταλλείων. Αργότερα, οι τελωνειακοί δασμοί που επιβάλλονταν στον καπνό αποτέλεσαν ξεχωριστούς μουκατάδες στη Ρούμελη και τη νοτιοανατολική Ανατολία.¹⁰⁹² Το τέλος στην αγοραπωλησία του καπνού ονομαζόταν *resmi-i dühan/رسم دوخان*, ενώ φόρος επιβαλλόταν και στην παραγωγή του καπνού.¹⁰⁹³

Ο τρόπος είσπραξης και τα πολλαπλά επίπεδα υπενοικίασης του μονοπωλιακού φόρου επί του καπνού άφηναν, όπως συνέβαινε και σε άλλες περιπτώσεις, πολλά περιθώρια για καταχρήσεις, με αποτέλεσμα το ύψος του επιβαλλόμενου φόρου να διαμορφώνεται πολύ πιο ψηλά από τα προβλεπόμενα. Όπως αναφέρει ο Ν. Σβορώνος, η τιμή των καπνών που εξήγαγαν οι Γάλλοι από τη Θεσσαλονίκη διαμορφωνόταν στον τόπο παραγωγής στα 7 άσπρα την οκκά, ενώ πλήρωναν επιπλέον ως δασμό 4 ως 6 άσπρα την οκκά, δηλαδή μια επιπλέον επιβάρυνση κατά 85%.¹⁰⁹⁴ Γενικότερα, οι διάφορες επιβαρύνσεις που επιβάλλονταν στον εξαγόμενο καπνό στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης (μεσιτικά, προμήθειες, διαπύλια τέλη, τέλη αποθήκευσης κλπ.) είχαν ως αποτέλεσμα να υπερδιπλασιάζουν την αρχική τιμή αγοράς. Αν σε αυτό το ποσό προστεθούν και τα δευτερεύοντα έξοδα, η τελική τιμή αγοράς, σε σχέση με την τιμή αγοράς στον τόπο παραγωγής, υπερτριπλασιαζόταν.

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ο Μουσταφά Β΄, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις συχνές σιτοδείες της Αυτοκρατορίας, οι οποίες είχαν ως άμεση συνέπεια συχνές εξεγέρσεις στην πρωτεύουσα, αποφάσισε να επιβάλει την απαγόρευση καλλιέργειας καπνού στη Μακεδονία, ώστε οι πλούσιες καλλιεργήσιμες εκτάσεις της να διατίθενται μόνο για την καλλιέργεια δημητριακών.¹⁰⁹⁵ Ωστόσο, παρά τις απαγορεύσεις και τους υψηλούς δασμούς, που επιβάρυναν τα καπνά, και την εξάντληση των χωραφιών από την καπνοκαλλιέργεια, οι αγρότες επέμεναν στην καλλιέργεια του προϊόντος αυτού, καθώς ήταν πολύ αποδοτικό και τους επέφερε μεγαλύτερα κέρδη.¹⁰⁹⁶

Από το 1860 το οθωμανικό κράτος ανέλαβε μονοπωλιακά την πώληση του καπνού, απαγορεύοντας την εισαγωγή του, αλλά η παραγωγή του προϊόντος μειώθηκε λόγω της υψηλής φορολογίας.¹⁰⁹⁷ Το κρατικό μονοπώλιο καταργήθηκε το 1873 με το νέο νόμο περί

¹⁰⁹² Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, ό.π., τ. 2, σ. 214.

¹⁰⁹³ Αρχικά ο φόρος αυτός ανερχόταν σε 15-17 ακσε την οκκά, μετά την αφαίρεση του μεριδίου το τιμαριούχου ή του βακουφίου στο οποίο ανήκε η καλλιεργούμενη γη. Ό.π., σ. 200.

¹⁰⁹⁴ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, ό.π., σ. 80-81.

¹⁰⁹⁵ Beaujour, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία*, σ. 65.

¹⁰⁹⁶ Όπως αναφέρει ο Felix Beaujour, οι αγρότες της Μακεδονίας συνέχισαν τις φυτείες τους, πιστεύοντας ότι διπλασίασαν τα στάχυα του σιταριού, αφού διπλασίασαν, με το είδος της καλλιέργειας το εισόδημα απ' τα χωράφια τους. Ό.π., σ. 65.

¹⁰⁹⁷ Οι καπνοπαραγωγοί κατέβαλαν ως δασμό *mürüriye/موروری* 12 γρόσια ανά οκκά που προωθούσαν στην αγορά. Οι ξένοι υπήκοοι είχαν το δικαίωμα να εισάγουν τσιγάρα, πούρα και ταμπάκο, ωστόσο έπρεπε να

καπνού, ο οποίος επέτρεπε σε ιδιώτες να καλλιεργούν καπνό, χωρίς την άδεια του κράτους. Το 1879 το μονοπώλιο του καπνού επανασυστήθηκε και χορηγήθηκε σε τραπεζίτες, έναντι δανείου που εξασφάλισε από αυτούς το οθωμανικό δημόσιο.¹⁰⁹⁸ Το 1891 το μονοπώλιο του καπνού μεταβιβάστηκε την *Εταιρεία του μονοπωλίου καπνού*, της οποίας μέτοχοι ήταν η *Οσμανική Τράπεζα* και άλλες ξένες τράπεζες.¹⁰⁹⁹

Στη σημερινή Αλβανία και την Ήπειρο η καλλιέργεια του καπνού διαδόθηκε τον 18^ο αιώνα. Στο χωριό Επισκοπή της Δρόπολης¹¹⁰⁰ υπήρχε η σημαντικότερη βιοτεχνία παραγωγής καπνού στα Βαλκάνια.¹¹⁰¹ Ο Κ. Θεσπρωτός αναφέρει ότι στην περιοχή του Αργυροκάστρου υπήρχαν τα καλύτερα εργαστήρια κατεργασίας καπνού, όπου, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, παρασκευαζόταν «ο καλύτερος καπνός της Τουρκίας».¹¹⁰² Με φερμάνι του Σελίμ Γ΄ της 20^{ης} Ιουλίου 1806, το δικαίωμα παραγωγής και πώλησης του αρωματικού καπνού της Ρούμελης καπνού εκχωρήθηκε στον Αλή πασά.¹¹⁰³ Ο Fr. Rouqueville αναφέρει ότι στα 1815 συνάντησε υδροκίνητα εργαστήρια παραγωγής ταμπάκου στην Επισκοπή και την Παραμυθιά. Ο ίδιος μας δίνει και άλλες πληροφορίες για την παρασκευή του ταμπάκου στην Ήπειρο: «Ο καπνός μετατρέπεται σε λεπτή σκόνη, αφού πολτοποιηθεί σε πέτρινους χειρόμυλους, με γουδοχέρι, χωρίς τη χρήση κόσκινου».¹¹⁰⁴ Το ταμπάκο διοχετευόταν σε ολόκληρη την αυτοκρατορία και είχε μεγάλη ζήτηση. Για τον λόγο

καταβάλλουν, εκτός από το δασμό *mürüriye*, που βάραινε τη ντόπια παραγωγή, ειδικό δασμό που έφτανε έως και 75% της αξίας του εμπορεύματος. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, ό.π., τ. 2, σ. 214.

¹⁰⁹⁸ Μ. Χαριτάτος, Π. Γιακουμάκης, *Η ιστορία του ελληνικού τσιγάρου*, Αθήνα 1998, σ. 28 κ.ε.· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, ό.π., τ. 2, σ. 200, 214.

¹⁰⁹⁹ Η Δρόπολη (αναφέρεται και ως Δερέπολη= περιοχή με πολλές δρύες, αλβαν. *Dropull*) είναι περιοχή της Βορείου Ηπείρου, η οποία από το έτος 1913 ανήκει στο κράτος της Αλβανίας. Η περιοχή εκτείνεται από τα ελληνο-αλβανικά σύνορα στο ύψος της Κακαβιάς ως τα νότια της πόλης του Αργυροκάστρου, κατά μήκος της κεντρικής οδού και έχει αναγνωριστεί από το αλβανικό κράτος ως «ελληνική μειονοτική ζώνη». Ο πληθυσμός της περιοχής είναι, στη συντριπτική του πλειοψηφία, ελληνόφωνος, και σε διάφορα χωριά της περιοχής λειτουργούν μειονοτικά ελληνικά σχολεία. Τα 34 χωριά της Δρόπολης, που είναι όλα αναγνωρισμένα ως μειονοτικά είναι τα ακόλουθα: Δερβιτσάνη, Γοραντζή, Βάνιστα, Χάσκοβο, Δούβιανη, Σωφράτικα, Τεραχάτι, Γορίτσα, Φράστανη, Λιούγκαρη, Γράψη, Βραχογοραντζή, Γλύνα, Κάτω Επισκοπή, Άνω Επισκοπή, Ραντάτι, Γεωργουτσάτες, Ζερβάτι, Βουλιαράτες, Βόδριστα, Βοδίνο, Πέπελη, Άγιος Νικόλας, Κουρά (Κρα), Βρυνσερά, Κλεισάρι, Σελλιό, Λυκομίλι, Λοβίνα, Λόγγος, Σωτήρα, Κρυνέρι, Κοσσοβίτσα, Κακαβιά.

¹¹⁰⁰ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, ό.π., σ. 200.

¹¹⁰¹ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 35, 36, 53, 294.

¹¹⁰² Θεσπρωτός-Ψαλίδας, *Γεωγραφία*, σ. 65. Όπως προκύπτει από σχετικό έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά, τα εργαστήρια αυτά είχαν υπαχθεί στον έλεγχο του Αλή πασά. Με δήλωση τους, οι αδελφοί Κώστας και Ζήσος Κυριάκης στις 24 Ιανουαρίου 1809 αποδέχονται την προστασία του Αλή πασά: «Τή σήμερον φανερόν ομε έμης ή κάτοθεν υπογεγραμμένη Κόστα Κηρηγάκης καί ΖήσοΚηρηγάκης, τά δύο άδελφια από χωρίον Σέλιο ότι μέ τήν ήδήςαν μας θέλησιν καί εύχαριστήσιν έγινήκαμεν σκλάβη ραγιάδες τοῦ ύψηλοτάτου καί έχομε νά τοῦ δόσομε έμης τά δύο σπήττα δηά τά τέσσερα άργαστήρηα όπου τά έχομε μούλκι μας τόν καθέκαστον χρόνον από γρόσηα τετρακόσια, ήτη 400.» Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμό 441, σ. 14-15.

¹¹⁰³ Ό.π., σ. 294.

¹¹⁰⁴ Προκειμένου να αποκτήσει ιδιαίτερο άρωμα το ταμπάκο ανακάτευαν φύλλα καπνού με αρωματικές ουσίες, χρώμα και αλάτι και άφηναν το μίγμα να υποστεί ζύμωση και σήψη και στη συνέχεια το αποξηραίνουν και το έτριβαν σε χειρόμυλους μετατρέποντάς το σε σκόνη. Βλ. Χ. Γ. Γκούτος, *Η επαρχία της Κόνιτσας και η Μολίστα επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 2003, σ. 110.

αυτό η καλλιέργεια του καπνού απέφερε εισόδημα διπλάσιο έναντι άλλων καλλιεργειών στους αγρότες». ¹¹⁰⁵

Σε επιστολή προς τον Αλή πασά ο Ι. Ντίνας από την Κόνιτσα το 1811 προτείνει το κλείσιμο τριών μύλων ταμπάκου (ταμπακόμυλων), που υπήρχαν στην περιοχή της Κόνιτσας, (στη θέση Διπαλίτσα, Μολίστα και Ασημοχώρι), καθώς ο ίδιος έχει υπεκμισθώσει από τον Αλή πασά το μονοπώλιο του ταμπάκου στην περιοχή της Κόνιτσας. ¹¹⁰⁶

Για τη διαχείριση του μονοπωλίου (πάλτο) του ταμπάκου, του οποίου ο Αλή πασάς ήταν βασικός εκμισθωτής σε πολλές περιοχές, συνεργάζεται με τον *Τίτο Πολταδόρο*, άνθρωπο στην υπηρεσία του, και ίσως υπομισθωτή του *πάλτου του ταμπάκου*, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από το προσωνύμιό του. Ο Αλή πασάς φαίνεται ότι εισπράττει τον μονοπωλιακό αυτό φόρο σε μια μεγάλη γεωγραφική επικράτεια, που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας, περιοχή όπου κατ' εξοχήν καλλιεργούνται τα καπνά. Από απόδειξη (ταχβίλι/ *tahvil*/تحویل= μεταβολή, μετατροπή ομόλογο, απόδειξη παραλαβής, έγγραφο διορισμού) του Αλή πασά, με ημερομηνία 3 Νοεμβρίου 1812, προκύπτει ότι ο Αλή πασάς εισέπραξε από τη διαχείριση του μονοπωλίου καπνού (:πάλτο= το μονοπώλιο του ταμπάκου) των πόλεων Καρδίτσας, Καστοριάς, Λάρισας και Μοναστηρίου, 17.000 γρόσια από τον Τίτο Παλταδόρο. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά σε κάποιο *μαγαζί* από το οποίο εισπράχθηκε το ποσό των 3.101 γροσίων. ¹¹⁰⁷ Σε άλλο ταχβίλι του Αλή πασά προς τον Τίτο Πολταδόρο, του αναφέρει ότι έλαβε 12.860 γρόσια από τον τελευταίο για το πάλτο του ταμπάκου, προφανώς των περιοχών Βενέτικου (Ναυπάκτου) Θεσσαλονίκης και Τσαρίτσανης και των *Βενέτικων* (που πιθανώς εννοούνται οι πρώην βενετικές κτήσεις Βόνιτσα κα Πρέβεζα). ¹¹⁰⁸ Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, ένα μέρος του ποσού που συγκεντρώνεται από το πάλτο του ταμπάκου αποστέλλεται για την αγορά του τσιφλικιού «Μύτικα» (σημερινός ομώνυμος οικισμός του χωριού Ανέζα) στην Άρτα, ο οποίος αναφέρεται στον κατάλογο Φιλητά ως τσιφλίκι του Αλή πασά.

Ένα ακόμη ταχβίλι που σχετίζεται με το πάλτο του ταμπάκου είναι αυτό που υπογράφει κάποιος *Τάρε Σεΐχης* προς τον «*κίρτη* (Τίτο) *τον Πολταδούρο*» για αμοιβή του με

¹¹⁰⁵Fr. Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Ηπειρος*, Αθήνα 1994, σ. 115, 141.

¹¹⁰⁶«Σοῦ φανεράνω ἐν τῷ αὐτῷ πελτέ καί ἡλτιζάμοι τοῦ ταμπακηοῦ τῆς κόνιτζας ὅπου μό δωσες γιά νά πουλάω ταμπάκο τό φηρμάνη τό βασιλικόν καί τήν ὑψηλήν γιουρδῆάν σου...αὐτοῦ πρέπη πρότα ἐφένδη μου ἀμῶν νά γινῆς πρότα βακούφης καί ὕστερον νά προστάξης ἡ ὑψηλότη σου νά κληστοῦν ἤθελε μπατάλη (*battal*/بatal κοινόν). *Ηπειρωτική Εστία*, 28 (1970).

¹¹⁰⁷Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό. π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 634, σ. 313.

¹¹⁰⁸Ο.π., έγγραφο με αριθμ. 635, τ. 2, σ. 313-3.4. «Έλαβα ἀπό τόν Τίτο πολταδόρον ἀπό τά βενέτικα τοῦ πάλλι γρόσια 1.500, κι' ἀπό τοῦ Σαλονικιοῦ ὁμολογίας 3.000, κι' ἀπό Τζεριτζάνης ὁμολογίας 1.860 ἀπό τοῦ μαγαζίου πάλλι 1.500».

τρία γρόσια την ημέρα, για τη χρονική περίοδο από 28 Αυγούστου έως 25 Νοεμβρίου. Πρόκειται για τον Τάρε Σεΐχη Γαρδίκη (σεΐχη του Τεκέ του Γαρδικίου),¹¹⁰⁹ ο οποίος βρίσκεται στα Γιάννενα μετά την καταστροφή του Γαρδικίου.¹¹¹⁰ Και στην περίπτωση αυτή ανιχνεύεται μια χρηματοδοτική διαδικασία, συνήθης στο αληπασαδικό σύστημα: Ο Τίτος Πολταδόρος δίνει κάποια χρήματα για λογαριασμό του Αλή πασά στον Τίτο Πολταδόρο, έναντι οφειλόμενων ποσών από το *πάλτο του ταμπάκου*.

Το αληπασαδικό οτζάκιο χρησιμοποιεί το ταμπάκο καλής ποιότητας στο οποίο έχει πρόσβαση, λόγω της ενασχόλησης, όχι μόνο με τη μονοπωλιακή ενοικίαση του φόρου αυτού, αλλά και το εμπόριο του προϊόντος, ως ένα πολυτελές είδος, κατάλληλο για την αποστολή του ως δώρο σε οθωμανούς αξιωματούχους. Σε τεσκερέ (απόδειξη) που υπογράφει ο Μουχτάρ πασάς προς τον Τίτο Πολταδόρο, του ζητεί να παραδώσει δύο οκάδες ταμπάκο στον *σιλιχτάρη* του «Χαφούζη (hâfiz/فاضل= ειδικός γνώστης του Κορανίου) *Αλί πασιᾶ*».¹¹¹¹

Αντίστοιχου περιεχομένου είναι και άλλα δύο έγγραφα του Αρχείου: σε τεσκερέ του Αλή πασά, με ημερομηνία 8 Μαρτίου 1813 προς τον Τίτο Πολταδόρο, ο οποίος στο συγκεκριμένο έγγραφο αναφέρεται με το εθνοπολιτισμικό προσωνύμιο «Καραγκούνης» και όχι με το επαγγελματικό «Πολταδόρος») γίνεται αναφορά σε παραλαβή ποσότητας καπνού από κάποιον Άχμετ, επίσης με την προσφώνηση *χαφούζης*, ίσως κάποιον θρησκευτικό αξιωματούχο του Ισλάμ στην πόλη των Ιωαννίνων.¹¹¹² Επίσης, ταχβίλι του Αλή πασά, με ημερομηνία 14 Μαρτίου 1813, αναφέρεται στην αποστολή 230 οκάδων ταμπάκου στην Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται για ταμπάκο που στέλνει ο Αλή πασάς ως δώρο σε διάφορους οθωμανούς αξιωματούχους στην Κων/πολη και όχι για εμπορικούς σκοπούς.

Σημαντικές πληροφορίες για τις υπεκμισθώσεις φορολογικών προσόδων του αληπασαδικού οτζακίου σε άτομα της εμπιστοσύνης του περιέχει ένα μικρό κατάστιχο, που φυλάσσεται στο Αρχείο της Προεδρίας στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο έχει συνταχθεί από την οθωμανική διοίκηση, με βάση τα στοιχεία του αρχείου του προκρίτου του Ζαγορίου Κωνσταντίνου Μαρίνογλου, τα οποία προφανώς κατασχέθηκαν από την οθωμανική

¹¹⁰⁹ Ο. π. , τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 636, σ. 315.

¹¹¹⁰ Όπως αναφέρει ο εκδότης του εγγράφου στο εισαγωγικό σημείωμα της έκδοσης, η φιλοξενία του *Τάρε σεΐχη Γαρδίκη* στα Ιωάννινα μπορεί να σχετίζεται με τους όρκους ενώπιον του Κορανίου του Αλή πασά προς τους κατοίκους του Γαρδικίου, οι οποίοι βέβαια καταπατήθηκαν και ακολούθησε η σφαγή. Πρόκειται δηλαδή για την εξαγορά της ευμένειας και της ανοχής ενός θρησκευτικού εκπροσώπου της καταπάτησης θρησκευτικών όρκων. Ο.π., βλ. και εισαγ. σημείωμα του εκδότη.

¹¹¹¹ Δεν εννοεί τον πατέρα του, όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα του εγγράφου, αλλά κάποιον άλλον αταύτιστο αξιωματούχο, *σιλιχτάρη* (silâhdar ağa/اعلى سلاحدار= σωματοφύλακας, ειδικός φρουρός) του οποίου βρίσκεται στα Ιωάννινα για κάποια υπόθεση. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 637, σ. 316-317.

¹¹¹² Ο.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 645, σ. 326.

διοίκηση, μαζί με άλλα έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά. Όπως προκύπτει από το έγγραφο, η σύνταξη του κατάστιχου βασίσθηκε σε σχετικά χρεωστικά ομόλογα, τα οποία βρέθηκαν στην κατοχή του Κ. Μαρίνογλου, (Kostantin Marinoğlu), ενώ κάποια άλλα χρεωστικά ομόλογα τα οποία είχαν καταστραφεί, συντάχθηκαν εκ νέου από τον ίδιο τον Κωσταντίνο Μαρίνογλου και τον Μάνθο Οικονόμου.¹¹¹³

Στο έγγραφο αναφέρεται η εκμίσθωση των προσόδων απο τελωνειακούς δασμούς καπνού διαφόρων καπνοπαραγωγών περιοχών, όπως η ευρύτερη γεωγραφική επικράτεια της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Στερεάς. Συγκεκριμένα, από την περιοχή της Μακεδονίας αναφέρεται η υπεκμίσθωση σε διάφορα άτομα από τον Αλή πασά των δασμών που αφορούν τα καπνά της Θεσσαλονίκης, των Σερρών, της Κοζάνης, των Σερβίων, του Μοναστηρίου και της Σόφιας. Από την περιοχή της Θεσσαλίας αναφέρεται υπεκμίσθωση των τελωνειακών δασμών για τις περιοχές της Λάρισας, των Τρικάλων, του Τύρναβου, του Βόλου και του Αλμυρού. Από την περιοχή της Ηπείρου αναφέρεται υπεκμίσθωση των τελωνειακών δασμών για τις περιοχές των Καλαρρυτών, της Άρτας και της Πάργας. Τέλος, από την περιοχή της Στερεάς αναφέρεται υπεκμίσθωση των τελωνειακών δασμών για τις περιοχές του Κάρλελι (Αιτωλοακαρνανία), του Ευρύππου, της Λιβαδειάς και της Αθήνας.

Το έγγραφο περιέχει κάποιες ασάφειες όσον αφορά τη λειτουργία των τελωνείων, όπου καταβάλλονται οι δασμοί για τα καπνά. Φαίνεται ότι τέτοιου είδους τελωνεία- σκάλες για τα καπνά λειτουργούσαν στα Ιωάννινα, τον Αλμυρό και το Βόλο και ενδεχομένως στο Ζαγόρι και τους Καλαρρύτες. Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, τα χρήματα απο τις εκμισθώσεις εισάγονται στα ταμεία του Αλή πασά με την αποστολή ενταλμάτων (χαβαλέδων/havāle/حواله). Οι υπεκμισθωτές των συγκεκριμένων προσόδων, όπως φαίνεται προέρχονται απο την περιοχή της Ηπείρου και είναι μουσουλάνοι και χριστιανοί (ζιμμήδες).

Ο πίνακας που ακολουθεί έχει βασιστεί σε στοιχεία του εγγράφου D BŞMd...1228/No16696

¹¹¹³D BŞMd...Gömek No 16693, Tarih1238 έγγραφο του *Οθωμανικού Αρχείου της Προεδρίας του Τουρκικού κράτους* (πρώην *Αρχείο της Πρωθυπουργίας*).

Πίνακας 26 Εκμισθώσεις τελωνειακών δασμών καπνού απο το αληπασαδικότζάκιο			
Περιοχή προέλευσης καπνών	Πρόσωπα που εκμισθώσουν τους τελωνειακούς δασμούς καπνού	Τελωνείο	Ποσό
		Ιωαννίνων	
Θεσσαλονίκη	Omerpaşa Reşitpaşa	»	42.700 γρ.
Σέρρες	Σωτήρης και Στέλιος (zimmi)	»	
Σόφια Μοναστήρι	Topal, Picavra και Vasil, Estefani και τά αδελφιά του, Mano, Basdar, Lafi και Zaharia (κάτοικοι του χωριού Mustanbali)	»	47.000 γρ.
Λάρισα	Βαγγέλης Τερίσι, Θανάσης, Βασίλης,	»	33.100 γρ.
Τρίκαλα	Μήτσος, Νικολός, Βασίλης, Σταύρος και Μήτρο-Λόντος κάτοικοι Ιωαννίνων	»	27.800 γρ.
Λιβαδειά		»	
Βόλος Αλμυρός Βελεστίνο	Sohan και συνέταιροι	»	15.000 γρ.
Ευρίπου και Αθήνας	Μοῦτσο και Παναγιώτης		
Αθήνας και Ευρίπου	Kuçi	»	42.000 γρ.
Κάρλελι	Νικολός και Θανάσης	»	36.000 γρ.
Άρτας και Καλαρυτών	Γιόνι παπᾶ και Θανάσης		24.150 γρ.
Κοζάνης και Σερβίων	Estefan Praho		24.500 γρ
	Yovan Kefe Dolabi,		10.250 γρ.

καζάς του Όκλι	<i>Κόρ-Θάνος από καζά τοῦ Όκλι (Okli kazasi)</i>		5.000γρ.
Πάργα καζάς τῶν Τσάμηδων (Çamkaza)	<i>Agi, Ντίνος (Dino) καί Βαγγέλης</i>		4.000γρ.
<i>Gaika</i>	Χρήστος kife και συνεταίροι,		315.000 γρ.
		Σύνολο χρεών 826.450 γρόσια	
Ιωαννίνων και Μετσόβου	<i>Κωσταντίνος, Άναστάσης καί Χρήστος kife καί Νικόλας Λαβνασίνι από χωριά Κουρνατέλι καί Γούρι στήν Άρτα,</i>	Ιωαννίνων και Άρτας	510.000 γρ
καζάς Ιωαννίνων και ναχιγιές Ζαγορίου	<i>Sarac Ibrahim.</i>		25.000 γρ.
		Σύνολο 550.000 γρόσια	

Πηγή: Έγγραφο του Οθωμανικού Αρχείου της Προϋπουργίας της Τουρκίας, σήμερα Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους, κατάταξη BŞMd...1228/ No 16696

Ιστιράς (mubaya)

Με τον θεσμό της μουμπαγιά (mubaya/οθωμ. *مبتیہ*), που κατά κυριολεξία σημαίνει αγορά, προβλεπόταν η υποχρεωτική πώληση προϊόντων στο οθωμανικό κράτος, κυρίως για τον ανεφοδιασμό της πρωτεύουσας ή του στρατού. Πρόκειται για έναν θεσμό απόλυτα εναρμονισμένο με τον στρατιωτικό χαρακτήρα του οθωμανικού κράτους, που είχε σκοπό να καλύψει τις ανάγκες της οθωμανικής στρατιωτικής μηχανής και της γραφειοκρατίας, επιτελική βάση των οποίων αποτελούσε η πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας. Η υποχρεωτική πώληση σιτηρών για τις ανάγκες του στρατού και τον ανεφοδιασμό της πρωτεύουσας ονομαζόταν ιστιρά (*istira, istira*, οθωμ. *أسترة/اشتارة*), αποτελούσε δηλαδή ένα είδος mubaya για τα σιτηρά. Η ποσότητα των σιτηρών, την οποία έπρεπε να διαθέσουν στο κράτος μέσω του ιστιρά ή της μουμπαγιά (mubaya, οθωμ. *مبتیہ*) οριζόταν στο 10% της παραγωγής. Για τη συγκέντρωση του istira η κεντρική διοίκηση έστελνε στις επαρχίες του κράτους τους *istiracî* ή *mubâyancî*. Σε περιόδους πολέμου το κράτος επέβαλε απαγορεύσεις στις εξαγωγές των

σιτηρών και άλλων διατροφικών αγαθών. Η ποσότητα των δημητριακών που συγκεντρώνονταν μέσω του ιστιρά αποθηκευόταν σε κρατικές σιταποθήκες στην πρωτεύουσα, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για επικείμενες εκστρατείες του οθωμανικού στρατού ή για ενδεχόμενες σιτοδείες. Επρόκειτο στην πραγματικότητα για κατηγορία του *nüzul anariz*, που είχε σκοπό τον ανεφοδιασμό του οθωμανικού στρατού με σιτηρά, αρχικά και αργότερα (18^{ος} αιώνας) και της πρωτεύουσας. Θεσπίστηκε από τον Μεγάλο Βεζύρη Μεχμέτ Κιοπρουλού (Mehmet Köprülü), ως έκτακτος φόρος, καταβαλλόμενος σε είδος, που αντικατέστησε το φόρο σουρσάτ (*sursat/سورصات*), ο οποίος είχε εξελιχθεί σε χρηματικό φόρο.¹¹¹⁴

Ο χαρακτήρας του καταναγκασμού της *mubaya* και κατ' επέκταση του *istira*, το κατά πόσον δηλαδή αποτελούσαν φόρο ή υποχρεωτική πώληση, έχει προκαλέσει διχογνωμίες μεταξύ των μελετητών. Ο Lütfi Gücer υποστηρίζει ότι το σύστημα του *istira* αποτελούσε την επίσημη αγορά του σιταριού με τη μορφή του κρατικού μονοπωλίου. Αντίθετα ο Ν. Σβορώνος θεωρεί ότι αποτελούσε κατά βάση έναν έκτακτο φόρο.¹¹¹⁵ Οι ποσότητες των δημητριακών που συγκεντρώνονταν μέσω του συστήματος του *istira* είχαν βασικά σκοπό την αντιμετώπιση σιτοδειών, που μπορούσαν να πλήξουν την Αυτοκρατορία.

Ο F. Beaujour στην τέταρτη έκθεση που κατάρτισε για το εμπόριο του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού χώρου κάνει ιδιαίτερη αναφορά στον ιστιρά και στον τρόπο που αυτός κατενέμετο ανά περιοχές από την οθωμανική διοίκηση. Σύμφωνα με την κατανομή αυτή, η συγκέντρωση του ιστιρά στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο γινόταν σε τρεις γεωγραφικές ζώνες: αυτή της περιοχής «*μεταξύ τοῦ Βαρδάρη καί τοῦ Στρυμόνα*» (σημερινή Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία), με κέντρο συγκέντρωσης τη Θεσσαλονίκη, εκείνη της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας και μέρους της Στερεάς, με κέντρο συγκέντρωσης τον Βόλο, και αυτήν της περιοχής του Ορφανού που περιελάμβανε «*όλο το ανατολικό τμήμα της ακτής του Άθω και εκτείνεται στη θαλάσσια ακτή ως το νησί της Θάσου, λίγες λεύγες πέρα από την Καβάλα*». Ο Beaujour αναφέρει ότι υπεύθυνος για τη συγκέντρωση του ιστιρά ήταν συγκεκριμένος οθωμανός αξιωματούχος, που έφερε τον τίτλο του αγά, τον οποίο η Πύλη ονόμαζε *ιστιρατζή* (*istiraci/أستراحي*), κάνοντας λόγο για κατανομή των περιοχών, με βάση τη συγκέντρωση του ιστιρά, σε τρία *αγαλίκια*. Μάλιστα για τον ιστιρά της Θεσσαλονίκης, αναφέρει ότι ο αγάς του ιστιρά οριζόταν πάντα από την οικογένεια του Εβρενός, ένδειξη του σεβασμού με τον οποίο η οθωμανική διοίκηση περιέβαλε την οικογένεια του οθωμανού στρατηλάτη, στον οποίο είχε

¹¹¹⁴Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, ό.π., σ. 72.

¹¹¹⁵Ο.π., σ.76.

παραχωρηθεί μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας και της Θράκης από την εποχή της οθωμανικής επέκτασης στα Βαλκάνια.¹¹¹⁶ Οι περιοχές συγκέντρωσης του *istira* διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην οθωμανική οικονομία του 18^{ου} αιώνα και είχαν αναδειχθεί σε σημαντικά οικονομικά-εμπορικά κέντρα των Βαλκανίων.¹¹¹⁷

Η φορολογία του *ιστιρά* ήταν συγκεκριμένη στο Βόλο και στη Θεσσαλονίκη, ενώ στον Ορφανό οριζόταν επί της ποσότητας του προϊόντος συγκομιδής. Σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα ο *ιστιράς* εξακολουθούσε να καταβάλλεται σε είδος και σταδιακά εξελίχθηκε σε τακτικό φόρο που επιβαλλόταν σε συγκεκριμένες επαρχίες, όπως τον Μοριά, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, τη Θράκη, τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες κ.ά.¹¹¹⁸ Ο φόρος του *ιστιρά* από το τέλος του 18^{ου} αιώνα αποτελούσε ένα σημαντικό κρατικό μονοπώλιο, με μεγάλα κέρδη, που κυμαίνονταν από 200 ως 500%,¹¹¹⁹ η εκμίσθωση του οποίου προσέλκυε το ενδιαφέρον των ισχυρών *âyan* στις περιοχές όπου εισπράτονταν.

Ο Ν. Σβορώνος αναφέρει ότι τον 18^ο αιώνα η τιμή του σιταριού στη Θεσσαλονίκη κυμαινόταν μεταξύ 1 και 4 πιάστρων το κοιλό. Για την είσπραξη του *ιστιρά* κάθε χρόνο έφταναν στις τρεις σκάλες-τόπους συγκέντρωσης του προϊόντος, απεσταλμένοι της Πύλης οι οποίοι ονομάζονταν *istiranci* ή *bubayaci*, που αγόραζαν το σιτάρι από την εποχή της συγκομιδής (στα αλώνια). Για τον λόγο αυτόν στα ελληνικά ονόμαζαν τον συγκεκριμένο φόρο, *αλωνιάτικο*. Ο *ιστιρατζής* αγόραζε τον 18^ο αιώνα στη Θεσσαλονίκη το σιτάρι προς 20 παράδες το κοιλό και στην τιμή αυτή το μεταπωλούσε στο κράτος. Ωστόσο, είχε το δικαίωμα, εκτός από την ποσότητα αυτή να αγοράσει στην προνομιακή τιμή του *ιστιρά* και μια ποσότητα σιταριού για δική του χρήση, το οποίο στη συνέχεια πουλούσε στην τιμή της αγοράς και αποκόμιζε μεγάλο κέρδος.¹¹²⁰ Ο F. Beaujour υπολογίζει ότι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, η ποσότητα του σιταριού που αγόραζε για δικό του λογαριασμό, σε προνομιακή τιμή, ο *ιστιρατζής* της Θεσσαλονίκης ανερχόταν σε 20.000 κοιλιά.¹¹²¹ Κέρδιζε επίσης σημαντικά επιπλέον ποσά, γιατί στην πραγματικότητα το σιτάρι που παρέδιδε στις κρατικές αποθήκες ήταν ελλιποβαρές ή νοθευμένο με κριθάρι, ρύζι, ακόμα και με άχυρα ή νοτισμένο με νερό της θάλασσας ή ατμούς ξυδιού για να αποκτήσει τον προβλεπόμενο όγκο.¹¹²² Τον 17^ο αιώνα οι παραγωγοί προτιμούσαν να παραδίδουν την ποσότητα του *ιστιρά* δωρεάν στο αλώνι τους και να πληρώσουν οι ίδιοι τα έξοδα μεταφοράς του, παρά να το μεταφέρουν στα

¹¹¹⁶ Beaujour, *Πίνακας του Εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787- 1797)*, τ. Α', σ. 80.

¹¹¹⁷ Κουτζακιώτης, *Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών*, ό.π., σ.195.

¹¹¹⁸ Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, ό.π., σ. 72.

¹¹¹⁹ Ο.π., σ. 72.

¹¹²⁰ Ο.π., σ. 73.

¹¹²¹ Beaujour, *Πίνακας του Εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία*, ό.π., σ. 80.

¹¹²² Ο.π., σ. 118.

προκαθορισμένα κέντρα,¹¹²³ καθώς στην τελευταία περίπτωση έπρεπε να εγκαταλείψουν για πολύ μεγάλο διάστημα τα σπίτια τους και να μεταβούν στα στρατόπεδα για την παράδοση του προϊόντος, όπου ενδεχομένως να υπόκειντο και σε άλλες αγγαρείες. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο ιστιράς της Θεσσαλονίκης ήταν 120.000 κοιλά Κων/λης.¹¹²⁴

Ο Αλή πασάς και η οικογένειά του είχαν εκμισθώσει ως μουκατά τον ιστιρά του Βόλου, ο οποίος περιελάμβανε μια ευρύτατη περιοχή της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας και τις ιδιαίτερα προσδοφόρες εκτάσεις του θεσσαλικού κάμπου. Στο αρχείο υπάρχουν αναφορές για τη δραστηριοποίηση του αληπασαδικού οτζακίου με τη συγκέντρωση του ιστιρά σε διάφορες περιοχές της αληπασαδικής επικράτειας. Σε αρζουχάλι του καπουτσοχαντάρη του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, Σουλεϋμάν εφέντη, προς τον κύριο του, στις 3 Απριλίου 1811 γίνεται αναφορά στην καταβολή των υπολοίπων από τον ιστιρά της Λάρισας (*Γενί Σεριού*), τα οποία ζητεί οθωμανός αξιωματούχος, «καϊμακάμ πασάς» (kaymakam paşa/كايماقام باشا) και φαίνεται ότι καθυστερεί να αποδώσει ο Αλή πασάς.¹¹²⁵

Ο Βελή πασάς δραστηριοποιείται με τον θεσσαλικό ιστιρά λόγω της πολύχρονης παραμονής του στην περιοχή ως mutasarrıf του σαντζακίου των Τρικάλων, αλλά και των τσιφλικιών που διατηρούσε στη Θεσσαλία. Σε έγγραφο του προς τον Βελή πασά ο έμπιστός του στην περιοχή της Λάρισας, Πράμος, αναφέρεται στην συγκέντρωση του ιστιρά από τα χωριά της περιοχής. Ο Πράμος προτείνει στον κύριο του να συγκεντρωθεί ο ιστιράς σε χρηματικό ισοδύναμο από τους κατοίκους της Λάρισας και της ευρύτερης περιοχής της, κάτι που ενδεχομένως αντιβαίνει στην επιθυμία του Αλή πασά, που όπως φαίνεται προτιμά την καταβολή του ιστιρά σε φυσικό προϊόν (σιτάρι).¹¹²⁶

Στις 4 Μαρτίου 1818 ο καπουτσοχαντάρης του στην Κωνσταντινούπολη τον ενημερώνει για κάποια προβλήματα που παρουσιάστηκαν στο θέμα της εκμίσθωσης του συγκεκριμένου μουκατά. Συγκεκριμένα σε αρζουχάλι του προς τον κύριο του, ο Σαΐτ εφέντης (Sayit effendi), καπουτσοχαντάρης του Βελή πασά στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρει ότι ο *Οθμάναγας*, καπουκεχαγιάς του Βελή πασά στην Πύλη, αρνείται να φέρει εις πέρας ταυτοχρόνως την υπόθεση κάποιων αδειών (*ίζνια/izn/izin/إذن*= άδεια),

¹¹²³Σβορώνος, Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης, ό.π., σ. 74.

¹¹²⁴Ο.π.

¹¹²⁵Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 567, σ. 192-194.

¹¹²⁶ «...ὅποιοι κατὰ τὰ σημάδια καὶ τὸ ἄλλο θέλουν τὸ δώσουν... ἔρθη-γενοῦ βακούφης (μάθε) καὶ ἀπὸ τὸ δεφτέρι διὰ τοὺς ἰστηρᾶδες ὅπου γυρέβουν τριῶν χρόνων ἢ ὑψηλότη σου, προστάζει νὰ τὸ μάσωμεν ἀπὸ τοὺς ραγιᾶδες σῆνι καθὼς τὸ παίρνουν καὶ οἱ λαρσανοὶ...μέ ὁμολογίεις ἀπὸ τοὺς ραγιᾶδες καί...καιρὸς δὲν εἶναι γιὰ νὰ τὸ μάσωμεν καὶ ὅπως εἶναι ὀρισμὸς σου...ὅτι ἡ δουλειὰ εἶναι σφιχτή». Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18834, με ημερομηνία 28 Σεπτεμβρίου [1809], η οποία περιλαμβάνεται στο παράρτημα της παρούσας.

συγκατάθεση) ίσως εξαγωγής σιτηρών από τη Θεσσαλία και την υπόθεση του μπομπαγιά.¹¹²⁷ Ο Σαΐτ εφέντης εκθειάζει τον Οσμάν αγά ως πρόσωπο μεγάλου κύρους (είναι πολύ μο(υ)τε(μ)πέρης) και στενός συνεργάτης του Χαλέτ εφέντη και του Περπέρμπαση (berberbaşı/ بربرباشی=αρχικουρέα) της Αυλής. Από δύο άλλα έγγραφα του Αρχείου πληροφορούμαστε ότι τελικά η υπόθεση του ιστιρά της Θεσσαλίας τελικώς επιλύθηκε: σε κοινή τους αναφορά οι Σαΐτ εφέντης και Ελμάζ Μέντζε, καπουτσοχαντάρηδες του Βελή και του Αλή πασά αντίστοιχα, ενημερώνουν τον πρώτο ότι ο χασναντάρης (hazinedar ağa/ خزينداراغ=θησαυροφύλακας) του Σαντραζάμ εφέντη¹¹²⁸ τους ανακοίνωσε τη φιλόδοξη απόφαση του Σουλτάνου να απαλλάξει, λόγω αφορίας, το σαντζάκι των Τρικάλων από τον μομπαγιά (=ιστιρά) του τρέχοντος έτους, καθώς και από κάποια υπόλοιπα των προηγούμενων χρόνων. Την πληροφορία για την κακή σοδειά της Θεσσαλίας έλαβε ο Σαντραζάμης από τον Απτίν Μπέη (Abdin bey) της Λάρισας, ο οποίος βρίσκεται στην παρούσα φάση στην πρωτεύουσα και κατέχει το αξίωμα του «Ανατόλ Καζασκερή» (Anadolu kazaskeri/ اناتولى قاضيسكرى).¹¹²⁹ Σε επόμενο αρζουχάλι του Σαΐτ Εφέντη προς τον κύριό του (Βελή πασά) τον ενημερώνει λεπτομερώς για το θέμα του ιστιρά (μουμπαγιά/muibaya) της Λάρισας και τις επαφές του με τον σαντραζάμη, ο οποίος, σύμφωνα με το προηγούμενο έγγραφο, είχε ορίσει την αποζημίωση σε 50 χιλ. γρόσια. Για τον ίδιο λόγο, όπως αναφέρει, θα δοθούν ως δώρο 25 χιλ. γρόσια στον σαντραζάμη, καθώς και άλλοι χιντέδες (hide/δώρα) σε μικρότερους αξιωματούχους.¹¹³⁰ Είναι ενδιαφέρον και χαρακτηριστικό για τα δίκτυα διαμεσολάβησης μεταξύ της κεντρικής διοίκησης και των υποτελών, το γεγονός ότι η απαλλαγή από μια υποχρέωση κοστίζει περίπου 100 χιλιάδες γρόσια, λόγω της δωροδοκίας αξιωματούχων, μεσαζόντων και της αποζημίωσης του εισπράκτορα.

Πρόσοδοι αλιείας

Όπως προκύπτει από τους οθωμανικούς κανονισμούς, στα προϊόντα της αλιείας, τόσο στα φρέσκα, όσο και στα διατηρημένα (παστά, αποξηραμένα) αλιεύματα, επιβαλλόταν φορολογία από την οθωμανική διοίκηση.¹¹³¹ Σε όσα αλιεύματα έφταναν από το

¹¹²⁷ «Έκαμα τούς προεπουμένους ντοάδες(dua/عـد = παράκληση, δέηση) διά τον σεφκετλή (=σπλαχνικό, από τη λέξη şefkat/شفقت= ευσπλαχνία, επιείκεια, αφοσίωση, οίκτος) έφένδην μας και διά τήν ύψηλώτητά του, λέγωντάς τον ότι ό μπεντές πασά εφένδης μου είς τό μερχαμέτη του σεφκετλή έφένδης μας και είς τό έναγέτι και είς τό χειμέτι (hizmet/خدمت= υπηρεσία) τής ύψηλώτητός του, τόσον έχη γένη μεμούνη (me'mun/مـمـون= ασφαλής, απαλλαγμένος από κίνδυνο) όπου δέν περιγράφετε...». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1114, σ. 152-156.

¹¹²⁸ Sadrazam/صدرعظم αξίωμα που ταυτίζεται με αυτό του Μεγάλου Βεζύρη.

¹¹²⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1114, σ. 152-156

¹¹³⁰ Ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1122 σ. 166-168.

¹¹³¹ Δ. Δημητρόπουλος, «Η αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά*, 45 (2006): 316.

εξωτερικό επιβάλλονταν τελωνειακοί δασμοί και η φορολόγηση υπολογιζόταν με βάση το βάρος του εισαγόμενου φορτίου, σε αντίθεση με τα ντόπια αλιεύματα, στα οποία ο φόρος υπολογιζόταν ως ποσοστό επί της αξίας των εμπορευμάτων.¹¹³² Εκτός από τα αλιεύματα της ανοικτής θάλασσας επιβαλλόταν φορολογία και στα προϊόντα των ιχθυοκαλλιεργειών. Στους κανουναμέδες του Μοριά προβλεπόταν να αποδίδεται ως φόρος στο κράτος η μισή ποσότητα από τα παραγόμενα προϊόντα στα ιχθυοτροφεία. Σε περιπτώσεις απόκρυψης της ποσότητας που αλιευόταν, οι κανουναμέδες προέβλεπαν κατάσχεση ακόμη και του συνόλου των αλιευμάτων. Αντιθέτως, σε κανουναμέ του 1525, που αφορά τη Θεσσαλονίκη και αναφέρεται στη λειτουργία ιχθυοτροφείων που αποτελούσαν σουλτανικά χάρσια, προβλεπόταν η καταβολή της δεκάτης από τα αλιεύματα, καθώς και ένας μικρός φόρος που αντιστοιχούσε στο 1/100 της αξίας της παραγωγής, το οποίο εισέπραττε ο σούμπασης, προφανώς ως διαχειριστής του συγκεκριμένου τιμαριωτικού δικαιώματος.¹¹³³ Όπως αναφέρει ο Κοσμάς Θεσπρωτός, στην περιοχή της Ηπείρου κατά την οθωμανική περίοδο λειτουργούσαν τρία μεγάλα ιχθυοτροφεία (*Βιβάρια* από το λατινικό *vivarium*= ενυδρείο): της Λογαρούς στον Αμβρακικό κόλπο, του Βουθρωτού απέναντι από την Κέρκυρα και της Παλαίας Άρτας, σε απόσταση μιας ώρας δυτικά της Αυλώνας.¹¹³⁴ Επίσης λειτουργούσαν και τρία μικρότερα βιβάρια, στη Σαγιάδα, στο Πόρτο Παλέρμο της Χειμάρρας, στη Βατάτζα, στη Γουμένισα και στη Σπλάντζα όπου αλιεύονταν σαρδέλες, και στην Πρέβεζα.¹¹³⁵ Το βιβάρι του Βουθρωτού, γνωστό και ως *μεγάλο βιβάρι*, αποτελούσε το μεγαλύτερο και παλαιότερο στην περιοχή. Τα παραγόμενα αλιεύματα -τσιπούρες, λαυράκια, κέφαλοι και εξαιρετικής ποιότητας αυγοτάραχο- και τα έσοδά του το καθιστούσαν ιδιαίτερα προσοδοφόρο για την τοπική οικονομία. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής του κατά τη βενετική περίοδο (1718-1797) διοχετευόταν στην Κέρκυρα και πωλείτο σε προκαθορισμένη τιμή στην τοπική αγορά.

Το 1798 ο Βουθρωτός περνά στην εξουσία του πασά των Ιωαννίνων, μετά την εκδίωξη της γαλλικής φρουράς της πόλης. Το 1800 υπογράφεται μεταξύ της Ρωσικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η *Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως*, βάση της οποίας τα νησιά του Ιονίου συναποτελούσαν ανεξάρτητο κρατικό μόρφωμα, την *Επτάνησο Πολιτεία*,

¹¹³²Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, ό.π., τ. 2, *Η δογματική Διοίκηση*, σ. 173. Επίσης, Ε. Μπαλτά, «Οι κανουναμέδες του Μοριά», *Ιστορ*, 6 (1993): 38.

¹¹³³Πηγές των αρχών του 19^{ου} αιώνα κάνουν λόγο για δασμούς 20% που επιβαλλόταν στα ψάρια στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997, (πρωτ. έκδοση Παρίσι 1956), σ. 80, υποσ.86.

¹¹³⁴Κ. Θεσπρωτού και Αθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, εξ ανεκδότου χειρόγραφου του Κοσμά Θεσπρωτού, προλεγόμ. Α. Χ. Παπαχρίση, Ιωάννινα 1964, σ. 71.

¹¹³⁵Την πληροφορία αναφέρει ο Κοσμάς Θεσπρωτός ως προσθήκη στο έργο του δασκάλου Αθανασίου Ψαλίδα. Ό.π., σ. 86.

υπό την προστασία των δυο δυνάμεων, ενώ οι πρώην βενετικές κτήσεις στην Ήπειρο, Πάργα, Πρέβεζα, Βουθρωτός και Βόνιτσα, τίθεντο σε προνομιακό καθεστώς (*emlakî hümayunin/خومايو أملاكى*). Ωστόσο, ο Βουθρωτός και η Πρέβεζα δεν εντάχθηκαν, στην πραγματικότητα, στο προνομιακό καθεστώς, καθώς διατήρησαν *defacto* την κυριαρχία του Αλή πασά.

Όπως προκύπτει από έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, ο βεζύρης των Ιωαννίνων είχε ενοικιάσει τις προσόδους του ιχθυοτροφείου του Βουθρωτού.¹¹³⁶ Ο Αλή πασάς εμφανίζεται ως διαχειριστής των βιβαριών στην περιοχή της Πρέβεζας, τα οποία υπενοικιάζει σε άλλα πρόσωπα.¹¹³⁷ Σε γράμμα του Μητροπολίτη Άρτας Ιγνατίου προς τον Αλή πασά στις 25 Αυγούστου 1804, από την Κέρκυρα, όπου είναι απεσταλμένος, καταγγέλλει στον κύριο του ότι κάποιος *Δρακούσης*, ενοικιαστής βιβαριού στον κόλπο της Πρέβεζας, ανοίγει νέες *μπούκες* (εισόδους) και διευρύνει το βιβάρι σε βάρος άλλων ενοικιαστών και μάλιστα προειδοποιεί ότι κινδυνεύει η λιμνοθάλασσα με καταστροφή.¹¹³⁸ Ο Ιγνάτιος κατηγορεί τον Δρακούση ότι είναι «δύστροπος και κακοκέφαλος και δεν παίρνει *χαμπέρι*» και επισημαίνει ότι αν δεν λάβει ο αφέντης του τα κατάλληλα μέτρα, κινδυνεύει η λιμνοθάλασσα με καταστροφή («*ändenkâmhismusaadén (müsaade/مساعدة=άδεια, χάρη, συγκατάβαση), ή ύψηλότης σου, θέ να παταλιάσουν (καθίσταμαι άχρηστος, χερσώνω, από τη λέξη μπατάλ/battal/بطال= άκυρος, χέρσος) από χρόνου τά βιβάρια...*».¹¹³⁹

Η εκμίσθωση φορολογικών προσόδων σ' ένα ευρύτατο φάσμα κατηγοριών και σε μια εκτεταμένη γεωγραφική επικράτεια αποτελούσε την πλέον προσοδοφόρα επιχειρηματική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου, στην οποία, κατ'εξοχήν, όφειλε την οικονομική του ισχύ. Ταυτοχρόνως, αποτελούσε ένα σημαντικό μέσο πολιτικής και οικονομικής διείσδυσής του σε περιοχές εκτός της εδαφικής επικράτειας του πασαλικίου Ιωαννίνων ή των σαντζακίων που κατά καιρούς διοικούσαν τα μέλη της οικογένειας του Αλή πασά. Το

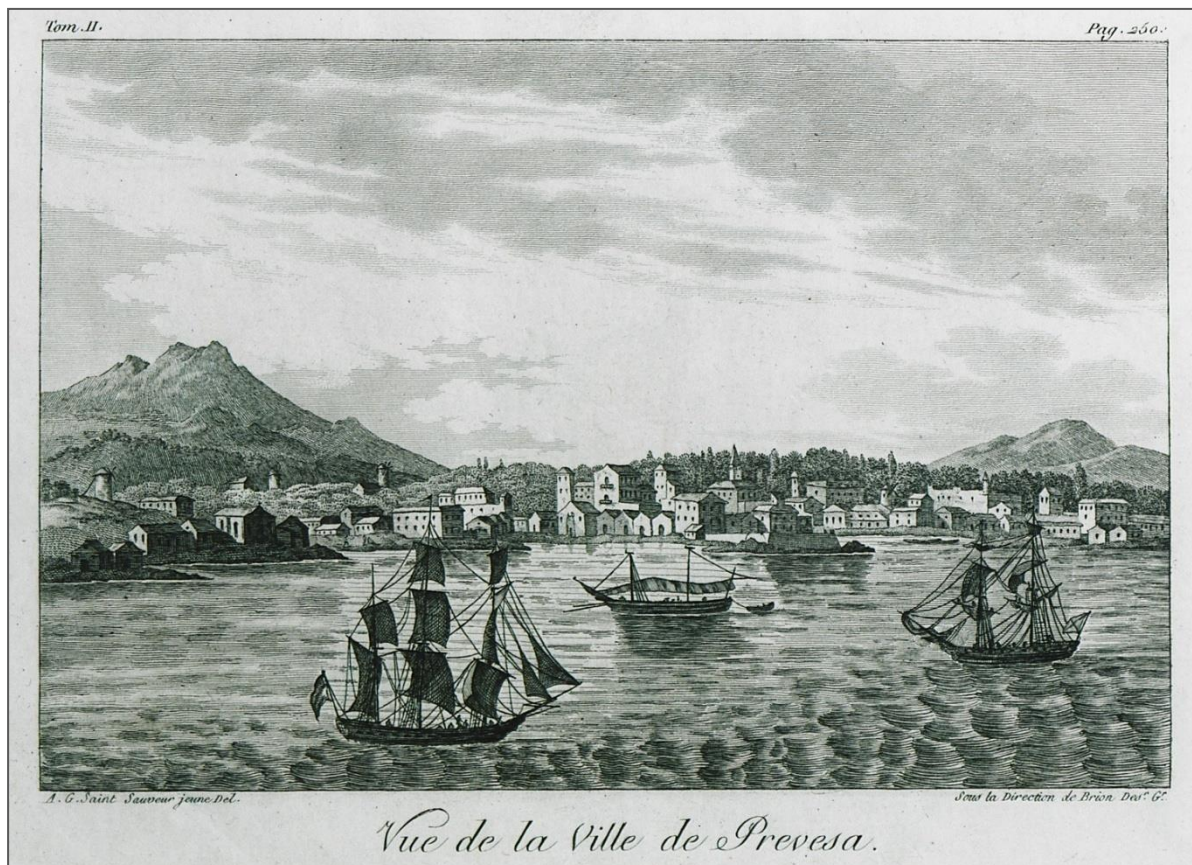
¹¹³⁶Πρόκειται για επιστολή του Ιγνατίου, τότε Μητροπολίτη Άρτας προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1804, στην οποία ο Ιγνάτιος εξηγεί στον κύριο του, ότι ο ίδιος ως απεσταλμένος του στις συνομιλίες με τους Ρώσους επιτετραμμένους, είχε καταστήσει σαφές ότι θα αποτελούσε εξευτελισμό για τον βεζύρη των Ιωαννίνων να αποχωρήσει από τον Βουθρωτό, καθώς και ότι έχει καταβάλει το ενοίκιο για την εκμίσθωση των προσόδων του ιχθυοτροφείου, δεδομένου ότι ούτε ο διορισμένος από την Υψηλή Πύλη βοεβόδας *Αμπουλλάχ μπέης* (Abdullah bey) δεν διέθετε τις απαραίτητες δυνάμεις για να προστατεύσει την πόλη. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 242, σ. 446-447.

¹¹³⁷Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., σ. 447. «...Το *λιβάρι* είναι *ιλιτζάμι* εις τον *Βεζύρη*ν, ό *Απτουλλαχπέης* να τό πάρει εις τό χέρι *άνθρώπους* δεν έχει να τό *βαστάξει* καί δεν τό *κάμει* *ιδारे* (*idare/اداره*=διαχείριση) και *όΒεζύρης* διά ένα *ϊρτζί* (*irz/عرض*=αξιοπρέπεια) τό θέλει, *έπειδή* έχει το *ιλιτζάμι* *αργότερα* *άγορασμένον*, *όχι* *πώς* *είναι* *τόπος* *όπου* *τοῦ* *χρησιμεύει* *τίποτες*». Ανάλογη αναφορά κάνει ο Ιγνάτιος και σε άλλη επιστολή του τρεις ημέρες αργότερα, ωστόσο οι Ρώσοι επιτετραμμένοι απορρίπτουν τους ισχυρισμούς του.

¹¹³⁸Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.* ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμό 1507, σ.78-79.

¹¹³⁹Ο.π.

ίλιζάμ και στην περίπτωση του Αλή πασά, όπως συνέβη και με άλλες περιπτώσεις σημαντικών âyan της Αυτοκρατορίας, με τις πολλαπλές υπομισθώσεις των διαφόρων μουκατά και μαλικιανέ, προκάλεσε τη διαμόρφωση πολλαπλών οικονομικών και κοινωνικών δικτύσεων, παρέχοντας ευκαιρίες πλουτισμού και οικονομικής ενίσχυσης ευρύτερων ομάδων, αλλά και δυνατότες ενσώματωσής τους εκτός του παγιοποιημένου κάθετου συστήματος της κατακτητικής κοινωνίας. Στο σημείο αυτό η αληπασαδική δράση και εξουσία, με τη δημιουργία νέων οικονομικών ευκαιριών και κοινωνικών παραμέτρων, διαμορφώνει μια νέα πραγματικότητα και για μεγάλο τμήμα της κοινωνίας του προεπαναστατικού ελλαδικού χώρου.

Εικόνα 14: *Vue de la ville de Prevesa*. Άποψη της Πρέβεζας από χαρακτηριστικό του 1800, το οποίο περιλαμβάνεται στο περιηγητικό βιβλίο του André Grasset de Saint-Sauveur, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*. Παρίσι 1800. Πηγή: <http://el.travelogues.gr/travelogue>.

3. Η δραστηριοποίηση του αλμπασαδικού οτζακίου στο εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου.

3.α. Ο στόλος του Αλή πασά

Κατά τον 18^ο αιώνα διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για την οικονομική και πολιτική μετεξέλιξη της Αυτοκρατορίας προς ένα διαφορετικό μοντέλο από αυτό που είχε διαμορφωθεί μέσω του τιμαριωτικού συστήματος. Οι επαρχιακοί *âyan*, με την πολιτική και οικονομική τους δράση, προκάλεσαν σημαντικούς μετασχηματισμούς στις υπάρχουσες κοινωνικές και οικονομικές δομές και διαμόρφωσαν νέα δίκτυα διασύνδεσης με άλλες κοινωνικές ομάδες. Οι αλλαγές που χαρακτηρίζουν την οθωμανική οικονομία από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, κυρίως όσον αφορά την αύξηση της εμπορευματοποίησης και την επέκταση του συστήματος *iltizam*, αποτελούν μια διαδικασία συνεχούς εμπλοκής της οθωμανικής οικονομίας στη συντελούμενη ευρωπαϊκή οικονομική και εμπορική ανάπτυξη. Η εξέλιξη

αυτή έχει προσληφθεί από τμήμα της διεθνούς ιστοριογραφίας ως διαδικασία ενσωμάτωσης της οθωμανικής οικονομίας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, ως περιφερειακής εξαρτώμενης οικονομίας. Νεότερες μελέτες έχουν θέσει υπό αμφισβήτηση την άποψη αυτή, καθόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα δεν είχε αναπτύξει μοντέλα εξάρτησης, παραμένοντας ισότιμη με την ευρωπαϊκή οικονομία.¹¹⁴⁰

Το οθωμανικό-ευρωπαϊκό εμπόριο, το οποίο επικεντρωνόταν στην ανταλλαγή δυτικών προϊόντων και αποικιακών ειδών με την προμήθεια πρώτων υλών για τις ευρωπαϊκές κλωστοϋφαντουργικές βιομηχανίες, σημείωσε σημαντική ανάπτυξη τον 18^ο και 19^ο αιώνα, αποτελώντας το κύριο όχημα για την ενσωμάτωση της Αυτοκρατορίας στην καπιταλιστική οικονομία.¹¹⁴¹ Τα λιμάνια του δυτικού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων των λιμανιών της Βόρειας Αφρικής, όπως και μερικές από τις νησιωτικές περιοχές του Αρχιπελάγους του Αιγαίου, συνέβαλαν στην ανάπτυξη αυτή, αποτελώντας μέρος ενός δικτύου μεσογειακών αστικών εμπορικών κέντρων, στο οποίο κεντρικό ρόλο είχαν σημαντικές πόλεις-λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου, όπως το Λιβόρνο, η Γένοβα, η Τεργέστη, η Ανκόνα.¹¹⁴²

Ο Αλή πασάς και η οικογένειά του για περισσότερο από τρεις δεκαετίες δραστηριοποιούνται δυναμικά στο εμπόριο της Δυτικής Μεσογείου, αξιοποιώντας τις ευκαιρίες που παρέχουν οι ιστορικές συγκυρίες και ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων στην περιοχή. Μεγάλο μέρος της παραγωγής που συγκεντρώνει ο Αλή πασάς ως προσόδους σεείδος απότα τσιφλίκια του, εμπορευματοποιείται μέσω ενός δικτύου χώρων αποθήκευσης, ιδιόκτητων ή ναυλωμένων πλοίων¹¹⁴³ και διαχειριστών του σε διάφορες επαρχίες, λιμάνια και σκάλες, με τελικό προορισμό την εγχώρια ή τη διεθνή αγορά.

¹¹⁴⁰Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, ό.π., σ. 258

¹¹⁴¹Ιστορικοί όπως η Karen Barkey τονίζουν ιδιαίτερα τον ρόλο των κοινοτικών εκπροσώπων, χριστιανών προκρίτων και μουσουλμάνων âyan, ο οποίος συνέτεινε καθοριστικά στην αυξημένη εμπορευματοποίηση. Όπως αναφέρει η ίδια, αυτή η πολιτισμική, κοινωνική και οικονομική ζωτικότητα εξαφανίστηκε μέσα στο αφήγημα της παρακμής. Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, ό.π., σ. 256.

¹¹⁴²E.Frangakis-Syrett, «Market Networks and Ottoman-European commerce, C. 1700-1825», *Oriente Moderno* (Nuova serie), 86 (2006): 109.

¹¹⁴³Ως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα στην οθωμανική ναυτιλία κυριαρχούσαν τα πλοία οριζόντιας κοίτης, ενώ από το τελευταίο τέταρτο του ίδιου αιώνα τα πλοία αυτά αντικαθίστανται σταδιακά από τα ιστιοφόρα. Το πρώτο οθωμανικό γαλεόνι (είδος πρώιμου ιστοφόρου πλοίου) κατασκευάστηκε το έτος 1644, ωστόσο η συστηματική ναυπήγηση πλοίων αυτού του τύπου από τους Οθωμανούς ξεκίνησε από τον Μεγάλο Βεζύρη Μερζιφονλού Καρα Μουσταφά πασά (Merzifonlu Kara Mustafa paşa). Κομβικό ρόλο στην υιοθέτηση της ιστοφόρου ναυτιλίας από τους Οθωμανούς διαδραμάτισε η καταστροφή του οθωμανικού στόλου στον Τσεσμέ (Çesme) το 1770 από τους Ρώσους, κατά τη διάρκεια του ρωσο-οθωμανικού πολέμου. Τα τριώροφα γαλεόνια, ένας από τους μεγαλύτερους τύπους ιστοφόρων επικράτησαν σταδιακά, κυρίως κατά την περίοδο της σουλτανείας του Σελίμ Γ' και για τη ναυπήγηση τους έγιναν αλλαγές και προσαρμογές στον κρατικό ναύσταθμο (tersane-i âmirî/ ترسانه عامره). Κατά την περίοδο του Σελίμ Γ' (1789-1803), όλα τα πλοία του οθωμανικού ναυτικού καταμετρήθηκαν και ταξινομήθηκαν ανάλογα με τα μεγέθη τους, σε μια προσπάθεια προς την τυποποίηση και περαιτέρω ανάπτυξη της οθωμανικής ναυτιλίας. Η οθωμανική Βόρεια Αφρική συνέβαλε σημαντικά στο αυτοκρατορικό ναυτικό, συμμετέχοντας στις εκστρατείες της Αυτοκρατορίας με ιστιοφόρα πλοία. Βλ. σχετ. Τ.

Η εμπορική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου προκάλεσε από νωρίς την ανάγκη συγκρότησης ενός υποτυπώδους στόλου, απαραίτητου για τη μεταφορά των προϊόντων που διατίθεντο προς εμπορευματοποίηση, αλλά και των δημητριακών, που συγκέντρωνε ο Αλή πασάς και η οικογενειά του, μέσω της εκμίσθωσης του μονοπωλιακού φόρου του ιστιρά (istira). Τα προϊόντα μεταφέρονταν από την αγροτική ενδοχώρα σε λιμάνια της αληπασαδικής επικράτειας και από εκεί στη συνέχεια σε μεγάλα εμπορικά λιμάνια της δυτικής Μεσογείου, (όπως η Μάλτα, το Λιβόρνο, η Λισσαβόνα). Η απόκτηση ενός αριθμού πλοίων βοηθούσε τον Αλή πασά να επεκτείνει την κυριαρχία του σε όλη την παράκτια ζώνη της Ηπείρου και να περιφρουρήσει από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα τις παραθαλάσσιες κτήσεις του Πρέβεζα, Βόνιτσα και Βουθρωτός, καθώς και τις μελλοντικές του επιδιώξεις κυριαρχίας σε όλο το παράκτιο μέτωπο του Ιονίου και της Αδριατικής.¹¹⁴⁴ Στο οθωμανικό *Αρχείο της Πρωθυπουργίας* της Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη (σήμερα *Αρχείο της Προεδρίας*) φυλάσσεται ένας κατάλογος των πλοίων του Αλή πασά, που καταρτίστηκε από την οθωμανική διοίκηση μετά τον θάνατό του, στον οποίον περιλαμβάνονταν συνολικά 13 πλοία, μεταξύ των οποίων μια φρεγάτα, 1 κορβέτα, 3 μπρίκια και εννέα μικρότερα πλοία.¹¹⁴⁵

Σε δύο έγγραφα του Αρχείου του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη, που φυλάσσονται στα Γ.Α.Κ γίνεται αναφορά σε πλοίο του, που βρίσκεται αγκυροβολημένο στο λιμάνι της Σαλαώρας.¹¹⁴⁶ Το πρώτο αποτελεί επιστολή κάποιου *Αναστάση Μπαμπάση* από τη Ζάκυνθο προς τον *κυρ Κωσταντή Ζησιμόπουλο*, ο οποίος εργάζεται ως *καλαφάτης* (kalafat/قالفات= αυτός που σφραγίζει τις σχισμές σε ξύλα των πλοίων) του «αφεντικού» караβιού στη Σαλαώρα. Ο *Μπαμπάσης* φαίνεται ότι έχει στην κατοχή του κάποια μεγάλη άγκυρα, που την προσφέρει προς πώληση στην τιμή των 300 ταλίων *ρεγγίνας*. Ο ίδιος απευθύνεται στον Ζησιμόπουλο, αλλά μέσω του Κωσταντή Δούκα, ο οποίος είναι περισσότερο γνωστός του από τον Ζησιμόπουλο στη Σαλαώρα. Υπενθυμίζεται ότι, έως την κατάληψη της Πρέβεζας

Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey, Sultan Selim III and the modernisation of the Ottoman Navy*, Λονδίνο 2008, σ. 9.

¹¹⁴⁴ Απ' όλα τα νησιά του Ιονίου, ο Αλή πασάς κατόρθωσε να καταλάβει κάποια μικρότερα ή να πραγματοποιήσει επιδρομές σε κάποια άλλα. Έτσι στις 2 Μαΐου 1808 ογδόντα στρατιώτες του Αλή πασά με αρχηγό τον Ισούφ αγά Αράπη κατέλαβαν την ακατοίκητη νήσο *Πεταλάς*, την ανατολικότερη της συστάδας των Εχινάδων, η οποία βρίσκεται πολύ κοντά στις εκβολές του Αχελώου και χωρίζεται από την ηπειρωτική ακτή από μια στενή θαλάσσια λωρίδα, πλωτή μόνο από μικρές βάρκες. Παρά τη διαμαρτυρία των γαλλικών αρχών της Κέρκυρας και του πρόξενου Rouqueville, ο Αλή πασάς δεν επέστρεψε τη νησίδα στους Γάλλους, ισχυριζόμενος ότι αποτελεί μέρος της ηπειρωτικής ακτής και κατά συνέπεια ανήκει στη δικαιοδοσία του. Επίσης, στις 17 Ιανουαρίου 1809 κατέλαβε και τα νησιά Στροφάδες, με τέσσερα οπλισμένα πλοία, τα πληρώματα των οποίων στη συνέχεια λεηλάτησαν το νησί Κάλαμος, Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά*, ό.π., σ. 303.

¹¹⁴⁵ H. Sezer, «Tepedenlenli Ali paşa ve Oğulamin çiftlik ve Gelirlerine İleskin Yeni Bilgi Bulgular», *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18 (2005): 341.

¹¹⁴⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφα με αριθμ. 1481-82, σ. 38-42.

από τις δυνάμεις του Αλή πασά, στις 6 Δεκεμβρίου 1806, η Σαλαώρα χρησιμοποιείτο ως βασικό λιμάνι αγκυροβόλησης των πλοίων του αληπασαδικού οτζακίου.

Το δεύτερο έγγραφο, με συναφές περιεχόμενο, που βρέθηκε συνημμένο στο πρώτο, όπως αναφέρεται στο εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη¹¹⁴⁷ είναι μια επιστολή του Κωνσταντίνου Δούκα, που υπογράφει ως «Κωνσταντίνος Δ.», από τη Σαλαώρα προς τον Μάνθο [Οικονόμου], γραμματικό του Αλή πασά στα Γιάννενα, με ημερομηνία 1^η Φεβρουαρίου 1801. Ο αποστολέας προτείνει την αγορά της άγκυρας σύμφωνα με το παραπάνω έγγραφο, η οποία είναι μεγάλη, δυτικού τύπου (*εσπεράντζα*) για τις ανάγκες ατυχήματος ή μεγάλης τρικυμίας. Στο έγγραφο γίνεται γλαφυρή περιγραφή τρικυμίας που είχε πλήξει πρόσφατα τον Αμβρακικό, κατά τη διάρκεια της οποίας το συγκεκριμένο πλοίο κινδύνευσε να τσακιστεί και χρειάστηκε να το μετακινήσουν στη Βόνιτσα. Αντίθετα, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, μια βρατσέρα από την Πελοπόννησο παρασύρθηκε από τη φουρτούνα «*καί μετά ραχήν τήν έβλέπαμεν όπου τήν άρπαξεν ή φουρτούνα καί τήν έπηγεν τρεῖς ώρες δρόμο έως κοντά τό ποτάμι τοῦ Λούρου*». Το συγκεκριμένο πλοίο του Αλή πασά, το οποίο σύμφωνα με το έγγραφο φέρει το όνομα «*Καραμουσταφάς*», αναφέρεται και ως «*μεγάλο καράβι*» και «*κιρλαγκίτσι*».¹¹⁴⁸ Η τελευταία αναφορά παραπέμπει και σε άλλα έγγραφα του Αρχείου, στα οποία γίνεται λόγος για πλοίο του Αλή πασά αυτού του είδους. Μεταξύ αυτών, το αρζουχάλι με ημερομηνία 29 Αυγούστου 1800 δύο αδελφών, των Χρήστου και Λεβίδη, με το επώνυμο «*Μοσχοβίτης*», οι οποίοι υπηρετούν τον Αλή πασά, μάλλον ως ναυτικοί σε πλοίο, που αναφέρεται επίσης ως *κιρλαγκίτς* και βρίσκεται προσαραγμένο σε κάποιο λιμενίσκο, στην περιοχή της Χειμάρας.¹¹⁴⁹ Οι δύο αδελφοί παραπονούνται για τη συμπεριφορά του *Χαλήλ αγά*, ο οποίος, όπως αναφέρουν, τους δέρνει χωρίς αιτία. Το ίδιο πλοίο, όπως μαθαίνουμε από τον Αθανάσιο Ψαλίδα, σε επιστολή του προς τον Πρόεδρο της Ιονίου Γερουσίας της 27^{ης} Ιουλίου 1801 από Ιωάννινα, βρίσκεται στην περιοχή της Λευκάδας και, με εντολή του Αλή πασά, καταδιώκει τους διακινούμενους κλέφτες.¹¹⁵⁰ Στην επιστολή του ο Α. Ψαλίδας αναφέρει ως καπετάνιο του πλοιαρίου κάποιον «*καπετάν-Σαμέτην*», στον οποίο οι αδελφοί Μοσχοβίτη αναφέρονται με πολύ σεβασμό. Η πληροφορία είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη χρησιμοποίηση του μικρού στόλου του βεζύρη των Ιωαννίνων ως διωκτικού μέσου των κλεφτών/ενόπλων, οι οποίοι, μετά τη δράση τους, διαπεραιώνονται στα Ιόνια νησιά. Φαίνεται πάντως ότι ο Αλή πασάς έχει πρόθεση να

¹¹⁴⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά* Γ.Α.Κ.ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμό 1668, σ. 371-372.

¹¹⁴⁸ Kirlagıç/Kirlangıç/كیرلانغ: λέξη τουρκική, που σημαίνει χελιδόνι, λόγω της ταχύτητας που μπορούσαν να αναπτύξουν τα πλοία του τύπου αυτού.

¹¹⁴⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθ. 63, σ. 108 ως 110.

¹¹⁵⁰ Βλ. Σάρρος, *Γράμματα αναφερόμενα εις την ιστορίαν του Σουλίου*, σ. 266-276.

μετατρέψει σε εμπορικό το συγκεκριμένο πλοίο, που ήταν πολεμικό, όπως αναφέρεται στην επιστολή του Κωνσταντίνου Δούκα προς τον Μάνθο Οικονόμου.¹¹⁵¹

Στις 24 Μαρτίου 1809 έμπιστος του Αλή πασά με το όνομα, *Γιαννάκης*, επιβλέπει τη φόρτωση ποσότητας δημητριακών, σιταριού και ρόκας (=αραβόσιτου), σε μεγάλο ιδιόκτητο πλοίο του Αλή πασά, που πρόκειται να αποπλεύσει από το λιμάνι του Βόλου με προορισμό την Πρέβεζα.¹¹⁵² Όπως αναφέρεται σε σχετικό αρζουχάλι του, στο πλοίο φορτώθηκαν 295 χιλιάδες οκάδες σιτάρι *καλής ποιότητας*. Επίσης γίνεται αναφορά και σε υδραίο πλοίο, το οποίο ναύλωσε ο απεσταλμένος του Αλή πασά, *Τζατζάνης*, χωρητικότητας 17 χιλιάδων φορτωμάτων, δηλαδή 170.000 οκάδων, το οποίο θα φορτωνόταν στη συνέχεια με προορισμό την Πρέβεζα.

Ωστόσο, η πειρατική δράση δημιουργεί, όπως είναι αναμενόμενο, μεγάλες δυσχέρειες στην εμπορική αυτή δραστηριότητα και καθιστά επισφαλή πολλά λιμάνια της οθωμανικής επικράτειας. Στο προηγούμενο αρζουχάλι του *καπετάν Γιαννάκη* γίνεται μνεία σε αλγερινούς πειρατές, από τους οποίους κινδυνεύει το πλοίο και για το λόγο αυτό ο τελευταίος ζητεί από τον Αλή πασά να στείλει «*είδικό μπουγιουρντί για τόν δρόμο*». Οι υποψίες του *καπετάν Γιαννάκη* αποδεικνύονται βάσιμες, καθώς, όπως πληροφορούμαστε από αναφορά του Βελή πασά προς τον πατέρα του, στις 8 Αυγούστου 1809, το ίδιο πλοίο βρίσκεται καθηλωμένο στην Ύδρα από τον φόβο αλγερινών καραβιών, που καιροφυλακτούν στον Κάβο-Μαλιά. Για τη φρούρηση του πλοίου ο Αλή πασάς προτίθεται να τοποθετήσει φρουρά δέκα ανδρών («*δέκα Τούρκους μέσα*») και να το στείλει στον προορισμό του. Η οικειοποίηση του πλοίου, και ιδιαιτέρως ενός τόσο ισχυρού οθωμανού αξιωματούχου, από πειρατικές ομάδες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή, και μάλιστα σε συνεργασία με μια ευρωπαϊκή δύναμη, καταδεικνύει πόσο ρευστά ήταν τα όρια μεταξύ νόμιμης και πειρατικής δράσης στον θαλάσσιο χώρο των μεταφορών και του εμπορίου, κάτι που προσπαθεί να καταδείξει και η πρόσφατη ιστοριογραφία, καταρρίπτοντας προηγούμενες αντιλήψεις που υιοθετούν αυστηρές διαχωριστικές γραμμές μεταξύ εννοιών, όπως, *κουρσάρος/πειρατής, πειρατική/νόμιμη* εμπορική και ναυτιλιακή δραστηριότητα. Οι διαχωρισμοί αυτού του είδους και άλλοι, σχετικά με τη δράση μουσουλμάνων, ευρωπαίων και ελλήνων πειρατών, αποτελεί εκ των υστέρων ταξινόμηση μιας ιστορικής

¹¹⁵¹ «*άνίσως ό άφέντης μας έχει τήν πρώτη χαϊρλίτικην άπόφασιν διά νά κάμει τόν Καραμουσταφά πραματευντάρικο, όρισμός του, νά έλθη προσταγή διά να πάγε ιό ίδιος ό Καραμουσταφάς είς Ζάκινθον διά τό σίδερο καί άπό εκεί πηγαίνει είς Λιβαδιά όπου καρτερούν κάργα έτοιμα, όμως χρειά είναι διά κανένα μπουγιουρντί πρός τούς άρχοντες διά νά προτημηθί άπό άλλα καράβια...*». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1481, σ.41-42.

¹¹⁵² Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 449, σ. 228-230.

πραγματικότητας και μιας εποχής, με ρευστά όρια μεταξύ νόμιμης, παράνομης και μεθύστερα νομιμοποιημένης, κρατικής και μη κρατικής βίας.

Κάποια από τα πλοία του Αλή πασά χρησιμοποιούνται και για στρατιωτικούς σκοπούς, όπως το πλοίο «*Ασλάνι*» που διαθέτει και ανάλογο εξοπλισμό. Στις 22 Ιανουαρίου 1822 ο Αλή πασάς, με μπουγιουρντί του προς τον έμπιστό του στην Πρέβεζα, *Μπεκήρ Τζογαδούρο*, του δίνει εντολή να δώσει στον *Ζεκηργιά μπέη* (Sekeria-Bey, διοικητή του λιμανιού της πόλης)¹¹⁵³ *τοπτσήδες* και *μαρινέρους*, αλλά και στον *Καπετάν Γιώργη*, κυβερνήτη του караβιού, γρόσια για τις ανάγκες του ταξιδιού. Όπως προκύπτει από το συγκεκριμένο, αλλά και άλλα έγγραφα του Αρχείου, η επιβολή της ισχύος του Αλή πασά στην περιοχή χρήζει μια στοιχειώδους ναυτιλιακής παρουσίας, για την εξυπηρέτηση της οποίας υπάρχει ανάγκη πλοίων και ναυτικών πληρωμάτων.

Ένα πολύ σημαντικό τεκμήριο από το Αρχείο Αλή πασά της συλλογής Χώτζη που φυλάσσεται στα Γ.Α.Κ μας παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα πλοία του Αλή πασά. Πρόκειται για έναν λογαριασμό των «ψωμάδων» της Άρτας, σχετικά με το παξιμάδι που δίνουν στα «*αφεντικά καράβια*» και το ψωμί στο σαράι του βοϊβόδα της Άρτας, στα στρατιωτικά σώματα του Αλή πασά και στον ίδιον και την ακολουθία του κατά το πέρασμά τους από την Άρτα, στις 20 Νοεμβρίου 1806.¹¹⁵⁴ Η τροφοδοσία των πλοίων του Αλή πασά από τους ψωμάδες της Άρτας σχετίζεται με τον ελλειμενισμό των πλοίων του στο λιμάνι της Σαλαώρας, επίνειο της Άρτας, το οποίο χρησιμοποιούσε ως βάση ο βεζύρης έως την οριστική κατάκτηση της Πρέβεζας, οπότε αρχίζει σταδιακά να χρησιμοποιείται ως βάση και ορμητήριο της αληπασαδικής ναυτιλιακής δραστηριότητας η πόλη αυτή. Στο συγκεκριμένο λογαριασμό τροφοδοσίας παξιμαδιού αναφέρονται και ναυλωμένα από το αληπασαδικό οτζάκιο πλοία της περιοχής, για τα οποία γίνεται αναφορά, κυρίως, με το όνομα του καπετάνιου ή *ρεήζη* (από την αραβικής προέλευσης λέξη *reis/رئيس*= επικεφαλής, διοικητής, καπετάνιος) του караβιού. Από τις καταγραφές διανομής του ψωμιού στα στρατιωτικά σώματα του αληπασαδικού οτζακίου προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες για τις πολυάριθμες στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την κατάληψη της Κέρκυρας από τους Γάλλους. Τον λογαριασμό έχει συντάξει και υπογράφει ο *Αλέξης γραμματικός*. Τα στοιχεία του συγκεκριμένου αρχειακού τεκμηρίου αποτυπώνονται στον Πίνακα (27), που ακολουθεί:

¹¹⁵³Βλ. Manzour, *Memoires*, ό.π., σ. 327.

¹¹⁵⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.* ό.π., τ. Ε', ό.π., έγγραφο με αριθμ. 1525, σ. 112-117.

Πίνακας 27 Τροφοδοσία με παξιμάδι των «αφεντικών» και ναυλωμένων από το αληπασαδικό οτζάκιο πλοίων, που ελλιμενίζονται στο λιμάνι της Σαλαώρας και πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για την οριστική κατάκτηση της Πρέβεζας από τον Αλή πασά (26 Νοεμβρίου 1806)		
«Διά ὅσον παξιμάδι ἔδωσαν ἡ ψωμάδες εἰς τὰ καράβια ἀφεντικά καθὼς ὀνομαστικῶς φαίνεται τὰ κάτωθεν:»		
Όνομα ή περιγραφή πλοίου ή όνομα καπετάνιου	Τροφοδοσία παξιμαδιού σε οκάδες	Ημερομηνία Τροφοδοσίας
Χατζῆ Ρούτζη	4.523	30 Μαΐου 1807
Ντουλτζινιάνων	500	
Μικρή γαλιότα	980	
Φραντζέζων εἰς Πλαγιά	310	
Χατζῆ Νικόλας	220	
Αλῖς ρεήζις	2.960	
Αηντίν ἀγαρεήζι	1.680	
Μαρκελέζη Φραντζέζου	500	
Καλιοτζήδων πολιτῶν	2.322: 2/3	
Μεγάλο καράβι	15.300	
Μαχμούταγας	1.420	
Τοῦ καπετᾶν Ἀντρίκου	1.560	
Τοῦ καπετᾶν Κοσταντῆ Μπουγάτζια	2.500	
Τοῦ Γιάννη Μπένου	121	
Τῆς μπάρκας κανονέρας	1.240	
Τοῦ Καρακατζάνη	2.560	
Μπρίκι (Καπετᾶν Λουκᾶς)	660	
Ἰμπραήμαγας μέ ὀλκυνάκυδες	200	
Φασούλ ρεήζις	400	
διὰ τό καράβι τό καινούριο τοῦ καπετᾶν Γιαννάκη	1.240	7 Μαΐου 1807 (διὰ μήνες: 2)
τοῦ Καρακατζάνη	1.000	1 ^η Μαΐου (διὰ μήναν: 1:)

	Σύνολο οκάδες 41.786:2/3:	
<i>του καπετᾶν Ρούτζη</i>	26	10 Μαΐου 1807 (διά δύο νομάτους, διά 20 ημέρες ὡς τέλος Μαΐου)
<i>Γαλιότα τοῦ Μουχτάρ πασᾶ</i>	136	13 Μαΐου 1807 (νεφέρια 12 ἔως τέλος Μαΐου)
	Σύνολο οκάδες 41.948	
<i>Μεγάλο καράβι</i>	268	Από 25 Μαΐου ἕως 1 ^η Ιουνίου
<i>Καπετᾶν Μπογάτζια</i>	95	Από 20 Μαΐου ἕως 1 ^η Ιουνίου (μέρες 10)
<i>Καπετᾶν Αντρίκος</i>	80	Από 20 Μαΐου ἕως 1 ^η Ιουνίου (μέρες 10)
		Σύνολο παξιμάδι οκάδες 42.391: 2/3

Πηγή: Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γ.Α.Κ. τ. Ε, έγγραφο με αριθμό 1525

Στον πίνακα (28) που ακολουθεί γίνεται μια συνοπτική καταγραφή των πλοίων των αληπασαδικού τζακίου με βάση τα αρχειακά τεκμήρια και τη βιβλιογραφία

Πίνακας 28 Ιδιότητα και ναυλωμένα πλοία που χρησιμοποιούνται για την εμπορική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου						
έτος	πλοίο	Πλοίαρχος/ απεσταλμένος	είδος φορτίου	ποσότητα φορτίου σε οκάδες	λιμάνι φόρτωσης	Προορισμός Αποδέκτες
1802	ιδιόκτητο (ἀφεντική βρατσέρα) ¹¹⁵⁵	Γιωργάκης Βράνης απεσταλμένος	σιτάρι	163:4/12 αρτινά ζάγια	-Πρέβεζα -Βόνιτσα	Κέρκυρα

¹¹⁵⁵ Παναγιωτόπουλος κ.ά, *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης* ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 134, σ. 256-257.

1802	ιδιόκτητο (άφεντική βρατσέρα)	Καπετάν Κωνσταντής Πεταλάς	σιτάρι	706 άρτινά ξάγια	Πρέβεζα/ Βόνιτσα	Κέρκυρα
1802	ναυλωμένο ¹¹⁵⁶	Καπετάν Κωνσταντής Πεταλάς	σιτάρι	706 άρτινά ξάγια	Πρέβεζα/ Βόνιτσα	Κέρκυρα
1802	ναυλωμένο	Καπετάν Μάγης	σιτάρι	752:1/2 άρτινά ξάγια	Πρέβεζα/ Βόνιτσα	Κέρκυρα
1804	ιδιόκτητο του Αλή πασά ¹¹⁵⁷	Γεωργάκης Μεσολογγίτης	σιτάρι	-----	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτικής Μεσογείου
1809	ιδιόκτητο του Αλή πασά ¹¹⁵⁸	Παναγιώτης Μιχόπουλος	σιτάρι	6.000 κοιλά Κωνστ.	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτικής Μεσογείου
1809	ναυλωμένο Υδραίικο	Γιαννάκης Νικολάου	σιτάρι	9.000 κοιλά Κωνσταντ.	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτ. Μεσογείου
1819	Άγιος Σπυρίδωνας γαλαξίδ. ιστιοφόρο ¹¹⁵⁹	Ήλίας Ν.Καμπίσιος	σιτάρι	7.500 κοιλά Κωνσταντ.	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτ. Μεσογείου
1819	Άγιος Σεραφείμ γαλαξίδ. ιστιοφόρο ¹¹⁶⁰	Καπετάν Παναγιώτης Μιχαλόπουλος	σιτάρι	6.000 κοιλά Κωνσταντ.	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτ. Μεσογείου
1819	Καπετάν Ιωάννης γαλαξίδ. ιστιοφόρο ¹¹⁶¹	Γιαννάκης Νικολάου	σιτάρι	9.000 κοιλά Κωνσταντ	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτ. Μεσογείου
1819	Άγιος Σπυρίδωνας γαλαξίδ. ιστιοφόρο ¹¹⁶²	Γιαννάκης Νικολάου	σιτάρι	4.000 κοιλά Κωνσταντ.	λιμάνι Αλμυρού (Τσιγκέλι)	λιμάνια της δυτ. Μεσογείου

Πηγή: αναφορές σε αρχειακά τεκμήρια και βιβλιογραφία

¹¹⁵⁶ Ο.π.

¹¹⁵⁷ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 229, σ. 426-428.

¹¹⁵⁸ Ο.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 449, σ. 28-30.

¹¹⁵⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1667, σ. 369-371.

¹¹⁶⁰ Ο.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1668, σ. 371-372.

¹¹⁶¹ Ο.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1670, σ. 374-375.

¹¹⁶² Ο.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1669, σ. 372-373.

3.β.Τα γαλαξιδιώτικα ναυλοσύμφωνα.

Στο αρχείο της Συλλογής Χώτζη διασώζονται συνολικά τέσσερα ναυλοσύμφωνα του Αλή πασά με γαλαξιδιώτες караβοκύρηδες, που συντάχθηκαν την ίδια ημέρα στο Γαλαξίδι και αφορούν φόρτωση ποσότητας σιταριού από τον Αλμυρό Βόλου και εκφόρτωσή του σε λιμάνια του εξωτερικού.¹¹⁶³ Το συνολικό ύψος του φορτίου, που προβλέπεται να φορτωθεί στα τέσσερα γαλαξιδιώτικα πλοία, ανέρχεται σε 26.500 κοιλιά Κωνσταντινούπολης, που αντιστοιχεί σε 583.000 οκάδες ή 746 τόνους. Με βάση τα μεγέθη αυτά, η χωρητικότητα των γαλαξιδιώτικων ιστιοφόρων κατά την προεπαναστατική περίοδο εμφανίζεται σαφώς μεγαλύτερη από ότι είναι γνωστό ως σήμερα από τη βιβλιογραφία για το θέμα αυτό.¹¹⁶⁴ Η συνεργασία του γαλαξιδιώτικου ναυτικού με το αληπασαδικό εμπόριο αποτελεί μια άγνωστη, και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πτυχή της ιστορίας του, η οποία αναδεικνύεται από τα αρχειακά τεκμήρια.

Είναι χαρακτηριστικό ότι τις παραμονές της ρήξης του με την κεντρική οθωμανική εξουσία ο Αλή πασάς συνεχίζει την επιχειρηματική του δραστηριότητα στο διαμετακομιστικό εμπόριο. Φαίνεται ότι, κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή του κλονισμού των σχέσεων του με την Υψηλή Πύλη, επισπεύδει την εκκένωση των αποθηκών του, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος κατάσχεσης των αποθηκευμένων εμπορευμάτων από το οθωμανικό κράτος, αλλά και για να προσποριστεί άμεσα τα έσοδα από την πώληση του φορτίου για τις ανάγκες άμυνάς του, ενόψει της σύγκρουσης με τη σουλτανική εξουσία.¹¹⁶⁵

Το πρώτο ναυλοσύμφωνο, με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1819, συνυπογράφει ο *Ισούφης* ως βεκίλης (εκπρόσωπος) του Αλή πασά και ο *καπετάν Νικολός Καμπίσιος*, ιδιοκτήτης του ιστιοφόρου «Άγιος Σπυρίδωνας». Το συμφωνητικό αφορά τη φόρτωση στη σκάλα του Αλμυρού Βόλου ποσότητας σιταριού 7.500 κοιλών Κωνσταντινούπολης και τη μεταφορά του σε λιμάνια της δυτικής Μεσογείου, προκειμένου να πωληθεί, σύμφωνα με τους όρους που περιγράφονται στο συμβόλαιο. Η χρονική διάρκεια μεταξύ φόρτωσης και εκφόρτωσης ορίζεται σε 51 ημέρες, ενώ η πληρωμή του ναύλου προβλέπεται να γίνει σε ξένο νόμισμα, το *κολωνάτο* Ισπανίας και μάλιστα σε συγκεκριμένη ισοτιμία, η οποία

¹¹⁶³Ο.π., τ. Ε', έγγραφα με αριθμ.1667-1670, σ. 369-375.

¹¹⁶⁴Β. Παναγιωτόπουλος, «Το γαλαξιδιώτικο ναυτικό και τα ζητήματά του: μια σκιαγραφία», στο *Μουσείο Γαλαξιδίου, Γαλαξιδιώτικα Καράβια*, Αθήνα 1988, σ. 10-11.

¹¹⁶⁵Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφα με αριθμ.1667, εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη του εγγράφου, σ. 369.

ορίζεται στο συμβόλαιο σε 270 παράδες, δηλαδή 6 γρόσια και 30 παράδες. Το φορτίο συνοδεύεται και από εκπρόσωπο του Αλή πασά («σοπρόκαρικο», από το ιταλικό *sopraccario* (=συνοδός του φορτίου, επιφορτωτής)¹¹⁶⁶ με σκοπό την πώλησή του σε λιμάνι εκτός οθωμανικής επικράτειας. Τα λιμάνια μεταφοράς του φορτίου είναι η Μάλτα, η Μισίνα (Μεσήνη), η Νεάπολη, το *Λεβόρνο* (Λιβόρνο), η Γένοβα, η *Μαλάια* (Μάλαγα), το *Τολό* (Τουλόν) και η *Μαρσίγια* (Μασσαλία), η *Γένοβα*, οι υπόλοιπες σκάλες της Σπανίας, το *Κάλεσι* (Καλέ) και η *Αλησπόννα* (Λισαβόνα), για τα οποία αναφέρεται αναλυτικά στο ναυλοσύμφωνο ο ναύλος.

Ένα ακόμη ναυλοσύμφωνο με την ίδια ημερομηνία υπογράφεται μεταξύ του βεκίλη του Αλή πασά, *Ησούφη* και του καπετάν Παναγιώτη *Μιχαλόπουλου*, από το Γαλαξίδι, ιδιοκτήτη του ιστιοφόρου «Άγιος Σεραφείμ», χωρητικότητας 6.000 κοιλών Κωνσταντινούπολης, με το οποίο προβλέπεται η φόρτωση σιταριού από τη σκάλα του Αλμυρού Βόλου και η μεταφορά και πώλησή του σε διάφορα μεσογειακά λιμάνια. Και στα τέσσερα ναυλοσύμφωνα του Αρχείου αναφέρονται τα ίδια λιμάνια μεταφοράς του εμπορεύματος, αφού ουσιαστικά πρόκειται για τον ίδιο ναύλο, που εξυπηρετείται με τα τέσσερα γαλαξιδιώτικα πλοία.

Το τρίτο ναυλοσύμφωνο, πανομοιότυπο με τα προηγούμενα, υπογράφεται επίσης στο Γαλαξίδι μεταξύ των δύο βεκίληδων του Αλή πασά *Ησούφη* και *Νικολή Λουκέρη* αφενός και του καπετάν-Ιωάννη (*Γιαννάκη*) *Νικολάου* αφετέρου, ιδιοκτήτη του ιστιοφόρου «καπετάν-Ιωάννης», χωρητικότητας 9.000 κοιλών Κωνσταντινούπολης για μεταφορά και πώληση σιταριού στα ίδια λιμάνια της δυτικής Μεσογείου.

Το τέταρτο ναυλοσύμφωνο συνομολογείται μεταξύ του *Ησούφη* ως εκπροσώπου του Αλή πασά και του καπετάν-Κωσταντή *Παπαγεώργη*, γαλαξιδιώτη κυρίου του ιστιοφόρου «Άγιος Σπυρίδωνας», χωρητικότητας 4.000 κοιλών Κωνσταντινούπολης και αφορά φόρτωση σιταριού στον Αλμυρό Βόλου και εκφόρτωση του στα ίδια μεσογειακά λιμάνια.

Στο κείμενο των ναυλοσυμφώνων αναφέρονται οι όροι εκπλήρωσης του ναύλου, σύμφωνα με τις επιθυμίες του φορτωτή-εκμισθωτή: «νά μισέψη τό καράβι του καλά συγυρισμένο μέ ανθρώπους άρκετούς, νά υπάγη τά ἴσα εἰς τήν σκάλλα τοῦ Ἀρμεροῦ καί σόνοντας ἐκεῖ καλόν κατευόδιον, εἰς τήν σκάλα λέγω τοῦ Ἀρμεροῦ, νά περιλαμβάνη τό κάργον του εἰς τόσα γεννήματα, ὅπου θέλει τοῦ παραδώσουν οἱ ἐκεῖ αὐθεντικοί βεκίλιδες...Καί ἀποφορτώνοντας τό ἄνωθεν κάρικον, νά πέρνη τά αὐθεντικά γράμματα μαζί καί τόν σοπροκάρικον (αντιπρόσωπο του φορτωτή) καί νά ἀκολουθήση τό ταξειδίόν του,

¹¹⁶⁶Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., Γλωσσάρι, τ. Δ', σ. 274.

ὅθεν ἤθελε τὸν ἐδιορίση ὁ σοπροκάρικος». Το ναυλοσύμφωνο ολοκληρώνεται με τις υπογραφές των δύο μερών.¹¹⁶⁷

Σε επιστολή του προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 5 Αυγούστου 1799 ο Ρώσος Διοικητής της Κέρκυρας «καβαλιέρ Αλεξιανός» εκφράζει τη λύπη του για την απαγόρευση διέλευσης πλοίων, συνεπώς και των πλοίων του Αλή πασά, από το Κανάλι των Κορφών.¹¹⁶⁸ Η απαγόρευση αυτή αποτελούσε σημαντικό εμπόδιο για τις επιδιώξεις του Αλή πασά να θέσει υπό τον έλεγχό του την παράκτια περιοχή της σημερινής Ηπείρου- νότιας Αλβανίας, προκειμένου να επιβληθεί στους αντίπαλους του πασάδες του Δέλβινου και της Αυλώνας-Μπερατίου. Είναι γνωστό και από τη βιβλιογραφία ότι η κατάκτηση της Κέρκυρας αποτελούσε βασικό στόχο του Αλή πασά, τόσο για την τελική επικράτησή του στα Ιόνια νησιά, όσο και για να θέσει υπό την κυριαρχία του ολόκληρο τον νοτιοαλβανικό χώρο. Όπως αναφέρει ο Γ.Λ. Άρς, ο Αλή πασάς θεωρούσε ότι οι ρωσικές δυνάμεις, που κατά τη συγκεκριμένη περίοδο δραστηριοποιούνταν στο Ιόνιο Πέλαγος, θα κατάφερναν τελικά να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την Κέρκυρα.¹¹⁶⁹ Για τον λόγο αυτό απευθύνεται στον Καντίρ Μπέη (Kadir bey), διοικητή της οθωμανικής ναυτικής μοίρας, που δραστηριοποιείτο από κοινού με τους Ρώσους την ίδια περίοδο στην περιοχή και στον εκπρόσωπο της Πύλης στην οθωμανική μοίρα, Μαχμούντ εφέντη (Mahmud effendi), ζητώντας να ενισχυθεί με χρήματα και 25 χιλιάδες άνδρες, προκειμένου να καταλάβει ο ίδιος, εξ ονόματος της Πύλης, την Κέρκυρα. Ωστόσο, τα σχέδιά του ανατρέπονται, καθώς ο Ρώσος ναύαρχος Ουσάκοφ (Usakof), με ένα μικρό σώμα Αλβανών, στο οποίο περιλαμβάνονταν και άνδρες, που είχαν αποστείλει ο Μουσταφά πασάς του Δέλβινου και ο Ιμπραήμ πασάς του Μπερατίου, μετά από σύντομη πολιορκία, κατάφερε να εξουδετερώσει τη γαλλική φρουρά της Κέρκυρας και να καταλάβει το νησί.¹¹⁷⁰

3.γ. Λιμάνια και σκάλες στην αληπασαδική επικράτεια

Η δυνατότητα του αληπασαδικού οτζακίου να διατηρεί αποθηκευτικούς χώρους σε πολλά σημεία της επικράτειάς του, και κατ' εξοχήν στα λιμάνια-σκάλες της τελικής μεταφόρτωσης των προϊόντων του, προσέφερε το πλεονέκτημα να πωλεί, σε αυξημένες

¹¹⁶⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1668, σ. 370.

¹¹⁶⁸ Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 47, σ. 73-75.

¹¹⁶⁹ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 212.

¹¹⁷⁰ Ο Ρώσος ναύαρχος Ουσάκοφ (Usakof) άρχισε την πρώτη πολιορκία της Κέρκυρας τον Ιούνιο του 1798, ωστόσο δεν κατάφερε να το καταλάβει, καθώς δεν διέθετε τις απαραίτητες χερσαίες δυνάμεις, αφού όπως ο ίδιος αναφέρει, καθήκον του ήταν να πολεμά τα πλοία και όχι τα οχυρά. Η συμφωνία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία προέβλεπε τη συνδρομή του Αλή πασά σε στρατό, ο οποίος προσέφερε ελάχιστη βοήθεια, προκειμένου να αποτραπεί η κατάληψη του νησιού από τις ενωμένες οθωμανικές και ρωσικές δυνάμεις. Βλ. Στο ίδιο, σ. 211 και 212.

τιμές, τα εμπορεύματα κατά την περίοδο αυξημένης ζήτησης.¹¹⁷¹ Ως βασικό λιμάνι για τις εμπορικές και ναυτιλιακές του δραστηριότητες, μέχρι την κατάληψη της Πρέβεζας, ο Αλή πασάς χρησιμοποιούσε το λιμάνι της Σαλαώρας. Ο μικρός οικισμός απέκτησε ιδιαίτερη σημασία την περίοδο αληπασαδικής διακυβέρνησης, καθώς χρησιμοποιήθηκε ως επίνειο της Άρτας και των Ιωαννίνων. Η Σαλαώρα (όνομα σλαβικής προέλευσης, από παραφθορά των λέξεων *bella gora*=άσπρο βουνό) βρίσκεται στο βορειοδυτικό μυχό του Αμβρακικού κόλπου, ανάμεσα στο ακρωτήριο Σκαφηδάκι και τα Κορακονήσια.¹¹⁷² Κατά την αληπασαδική περίοδο στη Σαλαώρα λειτουργούσε τελωνείο, εμπορικά καταστήματα, αποθήκες και χάνι, ενώ ο Αλή πασάς είχε αναγείρει και κατοικία για να παραμένει εκεί με την ακολουθία του, όποτε ήταν αναγκαίο. Επρόκειτο για μια κακότεχνη κατασκευή, την οποία οι ντόπιοι αποκαλούσαν, κατ' ευφημισμό, «παλάτι».¹¹⁷³

Από τη Σαλαώρα ξεκινούσε μια σημαντική οδική αρτηρία που κατέληγε ως τα Ιωάννινα, ενώ στο ίδιο λιμάνι κατέληγαν τα εμπορικά караβάνια από την πόλη των Ιωαννίνων και ενδιάμεσες άλλες πόλεις και χωριά. Το λιμάνι της Σαλαώρας με την πόλη της Άρτας συνέδεε μια ευθύγραμμη οδική αρτηρία, μήκους 22 χιλιομέτρων, η οποία είχε χαραχθεί κατ' εντολή του Αλή πασά επί πεδινού εδάφους, κατά παράβαση της πάγιας τακτικής της οδοποιίας της εποχής, που επέλεγε τους ημιορεινούς δρόμους για να αποφεύγεται η διέλευση μέσα από καλλιεργήσιμες εκτάσεις.¹¹⁷⁴ Μετά την πτώση του Αλή πασά το 1822 άρχισε σταθερά η παρακμή της Σαλαώρας, η οποία επιταχύνθηκε από την καταστροφή των εγκαταστάσεών της από κανονιοβολισμούς ελληνικών πλοίων στη διάρκεια της Επανάστασης.¹¹⁷⁵

Μείζονος σημασίας για την κυριαρχία του Αλή πασά στη νοτοδυτική Βαλκανική και την εμπορική και ναυτιλιακή του δραστηριότητα ήταν η πόλη-λιμάνι της Πρέβεζας. Το 1798 η Πρέβεζα κατελήφθη από τα στρατεύματα του Αλή πασά, οπότε ο ίδιος προχώρησε άμεσα στην αμυντική οχύρωση της πόλης, επισκευάζοντας τις υπάρχουσες οχυρωματικές εγκαταστάσεις και οικοδομώντας νέες, προκειμένου να τη μετατρέψει στο βασικότερο

¹¹⁷¹Οι σκάλες (τουρκ. Iskele/اسكله)- λιμάνια της οθωμανικής επικράτειας ήταν πόλεις-σταθμοί, στις οποίες τα πλοία σταματούσαν για να αγοράσουν και να πουλήσουν εμπορεύματα. Η σκάλα περιελάμβανε μια σειρά από προβλήτες και αποβάθρες, αποθήκες για τα εμπορεύματα, τελωνείο, ζυγαριές, μέτρα, σταθμά και κτηριακές εγκαταστάσεις, όπου μπορούσαν να διανυκτερεύσουν καπετάνιοι και έμποροι. Κατά τη βυζαντινή περίοδο ο χώρος και οι εγκαταστάσεις της σκάλας χωριζόταν από την υπόλοιπη πόλη με τείχος. Βλ. Tr. Stoianovich, «Οι τύποι και οι μηχανισμοί της αγοράς», στο Σπ. Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΗ' αιώνες*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 491.

¹¹⁷²Ο Leake αναφέρει ότι πρόθεση του Αλή πασά ήταν να διευρύνει τον οικισμό, καθιστώντάς τον σημαντικό εμπορικό κέντρο. Το φυσικό υπήνεμο λιμάνι της Σαλαώρας χρησίμευσε ως ναύσταθμος του Αλή πασά, με τις αντίστοιχες εγκαταστάσεις που διέθεταν οι σκάλες της οθωμανικής επικράτειας. Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. 2, σ.132.

¹¹⁷³Μακρής- Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή*, σ. 136.

¹¹⁷⁴Ο.π., σ. 142.

¹¹⁷⁵Ο.π., σ. 136.

λιμάνι της επικράτειάς του.¹¹⁷⁶ Η πόλη αναφέρεται για πρώτη φορά στο *Χρονικό του Μορέως*, όπου περιγράφεται η λεηλασία της περιοχής το 1292, από τους Γενουάτες. Ως πιθανή χρονολογία κατάληψής της από τους Οθωμανούς αναφέρεται το έτος 1477/1478, ενώ ακολούθησε η οχύρωσή της μεταξύ των ετών 1486-1495. Σταδιακά, η Πρέβεζα εξελίχθηκε σε σημαντικό ναύσταθμο του οθωμανικού στόλου και καταφύγιο των μουσουλμάνων κουρσάρων.¹¹⁷⁷ Από τα οθωμανικά κατάστιχα του 16^{ου} αιώνα προκύπτει η καλλιέργεια δημητριακών στην ευρύτερη περιφέρεια της Πρέβεζας, ενώ το λιμάνι λειτουργούσε την ίδια περίοδο ως σημαντικό κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου.

Τον Σεπτέμβριο του 1684 οι Βενετοί κατέλαβαν την Πρέβεζα, προκειμένου να εξασφαλίσουν την κατοχή της Λευκάδας. Κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας, οι νέοι επικυρίαρχοι διένειμαν γαίες της αγροτικής περιφέρειας της πόλης σε μισθοφόρους και άλλους προσκείμενους σε αυτούς κατοίκους και προώθησαν την ελαιοκαλλιέργεια.¹¹⁷⁸ Παράλληλα, ενισχύθηκαν και άλλοι τομείς της οικονομίας, με μακρά παράδοση στην πόλη: το διαμετακομιστικό εμπόριο, οι υλοτομικές και ναυπηγικές εργασίες,¹¹⁷⁹ οι αλυκές και τα ιχθυοτροφεία,¹¹⁸⁰ στο πλαίσιο των ανταλλαγών με την οθωμανική ενδοχώρα.¹¹⁸¹ Η κυριαρχία τους διήρκεσε έως το 1699, οπότε με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς υποχρεώθηκαν να την παραδώσουν και πάλι στους Οθωμανούς. Τον Οκτώβριο του 1717 η Πρέβεζα κατελήφθη εκ νέου από τα βενετικά στρατεύματα, ενώ η βενετική κυριαρχία αναγνωρίστηκε επίσημα με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς. Οι Βενετοί κράτησαν την πόλη έως το 1797, οπότε με τη διάλυση του βενετικού κράτους όλες οι βενετικές κτήσεις στο Ιόνιο και την απέναντι ηπειρωτική ακτή πέρασαν στους Γάλλους. Ο Αλή πασάς χρησιμοποίησε το λιμάνι της Πρέβεζας για την διεξαγωγή εμπορίου προς τα νησιά του Ιονίου αλλά και ως διαμετακομιστικό σταθμό για το εμπόριο της δυτικής Μεσογείου με δικά του ή ναυλωμένα πλοία.

Στο Αρχείο του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη διασώζεται αναλυτικός λογαριασμός που αναφέρεται στην πώληση από τον *Γεωργάκη Βράνη* φορτίου σιταριού ιδιοκτησίας του Αλή πασά, στην Κέρκυρα. Ως σημεία φόρτωσης αναφέρεται η Πρέβεζα και η Βόνιτσα. Οι ποσότητες του σιταριού που αναφέρονται στο έγγραφο υπολογίζονται σε *ξάγια*, σε *μόδια*

¹¹⁷⁶ Ο.π.

¹¹⁷⁷ Κ. Κόμης, «Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της Πρέβεζας, 18^{ος} αιώνας», *Μνήμων* 19 (1997): 143-160· Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας, 1538-1699*, Αθήνα 1991, σ. 24, 26-27, 29.

¹¹⁷⁸ Ηλ. Βασιλάς, «Ο Ελαίον της Πρέβεζας», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 606-610.

¹¹⁷⁹ Ελ. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Αθήνα 1982, σ. 26-27.

¹¹⁸⁰ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών*, τ. 2, Αθήνα 1856, σ. 136.

¹¹⁸¹ Γ. Σιορόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981, σ. 277-278, 306, 368.

κορφιάτικα και σε μοντζούρια.¹¹⁸² Για τη μεταφορά του σιταριού χρησιμοποιήθηκε ένα πλοίο του Αλή πασά (η αφεντική μπρατσέρα), αλλά και δύο ναυλωμένα πλοία (το καράβι του καπετάνΠεταλάκαι το καράβι του καπετάν-Μάγη).Από τη συνολική ποσότητα του σιταριού που πούλησε ο Βράνης,εισέπρεξε το ποσό των 26.818γροσίων και 38 παράδων. Μεγάλο μέρος του ποσού αυτού (25.000 γρόσια) δαπανήθηκε για την πληρωμή πολεμικού υλικού (μπαρούτης) που είχε αγοραστεί κατ'εντολή του Αλή πασά από τον Νικόλα Γιάνκο στην Κέρκυρα. Το έγγραφο περιέχει διαφωτιστικές πληροφορίες για τη διεξαγωγή εμπορίου σιτηρών με την γειτονική Κέρκυρα, καθώς και την προμήθεια πολεμικού υλικού από εκεί μέσω ενός δικτύου εμπορικών συναλλαγών και ανταλλαγών, το οποίο διεκπεραιώνεται από τους κατά τόπους ανθρώπους στην υπηρεσία του αληπασαδικού οτζακίου. Δεν αναφέρεται από ποιες αποθήκες προέρχεται το σιτάρι που μεταφέρεται στο νησί προς πώληση. Σύμφωνα με τον εκδότη του εγγράφου, ο αποστολέας του φορτίου Γ. Βράνης πρέπει να βρίσκεται στην Άρτα.¹¹⁸³

Ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου και το μεγαλύτερο στην περιοχή της Θεσσαλίας ήταν ο Βόλος, ο οποίος αποτελούσε κέντρο του διεθνούς και διαμετακομιστικού εμπορίου, «τή σκάλα ὅλης τῆς Θεσσαλίας», όπως την αποκαλεί ο Δανιήλ Φιλιππίδης.¹¹⁸⁴ Στο λιμάνι του Βόλου φορτώνονταν τα σιτηρά που παράγονταν στη θεσσαλική ενδοχώρα, με κατεύθυνση την πρωτεύουσα, καθώς αποτελούσε μια από τις σκάλες συγκέντρωσης του ιστιρά της περιοχής της Θεσσαλίας, τον οποίο εκμίσθωνε ο Αλή πασάς. Επίσης, στο λιμάνι του Βόλου συγκεντρωνόταν και φορτωνόταν

¹¹⁸²Μόδιος (λατ. Modius): βυζαντινή μονάδα μέτρησης σιτηρών, η οποία αναφέρεται και ως μονάδα μέτρησης της γης. Απαντά σε πολλές παραλλαγές π.χ. θαλάσσιος μόδιος, σταυρικός μόδιος κ.ά. Οι υποδιάρσεις του μοδίου είναι οι ακόλουθες: 1 μόδιος= 4 πινάκια= 8 ταγάρια= 40 λίτρες= 480 ουγγιές (λατ. uncia)= 2.840 εξάγια (λατ. exagium)= 69.120 κεράτια= 276.480 σιτόκοκκα= 345.600 κριθόκοκκα. Το σιτοκόκκον ή σιτάριον σπόριμον ισοδυναμούσε με το βάρος ενός κόκκου σίτου (0,046 γρ.). Για τις μονάδες μέτρησης βάρους επί Βυζαντίου βλ. Α. Ε. Laiou, C. Morisson, *The Byzantine Economy*, Νέα Υόρκη 2007, σ. 152 κ.έ. Στο έγγραφο υπάρχει αναφορά σε μόδια κορφιατικά, σε ξάγια και σε μοντζούρια, από το ιταλ. mizura, μονάδα μέτρησης βάρους, κυρίως σιτηρών που απαντά στον δυτικό ελλαδικό χώρο, αλλά και στα νησιά και την Κρήτη κατά την οθωμανική περίοδο. Το πινάκι ήταν ένα καλάθι ύψους 44 εκ., το οποίο χρησιμοποιούσαν σε διάφορες περιοχές του ηπειρωτικού και του νησιωτικού ελλαδικού χώρου κατά την οθωμανική περίοδο. Από το έτος 1836 έγιναν προσπάθειες για την εισαγωγή του γαλλικού μετρικού συστήματος στο Ελληνικό Βασίλειο, ωστόσο διατηρήθηκε για πολλές δεκαετίες η μετρική αναρχία που επικρατούσε στην ελλαδική επικράτεια. Βλ. Β. Παυλίδης, «Μέτρα και σταθμά της Παραμυθιάς», ό.π., σ. 538.

¹¹⁸³Σύμφωνα με τον λογαριασμό που έχει καταρτίσει ο Γεωργάκης Βράνης, συνολικά πουλήθηκε στην Κέρκυρα ποσότητα σιταριού, που αντιστοιχούσε σε μόδια 1044:2/8 και σε ξάγια 1567 και ένα και μισό πινάκι: 1567:1π:1/2. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γεναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Α', έγγραφο με αριθμό 134, σ. 256-257.

¹¹⁸⁴Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς, *Περί της Ελλάδος Γεωγραφία νεωτερική*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1970, σ. 110.

στα πλοία προς εξαγωγή, θεσσαλικό βαμβάκι με κατεύθυνση τη Βενετία και τη Ρωσία και μεταξύ προς την Ολλανδία, την Αγγλία, τη Γένοβα και το Λιβόρνο.¹¹⁸⁵

Προκειμένου να αποκτήσει ένα δεύτερο διαμετακομιστικό κέντρο για την εξαγωγή των προϊόντων του στην περιοχή της Θεσσαλίας και ένα επιπλέον λιμάνι για την εξαγωγή και εμπορία των σιτηρών στη Δυτική Ευρώπη, ο Αλή πασάς προχώρησε στη συγκρότηση ενός άλλου σταθμού διακίνησης εμπορευμάτων στον θεσσαλικό χώρο, τη σκάλα του Αλμυρού, παρακάμπτοντας τους σχετικούς περιορισμούς της οθωμανικής διοίκησης.¹¹⁸⁶ Το λιμάνι του Αλμυρού, γνωστό με το όνομα *Τσιγκέλι*, συνδεόταν με ένα ασφαλές οδικό δίκτυο με τη Στερεά, αλλά και με τη θεσσαλική ύπαιθρο. Ο Αλή πασάς προχώρησε στη συγκρότηση ενός νέου οικισμού στο Τσιγκέλι, με την αναγκαστική μετεγκατάσταση πληθυσμού που κατοικούσε διάσπαρτα στις γύρω περιοχές, τον οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ως καλλιεργητές στα τσιφλίκια του, αλλά και για τη φορτοεκφόρτωση εμπορευμάτων.¹¹⁸⁷

Στην ευρύτερη περιοχή της επικράτειάς του και στις σκάλες που είχε υπό τον έλεγχό του εγκατέστησε δικούς του εισπράκτορες και επέβαλλε αυξημένους δασμούς, τόσο στην εισαγωγή των εμπορευμάτων, όσο και στη διακίνηση στο εσωτερικό και τη διάθεση τους στην αγορά. Όπως αναφέρει ο Σπ. Αραβαντινός, τα εμπορεύματα, για τα οποία είχαν καταβληθεί οι νόμιμοι δασμοί στα λιμάνια, επαναφορολογούνταν στην πόλη των Ιωαννίνων από τους τελώνες που είχε στην υπηρεσία του ο Αλή πασάς, με αποτέλεσμα από την προβλεπόμενη δασμολόγηση του 7%, τα προϊόντα να επιβαρύνονται με δασμούς που έφταναν στο 30%.¹¹⁸⁸ Η δασμολογική αυθαιρεσία που είχε επιβληθεί σε λιμάνια και σκάλες της αληπασαδικής επικράτειας εμφανιζόταν προσηχηματικά ως επιβολή ανταποδοτικών τελών για την παροχή ασφάλειας στα δερβένια της περιοχής.¹¹⁸⁹ Ο Αραβαντινός αναφέρει

¹¹⁸⁵ Βλ. J. J. Björnsthål, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, [Τα τετράδια του Ρήγα], μτφρ. προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινός, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 61.

¹¹⁸⁶ Το επίνειο του Αλμυρού, γνωστό και με την ονομασία *Τσιγκέλι*, βρίσκεται σε απόσταση 5-6 χιλιομέτρων ανατολικά της πόλης, σ' ένα μικρό όρμο, στη θέση του μεσαιωνικού Αλμυρού, που αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα του Παγασητικού έως τον 14^ο αιώνα. Ν. Γιαννόπουλος, «Οι δύο μεσαιωνικοί Αλμυροί και ο νυν», *Εφημερίς Παρνασσού* 8 (1904):65-92.

¹¹⁸⁷ Γ. Στουρνάρας, «Οι ναυτιλιακές δραστηριότητες του Αλή πασά στον θεσσαλικό χώρο», *Πρακτικά ΑΓ' Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας, Θεσσαλονίκη 25-27 Μαΐου 2012*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 66.

¹¹⁸⁸ Σπ. Αραβαντινός, τ. II, ό.π., σ. 348. Ο Ν. Β. Πατσέλης αναφέρει ότι ο ίδιος ο Αλή πασάς διακήρυττε ότι δεν δεσμευόταν από το γενικό δασμολόγιο του οθωμανικού κράτους. Βλ. του ίδιου, «Η οικονομική πολιτική και ο πλούτος του Αλή πασά», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* 16 (1936): 121.

¹¹⁸⁹ Αξίζει να αναφερθεί ότι στις 21 Μαΐου/8 Ιουνίου ο Αλή πασάς, προκειμένου να προσεταιριστεί τους Άγγλους, καθώς βρισκόταν σε πολύ δυσχερή θέση λόγω της ρήξης του με την Υψηλή Πύλη, εξέδωσε απόφαση με την οποία όριζε ότι στα λιμάνια-σκάλες της επικράτειάς του θα επιβάλλεται τέλος 4%, αντί του εισπραττόμενου καταχρηστικά ως τότε τέλους 12%-18%. Βλ. σχετική αναφορά του άγγλου προξένου στην Πρέβεζα, William Meyer, προς την αγγλική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, στο Κ. Καλιατάκη-Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα. Προξενικές εκθέσεις του William Meyer από την Ήπειρο*, τ. Α', 1819-1820, Αθήνα 1996, έγγραφο με αριθμ. 84, σ. 196-200.

ότι ο Αλή πασάς είχε υπεκμισθώσει τις τελωνειακές εισπράξεις μεταξύ Πανόρμου και Καστροσυκιάς για 750.000 γρόσια αντί για 500.000, ενώ είχε διατηρήσει τη διαχείριση των τελωνείων της Πρέβεζας και της Σαλαώρας, συνολικού ύψους 250.000 γροσίων.¹¹⁹⁰ Επίσης σύμφωνα με τον W. M. Leake, ο Αλή πασάς εισέπραττε κατ' αποκλειστικότητα τις προσόδους από τα τελωνεία της Πρέβεζας και της Σαλαώρας, συνολικού ποσού 250.000 γροσίων ετησίως, καθώς και τις εισπράξεις από τις αλυκές και τα ορυχεία πίσσας της Αυλώνας, ύψους επίσης 250.000 γροσίων ετησίως.¹¹⁹¹ Η επιβολή αυξημένων δασμών σε πολλές περιπτώσεις λειτουργούσε ως εργαλείο πίεσης προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις που δραστηριοποιούνταν εμπορικά στην περιοχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν οι σχέσεις του με τη Γαλλία οξύνθηκαν, τα γαλλικά προϊόντα που εισάγονταν στην αληπασαδική επικράτεια επιβαρύνθηκαν με δασμούς ύψους 20%. Το ίδιο συνέβη και με τις εξαγωγές που προορίζονταν για τα γαλλοκρατούμενα Επτάνησα.¹¹⁹²

Πολλές από τις σκάλες αυτές, όχι μόνο σε λιμάνια, αλλά και σε σημαντικά οδικά περάσματα, υπενοικίαζε σε άτομα του περιβάλλοντός του, όπως ο γραμματικός του, Κώστας Βουρμπασίτης (*Κώστας Γραμματικός*), στον οποίο ο Αλή πασάς είχε υπενοικιάσει τις προσόδους από διάφορες σκάλες της Ηπείρου,¹¹⁹³ αλλά και οι σαραφηδες της Λάρισας στους οποίους, όπως αναφέρεται σε έγγραφο του *Οθωμανικού Αρχείου* της Κωνσταντινούπολης, είχε υπενοικιάσει τις προσόδους από σκάλα στην περιοχή Φανάρι (Fener) της Λάρισας, από την οποία φαίνεται ότι εισέπραττε ετησίως κατ' αποκοπή 5.500 γρόσια, σύμφωνα με καταγραφή του έτους 1810.¹¹⁹⁴

Η πώληση προϊόντων στους Άγγλους για την τροφοδοσία και την κάλυψη αναγκών του αγγλικού στρατού αποτέλεσε μια ιδιαίτερα προσοδοφόρο επιχειρηματική δραστηριότητα του αληπασαδικού οτζακίου, καθώς μάλιστα ο αγγλικός στόλος εγγυόταν την ασφαλή μεταφορά τους. Ο αγγλικός στρατός και στόλος είχαν απόλυτη ανάγκη σιτηρών για το μέτωπο της Ιβηρικής, από το 1808, όπου μετείχαν στις επιχειρήσεις στήριξης των

¹¹⁹⁰Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 348.

¹¹⁹¹Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ.4, σ. 321.

¹¹⁹²Όπως αναφέρει ο F. Pouqueville, στις αρχές Φεβρουάριου του 1808, ο Αλή πασάς απαιτούσε από τους Γάλλους υπηκόους των νησιών καταβολή δασμών 54% για τα όσπρια, 15% για το σιτάρι και το ρύζι και έναν αυθαίρετο φόρο για τα ζώα. Ανωγιάτης-Pele, *Δρόμοι και διακίνηση*, ό.π., σ. 177.

¹¹⁹³«1817 πρωτύτερα ή ύστερότερα είχαμε πάρει από τον Αλή πασά τὰ σκαλώματα της Τζαμουργιάς, τό Ίβάρι (βιβάρι) τοῦ Βουθρωτοῦ και το Κουμέρκι τῶν Ἰωαννίνων καί λοιπά σ' ἕνα χρόνον, ὁ Νικολός Γιάνκου Καλαρρυώτης καί Γεώργιος Τουρτούρης Καλαρρυώτης καί κύρ Αλέξης Νοῦτζος καί κύρ Σπύρος Κολοβός Ἰωαννίτης καί ἐγώ καί ἔδωσαν ἄρκετό κέρδος καί δέν μᾶς ἔδωσαν τίποτες». Φαίνεται ότι η κερδοφορία των σκαλωμάτων οδήγησε τον Αλή πασά στην απόφαση να κρατήσει τον επόμενο χρόνο τη διαχείρισή τους για λογαριασμό του, όπως αναφέρει ο Κώστας Βουρμπασίτης, ο οποίος παραπονείται ότι ο Αλή πασάς, όχι μόνο δεν εξόφλησε τα οφειλόμενα, αλλά φυλάκισε και τον Νικόλαο Γιάνκο. Βλ. Ε. Σούρλα, «Κώστας Γραμματικός», ανάτυπο από *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939): 5.

¹¹⁹⁴Bâb-i Defteri/ ταξινόμηση Bâsmuhasıbe Kalemi Defterleri, έγγραφο με αριθμό: d-bşm- dosya 42356/Tahrir (εγγραφή έτους) 1225 (1810), στο παράρτημα της παρούσας μελέτης.

Βουρβώνων εναντίον του Ναπολέοντα, καθώς και για τον ανεφοδιασμό της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς μετά το 1809.¹¹⁹⁵ Οι Άγγλοι επίσης αγόραζαν από τον Αλή πασά ξυλεία για τα ναυπηγεία τους στη Μάλτα και άλογα για τις ανάγκες τους, καθώς και άλλα αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα (κρεμμύδια, σκόρδα, μέλι ελιές, αυγά, βούτυρο, κοτόπουλα).¹¹⁹⁶

Με μπουγιουρντί του προς τον Μέτο Μουσταφά, άνθρωπο της εμπιστοσύνης του, με ημερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1810, ο Αλή πασάς του ζητεί να παραδώσει σε γενοβέζο καπετάνιο εκατό χιλιάδες οκάδες βελανιδι. Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, ο Αλή πασάς έχει ήδη εισπράξει το αντίτιμο από την αξία του εμπορεύματος («τά άσπρα τά έπήρα έγώ έδω»).¹¹⁹⁷ Το εμπόρευμα επρόκειτο να φορτωθεί στο Δραγόμεστο, αλλά δεν αναφέρονται επιμέρους στοιχεία για την προέλευσή του ή τα σημεία συσσώρευσής του.

Σε αρζουχάλι του Χουσεΐν μπέη από τη Λάρισα προς τον Αλή πασά, με ημερομηνία 8 Ιανουαρίου 1820, ο πρώην καπουτσοχαντάρης του οτζακίου στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρεται στο θέμα των δασμών της σκάλας του Αλμυρού, τα οποία ως τότε εισέπραττε το αληπασαδικό οτζάκιο και πλέον τα διεκδικεί ο νέος πασάς των Τρικάλων, Σουλεϊμάν. Όπως γράφει στον κύριο του, «οί πραγματευτᾶδες όπου μπαρκαρίζουν είς τή θάλασσαν τουτούνι» (=καπνό), πληρώνουν δασμό εξαγωγής 2 παράδες την οκκά, ποσά, τα οποία επέβαλε αρχικά ο Αλή πασάς και στη συνέχεια ο Βελή πασάς «έπειδή και ήτον βαλῆδες τοῦ σαντζακιοῦ Τρικάλου». ¹¹⁹⁸

Το θέμα επανέρχεται και σε επόμενο αρζουχάλι του Χουσεΐν μπέη προς τον Αλή πασά στις 22 Ιανουαρίου 1820.¹¹⁹⁹ Ο Χουσεΐν μπέης αναφέρεται στις διεκδικήσεις του νέου πασά των Τρικάλων επί των τελωνείων («γιομπρούκια» από την τουρκική λέξη gümrük/گومروک= τελωνείο) του σαντζακίου των Τρικάλων. Ο Χουσεΐν μπέης υποστηρίζει ότι τα τελωνεία αυτά έχουν αγορασθεί (υπενοικιαστεί) ξεχωριστά από τον Μουχτάρ πασά και ότι από αδελφικό ενδιαφέρον τα διαχειρίζεται ο Βελή πασάς και δεν αποτελούν πρόσοδο του βαλή των Τρικάλων. Ο ισχυρισμός του Χουσεΐν μπέη συμφωνεί και με τα αναφερόμενα από τον Leake, ο οποίος κάνει αναφορά στον πρόχειρο τελωνειακό σταθμό που είχε στηθεί στη γέφυρα του Τζιγότι (σημ. Φαρκαδόνα Τρικάλων), όπου εισπράττονταν διόδια για λογαριασμό του Μουχτάρ πασά.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁵Γ. Α. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τιλσίτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999, σ. 381.

¹¹⁹⁶ Ο.π., σ. 382, υπ. 3.

¹¹⁹⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά*, ό. π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 520, σ.121-124.

¹¹⁹⁸ Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ.1270, σ. 384-392.

¹¹⁹⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ.1270, σ. 384-392.

¹²⁰⁰ Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. 4, σ. 318.

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας στη χειρόγραφη πραγματεία του περί εμπορίου αναφέρει σχετικά με τη λειτουργία του τελωνείου στην οθωμανική επικράτεια: «*Επιφορτίζεται πρὸς τοῦτοις τό πράγμα ἢ ὅπου ἀπερνᾷ διὰ τινός βασιλείου ἀπὸ ἄλλο εἰς ἄλλο ἢ ὅπου ἐμβαίνει εἰς ἓνα βασίλειον διὰ νὰ πωληθῇ καὶ μέ βασιλικὸν δόσιμον, τό ὁποῖον ὀνομάζεται τελωνεῖον (ντουάνα ἢ γεμπρούκι) καὶ εἶναι δοσμένον τόσα τὰ κατὰ τὴν ταρίφαν ὅπου ἤθελε διορίσῃ ὁ [βασιλεύς] διὰ τοὺς ὑπηκόους του*». ¹²⁰¹

Τα περισσότερα οχυρά στα οδικά περάσματα που ἔλεγε ο Αλή πασάς ως *Επόπτης Φύλαξης των δερβενίων* λειτουργούσαν ως τελωνειακοί σταθμοί και οι διοικητές τους ἦταν εισπράκτορες των τελωνειακῶν δασμῶν. ¹²⁰² Κάποιους απ' αυτούς τους τελωνειακούς σταθμούς εἶχε εκμισθώσει το αληπασαδικό οτζάκιο σε διάφορα άτομα, χριστιανούς και μουσουλμάνους, τα οποία αποτελούσαν μέλη του ευρύτατου οικονομικού δικτύου του ανά την επικράτεια. Ο βεζύρης των Ιωαννίνων εἶχε αυξήσει ἀπὸ το 1812, ἐντὸς των ορίων της δικαιοδοσίας του, το *resm-i gümrük/رسم گومروك* σε 6,5% (συνήθως κυμαινόταν μεταξύ 4-5%). Εκτὸς αὐτοῦ, στις σκάλες των περιοχῶν που ἔλεγε, επέβαλε επιπλέον φορολογήσεις των εμπορευμάτων, με ἀποτέλεσμα οι επιβαλλόμενοι δασμοί να αυξάνονται υπερβολικά. ¹²⁰³

Εἶναι γνωστό ἀπὸ τη βιβλιογραφία ὅτι ἡ επικράτεια του Αλή πασά, ἡ οποία γειτνίαζε με τον ευρωπαϊκό χώρο και με το πεδίο δράσης διαφόρων ναυτικῶν δυνάμεων στο Ἰόνιο και την Αδριατική, ἀποτελέσε περιοχὴ ἀντλήσης προμηθειῶν για την ἀνάγκη των στρατευμάτων που στρατοπέδευαν στα Επτάνησα, καθώς και τις ἀνάγκες των πληρωμάτων των πολεμικῶν και εμπορικῶν πλοίων. Απ' ὅλα τα νησιά του Ἰονίου, ο Αλή πασάς κατόρθωσε να καταλάβει κάποια μικρότερα, ἢ να πραγματοποιήσει ἐπιδρομές σε κάποια ἄλλα. Ἐτσι, στις 2 Μαΐου 1808, 80 στρατιῶτες του Αλή πασά με ἀρχηγό τον γιο του Ἰσούφ ἀγὰ Αράπη κατέλαβαν την ἀκατοίκητη νήσο Πεταλάς, την ἀνατολικότερη της συστάδας των Εχινάδων, ἡ οποία βρίσκεται πολὺ κοντὰ στις ἐκβολές του Αχελώου και χωρίζεται ἀπὸ την ηπειρωτικὴ ἀκτὴ ἀπὸ μια στενὴ θάλασσα λωρίδα, πλωτὴ μόνο ἀπὸ μικρές βάρκες. ¹²⁰⁴ Παρά τη διαμαρτυρία των γαλλικῶν ἀρχῶν της Κέρκυρας και του πρόξενου Rouqueville, ο Αλή πασάς δεν επέτρεψε τη νησίδα στους Γάλλους, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἀποτελεῖ μέρος της ηπειρωτικῆς ἀκτῆς, ἀρα ἀνήκει στη δικαιοδοσία του. Επίσης, στις 17 Ἰανουαρίου 1809 κατέλαβε και τα νησιά Στροφάδες με τέσσερα οπλισμένα πλοιάρια, τα οποία στη συνέχεια λεηλάτησαν το νησί Κάλαμος. ¹²⁰⁵

¹²⁰¹ Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή*, ὁ.π., σ. 122.

¹²⁰² Σμυρῆς, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ὁ.π., σ. 83.

¹²⁰³ Ὁ.π., σ. 98.

¹²⁰⁴ Σιορόκας, *Η εξωτερικὴ πολιτικὴ του Αλή πασά των Ιωαννίνων*, ὁ.π., σ. 303.

¹²⁰⁵ Ὁ.π., σ. 385.

3.δ.Η εμπορική δραστηριότητα του Βελή πασά.

Μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια (της Συλλογής Χώτζη και της Συλλογής Ζυγαλάκη) αναδεικνύεται η έντονη δραστηριοποίηση του δευτερότοκου γιου του Αλή πασά, Βελή πασά, από την περίοδο της θητείας ως διοικητής του βίλαετίου της Πελοποννήσου (Mora valisi), στο διεθνές εμπόριο, κυρίως σιτηρών και δευτερευόντως εμπορευματικών προϊόντων, όπως το βαμβάκι και ο καπνός, καθώς και αποικιακών ειδών, όπως καφές, ζάχαρη, κρεμέζι, λουλάκι. Ο ίδιος, κατόπιν συμφωνίας και του πατέρα του, είχε επιλέξει την Πάτρα ως κύριο διαμετακομιστικό σταθμό του εμπορίου σιτηρών, το οποίο διεξήγαγε, σε συνεργασία με τους Άγγλους. Η πόλη αυτή, που ούτως ή άλλως ανήκε στη σφαίρα της αληπασαδικής εξουσίας, διευκόλυνε τη δραστηριοποίηση του αγγλικού εμπορίου στον δυτικό ελλαδικό χώρο. Ήδη, από τα μέσα του 1808 είχε δημιουργηθεί στην Πάτρα σημαντικό αγγλικό εμπορικό πρακτορείο, στο οποίο μεταφέρονταν από τη Μάλτα διάφορα προϊόντα, κυρίως αποικιακά και είδη υφαντουργίας.¹²⁰⁶ Οι αφίξεις εμπορευμάτων στην Πάτρα συνεχίστηκαν κατά τα δύο επόμενα χρόνια το 1809 και 1810. Από τα μέσα του έτους αυτού, η σημασία του αγγλικού πρακτορείου υποβαθμίζεται, καθώς το επίκεντρο του αγγλικού εμπορίου μετατοπίζεται στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα.¹²⁰⁷ Οι Άγγλοι επιδίωξαν την εμπορική τους διείσδυση στις γαλλοκρατούμενες αγορές της Κέρκυρας, των δαλματικών ακτών και της Σικελίας και στην προσπάθεια τους αυτή συνεργάστηκαν με κερκυραίους εμπόρους.¹²⁰⁸ Πολλά από τα αγγλικά προϊόντα, ιδιαίτερα τα υφαντουργικά και τα αποικιακά, που έφταναν στην Πάτρα ή τα Ιόνια νησιά, είχαν ως τελικό προορισμό τη Νάπολη, την Αγκόνα, την Τεργέστη και τη Βενετία. Οι προσπάθειες διείσδυσης στις συγκεκριμένες αγορές εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της βρετανικής πολιτικής να διαρρήξει τον ηπειρωτικό αποκλεισμό, που είχε επιβληθεί στον Ναπολέοντα από το 1806.¹²⁰⁹ Βασική επιδίωξη των Άγγλων ήταν η προώθηση των εμπορικών τους συμφερόντων, μέσω της διατήρησης και διεύρυνσης των αγορών στην περιοχή.¹²¹⁰ Με τις

¹²⁰⁶Ο.π.

¹²⁰⁷Ο.π.

¹²⁰⁸Ο.π..

¹²⁰⁹Ο.π.

¹²¹⁰ Έως και το 1825 το βρετανικό εμπόριο στην Ανατολική Μεσόγειο (Levante) και κατ'επέκταση στην οθωμανική επικράτεια λειτουργούσε επίσημα από τα μέλη της *Levant Company*, η οποία από το 1580, είχε αποκτήσει από το αγγλικό στέμμα το δικαίωμα να εμπορεύεται κατ'αποκλειστικότητα στην Εγγύς Ανατολή. Ωστόσο, ανεπίσημα το μεγαλύτερο μέρος του βρετανικού εμπορίου διεξαγόταν από μεμονωμένους βρετανούς εμπόρους και τους τοπικούς τους συνεργάτες. Οι ξένοι έμποροι μπορούσαν να αποκτήσουν βρετανική προστασία και άδειες να πλέουν με βρετανική σημαία, με την καταβολή των αντίστοιχων τελών στα κατά τόπους προξενεία της Εταιρείας. Η *Levant Company* λειτουργούσε ως ιεραρχικά οργανωμένο σύστημα στο καθένα μεμονωμένα συστήματα ενδοεπιχειρησιακών και εξω-εταιρικών σχέσεων. Το δίκτυο της εταιρείας περιλάμβανε κρατικές αρχές, γραφειοκράτες, δημόσιους υπαλλήλους και

εμπορικές επιδιώξεις της αγγλικής πολιτικής συνδέεται και η επιδίωξη διορισμού του Βελή πασά, ως αρχηγού του οθωμανικού στόλου (*kapudân paşa*), αξίωμα που τελικά αρνήθηκε να αναλάβει ο ίδιος, προφανώς καθ' υπόδειξη του πατέρα του. Μάλιστα, χάρη στις προσβάσεις της αληπασαδικής εξουσίας κατέστη δυνατή η ανάκληση του σχετικού διοριστήριου φερμανιού.¹²¹¹ Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του Βελή πασά με τους εμπορικούς απεσταλμένους στη Μάλτα,¹²¹² την Ισπανία, τη Ζάκυνθο κ.ά., Σπυρίδωνα Φορέστη, Δημήτριο Αθανασίου, Jameson Hunter, George Christian Gropius, Ascanio Balduini, για τη μεταφορά των εμπορευμάτων στον Πουνέντε (δηλ. στη Δυτική Μεσόγειο και συγκεκριμένα στη Μάλτα και σε λιμάνια της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας) χρησιμοποιεί δικά του και ναυλωμένα πλοία, αγγλικά και ελληνικά. Είναι πολύ ενδιαφέρουσες οι αναφορές σε μεθοδεύσεις, όπως η αλλαγή σημαίας και η μετονομασία υδραϊκών ναυλωμένων πλοίων, προκειμένου να συμφωνούν με τα πιστοποιητικά που τα συνοδεύουν, λόγω των ελέγχων που πραγματοποιούν τα πλοία του αγγλικού πολεμικού ναυτικού στη Μεσόγειο.

Στις 19/31 Μαΐου 1809 ο G. Gropius,¹²¹³ ο οποίος έχει μόλις αφιχθεί από τη Μάλτα, αποστέλλει επιστολή γνωριμίας προς τον Βελή πασά, με την οποία του δηλώνει την

ιδιωτικές επιχειρήσεις στη Βρετανία και στο εξωτερικό. Το 1825 η *Levant Company* διαλύθηκε με ψήφισμα της βρετανικής κυβέρνησης. Επιχειρηματικά μέλη της τοπικής κοινωνίας - Έλληνες, Εβραίοι, Αρμένιοι - βοήθουσαν την εμπορική δραστηριότητα της εταιρείας στα λιμάνια της Εγγύς Ανατολής. Για την εμπορική δραστηριοποίηση της *Levant Company* στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές τις Ανατολικής Μεσογείου και τη συνεργασία της με έλληνες εμπόρους, βλ. D.Vlami και I. Mandouvalos, «Entrepreneurial forms and processes inside a multiethnic precapitalist environment: Greek and British enterprises in the Levant (1740s–1820s)», *Business History* 55/1 (2013): 98-118.

¹²¹¹Βλ. σχετ. Γ.Α. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά*, ό.π., σ.384, όπου παρατίθενται σχετικές αναφορές του Fr. Rouquerville από το αρχείο του Γάλλου προξένου (βλ. αναφ. Fr. Rouquerville, αρ. 1, 1-1-1810, τ. 1 φ. r-v).

¹²¹²Η Μάλτα τελούσε υπό αγγλική κυριαρχία από το έτος 1803 και για τον λόγο αυτό, αλλά ασφαλώς και λόγω της θέσης της στη Δυτική Μεσόγειο (Πουνέντε), αποτέλεσε σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο αγγλικών προϊόντων, που διοχετεύονταν στη Μέση Ανατολή (Λεβάντε). Οι μαλταίζοι ναυτικοί και караβοκύρηδες διαμόρφωσαν από νωρίς μια σταθερή γραμμή επικοινωνίας από τη Μάλτα προς την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο. Η Μάλτα διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης στον εφοδιασμό της Επτανήσου, της Δυτικής Ελλάδας αλλά και των νησιών του Αιγαίου. Τα μαλτέζικα πλοία πραγματοποιούσαν τακτικά δρομολόγια στην Κέρκυρα, Ζάκυνθο και Λευκάδα, ενώ πλοία υπό άλλες σημαίες -κυρίως Ρωσικά και των Ιονίων Νήσων- φόρτωναν διάφορα προϊόντα από τη Μάλτα, που αποτελούσε τον βασικό διαμετακομιστικό σταθμό και τα μετέφεραν σε περιοχές της επαναστατημένης ελληνικής επικράτειας. Ο στρατηγός Σερ Τόμας Μαίητλαντ (Sir Thomas Maintland), Υπάτος Αρμοστής της Μάλτας και των Ιονίων Νήσων αργότερα, με διάφορες ευνοϊκές αποφάσεις του, συνετέλεσε πολύ στην ανάδειξη της σε σπουδαίο εμπορικό και ναυτικό κέντρο της Μεσογείου. Το Βρετανικό Υπουργείο Αποικιών στις 7 Ιανουαρίου 1819 προχώρησε στην κατάργηση των φόρων επί των εξαγωγών και των υπό διαμετακόμιση φορτίων, καθώς και σε μείωση του φόρου επί των εισαγωγών και των εξόδων λοιμοκαθαρτηρίου. Από τα μέσα του 1823 άρχισαν σημαντικές εισαγωγές σιταριού από τη Μαύρη Θάλασσα με ιονικής πλοιοκτησίας σκάφη, πολλά από τα οποία ταξίδευαν υπό ρώσικη σημαία, αλλά και με πλοία ρώσικης πλοιοκτησίας. Από το 1831 άρχισαν να εμφανίζονται και ελληνικά σκάφη, υδραίο-σπετσιώτικα, γαλαξιδιώτικα και άλλα, με φορτία από τη Μαύρη Θάλασσα. Βλ. Ν. Βλασσόπουλος, *Η Μάλτα ως εμπορικό-ναυτικό κέντρο και ο ρόλος της στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης*, Ιωάννινα 1996 (ανάτυπο), σ. 149-152.

¹²¹³Ο Γεώργιος Χριστιανός Γκρόπιους (George Christian Gropius, 1776-1850) ήταν Αυστριακός, ο οποίος διετέλεσε πρόξενος της Αψβουργικής Μοναρχίας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος από το 1831. Από τις

πρόθεση του να τον συναντήσει άμεσα, αλλά πρέπει προηγουμένως να μεταβεί στην Αθήνα για εμπορικές υποθέσεις του Jameson Hanter, τον οποίον, προφανώς, ο Βελή πασάς ήδη γνωρίζει και συνεργάζεται μαζί του. Του αναφέρει επίσης ότι μεταφέρει γράμμα του Jameson Hanter, συστατικό του G. Gropius: «θέλει λάβω τήν τιμήν νά σᾶς προσκυνήσω προσωπικῶς, ἐγχειρίζοντάς σας τό ἄνωθεν γράμμα καί τότε νεγγοτζάρομε (εμπορευτούμε)¹²¹⁴ κι ταῖς ἄνωθεν καμβικέλαις περί τῶν ὁποίων σᾶς ὁμιλοῖ ὁ σιόρ (Χ)άντερ εἰς τό ἀνωτέρω γράμμα του.¹²¹⁵

Σε μια άλλη επιστολή, με ημερομηνία 25 Ιανουαρίου 1805, δύο απεσταλμένοι του Βελή πασά στη Μάλτα, οι Φραντσέσκο και Γιάννης Δημ. Βούλγαρης, τον ενημερώνουν για την πορεία των φορτίων του, που κατευθύνονται προς τη Λισσαβόνα και σε άλλα λιμάνια της Μεσογείου. Οι δύο απεσταλμένοι βεβαιώνουν τον Βελή πασά για τις καλές υπηρεσίες που του προσφέρουν ο Jameson Hunter και ο Σπυρίδωνας Φορέστης:¹²¹⁶ «...ὡς θέλεται βεβαιωθῇ ἀπό τόν σινιόρ Φορέστην καί τόν σινιόρ Χάντερ, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶδαμε, ἔχουν μεγάλην προθυμίαν τές δουλείες τῆς ὑψηλότης σας. Κ' σι' τό μεγάλο ὄνομα σας».¹²¹⁷

αρχές του 19^{ου} δραστηριοποιήθηκε ως εμπορικός αντιπρόσωπος της χώρας του στον ελλαδικό χώρο, όσον αφορά το εμπόριο της Μεσογείου, κυρίως στα νησιά του Ιονίου, τη Μάλτα και την Ύδρα. Ο ίδιος είχε δείξει ενδιαφέρον για τις ελληνικές αρχαιότητες, παίρνοντας μέρος στις διαδικασίες απόσπασης αρχαίων μνημείων του ελλαδικού χώρου, τα οποία κατέληξαν σε μουσεία της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, ο Gropius αποτελούσε μέρος της ομάδας των Ευρωπαίων που απέσπασαν τη ζωφόρο του ναού του Επικούρειου Απόλλωνα στις Βάσσες της Φιγαλίας στην Πελοπόννησο, στην οποία πήραν μέρος και οι J. Foster, C. R. Cockerell, K. H. Von Hallestein και J. Linckh. Τα γλυπτά του Επικούρειου Απόλλωνος, με τη συγκατάθεση του Βελή πασά, μεταφέρθηκαν στην αγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο, ενώ το 1814 αγοράστηκαν με εντολή του άγγλου Αντιβασιλέα, Γεωργίου, και τον επόμενο χρόνο μεταφέρθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο. Επίσης βοήθησε στη φυγάδευση των αετωμάτων του Ναού της Αφαίας στην Αίγινα, μέσω των Ιονίων νήσων και της Μάλτας, με τελική κατάληξή τους το Μουσείο του Μονάχου, όπου βρίσκονται μέχρι σήμερα. (Στα υπέροχα γλυπτά απεικονίζονται σκηνές από τον πόλεμο της Τροίας, όπου πρωταγωνιστούν αιγινήτες πολεμιστές, αλλά και η εκστρατεία του Ηρακλή εναντίον του βασιλιά της Τροίας, Λαομέδοντα, στην οποία είχε λάβει μέρος ο Τελαμόνας, γιος του βασιλιά της Αίγινας, Αιακού). Για τη δράση του G. Gropius, βλ. Εμ. Πρωτοψάλτη, *Ο Γεώργιος Χριστιανός Γκρόπιους και η δράσις αυτού εν Ελλάδι*, Αθήνα 1947.

¹²¹⁴Βλ. σχετ. λογαριασμό διαχείρισης, που υπογράφει μερικούς μήνες μετά (στις 3 Δεκεμβρίου 1819) ο Χατζημήτρος. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1236, σ. 323-326.

¹²¹⁵«Αἱ ὑποθέσεις μου ὅμως μέ ἐμπόδισαν κ' μέ προσκαλοῦν νά ὑπάγω πρῶτον εἰς ἀθήνας κι' εἶγα...η ...ἔχει χροῖαν ἀπό πολίτζα διά τήν πόλιν ἕως τριῶν χιλιάδων τάλληρο κρεδέντο τοῦ ἰδίου Σιόρου (Χ)άντερ εἰς βάρος τοῦ κ. Κων. Τημόνη». *Ιστορικό Αρχείο της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε)/ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμό 18811.*

¹²¹⁶Ο Σπυρίδωνας Φορέστης καταγόταν από τη Ζάκυνθο και ήταν μέλος ονομαστής οικογένειας του νησιού. Ο ίδιος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις της Επτανήσου από τα τέλη του 18ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα. Αρχικά, διετέλεσε πρόξενος της Βρετανίας στην Κέρκυρα, ενώ όταν ιδρύθηκε η *Επτανήσος Πολιτεία* διορίστηκε (στις 29 Ιουνίου 1803) ως επιτετραμμένος υπουργός (Resident Minister) εκεί. Ήταν ένθερμος υποστηρικτής των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο για την υπαγωγή των Ιονίων νήσων στη βρετανική κυριαρχία. Ο Σπυρίδωνας Φορέστης συνεργάστηκε με τον Βελή πασά στην εμπορική δραστηριότητα του τελευταίου. Ο γιος του, Γεώργιος Φορέστης, είχε σταλεί από τον πατέρα του όταν ήταν νέος για σπουδές στην Αγγλία, αλλά επέστρεψε άδοξα στην πατρίδα του, χωρίς να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Το 1810 εστάλη ως επίσημος εκπρόσωπος του *Foreign Office* στην αυλή του Αλή πασά, διαδεχόμενος τον William Martin Leake. Ε. Τσουγκαράκη, «Οψεις της Εξωτερικής Πολιτικής του Αλή πασά», *Ο Ερασιστής* 19 (1993):137-138.

¹²¹⁷Ιστορικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε)/ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ.18809.

Στις 19 Μαΐου 1809 ένας από τους εμπορικούς αντιπροσώπους του Βελή πασά τον ενημερώνει για την άφιξη των εμπορευμάτων στο λιμάνι της Πάτρας, με προορισμό τη Μάλτα. Τα εμπορεύματα θα μεταφερθούν με ένα ή περισσότερα πλοία, με τη συνοδεία αγγλικής φρεγάτας, προφανώς για μεγαλύτερη ασφάλεια. Με την άφιξη των εμπορευμάτων ο επιστολογράφος, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, έλαβε και την επιστολή του Σπυρίδωνα Φορέστη προς τον Βελή πασά, η οποία αποστέλλεται μαζί με το παρόν έγγραφο. Με τη συγκεκριμένη αναφορά, που δημιουργεί δυσκολίες στην κατανόηση, ενδεχομένως υπονοείται ότι το φορτίο των εμπορευμάτων προέρχεται από κάποιο από τα νησιά του Ιονίου (ενδεχομένως την Κέρκυρα, όπου βρισκόταν ο Σπ. Φορέστης όταν έγινε η μεταφορά τους προς το λιμάνι της Πάτρας), και εστάλη με τον *Σεκληφίνο* στην Πάτρα, όπου έφτασαν και τα εμπορεύματα με τελικό προορισμό τη Μάλτα.¹²¹⁸ Ο επιστολογράφος προτείνει στον Βελή πασά, αν έχει έτοιμη απάντηση προς τον Φορέστη, να του την αποστείλει, προκειμένου να την παραδώσει ο ίδιος όταν φτάσει στη Μάλτα.¹²¹⁹ Δεν γίνεται αναφορά στο είδος του φορτίου (το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για φορτίο σιτηρών), ούτε και την προέλευσή τους. Πάντως, και με το έγγραφο αυτό επιβεβαιώνεται η χρήση της Πάτρας, ως βασικού λιμανιού φόρτωσης εμπορευμάτων, με κατεύθυνση τα λιμάνια της Μεσογείου. Στην επιστολή ο Σπυρίδωνας Φορέστης αποκαλείται *Μινίστρος*, αναφορά που παραπέμπει σε αξίωμα, που κατέχει εκείνη την εποχή.

Στις 30 Δεκεμβρίου 1809 ο Σπ. Φορέστης αποστέλλει επιστολή προς τον Βελή πασά από κάποιο μη κατονομαζόμενο λιμάνι της Ισπανίας, στο οποίο βρίσκεται σε καραντίνα.¹²²⁰ Η επιστολή περιέχει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την εμπορική δραστηριότητα του Βελή πασά στη Δυτική Μεσόγειο (Μάλτα, Ισπανία, Πορτογαλία), όπου αποστέλλει με πλοία φορτώματα σιτηρών, με σκοπό τη διοχέτευσή τους στις τοπικές αγορές. Ο Φορέστης τον πληροφορεί για την κατάσταση στις αγορές της Ισπανίας, όπου υπάρχει τη συγκεκριμένη περίοδο υπερεπάρκεια σιτηρών.¹²²¹ Συγκεκριμένα, κάνει λόγο για βελτίωση του κλίματος στις αγορές της Ισπανίας, η οποία βρίσκεται υπό την κυριαρχία των δυνάμεων

¹²¹⁸ «Με το δουλικόν μου άρζουχάλι (κάμνω) ίφανδέν τοῦ αὐθεντός μου ὅτι χθές μέ τό κομβόλιον, ἔλαβον τό ἔσωθεν γράμμα τῆς παρὰ τοῦ Μινίστρον Φορέστη ἀπό τή Μάλτα. Μετά ὀλίγας ἡμέρας μέλει νά μισεύσωμε τή φρεγάδα Ἰγκλέζη, ὅπου ἔχει νά συντροφεύσῃ τό κομβόλιον ἀπό ἐδῶ εἰς τήν Μάλταν». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ.18812.

¹²¹⁹ «Δουλικόν μου χρέος κρίνω νά τήν εἰδοποιήσω ἄν ἔχη νά τοῦ κάμει τήν ἀπόκρισιν τοῦ ρηθέντος Φορέστι, τή στέλνει πρός τόν δοῦλον τῆς, τήν ὁποία κ' θέλω τοῦ τήν ἐγχειρίσει ἀσφαλῶς μέ τό κατευοδίόν μου εἰς Μάλταν». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ.18812.

¹²²⁰ Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18820.

¹²²¹ «Ὡς διά τή γνώμην ὅπου ἔχετε νά στείλετε εἰς τά ἐδῶθε τά σιτηρά, ἔχω τήν τημὴν νά σᾶς ἡδοποιήσω ὅτι τά παζάρια κατὰ τό παρόν τρέχουν δεν σᾶς συμφέρουν ἐπειδὴ κι' ἐδῶ εἶναι ἄλλα σιτάρια, ἢ τά πλέον ἐκλεκτά ἔχουν τώρα ἡκοσση ἕως ἡκοσση δύο σκούδα τή σάλμα, ὅπου ἀνταποκρίνετε εἰς ὀχτώ κοιλὰ πολήτικα καί τό σκούδο τοῦ τόπου ἐδῶ ἔχει ἐξήντα παρᾶδες ἐδικοῦ σας». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18820.

του Ναπολέοντα, κατηγορώντας τον τελευταίο για καταστροφή της Μοναρχίας στην Ευρώπη, κάτι που έπληξε ιδιαίτερα και την Ισπανία. Όπως αναφέρει, ο ίδιος έχει προειδοποιήσει και τον Αλή πασά ότι ο Βοναπάρτης ήταν ανάξιος εμπιστοσύνης.¹²²² Στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε διαδικαστικά θέματα σχετικά με τα πιστοποιητικά (πασσαβάντια) των πλοίων που μεταφέρουν τα εμπορεύματα, τα οποία φρόντισε να προμηθευτεί εγκαίρως. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι ο Φορέστης προτείνει τα ναυλωμένα πλοία, τα οποία ανήκουν σε υδραίους караβοκүрһәдес να έχουν σημαία της Ιερουσαλήμ και να μετονομαστούν, σύμφωνα με τις υποδείξεις του, προκειμένου, προφανώς, να συμφωνούν με τα πιστοποιητικά που τα συνοδεύουν: «ήγουν ή σημαία πρέπη νά εἶναι τῆς Ἱερουσαλήμ τά ὀνόματα τῶν Καραβιῶν...καί τά μερικά αὐτῶν ὀνόματα τόν карабиόν πολλάκις καί τά μερικά αὐτῶν ὀνόματα τοῦ карабиоῦ τοῦ Капетᾶν Μανώλη, Νικόλαου Μπάρζου ἐκείνο ἔγινε...Νικόλαος, ἐκείνο τοῦ Капетᾶν Γιακουμάκη Νικόλαου Μπάζου (έγινε) Ἰωάννης, τό ἄλλο τοῦ καπετᾶν Μανώλη (έγινε) Πέτρος καί τό ἕτερο τοῦ Капетᾶν Βούλγαρη καί ὅτι τά αὐτά καράβια εὐρίσκονται στήν Ἥδρα καί ἔχουν νά ἡπάγουν νά φέρουσιν εἰς τάς σκάλας, ὅπου μοῦ ἐθιμίσετε». Οι υποδείξεις του Φορέστη για τα πλοία που μεταφέρουν τα εμπορεύματα του Βελή πασά έχουν ως σκοπό να αποφύγει τους ελέγχους που διενεργούν στη Μεσόγειο τα πλοία του βρετανικού πολεμικού ναυτικού.¹²²³ Στο έγγραφο υπάρχει και αναφορά στο θέμα της υγείας του Βελή πασά και ειδικότερα σε χρόνια νόσημα από το οποίο υποφέρει. Από τη βιβλιογραφία είναι γνωστό ότι ο τελευταίος έπασχε από χρόνια αφροδίσιο νόσημα (σύφιλη), ενώ αναφορές στο πρόβλημα αυτό, το οποίο εμφάνιζε εξάρσεις κατά περιόδους, γίνεται και σε έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά της συλλογής Χώτζη.¹²²⁴ Όπως αναφέρει ο Φορέστης, μετέφρασε στα αγγλικά τη γνωμάτευση του γιατρού του Βελή πασά, προκειμένου να ζητήσει τη συνδρομή άγγλων γιατρών που βρίσκονται στη Μάλτα και στη συνέχεια να

¹²²² «Ἐνθυμόσαστε πρό καιροῦ τά ἔγραψα τοῦ Ὑψηλότατου πατρός σας ὅτι ὁΜπουναπάρτε διά τά μερ(τ)ικά του θέλοι θυσιάζῃ τούς μεγαλυτέροῦς του φίλους. Ἐλπίζομεν ὅμως οἱ Σπανιόλοι, μέ την βοήθειάν μας, ἀκολουθώντας με τόν ἴδιον ἔνθερμον ζήλον καί σταθερότητα, ἡμποροῦν νά ἐλευθερωθοῦν ἀπό τόν σκληρόν ζυγόν του». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18820.

¹²²³ «Προστάξετε λοιπόν τούς καπητανέους νά βάλουν αὐτά τά ὀνόματα τῶν карабиῶν τους καί νά πορευτοῦν κατά τά πασσαβάντια διά νά μή συνέβουν ἐνάντια διότι ἐξ ἐναντίας ἀνήσως καί τά καράβια δέν εἶναι καθώς περιγράφονται εἰς τά πασσαβάντια κι'πιασθοῦν κανένα ἀρμαδούρικον ἐδίκόν μας τό κουφησκάρουν μέ βεβαιότητα καί ἄς τίς δουλεύση». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18820.

¹²²⁴ Σε κοινό αρζουχάλι των Μουχτάρ και Βελή πασά προς τον πατέρα τους, με ημερομηνία 30 Απριλίου 1811 από το στρατόπεδο της Σόφιας όπου βρίσκονται, στο πλαίσιο των επιχειρήσεων του Ρωσο-οθωμανικού πολέμου, ο τελευταίος δίνει συνοπτικές πληροφορίες για το ζαϊφιλικί (αρρώστια) από την οποία πάσχει. Πρόκειται για το αφροδίσιο νόσημα, από το οποίο φαίνεται από τα συμφραζόμενα ότι προσβλήθηκε πρόσφατα: «αὐτό τό ζαϊφλῆκι (zayflik/ضيفلق= αδυναμία, ατονία, εξασθένηση) μοῦ προῆλθεν ἐφέντη μου ἀπό ἐκείνο τό ἰλέτι(illet/بـ ٤= αρρώστια, ταλαιπωρία) ὅπου σᾶς ἐδιηγήθηκα καί εἰς τά Τρίκαλα καί ἐδοκίμασα πολύ σικλέτι (siklet/سكلت= δυσθυμία, πόνος, βάρος, πίεση), ὅπως ἐβεβαιώθηκε καί ἀπό τόν Λιάτζε ὅπου μέ εἶδε.» Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 568, σ. 194-201.

αποστέλλει τα συμπεράσματά τους μεταφρασμένα στα Ιταλικά (ενδεχομένως ο γιατρός που είχε αναλάβει τη θεραπεία ήταν Ιταλός ή σε κάθε περίπτωση με ιταλικές σπουδές).¹²²⁵

Στις 31 Μαρτίου 1809 ο Jameson Hunter με επιστολή του από τη Μάλτα ενημερώνει τον Βελή πασά σχετικά με την πώληση φορτίου σιτηρών. Δεν ξέρουμε αν η πώληση των εμπορευμάτων (προφανώς σιτηρά) έγινε στη Μάλτα, ή σε κάποιο από τα λιμάνια της Ισπανίας ή της Πορτογαλίας, γιατί, όπως αναφέρει, αν και του υποσχέθηκαν καλύτερη τιμή, η αβεβαιότητα στις πολιτικές εξελίξεις στην Ισπανία και της Πορτογαλίας, έριξαν την τελική τιμή της πώλησης.¹²²⁶ Ο Hunter ενημερώνει τον Βελή πασά για το ύψος του λογαριασμού του, που τηρεί ο ίδιος, (ο οποίος ανέρχεται σε 1490:4: 14 τάλιρα Ισπανίας), και του αναφέρει ότι είναι έτοιμος να τον εξυπηρετήσει και με την πώληση άλλων φορτίων που θα στείλει στη Μάλτα.

Η εμπορική αλληλογραφία του Βελή πασά μας δίνει την εικόνα μιας συνεχούς οργανωμένης εμπορικής δραστηριότητας, την οποία ασκεί ο ίδιος, χρησιμοποιώντας ένα δίκτυο εμπορικών πρακτόρων και αντιπροσώπων, με τη χρήση δικών του ή ναυλωμένων πλοίων, ελληνικής και αγγλικής πλοιοκτησίας. Οι συνεργάτες του αυτοί, διαθέτοντας γνώση ξένων γλωσσών (αγγλικών, ιταλικών ή και άλλων), αλλά και των εμπορικών θεμάτων και της λειτουργίας των αγορών, είναι ικανοί να ανταποκριθούν στα συγκεκριμένα καθήκοντα. Στις 14 Νοεμβρίου 1809 αποστέλλει επιστολή προς τον σερασκέρη (serasker/ سرعسكر= επικεφαλής των στρατιωτικών του δυνάμεων) του Βελή πασά στην Πελοπόννησο, Ισμαήλ Πασόμπεη, ένας ακόμα συνεργάτης του πρώτου, με το όνομα Ιωάννης Μεντζελόπουλος από τη Ζάκυνθο όπου βρίσκεται, προκειμένου να τον ενημερώσει για την εμπορικές υποθέσεις του Βελή πασά. Συγκεκριμένα, του αναφέρει για την άφιξη ενός караβιού με προμήθειες, καθώς και για κάποια γράμματα που παρέδωσε κατ' εντολή του κυρίου του, στην εκεί διοίκηση (μινίστρο και γενεράλη). Γίνεται λόγος για κάποια υπόθεση, η οποία δεν κατέστη δυνατόν να διεκπεραιωθεί, κάτι για το οποίο ο μινίστρος και ο γενεράλης εκφράζουν τη λύπη τους. Του προτείνει τέλος ότι ο Βελή πασάς θα πρέπει να τον ορίσει ως μόνιμο αντιπρόσωπο (βεκίλη) για την οριστική διευθέτηση του θέματος.¹²²⁷

¹²²⁵ «Μέ επικραίνη κατά πολλά ακούοντας ότι υποφέρεται εις την υγείαν σας και δέν ἔλλειψα εὐθύς ὅπου ἔλαβα τήν περίληψιν τοῦ Ἱατροῦ σας, νά τήν ἐξηγήσω εἰς τά ἐγγλέζικα καί αὐριο ἐλπίζω νά ἡμπορέσω νά συνάξω ὅλους τοὺς ἐδῶ πρώτους Ἱατροὺς Ἐγγλέζους καί νά τοὺς παρατηρήσω καί ἀφοῦ λάβο τῶν γνωμῶν τοὺς ἐγγράφως, δέν θέλῃ λύσω ἀπό τό νά στείλω χωρίς ἀργοπορία ἐξηγημένη εἰς τά ἡταλικά. Θα βάλῃτε εἰς ἐνέργειαν τά ὅσα θέλει νά σᾶς στορήσουν καί μέ τοῦτο νά ξαναλάβῃτε τήν υγείαν σας ὅπου σᾶς τήν ἐπιθυμῶ, καθώς καί διά τόν ἑαυτόν μου». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18820.

¹²²⁶ «...μέ ἔταξεν τιμαῖς πολλά φιλόκερδαιας, ἡ ἀμφιβολία ταῖς ὑποθέσεις τῆς Ἰσπανίας καί τοῦ πορτογάλου ἔκαμαν νά σμικρύνουν αἱ θεωρήσεις εἰς αὐτήν τήν πραγματείαν, αἱ ὁποῖαι αἰτίαν προξένησεν ὅτι πολλοί ἐπούλησαν διά τιμαῖς πολλά μικραῖς». Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18800.

¹²²⁷ Ιστορικό Αρχείο της Ι.Ε.Ε.Ε./ Συλλογή Ζυγαλάκη/ έγγραφο με αριθμ. 18817.

Με αρξουχάλι του προς τον Βελή πασά, κάποιος με το όνομα Φορνέτης, «ινκοριγάδος του Κονσολάτου της Φράτζας Κόνσολος, βεκίλης του Υπουργείου της Φράτζας είς τόν Μορέα», τον ενημερώνει για την επίθεση που δέχθηκε από «έναν κουρσάρο φραντσέζο», ένα πλοίο συμφερόντων του Βελή πασά, φορτωμένο με βαμβάκι. Το πλοίο βρίσκεται στην Κορώνη και από την επίθεση έχουν εισρεύσει σε αυτό νερά, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει να καταστραφεί το φορτίο βαμβακιού που μεταφέρει. Ο Φορνέτης προτείνει στον κύριό του να γίνει εκφόρτωση του εμπορεύματος στην Κορώνη, σε αποθήκες (είς τὰ μαγαζιά), που προφανώς έχει στην διάθεσή του ή μπορεί να εξασφαλίσει ο Βελή πασάς, προκειμένου να επισκευαστεί το πλοίο για να μπορέσει να συνεχίσει την πορεία του.¹²²⁸ Ο τελικός προορισμός του φορτίου βαμβακιού δεν αναφέρεται, αλλά πρόκειται μάλλον για κάποιο από τα λιμάνια της δυτικής Μεσογείου.

Στις 10 Ιουνίου 1809 ο εμπορικός αντιπρόσωπος (αγγέντης) των Ηνωμένων Πολιτειών, με αναφορά του προς τον Βελή πασά ως Mora valisi, διαμαρτύρεται για τη σύλληψη δύο αμερικανικών πλοίων από ένα γαλλικό κουρσάρισκο στην Κρήτη. Τα πλοία, που είχαν ως προορισμό την Τυνησία (Τούνεζι), μεταφέρθηκαν στο λιμάνι του Νιόκαστρου (Πύλου) και εκεί ο γάλλος κουρσάρος εξεδίωξε το πλήρωμα και οικειοποιήθηκε το πλοίο. Ο αντιπρόσωπος των Η.Π.Α. ζητάει την παρέμβαση του Βελή πασά ως ανώτατου οθωμανού αξιωματούχου της περιοχής, καθώς όπως αναφέρει τα δύο πλοία συνελήφθησαν σε «τουρκικό τόπο» και μεταφέρθηκαν «εις τούρκικον τόπο», επισημαίνοντας και τις καλές σχέσεις των δύο χωρών.¹²²⁹

Η πειρατική δραστηριότητα φαίνεται είχε καταστήσει ιδιαίτερα επισφαλή τα λιμάνια του Μοριά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπως αναφέρεται και σε σχετική αλληλογραφία μεταξύ του Βελή πασά και του πατέρα του. Ο Βελή πασάς συνεργάζεται και με μεσολογγίτες ναυτικούς για τη μεταφορά σταριού σε διάφορα λιμάνια της Μεσογείου. Στις 21 Αυγούστου 1818 επιβεβαιώνει τη συμφωνία που έχει συνάψει με τον Γεωργάκη Καψάλη, Μεσολογγίτη καπετάνιο του караβιού του «Αετός», ο οποίος πρόκειται να φορτώσει σιτάρι στη σκάλα του Αλμυρού με προορισμό τη Δυτική Μεσόγειο (Πουνέντε), με

¹²²⁸ «διάτοῦτο τρέχω εἰς τὴν διακιοσύνιν τῆς Ἐπιλότισας διὰ νὰ τὴν παρακαλέσω νὰ μᾶς ἐδόσετε θέλημα ἐμὲ στέλλοντας μπουγιουρδὴ νὰ βγάλομεν τὸ αὐτὸ καρίγον βαμπάκια ἔξο εἰς τὰ μαγαζιά τῆς Κορόνης, προστάζοντας καὶ τὸν γιουμπρουτζὴ τοῦ ἀφτουνοῦ τόπου νὰ σταθῇ ἀπάνο εἰς τὸ ξεφόρτομα νὰ μετριέντε ἢ μπάλες καὶ βάζοντας τες εἰς τὰ μαγαζιά νὰ βουλόνουν τες ἀπὸ τὸν γιουμπρουτζὴ ἢ ἀπὸ τὸν καντζιλέρη». Ιστορικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος/Συλλογὴ Ζυγαλάκη, ἔγγραφο με ἀριθμὸ 18774.

¹²²⁹ «Ἐνα κουρσάρικο φραντσέζικο ἔπιασε δύο ἀμερικάνικα καράβια εἰς τὴν Κρήτιν καὶ τὰ ἤφεραν εἰς Νιόκαστρο, ὅπου εἶχαν εἰς Πρέζαν. Αὐτὰ εἶχαν ἔλθῃ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν με πραγμάτειαις, ὅτι ἐγνώριζεν...ὁ κουρσάρος ἔδωξε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ καράβια καὶ ἐγινε αὐτὸς νοικοκύρης. Ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ τὰ καράβια ὕψηλότετε ἐφόρτωσαν εἰς τούρκικον τόπον ἐξ ἄλλου τουρκικοῦ τόπου καὶ εἰς τούρκικον ἀκόμη εὐρίσκονται, καὶ οἱ ἀμερικανοί, ὄντας φίλοι καὶ αὐτοὶ τοῦ κραταιότατου Βασιλέως, λαμβάνω τὴν ἐλευθερίαν νὰ ζητήσω ἀπὸ τὴν Ὑψηλότης σας νὰ μεριμνήσετε γιὰ νὰ τὰ γυρίσουν στοὺς ἀνθρώπους». Ιστορικό Αρχείο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε.)/Συλλογὴ Ζυγαλάκη/ ἔγγραφο με ἀριθμὸ 18773.

συμφωνία να το πουλήσει όπου βρει την πιο συμφέρουσα τιμή.¹²³⁰ Δεν αναφέρονται λεπτομέρειες της συμφωνίας, αλλά γίνεται παραπομπή σε ανάλογη συμφωνία, που αφορά το *μεγάλο Καράβι «Ασλάν»*, «*όπου καπετανεύη ο Μπούρμπαχης, το οποίο έναύλωσα και έστειλα μέ γέννημα εις την Εύρώπην*».

Στις 15 Απριλίου 1819, ο προεστός της Αγιάς και άνθρωπος του Βελή πασά, Γεώργιος Χατζημήτρου παραλαμβάνει μια ποσότητα σταριού.¹²³¹ Το φορτίο έφτασε δια θαλάσσης, ενώ ένα τμήμα του προωθήθηκε από την Αγιά στον Αλμυρό, προφανώς για μεταφορά σε κάποιο άλλο σημείο ή για εξαγωγή στο εξωτερικό, ενώ το υπόλοιπο πουλήθηκε στην Αγιά. Για τις εμπορικές πράξεις σχετικά με τη συγκεκριμένη ποσότητα σιταριού, ο Γ. Χατζημήτρου, λειτουργώντας ως διαχειριστής του Βελή πασά, καταρτίζει ένα λογαριασμό διαχείρισης, στον οποίο καταγράφονται αναλυτικά όλες οι κινήσεις σχετικά με το συγκεκριμένο φορτίο. Όπως αναφέρει ο διαχειριστής, ο λογαριασμός κλείνει στις 3 Δεκεμβρίου του 1819, ενόψει της αποχώρησης του Βελή πασά από τη Θεσσαλία και της μετακίνησής του ως διοικητή στο σαντζάκι της Ναυπάκτου.¹²³²

Η επικινδυνότητα των λιμανιών της Πελοποννήσου περιγράφεται και σε αρζουχάλι του Βελή πασά προς τον Αλή πασά με ημερομηνία 7 Αυγούστου 1819. Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, ένα από τα καράβια του Βελή πασά, που είχαν οικειοποιηθεί οι Τσιριγώτες, τώρα βρίσκεται στο Νιόκαστρο. Επίσης, γίνεται μνεία άλλων καραβιών του Αλή και ενός του Βελή πασά.¹²³³ Όπως φαίνεται, οι Τσιριγώτες έφεραν το καράβι στο Νιόκαστρο για να το παραδώσουν ή το είχαν οικειοποιηθεί και έκαναν κάποιες μεταφορές με αυτό. Στην επιστροφή του πλοίου συμμετέχουν, όπως αναφέρεται στο έγγραφο και οι Γάλλοι («*Το όγοϋρι (uğur/غر) = καλός οιωνός/καλή τύχη) της ύψηλότης σου έφέντι μου είναι μεγάλο και οί Φραντζέζοι πρό ήμερῶν ήφεραν τό αυτό καράβι εις Νιόκαστρον όπου μανθάνοντάς το έγγραφα εϋθύς ως μπόρτζι μου όπου είναι και το άλικότισαν (αλικοντίζω/alikoymak/اليقويمك = συγκρατώ, αναχαιτίζω, εμποδίζω)*), οι οποίοι ενδεχομένως συνεργάζονται για τις ανάγκες

¹²³⁰Βλ. σχετικό μπουγιουρντί του Βελή πασά, επιβεβαιωτικό της συμφωνίας με τον Μεσολογγίτη Γεωργάκη Καψάλη στο Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1102, σ. 138-139. Στο μπουγιουρντί του Βελή πασά δεν αναφέρονται λεπτομέρειες της συμφωνίας, αλλά γίνεται παραπομπή σε ανάλογη συμφωνία, που αφορά το «*μεγάλο Καράβι Ασλάν*», «*όπου καπετανεύη ο Μπούρμπαχης, το οποίο έναύλωσα και έστειλα μέ γέννημα εις την Εύρώπην*».

¹²³¹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1236, σ. 323-326.

¹²³²Στις αρχές του 1765 πειρατικά πλοία, επανδρωμένα με Αλβανούς από το Δουλτσίνο, διενεργούσαν επιδρομές εναντίον εμπορικών πλοίων, αδιακρίτως σημαίας και σε παραλιακούς οικισμούς. Κάποια από τα πλοία αυτά επέδραμαν εναντίον της Σκιάθου, λεηλάτησαν μεγάλο μέρος του νησιού και σκότωσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Ένας από τους πειρατές αυτούς, ο Αχμέτ Ρεΐζ, συνελήφθη μετά από καταγγελίες του βαυλού της Βενετίας στη Θεσσαλονίκη, αλλά αφέθη ελεύθερος. Ι. Βασδραβέλη, «Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατίαν», *Μακεδονικά* 5 (1963): 333

¹²³³Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθ. 558, σ. 179-180.

του εφοδιασμού τους ή για άλλους εμπορικούς λόγους με ναυτικούς/πειρατές από τα Κύθηρα. Φαίνεται ότι το καράβι κινδυνεύει τώρα από ένα μεγάλο Αλιτζερίνικο (πειρατικό πλοίο από το Αλγέρι), ακόμα και μέσα στο λιμάνια του Νιόκαστρου και για τον λόγο αυτόν ο Βελή πασάς συνιστά στον πατέρα του να φροντίσει για τη μεταφορά του σε ασφαλέστερο λιμάνι (την εποχή αυτή τα καράβια του Αλή πασά έχουν ως χώρο ελλιμενισμού τους την Πρέβεζα) με τη συνοδεία αγγλικού πολεμικού πλοίου και να ζητήσει να τα συνοδεύσει ένα αγγλικό πολεμικό («διά τοῦτο νά ἔρθῃ ἓνα Ἑγγλέζικο νά τό πάρῃ ἢ ὅτι ἄλλον τρόπον ἢ ὑψηλότι σου ἡξεύρεις»).¹²³⁴

Ένα ακόμα πλοίο του Αλή πασά, φορτωμένο με σιτάρι από τον Βόλο, βρίσκεται καθηλωμένο στην Ύδρα από τον φόβο των *μπαρμπασέζικων* πλοίων που καιροφυλακτούν στον Κάβο- Μαλιά. Στο ίδιο έγγραφο ο Βελή πασάς προτείνει στον πατέρα του να συλλάβει κάποιους από τους αλγερινούς πειρατές για ανταλλαγή με σκλάβους που κρατούνται στο Αλγέρι.¹²³⁵ Στη σύλληψη ενός πειρατικού πλοίου αναφέρεται σε γράμμα του (που έχει διασωθεί στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη ο Εμίν αγάς (Emin ağa), βοεβόδας του Μυστρά, στις 11 Αυγούστου 1802, προς κάποιον Δημητράκη, φίλο του στην Κωνσταντινούπολη, που πρέπει να ταυτίζεται με τον γνωστό Κωνσταντινουπολίτη σαραφή. Αναφέρει ότι στέλνει με δικό του ταχυδρόμο έγγραφο του Χασάν Μπέη της Μονεμβασίας προς τον Καπουδάν πασά (Γαζή Χουσεϊν/Gazi Huseyn).¹²³⁶

Ο επταετής αγγλογαλλικός πόλεμος έδωσε την ευκαιρία σ' ένα τμήμα του ανδρικού πληθυσμού των ελληνικών νησιών και των παράκτιων οικισμών να αποκτήσουν ναυτική εμπειρία σε πλοία των ευρωπαϊκών δυνάμεων και κάποιοι από αυτούς να αναπτύξουν πειρατική δράση. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι Γάλλοι πρόξενοι στις εκθέσεις τους καταγγέλλουν ότι το Αιγαίον έχει πλημμυρίσει από πειρατές «Αγγλοέλληνες» όπως τους αποκαλούν.¹²³⁷ Έλληνες ναυτικοί από την Ύδρα, τις Σπέτσες, τα Ψαρά, τη Μάνη και το Τσιρίγο, επιβαίνοντας σε ισχυρά ταχύπλοα σκάφη αγγλικής προέλευσης, ασκούσαν πειρατεία για λογαριασμό των Άγγλων, αποκομίζοντας και οι ίδιοι σημαντικά κέρδη.¹²³⁸ Την ίδια περίοδο ιδρύθηκε στο Port Mahon της Μινόρκας (στην Ισπανία) ελληνική

¹²³⁴ Ο.π.

¹²³⁵ Οι τρεις πόλεις της Βορείου Αφρικής, Αλγέρι, Τρίπολη και Τύνιδα, αποτελούσαν τα μεγαλύτερα πειρατικά κέντρα της Μεσογείου κατά τους ύστερους οθωμανικούς αιώνες. Το Αλγέρι καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου ήταν υπό τη διοίκηση γενιτσαρικής φρουράς, τα μέλη της οποίας στρατολογούνταν από τη Μικρά Ασία, υπό τη διοίκηση ενός ντεή (dey/dayi/دای). Η Τύνιδα διοικούνταν από την τοπική δυναστεία των Χουσαϊνιδών, αλλά ήταν φόρου υποτελής στο Αλγέρι και η Τρίπολη από τους Καραμανλήδες. Br. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», στο Inalcik, Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό.π., σ. 297-298.

¹²³⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 169, σ. 309-311.

¹²³⁷ Βασδραβέλης, «Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατίαν», ό.π., σ. 335.

¹²³⁸ Ο.π.

παροιμία, στην οποία εγκαταστάθηκαν με τις οικογένειές τους έλληνες ναυτικοί, οι οποίοι ασχολούνταν κατ' επάγγελμα με την πειρατεία.¹²³⁹

Πολλοί από τους έλληνες ναυτικούς που υπηρετούσαν σε ρωσικά πολεμικά και εμπορικά σκάφη επιδόθηκαν στην πειρατεία, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του ρωσο-οθωμανικού πολέμου 1768-1774. Ο ίδιος ο ρωσικός στόλος, με ορμητήριο την Πάρο, υπό τη διοίκηση του ναυάρχου Ορλώφ, διενεργούσε πειρατικές επιδρομές στα παράλια της Μακεδονίας, διαρπάζοντας τρόφιμα και αιχμαλωτίζοντας οθωμανικά και άλλα εμπορικά σκάφη.

Στα τέλη του 18ου αιώνα ένα μεγάλος αριθμός πειρατικών πλοίων δραστηριοποιείτο στα παράλια της Χαλκιδικής και του Βόρειου Αιγαίου, όπως προκύπτει και έγγραφα των ιεροδικαστικών αρχείων της Θεσσαλονίκης. Το μεγαλύτερο μέρος από τα πειρατικά αυτά πλοία προερχόταν από τα Σφακιά, την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα Ψαρρά.¹²⁴⁰ Το 1795 δραστηριοποιείται στην περιοχή του Πλαταμώνα ο πειρατικός στολίσκος των αρματολών του Όλυμπου, Νικοτσάρα, και των αδελφών Λαζαίων. Ο Νικοτσάρας, επικεφαλής μιας ομάδας 100 ανδρών ενέργησε επιδρομή στις ακτές του Παγασητικού, και αφού συνέλαβε κάποια πλοιάρια, ξεκίνησε με αυτά την πειρατική του δράση στις ακτές της Χαλκιδικής και του Θερμαϊκού. Στον Αλή πασά που κατείχε το αξίωμα του Επόπτη των Δερβενίων της Δ. Ρούμελης δόθηκαν εντολές από την κεντρική διοίκηση για πάταξη της πειρατείας που διενεργούσαν οι κλεφταρματολικές δυνάμεις στα παράλια της Μακεδονίας, εξόντωση των πειρατών και καταστροφή¹²⁴¹ των ορμητηρίων τους. Ανάλογες εντολές δόθηκαν και στον οθωμανό αντιναύαρχο, Χατζή Χουσεΐν Ρεΐς (Hacı Huseyn Reis), ο οποίος απέστειλε μοίρα καταδιωκτικών πλοίων τύπου Κιρλαγκίτς (kirlagiz). Τα πειρατικά πλοία καταλείφθηκαν, αλλά τα πληρώματα τους κατάφεραν να διαφύγουν εκτός από πέντε άτομα, τα οποία συνελήφθηκαν και αποκεφαλίστηκαν επί τόπου και τα κεφάλια τους στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.¹²⁴²

¹²³⁹Ο.π.

¹²⁴⁰Όπως προκύπτει από ιεροδικαστική πράξη του καδή Θεσσαλονίκης, με ημερομηνία 2 Ζήλκαντέ 1185 (1771), ο οθωμανός πλοίαρχος *Νταμάτ Μουσταφά* (Damat Mustafa) ναυμάχησε στα παράλια της Μακεδονίας, με 4 πειρατικές ψαριανές σακολέβες υπό ρωσική σημαία, εξοπλισμένες με πυροβόλα, οι οποίες υποχρεώθηκαν να παραδοθούν. Βλ. Βασδραβέλλης, ό.π., *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Α', *Ιεροδικαστικό Αρχείο Θεσσαλονίκης*, σ. 277.

¹²⁴¹Βασδραβέλλης, «Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας», ό.π., σ. 346.

¹²⁴²Βασδραβέλλης, «Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας», ό.π., σ. 346. Από τους τελευταίους κλεφταρματολούς που ανέπτυξε δράση στο Βόρειο Αιγαίο ήταν ο Λιόλιος Λάζος, από τη γνωστή αρματολική οικογένεια των Λαζαίων του Ολύμπου. Για δύο χρόνια ο Λιόλιος Λάζος και ο αδελφός του μαζί με άλλους αρματολούς της Μακεδονίας, μεταξύ των οποίων και ο Ιωάννης Φαρμάκης, ανέπτυξαν πειρατική δράση, ελπίζοντας στην προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων προς νότο μετά την κατάληψη της Σούμλας. Όπως αναφέρει ο Ι. Κασομούλης, ο Λάζος, καταδιωκόμενος από τούς *Αλβανούς ντερβεναγάδες του Μουχτάρ πασά*,

Ο Βελή πασάς συνεργάζεται και με μεσολογγίτες ναυτικούς για τη μεταφορά σταριού σε διάφορα λιμάνια της Μεσογείου. Στις 21 Αυγούστου 1818 επιβεβαιώνει τη συμφωνία που έχει συνάψει με τον Γεωργάκη Καψάλη, μεσολογγίτη καπετάνιο του карабиού του «Αετός», ο οποίος πρόκειται να φορτώσει σιτάρι στη σκάλα του Αλμυρού με προορισμό τη Δυτική Μεσόγειο (*Πουνέντε*), με συμφωνία να το πουλήσει, όπου βρει, στην πιο συμφέρουσα τιμή.¹²⁴³ Δεν αναφέρονται λεπτομέρειες της συμφωνίας, αλλά γίνεται παραπομπή σε ανάλογη συμφωνία, που αφορά το μεγάλο καράβι «Ασλάνι», «όπου καπετανεύη ό Μπούρμπαχης, τό όποίο έναύλωσα καί έστειλα μέ γέννημα είς τήν Εύρώπην». Η περίοδος της ναυτιλιακής ακμής του Μεσολογγίου καταγράφεται μεταξύ των ετών 1713-1815, σε αντίθεση με τα άλλα ναυτιλιακά κέντρα του ελλαδικού χώρου, όπως τα Ψαρρά, η Ύδρα και οι Σπέτσες, των οποίων η ναυτιλιακή ανάπτυξη καταγράφεται μεταξύ των ετών 1790-1821. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα το Μεσολόγγι αποτέλεσε σημαντικό σταθμό διασύνδεσης με τα λιμάνια του Ιονίου Πελάγους, τόσο αυτά των Ιονίων νήσων, όσο και των ηπειρωτικών ακτών (Ηπείρου, Αιτωλοακαρνανίας).¹²⁴⁴

Το Μεσολόγγι, που διαθέτει φυσικό λιμάνι εντός της λιμνοθάλασσας, στη βόρεια πλευρά του Κορινθιακού Κόλπου, απέναντι από το λιμάνι της Πάτρας, άρχισε να αναπτύσσεται μετά την παρακμή του λιμανιού της Ναυπάκτου. Η Ναύπακτος, ως εμπορικό λιμάνι, παρήκμασε για άγνωστους λόγους και οι ναυτιλιακές της δραστηριότητες σταδιακά μετακινήθηκαν προς το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό.¹²⁴⁵ Η κοντινή ενδοχώρα, με τα πλούσια προϊόντα της, αγροτικά και κτηνοτροφικά, συνδεόταν με τις άλλες περιοχές με τα μεσολογγίτικα πλοία, μέσω των θαλάσσιων δρόμων σε λιμάνια εντός και εκτός της οθωμανικής επικράτειας. Τα λιμάνια του δυτικού ελλαδικού χώρου, μεταξύ των οποίων και αυτό του Μεσολογγίου, εξυπηρετούσαν την κίνηση των βενετικών, αλλά και των ευρωπαϊκών πλοίων, καθώς στον Κορινθιακό και τον Πατραϊκό Κόλπο έφταναν πλοία προκειμένου να φορτώσουν σιτηρά, σ' ένα καθεστώς αμφίβολης νομιμότητας, δεδομένου ότι οι οθωμανικές αρχές απαγόρευαν την εξαγωγή τους. Στην πλοιοκτησία των μεσολογγίτικων πλοίων επένδυαν κεφαλлонίτες και οι ζακυνθινοί έμποροι, οι οποίοι ύψωναν οθωμανική σημαία στα πλοία τους, προκειμένου να εκμεταλλευτούν το οθωμανικό

υποχώρησε στον Πλαταμώνα και από εκεί κατέφυγε στις Βόρειες Σποράδες. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., τ. 1, σ. 62.

¹²⁴³Βλ. σχετικό μπουγιουρντί του Βελή πασά, επιβεβαιωτικό της συμφωνίας με τον Μεσολογγίτη Γεωργάκη Καψάλη στο Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1102, σ. 138-139. Στο μπουγιουρντί του Βελή πασά δεν αναφέρονται λεπτομέρειες της συμφωνίας, αλλά γίνεται παραπομπή σε ανάλογη συμφωνία, που αφορά το «μεγάλο Καράβι Ασλάνι», «όπου καπετανεύη ό Μπούρμπαχης, τό όποίο έναύλωσα καί έστειλα μέ γέννημα είς την Εύρώπην».

¹²⁴⁴Τζ. Χαρλαύτη, Κ. Παπακωνσταντίνου, *Η ναυτιλία των Ελλήνων*, Αθήνα 2013, σ. 607

¹²⁴⁵Ο.π., σ. 608.

ναυτιλιακό και φορολογικό καθεστώς.¹²⁴⁶ Τα πλοία του Μεσολογγίου, καθώς ήταν μικρά και ευκίνητα, συμμετείχαν στο λαθρεμπόριο των σιτηρών. Σ' αυτά φορτωνόταν το παράνομο εμπόρευμα και στη συνέχεια μεταφορτωνόταν στα ευρωπαϊκά πλοία.¹²⁴⁷ Μέχρι το 1740 το εμπόριο της Κέρκυρας διεξαγόταν μόνο με βενετικά πλοία, τα οποία ελλιμενίζονταν στο χώρο του λοιμοκαθαρητηρίου, όπου πολλές φορές μεταφόρτωναν τα προϊόντα τους σε άλλα πλοία. Αντικατάσταση και των γαλλικών πλοίων από τα μεσολογγίτικα, όσον αφορά τα ταξίδια προς Ιταλία, Μεσσήνη και Μάλτα καταγράφεται και από τις εκθέσεις του γάλλου προξένου Μπουίγ (Bouige) με έδρα την Άρτα για το διάστημα 1745-1749.¹²⁴⁸ Το 1764 ο βενετός πρόξενος, Ιωάννης Λάππος, συγκρότησε τον κατάλογο των πλοίων του Μεσολογγίου και του Αιτωλικού, τον οποίο δημοσίευσε ο Κωνσταντίνος Σάθας, όπου καταγράφονται 48 πλοία συνολικής χωρητικότητας 6.490 ενετικών μιλιάρων.¹²⁴⁹

Ο στόλος του Μεσολογγίου πυρπολήθηκε στις 10 Απριλίου 1770, στη διάρκεια του Ρωσοοθωμανικού πολέμου, από δουλτσινιώτες πειρατές, οι οποίοι εισήλθαν τη νύχτα στο λιμάνι, πυρπόλησαν την πόλη και τα αγκυροβολημένα πλοία. Συνολικά, από την πυρκαγιά καταστράφηκαν 80 μεσολογγίτικα πλοία. Ωστόσο, ο μεσολογγίτικος στόλος συνέχισε την εμπορική του δράση του έως το 1810.¹²⁵⁰ Από το 1809 ο στόλος του Μεσολογγίου παρουσιάζει κάμψη, γεγονός που στη βιβλιογραφία συνδέεται με τις πολιτικές του Αλή πασά, ο οποίος στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έλαβε μέτρα κατά της ναυτιλιακής ανάπτυξης του Μεσολογγίου, προκειμένου να προωθήσει το αγγλικό εμπόριο μέσω του λιμανιού της Πάτρας.¹²⁵¹

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αξιοποιούσε τη ναυτιλιακή τεχνογνωσία των κατοίκων του Μεσολογγίου και του Γαλαξιδίου, στρατολογώντας πληρώματα για τις ανάγκες του οθωμανικού στόλου. Σε αρζουχάλι του Μουχτάρ πασά από τη Ναύπακτο, όπου υπηρετεί ως διοικητής του ομώνυμου σαντζακίου (İneBahtı/ Eynə Bahtı/ اینهبخت), με ημερομηνία 9

¹²⁴⁶Ο.π., σ. 609.

¹²⁴⁷Ο Δ. Δημητράκης αποδίδει τη ναυτιλιακή ανάπτυξη του Μεσολογγίου στη φυσική θέση του λιμανιού της πόλης και στη βοήθεια που προσέφεραν οι κεφαλλονίτες έμποροι, οι οποίοι διατηρούσαν συγγενικούς δεσμούς με κεφαλλονίτες καπετάνιους, αλλά, κυρίως, στην απληστία των Βενετών εμπόρων και εμπορικών προξένων. Όπως αναφέρει ο ίδιος, οι έμποροι, ναυλώνοντας μεσολογγίτικα πλοία, απέφευγαν τις πολλαπλές φορολογήσεις, τα αυξημένα ναύλα των βενετικών πλοίων και τα επιπλέον τέλη που επέβαλλαν οι Βενετοί πρόξενοι και υποπρόξενοι ως προξενικά δικαιώματα. Δ. Κ. Δημητράκης, *Τα οικονομικά του Μεσολογγίου (1740-1826)*, Αθήνα 1939, σ. 26-27.

¹²⁴⁸Σ. Μάξιμος. *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό*, σ. 49-50, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Γάλλου προξένου Μπουίγ (Buiige), με ημερομηνία 23-05-1746, ο οποίος αναφέρει ως λόγους της επιτυχίας των μεσολογγίτικων πλοίων στη σκάλα της Άρτας, το μεγάλο μέγεθος των πλοίων, τους χαμηλούς μισθούς και τη λιτή τροφή των πληρωμάτων, καθώς και την αποφυγή προξενικών δικαιωμάτων και τελών.

¹²⁴⁹Ενας (1) μετρικόζτόνος = δύο (2) migliara, βλ. Fr. Lane, «Tonages, Medieval and Modern», *The Economic History Review, New Series*, 17/2 (1964): 229.

¹²⁵⁰Χαρλαύτη, Παπακωνσταντίνου, *Η ναυτιλία των Ελλήνων*, ό.π., σ. 612.

¹²⁵¹Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά*, ό.π., σ. 38.

Φεβρουαρίου 1807, γίνεται αναφορά σε άφιξη *τζαούση*, του *Καπετάν πασά* (καπουδάν πασά) με φερμάνι, με το οποίο ζητεί 60 ανθρώπους από το Μεσολόγγι και 50 από το Γαλαξίδι, για να υπηρετήσουν στον οθωμανικό στόλο. Ο Μουχτάρ πασάς προτείνει έμμεσα να μην εκτελεστεί η διαταγή για τους Γαλαξιδιώτες, καθώς πολλοί απ' αυτούς υπηρετούν στα πλοία του αληπασαδικού οτζακίου (εμπορικά και εξοπλισμένα), ενώ όσοι βρίσκονται στον τόπο τους είναι απαραίτητοι για τη διαπεραίωση στρατιωτικών δυνάμεων του Αλή πασά στο Μοριά, αν προκύψει ανάγκη.¹²⁵²

3.δ.Δίκτυο αποθηκευτικών σταθμών

Ο Αλή πασάς και η οικογένεια διατηρούσαν αποθηκευτικούς χώρους (*αφεντικά μαγαζιά*, όπως αναφέρονται στα έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά) σε διάφορες περιοχές της επικράτειάς τους, στις οποίες μεταφέρονται και αποθηκεύονται τα προϊόντα της τσιφλικικής παραγωγής. Κάποιες από τις αποθήκες αυτές βρίσκονταν στα λιμάνια-σκάλες της αληπασαδικής επικράτειας στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, όπου φυλάσσονταν ποσότητες εμπορευμάτων (κυρίως σιτηρών), που έφταναν οδικώς ή διά θαλάσσης, προκειμένου, στη συνέχεια, να μεταφορτωθούν σε μεγαλύτερα πλοία με προορισμό εμπορικά λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου. Τέτοιου είδους αποθήκες διατηρούσε ο Αλή πασάς και η οικογένειά του στα λιμάνια του Βόλου και του Αλμυρού (Τσιγγέλι), της Σαλαώρας και της Πρέβεζας. Εκτός όμως από τις παράκτιες περιοχές, το αληπασαδικό οτζάκιο διέθετε ένα δίκτυο αποθηκών σε διάφορες περιοχές της ενδοχώρας (Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία, Νότια Αλβανία), όπου εκτείνεται η τεράστια τσιφλικική του γαιοκτησία, με σκοπό τη συγκέντρωση και φύλαξη των παραγόμενων από τα τσιφλίκια του προϊόντων. Το δίκτυο αποθηκών σε μια τόσο εκτεταμένη γεωγραφικά επικράτεια καθιστά δυνατή την πώληση υποθηκεύσιμων αγαθών και εκτός της εποχής συγκομιδής, με μεγαλύτερες προσδοκίες κέρδους. Αποθήκες διατηρεί ο Αλή πασάς και στα Ιωάννινα, όπου συγκεντρώνονται τα προϊόντα που προορίζονται για το «αυθεντικό μουτπάκι» (=μαγειρείο), δηλαδή της ανάγκες διατροφής του ίδιου, της οικογένειάς του και της αυλής τους, αλλά και αυτά που διοχετεύονται στην αγορά των Ιωαννίνων, σε συνεργασία με τις συντεχνίες της πόλης.

Στο Αρχείο του Αλή πασά διασώζεται ένα ακόμα κατάστιχο, στο οποίο καταγράφονται τα σιτηρά που διακινήθηκαν από τις αποθήκες του Αλή πασά (*αυθεντικά μαγαζιά*) των

¹²⁵² «Ένας τζαούσης ἔχη ἔλθῃ ἐδῶ καί ἔχει ἓνα φερμάνι καὶ μπουγιουρτή τοῦ καπετὰν πασᾶ καὶ χαλέβουν ἑξήντα ἄνθρώπους ἀπὸ τὸ Μεσολόγγη καὶ πενήντα ἀπὸ τὸ Γαλαξίδι, καὶ ἔγραψα τοῦ Σαλῆ ἀγᾶ διὰ νὰ ἐρωτήσῃ τὴν ὑψηλότη σου τί νὰ κάμῃ καὶ καμμία προσταγὴ δὲν ἦρθε. Οἱ Γαλαξιδιώτες καὶ ἄφτοί οἱ περισσότεροι εἶναι στῆς χισμέτι (υπηρεσία) τῆς ὑψηλότητός σου καὶ ἄφτοί ὅπου μᾶς κάνουν χρεῖα νὰ βρίσκοντε ἐδῶ, ἂν κάμῃ χρεῖα πῆῃ μᾶς ρίχνουν στὸ Μοριά;». Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ.Α', ἔγγραφο με ἀριθμὸ 299, σ. 553-556.

Ιωαννίνων, κατά την περίοδο Απριλίου 1817-Μαρτίου 1818.¹²⁵³ Είναι διαμορφωμένο με τη διπλογραφική μέθοδο σε δύο σελίδες, που αντιστοιχούν στις εισροές και εκροές σιτηρών από τις αποθήκες. Πρόκειται για ένα σύστημα που ήταν πολύ γνωστό στον εμπορικό κόσμο των Ιωαννίνων. Το έγγραφο αποτελεί σπουδαία πηγή πληροφοριών για τη διακίνηση των σιτηρών που προορίζονται για εσωτερική κατανάλωση.

Στις 24 Αυγούστου 1819 ο Αλή πασάς με μπουγιουρντί του προς τον Μέτο Μουσταφά, μουσελίμη του Κάρλελι στο Βραχώρι, του παραγγέλλει να συγκεντρώσει όλο το λινοκόκι του Κάρλελι, από τον Γαλατά ως την Άρτα, και να το αποθηκεύσει στις αποθήκες του Δραγομέστου, του Ανατολικού και της Καντήλας και στη συνέχεια να το παραδώσει *σέ άνθρωπο του κύρ-Μπασάνου*. Ο τελευταίος είναι ο κορσικανός ναυτικός Basan, διοικητής του στολίσκου του Αλή πασά στην Πρέβεζα, ο οποίος φαίνεται ότι ασχολείται και με εμπορικές δραστηριότητες.¹²⁵⁴

Στον πίνακα που ακολουθεί επιχειρείται μια καταγραφή των αποθηκών του αληπασαδικού οτζακίου σε διάφορα σημεία της επικράτειας, όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό.

Πίνακας 29 Διακίνηση προϊόντων σε αποθήκες του αληπασαδικού οτζακίου				
Χρονολογία/ Ημερομηνία	Ποσότητα/ είδος	Περιοχή αποθηκευσης	Προέλευση/ σκοπός	Εμπλεκόμενα πρόσωπα
27 Απριλίου 1808	11.000 πυρόλιθοι	Ιωάννινα		-Ταχίρ Αμπάζης, -Μήτρος Λαμποβίτης
6 Οκτωβρίου 1810	12.000 οκάδες, κριθάρι	Ιωάννινα	Τρίκαλα	-Μπεκήραγας Ρούσης -Μπραχήμαγας (με(ν)ζιλιτζής (=ταχυδρόμος)
		Ιωάννινα	Πατρατζίκι	-Βίτος Πρίφτης -Παναγιώτης (βεκύλης του Β. Πρίφτη)
20 Φεβρουαρίου 1813	καλαμπόκι	Πρέβεζα	δεν αναφέρεται	«κουμπαρατζής» (=αποθηκάριος) στην Πρέβεζα
19 Οκτωβρίου	καλαμπόκι	Κρένα Αργυροκάστρου	-Κρένα, -Γκινουσάτες	

¹²⁵³ Ο. π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1060, σ. 66-68.

¹²⁵⁴ Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1215, σ. 294-295.

1813			-ΧασάνΑυδή -Πλοκαλί (τσιφλίκια - χωριά)	
30 Ιανουαρίου 1813	οικοδομικά υλικά	Πρέβεζα		Αθανάσιος Καριτζινός
1η Φεβρουαρίου	1035 οκάδες καλαμποκιού	Σούβλιαση (σημ. Άγιος Βλάσης)		-Ιμέρ Σάχο Σάλιαση -Τζαφέρ Κρέσοβας
1817	σιτάρι	Τσιγγέλι Αλμυρού		
Περίοδος Απριλίου 1817- Μαρτίου 1818	σιτάρι	Ιωάννινα	καταγραφή ποσοτήτων που διακινήθηκε στα «αφεντικά μαγαζιά»	
15 Μαρτίου 1819	250 κάδους καρελιώτικους (από το Κάρλελι) καλαμπόκι	Πρέβεζα	[ραγιάδες δυσανάγνωστου χωριού]	Αλή Κούτζη
24 Αυγούστου 1819	λινοκόκι	-Δραγαμέστο -Ανατολικό -Καντήλα	Κάρλελι (από τόν Γαλατᾶ ὡς τήν Άρτα)	Μέτο Μουσταφά, Μουσελίμης του Κάρλελι
22 Ιουλίου 1808	10.000 οκάδες αλεύρου	Πρέβεζα	Θεσσαλία Στερεά Ελλάδα	Τάκος από Πρέβεζα
24 Δεκεμβρίου 1816	215 κοιλά Κωνσταν. σιτάρι	Τσιγγέλι Αλμυρού	Σούπι	άδελος αποθηκάριος
5 Ιανουαρίου 1817	166 κοιλά Κωνστ. σιτάρι	Τσιγκέλι Αλμυρού	Σεμίκλι	άδελος αποθηκάριος
28 Ιανουαρίου 1817	218 κοιλά Κωνσταν. σιτάρι	Τσιγκέλι	Σεμίκλι	άδελος αποθηκάριος
15 Μαρτίου 1817	250 κοιλά (Κωνστ.) σιτάρι	Τσιγκέλι	Σεμίκλι	άδελος αποθηκάριος
15 Μαρτίου 181	202 κοιλά (Κωνστ.) σιτάρι	Τσιγκέλι	Σεμίκλι	άδελος αποθηκάριος
1 Νοεμβρίου 1817	δημητριακά	Σαλαώρα	Τσιφλίκια Απόκουρο και Μποχώρι [περ. Λιβαδειάς],	-άδελος αποθηκάριος -Αλή Περάτης (Καραμουράτης),
18 Μαρτίου 1818	δημητριακά	Βοστίνα	οφειλή χωριού Βάλπιστα	ΜέντζεΑίτζο

			[σημ. Χαραυγή Επαρχίας Πωγωνίου]	

Πηγή Αρχείο Αλή πασά συλλογής Χώτζη, τ. Α΄, Β΄, Γ΄.

Ο Βελή πασάς διατηρούσε αποθήκες στο Τσιγκέλι, τη σκάλα του Αλμυρού, όπου αποθηκεύεται το σιτάρι που προέρχεται από τα τσιφλίκια του στην περιοχή, προκειμένου στη συνέχεια να φορτωθεί σε πλοία με προορισμό άλλα λιμάνια- εμπορικούς σταθμούς της Μεσογείου. Στο Αρχείο του Αλή πασά έχει διασωθεί ένα φύλλο λογαριασμών του έτους 1817, όπου καταγράφεται η παράδοση ποσοτήτων σιταριού, και οι αντίστοιχες αποδείξεις παραλαβής (τεσκερέδες).¹²⁵⁵ Οι τεσκερέδες έχουν συνταχθεί από άδηλο αποθηκάριο του Βελή πασά, ο οποίος παρέλαβε τις ποσότητες του σιταριού από τα χωριά *Σεμικλί* (Σμικλί τσιφλίκι του Βελή πασά, σημ. Πολυνέρι Φαρσάλων) και *Σούπι* (Ισουφλί, τσιφλίκι του Βελή πασά, σημερ. Πασχαλίτσα Καρδίτσας) της Θεσσαλίας.¹²⁵⁶ Αντίστοιχες αποθήκες διατηρούσε το αληπασαδικό οτζακίο και στο Βελεστίνο. Στο Αρχείο του Αλή πασά έχουν διασωθεί έγγραφα που αναφέρονται σε αποθήκες του αληπασαδικού οτζακίου ανά την επικράτεια, όπου αποθηκεύονταν τα σιτηρά που είχαν ως προορισμό το λιμάνι του Βόλου. Όπως προκύπτει από τα αρχειακά αυτά τεκμήρια, τα σιτηρά μεταφέρονται με μικρά καραβάνια με έναν αρχηγό, ο οποίος παραδίδει τα μεταφερόμενα προϊόντα στον αποθηκάριο.¹²⁵⁷

Η δραστηριοποίηση του αληπασαδικού οτζακίου στο εμπόριο της δυτικής Μεσογείου συνεχίζεται έως τις παραμονές της ρήξης του με την κεντρική οθωμανική εξουσία, γεγονός που οφείλεται, ενδεχομένως, στην αποφυγή κατάσχεσης και δήμευσης αποθηκευμένων προϊόντων. Σύμφωνα με λεπτομερή κατάλογο της περιουσίας του πασά των Ιωαννίνων, που συντάχθηκε από την οθωμανική διοίκηση, με βάση καταγραφές που βρέθηκαν στο κατασχεθέν Αρχείο του Αλή πασά, και φυλάσσεται στο *Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας* (σήμερα *Προεδρίας του Τουρκικού Κράτους*) στην Κωνσταντινούπολη, τον Μάρτιο του 1820 καταγράφονται αγκυροβοημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας 42 πλοία, ιδιόκτητα και ναυλωμένα, μικρότερα και μεγαλύτερα, φορτωμένα με εμπορεύματα του αληπασαδικού οτζακίου, που επρόκειτο να διακομιστούν σε άλλα λιμάνια, εντός και εκτός

¹²⁵⁵ Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 917, σ. 761.

¹²⁵⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά. *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α.Κ.*, ό. π., τ. Ε΄, έγγραφο με αριθμ. 1614, σ. 292-293, 1617, σ. 304-305, 1620, σ. 307, 1623, σ. 310, 1624, σ. 311, 1648, σ. 347-348.

¹²⁵⁷ Βλ. σχετικά τεσκερέ (απόδειξη) άδηλου αποθηκάριου του Βελή πασά στο Τσιγγέλι Αλμυρού, ο οποίος παρέλαβε ποσότητα δημητριακών από το χωριό-τσιφλίκι Καραλάρι (σημ. Ελευθεροχώρι Λάρισας) ποσότητας σιταριού: «σιτάρι, σταμπόλια (=κοιλιά Κωνσταντινούπολης) 250: διακόσια πενίντα, έλαβα από Καραλάρι, με καρβάνη (καραβάνι *Δίμου Μπούτζη*). Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 933, σ. 799. Ανάλογες αναφορές στον Δήμου Μπούτζη και το καρβάνι του υπάρχουν και στα έγγραφα με αριθμό 924, τ. Β΄ σ. 767 και 940, τ. Β΄, σ. 804.

της οθωμανικής επικράτειας, καθώς και ένα πολεμικό πλοίο, φορτωμένο με όπλα και πολεμικό υλικό. Υπενθυμίζεται ότι το λιμάνι της Πρέβεζας παραδόθηκε από τον Βελή πασά στις σουλτανικές δυνάμεις, στα τέλη Αυγούστου του 1820.¹²⁵⁸

Πίνακας 30	
Πλοία φορτωμένα με εμπορεύματα του αληπασαδικού οτζακίου, αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας τον Μάρτιο του 1820.	
Ονόματα πλοίων/καπετάνιων	Ονόματα πλοίων/καπετάνιων
Λουκάς	Galaremo
Marchelizo	Bergandano
Domenic	Pelaremo
Μιχάλης Φίλιος	Kuca Kay
Μεγάλος Κανονιέρης	Attık
Saiko Karselizi	Gulafa
Murad	Avlonya
HaciNoci	Kurkah
	Magufa
24 μικρά και μεγάλα καΐκια (δεν αναφέρονται τα ονόματα τους)	Αγγελής Κορώνης, καπετάνιος πλοίου φορτωμένου με πολεμικό υλικό (τόπια, τουφέκια μπαλτάδες, μαχαίρια, σπαθιά)

Πηγή: έγγραφο οθωμανικών αρχείων της Προεδρίας της Τουρκίας με αριθμό 13286 dsmMHFd

Η δραστηριοποίηση του αληπασαδικού οτζακίου στο εμπόριο της Δυτικής Μεσογείου, παρά τον συγκυριακό της χαρακτήρα σε σχέση με τους εμπορικούς αποκλεισμούς των Ναπολεόντειων Πολέμων, συνεχίστηκε ως το 1819. Για την αξιοποίησή της κατέστη αναγκαίος ο έλεγχος σημαντικών λιμανιών εντός της αληπασαδικής επικράτειας και η ύπαρξη ενός δικτύου χώρων αποθήκευσης εμπορευμάτων. Για την

¹²⁵⁸ Έγγραφο Οθωμανικού Αρχείου της Προεδρίας της Τουρκίας με αριθμό 13286 dsmMHFd/1233, όπου περιλαμβάνεται κατάλογος πλοίων του αληπασαδικού οτζακίου που ήσαν αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας τον Μάρτιο του 1820.

επίτευξή της χρησιμοποιήθηκαν, εκτός από τα ιδιόκτητα πλοία του οτζακίου, ναυλωμένα πλοία από την Ύδρα, το Γαλαξίδι, το Μεσολόγγι και άλλα ναυτικά κέντρα του ελλαδικού χώρου και αξιοποιήθηκε η ναυτική τεχνογνωσία των περιοχών αυτών. Η όλη δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από σταθερή συνεργασία με τους Άγγλους, των οποίων οι εμπορικές επιδιώξεις στη Δυτική Μεσόγειο συνέπλευσαν σε μεγάλο βαθμό με αντίστοιχες επιδιώξεις του βεζύρη των Ιωαννίνων.

Η εμπορική δράση του αληπασαδικού οτζακίου παρέμεινε ως το τέλος συμπληρωματική του τσιφλικικού συστήματος παραγωγής, χωρίς να προσλάβει χαρακτήρα μιας εξειδικευμένης οικονομικής δράσης καπιταλιστικού χαρακτήρα. Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, τα κέρδη από την οικονομική δράση του οτζακίου επενδύονταν πρωτίστως στο σύστημα εκμίσθωσης φόρων (iltizam), το οποίο, μέσω των εξωοικονομικών καταναγκασμών προς τους υποτελείς πληθυσμούς και τον πατερναλιστικό χαρακτήρα της οθωμανικής οικονομίας, διαμόρφωσε ένα προνομιακό πεδίο οικονομικής δραστηριότητας, με ευρύτατα περιθώρια πλουτισμού για τον μεγαλύτερο âyan των Βαλκανίων και την οικογένειά του.

4.Ο ρόλος των συντεχνιών

Ο στρατιωτικός χαρακτήρας του οθωμανικού κράτους και ο ρόλος του οθωμανικού στρατού ως μιας διαρκούς πολεμικής μηχανής, που ανατροφοδοτείτο από την οικονομία και την κοινωνία, είχε διαμορφώσει από την πρώιμη κιόλας οθωμανική περίοδο ένα σύστημα αλληλεξαρτήσεων μεταξύ στρατού και οικονομίας. Πέρα από τη λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος, όπου ανιχνεύεται η άμεση σύνδεση στρατού και οικονομίας, υπάρχει ένα πλέγμα σχέσεων με τον κόσμο της αγοράς.

Η σύνδεση του στρατού με τις συντεχνίες σχετίζεται με τις ανάγκες του οθωμανικού στρατού, κυρίως κατά τη διάρκεια των εκστρατειών, αλλά και κατά τις ειρηνικές περιόδους. Μια από τις βασικές λειτουργίες των συντεχνιών ήταν να παρέχει έναν ικανό αριθμό τεχνιτών για τις ανάγκες του στρατεύματος. Για τον ανεφοδιασμό του στρατού, οι τεχνίτες που τον συνόδευσαν στις εκστρατείες όφειλαν να στήσουν πρόχειρα καταστήματα στα σημεία στρατοπέδευσης, για όσο διάστημα χρειαζόταν. Οι τεχνίτες που επιλέγονταν για το έργο αυτό έπρεπε να εγκαταλείψουν τα μαγαζιά ή τα εργαστήριά τους στην πόλη, τα σπίτια και τις οικογένειες τους για όσο χρόνο διαρκούσε η συγκεκριμένη εκστρατεία.

Ένα σημαντικό τμήμα της οθωμανικής ιστοριογραφίας έχει προσλάβει τον θεσμό των συντεχνιών ως βασικό μηχανισμό παρέμβασης (ελέγχου και φορολόγησης) της κεντρικής

διοίκησης στη λειτουργία της αγοράς. Η άποψη αυτή υποβαθμίζει τον προστατευτικό ρόλο του συντεχνιακού θεσμού για τα μέλη της, τεχνίτες και εμπόρους και δίνει έμφαση στην περιστασιακή επιλογή των υψηλών αξιωματούχων των συντεχνιών από το κράτος, καθώς και στο γεγονός ότι στην Ευρώπη, κατά την ίδια ιστορική περίοδο, τα μέλη των συντεχνιών διέθεταν μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας. Υποβαθμίζει επίσης και τη θρησκευτική πλευρά της οργάνωσης των συντεχνιών, πολλές από τις οποίες είχαν ως επικεφαλής πνευματικούς ηγέτες του ορθόδοξου ή του ετερόδοξου Ισλάμ (σεΐχηδες/seyh/ثيخ). Η θρησκευτική διάσταση του συντεχνιακού θεσμού ανάγεται στην προέλευσή του από τις αστικές οργανώσεις των αχήδων (akhi/ahi/احي/اخي) της πρώιμης οθωμανικής περιόδου. Δηλωτική της προέλευσης αυτής ήταν η τελετή μύησης των μελών των συντεχνιών, μέσω των οποίων οι νέοι τεχνίτες υιοθετούσαν το *φουτουββέτ* (fütünnvet/فوت), δηλαδή τον κώδικα αξιών των *αχήδων*.¹²⁵⁹ Σύμφωνα με τον ηθικό κώδικα *fütünnvet*, τέλειος άνθρωπος είναι όποιος διαθέτει γενναιοδωρία, αυταπάρνηση, αυτοπειθαρχία, υπακοή στους ανωτέρους του και απόλυτη νηφαλιότητα.¹²⁶⁰ Πρόκειται για ηθικές αξίες, τις οποίες είχαν υιοθετήσει τα σουφικά τάγματα του ορθόδοξου και ετερόδοξου Ισλάμ, από τους κόλπους των οποίων προερχόταν και το *fütünnvet*.¹²⁶¹ Κατά τον 12^ο και 13^ο αιώνα το κίνημα του *αχισμού* αποτέλεσε κυρίαρχο στοιχείο της κοινωνίας της Μικράς Ασίας, που βρισκόταν σε μια διαδικασία μετάβασης και θρησκευτικής μεταστροφής, ενώ ταυτόχρονα δεν είχε σχηματισθεί μια ισχυρή κεντρική οθωμανική διοίκηση.¹²⁶² Η δραστηριότητα των αχήδων εντοπίζεται κυρίως στα αστικά κέντρα, όπου πλαισιώθηκαν από ομάδες τεχνιτών και επαγγελματιών και η δράση τους συνεισέφερε σημαντικά στην αλλαγή θρησκευματος σε μεγάλη μερίδα του πληθυσμού της Μ. Ασίας. Το κίνημα του *αχισμού* με την πάροδο των χρόνων τιθασεύτηκε από τη συγκεντρωτική σουλτανική εξουσία και την καθολική επικράτηση του επίσημου σουνιτικού δόγματος, ιδιαίτερα μετά την προσάρτηση στην οθωμανική επικράτεια των ιερών πόλεων, Μέκκας και Μεδίνας, και σταδιακά κατέληξε μια οργάνωση συντεχνιακού χαρακτήρα.

¹²⁵⁹Βλ. S. Faroghi, «Κρίση και αλλαγή» στο H. Inalcik-D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική Ιστορία*, σ. 203. Επίσης, Br Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων 1699-1812» στο Inalcik- Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική Ιστορία*, ό.π., σ. 321.

¹²⁶⁰Για το *fütünnvet*/فوت, αραβ. *futuwwa*, κατά την οθωμανική περίοδο, βλ. Fr. Taeschner, λήμμα «futuwwa» στο B. Lewis, Ch. Pellatand, J. Schacht, J. Burton-Page, C. Dumont, V. L. Ménage, (εκδ.), *The Encyclopaedia of Islam New edition*, (EI²) τ. II, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965, σ. 966-969.

¹²⁶¹H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1.300-1.600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα 1995. (πρωτοτ. έκδοση 1973), σ. 261.

¹²⁶²Ο H. Inalcik ανιχνεύει την απαρχή των συντεχνιακών ισλαμικών οργανώσεων τον δέκατο αιώνα, στο κίνημα των *Καρματήδων*, ένα πολιτικό και κοινωνικό κίνημα που αντιπολιτευόταν το Αββασιδικό χαλιφάτο. Τα μέλη του κινήματος αυτού δραστηριοποιήθηκαν στον επαγγελματικό χώρο των πόλεων, αναδιοργανώνοντας τις συντεχνίες, με αποτέλεσμα οι τελευταίες, εκτός από επαγγελματικές ενώσεις, να ισοδυναμούν με τις αδελφότητες Καρματήδων. Ό.π., σ. 260-261.

Ωστόσο, στο εσωτερικό των συντεχνιών, οι αρχές του *füttüvet* διατήρησαν την ισχύ τους.¹²⁶³

Στις διάφορες γιορτές που οργανώνονταν στην οθωμανική πρωτεύουσα με την ευκαιρία επετείων που αφορούσαν τα μέλη της σουλτανικής οικογένειας, όπως οι περιτομές πριγκίπων, ή κατά τις επίσημες εξόδους του στρατού, πραγματοποιούνταν και τελετουργικές παρελάσεις των συντεχνιών. Πρόκειται για τελετουργίες που έχουν καταγραφεί και σε λογοτεχνικά κείμενα, στη διάρκεια των οποίων τα μέλη των συντεχνιών περνούσαν μπροστά από τον εξώστη, όπου βρισκόταν ο Σουλτάνος, και του προσέφεραν διάφορα δώρα. Τέτοιου είδους τελετές, με τη συμμετοχή των συντεχνιών, περιγράφονται και σε έργα χρονικογράφων-περιηγητών, όπως ο Εβλιγιά Τσελεμπή και ο σύγχρονος του Αρμένιος, *Ερεμιιά Τσελεμπή*, αλλά έχουν καταγραφεί και σε αντίστοιχα βιβλία τελετών που τηρούνταν στο αυτοκρατορικό παλάτι, τα οποία περιέχουν και μικρογραφίες με τις απεικονίσεις των τελετουργικών πομπών.¹²⁶⁴ Στις περιγραφές του, ο Εβλιγιά Τσελεμπή απαριθμεί 1.109 συντεχνίες, χωρισμένες σε 57 ομάδες, οι οποίες οδηγούνταν από τους αντίστοιχους υπηρέτες του σουλτανικού παλατιού, που ήταν επιφορτισμένοι με την προμήθεια των συγκεκριμένων αγαθών από αυτά που παρήγαγε ή εμπορευόταν η αντίστοιχη συντεχνία. Πολλές συντεχνίες δεν παρήλυναν απλώς, αλλά μετέφεραν ολόκληρα σκηνικά, που αναπαριστούσαν την επαγγελματική λειτουργία τους.¹²⁶⁵ Σε κάποιες από τις παρελάσεις των συντεχνιών εμφανίζονται και καρναβαλικά στοιχεία με

¹²⁶³İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή*, ό.π., σ. 261. Οι αχήδες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων των πόλεων της πρώιμης οθωμανικής περιόδου και βοήθησαν στην ενσωμάτωση των χριστιανών τεχνητών στη νέα πραγματικότητα. Παράλληλα, διαμόρφωσαν ένα υπερτοπικό δίκτυο με δερβισικά τάγματα. Οι ίδιοι για τη λειτουργία τους μέσα στον χώρο της πόλης κατασκεύαζαν ξενώνες, τους *zaviye*, στους οποίους ενσωματώνονταν και άλλα εμπορικά και θρησκευτικά κτίσματα (*tekke*). Για τα κτίσματα των αχήδων βλ. M. Kiel, «Ottoman Building activital on the Via Egnadia. The cases of Pazargah, Kavala and Feretic », στο E. Zahariadou (επιμ.), *The Via Egnadia under ottoman rule (1380-1689), Halkyon Days in Crete II. A Symposium held in Rethymnon 9-11 Jenuary 1994*, Ρέθυμνο 1996, σ. 145-158. Η δομή των ομάδων των αχήδων έμοιαζε με αυτή των δερβισικών ταγμάτων, λόγω των σχέσεων που ανέπτυξαν με το τάγμα των *Mevlevi* δερβισήδων, το οποίο είχε επίσης αναπτύξει αστική δραστηριότητα. Η βασική διάκριση στις αδελφότητες των αχήδων ήταν μεταξύ των «αχήδων του λόγου» και των «αχήδων του σπαθιού». Η δεύτερη ομάδα διακρινόταν περαιτέρω σε *μαθητευόμενους*, *αχήδες* και *σειχήδες*. Βλ. σχετ. Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία του εξισλαμισμού 11^{ος} - 15^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1996, σ. 50-354.

¹²⁶⁴S. Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, μτφρ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα 2000 (πρωτ. έκδοση Μόναχο 1995), σ. 218-219.

¹²⁶⁵Για παράδειγμα σε μια πομπή του 1582, όπως αναφέρεται, οι υαλουργοί μετέφεραν πάνω σε ανοικτό όχημα το καμίνι του υαλουργού, γύρω από το οποίο βρίσκονταν φουσητές γυαλιού την ώρα της δουλειάς τους. Επίσης, οι εστιάτορες είχαν κατασκευάσει επί σκηνής μια κουζίνα, στην οποία παρουσιάζονταν έτοιμα φαγητά. Οι υφαντές υφασμάτων είτε μετέφεραν τόπια υφάσματος, ή τα καλλιτεχνικά υφασμένα μοτίβα των υφασμάτων τους. Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 219, 221. Πρόκειται για ιδιαίτερα ευφάνταστες δραματοποιημένες απεικονίσεις, οι οποίες από τους ιστορικούς του θεάτρου έχουν ληφθεί ως απαρχές της σκηνικής τέχνης στην οθωμανική κουλτούρα.

έντονο θεατρικό χαρακτήρα, όπως κούκλες που αναπαριστούν γενειοφόρους άνδρες με υπερβατικά και μυθοπλαστικά χαρακτηριστικά.¹²⁶⁶

Οι οθωμανικές συντεχνίες αποτελούσαν το θεμέλιο της οικονομίας των πόλεων. Η βασική αρχή του σχηματισμού τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στους παραγωγούς. Ο καθορισμός των τιμών των προϊόντων και των τοπικών ορίων διακίνησης των αγαθών ήταν η βασικότερη λειτουργία του συντεχνιακού θεσμού.¹²⁶⁷ Σε όλη την οθωμανική επικράτεια οι συντεχνίες λειτουργούσαν ως μηχανισμοί συσσωμάτωσης και επιτήρησης των αστικών πληθυσμών, καθώς τα μέλη τους ήταν καταγεγραμμένα στα αντίστοιχα συντεχνιακά κατάστιχα.¹²⁶⁸ Από τις πόλεις που διέθεταν μεγάλο αριθμό συντεχνιών ήταν το Κάιρο και η Κωνσταντινούπολη, όπου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα λειτουργούσαν 1.109 συντεχνίες. Η οργάνωση των συντεχνιών στο Κάιρο διέφερε από αυτή της Κωνσταντινούπολης, καθώς στο Κάιρο ήταν κομβικός ο ρόλος του σεΐχη στη λειτουργία της συντεχνίας.¹²⁶⁹ Μεγάλο αριθμό συντεχνιών διέθετε και η Άγκυρα, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων σχετιζόταν με την παραγωγή και επεξεργασία υφασμάτων (υφαντές μαλλιού, βυρσοδέψες, βαφείς υφασμάτων, κλώστες τρίχας αίγας, παπλωματοποιοί, έμποροι υφασμάτων, ράφτες, γουναράδες, κατασκευαστές καλπακιών, κατασκευαστές σκούφων).¹²⁷⁰

Κατά κανόνα οι συντεχνίες ήταν αποκλειστικά μουσουλμανικές ή χριστιανικές, χωρίς να αποκλείεται η ύπαρξη μικτών συντεχνιών, όπως στην Κρήτη κατά τον 17^ο αιώνα.¹²⁷¹ Μικτές συντεχνίες μαρτυρούνται και στην Κωνσταντινούπολη, σε μια περιγραφή

¹²⁶⁶Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 222.

¹²⁶⁷Ο Gabriel Baer σημειώνει ότι η πιο σημαντική λειτουργία των συντεχνιών υπήρξε η χρησιμοποίησή τους ως μέσο διοικητικής σύνδεσης μεταξύ κρατικής εξουσίας και αστικού πληθυσμού. G. Baer, «Μονοπόλια και περιοριστικές πρακτικές των τουρκικών συντεχνιών», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.) *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 580. Ωστόσο νεώτερες μελέτες όπως αυτή της Eunjeong Yi για τις συνεχνίες της Κωνσταντινούπολης τον 17^ο αιώνα διαφοροποιούνται σε σχέση με παλαιότερα σχήματα των κρατικά ελεγχόμενων συντεχνιών της Κωνσταντινούπολης. Βλ. της ίδιας, *Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Λέιντεν-Βοστώνη 2004.

¹²⁶⁸G. Baer, «Μονοπόλια και περιοριστικές πρακτικές των τουρκικών συντεχνιών», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.) *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 580.

¹²⁶⁹S. Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή», ό.π., σ. 203 και 205.

¹²⁷⁰Η ύπαρξη μεγάλου αριθμού συντεχνιών στην Άγκυρα σχετιζόταν με την παράδοση των αδελφοτήτων των αχήδων, οι οποίοι είχαν μεγάλη παρουσία στην πόλη. Μέχρι την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς, η πόλη ουσιαστικά διοικείτο από τους αχήδες, γεγονός που θεωρήθηκε επικίνδυνο για την οθωμανική τάξη πραγμάτων. E. Wolper, *Cities and Saints. Sufisms and the Transformation of Urban Spaces in Medieval Anatolia*, Πενσυλβάνια 2003, σ. 74-80.

¹²⁷¹T. Turan, «Islamic influences on the ottoman guilds», στο K. Cicek (επιμ.), *The Great Ottoman-Turkish civilisation, Economy and Society*, τ. 2, Άγκυρα 2000, σ. 44-46. Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ό.π., σ. 404. Επίσης, Μ. Ευθυμίου, «Οι συντεχνίες. Η κρατική οργάνωση τεχνών και επαγγελματιών», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 328-329. Για τις συντεχνίες στην Κρήτη και ιδιαίτερα στην πόλη του Χάνδακα βλ. Μ.Τσικαλουνδάκη, «Η αγορά στο Χάνδακα (1669-1765): οι συντεχνίες και ο καθορισμός των τιμών», *Τα Ιστορικά* 22 (1995): 54-56

τελετουργικής παρέλασης κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Μουράτ Δ΄ το 1637.¹²⁷² Ωστόσο, στην περίπτωση των μικτών συντεχνιών απαγορευόταν να εισέλθουν μη μουσουλμάνοι στη θρησκευτική συσσωμάτωση (fütünnvet/فتوت), με την οποία ήταν συνδεδεμένη η συντεχνία.¹²⁷³ Θρησκευτικές συνδηλώσεις καταγράφονται και στην οργάνωση και λειτουργία των χριστιανικών συντεχνιών, οι περισσότερες από τις οποίες είχαν ως προστάτη κάποιον ομότεχνο Άγιο.¹²⁷⁴

Οι συντεχνίες παρενέβαιναν σημαντικά στη διαμόρφωση των τιμών στην αγορά, καθώς, σε συνεργασία με τις οθωμανικές αρχές, όριζαν τις μέγιστες τιμές των προϊόντων (narh/نارح = επίσημα καθορισμένη τιμή), τόσο σε επίπεδο πρώτων υλών, όσο και στο στάδιο μεταποίησης των βιοτεχνικών προϊόντων. Ανάλογο παρεμβατικό ρόλο είχαν και οι κοινοτικές αρχές.¹²⁷⁵ Οι παραβάτες των συντεχνιακών κανόνων τιμωρούνταν αναλόγως με πρόστιμα, ενώ η αυστηρότερη τιμωρία ήταν η οριστική αποπομπή τους από τη συντεχνία, γεγονός που τις περισσότερες φορές σήμαινε την οριστική και τελεσίδικη απώλεια της συντεχνιακής ιδιότητας.¹²⁷⁶

Ο Σπ. Ασδραχάς σημειώνει ότι κατά την οθωμανική περίοδο, η βιοτεχνική εργασία πραγματοποιείται κατά μεγάλο μέρος στο πλαίσιο των συντεχνιών, χωρίς να αποκλείονται κάποιες δραστηριότητες άμεσα συνδεδεμένες με τον πρωτογενή τομέα.¹²⁷⁷ Υπήρχαν πράγματι βιοτεχνικές παραγωγικές δραστηριότητες, τα προϊόντα των οποίων κατέληγαν στις αγορές των πόλεων, εκτός του συντεχνιακού συστήματος. Πρόκειται για τη βιοτεχνική οικοτεχνία και χειροτεχνία, στην οποία δραστηριοποιούνταν άτομα του αγροτοκτηνοτροφικού χώρου, εκτός πόλεων, και η οποία στην ιστοριογραφία αναφέρεται και ως διασκορπισμένη μανιφακτούρα. Η διοχέτευση των προϊόντων αυτής της οικοτεχνικής δραστηριότητας διοχετεύονταν στην αγορά μέσω ενός δικτύου εμπορών.¹²⁷⁸

¹²⁷²Ο.π., τ. 1, σ. 407.

¹²⁷³Ο.π.

¹²⁷⁴Στον ευρωπαϊκό χώρο ο συντεχνιακός θεσμός ήδη από τη μεσαιωνική εποχή λειτουργούσε σε πλήρη σύνδεση με το θρησκευτικό στοιχείο, καθώς οι περισσότερες συντεχνίες συνδέονταν με αντίστοιχες χριστιανικές αδελφότητες.

¹²⁷⁵Σπ. Ασδραχάς, «Μηχανισμοί της οικονομίας», στο του ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 26.

¹²⁷⁶Όπως αναφέρει ο Γ. Παπαγεωργίου, στη Σκόδρα και στο Σαράγιεβο, ο τιμωρημένος με αποκλεισμό χαρακτηριζόταν «ως εξόριστος του *kemer* ή του *testir*». Σε κάποιες περιοχές (ο Γ. Παπαγεωργίου αναφέρει τη σημερινή Ελλάδα, την Αλβανία και την Κριμαία) οι αποκλεισμένοι τιμωρούνταν με δημόσιο αφορισμό. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό.π., σ. 249. Η σύνδεση του αποκλεισμού με τελετουργικά και ποινές θρησκευτικού χαρακτήρα δεικνύει τη σχέση του συντεχνιακού θεσμού, τουλάχιστον στις απαρχές του, με τη θρησκεία. Ανάλογες ποινές για τα ίδια παραπτώματα αναφέρει και ο Π. Αραβαντινός: «ὁ παραβάτης δε τῶν συναφιακῶν διατυπώσεων τιμωρεῖται διὰ προστίμου καὶ τελευταῖον δι' ἀφορισμοῦ ἐάν ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τοῦ πρωτομαῖστορος ποινήν». Π. Α. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου και των ὁμορων Ἑλληνικῶν και Ἰλλυρικῶν περιοχῶν, διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τα ἐν αὐταῖς συμβάντα*. Αθήνα 1856, (φωτοτυπική ανατύπωση Αθήνα 2004), τ. II, σ. 260.

¹²⁷⁷Σπ. Ασδραχάς, *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 97.

¹²⁷⁸Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή», ό.π., σ. 78..

Στη Λάρισα η βιοτεχνική δραστηριότητα σχετιζόταν με την παραγωγή υφασμάτων και για τον λόγο αυτό οι 13 από τις 43 συντεχνίες που έχουν καταγραφεί από τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα σχετίζονται με τη βαφή και ύφανση των υφασμάτων. Τα τοπικά παραγόμενα προϊόντα εξυπηρετούσαν την τοπική αγορά, χωρίς να αποκλείεται η εξαγωγή ορισμένων ειδών. Σε κάποιες περιπτώσεις, κυρίως στις αγορές των μεγάλων πόλεων, οι ομότεχνοι συγκροτούσαν περισσότερες από μια συντεχνίες, με στοιχείο συγκρότησης τον τόπο προέλευσης τεχνιτών-εμπόρων ή των εμπορευόμενων προϊόντων (π.χ. ραφτάδες ντόπιοι και Βούλγαροι στην αγορά της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα).¹²⁷⁹ Το έτος 1757 καταγράφονται 17 συντεχνίες στην πόλη της Λάρισας, ενώ τις παραμονές της Επανάστασης του 1821 αναφέρεται η ύπαρξη 11 συντεχνιών.¹²⁸⁰

Σύμφωνα με τον οθωμανό χρονογράφο, Naima, το 1651 στην Κωνσταντινούπολη τεχνίτες μαζικά προσέφυγαν στο παλάτι ενάντια στην τυραννία και τον εξαναγκασμό καταβολής υψηλών φόρων από τους διοικητές (αγάδες) των γενιτσάρων. Οι φρουροί των τελευταίων απείλησαν να σκοτώσουν τους καταγγέλλοντες. Οι άνθρωποι ξεχύθηκαν στην αυλή του παλατιού και στους ανοικτούς χώρους γύρω από την Αγία Σοφία και το τζαμί του Sultan Ahmed για να διαμαρτυρηθούν εναντίον των αυταρχικών αγάδων. Ο Naima αφηγείται ότι οι γενίτσαροι, ειδικά εκείνοι που στάθμευαν στους λεγόμενους *Στρατώνες του Αγίου Γεωργίου*, ήταν στο πλευρό των πολιτών σε αυτή την εξέγερση, που ένωσε τις μάζες στις πλατείες της πόλης.¹²⁸¹ Η GülayYilmaz Diko ανιχνεύει, στη συγκεκριμένη περίπτωση, σ' αυτή την υποστήριξη των αμάχων της Κωνσταντινούπολης προς τους γενίτσαρους, μια άτυπη συμμαχία μεταξύ των κατοίκων της πρωτεύουσας με τους τελευταίους, που αντανakλά τις αλλαγές σε βάθος στην αστική κουλτούρα της πόλης, με την ενσωμάτωση μελών του γενιτσαρικού στρατού στον αστικό επαγγελματικό ιστό και την ταυτόχρονη εξαφάνιση των κοινωνικών ορίων μεταξύ στρατιωτών και αμάχων. Έρευνες, που βγήκαν στο φως της δημοσιότητας κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, ανατρέπουν, εν πολλοίς, την εικόνα των γενιτσάρων ως ανεξέλεγκτης δύναμης ταραχοποιών, προκρίνοντας εκείνη ενός κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, προερχόμενου από τη μετεξέλιξη του ρόλου των στρατιωτικών σωμάτων και των οργανικών δεσμών που ανέπτυξαν εντός των οθωμανικών πόλεων.¹²⁸²

¹²⁷⁹ Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνες, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 404.

¹²⁸⁰ Γ. Β. Ντραγκούλης, *Οι συντεχνίες στη Λάρισα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Λάρισα 1982, σ.276.

¹²⁸¹ G.Yilmaz Diko «Blurred Boundaries between Soldiers and Civilians Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul», στο Faruqi (ed.) *International Studies in Social History/ 25: Bread from the Lion's Mouth : Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*. New York, 2015, σ. 175.

¹²⁸² C. Kafadar, «On the Purity and Corruption of the Janissaries», *Turkish Studies Association Bulletin* 13(1991):273-279· E. Tezcan, *The Second Ottoman Empire: The Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Κέμπριτζ (Cambridge University Press), 2010.

Από τον δέκατο έβδομο αιώνα καταγράφεται πράγματι διείσδυση στον στρατό των γενιτσάρων ατόμων που δεν είχαν καμία σχέση, με παράνομους τρόπους, όπως το τέχνασμα που είναι γνωστό ως bekaye/bakaya/بقايه. Πρόκειται για μια πρακτική, σύμφωνα με την οποία κάποιοι διεφθαρμένοι υπάλληλοι, κατόπιν δωροδοκίας, επέτρεπαν τη στρατολόγηση ενός προσώπου ως γενίτσαρου με ψευδή ονομασία, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία ενός νεκρού στρατιώτη. Οι οθωμανοί διανοούμενοι του δέκατου έβδομου αιώνα είχαν δυσανεχθεί από τις αλλαγές στη σύνθεση και λειτουργία του γενιτσαρικού σώματος και διαμαρτύρονταν για ξένα και τυχοδιωκτικά στοιχεία, που έγιναν δεκτά ή δωροδόκησαν για να πετύχουν την είσοδό τους στο σώμα.¹²⁸³

Με πληθυσμό περίπου τριακόσιες χιλιάδες, η οθωμανική πρωτεύουσα είχε πάντα την ανάγκη της εισαγωγής πρώτων υλών και προϊόντων για τις βιοτεχνίες της, τα οπλοστάσια, τα παλάτια και τον στρατό. Συνεπώς, η ανάγκη τροφοδότησης της πόλης αυτής με βασικά καταναλωτικά αγαθά διαμόρφωνε σημαντικές ευκαιρίες για την ανάπτυξη του εισαγωγικού εμπορίου. Ένα σημαντικό έργο ήταν η τροφοδότηση με αγαθά, όπως το κρέας, το σιτάρι και άλλα δημητριακά, άλλα τρόφιμα, όπως το ρύζι, το λάδι, τα ψάρια, το μέλι, καθώς και τα ιδιαίτερος σημαντικά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα. Μεταξύ των εμπορών αυτών στην Κωνσταντινούπολη συγκαταλέγονταν και κάποιοι γενίτσαροι. Η γεωγραφική κινητικότητα των γενιτσάρων αποδείχθηκε αξιοποιήσιμος παράγοντας για την τροφοδοσία της πρωτεύουσας. Τα εμπορικά δίκτυα που είχαν διαμορφώσει κατά την παραμονή τους μακριά από την Κωνσταντινούπολη, ειδικά κατά τη διάρκεια εκστρατειών, τους βοήθησαν να ανταποκριθούν στο ρόλο αυτό, όταν επέστρεφαν στην πρωτεύουσα.¹²⁸⁴ Από τον δέκατο έβδομο αιώνα, οι γενίτσαροι δραστηριοποιούνταν ως έμποροι ειδών υφαντουργίας, πωλητές φρούτων και λαχανικών, σιτηρών, χονδρέμποροι, κρεοπώλες, σε μεγάλες ή μικρές επιχειρήσεις της Κωνσταντινούπολης.¹²⁸⁵

Η δομή σχεδόν σε όλες τις συντεχνίες του οθωμανικού κόσμου ακολουθούσε μια πυραμιδωτή διαβάθμιση, αποτελούμενη από τρεις βαθμίδες: του πρωτομάστορα (μαΐστορα),

¹²⁸³Η GülayYilmaz Diko αποδίδει σε τέτοιου είδους αναφορές και καταγγελίες τη διαμόρφωση της εσφαλμένης αντίληψη ότι ο γενιτσαρικός στρατός χαρακτηριζόταν από προχωρημένη σήψη, καθώς είχαν διεισδύσει εντός του αντικοινωνικά και εγκληματικά στοιχεία. Ο.π., σ. 181.

¹²⁸⁴Για την κάλυψη των αναγκών της μεγάλης αγοράς της Κωνσταντινούπολης έφταναν δημητριακά από Βλαχία και την περιοχή της Αδριανούπολης, αλλά και άλλες περιοχές των ανατολικών Βαλκανίων. Κατά καιρούς, όταν τα σιτηρά από τις περιοχές αυτές δεν κάλυπταν τις ανάγκες της πρωτεύουσας, η Κωνσταντινούπολη τροφοδοτούνταν από την Αίγυπτο και την Τρίπολη της Λιβύης. Yilmaz-Diko, «Blurred Boundaries», ό.π., σ. 183.

¹²⁸⁵Σύμφωνα με το μητρώο μισθοδοσίας των γενιτσάρων του έτους 1664, ο αριθμός των υπηρετούντων στην Κωνσταντινούπολη ανέρχονταν σε 39.571. Ωστόσο, μόνο το 44 % από τους άνδρες αυτούς ήταν φυσικά παρόντες στην πόλη. Οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους είχαν σταλεί στις διάφορες εκστρατείες, κυρίως στην Περσία και την Κρήτη, ενώ υπήρχε και ένα ποσοστό (περίπου 6%, που δεν εμφανίζεται καταγεγραμμένο).Yilmaz Diko «Blurred Boundaries, ό.π., σ. 181

του βοηθού (kalfa/كالف) και του μαθητευόμενου (çirag/چراغ). Στις συντεχνίες εφαρμόζονταν ένα είδος προνομιακής κληρονομικής διαδοχής, καθώς οι γιοι των μαστόρων δεν περνούσαν από την πυραμιδωτή αυτή διαδικασία εξέλιξης, αλλά ίσχυε εθιμικά η άμεση διαδοχή τους στο επάγγελμα του πατέρα τους,¹²⁸⁶ σύμφωνα με τον θεσμό του κεντικίου (gedik/گدیک= κληρονομικό δικαίωμα).¹²⁸⁷ Για την αύξηση των εσόδων τους οι συντεχνίες μπορούσαν να εκμεταλλεύονται τα κεφάλαιά τους, συμμετέχοντας στον μηχανισμό δανεισμού που είχε αναπτυχθεί τους τελευταίους αιώνες στην οθωμανική οικονομία, με την παροχή δανείων σε κοινότητες, μητροπόλεις και μεμονωμένα πρόσωπα.

Στις αλβανικές πόλεις, οι οποίες διέθεταν όλα τα στοιχεία της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης των πόλεων της Ανατολής, καταγράφεται έντονη παρουσία και δράση των συντεχνιών (esnaf/اصناف= συντεχνίες, πληθυντικός της αραβικής λέξης sinif/صنف). Η συντεχνιακή συγκρότηση αποτυπώνεται και χωροταξικά στον αστικό ιστό των πόλεων, καθώς υπήρχαν διακριτές περιοχές όπου είχαν τα μαγαζιά-εργαστήριά τους και δρούσαν επαγγελματικά οι διάφορες επαγγελματικές ομάδες (υπήρχαν δρόμοι βυρσοδεψών, ραπτών, κουρέων, χρυσοχόων κλπ.). Στην Κορυτσά στα μέσα του 18^{ου} αιώνα υπήρχαν εσνάφια βυρσοδεψών, κουρέων, ραπτών, υποδηματοποιών, γουναράδων, κατασκευαστών ιπποσκευής, κρεοπωλών και οδηγών καραβανιών (κιρατζήδων/ kiraci/کیراکی). Στο Ελμπασάν κατά τον 18^ο αιώνα υπήρχαν 30-40 εσνάφια και στη Μοσχόπολη 50. Οι συντεχνίες της Μοσχόπολης ασκούσαν σημαντικό κοινωνικό-φιλανθρωπικό έργο: συντηρούσαν εκκλησίες, χρηματοδοτούσαν σχολεία και χορηγούσαν υποτροφίες σε σπουδαστές, ενώ για τη φύλαξη των εργαστηρίων και των καταστημάτων πλήρωναν ειδικούς φρουρούς οι οποίοι με την πάροδο των χρόνων εξελίχθηκαν σε ένα είδος μόνιμης αστυνομίας των συντεχνιών.¹²⁸⁸

Τα Ιωάννινα ήταν μια από τις πόλεις του ελλαδικού χώρου με ισχυρό συντεχνιακό σύστημα. Γενικότερα, το ανεπτυγμένο σύστημα συλλογικής εκπροσώπησης στην πόλη των Ιωαννίνων, κατά την οθωμανική περίοδο, αποδίδεται στο ευμενές σύστημα διοίκησης που εξασφάλισε η πόλη και ευρύτερα η περιοχή της Ηπείρου με τον προνομιακό ορισμό (ahtiname) του Σινάν πασά, λόγω της παράδοσής της στους Οθωμανούς κατά τον 15^ο

¹²⁸⁶ Η διαδοχή περιγραφόταν με τον αφορισμό: «ὁ γιὸς τοῦ μαῖστορος γεννᾶται μαῖστωρ». Ε. Βουραζέλη, *Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσ/κη 1950, σ.86.

¹²⁸⁷ Για το κληρονομικό δικαίωμα των συντεχνιών στην πόλη της Λάρισας, βλ. αναφορά με ημερομηνία 15 Ιανουαρίου 1767, όπου οι υπογράφωντες μαῖστορες των *σερτζήδων* (των εργαστηρίων που βρίσκονται στο *τζαρσί* (τσαρσί/çarşı/چارشى=ανοικτή αγορά, σε αντίθεση με την κλειστή αγορά/ *μπεζεστένι*/ bezesten/ bezistan/بازستان, στην οποία πωλούνταν είδη πολυτελείας) ορίζουν ότι «ὅσα ἐργαστήρια ὅπου εἶναι σερτζίδικα ὑποκείμενα εἰς τὸ ρουφέτιον αὐτῶν, μέ τὸν θάνατον τινός μαγίστορος καὶ ἀφήσει παιδιὰ κληρονόμους, δηλαδὴ ἄρην ἢ θῆλυ νὰ κληρονομῇ τὸ αὐτοῦ ἐργαστήριον, τὸ πατρικόν αὐτοῦ κεντίκιον,χωρὶς τινός ἐναντιότητος». Ντραγκούλης, *Οι συντεχνίες στη Λάρισα*, ὁ.π., σ. 258.

¹²⁸⁸ Αρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος*, ὁ.π., σ. 62.

αιώνα.¹²⁸⁹ Ο Κ. Βακαλόπουλος ανιχνεύει στην ανεπτυγμένη συντεχνιακή παράδοση της Ηπείρου την ανάπτυξη σημαντικών αστικών κέντρων στην περιοχή,¹²⁹⁰ ενώ Δ. Σαλαμάγκας αποδίδει στον θεσμό των κληροδοτημάτων φιλανθρωπικού σκοπού (λάσσα) των Ηπειρωτών της διασποράς τη θεσμοθέτηση κοινοτικών αξιωμάτων.¹²⁹¹

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα φαίνεται ότι εντείνεται το φαινόμενο της παραβίασης του κλειστού αριθμού των συντεχνιών στην οθωμανική επικράτεια.¹²⁹² Η αρχή της παρακμής του συντεχνιακού θεσμού την ίδια χρονική περίοδο προκύπτει από τις δοσοληψίες και της συντεχνίας των Ιωαννίνων με την αληπασαδική διαχείριση. Ο Αλή πασάς διαπιστώνει συρρίκνωση των προσόδων, οι οποίες προέρχονταν από τις οικονομικές δραστηριότητες των ισναφιώντης πόλης.¹²⁹³ Τέτοιου είδους παραβιάσεις καταγράφονται στις συντεχνίες των *τζιαρτζήδων, κρασοπούλων, ψωμάδων, σιμητζήδων και μπακάληδων*. Οι παράτυπα εισερχόμενοι στις συντεχνίες αυτές προέρχονταν κυρίως από το Ζαγόρι, τη Ζίτσα και άλλες περιοχές και οι περισσότεροι ήταν εύποροι κάτοχοι μεγάλων γαιοκτησιών, οι οποίοι επεδίωκαν την είσοδο στις εμπορικές συντεχνίες, στις οποίες η εκμάθηση ήταν εύκολη και ταχεία και όχι στις βιοτεχνικές, όπου η απαραίτητη εκμάθηση της αντίστοιχης τέχνης απαιτούσε χρόνια μαθητεία. Η προσέλευση νέων μελών στις συντεχνίες των Ιωαννίνων και ιδιαίτερα από την περιοχή του Ζαγορίου υποστηρίχτηκε από τον Αλή πασά, μέσω μιας σειράς προνομίων που παραχωρούνταν στα νέα μέλη.¹²⁹⁴

¹²⁸⁹Κ. Άμαντος, «Η αναγνώριση υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των Χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν πασά», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930): 197-210. Ο Κ. Άμαντος δημοσίευσε το 1930 το κείμενο του αχitname (ahitname/ahdname/عہدنامہ = γραπτό κείμενο παραχωρήσεων, ορισμός, συμφωνία) του πρώτου οθωμανού κτήτορα της Ηπείρου, Σινάν πασά, από τον Σιναΐτικό κώδικα 1208, το οποίο αποτελεί μετάφραση του κειμένου από τα οθωμανικά. Ο ahitname του Σινάν πασά συνιστά μια ένορκη υπόσχεση παραχώρησης καθεστώτος ειδικής μεταχείρισης του πληθυσμού των Ιωαννίνων και της ευρύτερης περιοχής τους από τον Σουλτάνο Μουράτ Β΄, με αντάλλαγμα την παράδοση της πόλης χωρίς αντίσταση στους Οθωμανούς και αποτέλεσε πρότυπο για αντίστοιχους σουλτανικούς ορισμούς, που παραχωρήθηκαν σε άλλες περιοχές του σημερινού ελλαδικού χώρου, όπως αυτός του 1579 προς τους κατοίκους της Χίου και του 1580 προς τους κατοίκους των Κυκλάδων.

¹²⁹⁰Κ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου από τις αρχές της οθωμανοκρατίας ως τις μέρες μας*, Αθήνα 2003, σ. 70.

¹²⁹¹Δ. Σαλαμάγκας, «Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα στα Γιάννινα», *Ηπειρωτική Εστία*, 8 (1959): 393.

¹²⁹²Ο Μ. Μ. Παπαϊωάννου, στον πρόλογο της έκδοσης του βιβλίου του Ι. Αντωνιάδη, *Ιωάννου Οικονόμου Λαρισαίου (1783-1842) Επιστολαί διαφόρων*, Αθήνα 1964 σ. ρκα΄, υποστηρίζει ότι οι συντεχνίες στις αρχές του 19^{ου} αιώνα δεν είχαν κλειστό αριθμό μελών. Ανάλογες και οι αναφορές του Β. Κρεμμυδά για την κρίση του θεσμού των συντεχνιών στο Β. Κρεμμυδάς, «Η οικονομική κρίση στον ελλαδικό χώρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Μνήμων* 6 (1976-77), σ. 18-30.

¹²⁹³Η παραβίαση του κλειστού αριθμού των μελών, που είχε αποδειχθεί το προστατευτικό κέλυφος για την ύπαρξη και τη διατήρηση του συντεχνιακού θεσμού, όπως αναφέρει ο Γ. Παπαγεωργίου, προερχόταν κυρίως από άτομα, που εισχωρούσαν παράνομα στις συντεχνίες και ενσωματώνονταν στη συνέχεια, παραβιάζοντας το θεσμικό καθεστώς της υποχρεωτικής μαθητείας και της σταδιακής εξέλιξης των μαθητευόμενων. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι Συντεχνίες στα Γιάννινα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Ιωάννινα 1988, σ. 104-105.

¹²⁹⁴Άρθρο 16 του *Προνομιακού Ορισμού των Ζαγορίων*, Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα* τχ. 9, μέρος Β΄ σ. 85. Τα προνόμια είχαν παραχωρηθεί στους Ζαγορήσιους πριν από τον Αλή πασά, αλλά διατηρήθηκαν λόγω και της στενής συνεργασίας των προεστών του Ζαγορίου Ιωαννούτσου Καραμεσίνη και του γιου του Αλέξη

Οι εισαγωγές των προϊόντων, που προμηθεύονταν οι συντεχνίες των Ιωαννίνων γινόταν μέσω στεριάς ή μέσω θάλασσας. Μέσω θάλασσας έφταναν κυρίως πρώτες ύλες στα διάφορα λιμάνια της Ηπείρου, τη Σαλαώρα της Άρτας, τη Σαγιάδα, την Πρέβεζα και τους Άγιους Σαράντα.¹²⁹⁵ Από τη στεριά τα προϊόντα που έφταναν στα Γιάννενα προέρχονταν κυρίως από τη βόρεια Βαλκανική, τη Ρωσία και την Κωνσταντινούπολη. Τα караβάνια ακολουθούσαν συνήθως τη διαδρομή: Βιέννη - Πράγα - Βελιγράδι - Κουμάνοβο - Σκόπια - Βελεσά - Κοζάνη - Γρεβενά - Γιάννενα.¹²⁹⁶ Μία ολόκληρη περιοχή του εμπορικού κέντρου των Ιωαννίνων καταλάμβαναν εβραϊκά καταστήματα, κυρίως εργαστήρια μεταξοπλεκτικής και χρυσοκεντητικής, τα οποία σταδιακά από το 1760 είχαν περάσει στα χέρια των Εβραίων, αλλά και κάποια σαράφικα.¹²⁹⁷ Όπως και στις άλλες πόλεις του οθωμανικού κόσμου, οι συντεχνίες διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες: τις εμπορικές, τις βιομηχανικές και αυτές που προσέφεραν υπηρεσίες και δεν εντάσσονται στις προηγούμενες δύο κατηγορίες. Στον πίνακα που ακολουθεί καταγράφονται οι συντεχνίες των Ιωαννίνων, όπως αναφέρονται σε σχετικό κατάστιχο που περιλαμβάνεται στο *Αρχείο Σταύρου Ιωάννου* της Εθνικής Βιβλιοθήκης.¹²⁹⁸

Πίνακας 31 Συντεχνίες των Ιωαννίνων Έτους 1817	
Όνομα	Έργο
<i>Γουναράδες</i>	Επεξεργασία και κατασκευή γουναρικών
<i>Τζαρτζήδες</i>	Εμπορία κάθε είδους υφασμάτων
<i>Μερτζάρηδες</i>	Λιανικό εμπόριο
<i>Καπαδοτακαντζήδες ή βαρδακουλάδες</i>	Κατασκευή καπών
<i>Χρυσοχόοι</i>	Κατασκευαστές χρυσών και ασημένιων ειδών
<i>Σαράτσηδες</i>	Κατασκευή σαράτσικων παπουτσιών και ειδών

Νούτσου με τον βεζύρη των Ιωαννίνων και γενικότερα της υποστήριξης της προχοντικής τάξης του Ζαγορίου προς την αληπασαδική εξουσία.

¹²⁹⁵ Η μεταφορά των προϊόντων σε φορτωμένα ζώα από το λιμάνι της Σαλαώρας έως τα Ιωάννινα διαρκούσε 16 ώρες Γ. Παπαγεωργίου, *Οι Συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό.π., σ. 65.

¹²⁹⁶ Ο.π., σ. 66.

¹²⁹⁷ Τα στοιχεία προκύπτουν από μια αναφορά για τις συντεχνίες των Ιωαννίνων του έτους 1817. Βλ. Γ. Κουρμαντζής, «Η Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων: Ιστορία, Χώρος και Κοινωνικός Ιστός», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Οι Εβραϊκές Κοινότητες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: Από τον 15ο αιώνα μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, επιμ. Ι. Κ. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 281 - 282.

¹²⁹⁸ Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος *Αρχείο Σταύρου Ιωάννου (ΑΣΙ)*, Φάκελος «Ρουφέτια».

	ιπποσκευής
<i>Χοντροπαπουτζήδες (τσαρουχάδες)</i>	Κατασκευή τσαρουχιών
<i>Ψιλοπαπουτζήδες</i>	Κατασκευή παπουτσιών
<i>Μπακάληδες</i>	Εμπόριο ειδών μπακαλικής
<i>Τερζήδες</i>	Διακόσμηση με κέντημα ειδών ένδυσης
<i>Σαμαρτζήδες ή χορταράδες</i>	Κατασκευή σελών και σαμαριών
<i>Κρασόπουλοι ή ρακόπουλοι /χαντζήδες</i>	Ιδιοκτήτες καπηλειών, χανιών,
<i>Μποσταντζήδες</i>	Εμπόριο κηπευτικών
<i>Καζατζήδες και καλαϊτζήδες</i>	Κατασκευή και επισκευή χάλκινων ειδών
<i>Στατηράδες</i>	Κατασκευή μπρούτζινων ειδών (κυρίως εκκλησιαστικών)
<i>Κουντουράδες ή κουτουρατζήδες</i>	Κατασκευή κουντουρών (κουντούρα=είδος παπουτσιού)
<i>Σεντουκάδες</i>	Κατασκευή ξύλινων επίπλων
<i>Τενεκετζήδες</i>	Κατασκευή τενεκέδων

Πηγή:Αρχείον Σταύρου Ιωάννου (Α.Σ.Ι), φ. Πολιτεία Ιωαννίνων-Ισνάφια-Βιλαέτι Ιωαννίνων (ΠΙ-ΙΒΙ).

Το Αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χώτζη περιέχει ένα μικρό αριθμό εγγράφων σχετικά με τις συντεχνίες των Ιωαννίνων και άλλων περιοχών της αληπασαδικής επικράτειας. Οι συντεχνίες εμφανίζονται να παρέχουν υπηρεσίες σύμφωνα με τις εντολές και τις ανάγκες του αληπασαδικού οτζακίου, κυρίως όσον αφορά την προμήθεια προϊόντων για τις ανάγκες των *αυθεντικών μπουτπακίων* (mutfak/مطفاق, στα αραβικά matbah=κουζίνα, μαγειρείο), ιδιαίτερα σε περιπτώσεις παροχής γευμάτων υψηλών προσώπων, την τροφοδοσία προσώπων που φιλοξενεί (ή κρατά σε καθεστώς ομηρίας) στα Ιωάννινα ο Αλή πασάς και γενικότερα την προμήθεια αγαθών και υπηρεσιών. Επίσης δραστηριοποιούνται σε θέματα που αφορούν προμήθεια διαφόρων αγαθών και υπηρεσιών, των χαρεμιών και των κάστρων, αλλά και την προμήθεια υλικών όπως η ξυλεία κλπ.

Με μπουγιουρντί του προς τον Ταχήρ Αμπάζη (αστυνόμο της πόλης των Ιωαννίνων), στις 28 Απριλίου 1812, ο Αλή πασάς τον καλεί να *κράξει τους κρασοπουλήδες* (τους προεστούς της συντεχνίας τους) και να τους ζητήσει να καταβάλουν, όπως και πριν, στους φύλακες των κεντρικών φυλακών (*μεχτέρχανεχιτζήδες/mehterhanehici/مخترخانهچي*) και

άλλους μικρούς αξιωματούχους στην υπηρεσία του Αλή πασά το ταγίμπαρσάσι (tayin/ تالين/ parasasi/ ثاراسي/= χρήματα για το σιτηρέσιο), το οποία έχουν να λάβουν εδώ και επτά μήνες.¹²⁹⁹

Σε ένα άλλο έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά περιέχονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις συντεχνίες του Ελμπασάν. Πρόκειται για αρζουχάλι του Μουχτάρ πασά από το Μπεράτι, με ημερομηνία 27 Ιουνίου 1820, με το οποίο ενημερώνει τον πατέρα του για την κατάσταση και την αμυντική προετοιμασία του αλβανασαδικού οτζακίου στις περιοχές της νότιας Αλβανίας Όπως αναφέρει, τα *ρουφέτια* (rufet/ روفات= συντεχνίες) ετοιμάζουν στρατολογία, προφανώς για να ενισχύσουν τον σουλτανικό στρατό στη σύγκρουση με τον Αλή πασά, με το πρόσχημα ότι «θα πάνε στην Όχρη».¹³⁰⁰ Η αναφορά σε προετοιμαζόμενη στρατολογία από τις συντεχνίες δεικνύει ότι οι τελευταίες ελέγχονται πλήρως από τους γενιτσάρους, των οποίων τρεις ορτάδες προχωρούν σε έναρξη στρατολογίας κατά τα ειωθότα του σώματος.¹³⁰¹

Στις 30 Σεπτεμβρίου 1811 ο βεκύλης των *μερτζάρηδων* (λιανεμπόρων), Μόσχος Κατζάνος, υπογράφει σχετική απόδειξη παραλαβής ξυλείας, την οποία παρέδωσαν οι *Ντρεστινκιώτες* (κάτοικοι του χωριού Ντρεστενίκου (σημ. Τρίστρατο επαρχίας Δωδώνης) και πρόκειται να χρησιμοποιηθεί για διάφορες οικοδομικές-επισκευαστικές εργασίες των συντεχνιακών εγκαταστάσεων των Ιωαννίνων, όπως η *λότζα*, δηλαδή ο χώρος των συνεδριάσεων του διοικητικού οργάνου των συντεχνιών και το *ντιβάνι*, χώρος συνελεύσεων και κάποιων συντεχνιακών εργαστηρίων («*διά τη λότζαν και τό ντιβάνι είςτάέργαστήρια μερεμέτι*»)).¹³⁰²

Στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη περιλαμβάνεται και ένας κατάλογος επαγγελματιών. στα μέλη των οποίων ο Αλή πασάς επιβάλλει στις 24 Μαΐου 1820 προσωπική καταναγκαστική εργασία (αγγαρεία) για την οικοδόμηση πύργου (*κουλιά* από την τουρκική λέξη kule/ كولة=πύργος).¹³⁰³ Στο έγγραφο καθορίζεται για κάθε επάγγελμα ο αριθμός των ατόμων που θα εργάζεται στο συγκεκριμένο έργο κάθε βράδυ, έχοντας μαζί τους κάποια σύνεργα εργασίας («*έναν κασμά, δύο φκιάρια και τά σακκιά τους...έξωάπότουρβᾶκαί σακούλα*»)).Στον κατάλογο ορίζονται με διαβάθμιση ο αριθμός των ανδρών εργασίας για τα

¹²⁹⁹Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β' έγγραφο με αριθμ.590, σ. 252-253.

¹³⁰⁰Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1314, σ. 457-459.

¹³⁰¹«Στο Έλμπασάνι έχουν βγάλει τρία μπαϊράκια τά ρουφέτια καί μαζώνουν άσκέρι. Έχουν βγάλη λόγον ότι τάχα τό μαζώνουν, για να πιάνη στην Όχρη, αυτό δεν είναι αλήθεια για άλλην δουλειάν τό μαζώνουν». Ο.π.

¹³⁰²Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γ.Α. Κ.*, ό.π., τ. Ε', έγγραφο με αριθμ. 1557, σ.174-175.

¹³⁰³Ο.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 131, σ. 251-252.

μέλη κάθε επαγγέλματος.¹³⁰⁴ Συνολικά επιβάλλονται 155 αγγαρείες σε μέλη 26 επαγγελματικών ομάδων των Ιωαννίνων.¹³⁰⁵

Η συμμετοχή των συντεχνιών στην καταβολή των χρηματικών υποχρεώσεων των κοινοτήτων προς την αληπασαδική διαχείριση και κατ' επέκταση προς τους κατόχους της μεγάλης γαιοκτησίας, είναι δηλωτικός των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των αγροτικών και των αστικών οικονομιών. Οι αγροτικοί πληθυσμοί δανείζονται και εξαρτώνται οικονομικά από την αγορά των πόλεων, μέσω μιας διαδικασίας που οδηγεί σε αναγκαστικό εκχρηματισμό τις οικονομίες των χωριών.¹³⁰⁶ Ο Σπύρος Ασδραχάς επισημαίνει ότι η βιοτεχνία των πόλεων περιχαρακώνόταν μέσα στις συντεχνίες, ενώ η βιοτεχνία των μικτών πληθυσμιακών συγκεντρώσεων ταυτίζεται περισσότερο με την κοινότητα.¹³⁰⁷

5. Οι εμποροπανηγύρεις

Οι εμποροπανηγύρεις ήταν οργανωμένες συναθροίσεις εμπόρων, κυρίως μακρινών αποστάσεων, χωρίς να αποκλείονται οι τοπικοί ή περιφερειακοί έμποροι, σε περιοδική βάση.¹³⁰⁸ Η περιοδικότητα είχε ως σημείο αναφοράς το θρησκευτικό εορτολόγιο, με ημέρα έναρξης, κατά κανόνα, την παραμονή της εορτής.¹³⁰⁹ Σε πολλές περιπτώσεις, η έναρξη των πανηγύρεων μετατίθεντο, λόγω των επιδημιών που ξεσπούσαν σε διάφορες περιοχές. Η διάρκειά τους κυμαινόταν από τρεις-τέσσερις ημέρες έως δύο εβδομάδες, χωρίς να αποκλείεται και μεγαλύτερη διάρκεια σε σπάνιες περιπτώσεις. Η εμβέλεια των εμποροπανηγύρεων καθοριζόταν κατά βάση από το ύψος των εμπορικών πράξεων, τον αριθμό των συμμετεχόντων και τη χρονική τους διάρκεια.¹³¹⁰ Τα στοιχεία αυτά επιτρέπουν τη διάκρισή τους σε τοπικές, περιφερειακές και διαπεριφερειακές.

Διεθνείς ετήσιες ή εποχικές εμποροπανηγύρεις λάμβαναν χώρα σε όλη την Ευρώπη κατά τους 16^ο, 17^ο και 18^ο αιώνα. Οι κυριότερες διεθνείς εμποροπανηγύρεις ήταν οι δύο

¹³⁰⁴ «Πραματευτάδες και γουναρῶδες από 15 ἄντρες, μπακάληδες, σαρατζῖδες, κρασόπουλοι, μερτζῆρηδες και τζερζῆδες από 13 ἄντρες, χρυσικοί 5 ἄνδρες, ἄλεβρῶδες, τερζῆδες από 4 ἄντρες, μπαλωματῆδες, σαμαρτζῆδες, κριθαρῶδες από 3 ἄντρες, ραπτιανγκίδες, βερδικλῶδες, κασσῶδες ὅλοι μαζί 8 ἄντρες, καζαζῆδες μαζί και κλωστῶδες από 4 ἄντρες (σύνολο 8 ἄντρες), κανταρῶδες, τουτουτζῖδες, χοντροπαπουτζῖδες, χαντζῖδες από 2 ἄντρες, μπαρμπέρηδες, βαφειῶδες, μιντερῶδες και ψαρῶδες από 1 ἄντρα». Ο.π.

¹³⁰⁵ Ο.π.

¹³⁰⁶ Βλ. και σχετ. επισήμανση του Σπ. Ασδραχά, «Γαιοπρόσοδος και εκχρηματισμός» στου ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ἡ' και θ' αἰώνες*, ὁ.π., σ. 192.

¹³⁰⁷ Ασδραχάς, «Μηχανισμοί της οικονομίας», στο του ιδίου *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ὁ.π., σ. 19.

¹³⁰⁸ Κ. Καρανάτσης, Περιοδικές αγορές στην Ἑπειρο», *Τα Ιστορικά*, 11 (τχ. 21), Δεκέμβριος 1994: 312· Ο. Κατσιαρδῆ-Hering, *Λησμονημένοι ορίζοντες των ελλήνων εμπόρων: το πανηγύρι στη Senigallia, 18^{ος} αἰώνας*, Αθήνα 1989, σ. 23.

¹³⁰⁹ Κατσιαρδῆ-Hering, *Λησμονημένοι ορίζοντες των Ελλήνων εμπόρων*, ὁ. π., σ. 24.

¹³¹⁰ Για τις εμποροπανηγύρεις που λάμβαναν χώρα στην Ἑπειρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, βλ. Καρανάτσης, «Περιοδικές αγορές στην Ἑπειρο», ὁ.π., σ.314.

ετήσιες της Φραγκφούρτης, οι τρεις της Λειψίας, το πανηγύρι της Beaucaire στην Προβηγκία¹³¹¹ και από τον 17^ο αιώνα το πανηγύρι της Senigallia στην Ιταλία. Το τελευταίο από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα αποτελούσε το πλέον εμπορικό πανηγύρι της Ιταλίας.¹³¹²

Από τα πανηγύρια της Βαλκανικής, το σημαντικότερο ήταν αυτό Ουζούντζοβας (Uzundzhovo), το οποίο λάμβανε χώρα στα τέλη Σεπτεμβρίου και διαρκούσε δεκαπέντε ημέρες, σε μια πεδινή περιοχή μεταξύ Φιλιππούπολης και Αδριανούπολης. Μεγάλο πανηγύρι στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας ήταν και αυτό του Νευροκοπίου, που επίσης λάμβανε χώρα τον Σεπτέμβριο, της Παζαρούδας στη Χαλκιδική και των Σερρών.¹³¹³ Από τα θεσσαλικά πανηγύρια, τα σημαντικότερα ήταν του Τυρνάβου, της Αγίας και του Κισσού στο Πήλιο, ενώ στην Πελοπόννησο από τα μεγαλύτερα ήταν αυτό της Αρκαδιάς (Κυπαρισσίας) που λάμβανε χώρα τον Μάιο,¹³¹⁴ της Γαστούνης τον Σεπτέμβριο, και αυτά του Μυστρά και της Τριπολιτσάς τον Αύγουστο. Ο Σεραφείμ Μάξιμος επισημαίνει κάποιες κομβικές πόλεις-σταθμούς στον ελλαδικό χώρο, όπως η Τριπολιτσά για τον Μοριά, η Λαμία για τη Στερεά, η Λάρισα, ο Τύρναβός και η Ελασσόνα για τη Θεσσαλία, τα Γιάννενα και το Μεσολόγγι για την Ήπειρο και τη Δυτική Στερεά αντίστοιχα, οι οποίες αποτελούσαν σημεία, συγκέντρωσης των εμπορευμάτων από τη Σμύρνη και την Περσία, αλλά και από την Ιταλία, τη Βενετία, τη Μασσαλία, τα οποία μεταφέρονταν, όπως αναφέρει, από έλληνες, τούρκους και εβραίους εμπόρους. Υποστηρίζει επίσης ότι το μεγαλύτερο μέρος των συναλλαγών πραγματοποιείτο στις εμποροπανηγύρεις και όχι στην αγορά των πόλεων.¹³¹⁵

Ο οθωμανός περιηγητής Χατζή Κάλφα (Hacı Kalfa ή Kâtip Çelebi), στο οδοιπορικό του στη Βαλκανική Χερσόνησο (μέσα 17^{ου} αιώνα) αναφέρει ότι στην Ανασέλιτσα λειτουργούσε η φημισμένη αγορά του *Terdzol*. Πρόκειται για την πρώτη επίσημη αναφορά στην εμποροπανήγυρη του Τσοτυλίου, η οποία λάμβανε χώρα την τρίτη εβδομάδα του Ιουλίου, που συμπεριελάμβανε και την εορτή της Αγίας Μαρίνας και για τον λόγο αυτό ήταν γνωστή ως «παζάρι της Αϊ Μαρίνας».¹³¹⁶ Στα Σέρβια η εμποροπανήγυρη λάμβανε

¹³¹¹Το πανηγύρι της Beaucaire διαρκούσε από τις 22 έως τις 28 Ιουλίου και σ' αυτό συμμετείχαν, εκτός από τους γάλλους εμπόρους, ισπανοί, πορτογάλοι, αρμένιοι, αιγύπτιοι, τούρκοι, αλλά και έλληνες έμποροι. Τr. Stoyanovich, «Οι τύποι και οι μηχανισμοί της οικονομίας», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ-ΙΘ αιώνας*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 483-484.

¹³¹²Το πανηγύρι της Senigallia φιλοξενούσε βόσνιους, δαλματούς, έλληνες και αλβανούς εμπόρους και προσέλκυε κάθε χρόνο στο αδριατικό λιμάνι της Αγκώνας έως και πεντακόσια μικρά και μεσαία πλοία, που προσέγγιζαν τις ακτές για να αγοράσουν γερμανικά, ιταλικά, γαλλικά και αυστριακά προϊόντα. Stoyanovich, «Οι τύποι και οι μηχανισμοί της οικονομίας», ό.π., σ. 483.

¹³¹³Ό.π., σ. 484.

¹³¹⁴Πρόκειται για μια εμποροπανήγυρη- ζωοπανήγυρη, που έχει αναβιώσει στα νεότερα χρόνια και λειτουργεί ως τις μέρες μας, με ημερομηνία έναρξης την 14^η Σεπτεμβρίου (εορτή Ανύψωσης του Τιμίου Σταυρού) και διάρκεια 15 ημερών.

¹³¹⁵Σ. Μάξιμος, *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, επιμ. -εισαγ. Λ. Αζελός, Αθήνα 2008, σ. 102-103.

¹³¹⁶Παλαιότερα, σύμφωνα με την παράδοση, η εμποροπανήγυρη αυτή τελούνταν δύο φορές το χρόνο, τον Ιούλιο και τον Οκτώβριο. Καρανάτσης, «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο», ό.π., σ.344.

χώρα στα τέλη Αυγούστου, όπως αναφέρει και ο Εβλιγιά Τσελεμπή (Evliya Celebi), ο οποίος επισκέφτηκε τη Δυτική Μακεδονία δύο φορές, κατά τα έτη 1661 και 1668.¹³¹⁷

Η εμποροπανήγυρη την περίοδο αυτή κατείχε έναν πολλαπλό ρόλο στην εμπορική, αλλά και νομισματική λειτουργία της αγοράς και ενίσχυε σημαντικά τον εκχρηματισμό της τοπικής οικονομίας. Αποτελούσε χώρο διακίνησης μεγάλης ποσότητας και ποικιλίας εμπορευμάτων και διενέργειας πολλαπλών και αμφίδρομων εμπορικών πράξεων, καθώς οι πωλητές μπορούσαν ταυτόχρονα να γίνουν και αγοραστές. Παράλληλα, οι εκπρόσωποι της τοπικής αγοράς, μέλη συντεχνιών ή συντροφιών, εκτίθεντο στο περιβάλλον μιας ευρύτερης αγοράς και αποκτούσαν νέο αγοραστικό κοινό, γεγονός που αύξαινε σημαντικά την παραγωγική τους δραστηριότητα και τον κύκλο των εργασιών τους. Η σύναψη συμφωνιών στις εμποροπανηγύρεις συνιστούσε την απαρχή της εμπορικής συνεργασίας, ενώ ο όγκος των εκτιθέμενων προϊόντων ήταν κατά πολύ μικρότερος από τον όγκο των εμπορευμάτων, καθώς στις εμποροπανηγύρεις εκτίθεντο κυρίως δείγματα και όχι το σύνολο των προϊόντων.¹³¹⁸

Τα εμπορικά ήθη της εποχής, αλλά και οι αναγκαιότητες ευνοούσαν την εμπορική πίστη, καθώς η εμποροπανήγυρη κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, έφερνε σε επαφή την οικονομία της πόλης με την οικονομία της υπαίθρου, προσφέροντας δυνατότητα διάθεσης στα παραγόμενα βιοτεχνικά προϊόντα της πόλης και εμπορευματοποίησης στο πλεόνασμα της αγροτικής-κτηνοτροφικής παραγωγής. Η πύκνωση των εμποροπανηγύρεων διέυρυνε τα εμπορικά δίκτυα και ενέτεινε την επικοινωνία μεταξύ εμπόρων-βιοτεχνών και γενικότερα των παραγωγών διαφόρων πόλεων της ίδιας γεωγραφικής ζώνης. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο στη λειτουργία τους ήταν η διαμόρφωση κερδοσκοπικών παιχνιδιών σε βάρος του οθωμανικού νομίσματος, καθώς το εύρος των συναλλαγών και το πλήθος των ξένων νομισμάτων, με τα οποία αυτές εκτελούνταν, δημιουργούσε πιέσεις σε βάρος του κρατικού νομίσματος.¹³¹⁹

Στα δυτικά Βαλκάνια η ανάπτυξη του εσωτερικού εμπορίου κατά τον 18^ο αιώνα ακολουθεί τη γραμμή διεύρυνσης και ενίσχυσης ενός δικτύου εμποροπανηγύρεων και τοπικών αγορών. Στην Αυλώνα, που διατηρούσε σχέσης με άλλα λιμάνια της Αδριατικής και της δυτικής Μεσογείου, λειτουργούσε κάθε Παρασκευή μεγάλη τοπική αγορά, στην

¹³¹⁷ Στο ίδιο, σ. 347.

¹³¹⁸ Ασδραχάς, *Ζητήματα Ιστορίας*, ό.π., σ. 225.

¹³¹⁹ Όπως επισημαίνει ο Σπ. Ασδραχάς, σε μεγάλες πόλεις όπως η Λάρισα ή η Θεσσαλονίκη, δεν υπήρχαν πανηγύρια, γιατί τον ρόλο της ανακατανομής των εμπορευμάτων διαδραμάτιζε η συνεχής αγορά. Κάποιες εμποροπανηγύρεις, όπως αυτές του Μυστρά ή των Σερρών, αποτελούσαν ευκαιρίες διεξαγωγής εμπορίου για συγκεκριμένα τοπικά προϊόντα όπως το αργό μετάξι ή το βαμβάκι αντίστοιχα. Ασδραχάς, «Μηχανισμοί της οικονομίας», στο του ιδίου, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π. σ. 35.

οποία πωλούνται και ευρωπαϊκά προϊόντα, όπως γερμανικά υφάσματα, πανωφόρια από την Καλαβρία, φέσια της βενετικής βιοτεχνίας *Dita Caponila*, όπλα από την Μπρέση, κ.ά.¹³²⁰

Οι εμποροπανηγύρεις της Ηπείρου φαίνεται ότι έπαιζαν σπουδαίο ρόλο, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό εμπόριο. Οι τιμές των προϊόντων σ' αυτές καταγράφονται χαμηλότερες, απ' ότι στις τοπικές αγορές και στα παζάρια των πόλεων. Ο Εβλιγιά Τσελεμπή, ο οποίος πέρασε από τα Γιάννενα το 1670, παρουσιάζει για την Πωγωνιανή¹³²¹ μια εικόνα εμποροπανηγύρης μεγάλων εμπορικών διαστάσεων, που ξεπερνά τα τοπικά όρια. Αναφέρει ότι κάθε χρόνο συνέρρεαν εκεί *χιλιάδες άνθρωποι από τα πέρατα της οικουμένης -Ρωμιοί, Άραβες και Πέρσες-* για να αγοράσουν ή να πουλήσουν διάφορα εμπορεύματα.¹³²²

Ο Κ. Καρανάτσης αναφέρει ως πλέον σημαντικές εμποροπανηγύρεις στην ευρύτερη περιοχή του πασαλίκιου των Ιωαννίνων αυτές της Στρούγκας, που ξεκινούσε στις 29 Ιανουαρίου στη σημερινή νότια Αλβανία, του Περλεπέ στη Μακεδονία στις 30 Απριλίου, του Μοσχολουρίου στη Θεσσαλία στις 20 Μαΐου, του Ζητουνίου στη Στερεά την 1^η Αυγούστου, της Πωγωνιανής στην Ήπειρο στις 15 Αυγούστου, του Βραχωρίου στην Αιτωλοακαρνανία στις 8 Σεπτεμβρίου και των Φαρσάλων στη Θεσσαλία, στις 15 Σεπτεμβρίου.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Αλή πασάς θεσμοθέτησε την εμποροπανήγυρη της Μπουνίλας, η οποία λάμβανε χώρα αρχικά τον Ιούνιο και αργότερα τον Ιούλιο.¹³²³ Ο Hobbhouse, που επισκέφθηκε την εμποροπανήγυρη το 1809, αναφέρει ότι κάθε χρόνο για 15 ημέρες λάμβανε χώρα, σε μια πεδινή έκταση έξω από την πόλη, μια εμποροπανήγυρη, στη διάρκεια της οποίας οι έμποροι και οι τεχνίτες της περιοχής υποχρεούνταν να κλείσουν τα μαγαζιά τους στο παζάρι και το μπεζεστένι και να λάβουν μέρος στο πανηγύρι της πεδιάδας, σε πρόχειρα στημένα παραπήγματα. Κατ' αυτό τον τρόπο, σημειώνει, ο πασάς των Ιωαννίνων είχε την ευκαιρία να λάβει γνώση της οικονομίας των υπηκόων του.¹³²⁴

¹³²⁰ Αρς, Η Αλβανία και η Ήπειρος, ό.π., σ. 54.

¹³²¹ Ο οθωμανός περιηγητής Katip Celebi, αναφέρει ότι τον Αύγουστο στην Πωγωνιανή πραγματοποιείτο μεγάλο παζάρι. Καρανάτσης, «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο», ό.π., σ. 347.

¹³²² Σύμφωνα με τον ίδιο, το παζάρι λάμβανε χώρα νοτιοανατολικά της γειτονιάς των Αθιγγάνων, σ' ένα караβάνσεράϊ που έκτισε ο Γκαζί Αλή πασάς (Gazi Ali paşa), διαρκούσε 10 ημερώνυχτα, ενώ οι συναλλασσόμενοι περνούσαν τον καιρό τους, διασκεδάζοντας και γλεντοκοπώντας. Σούλης, «Ταξίδι Τούρκου περιηγητού στην Ήπειρο», *Ηπειρωτικά Γράμματα* 1 (1994): 200. Επίσης, Ε. Τσελεμπή, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, μτφρ. Ν. Χειλαδάκης, Αθήνα 1991, σ. 229.

¹³²³ Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, Ιωάννινα 1971, τ.χ. *Πωγωνιανή* σ. 62 και 63, όπου υπάρχει αναφορά σε δίστιχο, που αναφέρεται στη ληστεία του παζαριού από την αλβανική φάρα των Καραμουρατάτων: «Σαν άποψε και σάν τώρα καί ένωρίτερα άκόμη έπιασθήκαν οί Λαλιάται μέ τούς Καραμουρατάτες/ κι ' έδιαγούμισαν τό παζάρι».

¹³²⁴ Όπως αναφέρει ο ίδιος, «...τά παραπήγματα άποτελούν πρόχειρα φτιαγμένες κατασκευές, ένώ ύπάρχει καί μά έκταση γής για τά ζώα πού έκτίθενται και έννας χώρος γιά τούς χορευτές καί διασκεδαστές». J. Hobbshouse, *A journey through Albania and the provinces of Turkey in Europe*. Λονδίνο, 1813, σ. 72.

Αναφέρει επίσης ότι τα εμπορεύματα προέρχονταν από τα νησιά του Ιονίου, τα λιμάνια της Αδριατικής και κυρίως τη Μάλτα και έφταναν με πλοία υπό οθωμανική σημαία στα λιμάνια της Πρέβεζας, της Σαλαώρας, της Αυλώνας και του Δυρραχίου και από εκεί στη συνέχεια μεταφέρονταν με άλογα στα Ιωάννινα.¹³²⁵

Ο Rouqueville κάνει λόγο για αυθαιρεσίες εκ μέρους του Αλή πασά, αναφερόμενος σε επεισόδιο ανάμεσα στον ίδιο και στον επόπτη της εμποροπανηγύρης από τη Σαμαρίνα.¹³²⁶ Η υπερβολική αύξηση των διοδίων και των φόρων που επέβαλλε ο Αλή πασάς, καθιστούσε σε πολλές περιπτώσεις ζημιογόνο τη συμμετοχή των εμπόρων στις εμποροπανηγύρεις, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οδηγούσε στη διακοπή τους. Οι ονομαστικές αξίες των ευρωπαϊκών νομισμάτων εμφανίζονταν αισθητά αυξημένες στην εμποροπανήγυρη του Περλεπέ, από αυτές στην αγορά της πόλης των Ιωαννίνων.

Για τη λειτουργία των εμποροπανηγύρεων ήταν απαραίτητη η διασφάλιση συνθηκών ασφάλειας και υγιεινής στους χώρους διεξαγωγής τους, προκειμένου να αποφεύγονται οι κίνδυνοι από μολυσματικές ασθένειες. Η εξάπλωση της πανώλης την άνοιξη του 1813 δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στη διεξαγωγή των πανηγύρεων στην περιοχή της Ηπείρου. Η εμποροπανήγυρη του Περλεπέ το ίδιο έτος διεξήχθη με καθυστέρηση δύο εβδομάδων, ενώ, όταν οι Γιαννιώτες έμποροι επέστρεφαν από τον Περλεπέ υποχρεώθηκαν να παραμείνουν στο Μέτσοβο σε καραντίνα, καθώς στα δερβένια της περιοχής λειτουργούσαν και λοιμοκαθαστήρια, κατ' εντολή του Αλή πασά, ο οποίος κατείχε παράλληλα και το αξίωμα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*.¹³²⁷

Στον βορειοδυτικό σημ. ελλαδικό χώρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα καταγράφεται ένα δίκτυο εμποροπανηγύρεων, μέσω των οποίων καλύπτονταν οι ανάγκες ζήτησης και διεκπεραιωνόταν το εμπόριο των μεσαίων και μακρινών αποστάσεων. Στην περιοχή της Ηπείρου ήταν γνωστά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα τα πανηγύρια της Κόνιτσας, της Σαμαρίνας, της Άρτας και της Παραμυθιάς. Το πανηγύρι της Κόνιτσας απαντάται επίσης ως *πανηγυρόπουλο* ή *παζαρόπουλο*. Η διάρκειά του κατά τον 19^ο αιώνα ήταν πενθήμερη και λάμβανε χώρα μέσα στον Σεπτέμβριο, κατά κανόνα σε κυλιόμενη ημερομηνία.¹³²⁸ Ο χώρος

¹³²⁵Ο.π.

¹³²⁶Κ. Καρανάτσης, «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο», ό.π., σ. 316.

¹³²⁷Ο Αλή πασάς προχώρησε στη λειτουργία των λοιμοκαθαρηθρίων στα δερβένια της Μακεδονίας από το 1814 προκειμένου να αποτρέψει τη διάδοση της πανώλης από τη Μακεδονία στην Ήπειρο. Τα πρώτα λοιμοκαθαρητήρια λειτούργησαν στη Σιάτιστα, Κοζάνη, Γρεβενά, Μέτσοβο, Μαλακάσι, Καλαρρύτες, Μακρυνόρος, Γέφυρα Αράχθου, Γλυκύ Θεσπρωτίας (όπου βρίσκεται γέφυρα του ποταμού Αχέροντα), καθώς και στις γέφυρες του ποταμού Καλαμά. Για τη λειτουργία των λοιμοκαθαρηθρίων στην επικράτεια του Αλή πασά. Βλ. Ανεμοδουρά, *Ο θεσμός του Επόπτη φύλαξης των δερβενίων*, ό.π., σ. 111-117.

¹³²⁸Π. Αραβαντινός, *Χωρογραφία*, ό.π., τ. 2, σ. 86.

πραγματοποίησής του ήταν ένα λιβάδι έξω από την πόλη, στον δρόμο που οδηγούσε στα Ιωάννινα.¹³²⁹

Η Σαμαρίνα αποτελούσε κωμόπολη, κατοικούμενη στη συντριπτική της πλειοψηφία, από βλάχικο πληθυσμό. Κατά τον F.Rouqueville, η εμποροπανήγυρής της ξεκινούσε με την άφιξη των βοσκών στα ορεινά, περίπου στο τέλος του Ιουνίου, ενώ αναφέρεται η πληροφορία ότι διεξαγόταν στις 15 Αύγουστου, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τον εορτασμό του Δεκαπενταύγουστου. Σημαντικότερο εμπορεύσιμο προϊόν αποτελούσε το μαλλί, και μάλιστα αυτό που κοβόταν από την πλάτη των ζωντανών ζώων κατά τους θερινούς μήνες.¹³³⁰

Η εμποροπανήγυρη της Άρτας ονομαζόταν και *κατσικοπάζαρο*, καθώς κατά τη διάρκειά της διεξαγόταν εμπορία, κυρίως, αμνοεριφίων. Επίσης πωλούνταν και γεωργικά προϊόντα από την τοπική παραγωγή, αλλά και εισαγόμενα εμπορεύματα που έφταναν μέσω των λιμανιών της Σαλαώρας και της Πρέβεζας. Ξεκινούσε κάθε χρόνο τη Μεγάλη Πέμπτη και διεξαγόταν σ' ένα πλάτωμα του δρόμου. Το 1818 ο Αλή πασάς θεσμοθέτησε τη διεξαγωγή της εμποροπανηγύρης σε στεγασμένο χώρο, σ' ένα караβάνσεράι το οποίο έκτισε για το σκοπό αυτό. Ανάλογου χαρακτήρα ήταν και η εμποροπανήγυρη της Παραμυθιάς, που διεξαγόταν σε μια περίοδο, η οποία κυμαινόταν από το τέλος Αυγούστου ως το τέλος του Σεπτεμβρίου, ανάλογα με την ημερομηνία διεξαγωγής άλλων τοπικών πανηγύρεων, προκειμένου να αποφευχθούν ανταγωνισμοί. Η εμποροπανήγυρη του Μαυρονόρους Γρεβενών συγκαταλέγεται στις πιο σημαντικές του βορειοδυτικού ελλαδικού χώρου.

Οι ηπειρωτικές εμποροπανηγύρεις είχαν ετήσια περιοδικότητα και ανάλογα με το γεωγραφικό εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκειά τους, θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν σε περιφερειακές, διαπεριφερειακές και τοπικές. Λειτουργούσαν ως διανεμητικοί παράγοντες στο τοπικό και περιφερειακό εμπόριο και

¹³²⁹Ο μήνας Σεπτέμβριος προσφερόταν για τη διεξαγωγή ζωοπανηγύρεων, καθώς τα ζώα την εποχή αυτή ήταν πιο παχιά, λόγω της ελεύθερης βοσκής τους κατά τους εαρινούς και καλοκαιρινούς μήνες, σε σχέση με την άνοιξη, που έχουν ταλαιπωρηθεί από τις γεννήσεις του χειμώνα, τις αναβάσεις στα ορεινά και τη λιγότερη τροφή. Επίσης, στη διάρκεια του καλοκαιριού είχε παραχθεί σημαντικός αριθμός χειροτεχνημάτων από μαλλί από τις οικοτεχνίες, αλλά και γαλακτοκομικών προϊόντων, που προφέρονταν για εμπορία. Παράλληλα, η μείωση του αριθμού των ζώων, λόγω πώλησης κάποιων εξ αυτών στις εμποροπανηγύρεις του φθινοπώρου, διευκόλυνε τη μετακίνησή τους στα χειμαδιά.

¹³³⁰Όπως αναφέρει στο ημερολόγιο του ο Γ. Γάγαρης, «Τὴν 20^{ην} Αὐγούστου, τελείται ἐν Ἰωαννίνοις πανήγυρις, καλουμένη Πωγωνιανή και διαρκεῖ μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς τούτου. Ἡ πανήγυρις αὕτη ἐτελεῖτο κατ' ἔτος ἐν Ἰωαννίνοις. Εἰς Ἰωάννινα μετετέθη ἡ πανήγυρις αὕτη, ἐκτὸς Ἐπαρχίας τῆς Πωγωνιανῆς, ὅτε, περί τὰς ἀρχὰς τῆς προτελευταίας ἐκατοενητηρίδος, κατεστράφη ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, πόλις Δεπαλίτσα. Ἐν Ἰωαννίνοις, ἡ Πωγωνιανή εἶχεν ὄψιν ἐμπορικὴν, διαρκούσα, ὡς καὶ ἐν Δεπαλίτσα, ἐπὶ δωδεκαήμερον. Ἐσυνάζοντο τότε ἐν Ἰωαννίνοις οἱ κάτοικοι διαφόρων μερῶν τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Ἀλβανίας και ἐπώλουν ἐπὶ τόπου τὰ προϊόντα τοῦ τόπου των ἢ ἀντήλασσον αὐτὰ με τὰ εὐρωπαϊκά». Γ. Γάγαρης, «Πανηγύρεις», *Δωδώνη (Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο)* 1 (1895):19.

συνδέονταν άμεσα με το δίκτυο χειρσαίων επικοινωνιών. Τις χαρακτήριζε μια σταθερότητα στον τόπο και στον χρόνο διεξαγωγής. Ως τη δεκαετία 1820-1830 σπανίζει η καθιέρωση νέων πανηγύρεων στην περιοχή της Ηπείρου.¹³³¹

Το βασικό στοιχείο των εμποροπανηγύρεων ευρύτερα στον ελλαδικό και στενότερα στον ηπειρωτικό χώρο ήταν η διαδοχική τους λειτουργία, γεγονός που επέτρεπε τη συμμετοχή του ίδιου εμπόρου σε όλες τις εμποροπανηγύρεις της ευρύτερης περιοχής. Επίσης, η εμποροπανήγυρη υποκαθιστούσε χρηματιστικές και τραπεζικές λειτουργίες, που έλειπαν από τον προκαπιταλιστικό οθωμανοκρατούμενο χώρο, συνεισφέροντας σημαντικά στην αύξηση της εμπορευματοποίησης και την ενίσχυση του εκχρηματισμού της οικονομίας.

Οι γιαννιώτικες συντεχνίες δεν περιορίζονταν σε απλή συμμετοχή, αλλά έστελναν και εκπροσώπους στις εμποροπανηγύρεις που πραγματοποιούνταν, όχι μόνο στην Ήπειρο, αλλά και σε γειτονικές ή απόμακρες περιοχές. Παρουσία ιωαννιτών εμπόρων καταγράφεται στα πανηγύρια της Άρτας (Σεπτέμβριος), της Κόνιτσας (Σεπτέμβριος), του Μαυρονόρους Γρεβενών (Ιούλιος-Αύγουστος), του Μοσχολουρίου Τρικάλων (Μάιος), της Ελασσόνας, (Αύγουστος), των Φαρσάλων (Φεβρουάριος) και της Στρωμνίτσας (Μάρτιος), στα Σέρβια της Κοζάνης και στο Μαύροβο της Καστοριάς. Σημαντική ήταν και η εμποροπανήγυρη που λάμβανε χώρα στα Γρεβενά προς τιμήν του Αγίου Αχιλλείου στις 27 Μαΐου, στην οποία επίσης μετείχαν έμποροι από την Ήπειρο και τη Μακεδονία.¹³³²

Προκειμένου να συμμετάσχουν στις εμποροπανηγύρεις, οι συντεχνίες έπρεπε να εξασφαλίσουν τις καλύτερες συνθήκες μεταφοράς των εμπορευμάτων τους, τα οποία συγκεντρώνονταν κάποιες ημέρες νωρίτερα και στη συνέχεια, μετά από κατάλληλες συνεννοήσεις, σχηματιζόταν ένα εμπορικό караβάνι για τη μετάβαση στον τόπο διεξαγωγής του πανηγυριού. Ένας μεγάλος αριθμός εμπόρων και βιοτεχνών μετέβαινε στα πανηγύρια για αγορά εμπορευμάτων. Οι συντεχνίες και οι εμπορικοί οίκοι έστελναν συνήθως αντιπροσώπους στις μεγάλες εμποροπανηγύρεις για να προμηθεύονται τα προϊόντα από τους εμπόρους, κλείνοντας τις κατάλληλες συμφωνίες. Πολλοί από τους μεγάλους ηπειρώτες εμπόρους θήτευαν σε τέτοιες θέσεις, αποκτώντας σημαντική εμπειρία για την άσκηση της εμπορικής τους δραστηριότητας στο μέλλον. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο Ζώης Καπλάνης, ο οποίος εργάστηκε ως εμπορικός αντιπρόσωπος του μεγαλέμπορου γουναρικών Παναγιώτη Χατζηνίκου σε διάφορες εμποροπανηγύρεις.¹³³³

¹³³¹Καρανάτσης, «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο», ό.π., σ. 318.

¹³³² Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό.π., σ. 63.

¹³³³Ο.π.

Ως προς τη σημερινή αλβανική επικράτεια, σημαντικές εμποροπανηγύρεις λάμβαναν χώρα στα Τίρανα, το Ελμπασάν, την Πρίστινα, τη Στρούγκα και το Μαυρονόρος.¹³³⁴ Στα Τίρανα η εμποροπανήγυρη διαρκούσε 7-8 ημέρες και συγκέντρωνε εμπόρους από όλες τις περιοχές της ενδοχώρας. Οι αλβανοί έμποροι, κυρίως της Σκόδρας και του Μαυρονόρους, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα άρχισαν να επισκέπτονται και την εμποροπανήγυρη της Σενιγκάλια (Senigallia).¹³³⁵

Σε αλληλογραφία του πρώτου γάλλου προξένου στην Ήπειρο, Garnier (1702-1704), γίνεται συχνή αναφορά στον ίδιο χρόνο με την ανάληψη των καθηκόντων του και απευθύνεται έκκληση προς τους εμπόρους της Μασσαλίας να δραστηριοποιηθούν εμπορικά στην περιοχή, αξιοποιώντας τις ευκαιρίες που τους παρέχουν οι εμποροπανηγύρεις, αγοράζοντας λάδι, δημητριακά, και άλλα εδώδιμα που παράγονται στην περιοχή.

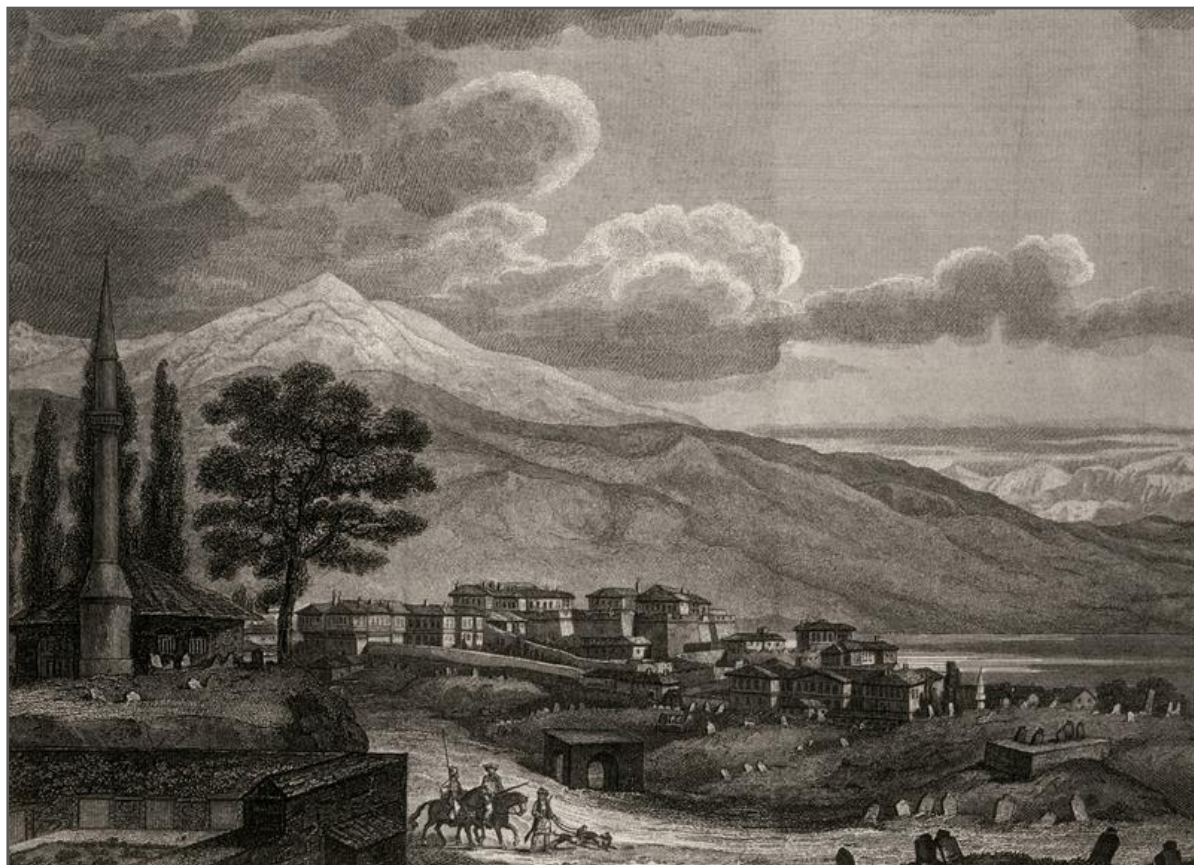
Κατά τη διάρκεια των εμποροπανηγύρεων οι έμποροι είχαν συχνά ανάγκη από χρηματικά κεφάλαια, τα οποία δεν διέθεταν και αναγκάζονταν να τα δανειστούν από κάποιο άλλοπραματευτή ή (κατά κανόνα) εβραίο σαράφη. Ταυτόχρονα παρέδιδαν στον δανειστή τους ένα έγγραφο, στο οποίο ανέφεραν ότι αποδέχονταν το χρέος τους. Τα έγγραφα αυτά, γνωστά ως *γράμματα παριλαβής* (*ριτζεβούτα*, από το ιταλικό *ricevuta*= απόδειξη πληρωμής, παραλαβής) ή ομολογίες (*ομπλιγκατζιόνε*, από το ιταλικό *obbligazione*=ομολογία/ομόλογο), ήταν διαδεδομένοι τρόποι αποδοχής/ομολογίας του χρέους, που χρησιμοποιούνταν στις περιπτώσεις δανεισμού. Στην ομολογία που υπέγραφε ο χρεώστης και δύο μάρτυρες, αναγραφόταν, συνήθως, το ποσόν της οφειλής αριθμητικώς και ολογράφως, η ημερομηνία της επιστροφής προσδιορισμένη ή απροσδιόριστη και το προβλεπόμενο ύψος του τόκου.¹³³⁶ Όταν κατά τη διάρκεια των πανηγύρεων οι έμποροι ήθελαν να αγοράσουν εμπορεύματα με διορία, υπέγραφαν μια ομολογία στην οποία σημειωνόταν το δανειζόμενο ποσό, που αντιστοιχούσε στην αξία των εμπορευμάτων και μέχρι την καταληκτική προθεσμία της εξόφλησης δεν προβλεπόταν καμιά έντοκη επιβάρυνση.¹³³⁷

¹³³⁴Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 55.

Για το πανηγύρι της *Senigallia* βλ. Κατσιαρδή-Hering, *Λησμονημένοι ορίζοντες των Ελλήνων εμπόρων*, ό.π.

¹³³⁶Ο Αθ. Ψαλίδας στο μαθηματάριο που είχε εκδόσει για τους σπουδαστές του εμπορικού επαγγέλματος στην Καπλάνειο Σχολή όπου δίδασκε, ανέφερε ότι μπορούσε να συνταχθεί άτοκη ομολογία και ανυπόγραφη από μάρτυρες. Στην περίπτωση αυτή, η απουσία του τόκου δηλωνόταν με την αναφορά στο έγγραφο της ομολογίας «*χάριν φιλίας*». Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα* (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα). Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανάσιου Ψαλίδα, Αθήνα 1990, σ. 62.

¹³³⁷Σε περίπτωση που ο δανειζόμενος έμπορος αδυνατούσε να εξοφλήσει στην καθορισμένη ημερομηνία το οφειλόμενο ποσό, τότε ο δανειστής είχε δικαίωμα να επιβάλει τόκο επί του ποσού, το ύψος του οποίου προσδιοριζόταν κατά τη σύνταξη της ομολογίας ως ακολούθως «*και αν απεράση ή διορία και δεν πληρωθούν νά τρέχουν με τό διάφορόν τους προς 10 ή 12 τὰ έκατό δι' όσον καιρόν ήθελε μείνη*». Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή*, ό.π., σ. 62.

Εικόνα 15: *Το σεράι του Αλή Πασά στα Ιωάννινα*. Χαλκογραφία από έκδοση του C. R. Cockerell, επιμ. Μ. ΒΛΑΧΟΣ, εκδ. ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1994. Πηγή: <http://el.travelogues.gr>

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΑΠΟ ΤΟΝ «ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΔΕΣΠΟΤΙΣΜΟ» ΕΩΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ.

1. Αληπασαδική εξουσία, περιηγητισμός και ευρωπαϊκή διπλωματία

Η περιηγητική γραμματεία και βιβλιογραφία αναμφισβήτητα αποτέλεσε τη βάση επί της οποίας στηρίχθηκε όλο το corpus των δευτερογενών αφηγηματικών πηγών για τη ζωή και το έργο του Αλή πασά και της οικογένειάς του. Η ιστορική προσωπικότητα του βεζύρη των Ιωαννίνων, όπως αναδείχθηκε από τα κείμενα των ευρωπαϊών περιηγητών, αποτέλεσε το πρότυπο του *Ανατολίτη Δεσπότη*, πλήρως προσαρμοσμένου στα οριενταλιστικά στερεότυπα της εποχής. Η περιηγητική εικονογραφία αποτέλεσε βασικό στοιχείο για τη διαμόρφωση του οριενταλιστικού προτύπου στην ευρωπαϊκή διανόηση, κυρίως από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Οι μορφές εμφανίζονται αποκαθαρμένες και εξιδανικευμένες ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση, με υπερτονισμένα, τις περισσότερες φορές, τα στοιχεία που συντείνουν στην αποτύπωση του αρχέτυπου της Ανατολής- τη λαγνεία για τις γυναίκες και την αγριότητα για τους άνδρες. Κείμενα και εικόνες αλληλοσυμπληρώνονται σ' αυτή την προσπάθεια αναζήτησης του οριενταλιστικού ιδεοτύπου. Οδοιπορικά και ταξιδιωτικά χρονικά, αφηγήσεις αναμνήσεων και θεματικά αφιερώματα αποτελούν αντικείμενα εκδόσεων στις πρωτεύουσες των ευρωπαϊκών χωρών. Τα κείμενα πολλές φορές συνοδεύονται από εικόνες, τις οποίες έχουν φιλοτεχνήσει οι ίδιοι οι περιηγητές ή επαγγελματίες ζωγράφοι που τους συνοδεύουν στα ταξίδια τους, στους οποίους αναθέτουν την εικονογράφιση. Οι αρχικές εικονογραφήσεις μετατρέπονταν σε χαρακτηριστικά, τα οποία ενσωματώνονταν στις έντυπες εκδόσεις των περιηγητικών κειμένων.

Οι ευρωπαίοι περιηγητές προσεγγίζουν τη δράση και εξουσία του Αλή πασά χωρίς να είναι επαρκώς εξοικειωμένοι με τις ιδιαιτερότητες της οθωμανικής πολιτειακής οργάνωσης, τις παραδόσεις της γλώσσας και τη σχετική διοικητική ορολογία. Από την έλλειψη γνώσεων ως προς όλη αυτή την παράδοση και πρακτική από μέρους των ευρωπαϊών περιηγητών, των οποίων οι προσλαμβάνουσες διαμορφώνονται μέσα από την αντίστοιχη ευρωπαϊκή εμπειρία και πραγματικότητα των αρχών του 19^{ου} αιώνα, δημιουργούνται παρερμηνείες, παρεξηγήσεις και στρεβλώσεις που αλλοιώνουν την ιστορική αλήθεια. Οι οριενταλιστικές παραμορφώσεις, μέσα από τις μυθοπλασίες και τις ανεκδοτολογικές αφηγήσεις διαμορφώνουν, εν πολλοίς, αυτήν την *suī generis* εκδοχή του Αλή πασά Τεπεντελενλή ως δρώντος ιστορικού υποκειμένου, αποκομμένου κατ' ουσία από τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής του. Στα μειονεκτήματα των περιηγητικών κειμένων περιλαμβάνεται επίσης ο μονομερής επιλεκτικός χαρακτήρας της αφήγησης και οι συχνά λανθασμένες χρονολογικές

αναφορές στα διάφορα γεγονότα. Έτσι, από τις θεματικές που επιλέγονται να αναφερθούν είναι αυτές που ικανοποιούν το οριενταλιστικό ενδιαφέρον, όπως η λεπτομερής περιγραφή των τόπων κατοικίας (σεραγιών), των χαρεμιών, των ενδυμασιών ανδρών και γυναικών, καθώς και των χώρων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Οι περιγραφές αυτές, που αναμφισβήτητα αποθησαυρίζουν έναν σημαντικό πλούτο πληροφοριών σχετικά με τον υλικό πολιτισμό της εποχής, περιέχουν, πολλές φορές, υπερβολές και αλλοιώσεις που υπηρετούν τη λογική ανάδειξης των οριενταλιστικών προτύπων.

Από την άλλη πλευρά, η προσπάθεια του πασά των Ιωαννίνων να προσεγγίσει με διπλωματικές πρακτικές τον ευρωπαϊκό χώρο -παρά τις ελλείψεις του γνώσεις για τις δυτικές αντιλήψεις- και η υιοθέτηση δυτικότροπων νεωτερισμών -προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού, οργάνωση λαζαρέτων και συστημάτων υγιεινής στη βάση των δυτικών προτύπων, υποστήριξη της παιδείας και του εμπορίου, ακόμη και το αμφιλεγόμενο ενδιαφέρον του για την θέσπιση συντάγματος- καταγράφονται ως πρόθεση από μέρους του να προβάλλει μια νεωτερικού τύπου φωτισμένη διακυβέρνηση, κατά τα πρότυπα της *Φωτισμένης Δεσποτείας*. Ενώ δηλαδή για τους Ευρωπαίους αποτελεί το πρότυπο του *Ανατολίτη Δεσπότη*, ο ίδιος προσπαθεί να προβάλλει τον εαυτό του ως τον νεωτεριστή και ανοικτό στις δυτικότροπες ιδέες και αντιλήψεις ηγεμόνα. Η προσέγγιση του φαινομένου «Αλή πασάς» μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια, πέρα από τις πληροφορίες και αφηγήσεις των περιηγητικών κειμένων, παρέχει τη δυνατότητα να αναδειχθεί η ιστορική διάσταση της προσωπικότητας του βεζύρη των Ιωαννίνων, απαλλαγμένης από οποιοδήποτε μυθιστορηματικό στοιχείο προσέθεσε ο ευρωπαϊκός οριενταλισμός.

Σε εικαστικό επίπεδο απεικονίσεις του Αλή πασά έχουμε από κάποιους περιηγητές της εποχής, όπως ο Louis Dupré, ο Giovanni Batista Luzieri, ο Joseph Cartwright (1789-1829), κ.ά. Ο Γάλλος ζωγράφος Louis Dupré (1789-1837) επισκέφθηκε τις ελληνικές περιοχές το 1819. Από την Κέρκυρα πέρασε στον Βουθρωτό, όπου είχε την ευκαιρία να απαθανατίσει τον Αλή πασά, την ώρα που διέπλεε τη λίμνη του Βουθρωτού μαζί με τη συνοδεία του κατά τη διάρκεια κυνηγιού, σε μια από τις πιο ρεαλιστικές και επιτυχημένες εικονογραφήσεις του βεζύρη των Ιωαννίνων. Το έργο του Dupré εκδόθηκε το 1825 ως αυτοτελές εικονογραφημένο οδοιπορικό με τον τίτλο «Voyage à Athènes et à Constantinople». Πρόκειται για απεικονίσεις, που αναδεικνύουν με μεγάλο ρεαλισμό και υψηλό επίπεδο αισθητικής τον κόσμο της καθ' ημάς Ανατολής,¹³³⁸ από τις οποίες αποθησαυρίζεται ένας πλούτος πληροφοριών για τον υλικό πολιτισμό των αρχών του 19^{ου}

¹³³⁸Ι. Βιγγοπούλου, «Ταξιδιώτες και Αλή πασάς. Όταν η Δύση συναντά την Ανατολή», εισαγωγή στο Ρ. Ο. Bröndsted, Th. Lyman, *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα. Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών*, Ιωάννινα 2006, σ. 9.

αιώνα. Παράλληλα, μέσα από τα έργα του γάλλου περιηγητή αναπαράγονται τα οριενταλιστικά στερεότυπα της ραθυμίας, της λαγνείας, της αγριότητας, μέσω των οποίων προσλάμβανε η Δύση στον οθωμανικό κόσμο.

Τα Ιωάννινα την περίοδο του Αλή πασά επισκέφτηκε και απαθανάτισε εικόνες της πόλης κατά την αληπασαδική περίοδο και ο Giovanni Batista Luzieri, ο οποίος συνδέεται με τη λεηλασία των αρχαιοτήτων του Παρθενώνα από τον Λόρδο Έλγιν.¹³³⁹ Ο Luzieri παρέμεινε στα Ιωάννινα επί έξι εβδομάδες και ζωγράφισε την πρόσοψη της πόλης και άλλα τρία συναφή έργα, τα οποία ωστόσο χάθηκαν σε ναυάγιο του 1828.¹³⁴⁰ Ο ίδιος ενδεχομένως σχετίζεται με την κατάσχεση από τον Αλή πασά μιας συλλογής 120 αρχαίων αγγείων, τα οποία με προτροπή του Rouqueville προσφέρθηκαν ως δώρο από τον Αλή πασά στον Ναπολέοντα, με την ευκαιρία της μετάβασης του απεσταλμένου του Αλή πασά, Μεχμέτ εφέντη στο Τιλσίτ το 1807. Τα αγγεία αυτά είναι γνωστά από τη βιβλιογραφία ως «αγγεία Luzieri». Ο Μεχμέτ εφέντης μετέφερε τα αγγεία από τα Γιάννενα στην Ραγούζα και από εκεί παραδόθηκαν σε κάποια γαλλική αρχή.¹³⁴¹

Το ενδιαφέρον των περισσότερων περιηγητών για τις αρχαιότητες των περιοχών που επισκέπτονται επηρεάζει τον πασά των Ιωαννίνων, ανασύροντας ένα όψιμο ενδιαφέρον του για τους αρχαιολογικούς θησαυρούς. Ο δανός αρχαιολόγος, φιλόλογος και θεολόγος Peter Oluf Bronsted (1780-1842) έφτασε στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1810, συνοδευόμενος από μια τετραμελή ομάδα ευρωπαίων λογίων.¹³⁴² Πρόκειται για την πρώτη επίσκεψη Δανού περιηγητή στον ελλαδικό χώρο, που είχε ως βασικό σκοπό τη σύνταξη μιας τοπογραφίας του ελλαδικού χώρου, η οποία θα περιελάμβανε στοιχεία από την ιστορία, την τέχνη και τα έθιμα του τόπου. Ο Bronsted συναντήθηκε στην Πρέβεζα με τον Αλή πασά και συζήτησαν, μεταξύ άλλων, και το θέμα των ανασκαφών σε αρχαία ερείπια εντός της επικράτειάς του. Ο πασάς των Ιωαννίνων προσφέρθηκε να παραχωρήσει ανθρώπους και βοήθεια για τις ανασκαφές, ζητώντας μερίδιο στους «θησαυρούς» που θα έρχονταν στο φως. Ανάλογες

¹³³⁹Με επιστολή του προς τον Αλή πασά, στις 11 Ιουνίου 1809, ο W. M. Leake τον ενημερώνει ότι παρακάλεσε έναν ζωγράφο (εννοώντας τον Giovanni Batista Luzieri), απεσταλμένο του Λόρδου Έλγιν που βρέθηκε στα Ιωάννινα, «διά νά ζωγραφίση την πρόσωπην της πολιτείας τούτης» (γεγονός για το οποίο ο βεζύρης των Ιωαννίνων δεν έφερε αντίρρηση) και ζητεί υποστήριξη από τον τελευταίο για να συνεχίσει ο ζωγράφος απρόσκοπτα το έργο του. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 438, σ. 8-108.

¹³⁴⁰Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. IV, σ. 160-163.

¹³⁴¹Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 438, εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη, σ. 8-9.

¹³⁴²Την ομάδα που συνόδευε τον Bronsted απάρτιζαν ο μουσικός Georg H.C. Koes, οι Γερμανοί Carl Haller von Hallerstein αρχιτέκτονας από τη Νυρεμβέργη και Jakob Linckh, ζωγράφος από την Βυρτεμβέργη, καθώς και ο Εσθονός βαρόνος Otto Magnus von Stackelderg. Για τον Peter Oluf Bronsted βλ. B. B. Rasmussen (επιμ.), *Peter Oluf Bronsted (1780-1842): a Danish classicist in his European context: acts of the conference at The Royal Danish Academy of Science and Letters, Copenhagen, 5-6 October 2006*, Κοπεγχάγη 2006.

Peter Oluf Brondsted (1780-1842): a Danish classicist in his European context: acts of the conference at The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen, 5-6 October 2006, Κοπεγχάγη 2006.

συνομιλίες για αρχαιολογικές ανασκαφές και συλλογή αρχαιοτήτων από περιοχές του Μοριά έχει και με τον Βελή πασά, ο οποίος τη συγκεκριμένη περίοδο κατείχε το αξίωμα του Mora valisi.¹³⁴³

Οι περισσότεροι περιηγητές στις περιγραφές τους δίνουν έμφαση στον υλικό πλούτο του Αλή πασά, περιγράφοντας τους πολυτελείς χώρους κατοικίας του ίδιου και της οικογένειάς του, τα πολυτελή ενδύματα και όπλα και τη διατροφή του. Και στην περίπτωση αυτή, το αφήγημα αντανακλά τα οριενταλιστικά πρότυπα της εποχής, εντάσσοντας τις υλικές περιγραφές στα σχήματα περί εξωτισμού, ανατολίτικης πολυτέλειας, υπερβολής στην επίδειξη πλούτου, εξεζητημένων διατροφικών συνηθειών. Η ανατολικού τύπου πολυτέλεια αναδεικνύεται και σε περιγραφές των περιηγητικών κειμένων που αναφέρονται σε γεύματα του Αλή πασά. Πρόκειται για αφηγήσεις με εξωτικές υπερβολές που συναποτελούν μέρος του οριενταλιστικού αφηγήματος για τον βεζύρη των Ιωαννίνων. Η χρήση των αρχειακών τεκμηρίων και σ' αυτό το σημείο αποκτά μια ξεχωριστή σημασία, καθώς η καταγραφή του υλικού κόσμου του αληπασαδικού οτζακίου, παρά τη δεδομένη πολυτέλεια και τον πλούτο, απογυμνώνεται από μυθώδεις υπερβολές.

Στο Αρχείο του Αλή πασά της συλλογής Χώτζη διασώζεται ένα πολύ ενδιαφέρον τεκμήριο από το οποίο αντλούμε σημαντικές πρωτογενείς πληροφορίες για την παράθεση ενός επίσημου γεύματος του Αλή πασά προς ευρωπαϊό αξιωματούχο. Πρόκειται για ένα αχρονολόγητο εξοδολόγιο γεύματος, που παρέθεσε ο Αλή πασάς προς Sir John Oswald, τον Απρίλιο του 1810.¹³⁴⁴ Το εξοδολόγιο έχει συνταχθεί, ενδεχομένως, από τον αρχιμάγειρα του Αλή πασά ή κάποιον άλλον υπεύθυνο για τη διοργάνωση. Όπως αναφέρεται σε άλλο έγγραφο του Αρχείου¹³⁴⁵ με ημερομηνία 13 Απριλίου 1810, στην Πρέβεζα ετοιμάζεται το «αφεντικό τσαντίρι», δηλαδή η μεγάλη σκηνή, όπου μάλλον παρατέθηκε το γεύμα, ενώ στο ίδιο έγγραφο αναφέρεται και η παρουσία του «αργκιλετζίμπαση»¹³⁴⁶ του Αλή πασά, προφανώς και για τις ανάγκες της συγκεκριμένης περίπτωσης.¹³⁴⁷ Στην προετοιμασία του

¹³⁴³ Η ομάδα του Bronsted πραγματοποίησε, μεταξύ άλλων, και ανασκαφές στο ναό του Επικούρειου Απόλλωνα στις Βάσσεις Ηλείας, τα ευρήματα των οποίων διοχετεύτηκαν σε μουσεία και συλλογές της δυτικής Ευρώπης. P. O. Bronsted, *Voyages dans la Grèce accompagnés de recherches archéologiques*, Παρίσι 1826-1830, σ. 24. Η Emily Neumeier αποδίδει τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις του Αλη πασά με την αρχαιότητα, ως μέρος της προσωπική του στρατηγικής να συνδεθεί με το αρχαίο παρελθόν της περιοχής, ως συνεχιστής του έργου τοπικών ηγετικών μορφών όπως ο αρχαίος βασιλιάς της Ηπείρου, Πύρρος, στην προσπάθειά του να διαμορφώσει ένα δυναστικό μύθο με τοπικά και ιστορικά ερείσματα. Βλ. Neumeier, «Spoils for the New Pyrrhus», ό.π., σ. 311-337.

¹³⁴⁴ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β' έγγραφο με αριθμ. 533, σ. 138-140. Βλ. εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη.

¹³⁴⁵ Ο.π., τ. Β' έγγραφο με αριθμ. 537, σ. 143.

¹³⁴⁶ Nargilecibaşı/نارگیلهچی = ο υπεύθυνος για τους ναργιλέδες.

¹³⁴⁷ Η παραμονή του Αλή πασά κατά την συγκεκριμένη περίοδο στην Πρέβεζα, λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων των αγγλικών δυνάμεων κατά της γαλλικής φρουράς της Λευκάδας (Μάρτιος-Απρίλιος 1810), καθώς και η συνάντησή του με τον στρατηγό John Oswald, μετά την κατάληψη της Λευκάδας (4 Απριλίου

γεύματος, εκτός από τον μάγειρα του Αλή πασά, συμμετέχει και μάγειρας από την Λευκάδα, ενδεικτικό της πρόθεσής του να παραθέσει ένα δυτικότροπο γεύμα, όπως προκύπτει και από τα υλικά που χρησιμοποιούνται, τα οποία παραπέμπουν σε επτανησιακή κουζίνα.¹³⁴⁸ Για τη διαμόρφωση του «αφεντικού τσαντιριού», της μεγάλης σκηνής όπου παρατίθεται το γεύμα κατά τα ανατολικά πρότυπα πολυτέλειας, χρησιμοποιούνται μεγάλα κομμάτια υφάσματος σε έντονους χρωματισμούς.¹³⁴⁹

Το ενδιαφέρον των περιηγητών συγκεντρώνει το *Μεγάλο Σεράι*, που αποτελούσε τη βασική κατοικία του βεζύρη των Ιωαννίνων. Το μέγαρο ανοικοδομήθηκε στα 1795, σε περίοπτη θέση, στην κορυφή του λόφου των Ιωαννίνων.¹³⁵⁰ Το σεράι, όπως αναφέρουν οι περιηγητές που το επισκέφτηκαν, συνδύαζε στοιχεία της οθωμανικής και της δυτικής αρχιτεκτονικής. Επρόκειτο για ένα συγκρότημα, αποτελούμενο από επιμέρους κτήρια με ακανόνιστη δομή και εντυπωσιακή αρχιτεκτονική και διακόσμηση. Οι εσωτερικοί χώροι έφεραν εντυπωσιακό ζωγραφικό διάκοσμο, τον οποίο, σύμφωνα με τον Fr. Rouqueville, είχαν φιλοτεχνήσει αρμένιοι ζωγράφοι.¹³⁵¹ Πολυτελείς ταπισερί, προερχόμενες από το εργοστάσιο Γκομπλέν των Παρισίων (*manufacture des Gobelins*) κοσμούσαν τους τοίχους του σαραγιού. Τα δωμάτια έφεραν πολυτελή επίπλωση, την οποία, σύμφωνα με τον Άγγλο περιηγητή Henry Holland, είχαν επιμεληθεί εβραίοι κάτοικοι της πόλης.¹³⁵² Αντίθετα, ο Guillaume deVaudoncourt αναφέρει ότι ο ίδιος ο Αλή πασάς αναλάμβανε τον ρόλο του διακοσμητή και του αρχιτέκτονα, με αποτέλεσμα τα παλάτια του να αποτελούν ένα συνονθύλευμα μεγαλοπρέπειας και κακού γούστου.¹³⁵³ Επίσης, ο περιηγητής R. A. Davenport, στο έργο του «*Βίος του Αλή πασά εκ Τεπελενίου Ηπείρου*» αναφέρεται στις νωπογραφίες που είχαν φιλοτεχνήσει αρμένιοι καλλιτέχνες στα παλάτια του βεζύρη στην Ήπειρο, στις οποίες απεικονίζονταν σκηνές βίας. Συγκεκριμένα περιγράφει την παράσταση που κοσμούσε την κύρια είσοδο της κατοικίας του Μουχτάρ πασά στα Ιωάννινα, η οποία απεικόνιζε τον ίδιο, περικυκλωμένο από πλήθος στρατιωτών να επιβλέπει την εκτέλεση δύο

1810), αναφέρεται από τον Fr. Rouqueville. Βλ. F.C. H. L. Rouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*, μτφρ. Ξ. Δ. Ζυγούρα, Αθήνα 1890, τ. 1, σ. 212-213.

¹³⁴⁸Μεταξύ των υλικών που αναφέρονται είναι: «...πιτζούνια, ζευγάρια 10 από Αγιανάβρα... άγρινάρες 50..., παστίτζια 4,...ζαχαρομύγδαλα 10...,σαβογιάρδους 60...,ζάχαρη οκάδες 5,...βούτυρο οκάδες 5, μέλι λίτρες 12...,άμύγδαλα λίτρες 10...μαρσάλια μπαδέλιες 15...σέλινα, σαλάτα, γάλα και άλλα λαχανικά,... παπιά ζευγάρια 15...χαβιάρι και καρίδια, σταφίδα και λευτόκαρα, δύο άρνιά, έτερα παπιά ζευγάρια 8...». Παναγιωτόπουλος κ. ά, *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β'έγγραφο με αριθμ. 533, σ. 138-140.

¹³⁴⁹«δέκα κομμάτια κόκηνα μπουχάσα και δύο πράσινα κομμάτια και πενήντα δράμια ήμπρησήμη (ibrişim/ابريشم= μεταξωτή επεξεργασμένη στριμμένη κλωστή) και μισή οκά γέννημα βαμπάκι...» Ό.π., τ. Β'έγγραφο με αριθμ. 533, σ. 138-140.

¹³⁵⁰Στο ίδιο σημείο σήμερα βρίσκεται το Βυζαντινό Μουσείο των Ιωαννίνων.

¹³⁵¹Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ό.π., σ. 70. Επίσης, Στ. Τσιόδουλος, *Η Ζωγραφική των σπιτιών του Ζαγορίου. Τέλη 18^{ου}- αρχές 20^{ου} αι. Ιστορική και πολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα 2009, σ. 148.

¹³⁵²H. Holland, *Ταξίδι στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-13)*, Αθήνα 1989, σ. 70.

¹³⁵³Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπεντελενλή*, ό.π., τ.ΙΙ, σ. 481.

ανθρώπων, που ο δήμιος δένει με το ίδιο σχοινί στην αγχόνη.¹³⁵⁴ Η σκηνή ήταν γεμάτη πτώματα, με το αίμα να αναβλύζει από παντού. Ανάλογες σκηνές βίας και ωμότητας υπήρχαν σε νωπογραφίες που διακοσμούσαν το ανάκτορο και του Βελή πασά. Όπως αναφέρει ο Davenport: «*Τά αντικείμενα τῶν ζωγράφων τούτων ἀποδεικνύουσι την ἀφιλοκαλίαν και το θηριῶδες πνεῦμα ἐκείνων, οἵτινες τά ἐξέλεξαν*».¹³⁵⁵

Οι περιγραφές των περιηγητών για τα ανάκτορα του βεζύρη των Ιωαννίνων και της οικογένειάς του, παρά τις όποιες θετικές εντυπώσεις και γλαφυρές περιγραφές, εκφράζουν τις παρατηρήσεις και τις αντιρρήσεις τους για το γούστο και τις διακοσμητικές προτιμήσεις των κατόχων τους, μέσα από τις οποίες, εκδηλώνεται η αντίληψη για τη *βαρβαρότητα* και την *έλλειψη μέτρου* που χαρακτηρίζει τον *ανατολικό δεσποτισμό*.¹³⁵⁶ Οι περιηγητές περιγράφουν το θερινό περίπτερο ως ένα κομψό κτήριο με καγκελόφραχτα δωμάτια, επιπλωμένα με πολυτέλεια και λαμπρότητα, με κήπους φορτωμένους με εξωτικά στοιχεία, όπως μαρμάρινες απομιμήσεις άγριων ζώων και παραδείσιων πτηνών, σιντριβάνια, μηχανικά μουσικά όργανα. Ωστόσο, παρά την πολυτέλεια και την επιδιωκόμενη αρμονία, κυριαρχεί το *πομπώδες στοιχείο* και η *υπερβολή*.¹³⁵⁷

Ανάλογη είναι η περιγραφή του Hughes και για το ανάκτορο της Πρέβεζας, το οποίο ανοικοδόμησε ο Αλή πασάς, όταν η πόλη περιήλθε στην κατοχή του, μετά τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των αυτοκρατορικών Γάλλων και τη σφαγή της γαλλικής φρουράς της πόλης. Το παλάτι ήταν εντυπωσιακό και μεγαλοπρεπές, κτισμένο στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου. Ήταν κατασκευασμένο από ξύλο και πέτρα και έφερε ζωγραφικό διάκοσμο με έντονα χρώματα. Περιελάμβανε μεγάλες αίθουσες και πολυτελή λουτρά. Για την επίπλωση και τη διακόσμησή του μεταφέρθηκαν, σύμφωνα με τον Hughes, πολυτελή αντικείμενα από την Ευρώπη και την Ανατολή: σοφάδες από την Κύπρο, κρύσταλλα από τη Βενετία, χαλιά από την Περσία.¹³⁵⁸

Τον βαθμό της πολυτέλειάς του μπορούμε να συμπεράνουμε από την κατασκευή πολυτελούς κήπου, για την οποία κλήθηκαν επτανήσιοι τεχνίτες. Με μουγιουρντί του προς

¹³⁵⁴R. A. Davenport, *Βίος Αλή πασά εκ Τεπελενίου Ηπείρου*, σ. 68.

¹³⁵⁵Ο.π.

¹³⁵⁶Το ίδιο μοτίβο ακολουθείται και για την περιγραφή του θερινού περιπτέρου του Αλή πασά. Κτισμένο στη βόρεια πλευρά της πόλης των Ιωαννίνων, ήταν γνωστό με το όνομα *Κιόσκι* ή *Συντριβάνι*. Ο σχεδιασμός του αποδίδεται στον άγγλο αρχιτέκτονα Cockerell, ενώ η κατασκευή του σε κάποιον φράγκο αρχιτέκτονα, κατά πάσα πιθανότητα αιχμάλωτο του πασά των Ιωαννίνων. J. C. Hobhouse, *A journey through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, Λονδίνο 1813, σ. 69, σημ. 36.

¹³⁵⁷Ο Th. S. Hughes αναφέρει χαρακτηριστικά για το κιόσκι: «είναι ένα δείγμα του εθνικού γούστου, που προτιμά το παράξενο από το ωραίο, αυτό που μπορεί να καταπλήξει τα μάτια, από εκείνο που μπορεί να γοητεύσει ένα πολιτισμένο πνεύμα» Th. S. Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο 1819, τ. I, σ. 225.

¹³⁵⁸Ο.π., σ. 234.

τον σημαντικό συνεργάτη του στην Πρέβεζα, Μπεκήρ Τζογαδούρο, στις 16 Ιουνίου 1815, του δίνει εντολή να προσλάβει τρεις *περιβολάρηδες* από τη Ζάκυνθο, οι οποίοι «*ύποσχέθηκαν, ὅπου νά φθιάσουν ἕναν μπαχτζέν ὅπου νά μὴν εὐρίσκετε (άλλος), ὅτι ἐσύ πάρα πολύ καλά ἐξεύρεις τί σευντᾶν (sevda/سوداء= αγάπη, μεγάλη επιθυμία, πάθος, καῦμός) ἔχω εἰς αὐτόν τόν μπαχτζέ*». ¹³⁵⁹ Ως αμοιβή τους για εργασία δώδεκα μηνών ορίζεται ποσότητα 12 φορτωμάτων σιταριού σε κάθε οικογένεια και συνολικά 36 φορτώματα και στις τρεις οικογένειες «*και ἀπό ἑκατό γρόσια τοῦ καθενοῦ*». Η κατασκευή μιας εντυπωσιακής και πολυτελούς κατοικίας συνιστά μια ακόμη απόδειξη της ισχύος του πασά των Ιωαννίνων, ιδιαίτερα σε μια περιοχή μεγάλης στρατηγικής σημασίας για την εξουσία του και τους στόχους του, η οποία δεν ανήκε στη προηγουμένως στην οθωμανική επικράτεια. Πολυτελές σεράι κατασκευάζει ο Αλή πασάς και στην Πάργα, μετά την παραχώρηση της πόλης από τους Άγγλους, στη θέση παλαιότερου κτίσματος. ¹³⁶⁰

Οι κατασκευές του αληπασαδικού οτζακίου επιβαρύνουν τους τοπικούς πληθυσμούς με καταναγκασμούς, που αφορούν χρηματικές αποδόσεις και αναγκαστική εργασία. Οι χρηματικές συνεισφορές υπολογίζονται στις φορολογικές υποχρεώσεις των κοινοτήτων, αλλά ακόμα και αν αυτή η δέσμευση τηρείται, ο έκτακτος χαρακτήρας της δημιουργεί ασφαλώς επιπλέον πιέσεις στον πληθυσμό. Σεράγια ανάλογης πολυτέλειας κατασκευάζουν και οι γιοι του Αλή πασά. Αναφορές για την πολυτελή κατασκευή του σεραγιού του Βελή πασά στη Δέσιανη υπάρχουν και στο αρχειακό υλικό της συλλογής Χώτζη. Σε λογαριασμό διαχείρισης για τα έτη 1814 και 1815, τον οποίο είχε καταρτίσει ο Γιώργος Καραδήμος, προεστός της κοινότητας Δέσιανης, γίνεται αναφορά στα έξοδα ανοικοδόμησης του πολυτελούς αυτού σαραγιού. Ο *Καραδήμος* διαχειρίζεται μεγάλα ποσά για *μαστορικά*, ύψους 18.819 γροσίων για το 1814 και 23.777 γρ. για το 1815. ¹³⁶¹ Από το συγκεκριμένο τεκμήριο προκύπτει ότι επρόκειτο για σημαντική πολυδάπανη κατασκευή, στην οποία εργάστηκε μεγάλος αριθμός ανθρώπων. Το μεγαλύτερο μέρος των εξόδων για την κατασκευή του σαραγιού φαίνεται ότι καλύφθηκε από τη φορολογική υποχρέωση του *νοζούλ αβαρίζ* (nözul avariz), προφανώς από μια ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας. ¹³⁶² Επίσης, σε μπουγιουρντί του Βελή πασά προς τον προεστό και τους λοιπούς κατοίκους της

¹³⁵⁹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 778, σ. 572-573.

¹³⁶⁰ Πρεβελάκης-Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 24, σ. 61.

¹³⁶¹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμό 828, σ. 637-639.

¹³⁶² Συγκεκριμένα, στο έγγραφο αναφέρεται ότι για το έτος 1814 εισπράχθηκε φόρος από 24.011 άτομα προς 35 παράδες ανά άτομο, ενώ για το 1815 εισπράχθηκε ποσό 22.916 γρ., από 22.916 άτομα προς ένα γρόσι ανά άτομο.

κοινότητας *Πολιάνας*, τους δίνεται η εντολή να παραδώσουν 506 γρόσια των «*Τουρναβιτών τουβλατζήδων*», προφανώς κτιστών που δουλεύουν στο σεράι του Βελή πασά στον Τύρναβο, έναντι των φορολογικών τους υποχρεώσεων.¹³⁶³ Οι αντίστοιχες λογιστικές καταγραφές που αφορούν την απόσβεση των υποχρεώσεων των ραγιάδων έναντι της καταναγκαστικής εργασίας που προσφέρουν σημειώνονται στη δεύτερη σελίδα του πρωτότυπου εγγράφου.¹³⁶⁴

Ο Βελή πασάς, ως διοικητής της Θεσσαλίας (1804-1807 και 1812-1819), έχτισε εκεί, εκτός των άλλων, δυο αξιόλογα σεράγια: ένα στο χωριό Δέσιανη (σημερ. Αετόλοφος), κοντά στην Αγιά στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του όρους Όσσα και ένα δεύτερο, στον Τύρναβο, 14 χιλιόμετρα βόρεια της Λάρισας. Σύμφωνα με την περιγραφή του θεσσαλού λογίου Ιωάννη Λεονάρδου, το σεράι βρισκόταν στη νότια πλευρά του Τυρνάβου, στην αριστερή όχθη του παραπόταμου του Πηνειού, Ξεριά ή Ξεράη (του αρχαίου Τιταρησίου), κοντά στην παρακείμενη γέφυρα. Απαρτιζόταν από δυο τμήματα: ένα περιφερειακό τμήμα, που το αποτελούσαν μεμονωμένα χαμηλά οικοδομήματα, συνδεδεμένα μεταξύ τους, μονώροφα ή διώροφα, που λειτουργούσαν ως δωμάτια διαμονής αξιωματούχων, επισκεπτών), βαμμένα με έντονα χρώματα και πλούσιες εικονογραφήσεις) και ένα κεντρικό ενιαίο και τριώροφο κτήριο, που αποτελούσε το κυρίως ανάκτορο.¹³⁶⁵ Ο ίδιος, που είχε επισκεφτεί και παρατηρήσει επισταμένως το ανάκτορο, πριν την καταστροφή του από την πυρκαγιά στα 1822, αναφέρει ότι του είχε φανεί πολύ λαμπρότερο και μεγαλοπρεπές από αυτά που είχε δει στο έδαφος της Αυστροουγγαρίας.¹³⁶⁶ Στο σεράι του Τυρνάβου είχε μεταφερθεί κατ’

¹³⁶³Ο.π.

¹³⁶⁴Από τα στοιχεία του εγγράφου δεν προκύπτει για πιο από τα δύο ομώνυμα χωριά της περιοχής των Τρικάλων πρόκειται. Υπενθυμίζεται ότι την περίοδο εκείνη υπάρχουν δύο ομώνυμα γειτονικά χωριά: *Μικρή Πολιάνα* (σημ. Μουριά επαρχίας Τρικάλων) και *Μεγάλη Πολιάνα* (σημ. Πηγή Ν. Τρικάλων).

¹³⁶⁵Τα κτίσματα της περιφερειακής πτέρυγας ήταν οθωμανικής αρχιτεκτονικής, «στολισμένα κατά κάλλιστον *Ασιατικόν Στύλον*», όπως γράφει ο Ι. Λεονάρδος. Αντίθετα, το κεντρικό τμήμα του σεραγίου ήταν χτισμένο *κατά τον ώραιον Εὐρωπαϊκόν τρόπον τῆς νέας Τεκτονικῆς*, σύμφωνα πάντα με την περιγραφή του Λεονάρδου. Του ίδιου, *Νεώτατη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Πέστη 1836, σ. 88 κ. ε.

¹³⁶⁶Στα χρονικά, που δημοσίευσε ο θεσσαλός δάσκαλος και λόγιος Θεόδωρος Χατζημιχάλης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, γίνεται περιγραφή του σεραγίου του Βελή πασά στην περιοχή της Δεσιάνης. Στα δύο απ’ αυτά με τίτλο «*Η κατάρα και το ανάθεμα*» και «*Το συμπόσιον του σατράπου*» παρουσιάζονται τα έργα και οι ημέρες του Βελή πασά ως διοικητή της Θεσσαλίας, μέσα από μια έντονα οριενταλιστική αφήγηση, που βρίθκει μυθιστορηματικών στοιχείων. Το σεράι του Βελή πασά, που εμφανίζεται ως άντρο ακολασίας, όπου λαμβάνουν χώρα οργιαστικά συμπόσια, ανάλογα με αυτά των βασιλέων της Αρχαίας Βαβυλώνας, περιγράφεται ως ένα πολυτελές κτίσμα, το οποίο περιέβαλε μια μικρή τεχνητή λίμνη, που κατασκευάστηκε κατ’ εντολή του Βελή πασά, με υποχρεωτική εργασία (αγγαρεία) των κατοίκων, όπως και το ίδιο το σεράι. Οι αφηγηματικές πηγές, ωστόσο, αναφέρουν ότι το σεράι της Δεσιάνης κατασκευάστηκε το έτος 1803, αρχικά ως σιταποθήκη του Βελή πασά για συγκέντρωση των εξαγωγίμων ποσοτήτων δημητριακών που συγκέντρωνε και εμπορευόταν, ενώ αργότερα, με επεκτάσεις και προσθήκες, μετατράπηκε σε κατοικία-διοικητικό κέντρο του πασά. Ο Χατζημιχάλης, επικαλούμενος την αφήγηση μιας υπερήλικης γυναίκας από την περιοχή, κάνει λόγο για ένα καράβι, το οποίο απεικονιζόταν στην πόρτα του σεραγίου και για το οποίο γίνεται αναφορά σε κάποιο δημοτικό τραγούδι. Ι. Σακελλίων, «Ο Αετόλοφος (Δεσιάνη) και το Βαθύρεμα της Αγιάς. Σχόλια, επιμέλεια στο χειρόγραφο του Θεόδωρου Χατζημιχάλη, “Το συμπόσιον του σατράπου”», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 10 (1986): 60-66· του ίδιου «Η κατάρα και το ανάθεμα. Έργα και ημέρες του Βελή πασά στην

εντολή του Βελή πασά το πρώτο πιάνο, που έφτασε στη Θεσσαλία, το οποίο του προμήθευσε από την Μάλτα ο εκεί εμπορικός εκπρόσωπός του, J. Hunter, όπως προκύπτει από την ανέκδοτη εμπορική αλληλογραφία του Βελή πασά.¹³⁶⁷

Στο Αρχείο υπάρχουν έγγραφα που αναφέρονται στην ανέγερση σαραγιού στο Τεπελένι από τον Αλή πασά. Πρόκειται για εξοφλητικές αποδείξεις μαστόρων με ημερομηνία 16 Αυγούστου 1809. Από τα τεκμήρια προκύπτει ότι ήταν οίκημα πολυτελούς κατασκευής, το οποίο περιλαμβάνει και χαμάμ, για την κατασκευή του οποίου έχουν κληθεί Κωνσταντινουπολίτες μάστορες, καθώς οι ντόπιοι δεν γνώριζαν τέτοιου είδους κατασκευές.

Το κύρος και η εξουσία του βεζύρη των Ιωαννίνων, εκτός από τα πολυτελή σεράγια, απαιτούσε και έναν βίο πολυτελή που περιελάμβανε διασκέδαση και ψυχαγωγία. Ο σφραγιδοφύλακας του Αλή πασά, Αθανάσιος Λιδωρίκης αναφέρει σχετικά στα απομνημονεύματά για τους μουσικούς που περνούσαν από τα Ιωάννινα και έφταναν στο σεράι του Αλή πασά: «Εἰς τὰ Ἰωάννινα ἦσαν πολλοὶ Γύφτοι ἐπιτήδειοι μουσικοί, παίζοντες ντέφια, βιολιά κλπ. ὥς καί ποτέ ἤρχοντο ἐκ τῆς Ρούμελης διάφοροι ντσουβεντέδες (ὄργανοπαίκτες) νέαι Τουρκόγυφται, αἵτινες περιήρχοντο ψάλλουσαι καί χορεύουσαι. Τὰς γυναῖκας ταύτας πρόπάντων εἶχον καί εὐθύμουν οἱ ἐν Ρούμελῃ διασπαρμένοι χαϊτᾶδες (=ληστές)».¹³⁶⁸ Ο άγγλος περιηγητής W. M. Leake, που επισκέφθηκε την Ήπειρο στις αρχές του 19ου αιώνα περιγράφει μια λαϊκή ορχήστρα ρομά μουσικών της εποχής, που άκουσε στα Τζουμέρκα,¹³⁶⁹ την οποία αποτελούσαν οργανοπαίχτες των ακόλουθων οργάνων: δύο νταούλια, δύο βιολιά, δύο ζουρνάδες¹³⁷⁰ (τους αναφέρει ως είδος oboe), και κάποιο άλλο

επαρχία Αγίας Λαρίσης, Σχόλια, επιμέλεια στο χειρόγραφο του Θεοδώρου Χατζημιχάλη», *Θεσσαλικά Χρονικά* 14 (1982): 77-121.

¹³⁶⁷ Σε επιστολή του προς τον Hunter, με ημερομηνία 6 Ιουνίου 1809, ο Βελή πασάς αναφέρει: «σᾶς μένω πολλὰ εὐχάριστος διὰ τὴν ἐπιμέλειαν, ὅπου ἔλαβε διὰ νὰ μοῦ στείλῃ τὸ πιάν φόρτ, τὸ ὁποῖον πολλὰ γουστᾶρω διατὶ μοῦ ἄρσεν, τὴν ἀγορὰν τοῦ λοιπόν ᾗς τὴν ἀπεράση εἰς τὴν πατρίδαν μας». Αρχείο Συλλογῆς Ζυγαλάκη, *Ιστορικό Αρχείο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* (Ι.Ε.Ε.Ε), αριθ. εγγράφου 18824.

¹³⁶⁸ Α. Παπακώστας, «Η αγάπη του Αλή πασά για τη μουσική και το χορό», *Νέος Κουβαράς* 2 (1962):33, όπου αναφέρεται το συγκεκριμένο απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Αθανάσιου Λιδωρίκη.

¹³⁶⁹ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. 4, σ. 205-206.

¹³⁷⁰ Ο ζουρνάς είναι ξύλινο πνευστό όργανο, το οποίο χρησιμοποιείται στη λαϊκή μουσική περιοχών των Βαλκανίων, της Ανατολίας της Μέσης Ανατολής και της Κεντρικής Ασίας. Παραδοσιακά κατασκευάζεται από ξύλο βερυκοκιάς με ενσωματωμένο διπλό καλάμι, το οποίο δημιουργεί έναν διαπεραστικό ήχο. Είναι παρόμοιο με το *mizmar* της αραβικής μουσικής. Ο ζουρνάς κυριαρχούσε μέχρι την έλευση του κλαρίνου σε όλη την επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απεικονίζεται σε αναρίθμητες γκραβούρες της περιοχής της Αττικής, αλλά και της Ρούμελης γενικότερα. Όσον αφορά την Ήπειρο, το όργανο έχει απεικονιστεί σε πολλές γκραβούρες του 19ου αιώνα, αλλά και σε τοιχογραφία του 15ου αιώνα στη Μονή Φιλανθρωπινών στο Νησί των Ιωαννίνων. Διάδοχος του ζουρνά στη μουσική των Βαλκανίων αποτελεί το κλαρίνο, το οποίο απέκτησε μια προνομιακή θέση στην ηπειρώτικη μουσική. Το κλαρίνο εντάχθηκε στην οθωμανική στρατιωτική μπάντα μετά το 1826, όποτε και ανασυγκροτήθηκε η δομή του στρατού, ακολουθώντας ευρωπαϊκά πρότυπα. Αυτό είχε ως συνέπεια τα ασιατικής προέλευσης όργανα της μπάντας να αντικατασταθούν από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκής. Μεταξύ αυτών και το κλαρίνο το οποίο εντάχθηκε στην επίσημη αυλική ορχήστρα του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄. Προκειμένου να υποστηρίξει τη αναμόρφωση αυτή κλήθηκε μάλιστα ο Giuseppe Donizzetti, αδελφός του γνωστού Ιταλού συνθέτη Gaitano Donizzetti, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη ως αρχιμουσικός της σουλτανικής αυλής, λαμβάνοντας τον τίτλο του

πνευστό όργανο, που ο περιηγητής ταυτίζει με το *fife* (πλαγίαυλος), ενδεχομένως λόγω της πλάγιας θέσης που το κρατά ο οργανοπαίκτης).¹³⁷¹ Οι κύριοι εκφραστές της ενόργανης λαϊκής μουσικής στην περιοχή της Ηπείρου κατά τον 19^ο αιώνα ήταν οι Ρομά, εγκατεστημένοι ή μετακινούμενοι.¹³⁷² Την πρωτοκαθεδρία των Ρομά στη μουσική της Ηπείρου και των Ιωαννίνων ειδικότερα, επισημαίνει και ο Ι. Λαμπρίδης, ο οποίος χαρακτηρίζει τα Ιωάννινα σημαντικότερο μουσικό κέντρο, όπου όπως αναφέρει *τά όργανα, δυστυχώς υπό γύφτων μόνο κρούονται*.¹³⁷³

Οι ανάγκες του αληπασαδικού οτζακίου για ψυχαγωγία καλύπτονταν και από οργανοπαίκτες και χορευτές, από την οθωμανική πρωτεύουσα, η οποία ως το μεγαλύτερο εμπορικό και πνευματικό κέντρο της Αυτοκρατορίας, μπορούσε να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του πιο ισχυρού περιφερειακού αξιωματούχου στα Βαλκάνια. Όπως αναφέρει ο Αθανάσιος Λιδωρίκης, *«έκ τής Κωνσταντινουπόλεως έφερε κατά καιρούς διάφορους νταουσανήδες (μουσικούς), οΐτινες έψαλλον διάφορα τουρκικά άς, κατά και ώρχοδντο. Είς τούτους παρεχώρει οΐκημα καί μετά τινά καιρόν τούς έφιλοδώρει και έδιδεν άδειαν ν' άναχωρήσωσι...»*.¹³⁷⁴ Σχετικά με την προμήθεια χορευτών και οργανοπαικτών για τις ανάγκες του αληπασαδικού οτζακίου μας πληροφορεί ένα αρχειακό τεκμήριο. Πρόκειται για ένα αρζουχάλι του Θεοδωράκη Σεϊρλή, Κωνσταντινουπολίτη που προφανώς διατηρεί σχέσεις με οτζακίο, με ημερομηνία 10 Μαΐου 1804 προς τον Αλή πασά, με το οποίο τον ενημερώνει ότι εξασφάλισε και θα του στείλει *«τρία παιδιά καί δύο λαλιστάδες (τραγουδιστές)...όχι τίποτες μεγάλα είς την ήλικίαν ...χορούς, παιχνίδια καινούρια είναι είς τήν Πόλη, αυτά τά ήξεύρουν»*. Ως αμοιβή της ομάδας αναφέρεται το ποσό των 15 πουργκιών γροσίων για ένα χρόνο.¹³⁷⁵ Όπως προκύπτει από το έγγραφο, στο παρελθόν ο ίδιος είχε φέρει στα Ιωάννινα ανάλογη ομάδα παιδιών οργανοπαικτών-χορευτών, από την οποία φαίνεται ότι δεν έμεινε ευχαριστημένος ο Αλή πασάς, αλλά υπόσχεται κάτι πολύ

πασά μεταξύ των ετών 1808-1839. Την ίδια εποχή, εξάλλου, και οι τσιγγάνικες ορχήστρες της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, οι οποίες λειτουργούσαν εκτός θεσμικής πρωτοβουλίας, υιοθετούν τα νέα ευρωπαϊκά όργανα. Βλ. L. Picken, *Folk Music Instruments of Turkey*, Λονδίνο 1975, σ. 511.

¹³⁷¹Το *fife* είναι όργανο με ξύλινο ή μεταλλικό σώμα, που ανήκει στην κατηγορία του πλαγίαυλου και συναντάται συνήθως στις στρατιωτικές μπάντες της κεντρικής Ευρώπης. Για το πνευστό αυτό όργανο, ο περιηγητής σημειώνει ότι έπαιζε και τις πιο διαπεραστικές νότες. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. III, σ. 205-206.

¹³⁷²Από έναν κατάλογο δαπανών του Ιταλού διερμηνέα Sanfermo, που επισκέφθηκε τα Ιωάννινα το 1720, μαθαίνουμε πως στην αυλή του τότε πασά των Ιωαννίνων υπήρχαν *σαλπικτές, τζορνάδες* (ζουρνάδες) και *τύμπανα*, τους οποίους πλήρωνε ο διοικητής των Ιωαννίνων με βενετσιάνικες λίρες. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Πώς ήτο η Αυλή του Πασά Ιωαννίνων το 1720», *Ηπειρωτική Εστία* 2 (1953): 346.

¹³⁷³Ι. Λαμπρίδης, *Ζαγορισιακά*, Αθήνα 1870, σ. 158.

¹³⁷⁴Ο.π.

¹³⁷⁵Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 229, σ. 426-428.

καλύτερο.¹³⁷⁶ Η συμφωνία έγινε με τους γονείς των παιδιών, χωρίς εκείνα να το γνωρίζουν, αλλά θέτουν όρους για την ακριβή διάρκεια παραμονής των παιδιών τους στα Ιωάννινα, καθώς και ότι θα πρέπει να τα συνοδεύει ο ίδιος ο Θεοδ. Σεϊρλής. Τη συνέχεια της υπόθεσης μαθαίνουμε από νεώτερο αρζουχάλι (1807) του τελευταίου προς τον Αλή πασά. Όπως αναφέρει, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη από τα Ιωάννινα και τον κυνηγούν οι δανειστές του, καθώς και η οικογένεια ενός από τα παιδιά, που ονομάζεται *Καρανφίλης* (karanfil/قرفنل= γαρύφαλλο), το οποίο είχε μεταφέρει στα Ιωάννινα και τώρα επανέφερε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Σεϊρλής ζητεί χρήματα από τον Αλή πασά για να εξοφλήσει τα χρέη του προς τους δανειστές του και να εγκατασταθούν ο ίδιος και η οικογένειά του στα Ιωάννινα, φέρνοντας μαζί του και δύο άλλα παιδιά αντίστοιχης ιδιότητας, για το σεράι του Αλή πασά.¹³⁷⁷

Ένα ακόμα έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά, το οποίο περιέχει πληροφορίες για οριενταλιστικού τύπου πολυτέλεια στις ψυχαγωγικές συνήθειες του αληπασαδικού οτζακίου, είναι αυτό που αφορά την αποστολή νεαρών σκλάβων, κάποιων μάλιστα αφρικανικής προέλευσης, στα Ιωάννινα. Πρόκειται για αρζουχάλι του Σουλεϊμάν εφένδη, καπουτζοχαντάρη του Αλή πασά στην Κων/λη προς τον κύριο του, με ημερομηνία 3 Απριλίου 1811, όπου αναφέρεται η πληροφορία για νεαρούς σκλάβους (*σκληρόπουλα και αραπόπουλα*), τα οποία του είχαν στείλει με κάποιον *Τούμπελον*. Ο Καϊμακάμ πασάς (kaymakamrpaşa/قايماقپاشا), αξιωματούχος της οθωμανικής αυλής ζητεί διευκρινίσεις σχετικά με το αν έφτασαν και σε τι κατάσταση είναι, καθώς ενδιαφέρεται να μάθει ο ίδιος ο Σουλτάνος: «*Επειδή και είναι χάτι χουμαγιούνι για τέτοιαις δουλειαῖς καί θέλει νά ξεύρει ό βασιλιᾶς*». Οι τελευταίες φράσεις παραπέμπουν σε προσωπικό δώρο του Σουλτάνου προς τον βεζύρη των Ιωαννίνων, που δεικνύει ότι σκλάβοι και μάλιστα αφρικανικής προέλευσης εξακολουθούν να αποτελούν μια πολυτελή συνήθεια, μια αντίληψη στην οποία ανιχνεύεται η μακρά διάρκεια συμβολισμών ισχύος και πρακτικών πολυτελούς βίου, κατά τα μεσανατολικά πρότυπα.¹³⁷⁸

¹³⁷⁶ «*Εγώ τή γνώμην σου τήν ήξεύρω, ὅχι σάν πρώτα ὅπου ἦλθα, τώρα εἶναι ἀλέως καί διά τήν ἀγάπην σου τήν πολὺν εἶναι ὅπου ἐκατόρθωσαν αὐτὴ τή δουλιᾷ*». Ό.π., σ. 427.

¹³⁷⁷ «*Και τά δύο παιδιά ὅπου σοῦ ἦπα εἶναι ἔτιμα, χαζίρικα (hâzîr/حاضر= έτοιμος, ετοιμότητα), ὅμως δεν παρὼ νά βγὼ ἔξω νά κάμω τή δουλιᾷ μου νά πάρω καί νά ῥτω... Ἐγὼ δέν ἔχω νά δουλέψω ἄλων ἀφθέντη ἀπέ τήν ἠπιλώτη σου ἄλων καί ἤξερε ὅτη θά νά πάρω και το σπητηκὼ μου μαζί και θά ῥτῶ διατί ἡ πώλη διά τά μένα χαράμη ἦναι...*». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Αλή πασά Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ. 203, σ. 542-543.

¹²⁰⁸ Ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 567, σ. 542-543.

2. Νεωτερικοί θεσμοί στην επικράτεια του Αλή πασά.

Η επαφή του Αλή πασά με την ευρωπαϊκή εμπειρία, παρά τις όποιες διαθλάσεις της μέσα από τις δικές του ηγεμονικές επιδιώξεις και τις μεσανατολικού τύπου διοικητικές αντιλήψεις, συνιστά τη βασική αφετηρία διεύρυνσης των πολιτικών του οριζόντων και, εν τέλει, εφαρμογής εκσυγχρονιστικών μέτρων και πρακτικών νεωτερικού τύπου. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η υιοθέτηση νεωτερικών δομών ευρωπαϊκής προέλευσης σε θέματα υγειονομικής πρόληψης, η οποία προκρίνεται προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι κίνδυνοι στη δημόσια υγεία από τη διάδοση των μολυσματικών ασθενειών και οι σημαντικές επιπτώσεις τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Στην Ευρώπη, μετά τις επιδημίες που αφάνισαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού της κατά την μεσαιωνική και την πρόωμη νεώτερη εποχή, αλλά και με την πρόοδο που είχε συντελεστεί τους τομείς της ιατρικής και της υγιεινής, τα μέτρα πρόληψης των λοιμωδών νοσημάτων και ιδιαιτέρως της πανώλης κρίνονταν απαραίτητα για τον περιορισμό εξάπλωσης και την αντιμετώπισή τους.

Μεταξύ των μέτρων, που εφαρμόζονταν απαρέγκλιτα και είχαν θεαματικά αποτελέσματα ως προς την αποφυγή πανδημίας στον ευρωπαϊκό χώρο, ήταν και η απομάκρυνση των νοσούντων ατόμων από την κοινότητα, καθώς και ο εγκλεισμός τους σε πανωλικά νοσοκομεία. Ένα άλλο, εξίσου σημαντικό μέτρο, που επηρέασε αποφασιστικά την πρόληψη των επιδημιών, ήταν ο θεσμός των λοιμοκαθαρτηρίων. Η Βενετία είχε δημιουργήσει από αιώνες ένα σημαντικό δίκτυο λοιμοκαθαρτηρίων (*λαζαρέτων*) για την αντιμετώπιση της πανώλης και στις κτήσεις της στο Λεβάντε, με σημαντικά αποτελέσματα για τον περιορισμό εξάπλωσης της νόσου στις βενετοκρατούμενες περιοχές που γειτνιάζαν με την οθωμανική επικράτεια.¹³⁷⁹

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καταγράφονται συχνές επιδημίες πανώλης κατά το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, με σημαντικές δημογραφικές και οικονομικές επιπτώσεις. Από την ασθένεια, που από το έτος 1812 έλαβε τη μορφή πανδημίας στην οθωμανική επικράτεια, επλήγη και ο σημερινός ελλαδικός αλλά και ο ευρύτερος βαλκανικός χώρος.¹³⁸⁰

¹³⁷⁹Οι συχνές επιδημίες πανώλης, που έπληξαν την περιοχή της Ηπείρου κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό τις εμπορικές ανταλλαγές Ηπείρου-Βενετίας. Οι πρόξενοι της Βενετίας στην Άρτα, ήταν υποχρεωμένοι να στέλνουν συνεχείς αναφορές στις υγειονομικές αρχές, που είχαν την έδρα τους στα Επτάνησα. Ακόμα και στην παραμικρή υποψία ύπαρξης πανώλης στην περιοχή της Ηπείρου, λαμβάνονταν έκτακτα μέτρα προστασίας, προκειμένου να προστατευτεί η Βενετία από την «πανωλόβλητη Ανατολή». Ελ. Βέτσιος, «Στοιχεία από την εξάπλωση της πανώλης στην Ήπειρο την περίοδο 1759-1762», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 42 (2008): 267-297.

¹³⁸⁰Από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα παρατηρήθηκε επιτάχυνση των επιδημικών φαινομένων της πανώλης στη νότια Βαλκανική, γεγονός που συνεχίσθηκε και κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα. Η κλιμάκωση αυτή των πανωλικών επιδημιών στα νότια Βαλκάνια, που καταγράφεται στις πηγές, θα πρέπει να συσχετιστεί και με την επέκταση των Οθωμανών προς την περιοχή αυτή. Οι συχνές πολεμικές επιχειρήσεις και οι κινήσεις των

Η Ήπειρος δεν προσβλήθηκε αμέσως, λόγω των μέτρων που έλαβε ο Αλή πασάς για την προστασία της περιοχής. Τα πρώτα κρούσματα της νόσου σημειώθηκαν το 1814 στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου,¹³⁸¹ ενώ, ως τις αρχές του 1816 η νόσος είχε επεκταθεί σε ολόκληρο τον ηπειρωτικό χώρο, με μοναδικές εξαιρέσεις τις πόλεις Ιωάννινα, Άρτα και Πρέβεζα. Οι πόλεις αυτές παρέμειναν για μεγάλο διάστημα απρόσβλητες λόγω των αυξημένων και συστηματικών μέτρων που είχαν ληφθεί από την αληπασαδική διακυβέρνηση για την προστασία τους. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβανόταν η λειτουργία λοιμοκαθαρητηρίων στα δερβένια του ηπειρωτικού χώρου, η απολύμανση των ταχυδρόμων και των αντικειμένων των ταχυδρομείων, (κυρίως με τη μέθοδο του καπνίσματος) και η περίθαλψη των ασθενών όχι από τους συγγενείς τους αλλά, από άτομα δηλαδή που ενώ είχαν νοσήσει από πανώλη και επέζησαν.¹³⁸² Να θυμίσουμε ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τα μέτρα για την πρόληψη και εξάπλωση της νόσου ήταν σχεδόν ανύπαρκτα, γεγονός που συνδέεται με τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις που διέφεραν ριζικά από τις αντίστοιχες του ευρωπαϊκού χώρου.¹³⁸³ Το σημαντικότερο όμως μέτρο ήταν η διαμόρφωση και λειτουργία λαζαρέτων, κατ' εντολή του Αλή πασά, σε όλα τα δερβένια της Πίνδου, τα οποία έλεγχε λόγω του αξιώματος του *Επόπτη φύλαξης των Δερβενίων*.¹³⁸⁴

Από τα έγγραφα του Αρχείου του προκρίτου των Ιωαννίνων Σταύρου Ιωάννου προκύπτει ότι η γενική εποπτεία των λαζαρέτων ανατέθηκε στον Μουχτάρ πασά, ο οποίος βρισκόταν σε διαρκή επαφή με τον ιωαννίτη πρόκριτο. Παρά τον αποσπασματικό χαρακτήρα του αρχειακού υλικού, φαίνεται ότι τα πρώτα λαζαρέτα λειτούργησαν στη Σιάτιστα, Κοζάνη, Γρεβενά, Μέτσοβο, Μαλακάσι, Καλαρρύτες, Μακρυνόρος, Γέφυρα Αράχθου, Γλυκύ Θεσπρωτίας (όπου βρίσκεται γέφυρα του ποταμού Αχέροντα), καθώς και στις γέφυρες του ποταμού Καλαμά.¹³⁸⁵ Στα λαζαρέτα τοποθετούνται ένοπλες φρουρές

στρατευμάτων τους στα Βαλκάνια διευκόλυναν τη συχνότητα εμφάνισης της πανώλης στις περιοχές αυτές. Κ. Κωστής, *Στον καιρό της Πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου. 14^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Ηράκλειο 1995, σ. 341-343.

¹³⁸¹Γ. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1823)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1986): 71-75.

¹³⁸²Από τις τρεις αυτές πόλεις, η Πρέβεζα έμεινε αλώβητη ως το τέλος της επιδημίας, στα Ιωάννινα, παρουσιάστηκαν λίγα κρούσματα, ενώ η Άρτα είχε το μεγαλύτερο αριθμό κρουσμάτων. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης στην Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία», ό.π., σ. 73-74.

¹³⁸³Στην Ευρώπη, μετά τις επιδημίες που αφάνισαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού της κατά την μεσαιωνική και την πρώιμη νεότερη εποχή, αλλά και με την πρόοδο που είχε συντελεστεί τους τομείς της ιατρικής και της υγιεινής, τα μέτρα πρόληψης των λοιμωδών νοσημάτων και ιδιαίτερος της πανώλης κρίνονταν απαραίτητα για τον περιορισμό εξάπλωσης και την αντιμετώπισή τους. Οι κοινωνικές πραγματικότητες του οθωμανικού χώρου δεν επέτρεπαν την απομάκρυνση των ασθενών από το οικογενειακό τους περιβάλλον και την απομόνωσή τους σε ειδικά, για τον σκοπό αυτό, ιδρύματα.

¹³⁸⁴Για τη λειτουργία των λαζαρέτων στα δερβένια της Ηπείρου και γενικότερα στην επικράτεια του Αλή πασά, βλ. Ανεμοδουρά, *Ο θεσμός του Επόπτη*, ό.π., σ. 99-105.

¹³⁸⁵D. Panzac, *La peste dans l' Empire Ottoman 1700-1850, Collection Turcica V*, εκδ. Poeters, Louvain 1985, σ. 448.

κυρίως από αλβανούς δερβεντζήδες,¹³⁸⁶ των οποίων η συμπεριφορά καταγγέλλεται ως σκληρή και αισχροκερδής από τους διερχόμενους.¹³⁸⁷ Η περιοχή των Ιωαννίνων υπήρξε στον τομέα αυτό προπομπός, κυρίως λόγω της οικονομικής ανάπτυξης του ελληνικού πληθυσμού, των ανεπτυγμένων κοινοτικών θεσμών και της δυναμικής της εκπροσώπησης στους κύκλους της ελληνικής διασποράς.¹³⁸⁸ Για την προστασία της ίδιας της πόλης των Ιωαννίνων από την επιδημία δημιουργήθηκε μια δεύτερη ζώνη υγειονομικού ελέγχου με την ίδρυση και λειτουργία λαζαρέτων. Η δεύτερη αυτή ζώνη λαζαρέτων θωράκιζε με επιτυχία την πρωτεύουσα της Ηπείρου, σε περίπτωση που υπήρχαν διαρροές στα λαζαρέτα που λειτουργούσαν στα δερβένια της Πίνδου.¹³⁸⁹ Παράλληλα με την λειτουργία των λοιμοκαθαρητηρίων, η χριστιανική κοινότητα (*βαρόσι/varos* / واروش=προάστιο, γιατί η χριστιανική συνοικία βρισκόταν εκτός του κάστρου των Ιωαννίνων)¹³⁹⁰ των Ιωαννίνων είχε λάβει μέτρα για την προστασία των κατοίκων σε περίπτωση εισβολής της επιδημίας στην πόλη. Έτσι, όταν η επιδημία προσέβαλε τα Ιωάννινα υπήρχε η κατάλληλη προετοιμασία για την αντιμετώπισή της. Μεταξύ των μέτρων αυτών, ήταν η απομόνωση των ασθενών σε ειδικούς χώρους, που φρουρούνταν αυστηρά και η παροχή ιατρικής φροντίδας από τους γιατρούς των Ιωαννίνων, καθώς και η χρησιμοποίηση, για την περίθαλψη των ασθενών, ατόμων ανοσοποιημένων από την νόσο (*ξεμολιάρηδων*) από περιοχές που είχε ήδη ξεσπάσει η επιδημία.¹³⁹¹

Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανώλης και ιδιαίτερα η λειτουργία των λοιμοκαθαρητηρίων και μάλιστα σε διζωνικό σύστημα στα δερβένια και τις γέφυρες της

¹³⁸⁶ Αναφέρονται και χριστιανοί φύλακες των λαζαρέτων. Σ. Κουγέας, *Αρχαίον Σταύρου Ιωάννου*, έγγρ. αριθμ. 21, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939): 41.

¹³⁸⁷ Συγκεκριμένα, σε αναφορά τους προς τον Σταύρο Ιωάννου, με ημερομηνία 19 Ιανουαρίου 1815, η οποία συνοδεύει σχετική ικετήρια αναφορά (αρζουχάλι) των ιδίων προς τον Μουχτάρ πασά, οι κάτοικοι της Σιάτιστας που βρίσκονται αποκλεισμένοι στο λαζαρέτο της περιοχής, παραπονούνται για τη συμπεριφορά των φρουρών του «ντερβεντζή τοῦ κοντοκασίμη», ο οποίος, όπως αναφέρουν, «όχι μόνον μᾶς γδέρνη αὐτός καί ὁ ἀφέντης μας να μην τό ἡξεύρη, ἀλλά...μᾶς βαστάγη καί ἡμᾶς καί ὅλα μας τά φορτώματα, χωρίς νά μᾶς ἀφήση νά ξεφορτώσωμεν πρώτα, ἀλλά βρεμμένοι κρυωμένοι πρώτα νά τόν πλερώσωμε, ὡς γράφομε, τοῦ αὐθέντος μας καί ὕστερα να μᾶς ἀπολνάγη νά ἔλθωμε εἰς το λαζαρέτο, ὡς νά εἴμασθαν κλέφτες». Κουγέας, *Αρχαίον Σταύρου Ιωάννου* (Α.Σ.Ι.) ὁ.π., έγγραφο με αριθμ. 54, σ. 65.

¹³⁸⁸ Ο ίδιος ο Αλή πασάς ένωθε ιδιαίτερο φόβο για την πανώλη. Με την παραμικρή υποψία για εισβολή επιδημίας στα Ιωάννινα εγκατέλειπε την πόλη και εγκαθίστατο στην Πρέβεζα, η οποία περιβαλλόταν από ένα μεγάλο κάστρο, περιτριγυρισμένο από βαθεία τάφρο και για τον λόγο αυτό ήταν περισσότερο προστατευμένη. Επίσης υπήρχε μόνιμο λοιμοκαθαρητήριο από την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας, όπου τα εμπορεύματα και τα πληρώματα των πλοίων υποβάλλονταν στην προβλεπόμενη καραντίνα. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης», ὁ.π., σ. 78.

¹³⁸⁹ *Αρχαίον Σταύρου Ιωάννου* (της Εθνικής Βιβλιοθήκης) κατάστιχο 5, σ. 60 «Λογαριασμός των νέων λαζαρέτων», σ. 70, 88.

¹³⁹⁰ *βαρόσι/varos* / واروش=προάστιο, και κατ' επέκταση ονομαζόταν έτσι η χριστιανική κοινότητα των Ιωαννίνων, γιατί κατοικούσε εκτός του κάστρου της πόλης, μετά την εξέγερση του Διονυσίου Τρίκκης Φιλόσοφου (*Σκυλόσοφου*) και τα μέτρα που επιβλήθηκαν εναντίον της (μεταξύ των οποίων και η αναγκαστική μετεγκατάστασή της εκτός του οχυρωμένου τμήματος των Ιωαννίνων. Για την εξέγερση του Διονυσίου Φιλόσοφου, βλ. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Η Επανάσταση του Διονυσίου του Φιλόσοφου», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 13 (1938): 81-85.

¹³⁹¹ Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης», ὁ.π., σ. 78.

ηπειρωτικής μεθορίου αποτελούν σημαντική πρωτοπορία της αληपाσαδικής διακυβέρνησης και αποτέλεσμα αξιοποίησης ανάλογης λειτουργικής εμπειρίας στις γειτνιάζουσες κτήσεις του βενετικού κράτους.¹³⁹² Ένα άλλο σημαντικό μέτρο για την πρόληψη της επιδημίας κατά την αληπασαδική περίοδο υπήρξε η λειτουργία του νοσοκομείου των Ιωαννίνων, με τη συμβολή της κοινότητας της πόλης. Η τελευταία πρωτοστάτησε στη διαμόρφωση θεσμών κοινωνικής πολιτικής, όπως τα λεγόμενα *λάσα*, θεσμό στον οποίο στηρίχθηκε, εν πολλοίς, η κοινωνική πολιτική της ελληνορθόδοξης κοινότητας.¹³⁹³ Το νοσοκομείο σχεδιάστηκε το φθινόπωρο του 1816 προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι ανάγκες περίθαλψης των πανωλόβλητων ασθενών.¹³⁹⁴ Τα έξοδα για την ανέγερση και τη λειτουργία του καλύφθηκαν από το σύστημα των δωρεών (λάσων). Η επιλογή και τοποθέτηση των εφόρων για τη διαχείριση των λάσων εγκρινόταν πρωταρχικά από τον Αλή πασά, ο οποίος στη συνέχεια όριζε τους *ναζίρηδες* (*nazir/نظر*= επόπτης). Οι παρεμβάσεις του τελευταίου ήταν καθοριστικές για την τήρηση των όρων που έθεταν οι διαθέτες.¹³⁹⁵

Τα Ιωάννινα αποτελέσαν ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Οι Ιωαννίτες του εσωτερικού και της διασποράς πρωτοστάτησαν στην ίδρυση τυπογραφείων, όπως στην περίπτωση των τεσσάρων ελληνικών τυπογραφείων της Βενετίας που ιδρύθηκαν από τον Νικόλαο Γλυκύ, τον Ανδρέα Ιουλιανό, τον Νικόλαο Σάρο και τον Δημήτριο Θεοδοσίου. Η εμπορική και οικονομική ανάπτυξη της πόλης των Ιωαννίνων οδήγησε στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης με την ίδρυση σημαντικών σχολείων ήδη από τον 17^ο αιώνα: η

¹³⁹²Όπως αναφέρει ο πρόκριτος των Ιωαννίνων Σταύρος Ιωάννου: «Τά λαζαρέτα, όπου ἐμπόδισαν την πανούκλαν όπου κατέφαγεν ὅλην την Ρούμελην, ποίος ἐσχεδίασε νά μὴν ἔμβῃ εἰς Ἰωάννινα καὶ ἀπὸ (α)ταζίαν καὶ ἔλλειπιν λαζαρέτων ἐμβαίνοντας τρίς φορές, ποίος τὴν ἐδίωξεν χωρίς ἔξοδα καὶ χωρίς βλάβην καὶ μέ ταχύτητα εἰς 60 ἡμέρας, τρόπος εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἄγνωστος;» *Αρχεῖον Σταύρου Ιωάννου* (Α.Σ.Ι), φ. Πολιτεία Ιωαννίνων-Ισνάφια- Βιλαέτι Ιωαννίνων (ΠΒ-ΙΒΙ). Βλ. έγγραφο 1300, με τίτλο «ὅσας βοήθειας ἔκαμα εἰς το βαρόσι ἀπὸ τὸν καιρὸν πού ἔγινα προεστώς». Στο έγγραφο εμφανίζεται ο πρόκριτος Σταύρος Ιωάννου ως βασικός διοργανωτής του σχεδιασμού των λαζαρέτων. Βλ. Ανεμοδουρά, *Ο θεσμός του Επόπτη*, ὁ.π., σ. 99-105.

¹³⁹³Η λέξη προέρχεται από το ιταλικό ρήμα *lasciare*= αφήνω. Πρόκειται για τα αφιερώματα ιδιωτών για φιλανθρωπικούς σκοπούς, τα οποία εμφανίζονται συστηματικά από τον 17^ο αιώνα και κατανέμονται σε διάφορους προνοιακούς τομείς, όπως προκύπτει και από έγγραφο του έτους 1796. Στο έγγραφο γίνεται λεπτομερής καταγραφή των λάσων κατά τομείς, με χρονολογικές αναφορές, καθώς και των διαθετών τους, των ποσών και των τόπων όπου κατατέθηκαν και του τόκου που απέδιδαν.¹³⁹³ Μεταξύ των τόπων κατάθεσης των λάσων αναφέρονται τράπεζες της Βενετίας, της Μόσχας, της Βιέννης, αλλά και η ίδια η πόλη των Ιωαννίνων. Βλ. Α. Σταυρόπουλος, *Το νοσοκομείο των Ιωαννίνων (1762-1822)*, Αθήνα 1986, σ. 24.

¹³⁹⁴Το σχετικό κατάστιχο με τις ετήσιες αποδόσεις των λάσων στα έσοδα του νοσοκομείου καταστράφηκε στη μεγάλη πυρκαγιά των Ιωαννίνων, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Αλή πασά από τις σουλτανικές δυνάμεις το 1820. Ὁ. π., σ. 25.

¹³⁹⁵Σταυρόπουλος, *Το νοσοκομείο των Ιωαννίνων*, ὁ.π., σ. 25, όπου αναφορά σε έγγραφο με αριθμ. 16 από το Αρχείο Σταύρου Ιωάννου (Α.Σ.Ι.), Πρόκειται για μπουγιουντί του Αλή πασά, με ημερομηνία 29 Μαΐου 1813 προς τον Σ. Ιωάννου και τον μητροπολίτη Ιωαννίνων, με το οποίο τους ορίζει ως *ναζίρηδες* (επόπτες) για να διορθώσουν «αὐτὴ τὴν ὑπόθεσιν καὶ νά γίνωνται ὅλα εἰς τό ἐξῆς κατὰ τό χρυσόβουλον καὶ θέλησιν ἐκείνων ὅπου τὰ ἀφιέρωσαν νά ἀλλάξετε καὶ τοὺς ἐπιτρόπους ὅπου δὲν φέρνονται καλά εἰς ὅλα τὰ μέρη αὐτά, προσέχοντες πάντοτε νά εἶναι κατὰ τὴν θέλησιν ἐκείνων ὅπου τὰ ἔβαλαν».

σχολή του Επιφάνειου (1647), η Μπαλάνειος σχολή (1676),¹³⁹⁶ η Μαρούτσειος σχολή (1742),¹³⁹⁷ η Καπλάνειος (1805)¹³⁹⁸ και η Ζωσιμαία Σχολή (1805) ιδρύθηκαν και λειτούργησαν όλες με δωρεές ιωαννιτών εμπόρων της διασποράς, προσδίδοντας στην πόλη μια προνομιακή θέση στα πνευματικά κέντρα του ελληνισμού. Πρόκειται για μια σημαντική πτυχή της ηπειρωτικής ιστορίας, την οποία ανέδειξε η εθνική ιστοριογραφία του προηγούμενου αιώνα, άμεσα συνδεδεμένη με την οικονομική της ανάπτυξη κατά την περίοδο της αληπασαδικής διακυβέρνησης. Η ίδρυση και λειτουργία των σχολών των Ιωαννίνων ακολούθησε ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα πρότυπα συστήματα χρηματοδότησης, από τόκους παγίων κεφαλαίων που κατατίθεντο σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα του εξωτερικού, ώστε να εξασφαλίζεται η λειτουργία τους στο μέλλον.¹³⁹⁹

Σημαντικό αστικό κέντρο των Βαλκανίων με πνευματική ανάπτυξη υπήρξε κατά τον 18^ο αιώνα και η Μοσχόπολη (σημ. Voskorojë στη νοτιοανατολική Αλβανία). Η πόλη κατοικείται από βλάχοφωνο και ελληνόφωνο πληθυσμό, ο οποίος κατά τη δεκαετία του 1730 έφτανε τις 60 χιλιάδες. Στην Μοσχόπολη λειτούργησε το δεύτερο, μετά από αυτό της Κωνσταντινούπολης, τυπογραφείο στον ελλαδικό χώρο το έτος 1731, με πρωτοβουλία του ιερομόναχου Γρηγόριου Κωνσταντινίδη, όπου τυπώθηκε και το πρώτο τετράγλωσσο λεξικό

¹³⁹⁶Η Μπαλάνειος Σχολή ιδρύθηκε από τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο (1684-1760), με χρήματα του ευεργέτη Μάνου Γκιούμα και σ' αυτή δίδαξαν εμβληματικές προσωπικότητες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως ο Βησσαρίων Μακρής (1675-1683), ο Γεώργιος Σουγυρδής (1683-1714), ο ιερομόναχος Μεθόδιος Ανθρακίτης (1715-) και ο μαθητής του, Αθανάσιος Ψαλίδας (1767-829), ο Ιωάννης Βηλαράς, λόγιος και προσωπικός γιατρός του Βελή πασά και ο Κοσμάς Μπαλάνος, γιος του ιδρυτή της σχολής, Μπαλάνου Βασιλόπουλου.

¹³⁹⁷Η Μαρούτσειος ή Μαρουτσαία Σχολή ιδρύθηκε και αυτή με δωρεές των ιωαννιτών εμπόρων της διασποράς Σίμου και Λάμπρο Μαρούτζη, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στη Βενετία. Πρώτος σχολάρχης του Μαρουτσειού Σχολής διορίστηκε ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο οποίος θεωρείται από τους προδρόμους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η σχολή παρήκμασε λόγω έλλειψης πόρων όταν η Βενετία κατακτήθηκε από τους αυτοκρατορικούς Γάλλους και απωλέσθηκαν τα κεφάλαια των αδελφών Μαρούτζη, που ήταν κατατεθειμένα σε βενετική τράπεζα. Βλ. σχετ. Κ. Μέρτζιος «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείον» *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11 (1933): 152-180 και 182-187.

¹³⁹⁸Η Καπλάνειος Σχολή ιδρύθηκε από τον Αθανάσιο Ψαλίδα, με δωρεά του Ιωαννίτη μεγαλεμπόρου της Ρωσίας Ζώη Καπλάνη. Η σχολή διέθετε αξιόλογες υποδομές ενός νεωτερικού σχολείου της εποχής, όπως μεγάλη βιβλιοθήκη και εργαστηριακό εξοπλισμό για τα μαθήματα της φυσικής και της χημείας. Η Καπλάνειος λειτούργησε έως την κατάληψη των Ιωαννίνων από τα σουλτανικά στρατεύματα το 1820.

¹³⁹⁹Για την εκπαίδευση στην πόλη των Ιωαννίνων και στην περιοχή της Ηπείρου κατά την οθωμανική περίοδο βλ. μεταξύ άλλων: Β. Α Μυστακίδης, Συμβολή εις την Ιστορίαν των εν Ιωαννίνους Σχολείων (Σχολή του Γκιούμα-Ανέκδοτα ταύτης Σιγίλλια), *Παρνασσός* 10 (1886): 55-76, 132-140, 185-191 · Σ. Λάμπρος, «Περί της Παιδείας εν Ιωαννίνους επί Τουρκοκρατίας», *Νέος Ελληνομνήμων* 13, τχ. 3 (1916): 273-317 · Φ. Μιχαλόπουλος, *Τα Γιάννενα και η Νεοελληνική Αναγέννηση (1648-1820)*, Αθήνα, 1930 · Κ. Δ. Μέρτζιος, «Επιφάνιος Ηγούμενος-Νικηφόρος Πριγγελεύς και η Σχολή Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 13 (1938): 110 · Ε. Σούρλας, «Ο Αθανάσιος Ψαλίδας ως παιδαγωγός. Αφιέρωμα στον μεγάλο Ηπειρώτη Διδάσκαλο του Γένους Αθανάσιο Ψαλίδα, 1767-1829», *Ηπειρωτική Εστία* 1 (1952): 471-484 · Π. Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή Λογίων της Τουρκοκρατίας* [Ιωάννινα, 1866], εισαγωγή-επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ιωάννινα 1960 · Γ. Κεχαγιόγλου, «Ενα Χειρόγραφο της "Γεωγραφίας Φυσικοπολιτικής" του Α. Ψαλίδας», *Ο Ερανιστής*, 13, τχ. 73 (1976): 23-40 · Π. Κιτρομηλίδης, «Αγώνες για την ιδεολογική ανανέωση στην παιδεία των Ιωαννίνων-Ερμηνευτικό Χρονικό», *ANTI* 11 τχ. 179 (1981): 26-30 · Ο. Κατσιαρδή-Hering, «Χριστόφορος Φιλητάς, σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας», *Μνήμων* 12 (1989): 9-41 · Ε. Κούρματζη-Παναγοτάτου, «Η εκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της: οι «νεωτεριστικές» σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα (1645-1820)», *Δωδώνη* 20 (1991): 102-173.

της ελληνικής, αλβανικής, βλάχικης και βουλγαρικής γλώσσας, καθώς και ελληνικό σχολείο με τίτλο «*Ελληνικόν Φροντιστήριον*», το οποίο εξελίχθηκε σε σημαντικό πνευματικό κέντρο της περιοχής και το 1744 μετονομάστηκε σε «*Νέα Ακαδημία*».¹⁴⁰⁰

3.Οι στρατηγικές της αληπασαδικής εξουσίας: Από την ωμή βία ως την υπόσχεση συνταγματικής νομιμότητας.

Ο Αλή πασάς από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα κατέστη σταδιακά ο ισχυρότερος ηγεμόνας των Βαλκανίων, εξασφαλίζοντας, μέσα από μια συγκρουσιακή διαδικασία, την *de facto* οικονομική, πολιτική και στρατιωτική κυριαρχία του σε μια ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια, που περιλάμβανε τον ηπειρωτικό ελλαδικό και τον νότιο αλβανικό χώρο. Πρόκειται για κυριαρχία, που τις περισσότερες φορές νομιμοποιείται εκ των υστέρων από την κεντρική οθωμανική εξουσία. Η εξουσία του Αλή πασά επιβλήθηκε σ' έναν κόσμο πολλαπλής και άναρχης βίας, διεμβολίζοντας μικρότερα κέντρα τοπικής εξουσίας, που αποτέλεσαν μηχανισμούς καταπίεσης και οικονομικής εκμετάλλευσης των υποτελών πληθυσμών. Η χρήση της βίας αποτέλεσε βασική στρατηγική του Αλή Τεπεντελενλή για την ανέλιξη του στην οθωμανική ιεραρχία και τη βαθμιαία επέκταση της εξουσίας του.

Η διοικητική μηχανή της οποίας προΐσταται υπήρξε συνδυασμός από συσσωρευμένες λειτουργικές εμπειρίες του οθωμανικού τρόπου διοίκησης και δυτικότροπων στοιχείων. Υιοθετεί στρατηγικές δυτικού τύπου, που μαθαίνει κατά τις επαφές του με τους Ευρωπαίους, τις οποίες ωστόσο δεν κατανοεί πλήρως, που έχουν περιορισμένο και αποσπασματικό χαρακτήρα και εφαρμόζονται από την αληπασαδική εξουσία προκειμένου να επιτύχουν συγκεκριμένες επιδιώξεις ή να αναστείλουν τις δυσμενείς επιπτώσεις των πάγια ακολουθούμενων τακτικών στον οθωμανικό χώρο.

Η ίδια η εδαφική επικράτεια του Αλή πασά κατευθύνει τις στρατηγικές που επιλέγει, ως συμβολισμούς αλλά και ως μέσα επιβολής της εξουσίας του. Είναι ο πλέον άμεσος ανατολίτης γείτονας του ευρωπαϊκού χώρου και ταυτόχρονα η επικράτειά του είναι βασική πύλη εισόδου των ευρωπαϊκών ιδεολογιών, του «διαφορετικού» που έρχεται από τον δυτικό κόσμο. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της αληπασαδικής διακυβέρνησης και η διαμόρφωση πιο αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου δεν έχει ως αφετηρία τη νεωτερική αντίληψη περί κρατικής (συγκεντρωτικής και αποτελεσματικής) εξουσίας, αλλά επιδιώκει την ενίσχυση του πολιτικού και οικονομικού ρόλου του βεζύρη των Ιωαννίνων μέσα σ'

¹⁴⁰⁰Για τη Μοσχόπολη κατά την οθωμανική περίοδο βλ. Α. Κουκούδης, *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 2000.

αυτή τη σχιζοειδή νομή εξουσίας μεταξύ οθωμανικού κράτους και αληπασαδικής *ηγεμονίας*. Η χρησιμοποίηση ανθρώπων, ανεξαρτήτως θρησκευματος με βασικό γνώμονα τις ικανότητες που διαθέτουν και την απόλυτη υποταγή και νομιμοφροσύνη στην αληπασαδική εξουσία, εκλαμβάνεται από την πλειοψηφία των βιογράφων του ως ένδειξη της ανεξιθρησκίας που τον χαρακτήριζε, η βάση της οποίας αποδόθηκε στις μπεκτασικές θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

Οι στρατηγικές της αληπασαδικής διακυβέρνησης σχετίζονται άμεσα με την πολυσχιδή δράση, μέσω της οποίας διευρύνει τα όρια της επικράτειας του ο Αλή πασάς. Πρόκειται για παρεμβάσεις που συγκλίνουν στο τρίπτυχο στρατιωτική ισχύς- πολιτική εξουσία-συσσώρευση πλούτου, επί του οποίου εδράζεται η φυγόκεντρη περιφερειακή εξουσία των *âyan*, που επί δύο αιώνες κυριαρχούν στην πολιτική και οικονομική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Αλή πασάς εκτός από σημαντικός *âyan* υπήρξε και ο ισχυρότερος πολέμαρχος των Βαλκανίων. Η δυνατότητα συγκρότησης πολυπληθούς μισθοφορικού στρατού τον καθιστά υπολογίσιμο παράγοντα για τη στρατιωτική ισχύ της Αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα ενισχύει την αυτονομιστική δράση και εξουσία του. Η οικονομική ευρωστία μέσω μιας πολυσχιδούς οικονομικής δράσης (*iltizam*, εμπόριο, μεγάλη γαιοκτησία), αποτέλεσε βασική στρατηγική επιλογή του πασά των Ιωαννίνων, μέσω της οποίας διαμόρφωσε ένα ποικίλο δίκτυο συνεργατών και υπεκμισθωτών, που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά του και ενίσχυαν την εξουσία του σε τοπικό επίπεδο. Η οικονομική ισχύς έδωσε τη δυνατότητα στον βεζύρη των Ιωαννίνων να χρηματοδοτεί σε τοπικό και κεντρικό επίπεδο μηχανισμούς ενισχυτικούς της παραμονής του στην εξουσία, ενώ παράλληλα τον κατέστησε έναν από τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες της αυτοκρατορίας.

Η οικοδόμηση μιας αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής υπήρξε μια ακόμη στρατηγική επιλογή του βεζύρη των Ιωαννίνων, μέσω της οποίας ενίσχυσε σε σημαντικό βαθμό την αυτονομιστική του δράση. Η πολιτική αυτή υλοποιείται με την ανάπτυξη επίσημων διπλωματικών σχέσεων με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και τη λειτουργία, στα Ιωάννινα και σε άλλες πόλεις της επικράτειάς του, προξενικών υπηρεσιών. Η αυτόνομη εξωτερική πολιτική αποτελεί την πιο σημαντική έκφανση της *de facto* αυτονομίας που επεδίωκε ο Αλή πασάς, η οποία τον είχε καταστήσει υπολογίσιμο παράγοντα της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής και των επιδιώξεων των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Μέσα στο αληπασαδικό σύστημα εξουσίας κυριαρχούν μηχανισμοί βίας και καταστολής, οι οποίοι εξυπηρετούνται σε ολόκληρη την αληπασαδική επικράτεια από τακτικά ή έκτακτα σώματα ενόπλων στην υπηρεσία του πασά των Ιωαννίνων. Το αληπασαδικό οτζάκιο χρησιμοποιεί τη βία ως μέσο επιβολής, εκτός των άλλων, και της

οικονομικής του κυριαρχίας, διαμορφώνοντας ένα πλέγμα εξωοικονομικών καταναγκασμών για την επίτευξη των οικονομικών επιδιώξεων του.¹⁴⁰¹ Οι καταναγκασμοί αυτοί οδηγούν στην επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας του και καθιστούν αποτελεσματικότερο τον μηχανισμό είσπραξης των φορολογικών προσόδων που εκμισθώνει από το οθωμανικό δημόσιο.¹⁴⁰²

Οι Ευρωπαίοι που επισκέπτονται τον Αλή πασά στην καθέδρα της εξουσίας του στα Ιωάννινα, στις γραπτές αφηγήσεις τους καθοδηγούνται από την άποψη, που οι ίδιοι ως λόγιοι έχουν σχηματίσει ήδη για την Ανατολή ως αρχέτυπο. Πρόκειται για μια αντίληψη, που σύμφωνα με τον Edward Said, εμπερικλείει αυτή «την ιδιάζουσα αντιπαράθεση μέσα από την οποία ο Δυτικός αντιλαμβάνεται εκ νέου την ουσία της Ανατολής ως συνέπεια της οικείας αποξένωσής του απ' αυτήν».¹⁴⁰³ Η παραδοσιακή ιστοριογραφία επικεντρώνεται σε δύο συγκεκριμένα γεγονότα προκειμένου να τονίσει με τον πλέον δραματικό τρόπο την απόλυτη βία, που χρησιμοποιεί ο Αλή πασάς για να επιβάλλει την εξουσία του στους πληθυσμούς της επικράτειάς του: τη σφαγή στο Γαρδίκι¹⁴⁰⁴ και τον πνιγμό των 18 γυναικών στη λίμνη των Ιωαννίνων. Αντιθέτως, υποτιμώνται άλλα γεγονότα, που σχετίζονται με χρήση ωμής βίας εκ μέρους του βεζύρη των Ιωαννίνων, όπως η ανελέητη σφαγή των κατοίκων της Πρέβεζας και της γαλλικής φρουράς της πόλης, ή οι βιαιοπραγίες σε βάρος των κατοίκων της Χιμάρας.¹⁴⁰⁵

Όλες οι πληροφορίες, που αναφέρονται στο τραγικό γεγονός της εκτέλεσης των 17 γυναικών και της ηλικιωμένης τροφού της Κυρά-Φροσύνης, προέρχονται από αφηγηματικές πηγές ή από την ανακύκλωση των πηγών αυτών μέσω της λογοτεχνίας. Η παραδοσιακή

¹⁴⁰¹Για τη βία ως στρατηγική της αληπασαδικής εξουσίας βλ. M. Anemodoura, «Violence and Power: Violence as a Governance Strategy in Ali pasha's territory», στο A. Ampoutis κ.ά. (επιμ.), *Violence and Politics. Ideologies, Identities, Representation*, Cambridge 2018, σ. 209-220.

¹⁴⁰²Είναι χαρακτηριστική η φράση, που συνοδεύει όλες τις διαταγές προς τους υπόχρεους κτηνοτρόφους για την απόδοση του τζελέπικου, ενός κρατικού φόρου απόδοσης προβάτων για τις ανάγκες της αυτοκρατορικής Αυλής, τον οποίο για χρόνια εκμίσθωνε ο Αλή πασάς και η οικογένειά του: «εκείνος όπου ήθελε κρύψη μια τρύχα και το μάθω, χώρια που θα γίνουμε μινί (=κρατικά) όλα τα πρόβατά του, αλλά και με το κεφάλι του τζεβάρπι (cevbâb/جرباب= απάντηση) δεν θέλει μου δώση...».

¹⁴⁰³E. Said, *Orientalism*, Νέα Υόρκη 1979, σ. 248.

¹⁴⁰⁴Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 235-238. Η καταστροφή του Γαρδικίου από τον Αλή πασά αναφέρεται στον χειρόγραφο κώδικα της Μονής των Φιλανθρωπινών, γνωστό και ως *Κουβαρά* λόγω του σχήματός του σε κύλινδρο, στον οποίο οι μοναχοί κατέγραφαν από την υστεροβυζαντινή περίοδο ιστορίες ή ενθυμήσεις σημαντικών γεγονότων που λάμβαναν χώρα στην Ήπειρο. Ο *Κουβαράς* είχε μεταφερθεί το 1820 στα Ιωάννινα και κάηκε στην πυρκαγιά που καταέστρεψε μεγάλο μέρος της πόλης, στη διάρκεια της πολιορκίας του Αλή πασά: «ὁ βιζήρης καὶ πάγη μὲ 50 χηλιάδες ἀσκέρι στάργυρόκαστρο καὶ τοὺς γαρδικιώτες καὶ ἀπὲ τοὺς ἐσκότοσε με τὰ τουφέκια ὅλους καὶ ἦταν ὅλι ὅλι 462 καὶ ἔπνιζαν κέ στὰ γιάνινα 73 (ἢ 76) στό νισί κέ ἄφησε τόν μουσταφᾶ πασᾶ μοναχόν ὅσο γιὰ τίν ὄρα (ώρα) καὶ ἦρθε καὶ ἔκαμε καὶ τίς χαρές τοῦ ἔγγονά του, Χουσεῖν πέγη, καὶ τή θυγατέρα τοῦ Βελή πασᾶ καὶ κάλεσεν τὸ ντουινιᾶν ὄλον, τούρκους καὶ Ρομέους καὶ τὸ πήγα ἦταν καὶ πουλάρια 15 κανισκιάλος (κανεῖς ἄλλος) 20 ἄλογα ἀρμοτομένα στό μάλαμα καὶ αἰμῖς (εμεῖς) οἱ βελτζστίνιοι ἐπίγαμε κριάρια 32 κέ γινέκες τραγουδόντας κέ μᾶς ἔβαναν κέ ἐχορέβαμαν». Μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργης Αθηναγόρας, «Νέος Κουβαράς, ἦτοι Χρονικά Σημειώματα αναφερόμενα εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4 (1929): 34.

¹⁴⁰⁵Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 260-263· Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 96-97.

ιστοριογραφική προσέγγιση, διανθισμένη από τις ρομαντικές αντιλήψεις του όψιμου 19^{ου} αιώνα, απέδωσε την εκτέλεση της Ευφροσύνης Βασιλείου, μέλους μιας από τις πλέον αρχοντικές οικογένειες των Ιωαννίνων, στην προσωπική της σχέση με τον γιο του Αλή πασά, Άχμετ Μουχτάρ πασά, και στη μήνη που προκάλεσε ο δεσμός αυτός στη σύζυγό του Πασού χανούμ/ Pasu hanım.¹⁴⁰⁶ Μοναδικό αρχειακό τεκμήριο στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη σχετικά με την Ευφροσύνη Βασιλείου αποτελεί η επιστολή κάποιου ιερωμένου, με το όνομα *Νεόφυτος* από την Κωνσταντινούπολη προς την «κύρια *Εύφροσύνη*», με ημερομηνία 20 Οκτωβρίου 1803, η οποία ανατρέπει την επικρατούσα άποψη για εκτέλεση της κυρά- Φροσύνης τον Ιανουάριο του 1801, με πιθανότερη εκδοχή αυτή του Ιανουαρίου 1804.¹⁴⁰⁷

Η σφαγή στο Γαρδίκι, όπως και αυτή στη Χειμάρρα, εντάσσεται σε μια διαδικασία επιβολής της αληπασαδικής εξουσίας σε όλες τις απείθαρχες αλβανικές φάρες, η οποία αρχικά προκαλεί τη δυσαρέσκεια της Πύλης, αλλά εκ των υστέρων ο πασάς Ιωαννίνων συγχωρείται και νομιμοποιείται η αυθαιρεσία του για τον *φεφά* (vefat/وفات=θανάτωση) των *χαϊνιδων*, όπως αναφέρεται σε έγγραφα του Αρχείου του Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη.¹⁴⁰⁸

Η βία χρησιμοποιείται ως βασική στρατηγική για την πλήρη καθυπόταξη του αρματολισμού και την ένταξή του στην αληπασαδική διακυβέρνηση, ως μηχανισμού καταστολής της ληστείας. Ο έλεγχος των δερβενίων, όπως προαναφέρθηκε, ενισχύει σημαντικά την περιφερειακή εξουσία του Αλή πασά και τον αναδεικνύει σε ουσιαστικό διαχειριστή του αρματολικού φαινομένου στον ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο. Μέσα στο συγκρουσιακό κλίμα μεταξύ του κλεφταρματολισμού και της αληπασαδικής εξουσίας, η πλειοδοσία της βίας δεν αφίσταται και των πιο ακραίων συμπεριφορών, ακόμη και της καταπάτησης του κώδικα τιμής. Η βία από πλευράς ενόπλων ανατροφοδοτεί τη βία του κατακτητικού συστήματος, όχι μόνο ως τιμωρία, αλλά κυρίως ως μέσο πίεσης και συμμόρφωσης.¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰⁶Για την υπόθεση εκτέλεσης της Ευφροσύνης Βασιλείου, της παραμάνας της και των άλλων δεκαέξι γυναικών των Ιωαννίνων ως «τιμωρία για τον έκλειτο βίο τους», σύμφωνα με τα ηθικο κοινωνικά πρότυπα της εποχής βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 377-383.

¹⁴⁰⁷Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμ.190, σ. 351.

¹⁴⁰⁸Βλ. σχετ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. I, σ. 230 κ.ε.

¹⁴⁰⁹Η βία αποτελούσε βασικό στοιχείο επιβολής της εξουσίας στο εσωτερικό της αρματολικής ομάδας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Οδυσσέα Ανδρούτσου και της βίας που ασκούσε στους άνδρες του. Η αναφορά του Βασίλη Μπούσγου, οπλαρχηγού από την Ναυπακτία, ο οποίος υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά υπό τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και τον Αθανάσιο Διάκο είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική: «*Ερωτάτε τόν κ. Αξιώματικόν έν Κεφαλληνία νά σᾶς εἶπῃ ποιός διέταξε τόν Γιάλον καί συντροφίαν καί ἔψησαν εἰς σούβλαν δύο πτωχοῦς στρατιώτας εἰς τό χωρίον Ἀγία Μαρίνα καί τότε ἔπιασε σπασμός ὅλους τούς στρατιώτας καί καπεταναίους καί ἄρχισαν νά συνεργάζονται περί τῆς ἀπαλλάξεως ἀπό τοῦτον τό τέρας. Καί ἤξεύρετε τί ἦτο τό ἔγκλημα τῶν δύο φονευθέντων εἰς τήν σούβλαν; Ἐκαμινε κρύον καί δέν εἶχαν ζύλα νά πυρωθοῦν οἱ στρατιώται καί οἱ δύο φονευθέντες ἔκαψαν δύο κοφίνας, ὅπου ἔβαζαν οἱ χωρικοί τό γέννημα καί δι' αὐτό τό μέγα ἔγκλημα*

Η βία της αληπασαδικής εξουσίας για την καταπολέμηση του ληστρικού φαινομένου στην ευρύτατη γεωγραφική περιοχή -από τον Κορινθιακό ως το Μοναστήρι- καταγράφεται και μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια. Σε αναφορά του καπουτσοχαντάρη του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, με ημερομηνία 6 Ιουνίου του 1814, υπάρχει η πληροφορία ότι ο πασάς των Ιωαννίνων απέστειλε στην Κωνσταντινούπολη αποκομμένα κεφάλια κλεφτών, που «έκαμαν άρτζη (arc/عرض= έκθεση στον Βασιλέα) καί χάζη τό έκαμε».¹⁴¹⁰

Από τις συγκρούσεις του βεζύρη των Ιωαννίνων με τον κόσμο του αρματολισμού ξεχωρίζουν οι περιπτώσεις του Τσαραιών, των αδελφών Κατσαντώνη και Χασιώτη και των Βλαχαβαίων, οι αυτονομιστικές κινήσεις των οποίων προσλαμβάνουν χαρακτήρα ολοκληρωτικής αμφισβήτησης της αληπασαδικής εξουσίας. Οι υπαίτιοι οδηγούνται στον αφανισμό με ιδιαίτερα βίαιο τρόπο. Η εκτέλεση του Θύμιου Βλαχάβα την άνοιξη του 1808 στον περιβάλλοντα χώρο του σεραγιού του βεζύρη λαμβάνει χώρα ως μια τελετουργία ωμής βίας, κατά τη φουκωϊκή οπτική, με υλικό αντικείμενο το ίδιο το σώμα του τιμωρούμενου, που συνθλίβεται, τεμαχίζεται και τα τεμαχισμένα μέλη εκτίθενται για ημέρες σε τέσσερα σημεία της πόλης.¹⁴¹¹ Ο γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα, F. Pouqueville, σύμφωνα με την αφήγησή του υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας του τραγικού τέλους του Θύμιου Βλαχάβα: «Στά Γιάννενα δεμένο σ' έναν πάσσαλο στην αύλή τοῦ σεραγιού ξαναείδα τον Εὐθύμιο Βλαχάβα, πού τόν εἶχα συναντήσει ἄλλοτε στήν Πίνδο (=Χάσια) μαζί μέ τούς στρατιῶτες του. Ἐγνώριζε τήν τύχη του καί πió ἥσυχος ἀπό τόν τύραννο, πού ἠδονίζοταν με την ιδέα ὅτι θά χύση τό αἷμα του, σήκωσε πρὸς τό μέρος μου τά μάτια του γεμάτα γαλήνη, σαν νά ἀποζητοῦσε τήν μαρτυρία μου στόν θρίαμβο τῆς ὕστατης ὥρας του. Τήν εἶδε νά πλησιάζει, τήν ὥρα αὐτή τή φοβερή γιά τό κακό, μέ τήν ἡρεμία τοῦ δίκαιου. Ἔνοιωσε, χωρίς νά ἀναρριγήσει καί δίχως νά

τούς καταδίκασεν ὁ μέγας στρατηγός Ὀδυσσεύς εἰς τήν ποινήν τῆς ψησταργιάς». Αναμνήσεις Β. Μπούσου, αποσταλείσαι προς τον Φωτάκον, Αρ. εγγράφου 15480, *Αρχαίο Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος* (Ι.Ε.Ε.Ε.). Επίσης, Γ.Α.Κ., *Συλλογή Βλαχογιάννη/Αρχαίο Καραϊσκάκη*, Κατάλογος Ε, Κυτίον 22, έγγραφο με αριθμό 226. Οι βαριές ποινές που εφήρμοξε ο Ανδρούτσος, ακόμη και στους κατοίκους της Λειβαδιάς, κατά την επαναστατική περίοδο, αναφέρονται και σε άλλη αφηγηματική πηγή: «...Ἐπὶ δέ φόνῳ καί προδοσίᾳ ἠκρωτηρίαζεν ὁ Ὀδυσσεύς Ἀνδρούτσος τά μέλη τοῦ τοιοῦτου διά πελέκεος, τήν ποινήν δέ αὐτήν ἐξετέλει μόνος του, ὥστε ὁ ἐγκαλούμενος εἰς τόν Ὀδυσσεύαν ἔτρεμε καί ἡμηχάνει, διότι δέν ἠδύνατο νά κάμῃ χρήση οὐδέ μεσιτείας», Ι. Σγουρδάκης, *Ἀριστος οδηγός ἢ πείρα περί του τις πταίει*, Αθήνα 1876, σ. 11. Η παροιμιώδης βία του Οδυσσέα Ανδρούτσου ως αρματολού αναφέρθηκε και σε ομιλία της Ελληνικής Γερουσίας το 1849, από ομιλήτη που δεν αναφέρονται τα στοιχεία του: «Ἐγὼ ὁ ἴδιος, κύριοι, ἐφιλονίκησα πολλάκις μέ τόν Ὀδυσσεά [Ἀνδρούτσο] ἐπὶ τῆς τοιαύτης τρομοκρατίας του, ὅτι δέν ἦτο νόμιμον νά ἀνακρίνουν τούς ληστές μέ βασανιστήρια καί οἱ πρότεροι τῆς Ἑλλάδος κατήγγειλαν ταῦτα...». Πρακτικά Συνεδρίασης Γερουσίας κατά την Β' Σύνοδον της Β' Βουλευτικῆς περιόδου της 28^{ης} Ιουνίου 1849, σ. 221, Γ.Α.Κ. *Συλλογή Βλαχογιάννη/Αρχαίο Καραϊσκάκη*, Καταλ. Ε', κυτ. 22, έγγραφο με αριθμό 227. Στη βία των οπλαρχηγών προς τα μέλη της ομάδας τους αναφέρεται το ακόλουθο απόσπασμα του δημοτικού τραγουδιού, που έχει καταγραφεί από τον C. Fauriel: «Τά παλληκάρια τά καλά σύντροφοι τά σκοτώνουν/ χωρίς κανένα φταίξιμο νά φταίνε τά καῦμένα/ ὁ καπετάνιος τό σκυλί- ἡ γῆ νά μὴν τόν φάγῃ/παίρνει τά κεφάλια τους καί ρίχνει τά κορμιά τους...». Τραγούδι «Τοῦ ἄπιστου καπετάνιου», C. Fauriel, *Chants populaires de la Crée modern*, τ. 2, Παρίσι 1825, σ. 33.

¹⁴¹⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχαίο Αλή πασά Γενναδεῖον Βιβλιοθήκης*, ὁ.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 722, σ. 450.

¹⁴¹¹ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ὁ.π., τ. Ι, σ. 194.

παραπονεθεῖ, τὰ χτυπήματα τῶν δημίων· καί τὰ μέλη του, πού τὰ ἔσυραν μέσα ἀπό τούς δρόμους της πολιτείας, ἔδειξαν στους τρομαγμένους Ἕλληνες τὰ ὑπολείμματα τοῦ τελευταίου καπετάνιου τῆς Θεσσαλίας».¹⁴¹² Σ' ἓνα αντίστοιχο σκηνικό τελετουργικῆς βίας, βρίσκουν αποτρόπαιο θάνατο, περίπου ἓνα χρόνο αργότερα, (Μάρτιο 1809) μετά ἀπό βασανιστήρια καί σύνθλιψη των μελών τους καί οἱ ἀδελφοί Κατσαντώνης καί Χασιώτης.

Το οριενταλιστικό φαντασιακό της βίας τροφοδοτεῖται ἀπό τις ἐκτελέσεις κατ' ἐντολή του βεζύρη στη συνοικία του σαραγιού, που περιγράφεται ἀπό τους ευρωπαϊούς περιηγητές ὡς τόπος μαρτυρίου καί θανάτου. Τα ἀφηγήματα της βίας πληθωρικά, ἀνακαλοῦν εἰκόνες ρωμαϊκῶν θριάμβων στην ἀρένα: «Μεταξύ τοῦ παζαριοῦ καί τοῦ φρουρίου βρίσκεται μιά μικρή πλατεία, ὅπου εἶναι ὁ στρατώνας. Τό μέρος αὐτό εἶναι τό θέατρο τῶν σκληρότερων θανατικῶν ἐκτελέσεων... Ἐκεῖ ἐγκληματίες ἐψήθησαν ζωντανοί, ἄλλων ἀπεκόπησαν τὰ ἄκρα καί ἄλλοι ἀφέθηκαν νά ξεψυχήσουν μέ τό δέρμα τοῦ κρανίου τους τυλιγμένο στό λαιμό» ἀναφέρει ὁ Thomas Smart Hughes.¹⁴¹³ Ὁ Κουτσαλέξης κάνει λόγο γιά ἀλβανό κατάδικο μέ τὸ ὄνομα Γκέκας, που τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1819 ἀφέθηκε νά κατασπαραχθεῖ ἀπὸ λεοπάρδαλη, τὴν ὁποία φιλοξενούσε ὁ Ἀλή πασάς σε κλωβό, στο φρούριο κοντά στο σεράι.¹⁴¹⁴

Ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀλή πασά ἐπιβλήθηκε ἐν πολλοῖς σ' ἓναν κόσμο πολλαπλῆς καί ἀναρχῆς βίας, διεμβολίζοντας μικρότερα κέντρα τοπικῆς ἐξουσίας, που ἀποτελέσαν μηχανισμούς καταπίεσης καί οικονομικῆς ἐκμετάλλευσης των ὑποτελῶν πληθυσμῶν. Ἡ κυριαρχία τοῦ πασά τῶν Ἰωαννίνων καί ἡ συγκεντρωτικὴ προσωποπαγῆς ἐξουσία, που ἀσκήσε γιά τέσσερις δεκαετίες στα νοτιοδυτικὰ Βαλκάνια, ἀπέτρεψε τὰ δεινὰ μίας ανεξέλεγκτης καί συνεχῶς ἀνατροφοδοτούμενης βίας. Ἡ ἀληπασαδικὴ ἐξουσία χρησιμοποίησε τὴ βία σε πολλές ἐκφάνσεις της ὡς, βασικὴ στρατηγικὴ ἐπιβολῆς της σε μὴ ἐποχὴ ὅπου κάτι τέτοιο θεωρεῖτο βασικὴ συνιστώσα ὄχι μόνον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καί τῆς κοινωνικῆς καθημερινότητος. Ὁ Ἀλή πασάς ὑπῆρξε ἰδιαίτερα βίαιος τοπάρχης σε μὴ κοινωνία ἐξοικειωμένη μέ τὴ βία, χρησιμοποιώντας μεθόδους ἀνάλογες μέ αὐτές που χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ κέντρα ἐξουσίας στις προνεωτερικὲς κοινωνίες. Ὡστόσο, ἡ οριενταλιστικὴ πρόσληψη ἀπὸ τὴν περιηγητικὴ λογοτεχνία καί στη συνέχεια τὴν ευρωπαϊκὴ ιστοριογραφία προσέδωσαν στη βία τῆς ἀληπασαδικῆς ἐξουσίας μυθικὰ στοιχεῖα, ταυτίζοντάς τὸν Ἀλή πασά μέ τὸ πρότυπο τοῦ λάγνου, δολοπλόκου καί ανεξέλεγκτου βίαιου ἀνατολίτη. Ὑπῆρξε ἀπὸ τους λίγους οθωμανοὺς ἀξιωματοῦχους, μέ τους ὁποίους ἦλθε σε

¹⁴¹²Pouqueville, *Voyage dans la Grece*, ὁ. π., τ. V, σ. 34.

¹⁴¹³Sm. Huges, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο 1820, σ. 28.

¹⁴¹⁴Ἀραβαντινός, *Ἱστορία τοῦ Ἀλή πασά*, ὁ.π., τ. I, σ. 51 καί τ. II, σ. 372-373. Ἐπίσης, Α. Κουτσαλέξης, *Διαφέροντα καί περίεργα τινὰ ἱστορήματα*, Αθήνα 1882, σ. 28.

επαφή η ευρωπαϊκή λογισύνη και του προσέδωσε τα στοιχεία του *Ανατολίτη Δεσπότη* ως αρχέτυπου, όπως η ίδια προσέλαβε και διαμόρφωσε.

Οι πολεμικές συγκρούσεις με τους Σουλιώτες αποτελούν επίσης κομβικό σημείο στο αφήγημα της βιαιότητας του πασά των Ιωαννίνων. Παρά το γεγονός ότι στην περίπτωση αυτή η στρατηγική σύγκρουση εναλλάσσεται, σε όλη τη διάρκεια της αναμέτρησης, με τη στρατηγική συνδιαλλαγής και από τις δύο πλευρές, το τραγικό φινάλε των σουλιώτικων πολέμων με την ανατίναξη της Μονής στο Κούγκι και την καταδίωξη μέρους του πληθυσμού εκ των υστέρων από τις δυνάμεις του Αλή πασά, καθώς και την κατακρήμνιση των γυναικών στο Ζάλογγο, εντάσσουν την περίπτωση του Σουλίου στην τακτική της απόλυτης και ωμής αληπασαδικής βίας. Οι κατευναστικές παρεμβάσεις του Βελή πασά, αρχιστράτηγου των πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον του Σουλίου -όπως έχει προκύψει από πρόσφατες έρευνες βασισμένες εν πολλοίς σε στοιχεία από το Αρχείο του Αλή πασά- δεν κατάφεραν να αποτρέψουν τον αφανισμό μεγάλης ομάδας του πληθυσμού.¹⁴¹⁵ Η θυματοποίηση των Σουλιωτών κατά τη σύγκρουσή τους με τον βεζύρη των Ιωαννίνων, σε συνδυασμό με τη συμμετοχή τους στην Ελληνική Επανάσταση, τους εντάσσει στο εθνικό αφήγημα ως προδρόμους του εθνικού αγώνα και προσδίδει, εκ των υστέρων, στους σουλιώτικους πολέμους ποιοτικά χαρακτηριστικά μιας εθνικο-απελευθερωτικής σύγκρουσης.

Κατά την περίοδο της ρήξης του Αλή πασά με την κεντρική οθωμανική εξουσία, όταν τα ερείσματά του σε τοπικό και διαπεριφερειακό επίπεδο είχαν περιοριστεί και η στρατιωτική ισχύς του δεν ήταν ικανή να του εξασφαλίσει την παραμονή στην εξουσία, παρά τους αμυντικούς του σχεδιασμούς και τη χρησιμοποίηση μεγάλου τμήματος των ένοπλων ομάδων που είχε υπό τον έλεγχό του, ο Αλή πασάς αναζητεί τη νομιμοποίηση της εξουσίας του από τους τοπικούς πληθυσμούς της επικράτειάς του, μέσω της υπόσχεσης μιας δικαιότερης, συντεταγμένης κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, εξουσίας. Για τον σκοπό αυτό ο Αλή πασάς αλληλογραφεί με τον καγκελάριο της Αυστροουγγαρίας, Κλέμενς Μέττερνιχ (Klemens Wenzel Lothar von Metternich, 1773-1859), ζητώντας τη συνδρομή του στην κατάρτιση συντάγματος για τους υπηκόους του. Όπως αναφέρει πάντως στα απομνημονεύματά του ο ίδιος ο Μέττερνιχ, ως απάντηση είχε συμβουλέψει τον βεζύρη των Ιωαννίνων ότι το καλύτερο σύνταγμα για την επικράτειά του θα ήταν η υποταγή του στην Υψηλή Πύλη.¹⁴¹⁶ Αξίζει να επισημανθεί ότι ο Αλή πασάς στην προκειμένη περίπτωση

¹⁴¹⁵B. Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 1998, σ. 36-38.

¹⁴¹⁶«Θυμάμαι ...μια περίπτωση καιρό πριν όταν ο Αλη πασάς κατείχε τα Ιωάννινα ότι ήλθε ένας απεσταλμένος του, δεν θυμάμαι το όνομά του και μου ζητούσε να του αποστείλω έναν συντάκτη συνταγμάτων. Απόλυτα απασχολημένος με το καλό των υπηκόων του είχε μάθει, λέγεται, ότι η καλύτερη εγγύηση για τη δημόσια

επέλεξε, από τους πολιτικούς άνδρες της Ευρώπης την εποχή εκείνη, τον κατ' εξοχήν πολέμιο του συνταγματικού φιλελευθερισμού και των επαναστατικών ιδεών, γεγονός που δεικνύει την έλλειψη της γνώσης του πάνω στο θέμα του συντάγματος, το οποίο προσέγγιζε στη συγκεκριμένη περίπτωση με ένα τυχοδιωκτικό, συγκυριακό τρόπο, ως μια ύστατη προσπάθεια να δαμάσει τους υποτελείς του, υποσχόμενος μια νέου τύπου συντεταγμένη εξουσία.

Όπως αναφέρει ο Douglas Dakin, τον Μάιο του 1820 ο Αλή πασάς συγκάλεσε πολεμικό συμβούλιο στην Πρέβεζα, στο οποίο συμμετείχαν οι εξέχοντες μουσουλμάνοι και χριστιανοί οπλαρχηγοί, από τους οποίους ζήτησε στρατιωτική βοήθεια για την άμυνά του, υποσχόμενος όπλα, χρήματα και λάφυρα.¹⁴¹⁷ Λίγες ημέρες αργότερα ο Αλή πασάς συγκάλεσε νέο πολεμικό συμβούλιο στα Ιωάννινα, με τη συμμετοχή χριστιανών και μουσουλμάνων οπλαρχηγών και προκρίτων, κατά τη διάρκεια του οποίου υποσχέθηκε τη θέσπιση συντάγματος¹⁴¹⁸ για τους πληθυσμούς της επικράτειάς του.¹⁴¹⁹ Οι σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές επιβεβαιώνονται και από αρχειακά τεκμήρια, όπως η έκθεση του Γεώργιου Παπαδόπουλου προξένου της Ρωσίας στην Κέρκυρα προς τον Ρώσο Πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Στρόγκανωφ, στις 6/18 Αυγούστου 1820. Ο Παπαδόπουλος αναφέρει σχετικά: «Σ' αυτές τις κρίσιμες συνθήκες ό όργισμένος πασάς είχε την άπρόβλεπτη ιδέα νά δημιουργήσει καινούργιο σύνταγμα, νά επανενώσει κάτω από τή σκληρή διοίκησή του τους υπηκόους του καί από έδω καί στό έξής νά τούς διοικεί σύμφωνα μέ τό παράδειγμα τών λαών τής Ίσπανίας, Νεάπολης καί άλλων, σύμφωνα μέ τίς σοφές συμβουλές τών έκλεγμένων κατοίκων. Για τόν λόγο αυτόν...έστειλε έδω τόν γνωστό κύριο Σπυρίδωνα Κολοβό, μέλος

ασφάλεια συνίστατο στην χορήγηση ενός συντάγματος. Ήταν πεπεισμένος αλλά δεν ήξερε τί είναι το σύνταγμα. Και έτσι μου ζητούσε να του συστήσω κάποιον ειδικό που να γνώριζε. Για να του δείξω την ευγνωμοσύνη μου για την εμπιστοσύνη που είχε εκδηλώσει προς εμένα, του πρότεινα να αποδεχθεί, ως έκφραση της οικείας μου πεποίθησης, τις συμβουλές μου: να γνωρίζει ότι το καλύτερο σύνταγμα για το πασαλίκι του θα ήταν η υποταγή στην Πύλη». *Mémoires Documents et écrits divers laissés par le Prince de Metternich Chancelier de Cour et d'Etat publiés par son fils le Prince Richard de Metternich, classes et réunis par M. A. De Klinkowstroem, Deuxième partie: L'Ère de paix (1816-1848)*, τ. 3, (δεύτερη έκδοση), Παρίσι 1881, σ. 535. Την πληροφορία και το σχετικό παράθεμα οφείλω στην Καθηγήτρια Όλγα Κατσιαρδή-Hering, την οποία ευχαριστώ θερμά.

¹⁴¹⁷D. Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*. Αθήνα 1983 (πρωτ. έκδοση Λονδίνο 1973), σ. 74.

¹⁴¹⁸Το πρώτο ολοκληρωμένο σύνταγμα που εφαρμόστηκε στην Ευρώπη, αλλά και παγκοσμίως, είναι το γαλλικό σύνταγμα του 1991, που ψηφίστηκε από τα μέλη της γαλλικής εθνοσυνέλευσης, βάσει του οποίου το γαλλικό πολίτευμα μετατρεπόταν από «ελέω Θεού Απόλυτη Μοναρχία» σε «Συνταγματική Μοναρχία». Το σύνταγμα του 1791 καθιέρωνε στη γαλλική έννομη τάξη τη διάκριση των τριών εξουσιών-νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής- που αποτελούσε μια από τις βασικότερες αρχές του Διαφωτισμού. Την εκτελεστική εξουσία ασκούσε ο βασιλιάς, του οποίου το αξίωμα παρέμενε κληρονομικό, πλαισιωμένος από έξι υπουργούς, όχι όμως πλέον «ελέω Θεού», αλλά στο όνομα του γαλλικού λαού, ενώ η Εθνοσυνέλευση αναλάμβανε την νομοθετική εξουσία. Τέλος, ανεξαρτητοποιείτο η δικαστική εξουσία, η οποία έως τότε ασκείτο στο όνομα ή κατ' εντολή του βασιλιά, από τα εντεταλμένα του όργανα. Για τα πρώτα γαλλικά συντάγματα βλ. J. de Sain Victor, Th. Branthôme, *Histoire de la République en France*, Παρίσι 2018.

¹⁴¹⁹Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων*, ό.π., σ. 171. Επίσης, Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, τ. II, ό.π., σ. 282 κ. έ.

μασονικής στοάς, ό όποίος ύστερα από δύο-τριών ήμερών παραμονής στό παρόν μαγκιστράτο, κάλεσε τόν κύριο Πιερή πρώην λοχαγό πυροβολικού καί παλιό μέλος τής ίδιας όργάνωσης...Γιά τόν λόγο αυτόν, έπίμονα παρακάλεσε τόν Πιερή νά βρεϊ μεταξύ τών μασόνων κάποιον διάσημο συγγραφέα καί έμπειρο συνταγματολόγο».¹⁴²⁰

Η υπόσχεση χορήγησης συντάγματος από τον βεζύρη των Ιωαννίνων τις παραμονές της σύγκρουσής του με το Σουλτάνο, που παραδίδεται από τη βιβλιογραφία, έχει εκληφθεί ως στοιχείο της νεωτερικής διάστασης της αληπασαδικής εξουσίας, παρά το γεγονός ότι αποτελούσε απέλπιδα προσπάθεια συγκρότησης μιας συγκυριακής συμμαχίας του αλβανικού και του ελληνικού στοιχείου της επικράτειάς του, η οποία είχε πολύ περιορισμένη αποδοχή. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτη η επίγνωση εκ μέρους του βεζύρη των Ιωαννίνων της επίδρασης που ασκούσε η συνταγματική ιδεολογία την περίοδο εκείνη.¹⁴²¹

Η τελική ρήξη του Αλή πασά με την Πύλη, όταν κηρύσσεται αποστάτης με σουλτανικό φερμάνι και η διετής πολιορκία του από τις σουλτανικές δυνάμεις θα καταλήξουν στην εκτέλεση και αποτομή της κεφαλής του. Ο θάνατός του αποτελεί μια ακόμη τελετουργία βίας, ανάλογης με αυτήν που συνόδευε τη φήμη και την εξουσία του: «*Η κεφαλή (του Αλή) κατ' αρχάς μέν περεδόθη στους τσοχαδαρέους του Χουρσίτ*», περιγράφει ο Αραβαντινός, «*οίτινες επί δίσκου άργυρου καί πολυτίμου ύφάσματος κεκαλυμένη περίεφερον...είς άπαντας τάς οίκειάς...καί έπιδεικνύοντες αυτήν, έλάμβανον μπαζίσι. Μετά δε τουτο, ταριχευθείσα, άπεστάλη είς Κωνσταντινούπολιν...*».¹⁴²²

Όπως προκύπτει και από το αρχειακό υλικό, η αληπασαδική εξουσία χρησιμοποίησε τη βία σε πολλές εκφάνσεις της ως βασική στρατηγική επιβολής της, σε μια εποχή όπου αυτή αποτελούσε συνιστώσα όχι μόνο της πολιτικής εξουσίας, αλλά και της κοινωνικής καθημερινότητας. Η συγκεντρωτική προσωποπαγής εξουσία του πασά των Ιωαννίνων απέτρεψε σε μεγάλο βαθμό τα δεινά μιας ανεξέλεγκτης και συνεχώς ανατροφοδοτούμενης

¹⁴²⁰Βλ. έκθεση του Γεώργιου Παπαδόπουλου, προξένου της Ρωσίας στην Κέρκυρα προς τον Ρώσο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Στρογκανώφ (Stroganof), με ημερομηνία 6/18 Αυγούστου 1820, σχετικά με την πορεία των πολεμικών επιχειρήσεων μεταξύ του Αλή πασά και του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄. Γ. Λ. Άρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα Ρωσικών Αρχείων*, μτφρ. Ι. Σμυρλιάτεβα, Αθήνα 2007, έγγραφο με αριθμ. 83, σ. 287. Η αποστολή του Κολοβού είχε άδοξο τέλος, σύμφωνα με τον Σπ. Αραβαντινό, καθώς κατά την επιστροφή του στην Κέρκυρα συνελήφθη στην ηπειρωτική ακτή από Τσάμηδες και παραδόθηκε σε μοίρα του οθωμανικού στόλου που περιπολούσε στην περιοχή, ως κατάσκοπος του Αλή πασά. Ο Κολοβός κατά την μεταφορά του προς Κωνσταντινούπολη υποβλήθηκε σε βασανιστήρια, και σχεδόν ημιθανή τον αποβίβασαν στην Αθήνα, όπου πέθανε μετά από λίγες ημέρες. Ο Σπ. Αραβαντινός για το τέλος του Κολοβού αντλεί στοιχεία από χειρόγραφο που φυλασσόταν στη βιβλιοθήκη του Δήμου Πειραιά, το οποίο αργότερα απωλέστηκε. Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, τ. ΙΙ, ό.π., σ. 284-285. Βλ. σχετική έκθεση του Άγγλου πρόξενου στα Ιωάννινα προς τον άγγλο υπουργό εξωτερικών στο Λονδίνο, με ημερομηνία 23 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου 1820, στο Πρεβελάκης-Μερτικοπούλου, *Η Ηπειρος, ο Αλή πασάς*, ό.π., τ. Ι, έγγραφο με αριθμό 88, σ. 205.

¹⁴²¹Κ. Ε. Fleming, *Αλή πασάς ο Μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, Αθήνα 1999, (πρωτ. έκδοση Princeton University Press 1999), σ. 47.

¹⁴²²Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, τ. ΙΙ, σ. 334-335.

βίας. Υπήρξε ιδιαίτερα βίαιος ηγεμόνας, σε μια κοινωνία εξοικειωμένη με τη βία, χρησιμοποιώντας μεθόδους ανάλογες με αυτές που χρησιμοποιήθηκαν από κέντρα εξουσίας στις προνεωτερικές κοινωνίες.

Εικόνα 16: Αριστερά: «*Esrarkeş*» ή «*ένας δερβίς που καπνίζει ναργιλέ*». Δεξιά: «*Tirak*» ή «*ένας εθισμένος που επιδίδεται στο όπιο και τον καφέ, με ένα ζευγάρι στο παρασκήνιο*». Υδατογραφίες αγνώστου καλλιτέχνη των αρχών του 18ου αιώνα με προσθήκες στα τέλη του 18ου αιώνα. Αδιαφανής ακουαρέλα σε χαρτί, 34 x 24 cm. Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι. Πηγή: gallica.bnf.fr / BnF.

4.Μπεκτασισμός και Αλή πασάς

Η σχέση του Αλή πασά με τον μπεκτασισμό¹⁴²³ έχει προβληθεί ιδιαίτερα από τη βιβλιογραφία. Πρόκειται για άποψη που υπερτονίστηκε από κάποιους ευρωπαίους

¹⁴²³Το σουφικό τάγμα των Bektasi/بكتسی (αραβικ. Bektasiya/بكتسية) ιδρύθηκε από τον Χατζή Μπεκτάς Βελή (Hacı Bektas Veli), ο οποίος, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν γιος του Σεγίτ Σουλτάν Ιμπραχίμ (Seyyit Sultan Ibrahim), κυβερνήτη του Χορασάν (Khurasan). Γεννήθηκε στην πόλη Νισσαπούρ (Nisapur) του Χορασάν και από τα νεανικά του χρόνια ήλθε σε επαφή με τον ισλαμικό μυστικισμό, μέσω της μύησής του στο σουφικό τάγμα των Vesei (αραβ. Veseiya/صايه). Επρόκειτο για ένα σημαντικό κλάδο της σουφικής παράδοσης του Χορασάν που ακολουθούσε την οδό (tarikkat/αραβ. tariqa/ tariqah /tarikah/طريقة) των Melameti (αραβ. Mâlamatîyya/ملامتي). Οι Meleameti ζούσαν ένα ιδιαίτερα λιτό βίο και επιδίδονταν σε πράξεις φιλανθρωπίας, κρατούσαν ωστόσο κρυφή τη δράση τους και τις λατρευτικές τους παραδόσεις. Στη συνέχεια, ο Hacı Bektaş ταξίδεψε στην Μικρά Ασία και εγκαταστάθηκε στο χωριό της κεντρικής Ανατολίας, Sulucia Karacahöyük (σημερ. Hacı Bektas Köy) κοντά στο Kir Şehir, προκειμένου να προσφέρει πνευματική καθοδήγηση στους τουρκομάνους νομάδες της περιοχής. Πέθανε σε ηλικία σχεδόν 90 χρόνων και θάφτηκε εκεί. Το σουφικό τάγμα των Bektasi σε χρονικό διάστημα δύο αιώνων διαμόρφωσε το δόγμα και τις παραδόσεις του, επηρεασμένα σε μεγάλο βαθμό από το κίνημα των Hurufi (Hurufi, αραβ. Hurufîyyah/حروفية,

περιηγητές (Leake, Pouqueville) και μέσω αυτών αναπαράχθηκε από τους ευρωπαίους και έλληνες βιογράφους του. Ο Fr. Hasluk υπερτονίζει τη σχέση του Αλή πασά με το τάγμα των μπεκτασήδων, επισημαίνοντας ότι η εδραίωση και εξάπλωση του μπεκτασισμού στη σημερινή νότιο Αλβανία χρονολογείται από την περίοδο του Αλή πασά Τεπεντελενλή (1759-1822).¹⁴²⁴ Η σχέση αυτή, που έχει λάβει διαστάσεις μύθου, ανάγεται στην απώτερη καταγωγή του από τουρκομάνους δερβίσηδες της Κιουτάχειας, ενώ ως δερβίσης (μέλος σουφικού τάγματος) αναφέρεται και ο παππούς του με το όνομα Ναζήμ/Nazim, ο οποίος ήλθε από την Ανατολία και εγκαταστάθηκε στο Τεπελένι.¹⁴²⁵

Η σύνδεση του Αλή πασά με τον μπεκτασισμό αποτέλεσε ένα ερμηνευτικό σχήμα, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να ερμηνεύσει επιμέρους στοιχεία της αληπασαδικής διακυβέρνησης. Έτσι οι αντιλήψεις περί ανεξιθρησκείας και λαϊκής ευημερίας, οι οποίες χαρακτηρίζουν την εξουσία του αποδόθηκαν σε μεγάλο βαθμό στην επίδραση των αρχών που πρεσβεύει το συγκεκριμένο tarikat/طراقت (= μονοπάτι, δρόμος, τρόπος και κατ'επέκταση θρησκευτική τάξη, θρησκευτική σέκτα, και ευρύτερα μυστικισμός).

Ο Leake αναφέρεται στην προτίμηση και τις σχέσεις του Αλή πασά με τους μπεκτασήδες καθώς και στην ύπαρξη μπεκτασικών τεκκέδων (tekke/tekye/تكية) στη Θεσσαλία, τα Τρίκαλα και κοντά στην Αγιά (Αϊδινλί).¹⁴²⁶ Ο Hobhouse αποδίδει τη μύηση του Αλή πασά στον μπεκτασισμό στο γεγονός ότι ο ίδιος έγινε θρησκευόμενος σε κατοπινή φάση της ζωής του και για τον λόγο αυτό τον προσέλκυσαν οι δεισιδαιμονικές, μυστικιστικές διδασκαλίες των μπεκτασήδων δερβίσηδων και όχι οι αυστηρές αντιλήψεις του ορθόδοξου Ισλάμ.¹⁴²⁷ Η μύηση του Αλή πασά στον μπεκτασισμό αποδίδεται στο περίφημο σείχη Μιμί της Μποχάρα. Η παράδοση κάνει λόγο για κάποιον περιπλανώμενο

από την αραβική λέξη *harf*/خرف, που σημαίνει γράμμα της αλφαβήτου), το οποίο σε μεγάλο βαθμό διαμορφώθηκε μέσα από τις επιδράσεις του εβραϊκού μυστικισμού, δηλαδή της *Kabbala* (όρος που στα εβραϊκά σημαίνει «αποδοχή»). Τον 15^ο αιώνα το τάγμα των Μπεκτασήδων αναδιοργανώθηκε από τον Balim Sultan, που ονομάστηκε από τους οπαδούς του τάγματος «δεύτερος προστάτης Άγιος» (Pir-isani). Την ίδια περίοδο άρχισαν να διαμορφώνονται σταδιακά και οι τελετουργίες που υιοθέτησε το τάγμα των Bektasi, όπως η διαίρεση σε εγγάμους και άγαμους, η οποία οδήγησε στη δημιουργία του σουφικού κλάδου των *celebi*. Οι τελευταίοι θεωρούν τους εαυτούς τους απογόνους εξ αίματος του Haci Bektas Veli. Φυλετικές ομάδες της Μικράς Ασίας όπως οι κηζηλμπάσηδες (*kizilbasi*/قزلباشی), ταχτατζήδες (*tahtaci*/تختجی) και τσεπινήδες (*cepini*/چپین), συνδέονταν με το τάγμα των μπεκτασήδων προς την παράδοση και τις θρησκευτικές τελετές, χωρίς όμως να συμμετέχουν στην αυστηρή οργάνωση του τάγματος. Για το τάγμα των μπεκτασήδων δερβίσηδων βλ. J. K. Birge, *The Bektashi order of Dervishes*, Λονδίνο, 1965. Επίσης, *Encyclopaedia Iranica* <http://www.iranicaonline.org/articles/bektasiya>

¹⁴²⁴F.W. Hasluk, «Χριστιανισμός και Ισλάμ την εποχή των Σουλτάνων», μτφρ. Β. Κούταλης-Μ. Μιχάλαρος, στο Ε. Ζεγκίνης (επιμ.), *Μπεκτασήδες Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία*, Ιωάννινα 2005, σ. 32.

¹⁴²⁵Βλ. Α. Μιρμίρογλου, *Οι Δερβίσηδες*, Αθήνα, 1940, σ. 197.

¹⁴²⁶Όπως αναφέρει W. M. Leake, δεν υπάρχει μέρος στην Ελλάδα, όπου, ως αποτέλεσμα αυτής της ενθάρρυνσης (του Αλή πασά προς το μπεκτασικό τάγμα) οι περιπλανώμενοι επαίτες μουσουλμάνοι καλόγεροι να είναι τόσο πολυάριθμοι όσο στα Γιάννενα. Ό.π., τ. IV, σ. 285.

¹⁴²⁷«In his younger years Ali was not a very strict Mahomentan; but he has lately become religious and entertains several Dervishes at his court». Ο J. C. Hobhouse, *Journey through Albania*, Λονδίνο 1813, τ.1, σ. 124.

δερβίση, τον οποίο είχε φιλοξενήσει εκείνος και η μητέρα στο πατρικό του σπίτι στο Τεπελένι. Η συγκεκριμένη διήγηση έχει διασωθεί και σε άλλη εκδοχή, με τον Κοσμά τον Αιτωλό να φιλοξενείται από τον νεαρό Αλή και τη μητέρα του.¹⁴²⁸

Η Nathalie Clayer αμφισβητεί την υπερτονισμένη σχέση του Αλή πασά με το τάγμα των μπεκτασήδων, επισημαίνοντας ότι πιθανώς οι ευρωπαίοι περιηγητές να ταύτιζαν τους δερβίσηδες άλλων ταγμάτων με τους μπεκτασήδες.¹⁴²⁹ Ο Ιμπραχίμ Μανζούρ εφέντης απαριθμεί τουλάχιστον επτά επιφανείς δερβίσηδες της εποχής, τους οποίους προστάτευε ο Αλή πασάς και τους οποίους χρησιμοποιούσε πολλές φορές σε διπλωματικές αποστολές ή ως κατασκόπους για τη συλλογή πληροφοριών, με το πρόσχημα της περιήγησης από τόπο σε τόπο για τη συγκέντρωση συνεισφορών προς το τάγμα.¹⁴³⁰

Ο συγκρητισμός που αναπτύχθηκε στους κόλπους του μπεκτασισμού είχε ως αποτέλεσμα τη διείσδυσή του σε χριστιανικούς πληθυσμούς. Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα ο μπεκτασισμός είχε εξαπλωθεί σ' ένα ευρύτατο γεωγραφικό φάσμα από τον σημερινό νοτιοαλβανικό, τον κεντρικό ελλαδικό χώρο, παράλληλα με πολύ ισχυρή παρουσία στην Κρήτη, λόγω της δράσης του στρατού των Γενιτσάρων, στις περιοχές του Κοσόβου, των Σκοπίων, της Ανατολικής Ρωμυλίας, στην Ανατολία και την Ανατολική και Δυτική Θράκη και την Άνω Αίγυπτο (περιοχές Kaygusuz Sultan, στην περιοχή Mukatam του Καΐρου). Οι Τόσκηδες θεωρούν τον τεκκέ της Καστοριάς ως τον παλαιότερο στην επικράτεια τους. Προγενέστερα του Αλή πασά θεωρούνται τα μπεκτασικά κτίσματα στο Αργυρόκαστρο, ενώ οι τεκκέδες της Κορυτσάς, ο τεκκές της Κόνιτσας και ο σημαντικός τεκκές του Φρασέρι θεωρούνται κτίσματα της εποχής του Αλή πασά.¹⁴³¹ Ο αλβανικός μπεκτασισμός δίνει έμφαση στο στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης και όχι σ' αυτό της δεισιδαιμονικής εκδοχής.¹⁴³²

Η Κρούϊα (αλβαν. Kruje), που ανήκε διοικητικά στο πασαλίκι της Σκόδρας, αποτελούσε προπύργιο του μπεκτασισμού στη βόρεια Αλβανία και τόπο κατοικίας για

¹⁴²⁸ Β. Ν. Πατσέλης «Οι Μωαμεθανοί εις Ήπειρον», *Ηπειρωτική Εστία* τχ. 717-178 (1967): 7.

¹⁴²⁹ Η Ν. Clayer υπογραμμίζει ότι η μόνη αναφορά στο τάγμα των μπεκτασήδων γίνεται από τον W.M.Leake, ο οποίος αναφέρθηκε σε οικοδόμηση ενός τεκέ στο Αϊντινλί (κοντά στη σημερινή Αγία Λάρισα) από τον Αλή πασά για τους ευνοούμενους τους μπεκτασήδες. Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. IV, σ. 413. Ν. Clayer, «The myth of Ali Pasha and the Bektashis or the construction of an Albanian Bektashi national history στο της ιδίας, *Religion etnation chez les Albanais XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη 2002, σ. 158.

¹⁴³⁰ Από τους πιο γνωστούς ήταν ο Χασάν μπαμπά Σερέτ (Hasan Babâ Seret), του οποίου ο τάφος βρίσκεται έξω από τα Ιωάννινα. Ι. Manzur, *Memoires*, ό.π., σ. 211.

¹⁴³¹ Hasluk, «Χριστιανισμός και Ισλάμ», ό.π., σ. 46

¹⁴³² Γενικότερα οι τεκκέδες των Μπεκτασήδων στην Αλβανία ήταν λιτά οικοδομήματα, δεν διέθεταν διακριτά αρχιτεκτονικά γνωρίσματα και βρίσκονταν συνήθως έξω από τους οικισμένους χώρους. Κάποιοι μελετητές ανιχνεύουν επίδραση των θρησκευτικών πεποιθήσεων του Ησυχασμού στον αλβανικό μπεκτασισμό καθώς και στις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, όπως η αδελφосύνη μεταξύ των ανθρώπων (*Fratarnité*). Ό.π., σ. 32.

μεγάλο διάστημα του Σεΐχη Μιμί που είχε μύσει στο τάγμα τον Αλή πασά.¹⁴³³ Το 1807 ο σεΐχης ίδρυσε έναν τεκκέ στην Κρούια και είχε την υποστήριξη του Καπλάν πασά Τοπάνι (Karlan paşa Torani), πολιτικού αντιπάλου του Buşatlı πασά της Σκόδρας. Στη συνέχεια όμως φιλονίκησε με τον Καπλάν πασά (Karlan paşa), ο οποίος διέταξε τον Σεΐχη Μεμί (Şeyh/Seh Memi) να εγκαταλείψει την Κρούια. Μετά από μια αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Καπλάν πασά, ο σεΐχης θανατώθηκε και οι οπαδοί του τάγματος εξορίστηκαν από την Κρούια, αλλά και από ολόκληρη την επικράτεια του πασαλικίου της Σκόδρας με εντολή του Buşatlı πασά και δεν ανέκτησαν ποτέ τις προσβάσεις τους εκεί.¹⁴³⁴

Ένας ακόμα ισχυρός τοπάρχης της εποχής, ο Οσμάν Πασβάνογλου, ήταν προσκείμενος στο τάγμα των Μπεκτασήδων. Ο ίδιος διατηρούσε στενές σχέσεις με τον στρατό των Γενιτσάρων, του οποίου προστάτης και πνευματικός καθοδηγητής θεωρείτο το τάγμα. Όπως αναφέρει ο Miller, το τιμάριο του Πασβάνογλου στην Κίρτζα (Kırca) της Αδριανούπολης, απ' όπου στρατολογούσε άτακτους ενόπλους για το στρατό του (Κιρτζαλήδες), αποτελούσε κέντρο Μπεκτασήδων, λόγω της ύπαρξης του τύμβου του μπεκτασή Αγίου, Σαΐντ Αλή (Sayyid Ali).¹⁴³⁵ Στο πλαίσιο αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η σχέση του Ρήγα Φεραίου με τον Πασβάνογλου και τον Αλή πασά.¹⁴³⁶ Ο Περραιβός αναφέρει ότι ο Ρήγας Φεραίος ανέπτυξε επαναστατική δράση στη Ρούμελη, μεταμφιεσμένος σε Δερβίση («*Ὁ Ρήγας...περιῆλθεν ὡς δερβίσης ἀπανταχοῦ τῆς Τουρκίας ὑπὸ τό πρόσχημα διδασκάλου τῆς ἠθικῆς καὶ μυστικῶς μὲν ἐδίδασκε τοὺς Ντερεμπέιδες...νά συννεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Ναπολέοντος ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτοὺς εἰς ἐπανάστασιν τοῦ Σουλτάν Σελήμη καὶ ἀναδείξῃ αὐτοὺς μικροὺς ἡγεμόνας ἀνεξαρτήτους*».¹⁴³⁷

Η εξάπλωση του μπεκτασισμού στην Αλβανία εκλαμβάνεται σε γενικές γραμμές, (ακόμα και από τους ίδιους τους μπεκτασήδες), ως συνέπεια της υποστήριξης που παρείχε σε μέλη και εκπροσώπους της ο Αλή πασάς. Ο Άγγλος περιηγητής Hobhouse (λόρδος του Broughton) δίνει τη δική του εξήγηση σε σχέση με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Αλή πασά, υποστηρίζοντας ότι, επειδή ο Αλή έγινε θρησκευόμενος σε μια κατοπινή φάση της ζωής του, ήταν φυσικό να μην τον προσελκύσει το ορθόδοξο αυστηρό σουνιτικό Ισλάμ, αλλά η δεισιδαιμονία και ο δυνητικά πολιτικός χαρακτήρας των δερβίσικων ταγμάτων:

¹⁴³³Hasluk, «Χριστιανισμός και Ισλάμ», ό.π., σ. 65.

¹⁴³⁴Ο.π., σ. 45-46.

¹⁴³⁵Miller, *Mustafa pasha Bairaktar*, ό.π., σ. 424.

¹⁴³⁶Για τη σχέση του Ρήγα με τον Οσμάν Πασβάνογλου, τον οποίο αναφέρει και στο ποιήμα του «Θούριος», βλ. R. Gradeva, «Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis» στο A. Anastasopoulos, and E. Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation. Proceedings of an International Conference Held in Rethymno, Greece, 13-14 Desember 2003*, Ρέθυμνο 2007, σ. 73-94.

¹⁴³⁷Π. Καλεβράς, *Επιστολαί ή τα κατά την επανάστασιν της Ελλάδος και τα προ αυτής συμβάντα, ανέκδοτα πολιτικά και θρησκευτικά μυστικοσυμβούλια*, Αθήνα 1856, σ. 8.

«Κατά τα χρόνια της νεότητας του δεν ήταν ένας πολύ αυστηρός μουσουλμάνος, όμως μετά έχει γίνει πολύ θρήσκος και φιλοξενεί αρκετούς Δερβίσηδες στην αυλή του».¹⁴³⁸ Την εύνοια του Αλή στους δερβίσηδες σημειώνει και ο περιηγητής Leake: *Δεν υπάρχει μέρος στην Ελλάδα, όπου ως αποτέλεσμα αυτής της ενθάρρυνσης, αυτοί οι περιπλανώμενοι ή επαίτες μουσουλμάνοι καλόγεροι να είναι τόσο πολυάριθμοι, όσο στα Γιάννενα*.¹⁴³⁹

Ο μπεκτασισμός, αποτελούσε μια ιδιαίτερη συγκριτική εκδοχή του ετερόδοξου Ισλάμ, γεγονός που βοήθησε στη διάδοσή του στον πολυθρησκευτικό αλβανικό κόσμο. Η N. Clayer υποστηρίζει ότι από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποκτά πολλούς οπαδούς μεταξύ της εθνοτικής υποομάδας των Τόσκηδων στη σημερινή νότια Αλβανία.¹⁴⁴⁰ Όπως αναφέρει ο βιογράφος του Αλή πασά Ibrahim Manzour effendi, ο οποίος παρέμεινε για τρία χρόνια στην αυλή του, επιχειρώντας μια ανασύνταξη του στρατού του βεζύρη των Ιωαννίνων, μεγάλο μέρος από τους Τόσκηδες μουσουλμάνους ακολουθούσαν την αίρεση του Αλή, γαμπρού του Προφήτη, η οποία αποκαλείτο *Siya*/سيا ή *Āliye*/عليه και τα μέλη της θεωρούνταν αιρετικοί από τα μέλη της ομάδα *Sunni*, στην οποία ανήκαν σχεδόν όλοι μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ ο οθωμανικός ηγεμονικός οίκος ήταν υποχρεωμένος να ακολουθεί τις ιερατικές αρχές της.¹⁴⁴¹ Η Nathalie Clayer υποστηρίζει ότι, από έγγραφα των οθωμανικών αρχείων στην Κωνσταντινούπολη, προκύπτει ότι ο Αλή πασάς ευνοούσε περισσότερο το θρησκευτικό τάγμα των *χαλβετήδων* (*halveti*/لوتی‌خ) ή των *σααντήδων* (*sa'adi*/ساعدي).¹⁴⁴²

Στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη υπάρχουν αναφορές σε οικονομική ενίσχυση εκπροσώπων δερβίσικων ταγμάτων, χωρίς να διευκρινίζεται σε ποιο *tarikat* ανήκουν. Σε εξοφλητική απόδειξη (τεσκερές/*teskere*) του Μουχτάρ πασά προς τον *Ιλιάζ μπέγη* (μπέη) *Μεμάλη* στο Μπεράτι περιέχεται η εντολή να αποδοθούν 1.750 γρόσια «από τόν λογαριασμό τοῦ ἄφεντός» στον φέροντα την απόδειξη απεσταλμένο του Αλή μπαμπά (Ali Baba), εκπροσώπου δερβισικού τάγματος από το Ελμπασάν. Το ποσό προορίζεται για την αγορά κάποιου κτήματος στο οποίο θα αναγερθεί τεκκές (*tekke/tekiye*/تكية): «διά νά πληρώση τό μούλκι διά τόν τεκέν κατά τήν προσταγίν τοῦ ἄφεντός μας». Ενδεχομένως να πρόκειται για

¹⁴³⁸F.W. Hasluck, «Χριστιανισμός και Ισλάμ την εποχή των Σουλτάνων», στο Ευστρ. Ζεγκίνης (επιμ.), *Μπεκτασήδες Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία*, Ιωάννινα 2005, σ. 62-23.

¹⁴³⁹«In fact there is no place in Greece where in consequence of this encouragement these wandering or mendicant Musulman monks are so numerous and insolent as at Ioannina...» W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, ό.π., σ. 285.

¹⁴⁴⁰N. Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, μτφρ. Α. Σιδέρης, Ιωάννινα 2009, σ. 56.

¹⁴⁴¹Όπως αναφέρει ο Ibrahim Manzour, στους δρόμους των Ιωαννίνων οι αλβανοί τόσκηδες χρησιμοποιούσαν τα σουνιτικής προέλευσης ονόματα, όπως Μωαβία (εξελληνισμένη απόδοση του ονόματος Muabiya ibn Abu Sufiyan, αραβικά: معاوية ابن أبي سفيان, πρώτου Ομεγιάδη Χαλίφη και ιδρυτή της δυναστείας, 608-680), για να αποκαλέσουν τους σκύλους τους. Manzour, *Memoires*, ό.π., σ. 212

¹⁴⁴²Ο.π.

τον τεκκέ ανατολικά του Ελμπασάν (σε απόσταση μισής ώρας), στον οποίο αναφέρεται ο F. W. Hasluck, του οποίου ιδρυτής φέρεται κάποιος Μουσταφά Μπαμπάς (Mustafa Baba).¹⁴⁴³ Ίσως πρόκειται για τον τεκκέ του παρόντος εγγράφου στο Ελμπασάν.

Σε ένα ακόμη αρχειακό τεκμήριο, με ημερομηνία 9 Δεκεμβρίου 1819, γίνεται αναφορά σε οικονομική ενίσχυση του Αλή πασά προς για την κατασκευή μπεκτασικού τεκκέ στην πόλη των Ιωαννίνων. Πρόκειται για μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τον Μέτο Μουσταφά, μουσελίμη του Κάρλελι και συνεργάτη του αληπασαδικού οτζακίου, για απόδοση ποσού δέκα χιλιάδων γροσίων που προέρχονται από παράδοση ξυλείας στον *Ντεντέ Μουσά* (μπεκτασή Δερβίση), σχετικά με την κατασκευή τεκκέ στην πόλη των Ιωαννίνων. Και στην περίπτωση αυτή, όπως είναι η συνήθης πρακτική που καταγράφεται από τα αρχειακά τεκμήρια, η δαπάνη καλύπτεται από εισοδήματα του αληπασαδικού οτζακίου ανά την επικράτεια, χωρίς την άμεση παρέμβαση του ίδιου του Αλή πασά.¹⁴⁴⁴

Ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι δερβίσηδες από τη Μ. Ασία, τα Βαλκάνια, αλλά και τη Β. Αφρική είχαν ξεχωριστή θέση στην αυλή του Αλή πασά και λάμβαναν συχνά οικονομικές ενισχύσεις από τον ίδιο. Μεταξύ αυτών αναφέρει τον Σεΐτ Αχμέτ εφέντη από το Μαρόκο (Seyyid Ahmet effendi), τον οποίο είχε αποστείλει ως εκπρόσωπό του στην Αγγλία, προκειμένου να διαπραγματευτεί το ζήτημα της παραχώρησης της Πάργας. Στον σεΐχη αυτόν ο Αλή πασάς είχε παραχωρήσει γαίες στην περιοχή των Σαλώνων, από τις οποίες εισέπραττε εισόδημα 12.000 φράγκων.¹⁴⁴⁵

Η σχέση του Αλή πασά με το ετερόδοξο σουφικό Ισλάμ των μπεκτασήδων και άλλων ταγμάτων, γνωστή από τη βιβλιογραφία, η οποία ανιχνεύεται και από τα αρχειακά τεκμήρια, αποτέλεσε ένα αμφιλεγόμενο στοιχείο της ιστορικής προσωπικότητας του βεζύρη των Ιωαννίνων. Η επίδραση της σχέσης αυτής στη δράση και εξουσία του, υπερτονισμένη ή υποτιμημένη ανάλογα με την ιστορική οπτική, υπό το πρίσμα της οποίας κατά καιρούς μελετήθηκε το φαινόμενο «Αλή πασάς», δεν υπήρξε, σε κάθε περίπτωση, καθοριστικός παράγοντας της αληπασαδικής διακυβέρνησης, η οποία υπάκουε σε πιο σύνθετες λογικές σύμφωνα με τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής.

¹⁴⁴³Hasluck, *Χριστιανισμός και Ισλάμ*, ό.π., σ. 717. Βλ. σχετική αναφορά του εκδότη του εγγράφου, Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β', έγγραφο με αριθμ. 929, σ. 781-782.

¹⁴⁴⁴Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1244, σ. 330.

¹⁴⁴⁵Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 424.

Εικόνα 17: *Yafta*. Γιάφτα, διάγγελμα που εκτέθηκε στην αυλή του ανακτόρου Τοπ-Καπί, δίπλα στην αποτετμημένη κεφαλή του Αλή πασά, το οποίο δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του περιηγητή Robert Walsh. *Voyage en Turquie et à Constantinople*, Παρίσι, 1828, σ. 322.

Πηγή: <http://el.travelogues.gr>

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ.

1. Η προετοιμασία της σύγκρουσης με τις σουλτανικές δυνάμεις

Η οριστική ρήξη του Αλή πασά με την Υψηλή Πύλη αποτελεί ουσιαστικά την αρχή του τέλους της παντοδυναμίας των τοπικών προκρίτων σε πολιτικό-στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο στα Βαλκάνια, το οποίο θα ολοκληρωθεί με τη σφαγή των αλβανών τοπαρχών στο Μοναστήρι το 1830 και τη διάλυση του πασαλίκιου της Σκόδρας ένα χρόνο αργότερα. Το σχέδιο για την πλήρη αποδόμηση της εξουσίας των περιφερειακών μεγιστάνων εντάσσεται στην απόφασή του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄ να επαναφέρει το κέντρο εξουσίας του οθωμανικού κράτους στην Κωνσταντινούπολη, με αναβάθμιση των αξιωματούχων της κεντρικής διοίκησης και πλήρη αναδιάρθρωση των βασικών δομών του κράτους, κατά τα πρότυπα των κεντρικά οργανωμένων ευρωπαϊκών απολυταρχιών.

Η αποδόμηση της αληπασαδικής εξουσίας, που οδήγησε σε σύντομο χρονικό διάστημα στην αποκήρυξη του Αλή Τεπεντελενλή από την Υψηλή Πύλη, άρχισε με την αφαίρεση του αξιώματος του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* από τον Αλή πασά. Από το 1814 η Πύλη μελετούσε την αντικατάσταση του Αλή πασά στο συγκεκριμένο αξίωμα ή ακόμη και την κατάργησή του, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του με τους απεσταλμένους του στην Κωνσταντινούπολη.¹⁴⁴⁶

Ο οθωμανός λόγιος και ιστοριογράφος Şânî-zâde Mehmed ‘Âtâ’ullah effendi, σε ένα κείμενο, που χαρακτηρίζεται από το πομπώδες ύφος των επίσημων ιστοριογράφων του οθωμανικού αυτοκρατορικού περιβάλλοντος, αναφέρεται στην αποδόμηση της εξουσίας του βεζύρη των Ιωαννίνων:¹⁴⁴⁷

«Κατά τήν διάρκεια τῆς πλήρους ἀσφαλείας στο ἐσωτερικό τῆς περιοχῆς ὑπό τήν διοίκησή του, ἐπειδή, ὡς ὑπάλληλος, ἐφάρμοζε ἄφοβα γιὰ ἕνα διάστημα τίς ἐπιθυμίες του καί παλαιότερα ἐξάπλωνε τήν κυριαρχία του, ὥστόσο ἀπέκρυντε τίς ἐπιζήμιες ἐνέργειές του με ὑποκρισία καί κατ’ αὐτόν τόν τρόπο πρόσκαιρα παραιτοῦνταν ἀπ’ τίς ατομικές ἀπολαύσεις... «Ὁ βοσκός

¹⁴⁴⁶ Σε αρζουχάλι με ημερομηνία 20 Φεβρουαρίου 1814 αναφέρεται ότι η Υψηλή Πύλη σχεδιάζει την κατάργηση του αξιώματος του *Derbendat nâziri*. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Β΄, έγγραφο με αριθμ. 712, σ. 420-426.

¹⁴⁴⁷ Şânî-zâde Mehmed ‘Âtâ’ullah effendi, (2008). *Şânî zâde tarihi (1223-1237/1808-1821)*, μεταγραφή Yılmaz Ziya μτφρ. Ν. Βαϊτσης, Κωνσταντινούπολη 2008, τ. I-II, σ. 977. Ευχαριστώ θερμά τον συνάδελφο Ν. Βαϊτση, Υποψήφιο Διδάκτορα Ιστορίας Ε.Κ.Π.Α., ο οποίος είχε την καλοσύνη να μου χορηγήσει το απόσπασμα, το οποίο θα περιληφθεί στην εκπονούμενη διδακτορική του διατριβή με θέμα: «*Οθωμανοί ιστοριογράφοι και Ελληνική Επανάσταση*».

προστατεύει τὰ πρόβατά του ἀπὸ τὸν λύκο, ὅμως ὅταν οἱ λύκοι γίνονται βοσκοί, δεν ὑπάρχει δουλειά νὰ κάνουν». ¹⁴⁴⁸

Ὅταν ἡ σύγκρουση τοῦ βεζύρη τῶν Ἰωαννίνων με τὴν Πύλη κορυφώνεται, οἱ ἀναφορές τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ γιὰ τὶς σουλτανικὲς προθέσεις νὰ τοῦ ἀφαιρεθοῦν τὰ *Δερβένια* πυκνώνουν. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κινούνταν με ἰδιαίτερο ζήλο οἱ ὀθωμανοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ πρόκριτοι τῶν Τρικάλων καὶ τῆς Λάρισας, περιοχὲς στὶς ὁποῖες εἶχε ἐπεκτείνει τὴ δικαιοδοσίᾱ τοῦ ὁ Αὐλὴ πασᾱς μέσω τοῦ ἀξιώματος τοῦ *Derbendatnâziri*, τῆς διακυβέρνησης τοῦ πασαλίκιου Τρικάλων ἀπὸ τὸν γιο τοῦ, Βελὴ πασᾱ, ἀλλὰ καὶ τῶν πολλῶν τσιφλικιῶν ποὺ κατεῖχε στὴν περιοχὴ. Συγκεκριμένα, οἱ ὀθωμανοὶ πρόκριτοι καὶ ἀγάδες τῆς Λάρισας ἀντιδρούσαν γιὰ τὴν παραμονὴ τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων, ποὺ ἔχει ἐγκαταστήσει στὴν περιοχὴ τοὺς ὁ Αὐλὴ πασᾱς ὡς *Επόπτης τῶν Δερβενίων*. Οἱ ἀντιδράσεις ἐκπορεύονταν ἀπὸ τὸ μουσουλμανικὸ στοιχείο (*Τούρκοι Κόνιαροι*), ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ξεσηκώσει, χωρὶς ἐπιτυχία, καὶ τοὺς χριστιανοὺς ραγιάδες ἄλλων περιοχῶν, ὅπως τῆς Ἀγιάς καὶ τῶν χωριῶν τοῦ Ὀλύμπου.¹⁴⁴⁹ Οἱ ἴδιοι προσέφυγαν γιὰ τὸ θέμα τῶν τσιφλικιῶν, ποὺ κατεῖχαν στὴ Θεσσαλία ὁ Αὐλὴ πασᾱς καὶ οἱ γιοι τοῦ, στὸν νέο πασᾱ τῶν Τρικάλων, Σουλεϊμᾱν (*Suleyman paşa*), ὁ ὁποῖος παρέπεμψε πολλὰ ἀπὸ τὶς καταγγελίες τῶν «*Τούρκων*» Λαρισαίων καὶ τῶν «*Κόνιαρων*» τῆς υπαίθρου στὸ ἱεροδικεῖο. Οἱ κατηγορίες ἀφορούσαν τὶς παράνομες μεταβιβάσεις τσιφλικιῶν, τὴ φορολογικὴ διαχείριση τῶν τσιφλικιῶν τοῦ Βελὴ πασᾱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἐπτὰ ἐτῆ, τὴν ἀπομάκρυνση τῶν φρουρῶν ποὺ ἔχει ἐγκαταστήσει ὁ Αὐλὴ πασᾱς, ἀλλὰ καὶ «*τὴν ὑπόθεσιν τῶν (ν)τερβενιῶν, ὅπου εἶναι τὸ ντέρτι τοὺς τὸ τρανὸ*».¹⁴⁵⁰ Πράγματι οἱ φρουροί, ποὺ εἶχε ἐγκαταστήσει ὁ Αὐλὴ πασᾱς στὴν περιοχὴ, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Βελὴ πασᾱ ἀπὸ τὸ πασαλίκι τῶν Τρικάλων, εἶχαν σκοπὸ, μεταξύ ἄλλων, καὶ τὴν περιφρούρηση τῶν τσιφλικιῶν τῆς οἰκογένειας στὴ Θεσσαλία, γεγονός ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀλληλογραφία ποὺ ἔχει διασωθεῖ καὶ εἶχε προκαλέσει τὶς ἀντιδράσεις τοῦ νέου πασᾱ τῶν Τρικάλων.¹⁴⁵¹

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1820 ὁ Σουλτᾱνος ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ *Επόπτη τῶν Δερβενίων* τὸν Αὐλὴ πασᾱ, διορίζοντας στὴ θέση αὐτὴ τὸν προαναφερθέντα βαλὴ τῶν

¹⁴⁴⁸ *Şânîzâde tarihi*, ὁ.π., τ. 2, σ. 978-979.

¹⁴⁴⁹ Σχετικὴ ἀναφορὰ τοῦ Χουσεῖν μπέη, διαχειριστὴ (*αλῖακά κεχαγιά/alâka kehayasi/علاقه كحیاسی*) τοῦ Αὐλὴ πασᾱ καὶ τοῦ γιου τοῦ Βελὴ, ἀπὸ τὴ Λάρισα καὶ χρονολογία 1820, με τὴν ὁποία τὸν ενημερώνει γιὰ τὶς κινήσεις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Βελὴ πασᾱ, μετὰ τὴν ἀποχώρησή τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὸ πασαλίκι τῶν Τρικάλων. Στὶς κινήσεις πρωτοστατοῦν οἱ ἀγάδες *Ασήμαγας* ἀπὸ τὴ Λάρισα καὶ *Γιαχνίαγας* ἀπὸ τὸ Δερελί (σημ. Σταυρός ἐπ. Φαρσάλων). Γιὰ τὸν δεύτερο (*Γιαχνίαγας*) καταγράφεται πρόθεση τοῦ Αὐλὴ νὰ τὸν δολοφονήσει σὲ ἄλλο ἐγγράφο τοῦ Ἀρχείου Αὐλὴ πασᾱ. Ὁ.π., τ. Γ', ἐγγράφο με ἀριθμ. 1254, σ. 359-360 καὶ ἐγγράφο με ἀριθμ. 1257 τ. Γ', σ. 362-363.

¹⁴⁵⁰ Ὅπως ἀναφέρεται σὲ ἄλλο ἐγγράφο τοῦ Ἀρχείου, οἱ Λαρισινοὶ Κόνιαροι ζητοῦν νὰ ἀποσύρει τοὺς ἀρματολούς ἀπὸ τὸν καζᾱ τῆς Λάρισας («*νὰ σηκώσει τοὺς ἀρματολὴ ἀπὸ τὸ μουλαλίκι*» = καζᾱ τῆς Λάρισας). Ὁ.π., τ. Γ', ἐγγράφο με ἀριθμ. 1261, σ. 366-367.

¹⁴⁵¹ Ὁ.π., τ. Γ', ἐγγράφο με ἀριθμ. 1246, σ. 331-335.

Τρικάλων Σουλεϊμάν πασά.¹⁴⁵² Σε ιδιόγραφο σημείωμα του Ιωάννη Βηλαρά αναφέρεται ως σχετική ημερομηνία η 20^ή Φεβρουαρίου 1820, η οποία συμφωνεί και με έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά. Η εξέλιξη αυτή οριοθετεί την πλήρη ρήξη στις σχέσεις του βεζύρη των Ιωαννίνων με την Πύλη, «*τήν κακή αρχή τῆς καταδρομῆς του ἀπὸ τὴν κορυφή*», όπως αναφέρει ο Βηλαράς.¹⁴⁵³

Από το αρχειακά τεκμήρια που αναφέρονται στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της επικείμενης ρήξης του Αλή πασά με την κεντρική οθωμανική εξουσία, αποτυπώνεται η προετοιμασία ενός σημαντικού τμήματος των ατάκτων ενόπλων δυνάμεων του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου. Η υφέρπουσα συγκρουσιακή ατμόσφαιρα καθίσταται περισσότερο διακριτή όσο πλησιάζουμε προς την τελική ρήξη και προετοιμάζει ένα σημαντικό αξιόμαχο τμήμα των ατάκτων ενόπλων ομάδων για τον ελληνικό εθνικό αγώνα. Μέσα από αυτή την οπτική, τα δυο κορυφαία πολεμικά γεγονότα, που έλαβαν χώρα στο νοτιοδυτικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνδέονται, όχι μόνο ως προς την κοινή γεωγραφική τους διάσταση, αλλά και ως προς τα κοινά δρώντα ιστορικά υποκείμενα.

Κομβικό γεγονός στη ρήξη του Αλή πασά με την Υψηλή Πύλη αποτέλεσε η απόπειρα δολοφονίας του Ισμαήλ Πασόμπεη (Ismail Paşobey), η οποία, όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία, οργανώθηκε από τον βεζύρη των Ιωαννίνων, με την αποστολή εκτελεστών στην οθωμανική πρωτεύουσα.¹⁴⁵⁴ Ο οθωμανός ιστοριογράφος Cevded paşa αναφέρει ότι αμέσως μετά την αποτυχημένη απόπειρα κατά του Πασόμπεη, οι άνθρωποι του Αλή πασά εγκατέλειψαν την πρωτεύουσα.¹⁴⁵⁵ Ακολούθησε η παύση του Αλή πασά από τη θέση του

¹⁴⁵²Από το 1821 το αξίωμα του *Επόπτη των Δερβενίων* παραχωρείται στον εκάστοτε *Rumeli valisi* έως το 1837, οπότε ο θεσμός καταργείται, στο πλαίσιο της γενικής αναδιάρθρωσης του κράτους στο πλαίσιο του Τανζιμάτ. Οι οργανώσεις των δερβενίων αντικαθίστανται από τα σώματα της *Ζαπατιγιέ/zaptiye/ضبطية* (χωροφυλακή). Σαρρής, «Οργάνωση και λειτουργίες των Δερβενίων», ό.π., σ. 226-227.

¹⁴⁵³*Χειρόγραφο ιστορικό σημείωμα παρά Ι. Βλαχογιάννη*, Γ.Α.Κ., *Συλλογή Βλαχογιάννη, Αρχείο Καραϊσκάκη*, Κατάλογος ΣΤ', Φ.14, υποφ. ζ/23. Επίσης, *Αρχείο Αλή Πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Γ'. αρ. εγγρ. 1294, σ. 427-428. Στα Ιεροδικαστικά Αρχεία Βέροιας-Νάουσας περιλαμβάνεται διαταγή του *Rumeli valisi*, Χουρσίτ πασά, της 7^{ης} Νοεμβρίου 1820, με την οποία ανακοινώνει στους καδήδες της περιοχής την ανάθεση, βάσει αυτοκρατορικού φερμανίου, της διοίκησης των δερβενίων στον ίδιο και την αφαίρεση του αξιώματος από τον Αλή πασά, καθώς «*λόγω τῆς κακίας τοῦ χαρακτήρα του καὶ τῶν ἀδικοπραγιῶν καὶ ἐκθέσμων ἐνεργειῶν του, παρέβη τούς νόμους περί ντερβενίων, γενόμενος πρόξενος καταστροφῆς τῶν ἐντὸς αὐτῶν εὕρισκομένων χωρίων*». Ι. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Β' Αρχεῖον Βεροίας- Ναούσης*, έγγραφο με αριθμ. 155, σ. 140.

¹⁴⁵⁴Σε έκθεση προς τους ανωτέρους του, με ημερομηνία 29 Απριλίου/11 Μαΐου 1820, ο William Meyer αναφέρει ότι στην απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Ισμαήλ Πασόμπεη εμπλεκόταν και ο Βελή πασάς. Βλ. Ε. Πρεβελάκης, Κ. Καλιατάκη-Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 43, σ. 109-111.

¹⁴⁵⁵Η τρίτη κατά σειρά αυτή απόπειρα εναντίον του Ισμαήλ Πασόμπεη το 1820, έλαβε χώρα στο σπίτι του τελευταίου στην Κωνσταντινούπολη, ακριβώς δίπλα στα ανάκτορα, όταν δύο ένοπλοι τον πυροβόλησαν ενώ βρισκόταν στο παράθυρο, χωρίς να πετύχουν τον στόχο τους. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την οργή μελών της σουλτανικής αυλής, με συνέπεια να καταστεί ευνοούμενος του Χαλέτ εφέντη (Halet effendi), εκ των πλέον στενών συνεργατών του Σουλτάνου Μαχμούτ Β'. Η υπονομευτική δράση του Πασόμπεη στην Κωνσταντινούπολη εναντίον του Αλή πασά συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην αποκήρυξή του τελευταίου από την Πύλη. Τον Ιούλιο του 1820 ο Πασόμπεης διορίστηκε πασάς των Ιωαννίνων και αρχιστράτηγος της

επόπτη φύλαξης των Δερβενίων, καθώς και του Βελή πασά από τη θέση του πασά των Τρικάλων. Όπως αναφέρει ο ίδιος, ο Ισμαήλ έτυχε ιδιαίτερων τιμών στην πρωτεύουσα από κύκλους υψηλόβαθμων αξιωματούχων, που ανήκαν στο περιβάλλον του Χαλέτ εφέντη (Halet effendi). Προσθέτει, επίσης, ότι κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και ο αρχιθυρωρός των ανακτόρων Ζεΐν ελ Αμπεντίν (Zeynel Abedin kapucibaşı), ο οποίος στη συνέχεια διορίστηκε στο αξίωμα του κεχαγιά (kethuda) της *Μεγάλης Βεζυρείας*. Ο Cevded paşa υποστηρίζει ότι ακολούθησε αμέσως η παύση του Αλή πασά από τη θέση του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* και η αφαίρεση του πασαλικίου των Τρικάλων από τον Βελή πασά, το οποίο ανατέθηκε στον Mahmud paşa Dramali. Του συστήθηκε επίσης να αποσύρει τους ανθρώπους του από την πρωτεύουσα και να σταματήσει οποιαδήποτε ανάμειξη σε περιοχές εκτός του σαντζακίου των Ιωαννίνων.¹⁴⁵⁶ Σχετικά διατάγματα στάλθηκαν στον Rumeli valisi, Husein paşa Kavanoz, στον Μουσταφά πασά Μπουσατλή της Σκόδρας (Mustafa paşa Buşalti) και στον καϊμακάμη (*kaymakam*/قائمقام= υποδιοικητή) του Μοναστηρίου Ρουστέμ μπέη (Rustem bey), καθώς και σε âyan της περιοχής. Την ίδια περίοδο διορίστηκε βαλής του Μοριά (Mora valisi) ο έως τότε βαλής του Χαλεπίου, Χουρσίτ πασάς (Hursid paşa).¹⁴⁵⁷

εκστρατείας εναντίον του Αλή πασά. Ωστόσο, σύντομα έπεσε σε δυσμένεια για την αναποτελεσματικότητά του και στις αρχές του επόμενου χρόνου αντικαταστάθηκε από τον Χουρσίτ πασά και εκτελέστηκε με διαταγή του Σουλτάνου. Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 217-220· Ν. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης κατά τους Τούρκους Ιστοριογράφους, κατ' αντιπαραβολή προς τους Έλληνες Ιστορικούς*, Αθήνα 1960, σ. 96-97· Μουφίτ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής*, ό.π., σ. 116-118.

¹⁴⁵⁶ Μουφίτ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής*, ό.π., σ. 97.

¹⁴⁵⁷ Ο Αχμετ Χουρσίτ πασάς (Ahmet Hursid paşa) αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση οθωμανού αξιωματούχου, προερχόμενου από το σουλτανικό περιβάλλον και συγκεκριμένα από το σώμα των εξισλαμισμένων, πρώην χριστιανοπαίδων, των *Δούλων της Πύλης* (Καρι Κουλί), οι οποίοι από τον 17^ο αιώνα δεν προέρχονταν πλέον από τα Βαλκάνια μέσω της διαδικασίας του *devşirme*, αλλά κυρίως από τις περιοχές του Καυκάσου, όπου λειτουργούσε ένα εκτεταμένο δίκτυο εμπορίου σκλάβων, που τροφοδοτούσε και το σουλτανικό χαρέμι με παλλακίδες. Ο Χουρσίτ πασάς καταγόταν από χριστιανική οικογένεια της περιοχής του Καυκάσου, στη σημερινή Γεωργία και σε πολύ νεαρή ηλικία πουλήθηκε ως σκλάβος στον Χασάν Τζεζαερί πασά (Hasan Cezaeri paşa). Εξισλαμίστηκε και από νωρίς εντάχθηκε στο σώμα των γενιτσάρων. Λόγω των ικανοτήτων του και της υποστήριξης του πατέρα του, Cezaeri paşa, κατέλαβε γρήγορα σημαντικά αξιώματα, έως και αυτό του μεγάλου βεζύρη. Ανέλαβε δράση στην Αίγυπτο και την Παλαιστίνη εναντίον των Μαμελούκων, ενώ τον Οκτώβριο του 1806 διορίστηκε βαλής της Ρούμελης (Rumeli valisi) και το 1808 βαλής του εγιαλετίου του Χαλεπίου. Το 1812 διορίστηκε μέγας βεζύρης, ενώ τον επόμενο χρόνο ηγήθηκε ως *serasker* (αρχιστράτηγος) της εκστρατείας εναντίον των Σέρβων. Μετά την καταστροφή που υπέστη ο σερβικός στρατός υπό τον Milos Obrenovich από τους Οθωμανούς στην πόλη Νις (Niš), ο Χουρσίτ Αχμετ πασάς έδωσε την εντολή να χτιστεί «Ο πύργος των κρανίων» με τα κεφάλια των Σέρβων που σκοτώθηκαν στη μάχη, προκειμένου να εκφοβίσει τους άλλους σέρβους επαναστάτες. Τον Οκτώβριο του 1820 διορίστηκε βαλής του Μοριά (Mora valisi), ενώ στις 6 Ιανουαρίου 1821 κατ' εντολή της Πύλης, αναχώρησε για τα Ιωάννινα, προκειμένου να καταστείλει την εξέγερση του Αλή πασά. Μετά την καταστολή της εξέγερσης και την εκτέλεση του τελευταίου, ο Χουρσίτ πασάς ανέλαβε εξ ολοκλήρου την καταστολή της Ελληνικής Επανάστασης στη Στερεά και την Πελοπόννησο. Ωστόσο, επειδή θεωρήθηκε σφετεριστής των θησαυρών του βεζύρη των Ιωαννίνων, υπέπεσε σε δυσμένεια και η αρχηγία της εκστρατείας εναντίον των επαναστατών ανατέθηκε από την Υψηλή Πύλη στον Μαχμούτ πασά Δράμαλη (Mahmud Dramali paşa), τον ισχυρό âyan της Δράμας. Στις 30 Ιανουαρίου, ενώ είχε πληροφορηθεί στη Λάρισα, όπου βρισκόταν, την επικείμενη εκτέλεσή του με σουλτανική εντολή, αυτοκτόνησε με δηλητήριο και ετάφη με τιμές κοντά στη γέφυρα του Πηνειού. Λίγες ημέρες αργότερα έφτασε στη Λάρισα ο δήμιος που είχε σταλεί για την εκτέλεση της καταδίκης και μετά από ανασκαφή στον νωπό τάφο, απέκοψε από τη σωρό του Χουρσίτ την κεφαλή και τη μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον ιστορικό ζήτημα αποτέλεσε η αιχμαλωσία των γυναικών του

Ταυτόχρονα στάλθηκε οθωμανική ναυτική δύναμη με επικεφαλής τον Ali Nasūh bey. Ο Αλή πασάς είχε προχωρήσει σε επισκευή όλων των οχυρών της ευρύτατης επικράτειας την οποία ήλεγχε. Στα Ιωάννινα ξεκίνησαν μεγάλα οχυρωματικά έργα με εξαναγκασμό όλων των συντεχνιών να βοηθήσουν.¹⁴⁵⁸ Με την υποχρεωτική εργασία 6.000-7.000 ανθρώπων κατασκευάστηκε μια τεράστια τάφος, που διέτρεχε την πόλη.¹⁴⁵⁹ Η τάφος περιέβαλε, όχι μόνο την πόλη των Ιωαννίνων, αλλά και τους περιμετρικούς λόφους στα δυτικά και νότια, ξεκινώντας από τις ανατολικές όχθες της λίμνης και καταλήγοντας στις δυτικές.¹⁴⁶⁰ Παράλληλα είχαν μεταφερθεί στα Ιωάννινα μεγάλες ποσότητες τροφίμων και σιτηρών για ανάγκες της τροφοδοσίας του κατά τη διάρκεια της πολιορκίας.¹⁴⁶¹

Ένα έγγραφο του Αρχείου Αλή πασά που αναφέρεται στη συγκέντρωση της φορολογίας του τζελέπικου (συγκέντρωση ζωντανών κριαριών ή είσπραξη του χρηματικού ισοδύναμου), με ημερομηνία 18 Μαρτίου 1820, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς περιέχει πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση της άμυνας του Αλή πασά, οι οποίες αποδίδονται με συνθηματικό τρόπο. Πρόκειται για γράμμα του Ζούχα Σέχη, προς τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, ο οποίος έχει σταλεί από το αληπασαδικό οτζάκιο, υποτίθεται, για την είσπραξη του τζελέπικου στις περιοχές της Θήβας και της Εύβοιας (σαντζάκι του Ευρίππου/ Ağrıboz/ Eğriboz sacağı/ اگریبوز / سانجی), αλλά οι κάτοικοι της Θήβας, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, θέλουν να δώσουν *πράγματα*, δηλαδή ζωντανά κριάρια για την απόσβεση του

χαρεμιού του Χουρσίτ πασά στην Τριπολιτά, μετά την άλωση της πόλης από τα επαναστατικά στρατεύματα, οι οποίες αντηλλάγησαν με επαναστάτες αιχμαλώτους. Μεσολαβητικό ρόλο στην υπόθεση αυτή μεταξύ των επαναστατικών αρχών και της Υψηλής Πύλης διαδραμάτισε ο γιατρός Παναγιώτης-Μαρίνος Στεφάνου, μετά από πρόταση του Άγγλου Αρμοστή των Ιονίων νήσων Thomas Maintland. Τα χαρέμια του Χουρσίτ πασά μεταφέρθηκαν από την Τριπολιτά στην Πρέβεζα, απ' όπου τα παρέλαβε ίδιος και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στη Λάρισα. Αναλυτική καταγραφή και αρίθμηση των εγγράφων έχει γίνει από μέλη της οικογένειας Στεφάνου και βρίσκεται στους οικείους φακέλους του *Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου*, (Ε.Λ.Ι.Α.), Αθήνα 1995. Για τον Χουρσίτ πασά βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1859, τ. Α', σ. 309-310 · Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1860, τ. Α', σ. 66-7 · Δ. Κ. Βαρδουνιώτης, «Καταστροφή του Δράμαλη», *Εκ των τυπογραφείων Εφημερίδος "Μορέας"*, Τρίπολη 1913.

¹⁴⁵⁸ Όπως αναφέρεται σε σχετικό έγγραφο του Αρχείου Σταύρου Ιωάννου (Α.Σ.Ι), στις 22 Ιουλίου 1820 ένας από τους αξιωματούχους του Αλή πασά, ο «κασσήμ ντάμτζας» (hasmit damca/حاسمیت دامجه= επιτελάρχης πεζικού) σε επιστολή του αναφέρει προς τον Σταύρο Ιωάννου: «Κύρ Σταύρο σοῦ φιλῶ τά μάτια και σοῦ φανερώνω ὅτι ὁ τοῖχος ἀπό τό σοκάκι ἐγίνη, μόνον αὐριον νά ἔλθουν νά ρίξουν χῶμα τά ἐσνάφια καί ὑγίανε». Βλ. *Αρχεῖο Σταύρου Ιωάννου*, Α.Σ.Ι./Φ. Εσνάφια, έγγραφο με αριθμ. 137. Επίσης, στις 5 Αυγούστου του ίδιου έτους ο Αλή πασάς, σε μπουγιουρντί τουπρος τον Σταύρο Ιωάννου, αναφέρει: «Ἀπό τά πολλά χουσμέτια (hizmet/خدمت=εξυπηρέτηση) ὅπου μοῦ ἔχουν κάμει τά ισνάφια, νά μέ στείλῃς ἀκόμη ἐξήντα ἀνθρώπους νά σηκώνουν τό μπαρούτι ἀπό πέρα, νά τό φέρουν εἰς τον Ἀρμάση (βοηθό τοῦ ντάμτζα) καί ὀχι ἄλλο: Σταῦρε, πές τοῦ κόσμου νά μέ δουλέψουν ὅλοι οἱ μαχαλάδες (mahalle/محله) ἔτζη ἦρθεν τό βαέτι (βαάτι/vaat/باطی= υπόσχεση) τῆς δουλειᾶς». Στο ίδιο, έγγραφο με αριθμό 139.

¹⁴⁵⁹ Γ. Σμυρής, *Το δίκτυο οχυρώσεων*, ό.π., σ. 157.

¹⁴⁶⁰ Α. Ν. Παπακώστας (σημειώσεις-προλεγόμενα), *Ιστορία της πολιορκίας του Αλή πασά (1820-1822)* εξ ανεκδότου χειρογράφου Α. Ψαλίδα, αποκειμένου εις τα ιστορικά αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη (ανάτυπο από τον τόμο 2 του περιοδικού *Νέος Κουβαράς*), Αθήνα 1962, σ. 23.

¹⁴⁶¹ Βλ. σχετική αναφορά σε έκθεση του απεσταλμένου του Άγγλου προξένου στην Πρέβεζα Lucca Shiro προς τον William Meyer, με ημερομηνία 28 Μαΐου 1820. Ε. Πρεβελάκης, Κ. Καλιατάκη-Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 44, σ. 110-111.

φόρου. Αναφέρει ονόματα ενόπλων στην υπηρεσία του Αλή πασά, προφανώς αρματολών, και προτείνει ένα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης.¹⁴⁶² Ο Ζούχα Σέχη ζητεί από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, όταν έλθει η διαταγή του Αλή πασά, να ετοιμάσει τους άνδρες του να επιτεθούν στους Θηβαίους και να τους υποχρεώσει να καταβάλουν τα άσπρα: «*μάλιστα ὅπου στέλνω καί φερμάνη τοῦ ἀφεντός μας, ὅπου ἔχουν διά τρίς χιλιάδες καί πεντακόσια ἔως νά μοῦ ἔρθη τό χαμπέρι ἀπό τόν ἀφέντη μας καί ἡ ἀφεντιά σου νά κάμης σφύζυ καθώς σοῦ γράφω*». Όπως αναφέρεται και από τον εκδότη στο προλογικό σημείωμα του εγγράφου,¹⁴⁶³ το γράμμα είναι καταφανώς συνθηματικό και σχετίζεται με τις πολεμικές προετοιμασίες του Αλή πασά κατά της Υψηλής Πύλης. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί, όχι μόνο η χρονική συγκυρία και η αναφορά σε ενόπλους, αλλά και η ιδιαίτερα αυστηρή αντιμετώπιση των κατοίκων που αρνούνται να καταβάλουν σε χρήμα τη φορολογική υποχρέωση του τζελέπικου, κάτι που δεν έχουμε συναντήσει σε άλλα έγγραφα του Αρχείου, όπου τους δίνεται η δυνατότητα να αποδώσουν χρήματα ή εναλλακτικά ζωντανά κριάρια.

Ενόψει της σύγκρουσής του με τον Σουλτάνο, ο Αλή πασάς απαγόρευσε τη μετακίνηση κατοίκων εκτός των περιοχών της κυριαρχίας του, όπως αναφέρεται σε αρζουχάλι του γιου του Σαλήχ πασά προς τον πατέρα του. Σύμφωνα με το έγγραφο, ο Αλή πασάς απαγορεύει στους ραγιάδες να πηγαίνουν *στο κουρμπέτι* (kyrbet/قوربت= ξενιτειά) και διατάσσει τους ξενιτεμένους να επιστρέψουν. Η απόφαση του αυτή πιθανότατα σχετίζεται με την πρόθεση του να περιορίσει τις απώλειες, πληθυσμού, που μπορεί να χρησιμοποιήσει για την άμυνα του.¹⁴⁶⁴

Σε ένα ακόμα αρχειακό τεκμήριο βρίσκουμε συνθηματικά στοιχεία, που σχετίζονται με την οργάνωση της άμυνας, ενόψει της σύγκρουσης του Αλή πασά με τις σουλτανικές δυνάμεις. Πρόκειται για αρζουχάλι του προκρίτου των Αγράφων Στέργιου Ζωτόπουλου (*Γκαβοστέργιου*) στις 16 Απριλίου 1820, με το οποίο δηλώνει τη στήριξή του, αλλά και των χριστιανών και μουσουλμάνων προκρίτων από περιοχές της Στερεάς, *γέρο-Αϊντίνη* (στο βίλαετι Καρπενησίου), *Ισούφ Χασάν* (Μάλιο), *Μάλο* και *Αλικο Λιάμτζε*, οι οποίοι δηλώνουν ότι θα υποστηρίξουν τον βεζύρη, ενόψει της επικείμενης σύγκρουσής του με τον

¹⁴⁶² Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1284, σ. 414-415. «*Εἶναι εἰς τήν Πουτίνιτζα ὁ Χόντρο Δίμος καί ὁ ἀνεπιώς του ὁ Κόστας ὁ καλόγερος καί τόν Δῆμο Παπαλέξη ὅπου εἶναι εἰς τοῦ Μαρτίνου καί Γεωργάκη Νικολοῦ Σιμόπουλον ὅπου εἶναι εἰς τήν Τόπολα νά τοῦς κάμης τεπίχη (tenbih/تنبيه=σύσταση, νοθεσία), νά εἶναι ἔτοιμοι μέ τέσσερους ἀνθρώπους ὁ καθένας, ὁπόταν χριστοῦν νά στίλωμεν νά ἔρθουν*».

¹⁴⁶³ Ο.π.

¹⁴⁶⁴ «*Κατά το ἔμρι (emr/emir/امر= διαταγή, προσταγή) σου εὐθύς ἔγραψα εἰς ὅλους τοῦς καζᾶδες, κάνοντας σφιχτόν τεμπίχι (σύσταση, νοθεσία), ὅπου κανένα πλέον εἰς τό κουρμπέτι (kyrbet/قوربت=ξενιτειά, αποδημία) νά μὴ πηγαίη καί οἱ ξενιτεμένοι νά γυρίζουν στά σπίτια τους*». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1285, σ. 415-416.

Σουλτάνο.¹⁴⁶⁵ Ο πρόκριτος των Αγράφων αναφέρεται και σε ενέργειές του προς τους αρματολούς και τους ραγιάδες των βιλαετιών Αγράφων, Πατρών (Υπάτης) και Καρπενησίου, οι οποίοι είναι όλοι έτοιμοι να θυσιαστούν για τον κύριο τους. Ο Αλή πασάς έχει ζητήσει, σύμφωνα με το έγγραφο και την αποστολή δύο ανθρώπων από την περιοχή των Αγράφων στην Κωνσταντινούπολη, με σκοπό την κινητοποίηση της εκεί κοινότητας των Αγραφιωτών.¹⁴⁶⁶ Ο Ζωτόπουλος προτείνει αυτοί που πρόκειται να σταλούν στην πρωτεύουσα να περάσουν πρώτα από τα Ιωάννινα, προκειμένου να λάβουν οδηγίες από τον βεζύρη.¹⁴⁶⁷ Στο κάτω μέρος του εγγράφου υπάρχει συνθηματική αριθμητική σημειογραφία, την οποία προφανώς γνωρίζει ο Μάνθος Οικονόμου, και η οποία απευθύνεται σ' αυτόν με τη φράση: «*Νά διαβαστεί από τόν Μάνθο*».¹⁴⁶⁸

Στις 20 Απριλίου 1820 ο Αρχιεπίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας διαβεβαιώνει με σχετικό αρζουχάλι του τον Αλή πασά για την πίστη του ποιμνίου του προς εκείνον. Όπως αναφέρει, συγκέντρωσε όλους τους ραγιάδες (*χώρα καί χωριά*) και τους ενημέρωσε και αυτοί

¹⁴⁶⁵ Όπως αναφέρεται στο προλογικό σημείωμα από τον εκδότη του εγγράφου, το συγκεκριμένο αρζουχάλι του Στέργιου Ζωτόπουλου φαίνεται ότι ήταν συνημμένο σε άλλο κοινό αρζουχάλι του ίδιου και των προαναφερθέντων προκρίτων, το οποίο δεν διασώζεται στο Αρχείο της Συλλογής Χώτζη. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1292, σ. 424-425.

¹⁴⁶⁶ Ο.π.

¹⁴⁶⁷ Ο.π.

¹⁴⁶⁸ Ο Μάνθος Οικονόμου γεννήθηκε στο Κουκούλιο του Ζαγορίου. Το επώνυμό του προερχόταν από τον τίτλο «*Οικονόμος*» που είχε λάβει από τον πατέρα του. Γνώριζε γαλλικά και αλβανικά. Ο Οικονόμου υπήρξε από τα πρώτα μέλη της Φιλικής Εταιρείας στην Ήπειρο. Είχε μνηθεί στην Εταιρεία από τον αδελφό του, Χριστόδουλο, γαμπρό του Ασημάκη Κροκίδα, ενώ ο Χριστόφορος Περραιβός αναφέρει ότι ήταν μέλος της μυστικής εταιρείας του Ρήγα Φεραίου. Βλ. Χρ. Περραιβός, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, τόμ. ι-ιι, Αθήνα 1857, σ. ε'-στ'. Μετά τη μάχη στα Λιθαρίτσια, ο Μάνθος Οικονόμου υπέπεσε σε δυσμένεια από τον Αλή πασά, καθώς ο τελευταίος τον θεωρούσε υπαίτιο της λιποταξίας των οπλαρχηγών του και τριών χιλιάδων ανδρών, οπότε ο Μ. Οικονόμου προσπάθησε να διαφύγει, μέσω Μετσόβου, προς τις επαναστατημένες ελληνικές περιοχές, αλλά βρήκε αιφνίδιο θάνατο δι' αποκεφαλισμού από τον Οσμάν αγά, αξιωματικό του Μαχμούτ πασά Δράμαλη, στις 22 Αυγούστου 1820. Βλ. Μ. Οικονόμου, «Μάνθος Οικονόμου (ιστορική μονογραφία)», *Ηπειρωτική Εστία*, 8, τχ. 88-89 (1959): 621-622. Επίσης, Κουτσαλέξης, *Διαφέροντα και περίεργα πινάκιστα ιστορήματα*, ό.π., σ. 24. Σχετική αναφορά γίνεται και σε χειρόγραφο σημείωμα της Εκκλησίας της Κάτω Βίτσας Ζαγορίου, το οποίο έχει εκδοθεί από τον Δ. Σάρρο: «*1820, Αυγούστου 22, ημέρα Κυριακή έσκότωσαν τόν Κύρ Μάνθον Κουκουλιώτην είς χωρίον Μέτζοβον, τόν όποιον τόν έβάρεσαν τό στράτευμα τό βασιλικόν, Ένας τελήμπασης τοῦ Δράμαλη. Θεόδωρος Νοῦτζο Μπαζάκας γράφω δι' ένθύμιον τών μεταγενεστέρων*». Βλ. Δ. Σάρρος, «Χρονογραφικά σημειώματα», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος/Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.* 5 (1900): 569. Η άποψη του Ι. Παπαρρηγόπουλου για τη δολοφονία του Μάνθου Οικονόμου, όπως την παρουσιάζει σε επιστολή του προς τον Δημήτριο Υψηλάντη, με ημερομηνία 10 Σεπτεμβρίου 1820, την οποία δημοσίευσε ο Ι. Φιλήμων, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την εκδοχή αυτή: «*Ηξέρετε προσέτι ότι έφόνευσαν τον Μάνθον λόγω μέν διά παραδρομήν, τή δ' άληθεια έπειδή άπητείτο από την διοίκησιν διά νά σταλῇ έδω ζωντανός, άλλ' έπειδή τοῦτο ήτο ζημιώδες είς τούς σκοπούς τοῦ Πασόμπεη, διότι ό Μάνθος έμελλε νά φανερώση είς τό κράτος τήν περιουσίαν τοῦ Αλή, τόν έσφαξαν με τοιοῦτον τρόπον καί διήγειραν φρίκην είς τό πᾶν, δείξαντες ότι περπατοῦν είς τά ίχνη τοῦ Αλή*». Βλ. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τόμ. Α', σ. 217. Σύμφωνα με μια τρίτη εκδοχή για τον θάνατο του Μάνθου Οικονόμου, ο τελευταίος εκτελέστηκε κατόπιν εντολής του Κιουταχή πασά, καθώς θεώρησε δόλια την πρότασή του να τον υπηρετήσει ως γραμματικός, πρόταση την οποία υπέβαλλε ο Μ. Οικονόμου για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της Φιλικής Εταιρείας. Βλ. Οικονόμου, «Μάνθος Οικονόμου», ό.π., σ. 629.

δήλωσαν την πίστη τους προς τον Αλή πασά.¹⁴⁶⁹ Έτοιμοι να υπηρετήσουν τον Αλή πασά εμφανίζονται και οι οθωμανοί âyan της Μακεδονίας, όπως βεβαιώνει τον βεζύρη των Ιωαννίνων, με αρζουχάλι του στις 8 Ιουνίου 1820, ο έμπιστος του Αλή πασά, âyan της Καστοριάς, Μεχμέτ Κοστούρ (Mehmet Kostur). Αναφέρει επίσης συνεννοήσεις με τοπικούς âyan, όπως τους *Βελήαγα, Ισλιάμαγα Κεπετζή, Ρουσένη* ή ισχυρούς Οθωμανούς γειτονικών βιλαετιών, οι οποίοι εμφανίζονται πρόθυμοι να υπηρετήσουν τον Αλή πασά στον ένοπλο αγώνα του εναντίον των σουλτανικών δυνάμεων με αποστολή ενόπλων στα Γιάννενα.¹⁴⁷⁰ Στο έγγραφο γίνεται αναφορά και σε κάποιον Ισούφ μπέη από το βιλαέτι της Ανασελίτζας, ο οποίος αποφάσισε να μη στείλει ενισχύσεις στα Ιωάννινα, λόγω αδυναμίας (όχι γιατί δεν παραμένει πιστός στον Αλή πασά). Από το ίδιο έγγραφο πληροφορούμαστε ότι ο νέος Rumeli valisi αναμένεται στα Μπιτόλια (Μοναστήρι) και έχει ήδη στείλει τον *τσοχαντάρη* του με μπουγιουρντί, με το οποίο καλεί τους προκρίτους των επαρχιών στην έδρα του. Στην περίπτωση αυτή, όπως και σε άλλες περιοχές της σημερινής Ηπείρου και της Αλβανίας, βλέπουμε χριστιανούς και μουσουλμάνους προκρίτους και ενόπλους να ενώνουν τις δυνάμεις τους για τη στήριξη του αληπασαδικού οτζακίου. Τα γεγονότα που ακολούθησαν έδειξαν βέβαια πόσο ευμετάβλητη και πρόσκαιρη ήταν αυτή η συμπαράταξη με την πλευρά του βεζύρη των Ιωαννίνων. Οι ετερόκλητες συμμαχίες καθίστανται πρόσκαιρες και αβέβαιες, λίγους μήνες πριν το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, στην οποία κυρίαρχο στοιχείο αντιπαράθεσης αποτελεί το θρησκευτικό, ως βασική συνιστώσα της διαμορφούμενης εθνικής ταυτότητας-ετερότητας. Η ποιοτική αυτή αλλαγή στη διαμόρφωση συμμαχιών αποτελεί βασικό στοιχείο διαφοροποίησης της εποχής των âyan από την εποχή των εθνικών επαναστάσεων στον βαλκανικό χώρο.

Ο Ιωάννης Βηλαράς σε χειρόγραφο σημείωμά του, το οποίο φυλάσσεται στα Γ.Α.Κ αναφέρει για την καταστροφή που προκάλεσε στα Ιωάννινα η διετής πολιορκία από τις σουλτανικές δυνάμεις: ¹⁴⁷¹ «*Η τοιαύτη τῶν Ἰωαννίνων εὐδαιμονία ἐξέλιπεν ἅπασα καὶ ἐν βραχεῖ. Ἡ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πυρκαγιά κατέστρεψεν πᾶν τι τὸ καλὸν καὶ μεγαλοπρεπές ἐν Ἰωαννίνοις. Τρεῖς Ἐκκλησίαι, τὰ σχολεῖα, αἱ βιβλιοθήκαι καὶ ὅλον τὸ κεντρικόν μέρος τῆς πόλεως, εἰς ἕκκειντο αἱ οἰκείαι τῶν εὐγενῶν καὶ εὐποροτέρων χριστιανῶν ἀποτεφρώθησαν. Οἱ πολλοὶ τούτων μείναντες ἀνέστιοι, ζήτησαν ἄσυλον τῶν οἰκογενειῶν των μακρὰν τῆς πατρίδος*».

¹⁴⁶⁹ «...ἐφέντη μου ἐσύναξα ὅλους τοὺς ῥαγιαδες χώρα, καὶ χωρία καὶ τοὺς ὠμίλησα ὅλα ἐκεῖνα ὅπου ἔπρεπεν διὰ τὸ καλὸν τους, κατὰ τὸ χρέος μου, ὡς σκλάβος σας καὶ τζεράκι σας (çırağ/عُرّاق= οπαδός) ὅπου εἶμαι...». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχεῖο Ἀλή πασά*, ὁ.π., τ. Γ' ἐγγράφο με ἀριθμ. 1293, σ. 426-427.

¹⁴⁷⁰ Ο.π., τ. Γ', ἐγγράφο με ἀριθμὸ 1310, σ. 450-451.

¹⁴⁷¹ Χειρόγραφο ἱστορικὸ σημείωμα παρὰ *Ι. Βλαχογιάννη*, Γ.Α.Κ/ *Συλλογὴ Βλαχογιάννη*, *Αρχεῖο Καραϊσκάκη*, ὁ.π.

Η ρήξη του Αλή πασά με τη σουλτανική εξουσία προκαλεί μεγάλη αναταραχή στον αλβανικό νότο με απώλεια της κυριαρχίας του πασά των Ιωαννίνων και κινητοποιήσεις των αντιπάλων του. Στις 30 Ιουλίου (*Αλονάρης 30*) 1820 ο Χουσέν Μέμου, άνθρωπος του Αλή πασά που έχει καταφύγει στο χωρίο Λεκντούσι, μετά την αποστασία του βιλαετίου της Αυλώνας, με τη συμμετοχή και ανθρώπων του Αλή πασά, ζητεί από τον κύριο του 500 άνδρες με εξοπλισμό για να ανακαταλάβει την Αυλώνα. Έχει ενδιαφέρον για το κλίμα που επικρατεί, ενόψει των ανατροπών, η αναφορά στο έγγραφο απόπειρας αυτοκτονίας της μητέρας του Χουσέν Μέμου.¹⁴⁷² Το έγγραφο κλείνει με την απογοητευτική για τον Αλή πασά εκτίμηση του Χουσέν Μέμου ότι από τις αλβανικές περιοχές (*Άρπαρη*= Άρβανο) δεν πρέπει να περιμένει καμία στήριξη, αφού ακόμα και το Τεπελένι έχει στραφεί εναντίον του.¹⁴⁷³

Με επιστολή του από τη Φλωρεντία κάποιος με το όνομα «Κύρκος», άτομο εμπιστοσύνης του Αλή πασά, στις 6 Οκτωβρίου 1819 τον ενημερώνει σχετικά με δημοσίευμα εφημερίδας της πόλης για επικείμενη εκστρατεία του Πασόμπεη εναντίον του, πληροφορία την οποία ο *Κύρκος* θεωρεί αναξιόπιστη, αλλά η πορεία των γεγονότων απέδειξε ότι δεν ήταν.¹⁴⁷⁴ Η έγκυρη πληροφόρηση της εφημερίδας δεικνύει ότι οι ξένες πρεσβείες γνώριζαν εκ των προτέρων τις προετοιμασίες της Υψηλής Πύλης εναντίον του Αλή πασά και από κάποιες εξ αυτών το γεγονός διέρρευσε στον ευρωπαϊκό τύπο. Η απόφαση της Πύλης να αποκηρύξει τον Αλή πασά ήταν γνωστή στους διπλωματικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης, παρά το γεγονός ότι οι ενημερώσεις των απεσταλμένων του στην πρωτεύουσα προς τον κύριο τους ήταν καθησυχαστικές, γεγονός που ενδεχομένως οφείλεται στην παρελκυστική πολιτική που ακολουθούσε η Πύλη στο θέμα αυτό, προκειμένου να τον αιφνιδιάσει.¹⁴⁷⁵

Ο Μουχτάρ πασάς είχε αναλάβει την οργάνωση της άμυνας του αληπασαδικού οτζακίου στην περιοχή του Μπερατίου, όπου απεστάλησαν σουλτανικές

¹⁴⁷² «Εφέντη μου τό βηό όποϋ μοϋ ήχες καζαντήση ή ψηλότη σου μοϋ άπόμηνε όλο έκη καί τής ψητόλες μου τά πήραν τά παλληκάρια καί έφηγαν καί δέκα σπήτηα όποϋ ήχα δηκά μου ζαδέλεφα μου έχάλασαν... έκήνη τήν όρα όποϋ έφηγα ή μάνα μου ήπε ήρθε τούτη όρα έγό θά γκρεμιστό καί δέ τό θέλο τή ζωή μο. Κι έπάγη άπόκρυφα και γκρεμίστηκε καί ζουντανή τήν αύκα...». Ο.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1319. σ. 464-465.

¹⁴⁷³ «...ήψηλότη σου γένου βακούφης κι άν δέ στέλης άνθρώπους, άπό τήν Άρπηρη δέν έχης κανέναν ής τό Τεπελένη τόχης τό τουφέκη». Ο.π.

¹⁴⁷⁴ «Εδώ ήλθον γαζέταις έχθές τής Φιορεντίας καί γράφουν εις ένα μέρος ότι ό Πασιόμπεγης Ιωαννίτης μέ άλλους έπτά πασιάδες τής Ρούμελης μέ ίζνι (izn/izin/إزن) άδεια συγκατάθεση) τής Πόρτας πίαγαν νά πολεμήσουν τον Αλή πασά καί γράφη ό Βασιλέας τοϋ Μουχτάρ πασά, Βελή πασά καί Σαλήχ πασά νά τραβήσουν χέρι άπό τήν Υψηλότη σου καί έτζι νά μήν τούς πειράξη... Τέτοια ζύλα κούτζουρα γράφουν οί Φράγκοι, όπου νά μās κάψη ό θεός τή ζωήν τόν σκλάβον σου παρά νά φθάσωμεν νά ακούσωμεν παρόμοια»). Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1220, σ. 298-302.

¹⁴⁷⁵ Βλ σχετική έκθεση του Ρώσου Πρεσβευτή στη Ρωσία προς τον Ρώσο Γραμματέα επί των Εξωτερικών Υποθέσεων (υπουργό εξωτερικών) Νέσελροντ (Neselrod), της 4ης Απριλίου 1820, η οποία αναφέρεται στην απόφαση της Πύλης να αφαιρέσει εδάφη από τον Αλή πασά και να ετοιμάσει εκστρατεία εναντίον του. Άρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος*, ό.π., σ. 329.

δυνάμεις και με πλοία μεταφέρθηκαν κανόνια, όπως μαθαίνουμε από σχετική αναφορά του Μουχτάρ πασά προς τον πατέρα του, με ημερομηνία 27 Ιουνίου 1820.¹⁴⁷⁶ Από το ίδιο έγγραφο ενημερωνόμαστε για τη μεταφορά κρατουμένων του Αλή πασά από τα Ιωάννινα, μεταξύ των οποίων και μελών οικογενειών των προηγούμενων διοικητών των Ιωαννίνων (τα παιδιά του Ασλάν μπέη «Πασιακαλού» και του «άλλου «Ασλάν μπέη, Γιαννιωτών»), τους οποίους έστειλε στο Μπεράτι για να μην αποδράσουν «νά φυλαχτοῦν γιά νά μή φύγουν». Ο Μουχτάρ πασάς τους μετέφερε προσωρινά στο χωριό *Βελιαμπίστι*, καθώς δεν μπορούσε να τους εμβάσει στο κάστρο του Μπερατίου και ζήτησε άδεια να τους μεταφέρει στο Τεπελένι. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά και στην ανάγκη μετακίνησης των χαρεμιών του, ενόψει των επερχόμενων συγκρούσεων. Προτείνει το χαρέμι του των Ιωαννίνων να μεταφερθεί στο Τεπελένι, ενώ το «Μπερατινόν» χαρέμι να μεταφερθεί από το Μπεράτι στην Πρέβεζα.¹⁴⁷⁷ Από άλλη αναφορά του Μουχτάρ πασά προς τον πατέρα του μαθαίνουμε για την οργάνωση στρατολογίας από την Πύλη στην πόλη του Μπερατίου, με χρησιμοποίηση γενιτσαρικού σώματος. Η αναφορά στα *ρουφέτια* φανερώνει ότι οι συντεχνίες στο Ελμπασάν βρίσκονταν στα χέρια των γενιτσάρων, των οποίων τρεις *ορτάδες* (orta/آرتا= στρατόπεδο και κατ' επέκταση λόχος), όπως αναφέρεται στο έγγραφο, ξεκίνησαν στρατολογία, με το πρόσχημα ότι θα μεταβούν στην Αχρίδα (Όχρη).¹⁴⁷⁸ Όπως αναφέρει ο Μουχτάρ πασάς, έχει ελάχιστες δυνατότητες να εκτελέσει αμυντικά έργα λόγω έλλειψης προσωπικού, καθώς και οι λίγοι μάστορες που έχει στη διάθεση του ετοιμάζονται να τον εγκαταλείψουν.¹⁴⁷⁹

Το κάστρο του Μπερατίου παραδόθηκε το 1820 από τον Σαλήχ και τον Μουχτάρ πασά στον νέο διοικητή της Αυλώνας, Ρεσβάν πασά (Resvan paşa). Αμέσως μετά, με σουλτανική εντολή, την ηγεσία των στρατιωτικών επιχειρήσεων για την κατάληψη της αληπασαδικής επικράτειας ανέλαβε ο Ισμαήλ Πασόμπεης, ο οποίος μετέβη στη Λάρισα προκειμένου να συγκεντρώσει στρατό για τις ανάγκες της εκστρατείας. Στις αρχές του 1820 πέρασε την Πίνδο, έφτασε στο χωριό Ζέλοβο και άρχισε την πολιορκία των Ιωαννίνων.¹⁴⁸⁰ Στις 11 Αυγούστου 1820 δύο έμπιστοι άνθρωποι του Αλή πασά, ο *Σαϊτ Τρακότης*

¹⁴⁷⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1313, σ. 455-456. Στο έγγραφο αναφέρεται η προσέγγιση 5-6 οθωμανικών πλοίων ανοικτά της Μουζακιάς («πέντε ἔξη κομμάτια καράβια»), τα οποία «ἔριζαν» «καμιά εἰκοσαριά κανόνια».

¹⁴⁷⁷ Το τελευταίο προφανώς αφορά τη συνοδεία της συζύγου του, Πάσως (Πασού) Χανούμ (Pasu hanım), κόρης του Ιμπραήμ πασά του Μπερατίου και αδελφής της, Ζεμπιδέ χανούμ (Zeybede hanım), συζύγου του Βελή πασά, η οποία πρόκειται να μετακινηθεί από τα Ιωάννινα στην Πρέβεζα, όπου βρίσκεται ήδη ο σύζυγός της. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμό 1313, σ. 455-456.

¹⁴⁷⁸ «Στο Έλμπασάνι ἔχουν βγάλει τρία μπαϊράκια τά ρουφέτια καί μαζώνουν ἀσκέρι. ἔχουν βγάλῃ λόγον ὅτι τάχα τό μαζώνουν, γιά νά πιάνη στήν Όχρη, αὐτό δέν εἶναι ἀλήθεια, γιά ἄλλην δουλειάν τό μαζώνουν...».Ο.π.

¹⁴⁷⁹ Ο.π.

¹⁴⁸⁰ Ας, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 317.

(Δραγοτής) και ο Πάνος Κασίμης, επικεφαλής στρατιωτικού σώματος στην περιοχή της Παραμυθιάς, ενημερώνουν τον κύριο τους για τη λιποταξία του Χασάν Μπελούση και άλλων οπλαρχηγών, καθώς και για τη μεταστροφή μεγάλου μέρους των τοπικών πληθυσμών με τη χαρακτηριστική φράση: «*Από τό ποτάμι καί πέρα ό τόπος έγύρισε*».¹⁴⁸¹ Ο Χασάν Μπελούσης είναι σημαντικός μουσουλμάνος οπλαρχηγός στην υπηρεσία του Αλή πασά, επικεφαλής πολυπληθών στρατιωτικών σωμάτων, όπως έχουμε δει σε άλλα έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά της Συλλογής Χώτζη¹⁴⁸² και η αποστασία του υπονομεύει σημαντικά τον μηχανισμό άμυνας του αληπασαδικού οτζακίου. Την ίδια εποχή τα σουλτανικά στρατεύματα πιέζουν τις δυνάμεις του Αλή πασά, ενώ λίγες μέρες αργότερα παραδίδεται στις σουλτανικές δυνάμεις ο Βελή πασάς στην Πρέβεζα και ο γιος του, Μεχμέτ πασάς, στην Πάργα, ενώ στα τέλη του χρόνου ολοκληρώνεται η κατάκτηση της περιοχής της Ηπείρου, με την είσοδο του Πεχλιβάν πασά (Pehlivan paşa) στην Άρτα.¹⁴⁸³

Στις αρχές του 1820 ο Αλή πασάς παύτηκε και επίσημα από τη θέση του διοικητή του σαντζακίου των Ιωαννίνων και του δόθηκε εντολή από την Υψηλή Πύλη να αποσυρθεί στο Τεπελένι, καθώς οι πολεμικές προετοιμασίες και η συγκέντρωση στρατού θεωρήθηκε επίσημα ως ανταρσία από μέρους του.¹⁴⁸⁴ Η λήξη των ρωσοοθωμανικών συγκρούσεων αποτελούσε παράγοντα καθοριστικής σημασίας προκειμένου να απεγκλωβιστούν αξιόμαχες δυνάμεις από τα Βαλκάνια για να συμμετάσχουν στην πολιορκία των Ιωαννίνων. Οι Οθωμανοί για την προσέγγιση με τους Ρώσους απέστειλαν στον Ρώσο πρέσβη Στρογκανώφ (Stroganof) τον Φαναριώτη, πρώην Οσποδάρο της Μολδαβίας και άνθρωπο εμπιστοσύνης του Halet effendi, Σκαρλάτο Καλλιμάχη.¹⁴⁸⁵ Προσέγγιση με τη Ρωσία επεδίωξε την ίδια περίοδο και ο Αλή πασάς, αποστέλλοντας τον διερμηνέα του ρωσικού προξενείου στην Πάτρα, Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο, στην Αγία Πετρούπολη σε αποστολή, σε μια έσχατη προσπάθεια να δημιουργήσει προγεφύρωμα στις σχέσεις του αληπασαδικού οτζακίου με τη Ρωσία. Για την ενημέρωση του Ιωάννη Παπαρρηγόπουλου ο Βελή πασάς απέστειλε τον

¹⁴⁸¹ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1320, σ. 465-466.

¹⁴⁸² Βλ. σχετικό κεφάλαιο με τίτλο, «Αλή πασάς ο μεγαλύτερος πολέμαρχος των Βαλκανίων», της παρούσας μελέτης, σ. 157 κ.ε.

¹⁴⁸³ Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 334.

¹⁴⁸⁴ Βλ. Πρεβελάκης, Μερτικοπούλου, *Ο Αλή πασάς, η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 79, σ. 182-183.

¹⁴⁸⁵ S. Ilicak, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, Διδακτορική Διατριβή εγκριθείσα από το Harvard University, Μασσαχουσέτη 2011, σ. 60. Αναφορά στην επικοινωνία του Αλή πασά με τον Πρόξενο της Ρωσίας βλ. στο Άρς, *Αλβανία-Ήπειρος* σ. 328. Επίσης, του ιδίου, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου (1759-1831)*. *Έγγραφα των Ρωσικών Αρχείων*, μτφρ, Ι. Σμυσλιάβεβα, Αθήνα 2007, σ. 78-81 και 251-282.

Μάρτιο του 1820 τον γραμματικό του Δημήτρη,¹⁴⁸⁶ με ένα ιδιαίτερα εγκάρδιο μήνυμα προς τον Ρώσο αυτοκράτορα, στο οποίο εξέφραζε τον θαυμασμό της οικογένειάς του προς την Ρωσία, αναφέροντας: «Εμείς, ο πατέρας μου και εγώ, περιμένουμε μόνο τη στιγμή να ανακηρυχθούν ρώσοι στρατηγοί και πρίγκιπες. Ήδη προτρέψαμε τους έλληνες πρίγκιπες από αυτές τις περιοχές για κάτι τέτοιο. Οι Έλληνες είναι γεμάτοι με ενθουσιασμό για το ρωσικό όνομα, όπως γνωρίζουμε, και θέλουμε να αγκαλιάσουμε τον σκοπό αυτό.»¹⁴⁸⁷

Ο έκπτωτος βεζύρης συνέχισε τον εξοπλισμό του κάστρου των Ιωαννίνων με πολλά πυροβόλα και πυρομαχικά. Πρόκειται για μια περίοδο μεγάλης δοκιμασίας για την πόλη των Ιωαννίνων, καθώς ανεστάλη σε μεγάλο βαθμό η εμπορική δραστηριότητα και συρρικνώθηκε η οικονομική ζωή της, με αποτέλεσμα σημαντικό τμήμα της ανθηρής εμπορικής και προυχοντικής τάξης των Ιωαννίνων να εξοντωθεί οικονομικά και πολλά από τα μέλη της να αναζητήσουν καταφύγιο στο Συράκο και τους Καλαρρύτες. Με εντολή του Αλή πασά πυρπολήθηκαν οι συνοικίες γύρω από το κάστρο, προκειμένου να δημιουργηθεί μία τάφρος που θα ενίσχυε την άμυνα του κάστρου. Επίσης, όπως αναφέρεται σε οθωμανικό έγγραφο που φυλάσσεται στο Αρχείο του Οθωμανικού Κράτους στην Κωνσταντινούπολη, ο ίδιος τις παραμονές της σύγκρουσης του με την Πύλη είχε αγοράσει στο κάστρο των Ιωαννίνων 33 σπίτια από κατοίκους της πόλης, χριστιανούς, μουσουλμάνους και εβραίους, προφανώς για τις ανάγκες της πολιορκίας, δίνοντας ως προκαταβολή 52.350 γρόσια. Η πληροφορία αυτή αναφέρεται σε λογιστικό κατάστιχο με τα περιουσιακά στοιχεία του Αλή πασά, το οποίο που βρέθηκε στο σεράι του, μεταφράστηκε στα οθωμανικά, προκειμένου να αξιοποιηθεί από την οθωμανική διοίκηση και σήμερα φύλασσεται στο κρατικό οθωμανικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης.¹⁴⁸⁸

Η οθωμανική διοίκηση έδωσε εντολή στον διοικητή του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης, Σελόμ Σερί πασά (Selom Seri paşa) να κατευθυνθεί προς τα Ιωάννινα, επικεφαλής στρατιωτικών δυνάμεων, που ανήκαν στην κατηγορία των faith zande (απογόνων των πρώτων οθωμανών κατακτητών).¹⁴⁸⁹ Ανάλογα διατάγματα εστάλησαν στον Rumeli valise Χουσεΐν πασά Καβανόζ (Husein paşa Kavanoz), στον Μαχμούντ Μπουσατλί

¹⁴⁸⁶ Όπως ενημερώνει τον πατέρα του με αρζουχάλι στις 16 Μαρτίου 1820 ο Βελή πασάς, με το πρόσχημα της αγοράς κάποιας γολέτας, έστειλε στην Πάτρα τον έμπιστο γραμματικό του, Δημήτρη (Μοραΐτη), ο οποίος είχε διεξοδικές συζητήσεις με τους προξένους Ρωσίας και Αυστρίας. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1283, σ. 412-414.

¹⁴⁸⁷ Picak, *A Radical Rethinking of Empire*, ό.π., σ. 60.

¹⁴⁸⁸ «Ο άναφερόμενος έκτελεσθείς στό φρούριο τῶν Ἰωαννίνων ἔκανε ἀγοραπωλησία σπιτιῶν. Ἀγόρασε ἀπὸ 33 ἄτομα 33 σπίτια. Οἱ τιμές κυμαίνονταν ἀπὸ 200 γρόσια ἕως 7.000 γρόσια. Τὰ ἄτομα αὐτὰ ἦταν Μουσουλμάνοι, Χριστιανοί καὶ Ἑβραῖοι. Προκαταβολές 52.350 γρόσια». Βλ. Devlet Arşivleri Başkanlığı, έγγραφο d-bsm MHFd 13286/1233 (1817), το οποίο περιέχεται στο παράρτημα της παρούσας μελέτης.

¹⁴⁸⁹ Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης κατά τους Τούρκους Ιστοριογράφους*, ό.π., σ. 99.

πασά της Σκόδρας (Kara Mahmud paşa Buşatli),¹⁴⁹⁰ στον καϊμακάμη (kaimakam= υποδιοικητή) του Μοναστηρίου, Ρουστέμ μπέη (Rustem bey), καθώς και σε μικροτερους âyan της περιοχής. Επίσης, εστάλησαν επιστολές στους σημαντικότερους αλβανούς πασάδες, διοικητές των σαντζακίων της Αυλώνας, του Δέλβινου, της Οχρίδας και του Ελμπασάν, προκειμένου να κινητοποιηθούν για την καταστολή της εξέγερσης.¹⁴⁹¹ Ταυτόχρονα, εστάλη οθωμανική ναυτική δύναμη με επικεφαλής τον Ali Nasûh bey.¹⁴⁹² Την ίδια περίοδο διορίστηκε ως βαλής του Μοριά (Mora valisi) ο έως τότε βαλής του Χαλεπίου Χουρσίτ πασάς (Hursid paşa). Ακολούθησε η συνθηκολόγηση και φυγή του Μουχτάρ πασά και του Σαλήχ πασά από το φρούριο του Μπερατίου, καθώς οι γύρω περιοχές είχαν καταληφθεί από δυνάμεις του νέου διοικητή της Αυλώνας που είχε σταλεί κατ'εντολή του Rumeli valisi.¹⁴⁹³ Όπως αναφέρει ο οθωμανός ιστοριογράφος Cevdet paşa, ο Kara Mahmud paşa της Σκόδρας, εκμεταλλευόμενος την ευκαιρία της δυσμένειας στην οποία είχε υποπέσει ο Αλή πασάς, κατέλαβε τα σαντζάκια της Αχρίδας και του Ελβασάν και εγκατέστησε στο φρούριο του Πεκλίν τον Σουλεϊμάν μπέη, που είχε εκδιώξει ο Αλή πασάς, ενώ απέστειλε τον σιλιχτάρη του (silâhdar/سلحدار= υπασπιστής) στο φρούριο του Δυρραχίου, το οποίο είχε εγκαταλείψει ο γιος του Kaplan paşa (Kaplan paşa zande). Ακολούθησε η συνθηκολόγηση και φυγή του Μουχτάρ πασά και του Σαλήχ πασά από το φρούριο του Μπερατίου, καθώς οι γύρω περιοχές είχαν καταληφθεί από δυνάμεις του νέου διοικητή της Αυλώνας, που είχε σταλεί κατ'εντολή του Rumeli valisi.¹⁴⁹⁴

Η Υψηλή Πύλη προχωρά σε επιστράτευση ενόπλων από περιοχές της σημερινής Αλβανίας, προκειμένου να συγκεντρώσει όσο γίνεται μεγαλύτερο στράτευμα. Από νεώτερη αναφορά του Μουχτάρ πασά προς τον πατέρα του στις 30 Ιουνίου 1820 πληροφορούμαστε ότι ο Rumeli valisi εξέδωσε σχετική διαταγή (μπουγιουρντί) επιστράτευσης, η οποία περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, και τις περιοχές του Μπερατίου, των Τιράνων, του Δυρραχίου και της Καβάγιας, τους οποίους «προστάζει νά βγῇ ἀπό ἕνας ἄνθρωπος σέ κάθε σπήτι, και να μαζωχθοῦν ὅλοι στη Σουλιόβα»,¹⁴⁹⁵ αὐτοῦ να ἀνταμωθοῦν με τον Ρούμελιν

¹⁴⁹⁰Ο Kara Mahmud paşa της Σκόδρας, εκμεταλλευόμενος την ευκαιρία της δυσμένειας στην οποία είχε υποπέσει ο Αλή πασάς, κατέλαβε τα σαντζάκια της Αχρίδας και του Ελβασάν και εγκατέστησε στο φρούριο του Πεκλίν τον Σουλεϊμάν μπέη, που είχε εκδιώξει ο Αλή πασάς, ενώ απέστειλε τον σιλιχτάρη του (silihdar= υπασπιστής) στο φρούριο του Δυρραχίου, το οποίο είχε εγκαταλείψει ο γιος του Kaplan paşa (Kaplan paşa zande). Ό.π.

¹⁴⁹¹ Στα έγγραφα υπήρχε η αναφορά «οι ανάξιοι ελέους επαναστάτες θα το μετανιώσουν». Βλ. σχετ. 'Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», ό.π., σ. 18.

¹⁴⁹² Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας κατά τους Τούρκους Ιστοριογράφους*, ό.π., σ. 98.

¹⁴⁹³Ό.π.

¹⁴⁹⁴Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π.

¹⁴⁹⁵Σούλιοβα: Οικισμός, έδρα ομώνυμου καζά στην Αλβανία. Βλ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Δ' Ευρετήριο, σ. 569.

Βαλησί». Δίνεται επίσης εντολή στον Αλαΐ μπέη (Alai bey/الاي بك) του Ελμπασάν να μεταβεί επείγοντως εκεί.¹⁴⁹⁶

Η είδηση για άφιξη του σουλτανικού στρατού φαίνεται ότι δημιουργεί αναστάτωση και αλλάζει τους συσχετισμούς των δυνάμεων σ' αυτό το ευμετάβλητο συγκρουσιακό κλίμα. Όπως αναφέρει σε αρζουχάλι προς τον Αλή πασά ο Ταΐρ Παπούλης, μουτεσελίμης των Τρικάλων, με τη διάδοση της πληροφορίας ότι έρχεται *ασκέρι* (προφανώς κρατικός στρατός), οι διαχειριστές του βεζύρη των Ιωαννίνων στα γειτονικά τσιφλίκια, κατά βάση Αλβανοί, αλλά και οι δικοί του άνδρες, τον εγκατέλειψαν. Όπως αναφέρει, έχει μείνει μόνος με μερικούς συγγενείς και ζητεί εντολές από τον κύριο του.¹⁴⁹⁷

Τα έγγραφα του Αρχείου Αλή πασά, πέρα από τις ιστορικές πληροφορίες, που μας παρέχουν, συμπληρωματικές της βιβλιογραφίας, σχετικά με τη ρήξη του Αλή πασά με την επίσημη οθωμανική εξουσία, αναδεικνύουν σε μικροϊστορικό επίπεδο τη θέση του βεζύρη των Ιωαννίνων και τις σχέσεις με τους υποτελείς του, όταν η εξουσία του είναι εμφανώς περιορισμένη και το γόητρο του καταπονημένο. Το κάστρο της Πρεμετής πολιορκείται στενά από τις σουλτανικές δυνάμεις, όπως πληροφορεί τον Αλή πασά στις 16 Αυγούστου 1820 ο έμπιστός του, *Παπά Λέκκας* από χωριό της περιοχής, στον οποίο έχει αναθέσει να παραδώσει γράμματα σε κάποιον έμπιστο του που βρίσκεται μέσα στο κάστρο. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του τελευταίου προς τον κύριο του: «*ὄρισε μάθε ἀφέντη μου ὅτι τό κάστρο τρογύρω γύρω τό ἔχουν πιάση ἢ ὀχτρί μας καί δέν εἶναι βολετό νά περάση μήτε πουλί καί ἔβαλα ἄνθρωπόν σας, ἂν ἡμπορέση νά τά ἐμπάση, τοῦ ἔδωσα πενήντα γρόσια καί ἂν ἐβγάλη γράμματα ἀπό τόν Ἑλμάζε σοῦ τά στέλνο μέ ἐδικόν μου ἄνθρωπον*».¹⁴⁹⁸

Οι πρώτες αυτές δυνάμεις που εστάλησαν εναντίον του Αλή πασά πέτυχαν να περιορίσουν το αληπασαδικό μέτωπο αντίστασης. Ο Πεχλιβάν πασάς (Pehlivan paşa) έθεσε υπό τον έλεγχο του τη Θεσσαλία, τη Ναύπακτο και την Κόνιτσα και πολιορκήσε την Πρέβεζα που υπερασπιζόταν ο Βελή πασάς. Στη συνέχεια παραδόθηκαν η Αυλώνα και η Πάργα.¹⁴⁹⁹ Για την πολιορκία του Αλη πασά εστάλη στα Ιωάννινα στρατός 20 χιλιάδων ανδρών, με επικεφαλής τον Ισμαήλ πασά (Πασόμπη), τον οποίο υποστήριζε και ναυτική

¹⁴⁹⁶ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1315, σ. 459-460. Όπως αναφέρει ο Γ. Λ. Άρς, σε αντίθεση με τον πατέρα του, ο οποίος δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί μεγάλο ακρωτηριασμό της εξουσίας του, ο Μουχτάρ πασάς υποστήριζε μια πολιτική συμφιλίωσης με την Υψηλή Πύλη. Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 329.

¹⁴⁹⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1311, σ. 453: «*ὁ σκλάβο σου σέ τό ἀναφέρο ὅτι σήμερον ὅλοι ἡ κεχαγιάδες, ὁποῦ ἦταν ἐδῶ, πῆραν ἕναν κρότο, λέγοντάς τους ὅτι ἔρχεται ἀσκέρι τάχα ἀπό τή Λάρισαν, καί ἐσικώθηκαν καί ἔφυγαν, γλέποντας τά παληκάρια μου ἐτζι ἐκρίσαν καί ἐσικόθηκαν κι αὐτά καί ἔφигαν*».

¹⁴⁹⁸ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1321, σ. 466-467.

¹⁴⁹⁹ Üzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», ό.π., σ. 18.

δύναμη που εστάλη στην περιοχή. Ο πασάς της Σκόδρας, Μουσταφά Μπουσάτλης, διατάχθηκε να ενισχύσει με στρατιωτική δύναμη την εκστρατεία. Η Πύλη προσπάθησε να συστρατεύσει του τοπάρχες του αλβανικού νότου, χρησιμοποιώντας μέτρα καταναγκασμού, όπως δημεύσεις περιουσιών.¹⁵⁰⁰ Ο Ισμαήλ Πασόμπεης προσπάθησε να προσεταιριστεί τους σουλιώτες οπλαρχηγούς προκειμένου να τους χρησιμοποιήσει εναντίον του έκπτωτου πασά. Ο Χριστόφορος Περραιβός αναφέρει σχετική συνάντηση των σουλιωτών οπλαρχηγών, Νότη Μπότσαρη, Κίτσου Διαμαντή Τζαβέλα, Πήλιου Γούση και Νάστου Καραμπίνη με τον οθωμανό υποναύαρχο στα Σύβοτα.¹⁵⁰¹ Ο Ισμαήλ Πασόμπεης έδωσε άδεια σε 200 άνδρες με επικεφαλής έναν από τη φάρα των Μποτσαραίων και έναν από τη φάρα των Τζαβελλαίων να πολιορκήσουν το φρούριο της Κιάφας και να τα καταλάβουν προκειμένου να εγκατασταθούν στο Σούλι. Υπενθυμίζεται ότι, όπως αναφέρει ο Λάμπρος Κουτσονίκας, ο Αλή πασάς μετά την κατάληψη του Σουλίου το 1803 εγκατέστησε μουσουλμάνους Αλβανούς στα σουλιώτικα χωριά.¹⁵⁰²

Τους σουλιώτες οπλαρχηγούς προσπάθησε να προσεγγίσει και ο Αλή πασάς με τη μεσολάβηση του Ζαγορησίου πρόκριτου, Αλέξη Νούτσου. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις έγιναν με τον Μάρκο Μπότσαρη, ο οποίος στις 4 Δεκεμβρίου 1820 εισήλθε στο κάστρο και υπέγραψε συνθήκη φιλίας με τον Αλή πασά, με όρους την απόδοση του Σουλίου και των γειτονικών χωριών, την προκαταβολική πληρωμή των ενόπλων για ένα έτος, ενώ αποφασίστηκε και η ανταλλαγή ομήρων, η οποία πραγματοποιήθηκε στο νησί της λίμνης. Τελικά το Σούλι καταλήφθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1820 από τους Σουλιώτες χωρίς μάχη, λόγω της συμφωνίας εκχώρησης από τον Αλή πασά.¹⁵⁰³ Ο Αλή πασάς δέχθηκε να παραχωρήσει στους σουλιώτες οπλαρχηγούς τα σουλιώτικα εδάφη και το σημαντικό οχυρό της Κιάφας. Η εχθρική στάση των Τσάμηδων προς τους Σουλιώτες, την οποία ακολούθησε και ο αρχηγός των σουλτανικών στρατευμάτων (*σερασκέρης/seraşker*), Ισμαήλ πασάς (Πασόμπεης), οδήγησε στην απομάκρυνση των Σουλιωτών από την υπηρεσία του και τη

¹⁵⁰⁰ Όπως αναφέρει ο Ahmet 'Uzun, επικαλούμενος διοικητικά έγγραφα από το Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας στην Κωνσταντινούπολη, το μέτρο λήφθηκε για να απομακρύνει ειδικά τους Τόσκηδες Αλβανούς από τον Αλή Πασά. Μάλιστα, είχε ζητηθεί και η ανακοίνωση του μέτρου σε περιοχές όπου διέμεναν συγγενείς των Τόσκηδων. Βλ. 'Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», ό.π., σ. 19.

¹⁵⁰¹ Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά, διαφόρων μαχών συγκροτηθεισών υπό Ελλήνων και Οθωμανών, κατά τε το Σούλιον και Ανατολικήν Ελλάδα από του 1820 μέχρι του 1829 έτους*, Αθήνα 1836, τ. Α', σ. 6.

¹⁵⁰² Κουτσονίκας, *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., σ. 108.

¹⁵⁰³ Συνολικά αποδόθηκαν στους Σουλιώτες 700.000 πιάστρα, ενώ τους παρέδωσε ως όμηρο τον εγγονό του, γιο του Μουχτάρ πασά, και ο ίδιος πήρε ως ομήρους 8 παιδιά από σουλιώτικες οικογένειες. Βλ. Άρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου*, ό.π., όπου περιέχεται έκθεση της 1^{ης} Ιανουαρίου 1821 του Σπυρίδωνα Παπαδόπουλου προς τον Ρώσο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Βαρόνο Στρογκανώφ, έγγραφο με αριθ. 89, σ. 297-299.

συμμαχία τους με τον Αλή πασά.¹⁵⁰⁴ Η παραχώρηση του Σουλίου από τον Αλή πασά στους Σουλιώτες φαίνεται ότι συσπείρωσε τους εναπομείναντες τσάμηδες αγάδες με τις σουλτανικές δυνάμεις και τον Ισμαήλ Πασόμπεη. Ο Cevded paşa αναφέρει ότι την ίδια περίοδο ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ως οπλαρχηγός του Αλή πασά, συγκρούστηκε στην περιοχή του Κάρλελι (Karlili) με τον στρατό του Babā paşa, και υποχώρησε με τους άνδρες του προς τα Ιωάννινα.¹⁵⁰⁵

Η συγκρότηση του αμυντικού μηχανισμού του αληπασαδικού οτζακίου σε ένα τόσο εκτεταμένο γεωγραφικό εύρος προκαλεί τεράστιες δαπάνες. Ενδεικτική του κόστους της αμυντικής προετοιμασίας είναι η αναφορά του Μουχτάρ πασά στις 27 Ιουνίου 1820, με την οποία ενημερώνει τον πατέρα του για τις ανάγκες μισθοδοσίας των στρατιωτικών σωμάτων, που βρίσκονται στην υπηρεσία τους, τις οποίες ο Αλή πασάς εμφανίζει απροθυμία να καταβάλει. Ο Μουχτάρ πασάς έχει ήδη λάβει 60.500 γρ. και χρειάζεται ακόμη 100.000 για να εξοφλήσει τα δεδουλευμένα εν μέρει, καθώς στην περιοχή του Μπερατίου οι υποχρεώσεις ανέρχονται σε 400 χιλ. γρόσια.

Ο στρατός του Ισμαήλ πασά πολιορκούσε το κάστρο των Ιωαννίνων για αρκετό καιρό, ωστόσο δεν κατάφερε να το εκπορθήσει. Γι' αυτό το λόγο επιχείρησε εναντίον του Βελή πασά, που είχε υπό την κυριαρχία του την Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή.¹⁵⁰⁶ Οι δυνάμεις των Σουλιωτών είχαν καταλάβει το οχυρό στη θέση Κακοσούλι (Kakosil), διαμορφώνοντας έναν πολεμικό θύλακα στην περιοχή. Μετά από αυτές τις εξελίξεις και τη συνεχιζόμενη αποτυχία των σουλτανικών δυνάμεων να καταλάβουν την πόλη των Ιωαννίνων, ορίστηκε ο βαλής της Ρούμελης (Rumili valisi) Χουρσίτ πασάς, ως επικεφαλής των στρατιωτικών δυνάμεων (serasker) εναντίον του Αλή πασά.¹⁵⁰⁷

Στις αρχές Αυγούστου του 1820, μοίρα του οθωμανικού στόλου υπό τον Αλή μπέη (Alibey), απέκλεισε το στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, ενώ ο Μπαμπά πασάς (Baba paşa) κατέλαβε το Άκτιο.¹⁵⁰⁸ Ο Αλή πασάς διέθετε 16 πλοία, αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας, τα οποία όμως δεν μπορούσε να αξιοποιήσει για την άμυνα του, καθώς ο διοικητής της ναυτικής οθωμανικής μοίρας περιπολούσε με το στόλο του στην περιοχή,

¹⁵⁰⁴ Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, ό.π., τ. Α', σ. 8-9.

¹⁵⁰⁵ Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 97-98.

¹⁵⁰⁶ Ο Αλή πασάς είχε καταλάβει αρχικά την Πρέβεζα στις 12 Οκτωβρίου 1798, εξοντώνοντας τη γαλλική στρατιωτική δύναμη που φρουρούσε την πόλη. Ωστόσο, από το 1807 έως τον Αύγουστο του 1820 αναγκάστηκε να την παραδώσει στα σουλτανικά στρατεύματα, διατηρώντας την επικυριαρχία του στην περιοχή. Για την κατάληψη της Πρέβεζας από τις δυνάμεις του Αλή πασά βλ. Ηλ. Βάσιλας, «Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας (12/24 Οκτωβρίου 1798). Περιγραφή του γάλλου στρατηγού L. A. Camus Baronde Rishemon», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 954-958, 1048-1055 και 4 (1955): 29-36, 133-140, 245-249, 348-352.

¹⁵⁰⁷ Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», ό.π., σ. 18.

¹⁵⁰⁸ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 288.

αλλά δεν ήταν δυνατό να εισπλεύσει στον Αμβρακικό κόλπο, καθώς ο Βελή πασάς είχε φράξει την είσοδο με βυθισμένα, για το σκοπό αυτό, πλοία.¹⁵⁰⁹ Ο Αλή μπέης στη συνέχεια κατέλαβε το φρούριο της Ηγουμενίτσας (*Κουμανίτσα*/ οθωμαν. *Gümençe/غومنچه*) και πολιόρκησε την Πάργα (*Parğa/پارغا*), την οποία κατέλαβε όπως και την Αγιά. Επίσης, εστάλη σουλτανική δύναμη 1.500 ανδρών στην περιοχή του Κακοσουλίου, με επικεφαλής τον Ελμάς αγά (*Elmas ağa*) και ανάλογη δύναμη με επικεφαλής τον Ταχήρ αγά στην Πρέβεζα. Ο εγγονός του Αλή πασά, Μεχμέτ πασάς, γιος του Βελή, παραδόθηκε στον οθωμανικό στόλο, ζητώντας τη χορήγηση αμνηστίας. Την ίδια περίοδο ο Αλή πασάς αποσύρθηκε στο κάστρο των Ιωαννίνων με φρουρά 25.000 ανδρών.¹⁵¹⁰

Στις 24 Αυγούστου 1820 έκανε την εμφάνισή του στο λιμάνι της Πρέβεζας ο οθωμανικός στόλος, αποτελούμενος από 13 διαφορετικά πλοία. Η πόλη τη συγκεκριμένη περίοδο ελεγχόταν από τις δυνάμεις του Βελή πασά.¹⁵¹¹ Οι κάτοικοι της, φοβούμενοι τη μάχη μεταξύ των δύο δυνάμεων, διέφυγαν με ψαρόβαρκες ή κατέφυγαν σε έλη, κοιλάδες και στα γύρω βουνά.¹⁵¹² Ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι ολόκληρη η ηπειρωτική παραλία, από την Αυλώνα έως την Πρέβεζα και το μεγαλύτερο μέρος της αντίστοιχής ενδοχώρας περιήλθε στην κυριαρχία των σουλτανικών δυνάμεων.¹⁵¹³

Στις 29 Αυγούστου 1820 οι σουλτανικές δυνάμεις κατέλαβαν την Πρέβεζα. Ο Βελή πασάς με τις δυνάμεις του προέβαλλε αντίσταση στα σουλτανικά στρατεύματα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί κλίμα βίας και πανικού και να πυρποληθεί ένα μέρος της πόλης.¹⁵¹⁴ Ο υποπρόξενος της Αψβουργικής Μοναρχίας Luigi d' Inchiostri, σε έκθεση του

¹⁵⁰⁹Το μεγαλύτερο μέρος των πληρωμάτων του σουλτανικού στόλου (περίπου 300 άνδρες) αποτελείτο από Έλληνες από τη Ναύπακτο, το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό, οι οποίοι κατ' εντολή του Babā paşa προχώρησαν σε ανέλκυση των βυθισμένων πλοίων, έτσι ώστε κατέστη εφικτή η κατάληψη της Πρέβεζας. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης κατά τους Τούρκους Ιστοριογράφους*, ό.π., σ. 98.

¹⁵¹⁰Βλ. και σχετική έκθεση του άγγλου προξένου Meyer προς τον υπουργό εξωτερικών της Μ. Βρετανίας Castlereach, με ημερομηνία 23 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου 1820, στο Πρεβελάκης, Μερτικοπούλου, *Η Ηπειρος ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 88, σ. 205.

¹⁵¹¹Όπως αναφέρει ο Σπ. Αραβαντινός, ο Βελή πασάς που παρέμενε στη Ναύπακτο στις αρχές Αυγούστου 1820, όταν πληροφορήθηκε την έλευση του αυτοκρατορικού στρατού στη Θεσσαλία, απέστειλε με συνοδεία τα χαρέμια του στην Πρέβεζα, ενώ ο ίδιος αναχώρησε για τα Ιωάννινα, μέσω Αιτωλοακαρνανίας και Άρτας, αφού εγκατέστησε ως φρούραρχο στη Ναύπακτο τον Ισλάμ μπέη Κόνιτσα (*Islam bey Konica*). Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 288-289.

¹⁵¹²Ο Αυστριακός υποπρόξενος συνάντησε τον διοικητή του οθωμανικού στόλου Αλή μπέη Νασάτζαντε (*Ali bey Nasazande*), με τη μεσολάβηση του παλιού του γνώριμου Giovanni Protodierico, τον οποίο είχε στην υπηρεσία του ο Ali bey Nasazande. Όπως αναφέρει ο Αυστριακός υποπρόξενος, ο οθωμανός ναύαρχος τον δέχτηκε με μεγάλες τιμές, (όρθιος), παρουσία του Mohamed Veli paşa, διοικητή του φρουρίου της Πάργας. Δ. Α. Σακκή, «Το κίνημα του Βελή πασά στην Πρέβεζα τον Αύγουστο του 1820» *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 39-40 (2003): 130.

¹⁵¹³Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π. Βλ. και έκθεση του Άγγλου προξένου Meyer στην Πρέβεζα προς τους ανωτέρους του στην Κέρκυρα, με ημερομηνία 20 Ιουλίου 1820. Πρεβελάκης, Μερτικοπούλου, *Ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 79, σ. 182-183.

¹⁵¹⁴Βλ. σχετικά Σακκής, «Το κίνημα του Βελή πασά στην Πρέβεζα», ό.π., σ. 126. Τα στοιχεία που παρατίθενται για τα γεγονότα στηρίχθηκαν σε τεκμήρια από τα Βενετικά Αρχεία (*Arcivio di stato di Venezia/A.S.V*) και συγκεκριμένα σε αναφορά του εκεί υποπρόξενου της Αψβουργικής Μοναρχίας Luigi d'

προς τις αψβουργικές αρχές της Βενετίας, περιγράφει χαρακτηριστικά ότι στις 16 Αυγούστου 1820 ξεσπά το κίνημα του Βελή πασά, τα στρατεύματα του οποίου «*ζεχύνονται σαν θάλασσα στην πόλη*» και διασκορπίζονται στις συνοικίες της.¹⁵¹⁵ Την ίδια ημέρα, ωστόσο, ο Βελή πασάς διέταξε τους επικεφαλής των στρατιωτικών του δυνάμεων να παραδοθούν στον ναύαρχο του οθωμανικού στόλου. Επίσης του παραχώρησε, όπως αναφέρει ο αυστριακός υποπρόξενος, τα λιμάνια της Ηπείρου που είχε υπό την κυριαρχία του. Την επόμενη ημέρα ο ίδιος ο Βελή πασάς και ο δευτερότοκος γιος του, Σελήμ μπέης, επιβιβάστηκαν στη λέμβο του «*capetan bey*».¹⁵¹⁶

Inchiostri. Το έγγραφο έχει τίτλο «*Racconto Istorico dell' Anarchia, e ribellione di Prevesa nella decadenza di alli Pascia*». Ο Σπ. Αραβαντινός αναφέρει ότι ο ίδιος ο Βελή πασάς, ο οποίος βρέθηκε πολιορκημένος από ξηρά και από θάλασσα, πυρπόλησε το σεράι του πατέρα του στην Πρέβεζα. Του ιδίου, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. Ι, σ. 290-291. Για την πυρκαγιά στο σεράι ο Αυστριακός υποπρόξενος αναφέρει: «*Την 20^η [Αυγούστου 1820] συνέβη μεγάλη πυρκαγιά στο σεράι του Πρίγκιπα, με πολλές καταστροφές πολύτιμων αντικειμένων*. Βλ. Σακκής, «*Το κίνημα του Βελή πασά*», ό.π., σ. 129.

¹⁵¹⁵ Η αφήγηση του Luigi d' Inchiostri δίνει έμφαση στην κατάσταση και τα προβλήματα των ευρωπαίων κατοίκων της πόλης κατά τις ημέρες των συγκρούσεων και τη διάσωσή τους με δικές του πρωτοβουλίες, ενώ δεν έχει αντίστοιχες αναφορές για τον ντόπιο πληθυσμό. Βλ. Σακκής, «*Το κίνημα του Βελή πασά*», ό.π., σ. 130.

¹⁵¹⁶ Στην έκθεση του Luigi d' Inchiostri υπάρχουν μομφές κατά του Βρετανού Προξένου William Meyer, που εμφανίζεται αδιάφορος για τις τύχες των ευρωπαίων υπηκόων, οι οποίοι σώζονται τελικώς χάρη στις προσπάθειες και τις πρωτοβουλίες του αυστριακού υποπρόξενου. Η μομφές προς τον βρετανό πρόξενο, που σχετίζονται με τον ανταγωνισμό των δύο δυνάμεων, ενδεχομένως να μην απηχούν πλήρως την ιστορική αλήθεια, ωστόσο είναι γεγονός ότι όσο διαρκούσε ο αποκλεισμός της Πρέβεζας από τις σουλτανικές δυνάμεις και οι συγκρούσεις με τις δυνάμεις του Βελή πασά, ο Meyer είχε εγκαταλείψει την πόλη και είχε μεταβεί στη Λευκάδα. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Meyer σε έκθεσή του, με ημερομηνία 23 Αυγούστου/3 Σεπτεμβρίου 1820 προς τον Adam στην Κέρκυρα, στις 18/30 Αυγούστου 1820 ο Βελή πασάς παρέδωσε την Πρέβεζα στον Καπετάν μπέη, επικεφαλής της ναυτικής σουλτανικής δύναμης και την ίδια ημέρα ο γιός του, Μεχμέτ πασάς παρέδωσε την Πάργα. Βλ. Πρεβελάκης, Μερτικοπούλου, *Ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 87, σ. 203-205. Όπως είναι γνωστό από τη βιβλιογραφία, οι γιοί του Αλή πασά μεταφέρθηκαν στην αρχή στην Ανατολία, όπου διορίστηκαν ως διοικητές σαντζακίων, λίγους μήνες αργότερα όμως εξέπεσαν των αξιωμάτων τους, καθώς θεωρήθηκαν ύποπτοι συνωμοσίας σε συνεργασία με τον πολιορκούμενο πατέρα τους, και εκτελέστηκαν κατ' εντολή της Πύλης δι' αποκεφαλισμού. Όπως πληροφορούμαστε από αναφορά του William Meyer, με ημερομηνία 20 Αυγούστου/8 Σεπτεμβρίου 1821 προς τον υποστράτηγο Frederic Adam, που υπηρετούσε στην υπηρεσία του βρετανού αρμοστή των Επτανήσων, Maintland, στην Κέρκυρα, οι τρεις γιοι του Αλή πασά, Μουχτάρ (53 ετών), Βελή (48 ετών) και Σαλήχ (21 ετών), καθώς και ο πρωτότοκος γιος του Βελή πασά, Μεχμέτ (24 ετών), εκτελέστηκαν, ενώ ο δευτερότοκος γιος του Βελή πασά, Σελήμ (20 ετών) και ο πρωτότοκος του Μουχτάρ πασά, Χουσεϊν (25 ετών) φυλακίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Πρεβελάκης-Μερτικοπούλου, *Η Ηπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., τ. Α', έγγραφο με αριθμό 211, σ. 449-452. Οι εναπομείναντες γιοί του Βελή πασά, Σελήμ και Ισμαήλ, όπως αναφέρει ο Ahmed Mufit, συμμετείχαν στην εξόντωση των γενιτσάρων το έτος 1826 και αργότερα ανέλαβαν κυβερνητικά αξιώματα και ανήλθαν στην διοικητική ιεραρχία του οθωμανικού κράτους: Ο Σελήμ μπέης, δευτερότοκος γιος του Βελή πασά, μετά την εκτέλεση του πατέρα του στην Κιουτάχεια, παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη, όπου αργότερα εργάστηκε ως υπάλληλος στο οθωμανικό υπουργείο οικονομικών. Το 1847 διορίστηκε με τον βαθμό του βεζύρη ως διοικητής του Βελιγραδίου, όπου και πέθανε τον ίδιο χρόνο. Ο Ισμαήλ μπέης το 1828 συμμετείχε της εκστρατεία κατά της Ρωσίας, ενώ το 1847 έλαβε τον βαθμό του βεζύρη και διορίστηκε ως διοικητής στην Τραπεζούντα και στη συνέχεια στην Αδριανούπολη, Ιωάννινα, Χαλέπι, Θεσσαλονίκη, Κρήτη, Τρίκαλα κλπ. Διετέλεσε επίσης μέλος του οθωμανικού Συμβουλίου Επικρατείας και μέλος του Συμβουλίου Μεταρρυθμίσεων. Πέθανε το 1875 στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Mufit, *Αλή πασάς*, ό.π., σ. 160-161.

Τέσσερις σουλιώτες οπλαρχηγοί, οι Βασίλης Ζέρβας, Ζώης Πάνου, Γιάννος Κουτζονίκας, Φώτος Παναγιώτη, καθώς και ο μουσουλμάνος Αλβανός Ταχήρης Μούρτος, με γράμμα τους στις 24 Ιανουαρίου 1821 προς τους εμπίστους στρατηγούς του Αλή πασά *Σιλιχτάραγα* (Ιλιάζ Σιλιχτάρη), *Μουχουρδάραγα* (Άγο Μουχουρντάρη) και *Ταχήραγα* (Ταχήρ Αμπάζη), που είναι υπεύθυνοι της άμυνας του Αλή πασά στην ευρύτερη περιοχή, παρακαλούν να καταβληθούν οι μισθοί στους κατοίκους των χωριών *Νάσαρη* (σημ. Άσος επαρχ. Νικοπόλεως), *Νικολίτζι* (ομών. οικισμ. επαρχ. Νικοπόλεως), *Παπαδάτες* (Δ. Θεσπρωτικού επαρχ. Νικοπόλεως), *Δάρανη* (Ελαία επαρχ. Νικοπόλεως) και *Μπουλμέτι* (Γαλατάς επαρχ. Νικοπόλεως). Όπως αναφέρουν οι σουλιώτες οπλαρχηγοί, παρά το γεγονός ότι προσκύνησαν και έστειλαν ομήρους (*ρεχέμια*) στον Σουλτάνο, οι κάτοικοι των χωριών αυτών είναι πρόθυμοι να θυσιαστούν για τον Αλή πασά, ενώ ως τώρα βοήθησαν αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση των Τσάμηδων. Ενδιαφέρον έχει στο συγκεκριμένο έγγραφο η φράση των σουλιωτών οπλαρχηγών: «*ἔστρεζαν νά γένουν κορ(μ)πάνι* (kurbān/كربان= θυσία, σφάγιο) *διά τόν ἑφέντην καί διά τήν πατρίδα*», η οποία μάλλον αναφέρεται στο Σούλι πρωτίστως και δευτερευόντως στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, από την οποία μπορεί να καταστεί διακριτό ένα νεωτερικό νόημα στη λέξη «πατρίδα», δύο μήνες πριν την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης.¹⁵¹⁷

Ηαντισουλτανική συμμαχία των δυνάμεων που υποστήριζαν τον Αλή πασά διαμόρφωσε ένα ευρύτερο κλίμα ανυποταγής στον νοτιοελλαδικό χώρο, το οποίο διευρύνεται και παγιποιείται από την έναρξη του ελληνικού επαναστατικού αγώνα. Η νεωτερική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης και το εθνικό της διακύβευμα θέτει σε νέα βάση την αντιπαράθεση των δυνάμεων, καθιστώντας απροσπέλαστες τις διαχωριστικές γραμμές των αντιτιθέμενων πλευρών.

Σε κοινό αρξουχάλι τους οι τρεις υπεύθυνοι για την άμυνα του Αλή πασά, Ιλιάζ Σιλιχτάρης, Άγος Μουχουρδάρης και Ταχήρ Αμπάζης προς τον κύριο τους, στις 2 Φεβρουαρίου 1821, εκφράζουν τη διαφωνία τους για την πρόθεση των σουλιωτών οπλαρχηγών και ειδικά του Μάρκου Μπότσαρη να απλωθούν στα πεδινά, με κίνδυνο να αποκοπούν από τις υπόλοιπες αληπασαδικές δυνάμεις.¹⁵¹⁸ Όπως αναφέρεται στο έγγραφο,

¹⁵¹⁷ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1323, σ. 469-471.

¹⁵¹⁸ «Ο Μάρκος ἑρρόχθη καί πέρα ἀπό τό ποτάμι, κι' ἐβάρεσεν τή Στριβίνα, ὅπου ἐκεῖ εἶπαν νά ἦναι ὁ Τζάνε Μαρτολόζης, Σούλho Σιαμέτης, Χασάν Ντεβόλης, καπετάν Γόγος (Μπακόλας) καί Κοτελίδας μέ ἄρκετούς, ἐπολέμησεν ἄρκετά προχθές καί χθές Τρίτη, καί δέν ἠμπόρησε νά τοὺς βγάλῃ, καί ἐγύρισε πίσω στό γεφίρη τῆς Πάσενας. σάϊκο (sahi/sahih/صاحي/صحيح= ἔγκυρο, ἀληθινό, γνήσιο) χαμπέρι μέ γράμμα δέν ἔχομεν ὅπου νά σοῦ στείλωμεν». Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1325, σ. 472-474.

την ίδια εποχή οι αρματολοί *Γώγος* (Μπακόλας) και *Κουτελίδας* συμπολεμούν στη Στρεβίνα¹⁵¹⁹ με τους σουλτανικούς. Στο τέλος του εγγράφου γίνεται αναφορά και στην πλοϊμότητα του ποταμού Λούρου με μικρά καΐκια, που την περίοδο εκείνη ήταν πλούσιος από μικρά πλοία.¹⁵²⁰

Η δράση των σουλιωτών οπλαρχηγών που έχουν συμμαχήσει με τον Αλή πασά δημιουργεί πολλά προβλήματα στον ανεφοδιασμό και την επικοινωνία των σουλτανικών δυνάμεων.¹⁵²¹ Οι αποτυχημένες απόπειρες του Ισμάηλ Πασόμπεη να καταλάβει τα Ιωάννινα και να αναχαιτίσει τις αληπασαδικές δυνάμεις οδήγησαν σε απόφαση της Πύλης να τον αντικαταστήσει, ορίζοντας ως επικεφαλής των στρατιωτικών επιχειρήσεων τον βαλή του Μοριά (*Mora valisi*) Χουρσίτ πασά (*Hursid paşa*), ο οποίος έφτασε στα Ιωάννινα στις 3 Μαρτίου 1821.¹⁵²² Αντιμέτωπος με μεγαλύτερες σουλτανικές δυνάμεις ο Αλή πασάς σε μια κίνηση απελπισίας ζήτησε υποστήριξη από τη Ρωσία, με αντάλλαγμα την παράδοση όλων των κτήσεων του στον Ρώσο Αυτοκράτορα Αλέξανδρου Α'.¹⁵²³

Την ίδια περίοδο και ενώ η Επανάσταση έχει ξεσπάσει ήδη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, εντείνονται οι προετοιμασίες για την εξέγερση στον ελλαδικό χώρο και οι συνεννοήσεις μελών της Φιλικής Εταιρείας. Από τους συνεργάτες του Αλή πασά, οι

¹⁵¹⁹Η Στρεβίνα (σήμερα Κάμπη Ν. Άρτας) αναφέρεται ως τσιφλίκι του Αλή πασά στον κατάλογο Φιλητά. Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π. τ. II, σ. 601 κ.ε.

¹⁵²⁰ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' βλ. εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη στο έγγραφο με αριθμ. 1325, σ. 472-473. Αναφορά στην πλοϊμότητα του ποταμού Λούρου γίνεται και σε έκθεση του William Meyer με ημερομηνία 24 Απριλίου-6 Μαΐου 1822, σύμφωνα με την οποία ο Χουρσίτ πασάς έφτασε από τα Ιωάννινα στην Πρέβεζα για να παραλάβει το χαρέμι του, μετά το τέλος της πολιορκίας των Ιωαννίνων, με πλοiάριο μέσω του ποταμού Λούρου. Βλ. Πρεβελάκης, Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, τ. Β' 1822, έγγραφο με αριθμ. 323, σ. 73: «His Highest Chursid Pacha arrived here from Ioannina by the route of Louro».

¹⁵²¹Βλ. σχετ. έκθεση του Σπ. Παπαδόπουλου προς Στρογκανώφ της 1^{ης} Ιανουαρίου 1821, Αρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου*, ό.π., σ. 297-299.

¹⁵²²Ο Ahmet 'Uzun, μελετώντας τη σχετική διοικητική αλληλογραφία, αναφέρει ότι ο Χουρσίτ πασάς είχε ενημερώσει εγγράφως την Πύλη ότι *Αλβανοί και Έλληνες* λιποτακτούν από τον πολυφυλετικό στρατό των Ιωαννίνων και για τον λόγο αυτό είχε ζητήσει να συγκροτηθεί και να σταλεί ένας στρατός 8-10 χιλιάδων ανδρών, αποτελούμενος αποκλειστικά από Τούρκους. Γίνεται αναφορά στο Hatt-i Hümayun (αυτοκρατορικό έγγραφο), με αριθμό 21044, έτους 1236/1820-21 του *Οθωμανικού Αρχείου του Τουρκικού Κράτους*, όπου αναφέρεται το ακόλουθο απόσπασμα σε ελληνική μετάφραση Γ. Σύρμα: «*Να σταματήσει η χρήση Αλβανών στις επιχειρήσεις επειδή ακριβώς δεν είναι έμπιστοι και αξιόπιστοι, είναι φανερό ότι σε περιπτώσεις μεγάλης ανάγκης χρειαζόμαστε τούρκους στρατιώτες*» Βλ. Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του», ό.π., σ. 20

¹⁵²³Ο απεσταλμένος του Αλή πασά στη Ρωσία, Κωνσταντίνος Χατζή Γεωργίου, είχε εντολή από τον κύριό του να μεταβεί στην Αγία Πετρούπολη, προκειμένου να ζητήσει τη βοήθεια του Τσάρου Αλέξανδρου Α'. Στις 31 Μαρτίου 1821 έφτασε στο Κισνόβιο της Βεσσαραβίας, όπου, κατ' εντολή του Υπουργού Εξωτερικών Ιωάννη Καποδίστρια, δεν του επιτράπη να συνεχίσει την πορεία του. Ο Χατζή Γεωργίου μετέφερε προφορικά στον Αρμοστή της Βεσσαραβίας, στρατηγό Ινζώφ, το αίτημα του κυρίου, σύμφωνα με το οποίο: «*ό Αλή πασάς έφτει στα πόδια της Αυτού Μεγαλειότητας και δωρίζει όλα του τα κάστρα και τους τόπους που αγόρασε ή κατέκτησε με όπλα και παρακαλεί να γίνει δεκτός υπό την ύψιστην προστασία της και να του ανακοινωθεί ή πολυεύσπλαχνη επιθυμία της, την οποία θά εκπληρώσει μέχρι τελευταίας σταγόνας του αίματός του, θυσιάζοντας πρόθυμα την ζωή του για τον Άνακτα Αυτοκράτορα*». Βλ. αναφορά του Κωνσταντίνου Χατζή Γεωργίου της 31^{ης} Μαρτίου 1821 προς τον στρατηγό Ινζώφ. Αρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 91, σ. 302. Η εντολή του Ιωάννη Καποδίστρια, όπως αναφέρεται σε σχετική ειδοποίησή του προς τον Ινζώφ, δόθηκε καθώς «*ό Άναξ Αυτοκράτωρ...έχει ειρηνικές σχέσεις με την Οθωμανική Πύλη και είναι διατεθειμένος να τηρήσει πιστά τις υποχρεώσεις και αποφάσεις, που όρίστηκαν στις συμφωνίες*». Ό.π., έγγραφο με αριθμ. 90, σ. 300.

Μάνθος Οικονόμου, Αλέξης Νούτσος και Γεώργιος Τουρτούρης ήταν τα πιο επιφανή μέλη της Φιλικής Εταιρείας στην Ήπειρο. Όπως αναφέρει ο Ι. Φιλήμονας, το 1818 έφτασε στα Ιωάννινα κάποιος *Λεόντιος* από το Δίστομο Λιβαδειάς, ο οποίος μύησε στην Εταιρεία πολλούς Γιαννιώτες και ήθελε να προχωρήσει σε μύηση και του Αλή πασά, αλλά τον απέτρεψαν μέλη της Φιλικής Εταιρείας.¹⁵²⁴ Ο ζακύνθιος φιλικός *Διόγος* αποκάλυψε στον Αλή πασά την ύπαρξη της Φιλικής Εταιρείας και τα μυστικά σύμβολα που χρησιμοποιούσαν τα μέλη της για να αναγνωρίζονται μεταξύ τους.¹⁵²⁵ Ο Αλή πασάς είχε ενημερωθεί για το θέμα αυτό και από τον άγγλο διοικητή των Επτανήσων, Thomas Maintland, καθώς οι Άγγλοι παρακολουθούσαν τη δραστηριότητα των μελών της Εταιρείας στα Ιόνια νησιά.¹⁵²⁶ Όπως αναφέρει ο Αραβαντινός, ο Αλή πασάς είχε ενισχύσει οικονομικά τη Φιλική Εταιρεία, αποστέλλοντας σημαντικό χρηματικό ποσό με τον γραμματικό του, Σπυρίδωνα Κολοβό, σε στελέχη της στην Κέρκυρα, όπου ο τελευταίος είχε μεταβεί για να έλθει σε επαφή με στελέχη της Εταιρείας και για την εξεύρεση έμπειρου *συνταγματολόγου*, στο πλαίσιο των σχεδίων του βεζύρη των Ιωαννίνων για την εκπόνηση συντάγματος.¹⁵²⁷ Ο ευρωπαϊκός τύπος της εποχής δημοσίευε πληροφορίες σχετικά με οικονομική ενίσχυση των εξεγερμένων από τον Αλή πασά, καθώς η Ελληνική Επανάσταση δημιουργούσε ιδανικές συνθήκες αντιπερισπασμού στην οθωμανική πολεμική μηχανή.¹⁵²⁸ Όπως αναφέρει, πάντως, σε έκθεσή του ο πρόξενος της Αγγλίας στην Πρέβεζα, William Meyer, ο Αλή πασάς, σε μια ύστατη προσπάθεια να αποδείξει στον Σουλτάνο Μαχμούντ Β΄ την πίστη και την αφοσίωσή του, είχε αποκαλύψει την ύπαρξη της Φιλικής Εταιρείας ως συνωμοτικής οργάνωσης που προετοίμαζε την Ελληνική Επανάσταση.¹⁵²⁹

Η πολιορκία του Αλή πασά και οι συγκρούσεις στην περιοχή είχαν διαμορφώσει συνθήκες πολέμου στον σημερινό νοτιοαλβανικό και δυτικό ελλαδικό χώρο. Σε αρζουχάλι των Ταχήρ Αμπάζη και Αλέξη Νούτσου προς τον Αλή πασά, στις 11 Μαρτίου 1821 από το χωριό Μελιγγοί (επαρχ. Δωδώνης) γίνεται αναφορά σε *μάζα* (μάζωξη) που ήδη *ἄρχισεν νά γίνεται καί ὥρα την ὥρα καρτεροῦμεν τοὺς καπεταναραίους μέ τοὺς ἀνθρώπους διά τή δουλειάν πού σοῦ ἔχουν γίνει ἰφα(ν)τέ* (=ενημέρωση από τη λέξη ifade/إفادة = ενημέρωση, έκφραση, λόγος). Η τελευταία φράση μαρτυρά ότι υπάρχει πλήρης ενημέρωση για τις επαναστατικές προετοιμασίες και προσδοκίες συνεργασίας στην Επανάσταση που

¹⁵²⁴Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σ. 207.

¹⁵²⁵Όπως αναφέρει ο Φιλήμων: «Ἦτον ἤδη, τόσον παράδοξον, ὅσον φρικῶδες φαινόμενον ὁ τρόπος τοῦ τυράννου τούτου, χειρονομοῦντος τά Σημεῖα τῆς Ἑταιρείας». Ο.π., σ. 317.

¹⁵²⁶Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό.π., τ. II, σ. 379.

¹⁵²⁷Ο.π., σ. 284-285. Για τις συνταγματικές επιδιώξεις του Αλή πασά, βλ. σ. 488-489 της παρούσας μελέτης.

¹⁵²⁸Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 341.

¹⁵²⁹Πρεβελάκης, Καλιατάκη-Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα*, ό.π., έγγραφο με αριθμό 48, σ. 118.

προετοιμάζουν οι Φιλικοί. Όπως είναι γνωστό από τη βιβλιογραφία, λίγες εβδομάδες αργότερα πραγματοποιείται στο Σούλι συνάντηση των τριών απεσταλμένων του Αλή πασά, Ταχίρ Αμπάζη, Αλέξη Νούτσου (των δύο επιστολογράφων του παρόντος) και του Άγου Μουχουρδάρη με τον Χριστόφορο Περραιβό.¹⁵³⁰ Στη συνάντηση, μετά από προτροπή του Χριστόφορου Περραιβού, αποφασίστηκε η ανακατάληψη της Πρέβεζας από τις κοινές σουλιωτικές-αλμπασαδικές δυνάμεις.

Στις 25 Απριλίου 1821, δύναμη 2.300 ανδρών, στην οποία συμμετείχαν μουσουλμάνοι Αλβανοί με επικεφαλής τον Άγο Μουχουρδάρη, κατά τον Χριστόφορο Περραιβό, επιχείρησε να καταλάβει την Πρέβεζα, την οποία φρουρούσε ο δεκαεξάχρονος γιός του Ισμαήλ Πλιάσσα.¹⁵³¹ Οι συνεχείς υπαναχωρήσεις και η εν γένει αρνητική στάση του Μουχουρδάρη οδήγησαν σε καθυστερήσεις, που έδωσαν ευκαιρία στον Χουρσίτ πασά να αποστείλει δύναμη 1.500 ανδρών εναντίον τους. Μικρή δύναμη υπό τον Χριστόφορο Περραιβό κατέλαβε το μικρό παραθαλάσσιο οχυρό της Ρήνιασας, προκειμένου να εξασφαλίσουν την ελεύθερη επικοινωνία του Σουλίου με τη θάλασσα καθώς και το χωρίο Βαρυάδες.¹⁵³²

Το λιμάνι της Πρέβεζας σχεδίαζαν να καταλάβουν και οι ελληνικές επαναστατικές δυνάμεις, σύμφωνα με σχέδιο που είχαν καταστρώσει οι πρόκριτοι της Ύδρας. Το σχέδιο προέβλεπε ανταρσία των χριστιανικών πληρωμάτων των πλοίων του οθωμανικού στόλου που ναυλοχούσε στην περιοχή και παράδοση τους στις επαναστατικές δυνάμεις. Το σχέδιο αποκαλύφθηκε και ο επικεφαλής Μανώλης Γκούσος από τη Βόνιτσα συνελήφθη και αποκεφαλίστηκε. Για το θέμα ενημερώνει σχετικά την Αγία Έδρα, με αναφορά του προς του Secretario distationo, ο παπικός πρόξενος στην Κέρκυρα στις 9/21 Ιουνίου 1821.¹⁵³³

Η κλιμάκωση των συγκρούσεων καθιστά δύσκολη τη στρατολόγηση ενόπλων για την άμυνα του Αλή πασά. Με αρζουχάλι του στις 21 Μαρτίου 1821,¹⁵³⁴ ο Χουσεϊν μπέης ενημερώνει τον κύριο του για τις προσπάθειες να στρατολογήσει αρβανίτες ενόπλους στην περιοχή της σημερινής νότιας Αλβανίας και για τις δυσκολίες που συναντά επ' αυτού.

¹⁵³⁰Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, ό.π., τ. Α', σ. 12-13. Επίσης, Σ. Κουγέας, «Ο Περραιβός εις τη Μάνην», *Νέα Εστία* 49 (1951): 438 · Β. Παναγιωτόπουλος, «Η προκήρυξις της Μεσσηνιακής Γερουσίας προς τας Ευρωπαϊκάς Αυλὰς», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος*, 12 (1957): 138.

¹⁵³¹Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, ό.π., τ. Α', σ. 34.

¹⁵³²Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, ό.π., τ. Α', σ. 39 κ. ε. Επίσης, Γ. Ε. Τσίλης, *Πολεμικά γεγονότα στην Ήπειρο (1820-1824)*, Αθήνα 1994, σ. 52. Ο οικισμός *Βαρυάδες* ή *Βαργιάδες* βρίσκεται σήμερα στη Δημοτική Ενότητα Λάκκας Σουλίου, του Δήμου Δωδώνης, στο νοτιο τμήμα του Νομού Ιωαννίνων, επί της επαρχιακής οδού Ιωαννίνων-Δερβιζιάνης, μεταξύ των οικισμών Κόπανη και Αχλαδιές.

¹⁵³³Γ. Ζώρας, «Η ανταρσία του Αλή πασά εις τα άγνωστα έγγραφα του απορρήτου Αρχείου του Βατικανού», *Παρνασσός* 15 (1973): 145

¹⁵³⁴Το έγγραφο αναφέρει ημερομηνία, χωρίς χρονολογία, αλλά χρονολογείται από τον εκδότη το έτος 1821 με βάση τα ιστορικά συμφραζόμενα.

Αναφέρει ότι χρειάζονται 350 πουγκιά, δηλαδή 175.000 γρόσια, προκειμένου να διατηρηθεί το υπάρχον στράτευμα και να στρατολογηθεί νέο.¹⁵³⁵

Με ανυπόγραφο και ασφράγιστο μπουγιουρντί του ο Αλή πασάς απευθύνεται τον Ιούλιο του 1821 προς τους *ἀγᾶδες* και *καπεταναρέους*, που βρίσκονται εκτός των Ιωαννίνων και παραμένουν πιστοί στην υπηρεσία του. Η διάκριση προφανώς αφορά τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους αρχηγούς στρατιωτικών σωμάτων.¹⁵³⁶ Ο Αλή πασάς απαντά σε αρζουχάλι που έχουν στείλει οι δικοί του, με το οποίο του προτείνουν κάποιες στρατιωτικές ενέργειες, αντιπροτείνοντας ένα άλλο σχέδιο δράσης (τερτίπι), που να λαμβάνει χώρα πιο κοντά στην περιοχή των Ιωαννίνων. Το έγγραφο, το οποίο, όπως αναφέρει ο εκδότης στο προλογικό του σημείωμα, είναι πιθανόν να μην κατέστη δυνατόν να αποσταλεί λόγω των συνθηκών,¹⁵³⁷ έχει ιδιαίτερη σημασία για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν ο Αλή πασάς την τύχη της άμυνας του, καθώς και για τις προσδοκίες που είχε ο ίδιος εναποθέσει στην Ελληνική Επανάσταση, που βρισκόταν εδώ και αρκετούς μήνες σε εξέλιξη. Πρόκειται για το τελευταίο χρονολογικά έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά που έχει διασωθεί από τα έγγραφα της συλλογής Χώτζη, το οποίο καταδεικνύει μια ύστατη προσπάθεια του βεζύρη των Ιωαννίνων να επιτύχει τη συστράτευση, με το μέρος του, του αρματολισμού και γενικότερα του κόσμου των όπλων. Το ύφος της έκκλησης που απευθύνει σε αυτό το μπουγιουρντί ο άλλοτε κραταιός βεζύρης των Ιωαννίνων, η επίκληση στην προχωρημένη ηλικία του και οι αναφορές σε μεταστροφές των οπλαρχηγών του προς το σουλτανικό στρατόπεδο, δεικνύει τη σαφώς δυσχερή θέση που έχει περιέλθει και την απέλπιδα προσπάθειά του να διατηρήσει μια στοιχειώδη γραμμή άμυνας έναντι των σουλτανικών δυνάμεων.¹⁵³⁸ Ο Αλή πασάς συγκεκριμένα προτείνει στους ενόπλους να αποκόψουν την πρόσβαση των σουλτανικών δυνάμεων από την Άρτα και τα Τρίκαλα. Όπως αναφέρει, το μισό στράτευμα πρέπει να μεταβεί στα *Κατζανοχώρια*¹⁵³⁹ και να βοηθήσει τους Καλαρρύτες που απειλούνται από τις σουλτανικές δυνάμεις, ενώ το άλλο μισό να συγχωνευθεί με τις

¹⁵³⁵ Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, ό.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1327, σ. 476-477.

¹⁵³⁶ Ο.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1328, σ. 478-480.

¹⁵³⁷ Ο.π.

¹⁵³⁸ «Και ἄν μέ ἀκοῦτε ἐμένα τόν γέροντα καί ἄν σᾶς χρειάζομαι, μὴ τηρᾶτε ἄλλη δουλειά, παρά ταύτη ἐδώ σημμιά καί ὕστερα ὅλα μέ τή δύναμη τοῦ θεοῦ μᾶς ἔρχονται στό χέρι, καί σᾶς παρακαλῶ τώρα καί Τούρκους καί Ρωμαίους νά κάμετε γκαϊρέτι (gayret/غیرت= ζήλος, προσπάθεια), καί ὅ,τι ἔχετε νά κάμετε νά τό κάμετε εἰς τοῦτες ταῖς δύο ἡμέραις καί νά μοῦ στείλετε τήν ἀπόκριση σας τό τί κάνατε». Ο.π., τ. Γ', έγγραφο με αριθμ. 1328, σ. 479.

¹⁵³⁹ Ομάδα χωριών επαρχίας Δωδώνης. Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Αλή πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Δ', ευρετήριο τόπων, σ. 522.

δυνάμεις του *Γκότσαρη*, (ενδεχομένως εννοείται ο σουλιώτης οπλαρχηγός Μάρκος Μπότσαρης) και να ενισχύσουν το Συρράκο.¹⁵⁴⁰

Όταν άρχισε η πολιορκία των Ιωαννίνων κάποια από τα σημαίνοντα στελέχη της αλβανασδικής διοίκησης αναζήτησαν καταφύγιο στα γειτονικά Ζαγοροχώρια, το Συρράκο και τους Καλαρρύτες. Μεταξύ αυτών οι Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Ιωάννης Βηλαράς και Ιωάννης Κωλλέτης. Ο Αλή πασάς από τον Δεκέμβριο του 1820 είχε εγκαταστήσει φρουρές στα χώρια του Ζαγορίου, προκειμένου να διατηρήσει ελεύθερη επικοινωνία με τον αλβανικό νότο, με επικεφαλής τον Άγο Βασιάρη και τον Σιλιχτάρ Μπότα. Σημαντικοί Ζαγορήσιοι πρόκριτοι ήταν μυημένοι στη Φιλική Εταιρεία, μεταξύ των οποίων ο Κωνσταντίνος Ράδος, ο Δημήτριος και ο Ιωάννης Δούμας, ο Χριστόδουλος Οικονόμου, ο Μάνθος Ριζάρης, ο Δημήτριος Παπάζογλου, ο Αναστάσιος και Χριστόδουλος Κόνιαρης και οι Αλέξης Νούτσος και Κωνσταντίνος Μαρίνογλου.¹⁵⁴¹

Όπως αναφέρει ο Ιωάννης Κασομούλης, η Επανάσταση στους Καλαρρύτες ξεκίνησε στις 6 Ιουλίου 1821 με προτροπή του Ιωάννη Ράγκου.¹⁵⁴² Όταν πληροφορήθηκε την εξέγερση των Καλαρρυτινών ο Χουρσίτ πασάς έστειλε δύναμη τεσσάρων χιλιάδων ανδρών για την καταστολή της.¹⁵⁴³ Οι κάτοικοι των δύο χωριών κατέφυγαν στα γύρω βουνά, προκειμένου να διασωθούν, ενώ όσοι παρέμειναν θανατώθηκαν από τα σώματα των αλβανών μουσουλμάνων που απέστειλε ο Χουρσίτ πασάς.¹⁵⁴⁴ Τα περισσότερα σπίτια του Συράκου παραδόθηκαν στις φλόγες, ενώ ακολούθησαν σφαγές και αιχμαλωσία των κατοίκων, κάποιοι από τους οποίους πουλήθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Αιγύπτου.¹⁵⁴⁵

¹⁵⁴⁰ «Τό *τερτίπι* (tertip/tertib/ترتيب=σχεδιο, μέθοδος, τρόπος, τέχνασμα) μου είναι τοῦτο, νά κοποῦν ἡ δύω ἡ στράτες τῆς Ἀρτας καί τοῦ Τρικκάλου, μέ τί τρόπον. Τό μισό ἀσκέρι νά ρίχθῃ εἰς τὰ Κατζανοχώρια καί νά βοηθήσῃ τές Καλαρίταις καί ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη ὅπως ἡμπορέσουν, καί τό μισό ἂν ἔρχετῃ τό Γκοστάρη μέ τοῦ λόγου σας, νά τοῦς πάρῃ ὁ Γκοστάρης, καί νά βαρέσουν καί τήν Συράκην, καί σάν γένη ζάπτι (zapt/zabt/ضبط=κατάκτηση, σύλληψη, κατοχή) καί τό Συράκην, ἀπό τό ἄλλο μέρος οἱ ἄλλοι εἰς τὰ Κατζανοχώρια ξέρω ὅτι κόβονται καί ἡ δύω ἡ στράτες». Ο.π., τ. Γ' έγγραφο με αριθμ. 1328, σ. 480.

¹⁵⁴¹ Κ. Λαζαρίδης, *Το Ζαγόρι στον αγώνα για την εθνική παλιγγενεσία (1820-1830)*, Ιωάννινα 1971, σ. 16-17.

¹⁵⁴² Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, ό.π., σ. 140. Ο Χουρσίτ πασάς είχε εγκαταστήσει μικρές φρουρές στο Συράκο και τους Καλαρρύτες, ενώ είχε πάρει ομήρους από τα δύο χωριά, τους οποίους οποία κρατούσε στα Ιωάννινα. Οι τελευταίοι, μεταξύ των οποίων οι Δημήτριος Φεγγάρης, Αθ. Κρυστάλης, Ιωάννης Δαμίρης κ. ά., φοβούμενοι την επικείμενη εξέγερση Συράκου-Καλαρρυτινών και την τύχη που τους περίμενε, κατάφεραν να διαφύγουν και στον δρόμο προς Κράνη συνάντησαν σώμα ενόπλων υπό τον Ιωάννη Ράγκο και ενώθηκαν μαζί του φθάνοντας στους Καλαρρύτες την 1^η Ιουλίου 1821. Σε ενίσχυση του Ράγκου έφτασε τις επόμενες ημέρες στρατιωτικό σώμα 80 ανδρών με τη συμμετοχή των Μήτρου Μπακόλα, Νικόλ. Στουρνάρα, Αθαν. Κουτελίδας. Ο Ιμπράημ Πρεμέτης προχώρησε σε συνθηκολόγηση με τους επαναστάτες και αποχώρησε από τους Καλαρρύτες. Αντίστοιχες εξελίξεις υπήρξαν και στο Συρράκο, όπου μετά την αποχώρηση της οθωμανικής φρουράς, κηρύχθηκε η επανάσταση. Βλ. Δ. Φ. Καρατζένης, *Επανάσταση Καλαρρυτινών-Συράκου Ιούλιος 1821*, Ιωάννινα 1988, σ. 14.

¹⁵⁴³ Ο.π.

¹⁵⁴⁴ Βλ. σχετική αναλυτική περιγραφή από τον Αλ. Κουτσαλέξη, *Διαφέροντα και περίεργα τινά ιστορήματα*, ό.π., σ. 34.

¹⁵⁴⁵ Ο Γ. Τσίλης δημοσιεύει επιστολή ενός Καλαρρυτινού, ονομαζόμενου Χριστόδουλου Δημ. Στρουγού, με ημερομηνία 13/25 Ιανουαρίου 1826 προς τους *Επιτρόπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας του Λιβόρνο*, η οποία περιλαμβάνεται στο Αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας της πόλης. Ο Στρουγός ζητεί από τους

Μετά την καταστροφή του Συράκου και των Καλαρρυτών, στρατιωτικό σώμα 5 χιλιάδων ανδρών κατέλαβε την Πλάκα και τα χωριά Πράμαντα, Άγναντα, Ραφταναίους και Κουτσοβίστα, πολεμώντας με σώμα ενόπλων υπό τον οπλαρχηγό της Άρτας, Γώγο Μπακόλα.¹⁵⁴⁶ Ο Χουρσίτ πασάς είχε στείλει φρουρές στην περιοχή του Μαλακασίου, προκειμένου να έχει ελεύθερες τις διόδους της Πίνδου προς τη Θεσσαλία. Από τη δίοδο αυτή απέστειλε στις 22 Σεπτεμβρίου 1821 στρατιωτική δύναμη 8.000 ανδρών υπό τους πασάδες Ομέρ Βρυώνη και Κιοσέ Μεχμέτ (Kose Mehmet paşa) , η οποία έλαβε μέρος στη μάχη της Αλαμάνας, όπου συνελήφθη και εκτελέστηκε ο Αθανάσιος Διάκος.¹⁵⁴⁷

1.Η «ελληνοαλβανική» συμμαχία υποστήριξης στον Αλή πασά και η Ελληνική Επανάσταση

Το καλοκαίρι του 1821 και ενώ η Επανάσταση είχε εξαπλωθεί στην Αιτωλοακαρνανία και τη Νότια Ήπειρο, βρισκόταν σε εξέλιξη στα Γιάννενα η πολιορκία του Αλή πασά από τα σουλτανικά στρατεύματα. Τα δύο μείζονος σημασίας πολεμικά γεγονότα στον δυτικό ελλαδικό χώρο διαπλέκονται μεταξύ τους, καθώς συμμετέχουν σ' αυτά οι ίδιες πολεμικές ομάδες. Στην πολιορκία του Αλή πασά παίρνουν μέρος σουλιώτες οπλαρχηγοί, αιτωλοακαρνάνες και ηπειρώτες αρματολοί, πότε ως σύμμαχοι του Αλή πασά και πότε με το μέρος των σουλτανικών δυνάμεων.¹⁵⁴⁸ Ήδη από τις αρχές του 1821 οι Σουλιώτες είχαν συμμαχήσει με τον Αλή πασά σε συνεργασία με άλλες πολεμικές ομάδες μουσουλμάνων Αλβανών. Από την άλλη πλευρά, καταγράφεται η προσχώρηση των αρματολών και των προκρίτων της Δυτικής Ρούμελης στην Επανάσταση με την παρακίνηση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, που δραστηριοποιείται προς αυτή την κατεύθυνση στην περιοχή. Οι ομάδες αυτές σύντομα προχώρησαν σε συνεννοήσεις, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα σουλτανικά στρατεύματα, οι οποίες οδήγησε στην υπογραφή συνθήκης μεταξύ σουλιωτών, αλβανών και αιτωλοακαρνάνων οπλαρχηγών, τον Ιανουαρίου 1821. Το κείμενο της Συνθήκης έχει ως εξής:

«Ημείς οί υπογεγραμμένοι δίδομεν τό γράμμα τῶν ἀγάδων[...] καί μπουλουκμπασάδων, ὅπου ἐγίναμεν ἓνα σώμα καί ἔχομεν νά τζαλιστίσωμεν (τσαλιστίζω/çalismak/چالسمک=προσπαθώ/προσπαθήσουμε) μέ ὅλες τίς δυνάμεις μας, χωρίς χιλέ (hile/حيلة=δόλος) καί χωρίς κουσούρι 'διά νά

εκκλησιαστικούς επιτρόπους βοήθεια, καθώς βρίσκεται σε πλήρη ένδεια, αναφέροντας ότι κατά τη δήωση των Καλαρρυτών είχε αιχμαλωτισθεί και βρέθηκε στην Αίγυπτο, όπου επρόκειτο να πουληθεί ως σκλάβος, αλλά σώθηκε με παρέμβαση των αδελφών Τοσίτσα. Τσίλης, *Πολεμικά γεγονότα*, ό.π., σ. 38.

¹⁵⁴⁶ Τσίλης, *Πολεμικά γεγονότα*, ό.π., σ. 39.

¹⁵⁴⁷ Καρατζένης, *Επανάσταση Καλαρρυτών-Συράκου*, ό.π., σ. 11.

¹⁵⁴⁸ Μ. Φανουράκης, «Η “Ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», *Δοκίμης* 8 (1999):127-128.

ἐβγάλωμεν εἰς σελιαμέτι (selâmet/سلامت= σωτηρία) τόν βεζύρ Ἀλῆ πασιᾶ ἐφέντη μας καί τόν ἑαυτόν μας καί ὅποιος ἄνθρωπος ἤ μεγάλος ἤ μικρός ἤ Τοῦρκος ἤ Ρωμαῖος ἤθελε ᾿γγίξει ἤ πολεμήσει κανέναν ἀπό ἡμᾶς, νά ἤμεθα ὅλοι εἰς βοήθειάν του, ἡμεῖς ὅπου ἐβουλώσαμεν καί ὑπογράψαμεν, καί ἀνίσως κανένας ἀπό ἡμᾶς ἤθελε γυρίσει καί φανῇ ἐνάντιος νά εἴμεθα ὅλοι ἐπάνω του, νά τόν χαλνοῦμεν καί νά τόν κυνηγοῦμεν, καί ἐβγαίνοντας ὁ βεζύρ Ἀλῆ πασιᾶς εἰς σελιαμέτι, ἀνίσως θελήσῃ νά ᾿γγίξῃ κανέναν ἀπό ἡμᾶς ἤ Τοῦρκον ἤ Ρωμαῖον νά μὴ τό δεχθῶμεν καί νά εἴμεθα ὅλοι, Τοῦρκοι καί Ρωμαῖοι βοηθοί ἐκείνου, ὅπου ἤθελε ᾿γγιχθῇ ἀπό μέρος τοῦ Ἀλῆ πασιᾶ. Καί ἀκόμη εἰς τό ἐξῆς ὅποιος ἤθελε γενῇ σύντροφός μας ἤ Τοῦρκος ἤ Ρωμαῖος, τόν ἔχομεν καί αὐτόν μέσα εἰς τήν ἰδίαν συντροφίαν. Προσέτι, ὅσα κεφαλοχώρια, μεγάλα ἤ μικρά, εἶχε παρμένα διά τζεφτιλίκια (τσιφλίκια) μέ βία καί χωρίς ἄσπρα, αὐτά λοιπόν εἰς τό ἐξῆς μένουν παντί ἐλεύθερα καί κεφαλοχώρια, καθὼς ἦταν ἐξ ἀρχῆς καί ἔχουν νά δίδουν μόνον τήν βασιλική δεκατία, ὅσα ἐδεκατίζονταν καί ὅσα ἐδίδον κέσμι (κατ' ἀποκοπή), πάλιν νά δίδουν τό κέσμι καί ἄλλο τίποτα δέν ἔχουν νά δίδουν οἱ χριστιανοί. Αὐτό εἶναι τό σιάρτι (şart/شرط= ὁρος, συμφωνία) μας, αὐτή εἶναι ἡ συνθήκη μας καί ἀνίσως παραλλάζωμεν ἀπό τάς ἄνωθεν συμφωνίας μας, νά εἴμεθα ἔξω ἀπ' τήν πίστιν τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ καί νά ἔχωμεν τήν κατάραν τῆς Παναγίας καί πάντων τῶν Ἀγίων καί νά συγκρινώμεθα μετά τοῦ προδότου Ἰούδα εἰς τό ἀχρέντι (ahret/آخرت= στον ἄλλο κόσμον, μετά θάνατον) καί ἐδώ εἰς τοῦτον τόν ντουνιά νά εἴμαστε οἱ ἅτιμοι τοῦ κόσμου, καί γίνεται τό παρόν μας εἰς ἀσφάλειαν καί δίδεται εἰς χεῖρας των.

1821, Σεπτεμβρίου 1, Πέτα Ἄρτας»

Ο χαρακτηρισμός «ελληνοαλβανική» για τη συνθήκη αυτή συνεργασίας των χριστιανών και μουσουλμάνων αρματολών και οπλαρχηγών, ὅπως αναφέρεται στην ιστοριογραφία, αποτελεί μεθύστερη απόδοση με ὁρους νεωτερικῆς ταυτότητας ενός γεγονότος, που απηχεῖ ἀξίες και λειτουργικές πρακτικές του αρματολικού κόσμου, στον οποίο η συγκρότηση ταυτότητας καθορίζεται κατὰ τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο με βάση τα παραδοσιακά θρησκευτικά-εθνοτοπικά κριτήρια. Το ἔγγραφο τῆς συνθήκης υπογράφεται ἀπὸ διάφορους οπλαρχηγούς, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ οκτὼ ἀρχηγούς τῶν αλβανικῶν ἐνόπλων ομάδων, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ Ἄγιος Μουχουρντάρης, Ταχήρ Ἀμπάζης καὶ Σουλεϊμάν Μέτο, οκτὼ σουλιώτες οπλαρχηγούς ἀπὸ τῆς μεγάλῃς σουλιώτικῃς οἰκογένειᾳς, πλὴν τῶν Τζαβελαίων, καθὼς καὶ οκτὼ αἰτωλοακαρνάνες καὶ ἡπειρώτες προκρίτους καὶ οπλαρχηγούς (Γ. Βαρνακιώτης, αρματολὸς τοῦ Ξηρόμερου, Α. Ἰσκος, αρματολὸς τοῦ Βάλτου, Α. Βλαχόπουλος, αρματολὸς τοῦ Βλοχοῦ, Γ. Μπακόλας, αρματολὸς Ραδοβυζίου Ἄρτας, Α. Καραγιάννης, πρόκριτος Βάλτου, Α. Ζώτου, ἀπὸ τῆς γνωστῆς οἰκογένειᾳς προκρίτων τῶν Ζωτόπουλων τῶν Ἀγράφων καὶ Μ. Κουτελίδας, αρματολὸς τῶν Τζουμέρκων).¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁹Το συγκεκριμένο ἔγγραφο ἀποτελεῖ τὴν ἐκδοχὴ που ἀπευθύνεται ἀπὸ τοὺς χριστιανούς προκρίτους καὶ οπλαρχηγούς πρὸς τοὺς μουσουλμάνους συμμάχους τοὺς. Τὸ ἀντίστοιχο ἔγγραφο που ἀπευθύνεται ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους προκρίτους καὶ ἐνόπλους πρὸς τοὺς χριστιανούς συμμάχους τοὺς διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὴν ἐπὶ κλήση τῶν ὁρκῶν καὶ τῶν συνεπειῶν ἀπὸ τὴν καταπάτησή τους: «Ἐμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι δίδομεν τὸ γράμμα μας τῶν προεστῶν καὶ καπεταναρέων, ὅπου εἶναι εἰς τὸ σιάρτι ὅπου ἔχομεν κάνει ἀναμεταξύ μας Τοῦρκοι καὶ Ρωμαῖοι, ὅπου ἐγίναμεν ἓνα σῶμα καὶ ἐδεθήκαμεν καὶ χωρισμὸ δέν ἔχομε ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀνίσως παραλλάζωμεν ἀπὸ τὰ ἄνωθεν συμφωνημένα μας νά εἴμεθα ἔξω ἀπ' τὴν πίστη μας. Τὸ σιεφαέτ (şifkaet/شفقت=εὐσπλαχνία, εὐνοία) τοῦ Μουχάμεντ Ἀλῆ Ἀβραντήμ πὼς κεντί [φράση που ἐκφράζει, χωρὶς συγκεκριμένα περιεχόμενα] κιαφήρ [kāfir/كافر= ἀπίστος] καὶ γίνεται τὸ παρόν μας καὶ δίδεται εἰς χεῖρας τῶν προεστῶν καὶ καπαταναραίων...». Φανουράκης, «Ἡ Ἑλληνοαλβανικὴ συμμαχία», ὁ.π., σ. 130, σπ. 10.

Με την υπογραφή της συνθήκης σχηματίσθηκε ένα εκτεταμένο συμμαχικό δίκτυο ενόπλων στον δυτικό ελλαδικό χώρο και διαμορφώθηκαν στρατηγικές για την αντιμετώπιση των σουλτανικών δυνάμεων και την υποστήριξη του Αλή πασά Τεπελεντενλή, με απώτερο στόχο τον προσπορισμό οφελών στη βάση της συνθήκης συνδιαλλαγής του αρματολικού κόσμου με την τοπική οθωμανική εξουσία. Πρόθεση των εμπλεκομένων μερών ήταν να εξασφαλίσουν πρωτίστως τη θέση που κατείχαν στο αληπασαδικό σύστημα εξουσίας, έναντι των πασάδων-ηγετών των σουλτανικών δυνάμεων που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή για την καταστολή της αυτονομιστικής κίνησης του βεζύρη των Ιωαννίνων. Μέσα από τη συνθήκη ανιχνεύεται η μακράιωνη παράδοση του αρματολισμού, που διαμορφώνει, κατά το δοκούν, δίκτυα, συμμαχίες, ισορροπίες, μέσα από τον κώδικα επικοινωνίας και συνδιαλλαγής του κόσμου των ενόπλων. Για τον σχηματισμό των συμμαχιών αυτών παραβλέπονται επιμέρους διαχωριστικές γραμμές, καθώς και θρησκευτικές και πολιτισμικές ετερότητες, ενώ αξιολογούνται και προκρίνονται μόνο στοιχεία του κώδικα τιμής των ενόπλων, η «τιμή», η «μπέσα», η συμμετοχή στον κοινό σκοπό.

Θεμελιώδης όρος της *συνθήκης* είναι η αλληλεγγύη των μελών της συμμαχίας, η οποία επικυρώνεται με όρους τιμής και πίστης. Ο αντίπαλος δεν προσδιορίζεται με βάση θρησκευτικά ή εθνοπολιτισμικά κριτήρια. Στους όρους της συμμαχίας προβλέπεται ρητά η σωτηρία του πολιορκούμενου Αλή πασά Τεπελεντενλή, η οποία συνδυάζεται με τις επιδιώξεις των οπλαρχηγών και την άρση των όποιων θεωρούμενων αδικιών εκ μέρους του. Εν τέλει, ο εχθρός ταυτίζεται με τις σουλτανικές δυνάμεις, οι οποίοι πολιορκούν τον Αλή πασά και απειλούν την Επανάσταση. Ωστόσο, η συμμαχία δεν στοχεύει στην ανατροπή της οθωμανικής κυριαρχίας, ούτε αμφισβητεί τη σουλτανική εξουσία. Αποσκοπεί στην άσκηση πίεσης προς τις σουλτανικές δυνάμεις, προκειμένου να υποχωρήσουν με συνέπεια την απονομή βασιλικής χάριτος προς την Αλή πασά.¹⁵⁵⁰

Οι συμμετέχοντες στην «ελληνοαλβανική συμμαχία, χριστιανοί και μουσουλμάνοι οπλαρχηγοί, δεν αντιλαμβάνονται την Επανάσταση ως ένα άλλο είδος διακυβέρνησης και νομής της εξουσίας, το οποίο εντάσσεται στη σφαίρα της νεωτερικότητας. Βασικός όρος της συνθήκης αποτελεί η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της, στη βάση της διάκρισης, «εχθρός-σύμμαχος», παρακάμπτοντας άλλου είδους διακρίσεις που απορρέουν από το οθωμανικό σύστημα κατάκτησης.¹⁵⁵¹ Είναι γεγονός ότι οι σουλιώτες και οι αλβανοί οπλαρχηγοί από τις αρχές του 1821 κινούνται ανεξάρτητα. Η επιδίωξη επαναπατρισμού τους στα σουλιώτικα

¹⁵⁵⁰ Ο Α. Κουτσονίκας παραθέτει συγκεκριμένη συζήτηση που διαμείφθηκε μεταξύ των Σουλιωτών οπλαρχηγών για το θέμα αυτό: «Ο τύραννός ούτος [Αλή πασάς] είπον ἅμα ἐξέλθει τῆς πολιορκίας οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ [ο Σουλτάνος] θά δώσει εἰς αὐτόν ἀμνηστείαν καί ὅλας τὰς πρώτας του ἡγεμονίας», Α. Κουτσονίκας *Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, σ. 123.

¹⁵⁵¹ Φανουράκης, «Η “ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», ό.π., σ. 129, υπ. 6.

χωριά και επανάκτησης των προνομίων τους, τους οδηγεί κατ' αρχήν σε συμμαχία με τις σουλτανικές δυνάμεις.¹⁵⁵² Ανάλογη τακτική ακολούθησε και μεγάλο μέρος των αλβανών οπλαρχηγών, οι οποίοι εγκατέλειψαν τον Αλή πασά, αμέσως μετά την έναρξη της πολιορκίας και προσχώρησαν στις σουλτανικές δυνάμεις. Στη συνέχεια, πολλοί από αυτούς ενώθηκαν με τους Σουλιώτες και επανήλθαν στις τάξεις του Αλή πασά, καθώς δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Σε μια προσπάθεια διάσωσης του πολιορκημένου πασά, ο έμπιστός του, Σιλιχτάρ Μπότας, αποπειράθηκε να διασπάσει τον κλοιό της πολιορκίας και να εισέλθει στα Ιωάννινα. Ξεκίνησε από την περιοχή της Μουζακιάς, προελαύνοντας νότια, μέσω Τεπελενίου και Αργυροκάστρου. Στις τάξεις του προσχώρησαν αυτοβούλως μουσουλμάνοι και χριστιανοί ένοπλοι, με αποτέλεσμα να σχηματιστεί μια δύναμη 6.000 ανδρών, η οποία επρόκειτο να αντιπαρατεθεί με τον σχεδόν εξαπλάσιο στρατό του Χουρσίτ πασά. Τελικά, έξω από τα Ιωάννινα, στην περιοχή της Ζίτσας σταμάτησε,¹⁵⁵³ ως αποτέλεσμα της διαβεβαίωσης για εξασφάλιση των προνομίων τους από τον Χουρσίτ πασά.¹⁵⁵⁴ Ο Ş. Ilıcak αναφέρει ότι οι αλβανοί τόσκηδες οπλαρχηγοί, που στήριζαν Αλή πασά, είχαν σκοπό να ενωθούν με τους έλληνες οπλαρχηγούς και να πορευτούν προς τα Ιωάννινα ως τις 6 Μαρτίου 1821, σε μια πολεμική επιχείρηση σωτηρίας του.¹⁵⁵⁵ Η ελληνοαλβανική προσέγγιση και το πολεμικό κλίμα πυροδοτούν τοπικές εξεγέρσεις και στη σημερινή βόρεια Αλβανία, ενώ στη νότια Αλβανία τα αντίστοιχα γεγονότα λαμβάνουν μεγάλες διαστάσεις. Σημαντικές πόλεις όπως το Μπεράτι, το Τεπελένι και η Πρεμετή βρίσκονταν στα χέρια των εξεγερμένων.¹⁵⁵⁶

Τα δύο κορυφαία συγκρουσιακά γεγονότα, που επιχειρούν να ανατρέψουν την οθωμανική τάξη πραγμάτων στα Βαλκάνια, με εντελώς διαφορετικό διακύβευμα και αφετηρία, ακολουθούν κοινή πορεία και σ' αυτά μετέχουν κοινά δρώντα υποκείμενα κατά την αρχική φάση του ελληνικού εθνικού αγώνα. Ο Sukru Ilıcak επισημαίνει ότι, από τη μελέτη των αναφορών οθωμανών αξιωματούχων από τα πεδία των μαχών στην εκστρατεία εναντίον του Αλή πασά, προκύπτει το γεγονός ότι η Ελληνική Επανάσταση ξεκίνησε ως επέκταση της αποστασίας του πασά των Ιωαννίνων.¹⁵⁵⁷ Σύμφωνα με τις αναφορές του Χουρσίτ πασά προς την Υψηλή Πύλη, ήδη από τον Ιανουάριο του 1821 οι Τόσκηδες Αλβανοί είχαν εξεγερθεί και ο στόχος τους ήταν να ενωθούν με την Έλληνες και να πορευθούν στα Ιωάννινα προκειμένου να σώσουν τον Αλή Τεπεντελενλή. Στην πλάνη αυτή

¹⁵⁵²Ο.π., σ. 133.

¹⁵⁵³Άρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 343.

¹⁵⁵⁴Ο. π.

¹⁵⁵⁵Ş. Ilıcak, *A Radical Rethinking of Empire*, ό.π., σ. 60.

¹⁵⁵⁶Ο.π.

¹⁵⁵⁷Ο.π..

της οθωμανικής διοίκησης στην αρχική φάση του ελληνικού εθνικού αγώνα είχε οδηγήσει η παρελκυστική τακτική μελών της Φιλικής Εταιρείας, προκειμένου να διαφυλαχτούν μυστικοί οι σκοποί της.¹⁵⁵⁸

Η συνθήκη στην πραγματικότητα λειτούργησε ως ένα πλαίσιο ρύθμισης της δράσης των ενόπλων, ενόψει της νέας πραγματικότητας που είχαν διαμορφώσει τα πολεμικά γεγονότα που βρίσκονταν σε εξέλιξη. Εντός του πλαισίου αυτού, ρυθμίζονται σχέσεις ισορροπίας μεταξύ των οπλαρχηγών της δυτικής Ρούμελης και της Ηπείρου. Αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης, οι εμπλεκόμενοι επιχείρησαν τη διευθέτηση ζητημάτων που είχαν προκύψει στα αρματολίκια του δυτικού ελλαδικού χώρου: επαναβεβαίωσαν τα κυριαρχικά δικαιώματα του αρματολού του Ξηρόμερου Γ. Βαρνακιώτη, ο οποίος βρισκόταν σε διένεξη με τον αρματολό της Βόνιτσας Γ. Τσόγκα για τα όρια των αρματολικιών τουζυποσχόμενοιένοπλη στήριξη στον Βαρνακιώτη και απειλώντας τον Τσόγκα με αποκλεισμό του από τη συμμαχία, εάν δεν περιορισθεί στα όρια του αρματολικιού του. Η συμμαχία, ωστόσο, επέφερε και τη συνεννόηση πρώην αντιπάλων ως προς την αρματολική διεκδίκηση, όπως στην περίπτωση των Μπακολαίων και των Μποτσαραιών.¹⁵⁵⁹

Οι ιθύνοντες της συμμαχίας επεδίωξαν συνεργασία με την ελληνική επαναστατική ηγεσία και ιδιαίτερα με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, ο οποίος διέθετε ενισχυμένη πολιτική εξουσία στον νοτιοδυτικό ελλαδικό χώρο. Σε συνάντηση των μουσουλμάνων και χριστιανών πολέμαρχων-ηγετών της συμμαχίας με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και στην ενίσχυση που έλαβαν από αυτόν σε πολεμοφόδια αναφέρεται η χειρόγραφη Εφημερίδα «Ο Αχελώος», στην οποία καταγράφονται τα επαναστατικά γεγονότα στη Δυτική Ρούμελη. Όπως αναφέρεται στο δημοσίευμα, οι αλβανοί πολέμαρχοι στη συνέχεια μεταβαίνουν στην Πελοπόννησο, προκειμένου να συναντηθούν με την εκεί επαναστατική ηγεσία για

¹⁵⁵⁸ Όπως αναφέρει ο Sukru Ilıcak, έως τις 6 Μαρτίου 1821 ο Χουρσίτ πασάς δεν είχε καμία αμφιβολία ότι τα Επαναστατικά γεγονότα στην Πελοπόννησο ήταν έργο του Αλή πασά. Βλ. Ilıcak, *A Radical Rethinking of Empire*, σ. 60. Ενδεικτική είναι η αναφορά του Ι. Μακρυγιάννη: «*Συνάχτηκαν και οι πρόκριτοι των χωριών της Άρτας και οι νοικοκυραίοι και μιλήσανε πώς θα βαστάζον αὐτόν τόν μεγάλον όχτρό, όπου' ταν πινημένος όλος αὐτός ό τόπος από τά Γιάννενα, Πρέβεζα, Σούλι, όλο αὐτό τό κανκί πλήθος Τουρκία καί πασαδες καί όλο νέοι κουβαλιόνταν απ' οὐλα τά μέρη της Τουρκίας καί Άρβανητιδας, εξαιτίας τοῦ Αλή πασᾶ τήν πολιορκία καί ὕστερα ἐγεννήθη τό δικό μας τό Έλληνικό καί ἐμεῖς τό πηγαίναμε σκεπασμένο ὅτι δουλεύομε διά τόν Αλή πασᾶ τον ἀφέντη μας. Αὐτά ἐβγαίναμε νά ἐλκύζωμε τούς Τούρκους Άρβανίτες, τό κόμα τοῦ Αλή πασᾶ, νά τούς ἔχωμε φίλους αὐτούς, νά μᾶς βοηθήσουν κι' αὐτήν ὅτι ἡμαστε ὀλίγοι κι' οἱ Τοῦρκοι πλήθος...*». Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 39.

¹⁵⁵⁹ Η οικογένεια του Μάρκου Μπότσαρη ήταν σε διαμάχη με αυτή του Γώγου Μπακόλα για τα αρματολίκια της Άρτας, η οποία είχε οδηγήσει σε δολοφονία του Κίτσου Μπότσαρη, πατέρα του Μάρκου. Η συνθήκη μετατρέπει τους δύο αντιπάλους σε συμμάχους. Τη συνάντηση των δύο πρώην αντιπάλων στο χωριό Πέτα της Άρτας περιγράφει ο Σπυρίδων Τρικούπης: «*Ὁ Μάρκος ἐκάλεσε τόν Γώγον πατέρα, ὁ δε Γώγος τόν Μάρκον υἱόν και τον ἐδέχθη πεσόντα εἰς τάς ἀγκάλας αὐτοῦ, ἐφίλησεν ὁ πατήρ τό πρόσωπον τοῦ υἱοῦ καί ὁ υἱός τήν χεῖραν τοῦ πατρός, λησμονήσας διά τήν ἀγάπην της πατρίδος ἐν ποίῳ αἵματι ἡ χεῖρ ἐκείνη ἐβάφη.*», Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*, Αθήνα 1968, τ. 2, σ. 114.

περαιτέρω ενίσχυση της συμμαχίας.¹⁵⁶⁰ Στην επιστολή που απεθύνουν προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο με ημερομηνία 29 Οκτωβρίου 1821 είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η επίκληση των εκπροσώπων της συμμαχίας στους ενοποιητικούς δεσμούς τους, με μοναδικό στοιχείο διαφοροποίησης αυτό της θρησκείας, στοιχείο που στο ευμετάβλητο αυτό συγκρουσιακό κλίμα θα αποτελέσει καθοριστικό κριτήριο για τη συγκρότηση νεωτερικού τύπου εθνικής ταυτότητα, μεταβάλλοντας ριζικά τα δεδομένα ως προς τον αυτοκαθορισμό και τον ετεροκαθορισμό του κόσμου των όπλων.¹⁵⁶¹ Την επιστολή υπογράφουν 22 μουσουλμάνοι και χριστιανοί οπλαρχηγοί, μεταξύ των οποίων οι στενοί συνεργάτες του Αλή πασά, Άγος Μουχουρντάρης, Ταχέρ Αμπάζης, Ελμάζ Μέντζε και οι αρματολοί Αλέξης Βλαχόπουλος, Νότης Μπότσαρης, Ανδρέας Ίσκου, Γώγος Μπακόλας. Η συμμαχία χριστιανών και μουσουλμάνων οπλαρχηγών διατηρήθηκε ως το τέλος του 1821 και στο πλαίσιο της διεξήχθησαν πολεμικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Άρτας, καθώς και η περίφημη μάχη του Πέτα, η οποία κατέληξε σε πανωλεθρία για τις συμμαχικές επαναστατικές δυνάμεις και επέφερε το τέλος του επαναστατικού αγώνα στην Ήπειρο.¹⁵⁶² Η

¹⁵⁶⁰ «Χθές το ἑσπέρας ἐμίσεισαν οἱ κύριοι γεροντισαῖοι διευθυνόμενοι δι' Ἀνατολικόν, ὅθεν ἔχουν ν' ἀπεράσουν διά Βραχώρι καί νά ἐπιμεληθοῦν τάς πολεμικάς ὑποθέσεις. Μαζί των ἐμίσεισεν καί ὁ Ταῖρ Ἀγῶς Αμπάζης καί Ζάτζμπεης Βασιάρης, ἀνεψιός τοῦ Ἄγου Μουχουρντάρη, πληρεξούσιοι τῶν Ἀλβανοτουρκῶν συμμάχων μας, ὅποῦ ἦτον ἐδῶ ἐπὶ τούτῳ φερμένοι διά νά συσφίξουν τήν συμμαχίαν μέ τό ἑλληνικόν Γένος καί ἔμελλε νά ἀπεράσουν εἰς Πελοπόννησον. Ἀλλά διά τήν κατεπεῖγουσαν τοῦ πολέμου ἀνάγκην ὠπισθοδρόμησαν διά τό στρατόπεδον Μακρυνόρους, κραθέντες ἐπὶ τούτῳ παρά τοῦ Ἄγου Μουχουρντάρη. Ἐστεῖλαν δε εἰς τήν Πελοπόννησον πληρεξούσιον ἐπίτροπον τῶν ἐκ μέρους τῶν καί ἐκ μέρους πάντων τῶν συμμάχων τῶν Ἀλβανοτουρκῶν τον κύριον Μάρκον Νταμηράλη. Οἱ αὐτοί, ἀφοῦ ὑπεδέχθησαν φιλοφρόνως παρά τοῦ ἐκλαμπροτάτου πρίγκιπος κυρίου Α. Μαυροκορδάτου καί ἐνεπλήσθησαν χαρισμάτων ἀξιολόγων, μισεύσαντες ἔλαβον παρά τῆς αὐτοῦ ἐκλαμπρότητος πενήτην φορτώματα ἐφόδια πολεμικά, χάριν συμμαχίας, νά τά ἀμεταχειρισθοῦν ἐναντίον τῶν κοινῶν ἐχθρῶν». Απόσπασμα ἀπό τήν χειρόγραφη εφημερίδα «Ὁ Ἀχελῷος», *Εφημερίς Πολιτική της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος*, στο φύλλο του Φεβρουαρίου 1821 στην οποία δημοσιεύεται η επιστολή εκπροσώπων της συμμαχίας προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, με ημερομηνία 22 Νοεμβρίου 1821, στο Σπ. Λαμπρος, «Χειρόγραφοι εφημερίδες του Αγώνος», *Νέος Ελληνομνημίων* 1 (1904): 480-481, στην ιστοσελίδα:

<https://drive.google.com/drive/u/2/folders/179-vXCKDYloNCV83cFOW5vHD1H9eHCQ>

Ευχαριστώ πολύ τον Καθηγητή Φιλοσοφίας του Δικαίου του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. κ. Αριστείδη Χατζή για την ενημέρωση και την αποστολή των σχετικών δημοσιευμάτων σε ηλεκτρονική μορφή.

¹⁵⁶¹ «Ἐπειδὴ ἡ περίστασις τό ἐκάλεσε, διά νά ἀνταμωθῶμεν ὅλοι μαζί ἐδῶ καί νά ὁμιλήσωμεν διεξοδικῶς καί ἀδελφικῶς περὶ τῆς παρούσης κοινῆς μας καταστάσεως καί νά δώσωμεν ἕναν ὀρθόν δρόμον εἰς τήν ὑπόθεσίν μας διά νά λείψῃ εἰς τό ἐξῆς ἡ ἀκαταστασία καί ἀσυμφωνία, ὅλοι μας, Τούρκοι καί Ρωμαῖοι, οἱ κάτωθεν σημειωμένοι καί πάντες οἱ μεθ' ἡμῶν ἐδεήθημεν πρῶτον μέ τόν ἀδιάλυτον δεσμόν τῆς ἀδελφότητος, βάνοντες διά μάρτυρα τόν ἀλάνθαστον θεόν μέ ἀπόφασιν στερεάν καί ἀμετάτρεπτον, καί μέ τόν ἰσχυρότερον ὄρκον τῆς τιμῆς καί συνειδήσεως, τώρα καί πάντοτε νά μείνωμεν τοιοῦτοι καί διαφορά ἄλλη εἰς κάθε ὑπόθεσιν μας νά μὴν εἶναι ἐν τῷ μέσῳ μας, παρά μόνον ἐκείνη τῆς θρησκείας». Στο ἴδιο, σ. 482-483.

¹⁵⁶² Η μάχη του Πέτα έλαβε χώρα στις 4 Ιουλίου 1822 έξω από το χωριό της Άρτας, Πέτα, όπου αντιπαράτάχθηκαν οι επαναστατικές δυνάμεις στις οποίες μετείχαν έλληνες οπλαρχηγοί, μεταξύ των οποίων ο Γώγος Μπακόλας και ο Μάρκος Μπότσαρης, με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, συνεπικουρούμενες από ένα σώμα Φιλελλήνων 93 ατόμων, υπό τον στρατηγό Νόρμαν και ένα πολυπληθές οθωμανικό σώμα 6 χιλιάδων ανδρών, υπό τον Ρεσίτ πασά Κουταχή (Mehmed Resid paşa Kütahi), στο οποίο μετείχαν μουσουλμάνοι αλβανοί οπλαρχηγοί με τους άνδρες τους. Η μάχη είχε ολέθριες συνέπειες για τις επαναστατικές δυνάμεις και ήταν καθοριστικής σημασίας για την πορεία της Επανάστασης στην περιοχή της Ηπείρου. Για την ήττα των επαναστατικών δυνάμεων αποδόθηκαν ευθύνες στον οπλαρχηγό Γώγο Μπακόλα, και παρά την αθώωση του από το επαναστατικό δικαστήριο που συστήθηκε για τον σκοπό αυτό, η συλλογική μνήμη τον ενοχοποίησε, καθώς ο Μπακόλας προσχώρησε στην οθωμανική νομιμότητα, διατηρώντας το αρματολίκι του Ραδοβιτσίου. Για τη μάχη του Πέτα, βλ. Χ. Παπασωτηρίου, *Ο αγώνας για την ελληνική*

συμμαχία διαλύθηκε με το «προσκύνημα» των μουσουλμάνων Αλβανών και την προσχώρησή τους στο σουλτανικό στρατόπεδο, με ενέργειες του Ομέρ Βρυώνη και του Χουρσίτ πασά.¹⁵⁶³ Τα κίνητρα των ενόπλων χριστιανών και μουσουλμάνων που συμμετείχαν δεν φαίνεται να συνδέονταν με τους σκοπούς της Ελληνικής Επανάστασης, της οποίας τις εθνεγερτικές-ανατρεπτικές επιδιώξεις δεν είχαν συνειδητοποιήσει οι εμπλεκόμενες πλευρές. Ωστόσο, έδωσε τη δυνατότητα σε διάφορες ομάδες των ενόπλων να αντιμετωπίσουν την απειλή των σουλτανικών στρατευμάτων, κατά την κρίσιμη ιστορική στιγμή που διακυβευόταν η επικράτηση της Επανάστασης στο σημερινό δυτικό ελλαδικό χώρο.¹⁵⁶⁴ Καθώς η πολιορκία των Ιωαννίνων αποτέλεσε ένα σημαντικό ανάχωμα στην καταστολή της εξέγερσης από τους Οθωμανούς, η συμφιλίωση των αντιπάλων και η αποσόβηση των τοπικών διενέξεων στον συγκρουσιακό κόσμο του αρματολισμού διαμόρφωσε, έστω και προσωρινά, ένα αρραγές μέτωπο, που εξυπηρετούσε τον ελληνικό εθνικό αγώνα. Τη συνθήκη μουσουλμάνων αλβανών και ελλήνων χριστιανών οπλαρχηγών εξυμνεί ένα λόγιο άσμα με τίτλο: *«Άσμα της περίφημου συμμαχίας των ενδόξων Αλβανών, μετά των ηρώων Ελλήνων της Ηπείρου»* που παρατίθεται στο έβδομο φύλλο της χειρόγραφης εφημερίδας «Αιτωλική» της 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1821. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο άσμα γίνεται αναφορά στον θάνατο του Αθανάσιου Διάκου και επίκληση στους αλβανούς και έλληνες οπλαρχηγούς να τιμήσουν τη μνήμη του, εκδικούμενοι τον θάνατό του, καθόσον ως αρματολός υπήρξε μέλος του δικού τους κόσμου, μετά το τέλος της πολιορκίας των Ιωαννίνων και της αληπασαδικής σύγκρουσης με την σουλτανική εξουσία.¹⁵⁶⁵

ανεξαρτησία. Πολιτική και στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1821-1832, Αθήνα, 1996, σ. 158-60. Για την ιστορική προσωπικότητα του Γώγου Μπακόλα, βλ. Δ. Καρατζένης, *Γώγος Μπακόλας, ο αδάμαστος οπλαρχηγός του '21*, Ιωάννινα 1978.

¹⁵⁶³ Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1957, τ. Β' σ. 386-395· Δ. Καρατζένης, *Γώγος Μπακόλας*, ό.π., 45-57.

¹⁵⁶⁴ Οι σύμμαχοι τον Οκτώβριο του 1821 απέστειλαν, μέσω των πληρεξουσίων τους, επιστολή προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, ο οποίος ήλεγχε τα επαναστατικά πράγματα της δυτικής Στερεάς και διατηρούσε στενές σχέσεις με τα αρματολικά δίκτυα της περιοχής, με σκοπό τη διεύρυνση της συμμαχίας. Φανουράκης, «Η Ελληνοαλβανική συμμαχία», ό.π., σ. 134.

¹⁵⁶⁵ *Αγαδες τῆς Ἀλβανιᾶς τοῦ λιούμ Τεπελένας/ καὶ ἐσεῖς ἀπὸ τ' ἄντίκρυς χωρὶα τῆς Δερβένας/
ἢ φήμη σὰς ὠνόμασε πύργους ἐμπιστοσύνης/ γνήσια τέκνα τῆς τιμῆς καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης...
Ἄς ρίψομεν καὶ μία ματιὰν ἀνάμεσον στὸν λάκον/ νὰ δοῦμε καὶ τὸν ἥρωαν πεφονευμένον Διάκον,/ ὁποῦ αὐτὸς ἐξέχρυσεν τὸ τίμὸν του αἵμα/ καὶ στάς ἀγγάλας του θεοῦ παρέδωκεν τὸ πνεῦμα/
ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀθάνατος ἡ δόξα, ἡ τιμὴ του/ μέ δάκρυα καὶ γογγυθμούς καὶ φλόγα τῆς καρδίας/
ἄς δώσωμεν ἀναπνοὴν αὐτῆς τῆς μονωδίας.../ Ἐχει τοῦ Διάκου ἡ ψυχὴ ἐκδικητὰς γενναίους/
πολλοὺς ἀγαδες φοβεροὺς καὶ Ἑλληνας ρωμαλέους./ Λοιπὸν, ἀκοῦτε στρατηγοί, Τοῦρκοι καὶ Ρωμαῖοι/
σὰς προσκαλεῖ νὰ τρέξετε πεζοί, καβαλλάρειοι./ Σύντροφος ἦτο ζωντανός, σύντροφος πεθαμένος /
λοιπὸν μὴν τὸν ἀφήσετε νὰ στέκη λυπημένος,/ καὶ ὅταν τελειώσετε τὴν πρᾶξιν τῶν Γιαννίνων/
ἐνθυμηθῆτε ὅλοι σας τὸν ἥρωα ἐκεῖνον. Λάμπρος, «Χειρόγραφοι εφημερίδες του Αγώνος», ό.π., «Εφημερίς Αχελώως», φ. 7 (10-9-1821), σ. 483-484*

Η συμμετοχή των μουσουλμάνων αλβανών οπλαρχηγών στις επαναστατικές πολεμικές επιχειρήσεις γίνεται αδύνατη, όταν ο ελληνικός εθνικός αγώνας καθιστά εμφανή τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά, που τον διαφοροποιούν ριζικά από τη σεπαρατιστική κίνηση του μεγαλύτερου άγαν των Βαλκανίων. Είναι αξιοσημείωτο ότι το φθινόπωρο του 1821 ο Ταχέρ Αμπάζης, ένας από τους σημαντικότερους στρατιωτικούς επιτελείς του Αλή πασά, εστάλη από τους υποστηρικτές του βεζύρη των Ιωαννίνων, χριστιανούς και μουσουλμάνους οπλαρχηγούς, στο Μεσολόγγι, προκειμένου να ζητήσει βοήθεια από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, σε μια προσπάθεια σύμπλευσης των πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον των σουλτανικών δυνάμεων. Το κύμα διώξεων του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης από τις επαναστατικές δυνάμεις, όπως αποτυπώθηκε στις διηγήσεις του Ταχέρ Αμπάζη, προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στους μουσουλμάνους οπλαρχηγούς.¹⁵⁶⁶ Τη συμμαχία προσπαθούσαν να διασπάσουν και οι αλβανοί μουσουλμάνοι πασάδες, διοικητές των γειτονικών σαντζακίων.¹⁵⁶⁷

Ο Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός, στα απομνημονεύματά του αναφέρεται στην «ελληνοαλβανική» συνθήκη: *«Οί δε Αγᾶδες Ἀλβανοί, σύμμαχοι τῶν Σουλιωτῶν, ἠνώθησαν καί μετὰ τῶν λοιπῶν Καπεταναίων τῆς Ἀκαρνανίας, καί θέλοντες νά κάμουν γενικότεραν τήν συμφωνίαν, ἀπέστειλαν ἐκ συμφώνου πρέσβεις εἰς τήν Πελοπόννησον ἕνεκα τούτου, διά νά εἰδοποιήσωσι τούς ἐν Τριπολιτζᾷ Ἀλβανούς περί τῆς συμμαχίας ταύτης καί ἐκείνους μέν νά παρακινήσωσι νά ἐξέλθουν τῆς Τριπολιτζᾶς, τούς Ἑλληνας νά μὴν τούς ἐνοχλήσουν ἄλλο, ἀλλά νά τούς ἀφήνουν ἐλεύθερους νά περάσουν εἰς τήν Ρούμελην μέ ὄλον τό πράγμα τους, πράγμα τό ὁποῖον ἐδέχθησαν οἱ Ἕλληνες καί ἄρχισαν νά πραγματεύωνται οἱ πρέσβεις μέ τούς Ἀλβανούς»*.¹⁵⁶⁸

3.Ο θάνατος του Αλή πασά και το τέλος της εποχής των άγαν

Η τελική φάση της αναμέτρησης του Αλή πασά με τις σουλτανικές δυνάμεις, γνωστή από την ιστοριογραφία, έχει λάβει διαστάσεις λαϊκού αφηγήματος που αποτέλεσε μέρος του μύθου που περιέβαλε την προσωπικότητα του βεζύρη των Ιωαννίνων. Η τελευταία πράξη της συγκρουσιακής διαδικασίας λαμβάνει χώρα στο νησί της λίμνης των Ιωαννίνων, όταν η πόλη ελέγχεται ήδη από τις δυνάμεις του Χουρσίτ πασά. Ο ίδιος, χρησιμοποιώντας τη δωροδοκία, κατάφερε να προσεταιριστεί πολλούς οπλαρχηγούς του Αλή πασά, ο οποίος

¹⁵⁶⁶Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό.π., σ. 342.

¹⁵⁶⁷Mufid, *Αλή πασάς ο Τεπεντελενλής (1744-1822)*, Αθήνα 1993, σ. 97.

¹⁵⁶⁸Εμμ. Πρωτοψάλτη (επιμ.) *Απομνημονεύματα των Αγωνιστών, της Ελληνικής Επανάστασης, Απομνημονεύματα Παλαιών Πατρών Γερμανού*, Αθήνα 1957, σ. 129.

βρέθηκε σε πολύ αδύναμη θέση, μετά την απομάκρυνση των ισχυρών του συμμάχων. Στη συνέχεια προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με τον πολιορκούμενο, προτείνοντάς του να παραδοθεί. Ο έκπτωτος βεζύρης αποδέχθηκε την παράδοση, μόνο αν του παραχωρείτο σουλτανικό φερμάνι, που θα του εξασφάλιζε αμνηστία. Ο Χουρσίτ πασάς, ακολουθώντας μια παρελκυστική πολιτική δήλωσε ότι θα ετοιμαστεί το σχετικό φερμάνι, ενώ ο Αλή πασάς, με μια πολύ μικρή ομάδα ανθρώπων της εμπιστοσύνης του, μεταξύ των οποίων ο Θανάσης Βάγιας και η Βασιλική Κίτσου,¹⁵⁶⁹ αποσύρθηκε σε μια εγκαταλελειμμένη μονή στο νησί της λίμνης των Ιωαννίνων. Ο Χουρσίτ συνέταξε ένα πλαστό φερμάνι που διέτασσε την εκτέλεση του Αλή πασά, ενώ με δόλιο τρόπο κατάφερε να του παραδοθεί το κάστρο στο οποίο φυλάσσονταν μεγάλο μέρος των πολύτιμων αντικειμένων του Αλή πασά.¹⁵⁷⁰

Ο οθωμανός ιστοριογράφος Şâhî-zâde αναφέρει ότι στην Κωνσταντινούπολη ήδη είχε εκδοθεί σουλτανικό φερμάνι που διέταζε την εκτέλεση του Αλή Τεπεντελενλή με την αιτιολογία ότι δεν συμμορφώθηκε στις προηγούμενες εντολές του Σουλτάνου.¹⁵⁷¹ Ο Μεχμέτ πασάς με 30 στρατιώτες έφτασε στο κρησφύγετο του έκπτωτου βεζύρη και του επέδειξε την εντολή εκτέλεσης του.¹⁵⁷² Εκείνος όταν έμαθε ότι δεν του δόθηκε χάρη επιχείρησε να υπερασπιστεί τον εαυτό του και τους συντρόφους του. Σκοτώθηκε στη μάχη που ακολούθησε και στη συνέχεια αποκεφαλίστηκε και η κεφαλή του εστάλη στην Κωνσταντινούπολη, όπου έγινε αντικείμενο διαπόμπευσης, ενώ το σώμα του ετάφη στο χώρο του κάστρου των Ιωαννίνων.¹⁵⁷³ Αργότερα, η κεφαλή του Αλή πασά αγοράστηκε από τον παιδικό του φίλο, δερβίση Σουλεϊμάν, και ετάφη δίπλα στις κεφαλές των γιών του σ’

¹⁵⁶⁹Η καταγωγή του Θανάση Βάγια δεν είναι πλήρως διευκρινισμένη. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη καταγόταν από το χωριό Λέκκη, αλλά αναφέρεται ως τόπος καταγωγής του και το Χόρμοβο. Ο Ευάγγελος Φωτιάδης υποστηρίζει ότι η δυσμενής φήμη του Θ. Βάγια ανάγεται βασικά στην εμπλοκή του στην υπόθεση της σφαγής στο Γαρδίκι. Μετά την εκτέλεση του Αλή πασά, ο Θ. Βάγιας συνελήφθη με τη Βασιλική Κίτσου από τον Χουρσίτ πασά, και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου αργότερα αφέθηκε ελεύθερος με παρέμβαση του Πατριάρχη και παρέμεινε στην πρωτεύουσα, προστατευμένος από το πατριαρχικό περιβάλλον. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του συναντήθηκε με τον ηγέτη των Σέρβων, Μίλος Ομπρένοβιτς (Milosch Obrenovitz), στον οποίο, όπως αναφέρει ο Φωτιάδης, είχε προσφέρει ευεργεσίες κατά το παρελθόν. Το 1827 εξορίστηκε στην Προύσα μαζί με τη Βασιλική Κίτσου, ενώ το 1831 έφθασε στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, όπου διορίστηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια επιστάτης ενός αγροκηπίου στην Τίρυνθα, με μηνιαίο μισθό 600 γρόσια. Το 1834 βρίσκεται στα Ιωάννινα, οπότε δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες για αυτόν, παρά μόνον ότι πέθανε και ετάφη στο χωριό Λέκκη. Ε. Φωτιάδης, «Συμβολή εις την περί του Θανάση Βάγια έρευνα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 6 (1931): 308-309.

¹⁵⁷⁰Σχετικά με την πλαστότητα του εγγράφου οι γνώμες διίστανται. Κάποιοι βιογράφοι του Αλή πασά αναφέρουν ότι στο πλαστό φερμάνι που συνέταξε ο Χουρσίτ πασάς δινόταν εντολή για την εκτέλεση του Αλή πασά, ενώ άλλοι αναφέρουν ότι του απονεμόταν χάρη από τον σουλτάνο.

¹⁵⁷¹Şâhî-zâde Mehmed ‘Âtâ’ullah effendi, *Şânîzâde tarihi* (1223-1237/1808-1821), μεταγραφή Y. Ziya. Κωνσταντινούπολη 2008, τ. 2, σ. 990 και περιληπτικά στο Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, tertib-i cedid*, Κωνσταντινούπολη 1891, τ.11, σ. 49 και στο Μοσχόπουλος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π., σ. 98.

¹⁵⁷²Μοσχόπουλος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π.

¹⁵⁷³Τα γεγονότα της εκτέλεσης περιγράφονται αναλυτικά σε επίσημη αναφορά που συνέταξε ο seraşker Χουρσίτ πασάς και την απέστειλε στον σουλτάνο Μαχμούντ Β΄, η οποία περιέχεται στις συλλογές του Οθωμανικού Αρχείου Προεδρίας στην Κωνσταντινούπολη. Σχετ. έγγραφο HATT00/400 της 17/9 Φεβρουαρίου 1822.

ένα μήνιμα κοντά στην Πύλη της Σηλυβρίας.¹⁵⁷⁴ Ως ημερομηνία θανάτου του Αλή πασά επικρατέστερη φέρεται η Τρίτη 17 Ιανουαρίου 1822, ενώ άλλες ημερομηνίες που φέρονται ως πιθανές είναι η 20^η Ιανουαρίου, η 26^η Ιανουαρίου, η 28^η Ιανουαρίου και η 5^η Φεβρουαρίου.¹⁵⁷⁵ Την 17^η Ιανουαρίου 1822 αναφέρει ως ημερομηνία θανάτου του Αλή πασά και ο Ηγούμενος της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα, Ανανίας.¹⁵⁷⁶

Σε σχολιασμένη έκδοση της *Φυλλάδας του Αλή πασά*, βασισμένη σε τέσσερα χειρόγραφα που δημοσίευσε ο Emile Legrand, περιγράφονται τα γεγονότα που οδήγησαν στον θάνατο του βεζύρη των Ιωαννίνων, καθώς και η σκηνή του θανάτου του.¹⁵⁷⁷ Η *Φυλλάδα του Αλή πασά* αναφέρει ως ημερομηνία θανάτου του την 24^η Ιανουαρίου 1822,¹⁵⁷⁸ ενώ ένας ανώνυμος χρονικογράφος την 25^η του ίδιου μήνα. Συγκεκριμένα, σε ανώνυμο χειρόγραφο το οποίο δημοσίευσε ο Γ. Κρέμος αναγράφεται ότι ο Χουρσίτ πασάς έλαβε το φερμάνι για την καταδίκη του Αλή πασά και ο βαλής του Μωριά (Mora valisi) Μεχμέτ

¹⁵⁷⁴ «Η κεφαλή (τοῦ Αλή) κατ' ἀρχάς μὲν περεδόθη στούς τσοχαδάρους τοῦ Χουρσίτ», περιγράφει ο Αραβαντινός- «οἵτινες ἐπὶ δίσκου αργυροῦ καὶ πολυτίμου ὑφάσματος κεκαλυμμένη, περίεφερον...εἰς ἅπαντας τὰς οἰκείας...καὶ ἐπιδεικνύοντες αὐτήν, ἐλάμβανον μπακσίσι. Μετά δε τοῦτο, ταριχευθεῖσα ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινουπόλιν...». Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, τ. II, σ. 334-335. Επίσης Ὑzun, *Ο Αλή πασάς και η περιουσία του*, ὁ.π., σ. 22.

¹⁵⁷⁵ Ο ἄγγλος πρόξενος William Meyer σε έκθεση του προς τον υποστράτηγο Frederic Adam στις 27 Ιανουαρίου/8 Φεβρουαρίου 1822, αναφέρει ότι ο αποκεφαλισμός του Αλή πασά έλαβε χώρα στις 11 το πρωί της 25ης Ιανουαρίου/6ης Φεβρουαρίου 1822, στο νησάκι της λίμνης των Ιωαννίνων, ενώ ίδια στιγμή εκτελέστηκαν και κάποια μέλη της φρουράς του. Βλ. Περελάκης-Μερτικοπούλου, ὁ.π., τ. Β, έγγραφο με αριθμό 292, σ. 22.

¹⁵⁷⁶ Ὅπως αναφέρει ο ηγούμενος Ανανίας: «Εἰς τοὺς 1822 Ἰανουαρίου 17, ἡμέρα Τρίτη ἔκοψαν τὸν Αλή πασιᾶ μέσα εἰς τὸ νησί κέ στό μοναστήρη εἰς τὸν ἄγιον παντελεήμονα μέσα εἰς τὸν ὄντᾶ τοῦ κύρ Ζήση Κουτζιούνη Ἰωαννίτου κέ τὸν βάρεσα κέ με τὰ τουφέκια ἀπό κάτω ἀπό τὸ κατόγη κέ ὕστερα τὸν ἔκοψαν κέ ἦτον ὁ ἄνθρωπος ὁ βασηλικός ὁ ρεσήτ πασιᾶς κέ ἔστειλεν ἄλλον καὶ τὸν ἔκοψαν ὀνομαζόμενον μειμέτ πασιᾶν κέ ἦτον μέσα κέ ἡ βασηλική τοῦ Αλί πασιᾶ μέσα εἰς ἄλλον ὄντᾶν...». Αθηναγόρας, Μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργης, «Νέος Κουβαράς, ἦτοι Χρονικά Σημειώματα αναφερόμενα εἰς τὴν πόλιν των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4 (1929): 34.

¹⁵⁷⁷ «Ἄνθρωποι τοῦ Μεχμέτ πασα φωτιάς τὸν Τζάμη δίνουν/ Τὸν πέτυχαν, τὸν βάρεσαν στὸν τόπον τὸν ἀφίνουν/ Οχτὸ χαλάζι τὸ ψυχρὸ κόφτεται τὸ βλαστάρι/ Κι' οχ τὸ κουρσοῦμπι (kursun/قورسۇن= σφαίρα, μόλυβδος) τὸ πικρὸ πέφτει στὸ παλληκάρι/ Ἐσβλήτηκεν ὁ ραχμετλῆς, ποτὲ δὲν ἐξυπνάγει/ μπροστὰ' πο τὸν ἀφέντῃ του ζτὸν κάτω κόσμον πάγει/ Ὁ Μπαγιράμης ὁ πιστός μὲ τα' ἄρματα στα χέργια Κι' ὁ Μάνθος ὁ γραμματικὸς σάν γλῆγορα ξεφτέρια/ἀρπάζουν τὸν Αλή πασιᾶ εἰς τὸν ὄντᾶ ἐμπαίνουν/ νά μὴ μὲ λάβουν ζωντανόν, ζάρματα νά πεθάνω/ ζτὸν κάτω κόσμον μὲ τιμὴν Αλή πασιᾶς νά πάνω/ ἐν ὅσω νά μοῦ βγῇ ἡ ψυχὴ ξένοι νά μὴ μεπνιάσουν/ καὶ τὸ κορμὶ ὕστερα κομμάτι σὰς μοιράσουν/ ὁ γήλιος ὀχτὸν οὐρανὸν τραβιέται βασιλεῦει/ κι' Αλή πασιᾶς ξεψύχησε, Χάρος τὸν κυριεύει/ ἐσβύστηκεν ὁ ραχμετλῆς (rahmetli/رحمتلى=μακαρίτης) καὶ πγειό λαλιᾶ δέν δίνει/ ὕπνος βαθὺς τὸν ἔλαβε, ποτὲ δὲν τὸ ἀφίνει/ Πῶς πρέπει τὸν σνγύρισαν καὶ ὁμορφα τὸν σιάζουν/ Τὰ δάκρυά τους ὡσάν βροχὴ ἀπάνω του σταλάζουν/ Δύο ὥρες τὸν ἐβάσταζαν καὶ ὕστερως ἐβγήκαν/ Κοὶ ἄνθρωποι τοῦ μεχμέτ πασιᾶ εἰς τὸν ὄντᾶν ἐμπήκαν/Και παγωμένον τὸν πικρὸν σίδερον τὸν εὐρήκαν/ Ἐκοψαν τὸ κεφάλι του καὶ τὸ κουρμὶ τ' ἀφήκαν...» Α. Σταυρόπουλος, «Ο θάνατος του Αλή πασά», *Σκουφάς*, 66-67 (1983): 383-384, *Σκουφάς* 64-65 (1983):285-306), ὅπου αναφορά στο Ε. Legrand, *Complaint d' Ali de Tepedelen Pacha de Janina. Poème historique en dialecte Epirote*. Παρίσι 1886, σ. 41-42.

¹⁵⁷⁸ Στὸ χειρόγραφο με τίτλο «Τὸ Χρονικὸ ἐνὸς ανωνύμου», τὸ ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Legrand, αναφέρεται μεταξύ ἄλλων: «...Εἰς τὰς 24 Ἰανουαρίου εὐγήκεν ἀπὸ τὴν ἀκρόπολιν καὶ ἀπέρασεν εἰς τὸ νησί εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος καὶ ἐκάθισεν εἰς τὸν ὁδᾶν τοῦ κύρ Ἀλεξίου Ἰωαννουτζίου με ὀλίγους τῶν ἀνθρώπων του».

πασάς (Mehmet paşa) προθυμοποιήθηκε να εκτελέσει ο ίδιος την εντολή θανάτωσης του.¹⁵⁷⁹ Στις 9 Φεβρουαρίου 1822 η γαλλόφωνη εφημερίδα της Σμύρνης *Le Spectateur Oriental* δημοσίευσε ανταπόκριση από την Τήνο, σύμφωνα με την οποία ο Αλή πασάς έστειλε στους επαναστατημένους του Μοριά δύο εκατομμύρια πιάστρα και ότι ο ίδιος είχε συμφωνήσει με τους Έλληνες ότι, σε περίπτωση που δεν αντέξει την πολιορκία «των τριών ενωμένων πασάδων», τα επαναστατικά στρατεύματα θα έλθουν να τον πάρουν μαζί με τους θησαυρούς του. Η ίδια εφημερίδα σχεδόν ένα μήνα αργότερα, την 1^η Μαρτίου 1822, έγγραφε: «Τό κεφάλι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἔπεσε», ενώ στις 8 του ίδιου μήνα αναφερόταν η είδηση: «Σύμφωνα μέ είδήσεις ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στίς 6 Φεβρουαρίου, ἐπικρατεῖ ἐκεῖ ἀπόλυτη ἡσυχία. Τό κεφάλι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ μεταφέρθηκε ἐκεῖ στίς 23. Ἔτσι ἡ θεία δίκη, παρόλο πού εἶναι ὄψιμη, κτύπησε στό τέλος τον Ἡλιογάβαλο τῆς Ἡπείρου».¹⁵⁸⁰

Μετά το τέλος του Αλή πασά, και ενώ η Ελληνική Επανάσταση βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπισε τα φαινόμενα ανυποταγής των âyan των Βαλκανίων, στον στρατό των οποίων στηριζόταν εν πολλοίς για την καταστολή της. Τα οθωμανικά αρχεία περιέχουν αυτοκρατορικά έγγραφα (Hatt-i hümayun), τα οποία αναφέρονται στο θέμα αυτό. Πρόκειται κυρίως για σουλτανικές εντολές προς τους μεγάλους οθωμανούς âyan (κατά βάση αλβανικής καταγωγής) των Βαλκανίων, με τα οποία καλούνται να συμμετάσχουν με τους στρατούς τους στην καταστολή της Επανάστασης.¹⁵⁸¹ Οι σουλτανικές εντολές για κινητοποίηση των αλβανών âyan-πολέμαρχων των Βαλκανίων, με σκοπό την καταστολή της «στάσης των Ρωμιών», όπως αναφέρεται η Ελληνική Επανάσταση, οι οποίες φυλάσσονται στο Οθωμανικό Αρχείο της Προεδρίας στην Κωνσταντινούπολη, περιέχουν και πρόσθετους σχολιασμούς του Σουλτάνου και του

¹⁵⁷⁹ «Ὁ Μεχμέτ Πασᾶς ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου μέ 100 ἐκλεκτοὺς στρατιώτας ἀπῆλθε εἰς τό νησί, ὅπου ὁ Ἀλῆς εὐρίσκετο μόνον μέ 60 στρατιώτας, οἵτινες, θεωροῦντες τήν ἔλευσίν του με τουςσούτους σωματοφύλακας ὑπέρ τό σῶνθηες εἰδοποίησαν τον αὐθέντην των». «Γ. Κρέμος, «Ιστορικά επανορθώματα, *Παρνασσός* 7 (1983):950-979 και 8: 64-75 και 139-154.

¹⁵⁸⁰ Επίσης στις 29 του ίδιου μήνα η εφημερίδα *Le Spectateur Oriental* δημοσίευσε, μεταφρασμένο στα γαλλικά, το κείμενο της επιγραφής (yafta/yafta/یافتا), η οποία είχε τοποθετηθεί κάτω από την αποτετμημένη κεφαλή του Αλή πασά Τεπεντελενλή, όταν βρισκόταν εκτεθειμένη στον περίβολο του σουλτανικού παλατιού Top Kapı/قاپیtop. Όπως αναφέρεται σε έκθεση του διερχόμενου της αγγλικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία συντάχθηκε βάση της επίσημης ανακοίνωσης της Πύλης για το θέμα του θανάτου του Αλή πασά και αποσπάσματά της δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο του βρετανού πάστορα και περιηγητή George Waddington, την 13^η ημέρα της Σελήνης Djemaziul Awwel (5 Φεβρουαρίου) ο Μεχμέτ πασάς, κυβερνήτης του Μοριά προσφέρθηκε να προμηθεύσει στον Αλή πασά διάφορα τρόφιμα. Κατά τη διάρκεια αυτής της επίσκεψης, όπως αναφέρει ο Waddington, ο Μεχμέτ πασάς βρήκε ευκαιρία να σκοτώσει τον Αλή πασά, βυθίζοντάς του ένα μαχαίρι στο αριστερό του στήθος. Στη συνέχεια, μερικοί άνδρες της ακολουθίας του Μεχμέτ πασά μπήκαν στο δωμάτιο και του έκοψαν το κεφάλι. Τα πνεύματα γρήγορα ηρέμησαν και η συμπλοκή σταμάτησε με κραυγές: «Ζήτω ο Σουλτάνος και ο βεζύρης του, Χουρσίτ πασάς». Σταυρόπουλος, *Ο θάνατος του Αλή πασά*, ό.π., σ. 286-287.

¹⁵⁸¹ Ş. Ilıcak, «Μια εξέταση των πολιτικών των Αλβανών στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης», ανακοίνωση κατά τη διάρκεια του Ιστορικού Συνεδρίου, με θέμα «Ψηφιακό Αρχείο 1821: αρχαιακά ερωτήματα, ερευνητικές προοπτικές, ψηφιακές προκλήσεις, 14-15 Μαρτίου 2019 Ε.Ι.Ε (συνδιοργάνωση: Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Γενικά Αρχεία του Κράτους).

Μεγάλου Βεζύρη για το θέμα.¹⁵⁸² Όπως υποστηρίζει ο Şukru Ilıcak, οι αλβανοί μισθοφόροι, μέλη των άτακτων ενόπλων σωμάτων στα Βαλκάνια, συχνά απέφευγαν να συμμετάσχουν σε μάχες του οθωμανικού στρατού εναντίον των επαναστατικών δυνάμεων, λόγω της ελληνοαλβανικής συμμαχίας στην οποία μετείχαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι ένοπλοι του κεντρικού ελλαδικού και του νοτιοαλβανικού χώρου. Εξίσου απρόθυμες να συμμετάσχουν στην καταστολή της Επανάστασης ήταν οι ομάδες των γκέκηδων ενόπλων του βορειοαλβανικού χώρου.¹⁵⁸³ Η απροθυμία αυτή των αλβανικών ενόπλων σωμάτων, που αναδεικνύεται από πλήθος εγγράφων του Οθωμανικού Κρατικού Αρχείου στην Κωνσταντινούπολη, αξιολογείται στις αναφορές από τους οθωμανούς κυβερνητικούς αξιωματούχους ως το κύριο εμπόδιο στην καταστολή της Ελληνικής Επανάστασης.¹⁵⁸⁴

Μετά το τέλος του Ρωσοοθωμανικού πολέμου το 1829, ο Σουλτάνος Μαχμούντ Β΄ αποφάσισε να προχωρήσει στην εξόντωση των αλβανών τοπαρχών των δυτικών Βαλκανίων, σε μια προσπάθεια να απαλλαγεί οριστικά από τα φαινόμενα ανυποταγής του αλβανικού «φεουδαρχικού» κόσμου και να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχο της κεντρικής διοίκησης την περιοχή. Σε μια ολιστικού χαρακτήρα επιχείρηση εκκαθάρισης των συγκρουσιακών φαινομένων στον αλβανικό νότο τον Αύγουστο του 1830, ο μεγάλος βεζύρης Μεχμέτ Ρεσίντ πασά (Mehmet Resid paşa, γνωστός ως Mehmet paşa Kütahî, λόγω του διορισμού του ως βαλή της Κιουτάχειας/Kütahya το 1809), στον οποίο είχε ανατεθεί η διάλυση των άτακτων ενόπλων σωμάτων της σημερινής νότιας Αλβανίας, προχώρησε σε εξόντωση των αλβανών τοπαρχών. Ο Κιουταχής πασάς εισήλθε στο Μοναστήρι στις 25 Ιουνίου/7 Ιουλίου με 8 χιλιάδες άνδρες, μέλη του τακτικού οθωμανικού στρατού.¹⁵⁸⁵ Οι αλβανοί μπέηδες και αγάδες, με το πρόσχημα της επιβράβευσής τους για την έκφραση της

¹⁵⁸²Όπως ανέφερε ο Ş. Ilıcak, στο *Οθωμανικό Αρχείο της Προεδρίας* του τουρκικού κράτους, στην Κωνσταντινούπολη, περιέχεται πλήθος υβριστικών εγγράφων (περίπου 5.000 hatt-ı hümayün - διαταγές του Σουλτάνου και απαντήσεις από τις διάφορες περιοχές για τη «στάση των Ρωμίων», με ιδιόχειρα σχόλια και εναντίον των μουσουλμάνων αλβανών πολέμαρχων των Βαλκανίων και διατυπώνεται επανειλημμένα η άποψη ότι η «εξέγερση των Ρωμίων» θα είχε κατασταλεί, αν είχαν βοηθήσει οι αλβανοί πολέμαρχοι. Σύμφωνα με τον ίδιο, από τη μελέτη του αρχειακού αυτού υλικού προκύπτει ότι οι αλβανοί πολέμαρχοι επέλεξαν την τακτική της ένοπλης ουδετερότητας, καθώς στην πράξη αρνούνταν να πολεμήσουν τους έλληνες επαναστάτες. Ό.π.

¹⁵⁸³Ilıcak, ό.π.

¹⁵⁸⁴Ο Ş. Ilıcak, αναφερόμενος στις αυτονομιστικές κινήσεις των âyan-πολέμαρχων κατά τη δεκαετία 1810-1820 σε διάφορες οθωμανικές επαρχίες, κάνει λόγο για εμφύλιο πόλεμο στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επισημαίνει επίσης ότι κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης το οθωμανικό κράτος ήταν κυριολεκτικά στο έλεος των αλβανών πολέμαρχων, μέχρι την εμφάνιση των αιγυπτιακών δυνάμεων το 1825. Από τις επισημάνσεις αυτές διαπιστώνεται η άμεση εξάρτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το σύστημα των âyan, πρωτίστως όσον αφορά τη λειτουργία της οθωμανικής πολεμικής μηχανής και δευτερευόντως την κάλυψη των τεράστιων πολεμικών δαπανών. Ό.π.

¹⁵⁸⁵Γούναρης, *Δεν είν' ο περσινός καιρός*, ό.π., σ. 43. Όπως αναφέρει ο Απόστολος Βακαλόπουλος, στερημένος από χρήματα, πολεμοφόδια και προμήθειες κατά τις πρώτες ημέρες της άφιξης του στο Μοναστήρι, ο Ρεσίτ πασάς βρήκε ισχυρό οικονομικό στήριγμα στους έλληνες έμπορους της πόλης, οι οποίοι δέχθηκαν πρόθυμα να τον δανείσουν ένα σημαντικό ποσό για τις πρώτες ανάγκες. Α. Ε. Βακαλόπουλος, «Η εξόντωση των αλβανών μισθοφόρων της Πύλης στο Μοναστήρι (μέσα 1830), η καταδίωξη των τελευταίων μακεδόνων κλεφταρματολών (1830-1834) και η εξάλειψη του θεσμού τους», *Μακεδονικά* 19 (1979): 5-6.

αφοσίωσής τους στο πρόσωπό του Σουλτάνου, κλήθηκαν να συγκεντρωθούν σε μια κωμόπολη κοντά στο Μοναστήρι.

Στη συνάντηση είχαν κληθεί να πληρωθούν για δεδουλευμένες ήδη υπηρεσίες και 500 αλβανοί οπλαρχηγοί. Οι τελευταίοι, λόγω καχυποψίας, δήλωσαν ότι δεν μπορούσαν να μεταβούν χωρίς τους άνδρες τους και τους επετράπη να τους φέρουν μαζί τους. Τελικώς οι αλβανοί οπλαρχηγοί, μεταξύ των οποίων οι Ασλάν μπέης (Arslan bey), Καπλάν μπέης (Karlan bey) και Βέλικο (Βελή) Γιάνγκο (Veliko/veliYango) έφτασαν στο Μοναστήρι. Μετά την υποδοχή τους υπό τους ήχους της μπάντας, οι αλβανοί τοπάρχες και οπλαρχηγοί δέχθηκαν ομαδικά πυρά από τους άνδρες του Ρεσίτ πασά και σχεδόν όλοι έπεσαν επί τόπου.¹⁵⁸⁶ Τα γεγονότα αφηγείται σε ανέκδοτη έκθεσή του της 17ης Αυγούστου 1830 ο πρόξενος της Αψβουργικής Μοναρχίας στη Θεσσαλονίκη, G. de Chabert σε έκθεσή του της 15ης Νοεμβρίου 1830, με βάση τις ειδήσεις που συνέλεξε από τους ταξιδιώτες διαφόρων караβανιών και από ιδιωτικές επιστολές.¹⁵⁸⁷ Ο Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς έστειλε εσπευσμένα έναν τατάρη στον γιό του στα Ιωάννινα, προκειμένου να συλλάβει και άλλους αλβανούς οπλαρχηγούς, που βρίσκονταν εκεί. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης αυτής, εκτελέστηκαν 500 αλβανοί μπέηδες. Στη συνέχεια ο Ρεσίτ πασάς, κατευθύνθηκε βόρεια εναντίον του πασά της Σκόδρας, Μουσταφά Μπουσατλή, και μετά από συγκρούσεις τον υποχρέωσε να συνθηκολογήσει, αναγνωρίζοντας την εξουσία του Σουλτάνου Μαχμούντ Β' (Μάρτιος 1831).¹⁵⁸⁸ Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου ο Buşatlı paşa επιβιβάστηκε σε πλοίο στο Δυρράχιο με κατεύθυνση την Κωνσταντινούπολη, ωστόσο με μεσολάβηση του Καγκελάριου της Αψβουργικής Μοναρχίας, Κλέμενς φον Μέττερνιχ, του δόθηκε χάρη.¹⁵⁸⁹ Στη συνέχεια, ενταγμένος πλήρως στην οθωμανική νομιμότητα, ανέλαβε καθήκοντα κυβερνήτη στην Άγκυρα (1846) και στην Ερζεγοβίνη (1853). Με τον τρόπο αυτό τερματίστηκε η ηγεμονία της οικογένειας Μπουσατλή (Buşatlı) στο πασαλίκι της Σκόδρας.¹⁵⁹⁰

Η αλβανική επικράτεια διαιρέθηκε αρχικά σε τρία και στη συνέχεια σε τέσσερα βιλαέτια/vilayet (Σκόδρας, Μοναστηρίου, Ιωαννίνων και Κοσσόβου), τα οποία με τη σειρά

¹⁵⁸⁶Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, ό.π., σ. 157.

¹⁵⁸⁷Όπως αναφέρεται στην έκθεση, εντελώς αιφνιδιαστικά ένα τμήμα του τακτικού στρατού άρχισε τις ομοβροντίες με αληθινές σφαίρες εναντίον των αλβανών τοπαρχών και οπλαρχηγών, οι οποίοι έπεσαν όλοι, εκτός από δύο, νεκροί, 800 συνολικά. Βακαλόπουλος, «Η εξόντωση των αλβανών μισθοφόρων της Πύλης στο Μοναστήρι», ό.π., σ. 5-6.

¹⁵⁸⁸D. Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία*, ό.π., σ. 97.

¹⁵⁸⁹ Ο Mustafa paşa ήταν γιος του Kara-Mahmud Buşatlı paşa και είχε λάβει μέρος σε οθωμανικές πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Ελλήνων Επαναστατών, με πολυπληθές στράτευμα 15.000 ανδρών, μεταξύ των οποίων και στη μάχη του Κεφαλόβρυσου, όπου έχασε τη ζωή του ο Μάρκος Μπότσαρης καθώς και στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου. Από τους έλληνες ιστορικούς της εποχής αναφέρεται ως «Μουσταής».

¹⁵⁹⁰Ο.π., σ. 128.

τους διαιρέθηκαν σε σαντζάκια και καζάδες. Οι αλλαγές στην αλβανική επικράτεια συνδυάστηκαν με μέτρα αναδιοργάνωσης του φορολογικού συστήματος, μεταξύ των οποίων και η συλλογή των φόρων από εντεταλμένους από το κράτος φοροεισπράκτορες, που αποστέλλονταν για τον σκοπό αυτό στην περιοχή.¹⁵⁹¹ Η δημιουργία του νέου στρατού του Σουλτάνου Μαχμούντ Β΄, που συνδυάστηκε με αλλαγές στον τρόπο στρατολόγησης και με αύξηση της στρατιωτικής θητείας σε 7 έως 10 χρόνια, αποτέλεσε σημαντική τομή για τον περιορισμό του ρόλου των âyan και τη μετάβαση του οθωμανικού κράτους στην εποχή των μεταρρυθμίσεων.

Εικόνα 18: *Ο Ισμαήλ Μπέης και ο Μεχμέτ Πασάς, γιοι του Βελή πασά της Θεσσαλίας και εγγονοί του Αλή Τεπελενλή, Βεζίρη των Ιωαννίνων.* Έργο του Louis Dupré. Από το λεύκωμα, Louis Dupré, *Ταξίδι στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη*, επιμ. Μ. ΒΛΑΧΟΣ, εκδ. ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1994. Πηγή: <http://el.travelogues.gr>

¹⁵⁹¹Κοκκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, ό.π., σ. 126. κ.έ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αντικατάσταση της κάθετης ενσωμάτωσης της παραδοσιακής οθωμανικής κοινωνίας από την οριζόντια τοπική και περιφερειακή ενσωμάτωση αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για τη μετάβαση σε νεωτερικού τύπου δομές και διοικητικά σχήματα, που υιοθετήθηκαν από την Αυτοκρατορία με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Οι âyan, ως τα σημαντικότερα δρώντα υποκείμενα στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, πρωταγωνίστησαν στις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις προς την κατεύθυνση αυτή. Η στρατιωτική αδυναμία της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης και η μειωμένη δυνατότητα κεντρικού ελέγχου των επαρχιών κατέστησε τους τοπικούς και περιφερειακούς μεγιστάνες βασικούς παράγοντες εξουσίας της Αυτοκρατορίας. Η ισχύς αυτών των διοικητών-πολέμαρχων εδραζόταν στις τοπικές κοινωνίες, στην επικράτεια των οποίων ασκούσαν την πολυσχιδή δράση τους. Μέσω των επενδύσεών τους στην εμπορευματική γεωργία, το εμπόριο, εν μέρει την εργασία και την αστική ανάπτυξη, διαμόρφωσαν, σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, τις προϋποθέσεις μετάβασης προς νεωτερικά σχήματα οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Παράλληλα, οι ίδιοι διατήρησαν τις διασυνδέσεις με τις παραδοσιακές δομές της πυραμιδωτής διάρθρωσης κράτους-κοινωνίας, μέσα από ένα πλέγμα ανταμοιβών, πατρωνίας και συνδιαλλαγής, παραμένοντας σημαντικοί θεσμικοί παράγοντες του οθωμανικού συστήματος εξουσίας. Η διαμόρφωση κοινωνικών οικονομικών και πολιτικών δικτύων αποτελεί τη βασική συνιστώσα της δράσης των âyan σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια. Μέσω των δικτυώσεων αυτών συντελέστηκε η ενσωμάτωση διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων σ' ένα ευρύτατο πεδίο οικονομικής δράσης μέσω του συστήματος iltizam.

Οι οικονομικές δραστηριότητες των ισχυρών τοπαρχών κατά τον 18^ο και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ξεπερνούν τη δραστηριοποίησή τους στο σύστημα εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων. Όσοι από αυτούς έλεγχαν επαρχίες σε σημαντικά εμπορικά κέντρα ασχολούνταν, περιστασιακά ή σε μονιμότερη βάση, με το εμπόριο. Τέτοιες περιπτώσεις συναντάμε στα Βαλκάνια, την Ανατολία και τις αραβόφωνες επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Ο Αλή πασάς Τεπεντελενλής αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση âyan-πολέμαρχου, με ταυτόχρονη πολυσχιδή οικονομική δράση ενός «επιχειρηματία του ξίφους», που δρα εντός ενός παραδοσιακού, προκαπιταλιστικού συστήματος, εκμεταλλευόμενος τις χρονικές συγκυρίες και τις οικονομικές ευκαιρίες και αξιοποιώντας όλους τους εξω-οικονομικούς καταναγκασμούς, που του προσφέρει η εξουσία του και ο πατερναλιστικός χαρακτήρας της οθωμανικής οικονομίας. Ο ίδιος αποτελεί την πλέον χαρακτηριστική περίπτωση

περιφερειακού μεγιστάνα, στο πρόσωπο του οποίου συνδυάζονται όλες οι μορφές δράσης και εξουσίας, οι οποίες χαρακτηρίζουν τους οθωμανούς *âyan* σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Προερχόμενος από τον αλβανικό εξισλαμισμένο «φεουδαρχικό» κόσμο διαθέτει τα τοπικά ερείσματα μέσα από ένα σύστημα πατρωνίας και συνδιαλλαγής, μεταξύ νομιμότητας και έκνομης δράσης, που θα τον οδηγήσουν στην εξουσία. Πρόκειται για μια διαρκώς διευρυνόμενη εξουσία με δικτυώσεις σε τοπικό και διαπεριφερειακό επίπεδο, που εξυπηρετούν τη δραστηριοποίηση του αληπασαδικού οτζακίου στο σύστημα *iltizam*. Η εργαλειοποίηση του συστήματος αυτού για την επέκταση της αληπασαδικής εξουσίας σε μια ευρύτατη γεωγραφική επικράτεια, σε συνδυασμό με την τσιφλικοποίηση μέσω ενός πλέγματος οικονομικών σχέσεων και εξωοικονομικών καταναγκασμών, η οποία καταγράφεται μέσα από το πλούσιο αρχειακό υλικό, εντοπίζεται στη δράση και εξουσία των περισσότερων τοπικών μεγιστάνων.

Η συνδιαλλαγή του Αλή πασά με τον κόσμο των ενόπλων του μουσουλμανικού νότου της σημερινής Αλβανίας και τον χριστιανικό αρματολισμό, κυρίως μέσω της θεσμικής ιδιότητάς του ως *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων* (*Derbendat nâziri*), του αποδίδει μια προνομιακή σχέση στον τομέα αυτόν, αναδεικνύοντάς τον στον μεγαλύτερο πολέμαρχο των Βαλκανίων και έναν από τους σημαντικότερους της Αυτοκρατορίας. Ο Αλή πασάς αρχικά και οι γιοί του στη συνέχεια συμμετέχουν στις διαρκείς πολεμικές εκστρατείες της Αυτοκρατορίας, επικεφαλής πολυπληθούς *ασκεριού* κάθε φορά. Η επίσημη οθωμανική πολεμική μηχανή, που διαθέτει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έναν περιορισμένο αριθμό περίπου 30.0000 σπαχήδων και ένα αποδιοργανωμένο (αν και πολυπληθές) σώμα γενιτσάρων, εξαρτάται από τους τοπικούς μεγιστάνες για την αντιμετώπιση των πολεμικών της αναγκών. Ταυτόχρονα, το οθωμανικό κράτος προσβλέπει και στην οικονομική τους στήριξη για την αντιμετώπιση των μεγάλων δημοσιονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει.

Η πολυσχιδής δράση και εξουσία του Αλή πασά Τεπεντελενλή και της οικογένειάς του λαμβάνει χώρα σε μια περίοδο μετεξέλιξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από ένα κρατικό μόρφωμα μεσανατολικού τύπου, σε μια εκσυγχρονισμένη απολυταρχία, με συγκεντρωτικές, ενοποιημένες δομές που συγκλίνουν προς τα δυτικά πρότυπα. Οι μελετητές της οθωμανικής ιστορίας έχουν περιγράψει την περίοδο αυτή ως την πρώτη μεγάλη φάση του εκδυτικισμού, που ξεκίνησε με τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Σουλτάνου Σελίμ Γ', η οποία απέτυχε μετά την αναταραχή των ετών 1806 και 1808. Σύμφωνα με την κρατούσα σήμερα ιστοριογραφική άποψη, η μεταρρυθμιστική προσπάθεια επαναλαμβάνεται το έτος 1820 από τον Σουλτάνο Μαχμούντ Β' και το περιβάλλον του και περιλαμβάνει ένα κατά πολύ ευρύτερο φάσμα μεταρρυθμίσεων, σε σχέση με το πρόγραμμα

του Nizam-i cedid. Οι μεταρρυθμίσεις, που ξεκινούν από το 1820, με την αποκήρυξη του Αλή πασά Τεπεντελενλή, ως αρχή του τέλους της παντοδυναμίας των περιφερειακών μεγιστάνων (âyan) στα Βαλκάνια, συνεχίζονται το 1826 με το «αγαθό γεγονός» (vak'a-i hayriye/ وقعه خيريه) της εξόντωσης των γενιτσάρων και ολοκληρώνονται με το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του *Τανζιμάτ* (Tanzimat/نظامت), συντελούνται σε μια περίοδο που ιστοριογραφικά έχει εκληφθεί ως η οθωμανική εκδοχή της *Εποχής των Επαναστάσεων*. Η αλλαγές πλήττουν σημαντικές ελίτ και ομάδες, οι οποίες κατά τους προηγούμενους αιώνες είχαν συσσωρεύσει προνόμια και είχαν συγκεντρώσει σημαντικό μέρος της πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος της Αυτοκρατορίας.

Ο Αλή πασάς, στα 33 και πλέον χρόνια της εξουσίας του, εφάρμοσε ένα συγκεντρωτικό μοντέλο διοίκησης, ασκώντας, παράλληλα, ευρύτατου φάσματος οικονομικές δραστηριότητες, εντός του προκαπιταλιστικού παραδοσιακού οικονομικού συστήματος. Για την επίτευξη των επιδιώξεων του αξιοποίησε όλες τις δυνατότητες που του προσέφερε ο οθωμανικός οικονομικός πατερναλισμός και χρησιμοποίησε όλους τους δυνατούς εξωοικονομικούς καταναγκασμούς, με σκοπό τη μεγαλύτερη απόσπαση πλεονασμάτων και τη μεγιστοποίηση των κερδών του. Μεταξύ των εξωοικονομικών καταναγκασμών που επέβαλε το αληπασαδικό οτζάκιο, οι οποίοι οδηγούν στην τσιφλικοποίηση και κατά συνέπεια στο διοικητικό και οικονομικό έλεγχο των κοινοτήτων και των πληθυσμών, είναι και ο τοκογλυφικός δανεισμός. Στο σημείο αυτό είναι σημαντική η συμβολή των αρχειακών τεκμηρίων, ελληνικών και οθωμανικών, στην ανάδειξη ενός ευρύτατου μηχανισμού δανειοδότησης, που λειτουργεί εντός και εκτός του συστήματος iltizam και οδηγεί στην καταχρέωση, με άμεση συνέπεια την απώλεια της νομής καλλιεργητικών εκτάσεων και βοσκοτόπων που ανήκαν σε μεμονωμένα άτομα και κοινότητες, προς όφελος του βεζύρη των Ιωαννίνων.

Η κατοχή μεγάλου μέρους των θεσσαλικών εκτάσεων από τον Αλή πασά και την οικογένειά του ως τσιφλίκια, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την επιβολή της αληπασαδικής εξουσίας στον σημερινό κεντρικό ελλαδικό χώρο. Η επέκταση της μεγάλης γαιοκτησίας αλλάζει τους συσχετισμούς των δυνάμεων στην περιοχή, αποδυναμώνοντας τη θέση των μουσουλμάνων τοπικών παραγόντων και κατόχων μεσαίας γαιοκτησίας. Η κατάσταση των καλλιεργητών αποδυναμώνεται περισσότερο, λόγω των αυξημένων καταναγκασμών που προκαλεί η τσιφλικοποίηση και της απόσπασης μεγαλύτερου μέρους του αγροτικού προϊόντος από μέρους του κατόχου του τσιφλικιού. Ωστόσο, ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της αληπασαδικής διοίκησης και οι μηχανισμοί καταστολής της ληστείας στην ύπαιθρο που διαχειρίζεται ο Αλή πασάς ως *Επόπτης των Δερβενίων* της Δυτικής Ρούμελης, καταπολεμά σε σημαντικό βαθμό το ληστρικό φαινόμενο στην περιοχή,

προστατεύοντας τους αγροτικούς πληθυσμούς από τη βίαιη απόσπαση σημαντικού μέρους της παραγωγής τους.

Η κάλυψη των αυξημένων εποχιακών αναγκών σε εργατική δύναμη, αναλόγως με το είδος των καλλιεργειών (θερισμός, συγκομιδή προϊόντων), η οποία καλύπτεται με τη μετακίνηση εργατών μεταξύ των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου αποτελεί μια οικονομική διαδικασία που επιτελείται με εξωοικονομικούς καταναγκασμούς, χαρακτηριστική της οικονομίας του τσιφλικιού, που παρά τον διαρκώς εξελισσόμενο προσανατολισμό του προς την εμπορευματική γεωργία, διατηρεί τους εξαναγκασμούς και τους περιορισμούς του προκαπιταλιστικού παραδοσιακού συστήματος παραγωγής. Οι βοσκότοποι που έχει στην κατοχή του το αληπασαδικό οτζάκιο αποτελούν τμήματα της μεγάλης γαιοκτησίας (τσιφλικιών), την οποία έχει ιδιοποιηθεί με ποικίλους τρόπους. Πολλές από τις γαίες αυτές πριν την τσιφλικοποίηση νέμονταν οι γειτονικές κοινότητες και τις ενοικίαζαν σε ημινομάδες κτηνοτρόφους, αποκομίζοντας εισοδήματα που διευκόλυναν την εξυπηρέτηση των φορολογικών τους υποχρεώσεων, εισοδήματα που με την τσιφλικοποίηση σταδιακά απώλεσαν, με ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες στα οικονομικά τους.

Οι καταγραφές των παραγόμενων προϊόντων και των εισοδημάτων των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου, οι περισσότερες από τις οποίες πραγματοποιήθηκαν από γραμματικούς και εμπίστους του, κατασχέθηκαν από τις σουλτανικές δυνάμεις μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων για να αποτελέσουν τεκμήρια καταγραφής της κατασχεθείσας περιουσίας του οτζακίου. Τα τεκμήρια αυτά γραμμένα στα ελληνικά και μεταγεγραμμένα στα οθωμανικά χρειάστηκε να ακολουθήσουν για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης μια αντίστροφη πορεία, να μεταγραφούν στα ελληνικά προκειμένου να αντλήσουμε μια ολιστική εικόνα της αληπασαδικής γαιοκτησίας.

Οι ποικίλες θεσμικές και εξωθεσμικές παρεμβάσεις του Αλή πασά και της οικογένειάς του στον νότιο αλβανικό και στον ηπειρωτικό ελλαδικό προεπαναστατικό χώρο διαμόρφωσαν μια διοικητική, γαιοκτησιακή και οικονομική πραγματικότητα, εν πολλοίς επηρεασμένη από τη δράση και εξουσία του μεγαλύτερου âga των Βαλκανίων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης η οθωμανική πραγματικότητα σε μεγάλο μέρος της ελληνικής επικράτειας είχε το στίγμα της αληπασαδικής εξουσίας. Η διοικητική μηχανή της οποίας προΐσταται ο Αλή πασάς υπήρξε συνδυασμός από συσσωρευμένες λειτουργικές εμπειρίες του οθωμανικού τρόπου διοίκησης και δυτικότροπων στοιχείων.¹⁵⁹² Ωστόσο οι δυτικότροπες επιρροές έχουν περιορισμένο και

¹⁵⁹² Βλ. Παπαγεωργίου-Μακρής, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας*, ό.π., σ. 62.

αποσπασματικό χαρακτήρα και υιοθετούνται από την αληπασαδική εξουσία προκειμένου να επιτύχουν συγκεκριμένες επιδιώξεις ή να αναστείλουν τις δυσμενείς επιπτώσεις μιας πάγιας τακτικής που ακολουθείται στον οθωμανικό χώρο, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των λοιμοκαθαρτηρίων, όπου οι μουσουλμανικές αντιλήψεις για την ταφή και τις αποδιδόμενες τιμές στο νεκρό υπερισχύουν της ανάγκης απομόνωσης και απομάκρυνσης των εστιών μόλυνσης.

Το βασικότερο νεωτερικό στοιχείο που ανιχνεύεται στην αληπασαδική διοίκηση είναι ο συγκεντρωτικός-ενοποιητικός χαρακτήρας της. Οι παρεμβάσεις του Αλή πασά, σε όλο το εύρος της επικράτειάς του και σε όλο των φάσμα των δραστηριοτήτων του, χαρακτηρίζονται από προσπάθεια ενοποίησης ενός κατακερματισμένου συστήματος, που χαρακτηρίζει την οθωμανική πραγματικότητα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η κατοχή του αξιώματος του *Derbendat nâziri* από τον Αλή πασά ενισχύει τη συγκρότηση ενός λειτουργικού και όσο γίνεται ενοποιημένου συστήματος δερβενίων και αρματολικιών, σε αντίθεση με τον κατακερματισμό που καταγράφεται στο παρελθόν. Η ανατροπή που επιφέρει η αληπασαδική εξουσία και σε αυτό το σημείο, είναι σημαντική και ενδεικτική της τάσης διαμόρφωσης ενός ευρύτερου διαπεριφερειακού σχήματος, που ξεπερνά τις τοπικές εξουσίες.

Ο Αλή πασάς παρεμβαίνει δυναμικά στα τεκταινόμενα της ευρύτατης περιοχής που ελέγχει, μεταβάλλοντας προς όφελός του τις προϋπάρχουσες ισορροπίες που έχουν διαμορφωθεί στις τοπικές κοινωνίες. Πρόκριτοι, αρματολοί και απλοί ραγιάδες (re'aya) τον καθιστούν βασικό παράγοντα στην επίλυση των διαφορών μεταξύ τους. Η δυνατότητα διατήρησης του συνόλου σχεδόν των άτακτων ενόπλων ομάδων υπό τις διαταγές και τον έλεγχό του, σε μια ευρύτατη εδαφικά επικράτεια, ενισχύουν σε μεγάλο βαθμό το γόητρό του Αλή πασά, καθιστώντας τον τον σημαντικότερο περιφερειακό μεγιστάνα στο ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Από τις επικλήσεις διαφόρων ομάδων υποτελών, που είναι πολύ συχνές στα αρχειακά τεκμήρια, ανιχνεύεται η ανάδειξή του ως ενός σταθερού πόλου εξουσίας, στον οποίο προσβλέπουν για προστασία οι ντόπιοι πληθυσμοί μέσα σε ένα σύστημα δομικής αποδιάρθρωσης και αυθαιρεσίας.

Με τις παρεμβάσεις στη φορολογία των διαφόρων περιοχών, ο Αλή πασάς ενοποιεί ένα κατακερματισμένο φορολογικό σύστημα ποικίλων επιβαρύνσεων, τι οποίες ο ίδιος συγκεντρώνει ,μέσω των φοροεισπρακτικών μηχανισμών που διατηρεί στην ευρύτερη επικράτεια που ελέγχει, και τους αποδίδει στο οθωμανικό δημόσιο. Κατ' αυτόν τον τρόπο,

το αντιλειτουργικό οθωμανικό φορολογικό σύστημα κατά τον όψιμο 18^ο και τον αρχόμενο 19^ο αιώνα καθίσταται αποδοτικότερο, καθώς οι φόροι ενοποιούνται στη βάση της επιβολής τους και στη συνέχεια, μέσω του αληπασαδικού συστήματος, αποδίδονται τα οφειλόμενα στο οθωμανικό δημόσιο κατά κατηγορία. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της αληπασαδικής διακυβέρνησης και η διαμόρφωση αποτελεσματικότερων μηχανισμών ελέγχου δεν έχει ως αφετηρία τη νεωτερική αντίληψη περί κρατικής συγκεντρωτικής και αποτελεσματικής εξουσίας, αλλά επιδιώκει την ενίσχυση του πολιτικού και οικονομικού ρόλου του βεζύρη των Ιωαννίνων, μέσα σ' αυτή τη σχιζοειδή νομή εξουσίας μεταξύ του οθωμανικού κράτους και του αληπασαδικού οτζακίου. Η χρησιμοποίηση ανθρώπων, ανεξαρτήτως θρησκειότητας, με βασικό γνώμονα τις ικανότητες που διαθέτουν και την απόλυτη υποταγή και νομιμοφροσύνη, εκλαμβάνεται από την πλειοψηφία των βιογράφων του Αλή πασά ως ένδειξη της ανεξίθρησκίας που τον χαρακτήριζε, η προέλευση της οποίας αποδόθηκε στις μπεκτασικές θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

Η συγκρότηση αυτού του ιδιότυπου μορφώματος εξουσίας, με διοικητικές, στρατιωτικές και οικονομικές λειτουργίες, υπακούει σε διαφορετικές, κάθε φορά, ανάγκες στελέχωσης και συγκρότησης μηχανισμών και δικτύων. Για τη στρατιωτική του επάρκεια εντός του οθωμανικού συστήματος εξουσίας, ο μεγαλύτερος πολέμαρχος των Βαλκανίων στρατολογεί κυρίως μουσουλμάνους άνδρες από τον αλβανικό νότο, αξιοποιώντας το συγκεκριμένο πληθυσμιακό υπόστρωμα της επικράτειάς του, που είναι εξοικειωμένο με την τέχνη του πολέμου. Και στην περίπτωση αυτή, τα αρχειακά τεκμήρια μας παρέχουν πολύ σημαντικές πληροφορίες για τους μηχανισμούς επάνδρωσης των στρατιωτικών του σωμάτων, τα οποία καθιστούν τον Αλή πασά μια από τις πλέον υπολογίσιμες συνιστώσες της επίσημης οθωμανικής πολεμικής μηχανής. Το μεγαλύτερο μέρος της στρατολογίας για την επάνδρωση των σωμάτων του αληπασαδικού οτζακίου, που συμμετέχουν στις μεγαλύτερες εκστρατείες του οθωμανικού κράτους, γίνεται από υποτελείς πληθυσμούς του (σημερινού) αλβανικού νότου και έχει καταναγκαστικό χαρακτήρα.

Όταν πρόκειται για την οργάνωση της οικονομικής και διοικητικής γραφειοκρατίας του οτζακίου, ο Αλή πασάς και η οικογένειά του χρησιμοποιούν κυρίως έλληνες γραμματικούς, λόγιους και προκρίτους, αξιοποιώντας την εγγραμματοσύνη τους για τις πολιτικές και διοικητικές ανάγκες της αληπασαδικής διαχείρισης και εξουσίας. Καθοριστικός παράγοντας και σ' αυτή την περίπτωση είναι η φύση των αναγκών και το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό για την κάλυψή τους. Η αξιοποίηση αυτή του χριστιανικού στοιχείου της αληπασαδικής επικράτειας, που έχει επισημανθεί ιδιαίτερα από την ελληνική βιβλιογραφία και έχει συνδεθεί με μπεκτασικής προέλευσης ανεξίθρησκες απόψεις, υπακούει, περισσότερο από κάθε τι άλλο, στην ίδια λογική των αναγκών και τους

διαμορφωμένους πληθυσμιακούς συσχετισμούς της περιοχής. Η συγκρότηση του μηχανισμού της πολυσχιδούς αληπασαδικής εξουσίας και η συγκρότηση των δικτύων για τη στήριξη και την εξυπηρέτησή της διαμορφώνεται στη βάση της τοπικής εμβέλειας και ισχύος, όπως ακριβώς συμβαίνει με όλους τους τοπικούς και περιφερειακούς μεγιστάνες.

Η αληπασαδική διακυβέρνηση εμφανίζεται μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια περισσότερο οργανωμένη και συγκεντρωτική, αλλά ταυτόχρονα υιοθετεί περιστασιακά και αποσπασματικά καινοτομίες και νεωτερισμούς από την ευρωπαϊκή εμπειρία. Η νεωτερική διάσταση της αληπασαδικής εξουσίας είχε εκληφθεί από τμήμα της ελληνικής ιστοριογραφίας ως οθωμανική εκδοχή της «πεφωτισμένης δεσποτείας», άποψη που έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, όπως και ολόκληρο το σχήμα της «πεφωτισμένης δεσποτείας» από την τρέχουσα ιστοριογραφία.¹⁵⁹³ Η ελληνική ιστοριογραφία του προηγούμενου αιώνα, τοπική και εθνική, στηριζόμενη σε περιηγητικά κείμενα και αφηγηματικές πηγές, προέβαλε την προσωπικότητα του Αλή πασά, ως μια κατεξοχήν *suī generis* περίπτωση οθωμανού περιφερειακού αξιωματούχου, του οποίου η συγκεντρωτική δράση και εξουσία σχετίζεται με τον ιδιότυπο της προσωπικότητας του. Πρόκειται για ένα σχήμα που αγνοεί τα ιστορικά συμφραζόμενα, στα οποία εντάσσεται η δράση του βεζύρη των Ιωαννίνων. Ο Αλή πασάς Τεπεντελενλής, αντιθέτως, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση περιφερειακού *âyan*, με δράση που κινείται στο τρίπτυχο, «στρατιωτική ισχύς, τοπική αυτονομία, επιδίωξη πλουτισμού». Οι τρεις αυτοί άξονες χαρακτηρίζουν τη δράση των τοπικών μεγιστάνων κατά τους δύο αιώνες (από τις αρχές 17^{ου} έως τις αρχές 19^{ου} αιώνα) της επικράτησής τους στην πολιτική σκηνή της Αυτοκρατορίας, καθιστώντας τους, ταυτοχρόνως, και τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες της εποχής.

Η μελέτη των αρχειακών τεκμηρίων προσφέρει σημαντικές πληροφορίες, ιδιαιτέρως για την οικονομική δράση του Αλή πασά και της οικογένειάς του. Η μακροχρόνια δραστηριοποίηση του αληπασαδικού οτζακίου σε τομείς όπως το εμπόριο μακρινών

¹⁵⁹³Είναι χαρακτηριστικό το εγκωμιαστικό σχόλιο για τον Αλή πασά και τη διακυβέρνησή του σε άρθρο του εντύπου με τον τίτλο «Εφημερίς» που εξέδιδαν στη Βιέννη οι αδελφοί Μαρκίδες -Πούλιοι, το οποίο αποτελούσε όργανο της επαναστατικής κίνησης του Ρήγα Βελεστινλή: «Γραφαί από πολλά μέρη της Ρούμελης κηρύττουν την ευτυχία των ραγιάδων υπό την ηγεσίαν του ήγέμονος πάσης Ηπείρου και πασιὰ των Ιωαννίνων Αλή πασιὰ. Η ύψηλότης του, αφού ἔκανε εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ν' ἀπολαμβάνουν οἱ Χριστιανοὶ μίαν ἄκραν εἰρήνην καὶ ἐλευθερίαν, ἠθέλησε νὰ τοὺς ἀλαφρώσῃ καὶ ἀπὸ τὰ δοσίματα καὶ ἐξωτερικὰς ἀδικίας καὶ συμφωνώντας μαζί τους ἕνα διωρισμένον ἐλαφρόν δώσιμον, ὅπου νὰ τοῦ δίνουν δύο φορές τὸν χρόνον μέ την ἡσυχίαν τους, ἐσήκωσε νὰ μὴν εἶναι τελείως κοτζαμπάσηδες, καψιμάλληδες καὶ τοιοῦτοι, ἀζιώνοντας, ἢ ὑψηλότης του, μόνον ἕναν ἄρχοντα τῆς πόλεως τῶν Ιωαννίνων, τὸν κύριον Ἰωαννοῦτζον Αλέξιον διὰ νὰ κυβερνήσῃ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Ὅθεν εἰς Ἰωάννινα εὐρίσκεται ὁ λαὸς εἰς μεγάλην χαρὰν ἐπειδὴ τὰ «δοσίματά τους» εἶναι ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερα, ἤτοι τὸ 1/5 ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπενὰ δώσουν πρωτύτερα. Ὅλες οἱ πολιτεῖες καὶ χῶρες τῆς Ρούμελης, αφού καὶ ἤκουσαν ἐτοῦτο τὸ ἄξιόν του κατόρθωμα χαίρονται, ἐλπίζοντας νὰ ἀπολαύσουν καὶ αὐτὰ μίαν τέτοιαν σοφὴν καὶ φρόνιμον διάταξιν, προστρέχουν θεληματικῶς ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὕψους του». Σπ. Παπακάστας, «Ο Αλή πασάς και η νεοελληνική αναγέννηση», *Σκουφάς* 60-61(1981): 86.

αποστάσεων και η ναυτιλία, λειτουργεί πάντοτε εντός προκαπιταλιστικού συστήματος, που εξασφαλίζει πλεονάσματα προς εμπορευματοποίηση μέσω της τσιφλικικής παραγωγής και ένα προνομιακό δίκτυο διακίνησης των εμπορευμάτων προς τα λιμάνια φόρτωσης τους, που υπακούει σε καταναγκασμούς. Το αληπασαδικότζακιο χρησιμοποιεί τις ιστορικές συγκυρίες της εποχής, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με τους ναπολεόντειους πολέμους και τον ανταγωνισμό των ευρωπαϊκών δυνάμεων, συμμετέχοντας ενεργά στο εμπόριο της Δυτικής Μεσογείου, μέσω ενός δικτύου χώρων αποθήκευσης, ιδιόκτητων ή ναυλωμένων πλοίων και διαχειριστών του σε διάφορες επαρχίες, λιμάνια και σκάλες, με τελικό προορισμό την εγχώρια ή τη διεθνή αγορά. Η δραστηριοποίηση του Αλή πασά και των γιών του στο εμπόριο των μακρινών αποστάσεων δεν συνοδεύεται από αντίστοιχες συσσωρεύσεις κεφαλαίων, συνδέσεις με διεθνή εμπορικά δίκτυα, επενδύσεις και καινοτομίες, που θα μπορούσαν να τους αναδείξουν σε πρώιμους καπιταλιστές της εποχής. Η βασική οικονομική τους δραστηριότητα παραμένει ως τέλος η εκμίσθωση των φορολογικών προσόδων, η οποία τους εξασφαλίζει μεγάλα περιθώρια κέρδους, χωρίς τους κινδύνους του οικονομικού ανταγωνισμού.

Η αυτόνομη γεωγραφική ενότητα εντός της οποίας ασκείται η αληπασαδική εξουσία οριοθετείται στο χώρο μέσω ενός δικτύου οχυρώσεων τις οποίες κατασκευάζει ο Αλή πασάς. Στην ουσία πρόκειται για κατασκευές νέων οχυρών κτισμάτων ή επισκευές υπαρχόντων, τα οποία έχουν σκοπό να προστατέψουν την αληπασαδική επικράτεια από τη διείσδυση ενόπλων ατάκτων (Σουλιωτών, κλεφταρματολών) και να ενισχύσουν αμυντικά το πασαλίκι των Ιωαννίνων από τυχόν επιθετικές ενέργειες των πασάδων της σημερινής βόρειας Αλβανίας. Στις περιοχές της νοτίου Αλβανίας τα οχυρά του Αλή πασά αποτελούν προγεφυρώματα για τη διείσδυσή του στα όμορα νοτιοαλβανικά πασαλίκια Αυλώνας-Μπερατίου και Δέλβινου. Το δίκτυο οχυρώσεων ενισχύει τη φύλαξη των οδικών περασμάτων και τα καθιστά, σε μεγάλο βαθμό, λειτουργικά ως «σκάλες» ελέγχου και φορολόγησης των διακινούμενων προϊόντων. Οι οχυρώσεις του αληπασαδικού οτζακίου αποτυπώνουν τη διαρκώς αυτονομούμενη γεωγραφική επικράτεια επί της οποίας ασκείται η πολύμορφη εξουσία του βεζύρη των Ιωαννίνων, λειτουργώντας ως συμβολισμοί εξουσίας και ισχύος προς τους υποτελείς πληθυσμούς και τους αντίπαλους πασάδες των όμορων πασαλικίων.

Η προσπάθεια του Αλή πασά να προσεγγίσει με διπλωματικές πρακτικές τον ευρωπαϊκό χώρο -παρά τις ελλειπείς του γνώσεις για τις δυτικές αντιλήψεις- και η υιοθέτηση από μέρους του δυτικότροπων νεωτερισμών (προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού, οργάνωση λαζαρέτων και συστημάτων υγιεινής στη βάση των δυτικών προτύπων, υποστήριξη της παιδείας και του εμπορίου, ακόμη και το αμφιλεγόμενο ενδιαφέρον του για

τη θέσπιση συντάγματος) καταγράφονται ως πρόθεση από μέρους του να προβάλει μια νεωτερικού τύπου διακυβέρνηση, κατά τα πρότυπα της *Φωτισμένης Δεσποτείας*. Ενώ δηλαδή για τους Ευρωπαίους αποτελεί το πρότυπο του *Ανατολίτη Δεσπότη*, ο ίδιος προσπαθεί να προβάλει τον εαυτό του ως τον νεωτεριστή και ανοικτό στις δυτικότροπες ιδέες και αντιλήψεις οθωμανό αξιωματούχο. Η προσέγγιση του φαινομένου «Αλή πασάς» μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια, πέραν από τις πληροφορίες και αφηγήσεις των περιηγητικών κειμένων, παρέχει τη δυνατότητα να αναδειχθεί η ιστορική διάσταση της προσωπικότητας του βεζύρη των Ιωαννίνων, απαλλαγμένης από οποιοδήποτε μυθιστορηματικό στοιχείο προσέθεσε ο ευρωπαϊκός οριενταλισμός.

Ο Αλή πασάς, στην προσπάθειά του να δημιουργήσει ένα πολιτικό-διοικητικό αυτόνομο μόρφωμα εξουσίας είχε ανάγκη από έναν ικανό αριθμό ενόπλων. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί μουσουλμάνους ή χριστιανούς αρματολούς. Η διατήρηση άτακτων στρατιωτικών σωμάτων, στα οποία επιδιώκει να προσδώσει χαρακτήρα τακτικού στρατού, και η προσπάθεια να θέσει υπό τον έλεγχό του το σύνολο χριστιανών και μουσουλμάνων αρματολών, συνιστούν μεθόδους αύξησης του γοήτρου και του κύρους του, με τελικό σκοπό την ανάδειξή του ως κυρίαρχου περιφερειακού μεγιστάνα στο ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Για τη στελέχωση των σωμάτων, που χρησιμοποιεί ο ίδιος και οι γιοί του στις διάφορες επίσημες εκστρατείες του οθωμανικού κράτους, ο Αλή πασάς εφαρμόζει ένα σύστημα εκτεταμένης αναγκαστικής στρατολογίας σε περιοχές της σημερινής νοτίου Αλβανίας, όπου υπερτερεί ο μουσουλμανικός πληθυσμός, τις οποίες έχει θέσει υπό τον έλεγχό του με διάφορες πρακτικές, αλλά και με την ιδιότητα του *Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων*. Οι καταναγκασμοί της αληπασαδικής εξουσίας σ' αυτή την περίπτωση, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, διαμορφώνουν ένα πλέγμα εξουσιαστικών παρεμβάσεων, που διεμβολίζει την εξουσιαστική σχέση υποτελών-οθωμανικού κράτους, εγγράφοντας νέους όρους στο καθεστώς υποτέλειας των πληθυσμών.

Η κατοχή του αξιώματος του *Derbendat nâziri* από τον Αλή πασά ενισχύει τη συγκρότηση ενός λειτουργικού και όσο γίνεται ενοποιημένου συστήματος δερβενίων και αρματολικιών, σε αντίθεση με τον κατακερματισμό που καταγράφεται στο παρελθόν. Κατά την αληπασαδική περίοδο διακυβέρνησης, ο αρματολισμός αποβάλλει το βασικό χαρακτηριστικό της αυτόνομης δράσης και σταδιακά μετατρέπεται σε όργανο της κατακτητικής εξουσίας. Οι οικογενειακές στρατηγικές αλληλοϋποστήριξης, συγκρότησης και διεύρυνσης των αρματολικών δικτύων φαίνεται να υποχωρούν σε μεγάλο βαθμό υπό το βάρος της εξουσίας του βεζύρη των Ιωαννίνων. Η παρέμβαση του Αλή πασά οδηγεί, κατ' ουσία, σε αναδιάρθρωση του θεσμού των αρματολικιών-δερβενίων σε επίπεδο λειτουργίας, εσωτερικής οργάνωσης και τομέων δράσης: Η συνύπαρξη των δύο εθνο-θρησκευτικών

ομάδων-αλβανών και ελλήνων, μουσουλμάνων και χριστιανών- στη φύλαξη των δερβενίων χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις και αντιθέσεις, για την κατάκτηση ή τη διατήρηση του αρματολικού αξιώματος. Η διαφοροποίησή τους, εδρασμένη στη θρησκευτική ετερότητα, οδηγεί σταδιακά, μέσω του ετεροκαθορισμού, στη συγκρότηση μια διακριτής ταυτότητας, η οποία κατά την περίοδο του ελληνικού εθνικού αγώνα, όσον αφορά τους χριστιανούς ενόπλους, θα αποκτήσει εθνικά χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρει ο Β. Παναγιωτόπουλος, η ηγεμονική-αυτονομιστική διάσταση της αληπασαδικής εξουσίας, υποβαθμίστηκε σχεδόν από το σύνολο της ελληνικής ιστοριογραφίας, ως συμπληρωματική διάσταση του ελληνικού εθνικού αγώνα. Η συγκυρία της Ελληνικής Επανάστασης με την τελική φάση της αληπασαδικής περιπέτειας συνέτεινε στην υποβάθμιση της μελέτης της γένεσης, εξέλιξης και κατάληξης του φαινομένου «Αλή πασάς» μέσα στο χώρο τη Ηπείρου και της νότιας Αλβανίας.¹⁵⁹⁴ Κατ' επέκταση, θα επισημαίναμε ότι και η λειτουργία του, ως *Επόπτη φύλαξης των δερβενίων*, αξίωμα που του έδωσε τη δυνατότητα άμεσου ελέγχου του αρματολικού φαινομένου, επισκιάστηκε από την πρόσληψη της αρματολικής δράσης στο πλαίσιο του ελληνικού εθνικού αγώνα. Η Επανάσταση του 1821 και η συμμετοχή των κλεφταρματολικών ομάδων σ' αυτή λειτούργησε εξαγνιστικά στη συλλογική μνήμη για την *κλεφτουριά* και τον *αρματολισμό* ως συλλογικότητες, και περιέβαλλε με δόξα τους επώνυμους οπλαρχηγούς που συμμετείχαν στον απελευθερωτικό αγώνα, ακόμα κι' αν οι περισσότεροι απ' αυτούς συνέχισαν, εν μέσω της Επανάστασης, την πρακτική συνδιαλλαγής με την οθωμανική εξουσία. Η παραδοσιακή ιστοριογραφία περιέβαλλε με μια ομιχλώδη αντίληψη την προεπαναστατική λειτουργία του αρματολικού θεσμού, καταδικάζοντας όσους δεν εντάχθηκαν μετεπαναστατικά στη «*φρόνιμη*» κοινωνία, στην περιθωριοποίηση και την ηθική μειονεξία.

Το ληστρικό φαινόμενο, έκφραση της *πρωτόγονης επανάστασης* κατά την κρατούσα ιστοριογραφική άποψη και βασικό χαρακτηριστικό των προνεωτερικών κοινωνιών, εξακολουθεί να υφίσταται στην προεπαναστατική οθωμανική κοινωνία, όπως και πολλές δεκαετίες μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Θα χρειαστεί η θεσμοθέτηση ενός κεντρικά οργανωμένου συστήματος εξουσίας από ένα κράτος, η λειτουργία του οποίου νομιμοποιείται από σύστημα κανόνων δικαίου, για τεθεί εκτός νόμου, να τερματιστούν οι απότοκες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και συναλλαγές και να επέλθει αλλαγή σε αντιλήψεις και νοοτροπίες.

¹⁵⁹⁴ Β. Παναγιωτόπουλος κ.ά. «Ζητήματα της ηπειρωτικής ιστορίας στα χρόνια του Αλή πασά», *Ηπειρος-κοινωνία-οικονομία, 15ος-20ός αιώνας, Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου Ιστορίας* (4-7 Σεπτεμβρίου 1985), Γιάννενα 1987, σ. 293.

Η ρήξη του Αλή πασά με την Υψηλή Πύλη και η δίχρονη πολιορκία των Ιωαννίνων που την ακολούθησε, συνδέθηκαν με την Ελληνική Επανάσταση, όχι μόνο συγκυριακά, αλλά και σε επίπεδο πολεμικών γεγονότων και δρώντων υποκειμένων. Σημαντικά στελέχη της αληπασαδικής διαχείριση, που είχαν ενταχθεί στη Φιλική Εταιρεία (Μάνθος Οικονόμου, Ιωάννης Κωλλέτης, Ιωάννης Νούτσος, Ιωάννης Βηλαράς), επεδίωκαν η ρήξη του βεζύρη των Ιωαννίνων με την κεντρική οθωμανική εξουσία να αποτελέσει ένα συγκρουσιακό γεγονός μεγάλης έντασης και διάρκειας στα δυτικά Βαλκάνια, εξωθώντας τον να διοργανώσει ένα ευρύ και πολυάνθρωπο μέτωπο άμυνας, γεγονός που θα δημιουργούσε συνθήκες πλήρους και ολοκληρωτικής ρήξης. Σε αμφότερες τις πολεμικές επιχειρήσεις λαμβάνουν μέρος οι άνθρωποι του κόσμου των όπλων από τον (σημερινό) δυτικό ελλαδικό και τον νότιο αλβανικό χώρο, χριστιανοί και μουσουλμάνοι οπλαρχηγοί με τις ομάδες τους, οι οποίοι επιλέγουν ευκαιριακά στρατόπεδο ένταξης, τη σουλτανική πλευρά ή την αντίπαλη. Στη δεύτερη περίπτωση, ως *αντίπαλη* των σουλτανικών δυνάμεων είναι η ομάδα υποστήριξης του Αλή πασά, και από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, η πλευρά των επαναστατών.

Τα κορυφαία συγκρουσιακά γεγονότα, που επιχειρούν την ανατροπή της οθωμανικής τάξης πραγμάτων στο δυτικό βαλκανικό χώρο, παρά την κοινή τους χρονολογική αφετηρία και τα κοινά δρώντα υποκείμενα, έχουν σαφώς διαφορετικό διακύβευμα. Η ρήξη του Αλή Τεπεντελενλή με την Πύλη εντάσσεται στο πλαίσιο της αυτονομιστικής δράσης των μεγάλων αλβανών *âyan*-πολέμαρχων των Βαλκανίων, η οποία, ωστόσο, αποκτά ανεξέλεγκτες διαστάσεις, λόγω της σταθερής σουλτανικής απόφασης να περιορίσει την εξουσία των αλβανών τοπαρχών, θέτοντας ουσιαστικά τέλος στην περίοδο παντοδυναμίας των *âyan* στην Αυτοκρατορία. Η Ελληνική Επανάσταση από την άλλη πλευρά, οργανώνεται εξ αρχής ως εθνικός απελευθερωτικός αγώνας, με βασικό διακύβευμα την ίδρυση ελληνικού εθνικού κράτους, σύμφωνα με τις αρχές του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού. Πρόκειται για την κεντρική ιδεολογία της Επανάστασης, της οποίας φορέας είναι μια περιορισμένη ηγετική πολιτική ομάδα, ιδεολογία που δεν θα βρει εύκολα ανταπόκριση σε άλλες ηγετικές επαναστατικές ελίτ και δεν θα καταφέρει να διεισδύσει στις τάξεις των ενόπλων, παρά μόνο στην τελική φάση του αγώνα. Η αυτονομιστική κίνηση του Αλή πασά, με αποκορύφωση την πλήρη ρήξη του με την επίσημη οθωμανική εξουσία, δεν διαθέτει τα αντίστοιχα ποιοτικά χαρακτηριστικά, παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε από τον αλβανικό εθνικισμό των αρχών του 20^{ου} αιώνα ως αφετηρία για την εθνεγερτική προσπάθεια του αλβανικού έθνους.

Η Ελληνική Επανάσταση επαναπροσδιορίζει τον ρόλο της αρματολικής ελίτ, διαμορφώνοντας νέα ιστορικά συμφραζόμενα σ' αυτόν τον συγκρουσιακό κόσμο της

ένοπλης βίας. Κομβικό σημείο και στην περίπτωση αυτή αποτελεί η διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων, ακριβέστερα η μετάβαση από τη συγκρότηση προνεωτερικού τύπου θρησκευτικής-εθνοτικής ταυτότητας στη νεωτερικού τύπου εθνική ταυτότητα. Η πολεμική επιχειρηματικότητα των αρματολικού κόσμου, η οποία κατά την προεπαναστατική περίοδο διασυνδέεται με την οθωμανική εξουσία και κατά την ύστερη φάση της με την αληπασαδική εξουσία, στη διάρκεια της Επανάστασης διαμορφώνει διασυνδέσεις και εξαρτήσεις με την επαναστατική ηγεσία, που αποτελεί στην νέα ιστορική πραγματικότητα έναν επιπλέον πόλο εξουσίας.

Η ιστορική προσέγγιση του Αλή πασά ως προσωπικότητας, αλλά και της μακράς περιόδου της διακυβέρνησής του, στηρίχθηκε εν πολλοίς σε κείμενα ευρωπαίων περιηγητών, που όχι μόνο επισκέφθηκαν τον βεζύρη των Ιωαννίνων στην καθέδρα της εξουσίας του, τα Ιωάννινα, αλλά περιηγήθηκαν στην επικράτειά του (ελλαδικό και νοτιοαλβανικό χώρο). Μέσα από τις αφηγήσεις που συνέγραψαν οι περισσότεροι, αναδεικνύεται το πρότυπο του *Ανατολίτη Δεσπότη*, αυταρχικού, υστερόβουλου, δολοπλόκου, βίαιου, ανελέητου και λάγνου, που απηχεί τα οριενταλιστικά ευρωπαϊκά στερεότυπα για τους Οθωμανούς και τους Ανατολίτες. Η απόδοση της ιστορικής προσωπικότητας του Αλή πασά από τους Ευρωπαίους, μέσα από το πνεύμα του ευρωπαϊκού οριενταλισμού και ρομαντισμού, διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τις παραμέτρους, με βάση τις οποίες προσέλαβε το φαινόμενο «Αλή πασάς» η ευρωπαϊκή αλλά και η ελληνική ιστοριογραφία του 19ου αιώνα. Οι αφηγήσεις αυτές ενέπνευσαν λογοτεχνικά έργα, όπως αυτά των Β. Ουγκώ (*Les Orientales*), Λόρδου Byron (*Childe Harold's Pilgrimage*), Gaité, Dumas, Balzac, κ.ά., δραματοποιημένες μουσικές συνθέσεις, όπως «*Ο σφραγιδόλιθος*», «*Απαγωγή από το Σεράϊ*», «*Ζεμρέ και Αζόρ*» ή ζωγραφικούς πίνακες όπως αυτοί του W. Davenport, που απεικονίζουν τον Αλή πασά με τη ραθυμία και το μυστήριο που απηχούν τα οριενταλιστικά στερεότυπα.

Με την παρούσα μελέτη γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθούν, μέσα από τα αρχειακά τεκμήρια, οι επιμέρους τομείς της πολύπλευρης αληπασαδικής δράσης και εξουσίας. Παράλληλα, από τα τεκμήρια περιγράφονται πτυχές της καθημερινότητας του ίδιου του αληπασαδικού οτζακίου (τροφοδοσία, είδη για την κάλυψη διαφόρων αναγκών του και τρόποι προμήθειάς τους, τρόποι μεταφοράς και διακίνησης ανθρώπων και αγαθών κ.ά.). Οι πληροφορίες που περιέχουν συνθέτουν, τόσο το μεγάλο αφήγημα της επιβολής της αληπασαδικής εξουσίας, όσο και τη μακρά διάρκεια του καθημερινού βίου, της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Πρόκειται για μια προσπάθεια αφήγησης, εδρασμένη εν πολλοίς σε μικροϊστορικό υλικό, που επιχειρεί, μέσα από τις μικροϊστορικές ψηφίδες, να αναδείξει πτυχές της πολιτικής και οικονομικής ιστορίας του νοτιοδυτικού βαλκανικού τμήματος της

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του τέλους του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Εντέλει, πρόκειται για προσπάθεια να αποδοθεί ένα μεγάλο αφήγημα και με τα μικροϊστορικά θραύσματα μνήμης, με σκοπό, μέσα από τη δράση του βασικού δρώντος υποκειμένου, του Αλή πασά Τεπεντελενλή, να αναδειχθούν οι δράσεις των ατόμων και ομάδωσης με τους οποίους συνεργάζεται, συνδιαλλάσσεται, υποβάλλει σε καταναγκασμούς και εξουσιάζει ο μεγαλύτερος âyan-πολέμαρχος των Βαλκανίων.

Η ιστορική προσωπικότητα του Αλή πασά Τεπεντελενλή, η οποία αποτέλεσε προσφιλέθιμα θέμα για τη ρομαντική βιογραφία και την οριενταλιστική περιηγητική γραμματεία του 19^{ου} αιώνα, την ελληνική τοπική και εθνική εθνοκεντρική ιστοριογραφία και εν μέρει (κυρίως στον αλβανικό χώρο) τη μαρξιστική ιστοριογραφία, προσέλαβε, μέσω του μεγάλου αφηγήματος, διαστάσεις μιας ιδιότυπης περίπτωσης οθωμανού αξιωματούχου, που οδήγησαν σε πολλαπλές στρεβλώσεις του αρχέτυπου. Στον αντίποδα, οι πρόσφατες επιστημονικές μελέτες που είδαν το φως της δημοσιότητας στην Τουρκία, χρησιμοποιώντας διοικητικά και οικονομικά αρχειακά τεκμήρια (σουλτανικά διατάγματα, διοικητική αλληλογραφία, καταγραφές της οθωμανικής διοίκησης) παρουσιάζουν πτυχές της ζωής και δράσης του Αλή πασά μέσα από τη σκοπιά της οθωμανικής πολιτικο-οικονομικής ιστορίας. Με δεδομένο ότι η δράση του σημαντικότερου âyan των Βαλκανίων κατά την κρίσιμη προεπαναστατική περίοδο επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την πολιτικο-οικονομική πραγματικότητα του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, η ιστορική προσωπικότητα του Αλή Τεπεντελενλή καθίσταται βασική παράμετρος για τη μελέτη της προεπαναστατικής ελληνικής ιστορίας, αλλά και της μετάβασης, μέσω της Ελληνικής Επανάστασης, μέσα από συνέχειες και ρήξεις, στο ελληνικό εθνικό κράτος.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

Ελληνικά	Τουρκικά	Οθωμανικά	Σημασία
αβαγέτι, αβαϊτι, αβαέτι	avaid	اويد	βοήθεια, πρόσδοδος, τυχερά
αβάζι	avaz	اواز	κραυγή, φωνή
αβανάκης	avanak	اواناق	ηλίθιος, αγαθιάρης, βλάκας
αβάνης	avan	اوان	συκοφάντης, δόλιος, άδικος
αβανταλίκι	avatanlik	اوادانلاق	τα χρειώδη έπιπλα του σπιτιού, τα εργαλεία και σκεύη ενός τεχνίτη.
αβαράς	avare	اواره	άνεργος, πλάνης, αλήτης
αβαρίζι	avariz	اواراز	είδος βάρους σε χρήμα ή σε είδος, αρχικά έκτακτου, που στη συνέχεια μετατράπηκε σε τακτικό.
άβι	avi	او	κυνήγι
αβλαντίζω	avlanmak	اولامق	κυνηγώ
αβτζής	avci	اوجه	κυνηγός, θηρευτής
αγαλίκι	ağalik	اغالق	το αξίωμα του αγά, πατρογονικό δικαίωμα, σχέση προστασίας, πελατεία
αγάς	ağa	آغا	κύριος, πάτρωνας, άρχοντας, αρχηγός, διοικητής
αγγαρεία	angarya/ angarye	انغريه	υποχρεωτική εργασία
αγέτι	ayet	ايت	εδάφιο του Κορανίου, σημείο
αγιάνης	âyan	اين	πρόκριτος, επίλεκτος αρχηγός
αγιανλίκ	âyanlik	اينلق	το αξίωμα του αγιάνη
αγιάν βιλαετλί	âyan vilayetli	ايعيانو لايلى	Ο πρόκριτος (αγιάνης) του βιλαετίου
αγιάρι	ayar	اير	μέτρο, αξία, βαθμός καθαρότητας πολύτιμων μετάλλων
αγίζι	ağiz	اغز	στόμα, φλυαρία
αγιζότι/ αβιζότι	ayiz out	اياز	δέλεαρ, θρυαλλίδα, μικρή ποσότητα μαπαούτης
αγκαλά			αν και, μολονότι
αγιουτάντος/ αγιοτάντος	aitante (ιταλ.)		κατώτερος στρατιωτικός βαθμός, υπασπιστής
αγιρλίκι	ağirlik	ايارلق	βάρος φορτίο, αποσκευές

αγκιάχ (μεσν)	agâhi	آگاه	ενημέρωση, προσοχή
αζαλετι	asalet	اصالت	ευστάθεια, σταθερότητα, ευγένεια καταγωγής
αζαλλάχ	maşallah	مشال ه	Θεός φυλάξοι
αζάπι	azap	يعز/اذاپ	βασανιστήριο, τιμωρία
αζατλαμά	azatalama	ازادلامه	απελευθέρωση δούλου
άζλι	azl/azil	لعز	απαλλαγή από αξίωμα
αϊλίκι	aylak	ايلفق	μηνιαίος μισθός
αϊλακτζής	aylakçi	ايلاقچى	ημερομίσθιος εργάτης
ακιμπέτι	âkibet (αραβικ. ουσιαστ.)	عاقبت	έκβαση, προορισμός, τέλος, μοίρα, τύχη
ακράνης ακράνηδες	akran	اقران	συνομήλικος, ομοιόβαθμος ισότιμος
ακραπάς/ ακρεπάς	akraba	اقربا	συγγενής, οικείος
αλαϊμπες/ αλάι μπές/ αλάμπες/ αλαγπέγης	alay bey alay beğ	الى بى آلاييك	ανώτερος αξιωματούχος του τιμαριωτικού ιππικού, ο αρχηγός των σπαχήδων του σαντζακίου.
αλάργα	alarga	الارغه	απόσταση μεταξύ ακτής και κάποιου αντικειμένου, πέλαγος, ακτή
αλατζάκι	alacak (ουσιαστ.)	الاجق	πίστωση, χρέος
αλέβ	alev	علو	Βρώμη
αλέλεσάπ/ αλέλχισάπ	alelhesab	عليل حساب	έναντι λογαριασμού, για λογαριασμό, προκαταβολή
αλεμαντάρ	alemdar	علمدار	σημαιοφόρος
αλιακάς/ αλακάς	alâka	علاقه	σχέση, συνάφεια μερίδιο, τμήμα
αλιακά κεχαγιά	alâkakehayasi	علاقه كحياسى	διαχειριστής των τσιφλικικών μεριδίων
αλιακά σαχίπης	alâka sahib	علاقه صاحب	κάτοχος τμήματος τσιφλικιού
αλιαμέτι	alâmet	علامت	σημείο, σύμβολο, οίωνος, θαύμα, σημάδι, ένδειξη, τεκμήριο, σύμπτωμα
αλιγιέ	âliye	عاليه	υψηλός
αλικοντίζω	alikoymak	اليقويمك	συγκρατώ, αναχαιτίζω, εμποδίζω
αλισβερίσι/ αλισιβερίσι	alışveriş	آليش ویش	αγοραπωλησία, συναλλαγή, δοσοληψία, εμπόριο
αλμπάνης	nalband (περσ.)	نالباند	πεταλωτής
αλκοντάω/	alikoymak	اليقويمك	συγκρατώ, εμποδίζω,

αλικοντίζω			αναχαιτίζω
αλτίν	altın	التين	Χρυσός
αμανέτι	emanet	امانت	παρακαταθήκη, φύλαξη, ενέχυρο
αμιράλ	amiral	اميرال	ναύαρχος (από το αραβικό emirul-umera)
αμπάρι	ambar/enbar (ουσιαστ.)	انبار	αμπάρι, αποθήκη
αννέ	anne	انه ή انا	μητέρα
αντέτι	âdet	عادت	έθιμο, συνήθεια, πρακτική
αντζιάκ/αντζάκ	ancak	آنچق	μόλις, ωστόσο
αργκιλετζήμπασης/ εργκιλετζήμπασης/ εργκελετζήμπασης	nargilecibaşı	نارگیلهچی باشی	υπεύθυνος των ναργιλέδων
άρζι	arz	عرض	παρουσίαση, έκθεση, αναφορά
αρζού	arzu (ουσιαστ.)	آرزو	επιθυμία, ευχή, πόθος, διάθεση, θέληση, μεράκι, όρεξη, έφεση, προθυμία
αρπά	arpa (επιθ.)	ارپا	κριθάρι
άρτζη	arc	عرض	έκθεση
αρζουχάλι	arzuhal	عرضحال	ικετήρια αναφορά, αναφορά, γραπτή αίτηση
αρναουτλίκι	arnavutluk,	ارناووتلق	η Αρβανιτιά, η χώρα των Αλβανών, οι αλβανικές περιοχές
αρτιμά/αρτιρμά	artma/artırma	ارتيرمه	αύξηση, ανάπτυξη, άνοδος, αυξητικός
ασιάμπ	asyab (περσικ. ουσιαστ.)	اسياب	μύλος
ασκέρι	asker (ουσιαστ.)	عسكر	στρατός, στράτευμα (αραβ.)
ασκερί	askeri (επιθ.)	عسكري	στρατιωτικός, στρατολογικός
ασλάνι	arslan	آرسلان	λιοντάρι, ήρωας, παλληκάρι
άσκιλε	aşıkile	اشيقايله	με αγάπη
ατλής	atlı	اکتلى	καβαλάρης, ιππέας, έφιππος, ιππικός
αχβάλη	ahvâl πληθυντικός της αραβ. λέξης hal	احوال	περιστάσεις, καταστάσεις,
αχήδες	ahi	آخی	μέλος αδελφότητας. Οι αδελφότητες των Ahi, που διαμορφώθηκαν κατά την πρώιμη

			οθωμανική περίοδο, αποτέλεσαν τους προδρόμους των οθωμανικών συντεχνιών
αχρέντι	ahret (d)	آخرت	στον άλλο κόσμο, μετά θάνατον
αχτιναμές/ αχουταμάς/ χατναμές/	ahdiname ahitnâme ahdnâme (ουσιαστ.)	عقدنامه	συμφωνία, σύμβαση, συνθήκη, ορισμός (περσ.)
αχούρι	ahir ahur (ουσιαστ.)	آخور	αχούρι, στάβλος, βουστάσιο (τουρκ.)
βαέτι	va'ad	وعد	υπόσχεση
βακά-ι χαριγιέ	vak'a-i hayriye	خير يهوقعه	<i>Το ελπιδοφόρο γεγονός</i> (Η εξόντωση των γενιτσάρων από τον Σουλτάνο Mahmud II το έτος 1826).
βακούφης	vâkîf (ουσιαστ./ επίθ.)	واقف	ενημερωμένος, κατατοπισμένος,
[γίνομαι]βακούφης / βουκούφης	vâkîfolmak (ρήμα)	واقف اولمك	έχω γνώση, είμαι ενημερωμένος
βακούφι	vakîf/vâkf (ουσιαστ.) Wakf αραβ./	وقف	ίδρυμα, βακούφιο, μετόχι
Βαλιντέ κεχαγιασής	Valide sultan kethüdasi	والادھصلطانکتخداسی	κεχαγιας (οικονόμος, επιστάτης) των συμφερόντων, των υποθέσεων της μητέρας του Σουλτάνου
Βαλιδέ/Βαλιντέ Σουλτάνα	ValideSultan	والده سواطان	«Μητέρα-Σουλτάνα», Βασιλομήτωρ, η μητέρα του Σουλτάνου
βαλής	vali (ουσιαστ.)	والی	νομάρχης, βαλής, αρμοστής, έξαρχος, νομάρχης
βαζιφέ/βεζουφέ/ χαζουφέ/	vazife	واظفه	αξίωμα
βαρόσι	varos	واروش	προάστιο, περιοχή της πόλης
βεζαρέτι	vezaret	وزارت	το αξίωμα του βεζύρη, βεζιράτο
βεζύρης	vezir	وزیر	ανώτερος οθωμανός αξιωματούχος
βεσιλές/βεσελές	vesile	وسيله	αφορμή, ευκαιρία, μέσον, πρόφαση, αιτία
βεφά, φεφάς	vefat/ =	وفات	θάνατος, θανάτωση
βιλαέτι	vilâyet	ولایت	διοικητική περιφέρεια

			του οθωμανικού κράτους
βοϊβόδας	voyvoda	ويوده	κυβερνήτης, διοικητής
γαζέπι	gazap	غضب	οργή, θυμός, αγανάκτηση, θύελλα, κακοκαιρία
γαϊλές	gaile	غاله	περισπασμός, φροντίδα, στεναχώρια
γαρέζι	garaz/garez	غرض	κακή πρόθεση, κακός σκοπός, μίσος
γελατζής	yalanci	يالانجى	ψεύτης, ψεύτικος
γεμενί	yemeni	يمنى	είδος παπουτσιού χωρίς τακούνι
γενιτζάραγας	Yeniçeri ağasi	يکچرى اغاسى	ο διοικητής του σώματος των γενιτσάρων
γενιτζέροτζαγί	Yeniçeri ocağı	يکچرى اوجلى	το σώμα των γενιτσάρων
γεμπεντζής	yabanci,	يابنجى	ξένος
γεντέκι	yedek	يدك	βοηθητικό άλογο, άλογο συνοδείας
γιαγκίνι	yangın	ياغين	φωτιά, πυρκαγιά
γιαμάκης	yamak.	يماق/يماغ	βοηθός αξιωματούχου, τεχνίτη ή εργάτη
γιασάκι/διασάκι	yasak	يساق	απαγόρευση, απαγορευμένος
γιαφτάς	yafta/yafte	يافته	επιγραφή που κρέμεται στον λαιμό ενός καταδικασμένου ή εκτελεσθέντος ή τοποθετείται στην αποτετμημένη κεφαλή του, η οποία περιγράφει το έγκλημά του
Γιαχούτης	Yahudi	ياهودى	Εβραίος
γιολντζής γολντζής	yolcu	يالچس	ταξιδιώτης, οδοιπόρος, ξένος
γιουμπρουκτζής γεμπρουκτζής	gümrükçü.	گومروک	τελωνειακός, τελώνης
γκαϊρέτι, γαϊρέτι	gayret	غيرت	ζήλος, προσπάθεια
γκεζερώ γκεζερίζω κεζεράω	gezmek	گزمک	περιοδεύω, οδοιπορώ, τριγυρίζω, περιηγούμαι
εγιαλέτι	eyalet	ايالېب	διοικητική περιφέρεια του οθωμανικού κράτους, που θα μπορούσε να αντιστοιχίσει με νομό.
έμρι	emir/emir/	امر/امير	διαταγή, προσταγή
εντερουνί χιουμαγιούν	enderûn-i hümayûn	اندرون حمايون	η εσωτερική υπηρεσία του οθωμανικού σουλτανικού παλατιού
εμίνης	emin	اومين	εμίνης
εμίρης	emir	امير	αρχηγός, διοικητής,

	πληθ. umerâ	امره	ηγέτης, ανώτερος αξιωματικός
έμρι	emr/emir/	امر/امير	διαταγή, προσταγή
ετμέκ	etmek	اتمك	ποιώ, τελώ, πράττω, κατασκευάζω
εργάτης	irgat	ارغاد	έμμισθος καλλιεργητής ή εργαζόμενος
εσνάφι	esnaf (ουσιαστ.)	اصناف	καταστηματάρχης, μικροέμπορος, συντεχνία, επαγγελματίας, πληθυντικός της αραβικής λέξης sinif/صنات
εσχάμι	esham πληθυντικός αριθμός της λέξης sehim	اسحام	μερίδιο, μερίδα
εφέντης	effendi ουσιαστ. ελλην.προελ.	افندى	"Κύριος", τιμητική προσφώνηση
ζάβαλης	zavalli	يزوالل	ταλαίπωρος, δυστυχισμένος, άθλιος, φτωχός
ζαβιγιέ	zaviye	زاويه	εντευκτήριο δερβίσηδων. κυψέλη, γωνία σπιτιού ή κτηρίου
ζαμπούνης,	zebun (επιθ. περσική λέξη)	زبون	αδύνατος, καχεκτικός, αβοήθητος, αδύναμος
ζαντές/ ζαδές/	zade (ουσιαστ. περσική λέξη)	زاده	γιος, παιδί, τέκνο
ζαϊφλίκι	zayiflik (ουσιαστ.)	ضيفلق	αδυναμία, ατονία, ισχνότητα, ασθένεια
ζάπτι/ ζάπι/ ζάπ	zapt (ουσιαστ.)	ضايط	κατάκτηση, σύλληψη, κατοχή, κυριότητα
ζαπτιγιέ	zaptiye	ضيطيه	χωροφυλακή, χωροφύλακας
κάνω ζάπτι/ζάπι/ζάπ	zaptetmek (ρήμα)	اتمكضايط	καταλαμβάνω, κυριεύω
ζαράρι	zarar	ضرر	ζημιά, βλάβη, πλήγμα, απώλεια
ζάρφι	zarf	ضرف	θήκη, φάκελος, μεταλλικός υποδοχέας του καφέ, κάλυμμα, περίβλημα

ζαχίρι	zahir (επίθ./επιρρ.)	زاهر	εμφανής, φανερός εμφανώς, καταφανώς, βέβαια, βεβαίως
ζαχιρέ	zahire	ظاهره	προμήθειες
ζενέ	zenne (ουσιαστ.)	زنه	γυναίκα, χρησιμοποιείται ελλειπτικά και ως επίθετο: γυναικείο (ένδυμα)
ζιαφέτι	ziyafet	ضيافت	φαγοπότι, συμπόσιο γεύμα, κέρασμα, τραπέζι
ζουλούμι/ ζούλμι/ ζαλόμι	zulüm (ουσιαστ.)	ظلم	απανθρωπιά, καταπίεση, καταδυνάστευση
ίζνι	izn/izin	ازن	άδεια συγκατάθεση, απόλυση, απαλλαγή
ικμπάλι/ εκμπάλι	Ikbal (ουσιαστ.)	اقيبات	επιτυχία, πόθος, εύνοια τύχης, σταδιοδρομία, υποψήφια σύζυγος Σουλτάνου
ικράρι, ηκράρη	ikrar	اقرار	ομολογία επιβεβαίωση
ιλάμ	i'lâm	اعلام	δικαστική απόφαση, απόφαση του ιεροδίκη
ιλέτ, ιλέτι	illet (ουσιαστ.)	علت	αρρώστια, ασθένεια, χρόνια ασθένεια, ταλαιπωρία, συμφορά
ιτιζάμ	iltizam (ουσιαστ.)	التزام	Η εκμίσθωση δημοσίων προσόδων από το κράτος
ιλχάμη/ ελχάμη	ilham (ουσιαστ.)	الحام	αποκάλυψη, επιφοίτηση, έμπνευση, οίστρος,
ιμζάλι	imzali	امظالى	επικυρωμένο, υπογεγραμμένο
ιμζάς	imza	امضا	υπογραφή
Ιμλάκ Χιουμαγιούν	Imlak Hümayun	املاك حمايون	Αυτοκρατορικές κτήσεις
ιμπράμ/εμπράμι	ibram	ابرام	επιμονή, επίμονη παράκληση
ινσαλλάχ	Insallāh	انشاءالله	εάν θέλει ο Θεός.
ιντιχάπ	Intihap	انتخاب	εκλογή
ϊρτζι	irz	عرض	αξιοπρέπεια
iskeλέ ρεσμί	iskele resmi	اسكله رسمى	τέλη που επιβάλλονταν σε διακινούμενα προϊόντα σε σκάλες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
iskeπεντζή	iskembeci	اصقمبجه	ο πωλητής των κατώτερων τεμαχίων κρέατος
Ισλαμπόλ (Ιστανμπούλ)	Islāmbol	اسلابول	ονομασία της Κωνσταντινούπολης, από

			παραφθορά της λέξης Istanbul
ιστιγλάλ	istiğlâl	استغال	υποθήκευση
ιστηράς	istira	أسترة	αγορά, η υποχρεωτική αγορά δημητριακών σε προκαθορισμένες τιμές
ίτς ογλάν	iç oğlan	اچ ا وغلان	Τα νεαρά αγόρια που συλλέγονταν από το παιδομάζωμα και προορίζονταν για την εσωτερική υπηρεσία του αυτοκρατορικού παλατιού
ιφαντέ	ifade	افاده	έκθεση, ενημέρωση
ιχτισάπ	ihtisab	احتساب	επίκριση πράξης, έλεγχος, λογοδοσία
καβάσης/ καφάσης	kavas	قاواس	τοξότης(αρχ.), κλητήρας, (μεταγεν.)
κάγιντι/κάιτι/ κάνιντι/ κάγιτι/ καϊδια/ καγέτ	kayit	دقى	δεσμός, περιορισμός, μέριμνα, εγγραφή, παραχώρηση, πρωτόκολλο
καδής	kadi	قاضى	μέλος της ‘Ulemâ, δάσκαλος και μελετητής του ιερού ισλαμικού νόμου και λειτουργός του ιεροδικαστικού συστήματος
καδηλίκι	kadilik	قاضيلق	το αξίωμα του καδή
καϊμακάμης	kaymakam	قامقام	υποδιοικητής
καλαμπαλίκι/ καλαπαλίκι/ καλαμπαλίκια	kalabalik (ουσιαστ.)	قالابالق	πλήθος, κόσμος, η συνοδεία κάποιου, πλήθος κινητών πραγμάτων
καλαφάτης	kalafat	قالفات	αυτός που σφραγίζει τις σχισμές σε ξύλα των πλοίων
καλέμι (πληθ.) καλεμιγέδες	kalem	قلم	μολύβι, στυλό, γραφίδα. καλάμι, κονδύλι, καταχώριση, λογαριασμός σε κατάστιχο γραφείο διοίκησης
καλεμιγιές	kalemiye (ουσιαστ.)	قلميه	έξοδα του καλεμιού, προμήθεια 10% επί των προκαταβολών του μαλικιανέ, τα «δικαιώματα του γραφείου»
καλούπι	kalip kalib	قالب	καλούπι, μήτρα, αποτύπωμα, ίχνος

	(ουσιαστ.)		
κάλφας	kalfa	قافا	μάστορας
καμπούλι	kabul	قبول	παραδοχή, συγκατάθεση, έγκριση
καπικουλί/ καπικουλήδες	kapıkulı	قاپقولى	σκλάβοι της Πύλης: οι προερχόμενοι από το παιδομάζωμα αξιωματούχοι του οθωμανικού κράτους
Καπιτζιλάρ καγιασί	karıcılar kayası	قاپىجى ار قى صى	αξιωματούχος της εσωτερικής υπηρεσίας του παλατιού.
καπουκεχαγιά	kapı kethüdasi/ kapı kâhyası	قائوكتخوداسى قائو كاخيصى	αντιπρόσωπος στην Υψηλή Πύλη
καπουδάν	kapudân	قپودان	διοικητής, καπετάνιος
καπου- τσοχαντ(ζ)άρης	kapı çuhadari	چوخادريقات	ακόλουθος στην Υψηλή Πύλη
καπουτσίμπασης	kapuçibaşı	قپوچيباشى	εκπρόσωπος της Υψηλής Πύλης
καράρι	karar	قرار	απόφαση, μονιμότητα, διάρκεια, πράξη σταθερότητα, ισορροπία
καρανφίλ	karanfil	قرنفا	γαρύφαλλο
καρσιγιέτι καρσιέτι	kasriyed	قسريه	υποχρέωση, καταναγκασμός
καρσιλατίζω	karşilamak (ρήμα)	قارشيلمك	υποδέχομαι, προϋπαντώ, ικανοποιώ
κασαμπάς κασαπάς χασαμπάς	kasaba	قصبه	μικρή πόλη, κωμόπολη
χασάπης	kasap	قصاص	κρεοπώλης
κασάμπαςης χασάμπαςης	kasapbaşı (ουσιαστ.)	قصاب باشى	ο επικεφαλής της συντεχνίας των χασάπηδων
κασμάς/καζμάς	kazma	قازمه	κασμάς, αξίνα, σκαπάνη σκάψιμο, εγχάραξη, εξόρυξη
κελεπίρι/καλεπέρι/ κελπούρι	kelepir (ουσιαστ.)	گلپير	απροσδόκητο κέρδος, εύρημα, λεία
κεσιχανέ	keşişhane	كشيشخانه	μοναστήρι, μονή
κεχαγιά/ κετχουντά	kehyā/ kedhudā	كحيا /كتحدا	επικεφαλής των φρουρών στις πύλες του παλατιού
κεφίλης	kefil	كفيل	εγγυητής
κιρατζής	kiracı	كاراجى	αγωγιάτης, ενοικιαστής, νοικοκύρης, μισθωτής, ένοικος
κερέμι/κιρέμι	kerem (ουσιαστ.)	قرم	μεγαθυμία, χάρη, ευεργεσία, ευσπλαχνία
κεσίμι	kesim/kesm	كسم/كسيم	κοπή, κοψιά, κόψιμο, τομέας τμήμα, διακοπή, όριο αποκοπή

κεχαγιά κιατίπης	kâhya kâtib	كاحيا كاتب	γραμματικός του κεχαγιάμπεη
κεχαγιάμπεης	kâhyabey/ kâhya, bey	كاحيابېگ	αξιωματούχος της εσωτερικής υπηρεσίας
κιαφήρ	kâfir	كافر	άπιστος
κιγιέ/ οκιγιέ	kiyye/ okiyye	اوقيه	οκκά: μονάδα μετρήσεως βάρους /μάζας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
(κάνω) κιάρι	kâretmek (ρήμα)	كار اتمك	κερδίζω, αποκομίζω
κιατίπης/κιατίπ	kâtib	اتيبك	συγγραφέας, γραμματέας, γραμματικός, γραφέας
κιζλάραγας	kızlar ağasi	قزلر / قيز لر آعاسى	αρχιευνούχος του παλατιού
κισλάς/ κισιλάς/ κισλές	kıslak	قيشلاق	χειμερινή βοσκή, χειμαδιό, στρατόπεδο, στρατώνας
κισλατζής	kışlaci	قيشلاجى	ενοικιαστής κισλάδων (λιβαδιών, βοσκότοπων
κιολές	köle (ουσιαστ.)	قوله	αιχμάλωτος, σκλάβος, δούλος, ανδράποδο
κιρατζής	kiraci	اجيكير	αγωγιάτης, οδηγός καραβανιού
κιριλτίζομαι	kirilmek (ρήμα)	قيرلمك	σπάζω, παρεξηγώ, δυσαρεστούμαι, χολώνομαι, πικραίνομαι, κόβω αφανίζομαι
κιρλαγκίτζι/ κιρλανκίτζι	kırlangıç (ουσιαστ.)	قيرلانغچ	χελιδόνι, μικρό ταχύπλοο πλοiάριο, κωπήλατο και ιστιοφόρο
κισλάτικο/	kıslak	قيشلاق	χειμαδιό
κιτάμπ, κιτάπ	kitab	كتاب	βιβλίο
κιτάμπ χανέ, κιτάπχανέ	kitab hane	كتابخانه	βιβλιοθήκη
κοβέτι, κουβέτι	kuvvet	قوت	δύναμη, ρώμη
κόλι	kol	قول	στρατιωτικό τμήμα, απόσπασμα, υποδιαίρεση αρματολικιού, υποδιαίρεση διοικητικής περιφέρειας
κολτζής/ κολιτζής/ κολετζής/ κολιντζής	kolcu (ουσιαστ.)	قولجى	ένοπλος φρουρός, ο επικεφαλής αποσπάσματος ή ενός αρματολικού σώματος
κοντόσης	kodos	قودش	μαστροπός,

	(ουσιαστ.)		ανέντιμος άνθρωπος
κοντρέτι	kudret	قودرت	δύναμη, ισχύς
κοτζαμπάσης	koça başı/	قچباشی	δημογέροντας, προεστός, πρόκριτος, προύχοντας
κουλανδρίζω	kulanmak	قولانمک	χρησιμοποιώ, μεταχειρίζομαι, ξοδεύω, εκμεταλλεύομαι
κουλιγιέ /κιουλιγιέ	küliye	قلیہ	συγκρότημα κτισμάτων που πλαισιώνουν ένα τέμενος και συγκροτούν ένα φιλανθρωπικό ίδρυμα, το οποίο συντηρείται από έσοδα βακουφίου. Μεταξύ των κτισμάτων περιλαμβάνονται πτωχοκομεία, νοσοκομεία αλλά και εμπορικά καταστήματα και χάνια, από τα έσοδα το οποίων συντηρούνται οι φιλανθρωπικοί σκοποί του ιδρύματος
κουρμπάνι	kurbān	قربان	θυσία, σφάγιο
κουρμπέτι	kurbet	قوربت	ξενιτειά, αποδημία
κουρσούμπι, κουρσούνι	kurşun	قورشون	σφαίρα, μόλυβδος
κρουμπούρι/ κρεπούρι	kalbur	قالبور	κόσκινο (χρησιμοποιείται και ως μονάδα μέτρησης χωρητικότητας)
λαγούμι	lağim (ουσιαστ.)	لاغم	αποχέτευση, υπόνομος, λαγούμι
λαλάς	lala (ουσιαστ.) παιδαγωγός περσικ.	لالا	παιδαγωγός
λαχώρι λιαχώρι λαχούρι	lahuri	لاخوری	είδος λεπτού μεταξωτού υφάσματος από τη Λαχώρη της Ινδίας (σήμ. Πακιστάν) ή κατά τον τύπο της Λαχώρης
ληάκιν	lâkin επίρρημα αραβ.	لاکن	αλλά, εντούτοις
λουφές/ λοφές/ ολφές/ λεφές/ ιλιφές/ γιολοφές/ ιλοφές	ulufe (ουσιαστ.)	علوفه	μισθός, μισθός γενίτσαρου, αντιμισθία
μαλικιανέ	malikâne	مالکانہ	ισόβια εκμίσθωση προσόδων

μανσούπι	mansib/ mansub	منصب/منسوب	αξίωμα, υπούργημα
μαλικανετζής	malikâneci	مالكانجی	Ο κάτοχος της ισόβιας εκμίσθωσης φορολογικών προσόδων
μαλιούμ	ma'lüm	معاوم	γνωστός
μανδές	madde	ماده	ύλη, στοιχείο, αντικείμενο
μαξούλη	mahsul	محصول	προϊόν, συγκομιδή, αποτέλεσμα
μασαλλάχ	maşallah	ماشاالله	Ο Θεός θέλησε, υπέροχο, θαυμάσιο (έκφραση θαυμασμού και αποτροπής βασκανίας)
μασχαλάτι	maslahat	مصلحت	υπόθεση, δουλειά
μάχντι	mahed	معد	καταφύγιο
μαχούζι, μαχσούς, μαξούσικο	mahus (επιθ. αραβική λέξη)	مخصوص	επίτηδες, ιδιαίτερος, εξειδικευμένος, ειδικός
μεβλανά	mevlānā	مولانا	«Ο κύριος μας», τίτλος που αποδίδεται στον ΤζελαλουντίνΡουμί, ιδρυτή του τάγματος των Δερβίσηδων mevlevi (مولای)
μεϊντάνι/ μεϊντάμι/ μεγιντάνι/ μεγτάνι/ μεϊτάνι/μεγιτάνι	meydan	ميدان	πλατεία, πεδίο, δημόσιος χώρος, δημοσιότητα
μεκχεμέ	mahkeme/ mehkeme	محكمة	Ιεροδικείο
μεμελεκέτι	memleket	مملکت	πατρίδα
μεμουρέτι/ μεμουριγέτι/ μεμουργέτι/ μομουριέτι	memurriyet (ουσιαστ.)	مأميریت	υπηρεσία, δημόσια θέση, αξίωμα
μεντζίλι	menzil	منزل	ταχυδρομικός σταθμός
μεντζιλχανές,	menzilhane (ουσιαστ.)	منزلخانه	ταχυδρομικός σταθμός, σταθμός αλλαγής αλόγων
μεράκι/μεράκ	merak (ουσιαστ.)	مراق	ανησυχία, περιέργεια, έφεση, επιθυμία, έννοια, μέλημα, σκοτούρα, σκέψη, πάθος, σεκλέτι
μεράμι/ μιράμι/ μερέμι	meram (ουσιαστ.)	مرم	σκοπός, πρόθεση, καημός
μερχαμέτι/ μεραχμέτι/ μερεχμέτι/ μερανμέτι/ μιρεχμέτι	merhamet (ουσιαστ.)	مرحمت	ευσπλαχνία, οίκτος, φιλανθρωπία, έλεος, οίκτος, συμπόνια, ψυχικό

μερχαμετλής/ μερχαμετλού/ μερχεμετλή/ μεραμτλής/ μερχαμιτλής/ μερχμετιλής	merhametli (ουσιαστ.)	مرحمتلى	οικτίρμων, επιεικής, φιλόανθρωπος, πονόψυχος, σπλαχνικός, ελεήμονας, συμπονετικός
μερχούμης	merhum (επίθ.)	مرحوم	αποθανών, συγγωρεμένος, εκλιπών, αείμνηστος, μακαρίτης, αιμακάριστος
μεσαφίρης	misafir (ουσιαστ.)	مسافر	επισκέπτης, καλεσμένος, προσκεκλημένος, φιλοξενούμενος
μέστι	mest (επίθετο/ ουσιαστ.)	مست	ελαφρό παπούτσι χωρίς σόλα, μαγεμένος, ευχαριστημένος, μεθυσμένος
μετερίζι	meteris (ουσιαστ.)	متريس	προμαχώνας, οχύρωμα οδόφραγμα, προπύργιο
μεχκεμέ,μαχκεμέ	mahkeme	محكمة	ιεροδικείο, δικαστήριο
μεχτέρχανεχιτζήδες	mehterhanehici	محرر ختتيجي	μουσικοί στρατιωτικής μπάντας, φρουροί φυλακών
μεφούμι	mefhum (επίθ./ ουσιαστ.)	مفهوم	έννοια, περιεχόμενο, ιδέα περιεχόμενο εγγράφου
μεάλι	mehlike	ماحلکه	τόπος δύσβατος, επικίνδυνος
μεζραά	mezraa	مزرعه	τμήμα καλλιεργήσιμης έκτασης
μιρί	miri	میری	αυτό που ανήκει στον ηγεμόνα και κατ' επέκταση κρατικό
μιρτζής	mirci	ميرجی	μιρτζής = εδώ: καταμετρητής προβάτων του τζελέπικου
μουαμελές μουαμελές	muamele	معامله	πράξη, διατύπωση, συμπεριφορά, τρόπος
μουκατά	mukata'a	مقاطعه	χωρισμός, διακοπή, μίσθωμα κατ' αποκοπή, ετήσιο ενοίκιο
μουλτεζίμης	mültezim	ملتزم	συμβαλλόμενος, οπαδός, εργολάβος, εκμισθωτής προσόδων,
μιχτερλίκια	miktar/mikdar (ουσιαστ.)	مقدار مقتار	ποσό, ποσότητα έκταση, μέτρο περιεκτικότητα, δόση
Μόρα ντιβανί	Mora divanî	ديوانيموره	Το συμβούλιο των προκρίτων το οποίο πλαισίωσε τον βαλή του

			Μοριά και ασκούσε συμβουλευτικό ρόλο επί φορολογικών και διοικητικών θεμάτων της Πελοποννήσου
μουατζελέ	muaccele	موجّله	το αρχικό, κατ' αποκοπή ποσό
μουκαεσέ	mukayse	موقایس	σύγκριση, παραβολή
μουντερίς	müderriş	مدرّس	θρησκευτικοί λόγιοι
μουτεσαρρίφης μουτεσερίφης	mutasarrıf	متسرّف	αξιωματούχος, διοικητής του σαντζακίου)
μουφτής	müfti	مفتی	βαθμός ιεροδίκη του σουνιτικού Ισλάμ/ερμηνευτής του κορανίου
μουχαλιφέτι	muhalefet	محالفت	αντίθεση, δυστροπία
μουχαφίζ	muhâfiz	محافظ	φύλακας, φρουρός
μουλάκης μουλάκης	mülhak (επίθ.)	ملحق	προσαρτημένος, εξαρτώμενος διοικητικά
μουλάς	molla (ουσιαστ.)	مولّا	υψηλόβαθμός Ιεροδίκης
μουλνάζιμι	mülâzim	ملازم	μαθητευόμενος
μουλκιγιέ νεζαρετί	mülkiye nezareti	ملکیه نظارتہ	ο επόπτης του μουλκίου (ιδιοκτησίας)
μουλτεζίμης	mültezim (ουσιαστ.)	ملتزم	εκμισθωτής κρατικών φόρων τελώνης
μουμπαγιά/ μουπαγιά/ μομπαγιά	mubayaa (ουσιαστ.)	مبايعه	αγορά, υποχρεωτική πώληση σιτηρών στο οθωμανικό κράτος για τις ανάγκες τροφοδοσίας του στρατού και του σουλτανικού παλατιού
μουμπαγιατζής/ μπομπαγιατζής	mubayacı (ουσιαστ.)	مبايعی	αγοραστής, αυτός που διενεργεί την υποχρεωτική αγορά, κυρίως σιταριού ή προβάτων στην τιμή και στις ποσότητες που ορίζει το κράτος
μουρασελέ	mürasele	مراسله	έγγραφο διορισμού δικαστή, αλληλογραφία
μουράτι	murat/murad	مراد	θέληση, επιθυμία, σκοπός, στόχος
μουραχάσης/ μουρεχάσης πληρεξούσιος, επιτετραμένος	murahhas (ουσιαστ. /επίθ.)	مرخص	πληρεξούσιος, επιτετραμμένος
μουσααδέν	müsaade	مساعده	άδεια, χάρη, συγκατάβαση

μουσαμάς	muşamba (ουσιαστ.)	موشامبه	κερωμένο αδιάβροχο πανί
μουσαφίρης μουσαφίρισσα	misafir (ουσιαστ.)	ماسفر	επισκέπτης καλεσμένος, προσκεκλημένος, φιλοξενούμενος'
μουτεβέλης	mutevelli	متولى	διαχειριστής, επίτροπος βακουφίου
μουτεσελίμης	mütesellim (ουσιαστ.)	متسليم	δημόσιος εισπράκτορας, παραλήπτης (επί εμπορευμάτων), ανάδοχος, εκπρόσωπος, τοποτηρητής του βαλή, υποδιοικητής, εξουσιοδοτημένος τοπικός διοικητής
μουτπάκι/ μουτβάκι/ μουτουπάκι	mutfak (ουσιαστ.)	موظف	κουζίνα, μαγειρείο
μουχαλιφέτι/ μουχαλιφούτι/ μουχαλίφι	muhallefet (ουσιαστ.)	مخالفت	αντίπραξη, αντιπολίτευση, αντίσταση
Μουχαρέμι/ Μοχαρέμ	Muharrem	محرم	ο πρώτος μήνας του σεληνιακού έτους των μουσουλμάνων
μουχασίλης	muhassil	موحاسن لا	εισπράκτορας
μουχαφίζης/ μοχαφίζης	muhafiz (ουσιαστ.)	محافظ	φύλακας, φρούραρχος, σωματοφύλακας, προστάτης,
μουχουρδάρης/ μουχουρντάρης/ μουχρητάρης	mühürdar (ουσιαστ.)	محر دار	σφραγιδοφύλακας
μουχιμάτι/ μουχιμέτι	mühimmat (ουσιαστ.)	محمات	χρειώδη, εφόδια, πολεμοφόδια πυρομαχικά,
μπαγ	bağ	باغ	αμπέλι
μπαγιάτι/ μπαγάτι	bayat (επίθ.)	بايات	μπαγιάτικος, παλιός, σιτεμένος
μπαϊρακτάρης/ μπαργιακτάρη	bayraktar (ουσιαστ.)	باراقتار	σημαιοφόρος
μπαϊράμι/ μπαεράμι/ παεράμι/ παργιάμι/ παϊράμι	bayram (ουσιαστ.)	بايرام	θρησκευτική γιορτή, μεγάλη χαρά, πανηγύρι
μπακάλης	bakkal (ουσιαστ.)	بقال	Παντοπώλης
μπακαλίτικο/ πακαλίτικο	bakkallik (ουσιαστ.)	بقاللى	το κατάστημα του παντοπώλη, του

			μπακάλη, μπακάλικο
μπακάλμπασης	bakkal başı,	بَقَّال باشی	ο επικεφαλής της συντεχνίας των μπακάληδων
μπακιγιές/ μπεκαγιέ/ μπεκαέ/ μπακίρι	bakiye /bakaya/ bekaya (ουσιαστ.)	باقايه	υπόλοιπα, καθυστερούμενα
μπακίρι	bakır (ουσιαστ./ επίθ.)	باقر	χαλκός, μπακίρι, χάλκωμα, χάλκινος, χαλκωματένιος, μπακιρένιος
μπαρίσι	barış	بارش	ειρήνη, συμφιλίωση, ειρηνευτικός, ειρηνικός
μπαριστίζω	barışmak (ρήμα)	بارشمنك	κάνω ειρήνη, συμφιλιώνομαι, ειρηνεύω, συνδιαλλάσσομαι
μπάστι	bast (επίθ.)	بسط	άνετη τοποθέτηση, κάνω κάποιον ευχαριστημένο
μπατάλικος/ πατάλι	battal (επίθ.)	بطل	άχρηστος, άκυρος, άχαρος, χονδροειδής, αδέξιος
μπέης/μπέγης/ πέγης	bey/beğ (ουσιαστ.)	بك	κύριος, σύζυγος μπέης, προύχοντας, ηγεμόνας, δεσπότης
μπεηζαδές/ μπεγζαδές/ μπεγηζαδές/ πεγζαδές	beyzade (ουσιαστ. περσική λέξη	باعزاده	Ο γιος του μπέη και κάποιου αξιωματούχου
μπεζεστένι	bezesten/bezistan	بزستان	κλειστή αγορά στις μουσουλμανικές πόλεις, όπου πωλούνταν πολύτιμα και ευαίσθητα προϊόντα, όπως κοσμήματα, υφάσματα, μπαχαρικά.
μπεκιάρης	bekâr (ουσιαστ./ επίθ.)	اربيگ	άνυπαντρος, ελεύθερος, εργένης
μπεκτασί	Bektaşî	بكتاشی	σουφικό τάγμα του ετερόδοξου Ισλάμ, που ίδρυσε ο HaciBektaş Veli
μπεκτσι	bekçi	بکچی	φρουρός
μπελκί/μπελκίμ	belki/belkim	بالکی / بالکم	ίσως
μπεντέλι/ μπεντέλιμ	bedel (ουσιαστ.)	بدل	αντάλλαγμα, αντίτιμο, τίμημα, εξαγορά στρατιωτικής θητείας, αντισήκωμα
μπεντελιές/ μπεντελιγιές/	bedeliye	بدليه	بدليه

πετέλι/ πετελιγιέ/			
μπεράτι/βεράτι/ περάτι	berat (ουσιαστ.)	براب	σουλτανικό διάταγμα, διοριστήριο έγγραφο
μπερμπάτης	berbat(d) (επίθ.)	برباد	ρυπαρός, ακάθαρτος, απαίσιος, χαλασμένος, βρώμικος, μιαρός
μπερταράφι/ μπερταράφ	bertaraf (επίρρ.)	طرفير	κατά μέρος, κατά μέρος, στην άκρη, στην πάντα,
μπερτές	perde (ουσιαστ.)	بارده	αυλαία, παραπέτασμα, κουρτίνα, καταρράκτης
μπεχανέ/πεχανέ/ μπεχανές	bahane (ουσιαστ.)	باحانه	δικαιολογία, πρόφαση, αφορμή, ελάττωμα, σφάλμα
μπιντάατ	bida't	بدعت	νεωτερισμός
μπιρταμάμ	birtamam		μία και καλή, ολοσχερώς
μπογάζι	bogaz	بوغز	λαιμός, πορθμός, θαλάσσια λωρίδα, πέρασμα, φαράγγι, χαράδρα, στενό
μπολούκμπασης	bölükbaşı	بوالكباشي بولوكباشي	αρχηγός των αλβανικών ατάκτων ομάδων
μπόρτζι	borç	بورچ	χρέος, υποχρέωση
μπορτζλού	borçlu	بورچله	οφειλέτης
μπουγιουρμάκ	buyurmak	بويورمق	διατάσσω, δίνω εντολή
μ(π)ουμπασίρης/ μουπασίρης/ μπομπασίρης/ μπιπασίρης/ μιμπασίρης	mübaşir (ουσιαστ.)	مبشر	κλητήρας, υπάλληλος επιφορτισμένος με την είσπραξη των φόρων, που αποστέλλονταν από την πρωτεύουσα και εκτελούσε τα καθήκοντα του με τη βοήθεια του καδή.
μπουμπασιρλίκιμιμ πασιρλίκι/ μπουμπασιριέ	mübaşirlik	مبشرك	Το αξίωμα, η ιδιότητα του μουμπασίρη/ mübaşir
μπουλούκμπασης μπολούκμπασης	böükbaşı	بلكباشي	διοικητής μπουλουκιού
μουτεσαρ(ρ)ίφης	mutasarraf	متصرف	διαχειριστής
μπρισίμι	ibrişim	ابرشم	μεταξωτή επεξεργασμένη στριμμένη κλωστή
ναζάρι/ νανζάρι/ ανασάρι/ νασάρι	nazar (ουσιαστ.)	نظر	βλέμμα, προστασία, επιστασία, βασκανία
ναΐτης	naip(b) (ουσιαστ.)	نايب	τοποτηρητής, αναπληρωτής ή αντικαταστάτης του καδή, κατώτερος βαθμός των καδήδων
ναμές	name	نائب	επιστολή, γράμμα,

	(ουσιαστ.)		έγγραφο, βιβλίο. Σχηματίζει σύνθετες λέξεις ως δεύτερο συνθετικό (περσ.)
νάρχ	narh	نارخ	επίσημα καθορισμένη τιμή
νασρανί/ νασρανιγιέ	nasrani nasraniye	نصرانی نصرانییه	χριστιανός/χριστιανή (από τη λέξη Ναζαρέτ/Ναζαρηνός)
νέζρι	nezir (ουσιαστ.)	نذر	τάμα, τάξιμο, ανάθημα
νεύγη	neyi	نیی	εξορία
νεφέρι/νεφέρια	nefer (ουσιαστικό αραβ.)	نفر	στρατιώτης, οπλίτης, πολεμιστής
νεφσανιγιέτι/ νεφσανιγετλίκι/ νεσφανιέτι/ νεφσανιετλίκι/ νεφσανετλίκι/ νισφανιέτι/ νισφανιστλίκι/ νεφσανεέτι/ νεφσάτι	nefsaniyet (ουσιαστ.)	نفسانیت	έχθρα, μίσος, πάθος, δυσσαρέσκεια
νιζάμι	nizam (ουσιαστ.περσικ.)	نظام	εντολή, τάξη, ρύθμιση, σχηματισμός
Νιζάμι τζεντίτ	Nizam-i Cedit	نظام جدید	<i>Νέα τάξη</i> : Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Σουλτάνου Σελήμ Γ΄
νιζάς	niza'a (ουσιαστ.)	نزع	έριδα, φιλονικία, αντιπαλότητα, διαφωνία, αμφισβήτηση, αντίθεση
νισιέτι	neşat	نشاط	χαρά, προθυμία
νιχαγέτι/ νεχαγέτι	nihayet	نهایت	τέλος, πέρασ, εν τέλει
νοκούτι	nakit (ουσιαστ.)	ناقد	νομίσματα, μετρητά, χρήμα
νοξάν	noksan	نقصان	ελαττωματικός, ανεπαρκής, ελλιπής
νοξανλίκι	noksanlık (ουσιαστ.)	نقصانك	ελάττωμα, μειονέκτημα, έλλειψη, ανεπάρκεια
νοζούλι	nüzül	نزول	εκστρατεία, υποχρέωση τροφοδοσίας στρατού κατά την εκστρατεία, καταβολή χρηματικού αντιτίμου έναντι της προηγούμενης υποχρέωσης

νταβάνι	tavan (ουσιαστ.)	تاوان/ طاوان	οροφή, ταβάνι, πλαφόν
νταγιαντώ/ ταγιαντώ	dayanmak (ρήμα)	دايانمق/طايانمق	ακουμπώ, αντέχω, διαρκώ
νταβέτι/νταβέτ/ ταβέτι	davet (ουσιαστ.)	دعوت	πρόσκληση, δεξίωση, κλήτευση
νταγκλής/ νταγλής	dağlı (επίθ.)	داغلی	ορεινός, βουνίσιος
νταϊρές/ταϊρές	daire (ουσιαστ.)	دائره	κύκλος, διοικητική περιφέρεια, ακολουθία αξιωματούχου, περιφέρεια, τμήμα, υπηρεσία
ντάπια/ τάμπια/ ντάμπια	tabya/ tabye (ουσιαστ.)	تابيه/طابيه	οχυρό, προπύργιο, προμαχώνας
ντεβλέτι/δεβλέτι	devlet (ουσιαστ. αραβικό)	دولت	κράτος, δημόσιο, πολιτεία, ευδαιμονία
ντεβλετλής/ ντεβλετλού/ δεβλετλής/ τεβλετλού/ τελιβεαλά	devletli (επίθ.)	دولتلی	κραταιός, ευτυχής, ευδαίμων, πολυχρονεμένος, ευτυχισμένος, ευτυχής
Ντεβλετί αλιγιέ: (H) Οθωμανική Αυτοκρατορία	Devlet-i Âliye-i ‘Osmaniye	دَوْلَتِ عَلِيّهٔ عُثمَانِيّه	Κράτος Υψηλό Οθωμανικό
ντεβσιρμέ	devşirme ρηματικό ουσιαστικό	دوشيرمه	συγκέντρωση, συλλογή, παιδομάζωμα
ντεής, νταής	dey/dayi	دایی طایی	θείος, προστάτης, ο ασκών καθήκοντα αστυνομείας κυρίως στις πόλεις των αραβόφωνων επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
ντεϊρμάν, ντεγιρμάν	değirmen	دگرمن	μύλος
ντελήμπασης	deli başı	دليباشی	αρχηγός υπέων, ντελήδων,
ντελικανλής	delikanlı	دليقانلی	νέος άνδρας
ντερλέκι/ ντιρέκι/	derek	درک	ντουλάπι, συρτάρι
ντερχουντελίκι τερχουντελίκι	deruhde	درحدّه	εξυπηρέτηση, προστασία
ντιρλίκ	dirlik	(يرلك	βιοπορισμός και κατ’ επέκταση οθωμανικός όρος για την επαρχιακή διοίκηση και το

			τιμαριωτικό σύστημα
Ντερμπεντάτ Μπασμπουγού	Derbendan Başbuğu	باشبو غودربندات	υπεύθυνος της φύλαξης των οδικών περασμάτων
Ντερμπεντάτ ναζιρί	Derbendat nâzırı/	دربندا تناظری	ο Επόπτης φύλαξης των Δερβενίων
ντοάδες	dua	دعا	παράκληση, δέηση
ντολάπι/τουλάπι/ ντουλάπι	dolab	دولات	ντουλάπα, ντουλάπι, νεροτριβή
ντονούμ	dönüm	دونوم	μονάδα μέτρησης του εδάφους κατά την οθωμανική περίοδο ίση περίπου 940 cm ²
ντουβάρι, τουβάρι, δουβάρι,	duvar τουρκ (ουσιαστ.)	دوار	τοίχος, ντουβάρι , μάντρα
ντουατζής/ δουατζής/ δοατζής/ δοβατζής/ ντοβατζής/ νδουατζής/ ντουγαντζής	duaci/ duagû	دعاجی دعاگو	ευχέτης, προσευχόμενος, πιστός θεράπων
ντουσμάνος/ ντοσιμάνης/ τουσμάνος/ τουσμάνης	düşman (ουσιαστ.)	دوشمن	εχθρός, αντίθετος, πολέμιος
ντουχάνι, τουχάνι	duhan	دوخان	καπνός τριμμένος (ταμπάκο)
ογλάν	oğlan	غلان	νέο αγόρι, κατ' επέκταση νέο αγόρι προερχόμενο από το παιδομάζωμα που εντασσόταν στην εσωτερική υπηρεσία (enderûn) του σουλτανικού παλατιού
ολτσέκι/ λουτζέκι	ölçek (ουσιαστ.)	اولچك	το τέταρτο του κιλού, μέτρο χωρητικότητας για δημητριακά
ομούρι/ ούμρι/ ουμόργι/ ούπρι/ ούπιρι/ ούμβρι/ όμπρι	ömür	عمور	βίος, διάρκεια ζωής, ύπαρξη, βίος ευτυχής
ονταλίκι/ ονταλούκι/ ουνταλίκι/ οταλούκι/ οντελάκι	ondalik (επίθ.)	وندهلق	δεκάτη, το δικαίωμα είσπραξης της δεκάτης
ορδί/οурδί	ordu (ουσιαστ.)	اوردو	στρατός, στρατόπεδο στρατώνας, στράτευμα, στρατιά, ορδή
ορτάς	orta	اورته	στρατόπεδο και κατ' επέκταση λόχος

ουσιούρ	üşür	عشر	δεκάτη
Οτζάκ ταταρλαρί	Ocak tatarlari	اوجقتاتاراری	το σώμα των έφιππων ταχυδρόμων/τατάρηδων
οτλάκ	otlak	اولتلاق	θερινός τόπος παραμονής των ζώων, θερινό ποιμνιοστάσιοα
ουλάκ	ulak/ulağ	اولق/اولک	αγγελιαφόρος, μεταφορέας
ουλεμά	‘Ulemâ	علماء	Το σώμα των ερμηνευτών του ιερού ισλαμικού νόμου, οι ιεροδικαστές και θεολόγοι (οθωμαν. εκδοχή του πληθυντ. της αραβικής λέξης alim/عالم=σοφός)
παζάρι	bazar	بازار	αγορά
πασάς	paşa	پاش	ο υψηλότερος τίτλος των οθωμανών αξιωματούχων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
περουσιάνι, περισάνι	perişani	پریشانی	καταστροφή, δυστυχία, αθλιότητα
πορτζλού	borçlu	بورچلو	οφειλέτης
ραχμετλής	rahmetli	رحمتلی	μακαρίτης
ρεαγιά	re’ayâ	رعایا	ο φόρου υποτελής υπήκοος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας/ ο μη μουσουλμάνος υπήκοος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας/ ο χριστιανός υπήκοος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
ραγιά τσιφλίκι ραγιά τσιφλίκ	re’ ayyet çiftlik	رعایات چاققلک	δημόσια γη που παραχωρείται στους ρεαγιά καλλιεργητές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ικανή να εξασφαλίσει τη συντήρηση μιας μονοεστιακής οικογένειας.
ρέϊ	rey/ray ουσιαστ. (αραβ.)	رای	γνώμη, απόφαση
ρεσμί κανταρί	resm-i kantari	رسم قنطار	φόρος επί του ζυγίσματος σε διάφορα προϊόντα.
ρεχέμι	rehm	رحم	ενέχυρο, όμηρος

ρηζάς, ριτζάς, ρεντζάς	rica/reca	رجاء	παράκληση
Ρούμιλι βαλισί	Rumili valisi	واليسيرومالى	ο βαλής (διοικητής) του οθωμανικού βιλαετίου της Ρούμελης (Βαλκανίων)
ρουτμπές	rütbe	رتبه	βαθμός
σάϊκο	sahi/ sahih	صاحی/صحيح	έγκυρο, αληθινό, γνήσιο
σαντζάκι	sancak	صانچاق	διοικητική περιφέρεια του οθωμ. κράτους
σαντραζάμης	sadrāzam	صدر اظم	τίτλος με τον οποίο αποκαλείτο ο Μεγάλος Βεζύρης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
σαντρέυν	Sadreyñ (δουικός της λέξης αραβικ. λέξης sadr/ صدر= καρδιά, στήθος, πολύ σημαντικό πρόσωπο	صدرين	με την ονομασία αυτή αναφέρονται οι δύο καζασκέρηδες της Ανατολίας και της Ρούμελης
σαλάρ	sâlar	سالار	σπουδαίο, υπεύθυνο πρόσωπο
σαλαριγιέ	sâlariye	سالاريه	τακτικός φόρος που επιβαλλόταν σε μεγάλες τιμαριωτικές γαίες, κυρίως χάσια και αποτελούσε ένα είδος συμπληρώματος της φορολογίας της δεκάτης.
σαρία	şari'a şari'at	شارع	ο ιερός ισλαμικός νόμος
σαριλαντίζω	silâha sarilmak	سلاخ صارلمق	προσφεύγω στα όπλα
σιάρτι	şart	شط	απαίτηση, όρος, κανόνας
σαφράν	safran	فرانص	ο κρόκος Κοζάνης (λατ. ονομασία: crocus sativus)
σεβάπι	şevap (ουσιαστ.)	شواب	ευσπλαχνία, αγαθοεργία, καλή πράξη,
σεβντάς	sevda	ساوداء	αγάπη, μεγάλη επιθυμία, πάθος, καημός
σεγιάτι	seyahat	سياحات	περιήγηση, ταξίδι, εκδρομή, πορεία
Σεΐτ Αλλάχ/ Σεΐταλλά	Seyyid Allah	صيد الله	«Κύριος ο Θεός»
σεΐχουλισλάμης	şeyhulislâm	شيخول اسلام	«Σεΐχης του Ισλάμ», πνευματικός ηγέτης,ο

			πνευματικός αρχηγός των μουσουλμάνων, ο αυθεντικός ερμηνευτής του κορανίου, ανώτατος επικεφαλής των ουλεμάδων ('Ulemâ) της θρησκευτικής και δικαστικής οθωμανικής ιεραρχίας
σελιαμέτι	selâmet	سلامت	σωτηρία
σεμπέρι	siper	سپر	οχυρό, ανάχωμα, χαρακωμα, προπέτασμα, προτείχισμα
σέμτι/σέμπτι	semt (ουσιαστ. αραβ.)	سمت	περιοχή, γειτονιά, κατεύθυνση
σενέ	sene	سنه	έτος
σενέτι	senet	سند	απόδειξη
σεράι, σαράν	seray	سرای	παλάτι, έπαυλη, κυβερνητική έδρα
σερασκέρης	serasker	سر عسكر	επικεφαλής του στρατού, αρχιστράτηγος
σερδάρης/ σερντάρης	serdar	سردار	αρχιστράτηγος, αρχηγός, διοικητής
σερίκ	şerik (ουσιαστικό, αραβ. λέξη, στον πληθυντικό eşrak)	شريك	συνέταιρος, συνεργάτης
σεφκέτ/σεφκάτ	şefkat (ουσιαστ. αραβικ.)	شفقت	ευσπλαχνία, επιείκεια, αφοσίωση, οίκτος
σεφτέ	siftah/istiftah	سفتاه/استفتاء	πρώτη πώληση, για πρώτη φορά, ποδαρικό
σέχ/σέχης	şeyh (ουσιαστ.)	شيخ	σεΐχης, εμίρης, μέλος δερβίσικου τάγματος
σιάκι	şaki (ουσιαστ.)		συμμορίτης, κακοποιός, ληστής ταξιδιωτών
σιάρτι	şart	شرط	όρος, συμφωνία
σικαγιέτι	şikayet	شكايت	καταγγελία, παράπονο
σικλέτι, σεκλέτι	siklet	شقلت	δυσθυμία, πόνος, βάρος, πίεση
σιλιχτάρης	silâhdar (ουσιαστικό περσ.)	سلاحدار	τακτικός φρουρός, σωματοφύλακας, φύλακας όπλων
σουκμπέτι/ σοκμπέτι	sukbe	ثقبه	οπή, πόρος, στόμιο
σούμπασης	subaşı	صوبائی	στρατιωτικός αξιωματούχος,

			επιφορτισμένος με αστυνομικά καθήκοντα/ διαχειριστής του τσιφλικιού στην όψιμη οθωμανική περίοδο
σουργκούνι, σιργούνι	sürgün	سورگون	εξορία, τόπος εξορίας
σοχμπέτι/ σοχπέτι/ σουπέτι/ σουχπέτι	sohbet (ουσιαστ.)	صحبت	συζήτηση, ομιλία, συνομιλία, κουβέντα
σπαχής/σπάης	sipahi (ουσιαστ.)	سپاهی	ιππέας, κύριος τιμαρίου υπόχρεος συμμετοχής σε εκστρατεία, τιμαριώτης
σταμπόλι/ σταμπούλι σταμπόλι	Istanbulu	استنبوللی	τόπος προέλευσης: μέτρο χωρητικότητας δημητριακών (κοιλό), ύφασμα, νόμισμα Κωνσταντινούπολης
ταγίπ	tayyib (επίθ.)	طیب	καλός, ωραίος, τέλειος
ταγάρι	tagar	طغار	σάκος από κατσικίσιο μαλί που χρησιμοποιείτο ως μονάδα μετρήσεως βάρους, κυρίως σιτηρών
ταΐνι ταΐμι	ta'yin	بعيين	μερίδα
ταλιμλίδικο	talimli	تعليملى	εκπαιδευμένος, γυμνασμένος
τακβιγιέτι	takviye (ουσιαστ.)	تقويه	ενίσχυση, επικουρία, επίρρωση
τακρίρι/τεκρίρι	takrir (ουσιαστ.)	تقرير	βεβαίωση, δήλωση, κατάθεση πρόταση, αναφορά
τακτίρι	takdir (ουσιαστ.)	تقدير	εκτίμηση, αναγνώριση αξιολόγηση, κρίση, μοίρα, πεπρωμένο, έγκριση
Τανζιμάτ	Tanzimat	تنظيمات	Μεταρρυθμίσεις: το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που ξεκίνησε από την περίοδο του Σουλτάνου ΑβδούλΜετζίτ (Abdul Mecit (1839-1861) και είχε τη γενικότερη αναδιοργάνωσή της κατά τα δυτικά πρότυπα.
ταξίλι	tahsil/tahsilât	تحصيل تحصیلات	είσπραξη/εισπράξεις

ταρικάτ	tarikāt	طريقه	μονοπάτι, δρόμος, και κατ' επέκταση θρησκευτική σέκτα, σουφικό τάγμα, μυστικισμός
ταχβίλι	tahvil	تحويل	μεταβολή, μετατροπή ομόλογο, απόδειξη παραλαβής, έγγραφο διορισμού
τελέφι	telef	تلف	θάνατος
τενπίχι, τεπίχι	tenbih	تنبيه	σύσταση, νουθεσία
τερτίπι	tertip/tertib	ترتيب	σχέδιο, σύνθεση, παραγγελία
τεχίρι	tehir (ουσιαστ.)	تأخر	χρονοτριβή, αναβολή, αναστολή
τεσκερές	teskere/deskere	دسکره/تسکره	εξοφλητική απόδειξη
τζαΐρι	çayır (ουσιαστ.)	چایر	λιβάδι, λειμώνας, βοσκότοπος, νομή, πόα
τζεβάπι/ ντζεβάπι/ τζιβάπι/ σεβάπι	cevab	وابج	Απάντηση
τζελέπη/ς/ τζιελέπη/ς	celep (ουσιαστ.)	جلب	ζωέμπορος, ενοικιαστής του φόρου του τζελέπικου
τζεπετζής	cepenci	جبهنچی	αξιωματούχος του «οτζακίου των τζεπετζήδων (=του γενιτσαρικού σώματος- ισναφιού σφαγέων της Κων/λης)
τζερεμές	cereme/cerime	جرمه	πρόστιμο, ποινή
τζεσαρέτι	cesâret (αραβ. λέξη/ ουσιαστικό)	جسارت	τόλμη, θάρρος, κουράγιο
τσεμπελή μπεντελιγιεσί	cebeli bedeliyesi	بدلیسی جبلی	Ο κάτοχος του μαλικιανέ
ταλιμλίδικο (ασκέρι)	talimli (επίθ.)	تعلیمی	γυμνασμένος τακτικός στρατός γυμνασμένος, εκπαιδευμένος
ταλιμναμές	talimname (ουσιαστ.)	امہتعلیمین	οδηγία γραπτή, κανονισμός εκπαίδευσης, εγχειρίδιο

ταλτίφι	taltif (ουσιαστ. αραβικ.)	تلطيف	ένδειξη ευνοίας, ευμένεια, επιβράβευση, ανταμοιβή, χάρη
ταμαγκιάρης	tamahkâr (επίθ.)	طمعكار	τσιγκούνης, φιλάργυρος, φιλοχρήματος πλεονέκτης, άπληστος
ταμπάκ	tabak	طبق	καπνός
ταμπιγιέτ	tabiyyet	تأبييت ظابيت	προετοιμασία, τακτική, ρύθμιση για χρήση
ταγάρι	tagar	طغار	σάκκος από κατσικίσιο μαλί που χρησιμοποιείται ως μονάδα μετρήσεως βάρους, κυρίως σιτηρών
τανιμά	tanima (ουσιαστ.)	طانيمة	αναγνώριση , γνωριμία
ταρικάτ	tarikât	طريق	μονοπάτι , δρόμος και κατά επέκταση θρησκευτική σέκτα, σουφικό τάγμα, μυστικισμός
ταριχιά/ταρίχι/ ταρίκι	tarih (ουσιαστ.)	تاريخ	ημερομηνία, χρονολογία, ιστορία, τα χρονικά, προθεσμία πληρωμής
τάταρης/ τατάρης/ ταρτάρης	tatar (ουσιαστ.)	تاتار	έφιππος ταχυδρόμος, αγγελιαφόρος
τατζίζι	taziz (ουσιαστ.)	تعزيز	μνημόνευση, δοξασμός
τατζιούπι	taaccüp (ουσιαστ.)	تعجب	έκπληξη, απορία, θαυμασμός, κατάπληξη
ταχρίρντεφερί	tahrirdefteri	تحرير دفترى	κατάστιχο
τελέφι	telef	تلف	θάνατος
τεπίχη, τενμπίχι	tenbih	تنبيه	σύσταση,
τερσανέ/ ταρσανά	tersane	ترسانه	ναύσταθμος
τζαμί	camî (μετοχή)	جامع	συναθροίζων, συνενώνων, περιεκτικός, περιλαμβάνων. Κατ' επέκταση ο χώρος όπου συναθροίζονται οι πιστοί, δηλαδή το τέμενος
τζεπχανές	cephane	جبخانه	πολεμοφόδια, πυρομαχικά
τζερεμές/ τζεριμές	cereme (ουσιαστ.)	جرمه	αγγareία, πρόστιμο, αποζημίωση, ποινή
τζεσαρέτι	cesâret αραβ. λέξη	جسارت	τόλμη, θάρρος, κουράγιο
τζέχτι	cehd	جدد	προσπάθεια, ενέργεια, αγώνας

τζιτζιγιέ	cizye (αραβικ. ουσιαστικό)	جزيه	χαράτσι, κεφαλικός φόρος
Τζιφούτης Τσιφούτης	Çifit/Çühud	يتحيف چجود	Εβραίος, Ιουδαίος, μτφρ: τσιγκούνης
τζομόχουρι τζομχούρι	cumhur	جمهور	λαός, συνέλευση και αργότερα δημοκρατία
τζορμπατζής.	çorbaci (ουσιαστ.)	چورباچی	μάγειρας, πρόκριτος, συνταγματάρχης γενίτσαρων, πλοιοκτήτης
τσαούσης τσαβούσης	çavuş	چاوش	φύλακας, σωματοφύλακας, αγγελιαφόρος
τσαγίρ	çayir	چایر	Βοσκότοπος
τσαλιστίζω	çalismak	چالسمک	Προσπαθώ
τσαντίρι	çadir (ουσιαστ.)	چادیر	σκηνή, τέντα, κιόσκι, αντίσκηνο.
τσαρσί	çarsi	چارشو	Αγορά
τσιφλίκι	çiftlik	چيفتلاك	μεγάλη γαιοκτησία, κτήμα
τσιφτσή	çiftçi (ουσιαστ.)	چيفتچی	αγρότης, ζευγίτης, καλλιεργητής τσιφλικιού,
τσιφτσι' ρεαγιά	çiftçire'aya	چيفتچی ر عايا	Ο χριστιανός ζευγίτης καλλιεργητής
τούγια/τούια	tuğ (ουσιαστ.)	توغ / طوغ	θύσανοι από τρίχες αλογοουράς, ιππουρίδες, σύμβολα που αντιστοιχούν στους βαθμούς των πασάδων
τουρνατζή	turnaci	طورنه حی	υπάλληλος των σουλτανικών ανακτόρων επιφορτισμένων με την εκτροφή των γερανών
τουφέκι	tüfek/tufenk	تفك/تفنگ	τουφέκι
φερμάνι/φιρμάνι	ferman (ουσιαστ.)	فرمان	φερμάνι, διαταγή, διάταγμα
φεντά/φιντά/ φιδά/φεντά/ φιδέ	feda (ουσιαστ.)	فداء	θυσία, αυταπάρνηση
φιραής	firarî (ουσιαστ./ επίθ.)	فراری	φυγάς, δραπετής
φίτι	fit (ουσιαστ.)	فیت	υποκίνηση
φουντούκ αλτινί	findık altını	فندق التنى	χρυσό τούρκικο νόμισμα
φουκαράς	fakir (ενικός) fukara(πληθ.) (αραβ. ουσιαστ.)	فقير فقراء	φτωχός, φουκαράς, πένης, ενδεής ταλαίπωρος, ακτήμονας, πενιχρός, δερβίσης
χαβαλές/ χαβελέ/	havale (ουσιαστ.)	حواله	ανάθεση, επιφόρτιση,

χαβιλέ/ χαβέλι/ χαβάλι			παραπομπή, μετάθεση χρέους, -ένταλμα ή παραγγελία πληρωμής
χάβρα	havra	خاوره	Εβραϊκή συναγωγή και κατ' επέκταση θορυβώδες μέρος
χαζνές/ χασνές/ χαζουνές	hazine (ουσιαστ.)	خزنه	ταμείο, θησαυροφυλάκιο, θησαυρός, νομίσματα
χαζρετής/ χαζρέτχαζρετλερού	hazret (ουσιαστ.)	حضرت	υψηλότατος, άγιος τίμιος, σεβάσμιος, αξιοσέβαστος, άγιος
χαζίρης, χαζίρ	hâzir	حاضر	έτοιμος, ετοιμότητα
χαζνές/ χασνές/ χαζουνές	hazine (ουσιαστ.)	خزينه	ταμείο, θησαυροφυλάκιο, θησαυρός, νομίσματα
χαζναντάρης	hazinedar {ağa}	خزیندار آغا	θησαυροφύλακας
χαΐρ	hayır	خير	καλοσύνη, προκοπή
χαϊρλί	hayırlı	خیرلی	καλός, αγαθός, αίσιος
χαλβέτι/αλβέτι/ χαλβέτι	halvet (ουσιαστ.)	خلوت	απομόνωση, ιδιαίτερο διαμέρισμα στο χαμάμ
χαϊρδοατζής	hayirduaci	خار	ο ευχόμενος, ευχέτης
χανές	hane (ουσιαστ.)	خانه	οίκος, οικία, σπίτι, κονάκι, τετράγωνο, νοικοκυριό
χαρεμίν	haremeyin	حرمين	οι ιερές πόλεις της Μέκκας και της Μεδίνας, οι επικράτειες των ιερών αυτών πόλεων, το βακούφι των ιερών αυτών πόλεων
χάνι	han (ουσιαστ.)	خان	μεγάλο οίκημα με αυλή, στο οποίο στάθμευαν ή διανυκτέρευαν οι ταξιδιώτες, πανδοχείο, κατάλυμα, ξενώνας
χαράμ/χαρέμ	haram/ harem	حرم	Απαγορευμένος
χαραμής	harami (ουσιαστ.)	حرمی	κλέφτης, ληστής
χασσά	hassa	خاصه	ιδιώτης, ιδιάζον, προσόν
χασσεκί	hasseki	خاصکی	σώμα φρουράς των ανακτόρων
χάσι	/hâs	خاص	περιοχή που αποδιδόταν ως τιμάριο σε υψηλούς οθωμανούς αξιωματούχους και μέλη της σουλτανικής οικογένειας.
χάτι (χιουμαγιούν)	hatt-ihümayun	خطیحومایون	αυτοκρατορικό έγγραφο
χηλάφι, χελάφι	hilâf	خلاف	διαφωνία, διαφορά,

	(ουσιαστ. αραβ. λέξη)		ψεύδος, εναντίωση
χιλέ	hile	خاله	δόλος
χιντιέ/χιντέδες, χιδιέ, χεντιέ χαϊτέδες	hediye	هدیه	δώρο, προσφορά, τιμή
χινζίρ	hinzir	خنزیر	χοίρος
χισάμπ	hesab	حساب	λογαριασμός, υπολογισμός
χουσμέτι	hizmet	خدمت	εξυπηρέτηση
χουσμετικιάρης, χισμετικιάρης	hizmetkâr	خدمتکار	υπηρέτης
χούσνι/καλό ιμιτιζάτζ	hüsn-iintizam	حسن انتظام	να τα πηγαίνεις καλά με τους άλλους

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α΄ Ανέκδοτες

-**Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.): Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη/Αρχείο Καραϊσκάκη**
Κατάλογος Ε΄ κυτία, 15-25 (διάφορα έγγραφα).

Κατάλογος ΣΤ΄, φάκελοι 1, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15.

-**Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη**, φυλασσόμενο στο Ιστορικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.

-**Αρχείο οικογένειας Περούκα** φυλασσόμενο στο Ιστορικό Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.Ε.), έγγραφα με αριθμό 17606/10 έτους 1800, 17616/15 έτους 1817, 17618/ 10 και 17618/5 έτους 1819).

-**Αρχείο Σταύρου Ιωάννου (Α.Σ.Ι)** φυλασσόμενο στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

Φάκελοι: φ. Πολιτεία Ιωαννίνων-Ισνάφια- Βιλαέτι Ιωαννίνων (ΠΙ-ΙΒΙ),

φ. Στ. Ιωάννου (1822-1823), κατάστιχα 5, 6, 7, 8 13.

-**Ανώνυμο χειρόγραφο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης έτους 1796 με αριθμό mss. 93.3.** φυλασσόμενο στο Ιστορικό Αρχείο Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

Devlet Arşivleri Başkanlığı T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

(Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας (σήμερα Προεδρίας) του Τουρκικού κράτους)

Bâb-i Defteri/ταξινόμηση Bâsmuhassebe Kalemi Defterleri, έγγραφα με αριθμό:

d-bşm- dosya 42356/Tahrir (εγγραφή έτους)1225 (1810), d-bşm-d 08720/1235 (1820),
d-bşmMHFd13315/1238(1823), d-bşmMHFd 13286/1233 (1817), d-dşmMHFd 13559/ 1252
(1836) , d-bşmDRBd16693/1238 (1823), d-dşmDRBd 16696/1238 (1823), d-dşmEMKd
14239 /1239 (1824).

Bâb-ı Defteri/ταξινόμηση Hatt-i Hümayu,

έγγραφα με αριθμό HATT 0399-2104/(1235/1820), HATT21018A/1237 (1822)

Β΄ Εκδοσόμενες

-Γ. Λ. Αρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα Ρωσικών Αρχείων*, μτφρ. Ι. Σμυσλιάτεβα, Αθήνα 2007.

-Γ. Α. Αντωνιάδης (μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος), *Επιστολαί διαφόρων αντιγραφείσαι παρ'εμού του Ιωάννου Οικονόμου Λαρισαίου, 1823 Ιουλίου 25*, Αθήνα 1964.

-Ι. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Α', *Αρχείον Θεσσαλονίκης (1695-1912)*, Θεσσαλονίκη 1951.

-----, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Β' *Αρχείον Βεροίας-Ναούσης*, Θεσσαλονίκη 1954.

-Π. Καλεβράς, *Επιστολαί ή τα κατά την Επανάστασιν της Ελλάδος και τα προ αυτής συμβάντα, ανέκδοτα πολιτικά και θρησκευτικά μυστικοσυμβούλια*, Αθήνα 1856.

-Κ. Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Πρέβεζα. Προξενικές εκθέσεις του William Meyer από την Ήπειρο*, τ. Α'-Β', 1819-1820, Αθήνα 1996.

-Σ. Κουγέας, «Αρχείον Σταύρου Ιωάννου», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939): όλος ο τόμος.

-Β. Παναγιωτόπουλος (έκδοση-σχολιασμός-ευρετήρια), με τη συνεργασία των Δ. Δημητρώπουλου και Π. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, Αθήνα 2007 (τ. Α', Β', Γ', Δ').

-Β. Παναγιωτόπουλος (έκδοση-σχολιασμός-ευρετήρια), με τη συνεργασία των Δ. Δημητρώπουλου και Π. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γ.Α.Κ.*, τ. Ε', Αθήνα 2018.

-Δ. Σάρρος, «Γράμματα αναφερόμενα εις την ιστορίαν του Σουλίου και της Πάργης», *Ηπειρωτικά χρονικά* 1 (1926): 148-157.

2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α' Ελληνική

-Αθηναγόρας, Μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργης, «Νέος Κουβαράς, ήτοι Χρονικά Σημειώματα αναφερόμενα εις την πόλιν ιδία των Ιωαννίνων, εις μονάς αυτής και τας επαρχίας αυτής», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4 (1929): 1-78.

-Κ. Άμαντος, «Η αναγνώρισις υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των Χριστιανών και ο Ορισμός του Σινάν πασά», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930): 197-210.

-Α. Αναστασόπουλος- Ε. Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος και τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999): 37-54.

-Μ. Ανεμοδουρά, *Ο θεσμός του Επόπτη Φύλαξης των Δερβενίων κατά την περίοδο του Αλή πασά Τεπεντελενλή και η σχέση του με τον αρματολισμό*, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα 2012.

-Δ. Ανωγιάτης-Pelé, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1993.

-Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών περιοχών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854, περιέχουσα και τοπογραφικόν πίνακα πάσης της Ηπείρου*, τ. Ι και ΙΙ, Αθήνα 1856. (φωτογρ. ανατυπ. Αθήνα 2004).

-----, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, εισαγωγή Κ. Θ. Δημαράς. Μέρη Α, Β, Γ, Ιωάννινα 1984.

-----, *Βιογραφική Συλλογή Λογίων της Τουρκοκρατίας* [Ιωάννινα, 1866], εισαγωγή-επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ιωάννινα 1960.

-Σπ. Αραβαντινός *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή*, Αθήνα 1895 (δεύτερη φωτογραφική ανατύπωση, τ. Ι, ΙΙ, Αθήνα 2004).

-----, (επιμ.), *Αρτέμιου Ν. Μίχου, Απομνημονεύματα της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826) και τινές άλλαι σημειώσεις εις την Ιστορίαν του Μεγάλου Αγώνος αναγόμεναι*, Αθήνα 1883.

-Β. Αργυρούλης, (μτφρ.), «W. M. Leake, Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810. Κεφ. 40ό. Από τα Φάρσαλα στον Αλμυρό: Φυλάκη, Κρόκιο Πεδίο, Αλμυρός, Μονάδες μέτρησης των δημητριακών, Άλος, Σούρπη, Πλάτανος, Πτελέος, Χαμάκο, Λάρισα Κρεμαστή, Κλέφτες της Όθρυος, Τσιγγέλι, Ίτων. Φθιώτιδες Θήβες, Πύρασος, Παγασές», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 33 (1998): 208-234.

-Σπ. Ασδραχάς, «Αρματολοί και κλέφτες στη Λευκάδα, 14 ανέκδοτες επιστολές» *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 934-944

-----, «Γαιοπρόσδος και εκχρηματισμός», στο του ιδίου, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, Αθήνα 1982, σ. 79-144, 353-359.

-----, «Από την συγκρότηση του αρματολισμού. Ένα ακαρνανικό παράδειγμα» στο του ιδίου, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, Αθήνα 1982, σ. 244-245.

-----, «Πραγματικότητες του ΙΗ' αιώνα», στο του ιδίου, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αιώνες*, Αθήνα 1982, σ. 155-199.

- , *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας*, Αθήνα 1999.
- , *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1999.
- Λ. Αρσενίου, *Τα τσελιγκάτα*, Αθήνα 1972.
- P. Anderson, *Το απολυταρχικό κράτος*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Αθήνα 1986.
- K. Armstrong, *Ισλάμ, μια σύντομη ιστορία*, μτφρ. Φ. Τερζάκης, Αθήνα 2002.
- G. L. Ars, *Η Αλβανία και η Ήπειρος, Τα Δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Αντ. Διάλλα, εισαγωγικό σημείωμα Β. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα 1994.
- Α. Ε. Βακαλόπουλος, «Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια και την επανάσταση του Θύμιου Μπλαχάβα στη Θεσσαλία στα 1808», *Τρικαλινά* 6 (1986): 59-82.
- , *Ιστορία της Μακεδονίας*, Θεσ/κη 1969.
- , «Η εξόντωση των αλβανών μισθοφόρων της Πύλης στο Μοναστήρι (μέσα 1830), η καταδίωξη των τελευταίων μακεδόνων κλεφταρματολών (1830-1834) και η εξάλειψη του θεσμού τους», *Μακεδονικά* 19 (1979): 5-6.
- K. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ηπείρου από τις αρχές της οθωμανοκρατίας ως τις μέρες μας*, Αθήνα 2003.
- Κ. Βακατσάς, «Η αγροτική ιδιοκτησία 1913-1918 στον Νομό Ιωαννίνων, (τμήμα Κουρεντών)», *Δωδώνη Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 36 (2007-2008): 39-139.
- Δ. Κ. Βαρδουνιώτης, «Καταστροφή του Δράμαλη», *Εκ των τυπογραφείων Εφημερίδος "Μορέας"*, Τρίπολη 1913.
- Κ. Ι. Βαρτζώκας, *Αλέξης Νούτσος ο Μεγάλος Ηπειρώτης: Η προσφορά της Ηπείρου στον αγώνα του '21*, Ιωάννινα 1971.
- , «Ιστορικά περί Ναούσης», *Μακεδονικά* 3 (1953-1955): 126-141.
- , «Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας», *Μακεδονικά* 5 (1963): 319-363.
- Η. Βασιλάς, «Ο ελαιών της Πρέβεζας», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 606-610.
- , «Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρέβεζας (12/24 Οκτωβρίου 1798). Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L. A. Camus Baronde Rishemon», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 954-958, 1048-1055, 4 (1955): 29-36, 133-140, 245-249, 348-352.

-Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975.

-Ε. Βέτσιος, «Στοιχεία από την εξάπλωση της πανώλης στην Ήπειρο την περίοδο 1759-1762», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 42 (2008): 267-297.

-Ι. Βιγγοπούλου, «Με το βέμμα των περιηγητών τόποι άνθρωποι μνημεία» *Travelogues*, ιστοσελίδα του Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη. <http://el.travelogues.gr/travelogue>.

-----, «Ταξιδιώτες και Αλή πασάς. Όταν η Δύση συναντά την Ανατολή», εισαγωγή στο Ρ. Ο. Bröndsted, Th. Lyman, *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα. Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών*, Ιωάννινα 2006, σ. 7-24.

-Δ. Βλάμη, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο*, Αθήνα 2000.

-Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά, Μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη(1715-18210)*, Αθήνα 1935.

-----, «Τα πρώτα ταχυδρομεία. Α' 1821-1827», Ανάτυπο από περ. *Προπύλαια Β'* (φυλ. α'), Αθήνα, χ.χ.

-Μ. Βλάχος, *Louis Dupré, Ταξίδι στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα 1994.

-Λ. Βρανούσης, «Αθανάσιος Ψαλίδας. Ο Δάσκαλος του Γένους. Ο πατριώτης-ο πολιτικός-ο αγωνιστής», *Ηπειρωτική Εστία* 1 (1952): 331-470.

-Ε. Βρανούση, «Οι όροι Αλβανοί και Αρβανίται και η πρώτη μνεία του ομώνυμου λαού της Βαλκανικής εις τας πηγάς του ΙΑ' αιώνας», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 2 (1970): 207-254.

-Ν. Βλασσόπουλος, *Η Μάλτα ως εμπορικό-ναυτικό κέντρο και ο ρόλος της στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης*, Ιωάννινα 1996, *Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 25 (1996):149-152.

-Ι. Γ. Βορτσέλας, *Φθιώτις*, Αθήνα 1973.

-Ε. Βουραζέλη-Μαρινάκου, *Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσ/κη 1950.

-Ö. L. Barkan, «Οι μορφές οργάνωσης της αγροτικής εργασίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το ΙΕ' και το ΙΣΤ' αιώνα», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμέλεια, εισαγωγή-επιλογή

κειμένων), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1979, σ. 45-85.

-Κ. Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα*, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, Αθήνα 2013.

-F. Beaujour, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*, επιμ.- σχολ. Τ. Βουρνάς, μτφρ. Ε. Γαρίδη, Αθήνα 1974.

-G. Baer, «Μονοπώλια και περιοριστικές πρακτικές των τουρκικών συντεχνιών», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 597-612.

-J. J. Björnstaahl, *Οδοιπορικό της Θεσσαλίας*, μτφρ. Μεσεβρινός (Α. Μυστακίδης), Θεσσαλονίκη 1979.

-R. Van Boeschoten, «Κλεφταρματολοί, ληστές και κοινωνική ληστεία», *Μνήμων* 13 (1991): 9-24.

-Γ. Γάγαρης, «Πανηγύρεις», *Λωδώνη (Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο)*¹ (1895):19-22.

-Θ. Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975.

-Ε. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Αθήνα 1982.

-Ι. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα 1971.

-----, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, γιου του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972): 35-158.

-Ν. Γιαννόπουλος, «Οι δύο μεσαιωνικοί Αλμυροί και ο νυν», *Εφημερίς Παρνασσού* 8 (1904): 65-92.

-Τ. Γιοχάλας, *Ο Γεώργιος Καστριώτης εις την νεοελληνικήν λογοτεχνίαν και ιστοριογραφίαν*, Θεσσαλονίκη 1975.

-Μ. Γκιόλιας, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους (1393-1821)*, Αθήνα 1999.

-Χ. Γ. Γκούτος, *Η επαρχία της Κόνιτσας και η Μολίστα επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 2003.

-Τ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικά ονόματα εκ Πελοποννήσου των χρόνων της Τουρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1957): 337-374.

-Ch. Callmer, «Ο Σουηδός ανατολιστής Björnstaahl και το ταξίδι του στη Θεσσαλία στα 1779», *Νέα Εστία* 54 τχ. 629 (1953): 1305-1312.

-N. Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, μτφρ. Ανδρέας Σιδέρης, επιμ. Λ. Εμπειρίκος- Α. Σιδέρης, Ιωάννινα 2009.

-Στ. Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1987.

-Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του*, Αθήνα 1986.

-Δ. Κ. Δημητράκης, *Τα οικονομικά του Μεσολογγίου (1740-1826)*, Αθήνα 1939.

-Β. Δημητριάδης (εισαγ.-μετάφρ.-σχόλια), *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί*, Θεσσαλονίκη 1973.

-----, «Ο kanunâme και οι χριστιανοί κάτοικοι της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 19 (1979): 328-395.

-Δ. Δημητρόπουλος, «Ελαιοτριβεία, μύλοι, φούρνοι, εκκλησίες στον νησιωτικό χώρο τον 17ο αιώνα. Προσέγγιση στο ζήτημα της συνιδιοκτησίας με βάση το παράδειγμα της Μυκόνου», *Μνήμων* 16 (1994): 37-70.

----- «Το οικιστικό πλέγμα της περιοχής της Λειβαδιάς», *Τα Ιστορικά*, 42 (2005): 75-112.

-----, «Η αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας», *Τα Ιστορικά* 45 (2006): 315-352.

-----, «Οχρωματικές και οικοδομικές εργασίες του Αλή πασά στην Πρέβεζα», *Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, Πρέβεζα, 16-20 Σεπτεμβρίου 2009*, Πρέβεζα 2010, σ. 41-51.

-----, «Ο σαράφης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, 1813-1814. Οικονομικές δοσοληψίες και συναλλαγές», στο Σ. Πετμεζάς, Τζ. Χαρλαύτη, Α. Λυμπεράτος, Κ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Θεωτηρικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες. Πρακτικά 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας, Ρέθυμνο 10-13.12.2008*, Ρέθυμνο 2012, σ. 207-228.

-----, «Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί: το «τζελέπικο» στις περιοχές του Αλή πασά», στο Χρ. Αργιαντώνη, Λ. Παπαστεφανάκη, Μ. Χρ. Χατζιωάννου (επιμ.), *Αγορές και Πολιτική: Ιδιωτικά συμφέροντα και Δημόσια εξουσία (18ος-20ός αιώνας)*, *Πρακτικά 2^{ου}*

Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας, 10-12 Φεβρουαρίου 2012, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, Βόλος 2016, σ. 99-111.

-D. Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 1983 (πρωτ. έκδοση Λονδίνο 1973).

-R. A. Davenport, *Βίος Αλή πασά εκ Τεπελενίου επονομασθέντος Ασλάν ή Λέοντος*, μτφρ. Α. Κ. Μπίτζης, Αθήνα 1866.

-D. d' Istria, *Σύγγραμμα περί των εν τη Ανατολή Γυναικών (της κομήσεως Δώρας Ιστριάδος)*, μτφρ. Αιμ. Σκουζέ, Αθήνα 1864.

-D. Djordjevic, *Ιστορία της Σερβίας, 1800-1918*, μτφρ. Ν. Παπαρρόδου, Θεσ/κη 1970.

-Μ. Ευθυμίου, «Οι συντεχνίες. Η κρατική οργάνωση τεχνών και επαγγελμάτων», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 325-338.

-----, «Οι κοινότητες της ελληνικής χερσονήσου κατά την Τουρκοκρατία. Μια απόπειρα σχηματικής κατάταξης στον χώρο, κατά την εσωτερική πολιτική και οικονομική τους λειτουργία», *Εώα και Εσπέρια* 7 (2007): 239-245.

-----, Β. Σαράφης, (επιμ., σχολ. εισαγ.), Αρτέμιου Μίχου, *Απομνημονεύματα της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826) και τινές άλλαι σημειώσεις εις την Ιστορίαν του Μεγάλου Αγώνος αναγόμεναι*, Αθήνα 2019.

-Μ. Γενς: «Συγκριτική μελέτη των στοιχείων της ισόβιας εκμίσθωσης προσόδων και του όγκου των εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά το β' μισό του 18^{ου} αιώνα», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1980, σ. 278-300.

-G. Goodwin, *Οι Γενίτσαροι*, μτφρ. Τρ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1997 (πρωτ. έκδοση Λονδίνο 1994).

-Br. Mc Gowan, «Η εποχή των Αγιάνηδων», στο Η. Inalcik - D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1600-1914*, μτφρ. Μ. Σαρήγιαννης, τ. Β', Αθήνα 2011 (τίτλος πρωτ. έκδοσης: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* τ. 2, 1600-1914, Cambridge 1994), σ. 255-387.

-H. A. R. Gibb και H. Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, μτφρ.-σχολ. Η. Κολοβός, Αθήνα 2005, (πρωτοτ. έκδοση, Λονδίνο, Ν. Υόρκη 1957).

-Χρ. Σ. Ζάλιος «Τα Λευκάδια της Νάουσας» *Χρονικά Ιστορίας και Πολιτισμού Ν. Ημαθίας* 20 (2013): 25-31.

-Π. Ζερλέντης, *Συνθήκη Επτανησίων και Αλή πασά εν έτει 1803*, Αθήνα 1921.

-Γ. Ζώρας, «Η ανταρσία του Αλή πασά εις τα άγνωστα έγγραφα του απορρήτου Αρχείου του Βατικανού», *Παρνασσός* 15 (1973):122-151.

-N. Zemon-Davies, *Η επιστροφή του Μαρτίνου Γκέρ*, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα 2000 (πρωτότυπη έκδοση Harvard University Press 1983).

-E. Hobsbawm, «Εισαγωγή» στο Karl Marx, *Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί*, μτφρ. Θ. Καλοπίσης, Αθήνα 1983, σ. 8-34.

-H. Holland, *Ταξίδι στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία 1812-1813*, μτφρ. Τ. Βουρνάς, Αθήνα 1989.

-Κ. Θεσπρωτός, Α. Ψαλίδας, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου εξ ανεκδότου χειρογράφου*, προλεγ. και σημ. Α. Χ. Παπαχαρίσης, Ιωάννινα 1964.

-Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Ο Σταύρος Ιωάννου*, Αθήνα 2004.

-Γ. Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου «Απόψεις γύρω από τη γεωργική ζωή στη Θεσσαλία στα μέσα του 19ου αιώνα», *Τρικαλινά* 4 (1984): 89-102.

-Ş. Ilıcak, «Μια εξέταση των πολιτικών των Αλβανών στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης», ανακοίνωση κατά τη διάρκεια του Ιστορικού Συνεδρίου με θέμα: «Ψηφιακό Αρχείο 1821: αρχειακά ερωτήματα, ερευνητικές προοπτικές, ψηφιακές προκλήσεις, 14-15 Μαρτίου 2019 Ε.Ι.Ε (συνδιοργάνωση Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Γενικά Αρχεία του Κράτους).

-H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασσική εποχή (1300-1600)*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα 1995.

-----, «Το οθωμανικό κράτος: οικονομία και κοινωνία, 1300-1600» στο H. Inalcik-D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 1300-1600, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2008, σ. 11-406.

-Ε. Κακουλίδη-Πάνου, *Συμβολή στη μελέτη του έργου του Αγάπριου Λάνδου. Συμβολές, Νεοελληνικά Μελετήματα, (Έρευνες στη Νέα Ελληνική Φιλολογία)*, Ιωάννινα 1982.

-Λ. Καλλιβρετάκης, «Η ελληνική κοινότητα της Αλβανίας, από τη σκοπιά της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας», στο Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής, Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα 1995, σ. 26-58.

-Α. Ζ. Καλκλή, *Το οθωμανικό δίκαιο εν Ελλάδι*, Αθήνα 1931, σ. 17, 22, 40.

-Κ. Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές. Οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009.

-Τ. Χ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου, 1500-1821*, Αθήνα 1924.

- , *Η Φιλική Εταιρεία 1814-1821*, Αθήνα 1926.
- Κ. Καραβίδας, *Αγροτικά. Μελέτη συγκριτική*, Αθήνα 1978, (φωτ/κη ανατύπωση από την έκδοση 1931).
- Κ. Καρακώστας, *Τα Αρματολίκια της Ανατ. Στερεάς Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Ν. Δ. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Martin Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44 (2007):165-263.
- Δ. Φ. Καρατζένης, *Γώγος Μπακόλας, ο αδάμαστος οπλαρχηγός του '21*, Ιωάννινα 1978.
- , *Επανάσταση Καλαρρυτών-Συράκου Ιούλιος 1821*, Ιωάννινα 1988.
- Ε. Καρατζινίου, Π. Φωτεινού, *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τρίτος Κώδικας (1669/73-1750/67)*, επιμ. Ε. Ζαχαριάδου, Ηράκλειο 2003.
- Δ. Ν. Καρύδης, Μ. Kiel, *Σαντζάκι του Ευρίπου-15ος, 16ος αιώνας. Συνθήκες και χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής διαδικασίας των πόλεων και των χωριών*, Άμφισσα 1985 (ανάτυπο από το περ. *Τετράμηνα* τχ. 28-29).
- Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων Από τα 1821 μέχρι τα 1833*, επιμ. Γ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 2005 (ανατ. από την έκδοση του 1939).
- Ο. Κατσαρδής-Hering, *Λησμονημένοι ορίζοντες των Ελλήνων εμπορών: το εμπορικό πανηγύρι στη Senigallia (18^{ος} αιώνας-αρχές 19^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 1989.
- , «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστάσεις των χριστιανών υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530-1821). Μία απόπειρα τυπολογίας», στο συλλογικό *Τα Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, Ταυτότητες, Ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*, επιμ. ελλην. έκδοσης Α. Λυμπεράτος, Ηράκλειο 2014, σ. 575-618.
- , «Χριστόφορος Φιλητάς, σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας», *Μνήμων* 12 (1989): 9-41.
- Ρ. Α. Κανταντζόγλου, *Συγγένεια και οργάνωση του οικιακού χώρου. Συρράκο 1898-1930*. Αθήνα 1997.
- Γ. Κεχαγιόγλου, «Ένα Χειρόγραφο της “Γεωγραφίας Φυσικοπολιτικής” του Α. Ψαλίδα», *Ο Ερανιστής* 13, τχ. 73 (1976): 23-40.
- Π. Κιτρομηλίδης, «Αγώνες για την ιδεολογική ανανέωση στην παιδεία των Ιωαννίνων-Ερμηνευτικό Χρονικό», *ΑΝΤΙ* τ. ΙΑ', τχ. 179 (1981): 26-30.
- Χρ. Κλαίρης, *Λειτουργική Γλωσσολογία* (μτφρ. Ε. Σελλά), Αθήνα 2007.

- Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1957.
- Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, τ. Β', Αθήνα 2003.
- , «Μία αυτοκρατορία σε κρίση. Κρατική οργάνωση -παλαιοί θεσμοί- νέες προσαρμογές» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 41-58.
- Ι. Κολιόπουλος, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, 1979.
- , «Ληστές και λησταντάρτες στην Κεντρική Ελλάδα του 1835-1836», *Μνήμων* 7 (1978-79):118-134.
- Κ. Κόμης, «Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της Πρέβεζας, 18^{ος} αιώνας», *Μνήμων* 19 (1997): 143-160.
- , *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας, 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999.
- Π. Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17^{ος}-αρχές 20^{ού} αιώνα*, Αθήνα 1998.
- , «Η εξέλιξη των "εκκλησιαστικών" βερατίων και το "Προνομιακόν Ζήτημα"», *Τα Ιστορικά* 5 (1988): 259-286.
- Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Η λαϊκή ιδεολογία*, Αθήνα 1979.
- , *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982.
- Ν. Κοταρίδης, Ν. Θεοτοκάς, *Η οικονομία της βίας. Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2006.
- Φ. Κοτζαγεώργης, «Τσιφλίκια στον καζά Διδυμοτείχου 1455-1614», στο Σ. Πετμεζάς, Τζ. Χαρλαύτη, Α. Λυμπεράτος, Κ. Παπακωνσταντίνου, (επιμ), *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας (Ρέθυμνο, 10-3-2008)*, Ρέθυμνο 2012, σ. 95-117.
- Σ. Κουγέας, «Ο Περραιβός εις την Μάνην», *Νέα Εστία* 49 (1951): 438 -462.
- Ι. Κουκίδης, «Λεξιλόγιο ελληνικών λέξεων προερχόμενων εκ της τουρκικής γλώσσας», *Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού Θησαυρού [Α.Θ.ΛΓ.Θ]* 15 (1960), όλος ο τόμος.
- Α. Κουκούδης, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. 1-4: *Οι Βλάχοι της Θεσσαλονίκης* τ.1, *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, τ.2, *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων* τ.3, *Οι Βεργιανοί Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας* τ.4, Θεσσαλονίκη 2001.

-Κ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων, από των αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας*, Βιέννη 1832, τ. 12.

-Αικ. Κουμαριανού (επιμ.), *Δανιήλ και Γρηγορίου των Δημητριάων, Γεωγραφία Νεωτερική, ερμηνευθείσα από διάφορους συγγραφείς*, Αθήνα 1988.

-Ε. Κουρίλας, *Η Μοσχόπολη και η Νέα Ακαδημία αυτής. Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτισις της γλώσσης αυτών*, Αθήνα 1934.

-Γ. Κουρμαντζής, «Η Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων: Ιστορία, Χώρος και Κοινωνικός Ιστός», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Οι Εβραϊκές Κοινότητες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: Από τον 15ο αιώνα μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, επιμ. Ι. Κ. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 276- 290.

-Γ. Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών (τέλη 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αιώνα): Προσωπογραφικά στοιχεία και μαρτυρίες για το ρόλο τους στην οικονομία της περιοχής», *Πρακτικά 3^{ης} επιστημονικής συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, Δράμα 21-24 Μαΐου 1998* (ανατ.), Δράμα 2002, σ. 189-205.

-Α. Κουτσαλέξης, *Διαφέροντα και περίεργα τινά ιστορήματα*, Αθήνα 1882.

-Λ. Κουτσονίκας, *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Αθήνα 1863 (ανατύπωση Αθήνα 2002).

-Α. Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον 1η' αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση*, τ. 3, Αθήνα 1998.

-Β. Κρεμμυδάς, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο 1793-1821*, Αθήνα 1980.

-Γ. Κρέμος, «Ιστορικά επανορθώματα», *Παρνασσός* 7 (1983):950-979 και 8(1984): 64-75 και 139-154.

-Κ. Κρυστάλλης, *Οι Βλάχοι της Πίνδου*, Αθήνα 1952.

-Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996.

-Κ. Κωστής, *Στον καιρό της Πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Ηράκλειο 1995.

-Κ. Kaser, «Κτηνοτροφία, συγγένεια και οικολογία στον ορεινό όγκο της Δυτικής Βαλκανικής (14^{ος} - αρχές 20^{ου} αιώνα)», στο Β. Νισιάκος - Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής*, Αθήνα 2008, σ. 185-193.

-Ι. Μ. Kunt, *Οι Υπηρέτες του Σουλτάνου*, επιμ., μτφρ. Στ. Παπαγεωργίου, Αθήνα 2001.

-Α. Λάνδος, *Γεωπονικόν βιβλίον καλούμενον [έτος συγγραφής 1643]*, επιμέλεια, εισαγωγή, σχόλια, γλωσσάριο Δ. Δ. Κωστούλας, Βόλος 1991.

-Σπ. Λάμπρος, «Χειρόγραφοι εφημερίδες του Αγώνος», *Νέος Ελληνομνήμων* 1, τχ. 4, (1904): 451-487.

-----, «Περί της Παιδείας εν Ιωαννίνους επί Τουρκοκρατίας», *Νέος Ελληνομνήμων* 13, τχ. 3 (1916): 273-317.

-Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, 1 (1971).

-----, «Ζαγοριακά», μέρος Α', Αθήνα (1889), επανέκδοση Ιωάννινα 1993.

-----, «Μαλακασιακά», *Ηπειρωτικά Μελετήματα* 5 (1888), επανέκδοση Ιωάννινα 1993.

-Κ. Λαζαρίδης, «Οι Τούρκοι σπαήδες», *Ηπειρωτική Εστία* 1 (1952):10-14, 137-142.

-----, «Γύρω από ένα έγγραφο των σουμπασήδων Ζαγορίου», *Ηπειρωτική Εστία* 7 (1958): 639-640.

-----, *Το Ζαγόρι στον αγώνα για την εθνική παλιγγενεσία (1820-1830)*, Ιωάννινα 1971.

-Μ. Θ. Λάσκαρις, *Έλληνες και Σέρβοι κατά τους απελευθερωτικούς των αγώνες 1804-1830*, Αθήνα 1936.

-Ε. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια τριάντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος} -19^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1996.

-Α. Λιγνός, *Αρχαίον Κοινότητος Υδρας (1772-1832)*, τ. 1, Πειραιάς 1921.

- Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924.

-Δ. Λούπης, «Οθωμανικά τοπωνύμια του ελλαδικού χώρου», *εκπαιδευτικό εγχειρίδιο στο πλαίσιο του κύκλου μαθημάτων Οθωμανικής Γλώσσας και Παλαιογραφίας 2014-2015 του Προγράμματος Οθωμανικών Σπουδών/Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών*, Αθήνα 2015.

-Β. Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τ. 1, Αθήνα, 2001 (πρώτη έκδοση Λονδίνο 1961).

-Γ. Μακρής- Στ. Παπαγεωργίου, *Το Χερσαίο Οδικό Δίκτυο στο κράτος του Αλή πασά. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας εννιαίας αγοράς*, Αθήνα 1990.

-Ι. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, μτγρ.- σημ. Ε. Καραντινού, Αθήνα 2002.

- Σ. Μάξιμος, *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, Αθήνα 1973.
- , *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα*, Αθήνα 1976.
- Α. Γ. Μαυρομάτης, *Καρπενήσι 1810-1820*, Αθήνα 2006.
- Μ. Μελετίου, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα*, τ. 2, Βενετία 1728 (β' έκδοση επιμ. Ανθ. Γαζής, Βενετία 1807).
- Β. Γ. Μέξας, *Οι Φιλικοί. Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ των αρχείων Σέκερη*, Αθήνα 1937.
- Κ. Δ. Μέρτζιος «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεῖον» *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11 (1933): 152-180 και 182-187.
- , «Πως ήτο η Αυλή του Πασά Ιωαννίνων το 1720», *Ηπειρωτική Εστία* 2 (1953): 345-348.
- , «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασά Τεπελενλή», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954): 5-14, 119-126, 264-272, 344-347.
- , «Χρονολογικοί πίνακες των πασάδων Ιωαννίνων», *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967): 449-450 και 540-549.
- Λ. Μιρμίρογλου, *Οι Δερβίσαι*, Αθήνα 1940.
- Φ. Μιχαλόπουλος, *Τα Γιάννενα και η Νεοελληνική Αναγέννηση (1648-1820)*, Αθήνα 1930.
- , *Μοσχόπολη: Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας 1500-1679*, Αθήνα 1941.
- Ν. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως κατά τους Τούρκους Ιστοριογράφους, κατ' αντιπαραβολή προς τους Έλληνας Ιστορικούς*, Αθήνα 1960.
- Ν. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882.
- Β. Μπάρας, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, επιμ. Λ. Βρανούσης, Αθήνα 1966.
- Ε. Μπαλτά, «Οι κανοναμέδες του Μοριά», *Ιστωρ* 6 (1993): 29-70.
- Ι. Μπενιζέλος, *Ιστορία των Αθηνών*, επιμ. Ι. Κόκκωνας- Γ. Μώκος, Αθήνα 1986.
- Στ. Μπέττης, «Ασημάκης Κροκίδας (ο έμπορος, ο άνθρωπος, ο πατριώτης)», *Ηπειρωτική Εστία* 20 (1971): 317-328.

-Β. Α. Μυστακίδης, "Συμβολή εις την Ιστορίαν των εν Ιωαννίνοις Σχολείων (Σχολή του Γκιούμα-Ανέκδοτα ταύτης Σιγίλλια), *Παρνασσός* 10 (1886): 55-76, 132-140, 185-191.

-Κ. Μωϋσής, *Το ταχυδρομείον κατά την Ελληνικὴν Επανάστασιν 1821-1827*, Αθήνα 1971.

-Α. Μηλιαράκης, *Ολίγαι λέξεις περί της καταγωγῆς του Σκενδέρμπεη*, Αθήνα 1876.

-L. Mile, «Η επέκταση του συστήματος των τσιφλικιών στα αλβανικά εδάφη (τέλη του ΙΗ'-αρχές του ΙΘ'αιώνα)» στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (ιε'-ιθ'αι.)*, Αθήνα 1979, σ. 183-188.

-Α. Mehlan, «Εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια» (μτφ. Ε. Παπαδημητρίου), στο Σπ. Ασδραχάς, (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (ΙΕ'-ΙΘ'αιώνας)*, Αθήνα 1979, σ. 367-391.

-Α. Mufit, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, μτφρ. Α. Ν. Ιορδάνογλου. Προλεγόμενα- σημειώσεις Κ. Βλάχος, Αθήνα 1980.

-V. Moutafchieva, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 15^{ος}-16^{ος} αιώνας*, μτφρ. Ουρ. Ασρινάκη- Ε. Μπαλτά, Αθήνα 1990.

-Γ. Π. Νάκος, *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών 1821-1912*, Θεσσαλονίκη 1984.

-Β. Νιτσιάκος, Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής*, Κόνιτσα 2000.

-Π. Νούτσος, «Ο Νεαρός Ψαλίδας και η Φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23 (1981):187-214.

-Γ. Β. Ντραγκούλης, *Οι συντεχνίες στη Λάρισα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Λάρισα 1982.

-Κ. Α. Οικονόμου, *Η Λάρισα και η Θεσσαλική Ιστορία, από την οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή τουρκοκρατία έως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, τ. Δ', Λάρισα 2009.

-Μ. Οικονόμου, «Μάνθος Οικονόμου (ιστορική μονογραφία)», *Ηπειρωτική Εστία* 8 τχ. 88-89 (1959): 617-639.

-Ι. Ortayli, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός 19^{ος} αιώνας. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, Αθήνα 2004, (πρωτ. έκδοση Κωνσταντινούπολη 1983).

-Br. Osswald, «Η οθωμανική εδαφική επέκταση στην Ήπειρο και τα Ιόνια Νησιά (XIV -XV αιώνας)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006): 341-364.

-Β. Παναγιωτόπουλος, «Η προκήρυξις της Μεσσηνιακής Γερουσίας προς τας Ευρωπαϊκάς Αυλὰς», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.)* 12 (1957): 137-150.

-----, «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18ο αιώνα», *Ο Εραμιστής* 11(1974): 41-56.

-----, «Ζητήματα της ηπειρωτικής ιστορίας στα χρόνια του Αλή πασά», *Ήπειρος-κοινωνία-οικονομία, 15ος-20ός αιώνας, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (4-7 Σεπτεμβρίου 1985)*, Ιωάννινα 1987, σ. 289-296.

-----, «Το γαλαξιδιώτικο ναυτικό και τα ζητήματά του: μια σκιαγραφία», στο *Μουσείο Γαλαξιδίου, Γαλαξιδιώτικα Καράβια*, Αθήνα 1988.

-----, Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, *Επιλογή*, ετήσιο αφιέρωμα (1993): 379-389.

----- κ. ά., *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου*, Αθήνα 2003.

-Κ. Πανάγου, «Το Βοϊβοδαλίκι της Άρτας. Συμβολή στην ιστορία της Άρτας, τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα», *Δωδώνη* 20 (1997): 177-219.

-Γ. Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1823)», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1986): 71-102.

-----, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα τέλη 18^{ου}- αρχές 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1990.

-----, *Οικονομικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18^{ου} - αρχές 20^{ου} αι.)*, Ιωάννινα 1995.

-Στ. Παπαγεωργίου, «Οι μπεήδες του αλβανικού νότου απέναντι στον Αλή πασά Τεπελενλή και την Υψηλή Πύλη. Η περίπτωση της οικογένειας Βλόρα της Αυλώνας», *Δοκίμες*, 17-18 (2013):7-59.

-----, *Το Αρχείο του Γιαννάκη Ράγκου*, Αθήνα 1982.

-Ν. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Δύο κώδικες της Βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζά», *Παρνασσός* 3 (1902): 138-160.

-Γ. Παπαθανασίου, *Η ιστορία των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1991.

-Α. Ν. Παπακώστας (σημειώσεις-προλεγόμενα), *Ιστορία της πολιορκίας του Αλή πασά (1820-1822) εξ ανεκδότου χειρογράφου Α. Ψαλίδα, αποκειμένου εις ιστορικά αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη* (Ανάτυπο από τον τόμο 2 του περιοδικού Νέος Κουβαράς), Αθήνα 1962.

-----, «Η αγάπη του Αλή πασά για τη μουσική και τον χορό», *Νέος Κουβαράς* 2 (1962): 33-52

-Σπ. Παπακώστας, «Ο Αλή πασάς και η νεοελληνική αναγέννηση», *Σκουφάς* 7, τχ. 60-61 (1981): 86-104.

-Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 7, Αθήνα 1930.

-Ε. Παπαταξιάρχης, Θ. Παραδέλης, *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, 1993.

-Β. Παπούλια, *Καταγωγή και υφή του παιδομαζώματος στο Οθωμανικό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 2011 (πρωτ. έκδοση Μόναχο 1963).

-Π. Παπατσώνη, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της Βασιλείας Γεωργίου του Α΄*, εισαγ. και σχολ. Ε. Πρωτοψάλτης, Αθήνα 1960.

- Ε. Πατσαλιάς, «Η αγροτική ιδιοκτησία στην πεδιάδα της Άρτας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας», *Σκουφάς* 4, τχ. 36 (1975): 176-181.

-----, «Μπάσταινα» ένα ιδιόμορφο εμπράγματο δικαίωμα στην Ήπειρο κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας», *Σκουφάς* 8, τχ. 74-75 (1991): 340-352.

- Β. Ν. Πατσέλης, «Η οικονομική πολιτική και ο πλούτος του Αλή πασά», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* 16 (1936): 115-147.

-----, «Οι Μωαμεθανοί εις Ήπειρον», *Ηπειρωτική Εστία* 16, τχ. 178 (1967): 1-20.

-Β. Παυλίδης, «Μέτρα και σταθμά της Παραμυθιάς», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11 (1933): 535-542.

-Χρ. Περραιβός, *Επικρίσεις εις την Ιστορία του Πρωτοσύγγελου Φρατζή*, Αθήνα 1840.

-----, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, τόμ. I-II, Αθήνα 1857.

-----, *Απομνημονεύματα Πολεμικά, διαφόρων μαχών συγκροτηθεισών υπό Ελλήνων και Οθωμανών, κατά τε το Σούλιον και Ανατολικήν Ελλάδα από του 1820 μέχρι του 1829 έτους*, τ. Α΄, Αθήνα 1836.

-Α. Πεταλά, «Αξιωματούχοι στην αυλή του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972): 257-272.

-Β. Πλαγιανάκου-Μπεκιάρη, Α. Στεργέλλης (επιμ.), *Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη*, τ. Α' (τεύχη I-II), Αθήνα 1996.

-Α. Πολίτης (επιμ.), *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, υπό Claude Fauriel, Ηράκλειο 1999.

-Ε. Πρεβελάκης, Κ. Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου (επιμ.), *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Ελληνική Επανάσταση. Προξενικές εκθέσεις του William Meyer από την Πρέβεζα*, τ. Ι, ΙΙ, Αθήνα 1996.

-Εμ. Πρωτοψάλτης, *Ο Γεώργιος Χριστιανός Γκρόπιους και η δράσις αυτού εν Ελλάδι*, Αθήνα 1947.

-----, (επιμ.), *Απομνημονεύματα των Αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης. Απομνημονεύματα Παλαιών Πατρών Γερμανού*, Αθήνα 1957.

-----, «Πολιτικάί συνθήκαι και διαπραγματεύσεις μεταξύ Επτανήσου Πολιτείας και Αλή πασά (1800-1807)», *Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου*, Αθήνα 1967, τ. 1, σ. 329-352 και 347.

-Δ. Πύρρου του Θετταλού, Αρχιμανδρίτου και Ιατροδιδασκάλου, *Γεωγραφία Μεθοδική*, Ναύπλιο 1834.

-Ν. Πανταζόπουλος, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία* (Ανάτυπο από το περιοδικό Γνώσεις), Αθήνα 1958.

-S. Pamuk, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», στο Η. Inalcik, D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: 1600-1914*, τ.2, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2011, σ. 601-638.

-K. Polanyi, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης, Αθήνα 2001 (πρωτ. έκδοση Λονδίνο 1944).

-F. Rouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, μτφρ. Ξ. Ζυγούρα, Αθήνα 1890.

-Β. Ρόκκου, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας, πόλη της υπαίθρου. Τρία ηπειρωτικά παραδείγματα» στο *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας*, Αθήνα 1985, τ. Α', σ. 75-82.

-Π. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, Αθήνα 1980.

-D. Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες: 1700-1922* (μετ. Μ. Σαρηγιάννης), Αθήνα 2006, (πρωτ. έκδοση Cambridge 2000).

-Κ. Σάθας, «Χρονικόν ανέκδοτον της Ηπείρου», *Πανδώρα* 15 (1864): 261-268.

-----, «Ειδήσεις περί εμπορίου και φορολογίας εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας», *Οικονομική Επιθεώρησης* 6 (1878-1879): 497-522.

-----, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών Δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869.

-Ι. Σακελλίων, «Ο Αετόλοφος (Δέσιανη) και το Βαθύρεμα της Αγιάς. Σχόλια, επιμέλεια στο χειρόγραφο του Θεοδώρου Χατζημιχάλη “Το συμπόσιον του σατράπου”», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 10 (1986): 60-66.

-----, «Η κατάρα και το ανάθεμα. Έργα και ημέρες του Βελή πασά στην επαρχία Αγιάς Λαρίσης, Σχόλια, επιμέλεια στο χειρόγραφο του Θεοδώρου Χατζημιχάλη», *Θεσσαλικά Χρονικά* 14 (1982): 77-121.

-Μ. Β. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939.

-----, (επιμ.), *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1982.

-Δ. Σαλαμάγκας, «Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα στα Γιάννινα», *Ηπειρωτική Εστία*, 8 (1959): 387-396.

-----, «Άγνωστοι Ηπειρώτες αρματολοί», *Ηπειρωτική Εστία* 11-(1962): 404-411.

-Θ. Σαράντης, «Τα Γρεβενά. Συμβολή στην ιστορία τους», *Μακεδονικά* 26 (1987): 242-307.

-Ν. Σαρρής, *Οσμανική Πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών*, τ. Α΄, *Το Δεσποτικό κράτος*, τ. Β΄ *Η δοσιματική διοίκηση* Αθήνα χ.χ.

-----, *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό Κράτος: Από το χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ Εφέντη του Μοραΐτη (1785)*, Αθήνα 1993.

-----, «Οργάνωση και Λειτουργίες των Δερβενίων», στο Β. Φίλιας (επιμ.), *Προβληματισμοί και Επισημάνσεις*, Αθήνα 1997, σ.187-230.

-Δ. Σάρρος, *Χρονογραφικά σημειώματα*, *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Δ.Ι.Ε.Ε.Ε.)* 5 (1900): 569-582.

-Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1994.

-----, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης κατά τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1996.

-Ι. Σγουρδάκης, *Άριστος οδηγός ή πείρα περί του τις πταίει*, Αθήνα 1876.

- Ε. Σελλά-Μάζη, *Διγλωσσία και κοινωνία. Η ελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα 2007.
- Γ. Α. Σιορόκας, «Σχέσεις Γάλλων με το πασαλίκι του Μπερατίου (1807-1808)», *Δωδώνη* 4 (1975): 349-376.
- , *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981.
- , «Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812-1814). Συγκρίσεις και διαπιστώσεις», *Δωδώνη* 13 (1984): 189-225.
- , *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τιλσίτ στη Βιέννη(1807-1815)*, Ιωάννινα 1999.
- Δ. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς. Πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», *Θησαυρίσματα* 6 (1969): 257-290.
- Τρ. Σκλαβενίτης, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και η Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια του Νικολάου Παπαδόπουλου*, Αθήνα 1991.
- Ε. Σκουβαράς, *Το παλιότερο αρματολίκι του Πηλίου κι οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία (1750-1790)*, Βόλος 1960.
- , *Ολυμπιώτισσα Περιγραφή και ιστορία τη Μονής, βιβλιοθήκη και χειρόγραφα, εκ του αρχείου της Μονής (1336-1900)*, Αθήνα 1967.
- Ηλ. Σκουλίδας, «Μετοικεσίες Αλβανοφώνων στον ελλαδικό χώρο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (1998-1999): 277-290.
- Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο οχυρώσεων στο πασαλίκι Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004.
- Ε. Σούρλας, «Κώστας Γραμματικός», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 13 (1938): 74-77
- , «Αθ. Ψαλίδα, Αρχαιολογία των Αρβανιτών», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 16 (1941): 219-228.
- , «Ιστορικά σημειώματα-Μορφές και φυσιογνωμίες εκ της επαρχίας Κονίτσης», *Ηπειρωτικά χρονικά* 16 (1941): 103-212.
- , «Ο Αθανάσιος Ψαλίδας ως παιδαγωγός. Αφιέρωμα στον μεγάλο Ηπειρώτη Διδάσκαλο του Γένους Αθανάσιο Ψαλίδα, 1767-1829», *Ηπειρωτική Εστία* 1 (1952): 471-484.

-Κ. Σπανός, «Το μετόχι της Μονής Δουσίκου στη Βατσουνιά της Καρδίτσας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 35 (2001): 122-126.

-----, «Ο Αλή πασάς, αγοραστής γαιών στα Μ. Καλύβια των Τρικάλων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 41 (2002): 21-27.

-----, *Άγνωστοι Θεσσαλοί κλεφταρματολοί αγωνιστές κατά την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2005.

-Δ. Σταματόπουλος, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1807-1816)», *Ιστορ* 10 (1997): 185-223.

-Δ. Σταμέλος, *Κατσαντώνης, η αποθέωση της παλληκαριάς*, Αθήνα 1980.

-Α. Σταυρόπουλος, «Ο θάνατος του Αλή πασά», *Σκουφάς* 64-65 (1983): 285-306 και 66-67 (1983): 382-390.

-----, *Το νοσοκομείο των Ιωαννίνων (1762-1822)*, Αθήνα 1986.

-Ε. Συγκέλου, «Η μάχη του Αχελώου 1358-1359», *Σκουφάς* 92 (2000): 382-386.

-Κ. Γ. Σφήκας, «Το ταχυδρομείο του Αλή Πασά, *Ηπειρωτική Εστία* 19 (1953): 1133-1136.

-Ed. Said, *Οριενταλισμός*, Αθήνα 1996 (πρωτ. έκδοση Νέα Υόρκη 1979).

-G. Sariyildiz, «Οθωμανικές αιτήσεις και αιτησιογράφοι [Osmanlılarda Arzuhal ve Arzuhalciler]», διάλεξη στο πλαίσιο *Σειράς διαλέξεων/Konferans Serisi1 του Σεμιναριακού Κύκλου Οθωμανικής Γλώσσας και Παλαιογραφίας του Προγράμματος Οθωμανικών Σπουδών* (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 11 Μαρτίου 2014), μτφρ. Δ. Λούπης, Αθήνα 2014

-H. Sezer, «Τα τσιφλίκια του Αλή πασά και της οικογένειάς του, μτφρ. Ε. Καλογεροπούλου, [Λιαδικτυακός Ιστότοπος ΕΙΕ www.eie.gr](http://www.eie.gr) › [nhrf](http://nhrf.inr.it) › [institutes](http://inr.it) › [instr-studiorumbalk](http://instr-studiorumbalk.tepelenlis) › tepelenlis.

-Tr. Stoianovich, «Οι τύποι και οι μηχανισμοί της αγοράς», στο Σπ. Ασδραχάς κ. ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΗ' αιώνες*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 483-513.

-Γ. Τερτσέτης, *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1836, υπαγόρευσε ο Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης*, Αθήνα 1846.

-Δ. Τζάκης, «Ένοπλοι στην ελληνοτουρκική μεθόριο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», *Δοκιμές*, τχ. 4 (1996): 7- 43.

-Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ. Α', Β' Λονδίνο 1860-1862.

-Μ. Τσικαλινάκη, «Η αγορά στο Χάνδακα (1669-1765): οι συντεχνίες και ο καθορισμός των τιμών», *Τα Ιστορικά* 22 (1995): 49-84.

-Γ. Ε. Τσίλης, *Πολεμικά γεγονότα στην Ήπειρο (1820-1824)*, Αθήνα 1994.

-Στ. Τσιονόπουλος, *Η ζωγραφική των σπιτιών του Ζαγορίου. Τέλη 18^{ου}- αρχές 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2009.

-Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας επί τη βάση ιστορικών πηγών*. Βόλος 1912.

-----, *Γεωργικαί σελίδες της θεσσαλικής ιστορίας εξ εγγράφων της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1914.

-----, «Ανέκδοτος αλληλογραφία του Βέλη Πασά υιού Αλή Πασά του Τεπελενλή. Συμβολή εις την γεωργικήνστατιστικήν της Θεσσαλίας επί Αλή πασά και εις την ιστορίαν του πλούτου και της γεωκτησίας αυτού και των υιών του», *Επετηρίς Παρνασσού* (περ. β΄) 10 (1914): 39-63

-Ε. Τσουγκαράκη, «Όψεις της Εξωτερικής Πολιτικής του Αλή πασά», *Ο Ερανιστής*, 19 (1993):138-187.

-Γ. Τσουκαλάς, (επιμ.σχολ. εισαγ.) *Απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21*, τ. 11, *Απομνημονεύματα Αναγν. Κοντάκη, Απομνημονεύματα Καν. Δεληγιάννη*, τ.16, Αθήνα 1957.

-Α. 'Uzun, «Ο Αλή πασάς και η περιουσία του» μτφρ. Γ. Σύρμας, *Διαδικτυακός Ιστότοπος ΕΙΕ* www.eie.gr > nhrf > institutes > inr > instr-studiorumbalk > tepelenis.

-Μ. Φανουράκης, «Η “ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», *Δοκίμες* 8 (1999): 127-156.

-Ε. Φαρμακίδης, *Η Λάρισα*, Βόλος 1926.

-Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Α΄ και Γ΄, Αθήνα 1861.

-----, *Δοκίμιον ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834.

-Δ. Φιλίππιδης, Γρ. Κωνσταντάς, *Περί της Ελλάδος Γεωγραφία νεωτερική*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1970 (πρωτ. έκδοση Βιέννη 1791).

-Ε. Φωτιάδης, «Συμβολή εις την περί του Θανάση Βάγια έρευνα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 6 (1931): 304-312.

-Α. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Αθήνα 2005.

-S. Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή» στο H. Inalcik, D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας:1600-1914*, τ. 2, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2011, σ. 11-239.

-----, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, μτφρ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα 2000.

- E. Frangakis-Syrett, *Το εμπόριο της Σμύρνης κατά τον 18^ο αιώνα (1700-1820)*, μτφρ. Δ. Ν. Σωτηρόπουλος, επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2010, (πρωτ. έκδοση στα αγγλικά 1992).

- K. E. Fleming, *Αλή Πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, μτφρ. Β. Κουρής Αθήνα 2000, (πρωτ. έκδοση Princeton University press, 1999).

-Χ. Δ. Χαραλαμπίδης, *Συνοπτικό διάγραμμα για την συγγραφή της εκκλησιαστικής ιστορίας της Ναυπάκτου*, Αθήνα 2000.

-Γ. Χαριτάκης, «Η Τουρκία εις τας αρχάς του ΙΘ'αιώνος υπό Αθ. Ψαλίδα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 6 (1931): 32-74.

-Μ. Χαριτάτος, Π. Γιακουμάκης, *Η ιστορία του ελληνικού τσιγάρου*, Αθήνα 1998.

-Τζ. Χαυλάι, Κ. Παπακωνσταντίνου, *Η ναυτιλία των Ελλήνων 1700 -1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Αθήνα 2013.

-Γ. Χρ. Χασιώτης, *Συλλογή των κατά την Ήπειρον Δημοτικών Ασμάτων*, Αθήνα 1886.

-Μ.-Χ. Χατζηϊωάννου, «Από την πλευρά της μικροϊστορίας», *Τα Ιστορικά*, 9 (1988): 375-380.

-----, «Μικροϊστορικές αναζητήσεις», *Μνήμων*, 20 (1998): 151-160.

-Θ. Χατζημιχάλης, *Θεσσαλικά Χρονικά* 14 (1982): 77-121.

-Τ. Χριστόπουλος, «Σισμαναίου», *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο* 9 (1965):113-127.

-Φ. Χρυσανθοκόπουλος (ή Φωτάκος), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. 1, Αθήνα 1858.

-F. W. Hasluck, «Χριστιανισμός και Ισλάμ την εποχή των Σουλτάνων», στο Ευστρ. Ζεγκίνης(επιμ.), *Μπεκτασήδες Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία*, Ιωάννινα 2005, σ. 23-62.

-Μ. Hasluk, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, μτφρ. Ε.και Π. Χατζηπαυλή, επ. Η. Σκουλίδας, Ιωάννινα 2012.

-G. Hering, «Φιλελευθερισμός στη Σερβία: η ιστορική διάσταση», *Τα Ιστορικά* 22 (1995): 23-40.

-----, «Σχετικά με το πρόβλημα των επαναστατικών εξεγέρσεων στα Βαλκάνια στις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Τα Ιστορικά* 12 (1996): 105-120.

-E. J. Hobsbawm, *Οι ληστές*, μτφρ. Φ. Ζαμπαθά-Παγουλάτου), Αθήνα 1969.

-B. Δ. Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 2006.

-M. Weber, *Οικονομία και Κοινωνία*, μτφρ. εισαγ. επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα 2006.

Β' Ξενόγλωσση

-F. Adanir, «Semi-autonomous Forces in the Balkans and Anatolia», στο Suraiya Faroghi (ed.), *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, τ. 3, σ. 157-185.

-----, «The Ottoman Peasantries, c. 1360 - c. 1860», στο T. Scott (επιμ.), *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998, σ. 269-310.

-----, «Tradition and Rural Change in South-eastern Europe during Ottoman Rule», στο D. Chirot (επιμ.), *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, Λος Άντζελες, 1989.

-R. Ahishali, «The institution of the Imperial Council [Divan-i Hümayun]», στο K. Cicek (επιμ.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, τ. 3, Άγκυρα 2000.

-E. D. Akarli, «Provincial power magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840», στο A. Tamimi (επιμ.), *La vie sociale dans les provinces arabes à l'époque ottomane*, Ζαγκουάν, 1988. σ. 41-56.

-V. H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870. An Empire Besieged*, Λονδίνο 2007.

-J. Alexander, «Some aspects of the strife among the Moret Christian notables», *Επετηρίς Εταιρείας Σπρεοελλαδικών Μελετών* 5 (1974-75):473-503.

-----, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Αθήνα 1985.

-A. Anastasopoulos, «Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans» στο E. Kolonos., F. Kotzageorgis, S. Laiou και M. Sariyannis (επιμ.), *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*, Κωνσταντινούπολη 2007, σ. 37-47.

-M. Anemodoura, «Violence and Power: Violence as a Governance Strategy in Ali pasha's territory», στο A. Ampoutis κ.ά. (επιμ.), *Violence and Politics Ideologies, Identities, Representation*. Cambridge 2018, σ. 209-220.

-Fr. F. Anscombe, «Albanian and "Mountain bandits"», στον ιδίου (επιμ.) *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, Πρίνστον 2006, σ. 87-114.

-J. L. Bacque-Grammont and P. Dumont, *Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Louvain 1983, σ. 105-26.

-K. Barbir, *Ottoman rule in Damascus, 1708-1758*, Πρίνστον 1980.

-K. Barkey, *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*, Λονδίνο, 1994.

-----, *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Λονδίνο 2008.

-J. L. S. Bartoldy, *Voyages en Grèce fait dans les années 1804 et 1805*, Παρίσι 1807.

-A. de Beauchamp, *The life of Ali Pasha of Janina, late Vizier of Epirus*, Λονδίνο 1823.

-A. Berber, *From interest to usury: The transformation of Murabaha in the late Ottoman Empire*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, εγκριθείσα από το Graduate School of Social Sciences/Istanbul Şehir University, Κωνσταντινούπολη 2014.

-J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο, 1965.

-J. J. Björnstahl, *Briefe auf seinen ausländischen Reisen an den Königlichen Bibliothekar C.C. Gjörwell in Stockholm*, χ.τ. 1781.

-R. Van Boeschoten, *From Armatolik to People's Rule: Investigation into the Collective Memory of Rural Greece (1750-1949)*, Άμστερνταμ, 1991.

-P. O. Bronsted, *Voyages dans la Grèce accompagnés de recherches archéologiques*, Παρίσι 1826.

-Y. Cezar «Economy and Taxation. The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries», στο K. Imber, Rh. Murphey, K. Kiyiotaki (επιμ.), *Frontiers of Ottoman studies*, τ. 1, Λονδίνο 2005, σ. 61-68.

-R. L. Chambers, (επιμ.), *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, Σικάγο 1968.

-A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, tertib-i cedid*, Κωνσταντινούπολη 1891, τ. 11.

- M. Çizakça, *Islamic capitalism and Finance*, Μασαχουσέτη 2011.
- , *A Comparative evolution of business partnerships: the Islamic World and Europe, with specific reference to the Ottoman archives*, Λέιντεν 1996.
- , «Tax-Farming and Resource Allocation in Past Islamic Societies», *Journal of King Abdulaziz University, Islamic Economics (JKAU)* 1 (1989): 59-80.
- L. Ciampolini, *Le Guerre de Suliotti contro Ali Bascia di Joanina*, Φλωρεντία 1827.
- N. Clayer, «The myth of Ali Pasha and the Bektashis or the construction of an Albanian Bektashi national history», στο της ιδίας *Religion et nation chez les Albanais XIXe-XXe siècles*, Istanbul 2002.
- S. P. Cockerell, *Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817. The Journal of Charles Richard Cockerell*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1903.
- M. M. Cosgel, «Ottoman Tax Registers («Tahrir Defterleri)», *Working Paper Οκτώβριος 2002*, University of Connecticut Working Paper, Φεβρουάριος 2003.
- , «The Economics of Ottoman Taxation», *University of Connecticut Working Paper 2004-02* / Φεβρουάριος 2004 .
- L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax collection and finance administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Λέιντεν 1996.
- , «Public Finances: The Role of the Ottoman Centre», στο S. Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, τ. 3, Cambridge: 2006, σ. 118–131.
- D. d'Istria (Ελένη Γκίκα), *Gli Albanaisi Musulmani, Scutariei Buchatli, Nuova Antologia*, τ. VIII, Φλωρεντία 1868.
- D. Djordjevic, St. Fischer-Galati, *The Balkan revolutionary tradition*, Νέα Υόρκη 1981.
- J. Duindam and S. Dabringhau, *The Dynastic Centre and the Provinces Agents and Interactions*, Λέιντεν-Βοστώνη 2014.
- E. Eldem, «La circulation de la lettre de change entre la France et Konstantinople au XVIIIe sciecle», στο H. Batu, J. L. Baque-Grammont (επιμ.), *L' Empire ottomans, la Republique de la Turquie et la France*, Κωνσταντινούπολη - Παρίσι 1986, σ. 75-96.
- W. Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, Λονδίνο 1798.

-K. Fahmy, *All the pasha's men: Mehmed Ali, his army, and the making of modern Egypt*, Κάιρο-ΝέαΥόρκη 2002.

-S. Faroqhi, «Sixteenth century periodic markets in various Anatolian sancaks», *Journal of the Economic and Social History of the Orient (JESHO)* XXII/1 (1979): 32-80.

-----, «Agriculture and Rural Life in the Ottoman Empire (ca 1500-1878): A Report on Scholarly Literature Published between 1970 and 1985», *New Perspectives on Turkey* 1 (1987): 3-34.

----- (επιμ.), *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, Λονδίνο 2005.

----- (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey* τ. 3: *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge 2006.

-C. Fauriel, *Chants populaires de la Crée modern*, τ. 2, Παρίσι 1825.

-L. Febvre, *The Problem of Unbelief in the 16th Century: The Religion of Rabelais*, μτφρ. B.Gottlieb, Cambridge 1998.

-E. Frangakis-Syrett, *The commerce of Smyrna in the Eighteenth Century*, Αθήνα 1992.

-----, «Market Networks and Ottoman-European commerce, c. 1700-1825», *Oriente Moderno* (Nuova serie), 86 (2006): 109-128.

-J. Galt, *Voyages and Travels in the years 1809, 1810 και 1811. Containing observation statistical, commercial and miscellaneous on Gibraltart, Sardinia, Sicily, Malta, Cerigo and Turkey*, Λονδίνο 1812.

-----, *Letters from the Levant, containing views of the state and society, manners opinions and commerce in Greece and several of the principal islands of the Archipelago*, Λονδίνο 1813.

-E. Gara, «Insearch of communities in seventeenth ottoman sources: The case of the Karaferiye districts», *Turcica* 30 (1998):135-162.

-E. Ginio, «The administration of criminal justice in ottoman *Selanik* (Salonica) during the eighteenth century», *Turcica* 30 (1998):185-209.

-H. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Ιερουσαλήμ 1988.

-G. Georgieva, «Administrative Structure and Government of Rumelia in the late 18th and early 19th centuries: the factions and activities of the Vali of Rumeli», στο A. Anastasopoulos, E. Kolovos (επιμ.), *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, transformation, adaption. Proceedings of an International Conference, Held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Ρέθυμνο 2007, σ. 3-19.

-C. Ginsburg, «Microhistory: Two or Three Things that I know about it», μτφρ. J. και A. C. Tedeschi, *Critical Inquiry* 4 (1993):10-35.

-R. Gradeva, «Osman Pazvantoglu of Vidin: between old and new» στο Fr. F. Anscombe (επιμ.), *The Ottoman Balkans 1750-1830*, Πρήνστον-Νέα Υερσέη 2006, σ. 115-161.

-----, «Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis» στο A. Anastasopoulos, E. Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation. Proceedings of an International Conference Held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Ρέθυμνο 2007, σ. 73-94

-A. Greenwood, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of Celebkeşan System*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο, Σικάγο 1988.

-I. Gündoğdu, *The Ottoman «Ulema» group and state of practicing kaza authority during the 18th century*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Άγκυρα 2009.

-El. Habesci, *The present state of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1784.

-M. Heper, «Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century», *International Political Science Review* 1(1980): 81-104.

-U. Heyd, *Studies in old Ottoman criminal law*, V. L. Ménage (επιμ.), Οξφόρδη 1973.

-C. Heywood, «The Via Egnatia in the Ottoman Period: The *Menzilhanes* of the *SolKol* in the Late 17th/Early 18th Century», στο E. Ζαχαριάδου (επιμ.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule, 1380–1699*, Ρέθυμνο 1996, σ. 129–144.

-----, «Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century», στο *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, 1071–1920*, στο O. Okyar and H. İnalçık (επιμ.), Άγκυρα 1980, σ. 179–186 .

-O J. C. Hobhouse, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe*. Λονδίνο, 1813.

-H. Holland *Travels in the Ionian Isles, Albanian, Thessaly, Macedonia, during the years 1812-1813*, Λονδίνο 1819.

-A. Hourani, «Ottoman Reform and the Politics of Notables», στο W. R. Polk και R. L. Chambers, (επιμ.), *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, Σικάγο, 1968.

-S. Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τ. I-III, Λονδίνο 1820.

-S. A. Q. Husaini, *The Arab Administration*, Μαντράς 1949.

-W. Hütteroth, «Ecology of the ottoman lands» στο S. Faroqui (επιμ.), *The Turkey's history of Cambridge*, Νέα Υόρκη 2006, σ. 18-43.

-Ş. Ilicak, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Harvard University Cambridge, Μασσαχουσέτη 2011.

- H. Inalcik, *Studies in Ottoman social and economic history*, τ. II, Λονδίνο 1978.

-----, «Ottoman Methods of Conquest», *Studia Islamica* 2 (1954): 103-129.

-----, «Land Problems in Turkish History» *Muslim World* 45 (1955): 221-228.

-----, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980): 283-337.

-----, «The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords, and Tenants», *Turcica* 3 (1984):105-126.

-H. Islamoğlu, «Towards a Political Economy of Legal and Administrative Constitutions of Individual Property», στο του ιδίου (επιμ.), *Constituting Modernity, Private Property in the East and West*, Νέα Υόρκη 2004.

-Ch. και B. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Ουάσιγκτον 2000.

-R. C. Jennings, «The office of the Vekil (Wakil) in 17th century Ottoman sharia courts», *Studia Islamica* 42 (1975): 147-169.

-A. H. Joudah, *Revolt in Palestine in the eighteenth century: the era of Shaykh Zahir al- 'Umar*, Πρίνστον 1995.

-C. Kafadar, «On the Purity and Corruption of the Janissaries», *Turkish Studies Association Bulletin* 13(1991):273-279.

-R. Kasaba, *Amoveable Empire:Ottoman nomads, migrants, and refugees*, Ουάσιγκτον 2009.

-K. Kazazis «The status of Turkisms in Present-day Balkan Languages», στο H. Birnbaum (επιμ.), *Aspects of the Balkans*, Παρίσι, 1972, σ. 87-116.

-C. Keyder «Introduction: Large-Scale Commercial Agriculture in the Ottoman Empire», στο του ιδίου και F. Tabak (επιμ.) *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, Νέα Υόρκη 1991, σ. 12-28.

-D. Khoury, «The Ottoman Centre Versus Provincial Power holders: An Analysis of the Historiography», στο Suraiya Faruqi (ed), *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, τ. 3, σ. 135-156.

-M. Kiel, «Ottoman Building activity along the Via Egnadia. The cases of Pazargah, Kavala and Ferencik », στο E. Zahariadou (επιμ.), *The Via Egnadia under ottoman rule (1380-1689). Halkyon Days in Crete II. A Symposium held in Rethymnon 9-11 January 1994*, Ρέθυμνο 1996, σ. 145-158.

-E. Kiser και J. Kane, «Revolution and State Structure: The Bureaucratization of Tax Administration in Early Modern England and France», *American Journal of Sociology* 107, τχ. 1 (2001): 183-223.

-İ. Kokdaş, «Money, Peasant Mobility, Çiftliks and Local Politics in Salonika: 1740-1820», *Journal of Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 34/1 (2014): 135-146.

-İ. M. Kunt, «Devolution from the Centre to the Periphery: An Overview of Ottoman Provincial Administration», στο J. Duindam, S. Dabringhaus (επιμ.), *Agents and Interactions*, Βοστώνη 2014, σ. 30-48.

-S. Laiou, «Some considerations regarding çiftlik formation in the Western Thessaly, sixteenth-nineteenth centuries», στο E. Kolovos etc., *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Towards a social and economic history. Studies in honor of John C. Alexander*, Κωνσταντινούπολη 2007, σ. 255-277.

-Fr. Lane, «Tonnages, Medieval and Modern», *The Economic History Review*, New Series, 17/2 (1964): 229-248.

-Ed. P. Laurent, *Recollections of a classical tour through various parts of Greece, Turkey and Italy: made the year 1818 and 1819*, Λονδίνο 1822.

-W. M. Leake, *Travel in Northern Greece*, τ. I-IV, Λονδίνο 1835.

-A. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the time of the Suleyman the Magnificent*, Μασαχουσέτη 1913.

-Ed. P. Laurent, *Recollections of a classical tour through various parts of Greece, Turkey and Italy made the year 1818 and 1819*, Λονδίνο 1822.

-J. E. Mandaville, «Usurious piety: The cash waqf controversy in the Ottoman Empire», *International Journal of Middle East Studies* 10 (1979): 289-308.

-I. Manzour, *Memoires sur la Grèce et l' Albanie pendant le government d' Ali-Pacha*, Παρίσι 1827.

-J. E. Matuz, «Contributions to the Ottoman Institution of the Itizam», *The journal of Ottoman Studies* 11, (1991): 238-260.

-Br. Masters, «Semi-Autonomous Forces in the Arab Provinces», στο S. Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, τ. 3, σ. 186-206.

-C. W. L. von Metternich, *Mémoires Documents et écrits divers laissés par le Prince de Metternich Chancelier de Cour et d' État publiés par son fils le Prince Richard de Metternich, classes et réunis par M. A. De Klinkowstroem, Deuxième partie: L'Ère de paix (1816-1848)*, τ. 3, (δεύτερη έκδοση), Παρίσι 1881.

-A. F. Miller, *Mustafa pasha Bairaktar*, Βουκουρέστι 1975.

-A. Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans. Kisve Bahasi petitions and ottoman social life 1670-1730*, Λέϊντεν-Βοστώνη, 2004.

-D. R. Morier, *Photo de Suliote. A tale of modern Greece*, Λονδίνο 1857, τ. 1-3.

-V. Mutavchieva, «L' institution de l' ayanlik pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle», *Études Balkaniques* 2-3 (1965), 233-247.

-Y. Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Τόκιο 1979.

-----, «The Role of the Ayans in Regional Development during the Pre-Tanzimat Period in Turkey: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family», στο του ιδίου (επιμ.), *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*, Σμύρνη 1995.

-----, «Ayan in Anatolia and the Balkans during [the] Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family», στο A. Anastasopoulos (επιμ.) *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, σ. 269–94, Πέθυμνο 2005.

-A. Okan, *The ottoman postal and telegraph service in the last quarter of nineteenth century*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Boğasici University/Attaturk Institute of Modern Turkish History, Κωνσταντινούπολη 2003.

-C. Orhanlu, *Osmanlı Imperatorluğunda Derbend Teşkilatı* [Η οργάνωση των δερβενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία], Κωνσταντινούπολη 1967.

-R. Owen (ed.), *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, Cambridge 2000.

-M. Z. Pakalin, *Osmanli Tarih Deyimlerive Terimleri Sözlüğü*, Κωνσταντινούπολη 1971.

-N. Pantazopoulos, «Community laws and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule», *Balkan Studies* 2 (1961): 1-22.

-D. Panzac, *La peste dans l' Empire Ottoman 1700-1850*, *Collection Turcica* 5 (επιμ.) Poeters, Louvain 1985.

-S. Petmezas, «Patterns of the proto-industrialization in the Ottoman Empire. The Case of Eastern Thessaly, ca 1750-1860», *The Journal of European Economic History* 3 (1990): 575-603.

-L. Picken, *Folk Music Instruments of Turkey*, Λονδίνο 1975.

- F. C. L. H. Pouqueville, *Voyage en Morea, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' Empire Ottoman*, τ. I-III, Παρίσι 1805.

-----, *Voyage dans la Grece*, τ. I-V, Παρίσι 1820.

-----, *Histoire de la regeneration de la Grèce*, τ. I-IV, Παρίσι 1824.

-----, *Voyage de la Grece*, τ. I-V, Παρίσι 1826.

- M. Rozen «A Pound of Flesh: The Meat Trade and Social Struggle in Jewish Istanbul, 1700–1923», στο S. Faroqhi, (επιμ.), *Craftsmen of the Middle East. Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, Λονδίνο 2005, σ. 195-232.

-A. A-K. Rafeq, *The province of Damascus, 1723-1783*, Βηρυτός 1966.

-B. B. Rasmussen (επιμ.), *Peter Oluf Brondsted (1780- 1842): a Danish classist in his European contex: acts of the conference at The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 5-6 October 2006* , Κοπενχάγη 2006.

-G. Remerand, *Ali de Tébélen, Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι 1828.

-D. Sadat, «Ayan and ağa: The transformation of the Bektashi corps in the 18th Century», *Muslim World* 63/ 3 (1973): 206-219.

-----, «Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century», *Journal of Modern History* 44 (1972): 343-363.

-----, «*Urban Notables in the Ottoman Empire: The Ayan*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Rutgers University, Νέα Υερσέη (New Jersey) 1969.

-J. Schacht, *An introduction to Islamic Law*, Οξφόρδη 1964, σ. 192-196.

-C. Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο Bilkent, Άγκυρα 2003.

-----, «The Economic Power of Anatolian Ayans at the Late Eighteenth Century: The Case of the Caniklizades», *International Journal of Turkish Studies*, 11/1–2 (2005): 29-48.

-E. Said, *Orientalism*, Νέα Υόρκη 1979.

-A. Salzmänn, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancient Regime, 1695-1807*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο της Columbia, Νέα Υόρκη 1995.

-----, *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State*. Λέιντεν-Βοστώνη 2004.

-Şânî-zâde Mehmed ‘Âtâ’ullah effendi, *Şânîzâde tarihi (1223-1237/1808-1821)*, μεταγραφή Y. Ziya. Κωνσταντινούπολη 2008, τ. 2.

-G. Sariyildiz, «Οθωμανικές αιτήσεις και αιτησιογράφοι [Osmanlılarda Arzuhal ve Arzuhalciler]», διάλεξη που δόθηκε στο πλαίσιο *Σειράς διαλέξεων/Konferans Serisi 1 του Σεμιναριακού Κύκλου Οθωμανικής Γλώσσας και Παλαιογραφίας του Προγράμματος Οθωμανικών Σπουδών* (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 11 Μαρτίου 2014), Αθήνα 2014, μτφρ. Δ. Λούπη, Αθήνα 2014.

-H. Sezer, «Tepedelenli Ali paşa ve Oğulamin çiftlik ve Gelirlerine İleskin Yeni Bilgi Bulgular», *Osmanlı Tarihi Arastırma ve Uygulama Merkezi Derkisi*, 18 (2005): 333-357.

-S. J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III (1789-1807)*, Μασαχουσέτη 1971.

-S. J. Shaw and E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and the modern Turkey, (1808-1975)*, Cambridge 1977.

-O. J. Schmitt, *Skanderbeg: der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg 2009.

-H. Dj. Siruni, «Bairakdar Moustapha Pascha et Manouk bey Prince de Moldavie» *Balkanica* 6 (1989): 50–76.

- A. J. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, ΝέαΥόρκη 2007.
- M. Sivignon, «Frontier between two cultural areas», *Annals of the New York Academy of Sciences* 268 (1976): 43-58.
- P. Stathis, «From klephts and armatoloi to revolutionaries», στο A. Anastasopoulos-El. Kolovos (επιμ.) *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, transformation, adaption. Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Πέθυμνο 2007, σ. 167-179.
- E. Tezcan, *The Second Ottoman Empire: The Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge, 2010.
- E. P. Thompson, *Customs in Common*, ΝέαΥόρκη 1993.
- , *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο 1972.
- J. Thirsk, *English Peasant Farming: The Agrarian History of Lincolnshire from Tudor to Recent Times*, Cambridge 1957.
- A. Tietze, «The Balkans and Ottoman Sources-Ottoman Sources and the Balkans», στο H. Birnbaum, Σπ. Βρυώνης (επιμ.), *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Παρίσι 1972, σ. 285-297.
- G. Tuluveli, «State and Classes in the Ottoman Empire: Local Notables in Historical Perspective», *Journal of Mediterranean Studies* 15/1 (2005): 121-147.
- T. Turan, «Islamic influences on the ottoman guilds», στο K. Cicek (επιμ.), *The Great Ottoman-Turkish civilization*, τ. 2, *Economy and Society*, Άγκυρα 2000, σ. 43-59.
- A. Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, χ.τ., 2013.
- F. F. G. de Vaudoncourt, *Memoirs on the Ionian Islands, considered in a commercial, political, and military, point of view, including the life and character of Ali Pacha, the present ruler of Greece; together with a comparative display of the ancient and modern geography of the Epirus, Thessaly, Morea, part of Macedonia, &c. &c.*, μτφρ. στα αγγλικά από το πρωτότυπο W. Walton, Λονδίνο 1816.
- C. Veinstein, «On the Ciftlik Debate», στο C. Keyder and F. Tabak (επιμ.), *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, Νέα Υόρκη 1991, σ. 35-53.
- G. Vergani, *Instuzione della scrittura doppia*, Μιλάνο 1838.
- D. Vlami και I. Mandouvalos, «Entrepreneurial forms and processes inside a multiethnic precapitalist environment: Greek and British enterprises in the Levant (1740s–1820s)», *Business History* 55/1 (2013): 98-118.

- I. Wallerstein, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Νέα Υόρκη, 1974.

-----, *The Modern World System III. The Second Era of great Expansion of the Capitalist World Economy (1730-1840)*, Σαν Ντιέγο, Καλιφόρνια 1989, σ. 126-189.

-K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism. A comparative study of total power*. Μασσαχουσέτη 1967.

-E. Wolper, *Cities and Saints. Sufisms and the Transformation of Urban Spaces in Medieval Anatolia*, Πενσυλβάνια 2003.

- E. Yarshater, "AFRĀSĪĀB," *Encyclopedia Iranica*, I/6 σ. 570-576 στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http:// www.iranica.com/newsite/articles/v1f6/v1f6a008.html](http://www.iranica.com/newsite/articles/v1f6/v1f6a008.html)

-A.Yaycioğlu, *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Late Ottoman Empire (1792-1812)*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο του Harvard, Βοστώνη 2008.

-----, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Καλιφόρνια 2016.

-E. Yi, *Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Λέιντεν-Βοστώνη 2004.

-G. Yilmaz-Diko, «Blurred Boundaries between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth Century Istanbul», στο Suraiya Faroqhi (επιμ.), *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Νέα Υόρκη 2015.

-D. Zakithynos, «La commune grecque. Les conditions historiques d' une décentralisation administrative», *Hellenisme Contemporain* 2 (1948): 295-310, 414-428.

-R. Zens, «Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807», *International journal of Turkish studies* 8 (2002): 89-104.

-----, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815*, διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Πανεπιστήμιο του Wisconsin, Μάντισον (2004).

-----, «Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)», *The History Studies* 3/3 (2011): 433-447.

-T. Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey, Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, Λονδίνο 2008.

EP²: «Arminiya», J. Deny, σ. 640-641, H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.) *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. I, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Arnawutluk», H. Inalcik, σ. 263-264, H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. I, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Âyan», H. Bowen, σ. 778, H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.) *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. I, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Aynabakhti», B. Franz, σ. 796, H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, C. Dumont and R. M. Savory (επιμ.) *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. I, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Berat»: L. Fekete, σ. 1170-1171, H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht, S. M. Stern, B. Lewis, Ch. Pellat, C. Dumont and R. M. Savory, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. I, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Çiftlik», H. Inalcik, σ. 32-33, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, J. Burton-Page, C. Dumont, V. L. Ménage, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. II, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Dirlik», B. Lewis, σ. 322, Ch. Pellat and J. Schacht, J. Burton-Page, C. Dumont, V. L. Ménage, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. II, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Diwan-i Hümayun», B. Lewis, σ. 337-339, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, J. Burton-Page, C. Dumont, V. L. Ménage, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. II, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Dhu l' fakâr», E. Mittwoch, σ. 233, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, J. Burton-Page, C. Dumont, V. L. Ménage, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. II, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «İstanbul», H. Inalcik, σ. 224-248, C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, F. Th. Dijkema, S. Nurit, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. IV, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Kadı», Gy. Kaldy Nagy, σ. 373-375, C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, F. Th. Dijkema, S. Nurit, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. IV, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Kara Mahmud paşa Busatli», C. Heywood.σ. 588-589, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. V, Λέιντεν-Λονδίνο 1965

EP²: «MahmūdII», A. Levy, σ. 58-61, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VI, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Mālikāne», I. Beldiceanu-Steinherr, σ. 277-278, λήμμα «mālikāne», Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965.

EP²: «Menekshe», M. Kiel, σ. 1014-1015, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VI, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Muḳāṭaʿa», H. Gerber, σ. 508, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VII, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Mukhallelfât», F. Adanir, σ. 517, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VII, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Ribā», J. Schacht, σ.492-493, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. VIII, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Ulak», C. J. Heywood, σ. 800-801 Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. X, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «ʿUlamâ», R.C. Reep, σ. 805, Clifford Edmund Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch Pellat (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition (EI₂)* τ. X, Λέιντεν-Λονδίνο, 1965.

EP²: «Yeni Çeri», R. Murfhey, σ. 323-331, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and the late G. Lecomte, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. XI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965.

EP²: «Yenişehir» A. Savvides, σ. 333, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and the late G. Lecomte, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. XI, Λέιντεν - Λονδίνο 1965.

ΕΙ²: «Wakf», R. Deguihem, σ. 87-92, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and the late G. Lecomte, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. XI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965.

ΕΙ²: «Woywoda», F. Adanir, σ. 215, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and the late G. Lecomte, (επιμ.), *The Encyclopaedia of Islam, New edition*, τ. XI, Λέιντεν-Λονδίνο 1965.

3. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ε. Νουχάκης, *Ελληνική χωρογραφία: Γεωγραφία Ιστορία Στατιστική πληθυσμού και αποστάσεων*, Αθήνα 1901.

- Β. Παναγιωτόπουλος (έκδοση-σχολιασμός-ευρετήρια), με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου και Π. Μιχαλάρη, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, Αθήνα 2007, τ. Δ'.

-Ι. Χλωρός, *Λεξικόν Τουρκοελληνικόν*, ψηφιοποιημένη έκδοση, παραγωγή Ινστιτούτο «ΑΡΕΘΑΣ», Αθήνα 2005.

-*Redhouse Yeni Turkce-Inglizce Sozluk/ New Redhouse Turkish-English Dictionary*, Κωνσταντινούπολη 1986.

-F. Devellioğlu, *Lûgat Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik*, Άγκυρα 2007.

-*Osmanli Tarih Deymleri ve Terimleri Sözlüğü/ M. Z. Pakalin*, Κωνσταντινούπολη 1971.

-*Historical Dictionary of the Ottoman Empire/ S. A. Somel*, Οξφόρδη 2003.

Ιστοσελίδες

<http://pandektis.ekt.gr/pandektis/?locale=el>

<https://www.eetaa.gr/index.php/tag=oikmet-details&id=16616T>).

<http://www.lithoksou.net/p/ta-blaxika-xoria-tis-perioxis-asp>

<http://www.lithoksou.net/t/geografia-tis-istorias/metonomasies-xorion>.

<http://el.travelogues.gr/travelogues.gr>

<http://www.journal18.org/albums-of-conspicuous-consumption-a-composite-mirror-of-an-18th-century>

<https://www.modamuzayede.com>

[http:// www.iranica.com/newsite/articles/v1f6/v1f6a008.html](http://www.iranica.com/newsite/articles/v1f6/v1f6a008.html)

[www.eie.gr > nhrf > institutes > inr > instr-studiorumbalk > tepelenlis](http://www.eie.gr/nhrf/institutes/inr/instr-studiorumbalk/tepelenlis).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Devlet Arşivleri Başkanlığı έγγραφο d-bsm MHFd 13286/1233 (1817).....	624
Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του αληπασαδικούοτζακίου σε διαφορές περιοχές των δυτικών Βαλκανίων (σημ. Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, νότια Αλβανία), έτους 1817, στο οποίο αναφέρονται τα οι ποσότητες των παραγόμενων προϊόντων και τα αντίστοιχα εισοδήματα, εισοδήματα από ενοίκια καταστημάτων, εργαστηρίων κλπ., καθώς και ο αριθμός των καλλιεργητών και των αμειβόμενων εργατών που απασχολούνται.	
Devlet Arşivleri Başkanlığı έγγραφο d-bşm-dosya 42356/1225 (1810).....	710
Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του Βελή πασά και της οικογένειάς του	
Devlet Arşivleri Başkanlığı, έγγραφο Hatt 0399-2104 /(1235/1820).....	724
Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του Αλή πασά και του γιου του Μουχτάρ πασά στους καζάδες της Καραφέρνης (Βέροιας) και των Γρεβενών	
Devlet Arşivleri Başkanlığı έγγραφο d-bsm MHFd 13559/1252(1836)	728
Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του Αλή πασά σε περιοχές, που καταρτίστηκε από την Οθωμανική Διοίκηση μετά τον θάνατο του	
Devlet Arşivleri Başkanlığı έγγραφο d-bsm EMK d14239/1239 (1824)	732
Κατάστιχο καταγραφής υπομισθώσεων διαφόρων mukata'a σε περιοχές της σημερ. Ηπείρου	
Devlet Arşivleri Başkanlığı έγγραφο d-bşm DRBd 16693/1238 (1823)	737
Κατάστιχο καταγραφής της Αλή πασά και των γιών του σε διάφορα άτομα και συλλογικότητες, το οποίο υπογράφεται από τον Επόπτη του Οθωμανικού Νομισματοκοπείου (Nâzır-ı Dârbat Hane)	
Devlet Arşivleri Başkanlığı έγγραφο d-dşm DRBd 1696/1238 (1823).....	743
Κατάστιχο εκμίσθωσης τελωνείων καπνού και οφειλόμενων δανείων προς τον Αλή πασά καταρτισμένο από τον Κωνσταντίνου Μαρίγγλου	
Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη,έγγραφο με αριθμό 18834 (1809).....	745
Επιστολή του Πράμου (έμπιστου του Βελή πασά στην περιοχή της Λάρισας) προς τον ίδιον στην Τριπολιτσά	
Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18820/1809.....	746
Επιστολή του Σπ. Φορέστη από τη Μάλτα προς Βελή πασά στην Τριπολιτσά, χωρίς υπογραφέας και ημερομηνία, η οποία αναφέρεται σε διάφορα θέματα.	
Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18812/1809.....	749
Επιστολή του Σεκληφίνου (εμπορικού συνεργάτη του Βελή πασά) από την Πάτρα με ημερομηνία 19/31 Μαΐου 1809, προς τον Βελή πασά (Mora valisi) στην Τριπολιτσά.	
Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18809/1809.....	750
Επιστολή της 25ης Ιανουαρίου 1809 προς τον Βελή πασά (Mora valisi στην Τριπολιτσά), την οποία υπογράφουν οι Φραντσέσκος και Γιάννης Δημ. Βούλγαρης.	
Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18808/1809.....	751

Επιστολή του Σπυρίδωνα Φορέστη, εμπορικού απεσταλμένου του Βελή πασά στη Μάλτα, προς τον κύριο του (Mora valisi)», με ημερομηνία 4 Σεπτεμβρίου 1808.

Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18796/1808.....753
Επιστολή χωρίς χρονολογία, η οποία απευθύνεται προς τον Βελή πασά στην Τρίπολη, με σφραγίδα του Γαλλικού Προξενείου και υπογραφή «*ταπεινός δούλος Φορνέτης Κόνσολος, βεκίλης του Υποπροξενείου της Φράτζας εις τον Μορέα*».

Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18775/1809.....755
Επιστολή χωρίς χρονολογία, η οποία απευθύνεται προς τον Βελή πασά στην Τρίπολη, με σφραγίδα του Γαλλικού Προξενείου και υπογραφή «*ταπεινός δούλος Φορνέτης Κόνσολος, βεκίλης του Υποπροξενείου της Φράτζας εις τον Μορέα*».

Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18774/1809.....756
Επιστολή χωρίς χρονολογία, η οποία απευθύνεται προς τον Βελή πασά στην Τρίπολη, με σφραγίδα του Γαλλικού Προξενείου και υπογραφή «*ταπεινός δούλος Φορνέτης Κόνσολος, βεκίλης του Υποπροξενείου της Φράτζας εις τον Μορέα*».

Αρχείο Συλλογής Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18773/1809.....757
Επιστολή εκπροσώπου του Αμερικανικού Προξενείου, εκδεδομένη στην Πάτρα στις 10 Ιουνίου, στην οποία παραπονείται για τη σύλληψη δύο αμερικανικών πλοίων από γαλλικό καταδρομικό.

13286 dsmMHFd

Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του αληπασαδικού οτζακίου σε διαφορές περιοχές των δυτικών Βαλκανίων (σημ. Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα, νότια Αλβανία), έτους 1817, στο οποίο αναφέρονται οι ποσότητες των παραγόμενων προϊόντων και τα αντίστοιχα εισοδήματα, εισοδήματα από ενοίκια καταστημάτων, εργαστηρίων κλπ., καθώς και ο αριθμός των καλλιεργητών και των αμειβόμενων εργατών που απασχολούνται σε κάποια από τα τσιφλίκια.

Έτος 1233 Καταγραφή /ό ρωμιός γραφέας Kosti τό έχει μεταφράσει. Ό έκτελεσθείς Αλή πασά πού κατασχέθηκαν τά χαρτιά του καί μεταφράσθηκαν από τόν γραφέα Kosti καί καταγράφονται τά τσιφλίκια, πού κατεΐχε.

Τοποθεσία περιοχή Όνομα τσιφλικιού	Προϊόντα σε ποσότητες kile/ kiyye	Σημερινή ονομασία	Αναφορά στον κατάλογο τσιφλικιών του Αλή πασά του Χριστ. Φιλητά
σαντζάκι των Τρικάλων Liva-i Tirhala τσιφλίκι Ζάρακας/ Zaraka çiftligi			✓
σιτάρι	1671 kile		
κριθάρι	614 »		
σίκαλη (cevdar)	66 »		
καλαμπόκι	1562 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	2 »		
αφρώδες βαμβάκι (kürak pembe)	10.562 kiyye(οκκάδες)		
Σύνολο	53.962 γρόσια		
τσιφλίκι Μεγάλη Τσικούσα Cikuca kebir çiftliği			✓
σιτάρι	993 kile		
κριθάρι	192 »		
σίκαλη	75 »		
καλαμπόκι	1101 »		
σισάμι (sisam)	1 kiyye (οκκά)		
αφρώδες βαμβάκι	22.005 kiyye		
Σύνολο	2.275 γρόσια.		
τσιφλίκι Μικρή			✓

Τσικούσα Cikuca sager çiftliği			
σιτάρι	175 kile		
κριθάρι	66 »		
σικάλη	67 »		
καλαμπόκι	1.795 »		
σισάμι	1 kiyye		
κάναβη (kenvir)	612 »		
Σύνολο	6.926 γρ.		
τσιφλίκι Βοστίδι Vostit çiftliği		Κρήνη Τρικάλων	✓
σιτάρι	682 kile		
κριθάρι	418 »		
σικάλη	244 »		
καλαμπόκι	799 »		
σησάμι	4 kiyye		
κρασί	3.703 »		
Σύνολο	418 γρ.		
Doriani çiftliği τσιφλίκι Δόριανη			
σιτάρι	118 kile		
κριθάρι	86 »		
σικάλη	97 »		
καλαμπόκι	141 »		
αφρώδες βαμβάκι	481 »		
κρασί	736 »		
Σύνολο	418 γρόσια.		
τσιφλίκι Παγιά Paya çiftliği		Πετρωτό στον Δήμο Φαρκαδόνας N. Τρικάλων	
σιτάρι	722 kile		
κριθάρι	125 »		
σικάλη	16 »		
καλαμπόκι	592 »		
σησάμι	2 kiyye		
βαμβάκι	153 »		
κεχρί (erzen)	5 »		
κάναβη	107 »		
Σύνολο	1362 γρ.		
τσιφλίκι Κολοκοτό Kolokoto çiftliği		Ομώνυμος οικισμός στη δημοτική ενότητα Οιχαλίας του Δήμου Φαρκαδόνας	✓

		N. Τρικάλων	
σιτάρι	1.466 kile		
κριθάρι	410 »		
σίκαλη	14 »		
καλαμπόκι	582 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	17 »		
σησάμι	25 »		
Αφρώδεςβαμβάκι (kurak pembe)	51 kiyye		
Σύνολο	4.443 γρ.		
τσιφλίκι Μεσοβούτα Mesonouta çiftliği			
σιτάρι	3.019 kile		
κριθάρι	417 »		
καλαμπόκι	1.349 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	3 »		
----- (δυσανάγνωστο)	8 »		
βαμβάκι	11 »		
Σύνολο	664 γρόσ.		
(επαρχ. Καρδίτσας) τσιφλίκι Καλογριανά Kalogriana çiftliği		οικισμός στον Δ. Παλαμά N. Καρδίτσας	✓
σιτάρι	747 kile		
κριθάρι	995 »		
καλαμπόκι	798 »		
βαμβάκι	49 kiyye		
κρασί (humr)	1.000 »		
μέλι	57 »		
κερί από μέλι	5 »		
Σύνολο	198 γρόσια. (+1 μύλος)		
(Μ)Παχούνιστα τσιφλίκι (B)Puhunista çiftliği		Μεγάλο Χωριό Τρικάλων	✓
σιτάρι	493 kile		
κριθάρι	557 »		
καλαμπόκι	109 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	18 »		
Σύνολο	176 γρ.		
..... [μουτζουρ.]			
σιτάρι	615 kile		

κριθάρι	338 »		
σίκαλη	303 kile		
καλαμπόκι	939 »		
βαμβάκι	3.570 kiyye		
κρασί	8.908 »		
σησάμι	4 kile		
Σύνολο	1.480 γρ.		
τσιφλίκι Αγία Κυριακή Ayakiriaki çiftliği		ομώνυμος οικισμός σήμερα στον Δήμο Τρικάλων	✓
σιτάρι	2.017 kile		
κριθάρι	213 »		
καλαμπόκι	569 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	43 »		
σησάμι	1 »		
βαμβάκι	1.308 kiyye		
Σύνολο	233 γροσ.		
τσιφλίκι Σαράγια (Saraya çiftliği)		σημερ. συνοικία του Δήμου Τρικάλων	✓
σιτάρι	569 kile		
κριθάρι	83 »		
καλαμπόκι	179 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	10 »		
σησάμι	3 kile		
κεχρί	1 »		
βαμβάκι	215 kiyye		
Σύνολο	474 γρόσια		
τσιφλίκι Ριζαρείο Rizarıo çiftliği		ομώνυμη τοπική κονότητα στη Δημ. Ενότητα Τρικκαίων	✓
σιτάρι	1414 kile		
κριθάρι	237 »		
καλαμπόκι	234 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	98 »		
βαμβάκι	315 kiyye		
Σύνολο	2.208 γρόσια		
τσιφλίκι Σωτήρα Sotira çiftliği		ομώνυμος οικισμός Επαρχ. Τρικάλων	✓
σιτάρι	223 kile		

κριθάρι	4 kile		
καλαμπόκι	300 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	4 »		
βαμβάκι	90 »		
Σύνολο	438 γροσ.		
Μουλιάνα τσιφλίκι Muliana çiftliği			
σιτάρι	248 kile		
κριθάρι	35 »		
καλαμπόκι	366 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	12 »		
κεχρί	24 »		
βαμβάκι	104 kiyye		
Σύνολο	136 γρόσια		
τσιφλίκι Μαγούλα Magula çiftliği		Οικισμός στον Δημ. Παμισού Καρδίτσας	✓
σιτάρι	55 kile		
κριθάρι	21 »		
καλαμπόκι	67 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	1 »		
κεχρί	29 »		
καπνός	5 kiyye		
Σύνολο	55 γρόσια		
τσιφλίκι Τζάρα Cara çiftliği		Φωτιάδα, τοπ. κοινότητα στον Δ. Τρικκαίων	✓
σιτάρι	34 kile		
κριθάρι	4 kile		
καλαμπόκι	446 kile		
αποθηκευμένα προϊόντα	3 kile		
κεχρί	24 kile		
βαμβάκι	93 kiyye		
καπνός	16 »		
Σύνολο	481 γροσ.		
Ζαβλιανή τσιφλίκι Zuvlayni çiftliği			✓
σιτάρι	938 kile		
κριθάρι	102 »		
καλαμπόκι	185 »		

βαμβάκι	1608 kiyye		
σύνολο	3.748 γροσ.		
Βαλίσ και Κορακοφωλιά τσιφλίκι Valis ve Korakofolya çiftliği		Ίσως Βέλεσισημ. Δαφνοσπηλιά N. Καρδίτσας	✓
σιτάρι	15 kile		
κριθάρι	13 »		
σίκαλη	56 »		
καλαμπόκι	1.906 »		
Αποθηκευμένα προϊόντ α	7 »		
σησάμι	98 »		
κεχρί	1 »		
βαμβάκι	1.046 kiyye		
Σύνολο	1.122 γρ.		
τσιφλίκι Βάνια Vanya çiftliği			✓
σιτάρι	703 kile		
κριθάρι	59 »		
σίκαλη	4 »		
καλαμπόκι	372 »		
σησάμι	9 »		
βαμβάκι	3.896 kiyye		
Σύνολο	2.493 γροσ.		
τσιφλίκι Μικρό Μάρτζι Kucuk Marc çiftliği			✓
σιτάρι	30 kile		
κριθάρι	32 »		
σίκαλη	14 kile		
καλαμπόκι	492 kile		
Αποθηκευμένα προϊόντα	2 »		
σησάμι	10 »		
κεχρί	14 »		
βαμβάκι	189 kiyye		
καπνός	40 »		
Σύνολο: 21τσιφλίκια	136 γρόσια		
τσιφλίκι Βοϊβόδα και Κουρτίκι Voyvodavekurtik çiftliği 2 τεμάχια. Αυτά τα δύο		Το τσιφλίκι-χωριό Βοϊβόδα μετονομάστηκε σε «Βασιλική» N. Καρίτσης,	✓

τεμάχια τσιφλικιών, τό τσιφλίκι του Βοϊβόδα στον Άλῃ καί τό Κιουρτούκ στον Βελῃ πασά. Τά είσοδήματα από τά τσιφλίκια ἐλάμβανε ἡ Χριστιανή Βασιλική/Vasiliki, σύζυγος τοῦ Άλῃ πασά. (Ali pasa kadin Vasiliki nasraniye/نصرانییه= χριστιανή).		σήμερα ανήκει στον Δήμο Καρδίτσας. Το τσιφλίκι-χωριό Κουρτίκι μετονομάστηκε σε «Μεταμόρφωση» και σήμερα ανήκει στον Δ. Καρδίτσας	
σιτάρι	978 kile		
κριθάρι	410 »		
σίκαλη	4 »		
καλαμπόκι	582 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	17 »		
σησάμι	25 »		
βαμβάκι	51 kiyye		
Σύνολο	443 γρ.		
Τσιφλίκι Σκόλα Skola çiftliği			
σιτάρι	295 kile		
κριθάρι	12 »		
καλαμπόκι	154 »		
βαμβάκι	1282 kiyye		
Σύνολο	83 γρ.		
τσιφλίκι Νοφόρ/ Nofor çiftliği			
σιτάρι	56 kile		
κριθάρι	53 »		
βρώμη (alev)	13 »		
καλαμπόκι	74 »		
Σύνολο	266 γρ.		
Μπλαχάβα τσιφλίκι Blahava çiftliği			✓
στάρι	103 kile		
κριθάρι	98 »		
σίκαλη	92 »		
κεχρί	63 »		
Σύνολο	30 γρόσια		
τσιφλίκι Κερεσιά Φαρλάκ Kerese farlak çiftliği			✓

σιτάρι	240 kile		
κριθάρι	62 »		
σίκαλη (cevdar)	14 »		
καλαμπόκι (kalabok)	78 »		
αποθηκευμένα είδη	2 »		
Σύνολο	90 γρ.		
τσιφλίκι Κερασιά Σίνου Kerese Sino çiftliği		σημ. οικισμός Δήμου Τυμπαίων Δ. Καλαμπάκας	✓
κριθάρι	97 kile		
σιτάρι	79 »		
σίκαλη	712 »		
κεχρί	45 »		
καλαμπόκι	34 »		
Σύνολο	36 γρόσια		
Λουμπήνιτσα τσιφλίκι Lubiniça çiftliği			✓
σιτάρι	712 kile		
κριθάρι	142 »		
σίκαλη	69 »		
καλαμπόκι	112 »		
βρώμη	12 »		
σίκαλη	41 »		
Σύνολο	300 γρ.		
τσιφλίκι Βελεμίς(τ)ι Velemesti çiftliği		Αγριόφυλλο Δήμου Καλαμπάκας	✓
σιτάρι	1.510 kile		
κριθάρι	473 »		
σίκαλη	108 »		
καλαμπόκι	1.058 »		
βαμβάκι	232 kiyye		
αποθηκευμένα είδη	10 kile		
βρώμη	153 »		
κεχρί	14 »		
Σύνολο	1.173 γρ		
τσιφλίκι Χρικόδος Hricados çiftliği			

Γούμενο τσιφλίκι GumenoY(V)asnode çiftliği			✓
σιτάρι	481 kile		
κριθάρι	309 »		

σίκαλη	116 »		
καλαμπόκι	766 »		
κρασί	42.610 kiyye		
βρώμη	263 kile		
Σύνολο	1.254 γρ.		
τσιφλίκι Κριτζοτάδες Gricotados çiftliği		Ψήλωμα Δήμου Ασπροκκλησιάς Επ. Καλαμπάκας	✓
σιτάρι	204 kile		
κριθάρι	258 »		
σίκαλη	41 »		
καλαμπόκι	424 »		
βρώμη	190 »		
κρασί	2.325 kiyye		
τσιφλίκι Μποροβίκος Borovikoz çiftliği		Αμπελοχώρι Καλαμπάκας	✓
σιτάρι	495kile		
κριθάρι	495 »		
σίκαλη	582 »		
καλαμπόκι	582 »		
βρώμη	253 »		
κρασί	2.949 kiyye		
Σύνολο	933 γρ.		
Ούζοβα τσιφλίκι Uzova çiftliği	maktu=κατ' αποκοπή) 7.550 γρ.		
Γκούλιτσα τσιφλίκι Gulica çiftliği			
σιτάρι	48 kile		
κριθάρι	20 »		
σίκαλη	10 »		
καλαμπόκι	269 »		
αποθηκευμένα είδη	6 »		
Σύνολο	(έχει σβηστεί)		
Μετόγλου τσιφλίκι Metohoglu (Futuhoglu) çiftliği			
σιτάρι	318 kile		
κριθάρι	9 »		
καλαμπόκι	31 »		
βαμβάκι	351 kiyye		
αποθηκευμένα είδη	2 kile		
Σύνολο	378 γρόσια		

(14 τσιφλίκια)			
τσιφλίκι Οντά Βαζαρί Oda vazari çiftligi nahiye Ασπροποτάμου <i>Τά τσιφλίκια τοῦ ναχιγιέ Ασπροποτάμου εἶναι κατ' ἀποκοπή καί ἔχουν πάρει χρήματα ἀπό τοὺς ραγιᾶδες</i>	Κατ' αποκοπή 2.692 γρόσια (maktu)		
Τσφλίκι Γκερέ Gere çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 8.615 γρ.		
τσιφλίκι Τιραμίσι Tiramisi çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 4.846 γρ.		
τσιφλίκι Χάρβαλι Harvali çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1.938γρ.		
τσιφλίκι Ρέσι (ή Βέσι) (Resi/Vesi çiftligi) nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 8.077γρ.		
τσιφλίκι Καμάνι Kamani ή Kamnai çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 3.231γρ.		
Τσιφλίκι Νιγκολοβόλσι Nigolonolsi çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 3.769γρ.		
τσιφλίκι Βικαρία Vikaria çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 13636 γρ.		
τσιφλίκι Βιβάρι Vivari çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 915γρ.		
τσιφλίκι Βεσίστα Vesiste çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1831 γρ.		
Τσαραβένοσλι τσιφλίκι Çaravenosli çiftligi nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1282 γρ.		
τσιφλίκι Νούκοβο	Κατ' αποκοπή		

Νυκονο çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	1616 γρ.		
Σκλιβάνι τσιφλίκι Sklivani çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1185 γρ.		
τσιφλίκι Βεγκάρα Vegara çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 3769 γρ.		
Τσιφλίκι Γαρδίκι Kardik çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 7539 γρ.		✓
τσιφλίκι Βέλκα Veka çiftligi Nahiyé Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 3769 γρ.		
τσιφλίκι Νιχάϊ Nihai çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 808γρ.		
τσιφλίκι Μπίρκολι Birkoli çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 6.426 γρ.		
Βαλικάτι τσιφλίκι Va(i) likati çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1200 γρ.		
Τσφλίκι Αλτίκ Altik çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1654 γρ.		
Vartenik çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 2692 γρ.		
çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1616 γρ.		
τσιφλίκι Πόρτα Παναγιά Porta Panaya çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 1400 γρ.	οικισμός στον Δήμο Πύλης Τρικάλων	✓
τσιφλίκι Λάντζοβα Lancova çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ' αποκοπή 350 γρ.		
τσιφλίκι Μπαχτούρ Bahtur çiftliği nahiye	Κατ' αποκοπή 350 γρ.		

Ασπροποτάμου			
Gar(e)aliov çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ'αποκοπή 350 γρ.		
τσιφλίκι Βάρτικα Vartica çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ'αποκοπή 350 γρ.		
Τσιφλίκι Κισνιλίτι και Μπιλόνι Kisniliti ve Biloni çiftliği nahiye Ασπροποτάμου	Κατ'αποκοπή 350 γρ.		
Καζά Τρικάλων Tirhala kazasi		Σήμερα ομώνυμος Δήμος Ν. Γρεβενών	✓
Τσιφλίκι Δεσκάτη) Deskata çiftliği			
σιτάρι	139 kile		
κριθάρι	185 kile		
σίκαλη	103 kile		
βρώμη	93 kile		
καλαμπόκι	251 kile		
κεχρί	223 kile		
Καζάς Τρικάλων Tirhala kazasinda			
Τσιφλίκι Ντομούτζα Domuca çiftliği			
σιτάρι	554 kile		
κριθάρι	185 kile		
σίκαλη	170 kile		
βρώμη	123 kile		
καλαμπόκι	384kile		
κεχρί	57kile		
Σύνολο	462 γρ.		
καζάς Τρικάλων Tirhala kazasinda			✓
Χωριό Δεσκάτη/ Dedskada kariyesi		οικισμός στον ομώνυμο Δήμο Γρεβενών	
τσιφλίκι Κρόσα Krosa çiftliği			
σιτάρι	565kile		
κριθάρι	80kile		
σίκαλη	27 kile		
καλαμπόκι	186 kile		

σησάμι	68 kile		
βαμβάκι	265 kiyye		
κρασί (humr)	11.435 kiyye		
Σύνολο	2.967 γρ.		
τσιφλίκι Σαρχανλάρ Sarhanlar çiftliği,		Τοπ. Κοινότητα Μόδεστου Δήμου Κιλελέρ Ν. Λάρισας	✓
σιτάρι	906 kile		
κριθάρι	132 »		
βαμβάκι	503 »		
αποθηκευμένα είδη	1 »		
βρώμη	12 »		
Σύνολο	976 γρ.		
τσιφλίκι Σαρί Τσιλέρ/ Σαρτζιλάρ Sari çiler çiftliği,		Τοπ. Κοινότητα Γλάυκης Δήμου Κιλελέρ Ν. Λάρισας	✓
σιτάρι	1.346 kile		
κριθάρι	262»		
βαμβάκι	654 »		
αποθηκευμένα είδη	7 »		
βρώμη	5 »		
Σύνολο	1426 γρ.		
Τσιφλίκι Καμπίλαγα/ Kabilağa çiftliği,			✓
σιτάρι	1.046 kile		
κριθάρι	191 »		
σίκαλη	81 »		
καλαμπόκι	131 »		
βαμβάκι	1.022 »		
Σύνολο	1.031 γρ.		
τσιφλίκι Κοσκινά Koskunaçiftliği,		ομώνυμος οικισμός επαρχ. Τρικάλων	
σιτάρι	740 kile		
κριθάρι	95 »		
καλαμπόκι	387 »		
βαμβάκι	351 »		
Σύνολο	1.031 γρ.		
τσιφλίκι Σοφάδες Sofadesçiftliği,			
σιτάρι	5.351 kile	ομώνυμος οικισμός στον Δήμο Σοφάδων Καρδίτσας	

κριθάρι	572 »		
σίκαλη	1 »		
καλαμπόκι	6 »		
βαμβάκι	234 »		
αποθηκευμένα είδη	4 »		
σησάμι	667 »		
βρώμη	5 »		
Σύνολο	4.584 γρόσια		
τσιφλίκι Καρά Ακή KaraAkiçiftliği,			
σιτάρι	2.444 kile		
κριθάρι	940 »		
σίκαλη	21 »		
καλαμπόκι	4 »		
σησάμι	177 »		
βρώμη	51 »		
βαμβάκι	30 kiyye		
τσιφλίκι Μανδράκι Mandrakitavos çiftliği,			
σιτάρι	699 kile		
κριθάρι	42 »		
καλαμπόκι	398 »		
βαμβάκι	20 »		
αποθηκευμένα είδη	2 »		
σησάμι	3 »		
Σύνολο	624 γρ.		
τσιφλίκι Ψάρι Psari çiftliği,			
σιτάρι	2.544 kile		
κριθάρι	291 »		
καλαμπόκι	474 »		
αποθηκευμένα προϊόντα	23 »		
σησάμι	89 »		
βρώμη	7 »		
Σύνολο	1.252 γρ.		
τσιφλίκι Ζάρακα Sarakaçiftliği,			✓
σιτάρι	520 kile		
κριθάρι	85 »		
καλαμπόκι	377 »		
αποθηκευμένα είδη	4 »		

σησάμι	7 »		
Σύνολο	299 γρ		
τσιφλίκι Λαζαρίνα Lazarina çiftliği,			
σιτάρι	2.027 kile		
κριθάρι	182 »		
καλαμπόκι	3.573 »		
βαμβάκι	345 »		
αποθηκευμένα είδη	1 »		
μέλι	90 kiyye		
σησάμι	2 kile		
κερί από μέλι	5 kiyye		
Σύνολο	949 γρ.		
τσιφλίκι Λοξάρι Loksari çiftliği,			
σιτάρι	339 kile		
κριθάρι	47 »		
καλαμπόκι	304 »		
σησάμι	4 »		
κρασί	1.172 kiyye		
Σύνολο	111 γρόσια		
τσιφλίκι Κανάρι Kanari çiftliği,			
σιτάρι	609 kile		
κριθάρι	140 »		
καλαμπόκι	2.158 »		
βαμβάκι	938 »		
κρασί	44.528 kiyye		
Σύνολο	5.320 γρ.		
τσιφλίκι Κούτζαρι Kuceri (Kuci/Κούτζι) çiftliği			✓
σιτάρι	4.403 kile		
καλαμπόκι	1.185 »		
βαμβάκι	5.233 »		
αποθηκευμένα είδη	293 »		
σύνολο	1.886 γρ.		
τσιφλίκι Γιάνοβα Gianova çiftliği,			
σιτάρι	704 kile		
κριθάρι	94 »		
βαμβάκι	1251 kiyye		
βρώμη	35 kile		

Σύνολο	8.236 γρόσια		
τσιφλίκι Κούλερι Kuler çiftliği			
σιτάρι	(;)26 kile		
κριθάρι	43 »		
βρώμη	1 »		
Σύνολο	371 γρ.		
τσιφλίκι Ταρσάν Tarşan çiftliği			
σιτάρι	1125 kile		
κριθάρι	214 »		
σίκαλη	19 »		
Σύνολο	955 γρ.		
τσιφλίκι Καμινάρες Kaminaires çiftliği			
σιτάρι	1125 kile		
κριθάρι	201 »		
σίκαλη	21 »		
καλαμπόκι	845 »		
βαμβάκι	56 »		
σησάμι	51 »		
αποθηκευμένα είδη	2 »		
βρώμη	3 »		
Σύνολο	668 γροσ.		
τσιφλίκι Ντελή Ιμπραήμ Deliİbrahim çiftliği		σήμερα Αγιοπηγή στη Δημοτική Ενότητα (Δήμο) Καρδίτσας	✓
σιτάρι	704 kile		
κριθάρι	100 kile		
βρώμη	44 kile		
καλαμπόκι	417 kile		
αποθηκευμένα είδη	2 kile		
σησάμι	54 kile		
βρώμη	13 kile		
κεχρί	4 kile		
μέλι	80 kiyye		
κερί από μέλι	5 kiyye		
Σύνολο	1025 γρόσια		
τσιφλίκι Μακρυχώρι Makrinohor çiftliği			✓
σιτάρι	977 kile		
κριθάρι	118 kile		
σίκαλη	2 kile		

καλαμπόκι	2.507 kile		
αποθηκευμένα είδη	17 kile		
σησάμι	12 kile		
Σύνολο	3.337 γρόσια		
σαντζάκι των Τρικάλων Liva-i Tirhala (σελ. 12)			
καζάς της Τσατάλτζας (Φαρσάλων) Çatalca kazasinda,			✓
τσιφλίκι Γκουσκουνλάρ Kusgunlar çiftliği,			
τσιφλίκι Αβαρίτζα Avarica çiftliği		Ανήκε στον οικισμό Άνω Πούρλια, που σήμερα ονομάζεται Νέοι Πόροι και ανήκουν στον Δ. Δίου-Ολύμπου Ν. Πιερίας	✓
σιτάρι	586 kile		
κριθάρι	513 »		
βρώμη	182 »		
ρεβύθια	57 »		
κεχρί	36 »		
καλαμπόκι	333 »		
σύνολο	580 γρόσια		
τσιφλίκι Παλαμά Palama çiftliği,			✓
σιτάρι	252 kile		
κριθάρι	101 »		
βρώμη	12 »		
κεχρί	22 »		
καλαμπόκι	226 »		
σύνολο	220γρ		
τσιφλίκι Ζαπάντι Zapadi çiftliği	782 kile		✓
σιτάρι	441 »		
κριθάρι	25 »		
alef	363 »		
erzen	4 »		
nuhud(ρεβύθια)	20 kiyye		

Σύνολο	520 γρ.		
τσιφλίκι Λεύκα Lefka çiftliği,			✓
σιτάρι	83 kile		
κριθάρι	39 »		
βρώμη (alev)	9 »		
Ρεβύθι(nuhud)	6 »		
καλαμπόκι	36 »		
Σύνολο	120 γρόσια		
τσιφλίκι Πρινάρι (P)Brirnar çiftliği		Αναφέρεται και με το όνομα, <i>Ιλεντσελού</i>	✓
σιτάρι	559 kile		
κριθάρι	40 »		
βρώμη	22 »		
σύνολο	120 γρ.		
Τσιφλίκι Χεμεκάδο Hemeh(k)ado çiftliği	<i>Δεν βρέθηκαν εισοδήματα</i>		
σαντζάκι των Τρικάλων Liva-i Tirhala			
Από τον καζά του Δομένικου Domenek (Δομένικος) kazasinda			
<i>Τα χειμαδιά αποδίδουν 20.000 γρόσια και ο βοεβόδας λαμβάνει 5.000 γρόσια ως iltizam, όπως είχε γραφεί και στον κατάλογο στα ελληνικά</i>			
τσιφλίκι Δομένικος Dumenikçiftliği,			✓
σιτάρι	743 kile		
κριθάρι	300 »		
σίκαλη	13 »		
κεχρί	40 »		
καλαμπόκι	769 »		
βαμβάκι	803 kiyye		
Σύνολο	3.526 γρ.		
τσιφλίκι Ελευθεροχώρι Leftrahor çiftliği,			✓
σιτάρι	739 kile		
κριθάρι	666 »		

βρώμη	7 »		
σίκαλη	815 »		
κεχρί	111 »		
Σύνολο	2.973 γρ.		
τσιφλίκι Βλαχογιάννη /Βλαχοϊωάννη Vlohogyani çiftliği,			✓
σιτάρι	481 kile		
κριθάρι	125 »		
σίκαλη	37 »		
κεχρί	87 »		
καλαμπόκι	1877 »		
βαμβάκι	240 »		
Σύνολο	1.426 γρ.		
τσιφλίκι Μυλογούστα Milogusta çiftliği,			✓
σιτάρι	265 kile		
κριθάρι	59 »		
κεχρί	147 »		
καλαμπόκι	2.764 »		
βαμβάκι	202 »		
Σύνολο	2.365 γρ.		
τσιφλίκι Σκόμπα Skopa çiftliği,			✓
σιτάρι	474 kile		
κριθάρι	59 »		
κεχρί	147 »		
καλαμπόκι	2.764 »		
Σύνολο	573 γρ.		
τσιφλίκι Βελέσνικο Velesniko çiftliği,			✓
σιτάρι	259 kile		
κριθάρι	115 »		
βρώμη	52 »		
κεχρί	46 »		
καλαμπόκι	9 »		
βαμβάκι	150 »		
Σύνολο	1.190 γρ.		
Βερδικούσα τσιφλίκι Verdikosa çiftliği, Κατ' αποκοπή (maktu)	1.500γρ.		✓
Από τον καζά της			

Ελασσόνας Elasoniya kazasinda			
τσιφλίκι Σουλούζ Suluz çiftligi,			
<i>Στο αναφερόμενο τσιφλίκι βρίσκονται αμπελώνες στο χωριό Κοκκινόπουλο έδινε 2.000 γρ. στον θανόντα (Αλή πασά).</i>			
σιτάρι	778 kile		
κριθάρι	100 »		
βρώμη	91 »		
σίκαλη	414 »		
καλαμπόκι	971 »		
Σύνολο	1.608 γρ.		
Από τον καζά της Ελασσόνας Elasoniya kazasinda			
Τσιφλίκι Μποτούτα Batota ή Botuta çiftligi			
σιτάρι	358 kile		
κριθάρι	201 »		
βρώμη	11 »		
σίκαλη	1.030 »		
καλαμπόκι	6 »		
σταφύλι	6.851 »		
Σύνολο	203 γρ.		
Από τον καζά της Ελασσόνας Elasoniya kazasinda			
τσιφλίκι Βιλίνεσίνε Vilinesine çiftligi			
σιτάρι	718 kile		
κριθάρι	256 »		
βρώμη	117 »		
σίκαλη	120 »		
κεχρί	15 »		
καλαμπόκι	1.395 »		
σταφύλι	74 »		
σύνολο	430 γρ.		
καζάς Ελασσόνας Elasoniya kazasinda			✓

τσιφλίκι Μαγούλα Magula çiftligi,			
σιτάρι	309 kile		
κριθάρι	121 »		
σίκαλη	110 »		
κεχρί	99 »		
καλαμπόκι	1.673 »		
Σύνολο	555 γρ.		
τσιφλίκι Μπουκίνιστα Bokinista çiftligi	<i>Δεν υπάρχει εισόδημα</i>		
καζά Ελασσόνας Elasoniyakazasi			✓
τσιφλίκι Κεφαλόβρυσο kefalonriso çiftligi			
σιτάρι	7 »		
κεχρί	5 »		
καλαμπόκι	24 »		
τσιφλίκι Βαριά Varia çiftligi)			
σιτάρι	456 kile		
κριθάρι	74 »		
σίκαλη	112 »		
κεχρί	3 »		
καλαμπόκι	204 »		
βρώμη	15 kile		
ενοίκιο από χάνι	450 γρ		
τσιφλίκι Νιχόνι Nihoni çiftligi			
σιτάρι	291 kile		
σίκαλη	212 kile		
κριθάρι	150 kile		
κεχρί	24 kile		
καλαμπόκι	192 »		
βρώμη	8 »		
σταφύλι	1.460 kiye		
σαντζάκι της Θεσσαλονίκης Liva-i Salanik			
Karaferiyekazasi			
Κ...s (κατεστραμ) çiftligi			
σιτάρι	612 kile		

κριθάρι	171 kile		
καλαμπόκι	100 kile		
αντίτιμο iltizam χειμαδιού	300 γρ.		
Εισόδημα από σκάλα	550 γρ.		
τσιφλίκι Βαλαβάνι Valavani çiftligi			
σιτάρι	148 kile		
κριθάρι	36 kile		
καλαμπόκι	24 kile		
τσιφλίκι Ελευθεροχώρι Leftrohor çiftligi		Ίσως σημ. Λεπτοκαρυά στον Δήμο Δίου Πιερίας Ελευθεροχώρι Ν. Πιερίας	✓
σιτάρι	1.010 kile		
κριθάρι	166 kile		
καλαμπόκι	172 kile		
μίσθωμα χανίου	1.000 γρ		
αντίτιμο από iltizam σκάλας	1.500 γρ.		
σύνολο	2.500 γρ		
(σελ. 14)			
ΚορίνοςΝετζίμπ μπέη τσιφλίκι KorinozNecibbey çiftligi			✓
<i>Αυτό τό τσιφλίκι στο Yenişehir (Γιανιτσά), είναι καταγεγραμμένο στή σύζυγο καί τήν κόρη του Βελή πασα τό έτος 1232. Από τή σκάλα του τσιφλικιοῦ λάμβαναν εισόδημα</i>	1.000 γρ.		
τσιφλίκι Καστανιά Kastaniya çiftligi			✓
σιτάρι	247 kile		
καλαμπόκι	50 kile		
τσιφλίκι Ασπέτι Aspeti (Espeti) çiftligi			
σιτάρι	1.791 kile		
κριθάρι	1.116 kile		
καλαμπόκι	390 kile		
τσιφλίκι Βρωμερή V(a)romeri çiftligi		σήμ. κοινότητα Καλλιθέας στον	✓

		Δήμο Κατερίνης	
σιτάρι	1.532kile		
κριθάρι	1.131 kile		
καλαμπόκι	355 kile		
αντίτιμο από ενοικίαση μπακάλικου	120 γρόσια		
μισθωμα βοσκότοπου	35 γρόσια		
αντίτιμο από iltizam χειμαδιού	450 γρόσια		
αντίτιμο από iltizam σκάλας	3.000 γρόσια		
Σύνολο	3.605 γρόσια.		
τσιφλίκι Κεραμίδι (Keramidi çiftligi)		σημ. Κεραμίδι στον Δήμο Κατερίνης Ν. Πιερίας	✓
σιτάρι	652 kile		
κριθάρι	173 »		
καλαμπόκι	141 »		
τσιφλίκι Λάζεκο Lazekoçiftligi			
σιτάρι	886 kile		
κριθάρι	351 kile		
καλαμπόκι	165 kile		
χειμαδιό	300 γρόσια		
βοσκοτόποι για αιγοπρόβατα	86 γρόσια		
Σύνολο	386 γρ.		
τσιφλίκι Καταχά Kataha çiftligi			✓
σιτάρι	742 kile		
κριθάρι	220 kile		
καλαμπόκι	130 kile		
χειμαδιό	450 γρόσια		
αντίτιμο iltizam σκάλας	500 »		
Σύνολο	950 γρ.		
Βέτκοβα τσιφλίκι Vektova ή Vehlova çiftligi			
σιτάρι	638 kile		
κριθάρι	143 »		
καλαμπόκι	130 »		
τσιφλίκι Χρουμ(π)άνι Hruban çiftligi		Χωροπάνι, σημ. κοινότητα Στενήμαχος στον	✓

		Δήμο Νάουσας Ν. Ημαθίας	
σιτάρι	266 kile		
κριθάρι	49 »		
καλαμπόκι	54 »		
τσιφλίκι τουρκοχώρι Turkohorıçiftligi			✓
σιτάρι	815 kile		
κριθάρι	196 »		
καλαμπόκι	173 »		
χειμαδιό	500 γρόσια		
τσιφλίκι Ακσέ Χαρμάνι Akseharman çiftligi			
σιτάρι	1.235 kile		
κριθάρι	1.022 kile		
καλαμπόκι	380 kile		
μίσθωμα ξυλείας +χειμαδιό	157 γρ.		
τσιφλίκι Παζαριώτη Pazarıot çiftligi			✓
σιτάρι	1.235 kile		
κριθάρι	1.022 kile		
καλαμπόκι	380 kile		
μίσθωμα χανιού	157 γρ.		
τσιφλίκι Βιβάζνι Vivazni çiftligi	1.235 kile		✓
σιτάρι	1.022 kile		
κριθάρι	380 kile		
καλαμπόκι	157 γρ.		
αντίτιμο εκμίσθωσης χειμαδιού	1.235 γρ.		
βοσκότοπος	1.022 kile		
λαχανόκηπος	380 kile		
Σύνολο	157 γρ.		
τσιφλίκι Κοντοριότα Kontoriotia çiftligi			
σιτάρι	745 kile		
κριθάρι	502 kile		
καλαμπόκι	213 kile		
χειμαδιό	975 kile		
Τσιφλίκι Πέτρα Petra çiftligi			
σιτάρι	69 kile		

κριθάρι	33 kile		
καλαμπόκι	18 kile		
χειμαδιό (ενοίκιο)	337 γρόσια		
τσιφλίκι Γκολεσιάν(ζ)η Golesani çiftligi			✓
σιτάρι	388 kile		
κριθάρι	75 kile		
καλαμπόκι	79 kile		
χειμαδιό (ενοίκιο)	250 γρόσια		
βοσκότοπος (ενοίκιο)	30 γρόσια		
Σύνολο	280 γρόσια		
τσιφλίκι Παβανή Pavani çiftligi			
	Κατ' αποκοπή 5.000 γρ.		
τσιφλίκι Τριπόταμο Tripotamo çiftligi		κοινότητα Τριπόταμος σημ. στον Δήμο Βέροιας Ν. Ημαθίας	✓
Κατ' αποκοπή (maktu)	1.400 γρ.		
μίσθωμα βοσκότοπου	26 γρ.		
Σύνολο	1.426γρ.		
Σελ 15			
καζάς της Καραφέρειας Karaferiyekazasi			
Τσιφλίκι Κιλίτζ Kilicçiftligi		Ίσως σημ. Πουρναριά Ν. Λάρισας	
Μύλος (değirmak) 1 τεμάχιο ενοίκιο	3500 γρ.		
Έσοδα από αλάτι σε χωριό (συνοικία) της Καραφέρειας (Karaferiye memlihe)	600 γρ.		
<i>Όπως και παλαιότερα στά σύνορα τῶν κτημάτων ἡ ὑλοτομία στό χωριό Kilindir(;) (ἴσως σημ. Κολινδρός, στο Ν. Πιερίας) παραχωρήθηκε μέ ἀντίτιμο 1.500 γρ. Στόν χώρο ὑπάρχει παραγωγή ἀλατιού καί ἓνα χάνι μέ ἐνοίκιο 400 γρ. Papa Kiopresi χάνι το μίσθωμα: 350 γρ.</i>			
Doliyan çiftligi 3 μερίδες το μισό κατ' αποκοπή	1.500 γρ.		

σαντζάκι Θεσσαλονίκης/ Liva-i Salanik			
Από τον καζά των Βοδενών Vodenakazasinda			
τσιφλίκι Μποζάρτζικο Pozarciko çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	7.000 γρ.		
Τσιφλίκι Νιχόβα Nihova çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	12.500 γρ.		
Βελάντοβα τσιφλίκι Veladova çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	7.100 γρ.		
τσιφλίκι Τζερκόβιανη Cerkovyanı çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	8.800 γρ.	σημ. συνοικισμός Τζερκόβγιανη Δήμου Εδέσσης	✓
Τσιφλίκι Μπούνι Bunı çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	8.300 γρ.		
τσιφλίκι Μπρατσίλοβα Bracilova çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	8.350 γρ.		
τσιφλίκι Παρισιόρη Prisori çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	4.260 γρ.		✓
τσιφλίκι Κουτζούβλιανη Kucuvliani çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	1.700 γρ.		✓
τσιφλίκι Οσλιάνη Oslyani çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	8.600 γρ.		✓
τσιφλίκι Νόργκοβα Norgova çiftligi			
σιτάρι	36 kile		
κριθάρι	20 kile		
κεχρί	17 kile		
Στήν κωμόπολη Vodena ό άναφερόμενος			

έκτελεσθείς είχε στην κατοχή του κατάστημα καταστήματα, πού ένοικίαζε:			
Μπακάλικο (bakal)	80γρ.		
Ραφτάδικο (terzi)	90 γρ.		
Βαφείο (boyacı)	70 γρ.		
κατάστημα κατασκευής όπλων	40γρ.		
υποδηματοποιείο	20 γρ.		
αμπέλι και λαχανόκηπος	10 dönüm 200 γρ.		
αμπέλι	15 γρ.		
λαχανόκηπος	30 γρ.		
αμπέλι του Huseyn bey	25γρ.		
αμπέλι	10 γρ		
λαχανόκηπος	70γρ		
Μαρία (χριστιανή)αμπέλι	80 γρ.		
Μουριά	30 γρ.		
Κατερίνη αμπέλι	1donum 20 γρ.		
Λαχανόκηπος sayab bahçesi	2 dönüm 45 γρ.		
τσιφλίκι Εσμάκ Esmak çiftligi	68 γρ.		
Σύνολο	993 γρ.		
καζάς της Νάουσας Ağostos kazasi			
(σελ. 16) σαντζάκι του Μοναστηρίου) Liva-i Paşa			
Από τους καζάδες της Στάνοβας και της Κατράνιτζας Stanova ve Katranica kazasinda		σήμ. Δημ. Ενότητα Πύργων στον Δήμο Εορδαίας Ν. Κοζάνης	
Τσιφλίκι Τζέτη Ceti çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	4.500 γρ.		
τσιφλίκι Νεμπεσίκι Nebesik çiftligi Κατ'αποκοπή	6.000 γρ.		

(maktu)			
Τσιφλίκι Κατράνιτσα Katranca çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	12.500 γρ.	τμήμα του Δήμου Εορδαίας	✓
τσιφλίκι Γραμματικό Gramatiko çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	4.000 γρ.		✓
τσιφλίκι Κατίρ Katirçiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	4.000 γρ.		
Τσιφλίκι Ορμάνι Orman (δάσος) çiftligi	Δεν έχει εισόδημα		
Τσιφλίκι Ντάκινα Dakinaçiftligi			
σιτάρι	544 kile		
κριθάρι	588 kile		
βρώμη	114 kile		
σίκαλη	248 kile		
σταφύλι	3.800 kiye		
λίμνη+πετρόκτιστος περίβολος	845+129=947 γρ.		
σαντζάκι του Πασά Liva-i Paşa			
Από τον καζά της Φλώρινας Florina kazasinda			
τσιφλίκι Ζαϊρόνι Zaironi çiftligi			
σιτάρι	115 kile		
κριθάρι	265 kile		
βρώμη	34 kile		
σίκαλη	128 kile		
κεχρί	46 kile		
Τσιφλίκι Γκορίχοβα Gorihova çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	18.000γρ.		
τσιφλίκι Βανλού Vanlu çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	17.500 γρ.		
Τσιφλίκι Σορόβιτσα Soronica çiftligi Κατ'αποκοπή	8.000 γρ.		

(maktu)			
τσιφλίκι Τζέροβο Cerono çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	11.000 γρ.		✓
τσιφλίκι Μπέτσι Beci çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	11.500 γρ.		
τσιφλίκι Πισοδέρι Pisoderi çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	7.500 γρ.		✓
Τσιφλίκι Λοβιντέρι Lovider çiftligi	<i>O Sevgi Hasan to έχει αγοράσει και δεν έχει εισόδημα</i>		
Τσιφλίκι Νεβασινέ Nevacine çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)	6.000 γρ.		
Από τον καζά του Σαρηγκιόλ Sarigöl kazasinda		Δημοτική Ενότητα Κρηστώνη Δήμου Κιλκίς	
Florina kazasinda			
τσιφλίκι Παλαιοχώρι Palixor çiftligi		Ομώνυμη τοπική κοινότητα στο Δήμο Φλώρινας	✓
σιτάρι	394 kile		
κριθάρι	804 kile		
σίκαλη	517 kile		
φασόλια	283 kiye		
κεχρί	283 kiye		
καλαμπόκι	392 kile		
σταφύλι	7.244 kiye		
Levan demet (;) (ανθός λεβάντας)	1.025γρ.		
Άλλα εισοδήματα	790 γρ.		
τσιφλίκι Ναλμπάν Κιοϊ Nalban köy çiftligi κατ'αποκοπή	200 γρ.		✓
Από τον καζά της Τζουμά Παζαρί Cuma Pazari kazasinda			
τσιφλίκι Καραγόστα Karagosta çiftligi	4.000 γρ.		

κατ'αποκοπή (maktu)			
Από τον καζά του Εγρί Μπουτσάκ Eğri buçak kazasında		σημ. Δρέπανο στον Δήμο Κοζάνης	
τσιφλίκι Κεντζιλέρ Keciler çiftligi			
σιτάρι	1.669 kile		
κριθάρι	1636 kile		
σίκαλη	650 kile		
βρώμη	237 kile		
καλαμπόκι	307 kile		
αμπέλια κατ' αποκοπή (maktu)	462 γρόσια		
Για κάθε donum υπολογίζονται σε 5.000			
σελ. 17			
σαντζάκι του Πασά İiva-İraşa			
Από τον καζά του Τσερσεμπέ Çerşebe kazasında			
τσιφλίκι Κάλιανη Kalyani çiftligi			✓
σιτάρι	5.410 kile		
κριθάρι	3.236 kile		
σίκαλη	1.900 kile		
βρώμη	1.432 kile		
καλαμπόκι	970 kile		
κεχρί	329 kile		
σταφύλι	31.550 kiye		
zadran	227 kiye		
βαμβάκι	18 kiye		
aylakci (μισθωτοί εργάτες)	328 γρόσια		
τσιφλίκι Ράντοσνα Radosna çiftligi			
σιτάρι	731 kile		
κριθάρι	322 kile		
σίκαλη	137 kile		
βρώμη	153 kile		
καλαμπόκι	197 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	776 γρ.		
τσιφλίκι Άχνη Ahni çiftligi			
σιτάρι	394 kile		

κριθάρι	297 kile		
σίκαλη	117 kile		
βρώμη	84 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	940 γρ.		
τσιφλίκι Ιφτιλάρ+ λαχανόκηπος Iftilar çiftligi ve bahçe			
σιτάρι	205 kile		
κριθάρι	431 kile		
σίκαλη	113 kile		
βρώμη	243 kile		
καλαμπόκι	132 kile		
κρόκος	478 kiyye		
Ti...(κατεστραμ). çiftliği			
σιτάρι	344 kile		
κριθάρι	320 kile		
σίκαλη	98 kile		
βρώμη	107 kile		
καλαμπόκι	108 kile		
κρόκος (zafran)	384 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	222 γρόσια		
τσιφλίκι Κουρτόραση Kurtorasi çiftliği			
σιτάρι	1.299 kile		
κριθάρι	535 kile		
σίκαλη	187 kile		
βρώμη	151 kile		
κεχρί	601 kile		
εισοδήματα αμπελιού	173 γρ.		
τσιφλίκι Τζετνί Cendi çiftliği			
σιτάρι	222 kile		
κριθάρι	41 kile		
σίκαλη	45 kile		
βρώμη	17 kile		
καλαμπόκι			
εισοδήματα αμπελιού	41 γρ.		
τσιφλίκι Κιουτσοúk Μουσά Küçük Musa çiftliği			
σιτάρι	99 kile		
κριθάρι	99 kile		
cevdar	81 kile		

τσιφλίκια Καλαμπούγκισνα και Γιορτινή Kalabugisna ve Yortini çiftliği στο χωριό Λιθάρι	<i>Αυτά τά δύο πουλήθηκαν από τόν έκτελεσθέντα [Αλή πασά] 25.000 γρόσια.</i>		
σαντζάκι Μοναστηρίου Liva-i Paşa Από τον καζά των Σερβίων Servica kazasinda			
τσιφλίκι Μέρμιο Mermio çiftliği			
σιτάρι	448 kile		
κριθάρι	323 kile		
σίκαλη	258 kile		
κεχρί	164 kile		
καλαμπόκι	369 kile		
βαμβάκι	314 kile		
κρόκος/ Zafran	5,5 kiye		
σταφύλι	1.417 kiye		
Προϊόντα από μύλο			
αλεύρι από σιτάρι	16 kile		
αλεύρι από καλαμπόκι	16 kile		
τσιφλίκι Τρανόβαλτος Tranovalto çiftliği		ομώνυμος οικισμός στον Δήμο Σερβίων- Βελβεντού	✓
σιτάρι	1.040 kile		
σίκαλη	460 kile		
κριθάρι	264 kile		
βρώμη	20 kile		
κεχρί	288 kile		
καλαμπόκι	240 kile		
κρόκος	1,5 kile		
σταφύλι	4.200 kiye		
τα εισοδήματα από μύλο			
αλεύρι από σιτάρι	20		
αλεύρι από καλαμπόκι	20		
τσιφλίκι Λαζαράτι Lazarat çiftliği			✓
σιτάρι	282 kile		
σίκαλη	196 kile		
κριθάρι	61 kile		
βρώμη	82 kile		

κεχρί	39 kile		
καλαμπόκι	65 kile		
Μώκορο τσιφλίκι Mokoro çiftliği			✓
σιτάρι	420 kile		
σίκαλη	837 kile		
βρώμη	81 kile		
κεχρί	66 kile		
καλαμπόκι	147 kile		
(σελ. 18) σαντζάκι του πασά Liva-i paşa			
Καζά της Κορυτσάς Korica kazasinda			
τσιφλίκι Σκούφα Skoufa çiftliği			
σιτάρι	17 kile		
κριθάρι	14 kile		
βρώμη	5 kile		
σίκαλη	3 kile		
τσιφλίκι Καστροφυλακή Kastrofilaki çiftliği			✓
σιτάρι	38 kile		
κριθάρι			
βρώμη			
σίκαλη			
καλαμπόκι			
δεκάτη του χανιού	100 γρόσια		
τσιφλίκι Γκοραβέτζι Goravec çiftliği			✓
σιτάρι	64 kile		
κριθάρι	36 kile		
βρώμη	23 kile		
σίκαλη	39 kile		
τσιφλίκι Λιμπόβικο Liboviko çiftliği			
σιτάρι	9 kile		
κριθάρι	5 kile		
βρώμη	3 kile		
καλαμπόκι	2 kile		
τσιφλίκι Πεσκοβάτι Peskovat çiftliği			

καλαμπόκι	11 kile		
τσιφλίκι Περάνοβα Peranova çiftliği (κατ' αποκοπή/maktu)	12.500 γρ		
τσιφλίκι Μπογιόστιτζα Boyostica çiftliği (maktu)	12.500 γρ.		
τσιφλίκι Λέστα Lesta çiftliği (κατ' αποκοπή/maktu)	5.000 γρ.		
σαντζάκι του Πασά / Pasa sancagi/			
Καζάς της Μπέρσια Bersia kazasi			
τσιφλίκι Κερμάνη Kermani çiftliği			
σιτάρι	...		
σίκαλη			
καλαμπόκι			
σταφύλι	144 yük (κιβώτια)		
κάνανβη	400 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	108 γρ.		
Ράχοβα τσιφλίκι Rahova çiftliği			
σιτάρι	333 kile		
κριθάρι	212 kile		
σίκαλη	56 kile		
σύνολο	143 γρ.		
Τσιφλίκι Οπάγια Opaya çiftliği			
σιτάρι	70 kile		
κριθάρι	192 kile		
σαντζάκι του Πασά Liva-i Paşa			
καζά της Στάροβα Starova kazasi			
Τσιφλίκι Σκούρτζα Skurcaçiftliği			
Κατ' αποκοπή	2.000 γροσ.		
Ισκάτζ τσιφλίκι Iskac çiftliği			
Κατ' αποκοπή	2.000 γροσ.		
Τσιφλίκι Ατοτισί Atotisi çiftliği			

Κατ'αποκοπή καλαμπόκι	44 kile		
Valtin + bahçe (ενοίκιο)	130 γροσ.		
τσιφλίκι Πουγκάνι Puganic çiftliği			
Κατ'αποκοπή καλαμπόκι	110 kile		
Oraka çiftliği Όρακα τσιφλίκι			
Κατ'αποκοπή καλαμπόκι	81 kile		
(Σελ.19) Σαντζάκι του Πασά Liva-i Paşa			
Από τον καζά της Χόρσα Horsa Kazasinda			
τσιφλίκι Ουστιτζάνι Usticani çiftliği maktu	5.750 γροσ.		
τσιφλίκι Λουράγκος Luragos çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	7.500 γροσ.		
τσιφλίκι Δόλιανη Dolyani çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	2.500 γροσ.		
τσιφλίκι Καλαβίσινι Kalavisni çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	2.500 γροσ.		
τσιφλίκι Ντοβιρόλισνα Dovirolisna çiftliği	Δεν είχε εισόδημα		
τσιφλίκι Α(μ)βρακικό Anraciko çiftliği	Δεν έχει εισόδημα		
Μεζραά Λιάνοβα Mesraā Lianova	Δεν έχει εισόδημα		
τσιφλίκι Δορλίστι Dorlisti çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	7.500 γρόσια		
Σαντζάκι του πασά Liva-i Pasha			
Από τον καζά του Κασλίτς KazasindaKaslic			
Βιρονεκίστα τσιφλίκι Vironekista çiftliği			
σιτάρι	567 kile		
κριθάρι	215 kile		

σίκαλη	274 kile		
καλαμπόκι	36 kile		
βρώμη	157 kile		
aylakci+bahçemaktu	145 γροσ.		
Τσιφλίκι Βίσενο Viseno çiftliği			
σιτάρι	596 kile		
κριθάρι	309 kile		
σίκαλη	200 kile		
καλαμπόκι	67 kile		
λαχανόκηπος κατ'αποκοπή bahçe maktu	2.500 γροσ.		
Από τον καζά της Κεσριέ (Καστοριάς) Kesriye kazasinda			
τσιφλίκι Σίλτζα Silca çiftliği/			
Πρίν από τόν θάνατό του ό Αλχη Τεπεντελενλής άπό τό τσιφλίκι είσέπραττε 35.000 γροσ. Κατ' άποκοπή (maktu). Τήν πληροφορία δίνει ό re'aya Kosti.			
Κατ' αποκοπή	22.173 γροσ. από τα οποία: φόρος προβάτου 71 γρ. ενοίκιο χανιού 100 γρ. εργατικά Μαρτίου 543 γρ.		
σύνολο	22.587 -3257 (κεφ. φόρος).		
Από τον καζά της Μπίχιστα Behiste kazasinda Μεζραά Μπλιγάνη Mezraā Bligani/	Χωρίς εισόδημα		
Konarea çiftliği			
Maktu για το aylak	2.500 γροσ.		
Σύνολο	4.000 γροσ.		
Καζάς Ευρίπου τσιφλίκι Τεροχώρι Terahori çiftligi			
σιτάρι	2.859 kile		
κριθάρι	202 kile		
σίκαλη	4 kile		

ρεβύθια	130 kile		
Φακές (mezremek)	6 kile		
Αποθηκευμένα είδη	7 kile		
πετιμέζι (betmez)	150 kiyye		
Απλό λάδι (για τον σούμπαση/subaslik)	560 kile		
καζάς Λειβαδιάς τσιφλίκι Κόκορας Kokora çiftlik			
σιτάρι	272 kile		
κριθάρι	8 kile		
σίκαλη	2 kile		
ρεβύθια (nuhud)	36 kile		
καλαμπόκι	56 kile		
Κουκιά	2 kile		
τσιφλίκι Μουριές Muryes çiftligi κατ' αποκοπή/maktu	52 γρόσια		
(Σελ/ 20) καζάς Λειβαδιάς τσιφλίκι Ζάρασα/ Zarasa çiftligi			
σιτάρι	435 kile		
κριθάρι	25 kile		
λάδι	140 kiyye		
καζάς Λειβαδιάς τσιφλίκι Σουλινάρι Sulinar çiftligi			
σιτάρι	644 kile		
κριθάρι	51 kile		
σίκαλη	31kile		
ρεβύθια	222 kile		
----- σβησμένο	237 kile		
κουκιά	1 kile		
χειμαδιά bahce+βοσκότοπος= μουριές /κατ' αποκοπή	325 γρόσια		
καζάς Λειβαδιάς/ τσιφλίκι Κουμασάλα/ Kumsala çiftligi			
σιτάρι			
κριθάρι			
βρώμη			
καλαμπόκι			

κουκιά			
θερινά ποιμνιοστάσια	1000 γρόσ.		
καζάς Λειβαδιάς τσιφλίκι Καραμουσά Karamusa çiftliği			✓
σιτάρι	43 kile		
κριθάρι	28 kile		
καζάς Λειβαδιάς τσιφλίκι Σούρπι/ Surpi çiftliği			✓
κατ' αποκοπή (maktu)	5.140 γρόσια		
καζάς Λειβαδιάς/ τσιφλίκι Κιριάκι Kiryaki çiftliği	7.710 γρόσια		
Σύνολο 8 τσιφλίκια στον καζά Λειβαδιάς			
καζάς Σαλώνων/ τσιφλίκι Βαστίνα Vastina çiftliği			
σιτάρι	1.831 kile		
κριθάρι	1.369 kile		
Έσοδα από αμπελώνα+ σκάλα+ φόρος μεταξιού+μεγάλο +μικρό χειμαδιό (αντίτιμο iltizam) 5.030 γρ.	2.193 γρόσια		
Μύλος λαδιού (ελαιοτριβείο) στην πόλη των Σαλώνων	500 γρ.		
1 τσιφλίκι στον καζά Σαλώνων			
καζάς Λειβαδιάς τσιφλίκι Κάντοβα Kadona çiftliği			
κριθάρι	15 kile		
Τσιφλίκι Σεχντιζέ Sehtize çiftliği (κατ' αποκοπή)	2.500 γρ.		
τσιφλίκι Σουβάλα Suvala çiftliği			
σιτάρι	787 kile		
κριθάρι	166 kile		
καλαμπόκι	1.475 kile		
βαμβάκι	939 kiyye		
μετάξι	5 kiyye		

σύνολο	8.298 γρόσια από αμπελώνες, φόρο μελιού, και χειμαδιό		
3 τσιφλίκια στον καζά Λειβαδιάς			
τσιφλίκι Γαλοτέλνιτσα (Galoteniça) στον καζά Νοβράβονιτς.			
σιτάρι	30 kile		
κριθάρι	27 »		
βρώμη	20 »		
καλαμπόκι	245 »		
τσιφλίκι Παλιοχώρι Palihor çiftliği			
σιτάρι	285 kile		
κριθάρι	54 »		
καλαμπόκι	190 »		
βαμβάκι	297 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	15 γρ.		
σαντζάκι του Κάρλελι Karlili sancağı <i>ενημέρωση για τα τσιφλίκια από τον Κωστή ρεαγιά</i>			
ναχιγιές Ξηροχωρίου nahiye Ksirohor			
τσιφλίκι Κατοχή Katohi çiftliği			
σιτάρι	1.808 kile		
κριθάρι	318 »		
βρώμη	266 »		
καλαμπόκι	2.067 »		
ρύζι	82 »		
βαμβάκι	29 »		
λινάρι	96 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	729 γρόσια		
τσιφλίκι Παλαιοκατούνα Paleokatuna çiftliği			
σιτάρι	562 kile		
κριθάρι	304 »		
βρώμη	465 »		
καλαμπόκι	1.338 »		
λινάρι	96 »		

ελαιόλαδο	381 kiyye		
τσιφλίκι Ντόρτεμο Dortemo çiftliği			
σιτάρι	212 kile		
κριθάρι	92 »		
καλαμπόκι	79 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	59 γρόσια		
τσιφλίκι Χερσοβίκα Hersovika çiftliği maktu			
σιτάρι	272 kile		
κριθάρι	229 »		
καλαμπόκι	26 »		
λινάρι	49 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	85 γρόσια		
τσιφλίκι Δραγόμεστο Dragomesto çiftliği			
σιτάρι	2.290 kile		
κριθάρι	1.614 »		
βρώμη	48 »		
καλαμπόκι	1070 »		
λινάρι	472 »		
βαμβάκι αφρώδες (kurrepembe)	209 kiyye		
sovan	13.700 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	1.407 γρόσια		
μύλοι 2			
σιτάρι	14 kile		
κριθάρι	14 »		
καλαμπόκι	14 »		
Σύνολο από μύλους	42 »		
τσιφλίκι Παπαδάτο Papadato çiftliği maktu			
σιτάρι	344 kile		
κριθάρι	313 »		
βρώμη	38 »		
καλαμπόκι	95 »		
λινάρι	316 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	80 γρόσια		
τσιφλίκι Βιλζιάνα Vilziana çiftliği			
σιτάρι	-----		
κριθάρι	88 kile		

βρώμη	11 »		
καλαμπόκι	50 »		
λινάρι	8 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	117 γρόσια		
τσιφλίκι Μαχαίρα Mahera çiftligi			
σιτάρι	111 kile		
κριθάρι	76 »		
βρώμη	80 »		
καλαμπόκι	35 »		
λινάρι	589 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	85 γρόσια		
τσιφλίκι Παπελένι Papeleni çiftligi			
σιτάρι	445 kile		
κριθάρι	469 »		
βρώμη	80 »		
καλαμπόκι	357 »		
λινάρι	589 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	378 γρ.		
τσιφλίκι Παπαδάτο Papadato çiftligi	maktu		
σιτάρι	344 kile		
κριθάρι	313 »		
βρώμη	38 »		
καλαμπόκι	95 »		
λινάρι	316 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	80 γρόσια		
τσιφλίκι Κουλουβίνα Kuluvina çiftligi			
σιτάρι	388 kile		
κριθάρι	278 »		
βρώμη	30 »		
καλαμπόκι	104 »		
λινάρι	12 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	112 γρόσια		
τσιφλίκι Κατούνα Katuna çiftligi			
σιτάρι	147 kile		
κριθάρι	570 »		
βρώμη	64 »		
καλαμπόκι	119 »		
λινάρι	94 kiyye		

Εισοδήματα Μαρτίου	260 γρόσια		
τσιφλίκι Τρίκο Triko çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	407 kile		
κριθάρι	206 »		
βρώμη	30 »		
καλαμπόκι	191 »		
λινάρι	31 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	28 γρόσια		
Γκινέσα Τσιφλίκι Ginesa çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	407 kile		
κριθάρι	206 »		
βρώμη	30 »		
καλαμπόκι	191 »		
λινάρι	31 kiyye		
Από μύλο (deyrman) (σιτάρι 26+ κριθάρι 45+ καλαμπόκι 40=112kile αλεύρι)	112 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	24 γρόσια		
Τσιφλίκι Χέρα Hera çiftligi			
σιτάρι	31 kile		
κριθάρι	16 kile		
καλαμπόκι	111 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	25 γρ.		
τσιφλίκι Κομπότι Komboti çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	49 kile		
κριθάρι	46 »		
βρώμη	4 »		
καλαμπόκι	58 »		✓
Εισοδήματα Μαρτίου	29 γρόσια		
Αγιάτος Τσιφλίκι Ayatos çiftligi			
σιτάρι	222 kile		
κριθάρι	127 »		
βρώμη	10 »		
καλαμπόκι	72 »		
λινάρι	68 kiyye		

Εισοδήματα Μαρτίου	127 γρόσια		
τσιφλίκι Βάρτακα Vartaka çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	156 kile		
κριθάρι	86 »		
βρώμη	11 »		
καλαμπόκι	159 »		
λινάρι	193 kiyye		
βαμβάκι	3 »		
Εισοδήματα Μαρτίου			
Από μύλο (σιτάρι13+ κριθάρι 13+ καλαμπόκι 13= 39 kile αλεύρι	39 kile		
Καντίλα τσιφλίκι Kadila çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	304 kile		
κριθάρι	194 »		
βρώμη	33 »		
καλαμπόκι	598 »		
ελιές	70 »		
λινάρι	212 kiyye		
βαμβάκι	5 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	107 γρόσια		
τσιφλίκι Ζαβίτσα Zavitsa çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	595 kile		
κριθάρι	562 »		
βρώμη	25 »		
καλαμπόκι	111 kiyye		
λινάρι	84 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	563 γρόσια		
τσιφλίκι Μερότιφο Merotifo çiftligi			
σιτάρι	105 kile		
κριθάρι	80 »		
βρώμη	25 »		
καλαμπόκι	111 »		
λινάρι	84 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	563 γρ.		
Καντίλα Τσιφλίκι			

Kandila çiftligi			
σιτάρι	306 kile		
κριθάρι	194 »		
βρώμη	33 »		
καλαμπόκι	598 »		
ελιές	70 »		
λινάρι	212 kiyye		
βαμβάκι	5 »		
Εισοδήματα Μαρτίου	107 γρόσια		
τσιφλίκι Μπέλομο Belomo çiftligi στον αναφερόμενο ναχιγιέ			
σιτάρι	248 kile		
κριθάρι	63 »		
βρώμη	78 »		
καλαμπόκι	644 »		
ελιές (zeytun)	38 »		
λινάρι	44 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	479 γρ.		
τσιφλίκι Λυκοχώρι Likohor çiftligi			
σιτάρι	163 kile		
κριθάρι	45 »		
βρώμη	3 »		
καλαμπόκι	195 »		
εισοδήματα Μαρτίου	337 γρόσια		
τσιφλίκι Ελίχοβα Elihova çiftligi Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	136 kile		
κριθάρι	24 »		
βρώμη	3 »		
καλαμπόκι	271 »		
εισοδήματα Μαρτίου	287 γρόσια		
τσιφλίκι Τσουκαλάδα Cukalada çiftligi			
σιτάρι	46 kile		
κριθάρι	39 »		
βρώμη	4 »		
καλαμπόκι	39 »		
εισοδήματα Μαρτίου	9 γρόσια		
Ehomavroz çiftligi			
σιτάρι	20 kile		

κριθάρι	7 »		
καλαμπόκι	72 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	28γρόσια		
τσιφλίκι Γάβαλο Gavalo çiftligi			
σιτάρι	60 kile		
κριθάρι	159 kile		
βρώμη	251 kile		
καλαμπόκι	1292 kile		
ρύζι	54 kile		
ελαιόλαδο	906 kile		
λινάρι	19 kiyye		
βαμβάκι	276 kiyye		
χοίροι (ή άλλα ζώα); (hayvan)			
Εισοδήματα Μαρτίου	1819 γρόσια		
Τσιφλίκι Μπουρνίσα Burnisa çiftligi maktu			
σιτάρι	123 kile		
κριθάρι	30 kile		
βρώμη	23 kile		
καλαμπόκι	356 kile		
ελαιόλαδο	240 kiyye		
μετάξι	4 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	520 γρόσια		
Τσιφλίκι Σομπίστα Sobista çiftligi maktu			
σιτάρι	23 kile		
κριθάρι	19 kile		
βρώμη	7 kile		
καλαμπόκι	151 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	321 γρόσια		
Τσιφλίκι Βάϊνα+Τζούμπα Vayna ve Cuba	maktu		
σιτάρι	9 kile		
κριθάρι	4 kile		
βρώμη	21 kile		
καλαμπόκι	75kile		
Τσιφλίκι Μποχούρι Bohur çiftligi			

σιτάρι	1(;)57 kile		
κριθάρι	374 kile		
βρώμη	124 kile		
καλαμπόκι	2.029 kile		
ρύζι	1.756 kile		
βαμβάκι	65 kiyye		
μετάξι	2 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	1.371 γρόσια		
Τσιφλίκι Μισάριτσα Misarica çiftliği	maktu		
σιτάρι	28 kile		
κριθάρι	5 kile		
βρώμη	35 kile		
καλαμπόκι	196 kile		
ελαιόλαδο	49 kile		
λινάρι	11 kiyye		
βαμβάκι	6 kiyye		
μετάξι	2 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	228 γρόσια		
Τσιφλίκι Ζότπενο Zotpeno çiftliği maktu			
σιτάρι	57 kile		
κριθάρι	5 kile		
βρώμη	24 kile		
καλαμπόκι	297 kile		
ελαιόλαδο	665 kile		
λινάρι	64 kiyye		
βαμβάκι αφρώδες	20 kiyye		
μετάξι	6 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	517 γρόσια		
Τσιφλίκι Φίτικα Fitika çiftliği maktu			
σιτάρι	153 kile		
κριθάρι	63 kile		
βρώμη	45 kile		
καλαμπόκι	123 kile		
ρύζι	19 kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	6.514 γρόσια		
Τσιφλίκι Μοναστηράκι Monastiraki çiftliği maktu			
σιτάρι	343 kile		

κριθάρι	184 kile		
βρώμη	66 kile		
καλαμπόκι	305 kile		
λινάρι	22 kiyye		
Τσιφλίκι Ζάβραβα Zavrava çiftliği	maktu		
σιτάρι	234 kile		
κριθάρι	151 kile		
βρώμη	37 kile		
καλαμπόκι	130 kile		
λινάρι	103 kiyye		
βαμβάκι	6 kiyye		
Σελ. 26 Τσιφλίκι Κονοντάρι Konodari çiftliği Στον αναφερόμενο ναχιγιέ maktu			
σιτάρι	454 kile		
κριθάρι	146 kile		
βρώμη	18 kile		
καλαμπόκι	145 kile		
λινάρι	9 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	80 γρόσια		
Τσιφλίκι Μπαλή μπέη Balibey çiftliği			
σιτάρι	760 kile		
κριθάρι	287 kile		
βρώμη	43 kile		
καλαμπόκι	461 kile		
λινάρι	58 kiyye		
Τσιφλίκι Μπέσνι Besni çiftliği			
σιτάρι	988 kile		
κριθάρι	273 kile		
βρώμη	96 kile		
καλαμπόκι	537 kile		
λινάρι	10 kiyye		
Τσιφλίκι Παλιάμπελο Paliabelo çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	395 kile		
κριθάρι	244 kile		
βρώμη	188 kile		

καλαμπόκι	157 kile		
Τσιφλίκι Άγιος Αιμίλιος Ayios Emilios çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	193 kile		
κριθάρι	77 kile		
βρώμη	21 kile		
καλαμπόκι	163 kile		
Τσιφλίκι Κούλαγα Kulağa çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	255 kile		
κριθάρι	85 kile		
βρώμη	40 kile		
καλαμπόκι	57 kile		
ελιές	3 kiyye		
λινάρι	7 kiyye		
Τσιφλίκι Πέραμα Perama çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	80 kile		
κριθάρι	19 kile		
βρώμη	14 kile		
καλαμπόκι	15 kile		
ελιές	19 kiyye		
Τσιφλίκι Σελούτι Πλαγιά Seluti Playa çiftliği			
σιτάρι	5kile		
κριθάρι	13 kile		
Τσιφλίκι Μπογκούνια Boguniya çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)			
σιτάρι	111 kile		
κριθάρι	129 kile		
βρώμη	3 kile		
λινάρι	12 kiyye		
Στο σαντζάκι της Ναυπάκτου Liva-i Inebahtu			
Τσιφλίκι Μέγα Δέντρο στο ναχιγιέ Αγιοχωρίου/ Megadendro çiftliği / nahiye Ayohor			

σιτάρι	120 kile		
κριθάρι	20 kile		
καλαμπόκι	3 kile		
Τσιφλίκι Γκεράστοβα P(G)erastova çiftliği			
σιτάρι	110 kile		
κριθάρι	15 kile		
καλαμπόκι	250 kile		
Τσιφλίκι Ρακόπουλο στο χωριό Τιραχώρι Rakorulo çiftliği			
σιτάρι	75 kile		
κριθάρι	20 kile		
καλαμπόκι	176 kile		
τσιφλίκια Καριονέρι+Σπάρταμπα +Γκόριτσα			
Karyoneri ve Spartaba ve Goriça çiftliği			
σιτάρι	60 kile		
καλαμπόκι	100 kile		
σελ. 27			
Τσιφλίκι Ραβόκινα Ravoskina çiftliği			
σιτάρι	150 kile		
κριθάρι	25 kile		
καλαμπόκι	330 kile		
Τσιφλίκι Μόξινα Moksina çiftliği			
σιτάρι	90 kile		
κριθάρι	25 kile		
καλαμπόκι	160 kile		
Τσιφλίκι Σταγκάνια Staganya çiftliği			
σιτάρι	140 kile		
κριθάρι	15 kile		
καλαμπόκι	20 kile		
Τσιφλίκι Ουστογιάννι Ustoyani çiftliği			
σιτάρι	166 kile		
κριθάρι	30 kile		
καλαμπόκι	250 kile		
Τσιφλίκι Τρίκο Triko çiftliği	2.250 γρόσια		

Κατ'αποκοπή (maktu)			
Τσιφλίκι Μποβρίκοβα Bonrikona çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	1.000 γρόσια		
Τσιφλίκι Φουσκίνα Fuskina çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	1.250 γρόσια		
Τσιφλίκι Αμιόρακα Amioraka çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	3.300 γρόσια		
Τσιφλίκι Τζουλιάδα Culyada çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	2.000 γρόσια		
Τσιφλίκι Γιουντούσι Yordusi çiftliği Κατ'αποκοπή (maktu)	1.200		
θερινά+χειμερινά ποιμνιοστάσια Κατ'αποκοπή (maktu)	10.000 γρόσια		
Σαρονίβα τσιφλίκι Saroniva çiftliği+χειμερινό χειμαδιό	1.100 γρόσια		
Γερόσνοβατσφλίκι Gerosnova çiftliği	2.200 γρόσια		
Τσιφλίκι Μουσκίδι Muksidi çiftliği			
Τσιφλίκι Φόσιανη Fosiani çiftliği Κατ'αποκοπή	2.500 γρ.		
ΝαχιγιέΚερμενές			
τσιφλίκι Παλαιοχώρι Αι- Γιώργη Paliohor+Ayiorgi çiftliği			
σιτάρι	25 kile		
κριθάρι	15 kile		
καλαμπόκι	150 kile		
στον ίδιο ναχιγιέ, τσιφλίκια Μηλιά και Συκιά Milya + Sikya çiftliği			
σιτάρι	80 kile		
κριθάρι	114 kile		
καλαμπόκι	200 kile		
στον ίδιο ναχιγιέ Εσταμονή τσιφλίκι			

Istanomi çiftliği			
σιτάρι	25 kile		
κριθάρι	106 kile		
καλαμπόκι	150 kile		
(σελ.27) τσιφλίκι Αρουμπάντα Arubada çiftliği			
σιτάρι	25 kile		
κριθάρι	106 kile		
καλαμπόκι	150 kile		
Τσιφλίκια Τέρνοβα και Παυλόπουλο Ternova+Pavlopulo çiftliği			
σιτάρι	28 kile		
κριθάρι	23 kile		
καλαμπόκι	133 kile		
Τσιφλίκι Χότινα Hotinaçiftliği			
καλαμπόκι	1073 kile		
Τσιφλίκι Ανδρεάνοβα Adreanova çiftliği	Δεν έχει εισόδημα		
Ναχιγιές Κραβάρων			
Τσιφλίκι Ιστράναμι Istaranam çiftliği			
σιτάρι	86 kile		
κριθάρι	23 kile		
αποθηκευμένα προϊόντα	15γρόσια		
σίκαλη	6 kile		
καλαμπόκι	306 kile		
κεχρί	1 kile		
μετάξι	11 kiyye		
Τσιφλίκι Λιτόκαλα Litokalaçiftliği			
σιτάρι	1.640 kile		
κριθάρι	741 kile		
καλαμπόκι	4.099 kile		
κουκιά	25 kiyye		
κεχρί	86 kile		
αφρώδες βαμβάκι	906 kile		
μετάξι	2,5 kiyye		
αποθηκευμένα είδη	106 γρόσια		

σουσάμι	112 kiyye		
έσοδα από σιτάρι μύλου	50 γρόσια		
έσοδα από κριθάρι μύλου	100 γρόσια		
ενοίκιο από χάνι	500 γρόσια		
Τσιφλίκι Αχούρι Ahur çiftliği			
σιτάρι	205 kile		
κριθάρι	129 kile		
καλαμπόκι	1.108kile		
βρώμη	6 kile		
κεχρί	19 kile		
αφρώδες βαμβάκι	422 kiyye		
έσοδα από σιτάρι μύλου	150 γρόσια		
Έσοδα από καλαμπόκι μύλου	150 γρόσια		
Τσιφλίκι Μεγαρές (Μαγαράς) Megares (Magaras) çiftliği			
σιτάρι	205 kile		
κριθάρι	129 kile		
καλαμπόκι	1.108 kile		
κεχρί	19 kile		
αφρώδες βαμβάκι	422 kiyye		
μετάξι	8 kiyye		
καπνός	363 kiyye		
σησάμι	4 kiyye		
εισόδημα μύλου από σησάμι	130 γρόσια		
Τσιφλίκι Στεργάνα Stergana çiftliği			
σιτάρι	86 kile		
κριθάρι	84 kile		
καλαμπόκι	98 kile		
κουκιά	1 kiyye		
αφρώδες βαμβάκι	11 kiyye		
σελ. 28 Τσιφλίκι Ντελή Deli çiftliği			
σιτάρι	86 kile		
κριθάρι	84 kile		
καλαμπόκι	98 kile		
αφρώδες βαμβάκι	84 kiyye		

Τσιφλίκι Παλούρι Palur çiftliği			
σιτάρι	24 kile		
κριθάρι	16 kile		
καλαμπόκι	75 kile		
Τσιφλίκι Κρυμμένη Ράχη Ekermenirahi çiftliği			
σιτάρι	57 kile		
κριθάρι	14 kile		
καλαμπόκι	210 kile		
κουκιά	3 kiyye		
αφρώδες βαμβάκι	18 kiyye		
Τσιφλίκι Μεγαλοδένδρο			
20 τσιφλίκια στον ναχιγιέΑγιοχωρίου του Σαντζακίου της Ναυπάκτου			
Τσιφλίκι Βάριο Varioçiftliği			
σιτάρι	16 kile		
κριθάρι	8 kile		
καλαμπόκι	89 kile		
Τσιφλίκι Κόρνοβα Kornova çiftliği			
σιτάρι	363 kile		
κριθάρι	325 kile		
καλαμπόκι	613 kile		
κουκιά	16 kiyye		
βαμβάκι	30 kiyye		
ενοίκιο λαχανόκηπου	200 γρόσια		
Τσιφλίκι Καλαμάκι Kalamakıçiftliği			
σιτάρι	109 kile		
κριθάρι	185 kile		
καλαμπόκι	92 kile		
κεχρί	1 kile		
Τσιφλίκι Σκουρλάμπα Skurlaba çiftliği			
σιτάρι	40 kile		
κριθάρι	28 kile		
καλαμπόκι	90 kile		
μετάξι	3 kiyye		

Τσιφλίκι Λιόσιβο Liosino çiftliği			
σιτάρι	12 kile		
κριθάρι	25 kile		
καλαμπόκι	95 kile		
κεχρί	2 kile		
μετάξι	12 kiyye		
Τσιφλίκι Ζεβίσινι Zervisni çiftliği			
σιτάρι	34 kile		
κριθάρι	24 kile		
καλαμπόκι	300 kile		
κεχρί	1 kile		
μετάξι	5 kiyye		
Τσιφλίκι Στράνο Strano çiftliği			
σιτάρι	8 kile		
κριθάρι	10 kile		
μετάξι	1 kiyye		
Τσιφλίκι Καμία Kamia çiftliği			
σιτάρι	7 kile		
κριθάρι	3 kile		
καλαμπόκι	104 kile		
μετάξι	8 kiyye		
Τσιφλίκι Τσόυκα Cuka çiftliği		Παλιούρι, Τοπική κοινότητα του Δήμου Δομοκού Φθιώτιδας	
σιτάρι	6 kile		
κριθάρι	4 kile		
μετάξι	1 kiyye		
Τσιφλίκι Σίκα Sika çiftliği			
σιτάρι	6 kile		
καλαμπόκι	4 kile		
κουκιά	1 kiyye		
βαμβάκι	12 kiyye		
μετάξι	0,5 kiyye		
Τσιφλίκι Καστανιά Kastania çiftliği			
σιτάρι	6 kile		
κριθάρι	4 kile		

αντίτιμο iltizamγια χειμαδιό	47 γρόσια		
Τσιφλίκι Μανταμάχη Madamahi çiftliği			
σιτάρι	43 kile		
κριθάρι	25 kile		
καλαμπόκι	128 kile		
κεχρί	22 kile		
ipek	3 kile		
Τσιφλίκι Γκεριβέλσια Gerivelsia çiftliği			
σιτάρι	43 kile		
κριθάρι	25 kile		
καλαμπόκι	114 kile		
καπνός	150 kiyye		
δένδρα (κατεστρ.)...	...		
Τσιφλίκι Μόβιτσα Movicaçiftliği			
σιτάρι	43 kile		
κριθάρι	19 kile		
καλαμπόκι	114 kile		
τσιφλίκι Δόμνιανη Domniani çiftliği			
σιτάρι	31 kile		
κριθάρι	27 kile		
καλαμπόκι	105 kile		
μετάξι	135 kiyye		
Δένδρα μουριές	273 γρόσια		
Τσιφλίκι ΒύροΓκαλιάνη ViroGaliani çiftliği			
σιτάρι	7 kile		
κριθάρι	106 kile		
καλαμπόκι	400 kile		
βαμβάκι αφρώδες	160 kiyye		
μετάξι	11 kiyye		
βρώμη	14 kile		
Τσιφλίκι Ντέροβα Derova çiftliği			
σιτάρι	43 kile		
κριθάρι	25 kile		
καλαμπόκι	40 kile		
βρώμη	5 kile		
μεζραάΖαπάντι			

mezraa zapandi			
αντίτιμο iltizam βοσκής	19 γρόσια		
τσιφλίκι Ντουλάρι Dular çiftliği			
σιτάρι	34 kile		
κριθάρι	24 kile		
καλαμπόκι	300 kile		
κεχρί	1 kile		
μετάξι	5 kiyye		
Τσιφλίκι Μερκάρα Merkara çiftliği			
σιτάρι	34 kile		
κριθάρι	28 kile		
καλαμπόκι	238 kile		
κεχρί	1 kile		
μετάξι	2 kiyye		
Κιοφτεχόρι τσιφλίκι Kioftehoriçiftliği			
σιτάρι	23 kile		
κριθάρι	14 kile		
καλαμπόκι	125 kile		
κεχρί	1 kile		
μετάξι	1 kiyye		
Τσιφλίκι Γούριανη Guriani çiftliği			
σιτάρι	8 kile		
κριθάρι	5 kile		
καλαμπόκι	33 kile		
κεχρί	1 kile		
σιτάρι	8 kile		
μετάξι	1 kiyye		
αντίτιμο iltizam χειμαδιών των τσιφλικιών στον αναφερόμενο καζά Πατρατζικίου	66.773 γρόσια		
κριθάρι	5 kile		
καλαμπόκι	33 kile		
κεχρί	1 kile		
Στον καζά της Τσατάλτζας έχουν καταγραφεί 5 τσιφλίκια			
τσιφλίκι Βέλμισο Velmiso çiftliği			

τσιφλίκι Μπουρνά Burnaçiftliği			
τσιφλίκι Σκλάβο Sklavo çiftliği			
Τσιφλίκι Τάφσανη Tafsani çiftliği			
Τσιφλίκι Μισονέλι Misoneliçiftliği			
Ένα (1) τσιφλίκι στον καζάΑγιοχωρίου Ayohori kazasinda			
Pistoyani çiftliği			
Στο σαντζάκι της Ναυπάκτου Στον καζάΛέντε (:) Τσιφλίκι Στίλα Stilaçiftliği	Χωρίς εισόδημα		
Τσιφλίκι Γκερλίσι Gerlisiçiftliği			
Σαντζάκι Αύλώνας Liva-iAvlonya Τσιφλίκι Τζάστα στον ναχιγιέ Παλαιοπογωνιανής			
σιτάρι	38 kile		
κριθάρι	30 kile		
καλαμπόκι	102 kile		
σίκαλη	30 kile		
ρεβύθια	30 kiyye		
κρασί	1.840 kiyye		
λάδι (απλό)	275 kiyye		
άλλο λάδι	92 kiyye		
τυρί	649 kiyye		
Τσιφλίκι Γιοβάνι Yovan çiftliği			
σιτάρι	237 kile		
κριθάρι	112 kile		
καλαμπόκι	419 kile		
σίκαλη	9 kile		
ρεβύθια	2 kiyye		
κρασί	1600 kiyye		
καρύδια (cevis)	275 kiyye		
φόρος Ispence + φόρος μεταξιού	135 γρόσια		
Τσιφλίκι Σκούρμπαρι Skurbari çiftliği			

σιτάρι	120 kile		
κριθάρι	84 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	448 kile		
σίκαλη	9 kiyye		
κρασί	200 kiyye		
μύλος	10 γρ.		
Τσιφλίκι Κουντάρα Kudaraçiftliği			
σιτάρι	71 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	127 kile		
κριθάρι	33 kile		
κρασί	1.600 kiyye		
Τσιφλίκια Τσαραμπόλανα, Συκά και Μάζι Çarabolana, SikaveMazi çiftliği			
σιτάρι	400 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	824 kile		
κριθάρι	220 kile		
κρασί	11.500 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	408,5 γρόσια		
Καραστάνα τσιφλίκι Karastana çiftliği			
σιτάρι	437 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	212 kile		
κριθάρι	747 kile		
κρασί	7.765 kiyye		
Τσιφλίκι Ρομπέστα Robesta çiftliği			
σιτάρι	403 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	177 kile		
κριθάρι	64 kile		
κρασί	445 kiyye		
Τσιφλίκι Σίρα και Σκάρι SiraveSkari çiftliği			
σιτάρι	204 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	279 kile		
κριθάρι	83 kile		
κρασί	3.240 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	115 γρόσια		
Τσιφλίκι Κιλίτσας			

S(K)ilic çiftliği Κατ' αποκοπή /maktu	200 γρόσια		
Τσιφλίκι (...σβησμ.)Μπελομού [...]Belomu çiftliği			
σιτάρι	198 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη+φουντούκια	567 kile		
κριθάρι	85 kile		
φόρος για κρασί	945 γρόσια		
Αποθηκευμένα προϊόντα	2 kile		
Τσιφλίκι Κακοσούρι Kakosür çiftliği			
σιτάρι	368 kile		
καλαμπόκι+ σίκαλη	264 kile		
κριθάρι	200 kile		
κρασί	4.500 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	275 γρόσια		
Τσιφλίκι Ξερόβαλτος Kserovaltos çiftliği			
σιτάρι	54 kile		
καλαμπόκι	147 kile		
κριθάρι	200 kile		
σίκαλη	39 kile		
Αποθηκευμένα προϊόντα	10 kile		
κεχρί και βρώμη	9 kile		
κρασί	560 kiyye		
τυρί/renayir	200 kiyye		
βούτυρο	222 kiyye		
Τσιφλίκι Κρυονέρι Krioneri çiftliği			
σιτάρι	247 kile		
καλαμπόκι	623 kile		
κριθάρι	118 kile		
τσίπουρο	515 kiyye		
κάναβη	100 kile		
Τσιφλίκι Μπερικόρες Berikaresçiftliği			
σιτάρι	247 kile		
καλαμπόκι	623 kile		
κριθάρι	118 kile		
τσίπουρο	515 kiyye		
κρασί	53 kiyye		
Τσιφλίκι Ντουκόμυλος			

Dukomilos çiftliği			
σιτάρι	247 kile		
καλαμπόκι	623 kile		
κριθάρι	118 kile		
σίκαλη	37 kile		
Αποθηκευμένα είδη	106 kile		
κρασί	760 kiyye		
σ.30-31			
Τσιφλίκι Ποτίστρα			
Potistra çiftliği			
σιτάρι	31 kile		
καλαμπόκι	328 kile		
κριθάρι	36 kile		
σίκαλη	7 kile		
κεχρί	16 kile		
καπνός	268 kiyye		
καλαμπόκι από μύλο	1.007 kile		
Τσιφλίκι Άγιος Νικόλας Ayos Nikolas çiftliği			✓
καλαμπόκι	90 kile		
αποθηκευμένα προϊόντα	5 kile		
σίκαλη	8 kile		
κριθάρι	36 kile		
κρασί	320 kiyye		
καπνό	134 kiyye		
σιτάρι	32 kile		
Τσιφλίκι Κοσοβίτσα Kosovica çiftliği			✓
σιτάρι	37 kile		
κριθάρι	195 kile		
σίκαλη	22 kile		
φουντούκια	11 kiyye		
αποθηκευμένα προϊόντα	36 kile		
καμπόκι	404 kile		
κρασί	2.448 kiyye		
καπνός	170 kiyye		
Τσιφλίκι Αηδονοχώρι Aidonohor çiftliği			
σιτάρι	51 kile		
καλαμπόκι	875 kile		
κριθάρι	44 kile		
βρώμη	6 kile		

κεχρι + σίκαλη	61 kile		
κρασί	1.980 kiyye		
Τσιφλίκι Βαράνικος Varanikos çiftliği			
σιτάρι	51 kile		
κριθάρι	92 kile		
σίκαλη	11 kile		
καμπόκι	98 kile		
αποθ. προϊόντα	181 kile		
απλό λάδι	230 kile		
τυρί	78 kiyye		
καρύδια	2 kiyye		
κρασί	70 γρ.		
Τσιφλίκι Ζάβρακος Zavrakoçiftliği			
σιτάρι	10 kile		
κριθάρι	1,5 kile		
καλαμπόκι	62 kile		
Τσιφλίκι Τζορότα Corotaçiftliği			
σιτάρι	1.199 kile		
κριθάρι	70 kile		
σίκαλη	100 kile		
καλαμπόκι	856 kile		
ρεβύθια	85 kiyye		
κρασί	160 kiyye		
Τσιφλίκι Λά(ε)χανο Lehanoçiftliği			
σιτάρι	182 kile		
κριθάρι	451 kile		
σίκαλη	182 kile		
καρύδια	10 kile		
κρασί	95 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	417γρ.		
Τσιφλίκι Γούρι Guriçiftliği			
Κατ' αποκοπή (maktu)	2.000 γρ.		
Τσιφλίκι Βίσανη Visaniçiftliği			
σιτάρι	19.050 kile		
κριθάρι	262 kile		
σίκαλη+ καλαμπ.	21.000 kile		
κρασί	25.000 kiyye		

Κακόλακος τσιφλίκι Kakolakosçiftliği			
σιτάρι	29 kile		
κριθάρι	8 kile		
σίκαλη	9 kile		
βρώμη	4 kile		
Τσιφλίκι Βόστινα Vostinaçiftliği			✓
σιτάρι	29 kile		
κριθάρι	8 kile		
καλαμπόκι	856 kile		
σίκαλη	11 kile		
κρασί	1.000 kiyye		
Θεριάκητστφλίκι Terhiakiçiftliği			
σιτάρι	5 kile		
κριθάρι	10 kile		
καλαμπόκι	3 kile		
Αποθηκευμένα είδη	90 kile		
Doyanosçiftliği Τσιφλίκι Ντογιάνος			
Κατ' αποκοπή	2.500 γρ.		
Γιαλάκ Καρατζά + μερίδα YalakKaraca + alâka			
Απλό λάδι	300 kiyye=450γρ.		
τυρί	100 kiyye=75 γρ		
Τσιφλίκι Κακόσι Kakosiçiftliği			✓ αναφέρεται ως Κακούσι
σιτάρι	28 kile		
κριθάρι	4 kile		
καλαμπόκι	372 kile		
κεχρί			
σταφύλια	3.446 kile		
λάχανα	60 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	590 γρ.		
Αποθηκευμένα είδη	60 kile		
Burhise	3.000 kiyye		
Τσιφλίκι Ταράνη Taraniçiftliği			
σιτάρι	5 kile		
κριθάρι	141kile		
κεχρί	9 kile		

σταφύλι	508 kiyye		
εισοδήματα Μαρτίου	180 γρ.		
Τσιφλίκι Κου(ι)ρπούκι Turpukiciftligi			✓ Αναφέρεται ως Κιρμπούκι
σιτάρι	5 kile		
κριθάρι	141 kile		
κεχρί	9 kile		
σταφύλι	508 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	240 γρ.		
Τσιφλίκι Χονδροκούκι Hondrokuki ciftligi			✓ αναφέρεται ως ΧόντιΚούκι
σιτάρι	62 kile		
κριθάρι	7 kile		
καλαμπόκι	248kile		
Burhise	200 kiyye		
Εισοδήματα Μαρτίου	240 γρ.		
Τσιφλίκι Κόρβορα Korvoraciftligi			
σιτάρι	37 kile		
κριθάρι	18 kile		
καλαμπόκι	1.801kile		
Εισοδήματα Μαρτίου	150 γρ.		
Κονοούτσα Τσιφλίκι Konoycacfiftligi			✓
Κατ' αποκοπή	5.000 γρ.		
Μπόσιανη τσιφλίκι Bosyaniciftligi			
Κατ' αποκοπή	1.500 γρ.		
ΜεζράΜαβρανίλι (ή Μαβραμπέλι) Mavranili (Mavrabeli) mezra'ā			✓
σιτάρι	19 kile		
κριθάρι	2 kile		
καλαμπόκι	20 kile		
σαντζάκι Αυλώνας καζάςΕργκιλί/ Avlonyasancađi Ergilikazasinda			
Καρασπάνη τσιφλίκι Karastaniciftligi			
κριθάρι	1.840 kile		
λάδι	33 kiyye		

Γιετζιλίκι τσιφλίκι Yecilikçiftliği			
σιτάρι	37 kile		
κριθάρι	18 kile		
βρώμη	17 kile		
aylak (μισθός)	25 γρ.		
Τσιφλίκι Καραμπέσι Karabesçiftliği			
σιτάρι	1.985 kile		
κριθάρι	402 kile		
βρώμη	424 kile		
καλαμπόκι	5.577 kile		
κρασί	1.634 kiyye		
τσίπουρο	133 kiyye		
λάδι	40 kiyye		
τυρί	60 kiyye		
μίσθωμα βοσκότοπου	235 γρόσια		
χάνι			
Τσιφλίκι Λούγρι Lugriçiftliği			
σιτάρι	396 kile		
κριθάρι	97 kile		
βρώμη	13 kile		
φακές	18 kile		
λινάρι	3 kile		
καλαμπόκι	1.127 kile		
εισοδήματα Μαρτίου	25 γρ		
λάδι	33 kiyye		
Τσιφλίκι Σωτήρα στον ίδιο καζά Sotira çiftliği			✓
Κατ' αποκοπή	2.220 γρόσια		
Λάδι	80 kiyye		
Τσιφλίκι Βερβάτη Vervaticiftliği			
κριθάρι	25 kile		
[...]	76 kile		
απλό λάδι	100 kiyye		
μέλι	50 kiyye		
καλαμπόκι	2.248kile		
χειμαδιό	1.500 γρ.		
Τσιφλίκι Κολορίτζι Koloriciftliği			✓
σιτάρι	797 kile		

κριθάρι	56 kile		
βρώμη	1.749 kile		
καλαμπόκι	17.435kile		
κρασί	130 kiyye		
τσίπουρο	13 kiyye		
λινάρι	2 kiyye		
λάδι	50 kiyye		
τυρί	50 kiyye		
χειμαδιό	640 γρόσια		
Στο τσιφλίκιΚολορίτζι υπάρχει ένα χάνι και ένα μπακάλικο συνολικο ενοίκιο			
Τσιφλίκι Λάλοβα Lalovaçiftliği			✓
σιτάρι	797 kile		
κριθάρι	56 kile		
σίκαλη	72 kile		
φακές	28 kiyye		
καλαμπόκι	1.381 kiyye		
κεχρί	13 kile		
καρύδια	27 kiyye		
κρασί	512 kiyye		
τσίπουρο	51 kiyye		
χοίροι (haivan)	2.200 kile		
Τσιφλίκι Γιούκαλο Επισκοπή YukaloPiskopiçiftliği			
σιτάρι	844 kile		
κριθάρι	511 kile		
βρώμη	21 kile		
κουκιά	10 kiyye		
καλαμπόκι	5.643 kiyye		
κεχρί	164 kile		
φακές	108 kiyye		
κρασί	404 kiyye		
τσίπουρο	51 kiyye		
χοίροι	1.341 kile		
Σωκράτη τσιφλίκι Sokratiçiftliği			
σιτάρι	844 kile		
κριθάρι	511 kile		
βρώμη	21 kile		
καλαμπόκι	5.643 kiyye		

κεχρί	164 kile		
λινάρι	2 kiyye		
λάδι	50 kiyye		
τυρί	150 kiyye		
Τσιφλίκι Γουράχι çiftliği Yurahi			
χειμαδιό	965 γρ.		
σιτάρι	93 kile		
βρώμη	48 kile		
καλαμπόκι	620 kile		
λινάρι	3 kiyye		
Τσιφλίκι Ρογιάνη Royañiciftliği			
χειμαδιό	213 γρ.		
σιτάρι	130 kile		
βρώμη	17 kile		
καλαμπόκι	120 kile		
λάδι	13 kiyye		
τυρί	39 kiyye		
Τσιφλίκι [...σβησμ]χισέ [...] çiftliği			
χειμαδιό	26 γρ.		
σιτάρι	192 kile		
βρώμη	24 kile		
καλαμπόκι	864 kile		
λινάρι	2 kiyye		
τυρί	848 kiyye		
λάδι	[...] kiyye		
Τσιφλίκι Γιεντί Χάνι Yedihaniçiftliği			
κατ' αποκοπή	518 γρ.		
σιτάρι	54 kile		
βρώμη + κεχρί	120 kile		
καλαμπόκι	1.200 kile		
λινάρι	2 kiyye		
λάδι	29 kiyye		
Τσιφλίκι Βοϊνό Voinoçiftliği			
Κατ' αποκοπή	28 γρ.		
λάδι	30 kiyye		
Τσιφλίκι Λεπτοκαρυά Leptokaryeçiftliği			
καλαμπόκι	310 kile		

Σαντζάκι Αυλώνας ΚαζάΕργκιλί/ Avlonyasancağı Ergilikazasında			
Τσιφλίκι Κακαβιά Kakaviaçiftliği			✓
σιτάρι	552 kile		
κριθάρι	620 kile		
βρώμη	86 kile		
καλαμπόκι	15.468 kile		
κεχρί	79 kile		
σίκαλη	23 kile		
λινάρι	37 kiyye		
λάδι	148 kiyye		
τσίπουρο	241 kiyye		
Τσιφλίκι Βάστενα Vastenaçiftliği			
σιτάρι	1.299 kile		
κριθάρι	1.693 kile		
βρώμη	1 kile		
καλαμπόκι	1.286 kile		
φακές	100 kile		
λινάρι	23 kiyye		
καπνός	478 kiyye		
κρασί	1.901 kiyye		
τσίπουρο	190 kiyye		
λάδι	148 kiyye		
κάστανα	56 kiyye		
Τσιφλίκι [...] [...] çiftliği			
σιτάρι	2.047 kile		
κριθάρι	426 kile		
σίκαλη	150 kile		
κουκιά	10 kiyye		
καλαμπόκι	18.479 kile		
κάναβη	7 kile		
κάστανα	834 kiyye		
κρασί	3.063 kiyye		
λάδι	29 kiyye		
τυρί	51 kiyye		
Τσιφλίκι Κατούννα Katunaçiftliği			✓
σιτάρι	220 kile		
κριθάρι	364 kile		

καλαμπόκι	5.146 kile		
φακές	12 kiyye		
λινάρι	3 kiyye		
καπνός	125 kiyye		
κρασί	172 kiyye		
τσίπουρο	17 kiyye		
λάδι	15 kiyye		
Τσιφλίκι Λοβίνα Lovinaçiftliği			✓
σιτάρι	247 kile		
κριθάρι	301 kile		
καλαμπόκι	18.935kile		
φακές	75 kiyye		
κεχρί	12 kiyye		
καπνός	1.126 kiyye		
κρασί	43 kiyye		
τσίπουρο	404 kiyye		
λάδι	25 kiyye		
χειμαδιό	20 γρ.		
Τσιφλίκι Κερά Kera çiftliği			✓
σιτάρι	121 kile		
κριθάρι	101 kile		
βρώμη	89 kile		
φακές	10 kiyye		
κεχρί	18 kiyye		
καπνός	97 kiyye		
κρασί	66 kiyye		
τσίπουρο	6 kiyye		
κάστανα	108 kiyye		
ρεβύθια	15 kiyye		
βούτυρο	158 kiyye		
καλαμπόκι	120 kile		
καρύδι	6.380 kiyye		
Τσιφλίκι Λόγγος Logos çiftliği			✓
σιτάρι	291 kile		
κριθάρι	632 kile		
καλαμπόκι	26.914 kile		
φακές	15 kiyye		
κεχρί	18 kiyye		
καπνός	149 kiyye		

Λινάρι	10 kiyye		
κρασί	66 kiyye		
τσίπουρο	6 kiyye		
σίκαλη	91 kile		
κάστανα	108 kiyye		
καρύδια	6.370 kiyye		
απλό λάδι	158 kiyye		
ενοίκιο από μύλο	2.550 γρ.		
Τσιφλίκι Πέπελη Pepeli çiftliği			✓
σιτάρι	10.067 kile		
κριθάρι	1570kile		
σίκαλη	301 kile		
καλαμπόκι	9.741 kile		
κρασί	4.176 kiyye		
τσίπουρο	417 kiyye		
καπνός	783 kiyye		
απλό λάδι	130 kiyye		
καρύδια	15 kiyye		
κεχρί	467 kiyye		
Τσιφλίκι Μπολαμάρος Bolamaros çiftliği			
σιτάρι	2.004 kile		
κριθάρι	1.668 kile		
σίκαλη	42 kile		
βρώμη	33 kile		
ρεβύθια	14 kiyye		
καλαμπόκι	7.458 kile		
κρασί	4.176 kiyye		
βούτυρο	270 kiyye		
Τσιφλίκι Μπουργοτζάρος Byrgocaros çiftliği			
σιτάρι	7.503 kile		
κριθάρι	822 kile		

βρώμη	845 kile		
κουκιά	37 kiyye		
σίκαλη	53 kile		
καλαμπόκι	48.876 kile		
κάναβη	7 kile		
κεχρί	467 kile		
κρασί	846 kiyye		
τσίπουρο	84 kiyye		
χοίροι	540 γρ.		
λάδι	322 kiyye		
χειμαδιό	1.011 γρ.		
Τσιφλίκι Χάσκο Hasko çiftliği			
σιτάρι	7.503 kile		
κριθάρι	822 kile		
ρεβύθια	14 kiyye		
καλαμπόκι	48.876 kile		
κεχρί	26 kile		
λινάρι	3 kiyye		
χειμαδιό	300 γρ.		
Τσιφλίκι Γκόβιτσα Govica çiftliği			
κριθάρι	270 kile		
βούτυρο	205 kiyye		
τυρί	85 kiyye		
χειμαδιό	275 γρ.		
Τσιφλίκι Ντοβίχτιανη Dovihhtianiçiftliği			
χειμαδιό	935 γρόσια		
βούτυρο	57 kiyye		
τυρί	171 kiyye		
καλαμπόκι	1320 kile		
Μεζραά Λάζαρος Lazaros mezraā			
καλαμπόκι	5.519 kile		
σιτάρι	70 kile		
κριθάρι	328 kile		
Ρεβύθια	73 kiyye		
Τσιφλίκι ΧασάνΑβδή HasanAbdiçiftliği			
σιτάρι	800 kile		
κριθάρι	18 kile		
καλαμπόκι	6.350 kile		

σταφύλι	251 kiyye		
Τσιφλίκι Μπουλαφάνη Bulafani çiftliği			
σιτάρι	57 kile		
κριθάρι	14 kile		
καλαμπόκι	210kile		
κεχρί	239 kile		
σταφύλι	4.136 kiyye		
Τσιφλίκι Παλαιορότο στον μεζραάΒιρό			
σιτάρι	768 kile		
βρώμη	877 kile		
καλαμπόκι	6935 kile		
κριθάρι	45 kile		
evkaf	596 kile		
ΜεζραάΤουτάλφι στο χωριό Κυραγγελή			
σιτάρι	297 kile		
κριθάρι	35 kile		
σανό	675 kiyye		
καλαμπόκι	9.392 kile		
λινάρι	35 kiyye		
Μύλος στο τσιφλίκι του Χασάν Αβδή			
σιτάρι	20 φορτώματα (yuk)		
καλαμπόκι	40 φορτώματα (yuk)		
Μύλος στο τσιφλίκι Μπουλάφαλντα			
σιτάρι	2.500 kile		
καλαμπόκι	5.040 kile		
Μύλος στον μεζραάΒιρβέρα			
καλαμπόκι	5.040 kile		
Ενοίκιο από μύλο στο τσιφλίκι Ρουτκόζι	3.500 γρόσια		
στο τσιφλίκι Κουλουρτζί ενοίκιο από χάνι, πεταλωτήριο και μπακάλικο	750 γρόσια		
στο τσιφλίκι Κούργο- Χαγιάρι ενοίκιο από χάνι	1.250 γρόσια		

περιοχή Κουρού Ορζάν ενοίκιο από δύο χάνια,	500 γρόσια		
περιοχή Μπαμπά Χασάν (... σβησμέν.)	340 γρόσια		
Ένα μικρό ιχθυοτροφείο (dalyan) στην περιοχή viro	450 γρόσια		
Μεζραά Σιντίρ Μπαρά στα τσιφλίκια Χασάν Αβδή, Γιουνεσατί, Καρίνα και Τρανόβιτσα Mezraā Sidi Bara/ Xasan Avdi ve Yuneṣaatve Karina ve Tranovista			
σιτάρι	26.580 kile		
κριθάρι	1.380 kile		
καλαμπόκι	1.150 kile		
σανό	1.680 kiyye		
Στον λιβά Αυλώνας και στον ΚαζάΠραμάντων Liva-iAvloniya/ Pramada kazasi			
Τσιφλίκι Λέσνια			
Κατ' αποκοπή	200 γρόσια		
Χωριό Κλεισούρα Klisurakariyesi			
ενοίκιο από ένα χάνι	120 γρόσια		
Χωριό Ζίβα Zivakariyesi			
ενοίκιο από ένα χάνι	200 γρόσια		
Χωριό Χαράσοβα Harasova kariyesi			
ενοίκιο από ένα χάνι	500 γρόσια		
Χωριό Κούστενα Kustena kariyesi			
αμπέλι κατ' αποκοπή	178 γρόσια		
χειμαδιό κατ' αποκοπή	240 γρόσια		
Τσιφλίκι Καλούρι			
κατ' αποκοπή/maktu	2.000 γρόσια		
βούτυρο	600 kiyye= 100 γρόσια		
τυρί	6.000 kiyye= 150 γρόσια		

Τσιφλίκι Ρομανίτσα Romanica çiftliği			
σιτάρι	26.580 kile		
κριθάρι	1.380 kile		
καλαμπόκι	1.150 kile		
Τσιφλίκι Βικούνι Vikun çiftliği Μερίδα των ραγιάδων			
σιτάρι	1.800 kile		
κριθάρι	863 kile		
καλαμπόκι	6.679 kile		
σταφύλι	6.935 kiyye		
σανό	203 kiyye		
Τσιφλίκι Τογράνη Tograni çiftliği			
σιτάρι	316 kile		
κριθάρι	183 kile		
σανό	29 kiyye		
καλαμπόκι	247 kile		
Τσιφλίκι Μαγκούσι Magusiçiftliği			
σιτάρι	1.509 kile		
κριθάρι	5 kile		
σανό	30 kiyye		
καλαμπόκι	7.873 kile		
Τσιφλίκι Κιλτσενάση Kilçenasi çiftliği			
σιτάρι	4.536 kile		
κριθάρι	720 kile		
σανό	632 kiyye		
καλαμπόκι	4.209 kile		
σταφύλι	1.215 kiyye		
λινάρι	69 kiyye		
καρύδια	124 kiyye		
Τσιφλίκι Λουζάτα/ η μερίδα των ραγιάδων			
σιτάρι	429 kile		
κριθάρι	240 kile		
καλαμπόκι	1.289 kile		
Τσιφλίκι Λουζάτα/ Luzata çiftliği η δεκάτη των μουσουλμάνων			
σιτάρι	372 kile		

κριθάρι	289 kile		
καλαμπόκι	3.279 kile		
σταφύλι	2.537 kiyye		
Τσιφλίκι Κασ... (σβησμένο)			
σιτάρι	1.011 kile		
κριθάρι	492 kile		
καλαμπόκι	2.163 kile		
σανό	710 kiyye		
σταφύλι	213 kiyye		
Τσιφλίκι Μπετζάνι Becani çiftliği			
σιτάρι	3.090 kile		
σανό	1.005 kiyye		
καλαμπόκι	7.686 kile		
Τσιφλίκι Τράνοβα Tranovaçiftliği			
σιτάρι	1.858 kile		
κριθάρι	540 kile		
καλαμπόκι	4.170 kile		
σανό	1.035 kiyye		
Τσιφλίκι Ντούκα Duka çiftliği			
σιτάρι	4.717 kile		
κριθάρι	663 kile		
καλαμπόκι	10.860 kile		
σανό	1.162 kiyye		
εισοδήματα Μαρτίου	100 γρόσια		
Τσιφλίκι Μουζένι Muzeni çiftliği μισή μερίδα			
σιτάρι	1.520 kile		
κριθάρι	1.050 kile		
καλαμπόκι	10.860 kile		
σανό	1.470 kiyye		
καλαμπόκι	3.360 kiyye		
Τσιφλίκι Κούρεσι Kuresi çiftliği			
σιτάρι	10.880 kile		
κριθάρι	3.120 kile		
καλαμπόκι	67.106 kile		
σανό	7.410 kiyye		
εισοδήματα Μαρτίου	1.875 γρόσια		
ελαιόλαδο	1.306 kiyye		

Χωριό Μπέντζε Bence kariyesi			
σιτάρι	105 kile		
κριθάρι	75 kile		
καλαμπόκι	3.203 kile		
Χωριό Τουράν Turan kariyesi			
Η μερίδα των μουσουλμάνων	1.000 γρόσια		
Χωριό Τερακούνεσι Terakunesi kariyesi			
σιτάρι	304 kile		
κριθάρι	163 kile		
καλαμπόκι	687 kile		
Χωριό Δραγόνα Dragona kariyesi			
σιτάρι	541 kile		
κριθάρι	199kile		
καλαμπόκι	687kile		
σανό	8 kiyye		
καρύδι	25 kiyye		
Χωριό Πετζέστι PecestiKariyesi			
σιτάρι	448 kile		
κριθάρι	169 kile		
καλαμπόκι	687 kile		
σανό	74 kiyye		
σταφύλι	453 kiyye		
Χωριό Λα...(σβησμένο)			
σιτάρι	 kile		
κριθάρι	426 kile		
σανό	915 kiyye		
καλαμπόκι	5.537 kile		
χωριό Φαμίσι Famisi kariyesi			
σιτάρι	1.596 kile		
κριθάρι	456 kile		
καλαμπόκι	397 kile		
σανό	3.414 kiyye		
Χωριό Ντουκάρεσι Dukaresikariyesi			
σιτάρι	204 kile		
κριθάρι	42 kile		
σανό	64 kiyye		

καλαμπόκι	330 kile		
σταφύλι	152 kiyye		
Χωριό Σαχτάι Sahtai kariyesi			
κριθάρι	30 kile		
σανό	60 kiyye		
καλαμπόκι	218 kile		
χωριό Τούτζι Tuci kariyesi			
σιτάρι	2.898 kile		
κριθάρι	2.028 kile		
σανό	3.191 kiyye		
καλαμπόκι	8.290 kile		
Χωριό Μπουτίτσα Butişakariyesi			
σιτάρι	1.250 kile		
κριθάρι	1.088 kile		
καλαμπόκι	4.076 kile		
Χωριό Κατριτσίνι Katriçini kariyesi			
σιτάρι	907 kile		
κριθάρι	226 kile		
καλαμπόκι	1.654 kile		
Χωριό Γκούσμαρι Gusmarikariyesi			
σιτάρι	662 kile		
κριθάρι	567 kile		
καλαμπόκι	3.208 kile		
Χωριό Καραχάσι Karahasi kariyesi			
σιτάρι	2.444 kile		
κριθάρι	2.037 kile		
σανό	5.005 kiyye		
καλαμπόκι	11.741 kile		
Χωριό Καμτζέσνη Kamcesnikariyesi			
Κατ' αποκοπή	514 γρόσια		
Χωριό Κουστένη Kustenikariyesi			
Κατ' αποκοπή	700 γρόσια		
Χωριό Τσατσάνη Çaçani kariyesi			
σιτάρι	296 kile		
κριθάρι	118 kile		

σανό	191 kiyye		
καλαμπόκι	988 kile		
χωριό ...βάνι			
σιτάρι	1.103 kile		
κριθάρι	... 23 kile		
σανό	330 kiyye		
καλαμπόκι	988 kile		
Χωριό Παναρίτι Panarid kariyesi			
σιτάρι	264 kile		
κριθάρι	207 kile		
σανό	195 kiyye		
καλαμπόκι	949 kile		
Χωριό Ισ(ο)βόρι Isvori kariyesi			
σιτάρι	1.060 kile		
κριθάρι	194 kile		
σανό	333 kiyye		
καλαμπόκι	1.854 kile		
Χωριό Ραβιά Ravia kariyesi			
σιτάρι	700 kile		
κριθάρι	322 kile		
σανό	245 kiyye		
καλαμπόκι	1.619 kile		
Χωριό Ντουράι Durai kariyesi			
σιτάρι	170 kile		
κριθάρι	330 kile		
σανό	71 kiyye		
καλαμπόκι	320 kile		
Χωριό Λουπονίνα Luponina kariyesi			
σιτάρι	1.789 kile		
κριθάρι	410 kile		
σανό	911kiyye		
καλαμπόκι	3.760kile		
Χωριό ...μάτι ...mati kariyesi			
σιτάρι	802 kile		
κριθάρι	138 kile		
σανό	398 kiyye		
καλαμπόκι	2.473 kile		

Χωριό Γαλάβα Galava kariyesi			
σιτάρι	1.166 kile		
κριθάρι	444 kile		
σανό	320 kiyye		
καλαμπόκι	2.123 kile		
Χωριό Κουμάρι Kumari kariyesi			
σιτάρι	500 kile		
κριθάρι	188 kile		
σανό	277 kiyye		
καλαμπόκι	535 kile		
Χωριό Ντεβίσι Devisni kariyesi			
σιτάρι	460 kile		
κριθάρι	104 kile		
σανό	17 kiyye		
καλαμπόκι	715 kile		
Χωριό Μαριτζάνι Maricani kariyesi			
Κατ' αποκοπή	1.500 γρόσια		
Χωριό Σλέτσ(ι)κα Slec(i)ka kariyesi			
σιτάρι	593 kile		
κριθάρι	364 kile		
σανό	444 kiyye		
καλαμπόκι	1.494 kile		
Χωριό Κούχνη Kyhni kariyesi			
σιτάρι	1.344 kile		
κριθάρι	913 kile		
σανό	887 kiyye		
καλαμπόκι	4.095 kile		
Χωριό Μάταλος Matalos kariyesi			
σιτάρι	1.332 kile		
κριθάρι	357 kile		
σανό	862 kiyye		
καλαμπόκι	4.110 kile		
Χωριό Αλεκομεμάνι Alekomemani kariyesi			
σιτάρι	18 kile		
κριθάρι	108 kile		
σανό	30 kiyye		

καλαμπόκι	182 kile		
Χωριό Καλιβάτσι Kalivaci kariyesi			
σιτάρι	2.771 kile		
κριθάρι	1.077 kile		
σανό	1.759 kiyye		
καλαμπόκι	6.647 kile		
Χωριό Μαμαλιάνι Mamalyani kariyesi			
Κατ' αποκοπή	1.000 γρόσια		
Χωριό Κετσαρίσνι Keçarisni kariyesi			
σιτάρι	160 kile		
κριθάρι	3 kile		
σανό	12 kiyye		
καλαμπόκι	1.306kile		
Χωριό Ζάνπο Κάφκα Zanpo Kafka kariyesi			
σιτάρι	222 kile		
κριθάρι	72 kile		
σανό	344 kiyye		
καλαμπόκι	5.273 kile		
Χωριό Μπορογονάτι Burogonati kariyesi			
σιτάρι	150 kile		
κριθάρι	667 kile		
καλαμπόκι	1.830kile		
Τσιφλίκι Γούρνοβα Gurnova çiftliği			
σιτάρι	14 kile		
κριθάρι	11 kile		
σανό	14 kiyye		
καλαμπόκι	104 kile		
Χωριό Τουγιάρι Tuyari kariyesi			
σιτάρι	11 kile		
κριθάρι	37 kile		
σανό	32 kiyye		
καλαμπόκι	32 kile		
σανό	74 kiyye		
σταφύλι	453 kiyye		
Χωριό Λα...(σβησμένο)			
σιτάρι	-----kile		
κριθάρι	426kile		

σανό	915kiyye		
καλαμπόκι	5.537kile		
χωριό Φαμίσι Famisi Kariyesi			
σιτάρι	1.596 kile		
κριθάρι	456 kile		
καλαμπόκι	397 kile		
σανό	3.414 kiyye		
Χωριό Ντουκάρεσι Dukaresikariyesi			
σιτάρι	204 kile		
κριθάρι	42 kile		
σανό	64 kiyye		
καλαμπόκι	330 kile		
σταφύλι	152 kiyye		
Χωριό Σαχτάι Sahtai kariyesi			
κριθάρι	30 kile		
σανό	60 kiyye		
καλαμπόκι	218 kile		
χωριό Τούτζι Tucikariyesi			
σιτάρι	2.898 kile		
κριθάρι	2.028 kile		
σανό	3.191 kiyye		
καλαμπόκι	8.290 kile		
Χωριό Μπουτίτσα Butiça kariyesi			
σιτάρι	1.250 kile		
κριθάρι	1.088 kile		
καλαμπόκι	4.076 kile		
Χωριό Κατριτσίνι Katriçinikariyesi			
σιτάρι	907 kile		
κριθάρι	226 kile		
καλαμπόκι	1.654 kile		
Χωριό Γκούσμαρι Gusmari kariyesi			
σιτάρι	662 kile		
κριθάρι	567 kile		
καλαμπόκι	3.208 kile		
Χωριό Καραχάσι Karahasi kariyesi			
σιτάρι	2.444 kile		

κριθάρι	2.037 kile		
σανό	5.005 kiyye		
καλαμπόκι	11.741 kile		
Χωριό Καμτζέσνη Kamcesni kariyesi			
Κατ' αποκοπή	514 γρόσια		
Χωριό Κουστένη Kusteni kariyesi			
Κατ' αποκοπή	700 γρόσια		
Χωριό Τσατσάνη Çaçani kariyesi			
σιτάρι	296 kile		
κριθάρι	118 kile		
σανό	191 kiyye		
καλαμπόκι	988 kile		
Χωριό ...βάνι			
σιτάρι	1.103kile		
κριθάρι	...23kile		
σανό	330kiyye		
καλαμπόκι	988kile		
Χωριό Παναρίτι Panaridkariyesi			
σιτάρι	264kile		
κριθάρι	207 kile		
σανό	195 kiyye		
καλαμπόκι	949 kile		
Χωριό Ισ(ο)βόρι Isvori kariyesi			
σιτάρι	1.060 kile		
κριθάρι	194 kile		
σανό	333 kiyye		
καλαμπόκι	1.854 kile		
Χωριό Ραβιά Ravia Kariyesi			
σιτάρι	700kile		
κριθάρι	322kile		
σανό	245kiyye		
καλαμπόκι	1.619kile		
Χωριό Ντουράι Durai kariyesi			
σιτάρι	170 kile		
κριθάρι	330 kile		
σανό	71 kiyye		
καλαμπόκι	320 kile		

Χωριό Λουπονίνα Luponinakariyesi			
σιτάρι	1.789kile		
κριθάρι	410 kile		
σανό	911 kiyye		
καλαμπόκι	3.760 kile		
Χωριό ...μάτι ...mati kariyesi			
σιτάρι	802 kile		
κριθάρι	138 kile		
σανό	398 kiyye		
καλαμπόκι	2.473 kile		
Χωριό Γαλάβα Galavakariyesi			
σιτάρι	1.166 kile		
κριθάρι	444 kile		
σανό	320 kiyye		
καλαμπόκι	2.123 kile		
Χωριό Κουμάρι Kumari kariyesi			
σιτάρι	500kile		
κριθάρι	188 kile		
σανό	277 kiyye		
καλαμπόκι	535kile		
Χωριό Ντεβίσι Devisni kariyesi			
σιτάρι	460 kile		
κριθάρι	104 kile		
σανό	17 kiyye		
καλαμπόκι	715 kile		
Χωριό Μαριτζάνι Maricanikariyesi			
Κατ' αποκοπή	1.500 γρόσια		
Χωριό Σλέτσ(ι)κα Sleç(i)kakariyesi			
σιτάρι	593 kile		
κριθάρι	364 kile		
σανό	444 kiyye		
καλαμπόκι	1.494 kile		
Χωριό Κούχνη Kyhni kariyesi			
σιτάρι	1.344 kile		
κριθάρι	913 kile		
σανό	887 kiyye		

καλαμπόκι	4.095 kile		
Χωριό Μάταλος Matalos kariyesi			
σιτάρι	1.332 kile		
κριθάρι	357 kile		
σανό	862 kiyye		
καλαμπόκι	4.110 kile		
Χωριό Αλεκομεμάνι Alekomemani kariyesi			
σιτάρι	18 kile		
κριθάρι	108 kile		
σανό	30 kiyye		
καλαμπόκι	182 kile		
Χωριό Καλιβάτσι Kalivacikariyesi			
σιτάρι	2.771 kile		
κριθάρι	1.077 kile		
σανό	1.759 kiyye		
καλαμπόκι	6.647 kile		
Χωριό Μαμαλιάνι Mamalyanikariyesi			
Κατ' αποκοπή	1.000 γρόσια		
Χωριό Κετσαρίσνι Keçarisni kariyesi			
σιτάρι	160 kile		
κριθάρι	3 kile		
σανό	12 kiyye		
καλαμπόκι	1.306 kile		
Χωριό Ζάνπο Κάφκα Zanpo Kafka kariyesi			
σιτάρι	222 kile		
κριθάρι	72 kile		
σανό	344 kiyye		
καλαμπόκι	5.273 kile		
Χωριό Μπορογονάτι Burogonatikariyesi			
σιτάρι	150 kile		
κριθάρι	667 kile		
καλαμπόκι	1.830kile		
Τσιφλίκι Γούρνοβα Gurnova çiftliği			
σιτάρι	14 kile		
κριθάρι	11 kile		
σανό	14 kiyye		

καλαμπόκι	104 kile		
Χωριό Τουγιάρι Tuyari kariyesi			
σιτάρι	11 kile		
κριθάρι	37 kile		
σανό	32 kiyye		
καλαμπόκι	32 kile		
Χωριά Πραγάσι και Τζανιάρι Pragasi ve Canâari kariyesi			
σιτάρι	7,5 kile		
κριθάρι	14 kile		
καλαμπόκι	4 kile		
Χωριό Ταβαγιάνι Tavayani kariyesi			
σιτάρι	11 kile		
κριθάρι	15 kile		
καλαμπόκι	19 kile		
Χωριό Χουγρί Hugrikariyesi			
σιτάρι	60 kile		
κριθάρι	86 kile		
σανό	35 kiyye		
καλαμπόκι	21 kile		
Χωριό Κουντέσι Kuntesi kariyesi			
σιτάρι	1,5kile		
κριθάρι	37 kile		
σανό	0,5 kiyye		
καλαμπόκι	8,5 kile		
Χωριό Κιτσόκα kiçokakariyesi			
σιτάρι	2 kile		
σανό	2 kiyye		
καλαμπόκι	2 kile		
Χωριό Γουλάμι Gulamikariyesi			
σιτάρι	2 kile		
σανό	2 kiyye		
κριθάρι	9kile		
Χωριό Χουργαράνι Hurgaranikariyesi			
σιτάρι	24 kile		

σανό	2 kiyye		
Χωριό Μερτίνι Mertinikariyesi			
σιτάρι	9,5 kile		
Χωριό Παβάρι Pavarikariyesi			
σιτάρι	1,5 kile		
καλαμπόκι	5 kile		
κριθάρι	3 kile		
Χωριό Κλεισούρα Klisura kariyesi			
σιτάρι	13,5kile		
σανό	120 kiyye		
καλαμπόκι	16 kile		
Στο ίδιο χωριό τέσσερις μύλοι, εισόδημα	330 γρόσια		
Τσιφλίκι Λερβένι Derbentçiftliği			
σιτάρι	9,5 kile		
καλαμπόκι	10 kile		
κριθάρι	14 kile		
σανό	11 kiyye		
Σαντζάκι Ιωαννίνων καζάς Κόνιτσας			
χωριό Λικάτι. εισοδήματα από τιμάριο του Gaylak	1500 γρ.		
τυρί	200 kiyye		
βούτυρο	200 kiyye		
Στον ίδιο καζά Χωριό Σελέτζι Εισοδήματα από τιμάριο	600 γρόσια		
τυρί	500 kiyye		
βούτυρο	500 kiyye		
<i>Ο αναφερόμενος εκτελεσθείς στο φρούριο των Ιωαννίνων έκανε αγοραπωλησία σπιτιών Αγόρασε από 33 άτομα 33 σπίτια. Οι τιμές κυμαίνονταν από 200 γρόσια έως 7.000 γρόσια. Τά άτομα αυτά ήταν Μουσουλμάνοι, Χριστιανοί και Εβραίοι.</i>			

Προκαταβολές 52.350 γρόσια			
Στο λιμάνι της Πρέβεζας το έτος 1235 (αρχές Μαρτίου) υπήρχαν τα ακόλουθα πλοία (42 πλοία συνολικά) με εμπορεύματα.			

Πλοία φορτωμένα με εμπορεύματα του αληπασαδικού οτςακίου, αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Πρέβεζας τον Μάρτιο του 1820.	
Ονόματα πλοίων/καπετάνιων	Ονόματα πλοίων/καπετάνιων
Λουκάς	Galaremo
Marchelizo	Bergandano
Domenic	Pelaremo
Μιχάλης Φίλιος	Kuca Kay
Μεγάλος Κανονιέρης	Attik
Saiko Karselizi	Gulafa
Murad	Avlonya
Haci Noci	Kurkali
	Magufa
24 μικρά και μεγάλα καϊκια (δεν αναφέρονται τα ονόματα τους)	Αγγελής Κορώνης, καπετάνιος πλοίου φορτωμένου με πολεμικό υλικό (τόπια, τουφέκια μπαλτάδες, μαχαίρια, σπαθιά)

D-BŞM-dosya No 42356 -00002 Tarih 1225

Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του Βελή πασά και της οικογένειάς του

Tepeledenli Alipaşa'nin oğlu Veli Paşa'ninuh desinde olan çiftlikat, mukata'at ve sairenin bir senelik hasilatinin muktarinı mübeyyin defter

Ετήσια καταγραφή περιουσιακών στοιχείων του Βελή πασά, γιου του Αλή πασά Τεπεντελενλή, που περιλαμβάνει çiftlik, mukatâ, κ.ά.

Στον καζά Τσατάλτζας τα τσιφλίκια και οι πρόσοδοι των τσιφλικιών.
Χρονολόγηση από το Αρχείο 1225/1810

-Σεμετλί με Μύλο (değirman):

Ονόματα	çift	Ποσό σε γρόσια (ğurruş)	Αναφορά στον κατάλογο Φιλητά
Ζιμτλί (Zimtli)	34		
-Βελισόρι/Velisor (Βελεσιώτες)	43	30.000	✓
-Αγόριανη (Agoryani)	37	27.500	✓
Τζέρνη (Cerni)		600	✓
Λεύκα (Lefka)	1	500	✓
Ντερβέν Φούρκα (Derben Furka)	25	8.000	✓
5 τσιφλίκια	140	86.600	
Από τον καζά του Αλμυρού (Ermiye kazasında)			
Hamak (Χαμάκου) +kislak (χειμαδιό)	30	14.000	
Άγιος Θεόδωρος +Κουρκουλάρι Ayıosteodoros+Kurkulari	6	2.000	✓
Καρατζά Νταγλί (Karaca Dagli)	8	2.500	✓
Κουφάλι (Kufal)	6	2.000	✓
Καράμανι (Karamane)	6	2.000	
Τζεγκέλι + χειμαδιό (Cegel+kislak)	22	12.500	✓
ΓενίΚιοϊ (YeniKöy)	20	7.500	
Ακ Κητζελί (Ak Kiceli)	27	10.000	

Σύνολο 8 τσιφλίκια	125	52.000	
Τσιφλίκια καζά Βελεστίνου (Velestino kazasi)			
Τζιραντζί +χειμαδιό (Ciraci+ kislak)	8	4.500	✓
Πεσριέφλι+χειμαδιό (Pesriefli +kislak)	8	7.000	✓
Αγιώργης + χειμαδιό Ayiorgis +kislak	30	20.000	✓
Κάπρενα (Kaprin)[...σβησμ.]	12	7.000	✓
Τζιολτελέρι (Giolteleri)	9	7.500	✓
Σύνολο 5 τσιφλίκια	67	46.000	
καζάςΔομένικου Dumenikazasi			
Δαμασούλι + χειμαδιό (Damasuli+kislak)	6	4.000	
Τσιφλίκια του καζά της Ελασσόνας (Elasoniya kazasinda)			
Γκριτζοβάλι (Grizova)	5	3.500	✓
Αμούρι (Amur) +χειμαδιό	13	7.500	✓
Πρετόρι (Pretor)+χειμαδιό	17	8.500	✓
Συκιά (Sika)	12	7.000	✓
Κονταξή (Kontakçi)	10	5.000	✓
Κοκινόπουλο (Kokinopulo)	50	20.000	✓
Βροντός (Vrontos)	30	12.500	✓
Κουντουρώτισα (Kuduriotisa)	6	4.500	✓
Σύνολο 8 τσιφλίκια	143	68.500	
Καζάς Πλαταμόνα (Platamonas kazasi)			
Μαλαθριά (σημ. Δίον Πιερίας) και χειμαδιό (Malatrina ve kislak)		13.000	✓
σαντζάκι Θεσσαλονίκης Selânik sancağı			
Από τον καζά της Καραφέρειας (Βέροιας) (Karaferiye kazasinda)			
Κίτρος και σκάλα και χειμαδιό Kitros ve iskale ve kislak)	12	8.500	✓
Πάλιανη (Palani)	9	4.500	✓
Κανάφρο και σκάλα	16	14.500	

Καναφρο ve iskale			
Αλαμπούρι και χειμαδιό και βοσκότοπος (Alabur ve kislak ve çair)	2	4.000	✓
Μελενλίκι (Menlik)	58	30.000	
Σύνολο 5 τσιφλίκια	97	61.500	
σαντζάκι του Πασά/ Rumili sancağı			
καζάς της Φλώρινας Florina kazasinda			
Ρόσνα (Rosna)	60	27.500	✓
Βακούφκιοϊ (Vakuf kōy)	17	5.000	✓
Βοστιράνι (Bostiran)	6	2.000	✓
Σύνολο 3 τσιφλίκια	83	34.500	
σαντζάκι του Ευρίππου (Eğribos sancağı)			
Από τον καζά του Ταλαντίου (Αταλάντης) Taladi kazasinda			
Λιβανάτες (Livana)	32	38.000	✓
Μούλκια (Mülkia)	10	11.500	✓
Σκεντέραγα (Eskender agâ)	10	11.000	✓
Καλαπόδι (Kalapodi)	12	14.000	✓
Αντάμι (Antami)	12	15.000	✓
Βάλταση (Valtas)	10	12.000	✓
Μπελέσι (Beles)	11	8.000	✓
Ταχτάλι (Tahtali)	8	9.000	✓
Ανεμόρεμα (Anemorema)	4	2.500	✓
Προσκυνά (Peroskena)	1	750	✓
Αρκίτσα (Arkica)	1	1.000	
Κασαμπάς (Kasaba)	5	4.000	✓
Λόγκος (Logon)			
Σύνολο 14 τσιφλίκια	137	142.000	
καζάς Λιβαδειάς Livadia kazasinda			
Σκρέμπου (Skrepu)	20	10.000	✓
Σύνολο 1 τσιφλίκι	20	10.000	
Σαντζάκι του Ευρίπου Eğribos sancağı/ από τον καζά του Μαλαντρίνου Maladrin kazasinda			
Μαρατζιά (Maraca)	8	2.000	

Τριζόνια (Trizonya)	4	1.500	
Σεργούλα (Sergula)	8	2.000	
Κυψέλη (Kepseli)	8	2.000	
Βιβάδι (Vivadi)	4	750	
Βιτέρνιτσα (Viternica)	20	7.500	
Σύνολο 6 τσιφλίκια	55	18.750	
σαντζάκι της Ναυπάκτου (Inebahti sancağı)			
Από τον καζά της Αγιάς Agia kazasinda			
Χερσόβιτσα Hersoviça	29	11.000	✓
Αβαρίκος (Avarikos)	10	4.500	✓
Ντουκράνη (Dukran)	4	1.750	✓
Δροσούλα (D(r)osula)	5	1.500	✓
Σύνολο 4 τσιφλίκια	48 cift	18.750 γρόσια	
Σαντζάκι των Ιωαννίνων (Yannina sancağı)			
Από τον καζά των Ιωαννίνων Yannina kazasinda			
Far....Yanakaki	12	iltizam	
Ηγουμενίτσα/ Gumeniça	6	10.0000	
Σύνολο 18 τσιφλίκια	48	10.0000	
Από τον καζά της Τέροβα Terova kazasinda			
Καραμέτρος Karametros:			
ΚόμιοςKomios			
Κυρ Νικολό KirNikolo			
Υπάνεμη Iranemi			
Παρασκευή Paraskevi			
Κολομούρια Kolomuria			
Σύνολο 65 τσιφλίκια		Ετήσιο iltizam 40.000	
Σύνολο 146 τσιφλικιών πρόσοδοι	3.370 cift	195.080 γρ.	
<i>Με το υψηλό βεράτι που κατέχει ο αναφερόμενος πασάς, κατέχει τις προσόδους των μουκατάδων.</i>			
Σαντζάκι των Τρικάλων (Tirhala sancağı)			

Mukate Fereçili εκμισθωμένοι mukata'a		Ποσό σε γρόσια kurruş	
Ταράφι του Αλμυρού και χειμαδιά Armiye tarrafi+ kislak		43.000	
καζάςΤσατάλτζας (Φαρσάλων) (Çatalca kazasi)			
Τατάρκιοι (Tatarkoy)		4.500	✓
Καζάς Τυρνάβου Tirnovakazasi			
Από ισλαμικά χωριά (islam koylerden)		9.000	
SoravaValadivem.a.v.v.		9.000	
Taglar koylerinden		3.000	
Κατασχεμένες πρόσοδοι. <i>Έλαβε ο Αλή πασάς</i>		25.500	
Ζάρκος , Τζιγότι Zarik/Cıgot		12.500	
Βοϊβόδα και Κρίτσανη Voynonda ve Kriceni		15.500	
Ρευστό		7.500	
Βούνεσι Αγράφων (Vunes Agrafta) <i>Δύο μερίδες συνεταιρικά</i>		1.200	
Σύνολο		102.900	
Tirhala Sancağı (Σαντζάκι των Τρικάλων)			
Κατάσταση των προσόδων mukata'a των has.			
Berazi		12.500	
Από τα χωριά των Κραβάρων (Kirnevo ve Kravarda koylerinde)		5.000	
Σύνολο και για τα δύο		17.500	
Σαντζάκι των Τρικάλων Tirhala sancağı			
Αντίτιμο του Ιλτιζάμ) του mukata'a του καζά Καλαμπάκας (Kalabaka kazasında bedel-i iltizam).			

Η πόλη της Καλαμπάκας		11.000	
Λιόπρασο (Lobrasu)		1000	
Ομέρ πασά (Omer paşa)			
Γκούλοβα (Gulova)		4.500	
Σύνολο		16.500 γρ.	
Καζάς Τρικάλων. Tirhala kazasi			
Πρόσοδοι του mukata'a Katrin (Κατερίνης)			
<i>Omer, Beselive Kyriakos muhatin koyreli</i>		27.000	
Σαντζάκι Ευρίππου (Sancağı Eğribos) πρόσοδος του muka'taTahatani		38.000	
Σαντζάκι των Τρικάλων (Tirhala sancağı) Kalifon mukatasi Omerpaşa Çatalcasi Lutfula bey.		Σύνολο 453.900 γρ	
Σαντζάκι των Τρικάλων Ο αναφερόμενος πασάς για τις ενοικιάσεις στον καζά Τρικάλων			
Τσιφλίκια	Ποσό σε γρόσια		
<i>12 καταστήματα του καζά Τρικάλων που πωλούν εμπορεύματα</i>	2.200		
<i>16 σπίτια</i>	1.300		
Μουριές	5.000		
Καζάς της Λάρισας (Yenisehir kazasi)			
Φανάρι/Fener/Fanar, όπου βρίσκεται τελωνείο, το οποίο ενοικιάζεται σε σαράφηδες της Λάρισας	5.500		
Σαντζάκι του Ευρίπου (Eğribos sancak)			
Melando kazasinda	7.000		
<i>-Εισοδήματα από τον mukata'a Για το âyanlik</i>	3.000		
<i>για τους τελωνείο (zarpitte meklik) στη σκάλα Σίμος</i>	4.600		
<i>Από τον φόρο των προβάτων</i>	3.500		

(adet-I ağnam)	
Γενικό σύνολο <i>Είχε δοθεί ως αντίτιμο Ιλτιζάμ (bedel-i iltizam) του μουκατά</i>	18.100 <u>-2.100</u> 16.100 γρ.
Σαντζάκι των Τρικάλων (Tirhala sancağı)	
Ονόματα τσιφλικιών που βρίσκονται στο Yalkan Mehmen (τοποθεσία)	
Κός Κιοί-Βελές Παζαρί Kos Koy Veles Pazari Στο τσιφλίκι αυτό υπάρχει μοναστήρι, που αποδίδει ετησίως 600 γρόσια.	600
Εισόδημα από Felipe monastir	400
Εισόδημα από Pazaros monastir	200
Από το τσιφλίκι Γιαλκάν Μεχμέτ (Yalkan Mehmet çiflikadan) <i>Τα τσιφλίκια αυτά δεν αποδίδουν δεκάτη</i>	
Muktan ve Felberie	30.000
Pare Bahce çiftlik	12.000
-Καλογριάννα/Kalogryana (Καλογριανά επαρχ. Καρδίτσας)	3.500
Βαλαβάνι και Αγόριανη και Βελεσίνο Valavani ve Agoriani veVelesun	6.500
Καρτέρι ή Κρατερή ή Φράτερη Ferteri ή Karteri	4.500.
Μπουγιούκ Κιοϊ Buyuk kôy	5.000
Τσιφλίκι Γκιουλάνη Gulan çiftlik	3.500
σύνολο έχει πληρωθεί το αντίτιμο	65.000 <u>-15.000</u> 50.000 γρ.
νέο σύνολο	67.200 γρ.
γενικό σύνολο	2.477.400 kese 4.954 (υπολείπονται 400 γρ.)
<i>Ο ίδιος ο Βελή πασάς και η σύζυγος του, μητέρα του Σελίμ Μπέη, στο σαντζάκι των Τρικάλων, στο Yeni Şehir (Λάρισα) και την Çatalca (Φάρσαλα), στους οποίους ανήκουν τα τσιφλίκια:</i>	

Όνομα τσιφλικιού	Έκταση (çift)	Εισόδημα (γρ.)
Στον καζά Γενισεχίρ Τσιφλίκι Μποσιάνι με τον μύλο Yenisehir kazasi Bosani çiftliği + deyrman	55	35.000
-Στον καζά Τσατάλτζας Çatalcâ kazasi, τσιφλίκι Ομβριακή Avraki çiftliği	39	20.000γρ.
Σύνολο	94	55.000 γρ.
<i>Στις κόρες του Βελή πασά Sey(i)de, Behiye και Fatime ανήκουν τα τσιφλίκια:</i>		
Στο σαντζάκι της Εύβοιας και στον καζά Buriça (Burtiça), τσιφλίκι Molos (Μονος), που ανήκε στη Seide hanım, σύζυγο του Halil Bey Ένα τεμάχιο	40	
Σύνολο		55.000 γρ.
Στο σαντζάκι της Ρούμελης Rumeli sancağı Από τον καζά της Φλώρινας Florina kazasinda, στη Behiye hanım, (κόρη του Βελή πασά), σύζυγο του Ohrişli (από την Αχρίδα) Serif bey, Τσιλίκι Σόνικα Sonica çiftlik , 1 τεμάχιο,	28 çift.	
Στο σαντζάκι των Τρικάλων/Yeni şehirkazasinda, τα τσιφλίκια		
A(v)nehanlı 1 τεμάχιο	44 çift	
Efikârçiftlik 1 τεμάχιο	40çift	
Στον καζά Yeni Şehir (Yeni Şehir kazasinda, από τα τσιφλίκια, barcık (= μουλάρια) -από ...ζώα		250 γρ. 28 γρ.
Στο σαντζάκι της Ρούμελης Rumili sancağı /Florinakazasinda, στη Behiye hanım, (κόρη του Βελή πασά), σύζυγο του Ohrişli (από την Αχρίδα) Serif bey, Τσιφλίκι Σόνικα Sonica çiftliği, 1 τεμάχιο,	28 çift.	
<i>1 πλοίο (μπρίκι/ ebrik), που βρίσκεται στον ταρσενέ της Κωνσταντινούπολης (προφανώς κατασχεθέν)</i>		

σύνολο		500γρ.
γενικό σύνολο		55.000 γρ.
<i>Ο γιος του Τεπεντενελή Αλή πασά, Veli paşa είναι κάτοχος των τσιφλικιών που βρίσκονται στον καζά της Λάρισας [που ανήκει] στο σαντζάκι των Τρικών και των προσόδων. (Tirhala sancağında vakif Yenişehir kazasında olan çiftlikleri miktar ve hasiiati)</i>		
Ikiburbat	40	20.000
Άγο..Ağu	27	15.000
Περίπατος/ Pirbatoş	100	50.000
Πουλιάννα /P(T)ulana	38	15.000
Γκούλοβα/Ġulova	40	115.000 (μαζί με προηγούμενα να 15.000)
Çiftlik (όνομα)	Έκταση (çift)	Εισόδημα (ğurus)
Σκαμνιά /Iskamia	40	15.000
Μαχζούν// Mahzun	13	6.500
Λαζινοχώρι /Laznihor (Lazihor)	17	8.500
Μπέη τσιφλίκι Beyçiftlik+kislak	11	5.000
Ντογουςλάρι +χειμαδιό Doğuslar+kislak	0	2.000
Κασάπ Αλή +μύλος +χειμαδιό KaşarAli+deyrmak+ kislak	31	22.000
Σύνολο προηγούμενων	167.000	
Καραμούσι + χειμαδιό Karamus+kislak	38	15.000
Μπουγιούκ +χειμαδιό Bugük+kislak	14	8.000
Χαλτούν+δάσος+μύλος Haltun+Orman +deirman+kislak	39	24.000
Μπουγιούκκιοί Bugükköy	39	25.000
Κεσρίτσα +χειμαδιό Kesriçe +kislak	10	65.000
Σύνολο προηγούμενων	267.500	
Σερκενλί Serkenli	9	6.000
Αμού μπασί Amu bâsi	19	8.500
Yahyalar	10	5.500

Γκερλί Kerli	60	40.000
Κουλεοβασί και χειμαδιό Külekönâsi +kislak	8	5.000
Σαρακτσλάρ και χειμαδιό Sarakçlar+kislak	10	5.000
Σύνολο προηγούμενων	337.500	
ΚιουτσοúkΧαλτσο(υ)μπάς KüçükHalçubas	6	3.500
Μπουγιούκ(Κ)Χαλτσο(υ)μπάςBüyük(K)Halçubas	20	7.500
Μποτσιλέρ Bosciler	4	2.000
Σουγόλβα /Sugolvi	30	15.000
Ιψαρλί/Ipsarli	29	17.500
Σοφά μπασί/Sofa başi	27	20.000
Χατζή Μουσταφά/ Haci Mustafa	35	20.000
Κούτζ Κασάπ/Κυς Kasap	10	4.000
Σύνολο προηγούμενων	427.000	
Ινέμπεηλέρ/ Inebeyler	50	27.500
Γκιουλάρλari/ Gularlari	10	6.000
Ομερλέρ/Omerler	30	17.000
Kocsu...+ kislak	17	7.000
Ακσεράϊ/Akseray	25	12.000
Φουροτσερισί/Furoçerisi	12	7.500
Απτζουλάρτ (χειμαδιό +μύλος) Arçulart (kislak + değerman	10	6.000
Σύνολο προηγούμενων	525.000	
<i>Από τον καζά των Τρικάλων τσιφλίκια και πρόσοδοι Tirhala kazasinda olan ciftilani miktar ve hasilati</i>		
Αρχιλέτσιλέρ+χειμαδιό+μύλος Arhilerçiler (kislak +değirman)	37	18.000
Μουσταφά και χειμαδιό Musafar+ kislak	35	25.000
Φασκαλί και χειμαδιό και μύλος Faskali + kislak+ değirman	29	18.500
Κουσκανάρ Ματραφά Kuskanar Matrafa	15	11.000
Αράχοβα Arahova	117	75.000
Μαρίχοβα Marihova	28	20.000

Μπαμπά Μπαρεσί και Χακίμ Βελεσί Baba Bareshi + HakimVelesi	76	65.000
Σύνολο προηγούμενων	692.500	
Ματζντάνι (μαντάνι) και μύλος macdan + deġirman	83	60.000
Falize+ deġirman	115	80.000
Παλαιοχώρι/Palihor	25	15.000
Μαβρομάτι +μύλος Mavromat+ deġirman	48	35.000
Μαγουλίτσα +μύλος Maguliça+ deġirman	35	20.000
Κάγια/Kaya	8	20.000
Μαγκούφα/Magufa	45	27.500
Σύνολο προηγούμενων	1.990.000	
Φαρανάτι και Λυγκόγιαννη Faranat +Ligoyān	34	22.500
Αρβαρά/Arvara	25	14.000
Καλιόνι και Μεγαρίτσα και μύλος Kalion (ή Kalikun) +Megarica +kislak	60	27.500
Κόβανα/Kovana	18	8.000
Βελήπασά και χειμαδιό Vilipaşa + kislak	30	125.000
Κατούζι/Katuz	30	10.000
Νότρος/Notros	30	12.500
Κατουρμούς και μύλος Katumirs+ deġirman	30	10.000
Σαβαλάνο/Savalano	13	5.000
Camas + deġirman	26	11.000
Κιλερλερ/ Kurerler	95	40.000
Παλαγιάννη και μύλος Palayen Koy+ kislak	16	10.000
Σύνολο 65 τσιφλίκια	2.096	11.830.000
Miktar	Çift	Hasilati (γρ.)
Ikiburia demekli (1 τεμ)	40	20.000
Αγνή/Agni(1 τεμ)	27	15.000
Περίπατος /Pirpatos	100	150.000
Φουλάνη (α)/Fulana	38	15.000
Κόσκιοϊ/ Köskôy	40	15.000
Σύνολο	115.000	
Γκιούλοβα/Gülova	40	15.000

Ιστάμια/Istamia	40	15.000
Μεχσάν+χειμαδιό/ Mahsan+kislak	13	6.500
Λαζοχώρι +χειμαδιό Lazihor +kislak	17	8.500
Μπέη τσιφλίκι +χειμαδιό Bey çiflik +kislak	11	5.000
Ντογουσλάρ +χειμαδιό Doğuslar+kislak	-	2.000
Σύνολο	167.000	
Κασάμπ Αλή Kasab'Ali	31	22.000
Καραφέρ και χειμαδιό Karafer +kislak	38	15.000
Busguç	14	8.000
Μπουγιούκ Κιοϊ + δάσος + χειμαδιό+ μύλος Buğuk kôy+tepreme+orman + kislak +değirmak	39	25.000
Μελετόν+ δάσος + μύλος + χειμαδιό Meleton +orman + değirmak+ kislak	39	24.000
Γκερσιτσέντ + χειμαδιό/ Gesriçent +kislak	10	6.500
Σύνολο	267.500	
Σερκενλί/ Serkenli	9	6.000
Χαμόμπασι/ Hamobaşı	19	8.500
Βαχλάρ/ Vahyalar	10	5.500
Κερλί/Kerli	60	40.000
Κιοπέρ Κοβασί + χειμαδιό/Köper Kovasi+kislak	8	5.000
Σαρατζλάρ και μύλος/ Saraclar +kislak	10	5.000
Σύνολο	337.500	
Κιουτσούκ Χαλτσουπάς/ Kucuk Halcubas	6	3.500
Μπουγιούκ Χαλτσουπάς/ Buğuk Halcubas	20	7.500
Μπαργκιλάρ/ Bargilar	4	2.000
Σουγκόλβι/ Sugolvi	30	15.000
Υπσαρλί/Ipsarli	29	17.500
Σοφάμπασι/ Sofabasi	27	20.000
Χατζί Μουσταφάλαρ/ Hacı Mustafalar	35	20.000
Κιούτς Κασάμπ/ Kuc Kasab	10	4.000
Σύνολο	427.000	
Ινεμπεηλέρ/ Inebeyler	50	27.500
Τζουμαρλί/ Cumarli	10	6.000
Κιούτς και χειμαδιό/ Küc+ kislak	17	7.000

Ομερλέρ/ Ömerler	30	17.000
Σιοκιρλί/ Siokirl	25	15.000
Ακ Σεράϊ/Ak Serai	25	12.000
Κουρουτσερισί\ Kuruçerisi	12	7.500
Αρτσουλάρ και χειμαδιό και μύλος Arçular +kislak+ değirman	10	6.000
Αρτζιλέρ+ χειμαδιό και μύλος Azhileçiler+ kislak+ değirman	37	18.000
Μουνσαλάρ και μύλος Munsalar + kislak	35	25.000
Φάσκαλη + χειμαδιό και μύλος Faskali +kislak+değirman	29	18.500
Γκουσκουνάρι/ Guskunar	15	11.000
Ματαράφκα και Αράχοβα Matarafka+ Arakova	117	75.000
Μαρίχοβα/ Marihova	28	20.000
Σύνολο	69.250	
Παπαπράσανη/Papapresani	76	65.000
Χακίμ Βεΐσιμανταν/Hakim veisimazdan +değirman	83	60.000
Φαλιζγιέ και μύλος Faliziye+değirman	115	80.000
Παλαιοχώρι/Palihor	25	15.000
Μαβρομάτι και μύλος Mavromat+değirman	48	35.000
Καγιά/ Kaya	8	5.000
Μαγουλίτσα +μύλος Maguliça+değirman	35	20.000
Μαγούλα/Magula	45	27.500
Σύνολο	1.190.000	
Φαρανάτι και Λυγκόγιαννη Farānat ve Ligoyan	34	22.500
Αρβαρά/Arvara	25	14.000
Καλμκούνι και Μεγαρίτσα χειμαδιό Kalikun Megariça ve kislak	60	27.500
Κουρανάντ/ Kuranad	18	8.000
Βελίς μπαζάρ και χειμαδιό Velis bazaar ve kislak	30	12.500
Μπαμπούρ Babur (Papur)	30	10.000
Νότρος/ Notros	30	12.500
Holamiros ve deyrman	30	10.000
Avalano	13	5.000
Camas+değirman	26	11.000

Καραφέρ/Karafer	95	40.000
Μπαλαγειενλή και χειμαδιό balayenlu ve kislak	16	10.000
Σύνολο τσιφλίκια 65	2096	1.183.000
Tirhala kazasından olan çiftlikleri miktar ve hasilati		
	Miktar	Hasilati
Κάλιανη/ F(K)alyana	16	12.000
Νουμίν(;) / Numin(;)	8	4.500
Γάβλανος /Gavlanos(;)	28	20.000
Μπαμτουλα και μύλος Bam(t)ula +değirman	28	34.000
Momo.....	30	25.000
Zavaksor(;)	1	200
Γκόροβο/Gorrovo	15	6.000
Σύνολο	107.00	
Flamioros	14	4.500
Μπεστσούκα Bezsuka	29	8.000
Αρναούτ Τσούκα/ Arnaut çuka	29	7.000
Μακεζίτσα/Makezica	53	35.000
Τσιφλίκια 11	251	162.200

Hatt 00399/ 21004-A/B

Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του Αλή πασά και του γιου του Μουχτάρ πασά στους καζάδες της Καραφέρειας (Βέροιας) και των Γρεβενών

Karaferriye kazasinda Kain Ali paşa çiftlikani (Τα τσιφλίκια του Αλή πασά στη Βέροια).

Tepedelenli 'Ali paşa ve oğlu kara paşa (εννοείται ο Μουχτάρ πασάς, που τον αποκαλούσαν και Μαύρο Μουχτάρ) ve mutial katinin Selanik sancağunda vâki Karaferiye ve Yenice Kazali dahilirnde mâlik ve mutasarrıf oluduklari alakeleri ber ve çibâla idukhi muşâir işbu mâhale sarh verildi (1235/1820).

Καταγραφή των τσιφλικιών του Αλή πασά και του γιού του στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης και στον καζά της Βέροιας και των Γιαντισών.

Όνομα	Yarician* (cift)	Aylakçian ** (hane)	Παραρτήματα και ζώα	
Longotuz	12	6	kislak (ποιμνιοστάσιο) 1	
Πεπάνοβα/Lepanova	4		camus (βοοειδή) 4	
Κατράτζια/Kat(r)açia	16	5	χάνι 1	
Τσιτρόζ/Citroz	9	3		kislak 1
Κορονόζ/Kornoz	10	2	1	
Βοϊβομέρι/Voivomeri ανεξάρτητο/ mustakildir)				
Ουστούλι/Ustuli ανεξάρτητο/ mustakildir	39	11		1
Κερμέτι/Keramet (ανεξάρτητο) <i>Αυτό το τσιφλίκι αρχικά ανήκε στην κόρη του Mula Ahmet, Lariye. Παραχώρηση /παράδοση στον Αλή πασά με αντάλλαγμα 30.000 γρ.</i>	32	εντάσσεται στον καζά Θεσσαλονίκης (Salanik kazasindani dir)		
Ραντάν/Radan ανεξάρτητο	9	4		
Κουστένι/Kustania ανεξάρτητο	6	2		
Σιτζάσεμενι/ Sicasemeni ανεξάρτητο	24	16	Herkele(;) 16 τεμάχια	1 αγελάδα και 26

				ζώα
Μπουσάτι/Busadi ανεξάρτητο	16	11	1	
Τρεκοχώρι/Trekohor	4	2		1
Χοροπάνι/Haropan ανεξάρτητο	10	2		1
Τοπχάν/Torhan	8		κατ' αποκοπή/ maktu 266 γρ. ετήσιος φόρος ραγιάδων	
Χωριό Τουλάπι/Tulap Τσιφλίκι Βοϊβόδα/Voivoda	27	16		
<i>Το αναφερόμενο τσιφλίκι ανήκε στον Νεσέτ Μολά/Neşet Mola και στον Μεχβέτ μπέη/Mehvet Bey, αλλά 3 μερίδες (hise) ανήκουν στον Καϊμακάμ μπέη/ Kaymak bey. Ο Kaymak bey πούλησε μία μερίδα στον Αλή πασά. Οι άλλες δύο μερίδες παράνομα κατασχέθηκαν από τον Kaymak bey και υπάρχει αίτημα να επιστραφούν στον Mehmetbey και Neşet bey.</i>				
Ελευθεροχώρι/ Leftohor <i>Το αναφερόμενο τσιφλίκι ανήκει στο χωριό και στον καζά Θεσσαλονίκης. Πριν 20 χρόνια περίπου κατασχέθηκαν από τον θανόντα (marhun) ağa και τον αδελφό του, Mehmet paşa, αντί 200 γρ. για τα χρέη που είχαν οι κάτοικοι του χωριού. Μετά τον θάνατο των δύο, το μισό πήρε ο Αλή πασάς και το άλλο μισό ο Kara paşa (Μουχτάρ πασάς).</i>	15	12	1 χάνι	

-Τσιφλίκι Ουζούντζοβα (Uzuncova): Δόθηκε ένα μέρος (hise) των φόρων ετησίως 2.250 γρ. στον Αλή (maktu) κατ' αποκοπή και στον Σαλήχ πασά. Από το τσιφλίκι 15 ραγιάδες μεταφέρθηκαν στην κωμόπολη της Καραφεριγιέ.

-Τσιφλίκι Τριποτάμου: Πέντε ραγιάδες μεταφέρθηκαν στην Καραφεριγιέ και για κάθε άτομο μειώθηκε κατά 50 γρ. το ποσό που δόθηκε στον Αλή πασά.

-Τσιφλίκι [... δυσανάγν.] στον καζά των Γιανιτσών: Το τσιφλίκι ήταν στην κατοχή του HacıBusuk και μετά τον θάνατο του εγκαταλείφθηκε η κατοχή του τσιφλικιού. Οι κληρονόμοι του ζητούν την επιστροφή του τσιφλικιού, που είχε κατασχεθεί από τον Αλή πασά. Το τσιφλίκι παρέμεινε εγκαταλελειμμένο. Yarıcian: 2 ciftaylakcian 4 hane.

-Τσιφλίκι Kula, στον καζά Γιανιτσών (Yenice-i Vardar): (ανεξάρτητο)

Yarıcian: 12 çift/ Aylakcian: 10 hane

-Από τα τσιφλίκια του Karayudin Karapaşa στην Καραφεριγιέ/Karaferiye,

*Yarician/Yarici= μισακάρης καλλιεργητής/βοηθός

** Aylakcian/aylakci: εποχιακός μισθωμένος εργάτης

-ciftlik Minlik: 57 cift, aylakcian 33 σπίτια, 1 χάνι

-ciftlik Sitroz: 12 cift, aylakcian 5 σπίτια, 1 χειμαδιό

Ο Αλή πασάς και ο Σαλήχ πασάς έχουν μερίδα.

Τσιφλίκια του καζά της Καραφέρειας/Karaferiye

-Τσιφλίκι Ελευθεροχώρι/ciftlik Leftohor: 15 cift, aylakcian 12 hane, 1 /2 χάνι (το άλλο μισό του Αλή πασά)

-Τσιφλίκι Μπαλιάν/ ciftlik Balian: 12 cift , aylakcian 5 hane, 1 kislak.

-Τσιφλίκι Αλαμπούρ/ ciftlik Alab(p)ur: 2 cift aylakcian 1 hane, 1 kislak.

Το αναφερόμενο τσιφλίκι είναι 4 μερίδες, από τις οποίες μία μερίδα ανήκει στον Μαχμούτ Εφέντη, 3 μερίδες ανήκουν στον Χατζή Οσμάν Οσμάνογλου, Αχλή Ντερβίς και Μπεγιαζίτ ζαντέ Ντερβίς Αλή και στην Ρουκιγιέ Χατούν, κόρη του Ισμαήλ /Haci Osman Osmanoglu Ahli Dervis Ali Hadice Hanım ve Beyazid zande Dervis 'Ali ve Roukiye Hattun bint Ismail. Είχαν κατασχεθεί παράνομα από τον Βελή πασά.

Από τα τσιφλίκια του Ομάρ Μπέη στον καζά Karaferiye

-Τσιφλίκι Budrum: 3 cift, yilek 2.

-Yarizian 12 cift, aylakcian 6 hane/

μισακάρηδες καλλιεργητές 12 ζευγ./ αμειβόμενοι εργάτες 6 σπίτια

(στο τσιφλίκι έχει μερίδιο και άλλος).

-Τσιφλίκι Valciste:

4 hāne, 3 dönüm, kule 1 (που έχει καταστραφεί),

Τσιφλίκι Marsa: ανεξάρτητο (mustakildir)

Yanizian 15 cift, oltacian 4 hāne, herkele (ζώα) 13

Τσιφλίκι Kutulus: ανεξάρτητο mutakildir

9 cift(Yan), 7 σπίτια, 1 ποιμνιοστάσιο, 1 πυργόσπιτο

Τσιφλίκι Vilanika, mutakildir

16 cift (yarici), 7 σπίτια/hane (Aylakcian.), 1 πομνιοστάσιο, αμπελώνες έκτασης 2 dönüm, 76 αγελάδες.

Τσιφλίκι Ayne Kasri (kale)

20 cift yarici, 4 σπίτια aylakci, 1 μικρό πέτρινο φρούριο, σε κάθε γωνία του οποίου υπήρχε ένας μικρός πύργος. Οι μικροί αυτοί πύργοι έχουν καταστραφεί.

Τσιφλίκια του Αλή πασά από τον καζά των Βοδενών/Vodena kazasinda

Χωριό Τσερκόβενα/kariye cerkovena.

Μισακάρηδες καλλιεργητές 22 yarizian /22 αμειβόμενοι καλλιεργητές/cift aylaksian 30 σπίτια/hane, ένα πυργόσπιτο / kule

Ο αναφερόμενος πασάς εισπράττει κάθε χρόνο κατ' αποκοπή 5.500 γρ.

Χωριό Νίχοβα/kariye Nihova: Yarician 42 cift, alakcian 68 hane, άδεια σπίτια 3, ξυλουργεία (dulker hanesi) 24, ένας μύλος, ένας άλλος μύλος, ένα σπίτι, ένα σιδεράδικο και ένα ελαιοτριβείο (dukan voyan) =1 kale, maktu (κατ' αποκοπή) ετησίως 8.500.

Χωριό Πούντοσι/Kariye Pudosi: Μισακάρηδες καλλιεργητές/yarician 32 cift, 22 αμειβόμενοι εργάτες/aylaksian 22, 3 άδεια σπίτια, 1 χάνι, ένας μύλος, 1 πυργόσπιτο. Κατ' αποκοπή αποδίδει 6.500 γρ.ετησίως.

Χωριό Κουρουντσούλ/Kuruncul kariye: 13 cift, μισακάρηδες καλλιεργητές/ yarician, alakcian: 9 hane, κατ' αποκοπή 40 γρ.

Χωριό Τρέσερα/Tresera kariye: μισακάρηδες καλλιεργητές/yarician 24 cift, αμειβόμενοι εργάτες/aylaksian 83 σπίτια, 4 ξυλουργεία, 2 μύλοι, βοσκότοποι έκτασης 8 dönüm, 1 χάνι και 1 κατάστημα, απόδοση κατ' αποκοπή 8.500 γρ.

Χωριό Περισόρι/ Kariye Perisor: μισακάρηδες καλλιεργητές: 11 ζευγ. / yarician: 11 cift, αμειβόμενοι εργάτες/aylaksian: 27 σπίτια, βοσκότοπος 5 dönüm, 3 ξυλουργεία, 1 άδειο σπίτι, 1 πυργόσπιτο (kule). Αποδίδουν κατ' αποκοπή 3.493 γρ.

Χωριό Κουτσούβλιανη/Kucuvlan kariye: 15 σπίτια αμειβόμενων εργατών/ aylaksian, 4 άδεια σπίτια 2.750 κατ' αποκοπή/maktu.

Σύνολο 55.243 γρ.

Αυτά τα 8 τεμάχια τσιφλικιών κανονικά είναι χωριά ραγιάδων. Αποδίδουν μόνο το αντίτιμο της παραγωγής. Μέσα στην κωμόπολη των Γρεβενών οικίες καταστήματα, αμπελώνες, λαχανόκηποι και 10 μύλοι, που κατασχέθηκαν μετά τον θάνατο του Hacı Bucu. Οι απόγονοί το ζητούν πίσω. Στην κωμόπολη υπάρχει ένα χάνι και ένα μπακάλικο, που αποδίδουν ετησίως 70 γρόσια ενοίκιο, άλλο ένα μπακάλικο, ενοίκιο 53 γρόσια, άλλο μπακάλικο ενοίκιο 90 γρ., 1 hafat κατάστημα με ενοίκιο 10 γρόσια, ένα ραφτάδικο ενοίκιο 90 γρ., ένα topkakci [...] ενοίκιο 43 γρ., ένα ελαιοτριβείο κατεστραμμένο, 20 οικίες ραγιάδων στη νέα συνοικία, ενοίκιο 43 γρ., αμπελώνες και λαχανόκηποι 19 dönüm,

Συνολικά 496 γρόσια

Ο Elmaz Bey και ο Husein Bey είχαν μερίδιο (hise).

Στο χωριό Πανάκοβα υπάρχουν 18 μισακάρηδες (cift yarici), δύο μουλάρια και 11 ζώα.

Ο Αλή πασάς, ο Ελμάζ μπέη και ο Χουσεϊν μπέη είχαν στην κατοχή τους τα εδάφη που βρίσκονταν στον καζά Βοδενών (Vodena kazasi).

Devlet Arşivleri Başkanlığı T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bâb-ı Defterid-dışmMHFd 13559/ 1252

Κατάστιχο καταγραφής των τσιφλικιών του Αλή πασά σε περιοχές της σημερινής Μακεδονίας, που καταρτίστηκε από την Οθωμανική Διοίκηση μετά τον θάνατο του

Υπεύθυνος καταγραφής: βαλής της Ρούμελης Ζεκερία πασάς (Rumeli valisi Zekeria pasa). 16 Safer 1252 (21 Μαΐου 1836).

1^η σελίδα κενή

2^η σελίδα

Μετά τον θάνατο του Βελή πασά, η περιουσία του εντάχθηκε στο αυτοκρατορικό Ιμλάκι (İmlak-i hümayn)

Στον καζά Μοναστηρίου (Monastir) υπάρχουν τα τσιφλίκια:

1. Μπατλά τσιφλίκι (Batla çiftliği) + 1 κονάκι

-Μισακάρηδες ραγιάδες (yariçi re'aya): 60 άτομα, 60 ζευγάρια (çift), 60 σπίτια μισακάρηδων (60 yariçi hane).

-Αμειβόμενοι εργάτες ραγιάδες (aylakci re'aya): 32 άτομα, 32 σπίτια αμειβόμενων εργατών (aylakci hane).

-Χωράφια: τεμάχια 22, αμπελώνες τεμάχια 90, έκτασης 232 dönüm. Στο τσιφλίκι περιλαμβάνεται ένα χωριό με το όνομα Ζίχνα (Zihna) με 90 τεμ. χωράφια που ανήκουν στο τσιφλίκι.

2. Τσιφλίκι Σούρεβιτς (Surevich çiftliği)

-μισακάρηδες ραγιάδες (yariçi re'aya): 15 άτομα/ 15 ζευγάρια (çift)

-αμειβόμενοι εργάτες ραγιάδες (aylakci re'aya) 6 άτομα, 21 σπίτια (hane).

-χωράφια διασκορπισμένα (terakende terlaleri): 730 dönüm.

Ακόμη 15 τεμ. χωράφια εντός του χωριού: 250 dönüm

βοσκότοποι çayır 12, αμπελώνες 86 τεμ./275 dönüm.

3. Τσιφλίκι Βακίφκιοϊ (Vakıfkoy çiftliği):

-Υπάρχει 1 αποθήκη,

-Μισακάρηδες ραγιάδες (yariçi): 7 άτομα: 12 çift

-αμειβόμενοι εργάτες ραγιάδες (aylakci re'aya) 5 άτομα

Καλλιέργεια λιναριού

-Στο τσιφλίκι υπάρχουν 6 στρεμ./10 dönüm δάσος (orman). Άλλα χωράφια 104 τεμάχια, 383 dönüm.

Υπάρχουν έξι (6) σπίτια ημερομίσθιων εργατών (aylakci 6 hane) και επτά (7) σπίτια μισακάρηδων καλλιεργητών (yarinci 7 hane).

4. Τσιφλίκι Σουλειϊμάν Τσαβούς (Suleiman Cavus çiftliği)

Στο τσιφλίκι υπάρχουν 6 χωράφια έκτασης 150 dönüm, με δύο μισακάρηδες καλλιεργητές (yarinci 2), οι οποίοι κατοικούν σ' ένα σπίτι (1 hane).

Επίσης υπάρχουν 6 βοσκότοποι (çayır), έκτασης 150 dönüm, 2 αποθήκες/στάβλοι (ambar) για 6 βουβάλια (camus).

(3^η σελ.)

Από τον καζά της Φλώρινας (Florina kazasinda)

1. Τσιφλίκι Αρβετίκ (Arvetik çiftliği)

1 τεμ....;

Στο τσιφλίκι υπάρχουν 700 τεμ. χωράφια, έκτασης 2.300 dönüm, 117 αμπελώνες και ένας μύλος.

- 87 μισακάρηδες καλλιεργητές (yarinci).

-30 αμειβόμενοι εργάτες (aylakci) και 117 σπίτια (hane) για τους μισακάρηδες (yarinci).¹⁵⁹⁵

2. Τσιφλίκι Βόσιφα (Vosifa /Usifa çiftliği)

190 Yarinci, κατ' αποκοπή απόδοσή 5.000 γρόσια.

3. Τσιφλίκι Αλισορόδι (Alisorodi çiftliği)

48 re'aya.

4. Τσιφλίκι Μπουγιουρουντούς (Buyurdus çiftliği)

1 τεμάχιο

5. Τσιφλίκι Σίλγ (Silhciftliği)

Ένα σπίτι του σούμπαση (subasi odasi):1.

αμπελώνες (bağlar): 4 τεμ./ 2,5 dönüm.

23 βοσκότοπος/çayır: 3 τεμ. /10 dönüm.

μισακάρηδες καλλιεργητές (yarinci): 23 άτομα

Αμειβόμενοι εργάτες (aylakci)....

6. Palihor çiftliği

Στο χωριό Μικρό Παλαιοχώρι (Küçük Palihor)

¹⁵⁹⁵ Στο έγγραφο η αναφορά σε σπίτια γίνεται πάντα σε σχέση με τους μισακάρηδες καλλιεργητές (yarinci).

κονάκι του σούμπαση (subaşı konaki): 1

-αποθήκες (ambar): 2

-μισακάρηδες (yarıcı): 20

-αμειβόμενοι εργάτες (aylakçı): 22

(σελ. 4)

Κατ'αποκοπή απόδοση (maktu) 220 γρ. [;δισδιάκριτο].

Χωράφια 100 τεμ./ 20 çift / 2.000 dönüm

20 σπίτια μισακάρηδων (yarıcı)

22 σπίτια αμειβόμενων εργατών (aylakçı).

βοσκότοποι 12 τεμάχια: 16 dönüm

αμπελώνες (bağlari) 45 τεμάχια, απόδοση κατ'αποκοπή 220 maktu/
maktu 769 γρ.

7.Τσιφλίκι Βιζά-νταχί (Viza-dahi [(Viza-li) (δυσδιάκριτο)] çiftliği

Στο τσιφλίκι υπάρχει πετρόχτιστος τοίχος (hasduvarlı kale) και ένας μικρός πύργος.

Σ' αυτόν τον περιφραγμένο χώρο υπάρχει μια αποθήκη, όπου σταβλίζονται 4 βόδια.

μισακάρηδες καλλιεργητές (yarıcı): 30 /33 çift

5 σπίτια yarıcı haneleri

8.Τσιφλίκι Ρόσνα D(R)osna çiftliği

1 σπίτι για τον κεχαγιά (kethunda)

1 αποθήκη

συνολικά 53 άτομα reay'a με 62 çift /192 dönüm

σπίτια (hane) μισακάρηδων (yarıcı): 54

αμειβόμενοι εργάτες (aylakçı) 18 άτομα, κατ' αποκοπή 198 γρ.

σπίτια (hane) αμειβόμενων εργατών (aylakçı): 15 τεμάχια

çayır (βοσκότοποι): 2 τεμάχια/19 dönüm/ κατ' αποκοπή ή 35 γρ.

yarıcı-aylakçı συνολικά 30 dönüm.

9. τσιφλίκι Καλμανίκ (Kalmanik çiftliği)

1 τεμάχιο

20 κατεστραμμένα σπίτια

çayır (βοσκότοποι): 5 τεμ. /15 dönüm

1 αμπέλι /2 dönüm

χωράφια 10 τεμ./ 211 dönüm

χωράφια με λινάρι 1 τεμ. /4 dönüm

10.Βίστρα Τσιφλίκι (Vistra çiftliği)

Ραγιάδες μισακάρηδες (yarıcı reay'ası): 8 άτομα, σπίτια μισακάρηδων (yarıcı hane): 8

αμειβόμενοι εργάτες (aylakci): 6 άτομα, σπίτια εργατών (aylakci hane): 6
1 χωράφι/ 400 dönüm

11. Τσιφλίκι Σαράβρα (Saravra çiftliği)

-Μισακάρηδες καλλιεργητές (yarici): 15 άτομα

-αμειβόμενοι εργάτες (aylakci): 5 άτομα

-yarici-aylakci συνολικά 25 σπίτια (hane)

χωράφια 250 τεμ./1.000 dönüm.

bağları (αμπελώνες) 4 τεμάχια/ 5 dönüm.

Άλλοι αμπελώνες στο χωριό Βιάτιστα (Viatitsa) 13 τεμ. /11 dönüm

12. Τσιφλίκι Λακίν (Lakin çiftliği)

Στο τσιφλίκι υπάρχει ένα κονάκι του σούμπαση (şubasi konaki) και μία αποθήκη.

-μισακάρηδες καλλιεργητές (yarici): 5

-χωράφια 25 τεμ./960 dönüm, που αποδίδουν κατ' αποκοπή 220 γρ.

- μισακάρηδες καλλιεργητές (aylakci): 8

-13 σπίτια για μισακάρηδες καλλιεργητές + αμειβόμενους εργάτες (yarici-aylakci hane)

çayır (βοσκότοποι): 10 τεμάχια

bağları (αμπελώνες): 4 τεμ./ 3 çayır (βοσκότοποι).

13.Εσχατοχώρι (Iskatohor) mezraā

Συνολικά στον καζά Φλώρινας 11 τσιφλίκια και ένα τμήμα τσιφλικιού (καλλιεργούμενη έκταση) (11 çiftliği + 1 mezraā).

Από τον καζά της Στρούντα/Struda kazasinda

1.Τσιφλίκι Κατράνσα/Kantranca çiftliği

Κονάκι του σούμπαση (şubasi konaki) :1 τεμάχιο

Samanlık 1: τεμάχιο

36 μισακάρηδες καλλιεργητές (yarici): αποδίδουν κατ' αποκοπή [...] γρ.

12 αμειβόμενοι εργάτες (aylakci)

1 βοσκότοπος (çayır): απόδοση κατ' αποκοπή 100 γρ.

χειμερινό + θερινό ποιμνιοστάσιο (otlak+kislak): 500 γρ. κατ' αποκοπή.

μεγάλος βοσκότοπος 200 dönüm/ αποδίδει κατ' αποκοπή 2.000 γρόσια

63 τεμ.χωράφια/ 1100 çayır dönüm βοσκότοποι.

2. Τσιφλίκι Γραμματικό (Grammatik çiftliği)

3 μισακάρηδεςyarici

Ένα σπίτι μισακάρηδων (haneyarici)

8 χωράφια/200 donüm

3. Τσιφλίκι Σίκαλη (Sikali ciftliği)

4. Τσιφλίκι Γραμματικό (Grammatik ciftliği)

5. Τεπσέ Τσιφλίκι (Tepsi ciftliği)

6. Τσιφλίκι Ράκενα (Rakena ciftliği)

Συνολικά 6 τσιφλίκια

Από τον καζά της Κοριτσάς (Korica kazasinda)

1. Bugusinha ciftliği

30 çift /2.000 dönüm

31 çift καλόχωράφι , 2000 dönüm

90 σπίτια re'aya

116 ζευγίτες (çifçi)

12 αμειβόμενοι εργάτες (aylakci)

54...

Σύνολο 182 re'aya

αμπελώνες (bağlari: 2.000 dönüm

μύλοι (asyab): 6 τεμάχια

2. Τσιφλίκι Ρειράνοβα (Reiranova ciftliği)

30 çift

1500 dönüm καλόχωράφι

60 σπίτια re'aya

yarici+aylakci: 180

αμπελώνες (bağlari) 2000 dönüm.

3. Τσιφλίκι Τουσμπά (Tusba ciftliği)

20 hane reay'asi/ κατ' αποκοπή: 1.900 γρ.

4. Τσιφλίκι Σούλτιτζα (Sultica ciftliği)

450 σπίτια ρεαγιά (hane reay'asi), κατ' αποκοπή: 32.500

5. Τσιφλίκι Ρόνιστα (Ronista ciftligi)

8 çift/ 100 dönüm καλλιεργημ. χωράφι, 13 reay'a

6. Τσιφλίκι Γκιουρούκ (Güruk ciftligi)

5 çift /300 dönüm καλλιεργημ. χωράφι, 7 reay'a, 4 βόδια (camus)

Συνολικά 6 τσιφλίκια στον καζά της Κορυτσάς

Από τον καζά της Νασλίτς (Naslic(k) kazasinda)

1. Τσιφλίκι Φραγκίστα (Fragista ciftligi)

2. Τσιφλίκι Χορέστα (Horestra ciftligi)

Συνολικά 2 τσιφλίκια στον καζά του Ναζλίκ

Από τον καζά της Καλόνια Kalonya kazasinda

1. Τσιφλίκι Καλόνια (Kalonya ciftligi)

Από τον καζά της Κεσριέ/Καστοριάς (Kesriye kazasinda)

1. Τσιφλίκι Σιτένσα (Sitencia ή Since ciftligi)

450 σπίτια (hane). Απόδοση κατ'αποκοπή (maktu) 32.500 γρ.

Από τον καζά του Τζουμέ Παζαρί (Cumepazari kazasinda)

1. Krakoca ciftligi

36 reay'a,

10 αμειβόμενοι εργάτες aylakci

απόδοση κατ'αποκοπή (maktu): 120 γρόσια

5 τεμ. μύλοι.

49 σπίτια αμειβόμενων εργατών και ζευγητών καλλιεργητών (aylakci + yarinci hane):

*25 τεμ.αμπελώνες(bağlari): 35 γρ. [...]**

1 βοσκότοπος : 2 [...]

3 αποθήκες

2. Tavodista ciftligi

σελ. 9

3. Τσιφλίκι Κόσνα/Kosna ciftligi

30 μισακάρηδες καλλιεργητές yarici,

12 αμειβόμενοι εργάτες (aylakci)

το τσιφλίκι αποδίδει κατ'αποκοπή (maktu) 1200 γρ.

yarici + aylakcihane : 48

6 μύλοι

σιτάρι :425 kile (σβησμ.)

σίκαλη: (cevdar) 44 kile

μουσουλμάνοι μισακάρηδες αγρότες (musulman yarici): 3 άτομα/5 cift

σπίτια 4, χωράφια έκτασης 720 dönüm.

Συνολικά 4 τσιφλίκια στον καζά Cume pazari.

Από τον καζά του Εγρί Μπουτζάκ (Eğri Bucak kazasinda)

1. Τσιφλίκι Τζεπστσιλέρ (Cebciler ciftligi)

Ένα κονάκι του σούμπαση του τσιφλικιού

αμπελώνας (beğ): 70 dön. Το τσιφλίκι αποδίδει κατ'αποκοπή (maktu) 350 γρ.

Μουσουλάνοι μισακάρηδες (musulman yarici): 50 άτομα/ μη μουσουλμάνοι (reay'a yarici) 7 άτομα, σύνολο 57 μισακάρηδες καλλιεργητές (yarici)

Από τον καζά της Γερλέ/Gerle kazasinda

1.Τσιφλίκι Ντόσκα/ Doska çiftiği

κονάκι του σούμπαση (şubasi konaki): 1

2μισακάρηδες/yarici, 6 σπίτια μισακάρηδων

χωράφι [έκτασης] 400 dönüm

βοσκότοποι, απόδοση κατ'αποκοπή (maktu) 80 γρ.

ένας αμπελώνας [έκτασης] μισό dönüm 15 γρ.

Kasanbe kazasinda

1.Ahsani çiftiği

10 μισακάρηδες/yarici/ 10 çift

3 αμειβόμενοι εργάτες/aylakci /15 γρ. maktu

σπίτια των ραγιάδων/reay'a hane : 13

κρόκος Κοζάνης 16,5 kıyye (οκάδες) απόδοση κατ'αποκοπή 160 γρ.

αμπελώνας [έκτασης] 34 dönüm/αποδίδει κατ'αποκοπή 170 γρ.

*δυσνόητο ή μουτζουρωμένο

Έγγραφο d-dšm EMKd 14239 Tahrih 1239 (1824)

Κατάστιχο καταγραφής υπομισθώσεων διαφόρων mukata'a σε περιοχές της σημερ. Ηπείρου

Αντίτιμο ιλτιζάμ τσιφλικιών
Αντίτιμο ιλτιζάμ του τσιφλικιού Θεράσκερος/ Teraskeros
800 γρ. παλαιό
+ 2.500 γρ. νέο
3.300 γρ.

Αντίτιμο ιλτιζάμ του τσιφλικιού Κιριμπολού/ Kiribolu 800 γρ. παλαιό
+ 1.000 γρ. νέο
1.500 γρ.

Αντίτιμο ιλτιζάμ τσιφλικιών Κρμάς και Γελουρμά/ Kirmas ve Yerlurma
900 γρ. παλαιό
+ 100 γρ. νέο
1.000 γρ. σύνολο

Αντίτιμο ιλτιζάμ του τσιφλικιού Μιβάλντι / Mivaldi
1.100 γρ. παλαιό
+ 4.000 γρ. νέο
5.1000 γρ. σύνολο

Καζάς της Άρτας/ Narda kazasi
Αντίτιμο ιλτιζάμ του τσιφλικιού Ράχη/ Rahi
1.500 γρ. παλαιό
1.000 γρ. νέο
2.5000 γρ. σύνολο

Αντίτιμο ιλτιζάμ του τσιφλικιού (P)Maicar/(M)Παϊτζάρ 1500 γρ.
Αντίτιμο ιλτιζάμ του τσιφλικιού Νιχώρι
2.500 γρ. παλαιό
10.000 γρ. νέο
12.5000 γρ. σύνολο

Τα τσιφλίκια αυτά είναι έξι. Αντίτιμο ιλτιζάμ παλαιό 11.000 γρ. + νέο 16.000 = σύνολο 27.000 γρόσια.

Μερίδες μουκατά (muka'ata hisina) της Άρτας + τελωνείο στις αλυκές της Άρτας από τον Μάρτιο του έτους 1239 έως τον Μάρτιο του έτους 1240:

125.000 γρ. παλαιό
25.000 γρ. νέο
150.000 γρ. σύνολο

Μερίδες μουκατά [δυσανάγν.]
10.000 γρ. παλαιό
+ 3.000 γρ. νέο
13.000 γρ. σύνολο

Μουκατά Καλό Νερό: 1.500 γρόσια

Συνολικά 120 τσιφλίκια και 3 μερίδες μουκατά: 336.489 γρ. παλαιό
+ 125.011 γρ. νέο
461.500 γρ. σύνολο

[Υπογραφή] : *Elseye Mehmed Asaad*
29 Recep 1239
(30 Μαρτίου 1824)

Έγγραφο με αριθμό D...BŞMd...Gömek No 16693, Tarih1238 (1823).

Κατάστιχο στο οποίο καταγράφονται τα δάνεια του αληπασαδικού οτζακίου σε μεμονωμένα άτομα ή συλλογικότητες καθώς και διάφορες υπομισθώσεις φορολογικών προσόδων σε διάφορες περιοχές της αληπασαδικής επικράτειας

Maktul Tepedelenli Ali Paşa'nin zimematin danolup çeşitlimi sraflarının muteserrif yehere ve kişillere havale olunanme blağın tahsili ve bununlailgilli hesaplara ait Darbhane'ye ve rilenil muhaber kayıtlarını havi defter. Έτος 1238 (1823).

Αλή+Σαλήχ πασά (υπογραφή του Nazir-i Zarbat Hane/ Ναζίρης του Νομισματοκοπέιου).

Χρέη προς τον Αλή και του Σαλήχ πασά.

- Καζάς Σαριγκιόλ (Sarigiöl kazası): Ο κάτοικος του καζά Kayalar Hafız kethundaoğlu Salihaga με χρεωστικό ομόλογο/χρέος 76.651 και ½ γρόσια.
- Κιουρετζέκαζά (Kürece kazası): Από τον kaza Kürece και από τους κατοίκους του χωριού Σονούτα (Sonuta) δάνειο με χρεωστικό ομόλογο 20 χιλιάδες γρόσια.
- Perlepe Omer Sipahi + Abdul Agâ για δάνειο με χρεωστικό ομόλογο /χρέος 2.000 γρ.
- Ο âyan του Περλεπέ (Perlepe), Omer Bey, με χρεωστικό ομόλογο/χρέος 3.000 γρ.
- Χωριό Βασκάτη (Baskat) από τον καζά και τον σαντζάκι Τρικάλων kaza + Tirhala sancağı (σαντζάκι Τρικάλων) για δάνειο με χρεωστικό ομόλογο/χρέος 7.261 και ½ γρ.
- Τρίκαλα και Καλαμπάκα Μητροπολίτης Σταγών (Tirhala+Kalabaka, Mitreboliti Istagar) Άνθιμος με χρεωστικό ομόλογο/χρέος 30.000.
- Καζάς Ελασσόνας χωριό Λεβάτ (Levat), Αναστάσης Χατζή, ζιμής (Anastasi Hacı zimmi) και Πολυχρόνης (Polihron) με χρεωστικό ομόλογο 34.500 γρ.
- Γιάννενα. Από τους κατοίκους των Ιωαννίνων ο Χατζή ελ Χάτζ, ντελή (Yahya, Hacıel Hacdeli) με χρεωστικό ομόλογο/χρέος 5.000 γρ. Δάνειο του έτους 1234.
- Ναχιγιές Ζαγορίου (nahiye Zagor) Pancek, Κάτω Sudena από το Σαντζάκι Ιωαννίνων δόθηκε δάνειο 30.000 γρ. από τον Αλή πασά και δάνειο από τον Σαλήχ πασά 4.700 γρόσια, σύνολο 34.700 γρ.
- Ναχιγιές Ζαγορίου (nahiye Zagor), χωριό Tebedoura δόθηκε δάνειο από τον Σαλήχ πασά 21.500 γρ.
- Ναχιγιές Ζαγορίου (nahiye Zagor), χωριό Framan δύο χρεωστικά ομόλογα από τον Σαλήχ πασά + Αλή πασά: 32.251 γρ.
- Ζαγοροχώρια, χωριό Karlata χρεωστικό ομόλογο στον Σαλήχ πασά 2000. γρ.
- Χωριό Gerda από τους κατοίκους ο Αλή πασάς 2.600 γρ.
- Χωριό Τουλάϊ ο Αλή πασάς 4.282 γρ.
- Ζαγόρια, χωριό Σαρποτσέλ, στον Σαλήχ πασά
- Χωριό Τσεπέλοβο προς Αλή πασά 25.000 γρ.
- Χωριό Άνω Σουδενά 12.500 γρ. =308.745,10 3
- Χωριό Λαγιένσα (ή Λαπενσα) στον Σαλήχ πασά 83.874 γρ.
- Χωριό Ρότεσι (Rotesi) στον Σαλήχ πασά δάνειο 30.000 γρ.
- Χωριό Δερβένι (Derben) στον Σαλήχ πασά, δάνειο 31.500 γρ.
- Χωριό Αρχάνσα (Arhansa), Αλή πασάς, 27.500 γρ.

- *Ζαγόρια (Zagor), ο Vaya (ίσως εννοείται ο Θαν. Βάγιας), 2.640 γρ.*
 - *Χωριό Μονοδένδρι, χρέος 12.500*
 - *Χωριό Βίκος (Viko), κάτω μαχαλάς 20.000 γρ.*
 - *Χωριό Ζίτσα (Ziça), μέσος μαχαλάς 7.500 γρ.*
 - *Χωριό Duçko 7.025γρ.*
 - *Καζάς της Κόνιτσας (Konica kazasi), χωριό Βέρμπιανη χρέος 5.000 γρόσια*
 - *Σαντζάκι των Ιωαννίνων, ναχιγιέ Κορόντοϊ (nahiye Korondoi), τσιφλίκι Ζέντσα (Zença çiftliği) από Αλή και Σαλήχ πασά χρέος 35.000 γρ.*
 - *Σαντζάκι Ιωαννίνων ναχιγιές Μαλακασίου (nahiye Malakasi), χωριό Δερβένι/ Derben kariye 500 γρ.*
 - *Κάτοικος των Ιωαννίνων σείχης Σουλεϊμάν εφέντης και Φερχάτ εφέντης (Şeyh Suleyman effendi ve Ferhāt effendi) δάνειο έτους 1232 από τον Αλή πασά 16.270 γρ.*
- Σύνολο χρεών προς τον Αλή πασά 588.054,10 γρ.***

- *Στον Σαλήχ πασά από τον ναχιγιέ Ζαγορίου (nahiye Zagor), χωριό Τζέρβα (Cerva) 3.200 γρ.*
 - *Στον Σαλήχ πασά χωριό Άνω Ράβνα προς 20.000 γρ. έτους 1232*
 - *Στον Σαλήχ πασά Ζαγόρια προς Σαλήχ πασά 40.000 γρ.*
 - *Ναχιγιέ Ζαγορίου χωριό Καλουτάς (Kalote) έτος 1231 προς Σαλήχ πασά 40.000 γρ.*
 - *Περιοχή Κοζάνης από τον μουκατά της Κοζάνης, κάτοικοι Κοζάνης 6 χρεωστικά ομόλογα 40.000 γρ.*
 - *Σαντζάκι Θεσσαλονίκης, nahiye Vezine: Yaso Mohamet, έτος 1235, 10.000.*
- Σύνολο στον Σαλήχ πασά γρ.=163.200***
- *Από σαντζάκι Ιωαννίνων Karabenenahiye χωριό Uralâ ή Avralla 10.000 γρ.*
- Σύνολο όλων των περιοχών 754.555 και ½ γρ. Αντιστοιχούν σε 1.509 κεσέ + 55 γρ.***

Η καταγραφή γίνεται από τον σερασκέρη Χουρσίτ Πασά (Seraşker Hursid paşa). Να γίνει άμεσα η είσπραξη και τα χρήματα να σταλούν στο νομισματοκοπείο Κων/λης. Μάιος 1823.έτος 1238

- *Χρέη χωριού Σαπαρινέ (Sapharine) 7.500 και 1/2 χρεωστικά ομόλογα.*
- *Από την πόλη των Ιωαννίνων, Στέφανος του Βασιλείου και τα αδέρφια του είχαν εκμίσθωση του voyvodalik, ένα χρεωστικό ομόλογο.*
- *Από τον καζά Κόνιτσας (Konica kazasinda), ο Σουλεϊμάν Τζόγα, ο Ιμπραχίμ Ζουλφικάρ, ο Σουλεϊμάν Χασάν και ο Ζαμίν Πακί (Suleyman ağa ve İbrahim Zülfigar ve Suleyman Hasan ve Zamin Paki) εκμίσθωση της σκάλας (iskele) για δύο χρόνια, 500 γρόσια.*
- *Από τους κατοίκους της Πρέβεζας, οι Δημήτρη Ιεροκλή, Γιάννη Καντζίλη (Dimitri Yerokli, Yanni Kancili), οι οποίοι συνεταιρικά (=musterikler) εκμίσθωσαν το ιχθυοτροφείο (dalyani) Sugoni ve Lekko 5.000 γρ.*
- *Από τους κατοίκους της Πρέβεζας Νικόλα Κετζίλη και Γιάννη Φρατζή (Nikola Kecilive Yanni Fraci), οι οποίοι συνεταιρικά εκμίσθωσαν το ιχθυοτροφείο (dalyani).*
- *Από τους κατοίκους της Πρέβεζας Δημήτρης Τζακαπένης και Θωμά Χρήστου συνεταιρικά (=musterikler) Kayaz...[...δυσνόητο], 2.500 γρ.*
- *Από τους κατοίκους της Πρέβεζας από την εκμίσθωση [...δυσνόητο], 2.500 γρ.*

- Στον καζά της Κόνιτσας, από τους κατοίκους του τσιφλικιού Μπουγιοτζίκρ (Buyocikr) 5.000 γρ.
- Από τους κατοίκους των Ιωαννίνων, Yahya Bata, χρεωστικό ομόλογο 2.500 γρόσια από τον Μουχτάρ πασά.
- Στον καζά Άρτας Θεόδωρος Πάνα Τσιφλίκ (Pana ziftlik), κάτοικος Αναγνώστης Γεώργιος, Χρήστος Πάρζας (Parzas), Χρήστος Γιαγούνης, Κωσταντής είχαν εκμισθώσει τον φόρο χειμαδιών προβάτων του τσιφλικιού Μουτζάλο.
- Στο τσιφλίκι Κερμπενέ/Kerbene του καζά Βόνιτσας (Vonica kazasi) χρεωστικό ομόλογο από τον Σαλήχ πασά, 5.000 γρ.
- Γαβριήλ Μοναχός και τώρα Μητροπολίτης Άρτας χρεωστικό ομόλογο 2.500 γρόσια.
- Από τον καζά της Κόνιτσας (Konica kazasinda), οι κάτοικοι του χωριού Σλήτσα (Slica) 621 γρόσια.
- Οι κάτοικοι του νησιού (Ιωαννίνων), 7.500 γρόσια.
- Από τους κατοίκους του νησιού Ζώτο Κατζάρ, ζιμμής (Zoto Kacar zimmi), εκμίσθωση του χωραφιού Χάλοβα και Κόσκο, 1.500 γρόσια.
- Ο Αλαΐ μπέης των Ιωαννίνων (Alay bey), με χρεωστικό ομόλογο 1.500 γρόσια.
- Από τους κατοίκους του τσιφλικιού Μουσάρι (Musari ziftliği), Αναγνώστη και Βάιο για το τελωνείο καπνού της Κόνιτσας 734 γρ.
- Από τον καζά των Ιωαννίνων, οι κάτοικοι του τσιφλικιού Κοτόρ, Γιάννης Αναγνώστης και Χρήστος και τα παιδιά τους, 1500 γρόσια.
- Από τον καζά Ιωαννίνων, οι κάτοικοι του Νησιού Manco Turkanca και Roza, Patolazo *, για την εκμίσθωση του bardacak /bardacik [; ίσως bardacik= είδος φρέσκου σύκου] 1500 γρόσια.
- Από τον καζά Ιωαννίνων, Μουράτ Σπαχής (Murat şipahi) και κοτζαμπάσηδες της Άρτας Χρήστος Αντωνόπουλο, Νικόλας, Σκάντρο, Αναγνώστης, Δήμο Μπακιρλή, Αβρένη, εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου της Άρτας 2.500. γρ.
- Χρέη χωριού Σουπχαρινέ 7.500, 2 χρεωστικά ομόλογα.
- Από την πόλη των Ιωαννίνων, Στέφανος Βασιλείου και τα αδέρφια του το voevodalik 1 χρεωστικό ομόλογο
- Καζάς Κόνιτσας Σουλεϊμάν Τζόγια (Süleyman Coya) Ιμπραχήμ Ζουλφικάρ (Ibrahim Zulfikar) και Σουλεϊμάν Χασάν (Suleyman Hasan) και Ζαμίν Πακί (Jamin Paki) για 2 χιλιάδες γρόσια εκμίσθωση της σκάλας Eskele 5.000 γρ.
- Οι κάτοικοι Πρέβεζας Γιάννης Βαρζαλής (Yanni Varzali), Δημήτρης Ιεροκλής, Γιάννη Καντζίλης συνεταιρικά εκμίσθωσαν τα ιχθυοτροφεία Sugoni + Lekko, 5000 γρ.
- Οι κάτοικοι της Πρέβεζας Νικόλα Κετζίλης, Γιάννης Φραντζής συνεταιρικά εκμίσθωσαν το ιχθυοτροφείο (dalyani) για 5.000 γρόσια
- Από τους κατοίκους της Πρέβεζας Δημήτρη Τζακαπένη και Θωμά Χρήστου (mustyerikler= συνέταιροι) kayaz [...] 2.500 [...δυσνόητο].
- Από τους κατοίκους της Πρέβεζας από εκμίσθωση 2.500γρ.
- Καζάς Κόνιτσας (Konica kazasi) από τους κατοίκους του τσιφλικιού Μπουγιοτζί 5.000.
- Από τους κατοίκους των Ιωαννίνων [...δυσνόητο] Στον καζά της Άρτας (Narda kazasi] Πάνα τσιφλίκι, κάτοικος Αναγνώστης Γεώργιος, Χρήστος Ράντος, Κωστής Χρήστος, Γιαγούνης Κωσταντής, είχαν εκμισθώσει τον φόρο της διαχείμασης προβάτων των τσιφλικιών Μουτζάλο και Πανα[...], 1500 γρ.

- Οι κάτοικοι του χωριού Σλήτσα 621 γρ.
 - Οι κάτοικοι του νησιού [Ιωαννίνων], 7.500
 - Από τους κατοίκους του νησιού, Ζώτο Κατζάρ, zimi (ζιμιμήδες), εκμίσθωση του χωραφιού Χάλοβα και Κόσκο, 1500 γρ.
 - Από τους κατοίκους του τσιφλικιού Μουσάρι Αναγνώστη Βάιο για το Τελωνείο καπνού της Κόνιτσας 734 γρ.
 - Από τον καζά Ιωαννίνων, τσιφλίκι Κοτόρ Γιάννης Αναγνώστης Χρήστο και τα παιδιά τους 1500 γρ.
 - Από τον καζά Ιωαννίνων, από το νησί, Μάντσο Τουρκάντζα Φερόζα Πατολάζο για την εκμίσθωση του bardacak [;] 1500γρ.
 - Από τον καζά Ιωαννίνων Μουράτ Σπαχή (Murat Şirahi) και οι Κοτζαμπάσηδες της Άρτας Χρήστος Αντωνόπουλος, Νικολό Σκάντρο Αναγνώστης, Δήμος Μπακιρλής/ Γέρο-Αβρένης, εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου της Άρτας 2.500 γρ.
 - Καζάς της Κόνιτσας, Κόρκα ή Κόφκα τσιφλίκι (Konica Kazasi /Korka/Korfa çiftliği) έχουν 5.000 γρ. χρεωστικό ομόλογο (temesut).
 - Μητροπολίτης των Ιωαννίνων Aya Theothoros μοναχός χρεωστ. ομολογία 2.000 γρ.
- υποσημείωση:** Τώρα θα γίνει καταβολή του αναφερόμενου ποσού στον καζά Ιωαννίνων, οι κάτοικοι του τσιφλικιού Μουχίστα (Muhista çiftliği) Γεώργιος Στρατής, Γιώργο Αναστάσ(η), Μπάλτονα και Χρήστο Γιωργάκη, οι οποίοι έφεραν από την Κωνσταντινούπολη 18.000 τεμάχια πρόβατα (ή πόδια προβάτων, δηλαδή ο ίδιος αριθμός διά 4), 5.000 γρ.
- Ναχιγιέ Λάμαρης (Nahiye Lamari), κάτοικοι Γιαννάκης και Γιώργης για το iltizam ιχθυοτροφείων (dalyani) της Πρέβεζας.
 - Από τον καζά της Κόνιτσας (Konica kazasinda), Βέντζα (Βόντζα) pandorlik (ίσως αφορά δικαιώματα των Pandur).
 - Από τους κατοίκους της Πρέβεζας Kehr Coga (Τζόγκα) και Vero και της Λάμαρης Γιαννάκη και Γιώργη, 5.000 γρ.
 - Καζάς Άρτας, κάτοικοι των χωριών Alesbin, Aya, Ahin, 1200 γρ.
 - Καζάς Άρτας Μποστάν Μπαλί Στεφανής, Βασίλης και Στέφανος Μίχος, Εργκίλ Χότζα και Μήτρο (Bostanbali Estefani, Vasil και Istifan Miho, Ergilili Hoca ve Mitro, εκμίσθωση του τελωνείου καπνού.
 - Από τους κατοίκους των Ιωαννίνων Μουσταφά πασάζαντε, Ασίνμπεη (Mustafa paşazande, Asinbey) 5.000 γρ.
 - Από τον καζά Κόνιτσας (Konica kazasida) Μολέστα Τζίτζο Τζαπάρη 1.750 γρ. χρεωστικό ομόλογο.
 - Vamali (ή Varnali) paşazandeAhmedi, 2500 γρ.

- Από τον ναχιγιέ Παλαιοπωγωνιανής, τσιφλίκι Δήμου Κότζη. Ο κάτοικος Pica και τα παιδιά του 463 γρ.
- Από τον ναχιγιέ Παλαιοπωγωνιανής, τσιφλίκι Ραντομάνι (Redomani çiftliği). Ο Κώστας και τα παιδιά του Γιώργη και Χρήστο (Giorgi και Hristo) συνολικά 1.546 γρ.
- Kozunda nahiye [:] τσιφλίκι Κουσσούρι και Αετόλοφο, Σπύρο Ιζο(ι), 845 γρ.
- Στον ναχιγιέ Παλαιοπωγωνιανής, τσιφλίκι Ζαραφά, Θανάσης, Βασίλης, Ιερόδουλος και Μήτρη (Tanasi, Vasil, Yerodulo, Mitri).
- Στον ναχιγιέ Παλαιοπωγωνιανής, Τρύπα τσιφλίκι, Μπούτο Μπουκάνι (Butu Bukan) 655,5 γρ.
- Στο ίδιο τσιφλίκι, Κρίτσι Φίτο (Kristi Fito), 626 γρ.
- Στον ίδιο ναχιγιέ το τσιφλίκι Gaista συνολικά 542 γρόσια + 402 γρ. στους Δήμο Νίκο Τολετινογλού και Ασουσάνογλού (NikoToletinoğlu ve Asusanoğlu).
- Στον ίδιο ναχιγιέ, τσιφλίκι Κακοσούλι, ο Νίκο Σώτο (Niko Soto) και παιδιά του Κώστας, Στέργιος και Σωτήρης (Kosta, Steryio και Sotiri) 1350 γρ.
- Στον ίδιο ναχιγιέ, τα τσιφλίκια Στραβοσχ(κ)άρι, Χρήστο και έξι ακόμα άτομα, 2.100 γρ.
- Στον ίδιο ναχιγιέ, τσιφλίκι Ντουρμάτι, οι κάτοικοι 800 γρ.
- Καζάς Γρεβενών (Grebene kazasi), τσιφλίκι Περντούλι 7.500 γρ.
- Στον ίδιο καζά, χωριό Αβρελά, Μπάλκο και Τάτση και Γιάννη Κοντοσύρο και Γιάννη ...10.000 γρ.
- Vasil Buda, εκμίσθωση μουκατά του καπνού της Κόνιτσας 1.000 γρ.
- Οι κάτοικοι του χωριού Νταρβάντασα, 500 γρ.
- Ναχιγιές Ζαγορίου (nahiye Zagor), χωριό Πάππικο, σούμπασης Ισμαήλ (subası Ismail) 863 γρ.
- Εκμίσθωση του Αβάρ Νταλιάνι/ Avar dalyani (ιχθυοτροφείου). Γιαννέλης Αθανάσιος, Αναστάσιος Ξατρέλης και συνέταιρος (şerik/شريك) Maki (Μακή).
- Ο Γιαννιώτης Χατζή Ομέρογλου Ισμαήλ (Yanniyali Haci Omeroğlu Ismail) 2.500 γρ.
- Χωριό Λεσκοκούκι, οι κάτοικοι Yahya Salih Süleyman, Ahme tMuhtar Emin 2.500 γρ.
- Ιμπραήμ μπεζαντέ (Ibrahim beyzande) από την Κόνιτσα και Ισλάμ Μουσταφά (Ισλάμ μπε), 1.000 γρ. (Προφανώς πρόκειται για συγγενείς του Αλή πασά από την πλευρά της μητέρας του).
- Λέσκο Εμπομπέκ, Ζέμενο Karaferiye, Χασάν και Μουλά Αλή, 1.000 γρ.
- Ο Τζεμαλί ζαντέ Σουλεϊμάν από την Κόνιτσα (Cemali zande Sueleyman) 5.000 γρ.
- Από τον ναχιγιέ της Κόνιτσας, χωριό Κόρκα (ή Κόρφα) 1.000 γρ.
- Στον ίδιο ναχιγιέ Telociko 1.000 γρ.

- *Ναχιγιές Ζαγορίου (nahiye Zagor) το χωριό Τζερβάρι (Cervari) από τον Σαλήχ πασά 78.400 γρόσια.*
- *Ναχιγές Ζαγορίου (Nahiye Zagor), Άνω Γιούκαρη και Ραβανί (Yukari ve Ravani) από τον Σαλήχ πασά 35.900.*
- *Στον ίδιο ναχιγιέ, χωριό Ουστουνλού (Üstünlu), από τον Σαλήχ πασά 49.525 γρόσια.*
- *Από τον ίδιο ναχιγιέ, χωριό Λαγκαδάς (Lankavas) από τον Σαλήχ πασά 31.891,5 γρόσια.*
- *Στον ίδιο ναχιγιέ, χωριό Καλουτάς (Kaluta) από τον Σαλήχ πασά 73.600 γρόσια.*
- *Στον ίδιο ναχιγιέ, χωριό Φέσοβα, οι κάτοικοι Γιώργη Μαριτίρογλου και Μαλένκα Ριάνι εκμίσθωση του μουκατά του καπνού. (Προφανώς υπενοικίαση του συγκεκριμένου μουκατά από τον Αλή πασά στους δύο υπηκόους).*
- *Ναχιγιέ Παλαιοπωγωνιανής, το τσιφλίκι Κουλουμουχισάν (Kulumhisan çiftliği) 1.532 γρόσια. Στον ίδιο ναχιγιέ, τσιφλίκι Ταπο(γιο)μητσάνη 5.000 γρόσια.*
- *Ναχιγιές Γρεβενών, χωριό Ορέκ, οι κάτοικοι Καραστέργιος (Karasteryio) και Τούμπι Μπαλσάνι (Tubi Balsani), εκμίσθωση χειμαδιών 2.500 γρόσια.*

Συνολικά Γρόσια 460.275,5 κεσέ 920.

Μεταφράστηκαν στα τουρκικά και καταχωρήθηκαν και φυλάσσονται στο ΝταραμπΧανέ (Darrabhane= Νομισματοκοπείο). Σουλτανική εντολή για καταγραφή 26 Μαρτίου 1823. Ενημερώθηκε ο Βαλής της Ρούμελης (Rumili Valisi) Μεχμέτ Πασάς.

Μικρό κατάστιχο στο οποίο αναφέρονται οι υπομισθώσεις από το αληπασαδικό οτζάκιο των τελωνείων καπνού σε διάφορες περιοχές των Βαλκανίων. Το κατάστιχο ανασυντάχθηκε από τον Κωνσταντίνο Μαρίνογλου με βάση τα στοιχεία του δικού του αρχείου.

Έκμίσθωση τελωνείων καπνού από τὰ ἔγγραφα πού βρέθηκαν στήν κατοχή τοῦ Κωσταντίνου Μαρίνογλου (Kostantin Marinoglu) καί χρεωστικά ὁμόλογα πού ἔχουν καταστραφεῖ καί ὁ Κωνσταντίνος Μαρίνογλου ἔκανε ἐκ νέου τήν καταγραφή τῶν χρεωστικῶν ὁμολόγων. Διακόσια ὁμόλογα ἔχουν καταγραφεῖ καί ὅτι δέν εἶναι σέ καταγραφή δέν ὑπάρχει. Ἀναφορά τοῦ Μάνθου [Οικονόμου] καί τοῦ Κωνσταντίνου (Kostantin) [Μαρίνογλου].

Ἔτος 1225 (1810) στά Γιάννενα καί τήν περιοχή τῶν Ἰωαννίνων ἐκμίσθωση τελωνείων τῶν καπνῶν (Efiye gumrukleri/ ἀντίτιμο της εκμίσθωσης)

-Ἀπό τόν κάτοικο τοῦ χωριοῦ Νικόκι (Nikoki Kariesi) Κιφέ Ζάχωνα zimi.

-Ἀπό τὰ καπνά τῆς Θεσσαλονίκης 42.700 γρόσια τό ἀναφερόμενο ποσό.

-Ἀπό τὰ σαντζάκια τῶν Ἰωαννίνων καί τῶν Τρικάλων. Κάτοχοι Ὁμέρ πασᾶ (Omer pasha) καί Ρεσίτ πασᾶ (Reşit pasha), πού ἔστειλαν μέ ἔνταλμα (havale).

-Ἀπό τοὺς κατοίκους τοῦ ἀναφερόμενου χωριοῦ Σωτήρη τοῦ Στέλιου ἀπό τὰ καπνά τῶν Σερρών 46.750 γρόσια.

-Ἀπό τοὺς κατοίκους Topal, Picavra καί Vasil, Estefani καί τὰ ἀδελφιά του, Mano, Basdar, Lafi καί Ζαχαρία τοῦ χωριοῦ Μουστάνμπαλι/ Mustanbali 47.000 γρόσια γιά τὰ καπνά τῆς Σόφιας καί τοῦ Μοναστηρίου.

-Οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, Μῆτσος, Νικολός, Βασίλης, Σταῦρος καί Μῆτρο-Λόντος 27.800 γρόσια ἀπό τὰ καπνά τῶν Τρικάλων.

-Βαγγέλης Τσερίσι, Θανάσης, Βασίλης ἀπό τὰ καπνά τῆς Λάρισας 33.100 γρόσια (ἔχουν στείλει δύο εντάλματα πληρωμῆς).

-Κ...its καί Κωνσταντῆς τὰ καπνά τοῦ Τύρναβου 27.600 γρόσια (Εκχρηματισμένοι φόροι).

-Sohan καί συνέταιροι ἀπό τὰ καπνά τοῦ Βόλου, τοῦ Ἀλμυροῦ καί Βελεστίνου καί τῶν Μοῦτσο καί Παναγιώτη ἀπό τὰ καπνά τοῦ Εὐρίπου καί τῆς Ἀθήνας, 15.000 γρόσια.

-Ὁ Κυζι ἀπό τὰ καπνά τῆς Λειβαδιάς, Θήβας καί Εὐρίππου, 42.000 γρόσια.

-Νικολός καί Θανάσης, ἀπό τὰ Καπνά τοῦ Κάρλελι 36.000 γρόσια

-Yani (Γιάννη) παπᾶ καί Θανάσης ἀπό τὰ καπνά τῆς Ἄρτας καί Καλαρρυτῶν 24.150 γρόσια.

-Στέφανος Πράχος/ Estefan Praho από τὰ Καπνά τῆς Κοζάνης καί τῶν Σερβίων 24.500 γρόσια.

-Yovan Kefe Dolabi, 10.250 γρόσια

-Κύρ-Θάνο τὰ καπνά ἀπό Okli ...[;] kazasi 5.000 γρόσια

-Agidino καί Βαγγέλη ἀπό τὰ καπνά τῆς Πάργας καζῆς τῶν Τσάμηδων (Çamkaza) 4.000 .

- Χρήστος kife καί συνεταίροι, Gaika 315.000

Σύνολο χρεῶν 826.450 γρόσια.

-Χρέη κατοίκων τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων καί Μετσόβου: Χωριό Κουρνατέλι καί Γούρι στήν Ἄρτα, Κωσταντίνος, Ἀναστάσης καί Χρήστος Κίφα καί Νικόλας Λαβνασίני στά τελωνεῖα τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Ἄρτας 230 ἀντίτιμο (καπνοῦ) 510.000 γρόσια.

- Καζῆς Ἰωαννίνων καί Ναχιγιές Ζαγορίου

Sarac Ibrahim 25.000 γρόσια.

Σύνολο 550.000 γρόσια

Γενικό σύνολο 1.376.450

Πουγγιά (Kese) 2.752+450

Βρέθηκαν στά ἔγγραφα τοῦ Κωσταντίν Μαρίνογλου

Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18834

Επιστολή του Πράμου(έμπιστου του Βελή πασά στην περιοχή της Λάρισας) προς τον ίδιον στην Τριπολιτσά.

Βεζύρ αὐθέντη μου

Υψηλότατε μερχαμετλοῦ καί πολυχρονεμένε,σκληρικῶς φιλῶ τό τιμημένο μέστη (mest/مست=ελαφριά μπότα με λεπτή σόλα και γενικότερα πόδια) και σοῦ κάνω ὑφαντέ ὅτι τά καράβια στήν ... εἶχαν πάρη την εἶδησιν καί ἐρχόμενος «ὁ σκλάβος σου στόν Αλμυρό κατά τάς προσταγὰς σας ὅτι ἔστειλα τόν Δημήτρη Πατρικάρη...κατέφθασαν εἶχαν ἔξι ἡμέρες διά τό οἰγρ.. καί τούς ἰστηρᾶδες ἀπό τό δεβλιώτη [δοβλέτι;] τά ἔκαμαν χαβαλέ εἰς τόν βεζύρ αὐθέντη ἔστειλατόν...μέ σφοδράς προσταγὰς νά καταστρώση ταξίλι (tahsil/حصيلة= εἰσπραξη):17000 κοιλὰ πολίτικα εἰς τά Τρίκαλα καί τρεῖς καλιατᾶδες καί ὅλα τῶν Τρηκαλινῶν ἐκτός 124 κοιλὰ τό ...προστάζει διά νά τό μαζόνωμαι τό παίρνωμε εἰς τά ἀλώνια ὅπως εἶναι ὀρισμός καί διά τό μουλαλίκι τό δεβλέτι...15000: καί ἔκαμαν μαχούζη (mahsus/مخصص= ἐπίτηδες) νά δώσουν 12000: τό ἔριξαν στά 3 κοιλὰ ...καί διά τό ἐπίλοιπον ἔγραψαν ριουξιάν (ruhsat/رخصت= ἀδεια) ὅποιος κατά τά σημάδια καί τό ἄλλο θέλουν τό δώσουν...' ἐρθή- γενοῦ βακούφης (μάθε) καί ἀπό τό δεφτέρι διά τούς ἰστηρᾶδες ὅπου γυρέβουν τριῶν χρόνων ἡ ὑψηλότητη σου, προστάζει νά τό μάσωμεν ἀπό τούς ραγιᾶδες σᾶρι καθώς τό παίρνουν καί οἱ λαρσυνοί...μέ ὁμολογίες ἀπό τούς ραγιᾶδες καί..καιρός δέν εἶναι γιά νά τό μάσωμεν καί ὅπως εἶναι ὀρισμός σου...ὅτι ἡ δουλειά εἶναι σφιχτή. Γυριζάμενος εἰς τήν Λάρισαν ἤβρα καμωμένα τά παζάρια τοῦ Ἀλῆ ἐφέντη καί Σαλῆ Κάπο, διά τήν..πενήντα δύομισυ σακκοῦλες.

Σλαβικῶς προσκυνό

Ὁ σκλάβο σου

Σεπτέβριος 28 [1809]

Πράμος

Συλλογή Ζυγαλάκη/Εγγραφο με αριθμό 18820

Επιστολή του Σπ. Φορέστη από τη Μάλτα προς Βελή πασά στην Τριπολιτσά, χωρίς υπογραφές και ημερομηνία, η οποία αναφέρεται σε διάφορα θέματα.

Τῷ ὑψηλωτάτῳ Βεζήρῃ Βελή πασά

Μώρα Βαλεσῆ Εἰς Τριπολιτζᾶ

Ὑψηλότητε.

Ἀπό τόν ἀδελφόν τοῦ ἐδικοῦ μου Γεοργίου Γραμματικόπουλου ἔλαβα τά τήμιά της γράμματα ἀπό τά ὁποῖα ἐκατάλαβον τήν αἰτίαν ὅπου τήν ἐμπόδησαν νά μοῦ ἀποκριθῇ ἔως τώρα. Ἔμαθα ἀπό τόν ὑψηλότατον πατέρα σας ὅτι εἶχε λάβῃ τά γράμματα ὅπου μέ τό φιλικό σας μέσω τοῦ ἔστειλα καί εἶμαι πολλά ὑπόχρεως. Θερμοπαρακαλῶ σας ὁμοίως νά δεχθῆτε ταῖς πλέον θερμαῖς μου εὐχαριστήσεις διά τήν συμπάθειαν καί τήν βοήθειαν ὅπου ἐχορήσετε τοῦ ἐδικοῦ μας Γεοργίου Γραμματικόπουλου κατά τήν ὁποίαν σᾶς εἶμαι πολλά εὐχάριστος. Ἐπῆρα τήν ἐλευθερίαν νά σᾶς τόν συναντήσο διατί ἤμην πληροφορημένος ἀπό τήν φιλίαν σας. Δέν φθάνουν τά τόσα χρέοι ὅπου ἔχω πρός τήν Ὑψηλότηταν σας, ἀλλά ἠθελήσετε ἀκόμη νά πειραχθῆτε κ' αὐτός ὁ ἀδελφός τοῦ ἐδικοῦ μας Γραμματικόπουλου μοῦ ἐσημίωσε...ὅτι ἔχη κάτῃ πράγματα ἀπό τήν ὑψηλότη σου νά μοῦ παραδόσῃ ὅταν τελειώσῃ τήν καραντίνα. Παρακαλῶ δεχθῆτε καί διά τοῦτο τάς εὐχαριστήσεις μου, κ' μένα μέ ἀφήσετε χωρίς τήν εὐχαρίστησιν ὅπου νά ἠμπορέσω κι' ἐγώ νά σᾶς δόσω πλέον βέβαια μαρτυρία τῆς φιλίας μου κ' τῆς ὑπολήψεως [τὴν ὁποία] ἀμετατρέπτως ἔθρεψα πρός ὅλην τήν λαμπράν φαμίλιαν σας.

Με ἐπικραίνει κατὰ πολλά ἀκούοντας ὅτι ὑποφέρεται εἰς τήν υἰεῖαν σας καί δέν ἐλλειψα εὐθύς ὅπου ἔλαβα τήν περίληψιν τοῦ Ἱατροῦ σας νά τήν ἐξηγήσω εἰς τά ἐγγλέζικα καὶ αὐριο ἐλπίζω νά ἠμπορέσω νά συνάξω ὅλους τοὺς ἐδῶ πρώτους Ἱατροὺς Ἑγγλέζους καὶ νά τοὺς παρατηρήσω καί ἀφοῦ λάβω τῶν γνωμῶν τοὺς ἐγγράφως, δὲν θέλῃ λύσω ἀπὸ τό νά στείλω χορίς ἀργοπορία ἐξηγημένη εἰς τά ἡταληκά. Θα βάλητε εἰς ἐνέργειαν τά ὅσα θέλει νά σᾶς στορήσουν καί μέ τοῦτο νά ξαναλάβῃτε τήν υἰεῖαν σας ὅπου σᾶς τήν ἐπιθυμῶ καθὼς καί διά τόν ἑαυτόν μου.

«Ὡς διά τήν γνώμην ὅπου ἔχετε νά στείλετε εἰς τά ἐδώθε τά σιτηρά, ἔχω τήν τημὴν νά σᾶς ἡδοποιήσω ὅτι τά παζάρια κατὰ τό παρόν τρέχουν δέν σᾶς συμφέρουν ἐπειδὴ κι' ἐδώ εἶναι ἄλλα σιτάρια, ἢ τά πλέον ἐκλεκτά ἔχουν τώρα ἥκοσση ἔως ἥκοσση δῶο σκούδα τῇ σάλμα, ὅπου ἀνταποκρίνετε εἰς ὀχτώ κοιλὰ πολήτικα καί τό σκούδο τοῦ τόπου ἐδῶ ἔχει ἐξήντα παρᾶδες ἐδηκοῦ σας. Ἐχόμεν ὅμως καμία ἐλπίδα ὅπου νά αὐξήσουν εἰς ὀλίγον καιρόν τά παζάρια ἀνήσως καί αἱ ὑποθέσεις εἰς τήν Ἡσπανίαν θέλει ὑπάγουν καλὰ στά αὐτά. Πιστεύω ὅτι ἔως τώρα θέλει σᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ καταστροφή ἐκείνῃ τῆς Μοναρχίας καί ἀπὸ τά ἔσωθεν

γράμματα πού θέλει καταλάβετε λεπτομερῶς τόν τρόπον μέ τόν όποίον ό Μπωναπάρτε άπάτησεν τούς σπανιόλους. Έτοϋτο τό έπιχείρημα καί εκείνο τής Πορτογαλίας δείχνει φανερώς είς τό πρόσωπον όλου τοϋ κόσμου τήν άπιστίαν καί άπάτην τοϋ Μπωναπάρτε. Ένθυμόσαστε πρό καιροϋ τά έγγραφα τοϋ Ύψηλότατου πατρός σας ότι ό Μπουναπάρτε διά τά μερ(τ)ικά του θέλοι θυσιάξη τούς μεγαλυτέρους του φίλους. Έλπίζομεν όμως οί Σπανιόλοι μέ τήν βοήθειάν μας, άκολουθώντας μέ τόν ίδιον ένθερμον ζήλον καί σταθερότητα, ήμποροϋν νά έλευθερωθοϋν άπό τόν σκληρόν ζυγόν του. Αϋτοί καθώς θέλη καταλάβετε άπό τά έσωθεν γράμματα όπου είναι... άνοιξαν εϋθύς τάς πόρτας όλων των έδικών μας καί τήν βοήθειαν τους, όμως δέν ήμποροϋν έτούται νά υπάγουν έως ότου άκούσω τήν άπόκρησιν άπό τούς έδικούς τους είς Βασιλεύουσαν, ή όποία έγράφη περί τοϋτο καί είμεθα βέβαιοι ότι ή Διοίκησις μας θέλη δεχθῇ αϋτά τά ζητήματα. Όταν λοιπόν ήμύορεςαν έλεύθερα νά περάσουν οί έδικοί μας, έλπίζομεν τότε ότι θέλη άνέβη ή τιμή των σιτηρών. Έγώ μ' όλο τοϋτο κατά τήν έπιθυμία σας έπροσπάθησα καί ήμύορεσα νά λάβο καί χωρίς άργητα τά πασαββάντια όπου σᾶς περικλείω διά νά κάμετε ότι θέλη κρίνεται εϋλογον. Σᾶς είδοποιώ προσέτι ότι λϋονται κάποια παραστατικά των καραβιών, όπου δέν μοϋ ένθυμήσετε διά νά μήν άργοπορήσο τό στάλσιμον τόν πασαβαντίων, τά έβαλα έγώ ήδάλως: ήγουν ή σημαία πρέπη νά είναι τής Ίερουσαλήμ τά όνόματα των Καραβιών... καί τά μερικά αϋτών όνόματα τόν καραβιόν πολλάκις καί τά μερικά αϋτών όνόματα τοϋ καραβιοϋ τοϋ Καπετᾶν Μανώλη, Νικόλαου Μπάρζου εκείνο έγινε ..Νικόλαος εκείνο τοϋ Καπετᾶν Γιακουμάκη Νικόλαου Μπάρζου (έγινε) Ιωάννης, τό άλλο τοϋ καπετᾶν Μανώλη [έγινε] Πέτρος καί τό έτερο τοϋ Καπετᾶν Βούλγαρη και ότι τά αϋτά καράβια εϋρίσκονται στήν Ήδρα καί έχουν νά ήπάγουν νά φέρουσιν είς τάς σκάλας, όπου μοϋ έθιμίζετε. Προστάξετε λοιπόν τούς καπητανέους νά βάλουν αϋτά τά όνόματα των καραβιών τους και νά πορευτοϋν κατά τά πασσαββάντια διά νά μή συνέβουν ενάντια διότι έξεναντίας άνήσως καί τά καράβια δέν είναι καθώς περιγράφονται είς τά πασσαββάντια κι' πιασθοϋν άπό κανένα άρμαδούρικον τό έδικόν μας τό κουφισκάρουν μέ βεβαιότητα καί άς στις δουλεύση.. Έλπίζο ότι άπό αϋτά τά καράβια πού έστείλατε διά νά φορτώσουν είς Μάλταν [δυσνόητο] νά μή συναπαντηθοϋν μέ τά έδικά μας, εάν όμως άπό άτυχία τά φέρουν έδωθεν θέλη προσπαθήσο είς όσον μοϋ είναι δυνατόν νά συμβοηθήσο διά νά μήν κοντησαρησθοϋν, όμως ή υπόθεσις είναι πολλά δύσκολος, διότι, αν δεν γενῇ ή άγάπη καθώς έπιθυμοϋμε καί έλπίζομεν πρέπη νά φυλαγώμεθα όσω ήμποροϋμεν καί μάληστα τό φανερόν. Η Ύψηλότης σου όμως είς τό έζῆς μέ τέτοιον τρόπον διότι τρέχη κίνδυνος.

Έάν λοιπόν και έχετε γνώμην νά στείλετε έδω τά αϋτά...τά χαρτιά τοϋ φορτώματός σας νά γίνουν είς το όνομα κανενός έδικοϋ σας Ρωμαίου καί όχι είς το έδικόν σας καί οϋτε είς τό έδικόν μου, διότι δέν πρέπει καί όταν έλθουν έδω, εάν έγώ εϋρεθῶ άκόμα είς Μάλταν, δέν θέλω λείψω διά τήν Ύψηλότητάν σας νά βοηθήσω είς τά πάντα ή φευγάμενος θέλει άποστείλω

κανέναν φίλον μουπραματευτήν, ὅπου νά λάβουν ὅλην τήν βοήθειαν ὅπως καί νά ἤμουν ἐγώ ὁ ἴδιος. Εἶναι καλόν ἐάν καί θελήσετε νά τά στείλετε νά κάνετε ἕνα κοντράτο Ναυλώσεως, ὥστε νά εἶναι ὑποσχόμενοι οἱ καπηταναῖοι ἐάν δέν εὔρουν καλά παζάρια ἐδῶ καί εἶναι ἀνοικτά τά πόρτα εἰς Ἰσπανίαν καί Πορτογαλίαν νά ἐξακολουθήσουν ἐκεῖ, πληρώνοντάς με αὐτόν τό ταξίδιον τό ναῦλον τους κατά τήν σεβαστή ἐπιθυμία σας.

[Σπυρίδων Φορέστης/ Μάλτα]

Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18812

Επιστολή του Σεκληφίνου (εμπορικού συνεργάτη του Βελή πασά) από την Πάτρα με ημερομηνία 19/31 Μαΐου 1809, προς τον Βελή πασά (Mora valisi) στην Τριπολιτσά.

Υψηλώτατε, εὐσπλαχνικώτατε, δικαιώτατε, Βεληγιουνάμ,

Δουλικῶς προσκυνῶ καί τά ἴχνοι τῶν ποδιῶν σας καταφιλῶ, τόν μεγαλοδύναμο θεόν παρακαλῶ διά να αὐξάνει το Ὑψιλόν σας Ὅτζάκιον μέ παντοντινήν δόξα καί εὐτυχίαν χαρίζοντάς σας καί ζωήν μακρόβιον.

Μέ τό δουλικόν μου αρζουχάλι (κάμνω;) ἴφανδέν τοῦ αὐθεντός μου ὅτι χθές μέ τό κομβόλιον ἔλαβον τό ἔσωθεν γράμμα της παρά τοῦ Μινίστρου Φορέστη ἀπό τήν Μάλτα. Μετά ὀλίγας «ἡμέρας μέλει νά μισεῦσω μέ τήν Φρεγάδα Ἰγκλέζη, ὅπου ἔχει νά συντροφεῦσῃ τό κομβόλιον ἀπό ἐδῶ εἰς τήν Μάλταν.

Δουλικόν μου χρέος κρίνω νά τήν εἰδοποιήσω ἄν ἔχη νά τοῦ κάμει τήν ἀπόκρισιν τοῦ ρηθέντος Φορέστι, τήν στέλνει πρός τόν δοῦλον της τήν ὁποία κ' θέλω τοῦ τήν ἐγχειρίσει ἀσφαλῶς μέ τό κατευόδιόν μου εἰς Μάλταν.

Οἱ χρόνοι της ἔστησαν θέοθεν πάμπολοι κ' εὐτυχισμένοι τῆς Ὑψηλότητός της.

Πάτρα, 19^η Μαΐου 1809

Ὁ Δοῦλος της
Κωνσταντίνος Σεκληφίνος

Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18809

Επιστολή της 25ης Ιανουαρίου 1809 προς τον Βελή πασά (Mora valisi στην Τριπολιτσά), την οποία υπογράφουν οι Φραντσέσκο και Γιάννης Δημ. Βούλγαρης.

Βεζήρη βελιγιουνάμ βελί πασιᾶς

τῷ ὑψηλότατῳ καί δικαιοτάτῳ βελισί προσκυνητικῶς Μόρα Τριμπόλιτζα

Ὑψηλότατε δικαιοτάτε αὐθέντα, βελιγιουνάμ Βελή πασᾶ τήν Ὑψηλότητά σας γονικληνός προσκηνούμαι καί τά ἴχνη τόν ποδόν σας φιλοῦμαι.

...ὥς οἱ σκλάβοι σου δέν λείπωμαι διά νά δώσομαι εἶδῃσιν [...] διά τά πάντα ἀριβάροντας ἐδῶ εἰς τάς 21: τοῦ ... καί λαμβάνοντας τήν εἶδῃσιν οἱ ἐδῶ φίλοι σου, ὅτι ὁ σιόρ Φορέστης ...τό αριβών μας ἦλθαν κι μᾶς ἀντάμοσαν διά τό μέγαλον σέβας καί ζῆλον ὅπου ἔχη προς τήν Ὑψηλότηταν σου, λέγοντάς μας τέσ καλές εἶδησες διά τάς παρεμόρος σκάλες κι 'σᾶς δίνεται το ἐλεύθερον εἰς ἐκεῖνα τά καράβια ὅπου εἶναι ὑψηλά φερμάνια τοῦ δοβλετιοῦ κ' καπουδᾶν πασᾶ κι' μέ τό νά τά ἔχωμαι μαζί μας τά νέα κι' ὑψηλά μπουγιουρδιά ὅπου μᾶς τά ἔχει φέρι ὁ αὐτάδελφος μας κασιγέρ: ὁμοίως καί τό ὑψηλόν σας μπουγιουρδί.

Δέν χάσαμεν καιρόν μόνον τοῦ εἶπαμε καί μᾶς ἔβγαλε τά ἀναγκαῖα γράμματα διά τήν πρεσβείαν του καί σήμερις καί ἔχωμαι νά μᾶς κατευοδουθήσωμαι ὥς ἐκλίποντα ὁ θεός καί ἐάν ἡ Ὑψηλότητα σας ρωτᾷτε διά τέσ καθῶς μᾶς λέγη ὅλα εἶναι πολλά καλά ὥς θέλεται βεβαιωθῇ ἀπό τόν σινιόρ Φορέστη καί τόν σινιόρ Χάντερ, οἱ ὅποιοι ὥς εἶδαμε ἔχουν μεγάλην προθυμίαν τέσ δουλείες τῆς Ὑψηλότης σας. Κ' δι' τό μέγαλο ὄνομα σας. Δι' αὐτό ἐστάθησαν πρόθυμοι εἰς ὅλες μας τέσ ὑποθέσεις καί τά ἀναγκαῖα πράγματα...δρόμου μας διαλαμβάνει ἤς τήν Ὑψηλότητά σας καί συμφόνως κατά τό ὑψηλόν σας μπουγιουρδή, ὅπου λέγη ὅτι τά δύο κάργα μετά τῆς ὑψηλότητος σας κ' ὥς μᾶς ἐσυμβούλευσαν καί οἱ ἐδῶ φίλοι σας, ἔτζι ἀκολουθήσαμεν. Ταῦτα καί μένομε σκλάβι σου παντοτινί.

1809 Ἰανουαρίου 25: Μάλτα

Φραντζέσκο και Γιάννης δήμας Βούλγαρη

Συλλογή Ζυγαλάκη έγγραφο με αριθμό 18808

Επιστολή του Jamson Hanter, εμπορικού απεσταλμένου του Βελή πασά στη Μάλτα προς τον τελευταίο στην Τριπολιτσά, με ημερομηνία 31 Μαρτίου 1809, στην οποία αναφέρεται σε θέματα παραλαβής και πώλησης φορτίου δημητριακών.

Επειδή εύρισκομαι χωρίς γράμματα σᾶς βεβαιώνω μέ τό παρόν ὅτι σᾶς εἶπα μέ τό ὑστερινόν μου ἀπό τάς 15 τοῦ μηνός. Σᾶς στέλνω τον λογαριασμόν ἀπό την πώλησιν ὅπου ἔκαμα ἀπό ἐκείνο τό σιτάρι πού μοῦ ἐστείλατε μέ τόν Κωνσταντίνον Κωνσταντίνου Ἴνγο, περί τοῦ ὁποίου θέλει σᾶς κάμω παρατήρησει ἀκόλουθον.

Το Contrato καμωμένω μέ τόν κύρ Κομμισάριον τῶν στρατευμάτων J.M. Brittaanica, ὄντας ὅτι κατά ἐκεῖνο ἔπρεπε νά εἶναι τό μισόν τοῦ φορτώματος ἀπό τό κενούριον καί τό ἄλλο μισό ἀπό τό παλαιόν ἤμουν εἰς χρέος νά ἀγοράσω ἓνα ἄλλο φόρτωμα για νά ἐκπληρώσω εἰς αὐτόν τόν τρόπον τό χρέος συμφωνιμένο μέ τό ἴδιον, τό ὁποῖον σιτάρι τῆς παραδώσεως ἤμπόρεσα νά λάβω κατά τήν ἰδίαν τιμήν ὅπου εἶχα πωλήσει τό παλαιόν καί κενούργιον εἰς τά shettanza τῆς ὑψηλότης σας καί θέλεται παρατηρήσει ὅτι διά ἐτούτην τήν αἰτίαν τό λογαριασμόν τῆς πωλήσεως εἶναι βεβαρημένος ἀπό Λίρας 115,5 ἔξοδα ὅπου ἐχρειάζετο εἰς τό νά φέρνουν εἰς τά μαγαζιά τοῦ κομισάριου, ἡ ἀνέβασις τοῦ λογαριασμοῦ τῆς πούλησεως λιρ. 19349:6:14: 7490:4:14.

Παρέδωσα τοῦ Κυρίου Ianico Ρίζου, ὅπως θέλεται εἰδῆ εἰς ἀνταπόδειξιν ἀπό τῆς ὁμολογίας ὁποῦ σᾶς στέλνω.

Νομίζωμαι πολλά εὐτυχής διότι ἔχοντες ὁμηλίσει μέ τήν διοίκησιν περί τοῦ 1000 salme μέ ἔταξεν τιμαῖς πολλά φιλοκέρδαις. Ἡ ἀμφιβολία εἰς ὑποθέσεις τῆς ἰσπανίας καί τοῦ πορτογάλου ἔκαμαν νά ὁμικρένουν αἱ θεωρήσεις εἰς αὐτήν τήν πραγματείαν, οἱ ὁποῖαι αἰτίαν ἐπροξένησαν ὅτι πολλοί ἐπούλησαν εἰς τιμάς πολύ μικράς.

Ἐλπίζω ὅτι εἰς ὀλίγον καιρόν θέλουν φθάση κάποια καράβια φορτομένα ἀπό πραγματείας ἐδικά σας, καί ὅτι θέλεται ἀγοράσω ἢ πούλῃσω ἐκεῖναις ταῖς πραγματείας ὅπου θέλεται εὖρη ἀρμοδίαις. Ὁ Κύρ Ρίζος ηἴρε εὖλογον νά πάρῃ μετριτά, λέγωντας ὅτι τό λεβάντε εἶναι γεμάτο ἀπό πραγματείας καί πρέπει νά σᾶς εὐκαίρια δέν ἦτον πολλά ἀρμοδίως διά νά εἴχεται προερέση ἀπό ταῖς πραγματείας ὁποῦ ἐστείλαται μέ τό καράβι ὀνομαζόμενο ὁ ἅγιος Νικόλαος, ὅπου θέλῃ εὖρη ἀρμοδίως..

Ακατερώ τάς προσταγὰς σας καί ἔχω τήν τιμήν να ὑπόσχομαι με ὅλον τό σέβας

Τῆς Ὑψηλότης σας
31 Μαρτίου 1809

J. Hanter
Veli Basha, Visir Di Moerea
Tripolizza

Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18796

Επιστολή του Σπυρίδωνα Φορέστη, εμπορικού απεσταλμένου του Βελή πασά στη Μάλτα, προς τον κύριο του «βεζήρη Βελλή πασιᾶ Μώρα Βαλασσῆ (Mora valisi)», με ημερομηνία 4 Σεπτεμβρίου 1808, στην οποία γίνεται αναφορά και σε σχεδιαζόμενη αρχαιολογική ανασκαφή στην περιοχή της Ολυμπίας.

Τῷ Ὑψηλότατῳ βεζήρῃ Βελλῇ πασιᾶ Μώρα Βαλασσῇ

Ὑψηλότατε ἀναφέρνωμε ὅλως εἰς τὰ ἡστερινὰ 13 καὶ 22 τοῦ πνεύσαντος Μαρτίου με τὰ ὁποία σᾶς ἐσημίωσα ὅτι ἐκλήσαμεν το Κοντράτω μέ τούτῃ την Οὐνιβερσητὰ διὰ δέκα χιλιάδες σάλμαις σητάρηα καλῆς ποιότητος πρὸς σκοῦδα 27 ὅπου σήμερον τρέχουν πρὸς S 21 και ἀκόμη ἔχουν νά χαμηλώσουν, ἐπειδὴ αἱ ὑποθέσεις εἰς Ἡσπανίαν και Πορτογάλῳ ἡσὶν ὀλήγον ἀβέβειε.-Βιάσε λοιπόν αὐτό τό στάλσημον καὶ δέν εἶναι ἀχαμνόν νά στείλετε και ἀνθρώπων ἐδηκῶν σας ὅπου νά καθήσει ἐδῶ διὰ νά παρασταθῇ ἕως την τελείαν παράδωσιν και στωχάζομε ὅτι ὁ κύρ Ρήζος εἶναι ἔμπειρος δι' αὐτό, ἐπιδὴ ἀληθινὸς καλὸς φίλος τῆς Ὑψηλότητός σας.

Μέ τό ἔσωθεν ὁ Κύρ Οὐντερσᾶς δίνει λογαριασμόν τοῦ φωρτόματος σηταριοῦ μέ τό καράβη Ἅγιος Νικόλαος καὶ θέλει ἡδῆτε ὅτι ἐξαιτίας λήξεως τοῦ Κοντράτου, εἰς τὴν ὁποίαν δέν ἔχη κανένα πλέξιμον ὁ κύρ Οὐντερ, εὐρίσκετε βεβαρημένος ὁ ἀτός λογαριασμός ἀπὸ 115 σκοῦδα τζήρκα. Τὰ ἔξοδα ὅμως ὅπου ἔχουν νά ἀκολουθήσουν ἕως τὴν παράδωσιν τῶν δέκα χιλιάδων σάλμων δέν θέλει εἶναι τόσον ὑψηλά. Ἡ λύσης Ἡνκόντρων ἀπὸ Ἡγγλατέραν, Πορτογάλῳ, Ἡσπανίᾳ καὶ Γηβηλλτέραν δεν μοῦ προσφέρουν κανένα εὐτάξιον νέον νά τῆς φανερόσω καὶ διὰ την ἰδίαν αἰτίαν δέν ἡμπορώ νά ὑπώτηποτες διὰ τὰ Καράβια της, ὅπου ἐπῆγαν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη. Ἐλπίζο ὅμως ὅτῃ μέ πρώτη εὐκαιρία θέλει μάθομεν δι' αὐτὰ καὶ νά ἰδοῦμε καὶ ὀγλήγωρα. Καθὼς θέλει ἐκατέλαβε ἀπὸ τό ἡστερινόν μου 22 Μαρτίου πρέπει νά πιστεύσωμεν ὅτι ἡ Αὐουστρια ἐκήρυξεν τὸν Πόλεμον τῆς Φράντζας καὶ ὅτῃ μέ τὴν Αὐούστρηαν νᾶησβό {...}ἐνομένοι οἱ Ρώσσοι καὶ οἱ Προυσιάνοι μαζί μέ τούς Τούρκους καὶ Ἡγγλέζους. Εἰς τό Καδηιζέ ἔφθασαν 16 χιλιάδες ἐδηκά μας στρατεύματα καὶ ἀπὸ μέρα σέ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀκαρτεροῦμεν τό στάλσημον τῶν 60 χιλιάδων Ἐγγλέζων εἰς τό Μεδητερανέω. Ὁ θεὸς νά κάμῃ νά γίνῃ ὀγλήγωρα ἐτούτῃ ἡ συμμαχία καὶ νά εὐλογήσῃ τὰ ἐνεργήματά της διὰ νά ἐπιστρέψῃ πάλιν ἡ ποθούμενη ἱρήνη εἰς τὸν Κόσμον. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ Αὐούστρηα εἶναι πολλὰ δυνατὴ καὶ ἀποφασισμένη νά διαφεντεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν της. Γνωρίζο ὅτι εἶναι περιτὸν νά ξαναενθυμίσω τὰς παλαιότητας ἐπειδὴ ἡξεύρω μέ πώσῃν καλωσύνη ν'ἀπαντᾷ τὰς παρακαλέσῃ μου καὶ τό αἷτιον ὅπου τῆς λέγω κάμποσα λόγια ἐμείνω εἰς τοῦτο εἶναι διὰ νά τῆς δώσω κάποιαις γνώρισες, ὅπου ἔλαβε ἀπὸ πολλά πραχτικούς ἀνθρώπους ἐκείνῳ τῶν μερῶν.

Καθώς τῆς προήπα καί μέ τά ἀπερασμένα μου διά τό σκάψιμιον εἰς Ὀλυμπίαν, οἱ τόποι οἱ πλέον ἀρμόδιοι εἶναι τά Ἀντίλαλα σημά εἰς Μήρακα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι εἶναι δύσκολον νά εἰπῇ τινάς ἀπό ποιόν μέρος ἀπό ποιόν μέρος πρέπει νά ἀρχηθῇ αὐτόν τό σκάψιμιον ἀλλά δέν θέλῃ εἶναι ἀχαμνόν νά τό ἀρχινήσουν ἀπό ἓνα πολύ βαθύ ὀχύρωμα εἰς ἰδίαν γραμμή ἀπό τόν Μέγαν Ναόν ἕως τό θέατρον ὅπου θέλουσιν νά ᾔτον πλέον εἰς τήν ἄκρην τῆς πλέον σημιμοτινῆς ράχης κατά λεβάντε καί ὀλόγηρα τούτης τῆς ἄκρης ἀκολουθώντας ἐτούτην τήν ἄκρην κατά Λεβάντε ἀπό ὅπου τρέχῃ τῶν κλαδέω ποταμάκη. Ἡ χαμηλή τοποθεσία τούτου τοῦ τόπου ἰς τό περιγιάλιον ἑνός ποταμοῦ καί εἰς μίαν γῆν σχεδόν χωρίς πέτρας ζητᾷ ὅτη τό σκάψιμιον νά γίνῃ βαθύ.

Spiridon Foresti ἐκ Μάλτας

4^η Σεπτεμβρίου 1808

Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18775

Επιστολή χωρίς χρονολογία, η οποία απευθύνεται προς τον Βελή πασά στην Τρίπολη, με σφραγίδα του Γαλλικού Προξενείου και υπογραφή «ταπεινός δοῦλος Φορνέτης Κόνσολος, βεκίλης τοῦ Υποπροξενείου τῆς Φράτζας εἰς τόν Μορέα».

Ἐπιλότατε,

Ἐσπλαχνικότατε δικαιοτάτε, βελιγιουνάμ
ΜόραΒαλισῆ

Σήμερα ἀξιόθηκανά λάβω τό ὑψηλόν της γράμμα καί δέν ἀπερνάη στιγμή χωρίς νά δοκιμάζω ἐκ μέρους τῆς Ἐψηλότιτα της κάθε καλοσίνιν τό όποίο δέν προέρχαιτε παρά ἀπό τήν μεγάλιν της ἐσπλαχνίαν καί καλοσίνιν καί ἐβρίσκομε βέβεα ό πλέον ἐφτιχισμένος ἄνθρωπος, ὄντας ἔλαβα τήν τίχιν νά ἀπολάψω τήν ἀγάπιν τις καί ἄν καί ποντές ή ὑπόθεσις τόν δίο караβιόν ἐτελίωσε ἐμέ κάθε εὐχαρίστισις τοῦ πρότου γιατροῦ σας Βηλέρα,¹⁵⁹⁶ ό οποίος θέλη ή περίστασις τῆς Ἐψηλότι σας τόν πόθον ὅπου ἔχο ἐγώ κι' ή ἐπίλοιπη Φραντσέζη ... μάλιστα ό σκλάβο σας νά τήν δουλέβουμε πάντα πιστά, θέλη όμοίος τις φανερόση τά πάντα καί διά κάθε ἄλλιν ἰπόθεσιν μάλιστα διά τό καράβη τό ἰγκλέζικον πού μᾶς πῆρε στανικός ό Κουστάν Χασάν ἀγᾶς εἰς αὐτήν τήν δουλειάν κρέμετε τό ἴρτζι μου καί μένο πάντοτε ντοβατζῆς

Τῆς Ἐψηλότιτα τις

Ταπινός δοῦλος Φορνέτης
Κόνσολος, βεκίλης τοῦ Υποργίου
τῆς Φράτζας
εἰς τόν Μορέα

γιά τό γιαγγλίση ὅπου ἀκλούθισε
για τά γράμματα δέν ἵνε ὑποθεσις διά
τήν όποίαν νά γιένη στόχασις κι' ἀφτό
ἔμινε κατά τήν προσταγίν τις
ή ταπινί σας σκλάβη καί ντοατζίδες
ταπινός προσκυνοῦν

¹⁵⁹⁶Εννοείται μάλλον ο Αρχίατρος του Βελή πασά Ιωάννης Βηλαράς.

Συλλογή Ζυγαλάκη, έγγραφο με αριθμό 18774

Επιστολή χωρίς χρονολογία, η οποία απευθύνεται προς τον Βελή πασά στην Τρίπολη, με σφραγίδα του Γαλλικού Προξενείου.

Έψιλώτατε,
Έσπλαχνικότατε δικαιοτάτε, βελιγιουνάμ
Μόρα Βαλισή

Σήμερις λαβέν οΐδηση από Κορόνη ότι τό καράβη φορτωμένο με βαμπάκια ὅπου ἔκανε Πρέζα ἕνας κουρσάρος φραντσέζος κάνη νερά πολλά, ἀφτό τό κάργον (φόρτωμα) βαμπάκια εἶνε παρόμιο συνβεβικό κιντινέβη νά χαθῇ, διά τοῦτο τρέχω εἰς τήν διακιοσύνιν τῆς Έψιλότι σας διά νά τίν παρακαλέσο νά μᾶς ἐδόσετε θέλημα ἐμέ ἐστέλνοντας μπουγιουρδῇ νά βγάλομεν τό ἀφτό καρίγον βαμπάκια ἔξο εἰς τά μαγαζιά τῆς Κορόνης, προστάζοντας καί τόν γιουμπρουτζή τοῦ ἀφτουνοῦ τόπου νά σταθῇ ἀπάνο εἰς τό ξεφόρτομα νά μετριέντε ἡ μπάλες καί βάζοντας τες εἰς τά μαγαζιά νά βουλόνουντε ἀπό τόν γιουμπρουτζή ἢ ἀπό τόν καντζιλέρη, κρατόντας ὁ ἕνας κι' ὁ ἄλος δεφετέρι περί τοῦτο, ἀγκαλά ἰζέβρουμε ἀπό ταῖς πολίτζες ντεκάριγο καί μανιφέστο πόσες μπάλες σύσταινε. καί ἐπιδί καί θέλουν κάμουν χρία ἔξοδα διά αὐτό τό ξεφόρτομα νά μπορούμε νά πολιοῦμε εἰς τό μετάξη ὅπου νά πληροθοῦν τά ἀφτά ἔξοδα καί τό πράγμα νά μίνη ἀπό κάτω εἰς τήν Βοῦλα ἔως νά γιένη ἡ τελία ἀπόφαση.

ταπινός δοῦλος Φορνέτης
ἰνκοριγᾶδος τοῦ Κονσολάτου
τῆς Φράτζας εἰς τόν Μοριᾶ

Συλλογή Ζυγαλάκη/έγγραφο με αριθμό 18773

Επιστολή εκπροσώπου του Αμερικανικού Προξενείου, εκδεδομένη στην Πάτρα στις 10 Ιουνίου στην οποία παραπονείται για τη σύλληψη δύο αμερικανικών πλοίων από γαλλικό καταδρομικό.

Υψηλότητε Βεζήρ Βελή πασιᾶ έφέντη Άλῆ πασιᾶ Βεζήρ ζαντέ και σερασκέρη του κραταιότατου βασιλέως,

Ένα κουρσάριο φραντσέζικο έπιασε δύο άμερικάνικα καράβια είς τήν Κρήτιν καί τά ήφεραν είς Νιόκαστρο όπου είχαν είς Πρέζαν. Αύτά είχαν έλθη από τήν Άμερικήν με πραγμάτειαις ότι εγνώριζεν όμως πού έφόρτωσαν γιά νά περάσουν είς Τούνεζι. Μοῦ γράφουν οί καπεταναίοι ότι τά χαρτιά καί όλα τους τά γράμματα είναι έντάξει, καί μόλον τοῦτο ό κουρσάρος έδιωξε τούς άνθρώπους από τά καράβια και έγινε αυτός νοικοκύρης.

Έπειδή καί αύτά τά καράβια Υψηλότητε έφόρτωσαν είς τούρκικον τόπον έξάλλου τούρκικου τόπου καί είς τούρκικον άκόμη εύρίσκονται, καί οί άμερικανοί ώντας φίλοι καί αύτοί τοῦ κραταιότατου Βασιλέως, λαμβάνω τήν έλευθερίαν νά ζητήσω από τήν Υψηλότης σας νά μεριμνήσετε γιά νά τά γυρίσουν στους άνθρώπους τους.....

έν Πάτραις τῇ 10 Ιουνίου 1809

ταπεινός δοῦλος σας,

ό αγγέντης τῶν Ήνωμένων Πολιτειῶν,

.....